

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl / Year:18 Sayı / Number:50 Ağustos / August 2025

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ / ADİYAMAN UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ / JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
(Uluslararası Hakemli E-Dergi/ Referee International E-Journal)
ISSN: 1308-9196/ e-ISSN: 1308-7363

Sahibi / Owner

Adıyaman Üniversitesi Rektörlüğü

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ

Editör Kurulu/ Co-Editors in Chief

Doç. Dr. Cem Koray OLGUN

Doç. Dr. Ferhat ÇETİNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cihan BULUNDU

Alan Editörleri / Section Editors

Doç. Dr. Aziz COŞKUN

Doç. Dr. Fadime TOSİK DİNÇ

Doç. Dr. Ferhat ÇETİNKAYA

Doç. Dr. Mahmut GÜRSOY

Doç. Dr. M. Çağlar KURTAŞ

Doç. Dr. Samet ZENGİNOĞLU

Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cihan BULUNDU

Dr. Öğr. Üyesi Aygül ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Başak DANACI POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Eylül Ceren DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Özge GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi KILINÇ

Dr. Öğr. Üyesi Sultan BİLGET GÜÇLÜER

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GÜCENMEZ

Dr. Gülçin AYITGU METİN

Dr. Mehmet ÖZTÜRK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali DUMAN- İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ- Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem SABBAĞ- Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih DOĞANOĞLU- Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Himmet HÜLÜR- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Metin KILIÇ-Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Recep ÖZMAN-İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Tayfun SERVİ-Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar KAYA-İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Ayça AVCI- Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Burak TELLİ-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK-İzmir Bakırçay Üniversitesi

Doç. Dr. Fuat ŞANCI-Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR- Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Çağlar KURTAŞ- Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit YETİŞ- Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat Şakir CEYHAN-Adıyaman Üniversitesi

İngilizce Redaksiyon/English Redaction

Dr. Hakkı ŞİMŞEK

Adres / Address

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü-ADİYAMAN

e-mail: adyusbd@gmail.com

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ- *Dicle Üniversitesi*

Prof. Dr. Hakan EVİN- *Adıyaman Üniversitesi*

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK- *Adıyaman Üniversitesi*

Prof. Dr. Kasım KARAMAN-*Erciyes Üniversitesi*

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN-*Malatya Turgut Özal Üniversitesi*

Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ-*Başkent Üniversitesi*

Prof. Dr. Mustafa KARABULUT-*Adıyaman Üniversitesi*

Prof. Dr. Mustafa TALAS-*Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi*

Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN-*Hacettepe Üniversitesi*

Prof. Dr. Orhan YAZICI-*İnönü Üniversitesi*

Prof. Dr. Osman ULUYOL-*Adıyaman Üniversitesi*

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR-*Amasya Üniversitesi*

Prof. Dr. Yücel UYANIK- *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ AŞAĞIDAKİ
VERİ TABANLARI TARAFINDAN İNDEKSLENMEKTEDİR.

ADİYAMAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS INDEXED IN

**“ASOS (AKADEMİA SOSYAL BİLİMLER), ACADEMICKEYS, AKADEMİK DİZİN,
ARASTIRMAX, DRJI, İSAM, NEWJOUR, OAJI, OCLC WORLD CAT, RESEARCH
BİBLE, TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ, EBSCOHOST, INDEX COPERNICUS, TR DİZİN
ULAKBİM”**

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Sosyal Bilimler alanındaki kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme ve derlemelerin yayınlanacağı uluslararası, hakemli bilimsel elektronik bir dergidir.

- Dergi **Nisan, Ağustos ve Aralık** aylarında olmak üzere yılda üç defa **online** olarak yayınlanır.
- Dergide daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış çalışmalara yer verilir. Daha önce herhangi bir yerde yayınlandığı belirtilmediği ya da belirlenmediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak, dergi her kurumdan ve her ulustan bilim insanlarının çalışmalarına açık olup farklı dillerde yazılmış çalışmalar da Yayın Kurulu'nun onayı alınarak yayınlanabilir.
- Çalışmalar herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmişse, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir.
- Dergiye gönderilen çalışmalar Yayın Kurulu kararıyla en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur. Yayın Kurulu gerekli gördüğü durumlarda çalışmayı ikiden fazla hakeme inceletebilir. Yayınlanacak çalışma ile ilgili nihai karar hakem çoğunluğunun görüşü de dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir. Dergi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak haklarına sahiptir.
- Yayın Kurulu'nun gerekli görmesi halinde, hakem görüşleri de dikkate alınarak yazar(lar)dan gerekli düzeltme istenebilir. Yazar, hakemin ve kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
- Yazar(lar) hakemlerin olumsuz görüşlerine karşı kanıt göstermek koşuluyla itiraz edebilirler. Bu itiraz Yayın Kurulu'nda incelenir ve gerekli görülürse farklı hakem görüşüne başvurulur.
- Çalışmaların yayınlanabilmesi için yazar(lar), Hakem ve Yayın Kurulu'nun görüş ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar.
- Dergide yayınlanması için gönderilen çalışmalar yayınlansın ya da yayınlanmasın iade edilmez.

- Yayınlanmış yazıların yayın hakları **ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ'**ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazar(lar)a herhangi bir şekilde telif ücreti ödenmez.
- Hakemler, Yayın Kurulu'nun belirleyeceği makul süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise Yayın Kurulu ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir.
- Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazar(lar)ın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
- Dergiye gönderilen çalışmalarda dil bilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) azami derecede riayet etme mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur.
- İçindekiler bölümü, alan bazında gruplandırılmakta olup alan isimleri kendi içinde alfabetik olarak verilmektedir. Alan başlıkları altında çalışmalara yer verilirken ise yazarların soyadları esas alınarak yine alfabetik olarak sıralanmaktadır. Birden çok yazarlı çalışmalarda ise ilk yazarın soyadı sıralamada esas alınmaktadır.
- Dergide yayınlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan yasal sorumluluklar, tamamen yazar(lar)ına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI / ARTICLE WRITING RULES

Makalelerin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Yazı, **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi **beklenmelidir**. Çünkü yazarlar, sisteme **bir kez düzeltme** ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.
- **Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **12 punto** ile koyu harflerle yazılmalıdır.
- **Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer **verilmemelidir**. Yazar adları, sistem yöneticisi tarafından görülebildiğinden, bu bilgiler, yazıya editör tarafından eklenecektir. Yazılar sisteme eklenirken, yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.
- **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla **200** kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az **3**, en çok **5** sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet metni **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Özet metinleri sağ ve soldan **1cm.** içten yazılmalıdır.
- **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7×21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Calibri yazı karakteri ile **10 punto, 1.5 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında **2.5 cm.** boşluk bırakılmalı ve sayfalar **numaralandırılmamalıdır**.
- Makale metninde paragraf başı **yapılmamalı**, paragraf araları **1 satır (12 nk)** boşluk bırakılarak belirginleştirilmelidir (*Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar- Aralık-Sonra-12 nk*).
- Dipnotta yer alan bütün bilgiler **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır.
- **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

- **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır.
- **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.
- **Alıntı ve Göndermeler:** Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntılar, sağdan ve soldan **1 cm.** içte yazılmalıdır.
- Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (*Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf*).

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Derya ORHAN GÖKSÜN

Öğretmen Adaylarının Yapay Zekâ Teknolojileri Tabanlı Teknolojik Pedagojik İçerik Bilgisi Durumlarının Belirlenmesi

Determining Situation of Pre-Service Teachers' Artificial Intelligent Based Technological Pedagogical Content Knowledge

1-35

Erhan ÖZMEN

2024 Yenilenen Öğretim Programında 21. Yüzyıl Yeterlilikleri: Yapay Zekâ Destekli Bir Analiz

21st Century Competencies in the 2024 Renewed Curriculum: An Ai-Supported Analysis

36-66

Hikmet DURSUN- Salim DURUKOĞLU

Barrett Taksonomisi ile Türkçe Öğretmenlerinin LGS Soru Yordama Becerisinin Geliştirilmesi

Improving The LGS Question Answering Skills of Turkish Teachers with Barrett Taxonomy

67-99

Muhammet Fatih DOĞAN

Schools and Schooling in Tekirdağ in The Pre-Republican Period

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Tekirdağ'da Okullar ve Okullaşma

100-133

Nesime Kübra TERZİOĞLU

Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Çarpma İşlemi Becerisinin Öğretiminde Sanal Manipülatiflerin Etkililiği

The Effectiveness of Virtual Manipulatives in Teaching Multiplication Skills to Students with Intellectual Disabilities

134-162

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Neytullah KARAKURT- Habib ÖZKAN

Müdüre Güven, Yönetim Tarzı, Okul İklimi ve Liderlik Davranışlarının Akademik Başarıya Etkisi

The Effect of Trust in The Principal, Management Style, School Climate, And Leadership Behaviors on Academic Success

163-195

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Burak Telli- Ayşe AKBULUT

Şevket Bulut'un Söz Varlığında Ağızlardan İzler

Traces Of Dialects In Şevket Bulut's Vocabulary

196-230

Muzaffer KARATAŞ

Âsim Efendi'nin Gazellerine Hicrî Efendi'nin Tahmisleri.

Tamises Of Hicrî Efendi on Âsim Efendi's Ghazals

231-252

Sibel BAYRAM- Muhammad Safeer AWAN

Requiem of Socialist Dreams: Ideological Commitment in the Fiction of Yaşar Kemal and Mustansar Hussain Tarar

Sosyalist Düşlerin Ağzı: Yaşar Kemal ve Mustansar Hussain Tarar'ın Kurmacasında İdeolojik Bağlılık

253-286

Tahsin YAPRAK

Refik Halit Karay'ın Kirpinin Dedikleri Adlı Eserinin Mizah Teorileri Açısından İncelenmesi

An Analysis of Refik Halit Karay's Work Named What the Hedgehog Said in Terms of Humor Theories

287-309

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Abdullah CENGİZ

Osmanlı Dönemi Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki İbtidâî Mekteplerin Durumu

The Situation of Primary Schools in the Jerusalem Sandjak During the Ottoman Period

310-340

Ayça Kübra HIZARCI

The Interplay Among Green Innovative Work Behavior, Psychological Safety, Green Shared Vision, and Green Market Orientation of Exporting Firms

Yeşil Yenilikçi Çalışma Davranışı, Psikolojik Güvenlik, Yeşil Paylaşımlı Vizyon ve İhracatçı Firmaların Yeşil Pazar Yönelimi Arasındaki Etkileşim

341-376

Banu BERBER BABALIK

II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Kadınların Suç Oranları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme

A Historical Evaluation on The Crime Rates of Women in Turkey During the Years of World War II

377-412

Burulkan PALA

Kırgızistan'da Demokrasi Neden Kökleşemiyor? Ukrayna ve Gürcistan ile Karşılaştırmalı Bir Analiz

Why Democracy Fails to Take Root in Kyrgyzstan? A Comparative Analysis with Ukraine and Georgia

413-447

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Cezmi ERVÜZ- Sena TÜRK

Gençlerde Çocukluk Çağı Ruhsal Travmalarının Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisi

The Mediating Role of Perceived Organizational Support in the Effect of Ruminative Thinking on the Level of Hope

448-473

Doğan IŞILDAR- Hakan ACAR

The Effect of Jumping Rope Exercises on Physical Fitness Levels of Children

İp Atlama Egzersizlerinin Çocukların Fiziksel Uygunluk Düzeylerine Etkisi

474-495

Emrah DOĞAN-Ercan GEÇGİN

Özcan Alper Sinemasında Kolektif Kimlik Temsilleri

Representations Of Collective Identity in the Cinema Of Özcan Alper

496-531

Esra GÜNDOĞAN BALDIK

Sivas Gürün’de Cumhuriyet’in Modern Mimarlık Örneklerinden Bir Yapı: Halkevi (Kütüphane) Binası

A Building in Gürün, Sivas, One of The Modern Architecture Examples of The Republic: Public House (Library) Building

532-559

Gökhan KARAYÜNLÜ

Köylerin Mahalleye Dönüştürülmesinin Kırsal Alanlara Yansıması: Tarsus Kırsal Mahalleleri Örneği

The Reflection of The Transformation of Villages into Neighborhoods on Rural Areas: The Example of Tarsus Rural Neighborhoods

560-592

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Hilal ALTUN- Selinay YILMAZ- Fedayi YAĞAR- İnci Fatma KURTULGAN

*E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Sağlıkta Yapay Zekâ ve Robotlara Yönelik Tutumlar
Üzerindeki Etkisi*

*The Effect Of E-Health Literacy Level on Attitudes Towards Artificial Intelligence and Robots
in Health*

593-618

İlkay ÇELİK- Mehmet AYTEKİN

Temiz Üretim Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi

The Regulatory Role of Business Size on The Effect of Clean Production Practices on Performance

619-646

Lokman ZOR

Yabancı Bir Yönetmenin Türk Kurtuluş Savaşı Filmi: “You Can’t Win ‘Em All”

A Foreign Director's Film on the Turkish War of Independence: “You Can’t Win ‘Em All

647-674

Merve KOVANCI- Şeyma YOL- Meryem Mine KARACA- İsmail ŞİMŞİR

Veri Zarflama Analizi ile OECD Ülkelerinin Sağlık Sistemleri Performanslarının Karşılaştırılması

Comparison Of the Health System Performances of OECD Countries with Data Envelopment Analysis

675-702

Muhammet Said TUĞCU

Leyla’nın Kardeşleri (2022) Filminde Toplumun, Ailenin ve Güvensizliğin Temsili

Representing Society, Family, And Insecurity in Leila’s Brothers (2022)

703-738

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Mustafa KARAGEÇİ- Burak TAŞDÜVENÇİ- Dilek KARAGEÇİ

Ugarit, Mısır ve Mezopotamya Kaynaklarına Göre Nazar

Evil Eye According to the Sumerian and Ugaritic Sources

739-769

Mustafa Murat ÇAY

İngilizlerin Kültür Faaliyetleri Vasıtasıyla Halkevlerine Sızma Teşebbüsleri -Bir Örnek Olay İncelemesi-

British Attempts to Infiltrate Halkevleri Through Cultural Activities -A Case Study-

770-805

Neylan KAYA

Sigorta Şirketlerinin Stokastik Sınır Analizi ile Etkinliği: Bir Meta Analiz

Efficiency Of Insurance Companies with Stochastic Frontier Analysis: A Meta Analysis

806-829

Özge YILMAZER

Kadınların Yönetmel Pozisyonlara Erişimde Cam Tavan Sendromu: Saha Verilerine Dayalı Bir Çalışma

Glass Ceiling Syndrome in Women's Access to Managerial Positions: A Study Based on Field Data

830-860

Seher ATMACA

Azerbaycan Âşık Edebiyatında Âşık Alı'nın Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on The Place and Importance of Ashik Ali in Azerbaijan Ashik Literature

861-885

Serkan METİN

Öğrencilerin Akademik Not Ortalamalarının Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmini

Prediction of Students' Academic Grade Point Averages Using Machine Learning Methods

886-910

Yıl: 18 Sayı: 50 Yayınlanma Tarihi: 31.08.2025

Seyit MEHMET BUÇUKÇUOĞLU

İletişim Teknolojileri Bağlamında, Dijital Medya, Görsel İletişim ve Dil

Digital Media, Visual Communication, And Language in the Context of Communication Technologies

911-945

Şehnaz OKKIRAN

Yeşil Pazarlamada Bir Güven Sorunu: Yeşil Yıkama (Greenwashing)

A Trust Issue in Green Marketing: Greenwashing

946-981

ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ TABANLI TEKNOLOJİK PEDAGOJİK İÇERİK BİLGİSİ DURUMLARININ BELİRLENMESİ*

Derya ORHAN GÖKSÜN**

Öz

Bu çalışma teknolojik pedagojik içerik bilgisi kuramına yapay zekâ kullanımının entegre edilmesi ile oluşturulan ve etik değerlendirme boyutunu da içeren YZ-TPAB temelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında üç araştırma sorusuna yanıt aranmış ve üçüncü araştırma sorusuna bağlı olan sekiz hipotez test edilmiştir. Tekil, nedensel ve ilişkisel tarama desenlerinin sırasıyla yürütüldüğü çalışmaya iki farklı üniversitede çeşitli sınıf düzeylerinde öğrenim görmekte olan 276 öğretmen adayı katılmıştır. Veriler Çelik (2023) tarafından geliştirilen YZ-TPAB ölçeği ile toplanmıştır. İlk araştırma sorusu bağlamında, tüm alt boyutlara yönelik verilen yanıtlardan oluşan tüm YZ-TPAB boyutlarının, orta düzeyde ($3 < \bar{X} < 4,99$) gözlenmiştir. Cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyi bağımsız değişkenlerine göre YZ-TPAB bağımlı değişkeninin anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının test edildiği ikinci araştırma sorusunun yanıtı anlamlılık bir farklılık bulunmadığı yönünde olmuştur ($p > 0,05$). Her bir alt boyutun birbiri ile ilişkisi temelinde kurulan hipotezlerden oluşan model PLS-SEM ile incelenmiş ve tüm yolların anlamlı olduğu, geçerli ve güvenilir bir model ortaya çıkmıştır ($\alpha_{min}=0,902$; $AVE_{min}=0,693$; $|f^2| \geq 0,10$;

*Bu çalışma için Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 30.10.2024 tarih, 132 sayılı karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı, dorhan@adiyaman.edu.tr, Adıyaman/Türkiye

$R^2_{min}=0,594$; $SRMR=0,033$; $p=0,000$). Araştırmaya bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında öğretmen adaylarının geleceğin öğretmenleri olarak ele alındığında, YZ-TPAB düzeylerini yükseltecek başka eğitimler de almaları gerektiği, öğretmen adaylarının YZ-TPAB durumlarının geleneksel bağımsız değişkenlerin etkisinden sıyrıldığı ve bir oranda öğretmenlikte eşitlik sağlanabilecek koşullara yaklaşıldığı ve YZ-TPAB boyutlarının tamamının birbirini değiştirecek etkiye sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, TPAB, öğretmen eğitiminde yapay zekâ, YZ-TPAB

DETERMINING SITUATION OF PRE-SERVICE TEACHERS' ARTIFICIAL INTELLIGENT BASED TECHNOLOGICAL PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE

Abstract

This study was conducted on the basis of AI-TPACK, which was established by integrating the use of artificial intelligence into the theory of technological pedagogical content knowledge and includes the ethical issues dimension. Within this scope, three research questions were answered and eight hypotheses related to the third research question were tested. The study, in which single, causal and correlational survey designs were carried out respectively, was attended by 276 pre-service teachers. While answering the first research question, it was observed that all AI-TPACK dimensions consisting of the answers given for all sub-dimensions were at a moderate level. The answer to the second research question, which tested whether the dependent variable AI-TPACK differed significantly according to the independent variables of gender, university and grade level, was that there was no significant difference. The model consisting of hypotheses based on the relationship between each sub-dimension was analyzed by PLS-SEM and a valid and reliable model emerged in which all paths were significant. Considering the research from a holistic perspective, when the pre-service teachers are considered as future teachers, they should receive other trainings that will increase their AI-TPACK level, and the pre-service teachers' AI-TPACK status should be improved through traditional linkages.

Keywords: Artificial intelligence, TPACK, AI in teacher education, AI-TPACK

GİRİŞ

Eğitimin öğrenen paydaşını oluşturan öğrencilerin özellikleri geçmişten daha hızlı değişmektedir. Geçmişte yaşanan teknolojik gelişmeler, günlük yaşam koşulları, kültürel özellikler gibi birçok değişken günümüzde çok daha hızlı farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma; öğrenen özelliklerinde, eğitimden beklentilerde ve dolayısıyla eğitim ortamlarının dönüşüm gereksiniminde hızlı değişimlere neden olmaktadır. Yapay zekâ eğitim ortamlarını ve öğrenen özelliklerini değiştiren güncel teknolojilerin başında gelmektedir.

Eğitim ortamlarının çağdaş kalabilmesinin en önemli yolu güncel teknolojileri takip edebilen, ayak uydurabilen, verimli kullanabilen ve değerlendirebilen öğretmenler yetiştirmektir. Öğretmenlerin yapay zekâ kullanım becerileri ne kadar geliştirilirse bu teknolojileri eğitim ortamlarına entegre ederek öğrenme verimi artırmaları da o kadar kolaylaştırılır (Wang vd., 2021). Örneğin yapay zekâ araçlarını etkin kullanabilen öğretmen rutin işlerini çok hızlı biçimde yapay zekâ asistanları ile yapabilir, böylelikle öğretim için daha fazla zaman ayırabilir (Chui, 2014). Yapay zekâ kullanımı geliştirilmiş öğretmenler, yapay zekâ araçlarını eğitime entegre ederek; öğretim etkinliklerini daha etkili tasarlayabilir, öğretim materyallerini kolayca çeşitlendirebilir, yaratıcı fikirler geliştirerek öğrencilerinin üst düzey düşünme becerilerini geliştirebilir, öğrencilerine daha nitelikli geribildirim verebilirler (Buckingham, 2022; Holmes vd., 2021; Popenici ve Kerr, 2017; Wang vd., 2021). Öğretmenlerin yapay zekâ araçlarına yönelik yalnızca kullanım bilgisi edinmeleri yeterli değildir, aynı zamanda bu bilgiyi alan bilgisi ve pedagojik bilgi ile bütünleştirmeli ve böylelikle mesleki beceri haline dönüştürmeleri önemlidir (Seufert vd., 2021).

Bu çalışmada, teknolojik pedagojik alan bilgisi (TPAB) ve yapay zekânın entegre biçimde ele alınması gerekliliği (Kim vd., 2021; Mishra vd., 2023) bilgisinden yola

çıkılmıştır. Yapay zekânın eğitimdeki potansiyelini ve öğretmenlerin bu teknolojiyi nasıl etkili bir şekilde kullanabileceklerine dair bilgi ve becerilere sahip olmalarının önemini ele alan çalışmalar (Mishra vd., 2023; Ning vd., 2024; Sun vd., 2023) incelendiğinde; öğretmenlerin yapay zekâ araçlarını rutin mesleki işlerini kolaylaştırmak, materyal tasarımıyla yararlanmak, içerik tasarımına başvurmak gibi birçok kolaylaştırıcı yapay zekâ özelliği hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bunların dışında yapay zekâ eğitim-öğretim sürecinde, sınıf içi etkinliklerde, öğrencilerin sosyal etkileşimlerini desteklemede, kişiselleştirilmiş öğrenme etkinlikleri tasarlamada da yapay zekânın etkin biçimde kullanılması gerektiği yönünde çalışmalar (Leahy ve Mishra, 2023; Ning vd., 2024) bulunmaktadır.

Yapay zekâ, iş dünyası ve sağlık gibi alanlarda dönüşüm yaratan bir teknoloji olmasına rağmen, eğitim alanında henüz öğrenme verimi, yetkinliklerin geliştirilmesi, öğrenme performansı bağlamlarında tam anlamıyla benimsenmemiştir. Yapay zekâ tabanlı araçların eğitimde entegrasyonunun diğer sektörlere göre geride kalmasının nedenlerinden biri, öğretmenlerin bu süreçteki rolünün göz ardı edilmesidir. Oysa ki, öğretmenlerin pedagojik ve teknolojik bilgiye sahip olmaları, yapay zekânın sunduğu olanakları eğitim ortamına etkili bir şekilde taşıyabilmelerinde kritik önemdedir (Cun ve Huang, 2024). Lee ve Kang (2024) çalışmalarında fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel mantık konularındaki ödevlerinde ChatGPT kullanımlarının teknolojik pedagojik içerik bilgilerini geliştirdiğini ortaya koymuşlardır.

Yapay zekâ tabanlı araçlar, öğrenme ve öğretme süreçlerinde önemli pedagojik fırsatlar sunmaktadır. Özellikle kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunan yapay zekâ sistemleri, öğrenci merkezli bir eğitim yaklaşımını destekleme potansiyeline sahiptir (Mishra vd., 2023; Ning vd., 2024). Yapay zekânın bu yetkinliği, öğrencilerin bilişsel ve duygusal ihtiyaçlarını belirleyerek, bu

ihtiyaçlara zamanında ve kişiye özel destekler sağlama olanağı sunmaktadır. Bu süreç, öğrenme performansını artırırken, öğrencilerin eğitimden uzaklaşma oranlarını azaltabilmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme süreçlerini izlemelerine ve gerçek zamanlı geri bildirim sağlamalarına olanak tanıyan yapay zekâ tabanlı öğretmen panoları gibi araçlar da bulunmaktadır. Bu araçlar, öğretmenlerin öğrenci ihtiyaçlarına eş zamanlı olarak yanıt vermelerini sağlamak ve daha etkili bir değerlendirme süreci yaratmaktadır. Ancak, yapay zekânın sunduğu bu pedagojik fırsatlar yalnızca teknolojik bilgiyle sınırlı kalmamalıdır; öğretmenlerin pedagojik bilgiyle bu teknolojiyi harmanlayarak etkili bir öğretim ortamı oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda, **TPAB** çerçevesi, öğretmenlerin teknolojiyi pedagojik stratejilerle nasıl entegre edebileceğini açıklayan esnek bir model olarak sunulmuştur (Choudhury vd., 2024).

TPAB çerçevesi, teknolojik bilgi, pedagojik bilgi ve içerik bilgisi bileşenlerinin bir araya geldiği bir bilgi yapısını ifade etmektedir (Kim, 2024; Koehler ve Mishra, 2009). Özellikle yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin eğitimde etkin kullanımı için bu çerçevenin genişletilmesi ve etik boyutların da eklenmesi gereklidir. Yapay zekâ tabanlı araçların kullanımıyla ortaya çıkan etik sorunlar (örneğin, ayrımcılık, şeffaflık eksikliği ve adalet problemleri) eğitim süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Choudhury vd., 2024; Mishra vd., 2023). Bu sebeple, öğretmenlerin yalnızca teknolojik ve pedagojik bilgiye sahip olmaları yeterli değildir; aynı zamanda, yapay zekânın eğitimdeki uygulamalarını etik bir çerçevede değerlendirebilme yetisine de sahip olmaları gerekmektedir.

Bu çalışma kuramsal olarak TPAB çerçevesinde oluşturulmuştur ancak öğretmenlerin YZ tabanlı araçları eğitimde pedagojik ve etik olarak nasıl entegre edebileceğine odaklanmakta ve TPAB çerçevesini yapay zekânın etik boyutlarını da kapsayacak şekilde genişletmenin gerekliliği de göz ardı edilmemelidir. Bu

bağlamda, öğretmenlerin yapay zekâ tabanlı araçları kullanırken karşılaşılabilecekleri etik zorlukları anlayabilmeleri ve bu teknolojileri sorumlu bir şekilde değerlendirebilmeleri için gerekli bilgi ve beceriler araştırılmaktadır.

Çelik (2023), çalışmasında kullanılan TPAB çerçevesi, öğretmenlerin teknolojiyi eğitim amaçlı etkili bir şekilde kullanabilmesi için gerekli bilgi alanlarını açıklayan esnek bir modeldir. Bu çerçeveye, çalışmada yapay zekâ (YZ) tabanlı araçların etik değerlendirmelerini içerecek şekilde yeni bir bileşen eklenmiştir. Bu genişletilmiş model YZ-TPAB (**Intelligent-TPACK**) olarak adlandırılmıştır ve beş ana bileşeni içermektedir:

- **Teknoloji Bilgisi (TB):** Yapay zekâ tabanlı araçların temel işlevleri ve kullanımıyla ilgili bilgiyi açıklayan bileşendir.
- **Teknolojik Pedagoji Bilgisi (TPB):** Yapay zekâ araçlarının pedagojik katkılarını anlamaya yönelik bilgiyi açıklayan bileşendir.
- **Teknolojik Alan Bilgisi (TAB):** Alanına özgü yapay zekâ tabanlı araçların içerik bilgisi ile nasıl ilişkili olduğunu anlamaya yönelik bilgiyi açıklayan bileşendir.
- **Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB):** Yapay zekâ araçlarına yönelik bilgiyi pedagojik ve alanına yönelik içerik bilgisi ile bütünleştirmeyi açıklayan bileşendir.
- **Etik Değerlendirme:** Yapay zekânın karar verme süreçlerinin adalet, şeffaflık, sorumluluk ve kapsayıcılık gibi etik boyutlarını değerlendirme yetisini açıklayan bileşendir.

Bu model incelendiğinde, her bir bileşenin teknolojik bilgi içerdiği dikkat çekmektedir. Ancak bu bilgi pedagojik bilgi, alan bilgisi ile entegre edildiğinde TPAB modeli anlamlı hale gelir. Bu entegrasyon sürecinin etik değerlendirmeler ve etik kullanım ile desteklenmesi modeli tamamlamaktadır (Çelik, 2023). Öğretmenlerin bu boyutların her birinde gelişim sağlamaları ile birlikte bu

boyutları birbiri ile bütünleştirmeleri ile verimli bir eğitimde yapay zekâ temelli teknolojik pedagojik içerik bilgisi oluşturulabilir (Akgün ve Greenhow, 2022; Chen vd., 2022; Çelik vd., 2022). Bu çalışmanın genel amacı öğretmen adaylarının YZ-TPAB durumlarını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerini meslek yaşamlarında kullanabilmeyi öngördükleri, aşağıda sıralanan araştırma sorularına yanıt aranmıştır;

A.S.1. Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknoloji bilgileri, teknolojik pedagoji bilgileri, teknolojik alan bilgileri, teknolojik pedagojik alan bilgileri ve yapay zekânın etik kullanım bilgileri ne düzeydedir?

A.S.2. Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgileri cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

A.S.3. Yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgileri alt boyutları arasında belirlenen yollarla oluşturulan model anlamlı mıdır?

Araştırma soruları çerçevesinde ortaya çıkarılan toplam ölçek ve faktör puanları düzeyler bağlamında incelenmiş, sözü edilen toplam puanın cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırma çerçevesinde incelenmiştir. Buna ek olarak sözü edilen değişkenlerin birbiri ile ilişkileri bağlamında oluşturulan bir model test edilmiş ve bu değişkenlerin ortak etkileşimleri modellenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırma nicel yaklaşımlar çerçevesinde tarama türü bir çalışma olarak desenlenmiştir. Araştırma sorularının yanıtlanmasında tekil tarama, nedensel karşılaştırma ve ilişkisel tarama modelleri ile elde edilen veriler analiz edilerek çalışmanın bulguları oluşturulmuştur. Tekil tarama modelleri; araştırma ortamına müdahale olmaksızın ölçülen değişkenlerin mevcut durumunu miktar

ya da tür olarak ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen araştırma süreçlerinde işe koşulmaktadır (Karasar, 2003). Bu araştırma kapsamında sunulan ilk araştırma sorusu öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojik pedagojik içerik bilgilerinin çeşitli bağlamlarda ele alınmasına ve düzey belirleme yoluyla ortaya konmasına yöneliktir. Sözü edilen araştırma sorusuna ilişkin bulgular; ölçeğin alt faktörleri bağlamında hesaplanan ortalama puanların düzeyler açısından miktar olarak belirlenmesi ile oluşturulmuştur. Bu nedenle araştırma sorusu tekil tarama modeli ile yanıtlanmıştır.

Nedensel karşılaştırma araştırmaları; bağımsız değişken ya da değişkenler bağlamında mevcut bir durumlar ya da olguların farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen araştırma desenlerini tanımlamaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2013). Bununla birlikte nedensel karşılaştırma araştırmaları; tarama araştırmalarının tamamında olduğu gibi katılımcı grupları arasındaki farklılıkların nedenlerini ortama herhangi bir müdahale olmaksızın belirlemeye bir başka ifade ile yalnızca mevcut durumda belirlemeyi gerektirmektedir (Büyüköztürk vd.; 2013). İkinci araştırma sorusu araştırmanın bağımlı değişkeni olan YZ-TPAB olgusunun bağımsız değişkenler bağlamında (cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyi) farklılaşıp farklılaşmadığını test etmeye yöneliktir. Bağımlı değişken olan YZ-TPAB puanının bağımsız değişkenlerin alt grupları bağlamında gruplandırılıp farklılık olup olmadığı, bir farklılık varsa bunun hangi gruptan kaynaklandığı araştırıldığından nedensel karşılaştırma modeli tercih edilmiştir.

İlişkisel tarama modelleri değişkenlerin birbiri ile ilişkilerinden yola çıkılarak bir yargıya varma sürecini tanımlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2013). Bu araştırmanın üçüncü araştırma sorusu bağımlı değişkenin her bir alt faktörü kapsamında elde edilen sonuçların birbiri ile ilişkilerinden yola çıkılarak oluşturan modelin istatistiksel niteliğini araştırmaktadır. Bu sorunun yanıtlanması için en uygun araştırma deseni ilişkisel tarama modelidir.

Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcıları ölçüt örnekleme tekniği ile oluşturulmuştur. Araştırmanın doğası gereği katılımcıların yapay zekâ araçları konusunda bilgi ve deneyimlerinin olması gereklidir. Bu bağlamda katılımcıların yapay zekanın eğitimde kullanımına yönelik en az bir ders almış olması gereklidir. Bu ölçüt doğrultusunda eğitimde yapay zekâ uygulamaları seçmeli dersi olan ve öğretim teknolojileri dersinde yapay zekâ araçlarının öğretiminin gerçekleştirildiği içerikler sunulan Adıyaman Üniversitesi ve Ege Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarından gönüllü katılım sağlayan katılımcılar araştırmanın örneklemi olarak belirlenmiştir.

Bununla birlikte araştırmanın bulgularının geçerliği ve güvenilirliği, istatistiksel analizlerin gerçekleştirilebilmesi için gereken örneklem büyüklüğü olan ölçek maddelerinin her biri için yanıt skalası kadar katılımcı ölçütü göz önüne alınmıştır (Huck, 2008). Bu bağlamda 27 maddeden oluşan 7'li skalada yanıtlanan veri toplama aracı için en az 189 katılımcıya ulaşılması alanyazında önerilmektedir. Örneklem büyüklüğü belirlemenin bir yolu araştırma sorusunu yanıtlayacak istatistiksel analizin gerektirdiği örneklem büyüklüğüdür. 2x2x3 ANOVA için %80 örneklem gücü için 180-200 kişilik bir örneklem önerilmektedir (Faul vd., 2007). SEM için Kline (2015) karmaşık bir modelde 200 katılımcı olan bir örneklem ile çalışmanın yeterli olduğunu öne sürmektedir. Bu araştırma için 276 katılımcı gönüllü olarak veri toplam aracını doldurmuştur. Katılımcıların araştırmanın bağımsız değişkenleri bağlamında dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Dağılımı

Değişken	Değişkenin alt grubu	n	%
Cinsiyet	Kadın	183	66,3
	Erkek	93	33,7
Üniversite	Adıyaman Üniversitesi	172	62,3
	Ege Üniversitesi	104	37,7
Sınıf düzeyi	2. sınıf	86	31,2
	3. sınıf	154	55,8
	4. sınıf	36	13,0
Toplam		276	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi değişkenlerin her bir alt grubunda 30’dan fazla katılımcı yer almaktadır. Sınıf düzeyi kapsamında 1. sınıf öğrencileri yapay zekâ eğitimi almadıklarından, dolayısıyla araştırma ölçütlerini karşılamadıkları için araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu bilgiden ve daha önce sözü edilen alanyazında önerilen örneklem büyüklüğü ölçütlerinin sağlandığı bilgisinden hareketle araştırmanın örnekleminin araştırma sorularını yanıtlamada yeterli olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma sorularının yanıtlanması için analiz edilen veri seti Çelik (2023) tarafından geliştirilen “Yapay Zekâ Tabanlı TPAB Ölçeği” (YZ-TPAB) kullanılmıştır. YZ-TPAB ölçeği “Yapay zekâ teknoloji bilgisi”, “Yapay zekâ teknolojik pedagoji bilgisi”, “Yapay zekâ teknolojik alan bilgisi”, “Yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgisi” ve “Etik” olmak üzere beş farklı faktör altında dağılan toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler “Kesinlikle katılmıyorum” ile başlayan “Kesinlikle katılıyorum” seçeneğine kadar dağılan 7’li likert tipi bir skalada yanıtlanmaktadır. Ölçek 439 öğretmenin açımlayıcı faktör analizine, 214 öğretmenin doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş bir örnekleme geliştirilmiştir. Bu çalışmanın örneklemini öğretmen adaylarıdır ve 1. sınıf

öğrencileri araştırma örnekleminin dışında tutulduğu için ölçeğin geliştirdiği örneklem ile benzer olduğu öngörülmüştür. Ölçeğin toplam açıklanan varyansı %69,41, toplam iç tutarlılık katsayısı 0,70 olarak hesaplanmıştır (Çelik, 2023). Ölçek geliştirme çalışması incelendiğinde faktörler bağlamında da geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu görülmüş ve bu araştırma kapsamında kullanılmasına karar verilmiştir. Bu süreçte çalışmaya katılmaya gönüllü 276 öğretmen adayından veri toplanmıştır. Çalışma kapsamında toplanan veriler ile yapılan güvenirlik analizinde ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,98 olarak hesaplanmıştır.

Bu çalışma Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 30.10.2024 tarih 132 nolu onayı çerçevesinde 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz yarıyılında yürütülmüştür. Ölçek ile veri toplama süreci çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Oluşturulan formu içeren bağlantı her iki üniversitede öğrenim görmektedir olan öğretmen adayları ile paylaşılmış ve doldurmaları için kendilerine en uygun zamanı belirlemeleri için iki hafta açık tutulmuştur. Çevrimiçi formda her bir maddenin yanıtlanması zorunlu tutulduğundan boş bırakılan madde olmamış ve katılımcı kaybı yaşanmamıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler düzey belirlenmesi amacıyla betimsel istatistiksellere olan toplam puan alınmış ve puanlar madde sayısına bölünerek ortalama puana dönüştürülmüştür. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmadığından bir maddeden alınabilecek en düşük puan bir ve en yüksek puan yedidir. Bu kapsamda ortalama puanlar bir ile yedi aralığında iki puan aralıklı bir skalada düzeylere bölünebilmektedir. Ortalama puanlar eşit aralıklara bölünerek düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç düzeyde ele alınarak yorumlanmıştır. İkinci araştırma sorusunun yanıtlanmasında bir bağımlı

değişken ve ikiden fazla kategorisi olan bağımsız değişkenler ele alınarak analiz edilmiştir. Bu araştırma sorusu çerçevesinden verilerin normal dağılması ve örneklem büyüklüğünün yeterli olması koşulları sağlandığından parametrik testlerden olan 2x2x3 ANOVA ile analiz edilmiştir. Bu analizin yürütülebilmesi için veri setinde yer alan verilerin bağımsız değişken bağlamında her bir alt grubun normal dağılım göstermesi, varyansların türdeş olması ve örneklem büyüklüğünün yeterli olması gerekmektedir (Akbulut, 2010; Cohen, 1988; Field, 2018). Veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğinin analizi için Kolmagorov-Smirnov analizi, çarpıklık basıklık değerleri ve histogram grafikleri incelenmiştir. İlgili istatistiksel değerler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yapay Zekâ TPAB Bağlamında Her Bir Değişkenin Alt Gruplarının Normal Dağılım İstatistikleri

Değişken	Değişkenin alt grubu	n	Çarpıklık	Basıklık	p*
Cinsiyet	Kadın	183	-,202	-,588	,200
	Erkek	93	-,295	-,470	,200
Üniversite	Adıyaman Üniversitesi	172	-,219	-,408	,200
	Ege Üniversitesi	104	-,262	-,778	,027
Sınıf düzeyi	2. sınıf	86	-,326	-,420	,152
	3. sınıf	154	-,279	-,710	,041
	4. sınıf	36	-,422	-,158	,200
Toplam		276			

*Kolmogorov-Smirnov testi anlamlılık değeri sunulmuştur.

Kolmogorov-Smirnov testine örneklem büyüklüğünün 30’dan büyük olduğu durumlarda başvurulmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu değer anlamlılık düzeyinin 0,05’ten büyük olması gereklidir ancak bu sonuç tek başına normal dağılımı değerlendirmede yeterli bir ölçüt olmamalıdır (Huck, 2008). Tablo 3’te verilen anlamlılık düzeyleri genellikle 0,05’ten büyüktür. Ancak iki değer bu koşulu karşılamamaktadır. Bu noktada bu değerlerinin tamamı 0,05’ten büyük olduğunda veriler normal dağılmaktadır demek için yeterli olmadığı gibi iki

değerin 0,05'ten küçük olması normal dağılmadığını göstermektedir. Bu nedenle çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmelidir. Çarpıklık ve basıklık değerleri için, en doğru ve kesin yorum için alanyazında önerilen aralık +1 ile -1 aralığıdır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 2 incelendiğinde tüm değerlerin ± 1 aralığında olduğu açıkça görülmektedir. Buna ek olarak istatistiksel analiz programının sunduğu histogram grafikleri de incelenmiş ve herhangi bir dağılım bozukluğu görülmemiştir. Bu bağlamda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Bir diğer önkoşul varyansların türdeş olması önkoşuludur. Bu önkoşul Levene testi ile incelenmiştir. Bu testin anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olması gerekmektedir (Levene, 1960). Bu bakışla Levene testi incelendiğinde gruplar arası varyansların türdeş olduğu görülmüştür ($F_{(10,165)}=0,867$; $p=0,565$).

Örneklem büyüklüğünün ANOVA sonuçlarını açıklamada yeterli olup olmadığının belirlenmesi amacıyla G*Power ile güç analizi yapılmıştır. En temel anlatımıyla güç analizi Eta Kare değerinden ya da Cohen's f değerinden yola çıkılarak hesaplanmaktadır. Tablo 2'de verilen değerlerden yola çıkılarak Cohen's f değeri 0,266 hesaplanmıştır. Bu değer çalışmanın bulgularının orta-büyük etki büyüklüğüne sahip olduğu yönünde yorumlanmalıdır (Cohen, 1988). Bu değer anlamlı olup olmadığını bir başka ifade ile yalnızca örneklemden kaynaklanıp kaynaklanmadığının belirlenmesi amacıyla G*Power ile güç analizi yapılmış ve bu çalışma için 1,0 olarak hesaplanmıştır. Bu değer mevcut örneklem büyüklüğü ile testin istatistiksel olarak anlamlı bir etkiyi yakalama olasılığının çok yüksek olduğu yönünde yorumlanmaktadır (Faul vd., 2007; Field, 2018). Özetle ANOVA için gerekli olan önkoşulların sağlandığı görülmüş ve ANOVA sonuçları incelenmiştir.

Üçüncü araştırma sorusu yapısal eşitlik modellemesi (SEM) ile yanıtlanmıştır. Bu analizde gizil değişkenler arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak her biri arasındaki ilişkilerin bir başka ilişki ile etkileşiminin de hesaplandığı güçlü bir ilişki analizi yapılır ve bir model üretilir (Ringle vd., 2023). Verilerin normal dağılması ve örneklem büyüklüğünün yeterli olması yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi için önkoşulların sağladığının öngörülmesi için yeterlidir (Hair vd., 2017; Ringle vd., 2022). ANOVA için değişken grupları bağlamında normallik testi yapılmış, bu analiz için ise alt boyutların normal dağılıp dağılmadığı incelenmiş ve histogram grafiklerinin normal dağılım gösterdiği ve tüm çarpıklık basıklık değerlerinin ± 1 aralığında değiştiği görülmüştür. Kolmogorov-Smirnov testi normal dağılım koşulunu sağlamamaktadır ancak daha önce sözü edildiği gibi bu değer görmezden gelinebilir. İlgili değerler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. YZ-TPAB Alt Boyut Puanlarının Normal Dağılım İstatistikleri

Değişken	n	Çarpıklık	Basıklık	p*
TB	276	,015	-,584	,092
TPB	276	-,354	-,510	,000
TAB	276	-,297	-,676	,000
TPAB	276	-,237	-,638	,011
ETİK	276	-,116	-,666	,016
Toplam	276			

*Kolmogorov-Smirnov testi anlamlılık değeri sunulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım göstermesi normal dağılım için yeterli bir ölçüt olarak ele alınabilir ve yapısal eşitlik modellemesi için uygun bir veri seti olduğu söylenebilir. Ancak hem Kolmogorov-Smirnov testinin sonuçlarının normal dağılımı desteklemediği hem de ANOVA sonuçları dikkate alındığında, kovaryans temelli değil daha küçük farklılıkları ve ilişkileri de analiz edebilecek bir istatistiksel analiz yürütmenin daha açık sonuç vereceği düşünülmüştür. Ek olarak kovaryans temelli bir yapısal eşitlik modellemesi için değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorunu

yaşanmaması gereklidir, bu sorunun tespiti VIF değerlerine bakılır ve VIF değerlerinin 5'ten küçük olması beklenir (Kock, 2015). Bu çalışmanın veri setinde TAB ile TPAB (VIF=17,748) ve TPB ile TPAB (VIF= 19,849) arasında tanımlanan iki farklı yolda çoklu doğrusal bağıntı sorunu bulunmaktadır. Bu nedenlerle kovaryans temelli SEM analizinin önkoşulları sağlamadığından varyans temelli olan PLS-SEM analizi (Hair vd., 2017) yürütülmüştür.

BULGULAR

Bu araştırmanın bulguları, düzey belirleme, bağımsız değişkenler bağlamında karşılaştırma analizleri ve bağımsız değişkenin alt boyutları arasındaki ilişkiler bağlamında yol analizi olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Bu üç bölüm araştırmanın araştırma soruları çerçevesinde şekillendirilmiş olduğundan, bulgular bölümü araştırma soruları çerçevesinde alt başlıklar halinde raporlanmıştır. Her bir analizin gerektirdiği önkoşullar ilgili analizden hemen önce sunulmuştur.

A.S.1. Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknoloji bilgileri, teknolojik pedagoji bilgileri, teknolojik alan bilgileri, teknolojik pedagojik alan bilgileri ve yapay zekânın etik kullanımı bilgileri ne düzeydedir?

YZ-TBAP ölçeğine verilen yanıtlardan ölçek geneli toplam puan, her bir alt faktörün toplam puanı maddelere verilen yanıtların toplanması ve ilgili faktörün madde sayısına bölünmesi, bir başka ifade ile aritmetik ortalama alınması ile oluşturulmuştur. Bu yolla puanların standartlaştırılması sağlanmıştır. Standartlaştırılmış puanlar sonucunda ölçek geneli ve her bir faktörden alınabilecek en yüksek puan yedi, en düşük puan bir puandır. 1-7 aralığında gerçekleştirilen bu puanlamada bir düzey belirlenmesi gerekirse aradaki altı puan “düşük”, “orta” ve “yüksek” baremlerine ayrılmıştır. 1-2,99 puan aralığı düşük, 3-4,99 puan aralığı orta ve 5-7,0 puan aralığı yüksek düzey olarak

belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın katılımcıların verdiği yanıtlardan oluşturulan toplam puanlar ve düzeyler hesaplanmıştır. Tablo 4'te bu bulgular sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının YZ-TPAB Düzeyleri

Puan türü	n	Minimum	Maksimum	Ss	$\bar{X}$	Düzyey
TB	276	1,20	7,00	1,42	4,31	Orta
TPB	276	1,00	7,00	1,34	4,68	Orta
TAB	276	1,50	7,00	1,40	4,76	Orta
TPAB	276	1,00	7,00	1,38	4,46	Orta
ETİK	276	1,00	7,00	1,42	4,32	Orta
YZ-TPAB	276	1,40	7,00	1,29	4,50	Orta

TB: Teknoloji bilgisi
 TPB: Teknolojik pedagoji bilgisi
 TAB: Teknolojik alan bilgisi
 TPAB: Teknolojik pedagojik alan bilgisi
 ETİK: Etik değerlendirme

Tablo 4'te görüldüğü üzere, ölçeğin YZ-TPAB puanı ve tüm alt boyutlardan alınan puanlar orta düzeydedir. Öğretmen adaylarının aldıkları en yüksek puan teknolojik alan bilgisi puanıyken ($\bar{X}_{TAB}=4,76$) en düşük puan teknoloji bilgisi ve etik değerlendirme bilgisi puanı ($\bar{X}_{TB}=4,31$; $\bar{X}_{ETİK}=4,32$) olmuştur. Bütüncül bir bakış açısıyla Tablo 4 incelendiğinde ortalama puanların birbirinden çok farklılaşmadığı söylenebilir. En yüksek ortalama puan ile en düşük ortalama puan arasındaki fark yalnızca 0,45'tir. Bu bağlamda alt boyutlar ve toplam puan çerçevesinde katılımcı grubun homojen olduğu yorumu yapılabilir.

A.S.2. Öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgileri cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyine farklılaşmakta mıdır?

Araştırma sorusunda, YZ-TPAB ölçümü ile elde edilen bir bağımlı değişken ölçümünde cinsiyet, devam edilmekte olan üniversite ve sınıf düzeyi olmak üzere üç değişken bağlamında bu bağımlı değişkenin farklılaşıp farklılaşmadığı

araştırılmaktadır. Bu tür araştırma sorularının yanıtlanmasında varyans analizine (ANOVA) başvurulmalıdır. Cinsiyet değişkeni iki, üniversite değişkeni iki ve sınıf düzeyi değişkeni üç alt kategori içermektedir. Bu nedenle analiz 2x2x3 ANOVA olarak adlandırılmalıdır. Analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. YZ-TPAB Puanlarının Demografik Değişkenler Bağlamında 2x2x3 ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	η^2	Gözlenen güç ^b
Cinsiyet (C)	5,079	1	5,079	3,159	,077	,012	,425
Üniversite (Ü)	1,591	1	1,591	,990	,321	,004	,168
Sınıf (S)	,305	2	,153	,095	,909	,001	,064
C * Ü	,848	1	,848	,527	,468	,002	,112
C * S	,298	2	,149	,093	,912	,001	,064
Ü * S	4,646	2	2,323	1,445	,238	,011	,308
C * Ü * S	,511	1	,511	,318	,573	,001	,087
Hata	426,079	265	1,608				
Toplam	6054,336	276					

a. $R^2 = 0,066$ (Düzeltilmiş $R^2 = 0,031$)
b. Alfa değeri 0,05 esas alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 5'te sunulan ANOVA sonuçları incelendiğinde YZ-TPAB puanının cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyi bağlamlarının hiçbirinde anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Etki büyüklükleri incelendiğinde tamamının 0,01 değerinin altında ya da çok yakın olduğu görülmektedir ($0,001 < \eta_p < 0,013$). Bu düzey düşük olarak yorumlanmakta (Cohen, 1988) ve aradaki istatistiksel olarak anlamlı olmayan farkın düzeyinin de düşük olduğunu göstermektedir. Ek olarak gözlenen güç değerlerinin tamamının 0,50'nin altında olması da düşük düzeyde (Cohen, 1988) olduğunu göstermekte ANOVA ile ulaşılan anlamlı olmayan farklılığı desteklemektedir. Bu bulgular yapay zekâ bağlamında teknolojik pedagojik içerik bilgisi düzeylerinin cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyine göre

değişmediğini, öğretmen adaylarının eğitsel amaçlı yapay zekâ kullanımı eğitimi almaları halinde bu eğitimlerini teknolojik pedagojik içerik bilgilerine cinsiyet, üniversite veya sınıf düzeylerinden bağımsız olarak yansıtabildiklerini kanıtlar niteliktedir. Ancak bu bulgu farklılık analiz ettiğinden aradaki ilişkiyi açıklamamaktadır. Aradaki ilişkilerin açıklanması için yapısal eşitlik modellemesine başvurulmuştur.

A.S.3. Yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgileri alt boyutları arasında belirlenen yollarla oluşturulan model anlamlı mıdır?

PLS-SEM ile aşağıda sıralanan hipotezler test edilmiş ve alt boyutların her birinin birbiri olan ilişkilerin anlamlı yollar oluşturup oluşturmadığı araştırılmıştır.

H1. YZ etik değerlendirme YZ teknolojik alan bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H2. YZ etik değerlendirme YZ teknolojik pedagojik alan bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H3. YZ etik değerlendirme YZ teknolojik pedagoji bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H4. YZ teknolojik alan bilgisi YZ teknolojik pedagojik alan bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H5. YZ teknoloji bilgisi YZ etik değerlendirmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

H6. YZ teknoloji bilgisi YZ teknolojik alan bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H7. YZ teknoloji bilgisi YZ teknolojik pedagoji bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

H8. YZ teknolojik pedagoji bilgisi YZ teknolojik pedagojik alan bilgisini pozitif yönde etkilemektedir.

Sıralanan hipotezlerin her biri Çelik'in (2023) çalışmasında denemiş olması YZ-TPAB kavramın her bir alt boyutunun birbiri ile olan ilişkisini kapsamı nedeniyle kurulmuştur. Yalnızca teknoloji bilgisi ile teknolojik pedagojik alan

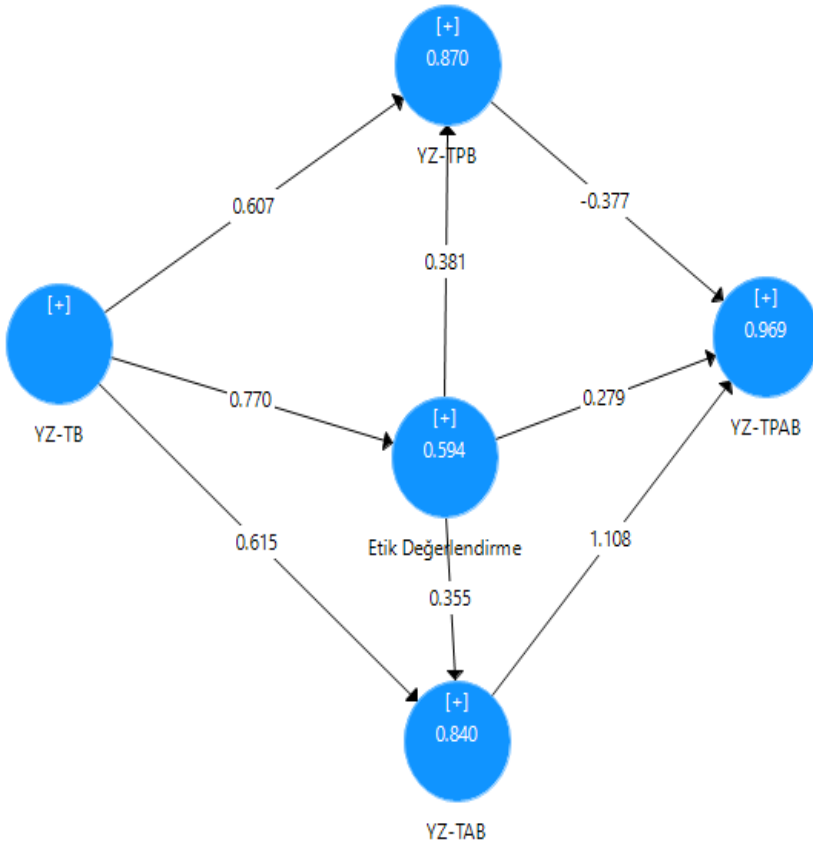
bilgisi arasında doğrudan bir ilişkiyi sınavan hipotez araştırmada raporlanan modelde yer almamaktadır. Bunun nedenlerinden ilki söz konusu hipotezin denendiği modelde anlamlı bir yol oluşturmaması ($p>0.05$) ikincisi ise etik değerlendirme boyutu üzerinden dolaylı bir yolun bu modelde yer almasıdır. Bu hipotezler çerçevesinde kurulan modelin ilk olarak geçerlik ve güvenirlik değerleri incelenmiştir. İlgili değerler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. YZ-TPAB Modelin Geçerlik ve Güvenirlik Değerleri

	Cronbach's α	rho_A	CR	AVE
Etik Değerlendirme	0,904	0,914	0,906	0,708
YZ-TAB	0,902	0,905	0,903	0,699
YZ-TB	0,935	0,935	0,935	0,742
YZ-TPAB	0,945	0,947	0,945	0,713
YZ-TPB	0,940	0,942	0,940	0,693

Her bir ölçüme yönelik hesaplanan geçerlik ve güvenirlik değerlerinden Cronbach's α değeri iç tutarlılığa yönelik bilgi vermekte olup 0,90 değerinden büyük ya da eşit olması durumunda mükemmel güvenirlik olarak (Cronbach, 1951) yorumlanmaktadır. Ancak tek başına bu değer yeterli değildir. rho_A ve CR değerleri ile desteklenmelidir. rho_A değerinin 0,70'ten büyük olması ölçümün güvenilir olduğu yönünde yorumlanmakla birlikte bu değer Cronbach's α değerinden büyük olması çok daha iyi bir güvenirlik yönünde yorumlanmaktadır (Hair vd., 2017). Tablo 6 incelendiğinde her bir ölçümde rho_A değerinin Cronbach's α değerinden büyük ya da eşit olduğu görülmektedir. Composite reliability (CR) değeri güvenirlik ölçümünde değişkenlerin birbiri ile olan ilişkilerini de incelediğinden daha katı bir ölçüttür. CR> 0,70 ise ölçüm güvenilirdir denir ancak mükemmel güvenirlik için CR değerinin 0,90'dan büyük olması gerekir (Fornell ve Larcker, 1981). Bu model için hesaplan tüm CR değerleri 0,90'dan büyük olduğundan modelin mükemmel güvenirliğe sahip

olduğu söylenebilir. Ortalama varyans çıkarımı (AVE) geçerlik ölçütüdür ve gizil değişkenin açıklayabildiği varyans oranını gösterir. Bu değerin 0,50'den büyük ya da eşit olması beklenir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 6 incelendiğinde tüm AVE değerlerinin en az 0,693 olduğu görülmektedir. Tüm bunlar ışığında elde edilen ölçümlerin model oluşturmak için geçerli ve güvenilir değişkenler ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu noktada hipotezlerin test edilmesi için belirlenen yollardan oluşan model oluşturulmuş ve bu modele ilişkin yol katsayılarını ve yolları içeren model diyagramı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. PLS-SEM Diyagramı

Şekil 1’de sunulan diyagramda yer alan her bir yolun anlamlı olabilmesi için, yol katsayıları olan $|\beta| \geq 0,10$ olması beklenir (Hair vd., 2017). Ancak $\beta > 0,50$ ise ilişkinin güçlü olduğu kabul edilir (Hair vd., 2017). Değerin pozitif olması doğru orantılı bir değişim ilişkisini, negatif olması ters orantılı bir değişim ilişkisini belirtmektedir. Diyagramdaki her bir yol katsayısının mutlak değeri 0,10’dan büyüktür, çoğunluğu ise 0,50’den büyüktür. Bu durum yolların tanımladığı ilişkilerin çoğunluğunun güçlü olduğunu göstermektedir. Diyagramdaki yollarla yordanan her bir bağımlı değişkenin determinasyon katsayısı olan R^2 değerlerinin yorumlanmasında Chin (1998) tarafından önerilen aralıklar esas alınmıştır. Chin’e (1998) göre $R^2 \geq 0,75$ olduğunda çok güçlü açıklama değerini, $0,75 > R^2 \geq 0,50$ olduğunda orta düzey açıklama değerine ve $R^2 < 0,50$ olduğunda zayıf açıklama değerine yönelik yorum yapılmalıdır. Bu bakış açısıyla bakıldığında Etik değerlendirme değişkenini teknolojik bilgi değişkeni orta düzeyde ($R^2=0,594$) açıklamaktadır. Diğer bağımlı değişkenler olan YZ-TPB, YZ-TAB ve YZ-TPAB değişkenleri ise ilgili yollarla çok güçlü açıklanmaktadır ($R^2_{YZ-TPB}=0,870$; $R^2_{YZ-TAB}=0,840$; $R^2_{YZ-TPAB}=0,969$). Ancak modeldeki her bir değişkeni etkileyen, doğrudan çizilmemiş etkilerin de bu açıklayıcılıkta payı olabilir (Preacher ve Hayes, 2008). Örneğin YZ-TB ile YZ-TPAB arasında çizilmeyen doğrudan ilişki “Etik değerlendirme” değişkeni üzerinden etki etmiş olabilir. Bu nedenle modelin uyum değerleri ve rassal örneklemelerle test edilen bootstrapping sonuçları da incelenmelidir.

Tablo 7. Model Uyum İndeksleri

İndeks	Doygun model	Tahmin edilen model	Referans değer (Hu ve Bentler, 1999; Sarstedt vd., 2021)
SRMR	0,033	0,056	<0,08
d_ ULS	0,410	1,169	Düşük olmalı
d_ G	0,687	0,836	Düşük olmalı
χ^2	946,169	1.219,735	Düşük olmalı (PLS-SEM için ana ölçüt değildir)

NFI	0,886	0,853	0,80<NFI<0,90 (Orta düzey uyum)

SRMR değeri modelin veriyle iyi uyum gösterdiğini kanıtlamaktadır. NFI değeri ise modelin uygunluğunun orta düzeyde olduğunu ifade etmektedir. d_ULS değeri ağırlıksız en küçük kareler farkıdır ve bu değer ne kadar küçükse yapısal model ile ölçüm modeli arasındaki fark o kadar azdır ki bu istenen ve olumlu bir durumdur. d_G değeri modeldeki tahmini kovaryans matrisi ile gözlemlenen kovaryans matrisi arasındaki farkı ifade etmektedir ve iyi bir modelde bu değerinde küçük olması beklenir. χ^2 değeri PLS-SEM için çok önemli bir istatistik olarak ele alınmamakla birlikte küçüldükçe daha iyi uyum indeksleri olduğu ve bu nedenle küçük olması beklenmektedir. Bu bağlamlarda modelin uyum indekslerinin en az orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Modelin tutarlı ve güvenilir olduğunu kanıtlamak amacıyla analiz programı tarafından üretilen, 500 kişilik bir veri setinden 5000 kez rastgele veri oluşturularak modelin denenmesi yöntemi olan Bootstrapping sonuçlarına göre, oluşturulan tüm yollar anlamlı çıkmıştır. Daha açık bir ifade ile rastgele 5000 kez denen model benzer sonuçlar üretmiş ve yolların tamamının anlamlı olduğu kanıtlanmıştır. İlgili bulgular hipotezler bağlamında Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Yol Katsayıları Bootstrapping Sonuçları

Hipotez	O	M	Ss	t	p	Sonuç
H1 Etik Değerlendirme-> YZ-TAB	0,349	0,344	0,053	6,527	0,000	Desteklendi
H2 Etik Değerlendirme-> YZ-TPAB	0,255	0,252	0,040	6,336	0,000	Desteklendi
H3 Etik Değerlendirme-> YZ-TPB	0,376	0,375	0,044	8,458	0,000	Desteklendi
H4 YZ-TAB -> YZ-TPAB	0,489	0,484	0,059	8,282	0,000	Desteklendi
H5 YZ-TB->Etik Değerlendirme	0,712	0,710	0,030	23,539	0,000	Desteklendi
H6 YZ-TB -> YZ-TAB	0,569	0,574	0,050	11,362	0,000	Desteklendi

H7	YZ-TB -> YZ-TPB	0,578	0,580	0,043	13,344	0,000	Desteklendi
H8	YZ-TPB -> YZ-TPAB	0,245	0,252	0,062	3,930	0,000	Desteklendi
O: Orijinal örneklem							
M: Örneklem ortalaması							

t değeri 1,96 değerinden büyük veya eşit olmalı (Hair vd., 2017) ancak 3,29 değerinin üzerindeki t değerleri yüksek düzeyde anlamlılığı işaret etmektedir. Tablo 8’de sunulan tüm t değerleri 3,29’un üzerindedir. Bu durumu anlamlılık düzeyleri de desteklemektedir ($p=0,000$). Sonuç olarak modelin denenmesi üzere belirlenen yollara ilişkin tüm hipotezler desteklenmiş bir başka ifade ile bu araştırmanın örneklemini özelinde doğrulanmıştır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Yapay zekâ eğitim ortamlarında oldukça güncel, yeni ve kullanımı yaygınlaşmakta olan bir teknolojidir. Yapay zekâ teknolojilerinin kullanıldığı eğitim ortamlarını oluşturmak ve yaygınlaştırmak için önemli mesleki eğitim kademelerinden birinin öğretmen eğitimi süreci olduğu açıktır. Bu çalışma kapsamında verilerin toplanmasında önceki süreçlerde, yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanımının öğretimi gerçekleştirilmiş ve ardından uygulamalı kullanım sağlanmıştır. İlk araştırma sorusu kapsamında tüm YZ-TPAB düzeylerinin orta düzey olduğu ($\bar{X}_{TB}=4,31$; $\bar{X}_{TPB}=4,68$; $\bar{X}_{TAB}=4,76$; $\bar{X}_{TPAB}=4,46$; $\bar{X}_{ETİK}=4,32$; $\bar{X}_{YZ-TPAB}=4,50$) bulgusuna ulaşılmıştır. Bu düzey öğretmen adaylarının aldığı eğitimden bağımsız düşünülemez. Bir başka ifade ile bu düzeylerin düşük olmamasının nedeni öğretmen adaylarının aldığı eğitimler olduğu söylenebilir. Ancak düzeylerin hiçbiri yüksek düzey değildir. Bu durumun kaynaklarına yönelik yorum yapmak gerekirse ilk akla gelen bu teknolojilerin çok yeni teknolojiler olması nedeniyle öğretmen adaylarının belki de günlük yaşamlarında yeterince kullanamadıkları bu nedenle yetkinliklerini geliştiremedikleri söylenebilir. Buna ek olarak öğretmen adaylarının tüm bu

boyutlarda kendilerini mesleki olarak geliştirecek başka ders veya eğitimler almaları gerekliliği açıktır. Öğretmen adaylarının yenilikleri benimsemelerine yönelik yapılan çalışmalardan biri olan (van den Berg vd., 2000) en yeni teknolojilere uyum sağlama düzeylerini orta düzeyde bulmuştur. Bu durum bu çalışmadaki orta düzey YZ-TPAB ve alt boyutlarının orta düzey olarak bulunmasını destekler niteliktedir. Düzeyden bağımsız olarak puanlar incelendiğinde aradaki farklar küçük olsa bile en düşük ortalama puanların teknoloji bilgisi ve etik değerlendirme puanları olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu teknolojilerin yeni olması sebebiyle teknoloji bilgilerinin diğer puanlardan daha düşük olması açıklanabilir bir durumdur. Etik değerlendirmeler puanının düşük olmasının temelinde yapay zekâ etiğine yönelik etik kaygılardan kaynaklanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Alanyazında yapay zekâyâ yönelik etik kaygıları raporlayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Ouchchy vd., 2020; Santosh ve Wall, 2022; Stahl, 2021). Bu çalışmanın veri toplama araçlarının etik değerlendirmelere yönelik maddeleri incelendiğinde öğretmen adaylarının yapay zekâ kullanımları sırasında eşitlik, adalet, karar verme ve sorumluluk alma noktalarında etik değerlendirmelerini sorgulamaktadır. Öğretmen adaylarının aldıkları eğitimler daha çok kullanıma yönelik olmakla birlikte bu üst düzey düşünme becerilerini geliştirecek uzun süreli bir eğitime gereksinim olduğu söylenebilir.

İkinci araştırma sorusu YZ-TPAB değişkenin cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı yönünde yanıtlanmıştır ($p>0,05$). Sunulan bulgular değişkenlerin ikili karşılaştırmalarında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını kanıtlar niteliktedir. 2x2x3 ANOVA ile üretilen analizin R^2 değerleri de %10'un altındadır. Bu bulgu en özet haliyle cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyinin YZ-TPAB üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı yönünde yorumlanabilir. Bu bulgu öğretmen eğitiminde sözü edilen üç değişkenin YZ-TPAB ve bu değişkene paralel sayılabilecek bazı değişkenlerin üzerinde farklılık

oluşturabileceği kabullerinin günümüzde geçerli olmadığını kanıtlar niteliktedir. Alanyazında geçmişte yürütülen bazı çalışmalar öğretmen eğitiminde okulu bırakma, yenilikçilik, teknoloji kaygısı, mesleki tutum, öğretmenlik öz yeterliği gibi değişkenlerin cinsiyet bağlamında farklılaştığını (Jones, 1989; Weiner, 2000; Zittleman ve Sadker, 2002) öne sürmekteyken güncel çalışmalar cinsiyet değişkeninin sözü edilen bağlamlarda anlamlı farklılık oluşturmadığını göstermektedir (Ghosh ve Sankar, 2024; Kreitz-Sandberg ve Lahelma, 2021). Benzer biçimde eski çalışmalar üniversite değişkeni bağlamında eğitimin niteliğinden etkilenen öz yeterlik, teknoloji kullanım becerileri, hazırbulunuşluk gibi değişkenlerin anlamlı farklılaştığını (Brouwer ve Korthagen, 2005; Evertson vd.; 1985; Labaree, 2008) ifade ederken güncel çalışmalar bu durum değiştiğini ve üniversite değişkeninin bu gibi değişkenlerde anlamlı farklılık oluşturmadığını (Altunova ve Kalender, 2022; Daza vd., 2021; Ning vd., 2024) kanıtlamıştır. Bu durum üniversite eğitimlerinin belirli bir standartta bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Benzer durum eğitimin nitelik ve miktarından etkilenen değişkenler bağlamında sınıf düzeyi değişkeni için de geçerlidir (Altunova ve Kalender, 2022; Evertson vd.; 1985). YZ-TPAB değişkeni alanyazında çok eski bir geçmişi olmayan bir değişkendir ancak alanyazında yapılan çalışmalarda benzer öğretmenlik becerilerini inceleyen çalışmalardaki zamansal değişim göz önüne alındığında, bu çalışmanın bulgularının alanyazın ile paralellik gösterdiği sonucuna varılabilir.

Üçüncü araştırma sorusu çerçevesinde sekiz farklı hipotez kurulmuş ve bu hipotezler bir model çerçevesinde ele alınmıştır. PLS-SEM analizi sonucunda modelin R^2 değerleri en az %59 açıklayıcılık göstermektedir. Yol katsayıları bootstrapping analizi ile test edilmiş ve anlamlı bulunmuştur ($t > 1,96$, $p < 0,001$). Ayrıca, SRMR değeri 0,033 olup modelin iyi uyum gösterdiğini desteklemektedir. Oluşturulan model kapsamında kurulan tüm ilişkiler anlamlı bir bütün oluşturulmuştur ($p < 0,001$). Model diyagramında belirlenen yolların

tamamının anlamlı ($|\beta| \geq 0,10$) genelinin güçlü ilişkiler gösterdiği ($\beta > 0,50$) görülmektedir. Hipotezler çerçevesinde çizilen yollardan biri hariç diğerlerinin β değerinin pozitif olduğu Şekil 1’de görülmektedir. Diyagramdaki negatif ilişki öğretmenlerin yapay zekâ teknolojik pedagojik bilgisindeki artışın yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgisinde azalışa neden olduğunu ifade etmektedir ($\beta = -0,377$). Bu durum gerek genel TPAB kuramı gerekse alanyazın bağlamında beklenen bir durum değildir. Öte yandan yapay zekâ teknolojik alan bilgisindeki artışın yapay zekâ teknolojik pedagojik alan bilgisinde oluşturduğu artış model diyagramındaki en güçlü ilişki olduğu görülmektedir ($\beta = 1,108$). Özetle diyagramdaki negatif ilişki anlamlıdır ve güçlüdür ancak bilimsel başka çalışmalarla doğrulanmaya ya da yanlışlanmaya gereksinim duyulmaktadır. Bu modeli Çelik (2023) çalışmasında denemiştir. Bu çalışmada Çelik’ten (2023) daha iyi uyum indeksleri, daha açıklayıcı R^2 değerleri, daha güçlü yollar ve daha güçlü bir model kurulmuştur. Her iki çalışmada da yaklaşık sayıda katılımcı ve aynı veri toplama aracı kullanılmasına karşın bu durumun nedenlerinden biri Çelik’in (2023) çalışmasında katılımcıların yaşlarının 29-38 aralığında olması yani bu çalışmanın katılımcılarının daha genç kuşaktan olan ve teknoloji yatkınlığı daha yüksek olan (Ayan, 2025; Moorhouse, 2024; Şengür ve Anagün, 2021) öğretmen adayları yürütülmesi olabilir. Ek olarak bu çalışmanın verilerinin daha güncel olması ve eğiticiler arasında yapay zekâ kullanımının kısa sürede yaygınlaşması öğretmen adaylarının YZ-TPAB yatkınlıklarını ya da hazırbulunuşluklarını da değiştirmiş olma olasılığı bulunmaktadır.

Özetle bu çalışmanın bulgularından hareketle, öğretmenlik mesleğinde yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması sürecinin gerekli olduğu kadar zorlayıcı olmayacağı öngörülebilir. Demografik değişkenlerin anlamlı bir fark oluşturmaması da bu süreci kolaylaştıracaktır. Daha açık bir ifade ile demografik değişkenlere özgü tasarım gerektirmeyen bir sürecin planlama kolaylığı eğitimde yapay zekâ kullanımı eğitimlerini tasarlamada bir üstünlük olarak ele alınabilir.

Bu noktada çalışmanın öğretmen eğitimi süreçlerinin planlanması ya da iyileştirilmesi sürecinde işlevsel bulgular içerdiği açıktır. Bu çalışma YZ-TPAB olgusunun öğretmenlik programlarında eğitim görmekte olan öğretmen adaylarında nasıl gözlemlendiğinin ortaya çıkarılması genel amacı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda öğretmenlik programlarının iyileştirilmesine yönelik çeşitli bulgular elde edildiği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında eğitim fakültelerinin ortak misyonu olan çağdaş öğretmen yetiştirme hedefine katkı sunulacağı, uluslararası bağlamda yetkin öğretmenler yetiştirilmesinde gereken güçlü ve zayıf yönleriyle öğretmen yetiştirmede yapay zekâ eğitiminin entegrasyonuna yönelik bulgular oluşturulduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışma kapsamında YZ-TPAB modelin yalnızca öğretmenler ile değil, yapay zekâ araçlarının kullanım eğitiminin ardından öğretmen adayları örnekleminde de denenerek kapsamının genişletildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda gelecekteki araştırmalara hem kaynak olarak hem de veri toplama aracı olarak destek sunulacağı düşünülmektedir. Tüm bu açılardan bakıldığında bu araştırma; öğretmen yetiştirme, yapay zekâ teknolojilerinin eğitime entegrasyonu, ulusal ve uluslararası alanyazına önemli bulgular sunulması noktalarında önemli olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmanın iki üniversite ile sınırlı olduğunun göz önünde tutulması ve ulusal bağlamda daha kapsayıcı bir çalışma yürütülmesi önerilmektedir. Alanyazında yapay zekâ çalışmaları yaygınlaşmaktadır ancak K-12 düzeyinde yapay zekâ kullanımına yönelik öğretmenlerin ya da öğrencilerin katıldığı bir ihtiyaç analizi yapılması gerekmekte ve bu ihtiyaçlar temelinde öğretmen eğitiminde yapay zekâ eğitimi yeniden ele alınmalıdır. Görevdeki öğretmenlerin lisans eğitimlerinde yapay zekâ kullanımına yönelik bir eğitim almadıkları düşünüldüğünde mesleki gelişim etkinliklerinin de yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı bağlamında yeniden planlanması gerekliliği açıktır. Bu çalışmada verilen eğitimin ardında geliştirilen modelin başarılı olması, öğretmenlerin de böyle bir eğitimin sonunda YZ-TPAB

noktasında başarı elde edebilecekleri öngörülebilir. Bu çalışmanın öğretmenlerle tekrar edilmesi önerilebilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu çalışmada herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu çalışmanın gerçekleştirildiği süreçlerin herhangi birinde başka kişi, kurum veya kuruluşlardan destek ya da finansman alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu çalışma, katılımcı bireylerden veri toplanması nedeniyle etik kurul kararı gerektirdiğinden, Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 30.10.2024 tarih 132 nolu onayı çerçevesinde yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları: Sık kullanılan istatistiksel analizler ve açıklamalı SPSS çözümleri*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Akgün, S. ve Greenhow, C. (2022). Artificial intelligence in education: Addressing ethical challenges in K-12 settings. *AI and Ethics*, 2(3), 431-440.
- Altunova, N. ve Kalender, B. (2022). Öğretmen Adaylarının Kültürel Değerlere Duyarlı Eğitime Hazırbulunuşluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 119-135.
- Ayan, Ş. (2025). Öğretmenlerin Teknolojik Öz Yeterlilikleri. *Ulusal ve Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, 5(8), 292-304.
- Brouwer, N. ve Korthagen, F. (2005). Can teacher education make a difference?. *American educational research journal*, 42(1), 153-224.
- Buckingham. (2022). *Developing the ethical framework for AI in education*. <https://www.buckingham.ac.uk/research-the-institute-for-ethical-ai-in-education/>.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chen, X., Zou, D., Xie, H., Cheng, G. ve Liu, C. (2022). Two decades of artificial intelligence in education. *Educational Technology & Society*, 25(1), 28–47.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. *Modern Methods for Business Research*, 295(2), 295-336.
- Choudhury, S., Deb, J. P., Pradhan, P. ve Mishra, A. (2024). Validation of the Teachers AI-TPACK Scale for the Indian Educational Setting. *International Journal of Experimental Research and Review*, 43, 119-133.
- Chiu, T. K. (2024). The impact of Generative AI (GenAI) on practices, policies and research direction in education: A case of ChatGPT and Midjourney. *Interactive Learning Environments*, 32(10), 6187-6203.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2. baskı). Lawrence Erlbaum Associates.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Cun, A. ve Huang, T. (2024). Generative AI and TPACK in Teacher Education: Pre-service Teachers' Perspectives. *Exploring New Horizons: Generative Artificial Intelligence and Teacher Education*, 62.
- Çelik, İ. (2023). Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers' professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education. *Computers in Human Behavior*, 138, 107468.
- Çelik, İ., Dindar, M., Muukkonen, H. ve Jarvela, S. (2022). The promises and challenges of artificial intelligence for teachers: A systematic review of research. *TechTrends*, 66, 616–630. <https://doi.org/10.1007/s11528-022-00715-y>
- Daza, V., Gudmundsdottir, G. B. ve Lund, A. (2021). Partnerships as third spaces for professional practice in initial teacher education: A scoping review. *Teaching and Teacher education*, 102, 103338.
- Evertson, C. M., Hawley, W. D. ve Zlotnik, M. (1985). Making a difference in educational quality through teacher education. *Journal of teacher education*, 36(3), 2-12.

- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G. ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175–191. <https://doi.org/10.3758/BF03193146>
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5. baskı). SAGE Publications.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Ghosh, S. ve Sankar, C. S. (2024). Competency-Based Teacher Education in Gender and Inclusive Practices. *Social Science Journal for Advanced Research*, 4(5), 18-25.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage, Thousand Oaks, CA.
- Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., Holstein, K., Sutherland, E., Baker, T., Shum, S. B., ... Koedinger, K. R. (2021). Ethics of AI in education: Towards a community-wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 1–23. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Huck, S.W. (2008). *Reading statistics and research* (5. baskı). Boston: Pearson.
- Jones, M. G. (1989). Gender issues in teacher education. *Journal of Teacher Education*, 40(1), 33-38.
- Karasar, N. (2003). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kim, S. W. (2024). Development of a TPACK Educational Program to Enhance Pre-service Teachers' Teaching Expertise in Artificial Intelligence Convergence Education. *International Journal on Advanced Science, Engineering & Information Technology*, 14(1).
- Kim, S., Jang, Y., Choi, S., Kim, W., Jung, H., Kim, S. ve Kim, H. (2021). Analyzing teacher competency with TPACK for K-12 AI education. *KI-Künstliche Intelligenz*, 35(2), 139-151.

- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.
- Kock, N. (2015). Common method bias in PLS-SEM: A full collinearity assessment approach. *International Journal of e-Collaboration (ijec)*, 11(4), 1–10.
- Koehler, M. ve Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)?. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1), 60-70.
- Kreitz-Sandberg, S. ve Lahelma, E. (2021). Global Demands–Local Practices: Working towards Inclusion of Gender Equality in Teacher Education in Finland and Sweden. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJIE)*, 5(1), 50-68.
- Labaree, D. F. (2008). An uneasy relationship: The history of teacher education in the university. In *Handbook of research on teacher education* (ss. 290-306). Routledge.
- Leahy, S. ve Mishra, P. (2023). TPACK and the Cambrian explosion of AI. *İçinde Society for Information Technology & Teacher Education International Conference* (ss. 2465-2469). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Lee, S. C. ve Kang, K. (2024). The effect of ‘Integrated Science Logic & Essay’ class using generative AI on technological pedagogical and content knowledge (TPACK) of pre-service science teachers. *Journal of Curriculum Evaluation*, 27(1), 133-155.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. *Contributions to Probability and Statistics*, 278-292.
- Mishra, P., Warr, M. ve Islam, R. (2023). TPACK in the age of ChatGPT and Generative AI. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 39(4), 235-251.
- Moorhouse, B. L. (2024). Beginning and first-year language teachers’ readiness for the generative AI age. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, 100201.
- Ning, Y., Zhang, C., Xu, B., Zhou, Y. ve Wijaya, T. T. (2024). Teachers’ AI-TPACK: Exploring the relationship between knowledge elements. *Sustainability*, 16(3), 978.
- Ouchchy, L., Coin, A. ve Dubljević, V. (2020). AI in the headlines: the portrayal of the ethical issues of artificial intelligence in the media. *AI & society*, 35, 927-936.

- Popenici, S. A. ve Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1), 22. <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Ringle, C. M., Sarstedt, M., Sinkovics, N. ve Sinkovics, R. R. (2023). A perspective on using partial least squares structural equation modelling in data articles. *Data in Brief*, 48, 109074.
- Santosh, K. C. ve Wall, C. (2022). AI and ethical issues. In *AI, Ethical Issues and Explainability—Applied Biometrics* (pp. 1-20). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Hair, J. F. (2021). Partial least squares structural equation modeling. İçinde *Handbook of market research* (ss. 587-632). Cham: Springer International Publishing.
- Seufert, S., Guggemos, J. ve Sailer, M. (2021). Technology-related knowledge, skills, and attitudes of pre-and in-service teachers: The current situation and emerging trends. *Computers in Human Behavior*, 115, 106552. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106552>
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stahl, B. C. (2021). Ethical issues of AI. *Artificial Intelligence for a better future: An ecosystem perspective on the ethics of AI and emerging digital technologies*, 35-53.
- Sun, J., Ma, H., Zeng, Y., Han, D. ve Jin, Y. (2023). Promoting the AI teaching competency of K-12 computer science teachers: A TPACK-based professional development approach. *Education and Information Technologies*, 28(2), 1509-1533.
- Şengür, S. ve Anagün, S. (2021). Sınıf öğretmenlerinin bilişim teknolojileri kullanım düzeyleri ve eğitimde Web 2.0 uygulamaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 6(2), 128-150.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. baskı). Pearson.

- van den Berg, R., Slegers, P., Geijsel, F. ve Vandenberghe, R. (2000). Implementation of an innovation: Meeting the concerns of teachers. *Studies in Educational Evaluation*, 26(4), 331-350.
- Wang, Y., Liu, C. ve Tu, Y. F. (2021). Factors affecting the adoption of AI-based applications in higher education. *Educational Technology & Society*, 24(3), 116–129.
- Weiner, G. (2000). A critical review of gender and teacher education in Europe. *Pedagogy, Culture and Society*, 8(2), 233-247.
- Zittleman, K. ve Sadker, D. (2002). Gender bias in teacher education texts: New (and old) lessons. *Journal of Teacher Education*, 53(2), 168-180.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In recent years, the integration of artificial intelligence (AI) into educational settings has transformed teaching and learning processes. However, the effectiveness of AI-based tools in education depends largely on teachers' ability to integrate these technologies into their pedagogical practices. The Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) framework has been widely used to analyze teachers' competencies in using technology effectively for educational purposes. Besides, teachers need to develop their technology use skills, to integrate these use skills into their content knowledge and pedagogical expertise and skills when each current and trend technology gets a place in educational settings. This study extends the TPACK model by incorporating an ethical evaluation dimension, leading to the development of the AI-TPACK framework. In literature, approximately each study on AI highlights ethical issues during AI use. For this reason, using AI covers an ethical factor. Because of this, considering ethical use issues is important when extending TPACK by AI. The research aims to assess pre-service teachers' AI-based technological pedagogical content knowledge (AI-TPACK) and examine whether their competency levels, the scores vary based on demographic variables such as gender, university, and grade level. Additionally, it explores the interrelations between AI-TPACK sub-dimensions.

Method

This study employs a quantitative research design using a combination of single, causal-comparative, and correlational survey methods. The sample of this study was chosen in the frame of criterion-based sampling. A total of 276 pre-service teachers from two different universities participated in the study. Data were collected using the AI-TPACK scale developed by Celik (2023), which measures five key dimensions: AI Technology Knowledge, AI Technological Pedagogical Knowledge, AI Technological Content Knowledge, AI Technological Pedagogical Content Knowledge, and Ethics. The first research question was addressed by calculating descriptive statistics for each AI-TPACK sub-dimension. The second research question was examined using a 2x2x3 ANOVA to determine whether AI-TPACK levels differed significantly based on gender, university, or grade level. Finally, the third research question was analyzed using Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) to investigate the relationships among AI-TPACK dimensions.

Findings

The findings revealed that pre-service teachers' AI-TPACK levels were generally at a moderate level ($3 < \bar{X} < 4,99$). Among the sub-dimensions, the highest mean score was observed in AI Technological Content Knowledge ($\bar{X} = 4,76$), whereas the lowest scores were recorded in AI Technology Knowledge ($\bar{X} = 4,31$) and Ethical Evaluation ($\bar{X} = 4,32$). These results suggest that while pre-service teachers have a foundational understanding of AI applications in their respective subject areas, their overall technological proficiency and ethical awareness require further development.

The ANOVA results indicated that AI-TPACK scores did not differ significantly based on gender, university, or grade level ($p > 0,05$). This suggests that demographic variables do not play a crucial role in shaping pre-service teachers' AI-related competencies, implying a relatively homogeneous distribution of AI-TPACK skills among the participants.

Eight different hypotheses were generated in the scope of third research question. These hypotheses covered relations among all each variable. Considering relations on the other variable may be occurred, the hypotheses were tested by conducting PLS-SEM. The PLS-SEM analysis confirmed the validity and reliability of the AI-TPACK model ($\alpha_{\min}=0,902$; $AVE_{\min}=0,693$; $|\beta| \geq 0,10$; $R^2_{\min}=0,594$; $SRMR=0,033$; $p=0,000$). All paths in the structural model were found to be statistically significant, with the relationships between AI Technology Knowledge and Ethical Evaluation ($\beta = 0,712$, $p = 0,000$), AI Technological Content Knowledge and AI Technological Pedagogical Content

Knowledge ($\beta = 0,489$, $p = 0,000$), and AI Technological Pedagogical Knowledge and AI Technological Pedagogical Content Knowledge ($\beta = 0,245$, $p = 0,000$) being the strongest. These results indicate that AI-related competencies are interdependent and that ethical considerations are crucial in integrating AI into teaching practices.

Results and Discussion

The study highlights the growing importance of AI in teacher education and underscores the need for structured training programs that enhance teachers' AI-TPACK levels. The moderate AI-TPACK scores suggest that pre-service teachers require additional training to fully integrate AI tools into their pedagogical practices. The non-significant differences across demographic variables indicate that AI-related competencies are not inherently linked to gender, university, or grade level, reinforcing the notion that AI training should be universally accessible to all pre-service teachers.

The PLS-SEM results confirm that ethical considerations play a pivotal role in AI integration. This finding aligns with previous research (Mishra et al., 2023; Cun & Huang, 2024), which emphasizes the necessity of ethical AI training in teacher education. Given the rapid advancements in AI technology, it is essential to integrate AI-related ethical discussions into teacher preparation programs.

In conclusion, this study contributes to the ongoing discourse on AI in education by introducing an expanded AI-TPACK framework that incorporates ethical evaluation. The findings provide valuable insights for educators, policymakers, and curriculum developers aiming to enhance AI literacy among future teachers. Future research should explore AI-TPACK development through longitudinal studies and qualitative investigations to further understand the practical implications of AI integration in education.

2024 YENİLENEN ÖĞRETİM PROGRAMINDA 21. YÜZYIL

YETERLİLİKLERİ: YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ BİR ANALİZ*

Erhan ÖZMEN**

Öz

Bu çalışma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) ortak metni ile 21. yy. becerilerinin uyumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yeni öğretim programının, P21 çerçevesinde belirlenen becerilere ne ölçüde uyum sağladığı araştırılmıştır. Araştırma P21 kapsamında yaşam ve kariyer becerileri, öğrenme ve yenilikçi beceriler ile bilgi, medya ve teknoloji becerileri üzerinde durmuştur. Nitel araştırma yaklaşımlarından doküman analizine uygun olarak yürütülen çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan TYMM ortak metni ile P21 becerileri incelenmiştir. Veriler, yapay zekâ destekli terim sıklığı analizi (TFA) yöntemiyle analiz edilmiş, dokümanlarda geçen anahtar terimler ve kullanım sıklıkları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 21. yy. yeterliliklerini temsil eden kelimelerin ortak metinde geçtiği bağlamlar belirlenmiştir. Ayrıca, uzmanlar tarafından betimsel analiz yapılarak bulguların doğrulanması sağlanmıştır. Sonuçlar, TYMM'nin en fazla esneklik ve uyum, liderlik ve sorumluluk ile iletişim ve iş birliği becerilerine vurgu yaptığını göstermektedir. Bununla birlikte, medya okuryazarlığı ve bilgi-iletişim teknolojileri becerilerinin doğrudan kullanılmadığı, ancak ilgili alt becerilere yer verildiği tespit edilmiştir.

* Bu çalışma için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 23.05.2025 tarih, 011 sayılı karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Dr. Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Merkezi,
ozmenerhan1987@gmail.com, Elazığ/Türkiye

Anahtar Kelimeler: 21. Yüzyıl becerileri, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, eğitim programı değerlendirme, yapay zekâ destekli analiz.

21ST CENTURY COMPETENCIES IN THE 2024 RENEWED CURRICULUM: AN AI-SUPPORTED ANALYSIS

Abstract

This study aims to examine the alignment of the 21st century skills with the common text of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM). The study investigates to what extent this new curriculum, complies with the skills identified in the P21 framework. Under P21, the research focused on life and career skills, learning and innovative skills, and information, media and technology skills. In the study, which was conducted in accordance with document analysis, one of the qualitative research approaches, the common text of TYMM published by the Ministry of National Education and P21 skills were examined. The data were analyzed with artificial intelligence supported term frequency analysis method (TFA), and the key terms and their frequency of use in the documents were determined. In addition, the contexts in which the words representing 21st century competencies appear in the common text were identified. In addition, a descriptive analysis was conducted by experts to verify the findings. The results show that the TYMM emphasizes flexibility and adaptability, leadership and responsibility, and communication and collaboration skills the most. However, it was found that media literacy and information-communication technologies skills were not directly used, but related sub-skills were included.

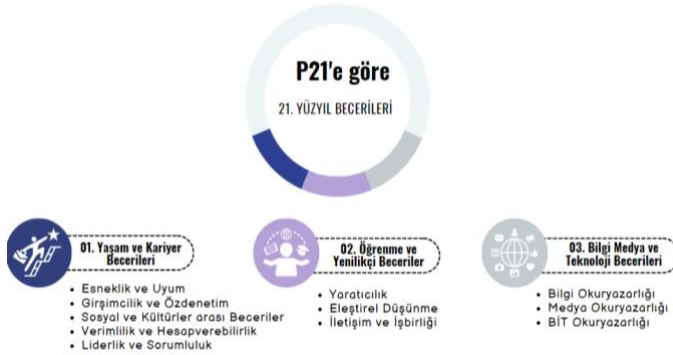
Keywords: 21st Century Skills, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, curriculum evaluation, ai-assisted analysis.

1. GİRİŞ

21. Yüzyıl, hızlı değişimlerin yaşandığı ve karmaşık problemlerin çözümünde iş birliği, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi becerilerin önem kazandığı bir dönemdir (Bialik ve Fadel, 2015). Bu dönemde yaşanan zorlukların üstesinden gelebilmek için bireylerin “21. Yüzyıl yeterlilikleri” olarak adlandırılan bazı

yeterliliklere sahip olması gerekmektedir (Kurudayıoğlu ve Soysal, 2018). Bu yeterlilikler bilgiyi edinme, farklı biçimlere dönüştürme ve işlemsel bilgiye sahip olma becerilerini kapsamaktadır (Dündar ve Polat, 2021; Pellegrino ve Hilton, 2012). Ayrıca 21. Yüzyıl becerilerine uyum sağlamak ve çağın gerisinde kalmamak için eğitim sistemlerinin de kendisini sürekli yenilemesi gerekmektedir. Bu bağlamda öğretim programlarının güncellenmesi ve 21. Yüzyıl becerileri edinimini sağlayabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra 21. Yüzyıl becerilerinin nasıl kazandırılabilceği, nasıl kategorize edilebileceği, nasıl uygulanacağı ve nasıl değerlendirileceği, bu becerilerin kazandırılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Dünya genelinde 21. Yüzyıl becerileri konusunda çerçeve sağlayan çeşitli kurumlar bulunmaktadır. P21 (Partnership for 21st Century Skills), Avrupa Birliği (AB), Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Küresel Eğitim için Asya Toplum Merkezi (ASIA Society), Eğitimde Teknoloji için Uluslararası Toplum (ISTE) ve Dünya Bankası öne çıkan kurumlar arasında gösterilmektedir (Dündar ve Polat, 2021). 21. Yüzyıl becerilerini tanımlayan bu kurumlar genel olarak paralel bir bakış açısı sergilemektedir (Aydın ve Tunagür, 2021) ancak Partnership for 21st Century Skills'in (P21) önemli üst düzey becerilere vurgu yapması, becerileri öğrenme ortamları ve bağlamları içerisinde incelemesi, iş dünyası ile güçlü entegrasyonu ve modüler, görsel yapısı ile dikkat çekmektedir (Dede, 2010).

P21 çerçevesinin temel amacı, öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirerek, bilgiyi etkili şekilde kullanabilmelerini ve 21. Yüzyılın gerektirdiği becerilere sahip olmalarını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çerçeve, 21. Yüzyıl yeterliliklerini üç ana kategori altında toplamıştır (Dündar ve Polat, 2021). 21. Yüzyıl becerilerinin P21'e göre sınıflandırılması Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. P21’e Göre 21. Yüzyıl Becerileri

21. Yüzyıl becerileri olarak ifade edilen yukarıdaki beceriler, öğrencilerin hem zihinsel hem sosyal hem de iletişimsel yeteneklerini geliştirmeye ilişkin bazı hedeflerden oluşmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için 21. Yüzyıl becerilerinin öğrencilere nasıl aktarılacağını bilmek oldukça önemli bir konudur. Bu noktada öğretim programları bu beceriler ile iç içe bir anlayış sergilemeli ve bu birliktelik ders kitapları, gerçekleştirilecek etkinlikler ve oluşturulacak metinler ile desteklenmelidir (Dündar ve Polat, 2021). Çeşitli ülkelerde bu beceriler, K12 eğitiminin tüm aşamaları ile birlikte, vatandaşlık eğitim programlarına yoğun şekilde dâhil edilmektedir (Jayadiputra ve Karim, 2020; Wei ve diğerleri, 2022). Ayrıca bu sürece uyum sağlamak için ülkeler yenilikçi ve gerçekçi öğretim programları oluşturarak eğitim sistemlerini güncellemektedir (Tutkun, 2010). Bu bağlamda Türkiye’de de 2005 yılından itibaren çeşitli yenilikçi yaklaşımlar benimsenmiş ve buna bağlı bazı öğretim programları hazırlanmıştır. MEB, 2008 yılında yayımlanan “Avrupa Yeterlilikler Çerçevesini” dikkate alarak öğretim programlarını 21. Yüzyıl becerileri kapsamında güncellemiştir. Daha sonra 2018 yılında güncellenen öğretim programlarında 21. Yüzyıl becerileri “yetkinlik” başlığı altında toplanmış ve öğrencilere ana dil ve yabancı dilde yetkinlik, bilim ve teknoloji yeterliliği, dijital yeterlilik, kültürel farkındalık, girişimcilik ve

öğrenmeyi öğrenme gibi beceriler kazandırılmak istenmiştir. Tüm bu çabalara rağmen bu öğretim programlarının 21. Yüzyıl yeterlilikleri kazandırma noktasında çeşitli eksiklikleri olduğu ve yeni programlara ihtiyaç duyulduğu görülmüştür (Aydın ve Tunagür, 2021; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2018; Temizkan, 2014). Bu doğrultuda 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), eğitimde fırsat eşitliği ilkesine dayalı olarak yenilikçi bir öğretim programı yayınlamıştır. Bu program sadeleştirilmiş ve derinlemesine öğrenme anlayışını esas alan, öğrencileri karmaşık düşünce sistemlerine dâhil eden, öğrencilerin anlamlı öğrenme deneyimleri yaşamasını sağlayan beceri temelli özellikleri barındırmaktadır (Ülçay, 2024). Aynı zamanda bu müfredat programının sistem okuryazarlığı bakışı sayesinde okuryazarlık kavramını yeniden kavramsallaştırdığı ve 21. Yüzyıl becerilerini bireylere kazandırma çabası içinde olduğu görülmektedir (Karataş, 2024). 21. Yüzyıl becerilerinin çağın gereklilikleri açısından önemi dikkate alındığında yenilenen öğretim programının sorunlara cevap verebilmesi ve işlevselliğini sürdürebilmesi, bu beceriler ile uyumlu olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bakış açısıyla öğretim programlarının 21. Yüzyıl yeterlilikleri ile uyumu (Bozkurt, 2021; Demir ve Özyurt, 2021; Atik, 2021; Erdamar ve Barası, 2021), kurum ve kurum yöneticilerinin bu becerilere entegrasyonu (Çevik ve Demirtaş, 2021), öğretmen ve öğrencilerin 21. Yüzyıl becerilerini edinebilmeleri (Aydemir vd., 2020; Engin ve Korucuk, 2021; Gürültü vd., 2020) ve eğitim felsefeleri ile 21. Yüzyıl becerileri arasındaki ilişkileri araştıran birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Uçak ve Erdem, 2020).

Mevcut araştırmanın amacı; 2024 yılında MEB tarafından yayınlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim programlarının P21 çerçevesinde 21. Yüzyıl becerileri ile ne derece uyumlu olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada yapay zekâ teknolojilerinin desteğine başvurulmuştur. Yapay zekâ teknolojileri bilimsel araştırmalarda veri analizini hızlandırma, tahminleme kapasitesi, özelleştirilmiş çözümler, zaman ve kaynak tasarrufu ve

farklı bakış açısı ortaya koyma açısından oldukça faydalı görülmektedir (Başaran ve Özenç, 2024; Dikmen ve Bahçeci, 2024). Bu çalışmada, yapay zekânın alt alanlarından biri olan doğal dil işlemeye uygun olarak, terim sıklığı analizi (TFA) tekniği kullanılmıştır. TFA doğal dil işleme ve metin madenciliğinde yaygın olarak kullanılan istatistiksel bir ölçüdür. Bir belgede bulunan kelimenin önemini, belgede tekrar etme sıklığı ve belgede bulunan diğer kelimelere oranına göre değerlendirir. Bir terim belgede farklı bağlamlarda ne kadar sık tekrar edilirse o kadar önemli kabul edilir (Lavin, 2019). TFA cümle anlamını analiz ederek birbirinden farklı belgeler arasında benzer kavramları tespit etmek için kullanılan oldukça önemli bir tekniktir (Krishnaraj, Kumar ve Bhagavan, 2018). Bu tekniğin eğitim bilimleri alanındaki mevcut araştırmada kullanılması ve literatürde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programının 21. Yüzyıl yeterlilikleri açısından değerlendirildiği başka bir çalışmaya rastlanmaması, araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine uygun olacak şekilde yürütülmüştür. Bu yöntem belirli bir olay veya olguyu incelemek için çeşitli yazılı materyallerin çözümlemesini içermektedir. Bir başka tanımda doküman analizi, bir araştırma konusu ile alakalı kişi veya kurumlar tarafından hazırlanmış belge, yazı, yapım veya kalıntının elde edilmesi ve incelenmesi şeklinde ifade edilmiştir (Seyidoğlu, 2016). Ayrıca doküman analizi, nitel araştırma yaklaşımları içerisinde en etkili bilgi kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırma yöntemi, her ne kadar başka yöntemlerin kullanıldığı araştırmalar için destekleyici nitelik taşısa da tek başına bağımsız bir yöntem olarak da sıklıkla kullanılmaktadır (Bowen, 2009).

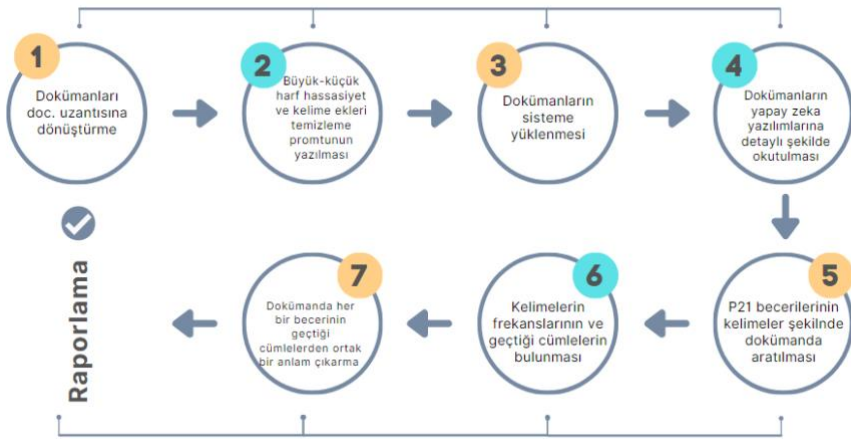
Doküman analizi gerçekleştirilirken belirli aşamalardan geçilmektedir (Sak vd., 2021). Bu aşamalar Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından, belgelere ulaşma, özgünlüğün analiz edilmesi, belgeleri anlama, elde edilen verilerin çözümlenmesi ve kullanılması olacak şekilde beş aşamada sıralanmaktadır. Mevcut çalışmada doküman analizi sürecinde bu beş aşamadan yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında bu aşamaları yansıtan işlem basamakları aşağıda verilmiştir.

1. Dokümanlara ulaşma: Çalışmada, 2024 yılında yayımlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni ve P21 kapsamında ortaya konan 21. Yüzyıl becerileri kullanılmıştır. İlgili dokümanlara, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Öğretim Programları İzleme ve Değerlendirme Sistemi (<https://mufredat.meb.gov.tr/>) ve www.P21.org adresi üzerinden ulaşılmıştır.

2. Dokümanların orijinalliğinin kontrol edilmesi: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni ve 21. Yüzyıl becerileri ortaklığı projesine yönelik dokümanlar MEB ve P21'in resmi web sayfalarından indirildiği için bu dokümanların orijinal olduğu kabul edilmiştir.

3. Dokümanları anlama: Çalışmada doküman analizi hem uzmanlar hem de OpenAI tarafından geliştirilen ChatGpt 4o ve Google'ın Gemini 2.5 Flash yazılımları tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk olarak dokümanlar uzmanlar tarafından detaylı şekilde okunmuştur. Ardından dokümanların yapay zekâ tarafından değerlendirilmesi süreci başlamıştır. Dokümanlar, ChatGpt 4o ve Gemini 2.5 Flash'ın analiz edebileceği formatta sisteme yüklenmiş ve yapay zekâ yazılımlarının bu dokümanları kapsamlı şekilde okuması istenmiştir. Dokümanlar sisteme yüklenmeden önce doğru sonuçların elde edilebilmesi bakımından yapay zekânın büyük/küçük harf hassasiyetini ve aranacak kelimelere gelebilecek ekleri dikkate almaması

için gerekli komutlar yazılmıştır (*Aşağıda vereceğim metinde, belirttiğim anahtar terimlerin tüm formlarını (çoğul, ekli, zaman kipli vb.) dikkate alarak, büyük/küçük harf farkı gözetmeksizin tarama yap. Bu terimlerin geçtiği cümleleri ve bağlamlarını listele*). Sonraki aşamada, 21. Yüzyıl Becerileri Ortaklığı (P21) çerçevesinde tanımlanan yetkinlikler kelime kelime ve sistematik olarak yapay zekâ yazılımlarına aktarılmıştır. Bunu takiben, bu terimlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni içerisindeki sıklığını tespit etmek için bir sorgulama yapılmış ve hangi bağlamlarda kullanıldıkları incelenmiştir. Dokümanların yapay zekâ yazılımları ile değerlendirilmesi sürecine yönelik görsel Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Yapay Zekâ ile Veri Analiz Sürecinde Kullanılan Basamaklar

4. Veri analizi: Bu aşamada dokümanların anlaşılıp, ne şekilde kullanılacağına karar verilmiş ve bir sistematik içerisinde analiz gerçekleştirilmiştir (Forster, 2006). Veriler çözümlenirken betimsel analizden yararlanılmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin önceden

belirlenen temalar doğrultusunda sistemli bir şekilde özetlenip yorumlanması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu analiz yönteminde amaç verileri mantıksal bir bağlamda okuyucuya sunmaktır. Bu şekilde elde edilen bilgiler önce betimlenir, yorumlanır ve daha sonra neden-sonuç ilişkisi içerisinde bazı sonuçlar ortaya konur (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut çalışmada P21 çerçevesindeki beceriler hem uzmanlar hem ChatGpt 4o hem de Gemini 2.5 Flash yapay zekâ yazılımları tarafından betimsel analize uygun olacak şekilde analiz edilmiş ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninin 21. Yüzyıl becerileri ile ne derece uyumlu olduğu ortaya konmuştur. Bu doğrultuda becerilerin hem bağlamsal kullanımı hem de belirli metin içindeki sıklığını bulmak için metin sıklığı analizi (TFA) yöntemi kullanılmıştır. İki farklı yapay zekâ yazılımı tarafından sunulan verilerde ortak anahtar terimler ve bağlamlar birleştirilmiş, anlamlı bir sentez oluşturulmuştur. Bu sentez benzer ifadelerin pekiştirilmesi ve farklı ifadelerin tamamlayıcı olması yoluyla gerçekleştirilmiş ve eğitim programları uzmanları tarafından bütüncül bir yoruma dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, 21. yüzyıl becerileriyle ilişkili kelimelerin hangi sıklıkta kullanıldığının yanı sıra bu terimlerin metin boyunca hangi bağlamlarda yer aldığının belirlenmesini sağlamıştır.

5. Veriyi kullanma: Bu aşama, çalışmada kullanılan dokümanların herhangi bir kişi veya kurumu olumsuz etkileme potansiyelini değerlendirmenin yanı sıra, dokümanların gizliliğine ilişkin hususların dikkate alındığı bir süreçtir (Merriam, 2009). Kullanılan dokümanlar açık erişimli olup herhangi kurum veya kişiden bağımsız şekilde değerlendirilmiş ve etik ilkeler dikkate alınarak raporlanmıştır.

2.1. Geçerlik ve Güvenirlik

Doküman analizi yönteminde geçerlik ve güvenilirlik sağlamak için dokümanların farklı bakış açısı ve farklı analiz yöntemleri ile doğrulanması gerekmektedir (Patton, 2002). Mevcut çalışmada dokümanlar, iki farklı eğitim programları uzmanı ve iki farklı yapay zekâ teknolojisi tarafından analiz edilmiştir. Analiz sürecinde farklı uzmanların ve farklı yapay zekâ teknolojilerinin kullanılması bu süreçte yanlılık olasılığını en aza indirme amacına dayanmaktadır. Ayrıca elde edilen farklı analiz sonuçları arasındaki uyumu tespit etmek amacıyla kodlayıcılar arası uyumu temsil eden Miles ve Huberman güvenilirlik formülü kullanılmıştır. İçsel tutarlığı temsil eden bu kodlama kontrolüne göre kodlayıcıların en az %80 uyum sağlamaları beklenirken (Miles ve Huberman, 1994) mevcut çalışmada bu oran %94 olarak tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninde 21. Yüzyıl becerilerinin kullanıma sıklıkları ve kullanıldıkları bağlamları gösteren bulgular Yaşam ve Kariyer Becerileri, Öğrenme ve Yenilikçi Beceriler, Bilgi Medya ve Teknoloji Becerileri olacak şekilde üç kategoride verilmiştir. Ayrıca bu becerilerin ortak metinde kullanılmasına yönelik bulgular yapay zekâ teknolojileri ve uzmanlar tarafından elde edilen bulgular olarak sunulmuştur.

3.1. Yaşam ve Kariyer Becerilerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni “yaşam ve kariyer becerileri” açısından değerlendirilmiş, esneklik ve uyum, girişimcilik ve özdenetim, sosyal ve kültürlerarası beceriler, verimlilik ve hesap verebilirlik, liderlik ve sorumluluk becerilerinin metinde hangi yoğunluklarda kullanıldığı ve

bu becerilere işaret eden ifadelerden çıkarılan ortak anlamların neler olduğu bulgular halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Yaşam ve Kariyer Becerilerine İlişkin Bulgular

Beceri	Frekans	Kullanıldığı Bağlam	
Esneklik ve uyum	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	42	Bu modelde, bireylerin ve toplumun değişen koşullara uyum göstermesi, öğrenme süreçlerine esneklik kazandırılması, esnek yaklaşımlar kullanılarak farklılaştırılmış öğretim süreçlerine uyum sağlanması, bireylerin esneklik ve problem çözme becerilerini geliştirerek yeni fikirlere açık olmaları ve öğrencilerin sosyal ve duygusal becerilerini geliştirerek toplumsal değerlere uyum sağlamaları vurgulanmıştır.
	Uzmanlar	41	Model sınıf düzeyinde derinliği esas alırken içerikte esnek bir anlayışı dikkate almıştır. Bununla beraber yeni durumlara uyum sağlama ve zor durumlara esnek bakış açısı ile cevap verebilme becerisini kazandırmayı amaçlarken yer, zaman, materyal kullanımı ve materyale erişim açısından öğretim odaklı esnek bir yaklaşım belirlemiştir. Ayrıca öğretim programının uygulanması konusunda esneklik ön planda tutulmuştur.
Liderlik ve sorumluluk	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	35	Belgedeki "liderlik" ve "sorumluluk" kavramları, bireylerin zor durumlarda inisiyatif alarak başkalarına rehberlik etmeleri ve üstlendikleri görevleri doğru ve zamanında yerine getirerek sonuçları hakkında hesap verebilir olmaları bağlamında kullanılmıştır.
	Uzmanlar	35	Model bireysel sorumluluklar üstlenebilen, kendi varlığı dışında çevreye, topluma ve insanlığa karşı duyarlı davranışlar içerisinde olan, ülkesini ve toplumu imar edebilecek bireyler yetiştirme sorumluluğunu üzerinde taşıyan, riskler alabilen ve bu risklerin sonuçları konusunda sorumluluk sahibi bireyleri işaret ederek liderlik ve sorumluluk becerisini ifade etmiştir.

Girişimcilik ve özdenetim	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	6	Bu modelde, girişimcilik; bireylerin sorgulama, gözleme dayalı tahmin etme, riskleri değerlendirerek karar verme, kaynakları yönetme ve fikirleri sonuca ulaştırma becerilerinden oluşurken, özdenetim ise bu süreçlerde bireylerin motivasyonlarını koruyarak sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini ve kararlarını bilinçli şekilde kontrol etmelerini ifade etmektedir.
	Uzmanlar	6	Model, girişimcilik ve öz denetim bağlamında zor ve belirsiz durumlarda adım atmaktan korkmayan, toplumsal problemleri çözme konusunda istekli, duygu, düşünce ve inançları doğrultusunda hareket edebilen bireyleri ifade etmektedir. Ayrıca topluma ve ülkenin yararına gerçekleştirilecek projelerde öncülük edebilecek kendisinin farkında olan ve davranışlarının kontrolünü sağlayabilen çalışkan birey resmi çizmiştir.
Verimlilik ve hesap verebilirlik	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	4	Bu modelde "verimlilik" ve "hesap verebilirlik" kelimeleri, öğretim programlarının uygulanmasında öğrencilerin ve öğretmenlerin etkin şekilde kaynakları kullanması ve doğru, zamanında kararlar alarak bu kararların sonuçları hakkında hesap verebilmesi bağlamında kullanılmıştır.
	Uzmanlar	4	Model verimlilik ve hesap verebilirlik becerileri konusunda öğrencilerin ve öğretmenlerin zamanı, materyalleri, bilgiyi ve diğer kaynakları en etkili şekilde kullanabilmesi becerisi üzerinde durmaktadır. Ayrıca kullanılan kaynakların hangi amaçla ve ne şekilde kullanıldığına yönelik sorumluluk alma konusunda şeffaf olunması gerektiğini vurgulamaktadır.
Sosyal ve kültürler arası beceriler	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	2	Bu modelde "Sosyal ve kültürlerarası beceriler" ifadesi, bireylerin farklı sosyal ve kültürel ortamlarda etkili iletişim kurabilmesi, empati geliştirmesi ve kültürel farklılıklara saygı göstererek bu ortamlara uyum sağlaması gerekliliği bağlamında geçmektedir.

Uzmanlar	2	Modelde sosyal ve kültürel beceriler, kişilerin kendi içsel özelliklerini ve becerilerini sergileyebilecekleri olgunluğa ulaşmaları ayrıca empati, sorumluluk, girişkenlik ve güven gibi duyguları kazanabilmelerini ifade etmektedir. Bunun yanında model bireylerin farklı kültürlerin varlığını tanımaları ve beraber yaşama becerisi kazanmalarını odağa almaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni incelendiğinde yaşam ve kariyer becerileri içerisinde en fazla esneklik ve uyum becerisine (f:42/41) değinildiği görülmektedir. Metinde daha çok öğrencilerin toplumun değişen değerlerine uyum sağlaması ve öğretim süreçlerine adaptasyonundan söz edilmiştir. Esneklik ve uyum becerisinin ardından liderlik ve sorumluluk (f:35/35) en fazla değinilen ikinci beceri olmuştur. Metinde öğrencilerin zor zamanlarda sorumluluk alma becerilerinin geliştirilmesi ve aldıkları bu sorumlulukların sonuçları konusunda hesap verebilir olmalarına değinilmiştir. Üçüncü olarak en fazla girişimcilik ve özdenetim becerilerinden (f:6/6) bahsedilmiş ve bireylerin sorgulama, risk değerlendirme, kaynakları değerlendirme ve fikirleri hayata geçirme becerileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bireylerin sorumluluk bilinci doğrultusunda kendi kararlarını bilinçli şekilde kontrol edebilecekleri yeterlilikleri kazanmaları üzerinde durulmuştur. Dördüncü olarak verimlilik ve hesap verebilirlik (f:4/4) metinde en fazla kullanılan becerilerden olmuştur. Ortak metin öğrencilerin ve öğretmenlerin öğretim programının uygulanması aşamasında eldeki kaynakları verimli ve etkili şekilde kullanması ve bu bağlamda hesap verebilir olmaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca metinde en az kullanılan beceri sosyal ve kültürlerarası beceriler (f:2/2) olmuştur. Bu beceriler ile ilgili ifadelerde bireylerin farklı kültürler ile iletişim halinde olması, onlara saygı göstermesi ve farklılıklara uyum sağlaması gibi özelliklerden bahsedilmiştir.

3.2. Öğrenme ve Yenilikçi Becerilere İlişkin Bulgular

Bu bölümde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni “öğrenme ve yenilikçi beceriler” açısından değerlendirilmiş ve yaratıcılık, eleştirel düşünme, iletişim ve iş birliği becerilerinin metinde hangi yoğunluklarda kullanıldığı ve bu becerilere işaret eden ifadelerden çıkarılan ortak anlamların neler olduğu bulgular halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrenme ve Yenilikçi Becerilere İlişkin Bulgular

Beceri	Frekans	Kullanıldığı Bağlam
İletişim ve iş birliği	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	25
	Uzmanlar	27

Eleştirel Düşünme	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	21	Bu modelde "eleştirel düşünme" kavramı, öğrencilerin bilgi, olay ve durumları farklı perspektiflerden değerlendirip sorgulamalarını, alternatif çözümler üretmelerini ve bu süreçte mantıksal akıl yürütme becerilerini kullanmalarını içeren bir yetkinlik olarak tanımlanmıştır. Eleştirel düşünme, öğrencilerin olayları sorgulama, akıl yürütme ve ulaştıkları çıkarımları değerlendirerek yansıtma süreçleriyle ilişkilendirilmiştir.
	Uzmanlar	20	Modelde eleştirel düşünme kavramı sorgulayan, araştıran, sorumluluk sahibi ve hedefi olan, medeniyete uyum becerisi yanında medeniyet inşasında rol alan bireyleri yetiştirebilmeyi ifade etmektedir. Ayrıca model bilgi, olgu ve düşünceleri farklı referans kaynakları aracılığı ile değerlendirebilen, yorumlayabilen ve net yargılara varabilecek zihinsel örüntülere sahip bireyler yetiştirmeyi odağına almaktadır.
Yaratıcılık	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	2	Bu modelde, yaratıcılık bireylerin geçmiş deneyimlerini kullanarak olaylara farklı perspektiflerden bakabilme yeteneği ile, alışılmış düşünce kalıplarının ötesine geçip yeni durumlara adapte olarak özgün fikirler, ürünler geliştirme ve problemlere yenilikçi çözümler üretme yetisini tanımlamıştır.
	Uzmanlar	2	Modelde yaratıcılık becerisi, kişisel paradigmaları yoluyla olay ve olguları farklı açılardan değerlendirebilme ve problemlere daha önce hiç bulunmamış farklı çözümler sunabilme becerisi olarak ifade edilmiştir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni incelendiğinde öğrenme ve yenilikçi beceriler içerisinde en fazla iletişim ve iş birliği becerisinden (f:25/27) söz edildiği görülmektedir. Bu beceriden söz edilirken bireylerin kendilerini ifade edebilmeleri ve dolayısıyla etkin iletişim kurma becerisi edinmelerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bireylerin sıkı bir iletişim ile ortak hedef oluşturabilmeleri

açısından iş birliğinin öneminden söz edilmiştir. Bununla birlikte iş birlikli yaklaşımların toplumsal empati ortamı oluşturacağı, buna bağlı olarak sosyal sorumluluklarını yerine getiren bireyler yetiştirilebileceği üzerinde durulmuştur. İletişim ve iş birliği becerisinin ardından eleştirel düşünme (f:21/20) en fazla değinilen ikinci beceri olmuştur. Ortak metinde eleştirel düşünme ile ilgili olarak öğrencilerin olay ve olguları farklı bakış açısı ile değerlendirip sorgulamaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca eleştirel düşünme süreçleri mantıksal akıl yürütme becerileri ile ilişkilendirilmiş ve sorgulama, yansıtma gibi üst düzey becerilerine vurgu yapılmıştır. Son olarak yaratıcılık becerisine değinilmiş (f:2/2) bireylerin yeni fikir ve durumlara adaptasyonu, yeni problemlere özgün çözümler bulabilmesi ve olaylara farklı bakış açıları ile bakabilme yetisi kazanmaları üzerinde durulmuştur.

3.3. Bilgi-Medya ve Teknoloji Becerilerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni “bilgi medya ve teknoloji becerileri” açısından değerlendirilmiş ve bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı becerilerinin metinde hangi yoğunluklarda kullanıldığı ve bu becerilere işaret eden ifadelerden çıkarılan ortak anlamların neler olduğu bulgular halinde sunulmuştur.

Tablo 3. Bilgi-Medya ve Teknoloji Becerilerine İlişkin Bulgular

Beceri	Frekans	Kullanıldığı Bağlam
Bilgi Okuryazarlığı ChatGpt 4o / Gemini 2.5	3	Bu modelde bağlam açısından bilgi okuryazarlığı, bilginin toplanması ve analiz edilmesi sürecini ifade ederken, aynı zamanda eleştirel düşünme becerileriyle birleştirilerek bilginin etkin kullanımına vurgu yapılmaktadır. Bu süreç, eğitim programlarında öğrencilere kazandırılmak istenen temel becerilerden biridir.

Medya Okuryazarlığı	Uzmanlar	3	Modelde bilgi okuryazarlığı kavramı bilgiyi elde edebilme, elde edilen bilginin doğruluğunu sorgulayabilme, başka bilgiler ile kıyaslayabilme ve sonunda elde edilen bilgiyi etkili şekilde kullanabilme becerisi olarak ifade edilmektedir.
	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	-	Bu modelde "medya okuryazarlık" kavramı kullanılmamıştır, ancak medya okuryazarlığına benzer olarak bilgi, sistem ve dijital okuryazarlık kavramları; öğrencilerin eleştirel düşünme, bilgi toplama, teknolojiyi etkin kullanma ve sosyal sistemleri anlama becerilerini ifade ederek medya okuryazarlığını kapsayıcı bir şekilde kullanılmıştır.
	Uzmanlar	-	Model, medya okuryazarlığı becerisi kapsamında öğrencilerin bilgiyi edinme, kullanma, anlamlandırma, analiz etme ve yeniden yapılandırma becerilerini odağına almasına karşın bu becerileri medya okuryazarlık başlığı altında vermemiştir.
Bilgi ve İletişim Teknolojileri Okuryazarlığı	ChatGpt 4o / Gemini 2.5	-	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Okuryazarlığı" terimi doğrudan belgede geçmemektedir, ancak buna benzer okuryazarlık türleri olan "Dijital Okuryazarlık" ve "Bilgi Okuryazarlığı" kavramları, dijital bilgiye erişim, bu bilgiyi analiz etme ve dijital ortamları anlama bağlamında ele alınmıştır. Bu okuryazarlık türleri, öğrencilerin dijital bilgilere etkin bir şekilde ulaşabilme, kullanabilme ve dijital dünyada başarılı olabilmeleri için gerekli becerilere sahip olmalarını hedefleyen eğitim bağlamında kullanılmıştır
	Uzmanlar	-	Modelde bilgi ve iletişim teknolojileri bilgiye erişme, onu yönetme paylaşma ve etkin şekilde kullanma olarak sistem okuryazarlığı başlığı altında dijital okuryazarlık ve bilgi okuryazarlığı becerileri ile ifade edilmiştir. "Bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı" becerisi yukarıdaki yetkinlikleri içerecek şekilde tek bir başlıkta kullanılmamıştır.

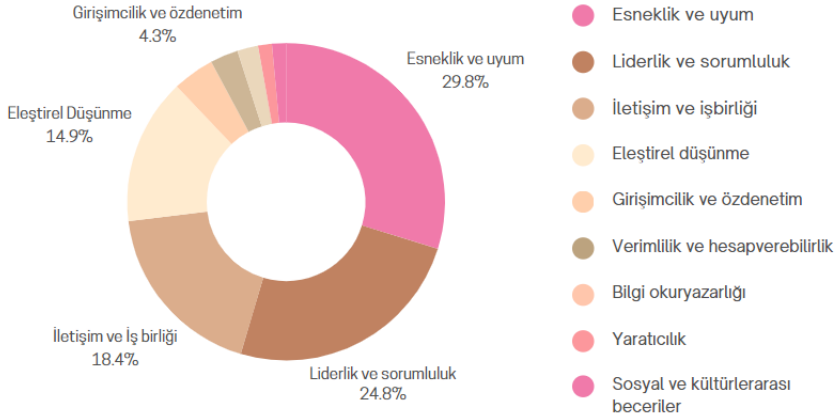
Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni incelendiğinde bilgi-medya ve teknoloji beceriler içerisinde en fazla bilgi okuryazarlığı becerisinden (f:3/3)

bahsedilmiştir. Bu beceri sistem okuryazarlığı kapsamında ele alınmıştır. Bu beceri konusunda öğrencilerin bilgiyi elde edebilen, çözümleyebilen ve üst düzey düşünme becerileri ile bilgiyi verimli şekilde kullanabilen yönü ortaya çıkarılmıştır. Bilgi Medya ve Teknoloji becerileri arasında bulunan medya okuryazarlığı (f:-/-) yetkinliğine ortak metin içerisinde direkt olarak rastlanmamıştır ancak sistem okuryazarlığı çerçevesinde dijital, görsel okuryazarlık türleri gibi medya okuryazarlığına yakın beceriler ortak metinde yer almıştır. Bu okuryazarlık türleri metinde dijital ortamlardan doğru bilgiye ulaşma, onları değerlendirme ve belirli yargılara varabilme becerisini ifade etmektedir. P21 becerileri arasında bulunan bir diğer beceri ise bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) okuryazarlığıdır (f:-/-). Bilgi okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık kavramları metin içinde BİT okuryazarlığına anlamsal bir yakınlık sergilemektedir; ancak paylaşılan metinde bu özel okuryazarlık becerisini açıkça ifade eden bir terminoloji bulunmamaktadır. Bu kavramlar, dijital bilgiye erişim, bu bilgiyi analiz etme ve dijital ortamları anlama bağlamında ele alınmıştır.

3.4. Yüzyıl Becerilerine İlişkin Genel Durum

P21 kapsamında 21. Yüzyıl becerileri yaşam ve kariyer becerileri, öğrenme ve yenilikçi beceriler, bilgi/medya ve teknoloji becerileri olacak şekilde üç kategoriye ayrılmaktadır. Mevcut çalışma kapsamında incelenen Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninin sırasıyla en fazla yaşam ve kariyer becerilerini, öğrenme ve yenilikçi becerileri, bilgi/medya ve teknoloji becerilerini içerdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu kategorilerin altında bulunan beceriler içerisinde ortak metinde en sık kullanılan dört alt beceriden esneklik ve uyum, liderlik ve sorumluluk yaşam ve kariyer becerisi kapsamında değerlendirilirken iletişim ve iş birliği, eleştirel düşünme öğrenme ve yenilikçi beceriler kapsamında

değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra ortak metinde kullanılan tüm alt beceriler kullanım sıklığına göre Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. 21. Yüzyıl yeterliliklerinin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metnine göre dağılımı

Şekil 3 incelendiğinde 21. Yüzyıl becerilerinin kullanım sıklığına göre sırasıyla esneklik ve uyum, liderlik ve sorumluluk, iletişim ve iş birliği, eleştirel düşünme, girişimcilik ve özdenetim, verimlilik ve hesap verebilirlik, bilgi okuryazarlığı, yaratıcılık, sosyal ve kültürlerarası beceriler olacak şekilde sıralandığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni 21. Yüzyıl yeterlilikleri açısından incelenmiş ve 21. Yüzyıl yeterliliklerine çerçeve sunan P21 becerilerinin ortak metinde kullanım sıklığına ve bağlamına bakılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda metinde en sık kullanılan becerilerin sırasıyla esneklik ve uyum, liderlik ve sorumluluk, iletişim ve iş birliği, eleştirel düşünme,

girişimcilik ve özdenetim, verimlilik ve hesap verebilirlik, bilgi okuryazarlığı, yaratıcılık, sosyal ve kültürlerarası beceriler olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca medya ve bilgi/iletişim teknolojileri okuryazarlığı gibi becerilere metinde direkt olarak atıf yapılmadığı ancak bu becerileri örtük olarak bünyesinde barındıran bazı alt becerilerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, esneklik ve uyum becerisi toplumun ve bilimin dinamik yapısına ayak uydurabilecek nitelikli bireyler yetiştirmeyi amaçlamakla kalmayıp aynı zamanda Türkiye Yüzyılı Maarif modeli içinde en sık atıfta bulunulan yeterlilik olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde esneklik ve uyum becerisinin 2005 ve 2015 öğretim programlarında kullanıldığı (Boyacı ve Özer, 2019) ayrıca 2018 matematik dersi öğretim programında en fazla kullanılan 21. Yüzyıl becerileri arasında olduğu ortaya konmuştur (Yorulmaz, Çekirdekçi ve Önal, 2021). Öte taraftan yaşam ve kariyer üst başlığındaki becerilerin daha önceki öğretim programlarında belirgin bir şekilde yer aldığı görülmesine rağmen, bu becerilerin içerisinde bulunan esneklik ve uyum becerisinin bazı öğretim programlarında olmadığı görülmüştür (Eker ve Kurum, 2021; Demir ve Özyurt, 2021). Bu durum Türkiye Yüzyılı Maarif modeli programının çağdaş eğitim paradigmasında esneklik, uyum ve adaptasyon becerilerine yönelik geliştirdiği vurguyu ortaya koymaktadır.

Mevcut çalışma, zor zamanlarda inisiyatif alabilen ve aldığı risklerin sonuçlarının farkında bireyler yetiştirmeyi amaçlayan liderlik ve sorumluluk becerilerine önemli bir vurgu yapmaktadır. Özellikle bu yeterlilikler metinde en sık belirtilen ikinci yeterlilik olarak sıralanmaktadır. Buna karşın Maarif Modeli öncesinde Türkçe öğretim programını inceleyen bir çalışma, liderlik ve sorumluluk becerilerinin açıkça ele alınmadığını göstermiştir (Boyacı ve Özer, 2019). Bu durum hızla değişen dünyada bireyler ve toplumlar arasında motivasyonu

artırmada önemli rol oynayan liderlik ve sorumluluk becerileri açısından yeni öğretim programın eski programlara göre önemli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Mevcut çalışma kapsamında üçüncü olarak en çok değinilen 21. Yüzyıl becerisi öğrenme ve yenilikçi beceriler altında bulunan iletişim ve iş birliği becerisi olmuştur. Türkiye Yüzyılı Maarif modeli iletişim ve iş birliği becerisini öğrencilerin duygu, düşünce ve fikirlerini kolaylıkla ifade edebilen ayrıca ailesi, toplumu ve kendisi ile iletişim halinde, uluslararası bir kimlik kazanmış bireyler olabilmeleri açısından önemli görmektedir. Maarif modeli öncesi öğretim programlarının iş birliği ve iletişim becerisini öğrenme ve yenilikçi beceriler başlığı altında önemli beceriler olarak tanımladığı ve Maarif Modeli öğretim programı ile uyumlu bir yapı gösterdiği yapılan çeşitli araştırmalar ile ortaya konmuştur (Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019; Kalemkuş, 2020; Bektaş, Sellum ve Polat, 2019).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni içerisinde incelenen bir diğer beceri eleştirel düşünme becerisidir. Öğretim programlarına ilişkin önceki araştırmalarda (Kurudayıoğlu & Soysal, 2019; Boyacı & Özer, 2019; Yorulmaz, Çekirdekçi & Önal, 2021; Kalemkuş, 2020) olduğu gibi eleştirel düşünme becerileri, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni içerisinde öğrenme ve yenilikçi beceriler kategorisinde önemli bir yeterlilik olarak kabul edilmektedir. Ayrıca ortak metinde eleştirel düşünme becerisi en sık kullanılan dördüncü yeterlilik olma özelliği taşımaktadır. Bu gözlem, bilginin sorgulanması ile doğru sonuçlara ulaşmada önemli bir özellik olan eleştirel düşünme becerisinin önemsenme eğiliminin devam ettiğini göstermektedir. Öte taraftan mevcut çalışmada girişimcilik ve özdenetim becerilerinin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metinde belirgin şekilde kullanılmadığı ve bu açıdan çalışmanın 2018 öğretim programı kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar (Dündar ve Polat, 2021; Boyacı ve Özer, 2019) ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bireylerin hedeflerine ulaşabilmek için kendilerini disipline etmeleri ve yenilikçi fikirler

geliştirip uygulamaya koymalarını ifade eden bu beceriye ortak metinde az rastlanması bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda girişimcilik ekosistemine ilişkin dersler, simülasyonlar ve etkinlikler ile özdenetim mekanizmasını geliştirecek bireysel çalışma modelleri müfredata dâhil edilmelidir. Girişimcilik ve özdenetim becerisinde olduğu gibi, öğrencilerin ve öğretmenlerin zamanı, materyalleri, bilgiyi ve diğer kaynakları etkili şekilde kullanabilme ve bunun sorumluluğunu üstelenebilme becerisi olan verimlilik ve hesap verebilirlik becerisi ortak metinde daha az kullanılan beceriler arasına girmiştir. Literatürde daha önceki öğretim programlarına yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda da benzer bir tabloya rastlanmaktadır (Kalemkuş, 2020; Melanlıoğlu ve Aran-Can, 2023; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019). Maarif modeli ortak metnin verimlilik ve hesap verebilirlik becerisine yönelik bakış açısının geliştirilmesi, kaynakların zamanla önem kazandığı dünyada kritik bir önem taşımaktadır. Bu nedenle zaman yönetimi, planlama ve raporlama gibi becerilerin kazandırılmasına yönelik etkinlikler müfredata eklenmeli ve öğrencilere gerçek hayat problemlerine ilişkin projeler yürütebilme şansları verilmelidir. Maarif Modeli Ortak metninde az kullanılan bir başka beceri de bilgi okuryazarlığı becerisidir. Eğitim modeli, bilgi okuryazarlığını bilgiyi edinme, analiz etme, değerlendirme ve etkili bir şekilde kullanma becerisi olarak tanımlamaktadır; ancak bu beceri, mevcut araştırmanın bulgularını yansıtacak şekilde, önceki birçok çalışmada tutarlı bir şekilde en çok kullanılan yeterlilikler arasında yer almamıştır (Kalemkuş, 2020; Dünder ve Polat, 2021). Bu sonuçlar ile Maarif Modelinin bilgi okuryazarlık bakış açısının güçlendirilmesi, bilgi kirliliğini ortadan kaldırarak karar verme süreçlerini destekleyebilme açısından önemli görülmektedir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninde atıfta bulunulan bir diğer beceri Sosyal ve kültürlerarası becerilerdir. Bu beceriler yaratıcılık becerisi ile beraber

Maarif modeli ortak metninde düşük frekansa sahip beceriler arasındadır. Bu sonuçlar Eker ve Kurum (2021)'in ilkokul hayat bilgisi dersi 2018 öğretim programını inceledikleri araştırma sonuçları ile çelişirken, Yorulmaz, Çekirdekçi ve Önal (2021)'in 2018 yılında güncellenen matematik dersi öğretim programı üzerinde gerçekleştirdiği çalışma ile desteklenmektedir. Yaratıcılık ve kültürler arası becerilerin öğrencilerin bakış açısını önemli açıdan değiştirme potansiyeli bulunmaktadır. Bu bakımdan kültürlerarası değişim programları, çok dilli öğretim materyalleri ve kültürel etkinliklere yer verilmelidir. Ayrıca yaratıcılığı geliştirmek için sanat, tasarım ve teknoloji temelli dersler ile yaratıcı problem çözme etkinlikleri müfredata dâhil edilmelidir. Çalışmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninde incelenen diğer beceriler medya ve bilgi/iletişim teknolojileri okuryazarlığı becerisidir. Her ne kadar bu beceriler bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve görsel okuryazarlık becerilerinin belli alt özellikleri ile ifade edilmişse de Maarif Modeli ortak metninde yer almamıştır. Literatür incelendiğinde, medya ve bilgi/iletişim teknolojilerinin daha önceki öğretim programlarında da az yer bulabildiği veya ihmal edildikleri görülmektedir (Çelebi ve Altuncu, 2019; Bal, 2018; Eker ve Kurum, 2021). Bu becerilerin ihmal edildiği programlarda öğrencilerin bilgiye eleştirel yaklaşma, dijital dünyada etkili olma ve doğru bilgiye erişim becerilerini geliştirmeleri oldukça zordur. Bu bakımdan bilgi/iletişim ve medya okuryazarlık becerilerinin metinde yer almaması bir eksiklik olarak görülebilir. Bu nedenle dijital okuryazarlık, medya eleştirisi ve bilgi doğrulama gibi konuların öğretim programına dâhil edilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metni, 21. Yüzyıl becerilerine yer verse de bu becerilerin eşit bir dağılım göstermediği görülmektedir. Bu durum, önceki programlarla benzerlik taşımakta ve yeni programın çağdaş eğitim paradigmasına uyum sağlamak adına geliştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

(Kalemkuş, 2020; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019; Dünder ve Polat, 2021; Aydın ve Tunagür, 2021).

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesi için gerekli olan etik kurul onayı, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 23/05/2025 tarihli ve 011 sayılı oturumunda değerlendirilerek verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Atik, A. D., & Yetkiner, A. (2021). Ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(2), 745-765.
- Aydemir, H., Karalı, Y., & Coşanay, G. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 21. yüzyıl öğrenen ve öğreten becerilerinin incelenmesi. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 1199-1214.
- Aydın, E., & Tunagür, M. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretim programının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(32), 349-374.

- Bal, M. (2018). Türkçe dersinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 49-64.
- Başaran, R., & Özenç, Y. Y. (2024). Bilimsel araştırma sürecinde yapay zekâ araçlarının kullanımı. *Uluslararası Eğitimde Mükemmellik Arayışı Dergisi (UEMAD)*, 4(1), 35-53.
- Bektaş, M., Sellum, F. S., & Polat, D. (2019). An examination of 2018 life study lesson curriculum in terms of 21st-century learning and innovation skills. *Sakarya University Journal of Education*, 9(1), 129-147.
- Bialik, M., & Fadel, C. (2015). Skills for the 21st century: What should students learn? Boston: Center for Curriculum Redesign.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Boyacı, Ş. D. B., & Özer, M. G. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 708-738.
- Bozkurt, F. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programının değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 34-64. <https://doi.org/10.9779/pauefd.688622>
- Çelebi, M., & Altuncu, N. (2019). 21. yüzyıl becerilerinin İngilizce öğretim programındaki yeri. *Educational Sciences Proceeding Book*, 1, 231-244.
- Çelikten, A., Bulut, H., & Onan, A. (2025). A semantic similarity-based approach to extract respiratory disease-symptom relations from biomedical literature. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 40(1), 121-134.
- Çevik, A., & Demirtaş, H. (2021). Okul müdürleri ve öğretmenlerin bakış açısıyla okul müdürlerinin 21. yüzyıl becerileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1512-1543. <https://doi.org/10.17679/inuefd.960126>

- Dede, C. (2010). Comparing frameworks for 21st century skills. In J. A. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st century skills: Rethinking how students learn* (pp. 51–76). Solution Tree Press.
- Demir, A. Y., & Özyurt, M. (2021). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1254-1290. <https://doi.org/10.17679/inuefd.867905>
- Dikmen, S., & Bahçeci, F. (2024). Eğitim bilimleri alanında yapay zekâ konulu bilimsel yayınların eğilimleri: bibliyometrik bir inceleme. *Socrates journal of interdisciplinary social studies*, 10(46), 98-112. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13981118>
- Dündar, S. A., & Polat, A. (2021). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programının 21. yüzyıl becerileri kapsamında incelenmesi. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(Özel sayı 1), 66-77.
- Eker, C., & Kurum, M. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından hayat bilgisi dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(46), 1211-1221.
- Engin, A. O., & Korucuk, M. (2021). Öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1081-1119.
- Erdamar, G., & Barası, M. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından ortaokul Türkçe dersi öğretim programı. *Turkish Educational Sciences Journal (TEBD)*, 19(1), 312-342. <https://doi.org/10.37217/tebd.868788>
- Forster, N. S. (2006). The analysis of company documentation. In J. P. Scott (Ed.), *Documentary research* (pp. 83–106). SAGE Publications.

- Gürültü, E., Aslan, M., & Alci, B. (2020). Ortaöğretim öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri kullanım yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(4), 780-798. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2019051590>
- Jayadiputra, E., & Karim, A. A. (2020, March). *21st century competences in civic education curriculum of Indonesia*. In 2nd Annual Civic Education Conference (ACEC 2019) (pp. 99-102). Atlantis Press.
- Kalemkuş, J. (2021). Fen bilimleri dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 63-87.
- Karataş, İ. H. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli hakkında. *Alanyazın*, 5(1), 6-11.
- Krishnaraj, N., Kumar, P., & Bhagavan, S. (2018). Conceptual semantic model for web document clustering using term frequency. *EAI Endorsed Transactions on Energy Web*, 5 (20), 1-7.
- Kurudayıoğlu, M., & Soysal, T. (2018). Beşinci sınıf Türkçe ders kitabının Türkçe dersi öğretim programındaki temel becerilere uygunluğu açısından incelenmesi. *Yeni Türkiye Türk Dili Özel Sayısı II*, 24(100), 458-469.
- Kurudayıoğlu, M., & Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496.
- Lavin, M. J. (2019). Analyzing documents with TF-IDF. *Programming Historian*, 8. <https://doi.org/10.46430/phen0082>
- Melanlioğlu, D., & Aran Can, Ö. (2023). K-12 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancılar için 21. yüzyıl beceriler çerçevesinin incelenmesi. *Millî Eğitim*, 52(Özel Sayı), 323-366. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1309184>
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. SAGE.
- Öztemiz, F., & Karcı, A. (2020). Akademik yazarların yayınları arasındaki ilişkinin sosyal ağ benzerlik yöntemleri ile tespit edilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25(1), 591-608. <https://doi.org/10.17482/uumfd.533476>
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications.
- Pellegrino, J. W., & Hilton, L. M. (2012). *Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13398>
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Seyidoğlu, H. (2016). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. Güzem Can Yayınları.
- Temizkan, M. (2014). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının Türkçe dersi öğretim programındaki temel beceriler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(1), 49-72.
- Tutkun, Ö. F. (2010). 21. yüzyılda eğitim programının felsefi boyutları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 993-1016.
- Uçak, S., & Erdem, H. H. (2020). Eğitimde yeni bir yön arayışı bağlamında “21. yüzyıl becerileri ve eğitim felsefesi”. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 76-93.
- Ülçay, O. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli değerlendirmesi. *Ulusal Eğitim Toplum ve Dünya Dergisi*, 1(2), 70-75.
- Wei, B., Lin, J., Chen, S., & Chen, Y. (2022). Integrating 21st century competencies into a K-12 curriculum reform in Macau. *Asia Pacific Journal of Education*, 42(2), 290-304.

- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yorulmaz, A., Çekirdekçi, S., & Önal, H. (2021). İlkokul matematik dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerilerine göre incelenmesi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 6(2), 95-105.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The 21st century reflects a period of significant changes, which includes various challenges and requires the acquisition of high-level skills such as creative, critical and reflective thinking. In order to overcome the difficulties experienced in this period, individuals need to have some competencies called "21st century competencies". 21st century skills have been categorized by many different organizations due to their importance. These categories serve as a framework for the competencies that students should acquire for the last century. Although the frameworks drawn by these organizations are similar to each other (Aydın & Tunagür, 2021), the skills identified by the Partnership for 21st Century Skills (P21) have become more prominent. This framework categorizes 21st Century competencies under three main categories: Life and Career skills, Learning and Innovation skills, and Information Media and Technology skills. How these skills are taught is as important as the skills themselves. In this context, it is very important that curricula include these skills and give due importance to 21st century skills. In Turkey, various innovative approaches have been adopted since 2005 and some curricula have been prepared accordingly. These developments have continued until today and 21st century skills have generally been among the important topics of each curriculum. With an innovative curriculum in 2024, 21st century skills came to the agenda again. This model, called the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, offers students a skills-based understanding and also seeks to provide students with complex thinking skills. There is a very compatible perspective between the aims of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli and 21st century skills. However, it is not known how much priority the common text presented within the scope of this published curriculum gives to these skills. The aim of this study is to reveal to what extent

the common text of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli adapts to the 21st Century competencies when P21 standards are taken into consideration.

Method

This research was conducted in accordance with the document analysis method, which is one of the qualitative research methods. The study, which focuses on the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli common text published by the Ministry of National Education (MEB) and 21st-century skills, is based on a systematic design that includes data collection, accuracy verification, interpretation, and analysis processes. In the data collection process, documents obtained within the framework of the MoNE's Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli common text and P21 skills were used. Official sources have been taken into account to verify the accuracy of these documents. The documents have been analyzed by specialists and artificial intelligence tools. The presence and frequency of terms representing 21st-century skills have been evaluated by two specialists, in addition to the ChatGpt and Gemini AI software.

Findings (Results)

In the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli common text, it has been observed that some skills are prioritized while others are not sufficiently addressed. In the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, the most emphasized life and career skills have been particularly flexibility and adaptability (p:42/41) as well as as leadership and responsibility (p:35/35). Entrepreneurship and self-discipline (f:6/6) as well as as efficiency and accountability (f:4/4) have been addressed less frequently; social and intercultural skills (f:2/2) have received the least emphasis. Among learning and innovative skills, communication and collaboration (f:25/27) and critical thinking (f:21/20) stand out, while creativity (f:2/2) remains in the background. Among information-media and technology skills, information literacy (f:3/3) has been prominently included, but there has been no explicit reference to media literacy and information and communication technologies (ICT) literacy skills.

Conclusion and Discussion

This study aimed to analyze the common text of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli in the context of 21st-century competencies and examined the frequency and context of the use of P21 skills in the text. It is also observed that skills such as media and information/communication technologies literacy are not directly referred to in the text, but some sub-skills that implicitly embody

these skills are frequently used. When the existing literature was examined, it was revealed that flexibility and adaptability skills were used in the 2005 and 2015 curricula (Boyacı & Özer, 2019) and that they were among the most used 21st century skills in the 2018 mathematics curriculum (Yorulmaz, Çekirdekçi, & Önal, 2021). The current study places a significant emphasis on individuals' leadership and responsibility skills. However, a study examining the Turkish curriculum before the Maarif Model showed that leadership and responsibility skills were not explicitly addressed (Boyacı & Özer, 2019). In addition, various studies have shown that the curricula before the Maarif model defined cooperation and communication skills as important skills under the title of learning and innovative skills and showed a structure compatible with the Maarif Model curriculum (Kurudayıoğlu & Soysal, 2019; Kalemkuş, 2020; Bektaş, Sillum, & Polat, 2019). As in previous studies on curricula (Kurudayıoğlu & Soysal, 2019; Boyacı & Özer, 2019; Yorulmaz, Çekirdekçi & Önal, 2021; Kalemkuş, 2020), critical thinking skills are accepted as an important competency in the category of learning and innovative skills in the common text of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli. On the other hand, in the current study, it was determined that entrepreneurship and self-control skills were not used prominently in the common text of the Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, and in this respect, the study was similar to the studies conducted within the scope of the 2018 curriculum (Dündar & Polat, 2021; Boyacı & Özer, 2019).

As a result of the findings obtained, it is thought that 21st century skills are not in a certain balance in the new curriculum, so a balance should be observed in practice. In addition, since entrepreneurship skills are not emphasized sufficiently, it is important to include activities to develop entrepreneurship in the curriculum. In addition, activities to develop skills such as time management, planning and reporting should be added to the curriculum and efficiency/accountability skills should be developed. Finally, skills related to information/media and digital literacy should be included more in the curriculum and students' intercultural skills should be developed with multilingual materials.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363 Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025 Yayın Geliş Tarihi: 23.05.2025 Yayına Kabul Tarihi: 28.08.2025 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1705213 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Dursun, H. ve Durukoğlu, S. (2025). Barrett Taksonomisi ile Türkçe Öğretmenlerinin LGS Soru Yordama Becerisinin Geliştirilmesi. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 67-99.

BARRETT TAKSONOMİSİ İLE TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN LGS SORU YORDAMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ*

*Hikmet DURSUN** Salim DURUKOĞLU****

*Öz*****

Bu araştırmanın amacı Barrett Taksonomisi'ne uygun olarak beceri temelli soru yordama eğitiminin öğretmenlerin soru yordama becerisine etkisini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için nitel araştırma desenlerinden "temel nitel araştırma" deseni kullanılmıştır. Araştırmanın işlem basamakları eylem araştırmasına göre, veri analizi ise içerik analizi yaklaşımına göre düzenlenmiştir. Araştırmada Barrett Taksonomisi'ne uygun olarak öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerine yönelik soru yordama becerilerini geliştirmek için hizmetiçi eğitim kurs programı geliştirilmiş ve MEB onayı almıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında ise 30 saatlik hizmetiçi eğitim kursu 19 Türkçe öğretmeninden oluşan katılımcı grubuna uygulanmıştır. Eğitim öncesi ve sonrası katılımcıların yordadıkları LGS Türkçe soruları Barrett Taksonomisi'ne göre değerlendirilmiştir. Hizmetiçi eğitim öncesi Türkçe öğretmenlerinin yordadıkları LGS sorularının taksonominin alt düzey basamaklarına hitap ettiği ortaya çıkmıştır. Hizmetiçi eğitim kursu sonrası ise öğretmenlerin yordadıkları soruların taksonominin üst düzey basamaklarına hitap ettiği ve

* Bu çalışma için İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 22.09.2022 tarih, 2022/17-3 karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Öğretmen, MEB, hikmetdursunn@gmail.com, Şanlıurfa/Türkiye

*** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, sdurukoglu@gmail.com, Malatya/Türkiye

****Bu araştırma birinci yazarın, ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

katılımcıların LGS Türkçe sorularının taksonomi düzeyleriyle aynı düzeyde soru yazabildikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Barrett Taksonomisi, LGS, Türkçe Soruları, Soru Yordama, Hizmetiçi Eğitim*

IMPROVING THE LGS QUESTION ANSWERING SKILLS OF TURKISH TEACHERS WITH BARRETT TAXONOMY

Abstract

The purpose of this study is to reveal the effect of skill-based question prediction training on teachers' question prediction skills in accordance with Barrett's Taxonomy. To achieve this purpose, the "basic qualitative research" design, one of the qualitative research designs, has been used. The process steps of the research have been organized according to action research, and the data analysis has been organized according to the content analysis approach. In the research, an in-service training course program has been developed in order to develop question prediction skills of teachers towards higher-order thinking skills in accordance with Barrett's Taxonomy and has been approved by the Ministry of National Education. In the second stage of the research, a 30-hour in-service training course has been applied to a participant group consisting of 19 Turkish teachers. The LGS Turkish questions predicted by the participants before and after the training have been evaluated according to Barrett's Taxonomy. It has been revealed that the LGS questions predicted by Turkish teachers before in-service training addressed the lower level levels of the taxonomy. After the in-service training course, it has been revealed that the questions predicted by the teachers addressed the upper levels of the taxonomy and that the participants have been able to write questions at the same level of taxonomy as the LGS Turkish questions.

Keywords: *Barrett Taxonomy, HSEE, Turkish Questions, Question-Prediction, Inservice Training.*

1. GİRİŞ

Ulusal ve uluslararası literatürde öğretmenler tarafından sorulan soruların ya da öğrencilerin sınavlarda sıkça karşılaştıkları soruların onların düşünme düzeylerini belirlediğine ve etkileyebileceğine yönelik genel bir kabul söz konusudur (Ateş, vd. 2016). PIRLS, TIMSS, PISA, ICILS gibi birçok uluslararası değerlendirme

çalışmasında; öğrencilerin anlama becerilerinin, mantık ve bilgiyi kullanma yeteneklerinin, bilgilerini yeni durumlarda ya da gerçek yaşamda nasıl kullanılabileceğine odaklanmanın ve üst düzey bilişsel becerilerinin ölçülmesi hedeflenmektedir (Yazıcı, 2017). PISA sonuçları öğretmenleri, ders işleyiş yöntemlerini ve değerlendirme anlayışlarını değiştirmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla öğretmenler öğrencilerin ne öğrendiğinden daha ziyade verilen bilgiyle ne yapabileceğine yoğunlaşmalıdır (Aşıcı, Baysal, Şahenk Erkan, Apak Tezcan ve Aydemir, 2019: 16).

TÜSİAD'ın (2014) PISA raporuna göre PISA başarısı yüksek olan Japonya, Hong Kong-Çin, Güney Kore gibi birçok ülke öğretmen başarısını arttırmaya yönelik politikalara yönelmişlerdir. Millî Eğitim Bakanlığı da 2019 PISA sonuç raporunda uluslararası sınav sonuçlarının hassas şekilde incelendiğini ifade etmiş, raporda müfredat ve ölçme değerlendirme üzerine yaptığı revizyonlardan bahsetmiştir: “Müfredatlar, bilginin günlük hayattaki rolüne daha fazla önem verecek şekilde güncellendi. Bu şekilde öğrencilerin bilgiyi günlük hayatla ilişkilendirmeleri, analiz yapıp çıkarımda bulunabilmeleri, süreç ve olguların içeriğine daha fazla odaklanması amaçlandı. Benzer şekilde ölçme ve değerlendirmede de bu anlayışa göre revizyona gidildi” (MEB PISA Raporu, 2019).

Bu amaçla MEB çalışmalar başlatmış ve ortaöğretime geçiş sistemini değiştirerek 2017-2018 öğretim yılından itibaren Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi (TEOG) yerine beceri temelli soruların yer aldığı Liselere Geçiş Sistemi (LGS) getirmiştir. MEB öğrencilerin üst düzey anlama becerilerini ölçecek sorulara önem verdiğini 2018 Türkçe öğretim programında göstermiştir. Soruların öğrencilerin çıkarımda bulunma, eleştirel düşünme, analiz etme, görsel okuma, akıl yürütme vb. uzamsal becerilerini kullanmalarına ve geliştirmelerine imkân sağlayacağı vurgulanmıştır (MEB, 2018).

Çıkarım yapma gibi becerileri geliştirmeye yönelik pek çok sınıflama/taksonomi yapılmış olmasına rağmen öğretmenlerin bu becerilerin öğretimine yönelik çok az uygulama yaptıkları bilinmektedir (Davey ve McBride, 1986; Chikalanga, 1992; Akt. Akyol vd., 2013). Yapılan çalışmalar (Aydemiş ve Çiftçi, 2008; Yeşilyurt, 2012; Göçer, 2014; Ateş vd. 2016; Aktaş, 2017; Kocaaslan ve Yamaç, 2018; Özyalçın, 2019, Özyalçın ve Kana, 2020; Usta, 2022) Türkçe öğretmenlerinin ve öğrencilerinin soru yazma eğitimlerine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Bu eğitimlerin içeriğinde Barrett Taksonomisi kullanılabilecek taksonomilerden biridir. Barrett Taksonomisi (1968), özellikle okuma alanında öğrencilerin anlama becerilerini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Taksonomi ilk olarak öğretmenler tarafından sınıf içinde anlama sorularının sınıflandırmasında ve hazırlanmasında kullanılmıştır (Clymer, 1968; Çeliktürk Sezgin ve Gedikoğlu Özilhan, 2019).

Okuduğunu anlama becerisini çözümleyen ve hiyerarşik bir özelliğe sahip taksonomi Barrett (1968) tarafından geliştirilmiştir. Her ne kadar Thomas C. Barret tarafından geliştirilse de taksonomiye literatüre kazandıran “Okuma Öğretiminde Yenilik ve Değişim” adlı eser ile Theodore Clymer olmuştur (Robinson, 1968). Barrett Taksonomisi bilişsel boyutların yanı sıra duyuşsal boyutları da barındırır. Bu taksonomiye göre okuduğunu anlama beş farklı düzeyden oluşmaktadır. Bunlar basit anlama, yeniden organizasyon (örgütlenme), çıkarım, değerlendirme ve tepkidir (Clymer, 1968; Yıldırım, 2012, Akyol, 2013, Ateş vd., 2014; Sezgin, 2019; Temur, 2019; Kaldırım, 2020; Çakmakçı, 2021). Abu Humos (2012), Bloom Taksonomisi ışığında hazırlanan Barrett Taksonomisi’nin doğrudan okuma becerisiyle bağlantılı olduğu için okuma becerisini ölçmede daha uygun olduğunu belirtmiştir.

LGS Türkçe sorularını yordayamayan öğretmenlerin, bu soruları çözme becerisini öğrencilerine kazandıramayacağı düşüncesinden hareketle Türkçe öğretmenlerine yönelik üst düzey bilişsel becerileri ölçen soru yordama eğitimi verilmesi ihtiyacı doğmuştur. Türkçe öğretmenleri LGS Türkçe sorularını değil sınavda çıkabilecek tarzda soru yazacakları için “soru yazma” ifadesi yerine “soru yordama” ifadesi kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı Türkçe öğretmenlerinin LGS sorusu yordama becerisinin geliştirilmesidir. Bu amaca ulaşmak için temel sorunun ve buna bağlı alt soruların cevabı aranmıştır. Bu araştırmanın temel sorusunu “Barrett Taksonomisi’ne uygun olarak beceri temelli soru yordama eğitiminin öğretmenlerin soru yordama becerisine etkisi nedir?” oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel soru cümlesi doğrultusunda şu alt sorulara yer verilmiştir:

- Katılımcıların “Öğretmenlerin LGS Sorusu Yordama Becerisi Geliştirme Kursu” öncesinde ve sonrasında Barrett Taksonomisi basamaklarına göre soru yordama becerisi ne düzeydedir?
- Cinsiyet açısından katılımcıların “Öğretmenlerin LGS Sorusu Yordama Becerisi Geliştirme Kursu” öncesinde ve sonrasında Barrett Taksonomisi basamaklarına göre soru yordama becerisi ne düzeydedir?
- Kıdem süreleri açısından katılımcıların “Öğretmenlerin LGS Sorusu Yordama Becerisi Geliştirme Kursu” öncesinde ve sonrasında Barrett Taksonomisi basamaklarına göre soru yordama becerisi ne düzeydedir?
- Öğrenim durumları açısından katılımcıların “Öğretmenlerin LGS Sorusu Yordama Becerisi Geliştirme Kursu” öncesinde ve sonrasında Barrett Taksonomisi basamaklarına göre soru yordama becerisi ne düzeydedir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, deseni, evreni, örnekleme, veri toplama süreci ve araştırmadan elde edilen verilerin analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada temel nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma için çeşitli tanımlar mevcuttur. "Nitel araştırma, olayları ve olguları anlama ve derin analizler yapma amacıyla yürütülen araştırmalardır" (Tutar ve Erdem, 2020: 61). Nitel araştırmanın genel olarak kabul edilen anlatı araştırması, fenomenoloji, kuram oluşturma, etnografi ve durum çalışması isimli beş yaklaşımı vardır (Creswell, 2021) ancak Merriam (2013) yaklaşım sayısını altı, Güler vd. (2015) bu sayıyı yedi olarak kabul etmiştir. Güler ve diğerleri (2015: 173), Creswell'in (2021) belirlediği yaklaşımlara eylem araştırmalarını ve içerik analizini eklemiştir.

Eylem araştırması, eğitim kurumları da dahil olmak üzere bir iş yerinde yaşanan sorunların giderilmesi için uygulanan bir araştırma yöntemidir. Araştırmacı bir sorunu tanımlar, eylem planı hazırlar ve planın etkinliğini değerlendirir (Ocak ve Akkaş Baysal, 2020: 23 – 36). Araştırmacı gözlemci olmasının yanında bir düzeye kadar eyleme katılımcıdır (Erturhan İlker vd., 2018: 20-25). Merriam (2013: 27) ise eylem araştırmalarını eleştiri araştırmaları olarak tanımlamış ayrıca temel nitel araştırma türünü eklemiştir.

Temel nitel araştırma anlatı araştırması, fenomenoloji, kuram oluşturma, etnografi ve durum çalışması gibi nitel çalışmanın alt türlerinden birine girmeyen bir çatı araştırma türüdür. Temel nitel araştırma en yaygın nitel araştırma biçimidir. Diğer alt türleri temel nitel araştırmanın özelliklerini taşır

ancak farklı boyutlarıyla ondan ayrılır (Merriam, 2013: 22-37). Araştırmının desenini “temel nitel araştırma” oluşturmaktadır. Araştırmının işlem basamakları eylem araştırmasına göre, veri analizi ise içerik analizi yaklaşımına göre düzenlenmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırma için Öğretmenlerin LGS Sorusu Yordama Becerisi Geliştirme Kursu 31.10.2022-03.11.2022 tarihleri arasında 30 ders saati olarak gerçekleştirilmiştir. Kurs 19 gönüllü Türkçe öğretmeni katılmıştır. Kurs katılan öğretmenler MEB’e bağlı okullarda kadrolu olarak görev yapmaktadır. Katılımcılar kurs süresince görevli izinli sayılmıştır.

Kursun başlangıcında katılımcılardan, hazırlanan soru hazırlama formlarına uygun olarak üçer LGS sorusu yordaması istenmiştir. Daha sonra eğitimlere geçilmiştir. Eğitimlerin 9 saati ölçme değerlendirme uzmanı tarafından verilmiştir. Geriye kalan 21 saatlik eğitim ise araştırmacı tarafından verilmiştir. Kursun sonunda da katılımcılardan tekrar üçer LGS sorusu yordanması istenmiştir. Kurs öncesi ve sonrası yazılan sorular Barrett Taksonomisi’ne uygun olarak incelenmiş ve eğitim sonunda farklılık olup olmadığı ortaya konulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Kişisel Bilgiler		F	%
Cinsiyet	Erkek	11	57,89
	Kadın	8	42,11
Hizmet Yılı	0-5	5	26,31
	6-10	5	26,31
	11-15	3	15,78
	16-20	2	10,52
	21+	4	21,05
Öğrenim Durumu	Lisans	14	73,68
	Lisansüstü	5	26,31
	Toplam	19	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %57,89'nun erkek %42,11'nin ise kadın olduğu görülmüştür. Katılımcıların cinsiyet eşitliği olarak ideale yakın bir oranda oldukları söylenebilir. Çalışmada katılımcılar hizmet yıllarına göre de sınıflanmış; bunların %26,31'nin 0-5 yıl, %26,31'nin 6-10 yıl, %15,78'nin 11-15 yıl, %10,52'sinin 16-20 yıl ve %21,05'nin ise 21-25 yıl arasında sürelerde görev yaptığı belirlenmiştir. Katılımcıların %78,94'ü lisans eğitime sahipken %21,05'i lisansüstü eğitime sahiptir.

2.3.Verilerinin Analizi

Bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik Analizi; metinlerin ya da transkriptlerin içerisinde gizli kalmış anlamların veya orada verilmek istenen mesajların, belli bir sistematik izlenerek kavramlar ve kategoriler şeklinde ortaya konarak bu kavram ve kategorilerin nicel ve nitel olarak analiz edilmesidir (Güler, vd., 2015). Sorular, Barrett Taksonomisi düzeylerine göre sınıflandırılmıştır.

Katılımcıların yordadıkları soruların analizinde benzer şekilde güvenilirliği sağlamak için Miles ve Huberman (2015: 64) tarafından geliştirilmiş güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Sorular araştırmacılar dışında bir alan uzmanı ve bir ölçme değerlendirme uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Kurs sonucu değerlendirilen soruların güvenilirlik oranı ise aşağıdaki gibidir:

Güvenirlilik = $107 / (107 + 7) \times 100 = 93,85$ olarak çıkmıştır.

3.BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırma ile ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Katılımcıların hazırladıkları soruların kurs öncesi ve sonrası durumları; cinsiyet, kıdem yılı ve eğitim durumları açısından değerlendirilmiştir.

3.1. Katılımcıların Sorularının Değerlendirilmesi

Bu bölümde katılımcıların LGS sorusu yordama kapsamında yazdığı sorular değerlendirilmiştir. Katılımcılar kurs öncesi ve sonrası üzer LGS Türkçe sorusu yordamıştır. Katılımcılar daha önce de belirtildiği gibi 19 kişiden oluşmaktadır. Kurs öncesi 57 ve kurs sonrası 57 olmak üzere toplam 114 soru toplam grup, cinsiyet ve kıdem yılına göre değerlendirilmiştir.

Tablo 2’de tüm katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu öncesinde yazdıkları soruların taksonomi düzeyleri bulunmaktadır. Tüm katılımcılara katılımcı numarası ve yordadıkları sorulara soru numarası verilmiştir.

Tablo 2. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Katılımcıların Soru Dağılımı

Katılımcılar	Cinsiyet	KIDEM	Soru 1	Soru 2	Soru 3
1	K	3	Çıkarım Yapma	Basit Anlama	Çıkarım Yapma
2	E	22	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma	Yeniden Organizasyon
3	E	12	Basit Anlama	Değerlendir-me	Çıkarım Yapma
4	E	12	Basit Anlama	Basit Anlama	Yeniden Organizasyon
5	E	10	Çıkarım Yapma	Basit Anlama	Çıkarım Yapma
6	K	5	Yeniden Organizasyon	Basit Anlama	Değerlendirme
7	E	9	Yeniden Organizasyon	Çıkarım Yapma	Yeniden Organizasyon
8	K	8	Basit Anlama	Çıkarım Yapma	Yeniden Organizasyon
9	K	4	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma	Basit Anlama
10	E	22	Basit Anlama	Basit Anlama	Çıkarım Yapma
11	K	21	Çıkarım Yapma	Değerlendirme	Çıkarım Yapma
12	E	8	Yeniden Organizasyon	Basit Anlama	Çıkarım Yapma
13	K	5	Basit Anlama	Basit Anlama	Çıkarım Yapma
14	E	21	Yeniden Organizasyon	Basit Anlama	Basit Anlama
15	E	17	Basit Anlama	Çıkarım Yapma	Basit Anlama
16	K	10	Yeniden Organizasyon	Çıkarım Yapma	Basit Anlama

17	K	19	Yeniden Organizasyon	Çıkarım Yapma	Basit Anlama
18	E	5	Değerlendirme	Yeniden Organizasyon	Yeniden Organizasyon
19	E	12	Basit Anlama	Basit Anlama	Çıkarım Yapma

Tablo 2’de katılımcıların cinsiyetleri, kıdem yılları ve hizmetiçi eğitim kursu öncesi yazdıkları soruların taksonomi basamakları belirlenmiştir. Eğitim öncesi her katılımcı üçer soru yazmıştır. Tablo 3 verileri sayısallaştırmak için oluşturulmuştur.

Tablo 3’te tüm katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu sonrasında yazdıkları soruların taksonomi düzeyleri bulunmaktadır. Tüm katılımcılara katılımcı numarası ve yordadıkları sorulara soru numarası verilmiştir.

Tablo 3. Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Katılımcıların Soru Dağılımı

Katılımcılar	Cinsiyet	KIDEM	Soru 1	Soru 2	Soru 3
1	K	3	Değerlendirme	Değerlendirme	Çıkarım Yapma
2	E	22	Çıkarım Yapma	Yeniden Organizasyon	Çıkarım Yapma
3	E	12	Değerlendirme	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma
4	E	11	Çıkarım Yapma	Değerlendirme	Çıkarım Yapma
5	E	10	Değerlendirme	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma
6	K	5	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma
7	E	9	Basit Anlama	Değerlendirme	Çıkarım Yapma
8	K	8	Çıkarım Yapma	Değerlendirme	Yeniden Organizasyon
9	K	4	Basit Anlama	Değerlendirme	Değerlendirme
10	E	22	Çıkarım Yapma	Basit Anlama	Değerlendirme
11	K	21	Değerlendirme	Değerlendirme	Çıkarım Yapma
12	E	8	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma
13	K	5	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma	Çıkarım Yapma

14	E	21	Çıkarım Yapma	Basit Anlama	Değerlendirme
15	E	17	Değerlendirme	Değerlendirme	Yeniden Organizasyon
16	K	10	Değerlendirme	Değerlendirme	Değerlendirme
17	K	19	Basit Anlama	Yeniden Organizasyon	Yeniden Organizasyon
18	E	5	Değerlendirme	Çıkarım Yapma	Değerlendirme
19	E	12	Değerlendirme	Değerlendirme	Çıkarım Yapma

Tablo 3'te katılımcıların cinsiyetleri, kıdem yılları ve hizmetiçi eğitim kursu sonrası yazdıkları soruların taksonomi basamakları belirlenmiştir. Kurs sonrası da tıpkı öncesi gibi her katılımcıdan üçer soru yazması istenmiştir. Tablo 3, Tablo 2 ile beraber verileri sayısallaştırmak için oluşturulmuştur.

3.1.1. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Tüm Katılımcılara İlişkin Bulgular

Tablo 4'te tüm katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu öncesi soru yordama düzeylerine ilişkin sonuçlar verilmiştir.

Tablo 4. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Soruların Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

Barrett Taksonomisi Basamakları	F	%
Basit Anlama	21	36,84
Yeniden Organizasyon	12	21,05
Çıkarım Yapma	20	35,08
Değerlendirme	4	7,01
Toplam	57	100

Tablo 4'te görüldüğü üzere soruların %36,84'ü Basit Anlama, %21,05'i Yeniden Organizasyon, %35,08'i Çıkarım Yapma ve %7,01'i Değerlendirme basamağındadır. Tablo 23'te verilen oranlara göre soruların en büyük bölümü

Basit Anlama basamağındadır. İlk iki basamaktaki soruların toplamı yaklaşık %60'ı bulmaktadır. Bu soru tipinde sorulabilecek en yüksek taksonomi basamağı olan Değerlendirme basamağında sadece %7'lik küçük bir oran bulunmaktadır.

Tablo 5'te tüm katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu sonrası soru yordama düzeylerine ilişkin bulgular verilmiştir.

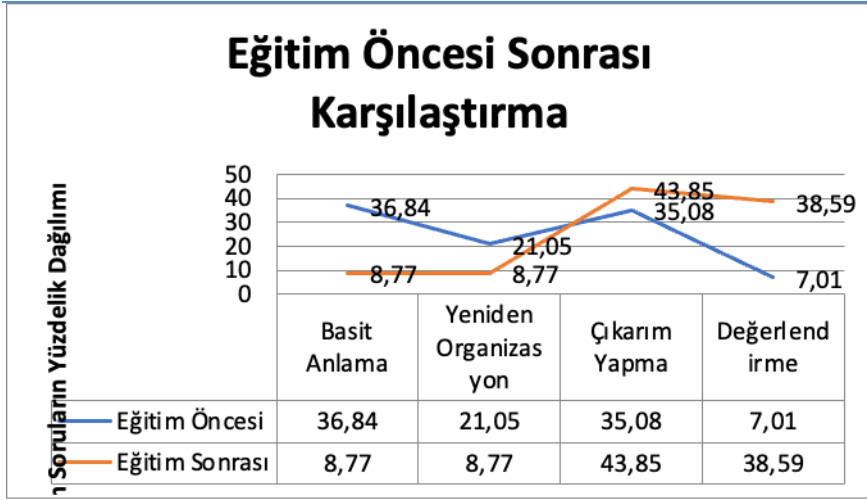
Tablo 5. Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Soruların Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

Barrett Taksonomisi Basamakları	F	%
Basit Anlama	21	36,84
Yeniden Organizasyon	12	21,05
Çıkarım Yapma	20	35,08
Değerlendirme	4	7,01
Toplam	57	100

Tablo 5'te görüldüğü üzere soruların %8,77'si Basit Anlama, %8,77'si Yeniden Organizasyon, 43,85'i Çıkarım Yapma ve 38,59'u ise Değerlendirme basamağındadır. Hizmetiçi eğitim kursu sonrası görülmektedir ki soruların büyük çoğunluğu Çıkarım Yapma ve Değerlendirme basamağında bulunmaktadır.

Tablo 6'da tüm katılımcıların yazdıkları soruların kurs öncesi ve sonrası basamak düzeyleri verilmiştir.

Tablo 6. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Sonrası Soruların Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

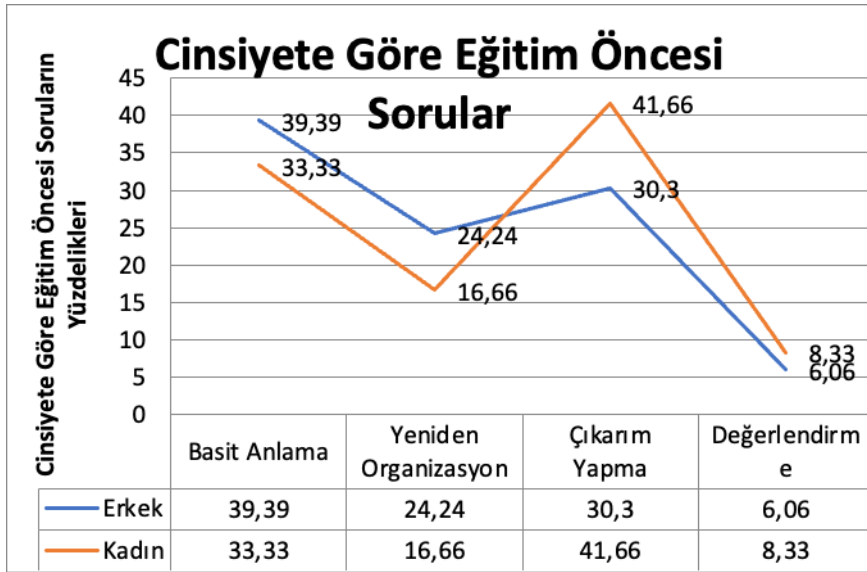
Kurs öncesi %36,84 olan Basit Anlama basamağındaki soruların oranının kurs sonrası %8,77 olduğu görülmüştür. Kurs öncesi %21,05 olan Yeniden Organizasyon basamağındaki soruların oranının da benzer şekilde %8,77 olduğu gözlemlenmiştir. Kurs öncesi %35,08 olan Çıkarım Yapma basamağındaki soruların oranı ise %43,85 olarak belirlenmiştir. Kurs öncesi %7,01 olan Değerlendirme basamağındaki soruların oranının %38,59 olduğu gözlemlenmiştir. Kurs öncesi ve sonrası dağılımlar en çok değişimin en alt düzey olan Basit Anlama ve en üst düzey olan Değerlendirme basamağında gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu bulgular kurs öncesi taksonominin alt basamağında soru yazabilen katılımcıların kurs sonrası taksonominin üst düzeyinde sorular yazabildiğini göstermektedir. Özellikle kurs sonrası Çıkarım Yapma ve Değerlendirme basamağındaki soruların dağılımlarının LGS Türkçe sorularına benzer olması kursun başarılı olduğunu göstermektedir. Kurs sonrası katılımcılar LGS düzeyinde soru yazabilmiş ve LGS sorusu yordama becerisine sahip olmuşlardır.

3.1.2. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Cinsiyete İlişkin Bulgular

Tablo 7’de erkek ve kadın katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu öncesi durumları verilmiştir. Veriler katılımcıların cinsiyete dair durumlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 7. Cinsiyete Göre Katılımcıların Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Sorularının Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

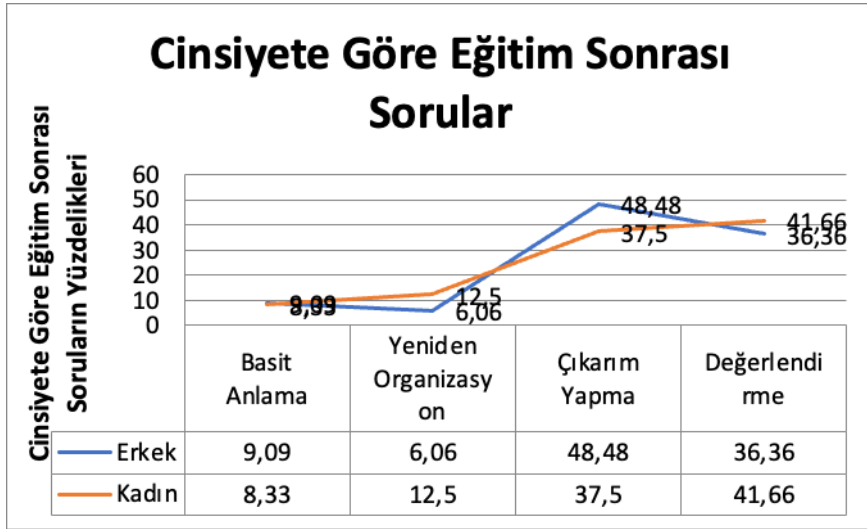

Tablo 7 incelendiğinde kurs öncesi erkek katılımcıların %39,39’unun Basit Anlama düzeyinde soru yazdığı görülmüşken kadınların bu basamakta soru yordama oranı %33,33’tür. Erkeklerde Yeniden Organizasyon basamağında soru oranı %24,24 iken kadınlarda bu oran %16,66’dır. İlk iki basamağın yüzdelik toplamı erkeklerde yaklaşık %55 iken kadınlarda bu oran %50’dir. Erkek katılımcıların Çıkarım Yapma basamağındaki soruları %30,30 iken kadın katılımcılarda bu oran %41,66’dır. Değerlendirme basamağında erkeklerin oranı %6,06 iken kadınların oranı %8,33’tür. Kurs öncesi erkek ve kadın katılımcıların soru yordama durumları gözlemlendiğinde kadınların erkeklere oranla daha

yüksek düzeyde yer alan basamaklarda soru yazdığı görülmüştür.

Tablo 8’de erkek ve kadın katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu sonrası durumları verilmiştir. Veriler katılımcıların cinsiyete dair durumlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Katılımcıların Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Sorularının Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

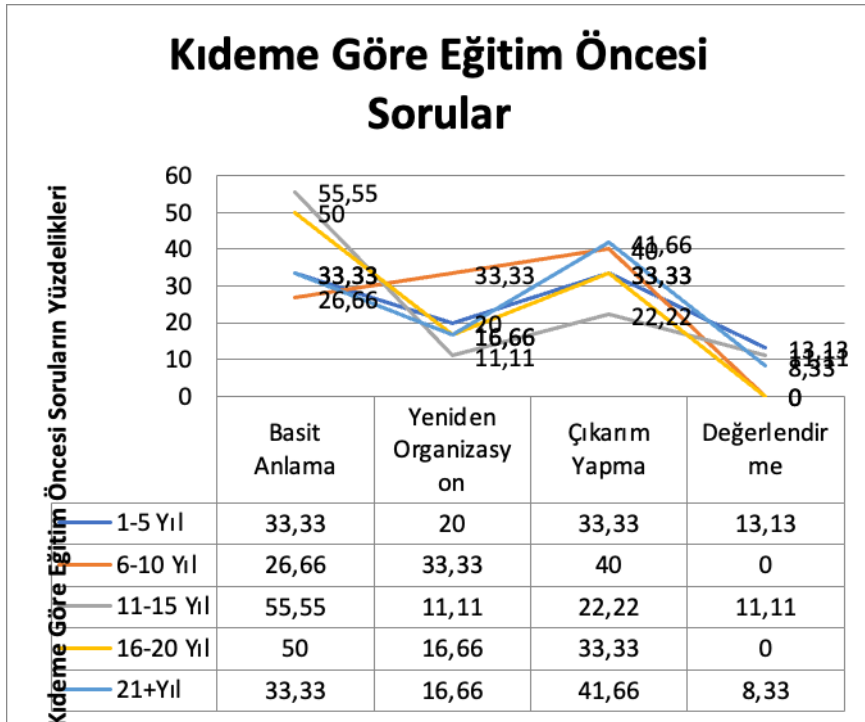
Tablo 8 incelendiğinde kurs sonrası erkek katılımcıların %9,09’unun Basit Anlama düzeyinde soru yazdığı görülmüşken kadınların bu basamakta soru yordama oranı %8,33’tür. Erkeklerde Yeniden Organizasyon basamağında soru oranı %6,06 iken kadınlarda bu oran %12,50’dir. İlk iki basamağın yüzdelik toplamı erkeklerde yaklaşık %15 iken kadınlarda bu oran %21’dir. Erkek katılımcıların Çıkarım Yapma basamağındaki soruları %48,48 iken kadın katılımcılarda bu oran %37,50’dir. Değerlendirme basamağında erkeklerin oranı %36,36 iken kadınların oranı %41,66’dır. Kurs sonrası erkeklerin en üst düzey iki basamakta toplam soru oranı %85’tir. Kadınların en üst iki basamakta toplam soru oranı ise yaklaşık %80’dir.

Tablo 7’de kurs öncesi erkek ve kadın katılımcılar karşılaştırıldığında kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde yer alan basamaklarda soru yazdığı görülmüş ancak Tablo 8 incelendiğinde kurs sonrası erkeklerin kadınlara oranla daha üst düzeyde soru yazdığı görülmüştür. Tablo 8’de yer alan erkek katılımcılara ait mavi grafik çizgisi ile kadın katılımcılara ait kırmızı çizginin hiçbir basamakta kesişmese de benzer eğilim gösterdiği görülmektedir.

3.1.3. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Kıdeme İlişkin Bulgular

Tablo 9’da kıdem yılına göre katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu öncesi sorularının Barrett Taksonomisi basamağı dağılım oranları verilmiştir.

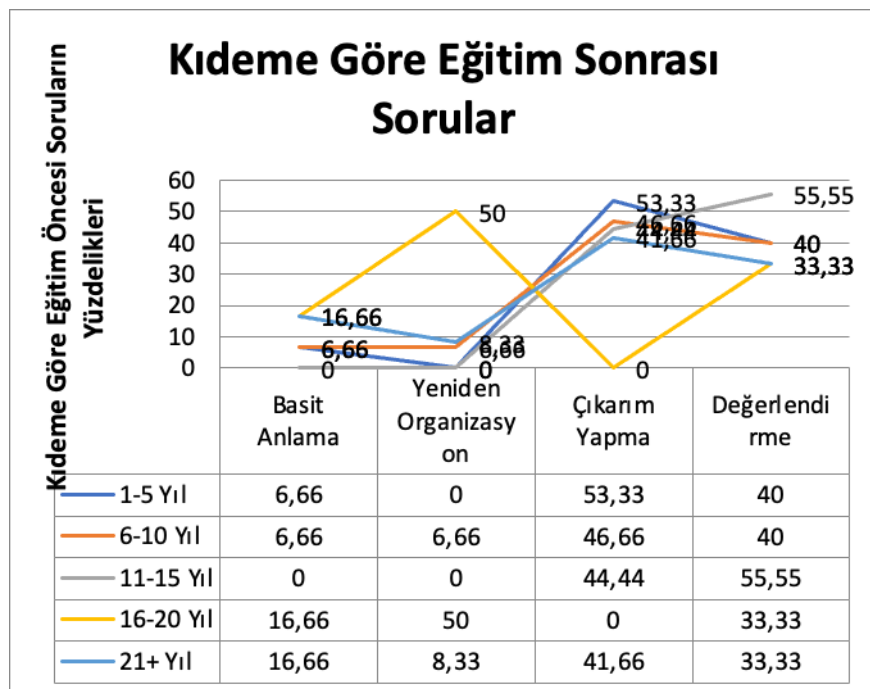
Tablo 9. Kıdem Yılına Göre Katılımcıların Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Sorularının Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

Tablo 9 incelendiğinde tüm kıdem yılları aralıklarında grafiğin benzer eğilim gösterdiği belirlenmiştir. Tüm kıdem yılları aralıklarında Basit Anlama basamağında bulunan soruların oranı yüksektir. Bu basamakta 1-5 yıl ile 21 yıl ve üstü kıdeme sahip olan katılımcı grupları %33,33'lük oranla kesişmektedir. Grafik Yeniden Organizasyon basamağındaki soru oranının düşük olduğunu göstermektedir. Yeniden Organizasyon basamağında 16-20 yıl ile 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip gruplar %16,66'da kesişmektedir. Çıkarım Yapma basamağında tekrar artış gösteren eğilimde %33,33'lük oranla 1-5 yıl ile 16-20 yıl kıdeme sahip katılımcı grupları kesişmektedir. Değerlendirme basamağında ise tüm gruplarda tekrar düşüş görülmektedir.

Tablo 10'da kıdem yılına göre katılımcıların hizmetiçi eğitim kursu sonrası sorularının Barrett Taksonomisi basamağı dağılım oranları verilmiştir.

Tablo 10. Kıdem Yılına Göre Katılımcıların Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Sorularının Barrett Taksonomisi Basamağı Dağılım Oranları

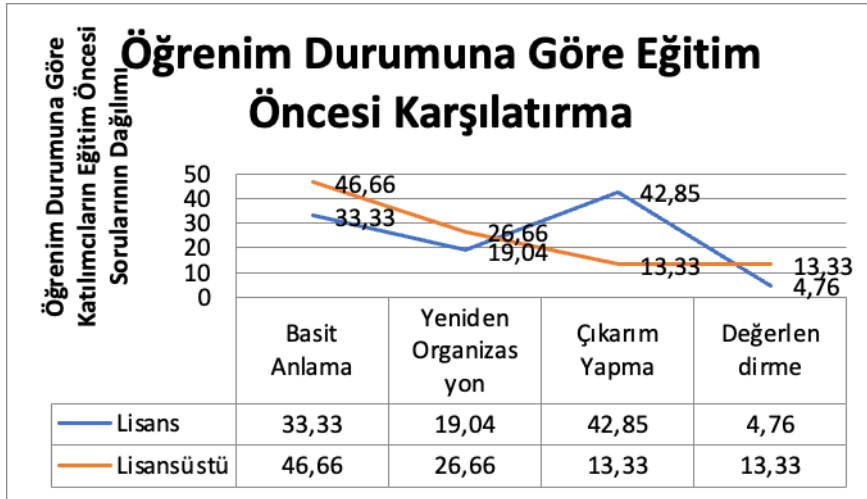
Tablo 10 incelendiğinde tüm kıdem yıllarında Basit Anlama basamağında bulunan soruların oranı düşüktür. Basit Anlama basamağında 1-5 yıl ile 6-10 yıl arası kıdeme sahip olan katılımcı grupları %6,66'lık oranla kesişmektedir. Yine Basit Anlama basamağında 16-20 yıl ile 21 yıl üzeri kıdeme sahip gruplar ise %16,66'lık oranda kesişmektedir. Grafik Yeniden Organizasyon basamağında düşüş göstermektedir. Yeniden Organizasyon basamağında 1-5 yıl ile 11-15 yıl arası kıdeme sahip grupların bu basamakta hiçbir soruları bulunmamakta ve %0'da kesişmektedir. Çıkarım Yapma basamağında tekrar artış gösteren eğilimde %33'lük oranla 1-5 yıl ile 16-20 yıl kıdeme sahip katılımcı grupları kesişmektedir. Değerlendirme basamağında ise tüm gruplarda tekrar düşüş

görülmektedir. Değerlendirme basamağında 6-10 yıl ile 16-20 yıl kıdeme sahip katılımcı gruplarının hiçbir sorusu bulunmamaktadır.

3.1.1. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Eğitim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 11'de öğrenim durumlarına göre katılımcıların sorularının hizmetiçi eğitim kursu öncesi karşılaştırılması verilmiştir.

Tablo 11. Öğrenim Durumlarına Göre Katılımcıların Sorularının Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Karşılaştırılması

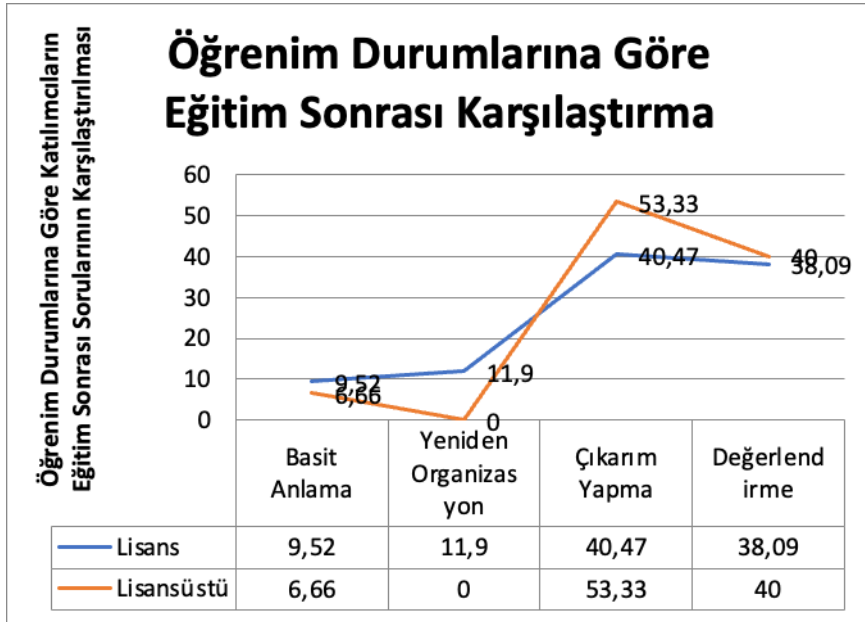

Tablo 11 incelendiğinde kurs öncesi lisans öğrenimine sahip katılımcıların %33,33'ünün Basit Anlama düzeyinde soru yazdığı görülmüşken lisansüstü öğrenime sahip katılımcıların bu basamaktaki sorularının oranı %46,66'dır. Lisans öğrenimine sahip katılımcıların Yeniden Organizasyon basamağında soru oranı %19,04 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %26,66'dır. İlk iki basamağın yüzdelik toplamı lisans öğrenimine sahip katılımcılarda yaklaşık %52 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %70'ten fazladır. Lisans öğrenimine sahip katılımcıların Çıkarım Yapma basamağındaki soruları

%42,85 iken kadın lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %13,33'tür. Değerlendirme basamağında lisans öğrenimine sahip katılımcıların oranı %4,76 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcıların oranı %13,33'tür. Kurs öncesi katılımcıların eğitim durumuna göre yapılan karşılaştırmada lisans öğrenimine sahip katılımcıların lisansüstü öğrenime sahip katılımcılara oranla daha yüksek düzeyde yer alan basamaklarda soru yazdığı görülmüştür.

Tablo 12'de öğrenim durumlarına göre katılımcıların sorularının hizmetiçi eğitim kursu sonrası karşılaştırılması verilmiştir.

Tablo 12. Öğrenim Durumlarına Göre Katılımcıların Sorularının Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Karşılaştırılması

Tablo 12 incelendiğinde kurs sonrası lisans öğrenimine sahip katılımcıların %9,52'sinin Basit Anlama düzeyinde soru yazdığı görülmüşken lisansüstü öğrenime sahip katılımcıların bu basamaktaki sorularının oranı %6,66'dır. Lisans

öğrenimine sahip katılımcıların Yeniden Organizasyon basamağında soru oranı %11,90 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %0'dır. İlk iki basamağın yüzdelik toplamı lisans öğrenimine sahip katılımcılarda yaklaşık %20 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %7'den azdır. Lisans öğrenimine sahip katılımcıların Çıkarım Yapma basamağındaki soruları %40,47 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcılarda bu oran %53,33'tür. Değerlendirme basamağında lisans öğrenimine sahip katılımcıların oranı %38,09 iken lisansüstü öğrenime sahip katılımcıların oranı %40'tır. Kurs sonrası katılımcıların eğitim durumuna göre yapılan karşılaştırmada lisansüstü öğrenime sahip katılımcıların lisans öğrenimine sahip katılımcılara oranla daha yüksek düzeyde yer alan basamaklarda soru yazdığı görülmüştür.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

4.1. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi Tüm Katılımcıların Soru Yazma Düzeyleri

Eğitim öncesi katılımcılara ön uygulama olarak yazdırılan sorular incelendiğinde katılımcıların yordadıkları soruların %36,84'ü Basit Anlama, %21,05'i Yeniden Organizasyon, %35,08'i Çıkarım Yapma ve %7,01'inin Değerlendirme basamağında olduğu görülmüştür. Bu oranlara göre soruların en büyük bölümü Basit Anlama basamağındadır. İlk iki basamaktaki soruların toplamı yaklaşık %60'ı bulmaktadır. Bu soru tipinde sorulabilecek en yüksek taksonomi basamağında olan Değerlendirme basamağında sadece %7'lik küçük bir oran bulunmaktadır. Hâlbuki LGS soruları incelendiğinde Basit Anlama basamağında bulunan soruların oranı %3, Değerlendirme basamağında bulunan soruların oranı ise %32'dir. Eğitim öncesi katılımcıların yazdıkları soruların dağılımları üst düzey soru yazma eğitimine ihtiyaç duyduklarını göstermiştir.

Bu sonuç başta Türkçe öğretmenleri olmak üzere diğer alanlardaki öğretmenler üzerine yapılan birçok çalışma ile paralellik göstermektedir. Aydemir ve Çiftçi

(2008) Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının üst düzey bilişsel becerilere ilişkin soru yazma becerilerini ölçmüş ve öğretmen adaylarının bu yeterliliği tam olarak kazanamadığını ortaya çıkarmıştır. Aktaş (2017) Türkçe dersi öğretmen adaylarının hazırladıkları soruların Bloom Taksonomisine göre alt düzey becerilere hitap ettiğini ortaya koymuştur. Türkçe öğretmeni adaylarının soru yazma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yapılan çalışma; Cumhur, Çavdar ve Polat'ın (2018) yaptıkları çalışma ile paralellik göstermektedir. Bahsedilen çalışmada görüldüğü gibi öğretmenler taksonomilerin basamaklarını ayırt etmede ve üst düzey bilişsel becerilere yönelik soru yazmada sorun yaşamaktadırlar.

Özyalçın ve Kana (2020) yabancı dil olarak Türkçe öğretmenlerin yazdıkları soruların önemli oranda ölçme ve değerlendirme ilkelerine uymadığını, uyan soruların da üst düzey bilişsel becerilere hitap etmeye çok uzak olduğunu ortaya koymuşlardır. Demir (2015) doktora tezinde PISA raporlarında ortaya çıkan olumsuz sonuçların öğretmenlere verilecek eğitimlerle düzeltilebileceğini önermiştir. Demir ve Altun (2018)'un matematik öğretmenleri üzerine yaptıkları çalışmada, öğretmenlere verilecek soru yazma eğitimlerinin, onların farkındalıklarını ve soru yazma yeterliliklerini geliştireceğini belirtmiştir.

Gürbüz (2014) PISA soruları temelli, matematik öğretmenlerine yönelik bir soru yazma eğitimini uygulamış, sonuçlarını değerlendirmiştir. Benzer bir çalışmanın Türkçe için de uygulanması elzemdir. 2023 yılı sonundan itibaren MEB tarafından tüm branşlarda mahalli “2.01.01.06.012 - Açık Uçlu Soru Yazma ve Ölçme Değerlendirme Teknikleri Kursu” eğitimlerinin verilmeye başlanması da hizmetiçi eğitim kurslarıyla öğretmenlerin üst düzey soru yordama/yazma becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu ve bu ihtiyacın bakanlık tarafından giderilemeye çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir.

4.2. Hizmetiçi Eğitim Kursu Sonrası Tüm Katılımcıların Soru Yordama Düzeyleri

Tablo 4'te görüldüğü üzere kurs sonrası yazılan soruların %8,77'si Basit Anlama, %8,77'si Yeniden Organizasyon, 43,85'i Çıkarım Yapma ve 38,59'u ise Değerlendirme basamağındadır. Kurs sonrası görülmektedir ki soruların büyük çoğunluğu Çıkarım Yapma ve Değerlendirme basamağında bulunmaktadır. Bu sonuçlar Tablo 17'de görülen LGS Türkçe sorularının dağılımı olan %45 Çıkarım Yapma ve %32 Değerlendirme oranına oldukça yakındır. Bu sonuçlar kurs sonrası katılımcıların LGS Sorusu yordama becerisine sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Kurs sonrası katılımcıların yordadıkları ve taksonominin ilk iki basamağında yer alan soruların oranı %17'dir. LGS Türkçe sorularında ise bu oran %23'tür. Bu sonuç katılımcıların LGS'den az da olsa daha üst düzeyde soru yazma becerisine sahip olduklarını göstermektedir.

Katılımcıların yazdıkları soruların kurs öncesi ve sonrası karşılaştırılması verilmiştir. Kurs öncesi %36,84 olan Basit Anlama basamağındaki soruların oranının kurs sonrası %8,77 olduğu ortaya çıkmıştır. Kurs öncesi %21,05 olan Yeniden Organizasyon basamağındaki soruların oranının benzer şekilde %8,77 olduğu görülmüştür. Kurs öncesi %35,08 olan Çıkarım Yapma basamağındaki soruların oranının ise %43,85 olduğu tespit edilmiştir. Kurs öncesi %7,01 olan Değerlendirme basamağındaki soruların oranının ise %38,59 olduğu belirlenmiştir. Kurs öncesi ve sonrası dağılımlar en çok değişimin en alt düzey olan Basit Anlama ve en üst düzey olan Değerlendirme basamağında gerçekleştiğini göstermektedir.

LGS de dâhil olmak üzere birçok kişinin girdiği seçme amaçlı sınavlarda çoktan seçmeli soru tipi kullanılmaktadır. Çoktan seçmeli soru yazma üzerine farklı ülkelerde üniversitelerde öğretim elemanlarına kısa dönemli yoğunlaştırılmış eğitim programları uygulanmıştır. Iramaneerat (2012) Bangkok'ta diş hekimliği

fakültesi akademisyenlerine; Abdulghani v.d (2014) Riyad'da tıp fakültesi öğretim görevlilerine; Rush, Rankin ve White (2016) Kansas'ta veterinerlik fakültesi öğrencilerine; Dellings ve Curtis (2017) San Francisco'da diş hekimliği fakültesi öğretim görevlilerine benzer eğitimler uygulamış ve başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

Usta'nın (2022) yaptığı eylem araştırması da göstermiştir ki öğretmenlerin üst düzey bilişsel becerileri ölçen sorular yazmaya yönelik eğitime ihtiyaçları vardır. Usta'nın (2022) çalışmasından hareketle öğretmenlere verilen soru yazma eğitimlerinin üst düzey yazma becerisini geliştirdiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Yapılan soru yazma eğitimleri faydalı olmaktadır. Bu eğitimlerin temel amacı öğretici ve öğretmenlerin çoktan seçmeli soru yazma becerilerini geliştirmek ve öğrencileri girecekleri sınavlara hazırlamaktır. Benzer şekilde LGS'ye öğrenci yetiştiren öğretmenlerin eğitim alması da LGS soru yordama becerilerini arttıracak ve öğrencilerin LGS başarısına olumlu katkı sağlayacaktır.

4.3. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Cinsiyete İlişkin Sonuçlar

Araştırma kapsamında düzenlenen hizmetiçi eğitim kursu öncesinde ve sonrasında katılımcıların yordadıkları soruların cinsiyete bağlı olarak değişkenlik gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarında erkek ve kadın katılımcıların yazdıkları soruların Barrett Taksonomisindeki basamak dağılım oranlarının aynı olmasa da benzer dağılım gösterdiği ve cinsiyete dair bir farklılık görülmediği ortaya çıkmıştır. Yapılan benzer çalışmalarda (Demir, 2015; Abdulghani, 2015; Rush, Rankin ve White 2016; Dellings ve Curtis 2017; Demir ve Altun, 2018; Ülgen vd., 2022; Usta, 2022) da cinsiyete dair bir farklılık görünmemiştir.

4.4. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Kıdeme İlişkin Sonuçlar

Yapılan araştırmada hizmetiçi eğitim kursu alan katılımcıların soruları 0-5, 6-10, 11-15, 16-20 ve 21+ üstü olmak üzere beş grupta incelenmiştir. Kurs öncesi ve kurs sonrası kıdem yılına göre katılımcıların soruları birlikte veri seti olarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda katılımcıların yordadıkları sorular arasında kıdeme dayalı bir fark bulunmamıştır.

4.5. Hizmetiçi Eğitim Kursu Öncesi ve Sonrası Eğitim Düzeylerine İlişkin Sonuçlar

Hizmetiçi eğitim kursu öncesi ve sonrası katılımcıların yordadıkları sorular, lisans ve lisansüstü eğitim almış olanlar şeklinde gruplara ayrılmış ve sonuçlar incelenmiştir. Yapılan çalışmada eğitim öncesi lisans eğitimi alan katılımcıların sorularının kurs öncesinde lisansüstü eğitim alan katılımcıların sorularına göre daha üst düzeyde olduğu görülmüşken kurs sonrası durum tam tersi olmuştur. Kurs sonrası lisansüstü eğitim alan katılımcıların sorularının lisans eğitimi alan katılımcılara oranla daha üst düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu da kursun lisansüstü eğitim almış öğretmenler üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu çalışma için İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 22.09.2022 tarih, 2022/17-3 karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulghani, H. M., Ahmad, F., Irshad, M., Khalil, M. S., Al-Shaikh, G. K., Syed, S., & Haque, S. (2015). Faculty development programs improve the quality of Multiple Choice Questions items' writing. *Scientific reports*, 5(1), 9556.
- Aktaş, E. (2017). Öğretmen adaylarının farklı metin türlerine yönelik soru sorma becerilerinin yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 12(25), 99-118.
- Akyol, H. (2013). *Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara. Pegem Akademi, ss. 33- 218.
- Akyol, H., Yıldırım, K., Ateş, S., ve Çetinkaya, Ç. (2013). Anlamaya yönelik ne tür sorular soruyoruz. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 41-56.
- Aşıcı, M., Baysal, Z. N., Şahenk Erkan, S. S., Apak Tezcan, Ö., ve Aydemir, Z. (2019). *PISA uluslararası öğrenci değerlendirme programı öğretmen kılavuzu okuma becerileri okuryazarlığı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ateş, S., Güray, E., Döğmeci, Y. ve Gürsoy, F. F. (2016). Öğretmen ve öğrenci sorularının gerektirdikleri zihinsel süreçler açısından karşılaştırılması. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmalar*, 4 (1), 1-13.
- Aydemir, Y. ve Çiftçi, Ö. (2008). Edebiyat öğretmeni adaylarının soru sorma becerileri üzerine bir araştırma (Gazi Üniversitesi Eğitim

Fakültesi Örneği). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 103-115.

Barrett Taksonomisi Dokümanı. Cognitive and Affective Dimensions of Reading Comprehension. İnternette 29 Aralık 2019’ da <http://joebyrne.net/curriculum/barrett.pdf> adresinden alınmıştır.

Chikalanga, I. (1992). A suggested taxonomy of inferences for the reading teacher. *Reading in a foreign language*, 8, 697-697.

Creswell, J. W. & Sözbilir, M. (2021). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. Pegem Akademi.

Cumhur, F., Çavdar, O. ve Polat, S. (2018). Matematik ve Fen Bilimleri Öğretmeni Adaylarının Bloom Taksonomisi’ne Göre Oluşturdukları Soruların Değerlendirilmesi. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 5(28), 3243-3252.

Çakmakçı, E. (2021). *İlkokul sınıf öğretmenlerinin metinlerden ürettikleri soruların Barrett Taksonomisine göre incelenmesi*, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Çeliktürk Sezgin, Z. ve Gedikoğlu Özilhan, Y. G. (2019). 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metne dayalı anlama sorularının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7 (2), 353-367.

Dellenges, M. A. & Curtis, D. A. (2017). Will a short training session improve multiple-choice item-writing quality by dental school faculty? A pilot study. *Journal of Dental Education*, 81(8), 948-955.

Demir, F. (2015). *Matematik Okuryazarlığı Soru Yazma Süreç ve Becerilerinin Gelişimi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Demir, F. ve Altun, M. (2018). Matematik okuryazarlığı soru yazma süreç ve becerilerinin gelişimi. *Eğitim ve Bilim*, 43(194), 372 - 390.

- Erturan İlker, A. G., Hünük, D. ve Müftüler, M., (2018). *Eylem Araştırması Nasıl Planlanır?*. *Eylem Araştırması* (pp.13-33), Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Göçer, A. (2014). The assessment of Turkish written examination questions based on the text in accordance with the Barrett's taxonomy. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 2(2), 1-16.
- Güler, A., Halicioğlu, M. B. ve Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma teorik çerçeve, pratik öneriler, 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı kalite ve etik hususlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Güler, M., Arslan, Z. ve Çelik, D. (2018). Liselere Giriş Sınavına İlişkin Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 337-363.
- Gürbüz, M. Ç. (2014). *PISA matematik okuryazarlık öğretiminin PISA sorusu yazma ve matematik okuryazarlık düzeyleri üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Humos, O. A. (2012). An evaluative analysis of comprehension questionsâ level of difficulty: a case of 12th grade Palestinian English studentâ s textbook. *An Najah University Journal for Research*, 26(3), 767-788.
- Iramaneerat, C. (2012). The impact of item writer training on item statistics of multiplechoice items for medical student examination. *Siriraj Medical Journal*, 64(6), 178-182.
- Johnson, D. D. & Barrett, T. C. (1971). Johnson's basic vocabulary for beginning reading and current basal readers: Are they compatible?, *Journal of Reading Behavior*, 4(4), 1-11.
- Kaldırım, A. (2020). *Barrett Takonomisine dayalı öğretim programı'nın 7. Sınıfın öğreniminin tamamına etkisi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Kocaarslan, M. ve Yamaç, A. (2018). Sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersi sınavlarında sordukları metne dayalı anlama sorularının incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 431-448.
- Temur, 2019. Kapsayıcı Eğitim Bağlamında Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretilmesi. [e – kitap], <http://ogretmen.meb.gov.tr/ogretmenkitapligi/mesleki-gelisim-programi-kitaplari/turkce-ogretiminde-olcme-ve-degerlendirme.html>
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber (S. Turan, Çev.)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Miles, B., & Huberman, M. (2015). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: nitel veri analizi (Çev. Ed: Sadegül Akbaba Altun-Ali Ersoy)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Millî Eğitim Bakanlığı, 2018. Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2,3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663>
- Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2018, 14 Şubat). T.C. Resmi Gazete, (Sayı: 30332). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180214-8.html> adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018a). Sınavla Öğrenci Alacak Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezî Sınav Başvuru ve Uygulama Kılavuzu. Ankara. http://www.meb.gov.tr/sinavlar/dokumanlar/2018/merkezi_snav_basvuru_ve_uygulama_kilavuzu.pf adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.

- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018b). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretime Geçiş Yönergesi.https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/26191912_yonerge.pdf adresinden 17.12.2021 tarihinde alınmıştır.
- Ocak ve Akkaş Baysal (2020). *Eğitimde Eylem Araştırması ve Örnek Araştırmalar.*, Ocak. (Editör). *Yaşam boyu öğrenme*. Dördüncü Baskı. Ankara. Pegem A Yayıncılık, ss. 51-95.
- Özyalçın, K. E. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre metin altı soru yazma becerileri üzerine bir değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Özyalçın, K. E., ve Kana, F. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretenlerin Metin Altı Soru Yazma Becerileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 488-506.
- PISA 2018 Türkiye Ön Raporu, 2019. http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf
- Rush, B. R., Rankin, D. C., & White, B. J. (2016). The impact of item-writing flaws and item complexity on examination item difficulty and discrimination value. *BMC medical education*, 16(1), 1-10.
- Sezgin, Z. Ç., ve Özilhan, Y. G. G. (2019). 1.-8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metne dayalı anlama sorularının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 353-367.
- Temur, 2019. *Kapsayıcı Eğitim Bağlamında Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretilmesi*. [e – kitap],<http://ogretmen.meb.gov.tr/ogretmenkitapligi/mesleki-gelisim-programi-kitaplari/turkce-ogretiminde-olcme-ve-degerlendirme.html>
- Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.

TÜSİAD "PISA 2012 Değerlendirmesi: Türkiye için Veriye Dayalı Eğitim Reformu
Önerileri" Politika Dokümanı", 2014

<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/7429-pisa-2012>

degerlendirmesiturkiye-icin-veriye-dayali-egitim-reformu-onerileri-
politika-dokumani.

Usta, H. G. (2022). Üst Düzey Soru Yazma Becerileri: Eylem Araştırması. *İnönü
Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 486-514.

Ülger, B. B., Ar, M. E., ve Sarıoğlu, S. (2022). Bağlam temelli soru yazma
eğitimine katılan fen bilimleri öğretmenlerinin yazılı sınavlarda
sordukları soruların incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*,
13(1), 335-353.

Yazıcı, N. (2017). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Çağdaş Yaklaşımlar: Öğretim
Yöntemi Olarak Soruların Niteliği ve Kullanımı. *Electronic Turkish
studies*, 12(17).113.

Yıldırım, K. (2012). Öğretmenlerin Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerini
Değerlendirmede Kullanabilecekleri Bir Sistem: Barrett
Taksonomisi/A System To Be Used By Teachers To Evaluate Students'
Reading Comprehension Skills: Barrett Taxonomy. *Mustafa Kemal
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 45-58.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Starting from 2018, Turkey has made adjustments to its high school transition exams based on the PISA results and started to implement the High School Transition System (LGS) exam. This exam includes questions that address high-level thinking skills. Based on the belief that teachers who cannot predict LGS Turkish questions will not be able to provide their students with the ability to solve these questions, there is a need to provide question prediction training for Turkish teachers that measures high-level cognitive skills. The purpose of

this study is to reveal the effect of skill-based question prediction training on teachers' question prediction skills in accordance with Barrett's Taxonomy.

Method

To achieve this purpose, the "basic qualitative research" design, one of the qualitative research designs, has been used. The process steps of the research have been organized according to action research, and the data analysis has been organized according to the content analysis approach. In the research, an in-service training course program has been developed in order to develop question prediction skills of teachers towards higher-order thinking skills in accordance with Barrett's Taxonomy and has been approved by the Ministry of National Education. In the second stage of the research, a 30-hour in-service training course has been applied to a participant group consisting of 19 Turkish teachers. The LGS Turkish questions predicted by the participants before and after the training have been evaluated according to Barrett's Taxonomy.

Findings (Results)

It has been observed that the rate of questions in the Simple Comprehension step, which has been 36.84% before the course, has been 8.77% after the course. Similarly, the rate of the questions in the Reorganization step, which has been 21.05% before the course, has been 8.77% after the course. The rate of the questions in the Inference Making step, which has been 35.08% before the course, has been 43.85%. It has been observed that the rate of questions in the Evaluation step, which has been 7.01% before the course, has been 38.59%. Pre- and post-course distributions show that the most change occurred at the lowest level, Simple Comprehension, and the highest level, Evaluation.

After the course, it has been observed that 9.09% of male participants wrote questions at the Simple Comprehension level, while the rate of predicting questions at this level for women has been 8.33%. While the rate of questions at the Reorganization level has been 6.06% for men, this rate has been 12.50% for women. The sum of the percentages of the first two steps is approximately 15% for males and 21% for females. While the rate of male participants' questions in the Inference Making step has been 48.48%, this rate has been 37.50% for female participants. In the Evaluation step, the rate of men has been 36.36% while the rate of women has been 41.66%. After the course, the total question rate of men in the top two steps is 85%. The rate of women's total questions in the top two steps is approximately 80%.

When the situation has been analyzed according to years of seniority, it has been determined that the trend has been similar except for the participants

between 16-20 years. In all seniority years, the rate of questions in the Simple Comprehension step is low. In the Simple Comprehension step, the groups of participants with 1-5 years and 6-10 years of seniority intersect with a rate of 6.66%. Again, in the Simple Understanding step, the groups with a seniority of 16-20 years and over 21 years intersect at a rate of 16.66%. The graph shows a decrease in the Reorganization step. At the Reorganization step, the groups with 1-5 years and 11-15 years of seniority have no questions at this step and intersect at 0%. In the Inference Making step, the tendency shows an increase again and the groups with 1-5 years and 16-20 years of seniority intersect at a rate of,33%. In the Evaluation step, a decrease is observed again in all groups. Participant groups with 6-10 years and 16-20 years of seniority did not have any questions in the evaluation step. As seen in the graph, there is no significant difference between the participant groups with similar tendencies before the course.

When the situations regarding the training of the participants have been examined, it has been seen that 9.52% of the participants with undergraduate education wrote questions at the Simple Comprehension level after the course, while the rate of questions at this level has been 6.66% for the participants with postgraduate education. While the rate of questions in the Reorganization step of the participants with undergraduate education has been 11.90%, this rate has been 0% for the participants with postgraduate education. While the sum of the percentages of the first two steps is approximately 20% for the participants with undergraduate education, this rate is less than 7% for the participants with graduate education. While 40.47% of the participants with undergraduate education anshave beend the questions in the Making Inferences step, this rate has been 53.33% for the participants with graduate education. In the Evaluation step, the rate of the participants with undergraduate education has been 38.09%, while the rate of the participants with graduate education has been 40%.

Conclusion and Discussion

It has been revealed that the LGS questions predicted by Turkish teachers before in-service training addressed the lower level levels of the taxonomy. After the in-service training course, it has been revealed that the questions predicted by the teachers addressed the upper levels of the taxonomy and that the participants have been able to write questions at the same level of taxonomy as the LGS Turkish questions. As a result of the study, no gender or seniority-related change has been found in the participants' question prediction skills. However, it has been observed that the participants with postgraduate

education have been observed to be more successful than the participants with undergraduate education.

SCHOOLS AND SCHOOLING IN TEKİRDAĞ

IN THE PRE-REPUBLICAN PERIOD

Muhammet Fatih DOĞAN*

Abstract

The earliest remains of human settlement in Tekirdağ were found in Yatak near the village of Karansilli and in Balitepe near Malkara. It is widely acknowledged that Tekirdağ was established as a Greek colony. The first city, founded by settlers from Samos Island, was named Bisanthe. The region where the Egnatia Road, one of the crucial highways of the Roman Empire, passed through met some of the grain needs of the capital, Constantinople, especially during the Eastern Roman Empire. The Ottomans, marking their presence on the European continent with the capture of Çimpe castle, first seized Tekirdağ in 1357 during the reign of Orhan Gazi, led by Süleyman Pasha. At the end of the Ottoman period, Tekirdağ was a Sanjak centre under the province of Edirne. Tekirdağ, a city steeped in the rich tapestry of Turkish history and culture, has played a pivotal role from the days of the Ottoman Empire to the present. This research delves into the unique historical significance of Tekirdağ, particularly its role in education and training activities during the pre-Republican period. Information on schools and schooling in Tekirdağ is presented within the scope of the research.

Keywords: Tekirdağ, Ottoman Empire, Pre-republican period, Schools, Schooling.

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TEKİRDAĞ'DA OKULLAR VE OKULLAŞMA

Öz

Tekirdağ'daki en eski insan yerleşimi kalıntıları Karansilli köyü yakınlarındaki Yatak'ta ve Malkara yakınlarındaki Balıtepe'de bulunmuştur. Tekirdağ'ın bir Yunan kolonisi olarak kurulduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Sisam Adası'ndan gelen yerleşimciler tarafından kurulan ilk kente Bisanthe adı verilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun önemli karayollarından biri olan Egnatia Yolu'nun geçtiği bölge, özellikle Doğu Roma İmparatorluğu döneminde başkent Konstantinopolis'in tahıl ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır. Çimpe kalesinin ele geçirilmesiyle Avrupa kıtasındaki varlığını hissettiren Osmanlılar, Tekirdağ'ı ilk olarak 1357 yılında Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa önderliğinde ele geçirmiştir. Osmanlı döneminin sonlarında Tekirdağ, Edirne vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi. Türk tarihi ve kültürünün zengin dokusuyla yoğrulmuş bir şehir olan Tekirdağ, Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar çok önemli bir rol oynamıştır. Bu araştırma, Tekirdağ'ın eşsiz tarihsel önemini, özellikle de Cumhuriyet öncesi dönemde eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki rolünü incelemektedir. Araştırma kapsamında Tekirdağ'daki okullar ve okullaşma hakkında bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tekirdağ, Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet öncesi dönem, Okullar, Okullaşma.

1. INTRODUCTION

1.1. Tekirdağ from Past to Present

The earliest remains of human settlement in Tekirdağ were found in Yatak near the village of Karansilli and in Balıtepe near Malkara. These are open-air sites where tools from the Lower Palaeolithic Age were found. Typologically, they can be dated between one million and two hundred and fifty thousand years ago. Menekşe Streambed, located just east of Tekirdağ, was inhabited from the Chalcolithic Age to the Hellenistic Period (Işın, 2010).

It is widely acknowledged that Tekirdağ was established as a Greek colony. The first city, founded by settlers from Samos Island, was named Bisanthe (Ahmet Badi Efendi, 1911; Ateş, 2011). This name persisted even when the city fell under the rule of the Thracian Odrysian Kingdom. The archaeological remains from this period, including various Thracian tumuli and the ancient towns of Bisanthe and Heraion Teikhos, attest to the significant role of Thracian tribes and Greek colonists along the Marmara coast in shaping the region. These remains include pottery, tools, and structures that provide valuable insights into the daily life and culture of those who lived here (Atik, 2010).

The region where the Egnatia Road, one of the crucial highways of the Roman Empire, passed through met some of the grain needs of the capital, Constantinople, especially during the Eastern Roman Empire (Farooqhi, 1980). During this period, the city was known by the Roman name Rhaedestos, and during the Middle Ages, which coincided with the Eastern Roman Empire, it was known as Rodosto from this name (Satkin, 1996).

The Ottomans, marking their presence on the European continent with the capture of Çimpe castle, first seized Tekirdağ in 1357 during the reign of Orhan Gazi, led by Süleyman Pasha (Ateş, 2011). After the conquest, the city became a district centre under the Sanjak of Çirmen. The Sanjak of Çirmen would later form the core of the province of Edirne (Gökbilgin, 2007).

At its conquest, Tekirdağ had nine neighbourhoods, but it expanded over the Ottoman period, growing to thirty by the 17th century. Of these, twenty-two were Muslim, two were Armenian, and six were Greek neighbourhoods. The Armenian neighbourhoods were mainly established by migrants from Anatolia, fleeing the Celali rebellions (Ateş, 2009).

When the Ottomans first took the city, they used the name Rodosçuk for the city, which was derived from the name Rodosto. However, later, the city was known as Tekfurdağı (Gökbilgin, 2008). At the end of the Ottoman period, Tekirdağ was a Sanjak centre under the province of Edirne. During the War of 93, the city was occupied by Russians, Bulgarians during the Balkan War and Greeks after World War I. After the War of Independence, the city was permanently annexed to the Turkish territory in 1922 (Darkot, 1979). In the first years of the Republic, the name of the city was officialised as Tekirdağ because Tekir Mountain is located in the southwest.

Figure 1: Tekfurdağı Sanjak Map

1.2. In this Study

Tekirdağ, a city steeped in the rich tapestry of Turkish history and culture, has played a pivotal role from the days of the Ottoman Empire to the present. This research delves into the unique historical significance of Tekirdağ, particularly its role in education and training activities during the pre-Republican period.

2. FINDINGS

2.1. Sibyan Schools

In the places conquered by the Ottomans, educational institutions such as mosques, schools and Medreses were built by the leading philanthropists of the society, especially the sultans and the dignitaries of the state, especially for the religious needs of the people (Taşkın, 2008). One of these educational institutions, which was previously known as Küttâb, is known as the Sibyan School in the Karakhanid, Seljuk and Ottoman states (Baltacı, 2004).

Sibyan means children, the plural of the word sabi, which means child in Arabic (Develioğlu, 2005). Sibyan School is where boys and girls aged 5-6 years receive 3-4 years of education. Rather than being schools opened in villages, towns and cities, neighbourhood schools were one-room places where people who were called hodja taught the recitation of the Qur'an and methods of worship (Sakaoğlu, 1991).

In the early days, schools did not have a specific school building. For this reason, education initially took place in homes and later in complexes or the vicinity of mosques and Medreses. This was because children received religious education in a spiritual environment. Later, these institutions were built as separate buildings by philanthropists next to mosques and masjids, and expenditures after construction were made from foundation revenues and weekly fees collected

from children (Günyol, 1972; İnalçık, 2001). Sıbyan Schools aimed to provide children with Qur'anic education, teach them how to pray, help them memorise the sūrahs and prayers to be recited in prayer, and teach them writing. Another critical issue related to the founding aims of Sıbyan Schools is that children learn the religious teachings that determine communication with people and social order, as well as being raised within the framework of respect for elders and love for minors (Gelişli, 2002).

The teachers of the Sıbyan Schools were generally religious men who worked as imams and muezzins in the mosque and were educated in the Medrese. However, the number of trained Medrese teachers was small. The teachers at the girls' schools were either wives of imams or older women. In addition to the teacher, there was a journeyman who assisted the teacher, a mubassir who took the children to and from their homes, and a bevvab, a cleaner. The mubassir would collect the children from their homes every morning and return them to their homes the same way in the evening (Şentürk, 2018).

Education in Sıbyan Schools would start with a morning prayer and end with an afternoon prayer. The children who attended school six days a week had Thursday afternoon and Friday off. While a group of students were studying in front of the teacher, the other children were free to play games among themselves. The children were not interfered with as long as they did not make noise. There were no breaks between classes, only a lunch break. At this time, the children would go to their homes in the same neighbourhood, eat their meals, perform their prayers, and return to school (Şentürk, 2018).

In the schools, lessons were taught by the conditions specified in the endowments under which they were established, and these conditions did not change. This meant that the Sıbyan Schools were not open to innovations. They did not have a specific programme. Since education was based on religious

principles and was conducted according to tradition. The curricula were designed to teach the Qur'an, suras, prayer and other basic religious knowledge (Bozdemir, 1991).

In Sıbyan Schools, lessons were given in three stages. These stages included 'elifbâ', which included children who had not yet started to read the Qur'an; 'cüzçüler', which included children who had learned to read and were trying to speed up their reading; and 'mushafçılar', which included those who had no problem with reading. Students who learned to read the Qur'an read the Qur'an from beginning to end under the supervision of the teacher and his assistant, the journeyman (Hızlı, 2001).

The starting age for children in Anatolia was four years, whereas it was usually five years for children in Istanbul. According to a directive issued in 1846, those who did not send their children to a Sıbyan School at the age of six would be penalised, and in 1868, it was declared that everyone was obliged to send their children to a Sıbyan School (Baltacı, 2004).

Children's education was also crucial in the Tekfurdağı Sanjak of Edirne Province. Especially after the 16th century, educational activities were emphasised with the increase in the region's economic prosperity. Sıbyan Schools were opened in certain parts of the town for children to receive religious education. In the 17th century, Evliya Çelebi, who visited the city, reported many Sıbyan schools.

According to the information about the Sıbyan Schools in Tekfurdağı Sanjak, girls and boys were educated together in the Sanjak Sıbyan Schools, no record of a Sıbyan School for girls. Very little information exists about the Sıbyan Schools in Tekfurdağı Sanjak and its districts. Information about some of the Sıbyan Schools in Tekfurdağı Sanjak and its districts that have survived to the present day is given below.

2.1.1. Tekfurdağı Sanjak Sıbyan School

In 1891, 31 male and 26 female students studied at Tekfurdağı Sanjak Sıbyan School, where Ahmed Efendi was the teacher.

2.1.2. Tekfurdağı Papa Nikola Sıbyan School

Since there was no school for boys and girls in the Tekfurdağı Papa Nikola neighbourhood, and it was difficult for Greek children to attend schools in other neighbourhoods, a school for boys and girls was requested to be built here. According to the licence request from the Greek Patriarchate, the school will be built on the land of the deceased Kırako son Mavridi as a stone building with a length of 19 metres, a width of 9 metres and a height of 7 metres. The construction cost of 200 liras was to be paid from the local church fund. A licence was granted with the will dated 8 June 1910 (Baksı, 2019).

2.1.3. Malkara Kara Murat Sıbyan School

For the Muhajirs that settled on the farm in Yörük Village of the Malkara District of Tekfurdağı Sanjak, construction started by collecting aid from the people, and supplies such as stone and timber were provided. Nevertheless, the construction was completed by meeting the other sums needed from the treasury (Baksı, 2019).

2.1.4. Çorlu Sıbyan School

Çorlu Sıbyan School was opened in 1872 to educate children for the Çorlu Mekteb-i Rüştîye. The Ministry of Education attached particular importance to the organisation and development of this school. It provided books, pamphlets and juzes that the school lacked (Baksı, 2019).

2.1.5. Hayrabolu Sibyan School

A girls' school opened in 1899 in the Hayrabolu district of Tekfurdağı Sanjak (Baksı, 2019).

2.2. Medreses

Medrese, a term encompassing education and training institutions in Islamic history, holds a significant place in the annals of time. Derived from the root of ders (dirase), meaning “reading”, “understanding”, and “repeating a text to learn and memorise”, Medreses were the cornerstone of education, culture, and science in the Ottoman Empire. Spanning a remarkable six centuries from 1331 to 1924, when the Tevhid-i Tedrisat law was adopted, Medreses spread across the vast geography of the State, particularly in Anatolia and Rumelia (Kocaman, 2017).

When we look at the Medreses in the Ottoman period, we see that the Ottoman Empire, as previously described in the Turkish states in Anatolia, gave due importance to scientific structuring from the first years of its establishment; it took its predecessors as an example in terms of both organisation and administration in the Medreses it established during its political existence (Halaçoğlu, 1999). In this respect, the first Ottoman Medreses are considered a continuation of the Seljuk period Medreses in terms of organisation and administrative structure (Karakök, 2013).

Medreses, characterised as the Ottoman Empire's secondary and higher education institutions, were the most widespread educational institutions in religion and law in the Ottoman Classical Period (Tekeli & İlkin, 1999). The first Medrese in the Ottoman Empire was opened in Iznik during the reign of Orhan Bey as a foundation institution, and its first professor was the famous thinker

Davud-i Kayseri (Akgündüz, 1997). Male students who had graduated from or had received at least the same level of education as those who had attended Sibyan Schools were enrolled in meditation. Although the number of students varied according to the foundation's conditions and the building's size, the number of students in a Medrese did not exceed twenty or thirty (Akyüz, 2012).

The influence of state authority on the Medrese education system was profound, as evidenced by the high-level statesmen, particularly the ruler, who founded Medreses and set the standard for others in the Ottoman Empire. This underscores the significant role of political control in shaping the Medrese system (Kocaman, 2017).

In Ottoman Medrese education, the muderris played a pivotal role. This is evident from the books taught and the icazetnames, or diplomas, in which the name “muderris” is mentioned. The muderris was not only responsible for the selection of students and the distribution of resources but also for the management of the Medrese. Their scholarly specialisation, knowledge, personal preference, and worldview influenced the selection of course texts to be taught in Medreses, underscoring their importance in the educational system (Kocaman, 2017).

Medreses were founded for three main reasons. These are;

1. Training teachers,
2. Training statesmen,
3. Training members of the judiciary

Accordingly, Medreses aimed to eliminate illiteracy in the Ottoman Empire.

The classical period Ottoman Medreses consisted of grades such as “hâşiye-i tecrit”, “miftah”, “forty and excluding fifty”, “including fifty”, “sixty”, and “sahn”. According to these grades, the courses offered at each level also differed. The

courses were divided into three categories: “religious and legal sciences”, “positive sciences”, and “instrumental sciences”. Middle and lower-level Medrese students were called “softa”, and upper-level Medrese students were called “danışment”. The teaching staff of the Medreses consisted of the “muderris” and his assistant “muid” (Tekeli, 1999).

After the Medrese students were busy with their studies for nine months, they travelled to cities, towns, and villages during the three months of Recep, Şaban and Ramazan to preach to the public, and the public helped the students meet their various material needs. With this practice, which was called “going out to the mosque”, Medrese students had financial opportunities, performed internships, and mingled with the public (İspirli, 1993; Hızlı, 1997).

In the second quarter of the fifteenth century, the second largest number of Medreses in the province of Edirne, after Edirne Sanjak, was established in the Malkara district of Tekfurdağı Sanjak. Four Medreses operated in Malkara during the reign of Murat II. These include Kassabzade Mahmud Bey, Kassabzade Ali Bey, Gazi Turhan Bey and İbrahim Paşa Medreses.

2.2.1. Kassabzade Mahmud Bey Medrese

The foundation of the Kassabzade Mahmud Bey Medrese, which was organised in Turkish, is dated 1434. According to the endowment, the muderris was paid ten akçe per day. The Medrese had five students who each received half an akçe. In addition, the students studying Medrese and the imam, muezzin, câbi, nazir and kitchen nakîbs were given a shinik of wheat, meat, soup, and bread to be cooked daily after the afternoon.

2.2.2. Kassabzade Ali Bey Medrese

Following his father's example, Kassabzade Mahmud Bey's son Ali Bey established the Kassabzade Ali Bey Medrese bearing his name. According to the 1455 endowment of the Medrese, its principal was paid five akçes per day.

2.2.3. Ibrahim Pasha Medrese

It is unclear by whom and when Ibrahim Pasha Medrese, another Medrese established in Malkara, was founded.

2.2.4. Gazi Turhan Bey Medrese

In Gazi Turhan Bey Medrese, ten akçes a day was paid to the muderris. Turhan Bey, the son of Pasha Yiğid, had endowed shops and caravanserais in Malkara for this institution.

As of 1902, there were 48 Medreses in the province of Edirne. Twenty-four of these Medreses operated in Edirne Sanjak, twenty-one in Gümülcine Sanjak, two in Kırkkilise Sanjak, one in Gelibolu Sanjak and one in Tekfurdağı Sanjak (Maarif Nezareti, 1903).

The Turhan Bey Medrese in the Malkara district of the Tekfurdağı Sanjak was the only Medrese that remained in operation until this period. Turhan Bey Medrese had fifteen students in this period, and Hafiz Emin Efendi was its muderris (Maarif Nezareti, 1903).

2.2.5. Rüstem Pasha Medrese

Another Medrese of Tekfurdağı Sanjak that has not survived to the present day is Rüstem Pasha Medrese, which is located within the complex built by Rüstem Pasha, the son-in-law and grand vizier of Suleiman, the Magnificent, in his name.

The date of the Medrese, built in the 16th century by Mimar Sinan, is unknown but thought to be 1553 (Aslanapa, 1992). In addition to the Medrese, the complex consists of a mosque, library, double bath, bedesten, caravanserai and imaret. Rüstem Pasha Medrese was forty in 1565-1566 and fifty in 1591-1592. Accordingly, it is thought that the daily wage of the muderris was forty akçes. There are six Medrese rooms in the Medrese (Yüksel 1995). It consists of cells and classrooms. The cells are lined up on both sides of the rectangular porticoed courtyard, while the classroom in the northwest remained independent from the porticoes (Kuran, 1988; Aslanapa, 1989).

The Medrese was built parallel to the qibla wall, approximately thirty metres east of the mosque, on thick, high walls. In the 1590s, its murshid was Mevlâna Abdüsselam Bey. His daily income was twenty akçes. After his duty expired, he was replaced by another Medrese muderris in Istanbul with twenty-five akçes. 1681 Mehmed Naşı Efendi was appointed the muderris (Devlet Arşivleri, 1681).

Until the 19th century the Medrese, which served the city until the 19th century, was ruined in 1880, and a wooden school was built on it. The wooden building, which was used as a Rüştîye and İdadî for a period, was later named the Cumhuriyet Primary School during the republican period (Çevik, 1949; Sümer, 1970; Demir, 2009). The building used at Cumhuriyet Primary School for a while was found dangerous and demolished in 1958 (Sümer, 1970). None of the Medreses that operated in Tekfurdağı Sanjak have survived to the present day.

2.3. İptidais

Sıbyan schools, which had existed since the foundation of the Ottoman Empire, stood out as the most widespread educational institution at the beginning of the Tanzimat period. Although some reforms were made, Sıbyan Schools remained inadequate regarding education level (Bilim, 2002). The edict issued by Mahmud

II in 1824 was the first official document that made Sibyan Schools compulsory in Istanbul (Berker, 1945). After the 1869 Maarif-i Umumiye Ordinance, the state pursued a policy of opening Iptidai Schools in primary education and adapting the Sibyan Schools to the methods of modernisation. In this period, primary education was closely monitored, and efforts were made to ensure that it reached a level in terms of quality and quantity.

Although Sibyan Schools provide nonformal education at the primary level, not all children are sent to these schools. For this reason, Mahmut II issued the Ta'lim-i Sibyan edict in 1824, stating that primary education was compulsory, but the enforcement of this edict was limited to Istanbul (Arıbaş, 2000). This edict ensured that children had enough knowledge to fulfil their religious and worldly duties without being assigned to a master. However, it was challenging to say that the students attending these schools learned to read and write well. The Sibyan Schools primarily focused on religious education, teaching children to read and understand the Quran and basic arithmetic. Because of the teaching methods used in these schools, which relied heavily on memorization and repetition, the teaching staff employed, and the schools' physical facilities were insufficient to provide the desired level of education. Therefore, Iptidai Schools were opened at the same level as the Sibyan Schools but with new teaching methods and a broader curriculum.

Thus, from the reign of Abdülhamid II onwards, two types of primary schools were established in the Ottoman primary education system, one with the old method and the other with the new method, and debates started between the proponents of these two methods. The Iptidais, which provided primary education, were established in district centres and villages. Without discriminating between Muslims and non-Muslims, Iptidai Schools were opened in many villages in the Sanjak.

In the face of this old and new teaching method, the state's rulers favoured the supporters of the new method. They started to open Iptidai Schools in addition to the Sibyan Schools that continued education in the old method. They also tried to transform Sibyan Schools with good physical facilities into Iptidai Schools. The state's preference for the new method was influenced by the belief that it would better prepare students for the changing world and contribute to the modernization of the empire. Although these efforts were partially successful in Sanjak and district centres, they were not as successful in villages. The Iptidai Schools in the villages continued to provide education in the old style, while those in the district centres continued to provide education in the new style. The challenges in implementing the new method in the villages included a lack of resources, resistance from traditionalists, and the difficulty of reaching remote areas.

The new method was defined as an innovation in the education system, teaching aids and materials, and especially teachers' abandoning traditional teaching methods in favour of new and effective teaching methods. The new method used the phonetic method instead of the long and challenging spelling method in teaching reading. The new type of school was equipped with tools and equipment such as desks, blackboards, chalk, globes, and teacher's lecterns (Nurdoğan, 2005; Akyüz, 2012).

After the publication of the Maarif-i Umumiye Ordinance, while efforts were made to establish and expand the number of schools, the first Iptidai, which provided education according to a new method, was established in 1873 in the school building inside the Nur-ı Osmaniye Mosque (Cevat, 2001). Until the 1880s, the term Sibyan School was used in a general sense to include Iptidai Schools. After this date, the term Sibyan School was used for Qur'anic schools, and those

using traditional methods, and Iptidai School was used for public schools established by the Ministry of Education.

According to the statistical data, in 1895, 21,654 Sıbyan Schools in the Ottoman Empire used the old method, and 5,093 Iptidai Schools used the new method. Approximately one-quarter of the first schools throughout the empire consisted of institutions providing education via the new method.

In Tekfurdağı Sanjak of Edirne Province, Iptidais, which provides primary education, was established in districts and villages. Schools were also opened in many villages, both Muslim and non-Muslim.

The Iptidais that were opened in the villages of Tekfurdağı from the early years of the reign of Abdülhamid II and whose names can be identified are as follows: Iptidais in the villages of Yukarı Kılıçlı, Aşağı Kılıçlı, Yaya Başı, Bazir, Karahisar, İpşur, Örcekli, Benados, and Ayvatfakı in the central district; Kadriye Village Iptidai in the Hayrabolu district; and Muratlı, Karamehmet, Maksutlu, Sevindikli, Çevrim Kaya, Sazılar, Kırk Kepenkli, Dere Gündüzlü, and Balabanlı Kadı Çiftliği Iptidais in the Çorlu district (Kanal, 2015). The number of Iptidais in Tekfurdağı Sanjak in 1893 and the number of students involved are given in Table 1.

Table 1. Iptidais and Number of Students in Tekfurdağı Sanjak (Kanal, 2015)

<i>Community</i>	<i>Iptidai Number</i>	<i>Number of Students</i>	
		<i>Boys</i>	<i>Girls</i>
Muslim	129	3358	935
Greek	46	3249	702
Armenian	6	821	487
Protestant	2	38	34
Bulgarian	5	81	-
Catholic	1	15	-
Jew	2	150	50
Total	191	7712	2208

The table shows that 191 Iptidais were in the Sanjak in 1893. By 1902, this number had increased considerably. As mentioned above, according to the letter sent by Mutasarrıf Şeref Pasha to the Rumeli Inspectorate, only seven villages in the Sanjak did not have Iptidai as of 1902, and Iptidai was opened in all other villages. If we accept that the number of villages in the Sanjak in 1902 was 261, it can be said that 254 villages had Iptidai Schools (Kanal, 2015).

In the 19th century, Muslim Copts also lived in Tekfurdağı. In 1893, an Iptidâi School was opened for Muslim Coptic children. Most of the students attending this school were poor and orphaned. A teacher and a bevvab were appointed to the school opened for Copts living in the Can Paşa neighbourhood, and their salaries were paid from the Cemâat-i İslamiye Fund. A salary of 250 kuruş for the teacher and 100 kuruş for the bevvab was deemed appropriate (Baksı, 2019).

It is understood that the Iptidai Schools targeted by the Maarif-i Umumiye Ordinance cannot transfer education from the provinces to the villages to the desired extent. According to the new method, reasons such as an insufficient state budget, building problems, a lack of teachers, and a lack of a curriculum are considered adequate.

Figure 2: Malkara Iptidai and Rüştîye School

2.4. Rüştiyes

Educational movements that paved the way for the opening of Rüştiye Schools started at the end of Mahmud II's reign (Öztürk, 1997). In this period, when it was realised that the Sıbyan Schools were inadequate, these schools were reformed in 1838. In the meantime, it was decided to open sınıf-i-sani schools above the Sıbyan Schools. However, the Sultan later changed these schools' names to Rüştiye. Immediately afterwards, the Rüştiye Schools Ministry was established, and a minister was appointed. The 'Mekteb-i Maarif-i Adli', accepted as the first Rüştiye School, was opened in 1838. In 1839, another school was opened under the name 'Ulûm-u Edebiye'. Considering the purpose of the opening of both schools and the courses taught, it can be seen that they were vocational schools. However, as the schools opened at this level were called Rüştiye in later years, these two schools were accepted as Rüştiye (Kodaman, 1991).

The first Rüştiye was opened in 1847 at the Davud Pasha School in Istanbul with the efforts of Kemal Efendi, the Minister of Public Schools. Education and training were carried out in this school according to new methods. At the end of the academic year, the number of Rüştiyes increased to five the following year after the students showed outstanding success in the exam held in the presence of the Sultan at Babiâli (Öztürk, 1997). Until 1869, the number of Rüştiyes increased rapidly and formed the basis of the Tanzimat education system. In 1868, 31 more Rüştiye opened doors to education in various provinces (Kodaman, 1991).

The Maarif-i Umumiye Ordinance is essential because it is the first systematisation and legalisation movement in Turkish education life. The regulation made the administration and organisation of education subject to a legal provision (Keçeci Kurt, 2011). Articles 18-32 of the Maarif-i Umumiye Ordinance clarify the status of Rüştiyes, which we call today's secondary schools. Accordingly, if the population of a town with more than 500 households is

entirely Muslim, an Islamic Rüştiye will be opened, and if it is Christian, a Christian Rüştiye will be opened. In towns where Muslims and Christians lived together, Christians had to have a population of more than 100 households to be able to open a school. The provincial education administration fund paid construction costs and teachers' and janitors' salaries for the schools. The education period of the schools was four years, and those who completed the Iptidai School and received a certificate of graduation could enrol in these schools (Bilim, 2002; Kanal, 2015; Baksı, 2019).

In 1879, Grand Vizier Sait Pasha introduced French lessons to the Rüştiyes. The aim was to ensure students could quickly learn about trade, agriculture, art, and even civil services through French. In the same year, 14 teachers with a salary of 500 kuruş were appointed to teach French in Rüştiyes in Istanbul, Izmir, Thessaloniki, Beirut, Damascus, Edirne, Trabzon, and Manastır (Kodaman, 1991).

Articles 25 and 26 of the Maarif-i Umumiye Ordinance regulated school holidays and graduation requirements. The holiday period for Muslim and non-Muslim Rüştiye Schools was 22 days from the beginning of August until the end of the third week. Accordingly, each school would have a holiday at the beginning of July. The first 15 days of July were devoted to discussions, and the next 15 days were devoted to examinations. At the end of the examinations, all schools closed and reopened on the 23rd day of August (Kanal, 2015).

Another significant aspect of Rüştiye Schools was their contribution to Turkey's social and cultural development. These schools played a crucial role in training the civil servants needed to support the state organisation changes, which were being restructured like that of Western states. To meet this demand, darülmualimin-i Rüştî was established to train the teachers required for the courses to be taught in Rüştiyes. This school, primarily for boys, aimed to train teachers for primary schools. In 1870, a similar school was opened for girls,

further expanding the reach and impact of Rüştiye Schools (Koçer, 1983). The salaries of the teachers and other staff in the Rüştiyes were paid by the educational administration, the finance ministry, or the community to which they belonged, highlighting the societal support for these institutions.

Like all educational institutions, Rüştiye Schools also underwent significant changes over time. A major shift occurred in the reign of Abdülhamid II after the Maarifi Umumiye Ordinance. Since 1881, reports have advocated for a change in the curriculum, as the 1869 Regulation no longer met the evolving educational needs (Keçeci Kurt, 2011). Initially established as secondary education institutions to prepare students for higher education, Rüştiyes gradually transitioned towards primary education.

In the 1880s, Rüştiyes was established as the first level of the civil Idadis, the first of which was opened in 1874 (Öztürk, 1997). Idadis, which also included Rüştiye, opened widely between 1882 and 1890. In the II. Meşrutiyet period, efforts to include Rüştiye within the primary education level increased. With the 1913 Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kânun-ı Muvakkatî, Rüştiyes were brought under the umbrella of İbtidai schools, whose education period increased to six years (Öztürk, 1997).

Within Tekfurdağı Sanjak, there were one girls' and three boys' schools belonging to Muslims. The girls' school was in the central district, and the boys' schools were in the Çorlu, Malkara and Hayrabolu districts. The School of Tekfurdağı Girls was opened in 1884. Hayrabolu and Malkara Rüştiyes were opened in 1884 and 1886, respectively. The number of students and teachers of the schools in Tekfurdağı Sanjak in 1901 is given in Table 2.

Table 2. Number of students and teachers of the schools in Tekfurdağı Sanjak in 1901 (Kanal, 2015)

<i>Rüştiyes</i>	<i>Number of Students</i>	<i>Number of Teachers</i>
Tekfurdağı Girls' Rüştiye	50	1
Çorlu Boys' Rüştiye	37	2
Malkara Boys' Rüştiye	45	1
Hayrabolu Boys' Rüştiye	30	1
Total	112	5

In addition to these schools, there were two Greek schools in the Tekfurdağı district and one Greek school in the Çorlu district. In these Rüştiyes, girls and boys were educated together. Regarding the number of students, the largest Greek school in the Sanjak was the Çorlu Greek School in Çorlu, with 599 students.

While non-Muslims in Tekfurdağı opened mixed schools for boys and girls, the situation was different for Armenians. In these schools, they provided separate education for boys and girls. At this time, there were four Armenian schools in Tekfurdağı. The largest Armenian school in the Sanjak regarding the number of students was the Tekfurdağı Armenian School named Surup Ohanyan, which had 550 students.

Figure 3: Rüstem Pasha Mosque and Wooden Rüştiye Building from the Tekirdağ Coast

2.5. Idadis

The 1869 Maârif-i Umûmiye Ordinance, a pivotal document in Ottoman education history, clarified the term Idadi, defining it as a civilian education institution at a secondary education level. Idadis, the secondary schools between Sultanis and Rüştiyes, were given a clear status in Articles 33-41 of this ordinance. It was stated that Muslim and non-Muslim children who had completed Rüştiye could enrol in Idadis. The decision to open Idadis, which we can call today's high schools, in towns with more than a thousand households and in towns deemed necessary by their status and position, was a significant step in the development of the Ottoman education system.

The establishment of Idadis, as envisaged in the Education Regulation, was not a smooth process. It was marred by financial inadequacies and a shortage of teachers, which posed significant hurdles. These challenges led to a delay in the opening of Idadis until 1873. However, the determination and resilience of the education system were evident in the Minister of Education's memorandum to the Grand Vizier, urging the immediate opening of Idadis, and the subsequent conversion of the Dârülmaârif school in Istanbul into an Idadi.

The efforts of Grand Vizier Münif Pasha played a crucial role in shaping the Ottoman education system. His initiatives, such as the closure of the Rüştiyes in towns without Idadi Schools, the transfer of the financial means of the Rüştiyes to Idadis, and the Idadis assuming the duties of the Rüştiyes, not only expanded the reach of education but also enriched the curriculum of Idadis.

Before the proclamation of the II. Meşrutiyet, the number of Idadis throughout the country was only 35. The only Idadi within the border of Tekfurdağı Sanjak was opened in the central accident with the name 'Mekteb-i Idadi-i Mülki'. The official opening of Tekfurdağı Idadi, one of the first Idadis of the Abdülhamid II

period, was held on 22 September 1893, coinciding with the sultan's birthday. On 13 April 1893, Kamil Efendi, a graduate of the Mekteb-i Mülkiye and Deputy Director of the Edirne Mekteb-i İdadi, was appointed as the principal of the Idadi. In addition to his duties as principal, Kamil Efendi also taught calculus, history and historiography. After Kamil Efendi, who remained in this position until 1897, Hayri Bey (1897), İsmail Bey (1898-1900) and Abdülkerim Nadir Bey (1901-1908) served as the principal of the Idadi. Among the day and boarding Idadis opened during the reign of Sultan Abdülhamid II, Tekfurdağı Idadi was one of the daytime Idadis (Kanal, 2015; Baksı, 2019).

Idadis were divided into two categories, five and seven years. Since seven-year Idadis could not be opened in every region due to financial inadequacies, five-year Idadis were opened, especially in Sanjaks or places with low education income. Tekfurdağı Mekteb-i İdadi was also a five-year Idadi. The building of Tekfurdağı Mekteb-i İdadi was not sufficiently suitable for education. Mekteb-i İdadi was opened on the building of a dilapidated Medrese adjacent to Rüstem Pasha Mosque in Tekfurdağı. The building, which was initially used as a Rüştîye, was later converted into an Idadi. The Idadi, which continued education with four classes until 1894, needed one more class from 1894 onwards and reported this to the Ministry of Education, and the Ministry allowed the opening of one more class (Kanal, 2015; Baksı, 2019).

In 1901, Tekfurdağı Mekteb-i İdadi had nine teachers and one hundred twenty students. Eight teachers were Muslim, and one teacher was non-Muslim. Dimestokli Efendi, a non-Muslim, was teaching the Science of Things and Calculus. In addition to the teaching staff, the school had a mubassir and two janitors. During this period, Arabic and Persian lessons at Tekfurdağı Mekteb-i İdadi were taught as a supplement to Turkish lessons. Arabic lessons were mainly used to teach grammar, improve vocabulary, and help students understand the

words translated from Arabic into Turkish. In 1906, Armenian language classes were also taught at high school. Dikran Efendi was appointed as the Armenian instructor.

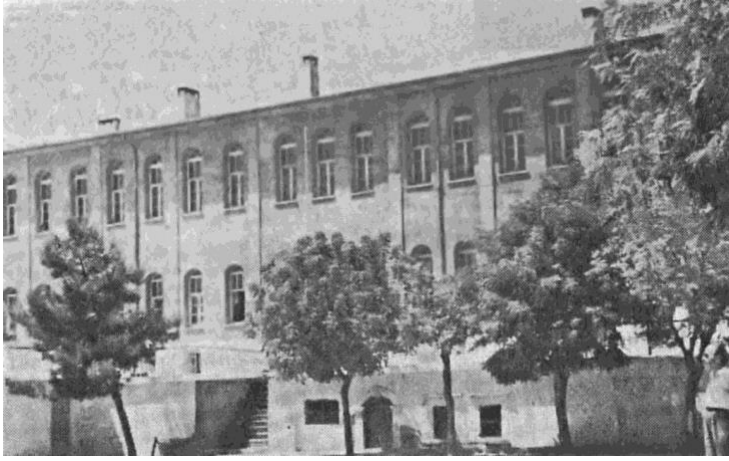

Figure 4: Armenian Idadi School

3. CONCLUSION

In the places conquered by the Ottomans, educational institutions such as mosques, schools and Medreses were built by the leading philanthropists of the society, especially the sultans and the dignitaries of the state, especially for the religious needs of the people. Educational institutions known as Sıbyan Schools are one of them. Sıbyan Schools refer to institutions where girls and boys aged 5-6 receive 3-4 years of education. Sıbyan Schools aimed to teach children the Qur'an, how to pray, memorise the sūrahs and prayers to be recited in prayer, and how to write. Children's education was also crucial in the Tekfurdağı Sanjak of the province of Edirne. Sıbyan Schools were opened in certain parts of the town so that children could receive religious education. In the 17th century, Evliya Çelebi, who visited the city, reported many Sıbyan Schools.

Medreses, which were the most important educational, cultural and scientific institutions of the Ottoman Empire, continued their academic activities by spreading over the vast geography of the State, especially in Anatolia and Rumelia, for approximately six centuries from 1331 until 1924, when the law of Tevhid-i Tedrisat was adopted. Medreses, characterised as secondary and higher education institutions in the Ottoman Empire, were the most widespread educational institutions in religion and law in the Ottoman Classical Period. The fact that the founders of the Medreses, which set an example for other Medreses in the Ottoman Empire, were high-level statesmen, especially the ruler, shows that the state authority greatly influenced the Medrese education system. In the second quarter of the fifteenth century, the second largest number of Medreses in the province of Edirne, after Edirne Sanjak, was established in the Malkara district of Tekfurdağı Sanjak. Another Medrese of Tekfurdağı Sanjak that has not survived to the present day is Rüstem Pasha Medrese, which is located within the complex built by Rüstem Pasha, the son-in-law and grand vizier of Suleiman, the Magnificent, in his name.

The Sibyan Schools, which had existed since the foundation of the Ottoman Empire, were the most widespread educational institutions at the beginning of the Tanzimat period. Although some reforms were carried out, Sibyan Schools remained inadequate in terms of their level of education. Because of the teaching methods used in these schools, the teaching staff employed, and the schools' physical facilities were insufficient to provide the desired level of education. Therefore, Iptidai Schools were opened at the same level as the Sibyan Schools but with new teaching methods. In the Tekfurdağı Sanjak of the province of Edirne, Iptidai Schools providing primary education were established in the districts and villages. Schools were also opened in many villages, both Muslim and non-Muslim.

Educational movements that prepared the ground for the opening of Rüştiye Schools started at the end of Mahmud II's reign. In this period, when it was realised that the schools were inadequate, these schools were reformed in 1838. In the meantime, it was decided to open Rüştiye Schools on top of Sibyan Schools. One girl and three boys in the Sanjak of Tekfurdağı belong to Muslims. Apart from these schools, there were two Greek and four Armenian schools in Tekfurdağı district and one Greek school in Çorlu district.

Idadis, defined as institutions providing civilian education as secondary education, are middle-grade schools between Sultanis and Rüştiyes. Muslim and non-Muslim children who had completed Rüştiyes could enrol in Idadis before the declaration of the II. Meşrutiyet, there were only thirty-five Idadis throughout the country. The only Idadi within the border of Tekfurdağı Sanjak was opened in the central town under the name of the Mekteb-i Idadi-i Mülki. Tekfurdağı Mekteb-i Idadi was also an Idadi providing five years of education. Since the Tekfurdağı Mekteb-i Idadi building was not suitable for education, it was opened in the Mekteb-i Idadi building, which was built on the ruined Medrese building adjacent to the Rüstem Pasha Mosque in Tekfurdağı.

Conflict of Interest Statement:

There are no potential conflicts of interest related to the research, authorship, and/or publication of this article.

Support/Funding Information:

No financial support was received for this research.

Ethics Committee Decision:

There is no need for an ethics committee decision for this research.

REFERENCES

- Ahmet Badi Efendi. (1911). *Riyaz-ı Belde-i Edirne* (Devâyih-i Mülhakat-ı Vilayeti Edirne). C. III. Edirne.
- Akgündüz, H. (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul: Ulusal Yayınları.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2012*, Ankara: Pegem Akademi.
- Arıbaş, S. (2000). Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri Yeni Türkiye Osmanlı II, *Toplum ve Ekonomi*, (32):712.
- Aslanapa, O. (1989). Mimar Sinan'ın Medreseleri. *Vakıf Haftası Dergisi*: 201-212.
- Aslanapa, O. (1992). *Mimar Sinan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ateş, H. (2011). "Tekirdağ". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40: 359-362.
- Ateş, H. (2009). Kuzey Marmara sahilleri ve ard alanında şehirleşmenin tarihi süreci: XVI.-XVII. yüzyıllarda Tekirdağ ve yöresi. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Atik, N. (2010). Heraion Teikhos antik şehri 2000-2010 kazı çalışmaları. Tekirdağ Değerlendirme Sempozyumu. Tekirdağ.
- Bakır, E. (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Eğitimi ve Tekfurdağı Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Baltacı, C. (2004). "Mektep (Osmanlılar'da Mektep)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 6-7. Ankara: TDV Yayınları.
- Berker, A. (1945). *Türkiye'de İlköğretim I: 1839-1908*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Bilim, C. Y. (2002), *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Bozdemir, İ. (1991). Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, N. (2003). "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 323, Ankara.
- Cevat, M. (2001). Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı- XIX. Asır Osmanlı Maârif Târîhi- Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çevik, H. (1949). *Tekirdağ Tarihi Araştırmaları*. İstanbul.
- Darkot, B. (1979). "Tekirdağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12: 133-135.
- Demir, Ö. (2009). *Tekirdağ Mavi Gözlü Kent*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca - Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devlet Arşivleri. (1681). Rodoscuk'da vaki Rüstem Paşa Medresesi müderrisliğine Mehmed Naşı Efendi'nin tayini hakkında Müftü Ali Efendi tarafından yazılan tezkire. Dosya: 12, Gömlek: 2172. Tarih: H-26-03-1092.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahâtnâme* 8. Haz. Seyid Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY Yayınları.
- Farooqhi, S. (1980). İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ Rodoscuk Limanı, 16-17. Yüzyıllar. *ODTÜ Gelişme Dergisi İktisat Tarihi Özel Sayısı*: 139-154.
- Gelişli, Y. (2002). *Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, Türkler, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökbilgin, T. (2007). XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler- *Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökbilgin, T. (2008). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul: İşaret Yayınları.

- Günyol, V. (1972). "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7, 656-657
- Halaçoğlu, Y. (1999). Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 439, Ankara: Çağrı.
- Hızlı, M. (2001). Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul:111-112.
- Hızlı, M. (1997). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim ve Öğretim*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi.
- Işın, M. A. (2010). Tekirdağ'da Tarih Öncesi Yerleşimlerden Menekşe Çatağı ve Trak Tümülüsleri. Tekirdağ Değerlendirme Sempozyumu. Tekirdağ.
- İnalçık, H. (2001). "İstanbul-Türk Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). "Cer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7: 388-389.
- Kanal, H. (2015). 20. Yüzyıl Başlarında Tekfurdağı Sancağı (1900-1912). Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi.
- Karakök, T. (2013). Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2): 208-234.
- Keçeci Kurt, S. (2011). *Haremden Mektebe Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları: 86
- Kocaman, K. (2017). Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 2(3): 400-427.
- Koçer, H. A. (1983). *İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi 1923-1980 Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul M.E.B Yayını.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 91.
- Kuran, A. (1988). Sinan'ın Medreseleri. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Maarif Nezareti. (1903). 1319 Yılı Maarif Nezareti Salnamesi.
- Nurdoğan, A. M. (2005). Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul.
- Öztürk, C. (1997). "Rüşdiye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 300.
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Satkin, M. (1996). *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*. Tekirdağ: Tekofset.
- Sümer, M. (1970). *Tekirdağ'ın Eski Günleri*. İstanbul: Tekirdağ Halk Eğitim Yayınları: 1, Yeni Hamle Matbaası.
- Şentürk, H. (2018). Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme. V. Genç Tarihçiler Öğrenci Çalıştayı. 3-4 Mayıs 2018, Aksaray.
- Taşkın, Ü. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 343.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yüksel, A. (1995). Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Tekirdağ'daki en erken insan yerleşimi kalıntıları, Karansilli Köyü yakınındaki Yatak ve Malkara yakınındaki Balıtepe'de bulunmuştur. Bu açık hava alanlarında Alt Paleolitik Çağ'a ait araçlar bulunmuş ve bunların yaklaşık bir milyon ile iki yüz elli bin yıl öncesine tarihlendiği belirlenmiştir. Menekşe Dere Yatağı, Kalkolitik Çağ'dan Helenistik Dönem'e kadar yerleşim görmüştür. Tekirdağ, Samos Adası'ndan gelen Yunan kolonistler tarafından kurulan Bisanthe adlı şehirle anılmıştır ve Trak Odrys Krallığı döneminde de bu isim kullanılmıştır. Bu döneme ait Trakya tümülüsleri, Bisanthe ve Heraion Teikhos gibi antik yerleşim kalıntıları, bölgedeki Trak ve Yunan topluluklarının etkisini göstermektedir.

Roma İmparatorluğu'nun önemli yollarından Egnatia Yolu'nun geçtiği bu bölge, Doğu Roma döneminde İstanbul'un tahıl ihtiyacını karşılamıştır. Şehir, bu dönemde Rhaedestos ve daha sonra Rodosto olarak bilinmiştir. Osmanlılar, 1357'de Süleyman Paşa önderliğinde Tekirdağ'ı fethederek Çirmen Sancağı'na bağlamışlardır. Osmanlı döneminde Rodosçuk olarak adlandırılan şehir, zamanla Tekfurdağı ismini almıştır. 17. yüzyıla gelindiğinde şehirde 30 mahalle bulunmaktaydı: 22'si Müslüman, 2'si Ermeni ve 6'sı Rum. Şehir, Osmanlı döneminde Edirne vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi.

93 Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Rus, Bulgar ve Yunan işgallerine uğrayan Tekirdağ, Kurtuluş Savaşı sonrası 1922'de Türkiye topraklarına katılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, adını güneybatısındaki Tekir Dağı'ndan alarak Tekirdağ olarak resmi hale gelmiştir. Bu çalışma, Tekirdağ'ın eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki tarihsel rolüne odaklanmaktadır.

Bulgular

Osmanlı döneminde fethedilen bölgelerde dini ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla cami, medrese ve sıbyan mektepleri gibi eğitim kurumları inşa edilmiştir. Sıbyan mektepleri, çocuklara dini eğitim veren birincil okullardır. Çocuklara Kur'an okumayı, dua etmeyi ve yazı yazmayı öğretmek amaçlanmıştır. Sıbyan mektepleri genellikle mahallelerde bir oda şeklinde kurulmuş ve eğitim masrafları vakıf gelirleriyle karşılanmıştır. Öğretmenler genelde imam ya da medrese eğitimi almış kişilerdi ve öğrenciler elifba, cüz okuma ve Kur'an'ı hatim etme aşamalarında eğitim görürdü. Bu okullar, dini geleneklere bağlı kaldıkları için yeniliklere kapalıydı.

Medreseler, Osmanlı'nın orta ve yükseköğretim kurumları olup dini, hukuki ve pozitif bilimlerde eğitim vermiştir. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey döneminde İznik'te kurulmuş ve devletin siyasi yapısını güçlendirmek için önemli bir rol oynamıştır. Medreselerde dersler, müderrisler tarafından yürütülmüş ve ders içerikleri müderrislerin uzmanlık alanlarına göre belirlenmiştir. Medreseler, öğretmen, devlet adamı ve yargı mensubu yetiştirme amacı taşımış ve halk ile öğrenciler arasında bağ kurulması için dini vaazlar verilmiştir.

Tekfurdağı Sancağı özelinde, sıbyan mektepleri ve medreseler özellikle ekonomik kalkınmanın ardından 16. yüzyılda önem kazanmıştır. Tekfurdağı'nda ve çevre bölgelerde birçok sıbyan mektebi ve medrese açılmıştır. Öne çıkanlardan bazıları Malkara'daki Gazi Turhan Bey Medresesi ve Rüstem Paşa Külliyesi'dir. Ancak, Tekfurdağı Sancağı'ndaki medreseler 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanım dışı kalmış ve günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi'nde Sıbyan Mektepleri en yaygın ilköğretim kurumlarıydı. Ancak eğitim düzeyleri yetersiz kaldı. 1824'te II. Mahmut'un yayımladığı Talim-i Sıbyan fermanı, İstanbul'da ilköğretimi zorunlu hale getirdi. Daha sonra 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modernleşme çabaları çerçevesinde Sıbyan Mektepleri İptidai Okullara dönüştürülmeye çalışıldı. İptidai Okullarda modern öğretim yöntemleri, okuma yazma eğitiminde ses yöntemi ve yeni eğitim araçları kullanıldı.

19. yüzyılda, Tekfurdağı Sancağı'nda Müslüman, Rum, Ermeni, Bulgar, Katolik ve Yahudi toplulukları için köylerde ve kasabalarda İptidai Okullar açıldı. 1895'te İptidai Okulların sayısı 191'e ulaştı. Bu okullarda eğitim olanakları ve öğretim kadrosu yetersizdi, özellikle kırsal bölgelerde yeni yöntemin uygulanmasında zorluklarla karşılaşıldı.

1838'de II. Mahmut döneminde Sıbyan Mekteplerinin yetersizliği nedeniyle Rüştîye Okulları kuruldu. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, bu okulları sistematik hale getirdi. Rüştîye Okulları, modern yöntemlerle eğitim vererek devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmeyi amaçladı. 1870'te kız Rüştîyeleri de açılarak kadınların eğitimi teşvik edildi. Tekfurdağı Sancağı'nda Müslüman ve gayrimüslim topluluklara ait Rüştîye Okulları faaliyet gösterdi.

1869 Nizamnamesi'nde İdadi Okulları ortaöğretim kurumu olarak tanımlandı. Ancak finansal yetersizlikler ve öğretmen eksikliği nedeniyle açılması gecikti. 1873'te ilk İdadi açıldı. İdadi Okulları, Rüştîyelerden sonra öğrencilere daha geniş kapsamlı bir eğitim sağladı. Tekfurdağı Sancağı'nda bir İdadi Okulu açıldı.

Bu eğitim kurumları, Osmanlı'da modernleşme ve eğitim reformlarının temel taşları olmuştur.

Sonuç

Osmanlıların fethettiği bölgelerde, halkın özellikle dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından cami, medrese ve sıbyan mektepleri gibi eğitim kurumları inşa edilmiştir. Sıbyan mektepleri, 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların 3-4 yıl eğitim aldığı okullardır. Bu okullarda çocuklara Kur'an-ı Kerim, namaz kılma, sure ve duaların ezberlenmesi, yazı yazma gibi temel dini bilgiler öğretilirdi. Edirne vilayetinin Tekfurdağı Sancağı'nda da çocukların dini eğitimi önemsenmiş, farklı bölgelere sıbyan mektepleri açılmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi, şehirde birçok sıbyan mektebinin bulunduğunu aktarmıştır.

Osmanlı'nın en önemli eğitim, kültür ve bilim kurumları olan medreseler, 1331'den Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edildiği 1924 yılına kadar yaklaşık altı asır boyunca eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Medreseler, Osmanlı Klasik Dönemi'nde din ve hukuk alanında yaygın eğitim kurumlarıydı. Medreselerin kurucularının genellikle yüksek rütbeli devlet adamları olması, medrese eğitim sisteminin devlet otoritesiyle şekillendiğini göstermektedir. Tekfurdağı Sancağı'nda Edirne Sancağı'ndan sonra en fazla medrese, Malkara'da kurulmuştur. Ayrıca Tekfurdağı'nda Rüstem Paşa Külliyesi içinde yer alan Rüstem Paşa Medresesi de bu dönemin önemli eğitim yapılarındandır.

Tanzimat dönemi başlarında, sıbyan mektepleri yaygın olmakla birlikte eğitim seviyesi açısından yetersiz kalmıştır. Bu nedenle İptidai Mektepleri adıyla, sıbyan mektepleriyle aynı seviyede fakat modern yöntemlerle eğitim veren okullar açılmıştır. Tekfurdağı Sancağı'ndaki köy ve ilçelerde de bu okullar yaygınlaştırılmıştır. Müslüman ve gayrimüslim çocuklar için birçok köyde okullar kurulmuştur.

Rüştiye mektepleri, Sultan II. Mahmud döneminin sonlarında sıbyan mekteplerinin yetersizliğinin fark edilmesiyle açılmıştır. 1838'de reformlarla güçlendirilen bu okullardan Tekfurdağı Sancağı'nda bir kız ve üç erkek rüştiyesi bulunmaktaydı. Ayrıca bölgede iki Rum, dört Ermeni ve Çorlu'da bir Rum okulu da mevcuttu.

İdadiler, orta dereceli eğitim veren ve Sultaniler ile Rüştîyeler arasında yer alan okullardır. II. Meşrutiyet öncesinde, tüm ülke genelinde yalnızca otuz beş idadi bulunmaktaydı. Tekfurdağı Sancağı'ndaki tek idadi olan Mekteb-i İdadi-i Mülki, merkezdeki Rüstem Paşa Camii'ne bitişik harabe bir medrese binasında açılmış ve beş yıl eğitim vermiştir.

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE ÇARPMA İŞLEMİ BECERİSİNİN ÖĞRETİMİNDE SANAL MANİPÜLATİFLERİN ETKİLİLİĞİ

Nesime Kübra TERZİOĞLU*

Öz

Matematik, bireylerin hem akademik başarılarını hem de günlük yaşamlarında etkili karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirmeleri açısından temel bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için ise matematik kavram ve becerilerinin kazanımı, bağımsız yaşam becerilerinin gelişimini desteklemesi ve yaşam kalitesini artırması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın amacı, zihinsel yetersizliği olan öğrencilere çarpma işlemi becerisinin öğretiminde sanal manipülatiflerin etkililiğini incelemektir. Çalışmaya, zihinsel yetersizliği olan ve yaşları 11 ile 12 arasında değişen biri erkek, ikisi kız olmak üzere toplam üç öğrenci katılmıştır. Araştırmada, tek denekli araştırma desenlerinden katılımcılar arası çoklu yoklama modeli kullanılmıştır. Toplanan veriler grafiklere aktarılmış ve görsel analiz

* Dr. Öğret. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, kubradeskin@ibu.edu.tr, Bolu/Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu 07.07.2023 tarihli ve 2023/05 toplantısında değerlendirilerek etik olarak uygun bulunmuştur.

yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, sanal manipülatiflerle yapılan öğretimin öğrencilerin çarpma işlemi becerilerini kazanmalarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, edinilen bu becerilerin farklı ortamlara genellenebildiği de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler, sanal manipülatifler, matematik öğretimi, çarpma.

THE EFFECTIVENESS OF VIRTUAL MANIPULATIVES IN TEACHING MULTIPLICATION SKILLS TO STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract

Mathematics is recognized as a fundamental discipline in terms of enhancing individuals' academic achievement as well as their ability to make effective decisions and solve problems in daily life. For students with intellectual disabilities, acquiring mathematical concepts and skills holds particular importance, as it supports the development of independent living skills and contributes to an improved quality of life. The aim of this study is to examine the effectiveness of virtual manipulatives in teaching multiplication skills to students with intellectual disabilities. The study involved three students—one male and two females—aged between 11 and 12 years, all diagnosed with intellectual disabilities. A multiple probe across participants design, one of the single-subject research designs, was employed. The collected data were graphed and analyzed using visual analysis methods. The findings indicate that instruction supported by virtual manipulatives was effective in helping students acquire multiplication skills. Furthermore, it was observed that the acquired skills could be generalized to different settings.

Keywords: Students with intellectual disabilities, virtual manipulatives, mathematics instruction, multiplication

1. GİRİŞ

Zihinsel yetersizliği (ZY) olan öğrenciler; zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde çeşitli düzeylerde sınırlılık gösteren ve bu nedenle özel

eğitim ile destek eğitim hizmetlerine ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği [ÖEHY], 2018). ÖEHY’de (2018) ZY; hafif, orta, ağır ve çok ağır olmak üzere dört düzeyde sınıflandırılmaktadır. Hafif düzeyde olan bireyler sınırlı destekle eğitim hizmetlerinden yararlanabilirken; orta düzeydekiler, belirgin bilişsel ve işlevsel sınırlılıklar nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazandırılmasında yoğun desteğe ihtiyaç duyar. Ağır düzeyde ZY bulunan bireyler, yaşam boyu süren ciddi bilişsel ve uyum sorunları yaşar ve kapsamlı özel eğitim ile destek hizmetlerine gereksinim duyar. Son olarak çok ağır düzeyde olanlar ise zihinsel yetersizliklerine ek olarak öz bakım, günlük yaşam ve temel akademik becerileri kazanamayan; yaşam boyu bakım ve sürekli gözetim gerektiren bireylerdir (ÖEHY, 2018).

ZY olan öğrenciler, matematik kavram ve becerilerini edinmede, sürdürmede ve genellemede güçlükler yaşayabilmektedir. Bu öğrenciler dört işlem yapma, problem çözme gibi matematiksel görevlerin bilişsel gereklilikleriyle başa çıkmakta zorlanabilmektedirler. Araştırmalar, ZY’li birçok öğrencinin genellikle bağlı oldukları müfredatın karmaşıklığı nedeniyle matematik kavramlarını anlamada sınırlılıklar yaşayabildiğine işaret etmektedir (Hord, 2022). Bununla birlikte, ZY olan öğrencilerin soyut düşünme becerilerindeki sınırlılıkların, soyut öğeler barındıran matematik konularında güçlük yaşamalarına neden olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, bu öğrenciler yüksek düzey düşünme becerileri gerektiren sözel matematik problemlerini çözmede düşük performans gösterebilmektedir (Noviyanti vd., 2020).

Bilişsel etkenlere ek olarak, ZY’li öğrencilerin duygusal durumu da matematik başarısı üzerinde etkili olabilmektedir. Matematik kaygısı; öğrencinin matematiğe karşı gerginlik ve endişe hissetmesi olarak tanımlanmakta ve bu durumun düşük matematik başarısına yol açabileceği ifade edilmektedir (Jenifer

vd., 2023). Ayrıca, ZY'li öğrencilerin uzamsal becerilerde gösterdikleri yetersizliklerin, matematik kavram ve becerilerini edinmeleri üzerinde doğrudan etkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırmalar, uzamsal akıl yürütmenin matematiksel problem çözme için kritik bir beceri olduğunu ve bu alandaki yetersizliklerin özellikle geometriye ilişkin görevlerin yerine getirilmesinde zorluklara neden olabileceğine işaret etmektedir (Shawky vd., 2021).

ZY olan öğrencilerin matematik öğreniminde karşılaştıkları güçlükleri azaltmak amacıyla çeşitli önlemler alınabilir. Bu önlemler arasında en önemlilerinden biri, yapılandırılmış öğretim yöntemleri ve manipülatifler aracılığıyla öğrencilere sistemli destek sunmaktır. Bu tür öğretim süreçlerinde kullanılan somut manipülatifler ve görsel destekler (örneğin; onluk kartlar, abaküsler), öğrencilerin matematik kavram ve becerilerini daha etkili bir şekilde anlamalarına katkı sağlayabilir (Göktaş ve Yazıcı, 2020). Ancak, eğitim ortamlarında sıkça kullanılan bu somut manipülatiflerin, özellikle daha büyük yaş gruplarındaki ve özel gereksinimli öğrenciler için bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar arasında; somut manipülatiflerin genellikle yüksek maliyetle temin edilmesi, öğretmenler arasında paylaşımının ve taşınmasının zor olması, öğrencilerin evde aynı manipülatiflerle çalışma olanağının kısıtlılığı ve bazı öğrencilerin bu manipülatiflerle çalışma yaparken akranlarından utanmaları sayılabilir (Satsangi ve Miller, 2017). Bu sınırlamaları aşmak amacıyla geliştirilen sanal manipülatifler (Bouck ve Sprick, 2019; Satsangi vd., 2016), teknolojinin eğitimde artan rolüyle birlikte ZY'li öğrencilerin matematik performansını desteklemek amacıyla kullanılmaya başlanmış ve kısa sürede eğitim ortamlarında yaygınlık kazanmıştır.

Sanal manipülatifler, matematik kavram ve becerilerini görsel olarak temsil eden web veya uygulama tabanlı dijital öğrenme araçlarıdır (Kay ve Knaack, 2007; Moyer vd., 2002). Bu araçlar, öğrencilerin soyut matematiksel kavramları tablet, akıllı telefon gibi dijital cihazlar üzerinden nesneleri hareket ettirip dönüştürerek

anlamalarını ve öğrenmelerini kolaylaştırır (Moyer-Packenham ve Bolyard, 2016). Araştırmalar, sanal manipülatiflerin öğrenci katılımını artırdığı ve öğrenme çıktıları üzerinde olumlu etkiler sağladığını göstermektedir (Bouck ve Sprick, 2019; Long vd., 2023; Moyer-Packenham ve Bolyard, 2016; Shin vd., 2016). Özellikle zihinsel ve gelişimsel yetersizliği ile otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerde bu manipülatiflerin matematik başarısını anlamlı düzeyde artırdığı saptanmıştır (Long vd., 2023). Sanal manipülatifler, soyut kavramları somutlaştırarak matematiksel işlemleri daha anlaşılır ve erişilebilir hale getirebilir (Long vd., 2023). Ayrıca, parmak sayarak işlem yapma gibi geleneksel yöntemlerin uygun olmadığı daha büyük yaş gruplarında etkili bir alternatif sunabilir (Bouck ve Sprick, 2019). Bu araçların diğer bir avantajı ise kesirler, geometri ve cebir gibi konuları fiziksel sınırlamalardan bağımsız olarak keşfetmeye olanak tanıyarak temel becerilerin gelişimini destekleyebilmesidir (Moyer-Packenham ve Bolyard, 2016; Shin vd., 2016). Ayrıca, sanal manipülatifler anında geri bildirim sağlamaları sayesinde öğrencilerin deneme-yanılma yoluyla öğrenmelerini kolaylaştırabilirler (Moyer-Packenham ve Westenskow, 2013; Shin vd., 2016).

Son yıllarda, ZY olan öğrencilere matematik öğretiminde sanal manipülatifler ile bu manipülatiflerin içerisinde yer aldığı sanal–yarı somut–soyut (VRA) ve sanal–soyut (VA) gibi öğretim stratejilerinin etkililiğine yönelik araştırmaların sayısında belirgin bir artış görülmektedir. Bu çalışmalar, sanal manipülatiflerin farklı yetersizlik gruplarındaki öğrencilerin matematik performanslarını geliştirmede etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Bouck vd., 2017; Bouck vd., 2018; Hammons, 2019; Jimenez ve Besaw, 2020; Öztürk vd., 2016; Park vd., 2020; Terzioğlu, 2020). Örneğin, Bouck ve diğerleri (2017), hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan ortaokul öğrencilerine farklı paydalı kesirleri toplamayı öğretmek amacıyla ilk aşamasında sanal manipülatiflerin yer aldığı VA öğretim stratejisini kullanmış ve bu strateji ile öğrenme çıktıları arasında işlevsel bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde, Bouck ve diğerleri (2018) tarafından yürütülen bir başka çalışmada, VRA

öğretim stratejisinin iki öğrencinin basamak değeri, eldeli toplama, çıkarma ve çarpma gibi becerileri edinmesinde etkili olduğu belirlenmiştir. Jimenez ve Besaw (2020) ise otizm ve orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerle gerçekleştirdikleri araştırmada, hikâye temelli derslerle desteklenen sanal manipülatiflerin erken sayı bilgisi becerilerinin öğretiminde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, sanal manipülatiflerin matematikte öğrenci performansını ve katılımını artırdığını, geleneksel araçlara kıyasla daha motive edici olduğunu ve kazandırılan becerilerin genellenerek sürdürülebilmesini desteklediğini ortaya koymuştur. Öte yandan, ZY olan öğrencilerin matematik performansı üzerine yapılan bu çalışmalarda genellikle *Brainingcamp* (<https://app.brainingcamp.com/>) gibi hazır ve genel amaçlı sanal manipülatiflerin kullanıldığı görülmektedir (Bouck vd., 2017; Bouck ve Sprick, 2018; Bouck vd., 2022; Park vd., 2020). Bu araştırmada ise öğrencilerin ana dilinde, ücretsiz ve özel gereksinimlerini dikkate alacak şekilde tasarlanan yeni bir sanal manipülatif geliştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca literatüre katkı sunmakla kalmamakta; aynı zamanda öğretim materyallerinin hedef beceri ve öğrenci özelliklerine göre tasarlanmasının önemine de dikkat çekmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, ZY olan öğrencilere çarpma işlemi becerisinin öğretiminde sanal manipülatiflerin etkililiğini incelemektir. Bu çerçevede şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır: 1) Sanal manipülatifler, ZY olan öğrencilerin çarpma işlemi becerisini kazanmalarında etkili midir? 2) Sanal manipülatifler ile öğretim yapıldıktan sonra ZY olan öğrenciler çarpma işlemi becerisinde gösterdikleri performanslarını ortamlar arası genelleylebilmekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, çarpma işlemi becerisinin öğretiminde sanal manipülatiflerin etkililiğini değerlendirmek amacıyla, tek denekli araştırma yöntemlerinden katılımcılar arası yoklama denemeli çoklu yoklama modeli kullanılmıştır (Tekin-İftar, 2012). Araştırma sürecinde, üç öğrenci ile eşzamanlı olarak başlama düzeyi evresine başlanılmıştır. İlk öğrenci olan Gonca ile başlama düzeyinde kararlı veriye ulaşıldıktan sonra müdahale aşamasına geçirilmiştir. Bu süreçte, Gül ve Çınar'dan, kendilerinden önceki öğrencilerin müdahale aşamalarında ilk hedef ölçütü karşılamalarının ardından, birer başlama düzeyi verisi daha toplanmıştır. Gonca, müdahale oturumlarında hedeflenen başarı düzeyine (%80 ve üzeri doğru yanıt) ulaştığında, ikinci öğrenci olan Gül ile sürekli başlama düzeyi verisi toplanmaya başlanmıştır. Gül'ün başlama düzeyinde kararlı veri elde edilmesinin ardından, müdahale aşamasına geçilmiştir. Gül'ün müdahale oturumlarında ölçütü karşılamasının ardından, Çınar ile kararlı veri elde edilinceye kadar başlama düzeyi verisi toplanmıştır. Kararlı veri elde edildikten sonra Çınar da müdahale aşamasına alınmıştır. Müdahale oturumları, Çınar'ın hedef ölçütü karşılamasına dek sürdürülmüştür.

2.2. Bağımlı ve Bağımsız Değişken

Araştırmanın bağımsız değişkeni, *ÇarpMatik* adlı sanal manipülatif kullanılarak uygulanan öğretim müdahalesidir. Bağımlı değişkeni ise araştırmaya katılan öğrencilerin çarpma işlemi becerilerini gerçekleştirme düzeyleridir.

2.3. Katılımcılar

Bu çalışmanın katılımcılarını yaşları 11-12 arasında değişen, hafif düzeyde ZY olan üç ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, belirlenen bazı ön koşul kriterlere göre seçilmiştir. Bu kriterler şunlardır: (a) öğrencinin hafif düzeyde ZY tanısına sahip olması, (b) özel eğitim öğretmeni tarafından öğrencinin çarpma işlemini öğrenmeye hazır olduğunun belirtilmesi, (c) araştırmacı tarafından

yapılan ön değerlendirmede %80 ve üzeri doğru yanıt verme performansı göstermesi, (d) bireyselleştirilmiş eğitim programında (BEP) çarpma işlemi becerisinin uzun ve kısa dönemli amaçlar arasında yer alması ve (e) sanal manipülatifleri kullanabilecek düzeyde ince motor becerilere sahip olması. Katılımcı belirleme sürecinde öncelikle etik kurul onayı alınmış, ardından bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi ile iş birliği yapılmıştır. Öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda, belirlenen ön koşul kriterlerini karşılayan öğrenciler araştırmacı tarafından ön değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirmede, çarpma işleminin ön koşul becerileri olarak belirlenen 20'ye kadar olan bir çokluktan belirtilen sayı kadarını ayırabilme, 0-20 arasındaki rakamları okuyup yazabilme, 20'ye kadar birer, ikişer ve üçer ritmik sayabilme ile temel toplama ve çıkarma işlemlerini yapabilme yeterlikleri incelenmiştir. Araştırmacı tarafından bu ön koşul becerilere yönelik ölçüt bağımlı ölçü aracı geliştirilmiş ve öğrenciler bu araçla değerlendirilmiştir. Her bir beceride %80 ve üzeri doğru performans gösteren üç öğrenci belirlenmiştir. Üç öğrenci ve ailelerinin araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmesi üzerine hem öğrencilerden hem de ailelerden sözlü ve yazılı izin alınmıştır.

Gonca

Gonca, 12 yaşında bir kız öğrencidir ve çalışmanın başlangıcında ortaokul 6. sınıfa devam etmekteydi. Gonca'ya, bulunduğu ilin eğitim ve araştırma hastanesinde uygulanan WISC-R (Savaşır and Şahin, 1995) testi sonucunda elde edilen 64 tam ölçekli IQ puanına dayanarak hafif düzeyde ZY tanısı konulmuştur. Bu tanıya ilişkin resmi rapor, araştırmaya katılım sürecinde ailesi tarafından araştırmacıya sunulmuştur. Bir devlet okulunun özel eğitim sınıfına devam eden Gonca, haftada üç saat özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden destek eğitim hizmeti almaktadır. Gonca, matematik kavram ve becerilerini edinme, sürdürme ve genellemede çeşitli güçlükler yaşamaktadır. Örneğin, dikkatini matematik

derslerinde ortalama 15 dakika sürdürebilmekte ve toplamda %70 doğrulukla toplama ve çıkarma işlemlerini yapabilmektedir. Ancak, çarpma ve bölme işlemlerinde başarı oranı ortalama %10'un altındadır. Gonca'nın BEP 'inde, toplama ve çıkarma işleminde akıcılık; çarpma, bölme ve sözel problem çözme becerilerinde ise edinim amaçları yer almaktadır.

Gül

Gül, 11 yaşında bir kız öğrencidir ve çalışmanın başlangıcında ortaokul 6. sınıfa devam etmekteydi. Gül'e, yaşadığı ilin eğitim ve araştırma hastanesi tarafından uygulanan WISC-R testi sonucunda elde edilen 63 tam ölçekli IQ puanı ile hafif düzeyde ZY tanısı konulmuştur. Bir devlet okulunun özel eğitim sınıfına devam eden Gül, haftada üç saat özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden destek eğitim hizmeti almaktadır. Öğretmeninden elde edilen bilgilere göre, matematik derslerinde Gül'ün dikkat süresi ortalama 10-15 dakika arasında değişmekte olup, sıklıkla sınıf içinde ayakta gezinme ve ders esnasında ağlama gibi hoşnutsuzluk belirtileri göstermektedir. Matematik kavram ve becerilerini edinme, sürdürme ve genellemede sınırlılıklar yaşamaktadır. Gül'ün BEP'i incelendiğinde ise çarpma işlemlerinde edinim amaçlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Çınar

Çınar, çalışmanın başında ortaokul 6. sınıfa devam etmekte olan 12 yaşında bir erkek öğrenciydi. Çınar, yaşadığı ilin eğitim ve araştırma hastanesinde kendisine uygulanan WISC-R testi sonucunda 65 IQ puanı alarak hafif düzeyde ZY tanısı almıştır. Çınar bir devlet okulunun özel eğitim sınıfında eğitim görmektedir. Haftada üç saat de özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden destek almaktadır. Matematik kavram ve becerileri edinmede, bu becerileri sürdürmede ve farklı kişi, ortam gibi durumlara genelleylebilmede güçlüklerle sahiptir. Öğretmeniyle yapılan görüşmede Çınar'ın özellikle matematik derslerinde sıklıkla dikkatinin

dağıldığı ve ders esnasında kalem, silgi gibi farklı nesnelerle meşgul olduğu bilgisi edinilmiştir. Diğer katılımcılar gibi Çınar'ın da BEP'inde çeşitli matematik kavramları ve becerilerinin öğretimine yönelik uzun ve kısa dönemli amaçların yer aldığı görülmektedir.

2.4. Ortam

Araştırmanın deneysel sürecine ait başlangıç düzeyi, müdahale ve müdahale sonrası gerçekleştirilen günlük yoklama oturumları, üç katılımcı için de devam ettikleri özel eğitim ve rehabilitasyon merkezindeki sessiz ve boş bir sınıfta yürütülmüştür. Bu sınıf, deneysel süreç başlamadan önce gerekli olmayan eğitim materyalleri gibi dikkat dağıtıcı unsurlardan arındırılmıştır. Ortamda katılımcı ve araştırmacının oturabileceği iki sandalye, bir masa ve kamerayı sabitleyebilecek bir kitaplığın bulunması sağlanmıştır. Genelleme evresinin ön test ve son test oturumları ise ortamlar arası genellenebilirliği değerlendirmek için özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinin başka bir sınıfında gerçekleştirilmiştir. Ortamlar arası genellenebilirliği incelemek için, bu sınıfın içinde bulundurduğu eşyaları, konumu ve büyüklüğü gibi özellikleriyle başlama düzeyi ve müdahale evresindeki ortamdan farklı olması sağlanmıştır. Ayrıca araştırmanın deneysel süreci katılımcıların diğer eğitim etkinlikleriyle çakışmayacak şekilde planlanmıştır. Araştırmadaki her oturum, araştırmacı tarafından her bir öğrenciyle bireysel olarak yürütülmüştür.

2.5. Materyaller

Bu araştırmanın başlama düzeyi oturumlarında üzerinde 10 adet çarpma işlemi bulunan çalışma sayfaları kullanılmıştır. Müdahale, günlük yoklama ve genelleme oturumlarında ise *ÇarpMatik* adlı sanal manipülatif ve bu manipülatifin sunumu için kullanılan tabletten yararlanılmıştır. *ÇarpMatik*, bu araştırma için özel olarak

geliştirilen uygulama tabanlı bir sanal manipülatiftir. Araştırmacı tarafından tasarlanan bu yazılım, uzman görüşleri doğrultusunda yapılandırılmış ve yazılım mühendisliği lisans eğitimi alan bir öğrenci tarafından geliştirilmiştir. Sanal manipülatifte yer alan çarpma işlemleri, bir basamaklı iki sayının çarpımının sıfır olmadığı ve sonucunun en fazla 20 olduğu işlemlerden oluşmaktadır. Her oturumda sanal manipülatif aracılığıyla 10 çarpma sorusu sunulmakta ve bu sorular, 36 işlemten oluşan bir havuzdan rastgele seçilmektedir.

ÇarpMatik yazılımı iki bölümden oluşmaktadır: müdahale/öğretim ve değerlendirme. Yazılımın ilk bölümü müdahale oturumlarında uygulanan öğretim sürecini kapsamaktadır. Bu bölümde, ardışık olarak sunulan 10 çarpma işlemi yer almakta ve işlemlerde sanal nesne olarak çilek, elma gibi çeşitli meyve görselleri kullanılmaktadır. İşlemler tablet ekranında sırasıyla görüntülenmekte, öğrenci işlemi tamamlayıp, işlem sonucunu sesli bir şekilde söyledikten sonra “Sonraki İşleme Geç” düğmesine (ileri ok sembolü) dokunarak bir sonraki soruya geçmektedir. Ayrıca, araştırmacının gerektiğinde önceki işleme dönmesine olanak tanıyan bir “Önceki İşleme Dön” seçeneği (geri ok sembolü) de yazılımda bulunmaktadır. Değerlendirme bölümü, günlük yoklama ve genelleme oturumlarında kullanılmakta olup, öğrencinin performansını ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde çarpma işlemleri, öğretim bölümündekine benzer biçimde sırayla ve işlem havuzundan rastgele seçilerek sunulmaktadır. Bu aşamada öğrenci, işlemin sonucunu bulduktan sonra bulduğu sonucu araştırmacıya sözel olarak ifade etmektedir.

2.6. Uygulama Süreci

Araştırma; başlama düzeyi, müdahale, müdahale sonrası günlük yoklamalar ve genelleme oturumlarından oluşmaktadır. Uygulama süreci, resmî tatil günleri hariç olmak üzere, hafta içi en az dört gün olacak şekilde planlanmış ve yaklaşık dört hafta sürmüştür. Her bir öğrenciyle günde en fazla iki oturum

gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamındaki tüm oturumlar ortalama 15–20 dakika sürmüş; müdahale oturumlarında ise doğrudan öğretim yönteminin model olma, rehberli uygulama ve bağımsız uygulama aşamalarına yer verilmiştir. Ayrıca, araştırma süresince öğretmenler ve aileler, öğrencilere çarpma işlemi konusunda herhangi bir öğretim yapılmaması gerektiği konusunda bilgilendirilmiştir.

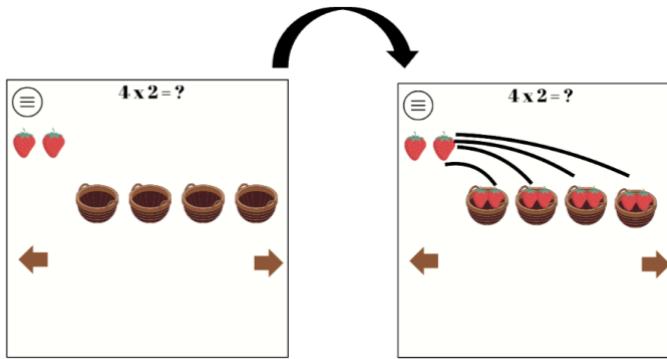
Başlama Düzeyi

Araştırma süresince her öğrenciyle en az üç başlama düzeyi oturumu tamamlanmıştır. Bu oturumlar, araştırmacı tarafından öğrencilerle bire bir ve yan yana oturularak gerçekleştirilmiştir. Başlama düzeyi oturumlarında, öğrencilere çalışma sayfalarında yer alan 10 çarpma işlemi (örneğin, $4 \times 2 = ?$) kalem kullanarak çözmeleri istenmiştir. Öğrencilere bu işlemleri çözerken herhangi bir ipucu ya da destek sunulmamış; ayrıca araştırmacı, öğrencilerin verdikleri doğru ya da yanlış yanıtlara herhangi bir tepki göstermemiştir.

Müdahale

Müdahale oturumları, tablet ile sunulan CarpMatik adlı sanal manipülatifin doğrudan öğretim yönteminin aşamalarına dayalı şekilde yapılandırılmıştır. Her oturumda öğrenciye toplam 10 çarpma işlemi sunulmuştur. Bu işlemlerden ilk ikisi araştırmacı tarafından modelleme yoluyla açıklanmış (model olma); sonraki üç işlemde ise öğrencinin işlemi çözmesine fırsat verilmiş, ancak gerektiğinde ipuçları ve yönlendirmeler sağlanmıştır (rehberli uygulamalar). Kalan beş işlemde ise öğrencinin çarpma işlemlerini tamamen bağımsız olarak çözmesi beklenmiştir (bağımsız uygulamalar). Araştırmacı, öğretim oturumuna başlamadan önce gerekli araç-gereci hazırlamış, öğrencinin dikkatini çekmiş, öğretimin amacı ve önemine yönelik kısa bir açıklama yapmıştır. Ayrıca, öğretim sonunda öğrencinin

katılımını, iş birliğini pekiştirmek amacıyla öğrenciye verileceği ödülü bildirmiştir. Bu hazırlıkların ardından işlem öğretimine geçilmiştir. Örneğin, $4 \times 2 = ?$ işlemine yönelik model olma aşamasında, tablet ekranında birinci çarpan olan 4'ü temsil eden dört sanal sepet ve ikinci çarpan olan 2'yi temsil eden iki sanal çilek görseli yer almaktadır. Araştırmacı, işlemin bir çarpma işlemi olduğunu ve ekranda yer alan dört sepete ikiye çilek yerleştireceğini öğrenciye sesli olarak açıklamıştır. Ardından, ikinci çarpanı temsil eden çilekleri tablet ekranında dokunarak sürüklemiş ve her sepete ikiye çilek yerleştirirken sayma işlemini “2, 4, 6, 8” şeklinde sesli olarak gerçekleştirmiştir. Her bir sepetteki çilekler yine ikiye ikiye sayılarak toplam sayı belirlenmiş ve işlemin sonucu olan 8, araştırmacı tarafından sesli olarak ifade edilmiştir (Şekil 1). Rehberli uygulama aşamasında, araştırmacı işlemin tüm basamaklarını öğrenciyle birlikte tekrar etmiş, öncelikle öğrencinin işlemi çözmesine fırsat vermiş gerektiğinde ipucu vermiştir. Bağımsız uygulama aşamasında ise öğrencinin aynı işlemi, araştırmacının yönlendirmesi olmadan, kendi başına çözmesi beklenmiştir. Oturum sonunda, araştırmacı sürecin sona erdiğini öğrenciye açıkça ifade etmiş ve öğrencinin katılımını ve iş birliğini pekiştirmek amacıyla önceden belirlenen ödülü vermiştir.

Şekil 1. ÇarpMatik'in müdahale/öğretim bölümünden örnek ekran görüntüleri

Günlük Yoklama

Günlük yoklama oturumları, her bir müdahale oturumunun ardından öğrencilerin hedef beceriye yönelik ilerlemelerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlarda, araştırmacı tarafından öğrencilerin önüne *ÇarpMatik*'i sunacağı tablet yerleştirilmiş ve öğrencilerden sunulan sanal manipülatifi kullanarak 10 çarpma işlemini bağımsız olarak çözmeleri ve buldukları sonuçları sözel olarak ifade etmeleri istenmiştir. Öğrencilere işlem sırasında herhangi bir ipucu ya da destek sunulmamış; ayrıca araştırmacı, öğrencilerin doğru ya da yanlış yanıtlarına herhangi bir geri bildirimde bulunmamıştır.

Genelleme

Öğrencilerin çarpma işlemi becerilerini farklı ortamlara genelleme düzeylerini değerlendirmek amacıyla ön test ve son test oturumları gerçekleştirilmiştir. Ön testler, her öğrencinin başlama düzeyi oturumları tamamlandıktan hemen sonra, genelleme için belirlenen özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinin farklı bir sınıfında, öğrencilerle bire bir yapılmıştır. Bu oturumlarda öğrencilere tablet ile *ÇarpMatik* adlı sanal manipülatif uygulaması açılmış ve 10 çarpma işlemi sorusu sunulmuştur. Araştırmacı, öğrencinin hazır olduğunu belirttiğinde işlemleri çözmesi için yönerge vermiş, ancak herhangi bir ipucu veya yönlendirme sağlamamıştır. Son testler ise son müdahale oturumlarını takiben aynı genelleme ortamında bire bir gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlarda da tablet aracılığıyla aynı uygulama kullanılarak 10 çarpma işlemi öğrencilere yöneltilmiş ve araştırmacı, öğrenci performansını etkileyecek herhangi bir müdahalede bulunmadan tarafsız bir tutum sergilemiştir.

2.7. Güvenirlilik

Araştırmada gözlemciler arası güvenilirlik ve uygulama güvenilirliği olmak üzere iki tür güvenilirlik verisi toplanmıştır. Gözlemciler arası güvenilirlik, her bir öğrenci için müdahale oturumlarının ardından gerçekleştirilen günlük yoklama oturumlarının %30'undan toplanmıştır. Bu veriler araştırmanın yazarı olmayan iki farklı özel eğitim uzmanı tarafından müdahale oturumlarının birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirilerek $[(\text{görüş birliği}) / (\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı})] \times 100$ formülü ile hesaplanmıştır (Tekin-İftar, 2012). Gözlemciler arası güvenilirlik her bir öğrenci için %100 olarak bulunmuştur. Uygulama güvenilirliği ise bağımsız değişkenin planlana bağlı olarak uygulanıp uygulanmadığının değerlendirilmesidir (Tekin-İftar, 2012). Araştırmacının hazırladığı uygulama planı ile beraber gözlemciler müdahale oturumlarının %30'unu izlemiş ve uygulama güvenilirliği $[(\text{gözlenen uygulamacı davranışı}/\text{planlanan uygulamacı davranışı}) \times 100]$ formülü ile hesaplanmıştır. Uygulama güvenilirliği her öğrenci için %100 olarak belirlenmiştir.

2.8. Verilerin Toplanması

Araştırma süresince çarpma işlemi becerilerinin öğretimine yönelik başlama düzeyi, müdahale, günlük yoklama ve genelleme oturumlarına ilişkin veriler, araştırmacı tarafından öğrencilerle bire bir yürütülen oturumlarda veri kayıt formları aracılığıyla toplanmıştır. Her bir işlem için öğrencilerin verdiği yanıtlar, veri kayıt formuna “+” (doğru) ve “-” (yanlış veya tepki vermeme) şeklinde kaydedilmiştir. Çalışmada hedef ölçüt, oturumlarda öğrencilerin %80 ve üzerinde doğru tepkide bulunması olarak belirlenmiştir. Öğrencinin doğru yanıt verdiği işlem sayısı toplam işlem sayısına bölünüp yüzle çarpılarak doğru tepki yüzdesi hesaplanmıştır.

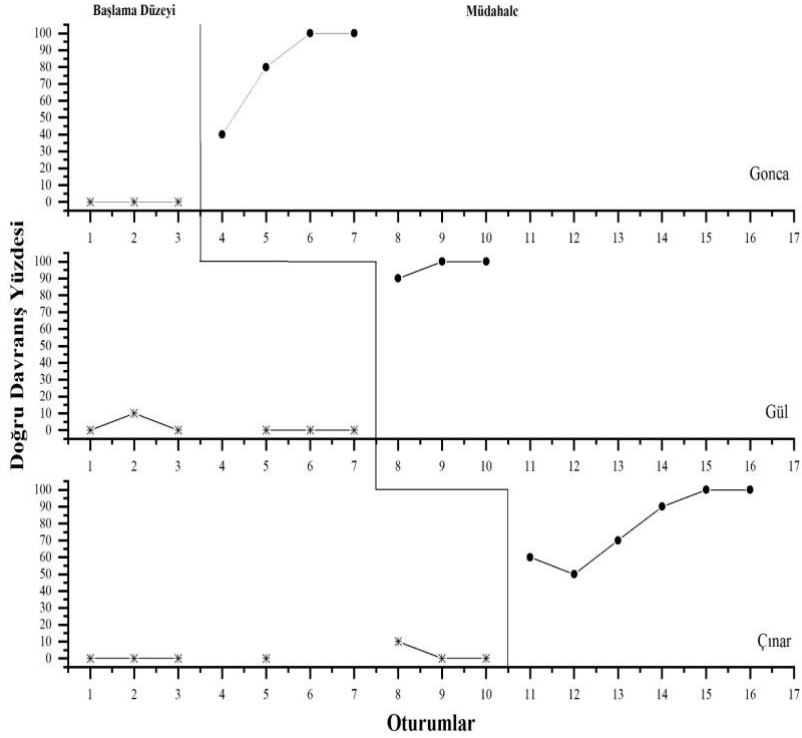
2.9. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen veriler grafiklere (Şekil 2 ve Şekil 3) dönüştürülmüş ve görsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Şekil 2'deki grafikte, yatay eksen ÇarpMatik ile yürütülen deneysel sürecin oturum sayılarını; dikey eksen ise öğrencilerin çarpma işlemlerine verdikleri doğru yanıtların yüzdesini göstermektedir. Şekil 3 ise öğrencilerin genelleme oturumlarındaki ön test ve son test performans düzeylerini yansıtmaktadır. Ayrıca, araştırmanın görsel analiz sonuçlarını desteklemek amacıyla, etki büyüklüğü analizi de gerçekleştirilmiştir. Bu analiz için çevrim içi Tau-U hesaplayıcısı (Vannest vd., 2016) kullanılmıştır. Tau-U analizi, başlama düzeyi ile müdahale evresinden sonra gerçekleştirilen günlük yoklama oturumlarında toplanan verilere uygulanmıştır. Etki büyüklükleri, Parker ve arkadaşları (2009) tarafından tanımlanan kriterler doğrultusunda sınıflandırılmıştır; buna göre, %93 ve üzerindeki değerler “büyük”, %66–92 arası değerler “orta”, %65'in altındaki değerler ise “küçük” etki olarak değerlendirilmiştir (Parker ve Vannest, 2009).

3. BULGULAR

Bu araştırmada ZY olan öğrencilere çarpma işlemi becerisinin öğretiminde *ÇarpMatik* adlı sanal manipülatifinin etkililiği incelenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde, her üç öğrencinin de başlama düzeyi evresinde göstermiş oldukları performanslar ile müdahale evresinde göstermiş olduğu performanslar arasında farklar olduğu görülmektedir. Yani müdahale uygulanmaya başlandığı andan itibaren öğrencilerin çarpma işlemi becerisindeki performansları artmaya başlamıştır. Böylelikle çarpma işlemi ile sanal manipülatifler arasında işlevsel ilişki ortaya konmuştur. Ayrıca Şekil 3'te de görüldüğü üzere öğrenciler çarpma işleminde gösterdikleri performansları farklı bir ortama da genelleyebilmişlerdir.

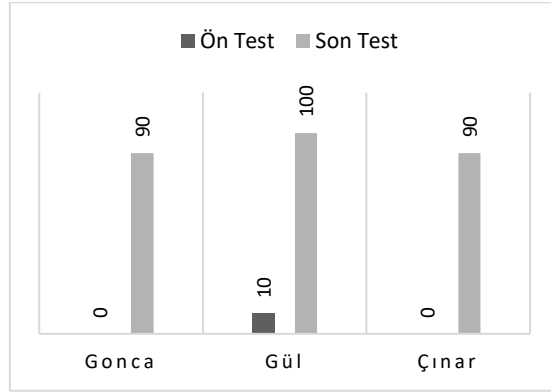
Gonca, başlama düzeyi evresinden müdahale evresine geçtiğinde çarpma işlemi becerilerinde anlamlı bir gelişme göstermiştir. Başlama düzeyi evresinde üç oturum boyunca doğru yanıt yüzdesi %0 olarak değerlendirilmiştir. Sanal manipülatifin kullanıldığı müdahale evresinin başlamasıyla birlikte doğru yanıt oranı dört oturum boyunca kademeli olarak %40'tan %100'e yükselmiş ve belirgin bir artış göstermiştir. Şekil 3'te yer alan genelleme oturumları incelendiğinde ise, Gonca'nın ön testte 10 sorudan hiçbirine doğru yanıt veremediği; ancak son testte 10 sorudan dokuzunu doğru yaparak edindiği beceriyi farklı bir ortama başarıyla genelledebildiği görülmektedir. Ayrıca Gonca'nın başlama düzeyi ve müdahale sonrası gerçekleştirilen günlük yoklamalar arasında Tau-U hesaplaması yapılmış ve Tau-U değeri %100 olarak bulunmuştur. Bu durum kullanılan sanal manipülatifin çarpma işlemi üzerindeki büyük bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Şekil 2. Gonca, Gül ve Çınar'ın çarpma işlemine ilişkin doğru davranış yüzdeleri

Gül, başlama düzeyi evresinden müdahale evresine geçtiğinde çarpma işlemi becerilerinde anlamlı bir gelişme göstermiştir. Başlama düzeyi evresinde doğru davranış yüzdesi ilk üç oturum boyunca sırasıyla %0, %10 ve %0 olarak değerlendirilmiştir. Gonca'nın müdahale evresinde hedef ölçüte ulaşmasıyla birlikte Gül ile bir başlama düzeyi oturumu daha gerçekleşmiş ve devam ettirilmiştir. Kararlı veriye ulaşıldığında (5, 6 ve 7. oturumlar %0 doğruluk düzeyi) müdahale evresine geçilmiştir. Gül, müdahale evresine geçilmesiyle birlikte çarpma işlemi performansında ani bir artış göstermiş ve sırasıyla %90, %100 ve %100 doğru tepkide bulunmuştur. Ayrıca Gül'ün genelleme oturumlarının ön testinde 10 sorudan yalnızca birine doğru yanıt verdiğini; ancak son testte 10

sorudan hepsini doğru yaparak edindiği beceriyi farklı bir ortama genellelebildiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca Gül'ün başlama düzeyi ve müdahale sonrası gerçekleştirilen günlük yoklamalar arasında Tau-U hesaplaması yapılmış ve Tau-U değeri %100 olarak bulunmuştur. Bu durum kullanılan sanal manipülatifin çarpma işlemi üzerindeki büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Gonca, Gül ve Çınar'ın çarpma işlemine ilişkin genelleme oturumlarındaki doğru tepki yüzdeleri

Çınar'ın başlama düzeyi evresi incelendiğinde ilk üç oturumda sırasıyla %0, %0 ve %0 doğru tepkide bulunduğu görülmektedir. Gonca'nın hedef ölçüte ulaşmasıyla, Çınar ile bir başlama düzeyi oturumu daha gerçekleştirilmiş ve bu oturumda da %0 düzeyinde doğru tepkide bulunmuştur. Gül'ün hedef ölçüte ulaşmasıyla Çınar ile bir başlama düzeyi oturumu daha gerçekleştirilmiş ve üç oturum arka arkaya kararlı veri elde edilince (%10, %0 ve %0) de müdahale evresine geçilmiştir. Çınar müdahale evresinde diğer arkadaşlarına göre daha aşamalı ve yavaş bir artış gösterse de onunla da 4. müdahale oturumunda hedef ölçüte ulaşılmıştır. Çınar müdahale evresinde 6 oturum tamamlamış ve sırasıyla %60, %50, %70, %90, %100, %100 şeklinde doğru tepkide bulunmuştur. Genelleme oturumu incelendiğinde ise Çınar'ın ön testte 10 sorudan hiçbirine doğru yanıt veremediği; ancak son testte 10 sorudan dokuzunu doğru yaparak edindiği beceriyi farklı bir

ortama başarıyla genelleyeabildiği görülmektedir. Ayrıca Çınar'ın performansı için de Tau-U değeri hesaplanmış ve %100 olarak bulunmuştur.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada ZY olan öğrencilere çarpma işlemi becerisinin öğretiminde sanal manipülatiflerin etkililiği incelenmiştir. Araştırmanın bulguları ZY olan öğrencilerin çarpma işlemi performansları ile sanal manipülatifler arasında işlevsel bir ilişki olduğu ortaya koymuştur. Araştırmanın her üç katılımcısı da başlama düzeyi evresinde hedef beceri olan çarpma işlemi performanslarında sıfır ivme veya azalan eğilim göstermiştir. Bağımsız değişken olan *ÇarpMatik* sanal manipülatifi uygulanmaya başlandığı andan itibaren ise çarpma işlemi becerisindeki performansları hızla artmaya başlamış ve kısa bir süre sonra hedef ölçüte (%80 ve üzeri) ulaşmışlardır. Araştırmanın bu bulguları ZY olan öğrencilere matematik kavram ve becerilerinin sanal manipülatiflerle ya da sanal manipülatiflerin kullanıldığı VRA, VA gibi öğretim stratejileriyle yapılan çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir (Bouck vd., 2017; Bouck vd., 2018; Jimenez ve Besaw, 2020). Ayrıca yine literatürle tutarlı olarak bu araştırmanın sonucunda ZY'li öğrencilerin edindikleri becerileri ortamlar arası genelleyeabildiği görülmüştür. Tüm bu çalışmalar sanal manipülatiflerin ZY'li öğrencilere matematik kavram ve becerilerinin öğretiminde etkili bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

İlgili literatür, sanal manipülatiflerin özel gereksinimli öğrencilerin öğrenme deneyimlerini önemli ölçüde iyileştirebileceğini savunmaktadır. Park ve diğerleri (2020), bu manipülatiflerin kolay erişilebilirliğine dikkat çekmiş ve aynı zamanda öğretmenlerin öğretim stratejilerini farklı öğrenci gruplarına göre uyarlamasına imkân tanıyarak esnek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Peltier ve diğerleri (2019) yaptıkları bir meta-analiz çalışmasında, matematik öğretiminde sanal

manipülatiflerin etkili bir şekilde kullanılabileceğini ve ZY de dâhil olmak üzere farklı yetersizlik türlerindeki öğrencilerin matematiksel kavrayışlarını geliştirme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamışlardır. Bunlara ek olarak mevcut literatürde sanal manipülatiflerin özel gereksinimli öğrencilerin üzerindeki olumlu etkileri belirtilmiş, bu manipülatiflerin etkileşimi artırma ve matematiksel becerileri geliştirme açısından etkili olduğu ortaya konmuştur (Shin vd., 2021; Thomas vd., 2024).

İlgili literatürde, sanal manipülatiflerin somut manipülatiflere kıyasla bazı önemli avantajlar sunduğu belirtilmektedir. Somut manipülatiflerin taşınması, saklanması ve sınıf ortamında organize edilmesi kimi zaman güçlük yaratabilirken, sanal manipülatifler bu tür güçlükleri ortadan kaldırarak öğretim sürecine esneklik ve etkileşimli bir yapı kazandırabilmektedir (Peltier vd., 2019). Bu çalışmada da çarpma işlemlerinin öğretimi sırasında literatürde vurgulanan söz konusu avantajlar gözlemlenmiştir. Örneğin, $4 \times 5 = ?$ işlemi somut manipülatiflerle öğretilecek olsaydı, öğretim ortamında dört ayrı sepetin ve her sepet için beş çileğin fiziksel olarak bulundurulması gerekecekti. Bu durum, materyallerin temini, taşınması ve düzenlenmesi açısından çeşitli zorluklar doğurabilirdi. Oysa bu çalışmada geliştirilen sanal manipülatif sayesinde bu zorluklar ortadan kaldırılmış ve araştırmacıya hem uygulama hem de öğretim sürecinde önemli bir esneklik sağlanmıştır.

Mevcut araştırma, Park ve diğerleri (2020)'nin ilk aşamasında sanal manipülatifleri kullandıkları VRA öğretim stratejisi gibi belirli yapılandırılmış öğretim çerçevelerine odaklanan önceki araştırmalarla benzer sonuçlar göstermektedir. VRA modeli yalnızca çarpma öğretiminde değil, aynı zamanda öğrenilen kavramların kalıcılığında da etkili olduğunu ortaya koymuştur (Park vd., 2020). Bulgular, sanal manipülatiflerin yapılandırılmış öğretim sıralamaları içinde kullanılmasının performansta ölçülebilir gelişmeler sağladığını göstermektedir.

Bu da, sanal manipülatiflerin ZY olan öğrencilerde çarpma işlemi becerilerini geliştirmedeki olumlu etkisini desteklemektedir.

ZY olan öğrencilere matematik öğretiminde etkili sonuçlar ortaya koymasına rağmen bu araştırmanın bazı sınırlılıklara da vardır. Bu sınırlılıklardan en önemlisi araştırmada uygulama takviminin kısıtlı olması nedeniyle kalıcılık oturumlarının düzenlenmemiş, yani öğrencilerin çarpma işlemini öğrendikten bir süre sonra da bu beceriyi sürdürüp sürdürmediklerinin araştırılmamış olmasıdır. Bu bakımdan ileriki araştırmalarda bu araştırmanın sonuçlarını genişletmek ve kalıcılığını da değerlendirmek için kalıcılık oturumlarına yer verilebilir. Araştırmanın bir diğerk sınırlılığı ise sosyal geçerlik verisi toplanılmamış olmasıdır. İleride yapılacak olan araştırmalarda öğrencilerin kendilerinden, özel eğitim öğretmenlerinden ya da ebeveynlerinden sanal manipülatiflerin kullanımı ile ilgili görüş alınabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, ZY olan öğrencilerin eğitiminde sanal manipülatiflerin kullanımıını destekleyen artan bir kanıt birikimine katkı sağlamaktadır. Sanal manipülatiflerin olumlu çıktılarıyla ilişkili olduğunu ortaya koyan bu araştırma, özel eğitimde dijital araçların uygulanmasına yönelik daha fazla incelemeyi ve yöntemsel iyileştirmeyi teşvik etmektedir. Ayrıca araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak uygulamaya yönelik bazı öneriler verilebilir. ZY olan öğrenciler ile çalışan öğretmenler, uzmanlar ve aileler tarafından kullanılabilircek matematik odaklı sanal manipülatiflerin geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, bu manipülatiflerin etkili kullanımı için öğretmenlere ve uzmanlara yüz yüze veya çevrimiçi eğitimlerin verilmesi faydalı olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan alınan 07.07.2023 tarihli ve 2023/05 sayılı izinle yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Bouck, E., Long, H., & Bae, Y. (2022). Exploring the virtual-representational-abstract instructional sequence across the learning stages for struggling students. *Behavior Modification*, 47(3), 590-614. <https://doi.org/10.1177/01454455221129998>
- Bouck, E., Park, J., Shurr, J., Bassette, L., & Whorley, A. (2018). Using the virtual-representational-abstract approach to support students with intellectual disability in mathematics. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 33(4), 237-248. <https://doi.org/10.1177/1088357618755696>
- Bouck, E.C., & Sprick, J. (2019). The virtual-representational-abstract framework to support students with disabilities in mathematics. *Intervention in School and Clinic*, 1(8), 173-180. <https://doi.org/1053451218767911>
- Göktaş, O., & Yazıcı, E. (2020). Effectiveness of teaching mathematical problem-solving strategies to students with mild intellectual disabilities. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (Turcomat)*, 11(2), 361-385. <https://doi.org/10.16949/turkbilmat.662461>
- Hammons, N. C. (2019). *The Effects of virtual-representational-abstract (VRA) intervention package on the acquisition of single-digit addition skills for students with autism spectrum disorder* [Unpublished doctoral dissertation]. The Florida State University.

- Hord, C. (2022). Middle and high school math teaching for students with mild intellectual disability. *Support for Learning*, 38(1), 4-16. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12425>
- Jenifer, J., Jaxon, J., Levine, S., & Cimpian, A. (2023). "You need to be super smart to do well in math!" young children's field-specific ability beliefs. *Developmental Science*, 27(1). <https://doi.org/10.1111/desc.13429>
- Jimenez, B. A., & Besaw, J. (2020). Building early numeracy through virtual manipulatives for students with intellectual disability and autism. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 55(1), 28-44. <https://www.jstor.org/stable/26898712>
- Kay, R., & Knaack, L. (2007). Evaluating the use of learning objects for secondary school science. *Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*, 26(4), 261–289.
- Long, H., Bouck, E., & Kelly, H. (2023). An evidence-based practice synthesis of virtual manipulatives for students with ASD and IDD. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 38(3), 147-157. <https://doi.org/10.1177/10883576221121654>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. UptoDate. Retrieved June 10, 2025, from https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf
- Moyer-Packenham, P.S., Bolyard, J.J. (2016). Revisiting the Definition of a Virtual Manipulative. In Moyer-Packenham, P. (Eds) International perspectives on teaching and learning mathematics with virtual manipulatives (pp. 3-23). Mathematics Education in the Digital Era. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32718-1_1
- Moyer-Packenham, P., & Westenskow, A. (2013). Effects of virtual manipulatives on student achievement and mathematics learning.

- International Journal of Virtual and Personal Learning Environments*, 4(3), 35-50. <https://doi.org/10.4018/jvple.2013070103>
- Moyer, P. S., Bolyard, J. J., & Spikell, M. A. (2002). What are virtual manipulatives? *Teaching Children Mathematics*, 8, 372–377.
- Noviyanti, A. D., Tarsidi, I., Ginintasasi, R., & Mutaqin, R. S. (2020, February). The effectiveness of token economy in improving adaptive daily living for children with intellectual disability. In *International Conference on Educational Psychology and Pedagogy-" Diversity in Education"(ICEPP 2019)* (pp. 6-9). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200130.068>
- Öztürk, M., Akkan, Y., Büyükevindik, B., & Kaplan, A. (2016). Additional Operation Learning Process to the Mild Intellectual Disabilities Students by means of Virtual Manipulatives: A Multiple Case Study. *Education and Science*, 41(188). <https://doi.org/10.15390/EB.2016.6582>
- Park, J., Bouck, E. C., & Smith, J. P. (2020). Using a virtual manipulative intervention package to support maintenance in teaching subtraction with regrouping to students with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50, 63-75.
- Parker, R. I., & Vannest, K. (2009). An improved effect size for single-case research: Nonoverlap of all pairs. *Behavior therapy*, 40(4), 357-367. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2008.10.006>
- Peltier, C., Morin, K., Bouck, E., Lingo, M., Pulos, J., Scheffler, F., ... & Deardorff, M. (2019). A meta-analysis of single-case research using mathematics manipulatives with students at risk or identified with a disability. *The Journal of Special Education*, 54(1), 3-15. <https://doi.org/10.1177/0022466919844516>
- Satsangi, R., & Miller, B. (2017). The case for adopting virtual manipulatives in mathematics education for students with disabilities. *Preventing School*

Failure: Alternative Education for Children and Youth, 61(4), 303-310.

<https://doi.org/10.1080/1045988X.2016.1275505>

Satsangi, R., Bouck, E., Taber-Doughty, T., Bofferding, L., & Roberts, C. (2016). Comparing the effectiveness of virtual and concrete manipulatives to teach algebra to secondary students with learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 39(4), 240-253. <https://doi.org/10.1177/0731948716649754>

Savaşır, İ., & Şahin, N. (1995). *Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC-R) administration manual*. Turkish Psychological Association.

Schalock, R. L., Luckasson, R., & Tassé, M. J. (2021). An overview of intellectual disability: Definition, diagnosis, classification, and systems of supports. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 126(6), 439-442. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-126.6.439>

Shawky, A., Elbiblawy, E., & Maresch, G. (2021). Spatial ability differences between students with a math learning disability and their other normal colleagues. *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 3(3), 182-198. <https://doi.org/10.1108/jhass-01-2020-0016>

Shin, M., Bryant, D., Bryant, B., McKenna, J., Hou, F., & Ok, M. (2016). Virtual manipulatives. *Intervention in School and Clinic*, 52(3), 148-153. <https://doi.org/10.1177/1053451216644830>

Shin, M., Park, J., Grimes, R., & Bryant, D. (2021). Effects of using virtual manipulatives for students with disabilities: three-level multilevel modeling for single-case data. *Exceptional Children*, 87(4), 418-437. <https://doi.org/10.1177/00144029211007150>

Tekin-İftar, E. (Ed.). (2012). *Eğitim ve davranış bilimlerinde tek denekli araştırmalar*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

- Terzioğlu, N. K. (2020). Zihinsel yetersizliği olan öğrencilere dört işlem becerilerinin öğretiminde sanal- yarı somut-soyut öğretim stratejisinin etkililiği [Yayımlanmamış doktora tezi], Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Thomas, J., Bicard, S., & Simmons, K. (2024). The effects of concrete and virtual manipulatives on solving algebraic equations in students with disabilities. *Journal of Special Education Technology*, 40(1), 104-116. <https://doi.org/10.1177/01626434241263055>
- Vannest, K. J., Parker, R. I., Gonen, O., & Adiguzel, T. (2016). *Single case research: Web- based calculator for SCR analysis* (Version 2.0) [Web-based application]. Texas A&M University. singlecaseresearch.org

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Intellectual disability (ID) is a neurodevelopmental disorder characterized by significant limitations in both intellectual functioning and adaptive behavior, typically manifesting before the age of 22. According to the American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD), ID affects an individual's ability to perform cognitive tasks and daily living skills (Schalock et al., 2021). Students with ID often face considerable challenges in acquiring, maintaining, and generalizing mathematical concepts and skills, primarily due to the cognitive demands of mathematical tasks (Hord, 2022). Furthermore, their limited abstract thinking abilities hinder their success in mathematics, particularly in tasks requiring higher-order thinking skills, such as solving verbal math problems (Noviyanti et al., 2020). In addition to cognitive challenges, emotional factors also impact mathematical performance. Mathematics anxiety, defined as feelings of tension and apprehension towards math tasks, is commonly associated with low achievement (Jenifer et al., 2023). Difficulties in spatial reasoning further complicate math learning for students with ID, as spatial reasoning plays a crucial role in solving problems in areas such as geometry (Shawky et al., 2021). To address these issues, structured instructional processes and the use of supportive materials are essential. The use of concrete materials and visual aids (e.g., base-ten blocks, abacus) can facilitate understanding of mathematical concepts (Göktaş and Yazıcı, 2020). However, due to the limitations of physical

manipulatives, interest in virtual manipulatives has grown in recent years (Bouck and Sprick, 2019; Satsangi et al., 2016). Virtual manipulatives are digital learning tools that visually represent mathematical concepts and skills (Kay and Knaack, 2007; Moyer, Bolyard and Spikell, 2002), and they help make abstract concepts more accessible, particularly through tablets and smartphones (Moyer-Packenham and Bolyard, 2016). Research has shown that virtual manipulatives have a positive impact on student engagement and academic achievement. These tools enhance the mathematical performance of students with ID and autism spectrum disorders by making procedures more concrete and comprehensible (Long et al., 2023). Additionally, they offer an effective alternative to traditional methods that may be inappropriate for older learners (Bouck and Sprick, 2019). Virtual environments also allow for exploration of concepts such as fractions, geometry, and algebra without physical constraints (Moyer-Packenham and Bolyard, 2016; Shin et al., 2016). Moreover, features such as immediate feedback support learning through trial and error (Moyer-Packenham and Westenskow, 2013; Shin et al., 2016). This study aims to teach multiplication to students with ID using a custom-designed virtual manipulative. In doing so, it contributes not only to the literature but also emphasizes the importance of tailoring instructional materials to both the learner and the target skill.

Method

This study involved three middle school students with mild intellectual disability. Participants were selected based on criteria derived from special education literature: (a) diagnosis of mild intellectual disability; (b) readiness to learn multiplication as indicated by their special education teacher; (c) inclusion of mathematical goals in their Individualized Education Programs (IEP); and (d) sufficient fine motor skills to use virtual manipulatives. After obtaining ethical approval, collaboration was established with a special education and rehabilitation center. Students meeting these criteria were preselected through teacher consultations, and following voluntary consent from students and families, the researcher conducted suitability assessments examining diagnoses, readiness, IEP goals, fine motor skills, and prerequisite skills like advanced rhythmic counting and skip counting. The experimental process took place in a quiet, distraction-free room at the rehabilitation center, with one-on-one sessions between researcher and participant. The intervention used *ÇarpMatik*, a custom-developed virtual manipulative application, along with tablets and worksheets. *ÇarpMatik* features multiplication problems involving two one-digit numbers with non-zero products up to 20. Each session included 10 randomly selected multiplication questions from a pool of 36. Worksheets with similar problems were used during baseline sessions. A multiple baseline design across

participants was employed to evaluate the effectiveness of multiplication instruction via the virtual manipulative. All three students began baseline phases simultaneously, completing at least three sessions each. Upon reaching a criterion of 80% or higher correct responses in three consecutive sessions, students proceeded sequentially to the intervention phase. The independent variable was multiplication instruction delivered through *ÇarpMatik*; the dependent variable was the students' accuracy and independence in performing multiplication tasks. Data were collected over four weeks, five days per week (excluding official holidays), with daily sessions lasting 15–20 minutes and a maximum of two sessions per student per day. No other multiplication instruction was provided by teachers or families during the study. Data were graphically presented (Figure 2) and analyzed through visual analysis. To support these findings, effect size was calculated using the Tau-U method via an online calculator (<http://www.singlecaseresearch.org/calculators/tau-u>; Vannest et al., 2016).

Results

As shown in Figure 2, there was a significant improvement in the performance of students with intellectual disabilities between the pre-intervention and post-intervention phases. This indicates a functional relationship between the use of the virtual manipulative and the development of multiplication skills.

Conclusion and Discussion

This study examined the effectiveness of virtual manipulatives in teaching multiplication to students with ID. The findings indicated that virtual manipulatives were effective in improving students' multiplication skills. Initially low performance levels increased rapidly following the implementation of a virtual manipulative tool called *ÇarpMatik*, and students quickly reached the target criterion. Furthermore, it was observed that students were able to generalize the learned skills to different settings. In line with the literature, the study emphasized that virtual manipulatives are effective tools for supporting the mathematics learning of students with special needs. Compared to concrete manipulatives, virtual ones offer advantages in terms of portability and flexibility. When used in combination with structured instructional strategies, virtual manipulatives were found to have a positive impact on both learning and retention. However, the study has certain limitations, such as the absence of maintenance sessions and the lack of social validity data. Therefore, it is recommended that future research address these limitations.

MÜDÜRE GÜVEN, YÖNETİM TARZI, OKUL İKLİMİ VE LİDERLİK DAVRANIŞLARININ AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ*

Neytullah KARAKURT Habib ÖZKAN*****

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul müdürüne güven, müdürün yönetim tarzı okul iklimi ve okul müdürünün liderlik davranışlarının öğrencilerin akademik başarısına etkisini incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma örneklemi Adıyaman Merkez'deki Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 2.180 öğrenciden oluşmaktadır. Verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Betimsel istatistiklerde frekans ve yüzde değerleri; değişkenler ile akademik başarı arasındaki ilişkinin tespitinde Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin okul müdürüne güveni, okul müdürlerinin genel liderlik davranışları ve ulaşılabilirliği, olumlu öğrenme iklimi, müdürün iletişim becerileri, öğretimin müdürler tarafından denetlenmesi ve

* Bu çalışma için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 02.07.2024 tarihli, 512407 sayılı yazı ve 14 numaralı toplantı ile etik kurul izni alınmıştır. Bu makale birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Grv., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, neytullahkarakurt@gmail.com, Gaziantep/Türkiye.

*** Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, ozgan@gantep.edu.tr, Gaziantep/Türkiye.

değerlendirilmesi ile öğrencilerin akademik başarıları arasında negatif bir ilişki görülmektedir. Ancak düzen-disiplin ve veli-okul ilişkisi ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar ışığında, okul müdürlerinin liderlik, güven, iletişim, okul iklimi gibi süreçleri öğrencilerin akademik disiplinleriyle dengeli bir şekilde yürütmesi önerilmektedir. Okul müdürlerinin akademik başarıya doğrudan etkisine ilişkin öte araştırmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akademik başarı, yönetsel değişken, lise öğrencileri.

THE EFFECT OF TRUST IN THE PRINCIPAL, MANAGEMENT STYLE, SCHOOL CLIMATE, AND LEADERSHIP BEHAVIORS ON ACADEMIC SUCCESS

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of trust in the school principal, the principal's management style, school climate and the school principal's leadership behaviors on students' academic achievement. The screening model, a quantitative research methods, was used in the research. The research sample consists of 2,180 students studying at an Anatolian High School in Adiyaman Center. Parametric tests were used in the analysis of the data. Frequency and percentage values were calculated in descriptive statistics; Pearson Correlation Coefficient was calculated in determining the relationship between variables and academic success. The research results indicate a negative relationship between students' trust in the school principal, general leadership behaviors and accessibility of school principals, positive learning climate, communication skills of the principal increase, and supervision and evaluation of teaching by the principals, and student academic achievement. However, there is a positive relationship between Order-Discipline and Parent-School relationship with academic achievement. In the light of these results, it is recommended that school principals carry out processes such as leadership, trust, communication, and school climate in a balanced manner with students' academic disciplines. Other researches on the direct impact of school principals on academic success will contribute to the literature.

Keywords: Academic success, administrative variable, high school students

1. GİRİŞ

Eğitim, günümüzde bireylerin sadece bilgilendirilmesini değil; aynı zamanda duyuşsal, psikolojik ve zihinsel açıdan bütüncül bir şekilde geliştirilmesini

amaçlayan bir süreçtir. Eğitim kurumları bu doğrultuda, öğrencilerin bütüncül gelişimini desteklemeyi temel görevleri arasında görmektedir. Bu süreçteki gelişim düzeylerini izleyebilmek ve değerlendirebilmek amacıyla ise çoğunlukla “başarı” kavramını temel bir ölçüt olarak kullanmaktadır (Borak, 2020). Okul başarısı kavramı, çok sayıda etmenle ilişkisi olması veya başka birçok etmeni kapsamı gibi durumlar araştırmacıların bu kavramı tanımlamakta zorlanmalarına neden olmaktadır. Bu sebeple araştırmacılar, öğrenci başarısını daha doğru tanımlayabilmek amacıyla, başarı kavramının kapsamını, eğitsel anlamda öğrenci deneyimlerinin kazanımını da hedefleyecek şekilde “akademik” terimi ile sınırlamaya çalışmışlardır (Güven, 2019).

Başarı terimi ile öğrencinin genel okul başarısı, akademik başarı terimi ile ise öğrencinin kişisel anlamdaki başarısı veya spesifik bir konuyla ilgili amaçlanan kazanımları elde etme derecesi ifade edilmektedir. Akademik başarıdaki temel vurgunun, öğrenci kazanımlarına, ders notlarına, temel becerilere veya sınav puanlarına yapıldığı söylenebilir (Akgöz, 2024). Öğrencilerin öğretim programlarında belirlenen kazanımları edinme düzeyini belirleyebilmek için eğitim-öğretim faaliyetleri sırasında veya sonunda birtakım ölçme değerlendirme faaliyetleri yapılmaktadır. Bu ölçme değerlendirme faaliyetleri ile öğrencilerin konu, ünite ve ders bağlamında elde ettikleri akademik başarının düzeyleri ortaya çıkarılmaktadır (Okudan ve Yeşilyurt, 2021).

Uluslararası toplum, öğrencilerin mezuniyetinden sonra hedeflenen niteliklerin ve yeterliklerin kazanılmasını sağlamak amacıyla eğitimdeki kalitenin artırılmasına yönelik görüş ve düşüncelerini çeşitli belgelerde belirtmişlerdir. Öğrenci akademik başarısının artırılması dünya genelindeki bütün eğitim sistemlerinin gündemini sürekli olarak meşgul eden bir konudur. Bu konu aynı zamanda okulların temel amaçlarından biri olarak da ön plana çıkmaktadır (Özdemir, 2016a). Akademik başarının öğrencilerin sosyal ve mesleki hayata

daha yetkin bir şekilde hazırlanmasını sağlaması ve gelecek tasavvurlarında şekillendirici bir rol oynaması sebebiyle aileler ve öğrenci çevresi tarafından akademik başarı oldukça önemsenmektedir (Tuncer ve Yılmaz, 2018).

Akademik başarının üzerinde etkisi olan çok sayıda etken vardır. Cinsiyet, zeka, kişilik gibi öğrencilerin bireysel özellikleri, ebeveynlerin eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, eğitim-öğretim sürecine dahil edilme, eğitime verdiği önem gibi ailevi etkenler ve okul kültürü ve iklimi, okulun içinde bulunduğu çevre, öğretmen davranışları gibi okulla ilişkili etkenler öğrencilerin akademik başarısını etkileyen çok sayıda iç ve dış etkenden bazılarıdır (Güven, 2019). Akademik başarı üzerinde etkisi olan faktörler, aralarında etkileşime girerek akademik başarının üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkide bulunmaktadır (Akgöz, 2024). Bu etkenlerin oluşumunda, uygulanan eğitim sistemi ve okul yönetimi gibi kaynaklar da önemli bir yere sahiptir (Özdemir, 2016).

Öğrencinin akademik başarısı üzerinde, okul kültürü, öğretmen davranışları, derse yönelik tutum ve okul müdürünün liderliği, okulun fiziksel özellikleri, okul iklimi, yöneticilerin yönetim tarzları, eğitim-öğretim süreçlerindeki öğretmen tutumları, tecrübesi ve yeterlilikleri ile okulun ve sınıfların büyüklüğü gibi okuldaki kaynaklı çeşitli etkenler vardır (Bahçetepe ve Giorgetti, 2015; Sarier, 2016).

Akademik başarıda okullar arasındaki farklılıkların azaltılmasında, başarı veya başarısızlık formunun oluşmasında okul yöneticileri en önemli role sahiptir (Babaoğlu, Nalbant ve Çelik, 2017). Okuldaki eğitsel faaliyetlerin en başındaki kişi okul yöneticisidir. Bu sebeple okulların akademik başarısı büyük oranda, okuldaki eğitim-öğretim programlarının ve etkinliklerin yürütülmesinden sorumlu olan yöneticilerin etkililiğine bağlıdır. Okul yöneticileri, özellikle okulun başarısı veya başarısızlığı başta olmak üzere, eğitim-öğretim sürecindeki

gelişimin niteliğinden, ülke kanunlarının uygulanmasından, öğrenci, öğretmen ve toplumla işbirliği ve iletişim gibi okuldaki bütün faaliyetlerden sorumludur (Terziu, Hasani ve Osmani, 2016). Nitekim literatürde, okul yöneticilerinin öğrenci başarısı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Babaoğlu, Nalbant ve Çelik, 2017). Okul yöneticileri, iyi bir okul iklimi ve güçlü bir okul kültürü kurarak, okuldaki etkinliklere ailelerin yoğun katılımını sağlayarak, öğrenci ve öğretmenlerle yapıcı ve etkili bir ilişki kurarak akademik başarının artmasına katkıda bulunmaktadır (Helvacı ve Aydoğan, 2011).

Okul yöneticilerinin okulun gelişimine ve öğrenci başarısına olan katkısını araştıran akademik çalışmalar sayısında özellikle son kırk yıllık dönemde önemli artışlar olmuştur (Özdemir, 2016a). Okul yöneticisinin liderliği ve yeterliliği (Akbaba ve Altun 2008; Özer ve Burgaz, 2002), okul ortamı (Dane vd. 2009), yönetici-öğretmen, yönetici-veli ilişkisi (Korkmaz, 2005; Aksu vd. 2006) ve yöneticinin genel ruh hali (Babaoğlu, 2010) gibi okul yöneticisiyle ilgili etmenlerin öğrencinin akademik başarısını etkilediği ilgili araştırmalarda ortaya konulmuştur (Şevik, 2014).

Araştırmanın Amacı

Bu bağlamda araştırmanın amacı, okul müdürüne güven, müdürün yönetim tarzı okul iklimi ve okul müdürünün liderlik davranışlarının öğrencilerin akademik başarısına etkisini incelemektir. Genel amaç doğrultusunda araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

1. Okul müdürüne güven ile öğrencinin akademik başarısı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Öğrencilerin okul iklimi algısı ile akademik başarıları arasında alt boyutlar düzeyinde anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Öğrencilerin okul etkililiği algısı ile akademik başarıları arasında alt boyutlar düzeyinde anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Öğrencilerin okul müdürünün liderlik davranışlarına ilişkin algısı ile akademik başarıları arasında alt boyutlar düzeyinde anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Çeşitli yönetsel değişkenlerin öğrencinin akademik başarısına etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırma modelinde sistematik bir şekilde toplanan veriler analiz edilerek değişkenler arasındaki ilişkilerin düzeyleri belirlenir (Karasar, 2016).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Adıyaman Merkez İlçe'deki 18 Anadolu lisesinde öğrenim gören lise öğrencileri oluşturmaktadır. Okulların seçiminde evrene gidilmiş olup öğrenci seçiminde evrenin tamamına ulaşmanın zaman ve kaynak sınırlılıkları nedeniyle mümkün olmaması, örnekleme dayalı bir veri toplama yaklaşımını zorunlu kılmıştır. Öğrencilerin seçiminde araştırma sürecinde okul müdürünü daha sağlıklı değerlendirebilmeleri için öğrencilerin en az bir yıldır mevcut okulunda öğrenim görüyor olması dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, 10, 11 ve 12. Sınıflarda öğrenim gören ve Basit Tesadüfi Örneklem Alma Yöntemiyle seçilen 2.180 öğrenci

araştırmaya dahil edilmiştir. Ancak 125 öğrencinin verileri eksik ve 258 öğrencinin verileri ise hatalı veri içerdiği için veri setinden çıkarılmıştır. Böylece nihai veri seti 1797 öğrencinin yanıtlarından oluşmaktadır. Analiz sürecine dahil edilen öğrenci grubuna ait kişisel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Araştırma Örnekleminin Kişisel Özellikleri

S.N	DEĞİŞKEN	NİTELİK	N	%	TOPLAM (N)
1	Kardeş Sayısı	1 Kardeş	121	6,7	1797
		2 Kardeş	326	18,1	
		3 Kardeş	543	30,2	
		4 Kardeş	460	25,6	
		5 ve üzeri Kardeş	347	19,3	
2	Ailenin Gelir Düzeyi	Kötü	329	18,3	1797
		Orta	117	6,5	
		İyi	1351	75,2	
3	Okul Sevgisi	Evet	1100	61,2	1797
		Hayır	697	38,8	
4	Günlük Ders Çalışma Süresi	0-1 saat	400	22,3	1797
		1-2 saat	552	30,7	
		2-3 saat	446	24,8	
		3-4 saat	219	12,2	
		4 ve üzeri saat	180	10,0	
5	Günlük Kitap Okuma Süresi	0-1 saat	1320	73,5	1797
		1-2 saat	286	15,9	
		2-3 saat	112	6,2	
		3-4 saat	42	2,3	
		4 ve üzeri saat	37	2,1	
6	Okul Dışında Ders/Kurs Alma	Evet	366	20,4	1797
		Hayır	1431	79,6	
7	Kahvaltı Yapma	Evet	968	53,9	1797
		Hayır	829	46,1	
8	Üniversiteye Gitme İsteği	Evet	1703	94,8	1797
		Hayır	94	5,2	
9	Günlük Cep Telefonu Kullanım Süresi	0-1 saat	115	6,4	1797
		1-2 saat	259	14,4	
		2-3 saat	440	24,5	
		3-4 saat	369	20,5	
		4 ve üzeri saat	614	34,2	

Tablo 1’de yer alan örneklem gruba ait demografik bilgiler incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun iyi bir gelir düzeyine sahip ailelerden geldiği görülmektedir. Bu sınıflandırma, öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyine ilişkin algısını ifade etmektedir. Okulunu seven öğrenci oranı %60 gibi büyük bir değer olsa da %40’lık sevmeyen oranı göz ardı edilmeyecek bir değerdir. Öğrencilerin kitap okuma oranına bakıldığında büyük çoğunluğu 0-1 saat kitap okuduğunu belirtmişlerdir. Okul dışında özel ders veya kurs alan öğrencilerin oranı %20 gibi düşük bir değerdir. Kahvaltı yaparak okula giden öğrencilerin oranı gitmeyenlerle neredeyse eşdeğerdir. Öğrencilerin üniversiteye gitme isteklerine bakılacak olursa %95 gibi oldukça dikkat çekici bir oran görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Araştırma Süreci

2.3.1. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgiler Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgiler Formu; kardeş sayısı, ailenin gelir düzeyi, okul sevgisi, günlük ders çalışma süresi, günlük kitap okuma süresi, okul dışında özel ders/kurs alma durumu, kahvaltı yapma bilgisi, üniversiteye gitme isteği ve günlük cep telefonu kullanım süresine dair çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır.

Müdürle Güven Ölçeği

Öğrencilerin okul müdürüne ilişkin güven düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan “Müdürle Güven Ölçeği”nin orijinali, Barnes, Forsyth ve Adams (2003) tarafından geliştirilmiştir. Özer ve Atik (2014) tarafından Türkçe’ye çevrilen 20 maddelik ölçek, yapılan açımlayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda düşük faktör yüküne sahip olduğu belirlenen 4 maddenin çıkarılmasıyla 16 maddeye

düşmüştür. Tek boyut ve 16 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipinde hazırlanmıştır (1: Hiçbir zaman, 2:Nadiren, 3:Bazen, 4:Çoğunlukla, 5:Her zaman).

Ölçeğin güvenilirliğinin tespitine yönelik olarak Özer ve Atik (2014) tarafından yapılan analizler sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha değeri .95 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır.

Okul İklimi Ölçeği

Araştırmada kullanılan “Okul İklimi Ölçeği-Lise Formu”, Haynes, Emmons ve Comer (1994) tarafından lise öğrencilerinin okul iklimine ilişkin algılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, öğrenciler arası ilişkiler, öğrenci-öğretmen ilişkileri, okul binası, düzen ve disiplin, anne baba katılımı ve kaynakların kullanımı olmak üzere 6 alt boyuttan oluşmaktadır. 5'li likert tipi şeklinde hazırlanan ve 42 maddeden oluşan ölçekte olumsuz ifadeler içeren 1, 3, 7, 14, 18, 20, 25, 31, 32, 34, 35, 39, 40, ve 41 maddeleri ters puanlandırılır. Ölçeğin alt boyutları ve madde numaraları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Okul İklimi Ölçeği’nin Alt Boyutları ve Madde Numaraları

<i>Alt Boyutlar</i>	<i>Ölçek Maddeleri</i>
Kaynak Kullanımı	14, 18, 31, 37, 39
Düzen Disiplin	1, 3, 4, 20, 35, 41
Anne Baba Katılımı	7, 9, 13, 21, 24, 26
Okul Binası	15, 16, 25, 32, 34, 38, 42
Öğrenciler Arası İlişkiler	2, 5, 11, 19, 27, 28, 30, 33, 36
Öğrenci Öğretmen İlişkisi	6, 8, 10, 12, 17, 22, 23, 29, 40

Bugay, Aşkar, Tuna, Çelik Örüçü ve Çok (2015) tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçeğin toplam iç tutarlılık Katsayısı .91 olarak bulunurken alt boyutlar için ise; Öğrenciler Arası İlişkiler için .88, Öğrenci-Öğretmen İlişkileri için .89, Okul Binası için .73, Düzen ve Disiplin için .68, Anne Baba Katılımı için .70 ve Kaynakların

Kullanımı için .67 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin alt boyutlar düzeyinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Okul Etkililiği Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin etkili okul algılarını belirleyebilmek amacıyla Günal (2014) tarafından geliştirilen “Okul Etkililiği Öğrenci Ölçeği” öğrencilere uygulanmıştır. Ölçek toplam 27 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. 3’lü Likert tipinde (3=Tamamen Katılıyorum, 2=Kısmen Katılıyorum, 1=Hiç Katılmıyorum) hazırlanan ölçeğin alt boyutları; Veli-Okul ilişkisi, Öğretimsel Liderlik, Düzenli ve Güvenli Çevre, Yüksek Başarı Beklentisi, Öğrenci Öğrenmelerinin İzlenmesi ve Öğrenme Fırsatı şeklinde belirlenmiştir. Ölçeğe ait alt boyutlar ve madde numaraları Tablo 3’de verilmiştir:

Tablo 3: Okul Etkililiği Öğrenci Ölçeği’nin Alt Boyutları ve Madde Numaraları

<i>Alt Boyutlar</i>	<i>Ölçek Maddeleri</i>
Veli-Okul ilişkisi	21, 22, 23, 24, 25, 26, 27
Öğretimsel Liderlik	6, 7, 9, 10, 11,13, 15
Düzenli ve Güvenli Çevre	1, 2, 3, 4
Yüksek Başarı Beklentisi	8, 12, 14
Öğrenci Öğrenmelerinin İzlenmesi	18, 19, 20
Öğrenme Fırsatı	5, 16, 17

Günal (2014) tarafından geliştirilen ölçeğin toplam iç tutarlılık Katsayısı .91 olarak bulunurken alt boyutlar için ise; Veli-Okul ilişkisi için .80, Öğretimsel Liderlik için .80, Düzenli ve Güvenli Çevre için .77, Yüksek Başarı Beklentisi için .67, Öğrenci Öğrenmelerinin İzlenmesi için .68 ve Öğrenme Fırsatı için ise .58 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ölçeğin alt boyutlar düzeyinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Liderlik Davranışı Ölçeği

Okul müdürlerinin sergiledikleri liderlik davranışlarını belirleyebilmek amacıyla Satmaz Kasımoğlu (2018) tarafından geliştirilen “Liderlik Davranışı Ölçeği” öğrencilere uygulanmıştır. Toplam 35 maddeden oluşan ölçeğin 6 alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; Olumlu Öğrenme İklimi, İletişim, Ulaşılabilirlik, Öğretimin Denetimi ve Değerlendirilmesi, Disiplin Yönetimi ve Öğretim Zamanını Koruma ve Özendirici Faaliyetlerin Teşvik Edilmesi olarak geliştirilmiştir. 5’li Likert tipinde (1: Nadiren, 2:Az, 3:Ara sıra, 4:Çoğu zaman, 5:Genellikle) hazırlanan ölçeğe ait alt boyutlar ve madde numaraları Tablo 4’te verilmiştir:

Tablo 4: Liderlik Davranışı Ölçeği’nin Alt Boyutları ve Madde Numaraları

<i>Alt Boyutlar</i>	<i>Ölçek Maddeleri</i>
Olumlu Öğrenme İklimi	23, 24, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35
İletişim	1, 2, 6, 7, 21, 25
Ulaşılabilirlik	4, 8, 10, 11, 19, 20
Öğretimin Denetimi ve Değerlendirilmesi	16, 22, 26, 28, 29
Disiplin Yönetimi ve Öğretim Zamanını Koruma	5, 15, 18
Özendirci Faaliyetlerin Teşvik Edilmesi	13, 14, 17

Ölçeğin güvenilirliğinin tespitine yönelik olarak Satmaz Kasımoğlu (2018) tarafından yapılan analizler sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha değeri .926 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin alt boyutlar düzeyinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Veri Toplama Süreci

Araştırma sürecinde ilk olarak ölçekleri geliştiren yazarlardan gerekli izinler alınmıştır. İzinlerin alınmasından sonra Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan etik kurul izni alınmıştır. Etik kurul izninden sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nda araştırma uygulama izinleri

alınarak veri toplama sürecine geçilmiştir. Okul müdürleriyle ön görüşme ve planlamaların ardından öğrencilerin derslerini aksatmayacak şekilde veriler toplanmıştır. Verilerin toplanma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına riayet edilmiş olup gönüllülük ilkesiyle hareket edilmiştir. Öğrencilere ve öğrenci velilerine gerekli bilgilendirmeler yapılarak araştırmanın herhangi bir aşamasında çekilebilecekleri ifade edilmiştir. Uygulanan ölçeklerin ve soru maddelerinin fazla olması ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek amacıyla veriler farklı zaman dilimlerinde toplanmıştır. Yüz yüze gerçekleştirilen veri toplama süreci bütün ölçeklerin uygulanmasıyla birlikte tamamlanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktararak paket programlar ile analiz edilmiştir. Analiz sürecinin ilk aşamasında eksik ve uygunsuz verilerin ayıklandığı veri temizleme işlemleri yapılmıştır. Analiz sürecinin ikinci aşamasında ölçekler için normallik analizleri yapılmıştır. Bu analizler sırasında Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır. Normallik analizi sonucunda ölçeklerin Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1 ile +1 arasında yer aldığı görülmüştür. Bu aralıktaki değerlerin ölçeklerin normal dağılım sergilediğini ispat etmesi bakımından yeterli olduğu söylenmektedir (Büyüköztürk, 2021). Veriler normal dağılım sergilediği için verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır.

Veri analizinin üçüncü ve son aşamasında betimsel istatistikler ve alt problemlere yönelik gerekli analizler yapılmıştır. Betimsel istatistikler için frekans ve yüzde değerleri hesaplanırken ölçekler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için de Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Verilerin analizinde istatistiksel anlamda hata payı üst sınırı (p değeri) .05 olarak kabul edilmiştir. Yönelimsel değişkenlerin başarıya etkisini inceleyebilmek için analiz sürecinde hedef nitelik olarak ilgili okul müdürlüklerinden talep edilen not dökümlerindeki öğrenci bazlı ağırlıklı puan ortalamaları dikkate alınmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Birinci alt probleme ilişkin bulgular

Bu bölümde öğrencilerin akademik başarıları ile öğrenci algılarına göre okul müdürüne güven değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ölçeğin normal dağılım sergilediği ortaya konulduğu için Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Pearson Korelasyon Katsayısı -1 ile 1 arasında bir değer alabilir. Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Müdürü Güven Değişkeni arasındaki korelasyona dair istatistiki veriler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Müdürü Güven Değişkeni Arasındaki Korelasyon

		BASARI
Müdürü Güven	Pearson Korelasyon	-,102**
	Sig. (2-tailed)	.000

* p<.05, ** p<.01

Tablo 5'de yer alan Pearson Korelasyon testine dair sonuçlar, öğrencilerin okul müdürüne güveni ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin okul müdürlerine olan güven düzeyleri ile akademik başarıları arasında düşük düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=-.102$, $p<.01$).

3.2. İkinci alt probleme ilişkin bulgular

Bu bölümde öğrencilerin akademik başarıları ile öğrenci algılarına göre okul müdürünün liderlik davranışı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ölçeğin normal dağılım sergilediği ortaya konulduğu için Pearson Korelasyon

Katsayısı hesaplanmıştır. Öğrencilerin Akademik Başarısı ile Liderlik Davranışı Değişkeni arasındaki korelasyona dair istatistiki veriler Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6: Öğrencilerin Akademik Başarısı ile Liderlik Davranışı Değişkeni Arasındaki Korelasyon

		BASARI
Alt Boyutlar	Liderlik Davranışı Ölçeği Toplam Puanı	Pearson Korelasyon -,080** Sig. (2-tailed) 0,001
	Olumlu Öğrenme İklimi	Pearson Korelasyon -,096** Sig. (2-tailed) 0,000
	İletişim	Pearson Korelasyon -,098** Sig. (2-tailed) 0,000
	Ulaşılabilirlik	Pearson Korelasyon -,047* Sig. (2-tailed) 0,047
	Öğretimin Denetimi ve Değerlendirilmesi	Pearson Korelasyon -,075** Sig. (2-tailed) 0,002
	Disiplin Yönetimi ve Öğretim Zamanını Koruma	Pearson Korelasyon -0,038 Sig. (2-tailed) 0,111
	Özendirici Faaliyetlerin Teşvik Edilmesi	Pearson Korelasyon -0,025 Sig. (2-tailed) 0,291

* p<.05, ** p<.01

Tablo 6'da yer alan Pearson Korelasyon testine dair sonuçlar, öğrenci algılarına göre okul müdürlerinin liderlik davranışları ölçeğinden elde edilen değerler ile öğrencilerin akademik başarıları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, okul müdürlerinin liderlik davranışları ile akademik başarıları arasında düşük düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=-.080$, $p<.01$).

Olumlu öğrenme iklimi alt boyutu ($r=-.096$, $p<.01$), iletişim alt boyutu ($r=-.098$, $p<.01$), ulaşılabilirlik alt boyutu ($r=-.047$, $p<.05$) ve öğretimin denetimi ve değerlendirilmesi alt boyutu ($r=-.075$, $p<.01$) ile öğrencilerin akademik başarıları arasında düşük düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

3.3.Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular

Bu bölümde öğrencilerin akademik başarıları ile öğrenci algılarına göre okul iklimi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ölçeğin normal dağılım sergilediği ortaya konulduğu için Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Okul İklimi Değişkeni arasındaki korelasyona dair istatistikî veriler Tablo 7’de verilmiştir:

Tablo 7: Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Okul İklimi Değişkeni Arasındaki Korelasyon

		BASARI
Okul İklimi Ölçeği Toplam Puanı	Pearson Korelasyon	0,027
	Sig. (2-tailed)	0,251
Alt Boyutlar	Kaynak Kullanımı	Pearson Korelasyon -0,028
		Sig. (2-tailed) 0,235
	Düzen Disiplin	Pearson Korelasyon ,077**
		Sig. (2-tailed) 0,001
	Anne Baba Katılımı	Pearson Korelasyon 0,014
		Sig. (2-tailed) 0,542
	Okul Binası	Pearson Korelasyon -0,008
		Sig. (2-tailed) 0,723
	Öğrenciler Arası İlişkiler	Pearson Korelasyon 0,017
		Sig. (2-tailed) 0,483
	Öğrenci Öğretmen İlişkisi	Pearson Korelasyon 0,021
		Sig. (2-tailed) 0,380

* p<.05, ** p<.01

Tablo 7’de yer alan Pearson Korelasyon testine dair sonuçlar, öğrenci algılarına göre okul iklimi ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, okul ikliminin düzen disiplin alt boyutu ile öğrencilerin akademik başarıları arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=.077$, $p<.01$).

3.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin akademik başarıları ile öğrenci algılarına göre okul etkililiği değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ölçeğin normal dağılım sergilediği ortaya konulduğu için Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Okul Etkililiği Değişkeni arasındaki korelasyona dair istatistiki veriler Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8: Öğrencilerin Akademik Başarıları ile Okul Etkililiği Değişkeni Arasındaki Korelasyon

		BASARI
Alt Boyutlar	Okul Etkililiği Ölçeği Toplam Puanı	Pearson Korelasyon 0,029
		Sig. (2-tailed) 0,218
	Veli-Okul İlişkisi	Pearson Korelasyon ,079**
		Sig. (2-tailed) 0,001
	Öğretimsel Liderlik	Pearson Korelasyon -0,024
		Sig. (2-tailed) 0,302
	Düzenli ve Güvenli Çevre	Pearson Korelasyon 0,034
		Sig. (2-tailed) 0,152
	Yüksek Başarı Beklentisi	Pearson Korelasyon -0,035
		Sig. (2-tailed) 0,143
	Öğrenci Öğrenmelerinin İzlenmesi	Pearson Korelasyon 0,043
		Sig. (2-tailed) 0,068
	Öğrenme Fırsatı	Pearson Korelasyon 0,028
		Sig. (2-tailed) 0,232

* p<.05, ** p<.01

Tablo 8’de yer alan Pearson Korelasyon testine dair sonuçlar, öğrenci algılarına göre okul etkililiği ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, okul etkililiğinin veli-okul ilişkisi alt boyutu ile öğrencilerin akademik başarıları arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r=.079$, $p<.01$).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Öğrenci algılarına göre yönetsel değişkenlerin akademik başarıya etkisini incelemeyi amaçlayan bu araştırma kapsamında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

4.1. Okul Müdürüne Güven ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuçlar

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin okul müdürüne güveni arttıkça akademik başarılarında düşüş görülmektedir. Bu sonuç, literatürdeki yaygın kabullerden (Hoy ve Tschannen-Moran, 2007; Özer ve Atik, 2014; Tschannen-Moran ve Gareis, 2015; Yılmaz, 2022; Cengiz ve Demirdağ, 2024) farklı görünse de birtakım dinamiklerle açıklanabilmektedir.

Bazı araştırmacılar doğrudan lidere (yönetici, müdür vb.) güvene odaklanırken, diğer araştırmacılar ise kurumsal (örgütsel) liderliğe olan güvene odaklanmıştır (Dirks ve Ferrin, 2002). Kişiyi doğrudan güven, ikili bireysel ilişkilere ve davranışlara ilişkin beklentileri yansıtırken, örgütsel güven bireyin, örgüt içerisindeki davranışlara ve ilişkilere yönelik beklentileri yansıtmaktadır (Tüzün, 2007). Kişiler arası güvende bir belirsizlik veya risk durumu ile her iki tarafın birbirine bağımlılığı durumları mevcuttur. Eğer bir kişinin karşısındaki kişiye bağımlılığı yoksa o kişiye güven duymasına da gerek yoktur (Polat ve Taştan, 2009). Başkalarına bağımlı olma sorunu öğrencilerin başarısızlığında önemli bir etkidir (Kaya, 1993: Akt. Döş, 2011). Bu husus araştırmadan elde ettiğimiz sonucu açıklayan önemli dinamiklerden biridir.

Bireyler içsel kontrol odağına sahip olabildikleri gibi dışsal kontrol odağına da sahip olabilmektedir (Çoban ve Hamamcı, 2006). Literatürde yapılan bazı çalışmalar yüksek düzeyde güvenin kontrol ve izlemeyi azalttığını göstermektedir (Snow, 1997, Reynolds, 1997, Solomon ve Flares, 2001, Tang,

2024). Bu sonuçlar çerçevesinde okullarda özellikle okul müdürlerinin kontrol ve izleme noktasında zayıf kalmasının dışsal kontrol odağına sahip öğrencilerin akademik başarılarında düşüşe yol açabileceği söylenebilir.

Mayer, Davis ve Schoorman (1995) güveni, bir tarafın (birey, grup veya örgüt), kendisinin denetlenmeyeceği, gözlemlenmeyeceği ve çıkarları söz konusu olduğunda beklentisine uygun davranılacağı gibi hususlarda diğer tarafa isteyerek savunmasız kalma olarak tanımlamaktadır (Akt. Tüzün, 2007). Hurley (2012), bireylerin yöneticilerine güvenmeden önce kendi çıkarlarına hizmet edip etmediğini düşündüklerini belirterek çıkarlarıyla örtüşen yöneticilere güvenmenin daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Shappiro, Sheppard ve Cheraskin (1992)'ün yapmış olduğu üç aşamalı güven sınıflandırmasında da (Hesaplanmış Güven, Bilgiye Dayalı Güven ve Özdeşleşmeye Dayanan Güven) bu durum hesaplanmış güven türü olarak vurgulanmaktadır.

Hesaplanmış güven tarzında, bireyin bir başka kişiden beklentileri ön planda tutulmaktadır. Eğer birey karşı tarafa güvendiği takdirde kazanç elde edeceğini umuyorsa ona güvenmenin en doğru karar olduğunu düşünecektir (Kargar, 2021). Bu durum, oldukça kırılgan bir yapıya da sahip olan güven kavramının, karşı taraftan beklenen muhtemel olumlu davranışın (Tang, 2024) suiistimal edilmesi anlamına da gelebilmektedir.

Literatürdeki bu sayıklar ışığında ve araştırmadan elde edilen bulgulara göre, akademik anlamda başarısız olan öğrencilerin; başarısızlığını giderebilmek, bu durumu baskılayabilmek veya okul müdürlerinden akademik destek görebilmek amacıyla başarılı öğrencilere oranla okul müdürüne daha fazla güven duyma eğiliminde oldukları söylenebilir.

4.2. Okul Müdürünün Liderlik Davranışı ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkiye

Yönelik Sonuçlar

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre okul müdürlerinin genel liderlik davranışları puanı ile öğrencim yılsonu başarı puanları arasında negatif yönde düşük bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, olumlu öğrenme iklimi, iletişim, ulaşılabilirlik ve öğretimin denetimi ve değerlendirilmesi alt boyutları ile öğrencilerin yılsonu başarı puanları arasında da negatif yönde düşük bir ilişki bulunmuştur.

Literatürde yapılan araştırmalarda olumlu öğrenme iklimi ile öğrencilerin akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik genelde pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiş olsa da (Heck, Larsen ve Marcoulides, 1990; Karadağ, İşçi, Öztekin ve Anar, 2016; Yılmaz ve Yalçınkaya, 2018; Gillen, Wright ve Spink, 2011), mevcut araştırmadan elde edilen bulgular negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nitekim Satmaz Kasımoğlu (2018)'in yapmış olduğu araştırmada, hem ortaokul düzeyindeki hem de lise düzeyindeki öğrencilerin olumlu öğrenme iklimi algılarıyla yılsonu başarı puanları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmesi araştırmadan elde edilen bulguyu desteklemektedir.

Olumlu bir öğrenme iklimi, okula bağlılığı, öğrenciler arasındaki işbirliğini ve iletişimi, öğrencilerin arkadaşlık kurma ve etkileşimde bulunma becerilerini artırırken (Çot, 2025), oluşabilecek aşırı rahatlık ve öğrencilere yönelik düşük akademik beklentiler öğrencilerde bir rehavete yol açabilir. Nitekim bu durum öğrencilerdeki akademik stresi ortadan kaldırabilir.

Yüksek akademik stres akademik başarıyı engellerken (Gobena, 2024), orta düzeyde akademik stres, öğrenciler tarafından fırsat olarak görülür ve etkili düzenleyici stratejiler kullanılırsa olumlu sonuçlara yol açabilmektedir (Sang, Pan, Deng ve Zhao, 2018). Orta düzey stres, öğrencinin isteğini artırarak

hedeflerine yönelik bir enerji üretilmesini ve böylece başarısını artırmasını sağlar (Saygın, 2025).

Okul müdürünün iletişim becerileri arttıkça öğrencilerin akademik başarısında düşüş görülmektedir. Literatürde yer alan araştırmalardan farklı görünen bu sonuç, bazı bağlamsal etkenlerle açıklanabilir.

Okullardaki veya sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması iletişim esnasında anlaşılmayan konuların zamanında düzeltilmesini ve öğrencilerin ilgili soruları zamanında soramaması gibi engellere yol açabilmektedir (Bolat, 1996). Eğitim kurumlarında sabit ve kalıplaşmış düşüncelere sahip ve yeniliklere kapalı okul paydaşları kaynaktan gelen bazı mesajları algılayamayıp verilmek istenen mesajdan farklı anlamlar çıkarabilir veya mesaja ilgisiz kalabilirler (Şanlı, Altun ve Karaca, 2014).

Örgütlerdeki statü farkları bireyler arası iletişimin sıklığını ve yönünü belirlemede en önemli etkenlerden biridir (Güngör, 2022). Statü farkları ve ast-üst ilişkileri mesajların süzgeçten geçirici ve içerdği bilgileri saptırıcı bir işleve sahiptir. (Bolat, 1996). Bahsedilen bu durumlar öğrencinin müdürle kurduğu iletişim sürecinden olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir.

Okul müdürünün öğrencilerle kurduğu iletişimin sıklığını ve yoğunluğunu dengeleyemeyerek aşırıya kaçması öğrencilerin akademik süreçleriyle ilgilenmesini sekteye uğratabilir. Ayrıca, iletişim odaklı yönetim anlayışı, okuldaki akademik disiplinin ve denetim mekanizmalarının zayıflayarak gevşek bir yönetim anlayışına sebep olabilir.

Öğrencilerin okul müdürüne ulaşılabilirliği arttıkça yılsonu başarı puanlarında düşüş görülmektedir. Düşük ama anlamlı bir korelasyona sahip olan bu bulgu, Satmaz Kasımoğlu (2018)'in elde ettiği bulgularla desteklenmektedir. Satmaz

Kasımoğlu (2018), yapmış olduğu araştırmada lise öğrencilerinin Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) puanlarının okul müdürüne ulaşılabilirlik düzeyi arttıkça azaldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmadan elde edilen bir diğler bulguya göre ise okul müdürlerinin öğretimi denetlemesi ve değlerlendirmesi öğrencilerin akademik başarılarında düşüşe yol açmaktadır. Satmaz Kasımoğlu (2018) yapmış olduğu araştırmada da benzer bir bulgu ortaya koymuştur. Ortaokul öğrencilerinin dönem sonu başarı puanları ile okul müdürlerinin denetim ve değlerlendirme faaliyetlerinde bulunması arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Bu bulgu mevcut araştırmada elde edilen bulguyu desteklemektedir.

4.3. Okul İklimi ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuçlar

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin akademik başarıları ile okul ikliminin Kaynak Kullanımı, Anne Baba Katılımı, Okul Binası, Öğrenciler Arası İlişkiler ve Öğrenci Öğretmen İlişkileri alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, Düzen Disiplin alt boyutu ile olumlu yönde zayıf bir ilişki bulunmuştur. Buna göre okuldaki düzen disiplin durumu arttıkça öğrencilerin akademik başarısının arttığı görülmektedir.

En önemli amacı her öğrenciye özsaygı ve kendine dair özgüven gibi alışkanlıklar kazandırarak denetim olmasa dahi iyi davranış normlarına uymayı kazandırmak olan disiplin (Griffin, 1994), öğrencilerin akademik başarılarında hayati bir öneme sahiptir (Njoroge ve Nyabuto, 2014). Okulların ana hedefi olan eğitim-öğretim faaliyetlerinin başarısı disiplin olmadan asla gerçekleştirilemez (Simeon ve Nnaa, 2020). Mothata ve Squelch (1997), İnnocent ve Andala (2021), Enefu, Obaka, Okaforcha ve Haruna (2019), Amaewhule ve Nukan-Adebayo (2019), Wayson ve Pinnell (1994) gibi yazarlar da düzen ve disiplinin öğrencilerin akademik performanslarında oldukça önemli ve olumlu bir etkiye sahip

olduğunu belirtmektedirler. Literatürdeki bu araştırmalar araştırmadan elde edilen sonuçları desteklemektedir.

4.4. Okul Etkililiği ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuçlar

Araştırma bulgularına göre okul etkililiği ölçeğinin Öğretimsel Liderlik, Düzenli ve Güvenli Çevre, Yüksek Başarı Beklentisi, Öğrenci Öğrenmelerinin İzlenmesi ve Öğrenme Fırsatı alt boyutlarıyla öğrencilerin akademik başarıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu değişkenlerin akademik başarı üzerinde pozitif etkide bulunması beklenmektedir. Beklenenin dışında anlamlı bir ilişki bulunmasının sebepleri, araştırmanın yöntemsel sınırlılıkları, veri toplama araçlarının gerçek veriyi yansıtmada başarısız olması ve öğrencilerin akademik başarılarında diğer değişkenlerin daha baskın olması olabilir. Bir diğer sebep ise bu değişkenlerin akademik başarı üzerinde aracı bir etkide bulunarak dolaylı bir ilişki içerisinde olabilmesidir.

Ölçeğin Veli-Okul ilişkisi ile öğrenci başarısı arasında olumlu yönde zayıf bir ilişki bulunmuştur. Şeker (2009), İpek (2011), Günal (2014), Erakın (2019), ortaokul öğrencileri ile yapmış oldukları araştırmalarda da benzer bir sonuç bularak Veli-Okul ilişkisinin öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Binicioğlu (2010), öğretmen ve velilerle yapmış olduğu çalışmada, hem öğretmenlerin hem öğrencilerin okul-aile iletişiminin öğrencilerin özgüvenlerini ve başarılarını artırdığı konusunda hemfikir olmuşlardır (Binicioğlu 2010). File, Juan San, Son Hee ve Powell (2010), okulöncesi sınıflara yönelik yapmış olduğu araştırmada, okul-aile işbirliğinin de bir neticesi olan ailenin okula katılım sağlamasıyla birlikte öğrencilerin hem matematik hem de sosyal becerilerinde olumlu yönde bir etkilenme olduğunu tespt etmiştir (Akt. Binicioğlu, 2010). Barge ve Loges (2003) ve Peet, Prakke ve Wolf (2007) da yapmış oldukları

araştırmalarda veli-okul ilişkisinin öğrencilerin akademik başarılarında artış sağladığı bulgusuna ulaşmıştır. Literatürde yer alan bu çalışmalar araştırmadan elde edilen bulguları desteklemektedir.

Sonuç olarak, okul müdürlerinin yönetim tarzı, müdürle güven, iletişim, okul iklimi gibi süreçlerin öğrencilerin akademik başarılarıyla bağlamsal ve karmaşık ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Disiplin bu bağlamsal ilişkiler içerisinde akademik başarıyı artıran önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Okul müdürüne güven olgusu, öğrencilerin müdürlerden beklenti düzeyleri, kontrol odağı ve bireysel bağımlılık gibi değişkenlerle iç içe geçerek akademik başarı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim akademik anlamda başarısız öğrencilerin müdürlerine güven eğilimlerinin başarılı öğrencilere oranla daha yüksek olmasındaki temel sebepler bu etkenler olabilir.

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, akademik başarı üzerinde olumlu etkilerinin olmasının beklendiği bazı yönetsel etkenlerin, aşırı rahatlığa yol açarak akademik disiplinin zayıflamasına sebep olduğu görülebilmektedir. Bu durumda beklenenin aksine akademik başarıda düşüşe yol açmaktadır.

Öğrencilerin okul müdürleriyle doğrudan iletişim halinde olmak istemedikleri ancak eğitim-öğretim sürecinin özellikle düzen disiplin aşamalarında müdürün otoritesini hissetmek istedikleri söylenebilir. Disiplinli bir okul ortamı, öğrencilerin bireysel öğrenme süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebilmelerini sağlayarak akademik başarılarında artışa yol açtığı ifade edilebilir. Velilerin okul ile sürekli iletişim halinde olması öğrenci performansını artırmaktadır.

Okul müdürlerinin güven noktasında aşırıya kaçması öğrencilerin bu durumu suiistimal etmesine yol açabilmektedir. Bunun önüne geçmek amacıyla, müdürün okuldaki akademik disiplini de göz önünde bulunduracak bir süreç

izlemesi önemli olacaktır. Okulların veli-okul ilişkisini geliştirecek faaliyetlerde bulunması akademik başarıda artış sağlayacaktır. Okullarda baskıcı ve denetim odaklı olmayan, düzenli ve disiplinli öğrenme ortamlarının oluşturulması önerilebilir.

Araştırmadan elde edilen çarpıcı bulgular için araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

- Araştırmada ortaya çıkan ve akademik başarıyla olumsuz bir ilişkinin ortaya koyulduğu sonuçların arkasındaki öğrenci algılarını derinlemesine inceleyebilmek için nitel çalışmalar yapılabilir.
- Araştırma Adıyaman ili ve ortaöğretim öğrencilerini kapsamaktadır. Bu sebeple farklı illerde veya farklı kademelerde yapılacak benzeri çalışmaların literatüre önemli katkısı olacaktır.
- Okul müdürlerinin öğrencilerin akademik başarısına doğrudan etkisini ortaya koyabilmek amacıyla farklı değişkenlerin de işe koşulduğu çalışmaların yapılması önemli olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu çalışma tezden üretilmiş olup çalışma için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 02.07.2024 tarihli, 512407 sayılı yazı ve 14 numaralı toplantı ile onay alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgöz, E. E. (2024). *Ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarının okul müdürünün öğretimsel liderlik davranışları, öğretmen özerkliği ve öğretmen öz yeterliği ile ilişkisinin karma yöntemle incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Amaewhule, B. I., & Nukan-Adebayo, R. T. (2019). Perceived influence of students' indiscipline on academic performance in senior secondary schools in Rivers State. *International Journal of Innovative Psychology & Social Development*, 7(4): 43-52.
- Babaoğlu, E., Nalbant, A. & Çelik, E. (2017). Okul başarısına okul yöneticisinin etkisine ilişkin öğretmen görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43): 93-109. <https://doi.org/10.21764/efd.82932>
- Bahçetepe, Ü. & Giorgetti, F., M. (2015). Akademik başarı ile okul iklimi arasındaki ilişki. *Istanbul Journal of Innovation in Education*, 1(3): 83-101.
- Barge, K. J. & Loges, W. E. (2003). Parent, Student and Teacher Perceptions of Parental Involvement. *Journal of Applied Communication Research*, 31 (2): 140-163. <http://dx.doi.org/10.1080/0090988032000064597>
- Barnes, L., Forsyth, P.,B. & Adams, C., M. (2003). *Student trust of principal: Scale development*. Working Paper:Oklahoma State University.
- Binicioğlu, G. (2010). *İlköğretimde okul-aile iletişim etkinlikleri: öğretmen ve veli görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Borak, N. (2020). *Sosyal medya kullanımının lise öğrencilerinin akademik başarıları üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bugay, A., Aşkar, P., Tuna, M. E., Çelik Örüçü, M., & Çok, F. (2015). Okul İklimi Ölçeği Lise Formu'nun Türkçe Psikometrik Özellikleri. *İlköğretim Online*, 14(1): 311-322. DOI: 10.17051/io.2015.46598
- Cengiz, Y., & Demirdağ, S. (2024). Yöneticiye güven konusunu yazan yüksek lisans tezlerinin ve makalelerin incelenmesi. *Asya Studies*, 8(29), 15-28. <https://doi.org/10.31455/asya.1496710>
- Dirks, K., & Ferrin, D. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 611-628. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.611>
- Enefu, S., M., Obaka, P., H., Okaforcha, C., C., & Haruna, M., M. (2019). Effects of indiscipline on academic performance of secondary school students in Dekina L.G.A of Kogi State. *BSUJEM*, 1: 37-46.
- Gillen, A., Wright, A., & Spink, L. (2011). Student perceptions of a positive climate for learning: A case study. *Educational Psychology in Practice*, 27(1): 65–82. <https://doi.org/10.1080/02667363.2011.549355>
- Griffin, G. (1994). *School mastery: Straight talk about boarding school management*. Lectern Publication.
- Gobena, G., A., (2024). Effects of academic stress on students' academic achievements and its implications for their future lives. *Anatolian Journal of Education*, 9(1): 113-130. <https://doi.org/10.29333/aje.2024.918a>
- Günel, Y. (2014). *Etkili okul değişkenlerinin öğrenci başarıları ile ilişkisi ve okul hesap verebilirliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Güven, P. (2019). *İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarının yordanmasında ana babanın akademik başarıya ilişkin beklentisi ve eğitime katılımının rolü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Haynes, N., M., Emmons, C., L. & Comer, J., P. (1994). *School climate surveys*. New Haven, CT: Yale Child Development Center, School Development Program.
- Heck, R., H., Larsen, T., J., & Marcoulides, G., A. (1990). Instructional leadership and school achievement: Validation of a causal model. *Educational Administration Quarterly*, 26(2): 94-125. <https://doi.org/10.1177/0013161X90026002002>
- Helvacı, M., A. & Aydoğan, İ. (2011). Etkili okul ve etkili okul müdürüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(2): 41-60. <https://doi.org/10.12780/UUSBD91>
- Hoy, W. K. ve Tschannen-Moran, M. (2007). The conceptualization and measurement of faculty trust in schools. Hoy, W. K., ve DiPaola, M. F.(Ed.). *Essential ideas for the reform of American schools*. Information Age Pub Incorporated.
- Hurley, R. (2012). The trustworthy leader: The first step toward creating high-trust organizations. *Leader to Leader*, 2012(66): 33-39. <https://doi.org/10.1002/ltl.20047>
- Innocent, S., & Andala, H., O.(2021). Relationship between students' discipline and academic performance in secondary schools in Rwanda. *Journal of Education*, 4(7): 20-37. <https://doi.org/10.53819/810181025021>
- İpek, C. (2016). Velilerin Okul Tutumu ve Eğitime Katılım Düzeyleri ile Aileye Bağlı Bazı Faktörlerin İlköğretim Öğrencilerinin Seviye Belirleme Sınavları (SBS) Üzerindeki Etkisi. *Pegem Eğitim Ve Öğretim Dergisi*, 1(2): 69-79.

- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mothata, W., & Squelch, J. (1997). *Eight keys to effective school management in South Africa*. Southern Book Publishers.
- Njoroge, P., M., & Nyabuto, A. N. (2014). Discipline as a factor in academic performance in Kenya. *Journal of Educational and Social Research*, 4(1): 289-307. <http://dx.doi.org/10.5901/jesr.2014.v4n1p289>
- Okoroma, N., S. (2004). School indiscipline and students' academic achievement in Port Harcourt Local Government. *Journal of Educational Development*, 1: 21-32.
- Okudan, Ü. & Yeşilyurt, E. (2021). Sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik dersi akademik başarısının değerlendirilmesi: TIMSS soruları örneği. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(10): 139-153.
- Özdemir, Ş. (2016). *Eğitimde veri madenciliği ve öğrenci akademik başarıları öngörüsün ilişkin bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, N. (2016a). *Okul müdürünün yönetsel davranışlarının akademik başarıyla ilişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özer, N. & Atik, S. (2014). Ortaokul ve lise öğrencilerinin okul müdürlerine güven düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 15(3): 87-106.
- Peet, A., Prakke, P. & Wolf, K. (2007). Challenging Parents, Teacher Occupational Stress And Health In Dutch Primary Schools. *International Journal About Parents In Education*, 1: 36-44. <https://doi.org/10.54195/ijpe.18247>
- Sang, B., Pan, T., Deng, X., & Zhao, X. (2018). Be cool with academic stress: The association between emotional states and regulatory strategies among

- Chinese adolescents. *Educational Psychology*, 38(1): 38–53.
<https://doi.org/10.1080/01443410.2017.1309008>
- Sarier, Y. (2016). Türkiye'de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3): 609 – 627.
<http://doi.doidestek.com/MetaDataDuzenle.aspx?ID=15868>
- Satmaz Kasımoğlu, Z. (2018). *Ortaokul ve lise öğrenci algılarına göre okul müdürlerinin liderlik davranışlarını yerine getirme dereceleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Saygın, (2025). Sınav başarısı için öğrencinin kaygı düzeyi nasıl olmalı?.
<https://www.sayginnlp.com/sinav-basarisi-icin-ogrencinin-kaygi-duzeyi-nasil-olmeli/>
- Shapiro, D. L., Sheppard, D. H., & Cheraskin, C. (1992). *Business on a handshake. Negotiation Journal*, 8(4): 365-377. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.1992.tb00679.x>
- Simeon, W., E., & Nnaa, L., F. (2020). Impact of discipline on students' academic performance in public junior secondary school in Rivers State. *International Journal of Innovative Psychology & Social Development*, 8(4): 95-104.
- Şeker, M. (2009). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin performans görevlerindeki başarıları ile ailelerinin eğitim-öğretim çalışmalarına katılım düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Terziu, L., Hasani, N., & Osmani, O. (2016). The role of the school principal in increasing students' success. *Revista de Stiinte Politice*, 50: 103-113.
- Tschannen-Moran, M., & Gareis, C. R. (2015). Faculty trust in the principal: an essential ingredient in high-performing schools. *Journal of Educational*

Administration, 53(1): 66–92. <https://doi.org/10.1108/JEA-02-2014-0024>

Tuncer, M. & Yılmaz, Ö. (2018). Sınıf öğretmenliği üçüncü sınıf öğrencilerinin akademik başarı durumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(1): 481-493. <https://doi.org/10.15869/itobiad.383623>

Tüzün, İ., K. (2007). Güven, örgütsel güven ve örgütsel güven modelleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(2): 93-118.

Yılmaz, Y. (2022). *Okulun bürokratik yapısı ile okul müdürüne güven arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Today, there is a need for productive individuals with developed thinking and problem-solving skills. With this need, educational institutions have undertaken to support the cognitive, affective, and psychological development of students as one of their main duties. In order to measure these developments, the concept of success is used (Borak, 2020). School success is a concept that researchers have difficulty in defining because it is related to many factors. In order to define student success more accurately, researchers have tried to limit success to the term “academic”, including the gain of student experiences in an educational sense (Güven, 2019). It can be said that the main emphasis in academic success is placed on student achievements, course grades, basic skills or exam scores (Akgöz, 2024).

Academic success should be examined from a multi-dimensional and broad perspective, as it is directly or indirectly affected by many factors (Akgöz, 2024). Elements such as the implemented education system and school management have an important place in the formation of these factors (Özdemir, 2016). The academic success of schools largely depends on the effectiveness of the school administrator, who is the person at the forefront of all educational activities

such as the implementation of educational programs and activities in the school. In fact, the number of academic studies investigating the contribution of school administrators to the development of the school and student success has increased significantly in the last forty years (Özdemir, 2016a).

In this context, the purpose of research is to examine the effects of trust in the school principal, the principal's management style, school climate and the school principal's leadership behaviors on students' academic achievement. In line with the general purpose, the sub-problems of the research are as follows:

Is there a significant relationship between the academic success of the student and;

1. Trust in the school principal
2. Students' perception of school climate
3. Students' perception of school effectiveness
4. Perception of the school principal's leadership behaviors

at the level of sub-dimensions?

Method

In this study, which aims to examine the effect of administrative variables on academic success, the relational screening model, one of the quantitative research methods, was used. The research population of the study consisted of students from 16 Anatolian high schools in the Adıyaman Central District that accept students without examination, while the sample group consisted of 2,180 students. Personal Information Form, "Trust in the Principal Scale", "School Climate Scale", "School Effectiveness Student Scale" and "Leadership Behavior Scale" were used in the study.

In the analysis of the data, firstly, normality analyses were performed. Since the data exhibited normal distribution, parametric tests were used in the analyses. In descriptive statistics, frequency and percentage values were calculated, while the Pearson Correlation Coefficient was calculated to determine relationship between the variables. Student-based weighted score averages were taken into account as the target attribute.

Findings (Results)

According to the obtained findings, there is a low-level and negatively significant relationship between students' trust in school principals and their academic success.

There is a low-level and negatively significant relationship between school principals' leadership behaviors and their academic success. There is a low level and negative significant relationship between the positive learning climate sub-dimension, communication sub-dimension, accessibility sub-dimension and supervision and evaluation of teaching sub-dimension and students' academic success.

There is a low level and positive significant relationship between the order and discipline sub-dimension of school climate and students' academic success. There is a low level and positive significant relationship between the parent-school relationship sub-dimension of school effectiveness and students' academic success.

Conclusion and Discussion

According to the research findings, as students' trust in the school principal increases, their academic success decreases. Although this result seems different from the widespread acceptance in the literature, it can be explained by some dynamics. It can be said that students who are unsuccessful academically tend to trust the school principal more than other students in order to overcome their failure, suppress this situation or receive academic support from school principals.

As the general leadership behaviors, positive learning climate, accessibility and supervision, and evaluation of teaching scores of school principals increase, students' academic success decreases. Findings supporting this result were obtained in the research conducted by Satmaz Kasımoğlu (2018).

As the communication skills of the school principal increase, students' academic success decreases. Excessive communication with students without balancing the frequency and intensity may disrupt principals' interest in academic processes. In addition, a communication-oriented management approach may weaken academic discipline and control mechanisms in the school, causing a loose management approach.

As the order and discipline in the school increase, students' academic success increases. Many studies in the literature also state that order and discipline have a very important and positive effect on students' academic performance. According to another result, the parent-school relationship positively affects

students' academic success. This result is similar to the widespread acceptance in the literature.

As a result, school principals need to carry out processes such as leadership, trust, communication, and school climate in a balanced way with students' academic discipline. It can be said that students do not want to be in direct communication with school principals, but they want to feel the authority of the principal, especially in the order and discipline stages of the education-training process. Continuous communication between parents and the school increases student performance. School principals' excessive trust can lead to students abusing this situation. In order to prevent this, it will be important for the principal to follow a process that also takes into account the academic discipline in the school. Schools' activities to improve the parent-school relationship will increase academic success. Further research into the reasons for the findings obtained from the research will contribute to the literature.

ŞEVKET BULUT'UN SÖZ VARLIĞINDA AĞIZLARDAN İZLER*

Burak TELLİ**

Ayşe AKBULUT***

Öz

Şevket Bulut yakın dönem Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerindendir. Hikâyelerinde sade bir dil kullanmış, yaşadığı bölgenin ağızlarından da etkilenererek yazılarında bu ağızlara ait söz varlığını da kullanmıştır. Memleketi Kilis olsa da hayatının önemli bir bölümünü Maraş'ta geçirmiştir. Bu sebeple eserlerinde genellikle bu yörenin söz varlığının izleri görülmektedir. Maraş'ın hemen hemen bütün köylerini dolaşıp yöreye özgü folklorik birikime sahip olmuştur. Bu folklorik birikim onun yazılarına da yansımış yöreye özgü pek çok kavram söz varlığında yer bulmuştur. Bu yönleriyle Şevket Bulut'un söz varlığında ağız özellikleri dikkat çekici ölçüde görülmektedir. Edebî eserlerde ağızların kullanımı konusu son yıllarda araştırmacıların yöneldiği bir konu olmuştur. Bu bağlamda Şevket Bulut incelenmesi gereken önemli bir şahsiyettir. Bu çalışmada ise Şevket Bulut'un hikâyelerinde ağızlara ait söz varlıklarının kullanımı incelenmiştir.

* Bu çalışma ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasından hareketle üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, btelli46@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, akbulutayse608@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye.

Tespit edilen söz varlıklarının bir kısmının Derleme Sözlüğü'nde (DS) kayıtlı olup farklı ağız bölgelerinde yaşamakta olduğu bir kısmı ise Derleme Sözlüğü'nde kaydı bulunmayan sözcükler olduğu görülmüştür. Bazı sözcüklerin ise ağızlardaki yaygın kullanımından dolayı Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) de geçtiği ve "ağızlardan" kaydıyla verildiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Söz varlığı, ağız, edebî eser, Şevket Bulut.

TRACES OF DIALECTS IN ŞEVKET BULUT'S VOCABULARY

Abstract

Şevket Bulut is a prominent figure in contemporary Turkish short story writing. He employed simple language in his stories, influenced by the dialects of his region, and incorporated vocabulary from these dialects into his writings. Although his hometown is Kilis, he spent a significant portion of his life in Maraş. Consequently, traces of the regional vocabulary are often evident in his works. He traveled to almost all the villages of Maraş, amassing a regional folkloric heritage. This folkloric heritage is reflected in his writings, and many regional concepts find their way into his vocabulary. In these respects, Şevket Bulut's vocabulary is notably characterized by dialectal characteristics. The use of dialects in literary works has been a topic of interest for researchers in recent years. In this context, Şevket Bulut is a significant figure deserving of study. This study examines the use of dialectal vocabulary in Şevket Bulut's stories. Some of the identified vocabularies were recorded in the Compilation Dictionary but exist in different dialect regions, while others were not recorded in the Compilation Dictionary. Some words, due to their widespread use in dialects, were also found in the Current Turkish Dictionary and were recorded as "from dialects."

Keywords: Vocabulary, dialect, literary work, Şevket Bulut.

Giriş

Ağızlar, yazı diline bağlı olarak belirli bir bölgede kullanılan ve bağlı olduğu yazı dilinden fonetik birtakım farklılıklar gösteren, bir yazı dili haline gelmemiş

diyalektlerdir. Söz konusu diyalektin konuşurları tarafından içerisinde çok sayıda ve genel olarak bilinmeyen zenginlikler bu diyalektler içinde yaşayabilmektedir. Dile, kültüre, sosyolojiye, tarihe dair pek çok alandan unsurlar diyalektler içinde bulunabilmektedir. O sebeple diyalektlere ait metinler günümüzde mezkur birçok disiplinden araştırmacılara kaynaklık yapmaktadır. Dil, her insan için doğuştan gelir ve birey içine doğduğu milletin dil ve kültürünü edinir. İnsan, doğası gereği ilk olarak dili “sözlü” boyutuyla öğrenir. Yazı dili ise çok daha sonra gelir. Dili daha esnek ve kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmadan sözlü boyutuyla kullanarak geliştirir ve daha sonra kurallar bütünü olan yazı dilini öğrenir ve yaz dili ile yazar. Bu sebeple dilin sözlü boyutu daha gelişmiş, zengindir; kültürel unsurları da daha çok barındırır. Ağızlar da dilin sözlü boyutunun birer ürünüdür.

Her yazı dili bir konuşma dilinden doğmuştur. Bir dil sahası içerisindeki çeşitli konuşma dillerinden biri belirli aşamalardan sonra yazı dili haline gelir. Bu bakımdan yazı dili bir memleketin diğer bütün konuşma bölgeleri için sunidir, o konuşma bölgesi içinse belirli bir derecede doğaldır. Çünkü yazı dili dayandığı konuşma diline dahi yüzde yüz uymaz. Bu yüzden diğer konuşma dillerinden bazı unsurlar onun içine girebilir (Ergin, 2012: 11). Roman, hikâye gibi yazı dili ile ortaya konan dil ürünlerinde farklı konuşma dillerine ait unsurları görmek mümkün hâle gelmiştir. Özellikle Anadolu sahasında cereyan eden olayların anlatıldığı edebî eserlerde geçen diyaloglarda konuşma diline ait unsurlara rastlanmaktadır. Buran’ın ifadesine göre konuşma diline ait kelimelerin yazı diline geçişini sağlayan en önemli yol, bu kelimelerin çeşitli yazılı metinlerde kullanılmasıdır. Ancak her yazılı metinde kullanılan kelime ortak dile girmiş sayılmaz. Ağızlardan alınan kelimeler bazı yöresel yazılı metinlerde kullanılabilir, bilim alanları için terim olabilir ve ortak dili kullanan çeşitli yazarların ve ediplerin yazılarında yer alabilir. Özellikle ortak dili kullanan yazarların ve ediplerin eserlerinde kullanılan konuşma diline ait kelimeler, yazı diline geçme durumunun

ilk aşamasını geçmiş sayılırlar. Bundan sonraki aşama bu kelimelerin yaygınlaşmasıdır (2002: 103).

Standart dil olarak da adlandırılan yazı dili, yerel ve sosyal tabakalara ait izler taşımayan, ağızlar üstü, norm oluşturuvcu bir prestij varyantıdır. Bu varyant, kullanıldığı sahada iletişim alanı en geniş varyanttır (Demir ve Yılmaz, 2021: 21). Standart dil ile ağızlar arasındaki olası sınırları belirleyecek dil bilimi ölçütleri bulunmamaktadır. Standart dille ağızlar iç içe geçmiş durumdadır. Hem farklı ağızlar arasında hem de standart dille ağızlar arasında geçişkenlik bulunmaktadır. Yazı dilinin kullanıldığı bazı alanlar ağız kullanımına kapalıyken bazıları açıktır. Şiir, masal, tekerleme, deyim, fıkra, halk hikâyesi, efsane gibi halk edebiyatı ürünlerinde söz varlığı ve söz diziminde ağız kullanımı görülebilmektedir. Özellikle roman ve hikâyelerdeki diyaloglarda ağız kullanımı alışılmış bir durumdur (Demir, 2013: 19-21).

Çağdaş edebî metinlerde kullanılan yerel sözcüklerin kullanımı üzerine bir çalışma yaptığını ifade eden Buran; Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Ömer Polat, Muştala Necati Sepetçioğlu, Tarık Buğra, Talip Apaydın, M. Akif Ersoy, Reşat Enis Aygen, Mustafa Kutlu, Kemal Bilbaşar, Abdurrahim Karakoç... gibi yazarlardan 30 civarında eseri taradıklarını ve çok sayıda yerel sözcük kullanımı tespit ettiklerini ifade etmiştir (2002: 103). Şevket Bulut da bu anlamda eserlerinde konuşma diline ait birçok yerel sözcüğü eserinde kullanmış yazarlardan biridir. Ayrıca Demir ağız ve edebiyat ilişkisini değerlendirdiği yazısında bir ağzın temel anlatım dilini oluşturduğu metinler olarak ağız edebiyatı ile standart dille yazılmış bir edebi metinde çeşitli nedenlerle ağız örneklerine yer verilmesi neticesinde edebi metinlerde ağız kullanımının ayırımına dikkat çekmektedir (Demir, 2009: 2). Bu bağlamda Şevket Bulut'un eserleri, ağız edebiyatı ürünü olarak değil de standart dille yazılmış edebi metinlerde ağız kullanımı örneği olarak görülebilir.

Yazı diliyle ortaya konmuş eserlerde yerel sözcüklere yer verilmesi, yazı dili-konuşma dili ilişkisi açısından önemli tespitler ortaya konmasına imkân vermektedir. Konuşma diline göre daha muhafazakâr bir yapıya sahip olan yazı dili, kendi imkânlarının sınırlarını aşıp özellikle bazı kavramların karşılanmasında konuşma dilinin imkânlarından yararlanmaktadır. Öyleyse bir dil sadece yazı dili boyutuyla ele alındığında o dilin çok daha sınırlı bir alanı kapsadığı görülmektedir. Dil, kendisine bağlı ağızlarıyla birlikte ele alındığında ancak o dilin bütün imkânlarını görmek mümkün olacaktır. Edebî bir metin içerisinde konuşma dilinden unsurların yer alması bazı kavramların karşılanmasında bir yöntem olarak da kullanılabilir. Yazılı metinlerde bu sözcüklere yer verilmesi, bu sözcüklerin zamanla yazı diline geçişini sağlayacak ve dile yabancı bir dilden sözcük alınarak o kavramın karşılanması durumunu da ortadan kaldıracaktır. Böylelikle dilin yeni kavramları karşılayacak sözcük ihtiyacı kendi öz imkânları dâhilinde karşılanmış olacaktır.

Şevket Bulut'un Hayatı ve Edebî Kişiliği

Şevket Bulut, 31 Temmuz 1936 tarihinde Kilis'te dünyaya gelmiştir. İlkokulu Kilis'te bitiren Bulut, 1952'de Adana Yapı Enstitüsünde yatılı okumaya başlar ve 1957'de mezun olur. Bulut, bu beş yıllık süre zarfında Anadolu'nun çeşitli illerinden gelen arkadaşlarıyla geçirdiği zaman sayesinde Anadolu insanını tanımıştır. Hayatının bir bölümünü Kilis'te geçirirken büyük bir bölümünü de Kahramanmaraş'ta geçirir ve Kahramanmaraş'ta evlenir. Büyük bir Maraş sevdalısidir. Kendisi adeta Maraş kültürünün içinde doğmuş ve büyümüş gibi o coğrafyanın suyundan ve havasından fazlaca beslenmiş ve etkilenmiştir. Bu beslenmeyi ve etkilenmeyi eserlerine de fazlaca yansıtmıştır. Meslek hayatının sağladığı imkânlar dahilinde özellikle Kahramanmaraş'ın birçok köyünü gezmiş ve oralarda yaşayan halktan topladığı folklor unsurlarını hikâyelerinde kullanmıştır. Hikâyelerinde işlediği konular Kahramanmaraş, Kilis, Adana, Hatay, Gaziantep, Malatya illerini kapsayan geniş bir alana yayılır (Hüküm, 2019: 31). Şevket Bulut

hikâyecilerimiz içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kendisi ise Türk hikâyecilerinden Ömer Seyfettin, Sait Faik, Sabahattin Ali ve Memduh Şevket Esendal'ı; yabancılardan ise Çehov ile Maupassant'ı severek okuduğunu belirtir. Bu yönüyle yazar, Ömer Seyfettin, R. Nuri Güntekin, Refik Halit Karay hikâyeciliğinin devamı sayılır (Karabulut. 2017: 99).

Şevket Bulut'un sekiz tane hikâye kitabı bulunmaktadır. İlk kitabı *Al Karısı*'dır, Hareket Yayınlarından 1971 yılında çıkmıştır. İkinci baskısı ise Dergâh Yayınları tarafından yapılan kitapta on altı hikâye yer alır. İkinci kitabı on bir hikâyeden oluşan *Sarı Arabalar*'dır, 1974'te Hareket Yayınlarından yayımlanmıştır. 1975 yılında Türk Edebiyatı Vakfı tarafından yayımlanan, içerisinde on üç hikâye bulunan üçüncü kitabı *Dilek Çınarı*'dır. Kefensiz Ölüler Bulut'un Dergâh Yayınları tarafından 1984 yılında yayımlanan dördüncü kitabıdır, on üç hikâye bulunur. Beşinci kitabı olan *Sınırdaki Tarla* 1996 yılında Dolunay Yayınları tarafından yayımlanır. Diğer kitapları yayım sırasıyla *Yıkık Minare*, *Baharı Göremeyen Çocuklar* ve *Derin Kuyu*'dur. Üçü de Dolunay Yayınlarından yayımlanır ve üçünde de on beş hikâye bulunur. *Yıkık Minare* ve *Baharı Göremeyen Çocuklar* 1996 yılında yayımlanırken *Derin Kuyu* vefatından on bir yıl sonra 2007'de yayımlanır. Dördüncü kitapla beşinci kitap arasındaki yayım tarihine baktığımızda Bulut'un yazmaya uzun bir süre ara verdiği görülmektedir.

Şevket Bulut hikâyelerini kaleme alırken sözlü ve yazılı kaynaklardan faydalanır. Yazar “Doğruluk” ve “Bir Salkım Üzüm” adlı hikâyelerinde masalı çağrıştıran ifadeler vardır. Bunlardan başka “Halo Mecid’in Firarı, Mert Düşman, Züriyet, Eşkiyanın Kanunu, Dilek Çınarı” gibi hikâyelerinde geleneksel anlatım özellikleri görülür (Karabulut, 2017: 98). Şevket Bulut'un en önemli ödülü Kayseri Sanatçılar Derneği tarafından, 1981 yılında “yılın hikâyecisi” seçilmesidir. Şevket Bulut, Cumhuriyet döneminin 100 önemli hikâyecisi arasında gösterilmiştir (Karabulut, 2002: 186). Cumhuriyet döneminin önemli hikâyecisi olan Şevket Bulut, 17 Eylül 1996'da vefat etmiştir.

Yöntem

Çalışmada Şevket Bulut'un hikâyelerinde geçen ağızlara ait söz varlığının tespiti amaçlanmıştır. Yazarın üç hikaye kitabında (Al Karısı, Dilek Çınarı, Baharı Göremeyen Çocuklar) yer alan kırk dört hikâye bu doğrultuda taranmış ve standart dil dışındaki söz varlıkları fişlenerek kayda geçirilmiştir. Bu söz varlıklarının bir kısmı söyleyiş farklılıklarından oluşmaktadır ancak önemli bir kısmı müstakil sözcük durumundadır. Ağızlarda yaygın kullanılan sözler Türkçe Sözlük'te de ağızlardan kaydıyla geçtiği için bu sözcüklere de "Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olanlar" başlığıyla yer verilmiştir. Diğer sözcükler ise GTS ve DS'deki varlık durumuna göre tasnif edilmiştir. Sözcüklerin anlamları, geçtiği sözlükte ve Şevket Bulut'un kullandığı anlamlar dikkate alınarak verilmiştir. Sözcüklere ait örnekler ilgili hikâyeden alınmış ve sonunda ayrıç içerisinde alıntı yapılan hikâyenin kısaltması ve sözcüğün geçtiği sayfa numarası verilmiştir.

Güncel Türkçe Sözlükte Olmayıp Derleme Sözlüğü'nde Olanlar

abaza: Cinsel istekleri istimna yoluyla gideren erkek. (DS I)

Hoca da abazaymış. (GA s. 155)

alayı: Hepsi, bütünü. (DS I)

Bu ekmeklerin alayı benim. (AOÇ s. 166)

aşkar: Şekil, eşkal, nişan. (DS I)

Dağ adamları, aşkarı bozuklar... (KYE s. 47)

azzık: 1. Azık. 2. Yiyecek. (DS I)

Bizim bildiğimiz orakçı azzığı kuşlukta ulaştırılır... (K s. 41)

bartıl: Yedirmelik, rüşvet. (DS XII)

Benden bartıl istedi. (KKA s. 59)

bıdır bıdır: Çocuğun tatlı tatlı konuşmasını anlatır. (DS II)

Yaşlı adam, çocuğun kulağına bazan bir şeyler fısıldıyor; küçük kız da ona, bıdır bıdır cevaplar veriyordu. (AOÇ s. 164)

biyol: 1. Ondan sonra. 2. Bir kere. (DS II)

İpten boşanan, deli dananın önüne durulmaz: Hele biyol eğleş... (KYE s. 46)

busat: 1. Elbise. 2. Süs eşyası. 3. Giysi. (DS II)

Çeyizi-busadı sandıklarda basılı kaldı. (KYE s. 50)

Militanlar yolcuların üzerinden çıkan paraları, altın ve busatları almış. (GA s. 152)

büngüldemek: Su topraktan kaynamak. (DS II)

Pınarın berrak suyu büngüldeyerek iniş aşağı hızla akıyordu. (DÇ s. 33)

cec: Savrulurak samanından ayrılmış tahlıl yığını. (DS III)

Cec zamanı on beş yirmi külek buğday ayırıp ağadan gizlese... (K s. 49)

cıfıt: Çarçabuk gidip geri gelen. (DS III)

Şimdi de kalkmışsınız, dünkü cıfıtlara yaranmak için türlü hokkabazlıklar yapıyorsunuz. (ET s. 12)

cibiliyet: Cibiliyet, huy, yaratılış. (DA)

Terbiyesizler, cibilliyetsizler... (GA s. 156)

çapik: Çarçabuk anlamında kullanılır. (DS III)

Çapik gelin hazırlanıp gelsin! (DG s. 165)

çarhıt: Eski, bozuk. (DS III)

Söylesen de şu benim çarhıt gemiye bir el atsa! (ET s. 10)

Şu çarhıt tulumbanın koluna biraz da sen asıl! (OBK s. 137)

çarpana: 1. Eski deri parçası. 2. Dört beş metre uzunluğunda yün kumaş. (DS III)

Ben yırtık çarpanayım... (D s. 60)

çıkın (çihın): Çıkın, torbacık, bohçacık. (DS III)

Kaynanası, içinde yufka ekmek, iki baş kuru soğan bulunan çıkını beline sardı; eline ayran sitilini alarak: (AK s. 7)

çılıbak: Çıplak. (DS III)

Uşaklar çılıbak... (NB s. 175)

çokuşmak: Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek. (DS III)

Hani, bu sizin Hasan Abiniz, kaderi kara bir herif ya: Bütün terslikler, gelip başına çokuşacak! (T s. 185)

çomruk (tomruk): Ağaç gövdesindeki yumru, budak. (DS III)

Çomruk süpürgeyi ateşe sokup uçlarını yaktı. (AK s. 7)

dalap: At isteyen kısrak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan. (DS IV)

Tıpkı Ağanın kısrak gibi dalap... (KKA s. 55)

denlemek: 1. Gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek. 2. Alay etmek, beğenmemek. (DS IV)

Sülo, onu yiyecek gibi denliyordu. (KKA s. 53)

depelenti: Ayak altı, fazla basılıp çiğnenmeye uygun yer. (DS IV)

Yarısı depelenti olur... (DÇ s. 28)

devşek: Çoluk çocuk. (DS IV)

Uşağınan-devşeğinen toplanıp gelmişler... (DÇ s. 28)

dıklmak: Girmek, sokulmak. (DS IV)

Karagöz caddesinde bir lokantaya dıklıydık. (S s. 88)

dombalak atmak: Takla atmak. (DS IV)

Yönünü hiç Kible'ye çevirmemiş ya; yallah deyince, araba uçuruma doğru savruldu: "Aman-yaman!" demeye fırsat bulamadan yedi dombalak attığımızı hatırlıyorum. (T s. 184)

döğme: 1. Ahlat, armut gibi yemişlerin tokmakla ezilerek kurutulmuşu. 2. Kadınların yüzlerinin iki yanına takılan altın süs. (DS IV)

Döğme boyalı, duvarlarda boy boy tablolar... (OA s. 155)

döven: 1. Bez dokuma tezgahı. 2. Tokmak (DS IV)

Döven döğerlerdi. (D s. 57)

düğürücü: Dünür giden, kız isteyiciliğine giden. (DS IV)

Her gün sayısız düğürücü geldi. (YN s. 121)

ellaham: Herhalde, galiba, zannedersem. (DS V)

Ellaham kızamık çıkaracak. (K s. 43)

evran: Büyük yılan, canavar. (DS V)

Bana Yılanlı Yusuf derler, bunun gibi ne evranlar ne kepkepi yılanlar yakalamış adamım.(YY s. 43)

felhan: Taşsız, kumsuz toprak. (UA)

Ağaçlara su yürümeden, felhanı kurumadan, gülünü dixin toprağa. (KG s. 110)

fırfırık: Topaç. (DS V)

Vay fırfırık akıllı oğlum, vay! (BİO s. 125)

fırlanmak: 1. Dönmek, dolaşmak, gezmek. 2. Baş dönme. (DS V)

Senin başın fırlanır deli... (S s. 90)

Körolası oğlan döndü, fırlandı, marazlı güdük Fatey'in düşüne kondu. (AK s.8)

gardaş: Kardeş. (DA)

Toy gardaş, hele buraya gel. (G s. 76)

gerneşmek: Gerinmek. (DS VI)

Sağa-sola gerneşti. (T s. 186)

Arada sırada doğruluyor, gerneşiyor, belini kütürdetiyordu. (K s. 41)

gilgil: Mısır tanesi, ak darı. (DS VI)

İki sokum gilgil ekmeğini başıma kakmasın... (BİO s. 125)

gimin: Gibi. (EA)

Kendir gimin belime doluyorum. (YY s. 39)

Kanları şu çulun üstüne göleklendi. (KYE s. 45)

Mozaik döşeme üzerinde kanları göleklenmişti. (KG s. 120)

göresmek: Göreceği gelmek, özlemek. (DS VI)

Babama çok görestim ana! (S s. 89)

görmeziye: Görmeksizin, görmeden. (DS VI)

Görmeziye yeniden azgın kalabalığın üzerine atlıyor. (KG s. 119)

görpe: Taze. (DS VI)

Kurt sürüye dalarsa koyunun görpesini-zebununu ayırmaz... (KYE s. 49)

Görpe avratları öte geçede. (K s. 50)

gövşen: Maviye çalan renk. (DS VI)

Gövşen gözlü Selver'im... (GD s. 108)

güpürtü: Gürültü, kuvvetli ayak sesi. (DS VI)

Önce toprak damdan bazı güpürtüler duyuldu. (KYE s. 46)

hadin: Haydi. (DS VII)

Hadin kardaşlarım; yürüyün arslanlarım... (MG s. 18)

Hadin başka kapıya! (K s. 49)

halaka: Çevre, dolay. (DS VII)

Kazım sık sık halakanın kıyısına geliyor, su taşıyan çocuktan şapşakla su alıyordu. (UT s. 90)

hatın: Hatun, hanım, kadın. (EİA)

Hadi hatın anam... (K s. 53)

Siz cevahir taşıyorsunuz hatın kızlarım... (K s. 53)

hayma: Bağ ve bahçelerde çalı çırpıdan yapılan çardak. (DVII)

Ömer Dayı yemeğini yemiş, haymanın seyrek gölgesine uzanmıştı. (K s. 45)

hecil olmak: Utanmak, sıkılmak. (DVII)

İrezil oldum, hecil oldum... (G s. 76)

hemi: Hem. (DVII)

Hemi de Ahır Dağı aşılarak. (KYE s. 45)

heye: Evet anlamındaki gerçekleşme edatı olup soruların olumlu olduğunu belirtir. (DVII)

Heye evlat! (KKA s. 50)

hımsımak: Bayatlamak, ekşimek, kokmak (yemek için). (DVII)

Hafifçe hımsıymış amma zararı yok! (S s. 86)

himi: Temel. (DVII)

Himini beğenmeyen bey konağına benzemişsin... (BİO s. 125)

horhop: Hep birden, birlikte. (DVII)

Dün Dereköylüler horhop, tortop olup; göçü-barhanayı tarlanın ortasına indirmişler... (DÇ s. 28)

hörmet: Hürmet, saygı. (ERA)

İhtiyar kadınla gelin konuk geçerken ayağa kalkıp hürmetle beklediler. (KKA s. 51)

hüsmek: Susmak. (DVII)

Sütten kesilen kuzu da önce meler, emme sonunda hüser. (DG s. 167)

Aslan Duran'ım bu hulkla yola çıkılmaz! (DÇ s. 29)

irahat: Rahat. (DVII)

Boyu devrilesiceler, cehennem kütükleri seni irahat komadılar. (G s. 76)

ismariç: Yapılması ısmarlanan şey, sipariş. (DVII)

Garson ısmariçlerimizi aşçıya bildirmeye giderken yaşlı adama ilk sorumu yönelttim. (AOÇ s. 165)

ızar: Çarşaf. (DVII)

Gavur Dağları bazen de doğunun ızar giyinmiş genç kızlarını andırır. (UT s. 85)

irezil olmak: Sıkıntı eziyet çekmek. (DVII)

Gerdek odasında irezil oldum... (G s. 76)

Tumanımın uçkuru koparsa irezil olurum... (DB s. 196)

istifil olmak: Anlaşmak, hesaplaşmak, yüzleşmek. (DVII)

İstifil olsun... (BİO s. 122)

kadasını almak: 1. Yerine ölmek (dua, temenni) 2. Günahını çekmek. 3. Sıkıntısını gidermek. (MA)

Anan kadasını alsın yavrum. (TEH s. 35)

Buyur oğlum, anan kadını alsın! (S s. 84)

Benim, gadasını aldığım... (GD s. 113)

kalaz: Deri su kabı. (DS XII)

Deri kalazını pınardan doldurdu. (K s. 44)

kanalga: İnanç, kanı. (DS VIII)

Çocuk gibi kanalgası kolay, eli açık, kazanmasını bilen fakat para harcarken ölçüyü kaçıran bir yapıya sahipti. (T s. 176)

kehlemek: Yorgunluktan sık sık soluk almak, solumak. (DS VIII)

Susuzluktan dili bir karış dışarıya fırlayan bir köpek, kehleyip duruyordu... (EYA s. 145)

kele: "Ayol, hey, yahu" anlamında ünlem. (DS VIII)

Bu tevir söz kele? (K s. 42)

Kele anam kör müsün? (TA s. 70)

kepkepi: Küçük ayakkabı çivisi. (DS VIII)

Bana Yılanlı Yusuf derler, bunun gibi ne evranlar ne kepkepi yılanlar yakalamış adamım. (YY s. 43)

kessenkes: kesin, kati, kesinliğe yakın olarak. (DS VIII)

...kessenkes havuzu yaptıracağım... (DÇ s. 31)

kıdım kıdım: Küçük küçük, azar azar. (DS VIII)

Kıdım kıdım can çekişerek öleceksin. (ZS s. 101)

kıyıcık: Pek yakın, komşu yer. (DS VIII)

Yoksa ölümünün ertesi günü, tarlaman kıyıcığına <<yasak>> levhası asardım. (DÇ s. 29)

kişlemek: Kovmak, ilgisini kesmek. (DS VIII)

Şunları kişi bacım... (NB s. 177)

kivre: Sünnet olan çocuğun elini, kolunu tutan ve çocuk üzerinde babalık hakkı olan kimse. (DS VIII)

Hasan Ağa'nın aile dostu, kivresiydi. (KKA s. 54)

komak: Koyuvermek, bırakmak. (DS VIII)

Ayıbın üstüne bir nokta korsun, kayıp olur Ağa... (KKA s. 54)

Boyu devrilesiceler, cehennem kütükleri seni irahat komadılar. (G s. 76)

koska: Çalımlı, iyi giyinmiş, güzel yakışıklı. (DS VIII)

Muhtar köyün içinde koska koska gezeceğine görevini yapsın... (DÇ s. 31)

kölük aşı: Eksili, etli ve sarımsaklı bulgur lapası. (DS VIII)

Ya kölük aşı istersin ya da demli çay... (K s. 47)

körocak: Çocuğu olmayan aile, çocuksuz aile. (DS VIII)

Körocaktı. (S s. 106)

kuzlamak: Hayvanlar yavrulamak, doğurmak. (DS VIII)

İneğimiz kuzladı. (KG s. 111)

Bir evin ikiden fazla ikiz kuzlayan davarının bir yavrusu çobana verilir. (NYT s. 142)

kütüklemek: Ekilecek olan topraktaki yabancı bitki ve ağaç köklerini çıkarmak, temizlemek. (DS VIII)

Güneşin eritemediği bayat karların üstüne yenisi kütükler... (UT s. 85)

lom lom: Büyük büyük lokmalarla (yemek için).

Hepiniz de lom lom yer zom zom çıkarırsınız! (BİO s. 126)

malak: Pantolon ve donun paçası. (DS IX)

Sonra tumanının malağı tutuşur, cayır cayır yanarsın. (KYE s. 46)

Uzun donunun malaklarına pıtıraklar yapışıyordu. (K s. 44)

malamat olmak: 1. Dile düşmek, rezil olmak, utanılacak duruma düşmek. 2. Kınanacak durumda olmak. (DS IX)

Beş bin lira yüzünden koca tarlam malamat oldu. (NYT s. 139)

melefe: Yatak ve yorgan çarşafı. (DS IX)

Kalpağının arasından bir melefe iğnesi çıkarıp tabanlarındaki dikenleri çıkardı. (NB s. 171)

meses: Hayvanları dürtmekte kullanılan ucu demirli değnek, üvendire. (DS IX)

Ağa kapılarında sürüne sürüne sırtında meses kırılmış öküze döndüm. (KKA s. 53)

nişlemek: Ne yapmak. (DS IX)

Nedek, nişleyek? (TEH s. 28)

öhlez: Zayıf, cılız, ölmek üzere olan. (DS IX)

Meyvalar öhlez ve kuruydu. (NYT s. 137)

ötlek: Korkak. (DS IX)

Amma da ötleksin ha! (KKA s. 55)

palaz: Keçi kılından, pamuktan dokunmuş kaba kilim. Yayı. (DS IX)

Ne kadar pılı-pırtı, çul-palaz varsa şu pencerenin önüne yığın bacı. (TEH s. 30)

pambık: Pamuk. (DS IX)

Daha bir hafta önceye beş lira gündelikle Maraş altına pambık toplamaya gidiydik. (NB s. 174)

parpazlamak: 1. Acıdan kıvranmak. 2. Umutsuzca çırpınmak. (DS IX)

Parpazlıyor, parpazlıyor; sonunda can veriyor. (BGÇ s. 37)

pekey: Peki. (DS IX)

Pekey, dirlik-düzenlik içinde yaşadığımız Alevi dostlarımız bu işe ne diyorlar? (TEH s. 25)

perpir: Kuş üzümü. (DS IX)

Gözlerimden perpir gibi yaşlar boşanıyor. (KYE s. 46)

pıtırak: Dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüylerine yapışan bir ot. (DS IX)

Uzun donunun malaklarına pıtıraklar yapışıyordu. (K s. 44)

pıtpıt: 1. Tembel, beceriksiz. 2. İnce, ufak bulgur. 3. Pelte. (DS IX)

Yağsız bulgur aşına, pıtpıt lepesine kaşık salladığın günleri unutmmuşsun... (BİO s. 126)

püsük: Kedi. (DS IX)

Fakat kara püsük başka bir kara püsüktü. (AK s. 10)

salıklamak: Bir kavramı bütün öğeleri ile anlatmak, bir şeyi özel ve temel niteliklerini sayarak tanıtmak, tanımlamak. (DS X)

1300 metre rakımda Ağa'ya çeltik ekimini salıklayan oydu. (S s. 105)

satıl: Kulplu su kabı, bakraç, kova. (DS X)

Kız kısmı yerden su satılını kaldırdı mıydı, şapkaıyla vurunca düşmedi miydi ver herife! (DG s. 166)

sehil: Sıcak yerler. (DS X)

Maraş bile bize sehil gelir. (KAO s. 141)

sevindirik: Birden ve çok sevinçle duyulan heyecan. (DS X)

"Sevindirik" oldum... (G s. 76)

siyeç: tarla ve bağ çevresine çekilen çatı vb. çit. (DS X)

Köyün girişinde, okul bahçesinin siyecinde kendi ellerimle diktiğim kan renginde açan köklü güllerden birini incitmeden söksün. (KG s. 110)

sohra: Ücretsiz yaptırılan iş, angarya. (DS X)

Senin de bu sohranı yerine getireyim. (OME s. 153)

sohranmak: Bir işi gönülsüz yaparken homurtu ile karışık söylenmek (Çayağzı), krş. sohranmak. (KA)

Anası sohrandıkça Hasan, ocağın başına oturur, meşe közleriyle yaktığı sigaraları üst üste içer, arpacı kumrusu gibi düşünürdü. (AK s. 8)

süllüm: Merdiven. (DS X)

Ulan avrat, yaşın elliye süllüm dayadı; daha akıllanmadın! (K s. 46)

süyük: Dam saçağı. (DS X)

Genç kızlar, yeni gelinler, toprak damların süyüklerinden gerilere doğru çekildiler. (DB s. 195)

şahra: Ekin sapı yükü. (DS X)

Yolma işimiz, şahra çekimimiz bir haftayacak biter mi? (K s. 47)

şapşak: Ağaştan oyma tas, bardak. (DS X)

Kazım sık sık halakanın kıyısına geliyor, su taşıyan çocuktan şapşakla su alıyordu. (UT s. 90)

şehir: 1. Kent. 2. Şehir. (DS XII)

“Boyalı şehir avratlarına can kurban” diye kendi kendine teselli ediyordu. (ÖM s. 69)

şendik: Şenlik, kalabalık. (DS X)

Yedi köyün şendiği, kış yaz bizim tarlanın ortasında toplanır... (DÇ s. 27)

takılamak: Tak tak ses çıkarmak. (DS X)

Bütün köy halkı, mavzer kurşunlarının Binboğa Dağı eteklerinde takılamasını bekliyordu. (G s. 75)

talamak: Kaplamak. Bürümek. (DS X)

Çoluk çocuğumuzu bitler talamıştı. (TEH s. 28)

taman: Hani, haniya. (DS XII)

Zenginin tarlaları sigortalı taman... (NYT s. 142)

Taman yağımızda yok ana! (S s. 87)

tavsır: Fotoğraf, resim. (DS X)

Askerde avradın tavsırına bakıp bakıp ağlayan sen değil miydin, yavrum? (İM s. 125)

teberik: Armağan, andaç, anmalık. (DS X)

Biricik teberiğim Hasan’ımı, doya doya koklarım umudundaydım. (BİO s. 128)

tevîr: Çeşit, tür. (DS X)

Karnında, bağırsağında ne tevîr kurt varsa hepsini bir çırpıda döker. (KYE s. 46)

tezgere: Yapılarda harç taşımaya yarayan, tahtadan yapılmış, iki kişinin taşıdığı bir çeşit araç. (DS X)

Kadın, tezgereyi bir tarafa bırakıp ağlayan çocuğa koştu. (NB s. 176)

tıntın: yavaş yavaş, ağır ağır. (DS X)

Hepsi de tıntın! (ÜBÖ s. 178)

tirşik: Yemeği yapılan bir çeşit ot. (DS X)

Maraş toprağında tirşik çorbasını bilmeyen de varmış. (KYE s. 45)

tutalgâ: Sara hastalığı. (DS X)

Kısır karılar, ağzı çarpık ihtiyarlar, tutalgâ gelinler doğru çınarın gölgesine koşarlar... (DÇ s. 28)

uluk: 1. Miskin, tembel, pasaklı. 2. Çürümüş, çürümeye yüz tutmuş. (DS XI)

Arabasının bir köşesinde ekmek parçaları, soğan sarımsak, uluk meyvalar bulunurdu. (DAM s. 129)

utuzmak: Oyunda, kumarda yitirmek. (DS XI)

Kahvede on lira utuzmuş! (NB s. 177-178)

üğüntü: 1. Talaş. 2. Her şeyin çok ince döküntüsü. (DS XI)

Sık sık, odanın ortasına üğüntü ve tozlar dökülüyor. (ZS s. 100)

vıgıl vıgıl: Çok, çok bol, kımılıtlarla kaynaşma durumunda (kurt, karınca, sinek, çocuk vb.). (DS XI)

Minnacık elleriyle ayaklarının başparmaklarını tutmuş, hem emiyor hem de vıgıl vıgıl kaynıyordu. (NB s. 176)

vızılamak: Arı, sinek vb. uçarken sürekli vızız diye ses çıkarmak. (DS XI)

Sayırsız mavzer kurşununa karşı beş serseri tabanca kurşunu vızılayıp durdu. (ÖM s. 70)

yamalıklı: Yamalı. (DS XI)

Kinkancın eteği yamalıklı olur, derler. (K s. 51)

yamrı yumru: Eğri büğrü (yuvarlak nesneler için). (DS XI)

Takoz Ahmet yamrı-yumru kamyonun çamurluğuna oturmuş, bir yandan bilet kesiyor bir yandan da bağıırıyordu... (TA s. 69)

yapıldak: Yalın ayak, yaya (yayan sözcüğüyle kullanılır.) (DS XI)

Size, kısaca o hikâyeyi anlatayım: Bir açığöz Hozatlı, bakmış ki, hemşehrileri, yayan-yapıldak Tunceli'ye doluşmuşlar. (KKS s. 91)

yekindirmek: Yerinden kaldırmak, yukarı kaldırmak. (DS XI)

Bulanık suda kalan balık gibi başını havaya yekindirirsin. (KAO s. 141)

yemeni: Ayakkabı. (DS XI)

Benim yemenim eskidi. (NB s. 175)

yörümek: Yürümek. (DS XI)

Aman dikkatli yürüyün... (K s. 53)

yumuş: İş, hizmet buyruğu. (DS XI)

Gelin, sen de bana az şekerli bir kahve yapıver kızım, diye yumuş buyururdu. (YN s. 120)

yural: Yular. (DS XI)

Yural takıp şehir uşağı yapmış... (BİO s. 127)

zahar: Herhalde, evet öyle. (DS XI)

Süslensem, giyinsem-kuşansam, ben de Sibel gibi olurum zahar... (D s. 60)

zom zom: Deve yürüyüşü için. (DS XII)

Hepiniz de lom lom yer zom zom çıkarırsınız! (BİO s. 126)

Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olanlar

aba: 1. Palto. (GTS) 2. Çoban, deveci ve göçebelerin giydiği uzun, yakasız üstlük, kepenek. (DS I).

Köyden abayla yola çıkmış; okumuş, okumuş, koca adam olmuştu. (BİO s. 122)

ablak: 1. Yayvan ve dolgun (yüz) (GTS) 2. Yüz hakkında güzel, parlak, yakışıklı. (DS I)

Müdür, ablak yüzlü, pehlivan yapılı bir adamdı. (OME s. 152)

acar: yeni, yeni olan. (GTS, DS I)

Dedim ya, acar evliydik... (S s. 89)

aha: İşte, orada, hemen şurada, bu. (GTS, DS I)

Aha sana su abi! (YY s. 42)

ahacık: İşte, orada, hemen şurada, bu. (GTS, DS I)

Rahmetli kocam Daşo'yla biricik oğlum Hamza'yı ahacık şuracıkta vurdular. (KYE s. 45)

Ahacık şu evde bir militan kadın gizleniyor. (ÖSN s. 56)

araz: 1. Belirti (GTS) 2. Sağır ve dilsiz. (DS I)

Allah sana bu arazi uygun görmüş. (AOÇ s. 170)

arınmak: Temizlenmek, yıkanmak. (GTS, DS I)

...erkek hamamında baştan aşağı yunup arınımtı. (GA s. 152)

avrat: Kadın. (GTS, DS XII)

Biraz da avrada düşkün. (İM s. 125)

Ulan avrat, yaşın elliye süllüm dayadı; daha akıllanmadın! (K s. 46)

Avratla aynı evde altı ay kalınca, su görmüş kurbağa gibi ağzın, ötmen değişti. (D s. 63)

azap: 1. Pişmanlık, çaresizlik, üzüntü, korku vb. durumların verdiği ruhsal sıkıntı (GTS). 2. Anadolu'nun birçok bölgesinde çiftlik uşağı. (DS I)

Ömer Ağa, uzun müddet düşünmüş, sonunda onu azaplığa kabul etmişti. (S s. 104)

baç: Hayvan vergisi. (GTS, DS II)

Doğuludan, batılıdan baç alan bu devenin sırtına, yirminci asrın tekniği eğri büğrü, inişli çıkışlı bir yol açmıştır. (UT s. 86)

bağda: 1. Ayağa vurulan, ipten, ağaçtan veya demirden yapılan köstek (GTS) Çelme, güreşte bacak atma. (DS II)

Kazım birkaç defa yan bağdaya davrandı. (UT s. 91)

barhana: 1. Küçük kervan; barhana (GTS) 2. Fasulye sırığı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık. (DS II)

Dün Dereköylüler horhop, tortop olup; göçü-barhanayı tarlanın ortasına indirmişler... (DÇ s. 28)

başçıl: Başkan, başbuğ, lider. (GTS, DS II)

Militanların başçılı hocanın sözünü böldü. (GA s. 155)

belik: Saç örgüsü. (GTS, DS II)

Elma yanaklı kızlar, uzun belikli gelinler, toprak damların süyüklerine oturmuş, güreşi izliyorlardı. (UT s. 90)

Ne yeni elbiseleri, ne güzel yüzleri, ne topuklarına inen belikleri onu ilgilendirmiyordu. (S s. 105)

berk: Sert, katı, sağlam, kuvvetli. (GTS, DS II)

Sabaha karşı, ovanın sovuğu çok berk oluyormuş. (İM s. 124)

bıldır: Geçen yıl, bir yıl önce. (GTS, DS XII)

Bacım, bıldır bu zamanlar Söğütlü'nün kenarında yolunu kestim... (S s. 108)

bor: Taşlık, işlenmemiş, sert toprak, ekilmemiş tarla. (GTS, DS II)

Bor bırakır, <<yarıcıya>> verir, yine de satmazdı. (NYT s. 140)

burç: Kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısı. (GTS, AA)

Benim kalemin bütün burçları yıkıktı. (KAO s. 140)

buymak: Donmak, üşümek. (GTS, DS II)

Baksana soğuktan buyduk! (S s. 89)

cascavlak: 1. Çıplak, yalın bir biçimde. 2. Saçsız. (GTS) 3. Tüysüz. (DS XII)

Cascavlak bir baş... (OA s. 156)

caymak: 1. Sözünden, kararından dönmek. (GTS) 2. Vazgeçmek. (DS II)

Sonra devletin itibarını düşünerek geri caydı... (EYA s. 150)

cebel: 1. Sahipsiz boş toprak. 2. Ekilmemiş tarla, ekime elverişli olmayan. (GTS, DS III)

İki erkek amele, çimentosu katılmış kum cebeline su döküp beton harcı yapıyorlardı. (NB s. 171)

cırnak: Tırnak, pençe. (GTS, DS III)

Senin de böyle uzun uzun, sivri sivri cırnakların olurdu. (D s. 61)

çalgın: Sıcak veya soğuktan gelişemeyerek cılız kalan ekin. (GTS, DS III)

Ermeniler tarafından yere vurularak çalgın haline getirildiği söylenti halindeydi. (DAM 128)

çalık: 1.Yüzünde çiban veya yara yeri olan. (GTS) 2. Yara, çiban izi (DS III)

Üstü başı perişan, yüzü güneş çalığı, saçları ak, bakışları donuk donuk bir kadın, durmadan ağlıyordu. (GSM s. 15)

çapıt (çaput): Eskimiş bez parçası; paçavra. (GTS, DS III)

Dalina çapıt bağlanıyor diye yüzyıllarca köyümüzün adını-şanını çevreye duyuran bir çınarı nasıl kesersin? (DÇ s. 30)

çemremek: Kolunu veya paçalarını sıvamak, eteğini toplamak. (GTS, DS III)

Kollarını çemredti. (YY s. 42)

çeneleşmek: 1. Karşılıklı olarak konuşmak (GTS) 2.Ağız kavgası yapmak. (DS III)

İki arkadaş on dakika kadar çeneleştiler. (ÜBÖ s. 180)

çingı: Kıvılcım. (GTS, DS III)

Herifimi, evimin tek çingısını ahacık şuracıkta kurşunladılar... (KYE s. 47)

çıra: 1. Bu bölümden küçük küçük kesilerek hazırlanmış, tutuşturma ve aydınlatma işlerinde kullanılan parça. (GTS) 2. Işık, aydınlık (DS III)

Göz nurunu çıra yapıp boz öküzün altını temizleyen Elif... (NB s. 179)

çimmek: 1. Yıkanmak. 2. Yüzmek (GTS, DS III)

Çocukluğumda göleklerinde çimdiğim Sakaltutan Deresi, üstüme üstüme geliyor. (ZS s. 103)

Bu kadar çimmeğe ne can dayanır ne odun! (YN s. 121)

çöğdürmek: Fıskırlarak, kavis çizerek işemek. (GTS, DS III)

Dizime oturduğu zaman, çöydürüp üzerime işiyor... (İM s. 126)

Az sonra fiskiye gibi sidiğini anasının dizine çöydürdü. (NB s. 176)

dadanmak: 1. Tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek (GTS) 2. Dadanmak, musallat olmak; alışkanlık peyda etmek. (AA)

Bu sarı saçlı Sibel denen yılan, orada dadandı. (D s. 59)

dağarcık: 1. Meşin torba. (GTS) 2. Dağlarda yetişen yabani bir yemiş. (DS IV)

Direklerde mavzerler, eski kılıçlar, sazlar, çoban dağarcıkları, demet yapılmış buğday başakları asılıydı. (KKA s. 52)

dam: Toprak damlı ev, kulübe, köy evi. (GTS, DS IV)

Damlardan bizlere bakan avratlarımızın, gelinlerimiz

huzurunda nasıl soyunuruk? (DB s. 194)

debelenmek: Tepinmek, çırpınmak, kımıldamak, hareket etmek. (GTS, DS IV)

Eşek bir iki debeleniştikten sonra ayağa kalktı. (CSB s. 27)

Az ileride, seyrek dallı haymanın altında karınları şiş iki üç çocuk debeleniyordu. (EYA s. 145)

depreşmek: Nüksetmek, tepreşmek, tekrarlamak. (GTS, DS IV)

Ökkeş'in içinde ılık bir şeyler depreşmişti. (KG s. 111)

deyi: "Diye" anlamında kullanılır. (GTS, DS IV)

Körocağ kalıcım deyi, kaygılı. (KKA s. 52)

dinelmek: Ayakta durmak, dik durmak. (GTS, DS XII)

Babası, karısı, iki çocuğu damın süyüğünde dinelmiş, durmadan kendisine mendil sallıyorlardı. (NYT s. 141)

domur domur: 1. Boncuk gibi iri taneler durumunda. (GTS) 2. Damla damla (ter ve su hakkında). (DS IV)

Domur domur açılan güllere baktığım zaman Küçüknaçar'ı, Kuzucak'ı, Kazanlıpınar'ı görmüş gibi olacağım. (KG s. 110)

döş: Göğüs, bağır. (GTS, DS IV)

Ankara altınını döşüne takıyorum. (DG s. 166)

dulda: Yağmur, güneş ve rüzgarın etki yapamadığı gizli, kuytu yer, kenar, saklanılacak yer, ağaç, bina gölgesi, gölge. (GTS, DS IV)

Bir zahmet, şu kayaların duldasına çömeliver... (EYA s. 145)

duluk: 1. Yanak, şakak, yüzün şakakla çene arasındaki yanı. (GTS, DS IV)

Uzun boylu olanı duluğuma duluğuma dürttü. (KAO s. 140)

ede: Büyük kardeş, ağabey. (GTS, DS V)

Hoş gelmişsin, edem. (KKA s. 52)

Sen ne diyon edem, biz halımızdan mumnunuk! (NB s. 174)

eğleşmek: Oyalanmak, eğlenmek; kalmak, tevakkuf etmek. (GTS, DS V)

İpten boşanan, deli dananın önüne durulmaz: Hele biyol eğleş... (KYE s. 46)

Haydi bakalım, eğleşmeyin! (DB s. 194)

ellik: Eldiven. (GTS, DS V)

Elliklerini kuşağının arasına soktu. (K s. 42)

emmi: Amca. (GTS, DS V)

Hasan, emmisi sayesinde adam oldu. (BİO s. 122)

essah: Doğru, gerçek olan. (GTS, DS XII)

Fren essahtan tutmuyor... diye bağırdı. (TA s. 79)

fıldır fıldır: 1. Göz sürekli ve hızlı bir biçimde sağa sola dönerek. (GTS) 2. Canlılık, hareketlilik, çabukluk anlatır. (DS V)

Amerikan uçakları Türk semalarında fıldır fıldır dolaşıyor. (GA s. 154)

fişki: At ve eşek gübresi. (GTS, KBA)

Arsız eşek tehlikenin geçtiğini anlayınca yine ay gölgesinde bulunduğu fişkileri koklayıp burnunu havaya kaldırmaya başladı. (CSB s. 26)

firez: Yeni çıkmış başlanmış ekin. (GTS, DS V)

Firez gibi cayıır cayıır yanıyor. (KKA s.55)

firik: Olgunlaşmaya başlayan tahıl. (GTS, DS V)

Ceyhan kıyısında teleme yaptığı, firik ütülediği günleri hatırladı. (NYT s. 141)

gayri: 1. Gayrı. (GTS) 2. Artık, bundan böyle. (DS VI)

Gayri kulaklarındaki küpeleri çekip koparmayacak. (AOÇ s. 167)

göç: Ev eşyası. (GTS, DS VI)

Dün horhop, tortop olup; göçü-barhanayı tarlanın ortasına indirmişler... (DÇ s. 28)

gölek: 1. Gölet. (GTS) 2. Küçük su birikintisi, gölcük. (DS VI)

Çocukluğumda göleklerinde çimdiğim Sakaltutan Deresi, üstüme üstüme geliyor. (ZS s. 103)

gövmek: Vurma ya da çarpma sonunda vücudun herhangi bir yeri morarmak, çürümek. (GTS, DS VI)

Açlıktan gözüm gövdiydi. (DÇ s. 36)

gütmek: Hayvan otlatmak. (GTS, DS VI)

Kuzu güderlerdi. (D s. 57)

habbe: 1. Zerre. (GTS) 2. Üzüm tanesi. (DS XII)

Evde bir habbe ateş yok!... (S s. 89)

hanek: Söz, lakırdı. (GTS, DS VII)

Eh, ağzım kibar haneğe yakışmaz... (D s. 60)

hele: Hele. (GTS, ERA)

Yekin hele kızım, yekin de Derviş Ali'yi çağır... (YT s. 100)

herif: Herif, adam. (GTS, DA)

Onulmaz dertlere düşesin herif... (D s. 61)

hezen: Damların üzerine düşenen kalın ve büyük ağaç, kırı. (GTS, DS VII)

Şu hezenler, şu ardıç mertekler taaa Elbistan'ın Ambar köyünden getirilmiştir. (KYE s. 45)

horanta: 1. Aile halkı. (GTS) 2. Çoluk, çocuk, bütün aile fertleri. (DS VII)

Yırtık bir şilte altında altı baş horantanın kıvrılıp uyuduğunu hatırlamaz olmuşsun... (BİÖ s. 127)

höykürmek: Heyecanlı veya kızgın bir biçimde bağırarak konuşmak. (GTS, DS VII)

Yusuף'un höykürmesi uzun müddet devam etti. (YY s. 40)

Höyküre höyküre ağıladı. (D s. 60)

ılgıt ılgıt: Yavaş yavaş, hafif hafif (esen rüzgar, akan su vb. şeyler için). (GTS, DS VII)

Köyümün ılgıt ılgıt havasına, burcu burcu havasına hasret kaldım. (KG s. 110)

ırak: uzak. (GTS, DS VII)

Kıraç tarlamız gözümden ırak olmasın... (YT s. 99)

ırgalamak: 1. Yerinden oynatıp sallamak. (GTS) 2. Sarsmak, sallamak. (DS VII)

Koca gövdesini hafifçe ırgaladı. (KKA s. 50)

ırgalanmak: 1. Sallanmak. 2. Irgalama işi yapılmak; sallanmak. (GTS, DS VII)

Yerinde sevinçle ırgalandı. (BİÖ s. 122)

ışlamak: Parlamak. (GTS, DS VII)

Gelinimiz Fidan'ın gözleri ışılasa! (K s. 4)

ışmak: Aydınlanmak. (GTS, DS VII)

Daha gün ışımamıştı. (ÜBÖ s. 171)

ışkın: 1. Filiz. (GTS) 2. Bir yıllık ağaç sürgüsü. (DS VII)

Erkenden kalkar, hiçbir iş bulamasa ağaçların dibinden fışkıran ışkınları keserdi... (KAÖ s. 143)

ışmar: Kaş, göz işareti. (GTS, DS VII)

Kalk gidelim diye ışmar ediyor. (OA s. 163)

kalpak: 1. Kesik koni biçiminde deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık. (GTS) 2. Saban demiri ile oku birleştirip tutan ağaç. (DS VIII)

Kalpağının arasından bir melefe iğnesi çıkarıp tabanlarındaki dikenleri çıkardı. (NB s. 171)

kavat: 1. Pezevenk (GTS) 2. Yolsuz birleşmelerde aracılık eden erkek. (DS VIII)

Ulan kavat, eğer yılanı yakalamazsan, seni afsunculuk suçundan karakola götürürüm. (YY s. 41)

kelli: 1. Çıkma durumundaki sözlerin ardı sıra geldiğinde birbirine bağladığı iki yargıdan birincisini zorlayıcı bir sebep olarak gösteren bir söz. (GTS) 2. Sonra. (DS VIII)

Kurban olsun namaza, kalbi cıfıt mezarlığı olduktan kelli! (S s. 108)

kendir: Urgan, ip. (GTS, DS VIII)

Ağanın adamları çadırın önündeki ardıc ağacına bir kendir asıyorlar. (KKA s. 57)

kenger: Yabanıl enginar. (GTS, DS XII)

Dağlardan, keven, kenger, yemlik, gavurpancarı, dağ alıcı devşirirlerdi. (D s. 57)

keven: Dikenli bir çeşit ot. (GTS, DS VIII)

Dağlardan, keven, kenger, yemlik, gavurpancarı, dağ alıcı devşirirlerdi. (D s. 57)

kırım: Bir şeyin fiyatında yapılan indirim. (GTS, DS VIII)

Herkes anlaşıp az kırımla iş alıyor. (OA s. 162)

kölük: 1. İş ve yük hayvanı. (GTS) 2. Boynuzlu olması gerektiği halde, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan: Kölük keçi (DS VIII)

Kölük keçimiz, ne hikmetse, bu yıl ikiz doğurdu. (KG s. 111)

kömbe: 1. Un, tuz ve yağ ile yoğrulan kızgın sacda veya fırında pişirilen ekmek (GTS) 2. İki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek. (DS VIII)

Sabahtan beri aç olduğunu bildiği için ona yarım kömbe verdi. (CSB s. 24)

kösnü: 1. Şehvet (GTS) 2. Köstebek. (DS VIII)

Çıktığın kösnü yuvasına... (D s. 62)

köşker: Kunduracı, yemenici, kundura onarıcısı. (GTS, DS VIII)

Beni eli böğrümde bırakıp bir köşker kalfasına varmıştı. (KAO s. 142)

kulaç: Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık. (GTS, DS XII)

Beli kaç kulaç gelir acaba? (CSB s. 28)

kulun: Altı aylığa kadar olan at veya eşek yavrusu. (GTS, DS VIII)

İki yıl önce kuzlamış fakat daha yavrusu 'kulun' iken ölmüştü. (KKA s. 53)

kutnu: Pamuk veya ipekle karışık pamuktan dokunmuş kalın, ensiz kumaş çeşidi. (GTS, DS XII)

Çolu-çocuğa tuz-şeker, kutnu-kumaş alırım. (T s. 180)

külek: Bal, yağ, yoğurt vb. Şeyler koymaya yarar tahta kova. (GTS, DS VIII)

Bir külek buğday, bir oğlak, iki salkım üzüm-köyde bu hırsızlık sayılmaz ya-bir av tüfeği... (KH s. 97)

kürtün: Palan, semer. (GTS, DS VIII)

Kürtünü bir yana düşürmüştü. (CSB s. 27)

küşne: Burçak. (GTS, DS VIII)

Biz namusu küşne tarlasında bulmadık. (KKA s. 60)

lök: 1. Erkek deve. (GTS, DS IX)

Köyün üstüne Başkonuş dağının koca gölgesi lök gibi oturmuştu. (NB s. 172)

meret: Uğursuz, hayırsız. (GTS, DS IX)

Bu yaradan onman gayri meret! (K s. 45)

mertek: 1.Yapıda kullanılan dört köşe veya yuvarlak kalınca ağaç. (GTS) 2. Kestane ağaçlarını yontarak yapılan çit. (DS IX)

Şu hezenler, şu ardıç mertekler taaa Elbistan'ın Ambar köyünden getirilmiştir. (KYE s. 45)

miymıntı: 1. İnsanın sabrını tüketecek derecede yavaş ve mızımızca iş gören(kimse). (GTS) 2. Zavallı, işe yaramaz. (MA)

Gelse de kayınbabası olacak miymıntıyı görse! (BİO s. 123)

mucuk: Bir tür küçük sinek. (GTS, DS IX)

Bir sinek bir mucuk çokuşur ki Allah beterinden saklasın! (KAO s. 141)

murdar: 1. Kirli (GTS) 2. Pis. (EİA)

Murdar itlere arka çık bakalım! (S s. 85)

okkalamak: Bir şeyin ağırlığını yaklaşık olarak anlayabilmek için elle yoklamak. (GTS, DS XII)

Okkalayıp sağına aldığı bir güreşçinin ya bacağı kırılır ya da sırtı yere gelirdi. (UT s. 89)

okuntu: Küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı. (GTS, DS IX)

Sana okuntu getirdim. (KKA s.51)

onmak: Rahata kavuşmak, mutlu olmak. (GTS, DS IX)

Bu üç şeye dokunan onmaz! (DÇ s. 30)

onulmak: 1. Onma işine konu olmak (GTS) 2. İyileşmek (yara için). (GTS, DS IX)

Onulmayan bir hastalığı olsa gerek! (AOÇ s. 166)

ölgün: 1. Cansız, renksiz, dikkat çekmeyen. 2. Gücü azalmış, zayıflamış. (GTS) 3. Gücsüz, bitkin. (DS IX)

Ölgün ölgün çevresine bakındı. (S s. 83)

Yaşlı adam, ölgün adımlarla yürüyüp gitti... (GD s. 108)

pirpirim: Semizotu. (GTS, DS IX)

Bahçelerde pirpirim/ Döşürdüm birim birim/Mustafa'yı everdim/Halil'e Allah kerim. (K s. 44)

salık: 1. Tavsiye (GTS) 2.Haber, bilgi. (DS X)

Hastayı İstanbul'a götürmemi salık veren de odur. (AOÇ s. 169)

salma salmak: 1. Genellikle köylerde işlerin görülmesi için ihtiyar heyetinin kararıyla her evden para toplamak. (GTS) 2. Köy bütçesine para vermek. (DS XII)

Zarar ziyanın neyse salma salar, kuruş kuruş toplatırım... (DÇ s. 31)

satılcan: Akciğer zarı yangısı, zatürcep. (GTS, DS X)

Babam satılcan oldu, deyi yazdık... (YT s. 103)

sayrı: Hasta. (GTS, MA)

Hastanın, sayrının burada işi ne? (DÇ s. 30)

sırım: 1. Bazı işlerde sicim yerine kullanılan, ince ve uzun, esnek deri parçası. (GTS) 2.Kara kuru, sağlam yapılı (kimse için). 3. Deriden yapılmış sicim benzeri şerit; özellikle çarık dikmekte kullanılır. 4. Çarık yamalı, çok dayanıklı. (DS X)

sıvışmak: 1. Haber vermeden sessizce gidivermek; tüymek. (GTS) 2. Kaçmak. (DS X)

Sonra da birer ikişer olayların ilk günlerinde sıvışıp kaçtılar. (GA s. 155)

silkmek: Ani bir hareketle sarsmak. (GTS, DS X)

Necmettin Bey, kıymetli bir kumaşın tozunu silkiyormuş gibi çocuğun yüzüne iki tokat vurdu. (OA s. 168)

sitil: Bakırdan yapılmış, kulplu, büyük bakraç veya kova; çitil. (GTS, DS X)

Kaynanası, içinde yufka ekmek, iki baş kuru soğan bulunan çıkını beline sardı; eline ayran sitilini alarak: (AK s. 7)

Bir elinde yular diğerinde ayran sitili vardı. (K s. 42)

sokranmak: Söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek. (GTS, DS X)

Menekşe Hanım için için sokrandı... (S s. 91)

sokum: 1. Lokma. 2. Yufka ekmeğinden yapılan dilim. (GTS, DS X)

Karışık undan pişirilme bazlamayı sokum yapıp bakır tabağa yanaşırdım. (KG s. 113)

soyka: 1. Ölen kişinin giysileri. 2. Olumsuz bir durum, nesne ve kavramları anlatmak üzere kullanılan bir söz. (GTS, OSA)

Dönümü ağır soykanın... (K s. 41)

söbe: Yuvarlak biçimi, oval. (GTS, DS X)

Muavin, şoförün tersine, uzun boylu, siyah gür kıvrık saçlı söbe yüzlüydü. (YY s. 36)

sündürmek: Bir şeyi çekerek uzatmak, esnetmek. (GTS, DS X)

Her gece ve her sabah dua öğretir, bilmezlerse kulaklarını sündürürdü. (YN s. 120)

şavk: Işık, aydınlık. (GTS, DS X)

Güneş vurdukça şavkı gözlerini kamaştırıyordu. (K s. 41)

tahra: 1. Bir tür eğri budama bıçağı. (GTS) 2. Ağaç budamaya, kesmeye, odun kırmaya yarayan, satırdan biraz büyük, demir saplı araç. (DS X)

Yüklüğün altından odun tahrasını kaptı. (AK s. 10)

teleme: Yağı alınmış süttten yapılan peynir. (GTS, DS X)

Ceyhan kıyısında teleme yaptığı, firik ütülediği günleri hatırladı. (NYT s. 141)

telis: Keten ya da kendirden seyreke dokunmuş çuval. (GTS, DS X)

Ne kadar yorgan-döşek, telis-çuval varsa terasa yığıldılar. (TEH s. 30)

terki: Atın arkası. (GTS, DS X)

Kaçakçıların terkilerine atıp getirirler. (DG s. 166)

tıfıl: 1. Zayıf, ufak tefek. (GTS) 2. Gelişmemiş, büyümemiş. (DS XII)

İyi ki bir tıfıla düşmedik... (OA s. 163)

tike: Parça lokma, dilim (genellikle et, ekmek, peynir vb. için). (GTS, DS X)

Etlerin tike tike ola da, aç kurtlar önüne atıla... (D s. 65)

toklu: Altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu. (GTS, DS X)

Maaşımla bir toklu alıp kurban olarak keseceğim. (ZS s. 103)

topak: 1. Yuvarlak, küre biçiminde. (GTS) 2. Kitle, küleş. (DS X)

Ahır Dağı'nın doruklarını bir topak bulut süslüyordu. (BGÇ s. 36)

tuluk: Peynir, yağ, pekmez vb. Yiyeceklerin konduğu hayvan derisinden yapılmış kap, tulum. (GTS, DS X)

Bazıları kıllı tuluklara aceleyle su dolduruyorlardı. (EYA s. 146)

tuman: Don, şalvar. (GTS, DS X)

Tumanımın uçkuru koparsa irezil olurum... (DB s. 196)

ummak: 1. İstemek, dilemek. (GTS) 2. Özenilen şeyin elde edilememesinden dolayı, lohusada meme; erkek ve erkek çocukta, üreme organı şişmek. (DS XI)

Gözü ummuş: Hayaları şişti. (S s. 92)

uşak: 1. Çocuk evlat. 2. Erkek çocuk. (GTS, DS XI)

Uşaklar çılıbak. (NB s. 175)

vınıltı: Çınlama (GTS, DS XI)

Kulaklarımdaki bu vınıltılar ne zaman kesilecek? (ZS s. 103)

yadırgı: Yabancı. (GTS, DS XI)

Yadırgı değil Ağam; Hasan Ağanın yeni seyisiyim. (KKA s. 51)

yal: İnek, köpek vb. hayvanlara yedirmek için hazırlanan unla ufak kepek karışımı sulu yiyecek. (GTS, DS XI)

İtin yalı, bizim yediğimizden yağlı... (K s. 51)

yalak: 1. Hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap. (GTS) 2. Köpeklere yem ve su verilen taştan, ağaçtan oyularak yapılan kap. (DS XI)

Kuyunun önündeki ıslak tahta yalağa binlerce arı üşüşmüştü... (EYA s. 145)

yalım: 1. Alev (GTS). 2. Şimşek. (DS XI)

Dışarıya çıkar çıkmaz yüzümü korkunç bir yalımın yakıcı dili yaladı. (OBK s. 132)

yavuklu: Nişanlanmış kız. (GTS, DS XII)

Sivas'a git, köydeki yavuklunla hasret gider. (DB s. 191)

yavuz: 1. İyi, güzel, iyi huylu. 2. Yiğit, mert. 3. Eliaçık. 4. Becerikli, çalışkan. (GTS, DS XI)

Ele bina yapmaya yavuz amma bize gelince bin dereden su getirir. (OA s. 162)

yaymak: Otlatmak. (GTS, DS XI)

Komşu kızımız Fadime'yle Cancık Mağarasına çevresine kuzu yaymaya gitmiştik. (KAO s. 142)

yeğin: 1. Şiddetli (GTS) 2. Yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan. (DS XI)

Karnımda yeğin acıktı. (K s. 41)

yeğni: Hafif. (GTS, DS XI)

Karpuzun yeğnisi, parlak kabuklusu, damarlısı eyi olur... (K s. 48)

yekinmek: 1. Davranmak, olduğu yerden fırlamak, ayağa kalkmak, kalkmak için hareket etmek, kımıldamak (GTS) 2. Bir eylem yapmaya davranmak. (DS XI)

Bütün gücünü toplayarak, yeniden ayağa yekiniyor. (KG S. 119)

yemlik: 1. Yem için ayrılan (GTS) 2. İlkbaharda yetişen, uzun ve sivri yapraklı toplanıp yenilen bir yabancı ot. (DS XI)

Dağlardan, keven, kenger, yemlik, gavurpancarı, dağ alıcı devşirirlerdi. (D s. 57)

yen: Giysi kolu, kol ağzı. (GTS, DS XI)

Ökkeş kolunun yeniyle alnına biriken terleri sildi. (KG s. 115)

yenice: Yeni yetişen bağ. (GTS, DS XI)

Üç yaşındaki yeniceyi, iki parça zeytinliği neyle aldın? (DÇ s. 32)

yılandık: Kemik veremi. (GTS, DS XI)

Yedi yaşındayken sol ayağı yılandık olmuştu. (DÇ s. 36)

yitirmek: Kaybetmek. (GTS, DS XI)

Azrail benim ecel defterimi yitirdi! (YN s. 119)

yolak: Patika, keçi yolu. (GTS, DS XII)

Yolda-yolakta, çarşıda-pazarda hep onu düşünüyordu... (TA s. 71)

yonga: 1. Kesilen, yontulan veya rendelenen bir şeyden çıkan parça; kamga (GTS) 2. Yontulmuş küçük odun parçaları, talaş. (DS XI)

Bir yonga parçası sıçrayıp alnına değdi. (DÇ s. 35)

yunmak: Yıkanmak. (GTS, DS XI)

...erkek hamamında baştan aşağı yunup arınmıştı. (GA s. 152)

zebun: Zayıf, perişan. (GTS, EA)

Kurt sürüye dalarsa koyunun görpesini-zebununu ayırmaz... (KYE s. 49)

zibidi: Parasız, işsiz, başıboş, kötü giyimli. (GTS, DS XI)

Cani ruhlu zibidi! (BGÇ s. 37)

zorlu: 1. Şiddetli (GTS) 2. Güçlü, dayanıklı. (DS XI)

Köyden kolay kolay adam çıkmaz amma çıkınca da zorlusu çıkar... (BİO s. 122)

Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olmayanlar

bulmacalık: Bulma işi karşılığı verilen para, ücret.

Karakola haber versek üçte birinin parasını bize bulmacalık olarak verirler. (K s. 52)

cücükçülük: Faizle para almak-vermek.

Bu da olmazsa helal haram demeden "Cücükçülük" yapıp faize para verseydim. (NYT s. 137)

çibidik: Alkış.

Döndü kadın, keyfinden çibidik çalıp oynuyordu. (K s. 52)

donatımlık: Kişinin günlük hayatı içerisinde olağan ihtiyaçlarının hepsi.

Avuç dolusu para döküp çarşıdan her gün yiyecek alacağına, koltuğuna şarap şişeleri sıkıştıracağına, çocuklarına donatımlık al! (D s. 64)

gömgöv: Masmavi.

Uzun boylu, sarı saçlı, gömgöv gözlü... (BİO s. 120)

karmakatma: ?

Karmakatma hazırlar: Asma yaprağıyla yerik... (S s. 90)

karamet çalmak: İftira, haksız söz.

Alevi komşularımız bize böyle bir karamet çalmamalıydı. (İ s. 66)

küskülük: ?

Temel klas zaptında bir kalem oynattı; küskülüğü kaya gösterip bize yüz bin lira kazandırdı. (OA s. 163)

takıldak (tahıldak): Büyümemiş incir meyvesi.

Bakır tasa sıcacık sütü sağıp, takıldak(Ham incir) sütlerini içine sıkır, beş dakika beklerdi. (NYT s. 142)

tırahom: ?

Köyde, tırahomdan yakasını göster? (BİO s. 126)

umsuluk: Çok istenen bir şeyin son anda gerçekleşmeyerek elde edilememesi ve bunun sonucundaki his.

Bu oğlanın umsuluk olduğu belliydi... (S s. 85)

yammak: Eğmek, bükmek.

Her şeyden habersiz olan Abdurahman, karyolanın üzerine oturmuş; iç çamaşırlarını yamıyordu. (KG s. 116)

yeyimci: Hakkı olmadan bir nimeti edinmek.

Adamın yeyimci olduğunu söylüyor... (ÜBÖ s. 180)

SONUÇ

Ağızlar, yazı diline bağlı olarak belirli bir bölgede kullanılan ve bağlı olduğu yazı dilinden fonetik birtakım farklılıklar gösteren, bir yazı dili haline gelmemiş diyalektlerdir. Söz konusu diyalektin konuşurları tarafından içerisinde çok sayıda ve genel olarak bilinmeyen zenginlikler bu diyalektler içinde yaşayabilmektedir. Dile, kültüre, sosyolojiye, tarihe dair pek çok alandan unsurlar diyalektler içinde bulunabilmektedir.

Şevket Bulut yakın dönem Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerindendir. Hikâyelerinde sade bir dil kullanmış, yaşadığı bölgenin ağızlarından da etkilenecek yazılarında bu ağızlara ait söz varlıklarını da kullanmıştır. Hayatının önemli bir

bölümünü Maraş'ta geçirmiştir. Bu sebeple eserlerinde genellikle bu yörenin söz varlığının izleri görülmektedir.

Bu bağlamda Şevket Bulut incelenmesi gereken önemli bir şahsiyettir. Bu çalışmada ise Şevket Bulut'un hikâyelerinde ağızlara ait söz varlıklarının kullanımı incelenmiştir. Tespit edilen söz varlıklarının bir kısmının Derleme Sözlüğü'nde kayıtlı olup farklı ağız bölgelerinde yaşamakta olduğu bir kısmı ise Derleme Sözlüğü'nde kaydı bulunmayan sözcükler olduğu görülmüştür. Bazı sözcüklerin ise ağızlardaki yaygın kullanımından dolayı Güncel Türkçe Sözlük'te de geçtiği ve "ağızlardan" kaydıyla verildiği görülmüştür.

Çalışmada Şevket Bulut'un hikâyelerinde geçen ağızlara ait söz varlığının tespiti amaçlanmıştır. Yazarın hikâyeleri bu doğrultuda taranmış ve standart dil dışındaki söz varlıkları fişlenerek kayda geçirilmiştir. Bu söz varlıklarının bir kısmı söyleyiş farklılıklarından oluşmaktadır ancak önemli bir kısmı müstakil sözcük durumundadır. Ağızlarda yaygın kullanılan sözler Türkçe Sözlük'te de ağızlardan kaydıyla geçtiği için bu sözcüklere de "Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olanlar" başlığıyla yer verilmiştir. Diğer sözcükler ise GTS ve DS'deki varlık durumuna göre tasnif edilmiştir. Sözcüklerin anlamları, geçtiği sözlükte ve Şevket Bulut'un kullandığı anlamlar dikkate alınarak verilmiştir. Sözcüklere ait örnekler ilgili hikâyeden alınmış ve sonunda ayraç içerisinde alıntı yapılan hikâyenin kısaltması ve sözcüğün geçtiği sayfa numarası verilmiştir.

"Güncel Türkçe Sözlükte Olmayıp Derleme Sözlüğü'nde Olanlar" başlığında 131 adet, "Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olanlar" başlığında 149 adet, "Hem Güncel Türkçe Sözlük'te Hem Derleme Sözlüğü'nde Olmayanlar" başlığında 13 adet söz varlığı unsuru tespit edilmiş olup bu başlık altındaki madde açıklamaları tarafımızca verilmiş olup 3 tanesine bağlamdan hareketle bir anlam verilememiştir. Toplamda tespit edilen 293 söz varlığı unsuru ağızlardaki kullanımlarına göre incelenmiştir. Şevket Bulut'un eserlerinde

konuşma dilinden unsurların yer alması bazı kavramların karşılanması bir yöntem olarak da kullanılabilir. Yazılı metinlerde bu sözcüklere yer verilmesi, bu sözcüklerin zamanla yazı diline geçişini sağlayacak ve dile başka yabancı bir dilden sözcük alınarak o kavramın karşılanması durumunu da ortadan kaldıracaktır. Böylelikle dilin yeni kavramları karşılayacak sözcük ihtiyacı kendi öz imkânları dâhilinde karşılanmış olacaktır.

KISALTMALAR LİSTESİ

AK: Al Karısı	İM: İntikam Mangası
AOÇ: Akıyla Oynayan Çocuk	K: Kısmet
BGÇ: Baharı Göremeyen Çocuklar	KAO: Küsküç Ali'nin Oğlu
BİO: Baba İle Oğul	KG: Kan Gülleri
CSB: Cinin Sırtındaki Bıçak	KH: Kutsal Hırsızlık
D: Dolmalar	KKA: Kuyruğu Kesilen At
DAM: Delinin Ağzındaki Meme	KYE: Kahramanmaraş'ın Yıkık Evleri
DB: Dumansız Bacalar	MG: Meydandaki Gazi
DÇ: Dilek Çınarı	NB: Namus Borcu
DG: Dördüncü Gelin	NYT: Nehir Yatağındaki Tarla
DS: Derleme Sözlüğü	OA: Okul Arkadaşım
ET: Eski Toprak	OBK: Okulun Bitişindeki Kahve
EYA: 50. Yıl Armağanı	OME: Odacı Mehmet Efendi
G: Güveyi	ÖM: Öfkeli Mayınlar
GA: Gölgesiz Ağaçlar	ÖSN: Ölümün Sıcak Nefesi
GD: Günah Dönemeci	S: Sığıntı
GSM: Gözleri Sulu Meryem	T: Tabanca
GTS: Güncel Türkçe Sözlük	TA: Takoz Ahmet
İ: İftira	TEH: Tuz Ekmek Hakkı

UT: Uğursuz Tavşan

YT: Yasin Tulumu

ÜBÖ: Üstün Başarılı Öğrenci

YY: Yılanıcı Yusuf

YN: Yumuşçu Nine

ZS: Zemheri Sinekleri

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Bulut, Ş. (1971). Al Karısı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bulut, Ş. (1975). Dilek Çınarı, İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları.

Bulut, Ş. (1996). Baharı Göremeyen Çocuklar, Ankara: Dolunay Yayınları.

Buran, A. (2002). "Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri", *Türkbilig*, (4): 97-104.

Demir, N. (2009). Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı Hakkında Bir Ön Çalışma (s. 97–108). Bernt Brendemoen Armağanı. Oslo: Novus Forlag.

Demir, N. (2013). Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demir, N. ve Yılmaz, E. (2021). Türk Dili El Kitabı, İstanbul: Grafiker yayınları.

Derleme Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Duman, G. B. ve Yener, S. (2018). Fakir Baykurt'un "İrazca'nın Dirliği" Adlı Romanının Ağız Kullanımı Açısından İncelenmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C 11 S 58: 42-60.
- Ergin, M. (2012). Türk Dil bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Göztaş, G. (2017). "Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı: Bekir Yıldız Örneği", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (42): 113-134.
- Gülseren, C. (2000). Malatya İli Ağızı, İnceleme- Metinler- Sözlük ve Dizinler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hüküm, M. (2019). Yerliliğin Sınırlarında- Şevket Bulut Hikayelerinde Yerlilik. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, S. (2025). "Yaşar Kemal'in Bebek Adlı Hikâyesinde Yer Alan Ağız Unsurları", Edebi Eleştiri Dergisi, 9(1): 14-21.
- Karabulut, M. (2002). "Şevket Bulut'un Hayatı ve Hikâye Anlayışı". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (2): 183-190.
- Karabulut, M. (2017). Modern Türk Hikâyeciliği ve Şevket Bulut. Elazığ: Manas Yayınları.
- Karadişoğulları, E. (2007). "Şevket Bulut ve Hikâyeciliği". A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33: 133-139.
- Öztürk, A. Ö. (2023). Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Ağız Kullanımı Derleme Ve Türkçe Sözlüğe Katkılar, Türkbilig, 46: 96-115.
- Turan, M. S. (2024). "Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı: Recep Seyhan Örneği", Dil Araştırmaları Dergisi, (34): 213-225.

EXTENDED ABSTRACT

Every written language is born from a spoken language. One of the various spoken languages within a language area becomes a written language after certain stages. In this respect, a written language is artificial for all other spoken areas of a country, and natural to a certain extent for that spoken area. Because

the written language does not conform one hundred per cent even to the spoken language on which it is based. Therefore, some elements from other spoken languages may enter into it (Ergin, 2012: 11). It has become possible to see elements of different spoken languages in language products such as novels and stories. Especially in the dialogues in literary works describing the events taking place in the Anatolian region, elements of spoken language are encountered.

Dialects are dialects which are used in a certain region depending on the written language and which show some phonetic differences from the written language to which they are connected and which have not become a written language. Numerous and generally unknown riches can live in these dialects by the speakers of the dialect in question. Elements from many fields such as language, culture, sociology and history can be found in dialects.

The inclusion of local words in the works produced in written language allows important determinations to be made in terms of the relationship between written language and spoken language. Written language, which has a more conservative structure compared to spoken language, exceeds the limits of its own possibilities and utilises the possibilities of spoken language especially in meeting some concepts. Therefore, when a language is handled only with its written language dimension, it is seen that that language covers a much more limited area. When the language is handled together with its dialects, it will be possible to see all the possibilities of that language. The inclusion of elements from spoken language in a literary text can also be used as a method to meet some concepts. The inclusion of these words in written texts will ensure the transition of these words to the written language over time and will eliminate the situation of taking words from another foreign language to meet that concept. In this way, the language's need for words to meet new concepts will be met within its own possibilities.

Şevket Bulut is one of the important names of recent Turkish storytelling. He used a simple language in his stories, was influenced by the dialects of the region he lived in and used the vocabulary of these dialects in his writings. Although his hometown is Kilis, he spent a significant part of his life in Maraş. For this reason, traces of the vocabulary of this region are generally seen in his works.

In this context, Şevket Bulut is an important figure to be analysed. In this study, the use of dialectal vocabulary in Şevket Bulut's stories is analysed. It has been observed that some of the vocabulary items are registered in the Compilation

Dictionary and live in different dialect regions, while some of them are words that are not registered in the Compilation Dictionary. It has been observed that some words are also included in the Current Turkish Dictionary due to their widespread use in dialects and are given with the entry 'from dialects'.

The aim of the study is to determine the vocabulary of dialects in Şevket Bulut's stories. The author's stories were scanned in this direction and the vocabulary outside the standard language was recorded. Some of these vocabulary consists of differences in pronunciation, but a significant number of them are independent words. Since the words commonly used in dialects are also recorded in the Turkish Dictionary, these words are also included under the title 'Those in both the Current Turkish Dictionary and the Compilation Dictionary'. Other words are classified according to their presence in GTS and DS. The meanings of the words are given by considering the meanings used by Şevket Bulut and in the dictionary. Examples of the words are taken from the related story and the abbreviation of the quoted story and the page number where the word occurs are given in brackets at the end.

Under the heading of 'Those that are not in the Current Turkish Dictionary but in the Compilation Dictionary' 131 elements of vocabulary were identified, under the heading of 'Those that are in both the Current Turkish Dictionary and the Compilation Dictionary' 149 elements of vocabulary were identified, and under the heading of 'Those that are not in both the Current Turkish Dictionary and the Compilation Dictionary' 13 elements of vocabulary were identified. In total, 293 elements of vocabulary were analysed according to dialectal features. The inclusion of elements from spoken language in Şevket Bulut's works can also be used as a method to meet some concepts. The inclusion of these words in written texts will ensure the transition of these words to the written language over time and will eliminate the situation of meeting that concept by taking words from another foreign language into the language. In this way, the language's need for words to meet new concepts will be met within its own possibilities.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363		
	Yıl: 18	Sayı: 50	Ağustos 2025
	Yayın Geliş Tarihi: 01.05.2025	Yayına Kabul Tarihi: 15.08.2025	
	DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1688737		
	Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Karataş, M. (2025). Âsım Efendi'nin Gazellerine Hicrî Efendi'nin Tahmisleri. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 231-252.		

ÂSİM EFENDİ'NİN GAZELLERİNE HİCRÎ EFENDİ'NİN TAHMİSLERİ

Muzaffer KARATAŞ*

Öz

Âsım Efendi ve Hicrî Efendi, Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde adına pek rastlanılmayan Adıyamanlı divan şairleri'dir. Bu şairlerden Âsım Efendi 19. yüzyılda yaşamış ve özellikle dinî ve tasavvufî konular başta olmak üzere çok sayıda gazel yazmıştır. Öyle ki Adıyamanlı divan şairleri içerisinde en ünlüsüdür demek yanlış olmaz. Çalışma konumuzun temelini oluşturan Hicrî Efendi ise Âsım Efendi'den sonra yaşamış günümüze daha yakın 19. yüzyıl divan şairlerindendir. Hicrî Efendi'nin incelediğimiz tahmislerinin tamamı Âsım Efendi'nin gazelleri üzerine yazılmıştır. Tahmis, vezin, kafiye ve muhtevanın aynı olması şartıyla bir manzumenin önüne üç mısra eklenilerek oluşturulan ve toplamda beş mısradan oluşan bir nazım şeklidir. Tahmisleri genellikle şairler kendinden önce yaşamış ve şiirlerini beğendikleri şairlere yazmışlardır. Hatta bazen şairler kendi şiirlerine bile tahmisler yazmışlardır. Bu çalışmanın birinci bölümde tahmis hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Âsım Efendi; üçüncü bölümde ise Hicrî Efendi hakkında kısaca bilgiler verildikten sonra dördüncü bölümde Hicrî Efendi'nin tahmisleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan, Tahmis, Adıyaman, Nazım Şekli, Hicrî Efendi.

Dr., MEB, muzaffer.karatas@hotmail.com, Adıyaman/Türkiye,

TAMISES OF HICRÎ EFENDİ ON ÂSİM EFENDİ'S GHAZALS

Abstract

Âsım Efendi and Hicrî Efendi are rarely mentioned Divan poets from Adıyaman within the realm of Classical Turkish Literature. Âsım Efendi, who lived in the 19th century, wrote numerous ghazals, particularly focusing on religious and mystical themes it is safe to say that he is the most famous Divan poet among the Divan poets from Adıyaman. Hicrî Efendi, who forms the main subject of this study, lived closer to our time, following Âsım Efendi, and is also a 19th-century Divan poet. All of the tamises examined in this study were written by Hicrî Efendi on the ghazals of Âsım Efendi. Tahmis is a poetic form created forming three lines lines, with the same meter, rhyme, and content, to the beginning of a pre-written poem, resulting in a total of five lines. Poets generally composed tamises for the works of earlier poets whose poetry they admired, and sometimes even wrote tamises for their own poems. This study includes an introduction to tahmis in the first part. The second part gives information about Âsım Efendi, while the third section gives a brief overview of Hicrî Efendi. The fourth section presents the tamises of Hicrî Efendi.

Keywords: Divan, Tahmis, Adıyaman, Poetic Form, Hicrî Efendi.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, yılların biriktirmiş olduğu eşsiz bir kaynaktır. Bu kaynak, oldukça zengindir. Bu zenginlik, başta şiir olmak üzere düzyazı ve diğer türlerde de engin bir hayal dünyası ve anlam derinliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının son dönemi olan 19. yüzyıl, divan şiiri etkisinin iyiden iyiye azaldığı, eski görkemli şiir örneklerinin yazılmadığı; bununla birlikte daha önceki dönemlerin devamından öteye pek geçemeyen bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde şiirde ve nesirde yeni arayışların zevklerinin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Her ne kadar eski yılların üzerine yeni bir yenilik getirmekten uzak da olsa bu yüzyılda divan şiiri etkisi devam etmektedir.

Klasik Türk edebiyatının etkisinin en fazla hâkim olduğu şehir şüphesiz İstanbul'dur. Ancak İstanbul dışında yazılmış olan divan şiiri örnekleri de azımsanamayacak kadar çoktur. Bu Anadolu şehirleri içerisinde yüz ölçümü, nüfus vb. özellikleri yönüyle küçük sayılabilecek şehirlerden biri Adıyaman'dır. Adıyaman, nüfus ve şehirleşmedeki küçük görüntüsünün yanında Klasik Türk şiirine katkısı yönüyle tam tersi bir zenginliğe sahiptir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Osmanlı döneminde Adıyaman'da yaklaşık 50 divan şairi yetişmiştir. Araştırma konumuz olan Âsım Efendi ve Hicrî Efendi Adıyamanlı olan iki divan şairidir.

Tarih boyunca Adıyaman, yetiştirdiği şairlerle dikkat çeken bir şehir olmuştur. Şehirde, günümüze kadar ulaşan tarihî yapıların yanı sıra sözlü ve yazılı edebiyat geleneğinin izlerini görmek de mümkündür. Halk arasında nesilden nesile aktarılan hikâyeler, efsaneler, türküler, maniler, ninniler olduğu gibi divan şiiri meclislerinin de kurluduğu bilinmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Adıyaman'da şuar meclislerinde divan şiirlerini seslendiren şairler, gazelhânlar ve mevlidhânlar yeni yetişen şairlere ilham kaynağı olmuştur (Tuğluk ve Cığa, 2021: 25).

1.TAHMİS, KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TAHMİS

Tahmis, Arapça "hams" sözünden türetilmiş olup beş, beşte birini almak veya beşe tamamlamak gibi anlamlara gelmektedir. Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden olan tahmiste bir manzumede ki beyitlerin önüne üçer mısra eklenir. Bu yeni oluşturulan beş mısralık yeni nazım şekline tahmis denir. Bu nazım şeklinin ortaya çıktığı yer Arap edebiyatıdır. Arap edebiyatından Fars ve Türk edebiyatına geçmiştir.

Tahmiste önemli olan husus tahmis edilen manzume ile eklenen kısımların değer, ses, üslûp ve anlam bakımından kaynaşmasıdır. Aksi hâlde başarısız bir

tahmis yapılmış olur (Dilçin, 1983: 223). Eğer asıl manzumede şairin mahlası varsa, tahmis yapan şair de mahlasını son bendde zikreder. Bu da tahmislerde çift mahlasın bulunduğunu göstermektedir (Kurnaz ve Çeltik, 2013: 275). Tahmis genellikle gazelde yapılmaktadır, ancak kaside ve mesnevilere de tahmis yapılmaktadır (Dilçin, 1983: 223).

Klasik Türk edebiyatında tahmis, birçok divan şairinin divanında yer alan bir nazım şeklidir. Kimi şairler kendinden önce yaşamış ya da kendi döneminde yaşayan çok beğendikleri şairlerin şiirlerine tahmisler yapmışlardır. Kimi şairler tahmis yazdıkları şairlerden daha iyi bir şair olduklarını göstermek için tahmis yazmışlardır. Daha önce yazılmış bir gazelin beyitlerine yeni mısralar ilave edilerek yazılan terbî, taştîr, tahmîs, tesdîs, tesbî, tesmîn, tetsî ve ta'şîr ise nazîrenin uzantısı kabul edilen nazım şekilleridir. Gazelden elde edilen bu nazım şekilleri beğenilen bir gazelin her beytine ilave edilen mısraların sayılarına göre çeşitli adlar alır ve bir nevi nazîre sayılırlar (İpekten, 2001: s. 87-112). Bazı şairler de kendi şiirlerine tahmisler yazmışlardır. Kendi şiirlerini tahmis etmeye "tahmis-i hod" denilmektedir.

Tahmis, edebiyatımızda çokça rağbet görmüş bir nazım şeklidir. Üzerinde araştırma yapılan bine yakın divanda üç bin civarında tahminin yazıldığı yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir. Böylece tahminin edebiyatımızda çokça tercih edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mürettep bir divan tertibinde tahmisler, dibace (mukaddime), kaside ve tarih manzumelerinden sonra musammatlar başlığı altında yer almaktadır. Tahmisler, genellikle 5-7 bent şeklinde nazm edilmiştir. Klasik Türk edebiyatında genellikle gazeller tahmis edilmekle beraber kaside, kıt'a, mesnevi nazım şekillerinin de tahmis edildiği görülmektedir. Tahmisler, genellikle devlet büyüklerinin ya da başka şairlerin beğenilen şiirlerine yapılmıştır (Erdoğan, 1997).

Klasik Türk edebiyatında XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında başlayan tahmis yazma geleneği, XIX. yüzyıla kadar birçok şairin divanında karşımıza çıkmaktadır.

2. ÂSİM EFENDİ, HAYATI VE ESERLERİ

Âsım Efendi'nin hayatı hakkında teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Şairin 1839 yılında doğduğu, 1909 yılında 70 yaşında iken vefat ettiği kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Maliyede memur olarak uzun yıllar çalışmış, bu devlet memurluğu gereği Adıyaman'ın yakın olan ilçelerinde görev yapmıştır. Uzun yıllar geçim sıkıntısı çektiği ve bu sebeple kitaplarının bir kısmını çevre illerde satmak zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.

Âsım Efendi'nin içerisinde 96 gazeli bulunan bir el yazması eseri vardır. Bununla birlikte şairin bu eseri dışında pek çok şiirinin olduğu da kaynakların verdiği bilgilerdendir. Şairin ele geçirilen ve eserindeki şiirleri M. Şemsettin Bilgin tarafından *Adıyamanlı Asım Efendi Dîvân'ı* adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada biri kaside diğerleri gazel nazım şekli ile yazılmış 1 tevhid, 2 münacat, 18 na't, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdulkadir Geylani için yazılmış 6 medhiye, 1 fahriye; 1 kıta, 4 müfret, mezar taşı için yazılmış 2 tarih manzumesi, 147 gazel yer almaktadır.

Dinî ve tasavvufî şiirlerinin yanında âşıkane, rindâne ve yer yer hikemî içerikli şiirleri bulunan Âsım Efendi, edebiyat tarihlerinde ismi geçmeyen son dönem divan şairlerindedir. (Selçuk, 2020).

3. HİCRÎ EFENDİ, HAYATI VE ESERLERİ

Hicrî Efendi, Adıyaman'da 1865'te doğmuştur. 1927 yılında da vefat etmiştir. Asıl adı Şeyh Abdurrahman olan şair, şiirlerinde Hicrî mahlasını kullanmıştır. Uzun müddet Nahiye Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. (Bilgin, 2016: 357)

Hicrî Efendi'nin bir divan oluşturabilecek kadar şiirler yazdığı kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Ancak elde bulunan bir divanı tespit edilememiştir. Bunun yanında parça parça şiirleri elden ele, dilden dile söylenerek günümüze ulaşmıştır. Adıyamanlı divan şairleri konusunda büyük bir çalışma gayreti gösteren M. Şemsettin Bilgin tarafından yapılan araştırmalar neticesinde şairin hayatı ve şiirleri hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır.

M. Şemsettin Bilgin'in verdiği bilgilere göre şair, gazel ve mevlid yazma konusunda meşhurdur. Bununla birlikte tahmisleri güzel bir üslup taşımaktadır. Özellikle Âsım Efendi'nin şiirlerine yapmış olduğu tahmisler ile şöhret kazanmıştır.

4. HİCRÎ EFENDİ'NİN TAHMİSLERİ

Yaptığımız taramalarda Hicrî Efendi'nin yazdığı 6 tahmisinin tamamının Âsım Efendi'nin gazellerine yapıldığı anlaşılmaktadır. İki şairin doğum ve ölüm yılları arasında 20 yıllık bir zaman dilimi vardır. Hem Âsım Efendi'nin Hicrî Efendi'den önce yaşamış olması hem de Adıyamanlı divan şairleri içerisinde en ünlülerinden biri olması sebebiyle Hicrî Efendi tarafından şiirlerine tahmisler yapıldığı düşünülmektedir. Tahmislerde dikkati çeken bir diğer konu da Âsım Efendi'nin şiirinin sonuna mahlasını yazdığı yerlerde Hicrî Efendi de ondan önce mahlasını yazmasıdır. Âsım Efendi'nin mahlas kullanmadığı yerlerde Hicrî Efendi de mahlas kullanmamıştır.

TAHMİS 1*

Gülşen içre nice güllerle gınâde bülbül
Düştü bir âh ile ısrar inâde bülbül
Ne hoş elhan ediyor böyle hevâda bülbül

* Tahmisler, M. Şemsettin Bilgin'in "Adıyamanlı Divan Şâirleri ve Şiirleri" kitabından alınmıştır.

Nevbahar oldu çimenlerde nevâde bülbül

Güle derd-i dilini eyler ifade bülbül

Âsım Efendi: *Bülbül ilkbahar olduğu için bahçelerde ötüyor, güle gönlünün derdini ifade ediyor.*

Hicrî Efendi: *Bülbül gül bahçesinde güllerle şarkı söylemekte, bir ah ile ısrarla derdini anlatmakta, böyle bir havada ne kadar güzel ötüyor. (derdini dile getiriyor)*

*Âsım Efendi “bülbül” redifli gazelinin ilk beytinde ilkbahar mevsiminde bülbüllerin güle gönlündeki derdi ifade etmesini konu edinmiştir, Bentte gül-bülbül mazmunları ile gül bahçesi tasvirleri eşliğinde duygular dile getirilmiştir. Hicrî Efendi de aynı bağlamda gazeli tahmis etmiştir. Bu bentte geçen “elhan” sözüyle ikinci bentteki müzik makamlarına (nağme, terraz, buselik, uşşak, saba, tebdil-i makam) Hicrî Efendi tarafından hazırlık yapılmıştır.

Başladı nağme terrâz olmağa üstâdane

Çırpınıp şâm u seher güllerde müştâkane

Ders-i aşkı okuyor böylece vakârane

Bûselikten okudu hutbe-i uşşâkane

Döndü tebdîl-i makam etti sabâde bülbül

Âsım Efendi: *Bülbül, âşıkların hutbesine bûselik makamından okudu. Döndü, sabâda makamı değiştirdi.*

Hicrî Efendi: *Bülbül, usta bir şekilde söz ustası olaya başladı, sabah ve akşam güllerle çırpınıp aşıkâne bir şekilde ötüyor ve böylece vakarlı bir şekilde aşkın dersini okuyor.*

*Âsım Efendi'nin beyti musiki kavramlarının kullanıldığı unsurlarla oluşturulmuştur. Hicrî Efendi de bu tercihe uygun bir şekilde musiki ile ilgili sözlerle tahmis yapmıştır.

Vermedi deste meyânın yine ol gül bu gece

Geçirip böyle zamânın yine ol gül bu gece

Sakladı şevket-i şânın yine ol gül bu gece

Açmadı gitti dehânın yine ol gül bu gece

Ağladı sızladı çok bâb-ı recâde bülbül

Âsım Efendi: *O gonca gül bu gece ağzını açmadı gitti (yapraklarını açmadı). Bu nedenle bülbül rica kapısında çok ağladı ve sızladı.*

Hicrî Efendi: *O gül yine bu gece belini kimsenin eline vermedi, böylece vaktini geçirip şöhretinin yüceliğini sakladı.*

* Tahmis edilen bu beyitte gül-bülbül mazmunu üzerinden duygular anlatılmaya devam edilmiştir. “Yine o gül” sözüyle sevgilinin bir gece vakti yapıp ettikleri dile getirilmiştir.

Gözlerimden kan akar dâmına düştüm düşeli

Ağlamaktır her işim bâğına düştüm düşeli

Hicrî divâne sıfat tağa düştüm düşeli

Âsım ol gül ruhun evsâfına düştüm düşeli

Bana peyrevlik eder sûz-ı edâda bülbül

Âsım Efendi: *Ey Âsım, O gül yanaklı sevgilinin güzelliğine tutulduğumdan beri, bülbül güzel söz söylemede beni takip etmektedir.*

Hicrî Efendi: *Senin avına düştüm düşeli gözlerimden kan akar. Senin bahçene düştüm düşeli benim her işim ağlamak oldu. Hicrî bu sığata düştü düşeli deli gibi dağlarda dolaşmaktadır.*

TAHMİS 2

Görünmez çeşm-i âmâlîma cihânda bî-vefâ sensiz

Hayli hâbe düşmüştür hayat ve intihâ sensiz

Nidem bu Hisn-i Mansur’u[†] ki değmez bir bahâ sensiz

Bihîşt olsa âlem dûzahtır bana sensiz

Ki olmaz asla bir yerde kararım mutlaka sensiz

Âsım Efendi: *Âlem cennet de olsa bana sensiz cehennemdir ki sensiz bir yerde benim kararım olamaz.*

Hicrî Efendi: *Sen olmadan emellerimin göz bebeğinin aydınlığı bile dünyada bana vefasız görünür. Sensiz bana hayat sonsuz bir uyku gibidir. Bana sensiz bu Adıyaman’ın bir değeri ve kıymeti yoktur.*

[†] Hisn-ı Mansur 1926 yılına kadar Adıyaman’ın eski adıdır. 1926 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararı ile Adıyaman ismi kullanılmaya başlanmıştır.

Tabîb merhem-ârâyı dile derd-i nihânmış
 Telâfi ettiren mafati'i kasd-ı zebânmış
 Yed-i ulvin aşkımda bir gonca dehânmış
 Gözüm nûru sunucu sînesin rûh-ı revânmış
 Dil-i bîmâre gelmez ey perî-peyker şîfâ sensiz

Âsım Efendi: Bana sinesini sunucu, gözümün nuru olan (o sevgili) meğer akan ruhummuş. Ey perî yüzlü, sensiz benim gönlüme ilaç ve çare yoktur.

Hicrî Efendi: Ey tabib, gönlün ilacı gizli dertmiş. Dilin kasdı kaybolan şeye değer katanmış. Benim aşkımda kuvvetli olan şey açılmamış bir goncaymış (sevgili).

TAHMİS 3

Sâki-i devrin kırılmış şişesi peymânesi
 Kalmamış bezm-i muhabbet rindinin bir dânesi
 Hep harâb olmuş cihânın ser-te-ser hum-hânesi
 Neş'e baş olmaz bana bu âlemin meyhânesi
 Olmuşam bezm-i elestin tâ ezel mestânesi

Âsım Efendi: Bana bu âlemin meyhanesi neşe vermez. Çünkü ben elest meclisinin ezelden beri sarhoşu olmuşum.

Hicrî Efendi: Devrin sakisinin şişesi ve kadehi kırılmıştır. Muhabbet meclisinin rindinden bir tanesi bile kalmamıştır. Bu cihanın meyhaneleri baştan başa harap olmuştur.

Derd-i aşkı âkıbet etti beni hor u zebûn
 Kaddim eğdi yaydan oldum beter manend-i nûn
 Gözlerimden eşk gelmez hep gelendir işte hûn
 Kâkül-i sevdâ mıdır, bunca zencîr-i cûnûn
 Bir civân-ı şivedârın olmuşam divânesi

Âsım Efendi: Bunca delilik zinciri (bir sevgilinin) aşkının kakülü (saçı) müdür? Bir şiveli civanın delisi olmuşam.

Hicrî Efendi: *Aşk derdi beni aciz ve değersiz bıraktı. Boyumu yay gibi eğdi, beni nun'dan beter etti. Benim gözlerimden yaşlar gelmez, gelenler hep kandır.*

Dün gece mehveşe bir âh ile ettim hitâb
Vuslat için eyledim hayli tazarru irtikâb
Anladım ümîd yoktur maksade bî- irtiyâb
Eyledim meyhânede pîr-i mugâne intisâb
Zâil eyler bin gamım gerdûnı bir meyhânesi

Âsım Efendi: *Ben meyhanede pîr-i mugane (meyhaneci) bağlandım. Bir meyhane bin gamı burada yok eder.*

Hicrî Efendi: *Dün gece ay yüzlüye bir ah ile hitap ettim. Kavuşmak için epeyce kendisine yalvardım. Şüphesiz kavuşmaya bir ümit olmadığını anladım.*

Âşık-ı sâdıklara etme hakaretle nazâr
Gâfil olma bir nefes ger sende varsa basar
Böylece irâd-ı nutk etmiştir erbâb-ı haber
Ârif isen eylesin gönlüne kasddan hazer
Beyt-i ma'mur-ı ilâhidir gönül virânesi

Âsım Efendi: *Eğer sen ârif isen senin gönlüne kasddan sakınsın. Gönlün viranesi Allah'ın imar ettiği bir binadır, evdir.*

Hicrî Efendi: *Sadık âşıklara sakın hakaretle bakma. Eğer sende bir basiret varsa bir nefes gafil olma. Böylece haber sahipleri, sana nutuk söylemiştir.*

Cânını canân için terk eyleyen erlerdenim
Sahn-ı meydân-ı vefâda top olan serlerdenim
Hicrîyâ sevdâ-zede dillerde rüsvâlardanım
Âsım'â ben de henüz meşhûr âşıklardanım
Kays u Ferhad'ın yanımda mahv olur efsânesi

Âsım Efendi: *Ey Âsım ben de şimdilik meşhur âşıklardanım. Ferhat ile Kays'ın âşıklık efsaneleri benim yanımda mahvolur.*

Hicrî Efendi: *Ben canını sevgili için terk eyleyen erlerdenim. Vefa meydanında başını verenlerdenim. Ey Hicrî, sevda konusunda ezilen gönüllerde ve dillerde rüsva olan, en alçakta olan benim.*

TAHMİS 4

Çarşûy-ı aşkıda hiç kâr olur mı bir nefes
Vuslata dil-dâridan ikrâr olur mu bir nefes
Tâbımız tûti-sıfât kanda hâr olur mu bir nefes
Baht-ı hâb-âlûdumuz bîdâr olur mu bir nefes
Ol bed-bî-gâne meşreb yâr olur mu bir nefes

Âsım Efendi: *Uykulu bahtımız, talihimiz bir nefes uyanır mı? O kötü ilgisiz yaratılışlı (sevgili) bir nefes yâr olur mu?*

Hicrî Efendi: *Aşk çarşısında bir nefes kâr olur mu? Sevgiliye kavuşma konusunda bir nefes bir kararlılık olur mu? Bizim yaratılışımız bülbül sıfatlıdır. Orada hiç diken olur mu?*

Âşık-ı ihrâka bais firkat olsa nar yok
Yanmada pervane-meşreb ehl-i aşk zâr yok
Görmedim bir yâr kim anda nice ağyar yok
Saha-i âlemde hiç ağyârsız bir yâr yok
Bak hele gülşende gül bî-har olur mu bir nefes

Âsım Efendi: *Bu dünyada başka bir seveni olmayan bir yâr yok. Hele bir gül bahçesine bak da orada dikensiz bir gül olur mu?*

Hicrî Efendi: *Eğer âşığın yanmasına ayrılık bahsi olsa orada ateş bulunmaz, aşk ehli pervane yaratılışlıdır, ona acı ve inleme yoktur. Ben hiçbir sevgiliyi başka bir sevenin olmadığını görmedim.*

Dâm-ı zülf-i yâridan hiç var mı kurtulmak bize
Mümkün olmaz bâde-zîn bundan rehâ bulmak bize
Vâr ise olmuş mukadder zârilik kalmak bize
İztirâdır hamul-i bâr-ı cevri olmak bize

Hâhişiyle degse zîr ü bâr olur mu bir nefes

Âsım Efendi: Bize sıkıntıların ağırlığına sabretmek mecburidir. Bir nefes isteği ile bizi alt üst etse olur mu?

Hicrî Efendi: Bize sevgilinin saçının tuzağından kurtulmak var mı? Bize bundan sonra rahatlık olması mümkün değildir. Bize kaderde ağlamak ve inlemek var ise de bunda kalırız (katlanırsınız).

Düşmüşüz girdâb-ı aşka tâlimiz bulma rehâ

Ummayız bu halı dehşet-engizen eyledin şifâ

Bezm-i vasl-ı yâre varmak kâbil olmaz bir daha

Bilmez işretine âlemde bir gün sakiyâ

Destimizde saġar ser-mesâr olur mu bir nefes

Âsım Efendi: Saki, yeme, içme ve eğlenceyi bir gün bilmez. Elimizde kadeh, bir nefes mutluluk başımızda olur mu hiç?

Hicrî Efendi: Biz aşkın girdabına düşmüşüz, şansımız yolunda gitmez. Bu halimiz dehşet saçmaktadır, şifa bulmayı ummayız. Sevgilinin meclisine kavuşmak bize bir daha nasip olmaz.

Ağlarım bu derd-i aşkın ben de câna var iken

Cerhe-i iltiyamım tende câna var iken

Söyler elbet Hicrî-i efkende câna var iken

Bu revîş bu hüsn ü şive sende câna var iken

Tab'-ı Âsım tarîk-i eş'ar olur mu bir nefes

Âsım Efendi: Ey sevgili, bu güzellik, bu şive ve bu salınma sende varken Âsım'ın huyu bir nefes şiir yoluna girer mi hiç?

Hicrî Efendi: Ey sevgili senin aşkının derdi bende varken ben hep ağlarım. Ey sevgili, benim tenimde kapanmaz yara varken Hicrî elbette pişmanlığını söyler.

TAHMİS 5

Sana tarîf edeyim dinle şîâr-ı aşkı

Dehşet-i şiddet-i emvâcî bihâr-ı aşkı

Felek maksat bulamaz uça kenâr-ı aşkı

Kûh-ı Cûdi çekemez sıklet-i bâr-ı aşkı

Dicle itfa edemez şiddet-i nâr-ı aşkı

Âsım Efendi: *Aşk yükünün ağırlığını Cudi Dağı çekemez. Aşk ateşinin şiddetini Dicle Nehri söndüremez.*

Hicrî Efendi: *Aşkın âlâmetini sana tarif edeyim, dinle. Aşk denizinin dalgalarının şiddetini sana tarif edeyim, dinle. Felek, aşk kenarında uça maksadına ulaşamaz.*

Ehl-i aşkı mele kendüni hem-râh eyle

Yâr-ı kûyun hele Hindû gibi sen câh eyle

Âh u zârınla anı dâima âgâh eyle

Sen de bülbül gibi şeb tâ be-seher âh eyle

Etmek istersen eğer seyr-i bahâr-ı aşkı

Âsım Efendi: *Eğer sen, aşk baharının seyrini istiyorsan bülbül gibi gece sabaha değin ah et, inle.*

Hicrî Efendi: *Aşk ehline kendini yoldaş eyle. Sen, Satürn yıldızı gibi sevgilinin evini şöhretli eyle. Sürekli âh ve inlemelerle onu bilgilendir.*

Ebrûları ana mihrâb olur her bir gün

Semmleri bâde-i gül-âb olur akar bir gün

Yâr ile nazlıca ahab olur âher bir gün

Kûy-ı maksûduna rah-yâb olur âher bir gün

Yed-i hikmette tutan kimse mihâr-ı aşkı

Âsım Efendi: *Yıldız, aşk şarabının hikmet kuvvetini elinde tutan kimsenin evine ulaşmak maksadıyla bir gün yolu bulur.*

Hicrî Efendi: *(Sevgilinin) kaşları her bir gün ona mihrab olur. Zehirleri, gül suyunun şerbeti gibi bir gün akar. Yıldız, sevgili ile bir gün dost olur.*

Nazâr-ı lütfi diriğ eyleme tekrîm eyle

Sarılıp dâmenine şirin yüzüne rahîm eyle

Muhterem bil onları daima ta'zîm eyle
 Ayağın başına koy gül gibi tefhîm eyle
 Nerede görsen eğer mest-i humâr-ı aşkı

Âsım Efendi: Eğer aşk sarhoşunun mestini nerede görürsen (onun) ayağını gül gibi başının üstüne koy ve anla.

Hicrî Efendi: Lütuf bakışını esirgeme, kerem et. Eteğine sarılıp şirin yüzüne şefkat eyle. Onları muhterem bil ve onlara daima hürmet eyle.

Himmet etsin bize seyrine teklîf etsin
 Böyle bir gayret ile gönlümü taltîf etsin
Hicrî anı da o vadiye terdîf etsin
 Enini uzununu doğruca ta'rif etsin
Âsımâ varsa gören semt-i diyâr-ı aşkı

Âsım Efendi: Ey Âsım, aşk diyarının semtini gören varsa enini ve boyunu bizlere doğruca tarif etsin.

Hicrî Efendi: Bize lütfetsin, bizi seyrine bıraksın. Böyle bir gayret ile bizi lütuflandırsın. Hicrî, onu o vadiye sürüklesin, götürsün.

TAHMİS 6

Gamdan âzâd olması bir derd-i hırâmândır bana
 Kûşe-i mihnet muhakkak bâğ-ı rıdvândır bana
 Hâlet-i mey-hârından ağyâr sûzândır bana
 İtibâr-ı mihr ü cevri-i yâr seyrândır bana
 Mihirden vâ-beste-i cevri olmak âsândır bana

Âsım Efendi: Bana sevgilinin cevri ve güneşin (güzelliğinin) itibarı seyrandır. Güneşten (sevgiliden) cevriye bağlı olmak bana kolaydır.

Hicrî Efendi: Gamdan uzaklaşmak büyük bir derttir bana. Mihnet yuvası bana cennetten bir köşedir. Şaraptan uzaklaşmak, yabancılaşmak bana acı vermektedir.

Gerçi nâçizlerdenim cânâ saâdet bendedir
 Seyri kıl ahvâlımı gör kim ne hâlet bendedir
 Öyle âli-himmetim çün sebâtet bendedir
 Aşk ikliminde ahkâm-ı hilâfet bendedir
 Dâğ-ı aşkın sinede mühr-i Süleymândır bana

Âsım Efendi: Aşk meydanında hilafet hükmü bendedir. Senin aşkının yaraları bana Süleyman'ın mührü gibidir.

Hicrî Efendi: Ben zayıf kullardanım, ey sevgili mutluluk bendedir. Beni izle, halimi gör ki ben ne halde bir kulum? Ben öyle yüksek gayretli ve kararlı biriyim.

Yıkadım el der-i ruhsârında ey meh âridan
 Gayri kabil bâde-zîn dûr olması efkâridan
 Bülbül-âsâ kayd kılмам harıdan ağyâridan
 Tîğ-ı müjgânın diriğ etme bu cism-i zârıdan
 Hakk bilir kim her biri bir ruh bir cândır bana

Âsım Efendi: Benim bu zayıf ve güçsüz bedenimden kirpiklerinin oklarını esirgeme. Allah da biliyor ki o okların her biri bana bir ruh ve candır.

Hicrî Efendi: Ey ay yüzlü sevgili, ben senin yüzünün kapısında el yıkadım. Bundan sonra efkârdan uzak olmayayım. Bülbül gibi dikenden ve rakiplerden hesap sormam, şikayet etmem.

Renc-i bahş-ı mihnet olma kendime bir kıl kadar
 Gelmesin âsâr-ı illet fikrime bir kıl kadar
 Verme bir zerre bedeni kadrime bir kıl kadar
 Tefrika verme şuûr-ı tab'ime bir kıl kadar
 Bâis-i cemiyet ol zülf-i perişândır bana

Âsım Efendi: Benim yaratılışımın anlayışına bir kıl kadar ayrılık, farklılık verme. Cemiyet meselesi o perişan bir zülüftür (saç) bana.

Hicrî Efendi: Kendime bir kıl kadar zahmet sancısı bahşeden olma. Bir kıl kadar benim fikrime hastalık fikri gelmesin. Bir kıl kadar benim bedenime bunlardan (illet) verme.

Hicrîyâ ömrüm geçer bin türlü âh u vâhıda
 Sarfı kıldım nakd-ı ömrü akıbet bu râhıda
 Kayd-ı mihnet inledir hep kendimi ey vâhıda
Acep mi mest-i müdâm olmak bir işretgâhıda
Âsımâ peymâne-keşlik ahd ü peymândır bana

Âsım Efendi: İçki içilen bir yerde sürekli mest olmak şaşılacak bir durum değildir. Çünkü ey Âsım, içki içmek bana söz ve yemindir.

Hicrî Efendi: Ey Hicrî, benim ömrüm bin türlü ah ve inleme ile geçer. Ben tüm ömrümü bu yolda sarf ettim. Beni hep bu ah ve minnet kaydı inletir.

SONUÇ

Bu çalışmada Adıyamanlı divan şairlerinden Hicrî Efendi'nin Âsım Efendi'nin gazellerine yapmış olduğu tahmisler incelenmiştir. Tahmis, bir şiirdeki beyitlerin üzerine ya da mısraların arasına vezin ve kafiye'nin aynı olması şartıyla üçer mısra eklenerek yapılan nazım türüdür. Genellikle şairler, başka şairlerin şiirlerine tahmis yapmaktadırlar. Ancak kendi şiirlerine tahmis yapan şairler de vardır. Buna tahmis-i hod adı verilmektedir.

Şairler, tahmis yaparken kendinden önce yaşamış olan ve beğendikleri şairlere yetenekleri noktasında benzerlik göstermeye çabalamaktadırlar. Aslında bir yandan kendilerinde de bu şairlik kabiliyetinin olduğunu göstermek istemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında yazılmış olan birçok tahmis gibi Hicrî Efendi'nin yazmış olduğu tahmisler de edebiyatımız için önemli bir yere sahiptir. Ayrıca şiirlerine tahmis yazılan Âsım Efendi'nin Adıyamanlı divan şairleri içerisinde önemli ve öncü bir şair olması sebebiyle Hicrî Efendi tarafından şiirlerine tahmis yazıldığını söylemek yanlış olmaz.

Hicrî Efendi'nin yazmış olduğu üçer mısralık bölümlerin Âsım Efendi'nin beyitlerine şekil ve anlam bakımından uyduğu görülmektedir. Âsım Efendi'nin mahlasını kullandığı beyitlere Hicrî Efendi tahmis yaptığı son mısraya mahlasını eklemiştir. Âsım Efendi mahlas kullanmamışsa Hicrî Efendi de mahlas kullanmaktan çekinmiştir.

İncelediğimiz altı tahmiste Âsım Efendi'ye ait olan kısımlar italik olarak, Hicrî Efendi'ye ait olanlar ise düz yazı stilinde gösterilmiştir. Bu şiirlerin şekil yönünden karşılaştırılabilmesi açısından bu şekilde yazılmıştır. Her tahminin altına şairlerin adları ile yazmış oldukları bölümlerin günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir. Burada aslında manzumenin son kısmından başlayarak çeviri verilmeye çalışılmıştır. Çünkü tahmis Âsım Efendi'nin şiirlerine yapılmıştır. Her ne kadar Hicrî Efendi'nin mısraları üstte de olsa ilk yazılan ve kendisine tahmis yazılan bölüm alttaki beyitleridir. Bu şekilde Hicrî Efendi'nin tahmislerini yaparken Âsım Efendi'nin şiirlerine muhteva olarak yakınlığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hayatı ve şiirleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmayan Hicrî Efendi gibi şairlerin, bu tarz araştırmalarla şiirleri ve hayatları hakkında bilgiler toplamak, ayrıca tahmis türü üzerine yazılmış örnekler ile karşılaştırma yapmak amacıyla Klasik Türk edebiyatımıza katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, Z. (1939). *Adıyaman ve şairleri dergisi*, Cemal Azmi Basımevi.
- Bilgin, M. Ş. (2011). *Adıyamanlı Âsım Efendi Divanı*. Dünya Ofset.
- Bilgin, M. Ş. (2016). *Adıyamanlı divan şairleri ve şiirleri*. İstanbul: TDV Yayınevi.
- Birgören, H.(2006). “Tahmîs”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: AKDTYK Yayınları.
- Cengiz, H.E. (1972). *Divan şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cengiz, H.E. (1986). “Divan şiirinde musammatlar”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Cilt: 429, Sayı: 291, s. 415-416-417.
- Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca–Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dilçin, C. (2011). *Divan şiiri ve şairleri üzerine incelemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Erdoğan, M. (1997). *Türk edebiyatında muhammes 1.cilt*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Habib, İ. (1942). *Edebiyat bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İpekten, H. (2001). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İsen M., Macit M., Horata O., Kılıç F. ve Aksoyak İ. H. (2006). *Eski Türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kurnaz, C. ve Halil Ç. (2013). *Divan şiiri şekil bilgisi*. (1. Baskı), Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Levend, A. S. (1999). *Türk edebiyatı tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Dîvân şiiri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klasik edebiyat bilgisi-biçim-ölçü-kafiye*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Selçuk, B. (2020). *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*.
- Şentürk, A. A., ve Kartal, A. (2013). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tuğluk, İ. H. &-ve Cığa (2021). *Besnili Sıdkî dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Yakışır, A. (2023). "Klasik Türk Edebiyatında "Tahmis-i Hod": Kendi Şiirini Tahmis Eden Şairler ve Şiirleri." *Hikmet Akademik Dergisi*, S. 18, 192-233.

EXTENDED ABSTRACT

Divan literature maintained its 650-year existence largely with poets who grew up in and around Istanbul. For this reason, it has been referred to as palace literature or high-class literature. However, limiting such a magnificent literary tradition solely to Istanbul would be incorrect. Indeed, the Ottoman Empire had many important cultural and artistic cities outside of Istanbul. One of these cities is Adıyaman. Although Adıyaman is a small settlement, it has historically sustained cultural and artistic activities. In this sense, the city has been home to many Divan poets. Apart from a few well-known names, most of these poets remain relatively obscure. Undoubtedly, within the equation of city and poet, both the city has contributed to the poets, and the poets have enriched the city. Throughout history, Adıyaman has stood out as a city that has produced notable poets. In addition to historical structures that have survived to the present day, traces of oral and written literary traditions can also be found in the city. Folk tales, legends, folk songs, rhymes, and lullabies have been passed down from generation to generation, and it is known that numerous Divan poems were recited in various gatherings.

Tahmis is a word derived from hamse, which means "five." It is one of the poetic forms in Classical Turkish literature and refers to a new verse form created by adding three lines in front of each couplet of a poem, resulting in five-line stanzas. This verse form originated in Arabic literature, later passed into Persian literature, and eventually entered Turkish literature. The essential aspect of tahmis is the harmony between the original poem and the added lines in terms of value, sound, style, and meaning. In Classical Turkish literature, tahmis is a poetic form found in almost all Divan poets' collections. Some poets wrote tahmis for poems of earlier poets or their contemporaries whom they greatly admired. Others used tahmis to prove they were superior to the poets whose works they modified. Additionally, some poets wrote tahmis for their own poems, a practice known as tahmis-i hod.

Âsım Efendi and Hicrî Efendi are Divan poets from Adıyaman, whose names are rarely encountered in Classical Turkish literature. It is known that Âsım Efendi was born in 1839 and passed away in 1909 at the age of 70. He worked as a financial officer for a long time. A manuscript, most likely written in his own handwriting, contains 96 gazels (lyric poems). Apart from this manuscript, it is estimated that he wrote many other poems. The poems that have been identified, along with those in the manuscript, were published by M. Şemsettin Bilgin under the title Adıyamanlı Asım Efendi Dîvânı. However, this work is not considered scholarly. In this collection, there is one kaside (ode) and several gazels, including one tevhid (poem on divine unity), two münacats (supplicatory poems), 18 na'ts (poems in praise of the Prophet Muhammad), and six medhiyes (panegyric poems) dedicated to Abu Bakr, Umar, Uthman, Ali, and Abd al-Qadir al-Gilani. Additionally, it contains one fahriye (self-praise poem), one kıta (fragment), four müfrets (single couplets), two tarih manzumeleri (chronogram poems) written for tombstones, and 147 gazels. Alongside his

religious and mystical poetry, Âsim Efendi also wrote poems with themes of love, hedonism, and philosophical wisdom.

Hicrî Efendi was born in Adıyaman in 1865 and passed away in 1927. His real name was Sheikh Abdurrahman, but he used the pen name Hicrî in his poetry. He served as a district officer (Nahiye Müdürü) for a long time. Sources indicate that he wrote enough poetry to compile a divan (collected works), but no complete divan of his has been found. However, some of his poems have been passed down orally and in written form from person to person over time. Hicrî Efendi was particularly renowned for writing gazels (lyric poems) and mevlids (poetic works about the birth of the Prophet Muhammad). Additionally, his tahmis (a poetic form in which three lines are added to each couplet of an existing poem) were known for their elegant style. He gained fame especially for the tahmis he wrote on the poems of Âsim Efendi.

In our research on the six tahmis in our possession, we determined that Hicrî Efendi composed all his tahmis based on Âsim Efendi's gazels. There is a 20-year time gap between the birth and death years of these two poets. Since Âsim Efendi lived before Hicrî Efendi and was one of the most well-known Divan poets from Adıyaman, it is believed that Hicrî Efendi wrote tahmis for his poems as a tribute.

In this study, the tahmis written by Hicrî Efendi on the gazels of Âsim Efendi, one of the Divan poets from Adıyaman, have been analyzed. Poets who compose tahmis strive to resemble the style and skill of the poets they admire and who lived before them. In doing so, they not only pay tribute to these poets but also seek to demonstrate their own poetic talent.

Like many tahmis written in Classical Turkish literature, the tahmis composed by Hicrî Efendi also hold an important place in our literary tradition. Additionally,

since Âsım Efendi was a significant and pioneering poet among the Divan poets of Adıyaman, it would not be incorrect to say that Hicrî Efendi wrote tahmis for his poems in recognition of his influence. In terms of form, the three-line stanzas written by Hicrî Efendi align with Âsım Efendi's couplets both in rhyme and meaning. Furthermore, in the poems where Âsım Efendi used his mahlas (pen name), Hicrî Efendi also included his own mahlas in the final line of his poem. Conversely, when Âsım Efendi did not use a mahlas, Hicrî Efendi also refrained from doing so.

We believe that conducting research on poets like Hicrî Efendi, whose life and works are not widely documented in sources, will contribute to Classical Turkish literature. Such studies help gather information about their poetry and lives while also allowing for comparisons with other examples of the tahmis form.

REQUIEM OF SOCIALIST DREAMS: IDEOLOGICAL COMMITMENT IN THE FICTION OF YAŞAR KEMAL AND MUSTANSAR HUSSAIN TARAR

Sibel BAYRAM* Muhammad Safeer AWAN**

Abstract

Despite many differences of socio-political and cultural realities, Yaşar Kemal of Türkiye and Mustansar Hussain Tarar of Pakistan, as two celebrated novelists have striking similarities in terms of their moral vision and dreams of a peaceful and prosperous world. Their consciousness is marked, firstly, by a romantic and one's proper place and behavior within it, and, secondly, by a unique tragi-comic sense of the universe. This sense manifests itself as humor and irony while dealing with questions of existential importance. Their differences are mainly due to the contrasting histories of their countries: while what is now Pakistan experienced the ravages of systemic colonialism and subsequent traumatic national history, modern Türkiye has been a free land, carved out of a grand empire spread over vast spaces and history. Therefore, Tarar's moral and cosmic vision is darker in contrast to that of Kemal who concentrates more on the socio-economic disparities in his society than on the politico-ideological issues. Regarding similarities, one may say that both writers had socialist

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sibelbayram02@hotmail.com, Düzce/Türkiye.

** Prof. Dr., National University of Modern Languages, msawan@numl.edu.pk, Islamabad/Pakistan.

inclinations during their youth. This important ideological stance has partially impacted their writings as well. However, they do not wear their ideology on their sleeves. Instead, they employ folklore and political allegory to underpin their politics and ideological commitment.

Keywords: *Comparative Literature, Ideology, Social Realism.*

SOSYALİST DÜŞLERİN AĞIDI: YAŞAR KEMAL VE MUSTANSAR HUSSAİN TARAR'IN KURMACASINDA İDEOLOJİK BAĞLILIK

Öz

Toplumsal, siyasal ve kültürel gerçeklikler bakımından birçok farklılık bulunmasına rağmen, Türkiye’den Yaşar Kemal ile Pakistan’dan Mustansar Hussain Tarar, iki önemli romancı olarak, ahlaki vizyonları ve barışçıl, müreffeh bir dünya hayalleri bakımından çarpıcı benzerlikler sergilemektedir. Her iki yazarın, bilinç dünyası, bireyin bu doğa içindeki yeri ve davranışlarına dair bir duyarlılıkla, ikinci olarak ise evrene dair kendine özgü trajikomik bir bakışla şekillenmiştir. Bu bakış açısı, varoluşsal önem taşıyan meselelerle ilgilenirken ortaya çıkan mizah ve ironiyle kendini gösterir. Aralarındaki temel farklar, ülkelerinin birbirinden oldukça farklı tarihsel arka planlarından kaynaklanmaktadır. Bugünkü Pakistan, sistematik sömürgeciliğin yıkıcı etkilerine maruz kalmış ve ardından travmatik bir ulusal tarihle şekillenmişken, modern Türkiye, engin bir coğrafyaya ve tarihe sahip büyük bir imparatorluğun bakiyesinden doğmuş özgür bir ülke olarak var olmuştur. Bu nedenle, Tarar’ın ahlaki ve kozmik vizyonu, Kemal’inkine kıyasla daha karanlık bir ton taşıırken, Kemal daha çok toplumundaki sosyo-ekonomik eşitsizliklere odaklanır; siyasal-ideolojik meseleler onun yapıtlarında daha arka plandadır. Ortak noktalar açısından bakıldığında, her iki yazarın da gençlik dönemlerinde sosyalist eğilimler taşıdığı söylenebilir. Bu önemli ideolojik duruş, eserlerini kısmen etkilemiş olmakla birlikte, yazarlar ideolojik kimliklerini açıkça sergilemekten kaçınırlar. Bunun yerine, politik alegoriye ve halk anlatılarına başvurarak siyasal duruşlarını ve ideolojik bağlılıklarını dolaylı biçimde ifade ederler.

Anahtar Kelimeler: *Karşılaştırmalı Edebiyat, İdeoloji, Sosyal-Realizm.*

1. INTRODUCTION

Yaşar Kemal is one of the most important writers of the Republican Period. In his works, conceived with the undercurrents of socialist realism, he writes in detail about Çukurova, its people and environment that he lived in and therefore knew very well, from a sociological perspective. After 1943, when he published his first book, *Lamentations*, he spent a long and productive artistic life. Since his childhood, Kemal focused all his attention to human character, nature and society. Folklore is his mainspring and foundation of his creative vision. Growing up in the minstrel tradition at a young age, he wished to be like Karacaoğlu. He took the title of Aşık Kemal. He grew up with Köroğlu epic and many other folk legends, and, while listening to them, he also compiled them. In addition to a rich folk culture, he read non-stop in the library where he worked between 1942 and 1944 and became familiar with the classics. Among the first world classics he read was Don Quixote. Later on, Don Quixote's influence was seen in the way he constructed his heroes. He also frequently emphasized that he benefited from the epic tradition of Homer's *Iliad* and *Odyssey*. He read many writers in Turkish and world literature and was influenced by them. Imbibing such influences from the folklore culture and the common people in their natural habitat, he was able to imagine and create a very large cast of characters representing social life.

“I have met many people in my life, I have taken examples from many, many people in my novels. But I created all my people. I tried to create them consciously. There is a little bit of an effort to search for the truth in me. I guess I don't care that much about the search for the truth. To build a world of dreams, a world of narration, to do something else, to realize this world with words. I am neither the first nor the last of those who build worlds with words. This is

a professional endeavor. It has always been like this throughout history. You know, Homer was a professional. How do you know, you will say, the Turkish and Kurdish Homeros of this age, the ones I have seen, were also professionals? Their art was to build worlds by telling stories." (Bosquet, 2007:77)

"Starting with Yaşar Kemal's first novel *Ince Memed* and continuing through the *The Other Side of the Mountain* trilogy and the *Lords of Akçasaz* duology, one observes a notable expansion in the scope of themes and narrative scale. *Ince Memed* essentially tells the story of a single individual—a bandit. The title itself reflects this focus. In contrast, *The Other Side of the Mountain* trilogy (*The Wind from the Plain*, *Iron Earth*, *Copper Sky*, and *The Undying Grass*) shifts attention from the individual to an entire village—Yalak village—making the community, rather than a lone protagonist, the central subject. The *Lords of Akçasaz* novels (*The Murder in the Ironsmiths Market* and *Yusuf, the Cicada*) further broaden this perspective to encompass the entire Çukurova region. This comprehensive portrayal includes not only villagers, landlords, feudal lords, and gendarmes, but also traditional customs, emerging moral values, the region's rich flora and fauna, and its diverse landscapes—mountains, plains, and swamps. In sum, these works together form a detailed and multifaceted narrative of Çukurova" (Moran, 2016:154). After his arrival in Istanbul, Yaşar Kemal wrote novels about the magic and history of this ancient city. But his creative geography was mostly marked by his life and experiences in Çukurova. In the novels about Istanbul, he reflects the people of this new geography that entered his creative imagination.

"I advocated the enrichment of the writer by living. I lived the sea (in Istanbul) the same way I lived the land in Çukurova. When I came to Istanbul, I ransacked the city. I sifted through its rocks and soil. From the slums to the most secluded spaces, to the nightclubs,

hotels and bars, the hollows in the walls... These are elements for me. For example, after experiencing the sea so much, I can build much more solid images about the sea. The more you have lived, matured yourself, enriched yourself with nature and people, the richer you can be in the creation of a novel." (Bosquet, 2007:37)

Although Kemal described city life and its people after he came to Istanbul, Anatolia is at the heart of his works. The author's realistic narratives are rooted in the social worlds of his times. "Yaşar Kemal...portrays the workers as well as the farmers, the city as well as the village, themselves and others with the same consistent gaze and realism." (Mutluay, 1976:534)

Tarar is still alive and is very active in writing as well as on electronic media. Tarar's readers are drawn to his prodigious personality; he is a man of diverse talents, a pioneer media personality in Pakistan, a traveler of countless places, and a public figure. Equally popular among the media and academia, Tarar adheres to several identities: a globe-trotter and writer of travelogues, a novelist and short story writer, a dramatist and television anchor, a columnist and a public intellectual. For academia, however, his fiction is perhaps the most serious aspect of his huge creative output. During his early phase of writing, he wrote novels that earned him popular acclaim as they appealed more to a youthful and passionate sensibility. Foremost among his early works are his novel *Payar ka Pahla Shehr* (The First City of Love), and his travelogue *Undlus mein Ajnabi* (A Stranger in Spain). However, the novels that established him as the leading figure in Urdu literature and brought him enduring fame and critical acclaim are *Bahao* (1993) now translated as *Sorrows of Sarasvati* (2021), *Raakh* (Ashes, 1997), *Qurbat-e-Marg mein Mohabbat* (Love in the time of Death, 2001), *Dakya aur Jolaha* (The Postman and the Weaver, 2005), *Khas-o-Khashak Zamany* (Fragile

Times, 2010), all part of his now famous tetralogy, *Ay Ghazaal-e-Shab* (translated as *Lenin for Sale*) and *Roop Bahroop* (2020). His most recent novel in Punjabi, *Mein Bhannan Dilli Day Kingray* (I Bring Down the Crowns of Delhi) (2022) is yet another testament to his revolutionary spirit as it brings to narrative life the anti-colonial struggle of a legendary, heroic character, Bhagat Singh, who fought against the British rule in India in early Twentieth Century.

Tarar has this creative tendency to write what is often called the novel of ideas that depicts more abstract concepts: the dilemmas, and the psychological and spiritual dimensions of the characters' psyche. In the Western literary tradition and practice, we find both types of novels. For example, where Dickens, George Eliot, and Marquez are known for depicting situations while hinting subtly at their characters' psychological states of mind, the primary purpose of their narratives is to tell a story. Yaşar Kemal belongs to this tradition. However, Tarar stands in the company of authors like Dostoevsky, Thomas Mann, Samuel Beckett, and Michel Houellebecq who take a more philosophical stance on various issues of existence.

As a great stylist, ethicist as well as a master storyteller, Tarar unobtrusively operates the intricate machinery of reflections about the nature of human existence and its purpose, and moral sense, determinism and freedom, that move his interlacing stories along. Tarar experiments boldly and freely with the Western as well as Eastern literary forms and creates a fusion of these varied but complementary movements, styles and voices. Nevertheless, he remains conscious of the limitations of art in general to formulate any commanding or fully satisfying truths.

Tarar's world is marked by the fragility of human existence and the dangers of moral panic in times of insecurity. The trajectory of his creative vision collocates various moments in the history of the Subcontinent, and more recent events of

global impact; through the prism of this fictionalized history, he shows humans at their best and at their worst, and in their beauty and their ugliness, and wonders how much they are capable of both. It is this understanding of human nature and character that places him in the league of the great writers of the world, like Tolstoy, Borges, Marquez and others, all subtle readers of human frailties which hinders the humans from becoming absolute devils or boring angels. While describing such moments, Tarar's satire matches, and at times surpasses, that of Jonathan Swift. For example, one of his novelettes, *Pakheyroo/Prinday (Birds)*, opens with the description of two vultures hovering above a vast barren field. There is a human figure standing near a leafless, branchless tree in this sterile patch of land, reminiscent of the setting of Beckett's *Waiting for Godot*. The vultures are in conversation with each other:

"Look down there", one said to the other.

"There is nothing. Except dry, flat land. And a man standing alone in the middle. Nothing to eat...", the other said.

"Man is the thing to eat, you idiot!", the first replied. "Human is different from other animals. It's very delicious to eat. Because it considers itself the paragon of animals. A dead human is a very dirty thing. What do you know of eating a live human, its juicy flesh and warm, gushing blood brimming with desires? Dead flesh is devoid of the fire of its agonies and ecstasies, hopes and aspirations. It is better to eat dead cats and dogs than a dead man... So, have you ever tried that?"

"No, I have been eating the dead; only those who were not buried, for some reason. Like, ..."

“Forget it. It’s no comparison. Sharpen your beak to eat the eyes of this man down there. Their eyes are especially scrumptious, full of longings, always waiting, hoping for something to turn up. Fortunately for us vultures, now there are laws in the human world that turn thinking human beings into the living dead. Here is one such human. Let’s wait for the moment he falls.” (Tarar 2007:7-8)

In Urdu literature, a vulture symbolizes the qualities of vulturism, that is greed and rapaciousness. Tarar’s protagonists often find themselves chained, like Prometheus, on the rubble of civilization while vultures of gangster capitalism scavenge on their bodies. With a touch of an almost Swiftian satire and a blinding clarity, Tarar, in this novel, highlights the enigma and tragedy of human existence and the repressive social and political systems that grip those who are on the lower rung of social hierarchies.

Like Ernest Hemingway, Tarar’s complexity of vision is concealed in the apparent simplicity of his language and narration. The mind that operates in his fiction possesses an evasive subtlety, a holistic vision and attention to selective details. “What Hemingway accomplishes in his fiction is evocative and highly suggestive, a matter of complicated feeling and insight, and the effects that he achieves are difficult to articulate.” (Cain, 2013:2). The existential and philosophical challenge that Tarar poses is formidable in the case of his fiction, especially his tetralogy *Bahao* (translated as *Sorrows of Sarasvati*), *Raakh*, *Qurbat-e-Marg Mein Mohabbat*, and *Khas-o-Khashak Zamanay*.

In *Khas-o-Khashak Zamanay*, his moral philosophy rises above the narrow confines of any formal religion; he believes in humanity as the greatest religion. There are numerous instances of this humanistic approach. The characters who in particular live by a universal human ethics are Sarv Saansi, Ameer Bakhsh, and Inamullah. For example, when a child, Inamullah, (that later grows up as one of

the most significant protagonists in the novel) is found, after dawn prayers, on the steps of the village mosque, the *Naat-khawn* argues and insists with the prayer leader that since this child seems to be abandoned by its mother, and might be born in sin, it must be stoned to death as per his interpretation of the religious injunction. When they are getting ready to act on the verdict, Sarv Saansi rushes out of the nearby fields and claims that the child belongs to him as he had placed the child there before going into the fields to relieve himself. This is how he saves the child from death at the hands of those zealots who believe only in the literal and singular interpretation of religion and its implementation even to a new born child. Later, Sarv takes him to Ameer Bakhsh who, after inquiring about the baby, decides to raise him as his own child. When a debate starts whether the baby should be named and baptized as a Muslim or a Sikh, all those present, Ameer Bakhsh, Aziz Jahan, and Sohan Singh, offer to give him name of their own liking – like Labhbha Singh, Inamullah – as per their religious identity. But Sarv claims that since he saved and brought him, he would like to call him Peecho Saansi. Aziz Jahan insists that Azaan (Muslim call for prayer) may be pronounced in the ears of the baby, as per Islamic tradition. However, Ameer Bakhsh decides thus:

“No”, Ameer Bakhsh shook his white head, “Not at all. No belief should be pronounced in his ear as a compulsion; don’t put any garland of prejudice around his neck; let him be free and independent... When he grows up, he himself will decide which truth he wants to live by.” (Tarar, 2010:261).

2. Social Realism and Tragic Vision

Literary tragedy in the West has its origins in Greco-Roman civilization. It had been taken to its heights during the European Renaissance due to the dramatic

contributions of Christopher Marlowe and William Shakespeare. In its classical phase, literary tragedy has been marked by the concept of a tragic hero who conflicts with the human and the natural world due to his idealism as well as a tragic flaw in judgment, or hamartia.

As Glen Love writes, “The essence of much tragedy is its focus upon hubris, the elevation of the individual will above all other considerations.” (2003). Such emphasis on individual human will was inspired by the driving spirit of the European Renaissance. The tragic hero, as Meeker writes, demonstrates that unique human individuals are capable of experiences that go beyond the capacity of humanity in general. . . Neither the laws of nature nor the laws of men are absolute boundaries to the tragic hero, but are rather challenges which he must test by attempting to transcend them. . . The suffering which accompanies his struggle or results from it is merely a price that must be paid for his momentary freedom from the restraints accepted by all other creatures ... Personal greatness is achieved at the cost of great destruction . . . but . . . any price is justified for the fulfillment of the unique personality. (Meeker, 1974:50–51).

Like Tarar, Yaşar Kemal was rarely in agreement with the established order of his country. And so are his heroes who rebel against the system that is inherently exploitative and parasitic. But his politics is less visible in his work than in his personal life. Kemal’s best-known hero is İnce Memed, is like a modern-day Robin Hood who takes up the cause of his oppressed neighbors, flees to the hills, fights, and eludes the soldiers who chase him relentlessly while the local people feed, shelter and encourage him.

The archetypal hero Memed continues his adventures and resistance against the Aghas in *They Burn the Thistles* in which human lives are closely bound. Memed is a social outcast who, at the same time, belongs to the people. He is a lone wolf

or “hawk,” who gives people the courage to resist socio-economic oppression. In this sense, he is a romantic resistance figure who lives in legends.

Running parallel with Memed’s legend is the story of a stallion. Memed rides it while fighting against the oppressive state apparatus. The steed represents the freedom of the social outcast and the struggle for justice as understood in primitive societies. Both acquire a preordained role of savior of the common people. “Yashar Kemal illumines this epic tale of the soil with a rare awareness of the psychology of his people. One feels as if they have risen from the earth itself, like strong, thorny plants, which can endure any number of hardships as long as they receive one nourishing rain each year. The secrets of the people of this out-of-the-way land are laid bare by the pressures of fear.” (Kinzer, 2015)

Modern tragedy, unlike the classical one, is not based on a powerful, invincible hero. As the common man’s tragedy, modern literature raises questions about everyday life, not the metaphysical questions about fate and character. In “Tragedy and the Common Man,” Arthur Miller, for example, argues that tragedy is born out of our sense of something wrongfully denied to the individual by society. The assertion of individual willpower is the central tenet of literary tragedy in Euro-American literature. In the Oriental sensibility and its literary manifestations, even individual tragedy is linked with the collective social norms; it is rarely depicted as focused on an individual only. (Miller, 1978:3-7)

The tragic vision of both Tarar and Kemal is marked by this oriental consciousness about society and its role vis-a-vis the individual. Here individual tragedies are borne out of collective tragedies. For example, in *Raakh*, Mardan is a tragic character, but there is no totality in his generosity or pity; at the deepest level, he has not been hurt, for his love has not been touched or affected by the hatred outside and around him. Like Ince Memed, he remains confined in the solitariness

of his proper existence, radically unaffected but lost; he seeks consolations from self-pity, resentment, and fruitful solitude in nature.

3. The Hero in Tarar and Kemal's World

Heroism is marked by many things, including not only exemplary bravery and determined courage but also by one's commitment to some ideals and idealism in general. The concept of tragic hero in Western literary forms has emerged from Aristotle's famous theorization in his *Poetics*. According to Aristotle, the tragic hero must have Hamartia, or a fatal error of judgement which is not necessarily a character flaw. However, it is generally understood that both the hero and the anti-hero are expected to have imperfections that appeal to the mundane sensibilities of the people who watch them. The difference lies in the reasons of their choices, the consequences they face, and the reactions they make in the face of calamity. In Tarar, we see that the heroic protagonists may not have an essential hamartia; it is not because of their own flaw in character that they fall. Often, it is because of the forces larger than their individual capacity that cause their downfall. It is the state and the society that forces them to conform to its ideological alignment which they refuse to follow. As a consequence of their refusal, the state condemns them and then they are persecuted at the societal level and prosecuted or annihilated by the oppressive state apparatuses. The example of such heroes are Mushahid and Mardan of *Raakh*, Inanmullah and his brother of *Khas-o-Khashak Zamanay*, the unnamed writer of *Dakya aur Jolaha*, Khawar of *Qurbat-e-Marg mein Mohabbat* and a host of characters in *Lenin for Sale*.

In *Raakh*, Mushahid's words to his brother Mardan are significant in this context:

You thought I was on the other side of the divide? I was always on your side of the divide. I remained entangled in the formalities of life; to come up to the

expectations of others, I have been living a life that was actually lived by others, and I, all alone on one side and in consternation, tried to see who was living my life. I was the eldest son and I had to be an ideal son; I had to fulfill the expectations of many around me. My role in life was written by someone else. But I was a bad actor. I sometimes forgot my dialogue. And even when I recalled my dialogue, with some effort, I could not control the impressions on my face. While delivering dialogue of happiness, the paleness of death would cover my face. You [Mardan] were better off. You could be original. But it is decided that I was also on same side of the divide. (Tarar, 1997:32)

The tragic hero and the anti-hero both have imperfections that have appeal for the readers. However, there are key differences between these types of protagonists. Despite their poor choices or fatal flaws, the tragic hero still possesses traditionally heroic traits. The anti-hero is much less honorable, often exhibiting ignoble traits like cowardice, selfishness, or making good choices for bad reasons. Rather than making the anti-hero contemptible, these flaws tend to resonate with audiences because such imperfections are quite human.

The tragic hero's story is inherently heartbreaking; they are destined for a tragic downfall that in turn breaks the hearts of those who watch them fall, whether they fall prey to death or suffer from a total reversal of their fortune. They can be tragic heroes whose flaws lead them to a cruel end, but they can even emerge from conflict as a better person. As in *Khas-o-Khashak Zamany* (Fragile Times), the solution is in the individual action and contemplation and the resolve to be at peace with the world through a mystical apprehension of the universe. Like Eliot's hero, Thomas Becket, some Tarar characters offer sacrifice consciously, such as Mardan; they are not merely accidental sacrificial goats. Or like Graham

Greene's characters, as in, for example, *The Tenth Man*. The ultimate sacrifice of the individual is required to pay for the sins and crimes of the others.

Besides their personal, inner conflicts, Kemal and Tarar heroes also become estranged socially and politically after their struggle for the collective good meets a dead-end. An ever-increasing suppression of agency and lack of accountability led the people to a widespread estrangement from politics and deep disillusionment from positive social change. Mardan and Mushahid, the two brothers who saw the war in East Pakistan in 1971 and witnessed the ignoble surrender of the national army, suffer from such an estrangement. In the novel, *Raakh*, they struggle to gather the scattered pieces of their existence in post-war/post-1971 Pakistan. Though Kemal's Memed, ostensibly, does not face such a disillusionment, he is still an outsider in the system.

In the character geography of Yaşar Kemal's works, being human is the most important battle. And the way to be human is through resistance. In the novel *Ince Memed*, Koca Osman says to Mother Kamer: "Being human, Mother Kamer, being human... Look, I have one foot in the grave. I'll live for ten years at most. Then they'll blow, and the bird of life will fly away from the cage. Being human, Mother Kamer, being human. That's the beginning of everything. Fear is what degrades and dehumanises people." (Kemal, 2000:32)

Despite all the adversities, there is a humanist cast of characters who do not give up, and who continue to struggle.

"Yaşar Kemal creates the identity of his novels with the values coming from a humanistic culture as well as the thoughts about human beings filtered through individual experiences, which are among the existential sources of human philosophy. He constructs his characters who are integrated with nature in a universe where

there is no absolute end, and who have internalized not giving up hope and love, within the framework of this integrity. Thus, he makes humanism exist in the psychological texture of the novel." (Şeker, 2019:379)

Tharaud prepares his book Çukurova, in which he prioritizes Yaşar Kemal's novels, and likens the author to Homer in some technical aspects and in the creation of his heroes. He states that Yaşar Kemal, like Homer, comes from the oral tradition and adds many oral stories to the plot. He argues that his characters are formed in both local and universal lines.

"Yaşar Kemal's characters are also local characters, but they are full of universal humanity. I do not know whether this technique has produced great world literature, but it is certain that great world literature often reflects this technique. Perhaps such a question is ultimately unanswerable, because, as I have said before, each work derives its greatness from its uniqueness. One of the things I remember most from Yaşar Kemal's work is his ability to present a universal problem, not to "solve" it, but to express or present it. In my opinion, a short answer to the question of what makes Yaşar Kemal special is his ability to build bridges between the local and the universal, between East and West, and between oral and written literary traditions." (Tharaud, Aydınlık Newspaper, 2017).

Unlike Tarar, Kemal does not expose the psyche of his heroes as he focuses more on the outside and leaves it to the readers to associate themselves with his characters. Yaşar Kemal never neglects to follow a humanist line in his works. He gives the messages he wants to give through the dialogue of his heroes. For example, Ferhat Hodja says:

".....There is no death for man. Man is born to dialogue, man is born to love. If man was not born to love, he could not be human, then he would die... Man is born to man... Love created the universe, love created the earth, love created the sky, that is why the universe is so infinite, the earth so rich and creative, the sky such a source of light. Love created man, that's why man is so creative, so beautiful,' Dursun Dede was saying... Man will be beautiful, Dursun Dede was saying. Every day man will be born a little more loving, a little happier, a little more sharpened against oppression and evil, because love created him." (Kemal, 2008d:145)

The author is in favor of hope and love.

"Yaşar Kemal creates the identity of his novels with the values coming from a humanistic culture as well as the thoughts about human beings filtered through individual experiences, which are among the existential sources of human philosophy. He constructs his novel characters, who are integrated with nature in a universe where there is no absolute end, and who have internalized not giving up hope and love, within the framework of this integrity. Thus, he makes humanism exist in the psychological texture of the novel." (Şeker, 2019:379)

The protagonists are traditional, respectful and fond of their elders. In Ortadirek, Uzunca Ali feels guilty for leaving his mother in the village and worries about her. Although Meryemce says very bad words and insults Uzunca Ali, he never responds badly to her.

4. Noble Bandits

In Kemal's novels, not all bandits belong to the noble bandit group; there are also bandits who cooperate with the existing order of power, and oppress and exploit the peasants. The noble bandit is the peasant who turns into a criminal in the eyes of the state and a hero in the eyes of the peasant. They revolt to ensure justice where there is injustice and to oppose injustice. They are the heroes of the peasantry and are admired by the peasantry, extraordinary qualities are given to these bandits and their stories become epic.

Bandits have emerged in various parts of the world throughout history. In areas where central authority is weakened, it becomes even more difficult to fight bandits. Banditry, which is a consequence of the rural, feudal system, is not seen in socialist systems or in capitalist and modernist societies. Bandits are seen in two forms:

a. Those who rob the people, usually supported by the powerful; they do not have an idealism of justice, and are tasked with preserving the existing order,

b. Social bandits are a kind of folk heroes who oppose the existing order of oppression; they are supported by the peasants, and limit theft to taking from the rich and giving to the poor. "Social banditry occurs in societies based on agriculture, where the majority of the people are peasants and farmers who are exploited and oppressed by landlords, lawyers, rulers and banks." (Hobsbawm, 1995:14)

Mountains with difficult high passes are home to bandits. The inaccessibility of the central administration leads to the strengthening of banditry. Another reason for the spread of banditry economic. "Banditry becomes widespread during

periods of economic crisis when common people get poorer. As Fernand Braudel points out, the extraordinary increase in banditry in the Mediterranean in the late 16th century was due to the extraordinarily poor living conditions of the peasants during this period." (Hobsbawm, 1995:16)

Social bandits are not revolutionaries or thinkers. They simply oppose the existing unjust situation for some personal reasons, withdraw from society, and take shelter in the mountains, in the countryside, out of the reach of the police and gendarmerie. Their aim is not to create a revolution or a new system. Bandits are very common in Yaşar Kemal's novels. The two types of bandits mentioned above are also present in his novels. In *Ince Memed*, which is the novel of the peasants who are oppressed, exploited and increasingly impoverished in the war between the old landlords who do not want to lose their land and the new capitalists and politicians who want to gain land. It is the novel of resistance, the main character Ince Memed is a noble bandit type. In order for the noble bandit type to be formed, certain favorable conditions must exist, such as extreme injustice or harm to his family, etc.

Ince Memed is the child of a poor family, his father is not a brave man, and when he loses his father early, he becomes orphaned. Because of this, Abdi Agha, the cruel lord of the village, persecutes Ince Memed and his mother more than he persecutes other villagers. When Ince Memed is very young, he escapes from Abdi Agha's cruelty, leaves the village, and goes without informing his mother to go to his dream village by the sea where there is no landlord system. Little Ince Memed's dream is to find the village his friend Dursun tells him about. "They don't beat the children, they don't let the children go out on the farm, its soil is golden, it has a sea, one can ride on the sea and go anywhere." (Kemal, 2008a:19) Ince Memed is not successful in his first escape, he takes refuge with Süleyman, a villager, but after a while Abdi Aga finds him. However, the dream of this village

will remain in Ince Memed's imagination throughout his life and will continue to be the ideal place of his dreams. As can be seen, Ince Memed's becoming a bandit stems from his compulsory conditions. After he goes up the mountain, Robin Hood idealism emerges in him. He never takes money from the poor, he does not usurp the property of the poor, the villagers themselves help him, give him food and clothing. Koca Osman, Kerimoğlu, Durmuş Ali, Durmuş Ali and Dürrü Ana are his main supporters during his struggle. The villagers furnish the cave where Ince Memed hides from the state law.

"Their house was even nicer than the house of a rich peasant lord. They had laid peryavşan on the floor and embroidered yörük rugs on top. Rugs that smoked like spring. Kerimoğlu, the headman of the Saçıkıralı tribe, had given the rugs as a dowry. The walls of the cave were covered with deer skins. Deer with big horns." (Kemal, 2008a:401)

Bandits often do not pursue a conscious social revolution. They change and transform society without realizing it.

"In the 1860s, many of the bandit chiefs of southern Italy, such as Crocco and Nanco, showed themselves to be as capable as a general, earning the admiration of the officers they fought. However, at no stage of the great peasant uprisings initiated by the bandits did the bandit leaders propose land occupations to their followers. Sometimes they were even incapable of understanding what today is called "agrarian reform"." (Hobsbawm, 1995:19)

Ince Memed's aim is to kill Abdi Aga and later Hamza Aga, Ali Safa Bey and ensure that the peasants live comfortably, but his dream is never to make a revolution.

He does not have enough educational and cultural background and vision for a revolution. However, we can still say that he differs from other noble bandits in some ways. After killing Abdi Aga, Ince Memed distributes the land to the peasants and says that everyone should have their own landlord. Although this idea seems like a utopia for the villagers, they believe in it, everyone works their own land and does not give the produce of the land to anyone else. A year after Abdi Aga's death, the reform made by Ince Memed, which we can call land reform, continues. However, when Hamza Aga comes to the village, this land reform ends in disappointment. Ince Memed's idea of distributing land to the peasants makes all the Aghas uneasy. When Abdi Agha tells Ali Safa Bey, the other agha, about the danger of Ince Memed, he states that he is worried about the land reform. It's not any of these things that bother me. He went to the village and distributed his fields to the villagers. 'I killed Abdi Agha, I burnt Abdi Agha.' This is what kills me. This scares me. I burn for my death, Mr Ali Safa. I have one foot in the grave. If not today, tomorrow. I'm not going to drive a pole into the earth. Tomorrow there'll be another one, and it'll destroy your field. The day after tomorrow there'll be another one. And another and another... More! That's what I'm afraid of.. .." (Kemal, 1998a:387)

If the peasant becomes conscious, he will take his own land and the landlord system will collapse.

"This scares me. The land issue... If the peasants become aware of it, it cannot be prevented. I'm not afraid that I'll be killed, I'm afraid of this. You know, Mr. Ali Safa. As far as I'm concerned, this boy should be killed immediately, without delay. This boy has made a donkey think of a watermelon. Don't give him a chance." (Kemal, 1998a:388)

However, Ince Memed is a reformist, not a revolutionary. His reformism is not a programmed, planned professional reformism. He does not try to overthrow the feudal system completely; he only tries to eliminate the existing injustice in his own way. People who become bandits choose to go to the mountains and become bandits, firstly because of very bad economic reasons and secondly because they cannot adapt to the society they live in. Peasants who are wronged usually prefer to submit to their fate, because peasants with a settled life and married children cannot show the courage to rebel even if they want to, they are dependent on the existing order. However, they admire the bandit who rebels, they like to spread all kinds of stories and legends about him. In a way, he is a hero that they identify with, that they cannot be themselves, but that they hope for. Ince Memed is forced to drift because his fiancée is taken away from him by the nephew of the agha, rather than for economic reasons. This event is the beginning of his virtuous banditry. Had he been married with children, he would have been dependent on the existing order like the other villagers and would not have had the courage to go up the mountain. However, although he later marries Seyran and tries to settle down, he is now alienated from the society and accustomed to the air of the mountains.

Hobsbawm lists nine characteristics of the noble bandit:

1- A virtuous bandit falls outside the law not by committing a crime, but as a victim of injustice. Or he is convicted for some actions that are considered a crime not by the people but by the authorities. Ince Memed has no choice but to go to the mountains after what Abdi Aga has done to his family.

2- He opposes injustice. After going up the mountain, Ince Memed does not only defend his own rights, he does not allow all the villagers and people in the Çukurova region to suffer injustice.

3- He takes from the rich and gives to the poor. Ince Memed never takes money from the poor, the villagers always help him and give him food.

4- He does not kill except in self-defense and revenge. We never see Ince Memed kill anyone except for revenge and self-defense. He does his best not to shoot the gendarmes and Asım Sergeant who surround him.

5- If he lives, he returns to his own people as an honorable man and a respected member of the community. (He never leaves his own people anyway.) When Ince Memed kills Abdi Agha, he goes away from his village, but after a few years he cannot stand it and returns. He cannot build a new life for himself far away; he is deeply rooted in his land.

6- He is admired, helped and supported. He is the hawk of the peasant, when the peasant hears his name, he is emboldened and finds the strength to fight and struggle.

7- Since no member of the community will help the authorities against him, he will only be betrayed and killed. Ince Memed does not die at the end of the novel, the author mythologizes him and gives him a mystical, epic image. This is the result of Yaşar Kemal's style, which is rich with legends, epics and folk tales rather than a realist writer.

8- He is considered an invisible creature, an elusive, bullet-proof human being. Although Ince Memed is repeatedly blockaded by the gendarmerie and the final point is reached, he always manages to escape wounded. At this point, we can say that the author does not act in a realist line.

9- The just is not the enemy of the king or the emperor, but the enemy of the middle class, the clerical class and the oppressors. (Hobsbawm, 1995:34) Ince

Memed is on the side of the peasants, he does not give up defending their rights even when they betray him.

There are also bandits in Yasar Kemal's novels who prefer to settle down and become ordinary people after being noble bandits. Koca Ahmet lives the life of an ordinary peasant after years of fighting against lords and injustice in the mountains. Yasar Kemal includes not only noble bandits in his novels, but also bandits who oppress the people under the protection of the landlord. Tinsmith İbrahim is one of them. These bandits make their living from the landlords, they have no concern for injustice; for them, self-interest is important.

Ince Memed, an example of a noble bandit, becomes even more legendary and heroic in the eyes of the reader. The author is very much influenced by Don Quixote, and it is possible to see this influence in the creation of Ince Memed.

"Ince Memed is a brave bandit who rebels against injustice and responds to the great longing of our people with his personal resistance and his valor that finds a solution to social irregularities. His personality, conveyed with the taste of poetic and enthusiastic narration, is sustained by the infinite solidarity of the human will bound to a purpose." (Mutluay, 1976:608)

Yasar Kemal's heroes become conscious, change and mature over time; they are like the heroes of bildungsroman as they experience enlightenment and become the means for the enlightenment of those around them.

Contrary to Kemal's characters who grapple with existence itself, Tarar heroes are more philosophical who ponder over existential questions. The tragic may be regarded as a state of in-betweenness, the inability to reach the conclusion and

resolve inner conflicts and answer the eternal questions with certainty. Finality and singularity is a luxury not afforded by the tragic mind. Tarar's characters suffer from a Hamletian dilemma. They are not good or evil in any Manichean sense. The writer always attempts to keep them on the human level. Their humanity makes them comparable with Kemal's characters. In this sense, one may say that the youthful idealism of Tarar and Kemal was derived from a just, socialist economic ideal.

Tarar's novel, *Aay Ghazaal-i-Shab* (2013), translated as *Lenin for Sale*, is the only novel of its kind in Urdu literature that documents the socio-political, cultural and ideological aftermath of the disintegration of Soviet Union, and its socialist ideology that provided hope of economic revival and a psychological prop to many in the Third World. It is the life narrative of a few individuals who embraced socialist ideology as young men and women, and struggled together to challenge the 'Darwinian jungle' and valorize the idea of what Ngugi in his novel *Petals of Blood* calls a socialist "human kingdom": "The kingdom of man and woman, enjoying and loving in creative labor."¹ Tarar weaves the story around four characters, Zahiruddin, Arif Naqvi, Mazharul Islam and Sardar Qalib, who leave their homes to support the socialist cause as they believe that Marxist ideology and its practice in Lenin's Russia could bring about socialist revolution for the masses. But when their dream is shattered, they try to return to their homeland, Pakistan. They realize that in the counter-revolution of Glasnost and Perestroika, the ideals of Marxist meta-narrative have been shattered. It is no less than an irony that, in a fit of despair, one of the protagonists starts a profitable business: he buys Lenin's discarded statues and melts them into the Christian emblem of the Cross and sells them to thousands of Western tourists who flock to see the country behind the Iron Curtain. The symbol of revolution is turned into the symbol of a parochial ideology. Through their intertwined stories, Tarar has traced the rise and fall of Marxism and its political praxis as

communism/socialism. He has tried to capture the power and spirit of a particular moment in contemporary world history, whose abortive end made Fukuyama propose the-end-of-history thesis.

5. Political Commitment

In his book *Politics and the Novel* (1957) Irving Howe argues that the term *political novel* can at most “point to a dominant emphasis, a significant stress in the writer's subject or in his attitude toward it.” That dominant emphasis is absent in his work. A political novel is one in which “an attempt is made to incorporate ideology into the novel's stream of sensuous impression.” But politics and ideology are only a sub-text in Tarar. At the most, political despair, due to successive rule of military dictatorships, shift attention from political actors and institutions to the general public — “ordinary people whose agency has been appropriated by autocratic regimes, by bureaucratic institutions and by professionals with the expertise to colonize consciousness.” (Scheingold 2010:2) People mostly remain unaware, or unconscious, of the forces driving the appropriation of their agency.

Tarar does not permit the lives of his characters to be wholly swallowed by politics. In his major novels, he only alludes to the atrocities committed by the governments, especially those run by the military dictators. Alongside atrocities, he also expresses dismay over the public's amnesia about the national/collective tragedies. He seems to deplore that people forget and therefore they are not capable of making the right democratic decisions. Lord Byron said, ‘the best prophet of the future is the past.’ But the past is systematically deleted from the national memory. A conspicuous example is the Hamood-ur-Rehman Commission Report about the Fall of Dhaka in 1971 and the military's role in it. Such an important report of national significance was snubbed in the dark

corridors of power. Therefore, the public remained ignorant about the responsibility of dismemberment of Pakistan in 1971. In *Raakh* and *Khas-o-Khashak Zamany*, Tarar has repeatedly alluded to that national tragedy and human catastrophe. While referring to the follies and horrendous misdeeds of the politicians and the military dictators, he seems to believe that such consequences are bound to happen keeping in view the deterministic nature of the human condition, consigning everything to “fate” or “the irrational in human history.” The universe, it seems, is designed in such an imperfect way. But it does not mean that, while negotiating the relation between the public and the private, political and personal, he fails to show a strong social commitment. His plotlines have political dimensions but one leaves his books with an overwhelming feeling that there may well be things in the world more important than politics. Like many other 20th century writers dealing with political themes, such as Philip Roth, Ginzburg, Naipaul and others, he refuses to use his fiction to dramatize ideas or to subvert ideological principles. He believes in the inviolable rights of the free self. His characters, even while gripped by existential crises, believe that social and political reality may be altered by the power of ideas and political praxis. For example, Mushahid and Mardan in *Raakh* and Inamullah and Shabahat in *Khas-o-Khashak Zamany* invest their passions in ideals but their positions are not hardened in ideological divisions. They regain and retain their essential humanity. This tendency in Tarar’s artistic vision produces sophisticated and autonomous characters who move in their social and historical contexts. But he refuses to use his art to settle ideological scores, though his characters are not at all averse to challenge or condemn atrocities or at least feel and suffer silently because of their ideas about socio-political oppression, military invasions and occupations. At times in his fiction, he seems too deterministic and existentialist to give political praxis to his characters. For example, in *Raakh*, all main characters suffer from the traumatic memories of war in East Pakistan even in their present.

Mardan tells his elder brother Mushahid, “please help me brother. You know December is too heavy on my heart. I lose my sense of balance and being.” It is because the Fall of Dhaka happened on 16 December, 1971. He now has bad dreams and is gripped by an immense sadness that he cannot face alone. As they pass by the Pearl Continental Hotel on the Mall Road Lahore, he refuses to look at the hotel as it has been the site of much political wrangling in the turbulent times of 1971.

The political subtext, wrapped in scathing satire, is hard to miss as in the following passage from *Khas-o-Khashak Zamanay*:

When dead birds were falling on the rooftops, at midnight, a deranged man was running naked on the roads of the capital, followed by the Presidential guards in a dozen escort jeeps carrying his clothes so he may be persuaded to put something on. This was the man whom a religious party had declared ‘ghazi’ (a great living hero); he is followed by his guards, and he is shouting “the war will go on”. But he was just a man. In fact, the whole nation was responsible (for what was happening in the East Wing). “Thank God. Pakistan has been saved. Islam is revived after every Karbala” (Tarar 2010:388).

It is one of the few passages where Tarar is explicitly political. One does not find such passages in Kemal’s fiction. However, in political activism, interviews and journalistic writings, Kemal has been more explicitly political.

6. The Post-1971 Pakistan and Political Instability

The tug of war between Bhutto government and the alliance of religious parties, resulted in General Zia's martial law, Bhutto's assassination, (or 'judicial murder') and the 'Islamization' of Islam by General Zia. While tracing and fictionalizing the chequered socio-political history of Pakistan, nothing has escaped Tarar's scathing critique. General Zia is portrayed with utmost satire:

Then he developed roots and became confident. The war in Afghanistan gave a new twist to his moustaches, a new shine to his dead-frog eyes, and his (newly acquired) dentures. Yes. During this time, he lost his remaining teeth as well which he got replaced with an expensive American set, which according to his devoted religious followers, brought a Mona Lisa-like smile to his face. With this new found confidence in his smile, he visited India where, just out of diplomatic courtesy, he was asked if he would like to meet a personality of his liking. And he wished to meet (a famous Bollywood actress of the times) Hima Malini (Tarar, 2010:415).

Despite such writings imbued with political satire on the military dictators, Tarar has been a beneficiary of the system also. That is perhaps why he was awarded the Presidential Award for lifetime achievements. During his early career, Kemal was sentenced and was briefly imprisoned for his political views. However, Kemal was also showered with honors, including the Presidential Cultural and Artistic Grand Prize, Türkiye's highest cultural award, in 2008. Perhaps it is because Kemal has not been overtly political in his fiction and he uses folklore and allegory to underscore his ideological stance.

7. CONCLUSION

For their complexity of art and narrative, both Tarar and Kemal elude the critics to dub them clearly as pro-state or anti-state. However, they are pro-people mainly due to the ideological stance and narrative politics that we come across

in their writings. Both writers use a mix of narrative imbued with folklore and fantasy. In terms of differences, Tarar is more political in his writings as he invokes Pakistan's troubled history; Kemal, on the other hand, was more vocal, especially in his early to mid-years, in expressing his socialist and ideological praxis in his interviews and activism for the rights of his people. Both sing the requiem of dreams of their respective nations in their unique style and fictional narratives.

Conflict of Interest:

The authors declares no conflicts of interest for the study.

Financial Disclosure:

The authors didn't get any financial support for the study

Ethics Committee Approval:

This research does not require approval from an ethics committee.

REFERENCES

- Awan, S. & Khan, S. (2021). Sorrows of Sarasvati: The Lost River. Pakistan Academy of Letters, Islamabad.
- Cain, William. (2013) 'The Death of Love in A Farewell to Arms.' Sewanee Review, 121(3), 376-392.
- Glen A. (2003). Love. Practical Ecocriticism: Literature, Biology, and the Environment. University of Virginia Press.
- Hobsbawm, E. (1995). Sosyal İsyancılar, çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınevi

- Horkheimer, M. - Adorno Theodor W. (2014). Aydınlanmanın Diyalektiği, Kabalıcı Yayıncılık.
- Irving, Howe (1957). Politics and the Novel. Horizon Press. New York. 1957.
- Kemal, Y. (2008)a. İnce Memed I, YKY, İstanbul.
- Kemal, Y. (2008)b. İnce Memed II, YKY, İstanbul.
- Kemal, Yaşar (2008)c. İnce Memed III, YKY İstanbul.
- Kemal, Yaşar (2008)d. İnce Memed IV, YKY, İstanbul.
- Meeker, J.W. (1997). The Comedy of Survival: Literary Ecology and a Play Ethic. University of Arizona Press; 3rd edition.
- Miller, A. (1978). "Tragedy and the Common Man," from The Theater Essays of Arthur Miller, Viking Press.
- Moran, B. (2016). Türk Romanına Eleştirel Bakış, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Mutluay, R. (1976). 50 Yılın Türk Edebiyatı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Said, E. (1992). "Figures, Configurations, Transfigurations," in Anna Rutherford, Commonwealth to the Postcolonial, Aarhus: Dangaroo Press, p.3.
- Scheingold, Stuart A. (2010). The Political Novel: Re- Imagining the Twentieth Century. Continuum Publishing. New York.
- Srivastava, N.(2008). Secularism in the Postcolonial Indian Novel: National and Cosmopolitan narratives in English. London and New York, Routledge.
- Stephen Kinzer. <https://www.nytimes.com/2015/03/01/world/europe/yasar-kemal-master-turkish-novelist-and-strident-political-critic-is-dead.html>. Feb. 28, 2015.
- Şeker, A.(2019). Yaşar Kemal'in Romanlarının Sosyolojisinde İnsan Sevgisi ve Değerinin Varoluşsal Kaynakları, folklor/edebiyat, cilt:25, sayı:98, 2019/2.
- Tarar, M. H. (1993). Bahao, translated as Sorrows of Sarasvati: The Lost River (2021). Sang-e-Meel Publications, Lahore.
- Tarar, M. H. (1997). Raakh (Ashes). Sang-e-Meel Publications, Lahore.

- Tarar, M. H. (2001). Qurbat-e-Marg mein Mohabbat (Love in the time of Death). Sang-e-Meel Publications, Lahore.
- Tarar, M. H. (2005). Dakya aur Jolaha (The Postman and the Weaver)
- Tarar, M. H. (2007). Pakheeroo/ Parinday (Birds). Sang-e-Meel Publications, Lahore.
- Tarar, M. H. (2010). Khas-o-Khashak Zamany (Fragile Times). Sang-e-Meel Publications, Lahore.
- Tarar, M.T. (2013). Ay Ghazaal-i-Shab. Sang-e-Meel Publications. Lahore, P.68
- Tharaud, B. C., Yaşar Kemal'e Giden Yol, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/homerostan-yasar-kemale-giden-yol-53952> erişim tarihi:30.072023.
- Thiong'o, N.W.(1981). Writers in Politics. London and Ibadan: Heinemann, 1981.
- Thiongo, N.W.(1997). Petals of Blood. Penguin Books: New York.
- Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor (2007). Alain Bosquet ile Görüşmeler, Röportaj YKY, İstanbul.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'den Yaşar Kemal (1923–2015) ile Pakistan'dan Mustansar Hussain Tarar'ı (d. 1939) karşılaştırmalı, çok katmanlı bir edebi ve ideolojik incelemeye tabi tutarak, her iki yazarın eserlerinde kaybedilmiş bir sosyalist tahayyülün nasıl işlendiğini ve bu tahayyülün kırılmasına verilen estetik yanıtları analiz etmektedir. Her iki yazar da farklı coğrafi, tarihsel ve kültürel bağlamlarda edebi üretim gerçekleştirmiş olsalar da, yazınsal dünyalarında öne çıkan ortak temalar – ezilenlerin sesi olma çabası, kırsal yaşamın merkezileştirilmesi, sosyal adalet arzusu ve özgürlük ideali – onları edebî bir düzlemde birbirine yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda, çalışma iki yazarı yalnızca kendi ulusal

literatürleri içinde değil, aynı zamanda Küresel Güney'e ait edebiyatların kolektif hafızası ve direniş estetiği içinde konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Yaşar Kemal, modern Türkiye'nin cumhuriyet sonrası yeniden inşa sürecinde, Osmanlı'dan miras kalan toplumsal yapının ve kırsal sınıfların dönüşümüne tanıklık eden bir kuşağın temsilcisidir. Onun eserlerinde, özellikle de *İnce Memed* başta olmak üzere Çukurova'nın sosyolojik gerçekliğiyle mitopoetik bir anlatı tarzı iç içe geçer. Kemal'in edebi formasyonu, küçük yaşta tanıştığı halk hikâyeleri, âşık geleneği ve dünya edebiyatı klasiklerinin harmanlandığı bir estetik bilinçle şekillenmiştir. Cervantes'in *Don Kişot*'u, Homeros'un destanları ve klasik tragedya, onun karakter inşasında ve olay örgüsü tasarımında hem yerel hem evrensel olanı aynı anlatı düzleminde birleştirmesini mümkün kılmıştır. Kemal'in kahramanları çoğu kez romantik ama aynı zamanda direnişçi figürlerdir; baskıcı bir düzene karşı yalnızca silahla değil, düş gücüyle ve etik bir duruşla da başkaldırırlar. Bu bağlamda Kemal'in anlatı evreni, ütopyacı bir siyasal tahayyülün sanatsal izdüşümü olarak okunabilir.

Mustansar Hussain Tarar ise Pakistan'ın sömürge-sonrası ve bölünme sonrası travmalarıyla şekillenen bir kültürel bağlamda yazmaktadır. Tarar'ın edebi sesi, Kemal'inkine kıyasla daha parçalı, içe dönük ve melankoliktir. Gençlik yıllarında benimsediği sosyalist idealler, zamanla Pakistan'daki siyasal yozlaşma, otoriterleşme ve kültürel çözülüş karşısında bir tür estetik yas tutmaya evrilmiştir. Özellikle *Bahao* ve *Khas-o-Khashak Zamanay* gibi romanlarında, Tarar kırsal yaşamı yalnızca pastoral bir özlem alanı olarak değil, aynı zamanda kolektif kaybın ve toplumsal çözülmenin somutlaştığı bir sahne olarak sunar. Bu metinlerde, folklor, sufi metafizik ve yerel estetik unsurlar, anlatının duygusal derinliğini artırırken, aynı zamanda kaybedilmiş bir adalet fikrinin de yankılarını taşır. Tarar'ın karakterleri sıklıkla içsel çatışmalarla boğuşan, zamanla yerinden kopmuş ve anlam arayışına yönelmiş figürlerdir.

Bu çalışma, Kemal ve Tarar'ın edebiyatını bir "yas edebiyatı" kategorisi altında kavramsallaştırır. Yas, burada yalnızca kişisel ya da bireysel bir kaybın değil, kolektif ve ideolojik bir çöküşün temsili olarak iş görür. Sosyalist bir ütopyanın kırılması, her iki yazarda da doğrudan siyasal ajitasyona dönüşmeden, daha ziyade estetik bir hafıza mekânı kurma çabasıyla telafi edilir. Bu yönüyle, çalışmada "bir sosyalist rüyanın ağıtı" ifadesi, her iki yazarın eserlerinde görülen tematik ve estetik sürekliliğin merkezî metaforu olarak ele alınmaktadır.

Edebi biçem açısından da belirgin ayrımlar ve paralellikler söz konusudur. Yaşar Kemal'in anlatısı epik bir doku taşıırken; olaylar, halk anlatıları ve sözlü kültürün ritmine yaslanır. Öte yandan Tarar'ın anlatıları, fragmanter bir yapı arz eder ve modernist kırılmalarla doludur. Her iki yazar da zaman zaman ironik ya da mizahi unsurlara başvursalar da, anlatılarının genelinde melankoli, kayıp ve direniş temaları baskındır. Bu anlamda, anlatı yapıları da tematik yüklemelerle uyum içindedir: Kemal'de devamlılık ve döngüsel bir zaman anlayışı hâkimken, Tarar'da zaman çoğunlukla kesintili, durağan ya da geçmişe dönük bir yönelimle işler.

Kuramsal çerçeve olarak çalışma; postkolonyal eleştiri, Marksist edebiyat kuramı ve karşılaştırmalı modernizmler perspektiflerinden beslenmektedir. Özellikle Fredric Jameson, Edward Said, Aijaz Ahmad ve Franco Moretti gibi düşünürlerin yaklaşımları, metinlerin ideolojik ve yapısal çözümlemesinde temel referans noktalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, folklorun, mekânsal temsillerin, karakter arketiplerinin ve anlatı biçimlerinin politik başarısızlıkla nasıl ilişkilendiği detaylı biçimde incelenmektedir. Yaşar Kemal'de folklor ve sözlü kültür direnişin ve hatırlamanın araçları olurken; Tarar'da folklor çoğunlukla nostalji, kimlik çözülmesi ve içsel çatışmanın yansıtıldığı bir estetik zemin haline gelir.

Tarar, çoğu zaman "düşünce romanı" (roman of ideas) olarak adlandırılan, daha soyut kavramları, ikilemleri ve karakterlerin psişik ve ruhsal boyutlarını konu

edinen anlatılar yazma yönünde yaratıcı bir eğilime sahiptir. Batı edebiyat geleneğinde her iki tür romana da rastlanır. Örneğin, Dickens, George Eliot ve Gabriel García Márquez gibi yazarlar, karakterlerinin zihinsel durumlarına ince biçimde göndermelerde bulunsalar da, öncelikli olarak bir hikâye anlatma amacı güderler. Yaşar Kemal de bu anlatı geleneğine dâhildir. Buna karşılık Tarar, varoluşa dair çeşitli meseleler karşısında daha felsefi bir tutum benimseyen Dostoyevski, Thomas Mann, Samuel Beckett ve Michel Houellebecq gibi yazarlarla aynı çizgide yer alır.

Çalışma aynı zamanda, edebi metinlerin yalnızca sanatsal üretimler olarak değil, tarihsel travmaların ve bastırılmış kolektif arzuların ifadesi olarak da okunabileceğini savunur. Bu bağlamda, Kemal ve Tarar'ın eserleri, modernleşme projelerinin başarısızlığı, devlet şiddetinin gündelik hayattaki izleri ve kültürel silinmenin karşısında bir tür anlatsal direniş alanı kurarlar. Onların edebiyatı, devrimci bir çağrıdan ziyade, hafızaya, dayanışmaya ve kültürel hayatta kalmaya dair bir meditasyondur.

Sonuç olarak bu çalışma, Yaşar Kemal ve Mustansar Hussain Tarar'ın edebiyatını sosyalist bir düşün yitirilişine yazılmış estetik bir ağıt olarak değerlendirir. Söz konusu düş artık siyasi bir ajanda olarak değil, edebiyatın belleksel, duygusal ve biçimsel olanakları içerisinde yaşamaktadır. Her iki yazar da modern dünyanın periferisinden seslenen, merkezin baskıcı ideolojilerine karşı alternatif bir edebi ve etik evren kuran figürler olarak yeniden konumlandırılmalıdır. Bu bağlamda, onların eserleri yalnızca ulusal değil, evrensel trajedilere ışık tutan, sessiz ve derin bir direnişin metinsel tanıklıklarıdır.

REFİK HALİT KARAY'IN KİRPİNİN DEDİKLERİ ADLI ESERİNİN MİZAH TEORİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tahsin YAPRAK*

Öz

İnsanoğlu, duygularını gizleyebilme yeteneğine sahip olsa da çoğunlukla duygularının davranışlarına yansımaları engelleyemez. Korkarsa kaçır, üzülsün ağlar ve mutlu olunca güler. İnsanların nelerden korktuğu, nelere üzüldüğü konusunda çok fazla tereddüt olmamasına rağmen neden güldüğüne dair belirgin bir cevap bulunamamıştır. Bu nedenle bu konu birçok filozofun dikkatini çekmiş ve filozoflar, araştırmacılar insanların neden güldüklerini anlamaya çalışmışlardır. Bu konuya dair ilk teori, gülmenin bir tür zafer kazanma duygusuyla ilgili olduğuna dair ortaya atılan “üstünlük teorisi”dir. Bu teoriye göre, insanlar kendilerinden aşağı durumda olan biriyle ve onun yaşadığı şeylerle kendi durumlarını kıyaslayarak bir tür büyüklük hissi yaşamakta ve bu durum hoşlarına gittiği için gülmektedir. İkinci teorinin adı, “uyumsuzluk teorisi”dir. Bu teoriye göre ise, insanlar, alışageldikleri düzenin dışındaki herhangi bir uyarılarla karşılaştıklarında bu uyumsuz uyarılar, onların ilgisini çekmekte, mutlu etmekte ve böylece gülmelerini sağlamaktadır. Üçüncü teori ise, herhangi bir sebeple baskı altında olan insanların bu baskı ortadan kalktığında rahatlamaları, mutlu olmaları ve bu nedenle güldüklerini iddia eden “rahatlama teorisi”dir. Çalışmada bu teoriler ışığında Refik Halit

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
tahsinyaprak@hotmail.com, Adıyaman/Türkiye,

Karay'ın Kirpi'nin Dedikleri adlı eseri incelenmiş ve bu teorilere dair örnekler aracılığıyla Karay'ın mizahçılığı anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, mizah, mizah teorileri.

AN ANALYSIS OF REFİK HALİT KARAY'S WORK NAMED WHAT THE HEDGEHOG SAID IN TERMS OF HUMOR THEORIES

Abstract

Although human beings have the ability to hide their emotions, they often cannot prevent their emotions from being reflected in their behavior. They run away when they are afraid, cry when they are sad, and laugh when they are happy. Although there is not much doubt about what people are afraid of and what makes them sad, there is no clear answer to why they laugh. For this reason, this subject has attracted the attention of many philosophers, and philosophers and researchers have tried to understand why people laugh. The first theory on this subject is the "superiority theory", which suggests that laughter is related to a sense of victory. According to this theory, people experience a sense of grandeur by comparing their own situation with someone who is inferior to them and the things they experience, and they laugh because they like this situation. The second theory is the "incongruity theory". According to this theory, when people encounter any stimulus outside their accustomed order, this incongruous stimulus attracts their attention, makes them happy, and thus makes them laugh. The third theory is the "relief theory", which claims that people who are under pressure for any reason relax and become happy when this pressure is removed, and therefore laugh. In the study, Refik Halit Karay's work titled Hedgehog Said were examined in the light of these theories and Karay's humor was tried to be understood through examples of these theories.

Keywords: Refik Halit Karay, humor, theory of humor.

1. GİRİŞ

Bir edebî eserle karşılaşan bireylerde, diğer sanat dallarına kıyasla çok daha çeşitli duyguların uyanması, edebiyatın en özel yönlerinden biridir. Heyecan, merak, üzüntü, korku vb. birçok duygunun edebî metin aracılığıyla okurda oluşabilmesi, onun diğer sanat dallarından ayrı bir yerde konumlandırılmasını sağlar. Okurun yaşadığı birçok duygu edebi kanon tarafından kabul edilebilir görülürken, bir duygu, her nedense “Türkiye aydın muhitinde de akademik camiada da (...) çok kez edebiyat dışı sayılmış” (Apaydın, 2016: 11)tır. Bu duygu; neşe, mutluluktur. Heyecan, merak, üzüntü, kaygı, korku gibi duygular Türk edebiyatında birçok edebi türde ele alınırken mutluluk ve neşe gibi duygular, ciddiyetsiz görüldüğünden olsa gerek, edebiyat dünyası tarafından dışlanmış gibidir. Hâlbuki hüznün ifadesi olan ağlamak ne kadar insanîyse neşenin ifadesi olan gülmek de o kadar insanîdir. Gülmenin doğasının belirsiz olması da mizahın “edebiyat dışı” sayılmasının sebeplerinden biri olarak görülebilir. Çünkü gülmek ve bunu sağlayan mizah, ele avuca sığmayan, sınırları belirsiz ve tehlikeli görülmüştür. İnsanların neden korktuğu, neden ağladığı çok belirginken neden güldüğü diğer duygulara nazaran daha belirsiz bulunmuştur ve bu nedenle tarih boyunca birçok filozof bu soruya cevap aramıştır: İnsanlar neden güler?

a.Üstünlük Teorisi: İnsanların neden güldüklerine dair sorulan soruya verilen ilk cevap, insanların zafer duygusu hissetmeleri nedeniyle başkalarının kötü durumuna güldüklerini iddia eden "üstünlük teorisi"dir. Antik Yunan filozoflarından Platon bu nedenle gülmeyi, "hafif", "akıl dışı" ve "etik dışı" bir davranış olarak görmüştür. Çünkü ona göre, başkalarıyla alay etme anlamına gelen bu davranış, kimsenin mükemmel olmadığı gerçeğiyle çelişir. İnsan, başkalarının değil kendisinin eksikleriyle ilgili olmalıdır. “Sokrates komik olanın kusurlu olmasından başka bir deyişle Delphoi tapınağındaki yazılına -*Kendini Bil*- karşı olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Tapınakta *kendini bil* yazısı,

insanın kendini bilmemesinin “cehalet” olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla komik olanı, zayıf karakterlerin kendileri veya durumları hakkında kuruntulardan oluşan kötü niyetli bir zevke dayandırmaktadır” (Sütcü, 2022: 52).

“Gülme ne anlama gelir? Gülünçlüğü’nün temelinde ne vardır?” (Bergson, 2014: 3) sorularıyla başladığı *Gülme* isimli kitabında Bergson, gülmenin toplumsal yanına ve işlevine dikkat çektikten sonra, (Bergson, 2014: 7), cimrilik, kumarbazlık ve kıskançlık gibi arazların gülmenin temelini oluşturduğunu söyler ve şu tespiti yapar: “[G]ülünç bir kusur, gülünçlüğü’nü fark ettiğinde, kendini hiç değilse dışarıya karşı değiştirmeye çalışır. Harpagon bizim cimriliğine nasıl güldüğümüzü görse cimrilikten vazgeçerdi demeyeceğim ama hiç değilse bize bu kusurunu daha az veya başka türlü gösterirdi. Şimdiden söyleyelim: Gülme işte bu şekilde ‘Kalıplaşmış davranışları cezalandırır’ ”(Bergson, 2014: 13). Bergson böylece toplumun alay etme yoluyla bireyleri bir şekilde eğittiğini söyleyerek, gülmenin temelde başkalarının kötü hallerini eğlenceli bulmak olduğunu ifade etmiştir. “[G]ülme sadece estetiği ilgilendiren bir konu değildir, zira (bilincinde olmadan ve hatta pek çok özel durumda ahlaka uymayacak şekilde) herkesin mükemmelleşmesi gibi faydalı bir amaç gözetir.” (Bergson, 2014: 15). Bu bakış açısının Platon’un gülme davranışına getirdiği açıklamayla paralel olduğu söylenebilir.

Cimrilik, yapmacıklık, aşırı kibarlık, görgüsüzlük gibi toplumun alay konusu haline getirdiği bazı özelliklere sahip insanların yer aldığı eserlerdeki mizahi yönün, üstünlük teorisi kapsamında değerlendirilebileceği söylenebilir. Felatun Bey, Bihruz Bey, Pişekar ve Karagöz’ün eserlerdeki işlevinin insanlarda üstünlük hissi uyandırmak olduğu düşünülebilir. Bu üstünlük hissi de insanlara eğlenceli geliyor ve bu nedenle gülüyor olabilirler.

b. Uyumsuzluk Teorisi: İnsanların neden güldüğüne dair ikinci izah, insanların alışageldikleri şeylerin dışına çıkan bir olay ya da durum yaşadıkları zaman, bu olay ya da durumdaki tuhaflığın insanlara eğlenceli geldiğini iddia eden "uyumsuzluk teorisi"dir. Uyumsuzluk teorisine göre bu uyumsuzluğun yavaş yavaş değil, aniden meydana gelmesi gerekmektedir. Böylece şaşırın insan, ortaya çıkan bu ani değişimi eğlenceli bulmakta ve gülmektedir.

Bu teorinin temellerini Aristoteles'e kadar götürmek mümkündür. "Aristoteles Rhetoric'de, dinleyicileri arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle vurmanın, bir konuşmacı için iyi bir güldürme yolu olduğuna dikkati çeker. Örnek olarak bilinmeyen bir komediden bir dize aktarır: "Ve yürüdükçe o, oluştu ayaklarının altında - mayasillar'." Aynı sonuç, bir telaffuz değişikliğine ya da sözcük oyununa dayalı fıkralarda da ortaya çıkar, diye belirtir Aristoteles" (Morreal, 1997: 25). Aristoteles'ten kaynağını alan bu düşünceyi daha sonra Kant ve Schopenhauer devam ettirmiştir: "En meşhur savunucuları Kant ve Schopenhauer olan uyumsuzluk kuramı, ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi." (Morreal, 1997: 25). Kant'a göre hemen her şey gülmeyi başlatabilir; ancak gülme davranışını başlatan şeyin mutlaka saçma olması gereklidir. Kant'ın bu düşüncesiyle absürtlük arasında bir ilgi kurulabilir: "Esasen uyumsuz bir olay (çizgi veya eylem), bir çelişki içeren bir olaydır: görünüşte ilgisiz ve dahası birbirleriyle çatışan fikirler, aralarında bir bağlantı olduğunu ima edecek veya belirtecek şekilde (mekân veya zaman içinde) bir araya getirilir. Bağlantının doğası hemen anlaşılabilir olmadığında, duruma absürt deriz." (Gray, 1963: 343). Kant'ın gülme davranışıyla ilgili ikinci tespiti, gülmenin beklenen bir şeyin gerçekleşmemesiyle ilgili olması gerekliliğidir. (Morreal, 1997: 25) Ona göre uyumsuzluk, bu beklentinin hiç beklenmedik bir şekilde sonuçlanmasından doğmaktadır. Schopenhauer'e göre ise gülme bir beklentinin gerçekleşmemesiyle değil, tam tersi, hiç beklenmedik

bir şeyin gerçekleşmesiyle ilgilidir. Son tahlilde Schopenhauer gülmeyi şöyle izah etmiştir: "Her durumda gülme'nin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır ve gülme'nin kendisi bu uyumsuzluktan başka birşey değildir" (Akt. Morreal, 1997: 28).

Bu mizah teorisi açısından bakıldığında, örneğin, Felatun Bey'le Rakım Efendi romanındaki mizah unsurunun Felatun Bey'in uyumsuz davranışlarıyla oluştuğu düşünülebilir. Rakım Efendi'nin varlığı ise aslında bir nevi "normal" olanı ortaya koyarak Felatun Bey'in uyumsuzluğunu belirginleştirmektedir. Bihruz Bey tipinin Felatun Bey kadar komik olmasının sebebi olarak belki de Bihruz Bey'in karşısında Rakım Efendi gibi uyumsuzluğu belirginleştirecek bir figür bulunmamasıdır. Pişekar'ı ve Karagöz'ün uyumsuzluğunu belirginleştiren Kavuklu ve Hacivat karakterlerinin anlatıda yer bulması da yine bu mizah teorisi kapsamında düşünülebilir.

c. Rahatlama Teorisi: İnsanların neden güldüklerine dair soruya verilen üçüncü cevap ise, gülmeyi, baskı altındaki insanların baskıdan kurtuldukları için mutlu olup rahatlamalarıyla ilgili gören "rahatlama teorisi"dir. Başını Freud'un çektiği bu teorisyenlere göre insanlar kendilerini rahatsız eden bir durumu mizah konusu yaparak onun etkisini azaltmaktadırlar. Freud bu durumu şöyle açıklar:

"Süreç, sözcüklerin ve düşüncelerin özgürce kullanımından haz üretmek üzere oyun olarak başlar. Akıl yürütmenin güçlenmesi, anlamsız oldukları için sözcük oyunlarına ve saçma oldukları için de düşünce oyunlarına son verir vermez, bu haz kaynaklarını korumak ve saçmalığın özgür kalmasından yeni haz elde etmek için, oyun, bir şakaya dönüşür. Daha sonra gerçek bir espri, ama henüz kasıtsız bir

espri olarak düşüncelere yardım eder ve onları eleştirel yargıyla savaşımalarında güçlendirir (...) Son olarak espri, bastırmayla savaşan temel amaçlara, içsel ketvurmaları kaldırmada, "ön haz ilkesiyle" yardım eder. Mantık, eleştirel yargı, baskılama - bunlar esprinin sırayla savaştığı güçlerdir; kökendeki sözel haz kaynaklarına sıkıca bağlıdır ve şaka evresinden ileriye doğru ketvurmaları kaldırarak yeni haz kaynakları açar." (1998: 168-169).

Morreal ise (1997: 33-34) bu teoriyi, yasaklamalarla baskı altını alınmış kişilerde biriken sinirsel enerjinin, yasaklanan şey yapıldığında bir anlamda boşalmasıyla izah eder. Baskıcı bir kişinin başına kötü bir şey geldiğinde oluşan rahatlama hissinin gülmeye neden olmasını da bu kapsamda değerlendirir.

Rahatlama teorisinin gülme davranışına dair çıkarımlarından hareketle, politik mizahın bu teorinin çıkarımlarına çokça örnek vereceğini söylemek mümkündür. Çünkü politik mizahta da çoğunlukla söylenmesi yasaklanmış ya da tehlike arz edecek konulara değinilmektedir. Politik mizahı komik bulanlar için, şikâyetçi oldukları şeylerin dile getirilmesi, bir tür rahatlama hissi yaratıyor ve bu da gülmelerini sağlıyor olabilir.

Aslında bu üç cevabın bütün gülme durumlarını tastamam kapsadığını iddia etmek güçtür. Ayrıca gülünen herhangi bir kişi, şey ya da durum birden fazla gerekçeyle de komik bulunmuş olabilir. Felatun Bey'in komik bulunması, hem düştüğü aciz durumlar nedeniyle üstünlük duygularını kabartması hem de Felatun Bey'in yapıp ettiklerinin yaşadığı sosyal ortamla uyumsuz olması nedeniyle olabilir.

Morreall kitabında bu üç teori hakkında detaylı bilgiler verdikten sonra, “kuramların hiçbirisinin gülme’nin tüm durumlarını açıklamak için yeterli ol[madığını]” ve kapsamlı bir kuramın bütün gülme durumlarını izah etmesi gerektiğini söyler (Morreall, 1997: 58). Kendisinin mizah teorisinin ise uyumsuzluk teorisine yakın olduğu söylenebilir:

“...mizah kavrayış değişikliğine, olmasını umduğumuz şeylerin resminin hemen değiştirilmesine dayanır. Ve aynı çocuklardaki mizah kavrayışının gelişmesinde olduğu gibi, bu değişim, yalnızca, basit bir şaşkınlığa ya da bir şeyi tuhaf bulmaya dayanabilir. Yalnızca şaşkınlıktan kaynaklanan mizah, insanı yeni çeşit bir şeyle ya da yeni bir olayla karşı karşıya bırakır. İnsan bunu daha önce karşılaştığı olaylardan hiçbirisi ile aynı gruba sokamaz. Bu tür bir mizah anlayışı, yetişkinlerin tersine, çocuklarda daha yaygındır. Yetişkinler, hem daha çok deneyime sahiptirler hem de soyut kavramları anlama yetileri daha gelişmiştir. Öyle ise, edinebilecekleri her tür deneyim daha önceki deneyimleriyle benzerlikler gösterir. Yetişkinlerin mizah anlayışı, genellikle şaşkınlığın yanı sıra, durumları uyumsuz bulmalarına da dayanır.” (Morreall, 1997: 89).

Bu tespitlerden, Morreall’in mizahın özünü daha çok uyumsuzlukla açıkladığı sonucuna ulaşılabilir. Çünkü üstünlük teorisinin kibirle, rahatlama teorisinin de görüşlerin açıklanmasıyla ilgisi varken uyumsuzluk teorisinin bu türden bir psikolojik ilintisi yoktur, psikolojinin bir etkisiyle ortaya çıkmaz.

Çalışmada ele alınan üç mizah teorisini, filozofların ve bilim adamlarının üstünde uzlaştığı üç ayrı açıklama olarak, mizah eserleri hakkında değerlendirmelerde

bulunurken kullanılacak bir nevi ölçütler olarak görmek yerinde olacaktır. Çalışmanın amacı, mizah teorilerine edebi eserler üzerinden örnekler bulmak değil, edebi eserlerin üretim süreçlerine dair çıkarımlarda bulunmak olduğu için, bu teorilerin çalışma açısından işlevlerine dikkat çekmek yerine olacaktır.

Ayrıca, çalışmada ele alınan teorilerle yazarın kişilik özellikleri arasında bir ilinti de kurulabilir. Çünkü Çolak, Aziz Nesin'in insanların güldükleri şeyler aracılığıyla kendi kimlikleriyle ilgili ipuçları vereceğini savunduğunu aktarmıştır (Çolak, 2022: 20). Bu açıdan bakıldığında, daha çok üstünlük teorisine uygun durumlara gülen ve bu tür mizah üreten bir insanın daha çok kibirli ve alaycı, uyumsuzluk teorisine uygun durumlara gülen ve bu tür mizah üreten bir insanın daha çok rasyonel, daha çok rahatlama teorisiyle ilgili olan bir insanın da kendisini baskı altında hisseden bir insan olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bir insanın hangi mizah türüne daha yakın olduğu yaşına ya da sosyal çevresinin değişimine, koşullara bağlı olarak da değişebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bütün bunların yanında “mizahçı” denen kişinin nevi şahsına münhasır özellikleri olduğu ve bu nedenle belirli bir kalıba sokulmalarının zor olacağı da unutulmamalıdır:

“Mizahçı, tereyağı veya kötü kokulu peynir parçalarının üzerinde oturan adamları düşünen basit bir şakacı değildir. Sıra dışı bir zihinsel yapıya sahip, tuhaf bir denge içinde tutulan bir adamdır, çünkü entelektüel olarak çok keskindir ve hayatın uyumsuz olduğunu ve insanların kendini beğenmiş ve saçma olduğunu algımlarken, aynı zamanda alışılmadık derecede sempatik ve sıcakkanlıdır ve bu niteliklerin birleşimi, belki de her şeyden çok bir atmosfer olan mizahı üretir.” (Priestley, 1929: 542-543)

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Türk mizah edebiyatının usta kalemlerinden Refik Halit Karay'ın *Kirpinin Dedikleri* adlı eseri, yukarıdaki çıkarımlar açısından analiz edilecektir.

2. Refik Halit Karay'ın Kirpinin Dedikleri Adlı Eserinin Mizah Teorileri Açısından İncelenmesi

Kirpinin Dedikleri, “devletin bekası, Meşrutiyetin müdafaası adına etrafa dehşet yayarak şahıslarına menfaat temin eden fırka mensuplarının sürdürdükleri hayat tarzı, eğlenceleri, kısacası her türlü hareketleri[ni]” (Aktaş, 1986: 47) konu edinen bir eserdir.

“Refik Halit Karay'ın Meşrutiyet sonrası parti mücadeleleri çerçevesinde yazdığı mizah yazılarını içeren mizah ve hiciv alanında en ünlü eseridir. Yazarın II. Meşrutiyet devrinde yazın hayatına başlaması ile kısa bir sürede kendini bulduğu mizah alanında yaptığı çalışmaların bir ürünü olan bu yapıt başta Kalem, Cem, Şehrah olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Eser, Türk edebiyatının özellikle de hiciv edebiyatının en önemli örneklerinden biridir. Bu eser Refik Halit Karay'ın 1913 yılında Sinop'a sürgüne gönderilmesinin en büyük sebebini oluşturmaktadır.” (Ünal, 2013: 339)

Çünkü *Kirpinin Dedikleri*'nde İttihat ve Terakki yönetimine dönük çok ağır eleştiriler yapılmıştır:

“Hatırları susturmak için sokakta yasak, meydanda yasak, camide yasak, hülâsa, yasak oğlu yasak diye divanîharpten kararlar al, mukarrerata göre hareket eylemedi diye İstanbul' da, taşrada topladığın adalet taraftarlarını sığdırabilmek için zindan kapılarını ardına kadar aç, memleketin sekiz yüz köşesinde muhalifleri evvela ayak altında çiğne, çiğne, sonra cami avlusunda halı silker gibi sopa altında işkenceye çek, ondan sonra bu intihaba meşru de! Bu meşru olduktan sonra dünyada darp ve cerh, katil ve zebih fiillerinden hangi biri meşru sayılmaz?” (Karay, 2009: 187-188)

Mizah bu metinde amaç değil, yazarın İttihat ve Terakki yönetimini eleştirmek için kullandığı bir araç olmuştur. Bu nedenle bu metnin yoğun bir şekilde mizahi unsurlar taşıdığını söylemek zordur. Hatta bazı yazılarda yazar hiçbir ironi izi göstermeden doğrudan olumsuz gördüğü durumu eleştirmiştir. “*Vergiye Nasıl Toplarlar?*”, “*Acaba Deli Miydi?*”, “*Akıllı Bu Muydu?*” başlıklı yazılarında bir ironinin izine bile rastlamak güçtür.

Yazılarda İttihat ve Terakki yönetimine ve Meşrutiyet sistemine dönük çok güçlü eleştiriler kadar, güncel zamandaki olaylarla ilgili de eleştirel yazılar vardır. Bu yazılarda öne çıkan en önemli unsur, aksaklıkları kişilere değil, sisteme bağlamış olması ve bu nedenle kişileri eleştirmemesidir. Bu da yazılarında üstünlük teorisi kapsamında değerlendirilebilecek alay unsurunun çok fazla kullanılmamasını sağlamıştır. “Refik Halit Karay'ın yazılarının genelinde yergi, karalama ya da hakaret görülmez.” (Kabalıcı, 2018: 428) Bunun tek istisnası, “*Birinci Nüşanın Meşhur Simaları*” başlıklı yazıdır. Bu yazıda Karay, Servet-i Fünun topluluğunun üyeleriyle alay etmiştir:

“Bütün bu şekil hercümerci arasında bir salon köşesi arar gibi mütecessisane etrafı taharri eden ve İstanbul'da mucidi olduğunu zannettiği tek gözlüğün nazar-ı billuruyla herkesi, hususiyle kendisinin bir mukallidi addeylediği Hariciye Nazırını mağrur mağrur süzen, Orkida kadar garip bir şık, nutukları dinler gibi duruyordu. O baştan aşağı bir hercai gibi hezar renktir. İçi mukavva zühaf fesi, kırçıl saçları üzerinde bir kalıp gibi metin, bir mezar ziyneti kadar soğuk durur.

Sigarasını daima atacağı sigarasından yakar ve dünyanın en şık centilmen hırsız ‘Arsen Lüpen’e o kadar benzer ki aktör Burhanettin onu taklit eder, fakat sirkat ettiği şeyler ne mücevher, ne de seccade, halı vesairedir, yalnız kadın mektuplarıdır; onları daima istinsah eder ve gazetelere gönderir, çok muziptir. Altın, cebinden çok dişlerinde vardır.” (Karay, 2009: 27).

Saffeti Ziya’yı tasvir ettiği bu kısımda Karay’ın ağır bir dil kullanarak yermek, alay etmekten çok; beğenisini, sevgisini şaka yollu ifade ettiği bile söylenebilir. Bu yazı dışında Karay’ın bir kişiyi küçük düşürmekle ilgili ifadeler kullandığı pek görülmez. O, kişilerden çok durumla ilgilidir.

Üstünlük teorisi kapsamında olduğu düşünülebilecek bu belirgin örnek dışında, *Kirpinin Dedikleri*’nde 21 cümleinin uyumsuzluk teorisiyle, 16 cümleinin rahatlama teorisiyle, 9 cümleinin de her iki teoriyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın hacmi ve sınırları gereği bütün bu örnekler yerine içlerinden en dikkat çekici olanları çalışmaya dahil edilmiştir.

Kirpinin Dedikleri’nde yoğun bir İttihat ve Terakki ya da sistem eleştirisi olduğu yukarıda ifade edilmişti. Çünkü yazar, İttihat ve Terakki yönetimi sırasında

kendisini baskı altında hissetmektedir. Bu nedenle de *Kirpinin Dedikleri*'nde mizah aracılığıyla kendini ifade etmek isteyen yazarın rahatlama teorisi kapsamında değerlendirilebilecek pek çok ifade kullandığı görülmüştür.

Karay'ın bu teori kapsamında ele alınabilecek mizahının en fazla yöneldiği durumlardan biri, Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte sosyal hayatın çok fazla değişmesi, birçok yeni kuralın yürürlüğe konmasıdır. Karay, bu tarz konulardaki şikâyetlerini mizah sayesinde içinde tutmamış ve bunları ifade ederek rahatlamış olmaktadır:

“Nizam, tarife! Bu da yeni çıktı... Cumbaya saksı koyma, yasak! Sokağa çirkef atma, yasak! Pencereye çamaşır asma, yasak! Pazarlık yasak! Ee ne olacak? Donumu Kızkulesi'ne mi asayım? Kirli suyu testiye mi boşaltayım? Müşteri bir metelik verirse 'Allah ömürler versin' mi diyeyim? Bir fidan gül için koca bir bostan mı tutayım?” (Karay, 2009: 10).

Karay'ın İttihat ve Terakki karşısındaki tutumu aslında dünyaya bakış farkından kaynaklanmamaktadır. Hatta Karay'ın da Abdulhamid karşıtı olduğunu ve II. Meşrutiyet'i ilk zamanlarda desteklediğini görüyoruz: “Bir zamanlar, meşrutiyet niyetine ilan ettiğimiz şu idarenin ilk günlerinde, kendi kendime sevinir, ‘tarihin ne mühim devrinde yaşıyorum, istibdadın sukutuna da yetiştim, hürriyetin zuhuruna da.’ derdim...” (Karay, 2009: 169). Karay'ın İttihat ve Terakki'ye karşı olma nedenini mizahi bir üslupla oldukça çarpıcı şekilde şöyle dile getirmiştir:

“Kör kadiya ‘körsün!’ diyebileceğimiz devir hak ve hakikatin idraki bize müyesser olmayacak. Bu, her gün, birer tebligatname ile tekit olunup duruyor, hapishaneler adam almıyor. Ortada hacerden,

seçerden başka bu işi böylece anlamayan kalmadı. Haydi bırakınız doğru sözlülüğün bu derecesini, fakat hiç olmazsa iki gözden alil olana ‘şaşısın!’ da mı diyememeliyiz?

Maksat malum: Herkesi köre ahu gözlü, şaşıya şehla bakışlı dedirmek ama benim bu oyunda sayım, suyum yok... İşten el yumar, ağzımı tutar, çekilir bir köşede seyirci olurum, daha iyi varsın halk, doğduğundan beri dünyasını görmemiş, gözleri anadan doğma kapalı eşhasa: "Keskin bakışlı, avcı gözlü zatlarsınız. Gözlüğe, dürbüne ne hacet, bir bakışta cihanı temaşa etmek hassası size Allah vergisi! " diye eskisi gibi tekapu etsin. Bu gülünç manzarayı seyreder, köşemde kıs kıs gülerim." (Karay, 2009: 172).

Karay'ın rahatlatma teorisi kapsamında değerlendirilebilecek diğer mizahi eleştirilerine, ülkenin dış politikasına dair yaptığı tespitler de örnek olarak gösterilebilir:

“Bak, milletler bize para veriyor mu? Akıllı adamlar... Koca sadrazam bizim değnekçinin yamağı gibi yürüyor, dolaşiyor, aman zaman diyor da herifler bize mi demiyorlar? (...) İki kötü gemiye sür çinko rengini, git şamandıra gibi dik Boğaz'a, nedir bu? Zırhlı. (Arabaya bir yumruk indirir.) Bunun tahtası daha dayanıklıdır be! (Fenerin altını koparır, elinde sallayıp cama vurur.) Şunu kalaylatayım, bak ne parlar, ne göz alır! Nizam, tarife!.. Şurada Dürziler, burada Araplar, ötede Arnavutlar azmış, sorarsan etraf sütliman” (Karay, 2009: 12-13).

Ülkenin ekonomik durumu, ağır vergiler de yine Karay'ın sivri dilinden nasibini almıştır:

“Şurada meşrutiyet ilan edileli ne oldu? . . Daha üçüncü seneye henüz bastık, şöyle böyle bir yirmi otuz vergi ismi öğrendik; varidatımızın yarısını vergiye verdik, haftamızın iki üç gününü hep vergi işlerine, vergi davalarına hasrettik... Anlaşılan, o hale geleceğiz ki mektep kitaplarına: 'İnsan ne için yaratılır? ' sualine 'Vergi vermek için...', 'Dünya ne ile kaimdir?', 'Vergi ile...' cevapları yazılıp çocuklara ezberlettirilecek.” (Karay, 2009: 31).

Bütün bunlara rağmen Karay, siyasetin gündelik hayata bu kadar sirayet etmesinden rahatsızlık duyduğunu yine mizahi bir üslupla okurlarına aktarmıştır:

“Kapıdan girer girmez aralıkta, arkadaşımı, oğluna nasihat vermekle meşgul buldum. Çocuğun ağzından fena bir lakırdı mı çıkmıştı, yoksa gazetede okuduğu bir kelimeyi tekrar mı etmişti, nedir, babası diyordu ki: 'Bir daha duymayayım öyle bir söz; ayıp ayıp, sana yakışır mı? Mebus musun sen?' Nihayet arkadaşım beni fark etti: "Aman," dedi, "hazır gelmişken çocuğa dört beş nasihat ver, çoktandır öyle azdı, öyle haylazlaştı ki... Hem nedir efendim, bu politika hastalığı? Beşiktekinden tut da tabuttakine kadar siyasetle meşgul. Neredeyse çocuklar analarının kucaklarında 'Meme! Meme!' diye ağlayacaklarına 'Fırka, fırka' diye feryat edecekler; akşam babalarını görünce 'Kabine düştü mü?' diye soracaklar; oyun, eğlence yerine donanma ianesi toplayacaklar! ..” (Karay, 2009: 65).

Refik Halit Karay'ın mizahında, ister üstünlük teorisine yakın alay ister rahatlama teorisine yaklaşan hiciv ve eleştiri söz konusu olsun, her durumda uyumsuzluk kavramının belirgin bir şekilde yer aldığı görülür. Örneğin bir vapur kamarasında

oturma durumunu açıklarken, gündelik siyasete göndermede bulunarak iki durum arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan mizahi bir anlatım ortaya koymuştur: “Bu ‘Müsaade buyurun efendim’ cümlesi adeta Harbiye Nazırımızın Meclis’te mebuslara ‘Kabul ediniz efendim’ demesi kadar teşrifat icabındandı; nasıl onun bu sözünde: ‘Kabul etmek elzemdir, zaruridir’ manası varsa benim bu müracaatımda da ‘Daha olmazsa birinizi dışarı atarım da yine otururum!’ manası vardı. Bittabi sıkıştılar, yer açtılar.” (Karay, 2009: 29).

Aşağıdaki cümlelerde ise Karay gerçekliğe uyumsuz şekilde yaklaşarak gerçekliğin komik bir hale gelmesini sağlamıştır:

"Bugün mukaddes (Niçin mukaddes, Papalık mı burası?) Roma (Romanya olacak) İmparatorluğunun (Krallık denecek) toprağına (Tabii suyuna değil) ayak basmak için (Demek yalnız bunun için) ta?.. (Dört elif miktarı) İstanbul'dan geldik (On sekiz saatlik yol!).” (Karay, 2009: 102). Bu cümlelerde Karay, hakikate olan bağlılığın izlerini vermiş ve aslında çıplak gerçekleri ifade ederek uyumsuzluk oluşmasını sağlamıştır. Böylece, idrak ettiği hayatın hakikatlerle uyumsuz olduğunu mizah yoluyla ifade etmek istemiş gibi görünmektedir. Cümleleri kuran şahsın “mukaddes”, “Roman”, “İmparatorluk” demesine itiraz etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Yine gündelik siyasette insanların İstanbul mebusu olabilmek için oynanan oyunları da mizahi bir dille ifade etmiştir:

“Bu defa tuhaf ve yeni bir adet daha meydan aldı; her memleket kendi adamlarından bir vükela listesi yapıp nazırlık hep hemşerilerine inhisar etsin diye hatta mahkemeye mübaşir olamayacakları Adliye Nezaretine, bir torba eskinin, yedi sekiz

çamaşır sepetinin hesabını bulamayacakları maliyeye layık gördü; tevekkeli kızı kendisine bırakırsan, ya davulcuya varır, ya zurnacıya derler; intihabgerdeler arasına az daha davulcular, zurnacılar bile karışacaktı. Fakat meşguliyetimiz yalnız buhranı vükela ile lokanta garsonları gibi liste tanzimine münhasır değil, münhal İstanbul mebusluğu var..." (Karay, 2009: 137)

Karay en sert eleştirileri yaparken, en çıplak gerçekleri ifade ederken bile mizahın yumuşatıcı ve aynı zamanda akılda kalıcı özelliğinden faydalanmasını bilmiştir:

"Ben matbuatın gezip dolaştığı yerde düşündüğünü söyler, bildiğini yapar bir meczubuyum; manasına görünen musahabetimden ikaz dersi alabilenlere ne mutlu!

Bu bir - Canınız isterse buz üstüne yazı yazınız, kalburla su taşıyınız, kuş sütüyle kaldırım sulayınız, ne yaparsanız yapınız, affederim; yalnız havuzdaki kabaktan kayığı bile yüzdürmekten aciz olan siyaset sübyanlarına sefinei hükümette tekrar bir mevki vermeyiniz. - Menasıbı âliyi badema uzun eşek oyununda gibi mahalle delikanlılarının binip indikleri bir dereceye düşürmeyiniz. - Kırlarda hindi sürüsünü bile otlatmaya yaramaz kimseleri vali yapıp milyonlarca kişinin ırz ve malını onlara teslime kalkışmayınız; yoksa yarın ruzu cezada on parmağım, iki elim yakanızdadır." (Karay, 2009: 194)

İttihat ve Terakki yönetimi, kendisini dikkate almamış ve bu yazdıkları nedeniyle Sinop'a sürgüne göndermiştir. İttihat ve Terakki ise Osmanlı Devleti'nin çözülüşüne engel olamayan bir parti olarak tarih kitaplarında yerini almıştır.

SONUÇ

İnsanoğlunun neden güldüğü sorusu, tarih boyunca birçok filozof ve bilim insanının cevap aradığı bir soru olmuştur. Antik Yunan'da Platon, gülme davranışını, zafer duygusunun verdiği üstünlük düşüncesiyle açıklamıştır. Platon'a göre başkalarıyla alay etmek anlamına gelen gülmek, insanı kendisini bilmemesinden ileri gelen cahilce bir harekettir. Kant ve Schopenhauer ise, bunun yerine uyumsuzluk kavramını önermişler ve insanların uyumsuz bir şeyle karşılaştıklarında şaşırarak güldüklerini düşünmüşlerdir. Freud ise, insanın içinde biriken, bastırılmış enerjinin dışa vurulması sonucu meydana gelen rahatlamanın insanların gülmesini sağladığını düşünmüştür.

Gülme davranışı üzerine geliştirilen bu düşüncelerin nihai bir sonuca ulaştığını iddia etmek çok zordur. Ancak en azından bir inceleme söz konusu olduğunda kullanılabilecek kriterler olmaları nedeniyle dikkate alınabilecekleri söylenebilir. Çalışmanın konusu, bu kriterler açısından Refik Halit Karay'ın *Kirpinin Dedikleri* adlı eserinin incelenmesidir.

Yapılan inceleme sonucunda metinde 21 uyumsuzluk, 16 rahatlama, 9 tane de aynı anda hem uyumsuzluk hem de rahatlama örneği olabilecek cümleler tespit edilmiştir. Yazarın İttihat ve Terakki yönetiminin oluşturduğu baskı ortamına getirdiği eleştirilerden oluşan kitapta politik mizahla ilgili olan rahatlama teorisinden çok uyumsuzluk teorisine yakın olan mizahî unsurlar tespit edilmiştir. Refik Halit Karay'ın, bu kitaptaki yazıları, mizahî yönleri nedeniyle değil, ciddi bir İttihat ve Terakki eleştirisi olmaları için bir araya getirmesi nedeniyle bu durum ortaya çıkmış olabilir. Karay, bu ciddi konuların mizah malzemesi yapılamayacak kadar önemli olduğunu düşünmüş olabilir. Bu nedenle eleştirilerini mizahî açıdan değil, daha çok, ironi izi taşımayan direkt cümlelerle ifade etmeyi tercih etmiş olabilir. Karay sosyal ve siyasi hayattaki

eleştirilerini ciddi bir tonda dile getirirken, mizahi yönünü de açığa vurmaktan çekinmediği, bu nedenle de metinde daha çok uyumsuzluk teorisine uygun örnekler yer aldığı düşünülebilir. Eserde, üstünlük teorisi kapsamında olduğu düşünülebilecek; kişileri tahkir etmeye, aşağılamaya dönük, çok ağır eleştirel ifadeler rastlandığı söylenemez. Bunun tek istisnası, Servet-i Fünun sanatçılarından Saffeti Ziya'yı karikatürize ettiği birkaç cümledir ki bu cümlelerde de tahkir etme niyeti çok belirgin değildir. Yazarın bu tercihinde, Platon'un ifade ettiği üzere, kibirli bir mizaca sahip olmamasının etkisinin olduğu düşünülebilir. Karay'ın, eserinde bahsettiği konular üzerinden yapılabilecek bir değerlendirmeye, kibirli olmaktan çok, halkın derdiyle dertlenen ve yanlış bildiği şeyi söylemekten çekinmeyen, bu nedenle de çeşitli zorluklar yaşayan bir sanatçı profili çizdiği söylenebilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Aktaş Ş. (1986). *Refik Halit Karay*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi.
- Apaydın, M. (2016). Bir Mizah Üstadı, *Refik Halid Karay Memleket Yazıları 12 Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aykaç O. (2016). “Uyumsuzluk (Uyuşmazlık) Teorisi Bağlamında Ortaoyunu Metinlerinin İncelenmesi”, *SEFAD*, 2016 (35): 235-244, ISSN: 1300-4921/e-ISSN: 2458-908X, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.21497/sefad.94911>
- Bergson H. (2014). Gülme, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çolak, İ. (2022). *Köy Seyirlik Oyunlarının Mizah Kuramlarına Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırşehir Ali Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Freud, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, Çev. Dr. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.
- Gray, W. (1963). “The Uses of Incongruity”, *Educational Theatre Journal*, Dec., 1963, Vol. 15, No. 4 (Dec., 1963), pp. 343-347
- Kabalıcı, E. S. (2018). “Refik Halit Karay’ın Kalem Dergisindeki Mizahi Sesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 75, Ağustos, s. 424-441
- Kanat, N. D. (2017). *Mizah Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karay, R.H. (2009). *Kirpinin Dedikleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Aysevener, Şenay Soyer, Birinci Baskı. İstanbul: İris yayınları.

- Priestley, J.B. (1929). "The Approach To Literature Humor, Wit, Satire, Irony", *The English Journal* , Sep., 1929, Vol. 18, No. 7 (Sep., 1929), pp. 542-545.
- Sütcü Ö.Y. (2022). "Gülmenin Ciddiyeti: Üstünlük Teorisi", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar ETHOS: Dialogues in Philosophy and Social Sciences Temmuz/July 2022, 15(2), 49-65 ISSN 1309-1328*
- Türkmen, F. (1997). "Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *Türk Yurdu Dergisi*. 114, Şubat 1997, 21-24.
- Ünal, Y. (2013). "Refik Halit Karay, Kirpinin Dedikleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, ss. 337-342.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

People often express their emotions through certain stereotypical behaviors. For example, they cry when they are sad, their eyes widen or they run away when they are scared. This study focuses on one of these behaviors: laughter. The reason laughter has been chosen as the subject of an academic study is that, compared to other emotional expressions, it is more ambiguous and controversial. While it is usually clear what makes people sad or afraid, what they laugh at and why they laugh are more open to debate. For this reason, many philosophers and researchers throughout history have reflected on the nature of laughter and put forward various ideas: What do people laugh at, and why?

The first answer to this question is known as the "superiority theory". According to this theory, people laugh because they feel a sense of triumph over others—especially when others find themselves in unfortunate situations. Ancient Greek philosopher Plato, for example, considered laughter to be frivolous, irrational, and unethical. He believed that mocking others contradicts the idea that no one is perfect and that individuals should be more concerned with their own flaws than those of others. An example of this theory can be found in characters like Pişekar, Karagöz, or Recep İvedik, who are found humorous because audiences perceive them as "lower" and feel a sense of superiority when comparing themselves to these characters.

The second explanation is the "incongruity theory", which suggests that people laugh when they encounter unexpected or unusual situations. According to this theory, the incongruity must occur suddenly rather than gradually. In such cases, the surprising nature of the situation is found amusing and elicits laughter. This theory is often used to explain absurd humor.

The third and final explanation is the "relief theory". This theory, primarily associated with Freud, argues that people laugh as a way to release psychological tension. According to proponents of this view, individuals reduce the emotional impact of distressing situations by turning them into subjects of humor. Ironical or political humor can be cited as examples of this theory.

Method

Personality traits and information values of people's interest in humor. For example, people who produce humor by mocking more people are in a sense of superiority, people who think incompatibilities are more funny are formed in cause-effect circles, people who express things that bother them by sarcasm are under pressure. The work of the author Refik Halit Karay, who provides information about this information, called Kirpi'nin Dediği (The Hedgehog's Words), has been examined and inferences about personality traits have begun to be made through his unique humor style.

Findings (Results)

When the humorous elements in Refik Halit Karay's work Kirpi'nin Dediler, in which he satirized the Union and Progress period, were examined, it was determined that there were humorous elements in the work that could be shown as examples of the relaxation theory. It can be thought that Karay's dissatisfaction with the newly declared constitutional regime and the Union and Progress administration caused his humorous style to be closer to satire and criticism. These criticisms, however, seem to be directed more towards the system and situations than towards individuals. In other words, there were not many mocking expressions in the work that could be evaluated within the scope of the superiority theory. After the examples that were compatible with the relaxation theory, the most examples that could be evaluated within the scope of the dissonance theory were included in the work. It can be thought that the reason for this was that Karay looked at the world from a humorous perspective.

Conclusion and Discussion

Based on this data, it was concluded that Refik Halit Karay's work Kirpi'nin Dediler has a style of humor that is more in line with the relaxation theory. It can be thought that Refik Halit Karay used humor more in this style because he was not satisfied with the political and social structure of the country he lived in. There are not many examples in the work that can be accepted within the scope of the superiority theory. This can also allow us to conclude that Refik Halit Karay did not have a sarcastic personality structure that considered himself superior to other people.

In literary work reviews, instead of making readings and interpretations with vague boundaries, determining the boundaries is important in terms of the objectivity of the results achieved. In order to achieve this objectivity, the text review must be based on some theoretical foundations. Humor theories were used for these theoretical foundations in the study. Humor theories made Refik Halit Karay's use of humor more understandable and also enabled conclusions to be reached regarding Refik Halit Karay's personality structure. In light of the information obtained from humor theories, it has been understood that Refik Halit Karay felt oppressed and escaped from this oppressive psychology through humor.

In the articles written on this subject in the literature, it has been observed that a text is mostly approached in light of a certain humor theory. However, it is difficult to say that this approach has a significant contribution to the literature. Because in this approach, the literary text is used only as an example. This may suggest that the central element is not the literary text but the theory used to understand the literary text. To make the situation concrete within the scope of the study: The main purpose of the study is not to provide examples of humor theories. The purpose of the study is to try to make inferences about Refik Halit Karay's literary work, literary personality, and state of mind by using these theories.

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS-İ ŞERİF SANCAĞI'NDAKİ İBTİDÂÎ MEKTEPLERİN DURUMU

Abdullah CENGİZ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde modern temel eğitim kurumlarının oluşumu, II. Mahmud döneminden itibaren çıkarılan fermanlar, hazırlanan layihalar ve kurulan komisyonlar aracılığıyla sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. İstanbul'da açılan ilk ibtidâî mekteplerin olumlu sonuçlar vermesi, bu eğitim modelinin taşra coğrafyasına yayılmasını teşvik etmiş ve padişah iradesiyle devlet genelinde benzer mekteplerin kurulmasına yönelik girişimlere zemin hazırlamıştır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ibtidâî mektepler idarî ve pedagojik açıdan yeniden yapılandırılmış; II. Abdülhamid döneminde ise bu kurumların sayısının artırılması ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi amacıyla kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda, Kudüs-i Şerif Sancağı, Osmanlı taşrasında modern eğitim anlayışının uygulanış biçimlerini gözlemleyebileceğimiz önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sancakta açılan ibtidâî mekteplerin muallim, talebe, eğitim durumu ve mekteplere yönelik mali destek mekanizmaları ayrıntılı biçimde incelenmiş; böylece merkezî eğitim politikalarının taşradaki yansımaları ile uygulamada karşılaşılan yapısal sorunlar tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs-i Şerif, Eğitim, İbtidâî

THE SITUATION OF PRIMARY SCHOOLS IN THE JERUSALEM SANJAK DURING THE OTTOMAN

PERIOD

Abstract

The formation of modern basic education institutions in the Ottoman Empire was systematized through edicts issued, layihâs prepared and commissions established starting from the Mahmud II period. The positive results of the first ibtidâî schools opened in Istanbul encouraged the spread of this educational model to the provinces and paved the way for initiatives to establish similar schools throughout the state with the sultan's will. With the 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâme, ibtidâî schools were restructured administratively and pedagogically, and during the reign of Abdülhamid II, comprehensive regulations were introduced to increase the number of these institutions and improve the quality of education. In this context, the Sanjak of Jerusalem al-Sharif constitutes an important example where we can observe the implementation of the modern education approach in the Ottoman provinces. The teachers, students, educational status and financial support mechanisms of the ibtidâî schools opened in the sanjak are examined in detail; thus, the reflections of the central education policies in the provinces and the structural problems encountered in practice are evaluated within the historical context.

Keywords: Ottoman Empire, Jerusalem al-Sharif, Education, Elementary.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri karşısında yaşadığı yenilgiler sonucunda önce askerî alanda ardından sivil eğitim alanında reformlara yönelmiştir (Hayta ve Ünal, 2010). Bu sürecin bir sonucu olarak III. Selim (1789-1807) döneminde askerî mektepler açılmış; II. Mahmud (1808-1839) döneminde ise sivil eğitim kurumlarına ağırlık verilmiştir (Somal, 2015).

Osmanlı Devleti'nde, Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemine kadar eğitim alanında atılan adımlar yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid döneminde eğitimde birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999). Meclis-i Maarif-i Muvakkat, sıbyan mekteplerinde reform yapılması amacıyla Meclis-i Maârif'i teşkil etmiştir (Kodaman, 1991). Ayrıca sıbyan mektepleriyle ilgili islahat çalışmaları için layihalar hazırlamış ve birtakım kararlar almıştır. Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın kararlarının uygulanabilmesi amacıyla Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuş; gerekli kontrollerin yapılması için de Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti teşkil edilmiştir. Maârif-i Umûmiye Nezâreti, sıbyan mekteplerindeki muallimlere kılavuz olması amacıyla bir tâlimatnâme hazırlamıştır. Bu tâlimatnâmede göze çarpan en önemli husus, sıbyan mekteplerindeki eğitimin dört yıl süreceği ve bu mekteplerin rüşdiyelere temel teşkil edeceği yönündedir. Ancak dönemin maddi yetersizlikleri ve tecrübeli muallim eksikliği nedeniyle bu hedefler gerçekleştirilememiştir. 1863 yılına gelindiğinde İstanbul'da 12 adet numune sıbyan mektebi ve her bir mektebin yanına iki ek mektep daha olmak üzere toplam 36 mektep açılmıştır. 1864 yılında ise sıbyan mekteplerinin ıslahı amacıyla Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, sıbyan mektepleri için 10 maddelik bir nizamnâme hazırlamış ancak bu nizamnâme uygulamaya geçirilememiştir (İhsanoğlu, 1998).

1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hazırlanmış ve bu nizamnâmede, sıbyan mekteplerinin ıslahı amacıyla önemli düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de temel eğitim zorunluluğu devam etmiştir. Ayrıca nizamnâme ile uygun görülen her yerde birer sıbyan mektebinin inşa edilmesi, bu mekteplerin giderlerinin halk tarafından karşılanması, kız talebelerin 6-10, erkek talebelerin ise 7-11 yaşları arasında

mektebe devam etmeleri, sıbyan mekteplerindeki kız talebelere kadın muallimelerin ders vermesi ve tüm muallimlerin belirli bir program çerçevesinde atanması kararlaştırılmıştır (Yazıbaşı, 2014). 1869 tarihli Maârif-i Umûmîye Nizamnâmesi ile sıbyan mekteplerinin ders programında da değişiklik yapılmıştır. Bu doğrultuda elifba, kur'an, tecvid, ahlâk ve ilmiyhâl gibi dinî derslerin yanı sıra, basit hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya gibi dersler de müfredata eklenmiştir. Böylece nizamnâme ile temel eğitimin yalnızca okuryazarlıkla sınırlı kalmayıp bireyin hem dinî hem de dünyevî açıdan yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Nurdoğan, 2017).

Osmanlı Devleti, sıbyan mekteplerini usûl-i cedîd çerçevesinde eğitim veren kurumlar haline getirmek amacıyla ders programları, talimatnameler ve ders kitapları hazırlamıştır. Bu ders programlarını uygulamak ve hazırlanan kitapları okutmak amacıyla sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâî mektepleri de açılmıştır (Kodaman, 1991). Usûl-i cedîd esasına göre eğitim programı düzenlenen ibtidâî mekteplerin ilk örneği, 1872 yılında İstanbul'da Nuruosmaniye Camii içerisinde "Numûne İbtidâî Mektebi" adıyla açılmıştır (Gelişli, 2002). İstanbul'un farklı bölgelerinde ibtidâî mekteplerinin açılması ve bu mekteplerden olumlu sonuçlar alınması üzerine ibtidâî mekteplerin Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde de açılmasına karar verilmiştir (Kodaman, 1991).

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü geniş coğrafyada (bu coğrafyayı teşmil eden Osmanlı tarihi, hukuku ve eğitim sistemi hakkında önemli bilgiler içeren eser için bk. Alp 2020, Alp 2021), XIX. yüzyıldan itibaren modern eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik çeşitli reform adımları atılmıştır (Gelişli, 2002). Bu süreçte merkezden taşraya yayılan eğitim politikalarının bir yansıması olarak Kudüs-i Şerif Sancağı da söz konusu reform hareketlerinden etkilenmiştir.

Sancakta geleneksel sıbyan mekteplerinin yanı sıra modern eğitim anlayışını

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 50, Ağustos 2025

temsil eden ibtidâî mektepleri de açılmıştır. Bu kurumlar temel eğitim hizmetlerinin modernleştirilmesi ve bireylerin hem dinî hem de ilmî bilgilerle donatılması amacına hizmet etmiştir. Bu çalışmada, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin kuruluş süreci, işleyişi ve temel eğitim yapısındaki yeri incelenerek Osmanlı Devleti'nin taşrada modern eğitimi yaygınlaştırma çabalarının bu bölgedeki yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. KUDÜS-İ ŞERİF SANCAĞI'NDAKİ İBTİDÂÎ MEKTEPLERİN DURUMU

II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde temel eğitim kurumlarının gelişmesi için atılan adımlar, II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı merkez karyelerinde 70, Halilürrahman Kazası'nın merkez ve karyelerinde 30, Gazze Kazası'nın merkez ve karyelerinde ise 47 olmak üzere toplam 158 ibtidâî mektebi açılmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Meclisi, bu ibtidâî mekteplere yeterli sayıda muallim atanması için girişimlerde bulunmuş; bunun neticesinde muallimler tayin edilmiş ve mektepler için istatistik defterleri tutulmuştur. Buna göre söz konusu ibtidâî mekteplerde 7407 erkek ve 353 kız olmak üzere toplam 7760 talebe eğitim görmüştür. Kudüs-i Şerif Sancağı'nda modern anlamda temel eğitim kurumlarının açılması ve 7760 talebenin eğitim görmesi öncelikle II. Abdülhamid ile Maârif Nezareti'nin destekleri ve Kudüs-i Şerif Sancağı Mutasarrıfı'nın teşvik ve çabaları sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca eğitimin gelişimine katkı sağlayanların isimleri teşvik amacıyla gazetelerde ilan edilmiştir (BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi (MF.İBT.), 19-16). Bununla birlikte açılan ibtidâî mekteplerine rağmen Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı karyelerde temel eğitim kurumlarının sayısının yetersizliği özellikle kırsal alanlardaki eğitim düzeyinin gerilemesine neden olmuştur. Bu

durumu gidermek, eğitim altyapısını güçlendirmek ve daha fazla talebenin eğitim almasını sağlamak için çeşitli adımların atıldığı görülmüştür.

Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı karyelerde yeterli sayıda temel eğitim kurumunun bulunmaması nedeniyle başta akaid-i diniye dersleri olmak üzere eğitim-öğretim alanında talebelerin durumu giderek kötüleşmiştir. Bu durumu düzeltmek için Kudüs-i Şerif Sancağı merkezinde ve sancağa bağlı kaza ile kasabalarda maârif komisyonlarının kurulmasına karar verilmiştir. Böylece Müslüman halkın cehaletten kurtulması ve maârifin ışığından istifade etmesi hedeflenmiştir. Maârif komisyonları, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kaza, kasaba ve karyelerde yeterli sayıda ibtidâî mektebinin açılmasını talep etmiştir. Ancak dönemin maddi imkânsızlıkları nedeniyle sancağın her yerinde mektep açılması ilk etapta mümkün olamamıştır. Bu nedenle konum olarak önemli ve birbirine yakın büyük ve küçük karyelerin ortasına birer ibtidâî mektebi açılmasına karar verilmiştir. Bu girişim sonucunda 52 yeni ibtidâî mektebi açılmış; tecrübeli muallimlerin atanmasıyla 1830 talebenin daha eğitim alması sağlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu üyeleri, eğitimin düzenli ve sürekli olmasını sağlamak için zaman zaman karyelerdeki ibtidâî mekteplerini teftiş etmişlerdir. Yapılan denetimler sonucunda, ibtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin bilgi seviyelerinde gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. Nitekim maârif komisyonu üyeleri teftiş sırasında bazı hocalar tarafından açılan ve eski usul (usûl-i atîk) ile eğitim veren mekteplerde talebelerin yalnızca Kur'an-ı Kerim'i ezberden okuduklarını ancak kıraat kurallarını layıkıyla bilmediklerini tespit etmiştir. Buna karşılık Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Rısaîye Medresesi'nin uygun bir bölümüne erkek ve kız talebeler için ayrı iki dairesi, yeni usul (usûl-i cedîd) yöntemiyle eğitim veren bir ibtidâî mektebi açılmıştır. Bu mektepte kıraat, yazı yazma gibi alanlarda tecrübeli muallimler görev yapmış ve kısa sürede yaklaşık 700 talebe

eğitim almıştır (BOA, MF.İBT., 17-1). Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'nda yapılan eğitim reformları, başlangıçta sınırlı kaynaklar ve altyapı eksiklikleriyle karşılaşmış olsa da maârif komisyonun çabalarıyla önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Kudüs-i Şerif merkez sancağında maârif komisyonu kurulduğu gibi kazalardaki ibtidâî mekteplerin sayısının artırılması ve teftiş edilmesi amacıyla Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kazalarda da maârif komisyonları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda Halilürrahman Kazası'nda eğitimin geliştirilmesi amacıyla kurulan maârif komisyonu, mezkûr kazada temel eğitim kurumlarına yeterince önem verilmediğini tespit etmiştir. Bu durum üzerine komisyon, çeşitli önlemler almış ve halkı teşvik etmek amacıyla bilgilendirici uyarılarda bulunmuştur. Bunun neticesinde de Halilürrahman Kazası'nda 6 adet ibtidâî mektebi açılmış ve bu mekteplerde 542 talebe eğitim görmeye başlamıştır. Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı Yafa ve Gazze kazalarında da maârif komisyonları kurulmuş; bu komisyonların teşvikleri sonucunda Yafa Kazası'nda 250 lirası hayırsever halktan toplanmış, 250 lirası ise evkaf-ı münderiseden karşılanmak üzere toplam 500 lira kaynak ibtidâî mekteplerin açılmasında kullanılmıştır. Gazze Kazası'nda ise bazı vakıf gelirleri maârife tahsis edilmiş ve bu sayede Gazze'de ibtidâî mektepleri açılmıştır (BOA, MF. İBT., 17-1). Kudüs-i Şerif Sancağı'nda eğitim sisteminin güçlendirilmesi yalnızca ibtidâî mekteplerin açılmasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda bu mekteplerin verimli bir şekilde işleyişinin sağlanması amacıyla maârif komisyon üyeleri tarafından bir dizi denetim ve organizasyon adımı atılmıştır. Buna karşın mekteplerin sürekli maddi desteğe ihtiyaç duyması, eğitim süreçlerinin sürekliliğini zorlaştırmış ve bu alanda ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İbtidâî mekteplerin maddi açıdan olumsuz etkilenmemesi için Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki halkın sağladığı yardımlar önemli olsa da maddi yetersizlik zaman zaman eğitimde aksamalara yol açmıştır. Buna göre, ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları ile mekteplerin diğer giderlerinin kaza ve karyelerde yaşayan halk tarafından karşılanmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda halktan senet alınmıştır. Ancak halkın maddi imkânsızlıkları nedeniyle her zaman düzenli yardım sağlanamamış, bu sebeple mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşlarının ödenmesinde aksaklıklar yaşanmıştır. Bu durum üzerine muallimler, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne şikâyetle bulunmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen halkın maddi desteği yetersiz kalmış ve muallimlerin görevlerini aksatmalarına yol açmıştır. Sonuç olarak bazı talebeler mektepleri terk etmeye başlamıştır. Karyelerdeki olumsuz durumun giderilmesi ve eğitimin sekteye uğramaması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, 1888 tarihli yazıyla muallim maaşlarının Maârif Nezareti tarafından ödenmesini talep etmiştir. Ancak Maârif Nezareti bu talebe olumsuz yanıt vermiş ve muallim maaşlarının halk tarafından karşılanmaya devam edilmesini istemiştir (BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 110-35). Bu durum Osmanlı taşrasında eğitim hizmetlerinin önemli ölçüde yerel halkın katkılarıyla sürdürüldüğünü ancak ekonomik imkânsızlıkların zaman zaman eğitim faaliyetlerinde aksamalar doğurduğunu ve yerel uygulamalarla merkezî kararlar arasında belli ölçüde uyumsuzluklar yaşandığını göstermektedir.

Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki bu sorunların giderilmesine yönelik çeşitli çözüm arayışlarına gidilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen eğitimdeki aksaklıklar ve maddi zorluklar sürmüştür; bu durum sancaktaki eğitim sisteminin etkin bir şekilde işlemesini daha da zorlaştırmıştır. Özellikle maddi kaynak yetersizliği, başta muallim maaşları olmak üzere mekteplerin düzenli işleyişini ciddi biçimde

etkilemiştir. Bu olumsuz tabloya rağmen mevcut şartlarda hem mektep binalarının hem de eğitim altyapısının güçlendirilmesi amacıyla yeni çözüm yolları araştırılmaya devam edilmiştir. Bu doğrultuda uygulanabilir görülen bazı yöntemler öne çıkmıştır. Bunlar arasında medrese binalarının ibtidâî mekteplere dönüştürülmesi ve mektep binalarının onarılması için ek finansal kaynakların sağlanması da yer almıştır. Bu çerçevede Kudüs-i Şerif Sancağı'nda faaliyet gösteren ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşlarının halk tarafından karşılanmasına daha önceki uygulamaların bir devamı olarak sürdürülmüştür. Mekteplerin inşa ve tamirat giderleri ise evkaf-ı münderise gelirlerinden karşılanmıştır. Tüm bu uygulamalar neticesinde erkek ve kız çocuklarının eğitimi amacıyla iki medrese ibtidâî mektebine dönüştürülmüştür. Ancak mekteplerde eğitim gören talebe sayısındaki artış mevcut binaların yetersiz kalmasına yol açmış özellikle yaz aylarında oluşan yoğunluk, izdihama sebebiyet vererek talebelerin sağlıklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla mezkûr medrese binalarının tekrar evkaf-ı münderise gelirleri kullanılarak tamir edilmesi Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu tarafından uygun görülmüştür. Bu kapsamda belediye mühendisi tarafından 39.000 kuruş keşif defteri hazırlanmış ve ardından gerekli tamiratların yapılabilmesi için Maârif Nezaretî'nden izin talep edilmiştir. Maârif Nezaretî ise öncelikle medreselerin ibtidâî mektebine dönüştürülme sürecine ilişkin bilgi verilmesini; ayrıca tamirat işlerinin münakasa yoluyla ihale edilmesini ve sonuçlarının bildirilmesini Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nden istemiştir (BOA, MF. MKT., 509-34). Yaşanan bu gelişmeler taşradaki eğitim hizmetlerinin hem mali hem de idarî açıdan kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Merkezî idare ile yerel uygulamalar arasındaki eşgüdüm eksikliği özellikle mali yüklerin halk ve vakıf gelirleriyle karşılanmaya çalışılmasında belirginleşmektedir. Öte yandan Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, yalnızca

merkezden gelen talimatlara bağlı kalmamış; kendi inisiyatifiyle bilgi ve belge üretme yönünde de adımlar atmıştır.

Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, merkezî taleplerin dışında sancaktaki ibtidâî mektepler için toplanan evkaf-ı münderise gelirleri ile 1893 yılı öncesinde ve 1893 yılında inşa edilen ibtidâî mekteplerin sayısını gösteren istatistikî bir cetvel hazırlayarak aynı yıl Maârif Nezareti'ne göndermiştir (BOA, MF.İBT., 32-9).

Tablo 1. Evkaf-ı Münderise Geliri ve İbtidâî Mekteplerin Sayısı

Kaza İsmi	İbtidâî Mektepleri					
	Daha Önce İnşa Edilen			Şimdi İnşa Edilen		
	Kız	Erkek	Top.	Kız	Erkek	Top.
Kudüs-i Şerif	3	4	7	3	92	95
Gazze	1	5	6	2	42	44
Yafa	----	6	6	1	42	43
Halilürrahman	----	----	----	----	39	39
Toplam	4	15	19	6	215	221
Evkaf-ı Münderise Geliri						
	Daha önce toplanan		Şimdi toplanan		Toplam	
Kudüs-i Şerif	68000		31000		99000	
Gazze	-		14000		14000	
Yafa	7300		23010		30310	
Halilürrahman	----		----		----	
Toplam	75300		68010		143310	

Tablo 1 verileri, XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin taşrada temel eğitimi yaygınlaştırmak için önemli adımlar attığını göstermektedir. Başlangıçta toplam 19 olan ibtidâî mektep sayısının yeni açılanlarla birlikte 221'e yükselmesi bu alandaki hızlı gelişimi ortaya koymaktadır. Özellikle Kudüs-i Şerif, Gazze ve Yafa kazalarında mevcut eğitim kurumlarının önemli ölçüde artırıldığı; Halilürrahman Kazası'nda ise hiç mektep bulunmazken kısa sürede 39 ibtidâî mektebin açıldığı görülmektedir. Bu durum bölgelerarası eğitim

dengezsizliklerinin tespit edilerek giderilmeye çalışıldığını göstermektedir. Eğitim yatırımlarını desteklemek için evkaf-ı münderise gelirleri kullanılmış ve toplamda 143.310 kuruşluk bir kaynak oluşturulmuştur. En yüksek gelir Kudüs-i Şerif'te toplanırken Gazze ve Yafa'da daha sınırlı kaynak sağlanmıştır. Halilürrahman'da ise gelir kaydına rastlanmamıştır. Genel olarak tablo, Osmanlı taşrasında modern eğitimin yaygınlaştırılmasında hem mektep açılışlarının hem de mali destek mekanizmalarının birlikte işlediğini göstermektedir. Kudüs-i Şerif Sancağı'nda sağlanan eğitim altyapısı ve mali kaynaklar taşrada modernleşme sürecinin somut bir örneğini oluşturmuştur. Bu çerçevede Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin finansmanı ve sürdürülebilirliği konusu ayrı bir öneme sahiptir.

Masrafların karşılanmasına ilişkin önceki uygulamalarda görülen yapı bu dönemde de belirleyici olmaya devam etmiştir. Buna göre Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin sayısının artırılmasında, evkaf-ı münderise gelirlerinin yanı sıra yerel halkın maddi destekleri de önemli bir rol oynamıştır. Ancak ibtidâî mekteplerin masraflarının karşılanmasında yukarıda da belirtildiği üzere halk desteği kimi zaman kesintiye uğramış kimi zaman ise sürekli olmuştur. Bu duruma olumlu ve olumsuz örnekler vermek yerinde olacaktır. Olumlu örneklerden biri, Malha Karyesi'nde halkın sergilediği özverili yaklaşımla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'na yaklaşık bir buçuk saat mesafede bulunan Malha Karyesi'ndeki halk, çocukların eğitimden mahrum kalmamaları için kötü durumda bulunan camiye onarmış ve yanına bir ibtidâî mektebi inşa etmeye karar vermiştir. Bu amaçla karye halkı teşvik edilmiş ve neticesinde 30.000 kuruş toplanmıştır. Malha Karyesi halkının bu girişimi Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü tarafından takdirle karşılanmış ve durum 1893 tarihli bir yazı ile Maârif Nezareti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezareti,

ibtidâî mektebinin inşaatının tamamlanmasının ardından mektebe atanacak muallim ve hademenin isimleri ile maaş miktarlarının bildirilmesini talep etmiştir (BOA, MF.MKT., 192-13). Ne var ki bu tür merkezî planlamalar her bölgede aynı düzeyde halk desteğiyle karşılık bulmamıştır.

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda halk katkısının yetersiz kaldığı örneklerden birine değinmek yerinde olacaktır. Buna göre Kudüs-i Şerif merkez sancağına bağlı Silvan ve Suba karyelerinde birer ibtidâî mektebinin yapılmasına karar verilmiştir. İbtidâî mekteplerinin inşası için 20.000 kuruş tahsis edilmiş ancak yapılan tahkikat sonucunda her bir mektebin 12.000 kuruşa inşa edilebileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle tahsis edilen 20.000 kuruş her iki mektebin yapımı için yeterli olmamıştır. Bu durum karşısında karyelerdeki halk gerekli çalışmalarla ek kaynak sağlamaya çalışmıştır (BOA, MF.İBT., 276-57). Söz konusu durumdan ötürü Silvan Karyesi'ndeki ibtidâî mektebinin kısa zamanda tamamlanması mümkün olmamıştır (BOA, MF.İBT., 397-74). Yine Suba Karyesi'ndeki ibtidâî mektebi binası da maddi yetersizlikler nedeniyle tamamlanamamıştır (BOA, MF.İBT., 276-57). Yaşanan bu tür aksaklıklar halkın maddi imkânlarının sınırlı olduğu durumlarda eğitim faaliyetlerinin aksamaya açık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Mektep inşaatlarında karşılaşılan bu mali güçlükler benzer şekilde mekteplerdeki personel giderlerinde de kendini göstermiştir. Bu durum muallim maaşlarının ya geç ödenmesine ya da kimi zaman hiç ödenememesine yol açmıştır. Maaşlarını alamayan muallimler bu durumu ilgili makamlara şikâyet etmiş; öte yandan halk da görevlerini etkin bir biçimde yerine getirmeyen muallimler hakkında mektepteki eğitimin aksadığı gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'nda muallimlerin halk hakkında ve halkın da muallimlere yönelik şikâyetlerine örnek teşkil eden iki duruma

değınılecektir. Buna göre Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki halk, ellerinden geldiğince eğitim faaliyetlerine destek olmaya çalışmışsa da zaman zaman maddi açıdan yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağılı Halilürrahman Kazası'ndaki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları halk tarafından karşılandığı belirtilmelidir. Ancak halkın maddi gücünün yetersiz kalması nedeniyle muallimlerin maaşları üç yıldır ödenememiştir. Muallimler, maaşları ödenmediğı halde görevlerine devam etmişlerse de Şeyh Abdulkadir el-Mahmudi tarafından hazırlanan bir dilekçe ile maaşlarının ödenmesini talep etmişlerdir. Dilekçede, maaşların ödenmemeye devam etmesi halinde mekteplerdeki eğitimin sekteye uğrayabileceğı ilgili bilgi makama iletilmiştir (BOA, MF.MKT., 279-62).

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda yaşanan diğeri bir örnekte ise halk, çocukların eğitimlerinde herhangi bir olumsuzluk yaşandığında durumu düzeltmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağılı Yafa Kazası'ndaki halk, kazadaki ibtidâî mektepler hakkında 2 adet şikâyet dilekçesi hazırlayarak Maârif Nezaretî'ne göndermiştir. Dilekçelere göre, Yafa'da erkek ve kızlara mahsus 2 ibtidâî mektebinin yanı sıra Menş-e-i Ebubekir Arabına, Sebil ve Derviş mahallelerinde 4 adet daha ibtidâî mektep bulunmaktadır. Ancak bu mekteplere Yafa Maârif Komisyonu Başkanı Tevfik Efendi tarafından tecrübesiz muallimlerin atandığı ve bu muallimlerin görevlerini layıkıyla yerine getiremedikleri belirtilmiştir. Bu nedenle mekteplerdeki eğitim faaliyetleri sağlıklı bir şekilde yürütülememiş pek çok talebe Yafa'daki yabancı mekteplere yönelmiştir. Bunun üzerine Yafa halkı kendi imkânlarıyla usûl-i cedîd esasına göre iki yeni ibtidâî mektep açmıştır. Ayrıca mevcut ve yeni açılan mekteplere tecrübeli muallimlerin atanması için Maârif Nezaretî'ne bir dilekçe daha sunulmuştur. Maârif Nezaretî, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nden durumun araştırılmasını

talep etmiş; Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü ise Yafa Maârif Komisyonu'ndan konuya ilişkin görüş istemiştir. Yafa Maârif Komisyonu, kazadaki bazı muallimlerin yetersiz olduğunu kabul etmekle birlikte bu muallimlerin nizamnâme hükümlerine uygun biçimde eğitimi düzenli ve verimli yürütmeye çalıştıklarını ifade etmiştir (BOA, MF.MKT., 1048-30). Söz konusu durum Kudüs-i Şerif Sancağı'nda halkın eğitime yalnızca pasif bir destekçi olarak değil aynı zamanda bir denetleyici ve müdahil aktör olarak da rol üstlendiğini göstermektedir. Yafa örneği halkın eğitimin niteliği konusunda duyarlılığını kamu otoritelerine başvuru yoluyla ifade ettiğini ve yetersizlikler karşısında kendi imkânlarıyla alternatif çözümler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Osmanlı taşrasında yerel halkın modern eğitim uygulamalarına hem talepkâr hem de yön verici biçimde katkı sunduğunu somutlaştırmaktadır.

Yafa'da olduğu gibi Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki diğer bölgelerde de ibtidâî mekteplerin açılmasında başta maârif müdürlüğü olmak üzere maârif komisyonları ile halkın gayretleri önemli bir rol oynamıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak 1899 yılına kadar sancak dâhilindeki kaza, kasaba ve karyelerde çeşitli ibtidâî mektepler açılmıştır. Söz konusu mekteplerin bazı giderleri evkaf-ı münderise hasılatından karşılanmış ancak bu gelire sahip olmayan yerlerde halktan maddi katkı sağlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, 1899 yılına ait ibtidâî ve sıbyan mekteplerinin sayısını gösteren bir cetvel hazırlayarak Maârif Nezareti'ne sunmuştur (BOA, MF.İBT., 161-19).

Tablo 2. Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki Kaza, Kasaba ve Karyelerindeki Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri

Usûl-ı cedîd	Usûl-ı atîk	Toplam	
9	-	9	Kudüs-i Şerif Kazası'nda
120	-	120	Kudüs-i Şerif Kazası'nda bağlı karyelerde
2	10	12	Yafa Kazası'nda

11	28	39	Yafa Kazasına bağlı karyelerde
9	-	9	Gazze Kazası'nda
-	53	53	Gazze Kazası'na bağlı karyelerde
7	3	10	Halilürrahman Kazası'nda
24	-	24	Halilürrahman Kazası'na bağlı karyelerde
5	-	5	Remle Kasabası'nda
197	94	291	

Tablo 2 verileri, XIX. yüzyıl sonlarında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda modern eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına yönelik çabaların bölgesel düzeyde farklılıklar gösterdiğine işaret etmektedir. Kudüs-i Şerif Kazası ve bağlı karyelerde yalnızca “usûl-i cedîd” esasına göre eğitim veren mekteplerin bulunması modern eğitim anlayışının bu bölgelerde daha belirgin bir şekilde benimsendiğini düşündürmektedir. Yafa ve Gazze kazalarında ise hem “usûl-i cedîd” hem de “usûl-i atîk” sistemine bağlı mekteplerin varlığı eğitim reformlarının taşra bölgelerinde daha kademeli ve dengeli bir biçimde ilerlediğini göstermektedir. Özellikle Gazze Kazası'nda eski usulün devam etmesi modern eğitim anlayışına geçişin bazı bölgelerde sınırlı kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Halilürrahman ve Remle gibi nispeten küçük yerleşimlerde ise doğrudan usûl-i cedîd esasına göre mekteplerin açılması taşra içinde modernleşmeye açık bazı alanların mevcut olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Kudüs-i Şerif Sancağı'nda ibtidâî mekteplerin önemli bir bölümünün usûl-i cedîd esasına göre eğitim vermesi modern eğitim reformlarının taşra toplumunda karşılık bulduğuna ve olumlu sonuçlar doğurduğuna işaret etmektedir.

1901 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarında modern anlamda temel eğitim kurumlarının sayısının artırılması amacıyla gerekli hassasiyetin ve gayretin gösterilmesi hususunda Sultan II. Abdülhamid tarafından bir irade yayımlanmıştır. Bu doğrultuda Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kaza, kasaba ve karyelerde ihtiyaç doğrultusunda ibtidâî mektepler açılmaya çalışılmıştır. Ancak

karyelerdeki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin Darümuallimîn'den mezun olmamaları ve sınırlı deneyime sahip bulunmaları nedeniyle her yıl tatil dönemlerinde sancak merkezindeki idâdî mektebinin müdür ve muallimleri vasıtasıyla bu muallimlere modern eğitim usulleri öğretilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yaz mevsiminde bazı muallimlerin tatilden yararlanmak amacıyla şahsi planlarına yönelmeleri sebebiyle tüm muallimlerin bu eğitimlere katılımı sağlanamamış ve bu durum eğitim sürecinin etkinliğini sınırlamıştır (BOA, MF.İBT., 235-87). Diğer taraftan Kudüs-i Şerif Sancağı'nın önemli merkezlerinde gayrimüslim ve ecnebler tarafından açılan mekteplerin düzen ve işleyiş açısından ileri bir düzeye ulaştığı görülmüştür. Bu durum karşısında ibtidâî mekteplerin hem nicelik hem de nitelik açısından geride kaldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, gayrimüslim ve ecnebi mekteplerine karşı Müslüman ibtidâî mekteplerin güçlendirilmesi amacıyla Kudüs-i Şerif Sancağı'nda bir darümuallimîn açılmasına karar vermiştir. Zira darümualliminde eğitim görenler modern eğitim yöntemlerini öğrenme imkânı bulmaktadır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün bu teşebbüsü sonucunda Darümuallimîn'den mezun olan muallimler ibtidâî mekteplerin bir kısmında istihdam edilmiş ve bu durum talebelerin eğitim seviyelerinde gözle görülür bir gelişme sağlamıştır (BOA, MF.İBT., 115-60).

Söz konusu duruma karşın Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki Darümuallimîn'den mezun olanların sayısı sancak genelindeki ibtidâî mektepler için yeterli olmamıştır. Bu nedenle kaza ve karyelerdeki ibtidâî mekteplerde modern anlamda eğitim verecek kalifiyeli muallimlerin sayısının hızlı bir şekilde artırılması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü tarafından karyelerde görev yapan bazı muallimler sancak merkezine getirilmiştir. Bu muallimler, rüşdiye ve ibtidâî mektepleri muallimlerinin ve bazı ulemanın yer aldığı komisyon

tarafından verilen eğitimlerle bir tür darümuallimîn programına tabi tutulmuştur. Eğitim sürecinin ardından muallimlik yapmaya ehil görülenler karyelerdeki ibtidâî mekteplere tayin edilmiştir. Ayrıca karyelerde bulunan ibtidâîler zaman zaman teftiş edilmiş; özellikle talebelerin düzenli olarak mekteplere devam etmeleri konusunda gerekli uyarılar yapılmıştır. Muallimlerin eğitim düzeylerini ve mekteplerdeki uygulamaları denetlemek amacıyla iki mubassır da görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra hâlihazırda görev yapan muallimler ile muallimlik yapmak isteyen kişiler, mekteplerin tatil dönemlerinde sancak merkezindeki darümuallimîne getirilmiş burada gerekli eğitimleri tamamladıktan sonra sınava tabi tutulmuşlardır. Sınavda başarılı olanlara usûl-i cedîd esaslarına göre muallimlik yapabileceklerine dair “muallim ehliyetnâmesi” verilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen Kudüs-i Şerif Sancağı’ndaki ibtidâî mekteplerdeki muallimlerin tamamına “usûl-i cedîd ehliyetnâmesi” verilememiştir (BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, DH.TMIK.S., 14-35).

Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Maârif Nezareti, 1911 tarihinde taşra vilayet müdürlüklerine yazı göndererek Kudüs-i Şerif Sancağı dâhil Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerindeki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerden usûl-i cedîd üzerine ehliyetnâmesi bulunmayanların görevden alınmasını; ehliyetnâmesi olanlara ise maârif idareleri tarafından belge verilmesini talep etmiştir. Bu gelişme üzerine Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, sancak genelinde Maârif Nezareti’nin talimatının yalnızca kasabalardaki ibtidâî mekteplerde uygulanabileceğini değerlendirmiştir. Zira Kudüs-i Şerif Sancağı dâhilindeki karyelerde görev yapan yaklaşık 250 muallimin yalnızca %5’inin usûl-i cedîd esasına göre ehliyet sahibi olduğu anlaşılmıştır. Ehliyetnâmesi bulunmayan muallimlerin görevden alınması halinde karyelerdeki mekteplerin işleyişinin

ciddi şekilde sekteye uğrayacağı öngörülmüştür. Nitekim gerek Kudüs-i Şerif Sancağı'nda gerekse civar vilayetlerde yeni açılan ibtidâî mektepler için tecrübeli muallim aranmasına rağmen yeterli muallim bulunamamıştır. Bu nedenle ibtidâî mekteplerin büyük çoğunluğunda (%95) ehliyetnâmesi olmayan muallimler istihdam edilmiştir. Ehliyetsiz muallimlerin görevden alınması durumunda ise birçok karyedeki mektebin kapanma riski ortaya çıkmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü bu olumsuz gelişmenin önüne geçmek amacıyla karye muallimleri hakkında nasıl bir uygulama yapılacağına dair 1911 tarihli bir yazı ile Maârif Nezaretî'nden görüş talep etmiştir. Bu talep üzerine konu Maârif Meclisi'nde değerlendirilmiştir. Yapılan müzakerelerde, Darümuallimîn-i İbtidâî'den ehliyetli ve liyakatli muallimler yetişinceye kadar mevcut muallimlerin öteden beri görevlerini ifa ettikleri ve bu nedenle tamamen ehliyetsiz sayılamayacakları ifade edilmiştir. Bu doğrultuda görevini ciddi şekilde yerine getiren mevcut muallimlere ehliyetnâme verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Maârif Meclisi, yeni açılacak mekteplere yapılacak muallim atamalarında ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin tercih edilmesi gerektiği yönünde Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne uyarıda bulunmuştur (BOA, MF.İBT., 341-3). Ancak 1912 yılında Maârif Meclisi kaldırılmış ve yerine Meclis-i Kebîr-i Maârif kurulmuştur (Ergün, 1996: 222-226). Bunun üzerine Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Maârif Meclisi'nin kaldırılması nedeniyle ibtidâî mekteplerinde görev yapan muallimler hakkında nasıl bir yöntem izleneceğine ilişkin Maârif Nezaretî'nden yeni bir görüş talep etmiştir. Maârif Nezaretî ise Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanunu yürürlüğe girene kadar mevcut uygulamaya devam edilmesini Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne bildirmiştir (BOA, MF.İBT., 382-76).

Usûl-i cedîd üzere “ehliyetnâme” sahibi muallimlerin sayısındaki yetersizliğin farkında olmasına rağmen Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, sancaktaki

çocukların eğitimden mahrum kalmaması adına her fırsatta yeni ibtidâî mektepler açmaya ya da mevcut mekteplerin koşullarını iyileştirmeye gayret etmiştir. Özellikle Kudüs-i Şerif merkezindeki nüfus artışı nedeniyle her mahallede ibtidâî mektep açmanın zorluğunun bilincinde olunmasına karşın eğitim imkânlarının artırılması yönünde yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu kapsamda Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Hz. Ömer Camii ve Rısayiye’de eğitim gören uzak karyelerden gelen talebelerin kış mevsiminde mektebe ulaşmakta güçlük çektiklerini, mevcut mekteplerin hem sağlık açısından uygun olmadığını hem de talebe sayısının fazlalığı nedeniyle kapasite sorunları yaşandığını tespit etmiştir. Bu koşullarda eğitim devam ederse talebelerin eğitimden yeterince yararlanamayacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle mevcut binalarda tadilat yapılmasının gerekli olduğu belirtilmiş ve eğitim faaliyetlerinin düzenli ve verimli yürütülebilmesi amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan raporda, ibtidâî mektebi olarak kullanılan her iki binanın da talebe sağlığı ve eğitimi açısından uygun olmadığı ve bu nedenle tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca yaz mevsiminde bir hane kiralanarak yeni bir ibtidâî mektebinin açılmasına izin verilmiştir. Buna ek olarak Kudüs-i Şerif merkez kasabasında Şeyh Cerrah Mahallesi’nde 1 ve Ukkâşe Mahallesi’nde 2 adet yeni ibtidâî mektebi açılmıştır. Bu mektepler için tecrübeli, liyakatli ve sınavlardan başarılı olmuş kişiler arasından; her biri için aylık 400 kuruş maaşla bir muallim-i evvel, 300 kuruş maaşla bir muallim-i sâni, 250 kuruş maaşla bir muallim-i sâlis atanmıştır. Ayrıca talebelerin sabah evlerinden alınıp akşam evlerine bırakılmasını sağlamak üzere her mektep için aylık 150 kuruş maaşla birer bevvab istihdam edilmiştir. Öte yandan kız talebeler için Babü’l-Atîm’de bulunan inâs ibtidâî mektebinin mevcut durumu uygun bulunmuş ve eğitim faaliyetlerine burada devam edilmesine karar verilmiştir. Bu mektepte 100 kuruş maaşla iki Türkçe Kıraat ve Hesap muallimesi, bir Kur’an-ı Kerim ve tecvid

muallimesi, 250 kuruş maaşla bir ilmihal ve yazı muallimesi, 300 kuruş maaşla bir nakış ve dikiş muallimesi ile 100 kuruş maaşla birer hizmetçi kadın ve 150'şer kuruş maaşla talebeleri evlerinden alıp götürerek iki bevvab görevlendirilmiştir (BOA, MF.MKT., 941-54).

Ayrıca Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı nahiye ve karye merkezlerinde ihtiyar heyeti, güvenilir ahali ve dört azadan oluşan birer hususi komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bu komisyonların talebelerin mektebe düzenli devamını sağlamak ve muallim maaşlarının halkın desteğiyle düzenli bir şekilde ödenmesine özen göstermekle görevli olmaları istenmiştir. Komisyonlar her eğitim-öğretim yılı sonunda cetveller hazırlamış; bu cetveller, ilgili nahiye müdürleri tarafından tasdik edildikten sonra maârif idaresine gönderilmiştir. Her nahiye müdürü, idaresi altındaki mektepleri her ay düzenli olarak teftiş etmiş ve mekteplerdeki eğitimin düzenli yürütülmesini sağlamaya çalışmıştır. Nahiye müdürleri, gerçekleştirdikleri teftişlerin sonuçlarını iki ayda bir maârif idaresine raporlamış; ayrıca her yıl tatil döneminde, ibtidâî ve rüşdiye mekteplerinin müdür ve muallimleriyle birlikte karye ve nahiyelerdeki mektepler teftiş edilerek detaylı raporlar hazırlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, kazalardaki ibtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin sayısının ve bir yıl boyunca gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin gelişim düzeyinin tespit edilmesini istemiştir. Bununla birlikte her kasaba ve karyede o yıl sonunda kaç talebenin okuma-yazma öğrendiğine hangi muallimin daha fazla gayret gösterdiğine dair birer lâyiha hazırlanarak maârif idaresine sunulması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 941-54). Yine ibtidâî mekteplerin sayısını artırmaya yönelik atılan adımlardan biri olarak Yafa Kazası'ndaki Seksek Zaviyesi tamir edilerek erkeklere mahsus bir ibtidâî mektebe dönüştürülmüştür. "Darülfeyzi Hamidi" adı verilen bu ibtidâî mektepte; aylık 350 kuruş maaşla muallim-i evvel

Rüşdî Efendi, 300 kuruş maaşla muallim-i sâni Hasan Efendi, 200 kuruş maaşla muallim-i sâlis Mehmed Cevad Efendi ve 100 kuruş maaşla Hacı Ömer Efendi görev yapmıştır. Darülfeyzi Hamidi İbtidâî Mektebi'nde eğitim gören talebe sayısı kısa sürede 88'e ulaşmıştır (BOA, MF.MKT., 899-39).

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda erkek talebelerin yanı sıra kız talebelerin eğitimi için de kız ibtidâî mektepleri inşa edilmiştir. Bu çerçevede Mescid-i Aksa'nın yakınında bulunan kız ibtidâî mektebine yaklaşık bir saat uzaklıkta yaşayan talebelerin mektebe gidip gelmekte güçlük çektiği tespit edilmiştir. Bu durum üzerine Kudüs-i Şerif sancak merkezinde istasyon civarındaki Bak'a Mahallesi'nde yeni bir kız ibtidâî mektebi açılmıştır. Ayrıca şehrin farklı bölgelerinde iki ayrı kız ibtidâî mektebi daha inşa edilmiştir. Öte yandan rüşdiye eğitiminin öneminin bilincinde olan Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu, kız talebelerin rüşdiye eğitimi imkânından mahrum kalmaması amacıyla 1906 eğitim-öğretim yılından itibaren mevcut kız ibtidâî mektebinin rüşdiye mektebine dönüştürülmesine karar vermiştir. Bu kapsamda mektebin muallimeliğine bilgisi ve tecrübesi yeterli olan bir muallimenin atanmasına ve kendisine aylık 600 kuruş maaş ödenmesine karar verilmiştir (BOA, MF.MKT., 1055-35). Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki kız talebelerin ibtidâî eğitimden mahrum kalmaması için gerekli teşebbüslere devam edilmiştir. Buna göre sancağa bağlı Gazze Kazası'ndaki kız ibtidâî mektebinde eğitime başlandığı tarihten itibaren usûl-i cedîd esasına göre eğitim verebilecek Türkçe lisanını bilen bir muallime-i ulânın bulunmaması nedeniyle talebeler Türkçe eğitiminden mahrum kalmışlardır. Söz konusu duruma karşın Kudüs-i Şerif Maârif Müfettişi, Gazze Kazası'ndaki kız talebelerin eğitimi için aylık 500 kuruş maaşla hem Türkçe diline hem de bölgenin kültürüne vakıf bir muallime-i ulânın bir an önce tayin edilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur (BOA, MF.İBT., 339-33). Bu örnek,

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda kız çocuklarının eğitiminin ihmal edilmemeye çalışıldığını ve kızlara yönelik ibtidâî eğitimin niteliğini artırma yönünde somut adımlar atıldığını göstermektedir. Özellikle muallime-i ulâ atamasına yönelik girişim kadın eğitimcilerin istihdamı yoluyla bölgedeki eğitimin hem dilsel hem pedagojik açıdan güçlendirilmek istendiğini ortaya koymaktadır.

Yine bu doğrultuda, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin dilsel ve pedagojik yeterliliğinin artırılması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü birtakım girişimlerde bulunmuştur. Buna göre Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumlarından olan ibtidâî mektepler için bir ders programı hazırlanmış ve bu programın Kudüs-i Şerif Sancağı'nda da uygulanmasına çalışılmıştır. Ancak programda yer alan derslere girecek tecrübeli ve bilgili muallimlerin bulunmasında çeşitli güçlükler yaşanmıştır. Bu durum dikkate alındığında Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki hem muallimlerin hem de talebelerin Türkçe lisanına yeterince vakıf olmamaları nedeniyle ibtidâî mekteplerin birinci ve ikinci sınıflarında Arapça, üçüncü sınıflarında ise Türkçe derslerinin okutulmasına karar verilmiştir. Nitekim Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı Birre, Lifta, Silvan, Beytüniye, Beytulahm ve Ayn-i Karim karyeleri dışında, diğer karyelerdeki muallimlerin büyük çoğunluğunun Maârif Nezareti tarafından düzenlenen ders programına uyum sağlayamadığı anlaşılmıştır. Mevcut durumda ise verilen maaşlarla tecrübeli muallim temin etmek mümkün olamamıştır. Bu nedenlerle Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, ibtidâî mekteplerde okutulan ders programında birtakım değişiklikler yapmış ve hazırladığı yeni programın uygulanması için 1910 tarihli bir yazı ile Maârif Nezareti'nden onay talep etmiştir. Yapılan değerlendirmenin ardından Maârif Nezareti, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün bu talebini uygun bulmuştur (BOA, MF.İBT., 309-40).

Tablo 3. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün İbtidâî Mektepleri İçin Hazırladığı Ders Programı

İhtiyat		Birinci sene		Üçüncü sene	
Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat
Elif-Ba	8	Eczâ-i Şerif	4	Kur'an ve Tecvid	5
Hesab Zihni	4	Terkib-i Hikemat	5	Fıkıh ve Akaid	4
---	---	Tadad ve Terkim	2	Hesap	3
---	---	Kıraat	3	Kıraat	4
---	---	Hatt	2	İmla	1
---	---	---	---	İnşa	1
---	---	---	---	Malumat-ı Ahlâkiyye ve Sıhhiye	1
---	---	---	---	Coğrafya-ı Osmani	1
---	---	---	---	Tarih-i Enbiya	1
---	---	---	---	Tarih-i Osmani	1
---	---	---	---	Hatt	2
Toplam	12	Toplam	16	Toplam	24

Tablo 3'teki bilgiler, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mektepler için uygulanan ders programının sınıf düzeylerine göre yapısını göstermektedir. İhtiyat döneminde haftalık 12 saatlik bir eğitim programı uygulanmış; bu dönemde okuryazarlık ve temel hesap becerilerine odaklanılmıştır. Birinci sınıfta haftalık ders saati 16'ya çıkarılmış; Kur'an-ı Kerim eğitimi, dil bilgisi, kıraat ve hesap dersleri programda yer almıştır. Böylece talebelerin hem dinî hem de temel akademik becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Üçüncü sınıfta haftalık ders saati 24'e yükselmiş ve müfredat çeşitlenmiştir. Dinî bilgilerin yanı sıra ahlak, sağlık bilgisi, coğrafya ve tarih gibi alanlara da yer verilmiştir. Bu durum, talebelerin genel kültür düzeylerinin artırılmasına yönelik bir eğilim olduğunu göstermektedir. Genel olarak program, talebelerin dinî ve ilmî yönlerden dengeli bir şekilde yetiştirilmesini amaçlamış; ders saati ve içerik çeşitliliği

sınıflar ilerledikçe artırılmıştır. Bu yapı, dönemin modern eğitim anlayışına uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır.

3. SONUÇ

Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin teşekkülü, idaresi ve sürekliliğine dair uygulamalar Osmanlı eğitim politikasının taşradaki yansımalarını anlamak bakımından tarihsel ve sosyolojik çerçevede değerlendirilmiştir. İncelenen arşiv belgeleri, taşra düzeyindeki eğitim uygulamalarının yalnızca merkezî otoritenin politikalarıyla sınırlı kalmadığını; yerel halkın maddi ve manevi katkılarının eğitim süreçlerinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle evkaf-ı munderise gelirlerinin yönlendirilmesi, halktan alınan yardımların organize edilmesi ve kimi yerleşim birimlerinde halkın kendi inisiyatifiyle mektep inşa ettirmesi gibi örnekler, Osmanlı taşrasında modern eğitime duyulan toplumsal talebin somut göstergeleri olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu desteklerin süreklilik arz etmemesi, eğitim sisteminde birtakım yapısal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Muallim maaşlarının düzensiz ödenmesi, bina inşaatlarının yarım kalması, muallim niteliğindeki eksiklikler ve dilsel-pedagojik yetersizlikler, ibtidâî mekteplerin kurumsallaşmasını ve işleyişini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Özellikle Maârif Nezareti ile Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü arasındaki yazışmalar, taşra-mektep ilişkisinin nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bir yandan merkezî otoritenin belirlediği eğitim normları, diğer yandan taşra halkının karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar arasında bir uyum arayışı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin yalnızca yukarıdan aşağıya dayatılan bir uygulama olmadığını, aksine yerel aktörlerin katılımıyla şekillenen çok katmanlı bir süreç olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışma boyunca incelenen örnek olaylar, yerel halkın yalnızca eğitim hizmetlerinin pasif

bir alıcısı olmadığını, zaman zaman bu sürecin denetleyicisi ve yönlendiricisi konumuna da geçtiğini ortaya koymuştur. Halkın gerek muallimler hakkında şikâyet dilekçeleri düzenlemesi gerekse yabancı mekteplerle rekabet edebilmek adına kendi imkânlarıyla yeni mektepler açması, eğitime yönelik toplumsal duyarlılığın yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, taşrada modern eğitimin yalnızca merkezî bir dayatma olmadığını; yerel sosyolojik ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda şekillenen bir dönüşüm süreci olduğunu da kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak Kudüs-i Şerif Sancağı özelinde yapılan bu inceleme, Osmanlı taşrasında modern eğitim kurumlarının inşası ve sürdürülebilirliği konusunda yerel halk, merkezî idare ve bölgesel maarif teşkilatları arasında dinamik bir ilişkinin var olduğunu; bu ilişkinin hem iş birliği hem de gerilim içeren bir doğaya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Taşrada eğitim faaliyetlerinin kurumsallaşmasının yalnızca idarî kararlarla değil; yerel toplulukların katkıları, talepleri ve tepkileriyle iç içe geçmiş çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiği bu örnek üzerinden somut şekilde anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Alp, Gökhan. (2020) “İbrahim b. Ahmed el-Amâsî-Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye”. Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi, 13:359-384.

Alp, Gökhan. (2021). İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.1055, Gömlek No.35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH.TMIK.S.], 14/35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.110, Gömlek No.35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.509, Gömlek No.34.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.192, Gömlek No.13.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.279, Gömlek No.62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.1048, Gömlek No.30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.941, Gömlek No.54.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.941, Gömlek No.54.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.899, Gömlek No.39.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.19, Gömlek No.16.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.17, Gömlek No.1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.32, Gömlek No.9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.276, Gömlek No.57.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.276, Gömlek No.57.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.161, Gömlek No.19.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.235, Gömlek No.87.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.339, Gömlek No.33.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.382, Gömlek No.76
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.309, Gömlek No.40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.341, Gömlek No.3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.115, Gömlek No.60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.397, Gömlek No.74.
- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrutiyet devrinde Eğitim Hareketleri 1900–1914. Ankara: Ocak Yayınları.
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı ilköğretiminden sıbyan mektepleri (Kuruluşu, gelişimi ve görünüşü). *Türkler*, 15, 47.
- Hayta, N. ve Ünal, U. (2010). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (XVII. yüzyılın başlarında yıkılışa kadar) . Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları
- İhsanoğlu, E. (Ed.). (1998). Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi(Cilt 2, ss. 303-304). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
- Kodaman, B. (1991). Abdülhamid devri eğitim sistemi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Nurdoğan, A.M. (2017). Osmanlı modernleşme sürecinin ilköğretim (1869-1914) . İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Somel, S.A. (2015). Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) (O. Yener, Çev.). İstanbul

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve oluşumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yazıbaşı, M.A. (2014). *II. Meşrutiyet dönemi sıbyan/iptidai ve rüştiye mekteplerinde ahlâk eğitim ve öğretimi (1908-1918)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

For the reform of primary schools in the Ottoman Empire, Selim III issued a decree on November 17, 1804. With this decree, it was attempted to increase the number of primary schools and ensure that students were educated continuously in these schools. Mahmud II declared the edict called “Talim-i Sıbyan” in 1824 for the reform of primary schools. With this edict, the necessary principles of basic education were determined. Accordingly, it was stated that children should not be given work before they go to school, that tradesmen should not take these children as apprentices and that children should go to primary schools before they reach puberty. However, this decree could not be implemented sufficiently due to the efforts to abolish the Janissary Corps and the wars the state was involved in. Again, during the reign of Mahmud II, a number of decisions were taken by the Meclis-i Umur-ı Nafia in 1838 for the development of basic education. Accordingly, the principles were set such as checking the general conditions and knowledge levels of teachers, removing students who were not suitable for education from the school, separating students into classes, teaching different courses in each class, opening boarding schools for poor students, dividing primary schools into two and implementing separate programs, making children obliged to attend both schools, and making this obligation start at the age of four in neighborhood schools and five in large schools. On the other hand, the purpose of education was to prepare students for the afterlife as well as to teach them the rules of worldly life, and for this purpose, the necessity of teaching scientific knowledge as well as religious knowledge was emphasized. However, since the administration of primary schools was left to the Sheikh-ul-Islam, the desired changes could not be made.

The first reform attempt regarding basic education during the Tanzimat period was attempted with the draft prepared by the Meclis-i Muvakkat in 1845. This draft included articles such as starting the reform in neighborhood schools first, giving instructions to the teachers of the existing schools regarding the courses

they would teach, having qualified people teach, and introducing a class and exam system. While the Meclis-i Maarif-i Umumiye was implementing these decisions, the Mekatib-i Umumiye Nezareti was established in 1846 to control these measures in schools. In 1847, a guidebook was prepared for teachers by the Mekatib-i Umumiye Nezareti for the purpose of reforming primary schools. According to this regulation, basic education will be four years and will form the basis for middle schools, importance will be given to Turkish, education will be nationalized, stone tablets and inkwells will be used in schools and attendance will be made compulsory. However, reasons such as lack of money and the lack of sufficient number of expert teachers rendered these decisions invalid, and the primary schools continued to provide education in the old style. In 1863, the reform of the primary schools was reconsidered and for this purpose, a total of thirty-six schools were determined, including twelve primary schools in Istanbul and two other schools around each school. The most important initiative regarding primary schools was made with the General Education Regulation of 1869, and as in previous regulations, the condition of "compulsory primary education" continued in the 1869 Regulation. Again, it was decided that a primary school would be opened in each neighborhood and village, that the expenses of these schools would be left to the people of the neighborhood, and that girls would be required to attend school between the ages of 6 and 10, and boys between the ages of 7 and 11. In addition, it was decided in the Regulation that female teachers would teach girls attending schools, and that all teachers would be appointed according to a certain system.

With the 1869 Regulation, the courses to be taught in primary schools included religious information such as Alifba, Quran, Tajweed, Morality, catechism, as well as simple calculation, Ottoman history, geography and useful information. Thus, with the 1869 Education Regulation, primary education was moved beyond being an educational level that was only related to the religious field and beyond the view of "teaching literacy". After the 1869 Education Regulation, the state prepared curriculums, instructions and books in order to gradually bring the primary schools to a state where they could teach on the new method without attracting the attention of the conservative group. In addition, it was decided to open primary schools, other than primary schools, where this program would be implemented and the books would be taught. In order to implement this decision, the Islah-ı Mekâtib Komisyonu was established in 1870. This commission prepared a report called Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sibyan. Selim Sabit Efendi, one of the members of the commission, also prepared a work called Rehnümâ-yı Muallimîn. In this work, Selim Sabit Efendi focused on the usul-ı cedid and gave some advice to teachers. In his work

titled “Rehnümâ-yı Muallimîn”, Selim Sabit Efendi gave advice to primary school teachers and touched upon the importance of modernizing education. As a result of the necessary studies, the first modern primary school named Numune Primary School was opened in 1872 in the Nuruosmaniye Mosque in Istanbul in order to implement the education program prepared on the new method in a way that would cover all Ottoman lands. After this school, primary schools were opened in Simkeşhane and Saraçhane, and thus the number of primary schools in Istanbul was tried to be increased. After the positive results of the modern primary schools in Istanbul, it was decided to open these schools in the provinces as well. As a result, a dual system emerged in basic education, with primary schools providing traditional education as well as primary schools providing modern education.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363 Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025 Yayın Geliş Tarihi: 02.06.2025 Yayına Kabul Tarihi: 28.08.2025 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1711688 Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article Atıf/Citation: Hızarcı, A. K. (2025). The Interplay Among Green Innovative Work Behavior, Psychological Safety, Green Shared Vision, and Green Market Orientation of Exporting Firms. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 341-376.

THE INTERPLAY AMONG GREEN INNOVATIVE WORK BEHAVIOR, PSYCHOLOGICAL SAFETY, GREEN SHARED VISION, AND GREEN MARKET ORIENTATION OF EXPORTING FIRMS

Ayça Kübra HIZARCI*

Abstract

This integrative study unveils and highlights the mechanism in which green innovative working behaviors of export department employees mediate the relationship between green shared vision and green market orientation, which is regulated by the extent of psychological safety. As a multilevel study, the sample captures 107 firms at organizational level and 215 employees at individual level questionnaires. The structural equation modelling by PLS is employed to test the developed hypotheses. The results reveal the importance of the green shared vision for green innovative working behavior and green market orientation, and the boosting effect of psychological safety on the relationship between green innovative working behavior and green market orientation. This study offers an in-depth understanding regarding the vital role of human capital in value creation through disclosing the role of export department employees in these interrelationships with a sustainable lens, which makes a contribution to microfoundational approach in the context of exporting.

Key Words: Green Shared Vision, Green Innovative Work Behavior, Green Market Orientation, Psychological Safety

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ayca.hizarci@deu.edu.tr, İzmir/Türkiye.

YEŞİL YENİLİKÇİ ÇALIŞMA DAVRANIŞI, PSİKOLOJİK GÜVENLİK, YEŞİL PAYLAŞIMLI VİZYON VE İHRACATÇI FİRMALARIN YEŞİL PAZAR YÖNELİMİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Öz

Mikro temel yaklaşımdan yararlanan bu bütünleştirici çalışma, ihracat departmanı çalışanlarının yeşil yenilikçi çalışma davranışlarının, psikolojik güvenliğin derecesi tarafından düzenlenen yeşil paylaşımlı vizyon ve yeşil pazar yönelimi arasındaki ilişkiye nasıl aracılık ettiğini ortaya koymaktadır. Çok seviyeli bir çalışma olarak, örneklem, organizasyon düzeyinde 107 firmayı ve bireysel düzeyde 215 çalışanı kapsamaktadır. Geliştirilen hipotezleri test etmek için PLS tarafından yapılan yapısal denklem modellemesi kullanılmıştır. Sonuçlar, yeşil paylaşımlı vizyonun yeşil yenilikçi çalışma davranışı ve yeşil pazar yönelimi için önemini ve psikolojik güvenliğin yeşil yenilikçi çalışma davranışı ile yeşil pazar yönelimi arasındaki ilişki üzerinde artırıcı etkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, ihracat departmanı çalışanlarının bu karşılıklı ilişkilerdeki hayati rolünü sürdürülebilir bir bakış açısıyla ortaya koyarak, değer yaratmada insan sermayesinin önemli rolünü derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak ihracat bağlamında mikro temelli yaklaşıma katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yeşil Paylaşımlı Vizyon, Yeşil Yenilikçi Çalışma Davranışı, Yeşil Pazar Yönelimi, Psikolojik Güvenlik

Introduction

In today's ever-growing globalized business world, traditional understanding of competition has failed to meet the requirements of environmental issues as societal awareness keeps mounting. In the last decade, natural degradation resulted by abrupt globalization and industrialization including global warming, pollution, and other types of toxic materials are augmenting dramatically (Geng et al., 2017). In other words, producing high quality products or services with minimum cost is not adequate to align with the environmental and societal priorities, and achieve competitive advantage (Chen et al., 2015; Vanalle et al., 2017). In this vein, firms are exposed to exert deliberate solutions with the aim of alleviating the detrimental effects of businesses on environment

(Ahmad, 2015). Accordingly, by virtue of engaging sustainability, firms are on the stretch of cultivating a comprehensive understanding of sustainable business in conjunction with ecologically and socially oriented business activities (Lozano et al., 2015). Correspondingly, sustainability is the most important priority for firms to achieve and improve smooth congruence within the marketplace. In essence, societies are in an ongoing transition into a state prioritizing awareness of environmental degradation, which in turn, changes customers' purchase decisions (Longoni et al., 2018). Thus, taking pro-environmental initiatives benefits both sides of the coin as a win-win situation. The current literature underlines the role of organizational members in building a sustainable organizational environment (Robertson and Barling, 2013). Environmental management encompasses augmenting and motivating green behaviors such as energy conservation, recycling, and saving resources (Singh et al., 2014). In application of environmental management practices, employees play a fundamental role in exploring green beneficial ideas in order to support environmental initiatives (Ren and Jackson, 2020).

Especially, international companies such as exporting firms are subject to align with the requirements of sustainable development issues in the aim of adjusting rapidly to the host country environment, which is of great importance to outperform rivals. Despite the intense research efforts on the aforesaid constructs, it is still required to query how green innovative behaviors of employees can shape firm level sustainable business capabilities in such an environment where they can experience green shared vision and psychological safety as a boundary factor. There has been a significant scarcity in the literature that addresses the aforementioned interrelations with a multilevel approach in the context of exporting. In line with this statement, this study points out the interrelations among green innovative work behavior, green

shared vision, psychological safety, and green market orientation by the lens of microfoundational approach. Microfoundational thinking aims to underline how individual constructs are aggregated into macro-level constructs (Barney and Felin, 2013). In this vein, microfoundational approach addresses the origins of macro-level constructs (Barney and Felin, 2013). According to the reasoning by Felin and Foss (2005), in order to fully comprehend any organizational level construct, the role of individuals at lower levels should be scrutinized. In conjunction with this statement, microfoundational approach uncovers how individual level constructs can be a seed of any higher or firm level constructs. Employment of the microfoundational approach provides a window to fully conceive the roots of the organizational level constructs. Moreover, despite the burgeoning interest in sustainability, studies that cover organizational behavior and international business in this context are considerably scarce. Accordingly, this study unveils and highlights the importance of employees' green innovative behaviors that can be one of the boosters of green market orientation of exporting firms, especially, this effect gets stronger through green shared vision and psychological safety.

Theoretical Background

The Relationship between Green Innovative Work Behavior and Green Market Orientation

In general, employee green behaviors reflect the extent of the promotion of environmentally friendly management practices (Dumont et al., 2017). Green behaviors of employees are viewed as one of the core origins for operationalization of organizational green practices. Employees with green behaviors demonstrate great extent of green awareness, green skills, green objectives, and the promotion of organizational green policies (Saeed et al.,

2019). In conjunction with this view, previous literature underlines that employees can cultivate organizational green activities and practices required for fostering environmentally friendly management initiatives. On the other hand, innovative work behavior reflects the employee behavior that includes creating, communicating, and implementation of new ideas (Scott and Bruce, 1994). Through the conceptual integration of environmental management into innovative work behavior, green innovative work behavior highlights the enrichment and promotion of green ideas and their implementation within the organization. Employees demonstrating high levels of environmental knowledge, devotion, and awareness can contribute to the generation and communication of new ideas and sharing them within the organization (Renwick et al., 2013). In addition, employees with high levels of environmental awareness are considered as the forefront agents supporting the organizations' environmental policies (Ren and Jackson, 2020). As employees with green innovative behavior can enhance generation, communication, and implementation of new green ideas which can be applied to new green products and services (Chen and Chang, 2013) and have the potential to boost firms' green market-oriented business practices.

Green market orientation is derived from the concept of market orientation that captures the strategy of an organization in exploring and satisfying what customers demand in terms of products and services (Cheng and Krumwiede, 2012). The ultimate key to overcome the increasing pressure by customers and competitors related to environmental awareness is to develop green market orientation that reinforces to launch of environmentally friendly products and services (Chen et al., 2015). In general, green market orientation is the reflection of the extent that *"the recognition by managers of the importance of environmental issues facing their firms"* (Banerjee et al., 2003: 106). Green

market orientation puts great emphasis on acquisition, dissemination, and implementation of green knowledge throughout the organization. Since employees with green innovative work behavior demonstrate high levels of creation and realization of green new ideas, they can contribute to the green market orientation. As a voluntary behavior, by virtue of green innovative work behaviors (GIWB) employees generate, acquire, and disseminate new green ideas and knowledge that can improve firms' environmentally friendly methods, processes, and procedures. Drawing on these aforementioned statements, it is hypothesized that:

H1: Green Innovative Work Behavior has a positive impact on Green Market Orientation.

The Boosting Effect of Psychological Safety on The Relationship between Green Innovative Work Behavior and Green Market Orientation

As a state of mind, psychological safety reflects the extent that employees in an organization feel safe and protected to freely share and express their ideas without any fear of negative consequences within the organization (Kahn, 1990). Psychological safety has its sources from social interactions. Employees with psychological safety denote high levels of engagement, innovativeness, creativity, and performance (Ahmad et al., 2019; He et al., 2020). Employees lacking this mindset have a tendency to alienate themselves from their job and organization (Liu et al., 2017). Additionally, it is inevitable that creativity and innovativeness of employees get diminished in a working environment where employees are labelled as troublemakers and face any negative consequences when they express their ideas. According to Podsakoff and MacKenzie (1997), employees' positive behaviors are promoted by the organizational climate constitute the critical ingredient for competitive advantage. Building on this,

innovative working behavior is a representation of positive behavior and a reciprocity of favorable treatment and climate (Janssen, 2000). Besides, a favorable working climate can trigger employees to be more creative and innovative. Drawing on this statement, employees working in a psychologically safe environment can show great levels of involvement, creativity, and innovativeness that can amplify firm capabilities including green market orientation. In other words, employees should feel psychologically safe to motivate themselves to learn something new, create new green ideas, implement, and innovate, which constitute the key basis of employee innovative behavior (Janssen, 2000). In this related vein, the aforementioned climate supports innovative work behavior to facilitate an organization to adapt to new markets (Scott and Bruce, 1998). Accordingly, green innovative work behavior demonstrates the great extent of green awareness, green skills, green objectives, and the promotion of organizational green practices and capabilities. Therefore, export department employees working in psychologically safe working environment can engage in higher levels of green innovative behavior, which in turn, can enhance green market orientation.

Building on the aforementioned statements, it can be hypothesized as follows,

H2: Psychological Safety moderates the relationship between Green Innovative Work Behavior and Green Market Orientation.

Besides, green shared vision can foster green market orientation and green innovative work behavior. A shared vision encompasses favorable guidelines and achievable goals for the employees in order to overcome the hurdles in the market. In this vein, a shared vision is composed of common understanding, knowledge, and blueprints so that it can direct the common strategy of the organization by facilitating and implementing convergent goals. By virtue of shared vision, organizational members can get more motivated and amplified

that can enhance the willingness to surpass expectations and engage in positive work behavior (Sosik et al. 1998). In addition, organizations with shared vision can promote employees' confidence and optimism by actively supporting their creativity, innovativeness, and exploring new ideas so that they can put up with uncertainty in the marketplace. In short, a shared vision can foster employees' creativity, generating, and implementing new ideas that can result in augmentation of green innovative work behavior and green market orientation. Furthermore, organizational members feel valuable and meaningful under the climate of shared vision that creates a collective understanding throughout the organization. Therefore, a shared vision induces a common sense of organizational climate as it generates awareness and lowers uncertainty by thoroughly dissemination of knowledge about the organization (Rich et al., 2010).

Employees working in such climates can improve their abilities of problem solving, seeking solution, acquisition of knowledge, and dissemination throughout the organization (Reiter-Palmon and Illies, 2004). As creativity is the fundamental root of innovativeness (Amabile et al., 1996), employees can demonstrate innovative behavior by means of shared vision. Moreover, through shared vision, organizational members can experience communality and coherence to differences within the organization so that they can voice their ideas and knowledge. According to Eldor (2020), shared vision can be one of the critical resources for employees to perceive their working environment with explicit behavioral consequences (Kahn, 1990). Concordantly, shared vision can enhance employees' awareness and disambiguation, especially, by the virtue of information dissemination related to organizational expectations (Sosik and Dinger, 2007). In other words, organizations with shared vision can enable organizational members to explore and extract various knowledge,

technologies, abilities, and further new ideas in order to trigger the level of creativity and innovation that is the crucial component of gaining and sustaining competitive advantage (Tushman and O'Reilly, 1996). In line with these views, green shared vision is the reflection of the extent that an organization priorities environmental awareness and sustainable issues in terms of strategic orientation directing implementation of pro-environmental aspirations (Chen et al., 2014). Furthermore, Afsar et al. (2019) assert that green shared vision can promote employee's pro-environmental behavior. Especially, organizational members can be induced by green shared vision to perceive their green practices and contributions valuable and meaningful by which they can openly and freely share and express their ideas related to pro-environmental business practices (Afsar et al., 2019). In this regard, green shared vision can foster employees' pro-environmental business practices including green innovation, which positively reflects on green market orientation as one of the core ingredients of international business success.

Green market orientation as a strategic tool enables firms to keep track abreast of fundamental shifts in the marketplace. Given the gained prominence, environmental awareness exposes firms to unearth practices to reduce their environmental effects infused in firms' environmental performance by integration into their operational and strategic agendas, through which the green firm image is fostered (Kung et al., 2012). In other words, in the present era of environmental awareness, firms are required to declare the consequences of their strategies that influence the environment" (Walls et al., 2012). In essence, stricter environmental regulations forces firms to reach the alignment of their operational and managerial priorities including marketing operations into their value chain activities so that they can achieve competitive advantage (Chen et al., 2015, Vanalle et al., 2017).

Drawing on the integrated and aforementioned views, it is hypothesized that:

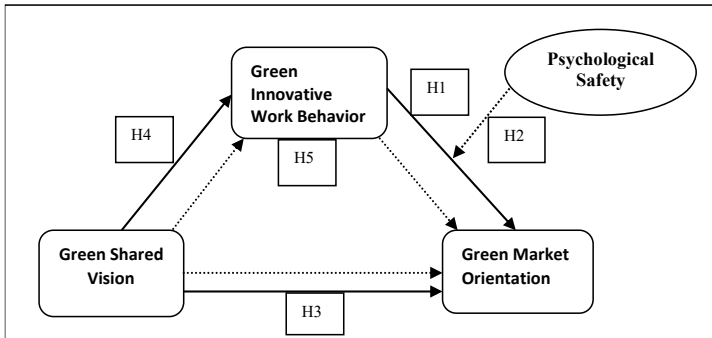
H3: Green shared vision has a positive impact on Green Market Orientation.

H4: Green shared vision has a positive impact on Green Innovative Work Behavior.

H5: Green innovative work behavior mediates the relationship between green shared vision and green market orientation.

In Figure 1, the conceptual model of the study is depicted.

Figure 1: The Conceptual Model

Research Design

Sampling and Data Collection

The data was gathering from the leading exporting firms in Turkey. The core reasoning behind the empirical context is that Turkey as an emerging economy, counts on its export volume (Singh, 2009). In terms of sampling, this study focuses on leading exporting firms in Turkey. Each participated firm was reached through phone calls in order to receive the contact information of the targeted participants which enabled to reach the key informants and understand the willingness of participation. The key informants of this study were export department employees and export managers. In order to reduce the common method bias, export department employees answered the

individual level construct while export managers answered the organizational level constructs (Podsakoff et al., 2003). As a result, 107 firms were useful to include into the analysis which covers 215 questionnaires at individual level and 107 questionnaires at organizational level of analysis.

Initially, the questionnaires were sent by e-mail to the firms that agreed to participate in this research. On-site questionnaire was employed for the firms at close distance, for the rest of the firms, electronic mailing was utilized. In addition, in order to give detailed information about the research to the key participants on the phone and the surveys were conducted face-to-face and mailing. The survey covers two parts that divide individual and organizational level of analysis with a cover letter giving information about the study to the participants in order to increase the response rate. In the cover letter, respondents are guaranteed about the confidentiality of their identity and the data provided. Consequently, from each firm at least two export department employees and one export manager participated to fill the survey. The sample profile is composed of firms operating in food (9 firms), chemicals (26 firms), textile (21), machinery (17 firms), automotive (12 firms), medical (13), and steel and iron (9 firms) industries. While the average firm age is 34 years, the average internationalization age is 18 years with an average export ratio of 92%. In terms of firm size, there are 30 small, 43 medium, and 34 large sized firms participated.

Questionnaire Design

Depending on the conceptual model, the constructs are scrutinized quantitatively by the employment of structured questionnaire covering the items of individual and firm level constructs. While “*green innovative work behavior*” is operationalized at individual level, the rest of the constructs

including “*psychological safety, green market orientation, and green shared vision*” are assessed at organizational level. All of the constructs were assessed through a 5-likert type scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) in which respondents express their level of agreement to the given statements.

In order to gauge “*green innovative work behavior*”; the six-item scale used was developed by Hu (2009) and modified to evaluate employees’ green innovative work behavior. A sample item is “As an employee, I often suggests new ideas to improve environmental sustainability at work”. Moreover, since green innovative work behavior was operationalized at individual level, the construct was aggregated to firm level in order to measure the conceptual model. In the aim of capturing the overall level of green innovative work behavior, the average value of the responses was calculated for aggregation. According to Chan (1998), aggregation approach is the key solution when there is no shared compositional construct, and the differences are caused by the individuals not due to the organizational or team membership. In line with this statement, the mean value of the responses is considered as the best choice that can reflect the composition of the construct (Moynihan and Peterson, 2001).

Therefore, the adequacy of aggregation of green innovative work behavior to organizational level was analyzed to validate the appropriateness of aggregation, for which, the values of intraclass correlation coefficient (ICC) were measured through SPSS. ICC reflects the extent that the measurements are adequately reliable to be operationalized at organizational level (Bliese, 2000). The findings show that operationalization of the aggregation is validated as ICC1 and ICC2 were 0.108 and 0.307 respectively which is the indication of some concordance among the individuals about the level of green innovative work

behavior. Moreover, previous literature is in line with the validation of aggregation values (e.g., Biemann et al., 2012; Dediu et al., 2018; Eldor, 2020; Rangus and Cerne, 2019).

Psychological safety was analyzed through the scale of Edmondson (1999) which was later adapted to the organizational level by Baer and Frese (2003). A sample item is *“As an employee in our company one is able to bring up problems and tough issues”*.

Green market orientation was analyzed by means of the scale developed by Papadas et al. (2017) which covers the three dimensions of *“strategic, tactical, and internal”* green market orientation. A sample item is *“We participate in environmental business networks”*.

Green Shared Vision was measured by the scale developed by Jansen et al. (2008). A sample item is *“there is total agreement on the company’s strategic environmental direction”*.

Examination of The Measurement Model

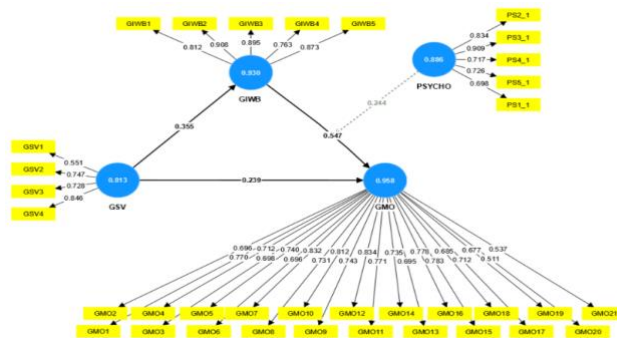
In the aim of reducing or preventing the emergence of common method bias, the different sources of answers were used (Podsakoff et al., 2003). While the organizational level constructs were answered by export managers, the individual level construct was answered by the export department employees. Additionally, Harman's single factor test was conducted to understand whether a single factor would explain less than 50% of the variance, which revealed that this study does not suffer from common method bias (Harman, 1967).

In order to evaluate the measurement model, the two-step analytical approach was utilized through the structural equation modelling and confirmatory factor analysis, which provides the reliability and validity values (Anderson and

Gerbing, 1988). Through the maximum likelihood approach and a covariance matrix, a confirmatory factor analysis was employed in order to evaluate convergent and discriminant validity of the variables. The outcomes of the measurement model examination generated values at acceptable level. In Table 1, the factor loadings of each construct are depicted. As can be seen, the factor loadings that are lower than 0.5 were excluded from the analysis while the rest of the loadings are equal or higher than 0.5 and significant ($p < 0.01$). In this case, one item from green innovative work behavior and psychological safety scale were excluded from the analysis as they were failed to meet the required value. Additionally, the results of reliability (cronbach's alfa), average variance extracted (AVE), and composite reliability (CR) elucidate that this study doesn't suffer from any convergent validity and reliability issues of the scales, as the average variance extracted value (AVE) of all constructs is higher than 0.5, CRs are higher than 0.70, and Cronbach's alfa values are equal or higher than 0.7 (Anderson and Gerbing 1988; Fornell and Larcker, 1981; Hair et al., 2016; Nunnally, 1982). Moreover, the discriminant validity is not a concern for this study since the values of the square root of AVE are higher than the correlations (Fornell and Larcker 1981) which are depicted in Table 2. Furthermore, prior to testing the hypotheses, multicollinearity values were checked in order to continue with the test of the conceptual model. In essence, in order to evaluate the hypothesized relationships in the conceptual model, multicollinearity should be assessed in advance. Otherwise, the interpretation of the results can be unreliable (Ab Hamid et al., 2017: 2). Accordingly, the variance inflation factors (VIF) for each variable were found acceptable since they were lower than 5 (Hair et al., 2016) which reflects that the variables are not highly correlated. Lastly, the Heterotrait-Monotrait (HTMT) ratio was measured among the variables in the conceptual model. The results indicate that HTMT ratios were at acceptable level as they are lower than the threshold point of

0.85 (Henseler et al., 2015), which can be seen in Table 3. Consequently, the results lend support for validity and reliability issues in this study. In addition, the fit statistics show that the model fit values are at an acceptable level (SRMR= 0.071, NFI= 0.708). As the reliability and validity values are ensured, the structural model can be analyzed (see Figure 2).

Figure 2: The Measurement Model: Item Loadings and Composite Reliabilities

(Blue Color: Composite Reliabilities, Yellow Color: Item Loadings)

Table 1: Examination of Construct Reliability and Validity

Variable	Item	Item loading	Cronbach's alfa	CR	AVE
Green Market Orientation	GMO1	0.770	0.954	0.886	0.527
	GMO2	0.696			
	GMO3	0.698			
	GOM4	0.712			
	GOM5	0.740			
	GOM6	0.696			
	GOM7	0.832			
	GOM8	0.731			
	GOM9	0.743			
	GOM10	0.812			
	GOM11	0.771			
	GMO12	0.834			
	GMO13	0.695			
	GMO14	0.735			
	GMO15	0.783			
	GMO16	0.778			
	GMO17	0.712			
	GMO18	0.685			
	GMO19	0.677			
	GMO20	0.511			
	GMO21	0.537			
Green Innovative Work Behavior	GIWB1	0.812	0.905	0.930	0.726
	GIWB2	0.808			
	GIWB3	0.895			
	GIWB4	0.863			
	GIWB5	0.873			
Green Shared Vision	GSV1	0.554	0.700	0.813	0.527
	GSV2	0.747			
	GSV3	0.728			
	GSV4	0.846			
Psychological Safety	PS1	0.698	0.844	0.886	0.610
	PS2	0.842			
	PS3	0.809			
	PS4	0.717			
	PS5	0.726			

Table 2: Means, Standard Deviations, Correlations, and Square Root of the AVE

Variable	Mean	SD	1	2	3	4
GIWB	4.53	0.397	0.852			
GSV	4.23	0.568	0.446	0.726		
GMO	4.21	0.589	0.569	0.578	0.726	
PS	4.48	0.610	0.360	0.312	0.339	0.781

Diagonals represent the square root of the average variance extracted. Researcher's calculations: GIWB: Green Innovative Work Behavior, GSV: Green Shared Vision, GMO: Green Market Orientation PS: Psychological Safety.

Table 3: The Heterotrait-Monotrait Ratio

Variable	GIWB	GMO	GSV	PS
GIWB	-----			
GMO	0.363	-----		
GSV	0.427	0.625	-----	
PS	0.414	0.223	0.308	-----

GIWB: Green Innovative Work Behavior, GSV: Green Shared Vision, GMO: Green Market Orientation, PS: Psychological Safety.

Results of Hypotheses Testing

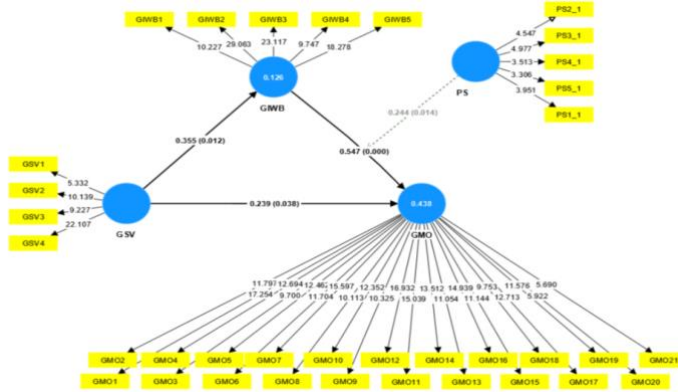
The analysis of the structural model examination provides predictive abilities of the conceptual model and hypothesized relationships. The standardized coefficients (β) (t-statistics) are examined by the bootstrapping analysis of 5000 resamples. The assessment of the predictive values of the conceptual model (R^2) and (Q^2) can be operationalized. While R^2 is the representation of the level of variance for the construct explained by the conceptual model, Q^2 is generated in order to measure the predictive power of the independent variables on dependent variables. In this vein, GIWB $R^2 = 0.126$, GMO $R^2 = 0.438$ that are at acceptable level. In addition, GIWB $Q^2 = 0.106$ and GMO $Q^2 = 0.212$; which indicates that all exogenous constructs have satisfactory predictive power over endogenous constructs since the values of Q^2 are higher than "0". In addition to this, as an indication of goodness of fit "*the composite based standardized root mean square residual (SRMR)*" shows the extent that the existing data explains the hypothesized model (Hair et al., 2012: 415; Henseler et al., 2015: 116), which is at acceptable level of goodness of fit ($SRMR = 0.074$). In order to test the hypothesized relationships, PLS was utilized. As can be seen in Figure 3, the main effects are significant at $p < 0.05$, which supports H1, H3, and H4. Additionally, the direct and indirect effects of green shared vision on green market orientation are significant that reflects the partial mediation

effect of green innovative work behavior, therefore, H5 is supported. Moreover, the moderation effect of psychological safety on the relationship between green innovative work behavior and green market orientation is significant ($p < 0,05$ $\beta = 0.244$) that supports H2. In this vein, the mediation effect of green innovative work behavior on the relationship between green shared vision and green market orientation is moderated by psychological safety. Lastly, to validate the moderated mediation effect of psychological safety, the software “Process” is utilized as well (Hayes, 2012). As can be seen in Table 4, the interaction term is significant ($se = 0.727$, $p < 0.01$) which confirms that psychological safety moderates the relationship between green innovative work behavior and green market orientation. Therefore, all hypotheses are supported (see Table 5).

Table 4: Moderated Mediation Indices

Outcome: Green Market Orientation	se	p		
_Green Shared Vision	.1247	0.0205		
_Green Innovative Work Behavior	.2603	0.003		
_Psychological Safety	.3183	0.000		
_Green Innovative Work Behavior X Psychological Safety	.727	0.000		
Index of Moderated Mediation	Index	BootSE	BootLLCI	BootULCI
_Green Innovative Work Behavior X Psychological Safety	0.1547	0.0831	0.0401	0.3668

Figure 3: Results of Hypotheses Testing (Coefficients, t values, p values, and R²)

(Blue Color: R², Yellow Color: t values, Arrowed Lines: Coefficients and P values) GIWB: Green Innovative Work Behavior, GSV: Green Shared Vision, GMO: Green Market Orientation, PS: Psychological Safety.

Table 5: The Assessment of Hypothesized Interrelations

Hypotheses	Path	β	P values	Results
H1	GIWB $\rightarrow$ GMO	0.547	0.000	Supported
H2	PS X GIWB $\rightarrow$ GMO	0.244	0.014	Supported
H3	GSV $\rightarrow$ GMO	0.239	0.038	Supported
H4	GSV $\rightarrow$ GIWB	0.355	0.012	Supported
H5	GSV $\rightarrow$ GIWB $\rightarrow$ GMO	0.198	0.017	Supported (Partial)

GIWB: Green Innovative Work Behavior, GSV: Green Shared Vision, GMO: Green Market Orientation, PS: Psychological Safety.

Conclusion

Today's growing global industrialization fortified the environmental degradation which ignited the awareness of consumers, governments, and companies. The traditional dimensions of doing business including low cost, high quality, or flexibility, are no longer adequate, and mounting environmental issues triggered a fundamental switch in the paradigm of doing business. Thus, firms are exposed to prioritize environmental business approach in order to meet the demand of consumers. As such, growing harsh environmental regulations, and

ongoing environmental awareness of consumers and societies are driving firms to align their resources and capabilities in order to prioritize their green business strategies for the achievement of competitive advantage (Chen et al., 2015; Vanalle et al., 2017). By virtue of green business strategies, firms can overcome the challenges of breakthrough shifts so that they can outperform their rivals and gain competitive advantage.

In this regard, firms that integrate green shared vision into their agendas can reinforce the green awareness of employees which is one of the ultimate origins of perpetual firm sustainability in global markets. As one of the potential strategic pathways, green shared vision can induce organizational members to embrace pro-environmental attitude and behavior. Chen et al. (2015) points out that green shared vision clarifies a strategic goal for the achievement of common pro-environmental goals that are internalized among organizational members. In other words, organizations with shared vision can unite and unify employees under common understanding, insight, and vision. Accordingly, organizations with shared vision can foster employees' pro-environmental behavior (Torugsa et al., 2012). In line with this view, employees tend to show innovativeness and creativity especially under the climate of shared vision (DiLiello and Houghton, 2006). In addition, innovation is another essential component to overcome challenges especially in highly dynamic and volatile business environments (Chowhan et al., 2016). Employees' innovativeness and creativity can make a significant contribution to firm capabilities through which firms can strengthen their market share and enjoy high returns (Kirca, 2012). The contribution of organizational members to firm level constructs such as firm capabilities is the central impetus of microfoundational approach (Foss, 2003; Felin and Foss, 2005; Teece, 2007). Microfoundational approach stresses comprehensively understanding how individuals as organizational members can

be the backbone of organizational level constructs through their behaviors, attitudes, performance, and interactions. By doing so, individual level constructs can be a potential mediator between organizational level constructs (Felin and Foss, 2015). Drawing on these integrated views, organizations with green shared vision can encourage employees to engage in green innovative work behavior, which in turn, can foster green market orientation of firms operating in international markets. By virtue of green innovative work behavior, firms can improve green policies within the organization through burgeoning green awareness, demonstration of green skills, and setting green objectives (Saeed et al., 2019). Moreover, employees with innovative behavior conduce to exploring, dissemination, and realization of new ideas through the organization (Scott and Bruce, 1994). In similar vein, green innovative work behavior reflects the enhancement of high levels of environmental green awareness, knowledge, and devotion to environmental priorities (Renwick et al., 2013). Correspondingly, green innovative work behavior can enhance generation, communication, and implementation of new green ideas applied to new green products and services (Chen and Chang, 2013) that can contribute to cultivating green market orientation. In essence, since organizational members are at the forefront for exploring and implementation of green ideas, they play an active and significant role in furthering the environmental business strategies throughout the organization (Ren and Jackson, 2020). Through green market orientation, firms can explore and exploit environmental capabilities so that they can precede their rivals. In addition, firms engaging in green market orientation can enable the acquisition and dissemination of knowledge required for responding to environmental pressures by environmentally friendly image in the marketplace.

As this study covers specifically exporting firms, employees working in export departments are targeted. The reason lying behind this rationale is that they actively play a role in acquisition, dissemination of critical knowledge about export markets, directly communicate and interact with external environment including customers, suppliers, and employees of other companies. In short, export department employees are responsible from running major export sales operations, therefore, they are considered as the primary source of knowledge about international markets where firms operate (Katsikea et al., 2005; Katsikea and Morgan, 2003; Navarro-García et al., 2016). Export department employees similar to other types of knowledge workers play an indisputable role in opportunity and knowledge exploration, exploitation, and dissemination (Rothaermel and Hess, 2007), which is highly required for green market orientation. Relatedly, the business functions that export department employees run, are the core directors of market orientation, which makes them the forefront critical agents for generation and dissemination of knowledge through networks, identification of potential customers and competitors (Jiménez-Jiménez and Sanz-Valle, 2011). In other words, exporters are deeply contingent on the capability of generating and utilization of knowledge that constitutes the base for green market orientation are acquired and disseminated by export department employees.

As aforementioned, employees' creativity and innovativeness can foster firm capabilities (DiLiello and Houghton, 2006). However, as the nature of innovative work behavior is risky, inexplicable, and uncertain; firms should provide supporting organizational climate that motivates, nurtures, and augments employee creativity and innovativeness (DiLiello and Houghton, 2006; Nybakk et al., 2011). Organizations that provide psychological safety can enhance innovative work behavior since employees are ensured that they can openly

create, share, and express their ideas without fear of risking their work. Under the psychological safety climate, firms can promote positive work behavior. The framework of this study indicates that firms with green shared vision can boost both green innovative work behavior and green market orientation of exporting firms. Additionally, green shared vision fosters green market orientation via green innovative work behavior. Moreover, the effect of GIWB on GMO is intensified under the climate of psychological safety.

Implications

In terms of theoretical implications, this study highlights the indisputable role of export department employees in capability development through the lens of microfoundational approach. By integrating the previous literature on international business, organizational behavior, and microfoundational approach, it is revealed that individual level constructs can mediate the relationship between organizational constructs which is in line with the suggestion of Felin and Foss (2005). Additionally, the overshadowed effect of individual level constructs on organizational level constructs is unveiled which indicates that individual level constructs can be a pivotal ingredient of capability development, especially, under the circumstances of appropriate climate.

From the view of practical implications, the integrative nature of the conceptual framework of this study provides not only to unveil the overshadowed favoring effect of export department employees individually but also to comprehend the process and mechanism that concatenates organizational level factors to employee behavior as individual level factors. All in all, this study shed lights on the significance of export department employees' green innovative behavior that can enhance green market orientation of exporting firms, especially, this effect gets stronger by green shared vision and psychological safety. By enabling

the appropriate circumstances, exporting firms can improve their unique firm capabilities that ensure success in international markets. In addition, the results imply that export department employees with GIWB can conduce firms to improve their green business practices such as GMO. Therefore, exporting firms should focus on the development of environmental capabilities by ensuring GSV throughout the organization to motivate the GIWB of export department employees. Besides, by virtue of generation of psychological safety, firms can enjoy high levels of GMO as employees with GIWB can promote GMO.

Limitations and Future Directions

The contributions of this study are of importance as it moves the interrelations between green shared vision and green market orientation through an individual oriented focus. Notwithstanding the valuable contributions, this study is not without any limitations resulting in enabling future research directions. One of the limitations is the sample size that can be adequate to draw more accurate results for generalization. Additionally, focusing on solely export department employees in exporting firms may prevent to be representative for other knowledge workers in different contextual factors. In this related vein, future studies can address the same conceptual framework through a more diversified and larger sample size that can strengthen the reliability, validity, and generalizability of the findings. More importantly, green innovative work behaviors of export department employees can show diversification across different industries in terms of high- or low-level technological industries and the extent of the environmental degradation caused by firms from different industries. Relatedly, further research can unveil and compare the different effects of green innovative behaviors of employees in different contextual factors.

According to Potosky and Ramakrishna (2002) individuals' workplace behavior is exposed to be affected by their perception of organizational support. Therefore, it is of great importance to feel safe in order not to be reluctant to generate and share their ideas. As this study revealed the mediator role of innovative behavior, future studies can scrutinize another potential individual level behavior.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

REFERENCES

Ahmad, S. (2015). Green human resource management: policies and practices. Cogent Business & Management, 2(1),1-13. <http://doi.org/10.1080/23311975.2015.1030817>

Ahmad, I., Donia, M. B., & Shahzad, K. (2019). Impact of corporate social responsibility attributions on employees' creative performance: The

- mediating role of psychological safety. *Ethics & Behavior*, 29(6), 490-509. <https://doi.org/10.1080/10508422.2018.1501566>
- Afsar, B., Masood, M., & Umrani, W. A. (2019). The role of job crafting and knowledge sharing on the effect of transformational leadership on innovative work behavior. *Personnel Review*, 48(5), 1186-1208. <https://doi.org/10.1108/PR-04-2018-0133>
- Amabile, T. M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J., & Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1154-1184. <https://www.jstor.org/stable/256995>
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Baer, M., & Frese, M. (2003). Innovation is not enough: Climates for initiative and psychological safety, process innovations, and firm performance. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(1), 45-68. <https://doi.org/10.1002/job.179>
- Banerjee, S. B., Iyer, E. S., & Kashyap, R. K. (2003). Corporate environmentalism: Antecedents and influence of industry type. *Journal of Marketing*, 67(2), 106-122.
- Barney, J. A. Y., & Felin, T. (2013). What are microfoundations? *Academy of Management Perspectives*, 27(2), 138-155. <https://www.jstor.org/stable/43822016>
- Biemann, T., Cole, M. S., & Voelpel, S. (2012). Within-group agreement: On the use (and misuse) of rWG and rWG (J) in leadership research and some best practice guidelines. *The Leadership Quarterly*, 23(1), 66-80. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.11.006>

- Bliese, P. D. (2000). Within-group agreement, non-independence, and reliability: Implications for data aggregation and analysis. In K. J. Klein & S. W. J. Kozlowski (Eds.), *Multilevel theory, research, and methods in organizations: Foundations, extensions, and new directions* (pp. 349-381). Jossey-Bass/Wiley.
- Chan, D. (1998). Functional relations among constructs in the same content domain at different levels of analysis: A typology of composition models. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 234-246.
- Chen, J. H., & Wu, S. I. (2015). A comparison of green business relationship models between industry types. *Total Quality Management & Business Excellence*, 26(7-8), 778-792. <https://doi.org/10.1080/14783363.2014.884309>
- Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2013). Greenwash and green trust: The mediation effects of green consumer confusion and green perceived risk. *Journal of Business Ethics*, 114(3), 489-500. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1360-0>
- Chen, Y. S., Chang, C. H., Yeh, S. L., & Cheng, H. I. (2015). Green shared vision and green creativity: The mediation roles of green mindfulness and green self-efficacy. *Quality & Quantity*, 49(3), 1169-1184. <https://doi.org/10.1007/s11135-014-0041-8>
- Cheng, C. C., & Krumwiede, D. (2012). The role of service innovation in the market orientation—new service performance linkage. *Technovation*, 32(7-8), 487-497. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2012.03.006>
- Chowhan, J. (2016). Unpacking the black box: understanding the relationship between strategy, HRM practices, innovation and organizational performance. *Human Resource Management Journal*, 26(2), 112-133. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12097>

- Dediu, V., Leka, S., & Jain, A. (2018). Job demands, job resources and innovative work behaviour: a European Union study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(3), 310-323. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1444604>
- DiLiello, T. C., & Houghton, J. D. (2006). Maximizing organizational leadership capacity for the future: Toward a model of self-leadership, innovation and creativity. *Journal of managerial psychology*, 21(4), 319-337. <https://doi.org/10.1108/02683940610663114>
- Dumont, J., Shen, J., & Deng, X. (2017). Effects of green HRM practices on employee workplace green behavior: The role of psychological green climate and employee green values. *Human Resource Management*, 56(4), 613-627. <https://doi.org/10.1002/hrm.21792>
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383. <https://doi.org/10.2307/2386230>
- Eldor, L. (2020). How collective engagement creates competitive advantage for organizations: A business-level model of shared vision, competitive intensity, and service performance. *Journal of Management Studies*, 57(2), 177-209. <https://doi.org/10.1111/joms.12438>
- Felin, T., & Foss, N. J. (2005). Strategic organization: A field in search of micro-foundations. *Strategic Organization*, 3(4), 441-455. <https://doi.org/10.1177/1476127005055796>
- Foss, N. J., & Pedersen, T. (2019). Microfoundations in international management research: The case of knowledge sharing in multinational corporations. *Journal of International Business Studies*, 50(9), 1594-1621. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00270-4>
- Geng, R., Mansouri, S. A., & Aktas, E. (2017). The relationship between green supply chain management and performance: A meta-analysis of

- empirical evidences in Asian emerging economies. *International Journal of Production Economics*, 183, 245-258. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.10.008>
- Hair, Jr, J. F., Sarstedt, M., Matthews, L. M., & Ringle, C. M. (2016). Identifying and treating unobserved heterogeneity with FIMIX-PLS: part I—method. *European Business Review*, 28(1), 63-76. <https://doi.org/10.1108/EBR-09-2015-0094>
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40, 414-433. <https://doi.org/10.1007/s11747-011-0261-6>
- Harman, G. H. (1967). Psychological aspects of the theory of syntax. *The Journal of Philosophy*, 64(2), 75-87. <https://www.jstor.org/stable/2023773>
- He, P., Sun, R., Zhao, H., Zheng, L., & Shen, C. (2020). Linking work-related and non-work-related supervisor–subordinate relationships to knowledge hiding: a psychological safety lens. *Asian Business & Management*, 525-546. <https://doi.org/10.1057/s41291-020-00137-9>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hu, M.-L. M. (2009). Knowledge sharing and innovative service behavior relationship: Guanxi as mediator. *Soc. Behav. Pers.* 37, 977–992. doi: 10.2224/sbp.2009.37.7.977
- Jansen, J. J., George, G., Van den Bosch, F. A., & Volberda, H. W. (2008). Senior team attributes and organizational ambidexterity: The moderating role of transformational leadership. *Journal of Management Studies*, 45(5), 982-1007.

- Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort-reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73(3), 287-302.
- Jiménez-Jiménez, D., & Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning, and performance. *Journal of Business Research*, 64(4), 408-417. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2010.09.010>
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724. <https://doi.org/10.5465/256287>
- Katsikea, E. S., Theodosiou, M., Morgan, R. E., & Papavassiliou, N. (2005). Export market expansion strategies of direct-selling small and medium-sized firms: implications for export sales management activities. *Journal of International Marketing*, 13(2), 57-92. <https://doi.org/10.1069-031X>
- Liu, Y., Fuller, B., Hester, K., Bennett, R. J., & Dickerson, M. S. (2017). Linking authentic leadership to subordinate behaviors. *Leadership & Organization Development Journal*, 39(2), 218-233. <https://doi.org/10.1108/LODJ-12-2016-0327>
- Longoni, A., Luzzini, D., & Guerri, M. (2018). Deploying environmental management across functions: the relationship between green human resource management and green supply chain management. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 1081-1095. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3228-1>
- Lozano, R., Ceulemans, K., Alonso-Almeida, M., Huisingh, D., Lozano, F. J., Waas, T., ... & Hugé, J. (2015). A review of commitment and implementation of sustainable development in higher education: results from a worldwide survey. *Journal of Cleaner Production*, 108, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.048>

- Moynihan, L. M., & Peterson, R. S. (2001). 7. A contingent configuration approach to understanding the role of personality in organizational groups. *Research in Organizational Behavior*, 23, 327-378. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(01\)23008-1](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(01)23008-1)
- Navarro-García, A., Arenas-Gaitán, J., Rondán-Cataluña, F. J., & Rey-Moreno, M. (2016). Global model of export performance: Moderator role of export department. *Journal of Business Research*, 69(5), 1880-1886. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.073>
- Nunnally, J. C. (1982). Reliability of measurement. *Encyclopedia of Educational Research*, 4, 1589-1601.
- Nybakk, E., Crespell, P., & Hansen, E. (2011). Climate for innovation and innovation strategy as drivers for success in the wood industry: moderation effects of firm size, industry sector, and country of operation. *Silva Fennica*, 45(3), 415-430. <http://www.metla.fi/silvafennica/full/sf45/sf453415.pdf>
- Papadas, K. K., Avlonitis, G. J., & Carrigan, M. (2017). Green marketing orientation: Conceptualization, scale development and validation. *Journal of Business Research*, 80, 236-246. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.05.024>
- Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (1997). Impact of organizational citizenship behavior on organizational performance: A review and suggestion for future research. *Human performance*, 10(2), 133-151. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_5
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>

- Potosky, D., & Ramakrishna, H. V. (2002). The moderating role of updating climate perceptions in the relationship between goal orientation, self-efficacy, and job performance. *Human Performance*, 15(3), 275-297. https://doi.org/10.1207/S15327043HUP1503_03
- Rangus, K., & Černe, M. (2019). The impact of leadership influence tactics and employee openness toward others on innovation performance. *R&D Management*, 49(2), 168-179. <https://doi.org/10.1111/radm.12298>
- Reiter-Palmon, R., & Illies, J. J. (2004). Leadership and creativity: Understanding leadership from a creative problem-solving perspective. *The Leadership Quarterly*, 15(1), 55-77. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.12.005>
- Ren, S., & Jackson, S. E. (2020). HRM institutional entrepreneurship for sustainable business organizations. *Human Resource Management Review*, 30(3), 100691. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2019.100691>
- Renwick, D. W., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x>
- Rich, B. L., Lepine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617-635. <https://doi.org/10.5465/amj.2010.51468988>
- Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 176-194. <https://doi.org/10.1002/job.1820>
- Rothaermel, F. T., & Hess, A. M. (2007). Building dynamic capabilities: Innovation driven by individual-, firm-, and network-level

- effects. *Organization Science*, 18(6), 898-921.
<https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0291>
- Saeed, B. B., Afsar, B., Hafeez, S., Khan, I., Tahir, M., & Afridi, M. A. (2019). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 424-438.
<https://doi.org/10.1002/csr.1694>
- Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management Journal*, 37(3), 580-607.
<https://www.jstor.org/stable/256701>
- Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1998). Following the leader in R&D: The joint effect of subordinate problem-solving style and leader-member relations on innovative behavior. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 45(1), 3-10. <https://doi.org/10.1109/17.658656>
- Singh, D. A. (2009). Export performance of emerging market firms. *International Business Review*, 18(4), 321-330.
<https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2009.03.002>
- Singh, S., Olugu, E. U., & Fallahpour, A. (2014). Fuzzy-based sustainable manufacturing assessment model for SMEs. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 16(5), 847-860. <https://doi.org/10.1007/s10098-013-0676-5>
- Sosik, J. J., & Dinger, S. L. (2007). Relationships between leadership style and vision content: The moderating role of need for social approval, self-monitoring, and need for social power. *The Leadership Quarterly*, 18(2), 134-153.
<https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.01.004>

- Sosik, J. J., Kahai, S. S., & Avolio, B. J. (1998). Transformational leadership and dimensions of creativity: Motivating idea generation in computer-mediated groups. *Creativity Research Journal*, 11(2), 111-121. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1102_3
- Torugsa, N. A., O'Donohue, W., & Hecker, R. (2012). Capabilities, proactive CSR and financial performance in SMEs: Empirical evidence from an Australian manufacturing industry sector. *Journal of Business Ethics*, 109, 483-500. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1141-1>
- Tushman, M. L., & O'Reilly III, C. A. (1996). Ambidextrous organizations: Managing evolutionary and revolutionary change. *California Management Review*, 38(4), 8-29. <https://doi.org/10.2307/41165852>
- Vanalle, R. M., Ganga, G. M. D., Godinho Filho, M., & Lucato, W. C. (2017). Green supply chain management: An investigation of pressures, practices, and performance within the Brazilian automotive supply chain. *Journal of Cleaner Production*, 151, 250-259. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.066>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Günümüzde büyüyen küresel sanayileşme, tüketicilerin, hükümetlerin ve şirketlerin farkındalığını artıran çevresel bozulmayı güçlendirmiştir (New vd., 2002). Düşük maliyet, yüksek kalite veya esneklik gibi iş yapmanın geleneksel boyutları artık yeterli değildir ve artan çevresel sorunlar iş yapma paradigmasında temel bir değişimi tetiklemiştir. Bu nedenle, firmalar tüketicilerin talebini karşılamak için çevresel iş yaklaşımına öncelik vermek zorunda kalmaktadır ve artan sert çevre düzenlemeleri ve tüketicilerin ve toplumların devam eden çevresel farkındalığı, firmaları rekabet avantajı elde etmek için yeşil iş stratejilerine öncelik vermek amacıyla kaynaklarını ve yeteneklerini uyumlu hale getirmeye yönlendirmektedir (Chen vd., 2015; Vanalle vd., 2017). Buna göre, bu yoğun rekabetçi pazarda üstün performansın anahtarı, yeşil iş fonksiyonlarını ne ölçüde benimsediklerine bağlıdır. Yeşil iş

stratejileri sayesinde firmalar, rakiplerini geride bırakıp rekabet avantajı elde edebilmek için çığır açan değişimlerin ve zorluklarının üstesinden gelebilirler. Bu bağlamda, yeşil ortak vizyonu gündemlerine entegre eden firmalar, küresel pazarlarda sürekli firma sürdürülebilirliğinin nihai kaynaklarından biri olan çalışanların yeşil farkındalığını güçlendirebilirler. Potansiyel stratejik yollardan biri olarak yeşil ortak vizyon, organizasyon üyelerini çevre dostu tutum ve davranışları benimsemeye teşvik edebilir. Chen vd. (2015), yeşil ortak vizyonun, organizasyon üyeleri arasında içselleştirilen ortak çevre dostu hedeflere ulaşmak için stratejik bir hedefi netleştirdiğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, ortak vizyona sahip organizasyonlar, çalışanları ortak anlayış, içgörü ve vizyon altında birleştirebilirler (Rice vd. 1998). Buna göre, ortak vizyona sahip organizasyonlar çalışanların çevre dostu davranışlarını teşvik edebilirler (Torugsa vd., 2012). Bu görüş doğrultusunda, çalışanlar özellikle paylaşılan vizyon iklimi altında yenilikçilik ve yaratıcılık gösterme eğilimindedirler (DiLiello ve Houghton, 2006). Ek olarak, yenilikçilik oldukça dinamik ve değişken iş ortamlarında zorlukların üstesinden gelmek için bir diğer temel bileşendir (Chowhan vd., 2016). Çalışanların yenilikçiliği ve yaratıcılığı, firmaların pazar paylarını güçlendirebilecekleri ve yüksek getirilerden yararlanabilecekleri firma yeteneklerine önemli bir katkıda bulunabilir (Kirca, 2012). Organizasyon üyelerinin firma yetenekleri gibi firma düzeyindeki yapıya katkısı, mikro temelli yaklaşımın temel itici gücüdür (Foss, 2003; Felin ve Foss, 2005; Teece, 2007). Mikro temelli yaklaşım, bireylerin organizasyon üyeleri olarak davranışları, tutumları, performansları ve etkileşimleri yoluyla organizasyon düzeyindeki yapıların omurgasını nasıl oluşturabileceklerini kapsamlı bir şekilde anlamaya vurgu yapar. Bunu yaparak, bireysel düzeydeki yapılar, örgütsel düzeydeki yapılar arasında potansiyel bir arabulucu olabilir (Felin ve Foss, 2015). Bu bütünsel görüşlerden yola çıkarak, yeşil ortak vizyona sahip örgütler, çalışanlarını yeşil yenilikçi çalışma davranışında bulunmaya teşvik edebilir ve bu da uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren firmaların yeşil pazar yönelimini teşvik edebilir. Yeşil yenilikçi çalışma davranışı sayesinde firmalar, gelişen yeşil farkındalık, yeşil becerilerin geliştirilmesi ve yeşil hedefler belirlenmesi yoluyla örgüt içindeki yeşil politikaları iyileştirebilirler (Aboramadan, 2020; Saeed vd., 2019). Dahası, yeşil yenilikçi davranışa sahip çalışanlar, örgüt boyunca yeni fikirlerin keşfedilmesine, yayılmasına ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunurlar (Scott ve Bruce, 1994). Bu nedenle, yenilikçi çalışma davranışına sahip çalışanlar rekabet avantajının tetikleyicisi olabilirler (Bos-Nehles ve Veenendaal, 2019). Benzer şekilde, yeşil yenilikçi çalışma davranışı, yüksek düzeyde çevresel yeşil farkındalığın, bilginin ve çevresel önceliklere bağlılığın artırılmasını sağlarlar (Aboramadan, 2020; Renwick vd., 2013). Buna karşılık, yeşil yenilikçi çalışma davranışı, yeni yeşil ürün ve hizmetlere uygulanan yeni yeşil fikirlerin oluşturulmasını, iletişimini ve uygulanmasını artırabilir (Chen ve Chang, 2013) ve

bu da yeşil pazar yönelimini geliştirmeye katkıda bulunabilir. Özünde, örgüt üyeleri yeşil fikirleri keşfetme ve uygulamada ön saflarda olduklarından, örgüt genelinde çevresel iş stratejilerini ilerletmede aktif ve önemli bir rol oynarlar (Ren ve Jackson, 2020). Yeşil pazar yönelimi sayesinde firmalar, rakiplerinin önüne geçebilmek için çevresel yetenekleri keşfedebilir ve kullanabilirler. Özellikle uluslararası işletme literatüründe, mikro temelli yaklaşımın bütünleştirici yapısı üzerine yapılan araştırmaların yetersizliğini göz önünde bulundurarak, bu çalışma bireysel ve örgütsel düzey yapıları arasındaki çok düzeyli etkileşimi vurgulamaktadır. Ek olarak, bireysel faktörler, yetenek ve firma ihracat performansı açısından firmalar arasındaki farklılıkların veya heterojenliğin nedeni olabilirler. Kısacası, bu çalışma, uygun örgütsel iklim altında ihracat yapan firmaların yetenek geliştirmesinde bireylerin rolünü tam olarak kavramak için yeni bakış açıları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, bu araştırma, bireysel düzeydeki yapıların örgütsel düzeydeki yapıların arasında nasıl aracılık edebileceğine dair teorik bir anlayışa derinlemesine inmektedir. Son olarak, bu çalışmanın bulguları, çalışanların yeşil davranışlarında yeşil paylaşımlı vizyon ve psikolojik güvenliğin hayati rolünü, onları yeşil yönelimli değerleri içselleştirmeye teşvik ederek doğrulamaktadır. Bu olumlu ve gönüllü davranışlar, ihracat yapan firmaların yeteneklerini doğrudan iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bunu yaparak, bu bütünleştirici çalışmanın sonuçları ve mikro temelli görüşü, örgütsel davranış ve uluslararası iş literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Pratik çıkarımlar açısından, bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin bütünleştirici doğası, yalnızca ihracat departmanı çalışanlarının bireysel etkisini ortaya çıkarmakla kalmayıp, aynı zamanda örgütsel düzeydeki faktörleri çalışan davranışına bireysel düzeydeki faktörler olarak bağlayan süreci ve mekanizmayı anlamak için de olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, ihracat departmanı çalışanlarının yeşil yenilikçi davranışlarının, özellikle ihracat yapan firmaların yeşil pazar yönelimini artırabilecek önemine ışık tutmaktadır; bu etki, yeşil paylaşımlı vizyon ve psikolojik güvenlik ile daha da güçlenmektedir. Böylece, ihracat yapan firmalar uygun koşulları sağlayarak, uluslararası pazarlarda başarıyı garantileyen benzersiz firma yeteneklerini geliştirebilirler.

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DEKİ KADINLARIN SUÇ ORANLARI ÜZERİNE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Banu BERBER BABALIK*

Öz

Dünyanın gördüğü en büyük savaşlardan biri olan II. Dünya Savaşı, silahlı bir çatışmanın içinde olmamasına rağmen Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Savaşın etkileri politik alana olduğu kadar, halkın gündelik yaşamına da olumsuz yönde yansımıştır. Savaş süresince ordunun hazır halde bekletilmesi Türkiye'de ekonomik sıkıntılara sebep olmuştur. Bu dönemde yaşanan ekonomik zorluklar sosyal çalkantıları da beraberinde getirmiştir. Bu süreç içerisinde kadınların toplumsal rolleri ve bu rollerdeki değişimler dikkate değerdir. Savaş atmosferinin olumsuz etkileri toplumsal düzenin bozulmasına neden olurken istenmeyen davranış olarak tanımlanan suç sayılarını artırmıştır. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı dönemi Türkiye'sinde kadınların suç oranlarının artış nedenleri, mevcut sosyal dinamikler ve tarihsel bağlam içinde incelenmiştir. Savaş şartlarının getirdiği değişimler çerçevesinde kadınların suç oranları ile ilişkisini sorgulamak üzere arşiv belgeleri, tetkik eserler, ulusal basın ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacı kadın ve suç ilişkisini tarihsel perspektiften ele alarak, aktif savaş yıllarında yaşanan toplumsal sorunların suça etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Türkiye, Kadın, Kadın suçluluğu.

A HISTORICAL EVALUATION ON THE CRIME RATES OF WOMEN IN TURKEY DURING THE YEARS OF WORLD WAR II

Abstract

World War II, one of the biggest wars the world has ever seen, deeply affected Turkey despite not being involved in an armed conflict. The effects of the war had a negative impact on the daily life of the people as well as on the political sphere. Keeping the army in readiness during the war caused economic difficulties in Turkey. The economic difficulties experienced during this period also brought social turmoil. The social roles of women and the changes in these roles during this period are noteworthy. The negative effects of the war atmosphere led to the deterioration of social order and increased the number of crimes defined as undesirable behaviour. In this study, the reasons for the increase in women's crime rates in World War II-era Turkey are analysed within the existing social dynamics and historical context. In order to question the relationship between women and crime rates within the framework of the changes brought about by the war conditions, archival documents, analytical works, national press and data from the Turkish Statistical Institute were used. The aim of the study is to address the relationship between women and crime from a historical perspective and to reveal the effects of social problems experienced during the active war years on crime.

Keywords: World War II, Turkey, Woman, Women's criminality.

1. GİRİŞ

Savaşlar, toplumsal hayatı etkileyen en önemli olaylar arasında yer alır. 1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı'nın çözülmeden bıraktığı sorunlar ve bunların sebep olduğu gelişmeler* yaklaşık yirmi yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın nedenlerini oluşturmuştur (Sander, 2001:113-114; Oran, 2016:405). 1

* 1919 Versailles Barış Andlaşması'nın kurduğu statüye yönelik başlayan tepkiler yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu durumun sonucunda 1930'lara gelindiğinde Avrupa'daki güçler dengesi statükocu devletler ve statükonun değişimini isteyen devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik çekişmelerine neden olmuştur (Uçarol, 1995: 595; Ataöv, 2008:8).

Eylül 1939'da Almanya Polonya'yı işgale başlamış ve İngiltere ile Fransa Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır (Armaoğlu, 2007:361-362; Akşin, 2017: 233). Savaş, genç erkek nüfusun azalmasına neden olurken bunun sonucunda toplumun yaş ve cinsiyet dengesinde bozulmalar başlamıştır (Gökkaya, Biçici,2023:8). Savaş boyunca Türk yöneticilerin temel amacı, Türkiye'yi savaşa sokmamak ve Türkiye'yi savaşın yıkıcı etkilerinden korumak olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda izlediği politika ile sıcak savaşa girmemeyi başarmış ve savaşın bu yöndeki yıkımından uzak kalabilmiştir[†] (Armaoğlu, 1958:139-179; Soysal, 2000: 611-617; Sander, 2013: 90-94; Uçarol,1995:636; Gürun, 1988:1455; Esmer, Sander, 1996: 137). Ancak, alınan tüm önlemlere rağmen II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye savaşa katılmasa da yapılan savaş hazırlıkları ekonomide büyük sarsıntılara neden olmuştur (Değirmenci, 2023: 182; Tezel, 2015: 212-213; Gökçe, 2019:73). Savunma harcamalarına ayrılan bütçenin artması ve hayat pahalılığı karşısında hayat şartları çok zorlu bir hal almıştır (Metinsoy, 2017:48). Savaş yıllarında artan ekonomik sıkıntılar, toplumun ahlaki yapısında bozulmalara neden olmuştur. Karaborsacılık, aşırı kar elde etme hırısı ve ölmüş insanlar için ekmek karnesi çıkarılması ile başlayan ahlaki bozulmalar hırsızlık, dolandırıcılık, iftira gibi suçlarda artış olarak kendini göstermiştir (Bülbül, 2006:1-51; Süzgün, 2018:373-385). Toplumda başlayan geçim sorunu, sosyal yardımlar ve temel tüketim ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesine yönelik girişimlerle hafifletilmeye çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı ekonomik sıkıntılar yine de devam etmiştir. Bu sürecin olumsuz etkilerinin en fazla görüldüğü kesimlerin başında kadınlar (özellikle dul

[†] 1945 yılına gelindiğinde Mihver devletlerin büyük oranda yenilgisi belli olmuştur. San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na sadece Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilmeleri şartı yüzünden Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. (Türk Dış Politikası, 2016:468-472). İnönü dönemi politikaları için bkz. Tombak,2024:1753-1786.

kadınlar) gelmiştir (Köymen, 1942:3). Türkiye’de ilan edilen seferberlikle beraber evden uzaklaşan erkek nüfus ekonomik hayattan kısmen uzaklaşmıştır (Değirmenci, 2023: 183). Nüfusun devletin kontrolü altında olması durumu biyopolitika kavramını doğurmuştur. Savaşlarda yaşanan belirsizlikler ve kaybedilen nüfusun geri kazanılması isteği biyopolitikayı daha önemli kılmıştır. Türkiye’de yürütülen biyopolitik çalışmalar kadınlar üzerinden şekillenmiştir. Nüfus konusu sadece Türkiye’nin üzerinde durduğu bir konu olmamıştır. 20. Yüzyılın başında yaşanan büyük savaşlar ve kayıplar sonrası tüm dünya ülkelerinde nüfus politikalarına yönelik girişimler olmuştur. Türkiye’de bu girişimler Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kendini göstermiştir. Bu politikada nüfus artışı sadece nicel olarak desteklenmemiş aynı zamanda nitel kazanımları destekleyen düzenlemelere yer verilmiştir (Vergili, 2020:176; Güriz, 1975:9; Çakır, 2023:1-22; Sarıdemir, 2024:165; Toprak, 2017:22-31; Sarıkaya, 2011:127; Tombak, 2024a: 1-5). Çocuk ölümlerinin azaltılması, gelecek neslin güvence altına alınması, sağlıklı ve çok çocuk yapılması hedeflenmiş ve bu amacı hayata geçirmek için kadınların bilinçlendirilmesine önem verilmiştir (Gökkaya, Biçici,2023:23; Arpacı, 2016:82; Tombak,2024b:1754). Ancak savaşın getirdiği hayat pahalılığı nedeniyle artan geçim sıkıntısı ailelerin parçalanması ve istenmeyen çocukların sokağa bırakılmasıyla sonuçlanmıştır (Metinsoy, 2017:466). Toplumsal düzenin bozulmasında önemli rol üstlenen bu parçalanmalar sonrası toplumda istenmeyen durum olarak tanımlanan suç sayısında artışlar görülmüştür. Suçu etkileyen önemli faktörler arasında kişinin sahip olduğu sosyo-ekonomik statü olduğu kabul edilmiştir. Konu ile ilgili alan çalışmaları bulunan Howsen ve Jarrell bireyin ekonomik açıdan yoksul kesim içinde olmasının özellikle mala karşı yapılan suç oranlarında belirleyici etken olduğunu savunmuşlardır (Howsen, Jarrell, 1987:445-457). Decker ve Kohlfeld bu görüşü desteklemiş ve sosyo-ekonomik statünün mala karşı yapılan hırsızlık, gasp gibi suç türlerinde önemli etkisi olduğunu ifade etmişlerdir (Decker,

Kohlfeld,1990:2-21; İçli, 1993:18-42; Cömertler-Kar, 2007:37-57). Becker, suç işleyenlerle yaptığı çalışmalarda suç işleyen bireylerin bir fayda ve maliyet analizi yaptıklarını savunmuştur. Buna göre suç işleyenlerin fayda maliyet analizi yapılmıştır. Bu çalışmada bireyin hukuk dışı yaptığı eylem sonucu elde edilen gelir faydayı, yakalandığında alacağı ceza ise maliyeti temsil etmiştir. Çalışmada fayda maliyetten düşük ise bireyin suçu işlemeye karar verdiği ifade edilmiştir⁴ (Becker, 1968:169–217). Bireyleri suça sürükleyen unsurlarla ilgili ortak çalışmaları bulunan Burdett, Lagos ve Wright işsizlik, ücret ve diğer ekonomik etkenleri ve suç faaliyetleri arasındaki ilişkileri ele aldıkları çalışmalarında ekonomik değişkenler ile suç arasında bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşmışlardır⁵.

II. Dünya Savaşı ile suç oranları artış göstermiştir (İl, 1990:9; Dönmezer, 1943:231; Kızmaz, 2003:279-304). Suç oranlarının artması bireylerin suç işlemek için yeni yöntemler bulması, ekonomik döngüler nedeniyle daha fazla kişinin iş gücü piyasasının dışında kalması, özellikle dünya savaşları öncesi kamu düzeninde meydana gelen ciddi bozulmaların sonucunda meydana gelmiştir. *“Savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sorunların bir yansıması olarak suç/suçlu sayısının artırmış olması gerekir”* (Akoğlu, 2023:127-148) düşüncesinden yola çıkılarak ele alınan bu çalışmada II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda suç ve toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum arasında suçu arttıran bir ilişki olduğu görülmüştür. Toplumda suç daha çok erkeklerle anılsa da toplumun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar savaşın olumsuz koşullarının etkisinde

⁴ Suçun ekonomik modelleriyle ilgili ayrıntılı çalışmalar için, bkz.(Ehrlich, 1996 :43-67; Soares, 2004).

⁵ Bu çalışmaların yanında İngiltere'de işsizlik ve suç olgusu üzerine çalışmalar yapan Machin ve Meghir (2004) istatistiksel olarak iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olmadığını söyler. Araştırmacılar aynı çalışmada çalışanların ücretleri ve işledikleri suç arasında negatif yönlü ve istatistiksel bir ilişki olduğu sonucunu elde etmişlerdir (Pazarlıoğlu-Turgutlu, 2007:63-70).

kalmışlardır. Türkiye’de savaşın getirdiği olumsuz ekonomik koşullar ve seferberlik nedeniyle erkeklerin askere çağırılması kadınların hayat yükünü artırmıştır.

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yaşanan toplumsal sıkıntıların bir yansıması olarak ortaya çıkan ve adliye yansıması olaylarda kadınların durumu ortaya konulacaktır.

2. II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’ye Etkileri

II. Dünya Savaşı kısa sürede Avrupa kıtasını aşarak dünya savaşı haline gelmiştir (Metinsoy, 2017: 15-18; Çavdar, 2003: 297-305). Savaş nedeniyle elli milyon insan hayatını kaybetmiştir (Akşin, 2017). Milyonlarca insan geçici veya sürekli olarak evlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1939-1945 arasını kapsayan altı yıllık dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihinde İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olduğu süreçtir. Savaş boyunca Türk liderlerinin amacı Türkiye’yi savaş dışında tutacak bir denge politikası izlemek olmuştur (Goloğlu, 2017). Türkiye, savaşa fiili olarak girmese de savaş hazırlıkları yapmıştır. Özellikle 1942 yılından sonra Türkiye hem Mihver hem Müttefik devletlerin baskısı altında kalmıştır (Esmer, Sander, 1996: 160; Armaoğlu, 2007:407; Gürün, 1998:1455-1468). Her an savaşa hazır olma durumu, bütçenin savunma kısmının artması, Avrupa ülkeleri ile yapılan ihracatın savaş nedeniyle durma noktasına gelmesinin sonucu bütçe açıkları ortaya çıkmış; yoksulluk ve yokluk artmış ve savaş toplumu derinden sarsmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte askeri hazırlıklarını artıran Türkiye’de sayısı yaklaşık bir buçuk milyona ulaşan genç nüfus silah altına alınmıştır. Bu durumun en önemli sonucu işgücü kaybı ve üretimde azalma olmuştur. Türkiye’de bu durum karşısında tarım sektörü başta olmak üzere ekonominin tüm alanlarında olumsuz örnekler yaşanmıştır (İleri, 2018: 312-313; Arslan, 2016:1-14; Bülbül, 2006: 4). Türkiye, savaşla birlikte zorunlu ekonomik arayışa

yönelmiştir (Utkugün, 2016: 470). Ekonomik çözüm olarak vergiler yükseltilmiş ve para basımı artırılmıştır. Enflasyonda büyük artışlara neden olan bu durum karaborsa ve vurgunculuk olaylarında artışa neden olmuştur. İstisnalar olsa da nüfusun büyük çoğunluğunun yaşam şartlarında düşüşler yaşanmıştır (Zürcher, 2013: 293-295; Koçak, 2002:170). Savaşın özellikle ikinci yılından itibaren fiyat artışlarında görülen büyük yükselme üzerine dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği tarafından “İkinci Dünya Savaşında Ekonomimizin Durumu, Sebepleri ve Sonuçları” başlıklı hazırlanan raporda savaşın olumsuz sonuçları şöyle ifade edilmiştir: “*Fiyatların yükselişi, geçimin zorlaşması ızdırıplı bir durum yaratmıştır*” (BCA. 490.1.0.0-63.240.9-1/6).

Türkiye savaşla birlikte başlayan ve gün geçtikçe artan ekonomik sorunlar karşısında katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla hükümetin el koyma uygulaması 1940'ta Milli Korunma Kanunu ile hayata geçirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.01.1940, C.8: 138- 158; Gözcü,2018:88). Bu kanunla hükümete ücretli iş yükümlülüğü, ücretlerin sınırlandırılması, özel işletmeleri geçici süreyle el konulması, dış ve iç ticarete en yüksek ve en düşük fiyatların saptanması ve temel ürünlerin vesika ile dağıtılması gibi geniş yetkiler tanınmıştır (Pamuk, 2018: 200). Ekmek Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak karneye bağlanmıştır. (Cumhuriyet, 14 Ocak 1942). Kırsal kesimde özellikle küçük köylüyü etkileyen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'na tepkiler olmuştur. Savaşın sosyo-ekonomik alandaki olumsuz etkileri CHP'nin toplumsal sorunlar ile ilgili endişelerini artırmıştır (Metinsoy, 2017: 423; Goloğlu, 2017: 63-67). Bu sebeple 1939 yılı CHP tüzüğünde hayat pahalılığı, istifçilik ve vurgunculukla mücadele ve toplum sağlığının korunması partinin sosyal politikaları arasında yer almıştır (Akın, 2021: 23; Baydar, 1978: 88; Tekeli ve İlkin, 2014: 124). Genel itibariyle bu dönem toplumsal hareketlilik bakımından köy-kent yerleşimi ve göç hareketliliği bakımından keskin değişimler olmamıştır. Savaş yıllarında toplam nüfus 16,2 milyondan 18,8 milyona yükselmiştir. Nüfustaki bu toplam artışa

rağmen savaş öncesi dönemde nüfus artış oranı %1,17 iken savaş sırasında %0,11'e düşmüştür (Arslan, 2016:10). Nüfustaki artışın nispeten az olduğu 1939-1945 yılları arası Türkiye'de tüm dünyada olduğu gibi toplumsal huzursuzluk ve sıkıntıların baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Savaşın olumsuz sosyo-ekonomik etkilerini yaşayan Türkiye'de stokçuluk savaş yıllarında çok yaygın hale gelmiştir. (*Cumhuriyet*, 16 Aralık 1939). Bu faaliyetler karaborsacıları zenginleştirirken dar gelirli halkı daha da fakir hale getirmiştir**. Suça sebep etkenler çok çeşitli olmakla birlikte sosyal ve ekonomik nedenler bu etkenler arasında en çok görülenler olmuştur. Ekonomik etkenler suçun oluşmasına ortam hazırlayan temel nedenler olarak görülmüştür. Savaş gibi olağanüstü dönemlerde yaşanan kriz ortamı, üretim azlığı nedeniyle ihtiyaç ürünlerine ulaşım sorunu, alım gücünün düşmesi, işsizlik gibi ekonomik temelli faktörler toplumdaki huzursuzlukların artış göstermesinde belirleyici olmuştur (Aktaş-Nalçacı, 2022:316-340). Suç ile ilgili yapılan araştırmalarda suç ve sosyo-ekonomik bakımdan zayıf olan kesim arasındaki ilişki varsayımından hareket edilmiştir (Kocadaş, 2007:157-186). Hayat pahalılığı, beslenme ve barınma sorunlarındaki artış, toplumsal taleplerin yeterince karşılanamaması toplumsal ahlak sorunlarındaki artışla kendini göstermiştir. Bu artışın bir sonucu olarak kadınlar arasında suç işleme eğiliminde artış görülmüştür. Savaşın getirdiği bu zorluklar karşısında çoğu zaman tek başına mücadele etmek zorunda kalan kadınlar arasında suç işleyen, suça sürüklenenlerin sayısı çoğalmıştır (Kırkpınar, 1999:274).

3. Suç ve Kadın

Suç, topluma verdiği zarar kanun koyucular tarafından kabul edilen her türlü davranış ve eylemdir. Hukuk düzeninin sonucunda bir yaptırım uyguladığı fiillere verilen addır (Dönmezer, 1984:61; Meydan Larousse, 1973: 592). Suç, toplumsal

** Ekonomide yaşanan zorluklar en çok sabit gelirlieleri etkilemiştir. Memurlar, 1943'te savaş öncesine göre refah seviyelerinin %60'ını kaybetmiştir (Tekeli-İlkin, 2016:426).

bir meseledir. Suç ve suçluluk konularıyla ilgili yapılan çalışmalarda suçun yerleşim yeri, yaş, medeni durum, eğitim, siyasi ve ekonomik gelişmeler, cinsiyet vb. birçok faktöre bağlı olduğu ortaya çıkarılmıştır (İçli, Öğün, 1988: 1; Bur kay, 2008:2-6).

Kadın suçluluğu kavramı, suçluluktaki cinsiyet farklılığından kaynaklanmıştır. Geleneksel toplumlarda kadınları suç işlemekten alıkoyan sebepler arasında çocuk sorumluluğu, evcimenlik gibi özelliklerin etkisi ileri sürülmüştür (İl bars, 2007: 1-13; Demirbaş, 2020: 97; Ortaköylü vd., 2004:13; Er, 2024:170). Sosyal bir olgu olan suç içinde bulunduğu toplumun şartlarına bağlı özelliklere sahip olmuştur. Tarih boyunca kurulan devletlerde suç olaylarında erkeklerin kadınlardan daha fazla suç işledikleri görülmüştür. Cinsiyet ve suçluluk ilişkisini araştıran ilk çalışmaları yapan Lombroso 1895’te kadınların aktif olduğu toplumlarda suça daha çok karıştıklarını ve daha pasif oldukları yerlerde daha az kadın suçlu olduğunu savunmuştur. Kadına özgü suçlar Sanayi Devrimi öncesinde daha çok fahişelik, çocuk düşürme, istenmeyen doğumlarda yeni doğanı öldürme, hakaret vb. suçlar iken sanayileşme sonrası suç türleri nitelik değiştirmiştir (İçli,1993: 24-27; Ağaoğlu Canay, 2004:120-146; Adler, 1975; Güllü, 2014:105).

Osmanlı Devleti’nde suç dünyası erkek egemenliğinde olmuştur. Klasik dönem Osmanlı toplumunda zina, hırsızlık, yaralama suçları kadınlar tarafından işlenen suçlar arasında ilk sıralarda yer almıştır (İnalcık, 2000: 39-46; Üçok, 1946:125-146; Akgündüz, 1999: 1-16; Yağcı, 2022: 364-378). Bu suçları işlemelerinde ekonomik sıkıntılar ve ailelerinin olmaması etkili olmuştur (Hanılçe, Şeyhoğlu, 2020: 418). Annenin sağlığını tehdit eden bir durum olmadıkça çocuk düşürmek suç olarak görülmüştür (Yağcı, 2022:352; Avcı, 2004: 147-150; Konan, 2008: 326). Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecine girdiği XX. yüzyılın ilk çeyreği Türkiye

Cumhuriyeti'nin kuruluş evresi suçun en çok arttığı dönem olmuştur. Bu dönemle ilgili yapılan araştırmalar yaşanan otorite boşluğu ve yönetim değişimi suçu artıran bir durum olmuştur (Akay, 2018:130; Tuna,2024). Savaş dönemlerinde erkek sayısının azalmasına bağlı olarak kadınların evden çıkıp toplumsal hayata katılmaları artış göstermiştir. Kadının toplumsal yaşama daha çok katılımı kadın suçluluğunun artışında etkili olmuştur (İl, 1990:9; Polat, 2021:70). Toplumu oluşturan iki farklı cinsiyet içinde kadının suçluluk durumu toplumsal hayattaki değişen rollerine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Bu değişimde en çok dikkat çeken kadının işlediği suç türleri arasında ekonomik kaynaklı hırsızlık, sahte belge hazırlama suçlarındaki artış olmuştur (Koruculu, 2019:95-110; Çalıcı, 2022:7-16; Küçükşengül Özkan, 1990:25).

3.1.Kadın suçluluğunun genel durumu (1939-1945)

Toplumsal yapıyı oluşturan unsurların başında nüfus gelir. Nüfusun hem niceliksel hem de niteliksel durumu, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı toplumsal yapının en önemli belirleyicileridir. Savaş dönemi ve savaşı takip eden yıllarda kadın ve çocukların ekonomik hayata katılmalarında yaşanan artışlarla birlikte her iki grubun suçluluk oranlarında artışlar görülmüştür. Bununla birlikte her dönem suç ve suçlu sayısında erkek sayısı hep daha fazla olmuştur (İçli,1993:23).

Yıl	Hükümlü Sayısı
1933	13.777
1934	29.666
1935	53.583
1936	79.383
1937	85.016
1938	81.142

Tablo 1.Türk ceza ve hususi kanunlarına göre hükümlülerin sayısı (1933-1934 dönemi Adliye İstatistikleri, 1937:260; 1935-1938 dönemi Hükümlüler İstatistiği,1946:7).

Yıl	Erkek mahkûm sayısı	Kadın mahkûm sayısı
1939	84.929	9.218
1940	87.565	9.001

1941	83.081	9.195
1942	85.129	9.748
1943	82.381	8.637
1944	67.559	7.159
1945	78.903	7.749

Tablo 2. 1939-1945 dönemi mahkûm sayıları (1939-1945 dönemi Hükümlüler İstatistiği, 1952: 120).

Verilere bakıldığında mahkûm erkek sayısının mahkûm kadın sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. (1933-1938 dönemi mahkûmların cinsiyet verilerine ulaşamamıştır). Savaş devam ederken 1942 yılında hem kadın hem erkek mahkûm sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bunun nedeni Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmaya başlamasıdır ve sosyo-ekonomik nedenler kadın suçluluğunda sıklıkla rastlanılan nedenlerdendir (Aybar, 1943: 857; Dızman, 2019: 434).

Kadının medeni durumu kadın suçluluğunda önemli faktörlerden biri olduğu görülmüştür. Kadınların medeni durumları ve yaşlarıyla ilgili rakamlarda açıkça görülmektedir. Savaş yıllarında suç işleyen evli kadınların sayısı bekar, dul-boşanmış kadınların sayısından iki katından daha fazladır. Kadın suçluluğu ile ilgili araştırmalarda bulunan Pollak ise evliliğin psikolojik bedelinin kadınlar için evliliğin ödülüne göre daha fazla olduğunu savunur (Pollak, 1979:37-45). Bu sebeple evli kadınlar tarafından işlenen suç sayısının bekar kadınlardan daha fazla olmasını doğal karşılar. Problemlerin evli kadınları suça yönelttiğini savunur (İçli-Öğün, 1998: 24). Boşanmış ve eşi hayatta olmayan kadınlar arasında suç oranının düşük olması Türkiye'nin sahip olduğu geleneksel kültür yapısı içinde kadının aile ve akraba çevresi tarafından korunup kollanması ile ifade edilebilir (İçli-Öğün, 2000: 19; Çalışkan, 2022:151).

Yıl	Sayı
1939	4.588
1940	4.536
1941	4.625

1942	4.928
1943	4.590
1944	3.865
1945	4.371

Tablo 3. 1939-1945 Yıllarında Hapis Cezası Alan Kadın Sayısı (Hükümlüler İstatistiği, 1952: 118).

Ağır hapis, hapis ve diğer cezalarda da erkek sayısı sayıca çok daha fazladır (Hükümlüler İstatistiği, 1954).

Yıl	Sayı	İsimleri
1939	4	Didar Savaş, Huriye Senel, Fatma Satılı, Fatma Yıldırım
1940	-	
1941	-	
1942	2	Bacı Ayhaner, Gülsüm Kotanak
1943	-	
1944	2	Emine (Hanım) Kuzu, Vecahet (Emine) Altın
Toplam	8	

Tablo 4. Resmi Gazete’de yayımlanan idam kararlarına bakıldığında ölüm cezası alan kadın sayısı. Resmi Gazete, 16.05.1939, S.4209; Resmi Gazete, 12.06.1939, S.4230; Resmi Gazete, 23.06.1939, S.4240; Resmi Gazete, 27.06.1939, S.4243; Resmi Gazete, 13.08.1942, S. 5183; Resmi Gazete, 6.05.1942, S.5099; Resmi Gazete, 27.03.1944, S.5665; Resmi Gazete, 25.05.1944, S.5713.

Kadın mahkumlara verilen idam cezaları ile ilgili çalışması bulunan İdem, Didar Savaş’ın gayri meşru ilişki yaşadığı eniştesi Adil Gürel ile kocasını öldürdüğü ve servetine el koymayı amaçladığını aktarmıştır. Aynı çalışmada Fatma Satılı gayri meşru ilişki yaşadığı kişi ile kocasını öldürdüğü; Fatma Yıldırım’ın, ilişki yaşadığı kocasının kardeşi Abdullah ile kocasını öldürdüğü; Bacı Ayhaner, başka biriyle evlenebilmek için kocasını öldürdüğü; Emine (Hanım) Kuzu, başka biriyle evlenebilmek için kocasını ve çocuğunu öldürdüğü; Vecahet (Emine) Altın, başka biriyle yaşadığı ilişki yüzünden kocasını öldürdüğü bilgileri verilmiştir (İdem, 2022:734-737).

Kadının suça katılımı ve suç oranlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda, çoğunlukla kadının suç kapsamındaki durumu kadının mağduriyeti, adalet sisteminde kadının yeri, kadının suç niteliği taşıyan davranışları üzerinden belirlenmiştir (Öğün, 1990:23-35). Türkiye’de istatistiklerde kadın suçlu oranı düşük olsa da

savaş yıllarını incelediğimiz 1939-1945 yılları arasında hükümlülerin ilk özelliklerinde suçun nerede gerçekleştiğine baktığımızda coğrafi konumun ve iklimin suç işleme üzerindeki etkileri olduğu görülmüştür. Özellikle ısı, rüzgâr ve radyasyon gibi olayların suç tanımında belirleyici olduğu ileri sürülmüştür (Başaran, 2012:32). Suçun nerede işlendiği konusunda köyler daha gelenekçi bir sosyal çevreyi temsil etmiştir. Gelenekçi toplum nüfusu az olan ve üyeleri arasında daha yakın ilişkilerin yürütülebildiği toplumdur. Günümüzdeki örneğini köyler oluşturmuştur. Köylerde sosyal kontrol gelenek ve görenekler etkindir. Bu sosyal baskı suç işleme oranını azaltıcı etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte köyün coğrafi yapı ve geleneklerine bağlı suçlar işlenmiştir. Köy ve şehir karşılaştırmasında Türkiye'de kadın suçluluğunun 1939-1945 yıllarındaki durumu, şehir suçluluğunun fazla olduğu görülmüştür. Bu durum köylerde ortak ve kabul görmüş bir toplumsal normun olması ile açıklanmıştır (Başaran, 2012:33).

Yıl	Şehir	Köy
1939	4.358	4.770
1940	4.401	4.600
1941	4.672	4.328
1942	5.038	4.710
1943	4.689	3.918
1944	3.693	3.466
1945	3.548	4.291
1939-1945	30.399	30.083

Tablo 5. Savaş döneminde kadın hükümlülerin suçu şehirde veya köyde işlemelerine göre ayrılışı (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 134).

Kadın mahkumların yaşadıkları yerlere bakıldığında 1939 ve 1940 yıllarında köyde yaşayan kadınların, 1941 ve 1944 yılları arasında şehirde yaşayan kadınların daha fazla suç işledikleri anlaşılmıştır. 1945 yılında köyde yaşayan kadınların suç oranı tekrar artış göstermiştir (Mahkûmlar İstatistiği, 1960:41). Bu rakamlarda köyde yaşayan kadın nüfusunun fazla olması nedeniyle köylü

kadın mahkûm sayısının fazla olduğu görülmektedir (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 134).

Meslek ve davranış biçimi arasındaki ilişki meslek ve suç işleme durumu arasında da gözlemlenmiştir. Bu durumun gerekçesi olarak “kişinin işinin düşük statü ve düşük kazanç gibi olumsuz algılamalarının olması ekonomik ve psikolojik sorunlara zemin hazırlayabilir” gösterilmektedir. Bu sorunlar suçluluk için zemin olarak karşımıza çıkmıştır. İşsizlik ve bir mesleğin olmaması durumu suçluların ortak özellikleri arasında yer almıştır (Dönmezer, 1994:237-240; Başaran, 2012:40). 1939-1945 yılları arasında kadın mahkûmların mesleklerine bakıldığında ev işleri ve tarım işleriyle uğraşanların sayısı sanayi, ticaret ve diğer alanlarda çalışanlara göre daha çoktur (Hükümlüler İstatistiği, 1954:138-139).

Yıllar	Ev Ekonomisi	Tarım
1939	5.774	2.205
1940	5.140	2.171
1941	4.968	2.204
1942	5.408	2.287
1943	4.878	1.184
1944	4.236	1.655
1945	4.883	1.825

Tablo 6. Savaş döneminde kadın hükümlülerin mesleklerine göre ayrışması (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 138-139).

Hükümlü kadınların mesleklerine bakıldığında “ev ekonomisi” başlığının tüm yıllarda farklı bir çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ev ekonomisi kadınların eve yaptıkları ev işleriyle ilgili kazançları ifade etmektedir. Meslekler başlığında tarım sektörünün ev ekonomisinden sonra geldiği görülmektedir. Bu durum çalışmanın yapıldığı dönem köy nüfusunun çokluğu ve köyde temel ekonomik uğraşın tarım olmasından kaynaklanmaktadır.

Yıl	Bekar	Evli	Dul-Boşanmış
1939	1.199	6.401	1.403
1940	1.214	6.214	1.439
1941	1.263	6.433	1.460
1942	1.309	6.798	1.623
1943	1.277	5.872	1.477

1944	994	4.996	1.151
1945	1.074	5.607	1.248
1939-1945	8.330	42.121	9.801

Tablo 7. Savaş döneminde kadın hükümlülerin medeni durumlarına göre ayrılışı (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 134; Hükümlüler İstatistiği, 1952: 120)

Suç olgusu incelemelerinde yaş faktörü önemli değişkenlerden biri olmuştur. Suçluluk oranları ile yaş değişkenleri arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilmiştir (Başaran, 2012:29). Suçlulukta en çok görülen yaş toplumsal yapıya bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Yaş değişkeni işlenen suçun türüne göre de farklı olmuştur. Örneğin sanayileşmiş toplumlarda hırsızlık (özellikle otomobil hırsızlığı ve diğer basit hırsızlıklar) genç suçları olarak karşımıza çıkmıştır (İçli, 1993:19). Suç ve yaş ilişkisi akademik düzeyde birçok tartışmaya yol açmış olmakla birlikte işlenen suç türlerinde yaşla birlikte farklılıklar görüldüğü kabul edilmiştir⁺⁺. Kadın suçluluğu ve yaş ilişkisini araştıran çalışmalarda araştırmacıların ortak noktası kadınların ilk suçlarını erkeklerden daha ileri yaşta işledikleri olmuştur. Konu ile ilgili çalışmaları bulunan Lombrosso’dan aktaran İçli ve Öğün kadınların suç işleme oranlarının ileri yaşlarda en üst seviyede olduğunu belirtmiştir (İçli-Öğün,1998: 25; İlbars, 2007: 1-13). Çalışmayı kapsayan yıllarda Türkiye’de kadın suçlularının en fazla olduğu yaş 30-39 ve ardından 40-49 yaş olması bu yargıyı destekler niteliktedir. 30-49 yaş arasındaki hükümlü kadın sayısı 28.641 iken 12 yaş itibarıyla diğer kadın hükümlü sayısı 17.536’dır. Türkiye’de suç işleyen kadın mahkumların yaşlarına bakıldığında şu sonuçlar elde edilmiştir:

Yıl	Yaş								
1939-	12-15	16-18	19-21	22-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65 +

⁺⁺ Hirschi ve Gottfredson’a göre yaş ve suç arasında sabit bir ilişki vardır ve insanların yaşlandıkça daha az suç işlediği görülmüştür (Siegel, 1989). Darrell J. Steffnsmeier’e göre kriminolojide suç türüne göre yaş-suç ilişkisini açıklayan sistematik bir çalışma yoktur. Bazı suç türleri belirli yaşlarda yoğunlaşma birlikte toplumsal özelliklere göre değişkenlik göstermektedir (Başaran, 2012: 29; İçli, 1993:21).

1945	1.127	3.136	3.861	13.841	17.144	11.496	5.873	2.184	1.339

Tablo 8. Türkiye’de suç işleyen kadın mahkumların yaşları (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 135-136).

3.2. Suç türleri açısından kadın suçluluğu

Savaş yıllarında kadınların en çok işledikleri suçlar arasında çok sayıda alt başlığı olan şahıslara karşı suçlar gelmiştir. Bu suçların alt başlıklarının çok olması suç sayısının yüksek olmasında büyük etkindir. Bu başlıklar adam öldürme, intihara yardım, küçük çocukları terk etme, çocuk düşürtme, hakaret ve sövmedir. Bu alt başlıklar içinde sövme suçu en fazladır (Hükümlüler İstatistiği, 1954:79).

Toplumsal temelinin oluşturan aile hayatının başlamasındaki ilk adım yani ailenin kuruluşu evlilik ile gerçekleşir^{††}. Cumhuriyet dönemi hukuk çalışmaları arasında yer alan Medeni Kanun’un evlilik hukuku ile ilgili getirdiği en önemli yenilik resmi nikah uygulaması olmuştur. Çok eşliliğe ve kocanın tek yönlü olarak boşanma imkanına son verilmesi gibi birçok düzenleme yapılmıştır. Evlilikte sadakatin esas alınması ile birlikte bu durumun cinsel sadakati ihlal eden bir özelliği olarak zina, evlilik devam ederken karşı cinsten birisiyle cinsel birlikteliği ifade eder. Türk Ceza Kanunu 1953 yılında yapılan değişiklikle öncesi kadın ve erkeğin zinasını ayrı ayrı düzenlemekteydi. Bu düzenlemeye göre kadının suçunun oluşması için zina eyleminin bir kere gerçekleşmesi yeterken, erkeğin suçlu olması için karı-koca gibi yaşamak amacıyla bir kadınla birlikte yaşaması gerekiyordu (Madde 440: Zina eden karı hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezası tertip olunur. Karının evli olduğunu bilerek bu fiilde ortak olan kimse hakkında da aynı ceza hüküm olunur. Madde 441: Karısı ile birlikte ikamet etmekte olduğu evde yahut herkesçe bilinecek surette başka yerde karı koca gibi geçinmek için başkasıyla evli olmayan bir kadını tutmakta olan koca hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezası hüküm olunur. Erkeğin evli

^{††} Bunun yanında resmi evliliklerin olmadığı birlikteliklerin de aile olarak tanımlanabileceğine ilişkin literatürde çok sayıda yayın vardır. Bkz. Tilman-Nam, 2008:367-384. Bu birlikteliklerin resmi karşılığı olmadığı için istatistiklerde yer almamış ve dolayısıyla çalışmaya dahil edilmemiştir.

olduğunu bilerek bu fiilde bulunan kadın hakkında da aynı ceza verilir. Savaş yıllarında kadınların adliye sevk edilmelerine ve ceza almalarına sebep olan suç türü arasında zinadan kaynaklanan hükümlü sayısının çokluğu dikkat çekicidir (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 65-67). Bu suç türü esasen adabı umumiye ve aile düzeni aleyhinde suçlar (tecavüz, fuhuşa teşvik, laf atmak, kadın kaçırmak, nesep suçları) başlığının alt bölümü olmakla birlikte bu türün en fazla suç sayısı olduğu için ayrı olarak verilmiştir.

Yıl	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sayı	961	784	820	927	897	799	1.240

Tablo 9. 1939-1945 yılları arası zina suçu işleyen kadın mahkûm sayısı (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 65-67)

II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik bunalımın evliliğin ekonomik maliyetini artırması beraberinde evlilik dışı ilişkileri artırmıştır. (Metinsoy, 2008:463). Böylece savaş yıllarında bozulan aile düzeni Cumhuriyet tarihinin en yüksek boşanma oranların görülmesine neden olmuştur (Utkugün, 2016: 302-303; Kalaycıoğlu, 2016:14; Gökçe, 2019:57-70)

Yıl	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Boşanma sayısı	4.027	4.028	5.170	5.427	6.023	6.187

Tablo 10. 1940-1945 yılları arasında boşanma sayısı (*Boşanma İstatistikleri (1932-1940-1945-1950-1960)*, Yayın No: 419, 1962).

1938 yılından itibaren en çok boşanma nedeni çiftler arasındaki geçimsizlik olarak istatistiklerde yer almıştır. (*Boşanma İstatistikleri (1932-1940-1945-1950-1960)*, Yayın No: 419, 1962). 1941-1945 yılları arasındaki boşanmalarda aile içi geçimsizlikten sonra boşanmaların en önemli sebebi zina olmuştur (*Boşanma İstatistikleri 1940-1963*: 12; Polat, 2021: 40-44). 1941 yılında boşanma sebebi zina olaylarının sayısı 935 iken; bu sayı, 1942 yılında 1432'e, 1944 yılında 1535'e, 1945'te 1670'e yükselmiştir. Adliye Vekâleti tarafından, sorunlara kalıcı çözüm yollarının bulunması amacıyla, 1941-1942 yıllarında büyük bir anket

düzenlenmiş, anket sonuçları Bakanlık Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü tarafından rapor haline getirilerek hükümete sunulmuştur. Rapora göre, Medeni Kanun'un uygulanmasını önleyen nedenler arasında, halkın geleneklere bağımlılığı; imam nikâhının evlenme ve boşanmadaki kolaylığına karşı, resmi nikâh formalitelerinin çokluğu gösterilmiştir (Boyko, 2008: 9).

Gazetelerin ikinci veya üçüncü sayfalarında özel hayatla yaşanan sorunlarla ilgili haberler yer aldığı görülmüştür (Çalıcı, 2022:3-4). Bu haberlerde evlilik dışı ilişkilerden yaşanan sorunlar kamuoyuna yansımıştır. Örneğin: “Bir kadın kocasını tabanca ile vurarak ağır yaraladı” başlığıyla verilen haberde kıskançlık nedeniyle karı koca arasında yaşanan sorunun yaralamayla sonlandığı paylaşılmıştır (*İkdam*, 2 Temmuz 1941:2). “Kocasını, çocuklarını bırakıp aşığına kaçan kadın ve sevgilisi mahkûm oldular” başlıklı haberde anne olan bir kadının çocuklarını da bırakıp kaçması ile bozulan aile düzeni vurgulanmıştır (*İkdam*, 21 Temmuz 1941:2). Kıskançlık haberi ölümle sonuçlandığı için basına yansımıştır. Karısı tarafından yaralanan komiser ölmüştür (*İkdam*, 27 Temmuz 1941:2). Ölümle sonuçlanan bir başka olay bir kadın sevgilisi ve kocası arasında yaşananların ardından kocanın öldürülmesi olmuştur (*Ulus*, 6 Ekim 1943:2). “Kocasını öldüren kadının mahkemesi” başlığıyla verilen haberde ismi verilmeyen bir kadın kocası tarafından aldatıldığı için kocasını öldürdüğünü itiraf etmiştir (*Vatan*, 20 Ocak 1942:2).

Savaş yıllarında yaşanan ahlaki bozukluk fuhuş olaylarındaki artış ile kendini göstermiştir. “Beş kızı fuhuşa teşvik eden kadın mahkemede” başlıklı haberde Beyoğlu'nda Emine isimli bir kadın kızları fuhuşa teşvik ettiği için adliyeye sevk edilmiştir (*Vatan*, 22 Kasım 1942:2). “Bir randevucu kadın mahkûm oldu” haberinde Beyoğlu'nda randevuculuk yapan Nimet isimli kadının 6 ay hapis ve 5 Lira para cezasına çarptırıldığı bilgisi verilmiştir (*Vatan*, 19 Şubat 1942:2).

“Cağaloğlu’nda bir randevu evi basıldı” başlıklı haberde ihbar üstüne baskın yapıldığı ve yakalananların polislerle teslim edildiği paylaşılmıştır (*Vatan*, 15 Nisan 1942:2).

Kadınların suç işleme nedenleri arasında namuslarını koruma durumuna sıklıkla rastlanılmıştır. “Eli bıçaklı kadın” başlıklı haberde Melek isimli kadının kavgaya ettiği eniştesini bıçakla yaraladığı paylaşılmıştır (*Vatan*, 25 Şubat 1942:2). “Ankara’da feci bir cinayet işlendi” başlığıyla verilen haberde Naciye isimli genç bir ebeveynin kendini savunmak için doktoru tabanca ile vurduğu bilgisi yer almıştır (*Akşam*, 2 Şubat 1940:1). “Eli bıçaklı kadın” haberinde bir kadının namusunu korumak için bir adamı ağır yaraladığı ifade edilmiştir (*Vatan*, 17 Mart 1942:2). Evlilik dışı ilişkilerden doğan çocukların istenmediği durumlarda çocukların öldürülmesi de karşılaşılan olaylar arasında yer almıştır. “Z” adında bir kadının doğurduğu çocuğu kasıtlı olarak öldürdüğü haberi yapılmıştır (*Yeni Asır*, 23 Mayıs 1942:2). Bu olaylardaki artış üzerine “Gayrimeşru birleşmelere ve nesebi sahil olmayan çocuklara dair” başlıklı haberde bu konu ile ilgili yeni bir rapor hazırlandığı bilgisi verilmiştir (*Yeni Asır*, 11 Haziran 1942:2). “Suçlu büyükanne” başlığındaki haberde gayri meşru torununu zehirleyen kadının haberi yapılmıştır (*Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939:2). Benzer bir durum “Torununu zehirlemekle suçlanan kadın” başlıklı haberde 5 aylık gayri meşru torunu zehirleyen kadın hakkında idam istendiği paylaşılmıştır (*Akşam*, 2 Şubat 1940:3). “Hain analar” haberinde gayri meşru çocuk doğuran iki kadının doğar doğmaz çocuklarını öldürdüğüne yer verilmiştir (*Cumhuriyet*, 5 Nisan 1945:2). “Çocuğunu boğan bir anne daha” haberinde yine gayri meşru çocuğunu öldüren anneden bahsedilmiştir (*Cumhuriyet*, 9 Haziran 1945:2).

Yaşanan ekonomik sıkıntıların bir sonucu olarak artan yoksullukla beraber hırsızlık olaylarında da çoğalma görülmüştür. Savaş yıllarında adliye yansıyan

mal aleyhine suçlar (hırsızlık, yağma, yol kesme, dolandırıcılık, başkasının arazi ve gayrimenkulüne zarar verme) oldukça yüksek olmuştur. Bu bağlamda kadınların mal aleyhine suçlar işledikleri de görülmüştür.

Yıl	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Mal aleyhine suç işleyen kadın sayısı	969	948	1.072	1.383	1.644	1.234	1.302

Tablo 11. 1939-1945 yılları arasında mal aleyhine suç işleyen kadın sayısı (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 80-89).

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü’nden alınan bu verilerde hırsızlık başlığı altında nelerin çalındığının bilgisi yoktur. Ancak dönemin ulusal gazetelerinde hemen her gün hırsızlık haberlerine yer verildiği görülmüştür. Gazetelerin daha çok ikinci ya da üçüncü sayfalarında yer verilen bu haberlerde özellikle gıda ve giyim eşyası hırsızlığı çok fazladır. Hükümlüler İstatistiği’ne göre 1939’da hırsızlık kapsamına giren suçlardan toplam 10.722 kişi çeşitli cezalar alırken bu rakam 1943’te 15.600, 1944’te 15.223 olmuştur. Savaş nedeniyle satın alma gücü azalan insanların yasal olmayan yollara başvurusu çok olmuştur. Toplumun temelini oluşturan aile içinde yaşanan geçim sıkıntısı ve ekmek kavgası sokağa çıkıldığında da kendini göstermiştir. Ulusal gazetelerde savaş hakkındaki bilgiler ilk sayfalarda yer alırken hırsızlık haberlerinde ise özellikle savaşın başlamasından bir yıl sonra büyük artış olduğu ve daha çok gazetelerin ikinci sayfalarında yer verildiği görülmüştür (Öner, 2023:127-148). Örneğin: “Hırsız evlatlık ve ablası mahkum oldu” başlıklı haberde İstanbul’da ikamet eden Ayşe isimli kadın 9 yıldır evlatlığı olduğu evden ablasıyla birlikte eşya hırsızlığı yaptığı aktarılmıştır (*Akşam*, 19 Şubat 1940:3). “Cüretkâr hırsızlar” başlığıyla verilen haberde Tekirdağ’da yaşayan Faika ve Saime’nin eğlence sonrası yaptığı cüzdan hırsızlığı yer almıştır (*Cumhuriyet*, 18 Nisan 1942: 1-3). “Kömürsüz kalınca ne yapsın? Çalmış” başlığıyla yer alan haberde Semiha adında bir kadının komşusunun evine girerek kömür çaldığı paylaşılmıştır (*Vatan*, 25 Şubat 1942:2).

Savaşın devam ettiği yıllarda en sık hırsızlık haberleri gıda ürünleri ile ilgili olmuştur. Bu haberler bazen ekmek, un gibi temel gıdaların günlük ihtiyacı karşılayacak şekilde çalınması olurken büyük oranda gıda ürünleri üzerinden vurgunculuk ve karaborsacılık haberleri yapılmıştır. 19 Ocak 1942'ye gelindiğinde ekmeğin karneye bağlanması ve ekmeklik hububatın sınırlandırılması kararı alınmıştır (*Resmi Gazete*, 19.01.1942, S. 5010: 2160-2161; Öztürk, 2005:150). Karne dağıtımı kısa süre içinde tamamlanmış ve karneleri suiistimal edenler hakkında ceza uygulanacağı duyurulmuştur (*Cumhuriyet*, 12 Ocak 1942:2; Akoğlu, 2023:143). Ekmeğin karneye bağlanmasıyla birlikte karne hırsızlığı veya karne üzerinden sahtekarlıklarda artış olmuştur. “Bir kadının evinde yüze yakın ekmek karnesi bulundu” başlıklı haberde Nezahat adındaki kadının yüzlerce ekmek karnesi ile suçüstü yakalandığı bilgisi paylaşılmıştır (*Vatan*, 3 Aralık 1942:2). Bir başka haberde “Leblebi unundan pasta yapanlar ve un satan bir kadın başlığıyla gazetede yer almıştır. Haberde R.Ç'nin evinde üç çuval un bulundurduğu ve bunların kilosunu seksen kuruştan satması üzerine tatbikata başlandığı bilgisi verilmiştir (*Yeni Asır*, 25 Mayıs 1942:2). Giyim eşyalarında hırsızlık haberleri en çok rastlanılan haberler arasında yer almıştır. Örneğin: “Arkadaşının saatini çalan kız mahkum edildi (*İkdam*, 27 Haziran 1941:2); “Misafir gittiği evden dikiş makinesini çalıp kaçan kadın” başlıklı haberde kadının makineyi Kapalıçarşı'da satarken yakalandığı ve 6 ay hapse mahkum olduğu bilgisi verilmiştir (*İkdam*, 6 Temmuz 1941:2). Stokçuluğun çok olduğu bu dönemde Nezihe isimli kadın çoraplarda stokçuluk yaptığı tespit edildiği için tutuklanmıştır (*İkdam*, 17 Ağustos 1941:2). Hırsızlık vakalarında görülen bu artış savaşın getirdiği ekonomik zorlukların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Gazetelerin ikinci veya üçüncü sayfalarında çok detaya girilmeden verilen hırsızlık haberlerinde genellikle şahıs ismine rastlanmadığı, “kadın, erkek” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte nadir de olsa isim bilgisinin verildiği haberler olmuştur. Örneğin:

“Başkasının arsasını takrir vererek satan bir şebeke yakalandı” başlıklı haberde Elif adında bir kadının mal sahibi Ayşe kılığına girerek Aksaray’da bir arsayı sattığı haberi yapıldı (*İkdam*, 25 Haziran 1941:2).

Para meselesi sadece hırsızlık olarak değil aile içi şiddet olarak da görülmüştür. “Bir kadın kocasını bıçakla yaraladı” başlıklı haberde kocasından para isteyen kadına kocası para vermeyince başlayan kavganın bıçaklamayla sona erdiği yapılmıştır (*İkdam*, 7 Mayıs 1941:2). “Evli barklı olduğu halde kendisine para yetiştiremediklerine kızıp anasını döven evlat” başlığıyla verilen haberde para isteyen çocuğun yaptığıının kabul edilemez olduğu ifade edilirken gelinen durumun artık çok fazla olduğu vurgusu yapılmıştır (*İkdam*, 5 Eylül 1941:2). Savaş yıllarına ait gazetelerde hırsızlık haberleri hemen her gün rastlanan haberler arasında yer almıştı. Örneğin: “Boncuk ihtikarı yapan bir kadınla çırağı mahkemeye verilerek tevkif edildi (*İkdam*, 24 Mayıs 1941:2).

Adliyeye yansıyan hakaret davaları içinde vazifede memura hakaret eden kadın hükümlü sayısının çokluğu dikkat çekicidir. 1932’de 302, 1940’ta 275, 1941’de 285, 1942’de 239, 1943’te 208, 1944’te 166, 1945’te 165 kadın hapis ve ağır para cezaları almıştır. (Hükümlüler İstatistiği, 1954: 24). Bu konu ulusal basında da yer almıştır. Örneğin: “Tevkifhane nöbetçisine tokat atan ve hakaret eden bir kadın” başlıklı haberde istediğini yapmayan memuru darp eden kadına yönelik şikâyet haberi yer almıştır (*İkdam*, 11 Mayıs 1941:2). Yine polisle tartışmaya giren bir kadının haberi “Polise hakaret eden kadın” başlığıyla anlatılmıştır (*İkdam*, 13 Mayıs 1941:2). Hakaretin hapisle cezalandırıldığı olay “Polise hakaret eden genç kız mahkûm oldu” başlığıyla kamuoyu ile paylaşılmıştır (*İkdam*, 2 Temmuz 1941:2).

3. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte askeri hazırlıklarını hızlandıran Türkiye, seferberlik ilan etmiştir. Bu süreçte üretimde aktif yer alan nüfusun önemli bir kısmının seferberlik altına alınması tarım başta olmak üzere ekonominin pek çok alanında ciddi bir ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Savaş ekonomisi nedeniyle toplumun büyük kesiminin hayat şartları zorlaşmış olmakla birlikte en büyük yıkım dar gelirli vatandaş üzerinde etkisini göstermiştir. Temel tüketim ürünlerinde yaşanan kıtlık ve fakirlik toplumun önemli bir kısmında ahlaki değerlerde çözümler meydana getirmiştir. Toplumun ahlaki değerlerinde yaşanan bozulmalar suç olaylarında artışların yaşanması ile sonuçlanmıştır.

Çalışma kapsamındaki 1939-1945 yılları hem dünyanın büyük bir savaş içinde olduğu yıllar hem de kadının sosyal ve çalışma hayatındaki yerinin arttığı bir dönem olması itibarıyla dikkat çekicidir. Bu dönem Türkiye'de kadının ev dışında çalışma sorumluluğu üstlendiği ve birçok sorunla karşılaştığı (karşılaşmak zorunda olduğu) bir dönemdir. Aynı zamanda Türk toplum yapısı dikkate alındığında geleneksel değerlerin de korunma çabası söz konusudur. Kadınlar savaşın yarattığı zorunluluklar nedeniyle ekonomik ve sosyal alanda daha görünür hale gelmişler ve geleneksel rolleri ile çatışan yeni sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu durum toplumsal cinsiyete dayalı yükümlülükler ve beklentilerle çelişen bir karmaşa yaratmış ve onları çeşitli suç faaliyetlerine yönlendirmiştir. Yaşanan sosyal ve ekonomik yapıdaki istenmeyen değişimler toplumda suç sayılarının artması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadınların erkeklere göre daha az suç işlediği bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de kadınlar sosyal ve ekonomik açıdan zorlu dönemlerden geçerken suç işleme oranlarında artışlar

olmuştur. Özellikle savaş yıllarında artan kıtlık ve geçim derdi kadınların suç yönelme nedenleri olarak kendini göstermiştir. Öte yandan kadınların suç dünyasındaki yeri ve bu süreçteki cinsiyet rolleri savaş yıllarındaki toplumsal yapının karmaşık dinamikleri ile şekillenmiştir. Kadınlar hırsızlık, dolandırıcılık, zina gibi çeşitli suç faaliyetlerinde görünmeye başlamıştır. Bu durum savaşın getirdiği dönüşümle birlikte kadınların toplumsal normlar ve ceza hukuku karşısındaki konumunu sorgulamayı gerektirmiştir. Savaş yılları Türk toplumunda kadınların suç ile olan ilişkisini derinlemesine etkilemiştir. Bu süreçte kadınlar kendi kimliklerini ve toplumsal rollerini sorgularken aynı zamanda suç toplumunda sayıları artmıştır. Bu sürecin nihayetinde kadın ve suç olgusu yalnızca bireysel olarak değil aynı zamanda kolektif toplumsal yapılarıyla bağlantı içinde olmuştur.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı döneminde kadının suçu sadece bireysel bir mesele olmaktan çok geniş bir toplumsal dinamikleri ifadesi olarak anlam kazanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nda kadın ve suç olgusu, dönemin sosyo-ekonomik şartlarını ve kadınların toplumsal rollerinin evrimine dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. 1939-1945 dönemi suç istatistikleri savaşın sadece cephede değil aynı zamanda evlerde ve toplumun diğer kesimlerinde yıkıcı etkiler yarattığının açık göstergesi olmuştur. Bu dönem devlet yönetiminden bireysel yaşam alanlarına kadar geniş bir alanda derin izler bırakmış savaş sonrası dönemin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Savaş gibi olağanüstü durumlarda geçmişten yaşanılanlardan ders alınması, bozulan ekonomik istikrarı yeniden sağlamak ve bozulan ahlaki değerleri yeniden güçlendirmek için gereklidir. Bu çerçevede farklı başlıklarda tekrar eden tarihsel deneyimlerdeki farkındalık geleceğe dair daha sağlam toplumsal politikalar üretilmesinde etkili olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek /Finansman Bilgileri: Yazar bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı: Çalışma kamuya açık istatistik veriler, doküman, belge vb. içermesi dolayısıyla etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu/Yer Numarası
BCA. 490.1.0.0-63.240.9-1/6.

Resmi Yayınlar

Adliye İstatistikleri 1933-1934 (1937). T.C. Başvekalet İstatistik Umum

Müdürlüğü, Ankara: Receb Ulusolu Basımevi.

Boşanma İstatistikleri 1932-1940-1945-1950-1960, (1962). T.C. Başbakanlık

İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 419.

Boşanma İstatistikleri 1940-1963.(1965) , Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,

Yayın No:471.

Hükümlüler İstatistiği 1935-1943 (1946). Devlet İstatistik Enstitüsü.

Hükümlüler İstatistiği 1938-1950 (1952). Ankara Basım ve Ciltevi: Ankara.

Hükümlüler İstatistiği 1938-1952 (1954). Ankara Basım ve Ciltevi: Ankara

Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958 (1960). T.C. Başvekalet İstatistik Umum

Müdürlüğü, Ankara: Kars Matbaası.

Resmi Gazete, 16.05.1939, S.4209.

Resmi Gazete, 12.06.1939, S.4230.

Resmi Gazete, 23.06.1939, S.4240.

Resmi Gazete, 27.06.1939, S.4243.

Resmi Gazete, 13.08.1942, S. 5183.

Resmi Gazete, 6.05.1942, S.5099.

Resmi Gazete, 27.03.1944, S.5665.

Resmi Gazete, 25.05.1944, S.5713.

Resmi Gazete, 19.01.1942, S. 5010.

TBMM Zabıt Ceridesi, 18.01.1940, C.8: 138- 158.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 2 Şubat 1940.

Akşam, 19 Şubat 1940.

Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939.

Cumhuriyet, 12 Ocak 1942.

Cumhuriyet, 14 Ocak 1942.

Cumhuriyet, 5 Nisan 1945.

Cumhuriyet, 18 Nisan 1942.

Cumhuriyet, 9 Haziran 1945.

İkdam, 7 Mayıs 1941.

İkdam, 11 Mayıs 1941.

İkdam, 13 Mayıs 1941.

İkdam, 24 Mayıs 1941.

İkdam, 27 Haziran 1941.

İkdam, 2 Temmuz 1941.

İkdam, 6 Temmuz 1941.

İkdam, 21 Temmuz 1941.

İkdam, 27 Temmuz 1941.

İkdam, 17 Ağustos 1941.

İkdam, 5 Eylül 1941.

Ulus, 6 Ekim 1943.

Vatan, 20 Ocak 1942.

Vatan, 19 Şubat 1942.

Vatan, 25 Şubat 1942.
Vatan, 17 Mart 1942.
Vatan, 15 Nisan 1942.
Vatan, 22 Kasım 1942.
Vatan, 3 Aralık 1942.
Yeni Asır, 23 Mayıs 1942.
Yeni Asır, 25 Mayıs 1942.
Yeni Asır, 11 Haziran 1942.

Telif Eserler

- Adler, F. (1975). *Sisters In Crime: The Rise Of The New Female Criminal*. McGraw-Hill.
- Ağaoğlu Canay, D. (2004). *Kadın Suçluluğu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akay, T. (2018). “Polis Mecmuası Verilerine Göre I.Dünya Savaşından Cumhuriyetin İlk Yıllarına İstanbul’da Suç.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı:127-155.
- Akgündüz, A. (1999). “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Ve Şer’i Tahlili”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, XII/1:1-16.
- Akın, D. (2021). “II. Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*. 07(04):19-26.
- Akoğlu, F.Ö. (2023). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesine Yansıması”. *Belgi*, S.26: 127-148.
- Akşin, S. (2017). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayın.
- Aktaş, E.- Nalçacı, M.E. (2022). “Suç Ve Ekonomi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBFD*, 7(14):316-340.
- Armaoğlu, F. (1958). “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜSBF Dergisi*, C.13, S.2:39-179.

- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayın.
- Arpacı, M. (2016). "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanı Olarak Tıp, Beden ve Nüfus", *Vira Verita E-Dergi*, 3:80-98.
- Arslan, M. (2016). "2.Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, S.2:1-14.
- Ataöv, T. (2008). *2. Dünya Savaşı*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Aybar, C. (1943). "Türkiye’de Mahkumlar ve Suçlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.1, S.4: 844-875.
- Başaran, K. (2012). *Yoksulluk, Suç İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Baydar, E. (1978). *II.Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Becker, G. S. (1968). "Crime And Punishment: An Economic Approach." *Journal Of Political Economy*, 76(2):169–217.
- Bülbül, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. S.9-1:1-51.
- Boyko, S. (2008). *II.Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Sosyo-Kültürel Yapısı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Burkay, S. (2008). "Teorik Çerçeve ve Suç", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, S.2/4:1-15.
- Cömertler, N.Kar M.(2007). "Türkiye’de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62, S.2:37-57.
- Çakır, G. (2023). "Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus", *Sosyal Beşeri Bilimlerde Güncel Tartışmalar I*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çalıcı, C. (2022). *Tek Parti Döneminde Basında Kadın Suçluluğunun Sosyal*

- Inşası: Tan Ve Ulus Gazeteleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Çalışkan, A. (2022). "Suça İlişkin Makro Veriler Üzerinden Kadın Suçluluğunun Analizi: Türkiye Özelinde Dönemsel Tespitler". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.71:144-167.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Decker, S.H. and C.W.Kohlfeld. "Certainty, Severity and Probability of Crime-Alogistic Analysis", *Policy Studies Journal*, 19/1:2-21.
- Değirmenci, S. (2023). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*", C.12, S.2:181-204.
- Demirbaş, H. (2020). "Kadın ve Suç: Birbiri İle İlişkilendirilmesi Zor İki Kavram". *Destandan Güncele Doğudan Batıya Kadın Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Dızman, Z.Ş. (2019). "Kadın Suçluluğunun Toplumsal Nedenleri", *Asos Journal*, S.90:433-441.
- Dönmezer, S. (1984). *Kriminoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dönmezer, S. (1943). "Çocuk Suçluluğu, Nevi, Sebep Ve Saikleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 1, S. 2: 227-244.
- Ehrlich, I. (1996). Crime, "Punishment, And The Market For Offenses", *Journal Of Economic Perspectives*, Vol. 10, No. 1: 43-67.
- Er, N. (2024). "Toplumsal Uyumun Temelleri: Theophile'nin Funck-Brentno'nun Sosyal Ahlak Teorisi", *Van İlahiyat Dergisi*, 12/21: 161-179.
- Esmer Ş. Sander, O. (1996). *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1945*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Goloğlu, M. (2017). *Milli Şef Dönemi 1939-1945*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Gökçe, B. (2019). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Gökkaya, B.ve Biçici, M. (2023). *Türkiye’de Biyopolitika ve Kadın*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Gözcü, A. (2018). “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.62:85-108.
- Güllü, İ. (2014). “Suç Olgusuna Teorik ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16 (Özel Sayı 1):104-107.
- Güriz, A. (1975). *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları No.2.
- Gürun, K. (1988). “Türkiye’yi II. Dünya Savaşına Sokma Çabaları”. Belleten, C.52, S. 204:1455-1468.
- Howsen, R.M. and Jarrell S.B. (1987). “Some Determinants of Property Crime, Economic Factors Influence Criminal Behavior But Cannot Completeley Explain the Syndrome”, American Journal of Economics and Sociology, 46/4:445-457.
- İçli, T.- Öğün, A. (1988). “Sosyal Değişme Süreci İçinde Kadın Suçluluğu”. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.2:17-32.
- İçli, T.G. (1993). *Türkiye’de Suçlular: Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İçli, T.- Öğün, A. (2000). “Kadın Suçluluğunu Etkileyen Bazı Sosyolojik Faktörler”. Kadın Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1:11-36.
- İdem, T. (2022). “Cumhuriyet Döneminde Kadın Mahkumlara Verilen İdam Cezası”. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S.2:727-743.
- İl, S. (1990). *Türkiye’de Kadın Suçluların Genel Özellikleri Ve İnfaz Sürecindeki Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- İlbars, Z. (2007). "Suç Antropolojisi: Kadın Ve Suç". *Antropoloji*, S. 22:1-13.
- İleri, T. (2018). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi Politikaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19:302-316.
- İnalcık, H. (2000). *Şeriat Ve Kanun, Din Ve Devlet, Osmanlı'da Devlet, Hukuk Ve Adalet*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. (2016). *Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar Ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Kırkpınar, L. (1999). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*. İzmir: Zeus Yayıncılık.
- Kızmaz, Z. (2003). "Economical Structure And Crime: A General Evaluation On The Findings Of Some Studies." *Fırat University Journal Of Social Science*, C.13, S.2:279-304.
- Kocadaş, B. (2007). "Düşük Sosyo-Ekonomik Yapı Suç İlişkisi: Malatya'da Çocuk Suçluluğu", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1: 157-186.
- Koçak, C. (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950), Türkiye Tarihi 4*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Konan, B. (2008). "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, LVII/4.
- Koruculu, I. (2019). *Kriminolojide Kadın Suçluluğunu Açıklayan Yaklaşımlar*. İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Köymen, N. (1942). *Milli Korunmada İktisadi Tedbirler*, Türk İktisat Cemiyeti Konferansı Serisi:15, Ankara: Uzluk Basımevi.
- Küçükşengül Özkan, Ş. (1990). *Kadın Ve Suç*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Metinsoy, M. (2017). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Meydan Larousse (1973). "Suç Maddesi", C.11, İstanbul: Meydan Yayınları.
- Oran, B. (2016). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ortaköylü, L., Taktak, Ş., Balcıoğlu, İ. (2004). "Kadın ve Suç." Yeni Symposium 42, (1):13-19.
- Öğün, A. (1990). *Kadın Suçluluğunun Sosyo-Kültürel Konumla Ve Bu Konumdaki Değişmelerle İlişkisi: Sivas Yarıaçık Cezaevinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Öner, F. (2023). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık Ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesine Yansıması". *Belgi Dergisi*, S.26, S.127-148.
- Pamuk, Ş. (2018), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pazarlıoğlu, V. - Turgutlu, T. (2007). "Gelir, İşsizlik Ve Suç: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(513):63-70.
- Polat, F. (2021), *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Kadının Günlük Yaşamda Yeri (1939-1945)*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Pollak, O. (1979). "The Masked Character Of Female Crime", *The Criminology of Deviant Women*, Boston :Houghton Mifflin Company.
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara:İmge Kitabevi
- Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara:İmge Kitabevi.
- Sarıdemir, S. S. (2024). "İdman Bayramı Kutlamalarında Türk Kadınının Yeri ve Önemi". 3rd International Turkish And World Womens Studies Congress, 164-172.
- Sarıkaya, M. (2009). "Gülbüz Türk Çocuğu Dergisinde Çocuk Sağlığı Konusu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.9:151-163.
- Saruç, S. (2013). *Kadın Hükümlüer: Cezaevi Yaşantısı Ve Tahliye Sonrası Gereksinimler*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Siegel, L.J. (1989). *Criminology*, St. Paul: West Publishers Company.
- Soares, R.R. (2004). "Crime Reporting As A Measure Of Institutional Development", *Economic Development And Cultural Change*, Vol.52, No.4.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)*.

Türk Tarih Kurumu.

- Süzgün, G. (2018). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Suç ve Asayiş", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tekeli, İ.- İlkin, S. (2014). *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si. C.3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli,İ.- İlkin,S. (2016). *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C.2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Y.S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tilman, K.H. -Nam, C.B. (2008). "Family Structure Outcomers of Alternative Family Definitions", *Polulation Research and Policy Review*, 27(3):367-384.
- Tombak, F. (2024a). "Osmanlıca Spor Basını ve Biyopolitika:Kitap Kritiği". *Uluslararası Beden Eğitimi ve Spor Teknolojileri Dergisi*, 5/2:1-5.
- Tombak, F. (2024b). "İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye'de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi", *İnsan ve Toplumbilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3): 1753-1786.
- Toprak, Z. (2017). "Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri", *Toplumsal Tarih*, S. 281: 22-31.
- Tuna, F. (2024). "Suç Kavramına Tarihsel ve Sosyolojik Bir Bakış," <https://Polisdergisi.Pa.Edu.Tr/Suc-Kavramina-Tarihsel-Ve-Sosyolojik-Bir-Bakis-1785>. E.T.11.08.2024.
- Türk Dış Politikası C.1*, (2016). Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Utkugün, C. (2016). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*. Doktora Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Üçok, C. (1946). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı

- Hükümler". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, III/1:125-146.
- Vergili, A. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve Nüfus Politikaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yağcı, Z. G. (2022). Osmanlı Kanunnamelerinde Suç Ve Ceza: Kadınlar, Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Zürcher, E.J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Wars have been among the most important events affecting social life. World War II, which started in September 1939 with Germany's attack on Poland, was a period of intense military, political and economic developments and changes in world history. Turkey followed a policy of staying out of the war. Despite this policy, World War II had noticeable effects on Turkey. The cost of living and the black market made living conditions very difficult for the majority of the society. As a result of the economic policies implemented, the majority of the masses of the people were oppressed, wealth accumulated in some segments and poverty increased in the vast majority. One of the most important features of this war is that it was not only a war between the army and the fronts, but also a war that was carried behind the front lines and affected the civilian population. Due to this characteristic of the war, there was a direct impact on the daily life of the civilian population, and social and economic life was reshaped under these conditions.

Increasing economic difficulties during the war years increased corruption in the moral structure of the society. The moral deterioration that started with black marketeering, greed for excessive profits, issuing bread ration cards for dead people manifested itself as an increase in crimes such as theft, fraud and slander. Many factors played a role in the emergence of crime, which is defined as 'an undesirable situation in society'. The type of crime, the place where the crime took place and the characteristics of the person who committed the crime (age, gender, occupation, etc.) have been important. One of the important factors related to crime is the socio-economic status of the person. The phenomenon of crime occurs as a result of the combination of many elements that affect each other within the social system. Crime is a

phenomenon that is fed by political, legal, social and cultural factors in one aspect and by economic factors in another aspect. Unemployment, income distribution, poverty, wages and related phenomena are the factors that are frequently mentioned as economic factors that create a suitable environment for the emergence and development of crime phenomenon.

In this study, which is based on the idea that the number of crimes/criminals should have increased as a reflection of the economic problems caused by the war, it has been observed that there is a relationship between crime and the socio-economic situation of the society in the years of World War II. Although crime is mostly associated with men in society, women, who make up about half of the society, were affected by the adverse conditions of the war. The aim of this study is to reveal the situation of women in the incidents that emerged as a reflection of the social problems experienced in Turkey during World War II and reflected in the court of law.

Method

Document analysis method has been used in order to seek an answer to the question of what the impact areas of the unlawful events, which are seen as a reflection of the social atmosphere of the period and called crimes, were during the war years. For this purpose, archive documents, which are the memory of the state; the Official Gazette for laws, by-laws and TBMM decisions; newspapers, which are one of the most important tools in reaching a wide audience; TurkStat (Turkish Statistical Institute) data in official statistical figures; and the works of research have been used to benefit from the knowledge on the subject.

Findings

The aim of this study is to reveal the situation of women in the incidents that emerged as a reflection of the social problems experienced in Turkey during the World War II years and were reflected in the judicial system. The aim of this study is to seek an answer to the question of what were the most influential areas of the unlawful events, which were seen as a reflection of the social atmosphere of the period and called crimes, during the World War II years.

Conclusion and Discussion

When the study was completed, the conclusion reached was that the problems experienced during the war years increased crime due to behaviours against

social order. Since the impact of the war in Turkey was especially in the economic field, its effect on the types of crime was also decisive. Among these types of crimes, crimes against property (such as theft, pickpocketing, bribery) were more common. Due to the military mobilisation, there was a shortage of labour force in the economy and as a result, women's responsibilities increased and undesirable situations emerged in terms of maintaining family order. There was an increase in neglect of children within the family, an increase in care and nutrition problems, and an increase in the number of stray children and children on the streets. The reflection of the increasing social degeneration under the unfavourable conditions brought about by the war in the courthouse manifested itself as an increase in crime incidents. Although crime is predominantly male both in the world and in our country, the increase in female criminality during the war years has attracted attention. When we look at the studies on female criminality, the most frequently emphasised variable is the fact that the socioeconomic problems and inadequacies that women have both in the period when they commit the crime and in the past. In the period covered by the study, especially economic factors were decisive in this regard. In the light of the data obtained, it is recommended to prioritise efforts to ensure social order in order to prevent or minimise undesirable situations that may be encountered in society.

KIRGIZİSTAN’DA DEMOKRASİ NEDEN KÖKLEŞEMİYOR? UKRAYNA VE GÜRCİSTAN İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Burulkan PALA*

Öz

Bu makale, Kırgızistan’da demokrasinin yerleşmesini engelleyen faktörleri sosyal ve kültürel perspektiften ele almakta ve bu süreci Ukrayna ile Gürcistan’daki demokratikleşme süreçleriyle karşılaştırmaktadır. Ukrayna ve Gürcistan, “renkli devrimler” sonrası farklı derecelerde demokratikleşme başarıları elde ederken, Kırgızistan kronik bir siyasi istikrarsızlık içinde kalmıştır. Temel araştırma sorusu şudur: Kırgızistan’da demokrasinin sürekli istikrarsızlığını hangi sosyal, kültürel ve kurumsal faktörler açıklayabilir ve bu, Ukrayna ve Gürcistan’daki demokratik kurumların kısmen sağlanmasısıyla nasıl karşılaştırılabilir? Çalışmada özellikle klandan gelen sosyal bağların etkisi, sivil toplumun rolü, ulusal kimlik ve dış jeopolitik faktörler incelenmektedir. Bulgular, Kırgızistan’daki geleneksel toplumsal yapıların ve zayıf devlet kurumlarının demokrasinin gelişimine özgün engeller oluşturduğunu; buna karşın Ukrayna ve Gürcistan’ın tarihsel ve kültürel dinamiklerinin daha elverişli koşullar sunduğunu göstermektedir. Bu makale, Sovyet sonrası ülkelerde demokratik dönüşüm süreçlerinin nasıl yerel bağlamlar tarafından şekillendiğine dair yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Ukrayna, Gürcistan, Demokratikleşme, Karşılaştırmalı Analiz

WHY DEMOCRACY FAILS TO TAKE ROOT IN KYRGYZSTAN? A COMPARATIVE ANALYSIS WITH UKRAINE AND GEORGIA

Abstract

This article examines the factors hindering the establishment of democracy in Kyrgyzstan from a social and cultural perspective and compares this process with the democratization processes in Ukraine and Georgia. While Ukraine and Georgia achieved different degrees of democratization successes after the “color revolutions”, Kyrgyzstan remained in a state of chronic political instability. The main research question is: What social, cultural and institutional factors can explain the persistent instability of democracy in Kyrgyzstan and how does this compare with the partial consolidation of democratic institutions in Ukraine and Georgia? In particular, the study examines the influence of clan social ties, the role of civil society, national identity and external geopolitical factors. The findings suggest that traditional social structures and weak state institutions in Kyrgyzstan pose specific obstacles to the development of democracy, whereas the historical and cultural dynamics of Ukraine and Georgia offer more favorable conditions. This article aims to offer a new perspective on how processes of democratic transformation in post-Soviet countries are shaped by local contexts.

Keywords: Kyrgyzstan, Ukraine, Georgia, Democratization, Comparative Analysis

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği’nin çöküşü, yeni bağımsız devletlere Batı tarzı liberal demokrasi modellerini benimseme imkânı tanıdı. Ancak, 30 yılı aşkın bir süre sonra, bu sürecin her ülkede farklı sonuçlar doğurduğu gözlemlenmektedir. Kırgızistan, basın özgürlüğü ve çok partili seçimler gibi özellikleri nedeniyle Orta Asya’da “demokrasi adası” olarak nitelendirilse de üç kez renkli devrim yaşamasına (2005, 2010, 2020) rağmen demokratik kurumlarını tam anlamıyla yerleştirememiştir. Diğer yandan Ukrayna (2004 Turuncu Devrimi ve 2013-2014

Euromaidan protestoları) ve Gürcistan (2003 Gül Devrimi), demokratikleşme sürecinde daha istikrarlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, bu ülkelerde de yolsuzluk, oligarşik yapılar ve dış müdahaleler gibi ciddi sorunlar devam etmektedir. Kırgızistan’daki demokratikleşme sorunları sıklıkla dış müdahaleler veya ekonomik yetersizliklerle açıklansa da, toplumsal yapıdaki klan ağlarının siyasal süreç üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Öte yandan, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerde klan yapıları öne çıkmasa da, etnik temelli çatışmaların demokratikleşme sürecinde yapısal zorluklar yarattığı görülmektedir. Gürcistan’daki Güney Osetya ve Abhazya sorunları ile Ukrayna’daki etnik Ruslara dair politikalar bu bağlamda dikkate değerdir.

Bu çalışmanın temel amacı, Kırgızistan’ın demokratikleşme çabalarının neden başarısız olduğunu, Ukrayna ve Gürcistan örnekleriyle karşılaştırarak incelemektir. Araştırmanın odak noktası şu soruya yanıt aramaktır: Kırgızistan’da toplumsal yapı ve kurumsal zayıflıklar, demokrasinin kök salmasını nasıl engellemektedir ve buna karşılık Ukrayna ile Gürcistan’da demokratik süreçler neden daha istikrarlı bir şekilde ilerleyebilmiştir? Bu kapsamda, Kırgızistan’da klan yapılarının siyasi sistemi nasıl şekillendirdiği, Ukrayna ve Gürcistan’da sivil toplumun ve ulusal kimliğin demokratikleşmeye katkısı ile Batı ve Rusya’nın jeopolitik etkileri detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Demokrasi, yalnızca seçimler ve resmi kurumlar gibi yüzeysel unsurlardan ibaret değildir; aynı zamanda toplum tarafından benimsenen ve meşru kabul edilen bir yönetim biçimi olmalıdır. Kırgızistan’da geleneksel toplumsal yapılar, devlet otoritesini zayıflatarak bireysel katılımı ve hukukun üstünlüğünü sekteye uğratmaktadır. Buna karşın, Ukrayna ve Gürcistan’da daha güçlü bir ulusal kimlik ve aktif bir sivil toplum, demokratik değerlerin daha geniş kabul görmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, öncelikle demokrasi teorilerine dair bir çerçeve sunacak, ardından Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan’daki demokratik

gelişmeleri inceleyecek ve son olarak karşılaştırmalı bir analizle genel sonuçlara ulaşacaktır. Bu bağlamda, makale Post-Sovyet coğrafyada demokratik dönüşümlerin dinamiklerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma, Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan'ı karşılaştırarak post-Sovyet demokratikleşme süreçlerini derinlemesine ele almaktadır. Kırgızistan'daki istikrarsızlığı yalnızca ekonomik ve dış faktörlerle değil, klan yapıları ve toplumsal kültürle de ilişkilendirerek özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca, üç ülkede yaşanan renkli devrimlerin kurumsal gelişime etkisini uzun vadeli yapısal değişimler bağlamında değerlendirmektedir. Tarihsel analiz, politik teori ve ampirik verileri bir araya getiren disiplinler arası yaklaşımıyla, demokratikleşme dinamiklerine dair kapsamlı bir perspektif ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, post-Sovyet coğrafyasında demokratikleşme süreçlerine kültürel, kurumsal ve toplumsal faktörler açısından yeni bir bakış getirmektedir. Demokratikleşmeyi yalnızca ekonomik ve dışsal unsurlarla değil, ulusal kimlik ve toplumsal yapıyla da ilişkilendirerek Huntington ve Lipset gibi teorisyenlerin yaklaşımlarını post-Sovyet bağlamda genişletmektedir. Devrimlerin yalnızca bir başlangıç noktası olmadığını, kurumsal değişim süreçleriyle şekillenen dinamikler olduğunu vurgulayarak, Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan örnekleri üzerinden bu süreçlerin farklı etkilerini analiz etmektedir. Ayrıca Kırgızistan'ı bölgedeki genel demokratikleşme eğilimlerinden farklı bir örnek olarak ele alarak, geleneksel yapıların modern siyasi sistemlerle nasıl etkileşime girdiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, teorik katkılarının yanı sıra, sivil toplumun güçlendirilmesi ve kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması gibi politika önerileri de sunmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kırgızistan'daki demokratikleşme sürecinin, Ukrayna ve Gürcistan ile karşılaştırmalı olarak başarısızlık nedenlerini anlamak için çok yönlü bir kuramsal yaklaşım gerekmektedir. Demokrasi yalnızca seçimler veya güçler ayrılığı gibi biçimsel kurumların oluşturulmasıyla sağlanamamaktadır; kalıcı bir demokrasi, bu kurumların toplumda ne kadar kökleştiğine, elitler tarafından nasıl benimsendiğine ve tarihsel-kültürel bağlamla ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Ayrıca, demokratik kurumların toplumsal kökleşmesini değerlendirirken bireyin kimlik aidiyetine de odaklanmak gerekmektedir. Kırgızistan'da klan, aşiret ve etnik kimliklerin bireylerin vatandaşlık bilinci ve demokrasiyle kurduğu ilişkiyi şekillendirdiği görülmektedir (Oraz, 2012: 212-214; Beşirli, 2017). Gürcistan ve Ukrayna'da vatandaşlık temelli üst kimliklerin güçlenmesi demokratik normların benimsenmesini kolaylaştırırken, Kırgızistan'da klan temelli aidiyetler bu süreci zorlaştırmaktadır. Bu durum, demokratikleşmenin sadece kurumsal değil, aynı zamanda kimliksel içselleştirmeye dayalı bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu bölüm, üç post-Sovyet ülkesinin demokratikleşme süreçlerindeki farklılıkları açıklamaya yardımcı olan temel kavram ve kuramları ele almaktadır.

Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (1999) adlı eserinde, demokratikleşmeyi bir yandan, otoriter rejimden biçimsel olarak demokratik bir sisteme geçiş süreci, diğer yandan demokratik kurumların istikrarlı ve meşru hale gelmesini yani konsolidasyon süreci olarak iki aşamada ele almaktadır. Başarılı bir demokratik konsolidasyon için bağımsız bir yargı, etkin yasama organı ve şeffaf seçimlerin olması, siyasi elitlerin demokratik kurallara uyum sağlaması, halkın hukukun üstünlüğü, siyasi katılım ve eşitlik gibi demokratik normları benimsemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kırgızistan, 1990'larda liberal bir anayasa ile demokratikleşmeye adım atsa da zayıf kurumlar, elitler arasındaki patronaj ilişkileri ve toplumda yeterli desteğin oluşmaması nedeniyle süreci tam anlamıyla tamamlayamamıştır. Buna karşın,

Ukrayna ve Gürcistan'da daha aktif bir sivil toplum ve Batı'dan gelen dış destek süreci nispeten ileri taşımıştır.

Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (1991) adlı çalışmasında, 20. yüzyılın sonlarında yaşanan küresel demokratikleşme sürecini “üçüncü dalga” olarak tanımlamaktadır. Demokratikleşme sürecinin başarılı olmasında beş faktörün etkili olduğunu vurgulamaktadır: 1) Ekonomik gelişim: Orta sınıfın güçlenmesi ve kentleşme, demokratik talepleri artırmaktadır, 2) Kültürel uyum: Demokrasi, bireyci toplumlarda daha kolay kök salabilmektedir, 3) Dış etki: Demokratik ülkelerin desteği süreci hızlandırmaktadır, 4) Elit uzlaşması: Siyasi elitlerin demokratik reformlar konusunda uzlaşmaya varması önem taşımaktadır, 5) Toplumsal mobilizasyon: Halkın siyasi süreçlere aktif katılımı önemlidir. Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan, “üçüncü dalga” içinde yer alsa da süreçleri farklı ilerlemiştir. Kırgızistan'da düşük ekonomik kalkınma ve güçlü kolektivist gelenekler (klan yapıları) demokrasinin kökleşmesini zorlaştırırken (Bawa ve arkadaşları, 2024), Ukrayna ve Gürcistan'ın daha kentleşmiş yapıları ve Batı ile yakın ilişkileri sürece olumlu katkıda bulunmuştur (Rabinovych ve Pintsch, 2025; Mitchell, 2009).

Juan Linz ve Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (1996) adlı çalışmalarında, demokrasinin beş temel bileşene dayandığını öne sürmektedir: 1) Sivil toplum: Özgür medya ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı, 2) Siyasi toplum: Güçlü siyasi partilerin oluşması ve rekabetçi bir seçim sistemi, 3) Hukukun üstünlüğü: Bağımsız ve tarafsız bir yargı sistemi, 4) Etkili bürokrasi: Devletin politikaları uygulayabilme kapasitesi, 5) Ekonomik toplum: Bireylerin ekonomik bağımsızlığını destekleyen piyasa yapısı. Kırgızistan'da bu alanların çoğu zayıf gelişmiştir. Özellikle sivil toplum bölünmüş, siyasi partiler kişisel çıkarlara dayalı hareket etmekte ve yargı sistemi büyük ölçüde elitlerin etkisi altındadır (Freedom House, 2024). Buna karşın, Ukrayna'da daha güçlü bir sivil

toplum yapısı ve siyasi rekabetin varlığı (Freedom House,2023), Gürcistan'da ise devlet bürokrasisinin reformlarla güçlendirilmesi dikkat çekmektedir (Freedom House, 2024).

Seymour Martin Lipset, *Political Man* (1960) adlı eserinde demokratikleşmeyi ekonomik kalkınma, eğitim düzeyi ve kentleşme ile ilişkilendirmektedir. Kırgızistan, düşük ekonomik gelişmişlik düzeyi 2023 yılında kişi başına düşen GSYH (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla) yaklaşık 1.970,2 dolar (Dünya Bankası Açık Verileri, 2023) ve yüksek yoksulluk oranı nedeniyle modernleşme sürecinde geride kalmaktadır. Buna karşın, Ukrayna 5.069,7 dolar (Dünya Bankası Açık Verileri, 2023) ve Gürcistan 8.283,7 dolar (Dünya Bankası Açık Verileri, 2023) kişi başına düşen GSYH ile daha avantajlı ekonomik koşullara sahip olduğundan, demokratikleşme açısından daha sağlam bir sosyal temel oluşturabilmiştir.

Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1930) adlı eserinde, bireycilik ve rasyonel yönetim anlayışının demokratikleşme süreciyle olan bağlantısını vurgulamıştır. Gabriel Almond ve Sidney Verba ise *The Civic Culture* (1963) çalışmasında üç farklı siyasi kültür türü tanımlamaktadır: 1) Geleneksel kültür: Siyasi katılımın düşük olduğu, yerel liderlerin etkili olduğu toplumlar (Kırgızistan'da yaygın), 2) Bağımlı kültür: Halkın otoriteye pasif biçimde boyun eğdiği sistemler, 3) Katılımcı kültür: Vatandaşların siyasi süreçlerde aktif olduğu, demokratik değerlere bağlı toplumlar (Ukrayna ve Gürcistan'da gelişmekte). Kırgızistan, halen güçlü toplumsal geleneklere ve klan yapısına sahip olduğundan, vatandaşların doğrudan siyasete katılımı sınırlıdır (Salimov, 2016: 22-23). Buna karşılık, Ukrayna ve Gürcistan'da protesto hareketleri ve ulusal kimlik inşası demokratik süreci destekleyen önemli unsurlar olmuştur.

Steven Levitsky ve Lucan Way, *Competitive Authoritarianism* (2010) çalışmasında, dış faktörlerin demokratikleşme sürecine olan etkisini vurgulamaktadır. Ukrayna ve Gürcistan, Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi Batılı aktörlerle olan yakın ilişkileri nedeniyle demokratik reformları daha hızlı benimserken; Kırgızistan ise Rusya ve Çin'in etkisi altında kaldığından bu tür reformlardan daha az teşvik almaktadır. Bu kuramsal çerçeve, Kırgızistan'ın neden demokratikleşme sürecinde zorluklarla karşılaştığını ve Ukrayna ile Gürcistan'ın nasıl daha ileri aşamalara ulaşabildiğini çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymaktadır.

3. KIRGIZİSTAN: KLAN YAPILARI GÖLGESİNDE DEMOKRASİ

Kırgızistan, Orta Asya'nın en dikkat çekici siyasi geçiş süreçlerinden birini yaşamış bir ülke olarak, demokratikleşme yolunda geleneksel sosyal yapılarla karşı karşıya kalmaktadır. Ülkenin siyasal dinamiklerini anlamak için tarihî mirasına bakmak gerekmektedir. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu'na katılmadan önce Kırgızlar, göçebe bir yaşam tarzına sahipti ve sosyal örgütlenme, geniş aile grupları ve kabile konfederasyonları etrafında şekillenmekteydi. Bu yapılar, bireysel haklardan ziyade kolektif sadakat ve dayanışmayı ön planda tutmaktaydı (Collins, 2006: 44; Bolponova, 2015: 52-53).

Coğrafi, kültürel, zihinsel ve ırksal açıdan bakıldığında, Kırgız halkı göçebe bir yaşam sürmüştür. Göçebelik, klan-kabile-aşiret bölünmeleri Kırgızistan'daki mevcut demokratik yönetim üzerinde özel bir etki göstermiştir. Urmanbetova'nın çalışmasında, Kırgızistan'daki siyasi süreçlerin ve demokratik düşüncelerin Kırgız etnik halkının medeniyeti, kültürel ve zihinsel/ruhsal özellikleri tarafından belirlendiği açıklanmaktadır (Urmanbetova, 2018: 299; Salimov, 2016: 21-22). Sovyetler Birliği dönemi (1917–1991) süresince modernleşme çabaları, bu geleneksel yapıların tamamen ortadan kalkmasını sağlamamıştır. Aksine klan bağları ve yerel ağlar, Sovyet yönetiminin parti

bürokrasisine entegre edilerek yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu süreç, Sovyet sonrası dönemde geleneksel yapıların siyaset üzerinde belirleyici bir güç olmaya devam etmesine yol açmıştır (Geiss, 2003: 33-35).

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan, ulusal kimlik inşası sürecinde ciddi zorluklarla karşılaşmıştır (Marat, 2018: 102). Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan, tarihsel hafızalarını ve kültürel birlikteliklerini ulus-devletin konsolidasyonu için kullanıyor ise de bağımsızlıklarının ilk döneminden itibaren çatışmalı bir toplum yapısına sahip olmuşlardır. Kırgızistan’da kuzey ve güney bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar ve rekabet, ulusal bütünleşmeyi zorlaştırmıştır. Bu durum, siyasi sistemin kısmen bölgesel ve etnik temellere dayanmasına neden olmuştur. Örneğin, Sarybagış, İçkilik ve Adıgine gibi klanlar, siyasette önemli rol oynayarak demokratik süreçleri şekillendiren aktörler hâline gelmiştir (Collins, 2006: 137-152; Handrahan, 2001: 474). Bağımsızlığını kazanmasından sonra Kırgızistan, Orta Asya’da görece en liberal ve demokratik siyasi sistemlerden birine sahip olmuştur. 1993 Anayasası, çok partili sistemi, ifade özgürlüğünü ve bağımsız basını güvence altına almıştır. Ancak bu resmî demokratik kurumlar, kısa sürede geleneksel güç yapılarına bağımlı hâle gelmiştir. İlk Devlet Başkanı Askar Akayev (1990–2005), başlangıçta reformcu olarak görülse de zamanla gücünü pekiştirmiş ve aile üyeleri ile yakın çevresini iktidar mekanizmalarına yerleştirmiştir (Olcott, 2000).

2005 yılında gerçekleşen “Lale Devrimi”, seçimlerdeki yolsuzluk ve siyasi kayırmacılığa karşı bir halk hareketi olarak doğmuştur. Ancak, devrim sonrası iktidara gelen Kurmanbek Bakiyev yönetimi, kuzey-güney ayrışmasını daha da derinleştirdi ve klanlar arası çekişmeyi körüklemiştir. 2010’daki ikinci devrim, ekonomik krizler ve etnik çatışmalar nedeniyle gerçekleşmiş, ancak bu süreç de kalıcı demokratik reformlarla sonuçlanmamıştır (Laumulin, 2009: 268-269). 2020 seçimleri sonrası ortaya çıkan protestolar ise sistemin kırılganlığını bir kez

daha ortaya koymuştur. Bu olaylar, Kırgızistan'daki devrimlerin demokratik normları güçlendirmek yerine, daha çok kaynak dağılımı ve elitler arası güç mücadeleleriyle şekillendiğini göstermektedir. Seçimler, her ne kadar rekabetçi görünse de çoğunlukla oy satın alma, idari baskılar ve seçim manipölasyonlarıyla gölgelenmiştir (Abdyldaev, Biybosunov, 2021).

Kırgızistan'da 2005, 2010 ve 2020 yıllarında meydana gelen kitlesel protestolar, yüzeyde demokratikleşme talepleriyle şekillense de, bu hareketlerin temelinde büyük ölçüde klan temelli güç mücadeleleri, bölgesel eşitsizlikler ve ekonomik kaynakların yeniden paylaşımı yatmaktadır. Toplumsal tepkiler sıklıkla kötü yönetişime değil, yöneticilerin klan veya bölgesel aidiyetine yönelik bir hoşnutsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu süreçler yalnızca içsel dinamiklerle sınırlı kalmamış; bölgesel ve küresel aktörlerin nüfuz mücadelelerinin de etkisiyle yön bulmuştur. Bu bağlamda, Kırgızistan'daki sözde "renkli devrimler"ın kalıcı demokratikleşmeden ziyade, siyasi elitler arasındaki güç dengelerinin yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlandığı söylenebilir (Laumulin 2009, 268-269; Freedom House 2023).

Demokratikleşmenin Kırgızistan'da istikrarlı bir şekilde ilerleyememesinin temel nedenleri arasında aşağıdaki sosyo-kültürel faktörler öne çıkmaktadır:

- **Klan Bağları ve Himaye İlişkileri:** Klan yapıları, siyasi bağlılığı belirleyen ana unsur olmaya devam etmektedir. Kathleen Collins'ın (2006: 85) ve Urmanbetova'nın (2018) araştırmaları, Kırgızistan'da siyasi liderlerin desteği mobilize etmek için klan ilişkilerini kullandığını göstermektedir. Bu durum, seçimleri bireyler arası fikir rekabeti yerine, klanlar arası güç mücadelesine dönüştürmektedir.
- **Zayıf Ulusal Kimlik:** Kırgızistan, güçlü bir ulusal kimlik inşa etmekte zorlanmaktadır; kuzey-güney bölünmesi ve etnik çeşitlilik, bu süreci

karmaşıklıştırmaktadır (Urmanbetova, 2018: 303). Ancak Gürcistan ve Ukrayna örnekleri de birleştirici kimliğin her zaman istikrara katkı sağlamadığını göstermektedir. Gürcistan’da Abhazların çoğu Ortodoks Hristiyan olmasına rağmen merkezle çatışmış, Ukrayna’da ise doğudaki etnik Ruslar Moskova’ya yakın durmuştur (Cornell, 2001; Wilson, 2022). Bu bağlamda, Kırgızistan’daki ayrışmaların dış etkilerle vekâlet çatışmalarına dönüşmemesi, onu görece daha iç dinamikli bir yapıya kavuşturmaktadır.

- Sivil Toplumun Güçsüzlüğü: Bağımsız medya ve sivil toplum kuruluşları varlık gösterse de finansal kısıtlamalar ve devletin baskıları nedeniyle etkileri sınırlıdır (Marat, 2005; 267-277). Örneğin, Batılı ülkelerle eşgüdüm içinde hareket eden ve liberal değerler üzerinden propaganda yapan “Azattyk” gibi medya kuruluşları faaliyet gösterse de geniş kitleler üzerinde kalıcı bir etki yaratmakta zorlanmaktadır.
- Ekonomik Kırılganlık ve Yoksulluk: Dünya Bankası verilerine göre, Kırgızistan nüfusunun yaklaşık %25’i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (World Bank). Düşük gelir seviyeleri ve ekonomik bağımlılık, oy satın alma gibi antidemokratik uygulamaların yaygınlaşmasına neden olmaktadır.
- Sovyet Mirası: Kırgız toplumunda hâlen güçlü bir şekilde varlığını sürdüren merkeziyetçi yönetim anlayışı, Almond ve Verba’nın (1963) tanımladığı “tebaa kültürü” ile örtüşmektedir. Halkın büyük bir kısmı, siyasete aktif katılım yerine, merkezi yönetimden çözüm beklemeye devam etmektedir.

4. KURAMSAL PERSPEKTİFTEN KIRGIZİSTAN’IN SİYASAL YAPISI

Kırgızistan'ın siyasal yapısını anlamak için çeşitli kuramsal çerçevelerden yararlanmak mümkündür. Neopatrimonyalizm teorisine göre, ülkede demokratik kurumlar şeklen var olsa da siyasal ilişkiler büyük ölçüde geleneksel patronaj ağlarına dayanmaktadır (Eisenstadt, 1973: 27; Bratton ve Van de Walle, 1997: 62). Seçimler, demokratik temsilden ziyade elitlerin güç paylaşımına hizmet eden araçlar hâline gelmiştir. Levitsky ve Way'in (2010: 159) "rekabetçi otoriterlik" modeliyle kıyaslandığında, Kırgızistan'da rekabetin yüksek olduğu ancak kurumsal istikrarın sağlanamadığı bir yapı görülmektedir. Huntington'un (1991: 34) demokratikleşme üzerine yaptığı çalışmalar, kültürel değerlerin demokrasiye etkisine vurgu yaparken, Kırgızistan'da hâkim olan kolektivist ve klan temelli yapılar, birey haklarına dayalı bir demokratik sistemin yerleşmesini zorlaştırmaktadır (Urmanbetova, 2018).

Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlığın temel nedeni, demokratikleşme sürecinin toplumda tam anlamıyla içselleştirilememiş olmasıdır (Radnitz, 2010: 138; Urmanbetova, 2018). Gerçekleşen devrimler, halk iradesinin tezahürü olarak görülse de sonuçları genellikle elitlerin ve yabancı güçlerin güç mücadelesine dönüşmektedir (Baktygulov, 2012: 188). Ukrayna ve Gürcistan'da ulusal kimlik ve sivil toplum demokratikleşmede önemli rol oynamış, ancak etnik çatışmalar ve dış müdahaleler süreci zorlaştırmıştır (Jones, 2013). Kırgızistan'da ise güçlü klan yapıları ve bölünmeler, bu etkileri sınırlandırarak demokratikleşmenin kalıcılığını engellemektedir (Radnitz, 2010; Urmanbetova, 2018). Bu nedenle, Kırgızistan'da demokratik konsolidasyon için toplumsal kutuplaşmaların azaltılması ve kapsayıcı reformlar gereklidir. Kırgızistan örneği, demokratikleşmenin sadece anayasal reformlarla değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal dönüşümlerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Urmanbetova, 2018). Demokrasi, yalnızca sandıkta değil, toplumsal yapının her alanında kök saldıgında sürdürülebilir hâle gelinebilir.

5. UKRAYNA: DOĞU VE BATI ARASINDA DEMOKRASİ

Ukrayna, post-Sovyet bir devlet olarak, zengin bir tarihe sahip olup bu, onun Doğu ve Batı arasında kendine özgü bir konumda bulunmasına yol açmıştır. Göçebe geleneğin ve aşiret yapısının baskın olduğu bir sosyal yapıya sahip olan Kırgızistan’ın aksine, Ukrayna daha karmaşık bir kültürel ve siyasi peyzaja sahiptir. Tarihi, Kiev Rus’u (IX–XIII. yüzyıllar), Kozak Hetmanlığı (XVII. yüzyıl) gibi bağımsızlık dönemlerini ve Rus, Polonya-Litvanya ve Avusturya-Macaristan gibi dış imparatorluklara bağlı uzun bir süreyi kapsamaktadır (Subtelny, 2009: 23-45). Bu deneyimler, özellikle ülkenin batısında güçlü bir milli kimlik duygusunun oluşmasına yol açmıştır. Batı Ukrayna’da Katolik etkisi ve Rus egemenliğine karşı verilen mücadele, Avrupa yanlısı duyguları pekiştirmiştir (Wilson, 2022: 175). Buna karşın doğu bölgeleri, sanayileşme ve Sovyet yerleşim politikaları nedeniyle daha çok Ruslaşmıştır (Kuzio, 1998: 45-60).

Sovyet dönemi, bu ikiliği güçlendirmiştir: Batı bölgeleri, ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne katılmıştır ve Sovyet karşıtı gelenekleri (örneğin Ukrayna Direniş Ordusu’nun faaliyetleri) korumuştur. Doğu ve güney ise Sovyet sanayisinin (Donbas, Odessa) dayanağı olmuştur (Subtelny, 2009: 412-430). 1991’de bağımsızlığını kazandıktan sonra Ukrayna, dilsel (Ukraynaca vs. Rusça), dini (Ortodoksluk vs. Yunan Katolikliği) ve jeopolitik (Avrupa vs. Rusya) çizgilerle bölünmüş bir ulusun konsolidasyonuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu ikilik, demokrasiye geçişi bir yandan iç çatışmalarla, diğer yandan da güçlü bir sivil katılım ve ulusal bilinçle teşvik eden bir zorluk ve kaynak olmuştur. Ukrayna, 1996 yılında çok partili sistem, güçler ayrılığı ve sivil özgürlükleri güvence altına alan demokratik bir anayasayı kabul ederek Sovyet sonrası yolculuğuna başlamıştır (Wilson, 2022: 220). Ancak bağımsızlığın ilk yılları (1991–2004) oligarşik egemenlik ve zayıf kurumlarla karakterizedir. Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma (1994–2005), seçimlerin manipüle edildiği,

medyanın oligarşiler tarafından kontrol edildiği yarı otoriter bir rejim kurmuştur; örneğin Viktor Pinçuk ve Rinat Ahmetov gibi oligarklar bu süreçte ön plana çıkmıştır (Åslund, 2015: 54).

2004 yılında Viktor Yanukoviç'in lehine yapılan başkanlık seçimlerinin usulsüzlükleri, kitlesel protestolara yol açarak Batı desteğiyle Viktor Yuşçenko'nun zaferini getirmiştir. Bu, sivil toplumun ilk büyük başarısı olmuştur (Kuzio, 2005: 30; Arel ve Driscoll, 2023: 46-67). Ancak Yuşçenko'nun (2005–2010) yönetimi, Başbakan Yuliya Timoşenko ile yaşadığı iç çatışmalar, yolsuzluk ve sistematik reform yapamama gibi sebeplerle hayal kırıklığına yol açmıştır. Yanukoviç'in 2010'daki dönüşü, 2013'teki AB ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçmesiyle otoriterizme geri dönüşü simgelemiştir (Åslund, 2015: 78).

Euromaidan (2013–2014), Ukrayna'nın demokrasiye geçiş sürecindeki ikinci büyük dönüm noktasıdır. Bağımsızlık Meydanı'nda (Maidan) başlayan barışçıl protestolar, öğrencilere yapılan sert müdahalenin ardından halkın geniş kesimlerinin katıldığı bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Şubat 2014'teki Yanukoviç hükümetinin devrilmesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Donbas'ta silahlı çatışmanın patlak vermesi, ülkenin siyasi yapısını köklü şekilde değiştirmiştir. Ardından gelen başkanlar – Petro Poroşenko (2014–2019) ve Volodimir Zelenski (2019'dan itibaren) – Avrupa ile entegrasyon sürecini sürdürürken, demokratik reformlar yapmış, ancak yolsuzluk ve oligarkların güçlü etkisi gibi zorluklarla da karşılaşmışlardır (Arel ve Driscoll, 2023: 67-71; Onuch, 2014: 46-49).

Ukrayna'daki demokratik başarılar ve engeller, bir dizi sosyo-kültürel faktörle açıklanabilir:

- Güçlü Sivil Toplum: Ukrayna'daki sivil toplum, Kırgızistan'a kıyasla daha etkin bir rol oynamıştır. Turuncu Devrim ve Euromaidan, halkın,

özellikle de gençlerin, otoriter eğilimlere karşı mobilize olabilmek kapasitesini ortaya koymuştur. 2014’teki savaşta, gönüllü hareketler (örneğin “Halk Cephesi”), halkın direncini ve taban odaklı girişimlere olan güvenini artırmıştır (Solonenko, 2015: 222).

- Ulusal Kimlik ve Avrupa Yönelimi: Rusya ile mücadelenin getirdiği ulusal bilinçlenme, özellikle 2014’ten sonra belirginleşmiştir. Kiev Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü’nün (2022) anketlerine göre, Ukraynalıların büyük bir kısmı AB üyeliğini desteklemektedir ve bu, demokratik reformlar için güçlü bir teşvik kaynağıdır (<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1203&page=8>). Bu sürecin en güçlü savunucuları ise Batı Ukrayna’daki bölgeler (Lviv, Ternopil) olmuştur.
- Bölgesel Ayrışma: Ukrayna’nın doğusu ve güneyi (Donetsk, Harkiv) tarihsel olarak Rusya ile daha yakın ilişkiler kurmuş, bu da ülkenin siyasi istikrarsızlığına yol açmıştır. 2004 ve 2010 seçimlerinde bu bölgesel farklılıklar daha belirgin hale gelmiştir. Donbas’taki çatışmalar, bu bölgesel ayrımları daha da derinleştirmiştir (Arel ve Driscoll, 2023: 121-123). Ancak 2014 sonrası savaş, halkı daha çok anti-Rusya ve pro-Avrupa çizgisinde birleştirmiştir.
- Ekonomik Sorunlar: Ukrayna, daha yüksek bir kentleşme oranına (%70) ve kişi başına gelirden (4.800 dolar Dünya Bankası, 2023) kayda değer bir artışa sahip olmasına rağmen, eşitsizlik ve oligarkik kontrol gibi büyük ekonomik sorunlarla yüzleşmektedir. Bu da demokratik katılımı kısıtlamakta ve halkın bağımsız kaynaklara erişimini engellemektedir.
- Sovyet Mirası: Kırgızistan’daki gibi, Sovyet dönemi zihniyeti, halkın bir kısmında pasiflik ve devletin sürekli müdahale beklentisi yaratmıştır.

Ancak Kırgızistan'dan farklı olarak, Ukrayna'da 1990'larda başlayan öğrenci hareketleri, zamanla sivil toplumun güçlenmesine katkı sağlamıştır (Onuch, 2014).

6. KURAMSAL AÇIDAN UKRAYNA'NIN DEMOKRATİKLEŞMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Demokratik geçiş teorisi açısından Diamond (1999), Ukrayna'nın 1990'lar boyunca geçiş aşamasına girdiğini ve rekabetçi seçimler ile sınırlı sivil özgürlüklerin gelişmeye başladığını belirtmiştir. 2014 sonrasında ise, Euromaidan sürecinin ardından oluşan toplumsal baskı ve Batı destekli reform ajandası, elitlerin demokratik normlara daha fazla bağlılık göstermesine ve bazı kurumsal dönüşümlere yol açmıştır (Way, 2015; Freedom House, 2023). Bu gelişmeler, Ukrayna'nın kısmi bir konsolidasyon sürecine girdiğine işaret etmektedir. Bu süreç, halkın baskısıyla oluşan elitlerin demokratik normlara bağlılıkları ve kurumsal reformlarla güçlendirilmiştir. Ancak oligarklar ve savaş, Ukrayna'nın tam bir demokratikleşmeye ulaşmasını engellemektedir. Huntington (1991) dış aktörlerin etkisini vurgulamaktadır: AB ve ABD'nin mali destekleri ve yatırımları Ukrayna'daki demokratikleşme sürecini hızlandırmışken, Rusya'nın müdahalesi (Kırım'ın ilhakı ve ayrılıkçılara destek) ters etki yaratmıştır (Arel ve Driscoll, 2023).

Lipset'in (1960) modernleşme teorisi, kısmen geçerli olabilir: Eğitim oranları ve kentleşme, demokratik kültürü desteklerken, oligarklar ve zengin sınıflara bağımlılık, orta sınıfın gelişimini engellemektedir. Levitsky ve Way (2010) ise Ukrayna'yı 2014 öncesi "rekabetçi otoriterlik" rejimi altında değerlendirmekte, ancak Euromaidan sonrası sürecin demokratik bir rejime doğru ilerlediğini belirtmektedir. Fakat yolsuzluk bu sürecin önündeki en büyük engel olarak kalmaktadır.

Ukrayna, güçlü bir sivil toplum, ulusal bir kimlik konsolidasyonu ve dış destek sayesinde, Kırgızistan’a kıyasla daha dayanıklı bir demokrasi sergileyebilmiştir. Euromaidan sadece elitleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda kurumsal reformlara da yol açmıştır (örneğin, 2014 Lustrasyon Yasası ve polis reformları). Ancak bölgesel kutuplaşmalar, savaş ve oligarkların etkisi, Ukrayna demokrasisini hala “kırılgan” hale getirmekte, ama yine de “yaşanabilir” bir sistem kılmaktadır (Onuch, 2014).

7. GÜRCİSTAN: REFORMLARLA DEMOKRASİYE GEÇİŞ

Gürcistan, tarihsel ve kültürel açıdan benzersiz bir mirasa sahiptir ve bu da onu Kırgızistan ve Ukrayna’dan ayırmaktadır. Gürcistan’ın devlet geleneği antik çağlara dayanmaktadır: Gürcü Krallığı’nın Altın Çağı, Kraliçe Tamara döneminde (12.-13. yüzyıl) zirveye ulaşmış, daha erken dönemlerde Kolhis ve Iberia birleşmeleri güçlü bir ulusal kimliğin temellerini atmıştır. Hristiyanlık, 337 yılında kabul edilen bir din olarak bu kimliğin önemli bir parçası haline gelmiş, Gürcistan’ı komşuları olan çoğunlukla Müslüman bölgelerden ayırarak Batı’ya yönelen tarihsel bir eğilim oluşturmuştur. Osmanlı, Pers ve Rus İmparatorluğu gibi yabancı yönetimler altında birçok zorluk yaşanmış olsa da Gürcistan kültürel bütünlüğünü korumuş ve bu, dil, edebiyat (örneğin, Şota Rustaveli’nin *Kaplan Postu İçindeki Şövalye* adlı eseri) ve dini geleneklerde kendini göstermiştir (Rayfield, 2000: 45-47).

Sovyet döneminde (1921–1991) sanayileşme ve kentleşme yaşanmış, ancak ulusal çıkarlar baskılanmıştır. 1918–1921 yıllarındaki kısa bağımsızlık döneminin ardından Gürcistan, Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmiş ve bu da özellikle entelektüel kesim arasında gizli bir direnişe yol açmıştır (Jones, 2013: 90-92). 1991’de Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya’daki etnik çatışmalarla karşı karşıya kalmış ve bu durum devlet yapısını

zayıflatmış, ancak ulusal kimlik korunmuştur (King, 2008: 210-215). Kırgızistan'ın klan yapısından ya da Ukrayna'nın bölgesel kutuplaşmasından farklı olarak, Gürcistan daha homojen bir kimlik yapısına sahip olmuştur; buna rağmen etnik çeşitlilik ve ayrılıkçı bölgeler hâlâ önemli bir meydan okumadır (Cornell, 2001: 135-140).

Bağımsızlık yıllarının ilk dönemi (1991–2003), kaos ve otoriter yönetimle geçmiştir. 1991–1992 yılları arasında Cumhurbaşkanı Zviad Gamsahurdiya, iç savaş sonucunda görevden alınmış, yerini eski Sovyet yetkilisi Eduard Şevardnadze almıştır. Şevardnadze yönetimi, yolsuzluk ve devletin zayıf yapısı nedeniyle eleştirilmiştir. Abhazya ve Güney Osetya'daki toprak kayıpları, Gürcistan'ı 2000'lerin başında “başarısız bir devlet” durumuna düşürmüştür. 2003 yılı, Gül Devrimi olarak bilinen dönüm noktasını getirmiştir. Parlamento seçimlerinin sahtecilikle sonuçlanmasının ardından halk, Mihail Saakaşvili'nin önderliğinde barışçıl protestolarla Şevardnadze'yi görevden indirmiş ve bu, köklü reformların başlangıcına zemin hazırlamıştır (<https://dzen.ru/a/X-Mv6xhGHZ-EMUc5>). Saakaşvili (2004–2013), geniş kapsamlı reformları hayata geçirmiştir:

- Yolsuzlukla Mücadele: Yolsuzlukla mücadele için trafik polisinin tasfiyesi ve bürokrasinin sadeleştirilmesi, Transparency International'ın 2010 verilerine göre rüşvet oranını %70'ten neredeyse sıfıra düşürmüştür (Transparency International).
- Ekonomik Liberalizasyon: Vergi sisteminin basitleştirilmesi ve regülasyonların kaldırılması, Gürcistan'ı 2012 yılı itibarıyla Doing Business sıralamasında 8. sıraya yerleştirmiştir (<https://www.doingbusiness.org/rankings>).

- Kurumların Güçlendirilmesi: Ordu ve polis reformları, bu kurumları daha profesyonel hale getirmiştir; ancak bazı eleştirmenler, yönetimdeki aşırı merkeziyetçiliğe dikkat çekmiştir.

Saakaşvili’nin hükümeti, başarılı reformlara imza atsa da 2008’de Rusya ile yaşanan Güney Osetya Savaşı sonucu ayrılıkçı bölgelerde kontrolü kaybetmiş ve otoriter eğilimler nedeniyle eleştirilmiştir. 2012’de Saakaşvili yönetimi barışçıl şekilde “Gürcü Rüyası” koalisyonuna devredilmiştir ki bu, Gürcistan’da demokrasinin test edilmesinde önemli bir aşamadır. Ancak, “Gürcü Rüyası” döneminde özellikle İrakli Kobakhidze liderliğindeki yönetimde demokratik ve liberal değerlerde aşamalı bir gerileme yaşanmıştır. Medya ve yargı bağımsızlığında kısıtlamalar artmış, siyasi kutuplaşma derinleşmiş ve AB ile Gürcistan arasındaki ilişkilerde gerilim yükselmiştir (Ghia, 2024). Bu durum, Gürcistan’ın demokratikleşme sürecinde önemli bir zorluk olarak devam etmektedir.

Gürcistan’daki demokrasinin başarısı, şu faktörlere dayanmaktadır:

- Güçlü Ulusal Kimlik: Gürcistan’da demokrasi, ortak ulusal kimlik ve Ortodoks Kilisesi’nin birleştirici etkisi sayesinde Batılı değerlerle desteklenmiş ve kimlik temelli ayrışmalar sınırlı kalmıştır.
- Batı Yönelimi: NATO ve AB üyeliğine olan istek, halkın %80’inin desteğiyle reformları teşvik etmektedir (CNN Türk). Bu süreçte Rusya ile diplomatik ilişkilerini keserek askeri ve siyasi alanda Moskova’ya olan bağımlılığı azaltma yönünde kararlı adımlar atmıştır.
- Sivil Toplum: Etkin sivil toplum kuruluşları ve medya, Gül Devrimi’nde ve iktidarın denetiminde kritik rol oynamış, ancak 2012’den sonra bu etki azalmıştır.

- Kentleşme ve Eğitim: %59 oranındaki kentleşme ve %99 okuryazarlık oranı, Gürcistan'ın demokrasi için güçlü bir sosyal temele sahip olduğunu göstermektedir (World Bank, "Georgia Urbanization Report 2023).
- Ekonomik İlerleme: Kişi başına düşen Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (8.283,7 dolar Dünya Bankası Açık Verileri, 2023) ve orta sınıfın büyümesi, hesap verebilirlik talebini artırmaktadır; ancak kırsal bölgelerdeki yoksulluk hala sorun teşkil etmektedir.

8. KURAMSAL AÇIDAN GÜRCİSTAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Diamond'a (1999) göre, Gürcistan, 2003 sonrası kurum reformları ve elitlerin demokratik değerlere bağlılığı sayesinde kısmi bir demokrasi konsolidasyonu sağlamıştır. Ancak siyasi kutuplaşma ve yargı sisteminin zayıflığı, tam anlamıyla bir konsolidasyonu engellemektedir. Huntington (1991), dış desteğin önemini vurgulamaktadır; ABD ve AB'nin sağladığı yardımlar (2008 savaşıdan sonra 1 milyar dolar) reformları hızlandırmıştır (U.S. Pledges \$1 Billion in Assistance to Georgia, 2008). Lipset'in (1960) modernleşme teorisi de bu bağlamda doğrulanmaktadır; kentleşme ve ekonomik büyüme, demokratik kültür için uygun bir ortam yaratmış, ancak etnik çatışmalar ilerlemeyi engellemiştir. Levitsky ve Way (2010: 181-186), Gürcistan'ı 2003 yılına kadar "rekabetçi otoriterizm" olarak sınıflandırmış, ancak Gül Devrimi sonrası demokrasiye daha yakın bir hale gelmiştir. Gürcistan, reformlar, ulusal dayanışma ve Batı yönelimi sayesinde, Kırgızistan'a göre daha başarılı bir demokratikleşme süreci geçirmiştir. Ukrayna'dan farklı olarak, savaşın zorlaştırıcı etkileri olmadan, 2008 sonrası barışçıl koşullarda kurumlarını güçlendirebilmiştir. Ancak karizmatik

liderlere olan bağımlılık (Saakaşvili) ve ayrılıkçı bölgeler, hâlâ önemli zayıflıklardır.

9. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan, Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası farklı tarihsel ve kültürel deneyimlere sahip olup, bu durum demokratikleşme süreçlerini farklı şekillerde etkilemiştir. Kırgızistan’ın göçebe geçmişi ve klan yapılarının, Sovyetler öncesi dönemde merkezi yönetim geleneğinin gelişmesini sınırladığı düşünülmektedir. Gürcistan ise uzun bağımsızlık tarihi ve Ortodoks Hristiyan kimliğiyle güçlü ulusal temeller oluşturmuş, ancak bu durumun demokratikleşmeye olan etkisi konusunda akademik görüşler farklılık göstermektedir (Jones, 2013). Ukrayna, tarih boyunca çeşitli bağımsızlık dönemleri yaşamış olsa da dış imparatorlukların etkisi nedeniyle bölgesel ayrışmalar ve kimlik çatışmalarıyla karşılaşmıştır. Sovyetler dönemi mirası ise ülkelerde farklı biçimlerde etkili olmuş; Kırgızistan’da klan yapılarının güçlenmesine, Ukrayna’da dil ve jeopolitik kutuplaşmanın derinleşmesine, Gürcistan’da ise ulusal kimlik üzerinde baskıların artmasına yol açtığı kabul edilmektedir (Brown, 2015). Bu tarihsel ve kültürel farklılıklar, Kırgızistan’da siyasi parçalanmayı sürdürürken, Ukrayna ve Gürcistan’da ulusal kimliklerin demokratikleşme süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığı görüşüne işaret etmektedir.

Üç ülkenin devrimleri, farklı nedenler, kapsamalar ve sonuçlar çerçevesinde şekillenmiştir. Kırgızistan’daki 2005 Lale Devrimi, 2010 ve 2020 yıllarındaki toplumsal hareketler, özellikle yolsuzluk ve seçim manipülasyonlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış, ancak kurumsal değişikliklere yol açmamıştır. 2010’dan sonra parlamenter sistem hızla klan çatışmalarına ve güç mücadelesine dönüşmüştür. Ukrayna’daki Turuncu Devrim (2004) ve

Euromaydan (2013-2014) ise, daha derin reformlara zemin hazırlamış ve seçim sistemindeki değişiklikler, yolsuzluk yasaları ve yerel yönetim reformlarıyla demokratik kurumları güçlendirmiştir. Gürcistan ise 2003'teki Gül Devrimi ile radikal reformları gerçekleştirmiş, etkili bir hükümet yapısı kurarak başarılı bir geçiş örneği oluşturmuştur.

Buradaki temel fark, devrimlerin hedefleri ve sonuçlarıdır: Kırgızistan'daki devrimler elitlerin değişmesiyle sınırlı kalırken, Ukrayna'daki hareketler halkın büyük katılımıyla ortaya çıkmış ve sisteme köklü değişiklikler getirmiştir. Gürcistan'daki durum ise halkın baskısı ve elitlerin reform isteğinin birleşiminden doğmuştur. Bu, Hale'nin (2005) Kırgızistan'daki "rejim döngüleri" teorisini ve Diamond'ın (1999) Ukrayna ve Gürcistan'daki kısmi demokratikleşme tezlerini doğrulamaktadır.

Sivil toplum, demokratikleşmenin istikrarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Kırgızistan'da sivil toplum zayıf kalmış, önemli sivil toplum kuruluşları (örneğin, "Bir Duyno") ve bağımsız medya (örneğin "Azattyk") etkili olmaya çalışsa da halkın katılımının düşük olması ve dış finansmana bağımlılık, elitlerin etkisiyle mücadele etmelerini zorlaştırmaktadır. Ukrayna'da ise sivil toplum büyük bir dönüşüm gücü haline gelmiş ve Euromaidan gibi kitlesel hareketler, milyonlarca insanı harekete geçirmiştir. Ayrıca gönüllü hareketler devletin zayıfladığı dönemlerde önemli bir rol üstlenmiştir. Gürcistan'da ise sivil toplum kuruluşları, Gül Devrimi'ni desteklemiş, ancak 2012 sonrası bu etkilerini kaybetmiştir.

Almond ve Verba (1963) teorisine göre, Kırgızistan "geleneksel" bir toplum yapısına sahipken, Ukrayna daha "sivil" bir kültüre yönelmiştir. Gürcistan ise, her iki kültürün bir karışımını temsil etmektedir. Bu, Kırgızistan'daki protestoların kurumsallaşamamasını, oysa Ukrayna ve Gürcistan'daki protestoların sistemik değişimlere yol açmasını açıklamaktadır.

Ekonomik yapılar, demokrasi süreçlerini önemli ölçüde etkileyen faktörlerdendir. Kırgızistan, düşük gelir düzeyi (kişi başına 1,970,2 dolar) ve düşük kentleşme oranı (%35) ile yoksul bir ülke olarak kalmaktadır ve bu durum, patronaj ilişkilerinin sürmesini sağlamaktadır (Engvall, 2016: 72-75). Ukrayna (5.069,7 dolar, %70 kentleşme) ve Gürcistan (8.283,7 dolar, %59 kentleşme) daha gelişmiş ekonomik yapılarla orta sınıfı ve hesap verebilirlik taleplerini desteklemektedir (World Development Indicators 2023). Gürcistan'da Saakaşvili'nin reformları, vergi gelirlerini üç kat artırmışken, Kırgızistan ekonomisi, büyük ölçüde göçmen işçilerden gelen para transferlerine (GSYİH'nın %33'ü) bağlıdır

(<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/04/Kyrgyz-Republic-Selected-Issues-545535>). Lipset'in (1960) modernleşme teorisi burada geçerli olmaktadır. Kırgızistan'daki düşük modernleşme, demokratik kültürün gelişimini engellerken, Ukrayna ve Gürcistan'daki kentleşme ve eğitim, vatandaş katılımı için sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Ancak Ukrayna'da oligarklar, Gürcistan'da ise eşitsizlikler, bu süreçteki ilerlemeyi sınırlamaktadır.

Jeopolitik konum, dış etkileşimleri yönlendiren önemli bir unsurdur. Kırgızistan'da Rusya ve Çin'in etkisi vardır ve bu ülkeler demokrasiye teşviktense mevcut düzeni koruma eğilimindedir. Ukrayna ise Batı'ya yönelmiş, AB (örneğin, 2014'ten 2019'a kadar yılda ortalama 710 milyon doların (650 milyon avro) üzerinde yardımda bulunmuştur) ve ABD desteği (örneğin, 2014'ten 2019'a kadar her yıl Ukrayna'ya 270 milyon ila 510 milyon dolar arasında yardımda bulunmuştur) reformları hızlandırmıştır (CSIS, 2019). Gürcistan da Batı ile yakın ilişkilerini geliştirerek, 2008 sonrası NATO'ya üyelik hedefiyle demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır.

Levitsky ve Way (2010), Batı bağlantısının demokratikleşmeyi hızlandırdığını belirtmektedir. Kırgızistan'ın Batı'yla bağlantısı zayıfken, Ukrayna ve

Gürcistan'daki Batı ile olan ilişkiler daha güçlüdür. Rusya ise her üç ülkede de antidemokratik bir rol oynamaktadır, ancak Gürcistan'daki etkisi, 2008 sonrası oldukça azalmıştır. Kırgızistan'daki kurumlar zayıf ve elitleşmiştir; yargı bağımsızlığı tartışmalıdır ve seçimler sıklıkla manipüle edilmektedir. Ukrayna'da 2014 sonrası reformlarla kurumlar güçlenmiş olsa da yolsuzluk hala önemli bir sorundur. Gürcistan ise kurumsal alanda en büyük başarıyı elde etmiş, etkili bir bürokrasi kurmuş ancak mahkeme bağımsızlığı konusunda hala sorunlar yaşamaktadır. Linz ve Stepan (1996), kurumsal dayanıklılığın demokrasi konsolidasyonu için önemli olduğunu vurgulamaktadır; bu açıdan Kırgızistan önemli bir eksiklik yaşamaktadır. Kırgızistan, klan yapıları, zayıf sivil toplum ve düşük modernleşme düzeyleri nedeniyle demokraside geri kalmaktadır (Freedom House, 2024; Urmanbetova, 2018). Ukrayna ve Gürcistan ise ulusal kimlik, Batı desteği ve kapsamlı reformlar sayesinde daha ileriye gitmişlerdir. Gürcistan, kurumsal alanda büyük adımlar atarken; Ukrayna, sivil toplum hareketleriyle bu süreci ilerletmiştir.

10. SONUÇ

Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan'ın demokratikleşme deneyimleri, her birinin tarihsel geçmişi, toplumsal yapısı ve dışsal etkiler bağlamında farklı yönlerde şekillenmiştir. Bu üç ülkenin karşılaştırılması, demokratikleşme sürecinin post-Sovyet coğrafyada doğrusal ve homojen bir şekilde işlemediğini ortaya koymaktadır. Özellikle Kırgızistan örneği, devrimlerle anılan bir ülke olmasına rağmen, kalıcı ve işlevsel bir demokrasinin inşasında ciddi sorunlar yaşandığını göstermektedir. Yüzeyde demokratik kurumların varlığına rağmen, güçlü klan yapıları, zayıf devlet kurumları ve düşük ekonomik gelişmişlik, demokratik işleyişi sekteye uğratmaktadır.

Kırgızistan'da gerçekleşen üç devrim (2005, 2010, 2020), kurumsal dönüşümlerden çok, elitler arasındaki güç dengelerini değiştirmiştir. Denenen

parlamente sistem, güçlü siyasi kültür ve kurumsallaşma eksikliği nedeniyle başarısız olmuştur. Seçimler çoğu zaman halk iradesinden çok bölgesel çıkar ilişkilerinin yansıması şeklinde gerçekleşmekte, yolsuzluk ve patronaj ilişkileri siyasi süreci belirlemektedir. Zayıf ekonomik yapı (kişi başına GSYİH yaklaşık 1300 dolar), vatandaşların merkezi otoriteden ziyade yerel elitlere bağımlılığını artırmakta, bu da devletin meşruiyetini ve işlevselliğini zayıflatmaktadır.

Ukrayna ve Gürcistan ise devrimlerin ardından daha kurumsal reformlara yönelmiş, demokratikleşme adına önemli adımlar atmıştır. Ukrayna'da 2014 Euromaidan hareketi, güçlü bir sivil toplumun desteğiyle reform sürecini hızlandırmış, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve seçim reformları gibi adımlarla demokratikleşme süreci ilerlemiştir. Ancak savaş koşulları, oligarkların siyasi etkisi ve yolsuzluk, sürecin önündeki temel engellerdir. Kişi başına GSYİH'nın 4800 dolar olması, gelişen kentleşme oranı (%70) ve orta sınıfın varlığı, demokratikleşme için yapısal bir zemin sunmaktadır.

Gürcistan'da 2003 Gül Devrimi sonrasında gerçekleştirilen radikal reformlar sayesinde yolsuzlukla mücadele, ekonomik modernizasyon (kişi başına GSYİH 6600 dolar) ve kurumsal kapasitenin artırılması gibi önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak karizmatik liderlere dayalı siyaset, 2012 sonrası artan kutuplaşma ve bölgesel ayrılıkçılık, bu ilerlemelerin sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır.

Bu üç ülkenin demokratikleşme süreçlerini etkileyen temel faktörler arasında ulusal kimlik düzeyi, sivil toplumun gücü, ekonomik gelişmişlik ve dış destek öne çıkmaktadır. Kırgızistan'daki bölünmüş kimlik ve zayıf toplumsal katılım, demokratikleşme önünde engel teşkil ederken, Ukrayna ve Gürcistan'da daha birleşik kimlik ve aktif yurttaşlık süreçleri reformları desteklemiştir. Ayrıca

Kırgızistan, Rusya ve Çin'in etkisinde kalırken; Ukrayna ve Gürcistan Batı ile daha yakın ilişkiler kurmuş, bu da reformları teşvik edici bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Kırgızistan güçlü bir sivil toplum ve kurumsal yapı inşa edemediği için istikrarlı bir demokrasi geliştirmekte zorlanmakta; Ukrayna ve Gürcistan ise dış destek ve toplumsal dinamiklerin yardımıyla daha ileri bir noktaya ulaşmıştır. Ancak her iki ülkede de demokratikleşmenin kalıcı hale gelmesi, sürdürülebilir reformlara ve siyasi iradenin devamlılığına bağlıdır. Bu karşılaştırma, demokratikleşmenin yalnızca kurum inşasıyla değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve dışsal faktörlerin bütünsel etkileşimiyle mümkün olabileceğini göstermektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin yayımlanmasında herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Abdyldaev A., Biybosunov, A. (2021). "The lesson of the October events is the parliamentary elections", Azattyk, 4 Ekim 2021,

<https://www.azattyk.org/a/oktyabr-okuyalarynyn-sabagy-parlamenttik-shayloo/31492277.html>. Erişim: 12.01.2025.

Almond, Gabriel Abraham and Sidney, Verba. (1963). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton University Press.

Arel, Dominique and Jesse Driscoll, (2023). Ukraine's Unnamed War: Before the Russian Invasion of 2022, Cambridge University Press.

Åslund, Anders. (2015). Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.

Beşirli, H. (2017). "Kırgızistan'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı", (ed. Cengiz Buyar) içinde Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset, Bişkek s. 91-113.

Baktygulov, Sh. (2012). "Opportunities for Kyrgyzstan in the Modern World", In Cholpon Nogoibaeva (ed.), 20 Years of Democratic Development in Kyrgyzstan: Internal and External Perspectives, Bishkek.

Bawa, J., Sandeep S. and Utkarshani T. (2024). "Political Clans In Central Asia: Drivers Of Governance And Conflict – Analysis", Eurasia Review, 5 December, https://www.eurasiareview.com/05122024-political-clans-in-central-asia-drivers-of-governance-and-conflict-analysis/?utm_source, Erişim: 12.03.2025.

Bolponova, A. (2015). "Political Clans of Kyrgyzstan: History and Modernity", Central Asia and Caucasus, Vol. 18, No. 3-4, 57-72.

BTI 2020 Country Report, Georiga. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpgclclefindmkaj/https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_GEO.pdf, Erişim: 12.03.2025.

- Collins, K. (2006). "Clans, Pacts, and Politics in Central Asia," *Journal of Democracy* Volume: 13, No. 3, pp. 137-152.
- Cornell, S., E. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, London: Routledge.
- CSIS. (2019). "Not Contributing Enough? A Summary of European Military and Development Assistance to Ukraine Since 2014", September 26, 2019, <https://www.csis.org/analysis/not-contributing-enough-summary-european-military-and-development-assistance-ukraine-2014>, Erişim: 12.02.2025.
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Johns Hopkins University Press, 1999.
- Eisenstadt, S., N. (1973). *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, London: Sage Publications.
- Engvall, J. (2016). *The State as Investment Market: Kyrgyzstan in Comparative Perspective*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- European Parliamentary Research Service, (2021). "Georgia's bumpy road to democracy On track for a European future?", ss. 1-12.
- Freedom House, Kyrgyzstan: Freedom in the World, Country Report 2024. https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2024?utm_source, Erişim: 15.04.2025.
- Freedom House, Ukraine: Nations in Transit 2023 Country Report, https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023?utm_source, Erişim: 15.04.2025.
- Freedom House, Georgia: Freedom in the World Country Report, https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2024?utm_source, Erişim: 15.04.2025.

- Geiss, P., G. (2003). Pre-tsarist and Tsarist Central Asia Communal Commitment and Political Order in Change, Routledge, London.
- Ghia, N. (2021). "The Uncertain State of Georgia's Democracy" in The Struggle for Good Governance in Eastern Europe Second Edition, (Ed. by) Michael Emerson Denis Cenuşă Tamara Kovziridze Veronika Movchan. CEPS, Brussels Rowman & Littlefield International, London. ss. 21-50.
- Ghia, N. (2024). "Georgia's Battle for Freedom", Journal of Democracy, https://www.journalofdemocracy.org/online-exclusive/georgias-battle-for-freedom/?utm_source, Erişim: 19.04.2025.
- CNN Türk. "Gürcistan'da AB ile entegrasyon sürecine destek yürüyüşü." <https://www.cnntrk.com/dunya/gurcistanda-ab-ile-entegrasyon-surecine-destek-yuruyusu-2170307>. Erişim: 10.02.2025.
- Handrahan, L., M. (2001). "Gender and Ethnicity in Transnational Democracy of Kyrgyzstan", Central Asian Survey, 20/4, pp. 467-496.
- Huntington, S., P. (1991). The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, University of Oklahoma Press.
- Jones, S., F. (2013.) Georgia: A Political History Since Independence, I.B. Tauris.
- King, Ch. (2008). The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus, Oxford University Press.
- Kuzio, T. (2005). "From Kuchma to Yushchenko Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution", Problems of Post-Communism, 52(2), 29-44.
- Kuzio, T. (1998). Ukraine: State and Nation Building, London-New York: Routledge.

- Laumulin, Murat. (2009). Central Asia in Foreign Political Science and World Geopolitics. Volume V: Central Asia in the XXI century. Almaty: KISI under the President of the Republic of Kazakhstan, 440 p.
- Levitsky, S., & Lucan. A. Way. (2010). Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War, Cambridge University Press.
- Lipset, S. Martin. (1960). Political Man: The Social Bases of Politics. Doubleday.
- Marat, Erica. (2005). "Civil society in Kyrgyzstan before, during and after the March 24 Revolution", Helsinki Monitor, 16(4):267-277.
- Marat, Erica. (2018). The Politics of Police Reform: Society against the State in Post-Soviet Countries, Oxford University Press.
- Mitchell, L. A. (2009). "Uncertain Democracy: U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution." University of Pennsylvania Press.
- Olcott, M. Brill. "Democracy in the Central Asian Republics", <https://carnegieendowment.org/posts/2000/04/democracy-in-the-central-asian-republics?lang=en>, Erişim: 20.02.2025.
- Onuch, Olga. (2014). "The Maidan and Beyond: Who Were the Protesters?", Journal of Democracy, Volume 25, Number 3, July, pp. 44-51.
- Oraz, Seçil. (2012). "Kırgız Siyasi Hayatında Aşiretçilik ve Klan Siyaseti", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XII/1 (Yaz 2012), s. 211-238.
- Rabinovych Maryna, Anne Pintsch (2025). Ukraine's Thorny Path to the EU, "Integration without Membership" to "Integration through War", (ed. Rabinovych Maryna, Anne Pintsch) in Ukraine's Thorny Path to the EU, "Integration without Membership" to "Integration through War", Palgrave Macmillan. Pp. 3-19.

- Radnitz, Scott. (2010). The Color of Money: Privatization, Economic Dispersion, and the Post-Soviet "Revolutions", *Comparative Politics*, 42(2), pp. 127-146.
- Rayfield, D. (2000). *The Literature of Georgia: A History*, Routledge.
- Salimov, R. (2016). "Кыргызстандагы демократиянын өзгөчөлүктөрү: Философиялык талдоо" (Features of Democracy in Kyrgyzstan: Philosophical Analysis), (PhD thesis), Yayınlanmamış doktora tezi, Kırgız Türk Manas Üniversitesi, Bişkek.
- Solonenko, I. (2015). "Ukrainian Civil Society from the Orange Revolution to Euromaidan: Striving for a New Social Contract", In: IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2014, Baden-Baden*, pp. 219-235.
- Subtelny, O. (2009). *Ukraine: A History*, University of Toronto Press.
- Opinions and views of Ukrainians regarding Ukraine's relations with the West: results of telephone surveys conducted on February 14-22, 2023 and February 22-March 6, 2023 // <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1203&page=8> Erişim: 13.02.2025.
- Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index: Kyrgyzstan, Ukraine, Georgia*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>, Erişim: 10.02.2025.
- Urmanbetova, Zh. (2018). "Democracy in Kyrgyzstan: Problems and specific features", *Opcion*, Cilt 34, Sayı 87-2, 2018. Ss. 291-306.
- "U.S. Pledges \$1 Billion in Assistance to Georgia", October 22, 2008. <https://2001-2009.state.gov/f/releases/111153.htm>, Erişim: 12.04.2025.

- Way, A. L. (2005). "Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine", *World Politics* , Volume 57, Issue 2, January, pp. 231-261.
- Weber, Max. (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Routledge.
- Wilson, A. (2022). "Politics: Developing the Rules of the Game." in *The Ukrainians: Unexpected Nation*, 480 p. Yale University Press.
- World Bank. World Development Indicators: GDP per Capita, Poverty Rates, 2023. <https://ourworldindata.org/grapher/gdp-per-capita-worldbank?tab=line&country=~KGZ>, Erişim: 10.02.2025.
- World Bank, "Georgia Urbanization Report 2023, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=GE>, Erişim: 02.02.2025.
- World Bank, "Doing Business 2012," <https://www.doingbusiness.org/rankings>. Erişim: 29.01.25.
- Kyiv International Insitute of Sociology, <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1203&page=8>
- "Почему Грузия потеряла Абхазию и Южную Осетию?", 23 декабря 2020, <https://dzen.ru/a/X-Mv6xhGHZ-EMUc5>, Erişim: 05.12.2024. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/04/Kyrgyz-Republic-Selected-Issues-545535>, Erişim: 12.02.2025.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The collapse of the Soviet Union provided newly independent states with the opportunity to adopt Western-style liberal democratic models. However, more than thirty years later, the outcomes of this transition have varied significantly across the post-Soviet space. Kyrgyzstan, despite being labeled a “democratic island” in Central Asia due to its relative press freedom and multiparty elections, has undergone three revolutions (2005, 2010, and 2020) without successfully institutionalizing a stable democratic system. In contrast, Ukraine (Orange Revolution in 2004 and Euromaidan in 2013–2014) and Georgia (Rose Revolution in 2003) have experienced more consistent democratic progress. Nevertheless, all three countries still face significant challenges such as corruption, oligarchic power structures, and external influences.

This study aims to investigate why democratization efforts in Kyrgyzstan have largely failed in comparison to the more stable trajectories of Ukraine and Georgia. It specifically seeks to answer the question: How do societal structures and institutional weaknesses in Kyrgyzstan hinder the development of democracy, and why have democratic processes advanced more steadily in Ukraine and Georgia? The study provides a detailed analysis of clan-based political structures in Kyrgyzstan, the role of civil society and national identity in Ukraine and Georgia, and the geopolitical influences of the West and Russia.

Method

The research adopts a comparative case study approach, analyzing democratization processes in Kyrgyzstan, Ukraine, and Georgia. The theoretical framework is grounded in classical democratization theories, particularly those of Samuel Huntington and Seymour Martin Lipset, which are revisited and contextualized within the post-Soviet experience. A multidisciplinary methodology integrates historical analysis, political theory, and empirical data to assess long-term structural transformations and their effects on institutional development. By comparing the outcomes of revolutionary movements in the three countries, the study evaluates their impact on democratic consolidation and institutional sustainability. Variables such as traditional societal structures, strength of national identity, civil society activism, and external geopolitical pressures are examined systematically.

Findings (Results)

The findings reveal that democratization in Kyrgyzstan has been fundamentally hindered by entrenched clan networks, weak state institutions, and a fragmented national identity. Traditional social structures have undermined state authority and legal accountability, limiting individual political participation and the rule of law. In contrast, both Ukraine and Georgia have developed

stronger national identities and more vibrant civil societies, which have fostered broader acceptance of democratic values. While all three countries have experienced revolutions, their consequences differ: in Ukraine and Georgia, revolutions have contributed to institutional reforms and democratic consolidation, whereas in Kyrgyzstan, they have led to recurring instability. Furthermore, the study highlights the varied influence of external actors; Western involvement has been more effective in Georgia and Ukraine, while Russia's role in Kyrgyzstan has complicated democratic reform efforts.

Conclusion / Discussion

This study demonstrates that democratization trajectories in the post-Soviet region are shaped by a complex interplay of sociocultural, institutional, and geopolitical factors. While external actors and economic conditions play important roles, they alone cannot explain the divergent paths of countries like Kyrgyzstan, Ukraine, and Georgia. Kyrgyzstan's case reveals that entrenched traditional structures—especially clan-based affiliations—have inhibited the development of a strong, autonomous state and undermined efforts to institutionalize democratic norms. These informal networks often act as alternative sources of legitimacy and authority, eroding trust in formal institutions and fostering patronage over accountability.

In contrast, Ukraine and Georgia display more cohesive national identities and stronger civil societies, which have supported the internalization of democratic values and the development of more resilient institutions. In these countries, revolutions have catalyzed not only political change but also the formation of collective narratives around sovereignty, civic engagement, and resistance to authoritarianism. Both have been more successful in translating popular mobilization into institutional reform, despite ongoing challenges like corruption and oligarchic influence.

The findings suggest that democratization is neither linear nor reducible to popular uprisings or electoral processes. It requires the alignment of structural conditions, elite incentives, and societal legitimacy. Revolutions serve as critical junctures, but their democratic potential depends on functioning institutions, social cohesion, and sustained political will.

The study also critiques universalist applications of democratization theories, showing how cultural and historical contexts condition political outcomes. While Lipset's modernization thesis highlights the role of economic development, it fails to address enduring informal power structures. Huntington's emphasis on political institutionalization is reaffirmed, but Kyrgyzstan illustrates the difficulty of achieving it without cultural and societal foundations.

Practically, the study argues that external democracy promotion must be more context-sensitive. Supporting civil society, political education, and grassroots activism is more effective than top-down engineering. Encouraging inclusive national identities and engaging with local sources of legitimacy—such as tribal or clan structures—are also vital. Ultimately, Kyrgyzstan, Ukraine, and Georgia illustrate that democracy cannot be imported but must be built from within, grounded in each society’s political culture, historical experience, and social dynamics.

GENÇLERDE ÇOCUKLUK ÇAĞI RUHSAL TRAVMALARININ ÇOCUK HAKLARINA YÖNELİK TUTUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Cezmi ERVÜZ**

Sena TÜRK***

Öz

Bu araştırma gençlerin çocukluk çağı ruhsal travma düzeylerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tarama modeline dayalı araştırmaya 342'si (%56,7) kadın ve 261'i (%43,3) erkek olmak üzere 603 genç katılmıştır. 18-25 yaş aralığındaki gençlerin yaş ortalaması $\bar{x}=20,39\pm1,80$ 'dur. Araştırmanın verileri kişisel bilgi formu ile Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği ve Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanı sıra Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Korelasyon analizinde çocuk haklarına ilişkin tutumlar ile duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ihmal ve fiziksel ihmal arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda gençlerin duygusal istismar düzeyleri arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının arttığı, fiziksel ihmal ve istismar düzeyleri arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının azaldığı saptanmıştır.

* Bu çalışma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 11.02.2025 tarih ve 01-24 karar sayılı etik kurul izni alınmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Artova Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, cervuz013@gmail.com, Tokat/Türkiye

*** Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, shu.senakaya@gmail.com, Sivas/Türkiye

Anahtar Kelimeler: İhmal, istismar, çocukluk çağı travmaları, çocuk hakları, gençler.

THE EFFECT OF CHILDHOOD TRAUMAS ON ATTITUDES TOWARDS CHILDREN'S RIGHTS IN YOUTH

Abstract

This study was conducted to examine the effect of young individuals' levels of childhood psychological trauma on their attitudes toward children's rights. The research, based on a survey model, included 603 young participants, of whom 342 (56.7%) were female and 261 (43.3%) were male. The participants were aged between 18 and 25 years, with a mean age of $\bar{x}=20.39\pm1.80$. Data were collected using a personal information form, the Childhood Trauma Questionnaire, and the Attitudes Toward Children's Rights Scale. In addition to descriptive statistics, Pearson correlation and multiple linear regression analyses were employed in data analysis. The correlation analysis revealed a significant negative relationship between attitudes toward children's rights and emotional abuse, physical abuse, sexual abuse, emotional neglect, and physical neglect. According to the results of the multiple linear regression analysis, it was found that as the level of emotional abuse increased, positive attitudes toward children's rights also increased, while higher levels of physical neglect and physical abuse were associated with a decrease in positive attitudes toward children's rights.

Keywords: Neglect, abuse, childhood traumas, child rights, youth.

1. GİRİŞ

Çocukluk, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişiminin temellerinin atıldığı, gelecekteki yaşamını şekillendiren kritik bir dönem olarak ifade edilmektedir (Yazıbaşı, 2017). Bu süreçte, çocukların özel bir ilgiye ve korunmaya ihtiyaç duyduğu hem ulusal hem de uluslararası hukuk metinlerinde önemle vurgulanmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne (BMÇHS) göre, "on sekiz yaşına kadar her insan çocuk olarak kabul edilmektedir" ve çocukların yüksek yararı gözetilerek korunmaları devletlerin temel

sorumlulukları arasında yer almaktadır (BMÇHS, 1989, Madde 1). Bu kapsamda çocukluk, yalnızca bir yaş aralığını değil, aynı zamanda yetişkinlikten farklı olarak özel koruma gerektiren bir yaşam evresini de ifade etmektedir.

Çocukların korunma ihtiyacı, onların fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerini tehdit eden risk faktörleri karşısında daha savunmasız olmalarından kaynaklanmaktadır (Türk ve Bilican-Gökkaya, 2023). Çocuklar, yetişkinlere kıyasla içinde bulundukları çevresel, ekonomik ve sosyal koşullara daha duyarlıdır ve bu durum, onların gelişimini olumsuz etkileyebilecek çeşitli risklere maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Bronfenbrenner, 1979; Shonkoff ve Phillips, 2000; Türk ve Ervüz, 2025). Özellikle sosyal ve ekonomik yoksunluğun olması, aile içi şiddet, ihmal ve istismar gibi faktörler, çocukların sağlıklı gelişimini tehdit eden temel unsurlar arasında yer almaktadır (Bowlby, 1988; Cicchetti ve Toth, 2005). Bu nedenle, çocukların güvenliğini sağlamak ve onların sağlıklı bir gelişim süreci geçirmelerini desteklemek amacıyla çocuk koruma sistemleri oluşturulmuştur (Ervüz ve Türk, 2025).

Türkiye’de çocukların korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler incelendiğinde 2005 yılında çıkarılan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nun bu alandaki temel çerçeveyi oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu kanun, çocuğun korunmasını gerektiren durumları tanımlamakta ve çocukların fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimlerinin desteklenmesine yönelik koruyucu ve destekleyici tedbirleri içermektedir (Resmî Gazete, 2005). Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 41. maddesi (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982), devletin çocukları her türlü ihmal ve istismardan koruma yükümlülüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu kapsamda günümüzde, Türkiye’de dahil olmak üzere çocuk haklarının korunması pek çok ülkenin birincil hedefleri arasında yer almaktadır (Ervüz ve Türk, 2025). Ancak konu hakkında çeşitli stratejilerin ve düzenlemelerin varlığına rağmen, hala pek çok çocuk travmatik yaşam deneyimlerine maruz kalabilmekte

ve çeşitli ihmal ve istismar olaylarının mağduru konumuna gelebilmektedir (Türk ve Ervüz, 2025). Bu tür durumlarda, çocukların yüksek yararını gözetken koruyucu, önleyici ve müdahaleci mekanizmaları içeren çocuk koruma sistemleri devreye girmektedir (Özler-Ervüz, 2022).

Çocukluk çağı ruhsal travmaları, bir kişinin yaşamının şekillendiği yıllarda yaşamış olduğu olumsuz deneyimleri içermektedir (Herman, 1997). Bu travmatik deneyimler genellikle istismar ve ihmal olmak üzere iki temel kategoride ele alınmaktadır. İstismar, çocuğun gelişimine zarar veren kasıtlı eylemler bütünü olarak tanımlanırken, ihmal ise çocuğun fiziksel, duygusal, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması veya görmezden gelinmesi olarak açıklanmaktadır (Güner-Yöyen, 2017). Bu kapsamda çocuk ihmali ve istismarı, çocuğun bakımından sorumlu olan ebeveyn veya yetişkinlerin, çocuğun fiziksel, duygusal ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilemesi, kısıtlaması ya da engellemesi şeklinde değerlendirilmektedir (Özgentürk, 2014; Türk vd., 2025). Daha detaylı bir biçimde değerlendirilecek olursa çocuğa yönelik istismar türleri fiziksel, duygusal ve cinsel istismar olmak üzere üç gruba ayrılırken, ihmal ise duygusal ihmal ve fiziksel ihmal olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir (Gilbert vd., 2009). Bunlara ek olarak literatürde çocuğun fiziksel veya duygusal gelişimini engelleyebilecek biçimde yaşına uygun olmayan işlerde çalıştırılması ya da çocuğa ekonomik sorumluluklar yüklenmesi gibi uygulamaların da farklı bir istismar biçimi olan ekonomik istismar olarak değerlendirildiği görülmektedir (Bruno, 2022).

İlk olarak fiziksel istismar, çocuğun sağlığı, gelişimi veya onuru için zararlı olan ya da zararlı sonuçlanma olasılığı bulunan, kasıtlı fiziksel güç kullanımı olarak ifade edilmektedir (WHO, 2025a). Fiziksel istismar, çocuğun fiziksel sağlığı üzerinde kalıcı yaralanmalara ve gelişimsel bozukluklara yol açabileceği gibi, bilişsel, duygusal ve sosyal alanlarda da derin etkiler bırakabilmektedir (Gilbert vd.,

2009). Fiziksel istismar, çocuk hakları perspektifinden değerlendirildiğinde, bireyin fiziksel bütünlüğüne zarar veren ve temel insan haklarını ihlal eden bir olgu olarak ele alınmaktadır (UNICEF, 2021). Öte yandan duygusal istismar ise çocuğun psikolojik ve duygusal gelişimini olumsuz yönde etkileyen, sistematik olarak maruz bırakıldığı sözel, davranışsal veya psikolojik zarar verici tutum ve eylemleri içeren bir istismar türüdür (WHO, 2025b). Duygusal istismar, çocuğun benlik saygısını zedeleyerek, kimlik gelişimini olumsuz etkileyebilmekte ve uzun vadede psikopatolojik riskleri artırabilmektedir (Hart ve Brassard, 2019). Bu durum, bireylerin yetişkinlik döneminde duygu düzenleme becerilerini ve kişilerarası ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Cicchetti ve Toth, 2005). Duygusal istismar, çocuk hakları perspektifinden değerlendirildiğinde, çocuğun gelişimsel bütünlüğünü tehdit eden ve psikososyal iyilik halini ciddi biçimde zedeleyen bir durum olarak ele alınmaktadır (UNICEF, 2021).

Cinsel istismar ise çocuğun gelişimsel düzeyine uygun olmayan, rızasının bulunmadığı, fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığına zarar verebilecek her türlü cinsel eylem, davranış veya teşhir davranışını içeren bir istismar türüdür (WHO, 2022). Cinsel istismar, fiziksel ve psikolojik boyutlarıyla en ağır travmatik yaşantılar arasında yer almakta olup, bireyin gelişim sürecinde derin ve kalıcı izler bırakmaktadır (Pereda vd., 2009). Cinsel istismar, çocuk hakları perspektifinden değerlendirildiğinde, çocuğun fiziksel ve psikososyal bütünlüğüne doğrudan zarar veren ağır bir insan hakkı ihlali olarak ele alınmaktadır (UNICEF, 2021). Son olarak ihmal, ebeveynlerin veya bakım verenlerin çocuğun temel fiziksel, duygusal, eğitsel ve tıbbi ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması veya bilinçli olarak ihmal etmesi durumudur (İnsan Hakları Derneği, 2008). Fiziksel ihmal, çocuğun yeterli beslenme, barınma ve sağlık hizmetlerine erişimini engellerken, duygusal ihmal, çocuğun sevgi, ilgi ve destekten yoksun bırakılmasını içermektedir (Dubowitz, 2013). Çocuk hakları

açısından değerlendirildiğinde ihmal, çocuğun sağlıklı büyüme ve gelişme hakkının ihlali olarak kabul edilmektedir (UNICEF, 2021).

Görüldüğü üzere çocukluk çağı ruhsal travmaları çok boyutlu bir kavramdır. Bu olumsuz yaşam deneyimleri bireylerin yalnızca çocukluk dönemlerini değil yaşam boyu süren bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini etkilemektedir (Maschi vd., 2013; Özler-Ervüz ve Öztürk, 2024). Bu yönüyle çocukluk çağı ruhsal travmalarının, bireylerin çocukluk kavramına yönelik algılarını ve çocuk haklarına yönelik tutumlarını da etkileyebileceği varsayılabilir. Bu noktada ise çocukluk çağı ruhsal travmaları sonucunda ortaya çıkan duygusal uyuşma (Glover, 1992), öğrenilmiş çaresizlik (Göğcegöz-Gül ve Eryılmaz, 2015) ve sosyal öğrenme (Bandura, 1967) gibi faktörlerin çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumları azaltabileceği; ya da travmanın neden olduğu farkındalık, empatik düşünme (Dou vd., 2022) ve travma sonrası büyüme (Tedeschi ve Calhoun, 2004) gibi durumların çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumları destekleyebileceği düşünülmektedir. Nitekim duygusal uyuşma ve öğrenilmiş çaresizlik gibi kavramlar bireylerin ciddi durumlara karşı tepkisiz kalmasına yol açabilirken (Aktan ve Yay, 2016) travma sonrası büyüme ve empati gibi kavramlar kişinin kendisine ve hayata karşı sorumluluk bilincini arttırabilmektedir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Bütün bu bilgiler ışığında çocuk haklarına ilişkin algı ve tutumların çocukluk çağında yaşanan travmatik deneyimlerden etkilenip etkilenmediği merak konusu olmuştur.

Buradan hareketle bu çalışmada, çocukluk çağı ruhsal travmalarının genç bireylerin çocuk haklarına yönelik tutumlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda genç bireylerin çocukluk çağı ruhsal travmalarının çocuk haklarına yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Alanyazında çocukluk çağı ruhsal travmalarının çocuk haklarına yönelik tutumlara etkisi, sınırlı sayıdaki çalışmaların bulgularında yer almaktadır (Türk vd.,

2024). Öte yandan bu iki değişkenin doğrudan ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürdeki bu boşluktan yola çıkarak mevcut çalışmanın çocuk koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi, travmaya duyarlı hukuk ve sosyal politika geliştirme süreçlerine rehberlik etmesi ve konu hakkında toplumsal farkındalığın artırılması adına geliştirilen stratejilere ışık tutması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, çocukluk çağı ruhsal travmalarının gençlerin çocuk haklarına yönelik tutumları üzerindeki etkisini incelemeye yönelik nicel bir araştırmadır. Araştırma kapsamında genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, değişkenler arasındaki muhtemel mevcut ilişkilerin varlığını, var ise yönünü ve düzeyini ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2003). Araştırmada, bağımsız değişken olarak çocukluk çağı ruhsal travmaları (duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ihmal ve fiziksel ihmal), bağımlı değişken olarak ise çocuk haklarına yönelik tutumlar ele alınmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki 18-25 yaş aralığındaki gençler oluşturmaktadır. Söz konusu yaş aralığındaki gençlerin kesin sayısına ilişkin veriler bulunmamaktadır. Bu kapsamda örneklem hacminin belirlenmesinde $n = (t^2 \times p \times q) \div d^2$ formülü kullanılabilmektedir (Cochran, 1963). Formül kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda $[n = (1,96)^2 \times (0,50) \times (0,50) \div (0,05)^2]$ evreni temsil edebilme gücüne sahip örneklem sayısının en az 384 olduğu görülmüştür.

Araştırmada kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak 603 katılımcıya ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada gençlerin sosyo-demografik özellikleriyle ilgili bilgi edinmek adına araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ile Çocukluk Çağı Ruhsal Travmaları Ölçeği ve Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği

Bernstein ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ölçek, bireylerin çocukluk dönemlerinde yaşadıkları istismar ve ihmal durumlarını değerlendirmeyi amaçlayan öz bildirim temelli bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Şar ve arkadaşları (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplamda 28 maddeden oluşmaktadır. Her madde 5 dereceli likert tipinde cevaplanmaktadır. Ölçekte duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ihmal ve fiziksel ihmal alt boyutları bulunmaktadır. Ayrıca travmanın inkarını ölçmek amacıyla üç madde bulunmaktadır. Minimizasyon boyutunu oluşturan bu maddeler ölçeğin toplam puanına dahil edilmemektedir. Yedi maddenin ters kodlandığı ölçeğin cinsel ve fiziksel istismar boyutlarında 5, fiziksel ihmal ve duygusal istismar boyutlarında 7, duygusal ihmal boyutunda 12 puanın aşılması pozitif bildirim olarak değerlendirilmektedir. Bu sınır toplam ölçekte 35'tir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için $\alpha=0,93$ 'tür. Bu araştırmada ise Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için $\alpha=0,92$; duygusal istismar için $\alpha=0,83$; fiziksel istismar için $\alpha=0,88$; cinsel istismar için $\alpha=0,92$; duygusal ihmal için $\alpha=0,87$ ve fiziksel ihmal için $\alpha=0,69$ 'dur.

Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği

Karaman-Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen ölçek, bireylerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını ölçmeyi amaçlayan öz bildirim temelli bir ölçme aracıdır. 19'u olumlu, 3'ü olumsuz toplamda 22 maddeden oluşan ölçek 5 dereceli likert tipinde cevaplanmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçekte yer alan olumsuz maddelerin ters kodlanmasıyla ölçekten toplam puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksekliği çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumların yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı Karaman-Kepenekçi'nin (2006) çalışmasında $\alpha=0,85$ olup bu araştırmada bu değer $\alpha=0,91$ 'dir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler, Google formlar aracılığıyla oluşturulan çevrimiçi ölçme aracı kullanılarak toplanmıştır. Kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak araştırma kapsamında 607 katılımcıya ulaşılmıştır.

Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle verilerin normalliği test edilmiştir. Yapılan çarpıklık ve basıklık analizinde ilgili katsayıların ± 3 aralığında yer aldığı ve verilerin normal dağılıma sahip olduğu saptanmıştır (Kline, 2016). Değişkenler arası ilişkilerin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi ile çocukluk çağı travmalarının çocuk haklarına ilişkin tutuma etkisinin incelenmesinde çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analizlerde elde edilen bulgular %95 güven aralığında 0,05 hata payında değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırmada değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler ve değişkenler arasındaki ilişkilere ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre gençlerin

çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ($\bar{x}=101,60\pm 11,41$) yüksek düzeyde olumlu olduğu saptanmıştır. Şar ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan puanlamaya göre gençler duygusal ($\bar{x}=8,62\pm 4,27$), fiziksel ($\bar{x}=6,49\pm 3,23$) ve cinsel istismar ($\bar{x}=6,33\pm 3,43$) boyutlarında pozitif bildirimde bulunmuştur.

Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde çocuk haklarına ilişkin tutum ile duygusal istismar ($r=-0,106$; $p<0,01$), fiziksel istismar ($r=-0,296$; $p<0,01$), cinsel istismar ($r=-0,095$; $p<0,05$), duygusal ihmal ($r=-0,141$; $p<0,01$) ve fiziksel ihmal ($r=-0,408$; $p<0,01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	n	$\bar{x}$	ss.	1	2	3	4	5
1. Duygusal İstismar	603	8,62	4,27	1				
2. Fiziksel İstismar	603	6,49	3,23	,673**	1			
3. Cinsel İstismar	603	6,33	3,43	,378**	,341**	1		
4. Duygusal İhmal	603	10,05	4,80	,667**	,519**	,241**	1	
5. Fiziksel İhmal	603	6,87	2,61	,459**	,479**	,274**	,544**	1
6. Çocuk Hakları Tutumu	603	101,60	11,41	-,106**	-,296**	-,095*	-,141**	-,408**

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

3.2. Çocukluk Çağı Ruhsal Travmalarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutuma Etkisi

Araştırma kapsamında gençlerin çocukluk çağı ruhsal travma düzeylerinin çocuk haklarına ilişkin tutumları üzerindeki etkiyi ortaya koymak adına çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analizde regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(5,597)}=33,962$; $p<0,05$). Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre cinsel istismar ($\beta=0,017$; $p>0,05$) ve duygusal ihmal ($\beta=0,090$; $p>0,05$) çocuk haklarına ilişkin tutum üzerinde anlamlı etkiye sahip değil iken duygusal istismar ($\beta=0,220$; $p<0,05$), fiziksel istismar ($\beta=-0,295$; $p<0,05$) ve fiziksel ihmal ($\beta=-0,421$; $p<0,05$) anlamlı düzeyde çocuk haklarına ilişkin tutumları etkilemektedir. Bulgulardan gençlerin duygusal istismar düzeyleri

arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının arttığı, fiziksel ihmal ve istismar düzeyleri arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumlarının azaldığı sonucuna ulaşılabilir. Öte yandan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki toplam varyansı açıklama düzeyinin %22 ($R^2=0,22$) olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Çocukluk Çağı Ruhsal Travmalarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutuma Etkisi

Değişkenler	B	S.H.	β	t	p	F	R^2
Duygusal İstismar	0,588	0,154	0,220	3,817	0,00*		
Fiziksel İstismar	-1,041	0,179	-0,295	-5,807	0,00*		
Cinsel İstismar	0,056	0,132	0,017	0,423	0,67	33,692*	0,22
Duygusal İhmal	0,213	0,124	0,090	1,724	0,09		
Fiziksel İhmal	-1,842	0,197	-0,421	-9,349	0,00*		

*p<0,05

4. TARTIŞMA

Bu araştırma gençlerde çocukluk çağı ruhsal travmalarının çocuk haklarına ilişkin tutumlar üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda uygulanan analizlerden elde edilen sonuçlar literatür kapsamında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın birinci bulgusu, gençlerde duygusal istismar düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumların arttığıdır. Alanyazında elde edilen bulgunun karşılaştırılabileceği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle söz konusu bulgunun tartışılması kuramsal açıklamalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Duygusal istismar, çocuğun psikolojik ve duygusal gelişimini olumsuz yönde etkileyen, her türlü tutum ve davranışı içermektedir (WHO, 2025b). Literatürde duygusal istismarın birey için oldukça yıkıcı sonuçları olduğundan söz edilmektedir. Bunlar; davranış problemleri, düşük benlik saygısı, madde bağımlılığı, kendine zarar verme davranışları, intihar, post-travmatik stres bozukluğu, sosyal ilişkilerde bozulma, kaygı bozuklukları, öğrenme güçlükleri, dışı vurum ve içe atım sorunları gibi daha pek çok faktörle

açıklanmaktadır (Arslan ve Balkis, 2016; Baskak, 2023; Türk ve Türk, 2024). Görüldüğü üzere duygusal istismarın bireyler için ciddi olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Ancak her travmatik deneyim bireyler üzerinde her zaman aynı etkiyi doğurmamakta, aksine olayların negatif etkileri bazen bireylerin olumlu çıkarımlar elde etmesine yol açabilmektedir. Bu noktada ise kişinin travmayı algılayış biçimi, travmayla baş etme yöntemi ve sorun çözme kapasitesi gibi bireysel özelliklerinin, travmanın sonuçları üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Akcan, 2018). Literatürde travma sonrası ortaya çıkan olumlu durumlar ise travma sonrası büyüme kavramıyla açıklanmaktadır. Travma sonrası büyüme, bireylerin yaşadıkları derin ve zorlayıcı yaşam krizlerinin ardından ortaya çıkan, genellikle uzun vadeli ve kalıcı nitelikteki olumlu psikolojik değişimleri ifade etmektedir. Bu tür bir büyüme süreci; kişilerin yaşamın değerini daha fazla takdir etmesine, sahip olunan şeylere karşı artan bir şükran duygusuna, kişilerarası ilişkilerde daha derin bağlar kurmaya, bireysel güç algısında artışa, geleceğe yönelik yeni yaşam fırsatları oluşturmaya ve ruhsal anlamda gelişim göstermeye neden olmaktadır (Tedeschi ve Calhoun, 2004; Yücel ve Öztürk, 2020). Travma sonrası büyümede, merhamet, yaşamın takdir edilmesi, bilgelik ve diğer insanlarla ilişki bağlarını güçlendirme gibi temaların güçlendiği de görülmektedir (Tedeschi vd., 1998). Böyle bir sürecin ardından bireylerin empatik yaklaşımlarında da olumlu değişimlerin yaşanabileceği düşünülmektedir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda empati ile travma sonrası büyüme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Dou vd., 2022). Dolayısıyla çocukluk çağında duygusal istismara uğrayan bireylerin travma sonrası büyüme ve olgunlaşma yaşamaları ile yetişkinlikte çocuklara karşı daha duyarlı hale gelmeleri beklenmektedir. Özellikle travma sonrası büyümenin empati duygusunu güçlendirmesi söz konusu duyarlılığı daha fazla arttırabilir. Böyle bir durumda ise bu kişilerin çocuk haklarına yönelik bakış

açılarının daha olumlu yönde gelişeceği ve çocukların haklarının korunması noktasında savunucu bir tutum sergileyecekleri düşünülmektedir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, gençlerde fiziksel istismar düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumların azaldığıdır. Alanyazında bulgunun karşılaştırılabileceği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda bulgu, kuramsal açıklamalar çerçevesinde tartışılmıştır. Fiziksel istismar, 18 yaşından küçük bir çocuk ya da gencin beden bütünlüğüne zarar verecek şekilde darp edilmesi, yaralanması ya da ciddi bir fiziksel zarar görme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmasıdır (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009). Bu istismar türü çocuklar üzerinden pek çok olumsuz etki meydana getirmektedir. Örneğin çocukluk döneminde maruz kalınan fiziksel istismar, bireylerin ilerleyen yaşlarda travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve kaygı bozuklukları gibi psikopatolojik durumlarla karşı karşıya gelmelerine zemin hazırlayabilmektedir (Cicchetti ve Toth, 2005). Öte yandan bu istismar türünün çocuğun kişilik gelişimi üzerinde bıraktığı etkiler oldukça dikkat çekicidir. Bu tür bir istismar, çocuğun özsaygısını zedelemekte, otorite figürlerinden korkmasına neden olmakta, kendini savunan ürkek bir tavır takınmasına yol açmakta ve öfke, çaresizlik ve aşağılanma duygularını yoğun olarak yaşamasına neden olmaktadır. Böyle bir ortamda ise çocuk yalnızca cezadan kaçınmak için olumlu davranış sergilemeyi öğrenmektedir (Polat, 2020). Bu noktada ise bazı bireylerin, şiddete karşı duyarsız hale gelebildikleri, şiddeti normalleştirebildikleri ve en önemlisi şiddeti bir çözüm yolu olarak kullanabildikleri görülmektedir. Nitekim şiddetin nesiller boyu aktarıldığı çoğu bilim insanı tarafından altı çizilen bir gerçektir. Bu görüşü destekleyen en önemli yaklaşımlardan birisi sosyal öğrenme kuramıdır. Bu kuram, bireylerin düşünme, plan yapma, algılama ve davranış biçimlerinin öğrenme yoluyla şekillendiğini savunmaktadır. 1950’lerde Rotter tarafından temelleri atılan ve Bandura tarafından geliştirilen bu kuram, insanların çevrelerinden başkalarını gözlemleyerek ve model alarak öğrendiklerini iddia

etmektedir. Davranışın öğrenilmesinde ise pekiştirme önemli bir rol oynamaktadır. Gözlemlenen bir davranışın çevre tarafından olumlu karşılanması, davranışın içselleştirilip tekrar edilme eğilimini artırırken; olumsuz karşılanan davranışların tekrarlanma olasılığı azalmaktadır (Bandura, 1967; Kelleci, 2023). Türkiye’deki aile içi şiddet döngülerine bakıldığında bu öğrenme sürecinin önemi vurucu bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda çocukluk çağında yaşanan fiziksel istismarın yetişkinlikte de fiziksel şiddetin olağan karşılanmasına, duygusal küntleşmeye ve duyarsızlığa neden olabileceği, nesliler boyu öğrenme yolu yoluyla ise fiziksel şiddetin bir çözüm aracı olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Böyle bir tabloda ise çocuk haklarına yönelik duyarlı ve olumlu bir tutumun gelişmesi mümkün görülmemektedir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu, gençlerde fiziksel ihmal düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumların azaldığıdır. Literatürde bu bulgunun tartışılabilceği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda bulgu, konuya ışık tutabilecek benzer çalışmaların bulguları dahilinde tartışılmıştır. Fiziksel ihmal, çocuğun temel yaşam gereksinimlerinin (beslenme, barınma, hijyen ve sağlık hizmetleri gibi) yetersiz karşılanması ya da tamamen göz ardı edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu ihmal türü, çocuğun fiziksel sağlığı üzerinde ciddi riskler oluştururken, gelişimsel gerilik, zayıf bağışıklık sistemi ve çeşitli kronik hastalıklar gibi olumsuz fiziksel sonuçların doğmasına neden olabilmektedir (Dubowitz vd., 2013; Rebbe, 2018). Öte yandan fiziksel ihmalin çocuk üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler yalnızca fiziksel bulgularla sınırlı değildir. Avdibegović ve Brkić (2020), ihmal mağduru çocukların istismar mağduru çocuklara nazaran daha fazla içselleştirilmiş semptomlar gösterdiklerini belirtmekte ve bu çocukların daha pasif davranışlar sergileyebildiklerinden, daha fazla içlerine kapandıklarından, çevresel ve sosyal uyaranlara karşı kayıtsız kalabildiklerinden, arkadaş edinme konusunda başarısız olabildiklerinden ve genellikle düşük akademik başarıya sahip olduklarından söz etmektedir. Yapılan farklı

araştırmalarda da benzer sonuçlara rastlamak mümkündür. İhmal edilmiş çocukların diğer çocuklarla daha az sosyal etkileşim kurdukları, etkileşimlerde kaçınmacı bir tavır sergiledikleri ve kendilerini sosyal olarak daha fazla izole ettikleri bazı çalışmaların bulguları arasındadır (Camras ve Rappaport, 1993; Hoffman-Plotkin ve Twentyman, 1984). Ayrıca ihmal edilen çocukların başkalarının duygusal ifadelerini anlamakta daha fazla zorluk çektiklerinden ve duyguları ayırt etme konusunda daha başarısız olduklarından da söz edilmektedir (Pollak vd., 2000). Tüm bu bulgular doğrultusunda, fiziksel ihmal mağduru kişilerin sosyal izolasyon, duygusal ifade güçlüğü ve çevresel duyarsızlık gibi deneyimlere daha açık oldukları söylenebilir. Bu durum, çocuk haklarının temelinde yer alan “bireyin değerli ve korunmaya layık olduğu” düşüncesiyle bağ kurmalarını güçleştirebilir. Diğer bir ifadeyle, erken yaşta ihmal deneyimi yaşayan bireyler, kendi haklarına yönelik farkındalık geliştirmekte ve bu hakların önemini içselleştirmekte zorlanıyor olabilirler. Bu nedenle fiziksel ihmal düzeyi arttıkça çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumların azalması, bireyin kendisine ve diğer çocuklara yönelik hak bilinci oluşturmamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada çocukluk çağı ruhsal travmalarının bireylerin çocuk haklarına ilişkin tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, çocuklukta yaşanan farklı türdeki olumsuz deneyimlerin, çocuk haklarına yönelik tutumları farklı şekillerde etkilediğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, duygusal istismar düzeyi arttıkça bireylerin çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumları da artış göstermektedir. Öte yandan fiziksel istismar ve fiziksel ihmalin çocuk haklarına ilişkin olumlu tutumları azalttığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda duygusal istismarın, bireyleri çocuk hakları konusunda daha bilinçli ve savunucu bir pozisyona yönlendirebildiği; fiziksel istismar ve fiziksel ihmalin ise çocuk

haklarına duyarlılıkta azalmaya sebep olabildiği görülmektedir. Bu durum, çocuklukta yaşanan olumsuz deneyimlerin sadece bireyin kendi psikososyal gelişimi üzerinde değil, aynı zamanda toplumun temel değerlerine, insan haklarına ve çocuk refahına ilişkin tutumları üzerinde de derin ve kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir. Bu bulgular, çocukluk çağındaki travmatik deneyimlerin uzun vadeli sosyal etkilerinin anlaşılması açısından önem taşımakta ve çocuk haklarına yönelik farkındalık çalışmalarının, bireysel geçmiş deneyimlerin etkisini göz önünde bulundurarak yürütülmesi gerektiğini düşündürmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir:

- Çocukluk döneminde istismar ve ihmalin önlenmesine yönelik aile eğitimleri, toplumsal farkındalık kampanyaları ve okul temelli müdahale programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Özellikle fiziksel istismar ve ihmal yaşamış bireylere yönelik, çocuk hakları temelli eğitim programları geliştirilerek bu bireylerin çocuk haklarına ilişkin olumlu tutum kazanmaları desteklenmelidir.
- Çocukluk çağında travma yaşamış bireylere yönelik psikolojik destek hizmetlerinde çocuk hakları bilincini güçlendirecek özel içerikler sunulmalı, yaşanan olumsuz deneyimlerin bir çocuk hakkı ihlali olduğu fikri desteklenmelidir. Bu durumun özellikle nesiller arası şiddet örüntülerinin engellenmesinde önemli olduğu düşünülmektedir.
- Türkiye'de henüz kurumsallaşmamış olan okul sosyal hizmeti uygulamalarının hayata geçirilmesi, çocukluk çağı travmalarının etkilerini erken dönemde tespit etmek ve çocuk hakları bilincini güçlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, okullarda görev yapacak sosyal hizmet

uzmanlarının, istismar ve ihmal öyküsü olan öğrencileri destekleyici bireysel ve grup çalışmaları yürütmesi, çocuk haklarına yönelik olumlu tutumların gelişimine katkı sağlayacaktır. Uzun vadede, okul sosyal hizmetinin yasal ve kurumsal altyapısının oluşturulması hem ruhsal travmaların etkilerinin azaltılması hem de çocuk haklarının korunması açısından öncelikli bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

- Araştırmanın tartışma bölümünden de anlaşılacağı üzere çocukluk çağı travmalarının çocuk haklarına ilişkin tutumları nasıl etkilediğini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Gelecekte konu üzerine daha geniş örneklemli ve boyamsal çalışmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan eder.

Etik Kurul Kararı:

Araştırmada Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 11.02.2025 tarih ve 01-24 karar sayılı etik kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akcan, G. (2018). Travma sonrası büyüme: Bir gözden geçirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 61-70.
- Aktan, C. C., & Yay, S. (2016). Öğrenilmiş çaresizlik ve değişime karşı pasif direnç. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(2), 58-71.
- Arslan, G., & Balkis, M. (2016). Ergenlerde duygusal istismar, problem davranışlar, özyeterlik ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 8-22.
<https://doi.org/10.19126/suje.35977>
- Avdibegović, E., & Brkić, M. (2020). Child neglect-causes and consequences. *Psychiatria Danubina*, 32(3), 337-342.
- Bandura, A. (1967). Social learning theory of identificatory processes. D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research* (s. 213-262) içinde. Rand McNally & Company.
- Baskak, İ. (2023). Çocuğa yönelik duygusal istismar. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 61-72.
<https://doi.org/10.57114/jswrpub.1233975>
- BMÇHS-Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf> adresinden 12 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Bruno, L. (2022). Economic abuse from child and youth perspectives: A review of the literature. *Social Inclusion*, 10(4), 29-38.
<https://doi.org/10.17645/si.v10i4.5396>

- Camras, L. A., & Rappaport, S. (1993). Conflict behaviors of maltreated and nonmaltreated children. *Child Abuse & Neglect*, 17(4), 455-464. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(93\)90020-6](https://doi.org/10.1016/0145-2134(93)90020-6)
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1(1), 409-438. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.1.102803.144029>
- Cochran, W.G. (1963). *Sampling technique* (2nd Ed.). John Wiley and Sons Inc.
- Dou, J., Liu, C., Xiong, R., Zhou, H., Lu, G., & Jia, L. (2022). Empathy and post-traumatic growth among Chinese community workers during the COVID-19 pandemic: roles of self-disclosure and social support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15739. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315739>
- Dubowitz, H. (2013). Neglect in children. *Pediatric Annals*, 42(4), e72-e76. <https://doi.org/10.3928/00904481-20130326-11>
- Ervüz, C., & Türk, A. (2025). Çocuk hakları perspektifinden koruyucu aile sisteminin değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2025(Aile Özel Sayısı Cilt -2 "Koruyucu Aile"), 449-480. <https://doi.org/10.21560/spcd.v2025i88554.1624518>
- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Child maltreatment: Burden and consequences in high-income countries. *Lancet*, 378, 68-81.
- Glover, H. (1992). Emotional numbing: A possible endorphin-mediated phenomenon associated with post-traumatic stress disorders and other allied psychopathologic states. *Journal of Traumatic Stress*, 5(4), 643-675. <https://doi.org/10.1002/jts.2490050413>
- Gül, I. G., & Eryılmaz, G. (2015). Travma sonrası stres bozukluğunun nörobiyolojisi: Bir gözden geçirme. *Klinik psikiyatri*, 18, 71-79.

- Güneri-Yöyen, E. (2017). Childhood trauma and self-respect. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 267-282. <https://doi.org/10.24289/ijsser.274033>
- Hart, S. N., & Brassard, M. R. (2019). Psychological maltreatment—A major child development and protection issue. *APSAC Advisor*, 31(3), 1-18.
- Herman, J. L. (1997). *Trauma and recovery: The aftermath of violence: From domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Hoffman-Plotkin, D., & Twentyman, C. T. (1984). A multimodal assessment of behavioral and cognitive deficits in abused and neglected preschoolers. *Child Development*, 55(3), 794-802. <https://www.jstor.org/stable/1130130>
- İnsan Hakları Derneği. (2008). *Çocuk ihmali ve istismarını önleme: Öğretmenler ve aileler için eğitim kılavuzu*. http://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/cocuk_ihmalini_ve_istismarini_onleme_ogretmenler_ve_aileler_icin_egitim_klavuzu.pdf adresinden 12 Nisan 2025 tarihinde alınmıştır.
- Karaman-Kepenekci, Y. (2006). A study of university students' attitudes towards children's rights in Turkey. *The International Journal of Children's Rights*, 14(3), 307-318. <http://dx.doi.org/10.1163/157181806778458095>
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın.
- Kelleci, A. (2023). Domestic violence & cycle of violence: Review study. *Faculty of Letters Journal of Social Sciences*, 47(1), 87-97.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th Ed.). Guilford Press.
- Maschi, T., Baer, J., Morrissey, M. B., & Moreno, C. (2013). The aftermath of childhood trauma on late life mental and physical health: A review of

- the literature. *Traumatology*, 19(1), 49-64.
<https://doi.org/10.1177/1534765612437377>
- Özgentürk, İ. (2014). Child abuse and neglect. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 265-278.
- Özler-Ervüz, F. (2022). Türkiye’de korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik kuruluş bakım hizmetleri. F. Yaman & C. Ervüz (Ed.), *Çocuk Koruma Sistemleri Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla* (ss. 205-221) içinde. Nobel Yayınları.
- Özler-Ervüz, F. ve Öztürk, M. (2024). Üniversite öğrencilerinin genel aidiyet duygularının belirleyicileri: Anne-baba tutumları ve bağlanma stilleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(3), 493-513.
- Pelendecioğlu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 49-62.
- Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: a meta-analysis. *Clinical psychology review*, 29(4), 328-338.
<https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.02.007>
- Polat, O. (2020). Fiziksel istismar ve dayak. *O Benim de Çocuğum Dergisi*, 8-23.
- Pollak, S. D., Cicchetti, D., Hornung, K., & Reed, A. (2000). Recognizing emotion in faces: Developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental Psychology*, 36(5), 679-688.
- Rebbe, R. (2018). What is neglect? State legal definitions in the United States. *Child maltreatment*, 23(3), 303-315.
<https://doi.org/10.1177/1077559518767337>
- Resmî Gazete. (2005). Çocuk Koruma Kanunu (Kanun No. 5395, Kabul Tarihi: 3 Temmuz 2005, T.C. Resmî Gazete, 25876).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf> adresinden 25 Mart 2025 tarihinde alınmıştır.

- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academies Press.
- Şar, V., Öztürk, P. E., & İkikardeş, E. (2012). Çocukluk çağı ruhsal travma ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliği. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 32(4), 1054-1063.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic growth: Conceptual issues. R. G. Tedeschi vd. (Ed.), *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis* (s. 1-22) içinde. Routledge.
- Türk, A., & Bilican-Gökkaya, V. (2023). Deprem sonrası çocukların karşılaşılabileceği psikososyal riskler ve sosyal hizmet. İ. Aydemir & M. Öztürk (Ed.), *Afet ve Krizlerde Sosyal Hizmet* (ss. 163-187) içinde. Akademisyen Kitabevi.
- Türk, A., & Ervüz, C. (2025). Üniversite öğrencilerinin sosyodemografik değişkenler açısından çocuk cinsel istismarcılarına yönelik bilgi ve farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 585-598. <https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1658185>
- Türk, A., & Türk, S. (2024). Gençlerde kimyasal bağımlılıklar ve sosyal hizmet. B. Erkoç (Ed.), *Gençlik ve Sosyal Hizmet* (ss. 95-125) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türk, A., Işık, A., Atmaca, Y. E., Çelik, E., Çulha, B., & Kolcu, K. (2024). Sosyal hizmet öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 163-175. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.1522609>

- Türk, A., Türk, S., & Öztürk, M. (2025). Çocukluk çağı ruhsal travmalarının umutsuzluk üzerine etkisinin incelenmesi. D. Solisworo (Ed.), *Bingöl 4th International Conference on Social Sciences* (ss. 263-269) içinde. Academy Global Publishing House.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *T.C. Anayasası*. <https://www.anayasa.gov.tr> adresinden 25 Mart 2025 tarihinde alınmıştır.
- UNICEF. (2021). *Every child is protected from violence and exploitation. Global Annual Results Report*. <https://www.unicef.org/media/121671/file/%20Global-annual-results-report-2021-goal-area-3.pdf> adresinden 2 Nisan 2025 tarihinde alınmıştır.
- WHO-World Health Organization (2025a). *Lifetime prevalence of physical abuse for children aged <18 years (%)*. <https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4466> adresinden 2 Nisan 2025 tarihinde alınmıştır.
- WHO-World Health Organization (2025b). *Lifetime prevalence of emotional abuse for children aged <18 years (%)*. <https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4467> adresinden 10 Nisan 2025 tarihinde alınmıştır.
- WHO-World Health Organization. (2022). *Violence against children*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children> adresinden 10 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Yazıbaşı, M. (2017). Çocukluk döneminde din ve din eğitiminin çocuklara kazandırdıkları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 309-326.
- Yücel, D., & Öztürk, E. (2020). Evli çiftlerde çocukluk çağı ruhsal travmaları ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide eş desteğinin aracılık rolü.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Childhood is a critical developmental period that lays the foundation for an individual's physical, emotional, and social well-being. During this stage, children are more vulnerable to environmental risks such as abuse and neglect, which can lead to lasting psychological trauma. While both national and international legal instruments, including the United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC), emphasize the necessity of safeguarding children's rights, violations still occur globally, including in Turkey. These violations, including physical, emotional, and sexual abuse as well as neglect, may significantly affect individuals' perceptions and attitudes toward children's rights in later life.

Childhood traumas have lifelong implications, impacting not only mental health and interpersonal relationships but also cognitive and moral development, including the formation of social values such as empathy and justice. Within this framework, it is important to explore how adverse childhood experiences shape young people's attitudes toward children's rights. The current study aims to fill this gap in literature by examining the impact of childhood psychological traumas on young people's attitudes toward children's rights. The underlying hypothesis is that different types of traumas may influence these attitudes in varying ways, either diminishing sensitivity due to emotional numbing and learned helplessness or enhancing awareness through post-traumatic growth and empathy.

Method

This quantitative study employed a correlational survey model to investigate the effects of childhood traumas on youth attitudes toward children's rights. The sample consisted of 603 participants aged 18 to 25, selected through convenience and snowball sampling. Among the participants, 342 were female (56.7%) and 261 were male (43.3%), with a mean age of 20.39 (SD = 1.80).

Data collection tools included a personal information form, the Childhood Trauma Questionnaire (CTQ), and the Attitudes Toward Children's Rights Scale (ATCRS). The CTQ measures five trauma subtypes: emotional abuse, physical abuse, sexual abuse, emotional neglect, and physical neglect. The ATCRS assesses general attitudes toward children's rights and consists of 22 Likert-type items. Internal consistency reliability coefficients were high for both scales, with Cronbach's alpha values exceeding 0.90.

Data were collected via online forms, and analyses were performed using SPSS 25.0. Preliminary tests indicated normal distribution. Pearson correlation was used to examine relationships between variables, and multiple linear regression was applied to evaluate the predictive power of childhood trauma on attitudes toward children's rights.

Findings

Descriptive statistics indicated that participants reported relatively high levels of positive attitudes toward children's rights ($\bar{x}=101.60\pm11.41$). However, significant proportions of the sample also reported experiences of emotional abuse ($\bar{x}=8.62\pm4.27$), physical abuse ($\bar{x}=6.49\pm3.23$), and sexual abuse ($\bar{x}=6.33\pm3.43$).

Correlation analyses revealed that attitudes toward children's rights were significantly negatively correlated with emotional abuse ($r=-0.106$), physical abuse ($r=-0.296$), sexual abuse ($r=-0.095$), emotional neglect ($r=-0.141$), and physical neglect ($r=-0.408$). These findings suggest that as trauma exposure increases, positive attitudes toward children's rights tend to decrease.

Interestingly, multiple regression analysis revealed a more nuanced picture. Emotional abuse had a positive effect on attitudes toward children's rights ($\beta=0.220$, $p<0.05$), indicating that individuals who experienced emotional abuse may develop stronger sensitivity to child rights issues, potentially due to post-traumatic growth. In contrast, physical abuse ($\beta=-0.295$, $p<0.05$) and physical neglect ($\beta=-0.421$, $p<0.05$) were found to significantly reduce positive attitudes toward children's rights. The model explained 22% of the variance in children's rights attitudes ($R^2=0.22$, $F=33.692$, $p<0.05$).

Conclusion and Discussion

The results of this study underscore the complex relationship between childhood trauma and attitudes toward children's rights. While physical abuse and neglect are associated with decreased sensitivity, possibly due to learned helplessness and normalization of violence, emotional abuse appears to foster

increased awareness and empathy. This paradoxical finding may be explained through the lens of post-traumatic growth theory, which suggests that some individuals undergo personal development and acquire a heightened sense of social responsibility after traumatic experiences.

In contrast, physical neglect was associated with reduced social engagement and awareness, potentially impeding the development of moral reasoning regarding child welfare. Physical abuse may also desensitize individuals, especially when violence is normalized through intergenerational transmission and social learning.

These findings have important implications for child protection policies, education, and trauma-informed practices. Preventive strategies should include public awareness campaigns, parent training, and the institutionalization of school social work services. Furthermore, trauma-exposed youth should receive psychological support that includes human rights education, helping them reframe their experiences and develop positive social values.

Future research should focus on longitudinal studies to explore causal relationships and include qualitative methods to capture the subjective narratives behind these attitudes. This study contributes to the limited literature on the intersection of childhood trauma and child rights awareness, highlighting the need for holistic interventions that consider both individual histories and societal responsibilities.

THE EFFECT OF JUMPING ROPE EXERCISES ON PHYSICAL FITNESS LEVELS OF CHILDREN

Doğan IŞILDAR*

Hakan ACAR**

Abstract

This study was conducted to examine the effects of jump rope exercises on physical fitness levels in children. 120 students participated in the study. The participants were divided into two groups as training and control groups. Jump rope program was applied to the training group three days per week. At the beginning and end of the 12-week study, measurements from the fitnessgram test battery were applied to all students and the data obtained were evaluated in SPSS 21.0 program. T-test was used, statistical significance level was taken as $p<0.05$. When the pre-test and post-test results of the control group were compared, it was determined that there were no difference in curl-up and flexed arm measurement averages ($p>0.05$), while there were differences in push-up, flexibility left, and trunk lift tests ($p<0.05$). In the training group, significant difference determined in all measurements ($p<0.05$). When the post-test control and training group measurements were compared, it was found that there was difference in push-up, curl-up and flexibility right measurements ($p<0.05$). As a result, it was determined that jump rope exercises have a positive effect on push-ups, curl-ups and flexibility

* Yüksek Lisans, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, isildar_dgn@hotmail.com, Zonguldak/Türkiye

** Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, hakanacar1979@gmail.com, Zonguldak/Türkiye

right mean values and it may be recommended to include in physical education lessons.

Keywords; *Jumping rope, Physical fitness, Exercise, Sport, Physical education*

İP ATLAMA EGZERSİZLERİNİN ÇOCUKLARIN FİZİKSEL UYGUNLUK DÜZEYLERİNE ETKİSİ

Öz

Bu çalışmanın amacı, ip atlama egzersizlerinin çocukların fiziksel uygunluk düzeylerine etkilerini incelemektir. Çalışmada 120 öğrenci yer almıştır. Çalışmada antrenman ve kontrol grubu oluşturulmuş, antrenman grubuna haftada 3 gün ip atlama programı uygulanmıştır. 12 haftalık çalışmanın başlangıcında ve sonunda tüm öğrencilere fitnessgram test bataryası ölçümlerden uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS 21.0 programında değerlendirilmiştir. Bağımlı ve bağımsız gruplarda t testi uygulanmış, istatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak alınmıştır. Kontrol grubunun ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında mekik ve bükülü kol ölçüm ortalamalarında anlamlı fark olmadığı ($p>0.05$), şınav, esneklik sol, gövde kaldırma testlerinde ise anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Antrenman grubunda ise tüm ölçümlerde anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Son test kontrol ve antrenman grubu ölçüm ortalamaları karşılaştırıldığında şınav, mekik ve esneklik sağ ölçümlerinde anlamlı fark olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Sonuç olarak ip atlama egzersizlerinin şınav, mekik ve esneklik sağ ortalama değerlerine olumlu etki ettiği tespit edilmiştir ve beden eğitimi ders içeriklerinde yer alması tavsiye edilebilir.

Anahtar kelimeler; *İp atlama, Fiziksel uygunluk, Egzersiz, Spor, Beden eğitimi*

1. INTRODUCTION

Physical fitness is a concept that typically includes various characteristics such as endurance, muscular endurance, muscular strength, cardiorespiratory endurance, flexibility, speed, balance, agility, body composition and reaction time. These characteristics are important for both sports performance and

general health. It is widely accepted that physical fitness plays a critical role in determining an individual's overall performance level and maintaining health (Graham et al., 2001). Health-related fitness includes muscular strength and endurance, cardiorespiratory fitness, flexibility and body composition, while performance-related fitness includes characteristics such as coordination, agility, speed and explosive strength. These two types of fitness play different but complementary roles in maintaining an individual's general health and enhancing sport performance. While fitness associated with health aims to improve the overall quality of life, physical fitness associated with performance aims to achieve a high level of performance, especially in sportive activities. In this context, for a healthy individual, adopting a balanced approach to both general fitness and performance-oriented fitness can ensure the effective implementation of a holistic health and sport program (Graham et al., 2001, Özer and Özer, 2007). For this reason, it is important to determine physical fitness especially in young age groups and some methods are used for this purpose.

One of these methods, the fitnessGram Test Battery, which was designed as a simple measurement method and used to determine a child's athletic performance parameters, was first developed by Charles L. Sterling in 1977, and since 1981, the test has been used for educational purposes by Charles L. Sterling at the Cooper Institute for Aerobics Research. Since 2013, it has been developed with software and the test has created the opportunity for physical education teachers and coaches around the world to learn about children's health, fitness levels and physical fitness (Raj and Maniazhagu 2022).

Considering that there are generally limited opportunities especially in schools, fitnessgram tests can be considered as a suitable method for physical education teachers to determine the physical fitness levels of their students and to follow

their development. In today's world and especially during the pandemic period, the restriction of children's movement areas is a negative situation for children at developmental level. Furthermore, we can say that the exam-centred education system encourages a sedentary lifestyle by limiting the time that children need to spend on social activities. This situation increases the importance of physical education courses that can fulfil the needs of movement required for children to maintain their development in a healthy way. When we consider the fact that space and opportunities are limited in lesson activities, it would be useful to include and diversify applicable activities in the lesson curricula. For this purpose, jumping rope games and activities, which are especially low-cost, effective and applicable everywhere, which almost everyone can do, which are known to be fun and contribute to the development of motor skills, can provide the expected benefit from these lessons.

Jumping rope is an effective physical activity and it may be preferred because it is a low-cost activity that can be applied with simple materials. It is a widely used exercise method for athletes to increase their coordination, improve their jumping ability and maintain their overall levels of physical fitness. Jumping rope exercises have positive effects on, muscle strength, cardiovascular harmony, endurance, flexibility, balance, vertical jumping, coordination, speed, bone density and skills development (Carazo and Moncada 2015). Jumping rope exercises, which stand out as a pleasant and fun activity for children, offer many advantages that support physical activity. This activity not only provides children with the opportunity to have a fun time, but also provides many health benefits (İri and Aktuğ 2017).

The formation of a healthy physical structure, especially before and at the beginning of adolescence, when rapid changes and developments are

experienced, is very important for a healthy life in later ages. Physical development is particularly critical for children. Starting sports in childhood represents a vital phase. This phase usually begins at school age and leads to an increase in muscle strength with age (Nuttall 2015). Although it varies relatively depending on individual and environmental factors, it is very important to provide students with effective and correct physical activities for a healthy development during the growth spurt period, which starts at an average age of 11 years and usually lasts 2-3 years. There are many studies on the effects of jumping rope on children (Nuttall 2015, Aksoy 2022, Chen and Lin 2012). However, when the literature was examined, no studies were found in which 12-week jumping rope exercises were evaluated with fitnessgram tests in children aged 10-12 years, who are in a critical period. The study have some limitations; uncontrolled variables like participants' dietary habits and extracurricular physical activity may have influenced results. Future studies should track these factors. This study was conducted to investigate the effects of jumping rope exercises on physical fitness levels in children aged 10-12 years.

2. METHOD

2.1. Participants

Study group consisted of a total of randomly selected 120 students, 68 girls and 52 boys, aged 10-12 years who were studying in xxxx. Voluntary participation forms were taken from all student's families. For the study, xxxx University 12/09/2023 dated 2023/16 numbered ethics committee approval was received.

2.2. Procedures

The curl up, trunk lift, flexed arm hang and sit and reach test from the fitnessgram Test Batteries were applied in the multi-purpose sports hall of xxx

Secondary School. The students were informed about each measurement tool and test before participating in the measurements, and necessary measures were taken to increase the motivation of the students during the test. Detailed information about the health status of the students was collected before participating in the measurements and healthy students were included. Permissions were taken from the parents of the students. Before the tests, the students made 30 minutes of warm-up exercises.

2.3. Measurements of Height and Body Weight

The height of the students who participated in the study was measured with bare feet and by using a Sega brand height measuring device with a sensitivity of 0.01 cm. Body weight was measured with a Baster brand scale with a sensitivity of 0.1 kg.

2.4. Body mass index (BMI)

Body Mass Index (BMI) of the students was calculated by dividing the body weight (kg) by the square metre (m²) of the height (Muratlı 2013).

2.5. Fitnessgram Test Battery

In this study, it was performed twice as pre-test and post-test. Fitnessgram test battery tests applied for physical fitness measurements were curl up, trunk lift test, sit and reach test, flexed arm hang test, and push-up tests.

2.6. Curl-Up

Students were placed on their backs on the gymnastics mat, feet slightly apart with the soles of the feet on the floor, arms parallel to the body and palms placed on the mat. In accordance with the protocol of the fitnessgram test

battery, this test, which was performed with a two-minute audio recording, was performed by determining the starting and ending positions. It was performed twice and 2-minute rest was given after each movement. The scores of the students who did not act according to the instructions were not taken into account. The measurements of the students who successfully completed the test were recorded at the end of two trials and the best score was recorded in seconds (Masterson 1991).

2.7. Trunk Lift Test

Students were placed on the gymnastics mat in a prone position, with their feet adjacent to each other and their kneecaps outside the mat. The hands were fixed in the groin area, the eyes were focused on the mat and held on an object while the body was pulled up slowly and in a controlled manner. Students waited at the highest point where they could lift their body upwards, the distance between the chin of the subject and the cushion was recorded as the subject's score, and they maintained the posture for 1-2 seconds. A two-minute rest was given during each trial and tests that were not performed as instructed were invalidated. The best score in two measurements was recorded in centimetres (Masterson 1991).

2.8. Flexed Arm Hang Test

The students were taught the overhand (claw) grip technique as a bar holding technique in detail. The students placed their hands on a shoulder-width horizontal bar and lifted their body to a hanging position. After the hands were placed with the palms facing their faces and the arms were slightly bent, they remained hanging. If the students' chin touched the bar, if their chin was above the bar, if their head was back while their chin was above the bar and if their chin fell below the bar level, the time was stopped and the test was finished

and not scored. A two-minute break was given at the end of each test. Test time was measured in seconds and the best score after two repetitions was recorded (Masterson 1991).

2.9. Sit and Reach Test

The leg of the athlete to be measured was placed tensely on the measuring table without bending the sole of the foot and the other leg was kept on the floor in a position where the knees were bent. Hands were placed on top of each other and the athlete pushed the object on the table forwards with a slow and controlled movement and was asked to maintain the position for 1-2 seconds. The same movement was repeated by changing the feet. After two repetitions, the best measurement in centimetres was recorded (Masterson 1991).

2.10. Push-up

The arms were shown shoulder-width apart, feet together and the body in a tense position. While performing the movement, the angle at the elbow was shown to be 90 degrees and the push-up movement was recorded every 3 seconds. The test was not valid if the students made two mistakes and broke the rhythm (Masterson 1991).

2.11. Jumping Rope

Jumping rope exercises were designed by taking the opinions and approvals of three faculty members who had previously worked on this subject in the field of sports sciences. These exercises were designed and applied to each student 3 days a week, for a total of 10 minutes per day for 12 weeks, consisting of five sets of two minutes, 2 minutes of jumping rope, 2 minutes of rest, 2 minutes of jumping rope, 2 minutes of rest, 2 minutes of jumping rope, 2 minutes of rest, 2

minutes of jumping rope, 2 minutes of jumping rope, 2 minutes of jumping rope, respectively. Warm-up and stretching exercises were performed for 10 minutes before each exercise and cool-down exercises were performed for 10 minutes after the exercise. All of the participants were given exercises to learn the skill of jumping rope by jumping with both feet before starting the exercises, and the important points in jumping rope (looking across while jumping rope, jumping 3-5 cm above the ground while jumping rope and not jumping on the heel, etc.) were explained. There was no one among the participants who could not continue smoothly. Jumping rope program was applied to the training group for a total of 10 minutes a day, 3 days a week. The program was applied to the students on Mondays, Wednesdays and Fridays between 11:40 and 12:20 at lunch time for 12 weeks. Jumping rope exercises were performed on Mondays by jumping rope as many times as possible with both feet, on Wednesdays by jumping left and right, and on Fridays by jumping back and forth with both feet. In rope jump exercise adjustable standard ropes with a length of 280 cm, a weight of 80 gr and a rope diameter of 4.5 mm were used. No jumping rope exercises were applied to the control group, and the control group only attended classes in accordance with the physical education curriculum in the Ministry of National Education.

2.12. Data Analysis

SPSS 21.0 software was used for data analysis. For descriptive statistical analysis of the data, parameters such as mean, standard deviation and frequency percentage were used to describe the characteristics of the research group. Independent-sample t test was used to compare the data between the groups. The level of statistical significance was determined as $p < 0.05$.

3.RESULTS

Table 1. Rope-Jump Training Program

Week	Day	Warm up	Exercise	Time	Cool down
1-12	Monday	10 min.	Duble feet jump	2 min rope jump- 2min rest (X5) (20 minutes)	10 min.
	Wednesday		Right and left feet jump		
	Friday		Double feet forward and backward jump		

Table 2. Age, Height, Body Weight and BMI Values of the Participants

		n	min	max	$\bar{x}$	sd
Training Group	Age (year)	60	10.00	12.00	11.03	8.22
	Height (cm)	60	132.00	166.00	145.32	8.09
	Weight (kg)	60	25.00	56.00	36.24	6.64
	BMI (kg/m ²)	60	13.32	25.44	17.05	2.08
Control Group	Age(year)	60	10.00	12.00	10.93	8.80
	Height (cm)	60	126.00	164.00	144.95	9.12
	Weight (kg)	60	23.00	60.00	36.13	8.42
	BMI (kg/m ²)	60	13.65	25.08	16.99	2.46

The height, body weight and BMI averages of the children measured in the study are given in Table 1. When the general averages are examined, the average age in the training group was 11.03 (cm), while it was 10.93 (cm) for the students in the control group. The average height in the training group was 145.32 (cm), while it was 144.95 (cm) for the students in the control group. The average body weight of the students in the training group was 36.24 (kg), while it was 36.13 (kg) for the students in the control group. The average BMI of the

students was determined as 17.05 (kg/m²), and the average BMI of the students in the control group was determined as 16.99 (kg/m²).

Table 3. Control Group Pre-Test - Post-Test Comparison

		n	$\bar{x}$	sd	difference	p
Push-up	Pre-test	60	6.35	4.07	0.767	0.001*
	Post-test		7.12	3.79		
Curl-up	Pre-test	60	8.68	3.84	0.367	0.086
	Post-test		9.05	4.05		
Trunk lift	Pre-test	60	20.95	4.84	1.017	0.001*
	Post-test		21.97	4.36		
Flexibility Right	Pre-test	60	15.83	3.40	1.400	0.000*
	Post-test		17.23	2.17		
Flexibility Left	Pre-test	60	16.00	3.24	1.233	0.000*
	Post-test		17.23	2.20		
Flexed Arm	Pre-test	60	7.95	6.24	0.283	0.217
	Post-test		8.23	5.72		

(p<0.05*)

According to the pre-test post-test comparison of the measurements made in the control group, a statistically significant difference (p<0.05) was found in push-up, trunk lift, flexibility right and flexibility left measurements, while there was no significant difference in curl-up and flexed arm measurements (p>0.05).

Table 4. Training Group Pre-Test - Post-Test Comparison

		n	$\bar{x}$	sd	difference	p
Push-up	Pre-test	60	7.22	3.91	1.933	0.000*
	Post-test		9.15	4.23		
Curl-up	Pre-test	60	8.87	3.97	2.917	0.000*
	Post-test		11.78	4.25		
Trunk lift	Pre-test	60	20.05	4.30	2.617	0.000*
	Post-test		22.67	4.29		
Flexibility Right	Pre-test	60	15.55	2.82	2.700	0.000*
	Post-test		18.25	2.41		
Flexibility Left	Pre-test	60	15.97	3.05	2.117	0.000*
	Post-test		18.08	2.75		
Flexed Arm	Pre-test	60	8.38	5.36	1.517	0.000*
	Post-test		9.90	5.46		

(p<0.05*)

According to the pre-test post-test comparison of the measurements made in the training group, a statistically significant difference was found in all measurements ($p < 0.05$).

Table 5. Training and Control Group Pre-Test - Post-Test Comparison of Female Students

			n	$\bar{x}$	sd	difference	p
Push-up	Training Group	Pre-test	30	5.17	2.70	2.067	0.002*
		Post-test	30	7.23	3.43		
	Control Group	Pre-test	38	4.55	2.44	0.763	0.001*
		Post-test	38	5.32	2.41		
Curl-up	Training Group	Pre-test	30	7.17	3.85	2.900	0.000*
		Post-test	30	10.07	4.03		
	Control Group	Pre-test	38	7.05	3.19	0.158	0.474
		Post-test	38	7.21	3.25		
Trunk lift	Training Group	Pre-test	30	20.23	5.08	2.400	0.000*
		Post-test	30	22.63	4.68		
	Control Group	Pre-test	38	21.21	5.34	0.395	0.257
		Post-test	38	21.61	4.50		
Flexibility Right	Training Group	Pre-test	30	15.57	3.17	3.200	0.000*
		Post-test	30	18.77	2.93		
	Control Group	Pre-test	38	15.82	3.26	1.263	0.001*
		Post-test	38	17.08	2.02		
Flexibility Left	Training Group	Pre-test	30	15.83	3.30	2.933	0.000*
		Post-test	30	18.77	2.93		
	Control Group	Pre-test	38	15.92	3.15	1.184	0.001*
		Post-test	38	17.11	2.04		
Flexed Arm	Training Group	Pre-test	30	5.67	3.72	1.667	0.000*
		Post-test	30	7.33	3.67		
	Control Group	Pre-test	38	4.74	2.79	0.395	0.049*
		Post-test	38	5.13	2.23		

($p < 0.05$ *)

When the measurements were evaluated according to gender, a statistically significant difference was found between control and training groups in females in push-ups, curl-ups, trunk lifts, flexibility right, flexibility left and flexed arm measurements ($p < 0.05$).

Table 6. Training and control group pre-test - post-test comparison of male students

			n	$\bar{x}$	sd	difference	p
Push-up	Training Group	Pre-test	30	9.27	3.89	1.800	0.004*
		Post-test	30	11.07	4.12		
	Control Group	Pre-test	22	9.45	4.50	0.773	0.101
		Post-test	22	10.23	3.75		
Curl-up	Training Group	Pre-test	30	10.57	3.36	2.933	0.001*
		Post-test	30	13.50	3.79		
	Control Group	Pre-test	22	11.50	3.23	0.727	0.104
		Post-test	22	12.23	3.28		
Trunk lift	Training Group	Pre-test	30	19.87	3.42	2.833	0.000*
		Post-test	30	22.70	3.93		
	Control Group	Pre-test	22	20.50	3.92	2.091	0.000*
		Post-test	22	22.59	4.15		
Flexibility Right	Training Group	Pre-test	30	30	15.53	2.47	2.200
		Post-test	30	30	17.73		
	Control Group	Pre-test	22	15.86	3.69	1.636	0.010*
		Post-test	22	17.50	2.44		
Flexibility Left	Training Group	Pre-test	30	16.10	2.82	1.300	0.041*
		Post-test	30	17.40	2.42		
	Control Group	Pre-test	22	16.14	3.47	1.318	0.010*
		Post-test	22	17.45	2.48		
Flexed Arm	Training Group	Pre-test	30	11.10	5.43	1.367	0.038*
		Post-test	30	12.47	5.79		
	Control Group	Pre-test	22	13.50	6.69	0.091	0.864
		Post-test	22	13.59	5.97		

(p<0.05*)

A statistically significant difference was found in push-up, curl-up, trunk lift, flexibility left and flexed arm values of the male students in the training group (p<0.05).

Table 7. Comparison of Pre-Test and Post-Test Results Between Groups

		n	$\bar{x}$	sd	t	p
Push-up pre-test	Training Group	60	7.22	3.91	-1.189	0.237
	Control Group	60	6.35	4.07		
Push-up post-test	Training Group	60	9.15	4.23	-2.776	0.006*
	Control Group	60	7.12	3.79		
Curl-up pre-test	Training Group	60	8.87	3.84	-0.257	0.798
	Control Group	60	8.68	3.97		
Curl-up post-test	Training Group	60	11.78	4.25	-3.609	0.000*
	Control Group	60	9.05	4.05		

Trunk lift pre-test	Training Group	60	20.05	4.30	1.076	0.284
	Control Group	60	20.95	4.84		
Trunk lift post-test	Training Group	60	22.67	4.29	-0.886	0.377
	Control Group	60	21.97	4.36		
Flexibility Right pre-test	Training Group	60	15.55	2.82	0.497	0.620
	Control Group	60	15.83	3.40		
Flexibility Right post-test	Training Group	60	18.25	2.41	-2.425	0.017*
	Control Group	60	17.23	2.17		
Flexibility Left pre-test	Training Group	60	15.97	3.05	0.058	0.954
	Control Group	60	16.00	3.24		
Flexibility Left post-test	Training Group	60	18.08	2.75	-1.870	0.064
	Control Group	60	17.23	2.20		
Flexed Arm pre-test	Training Group	60	8.38	5.36	-0.408	0.684
	Control Group	60	7.95	6.24		
Flexed Arm post-test	Training Group	60	9.90	5.46	-1.633	0.105
	Control Group	60	8.23	5.72		

($p < 0.05^*$)

When the training and control groups were compared, a statistically significant difference was found in the post-test push-up, curl-up and flexibility right measurements ($p < 0.05$)

4. DISCUSSION

In this study, the effects of regular jumping rope exercises on the physical fitness levels of children were examined in line with the data obtained. A significant increase was found in mean curl-up values as a result of 12-week jumping rope exercises in the present study ($p < 0.05$). In a study involving 36 university students, Masterson (1993) investigated the effects of jump rope exercises 3 days a week on curl-up measurements and found a statistically significant difference in curl-up values ($p < 0.05$). In a study in which 11 students were given jumping rope and strengthening training two days a week for 8 weeks, Urhan (2018) found a significant difference in curl-up measurements ($p < 0.05$). Çolakoğlu and Kaur (2017), applied 12-week jumping rope exercises to

25 female volleyball players and found a statistically significant increase in curl-up values ($p<0.05$). Aksoy (2022) examined the effects of jumping rope exercises on the eurofit battery in 11-12 years old female volleyball players and found a statistically significant difference between curl-up mean values as a result of jumping rope exercises performed 4 days a week for 6 weeks ($p<0.05$). According to these results, it can be said that jumping rope improves curl-up values in girls positively. It may first come to mind that jumping rope only increases jumping and leg strength. According to these results, it can be said that jumping rope also has positive effects on the core.

In our study, as a result of 12-week jumping rope exercises, a statistically significant difference was found in the mean values of flexibility right ($p<0.05$), while no significant difference was found in the mean values of flexibility left ($p>0.05$). Sekhon and Maniazhagu (2018), applied jumping rope exercises 5 days a week for 6 weeks among secondary school students aged 11-15 years in different schools and found a statistically significant difference in flexibility measurements ($p<0.05$). Shen and Huang (2000), applied jumping rope exercises to 78 male and 65 female children for 4 weeks and found a significant difference in flexibility values ($p<0.05$). When studies conducted according to gender are examined; Çolakoğlu and Kaur (2017), applied 12-week jumping rope exercises to 25 female volleyball players in their study and found a statistically significant increase in flexibility values ($p<0.05$). In their study conducted on 9 female participants for 12 weeks, Chen and Lin (2012) found that physical activity programs including jumping rope exercises significantly increased the flexibility skills of students ($p<0.05$). Arazi et al. (2016) applied jumping rope exercises to 33 male students aged 10-12 years for 8 weeks and found a significant difference in flexibility values ($p<0.05$). In their meta-analysis they investigated the effects of jump rope exercises in pre-adolescent children, Zhao et al. (2023) reported an increase in flexibility values in 2 of 8 studies and a

minimal improvement in flexibility skills in boys and no significant difference in girls. In our study, a significant difference was found in the flexibility values of female students ($p<0.05$), while no significant difference was found in the right flexibility values of male students ($p>0.05$). In our study, it can be said that there are differences in both right and left flexibility results and in the results according to gender. At the same time, our findings show differences from the findings according to gender in the meta-analysis studies of Zhao et al. (2023). Zhao et al. (2023) stated that jumping rope did not improve flexibility in girls and had minimal effect in boys. Although it is not possible to come to a clear conclusion about the effects of jump rope exercises on flexibility according to these results, this situation emphasises the need for new studies on the subject. In order to resolve the uncertainty about the relationship between jumping rope and flexibility, new studies involving groups with similar hereditary characteristics in the same age groups and at the same time evaluating flexibility exercises to be performed at different durations after jumping rope exercises may contribute to the literature in terms of reaching healthier results.

Shi et al. (2023), applied jumping rope exercises 3 days a week for 12 weeks to secondary school students and found significant differences in trunk lift measurements ($p<0.05$). The results of our study differ from the results of Shi et al. No other studies were found in the literature review on this subject and new studies are needed in this field.

Raj et al. (2022) applied jumping rope exercises to 30 male students aged 11-14 years 5 days a week for 6 weeks and found a significant difference in push-up skills ($p<0.05$). Cengizel et al. (2022) applied jumping rope exercises to 22 male basketball students aged 13-15 years 3 days a week for 4 weeks and found a statistically significant difference in push-up skills ($p<0.05$). We have the same

results and according to these results, it can be said that jump rope exercises affect push-up skills positively.

In the present study, no statistically significant differences were found in flexed arm measurements ($p>0.05$). In the literature, there is no research on the effects of jumping rope on flexed arm skills. New studies are needed on this issue.

5.CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

According to the data obtained, it was found that jumping rope exercises had a positive effect on push-ups, curl-ups and flexibility. In today's world where inactivity is becoming more and more common, it may be recommended to include jumping rope exercises which can contribute to the physical development of children, in physical education lessons, which are becoming more and more important.

Conflict of Interest Statement:

The authors declares that there is no conflict of interest regarding the conduct and publication of this research.

Funding Information:

No financial support was received from any institution, organization, or funding agency for this research.

Ethical Approval and Information:

Ethics committee permission was received.

REFERENCES

- Aksoy, S. (2022). The effect of jumping rope training on the eurofit test battery in volleyballers aged 11-12. Master's thesis. Kastamonu University. Institute of HealtySciences. Kastamonu.
- Arazi, H., Jalali-Fard, A., and Abdinejad, H. A. (2016). Comparison of two aerobic training methods (running vs rope jumping) on health-related physical fitness in 10 to 12 years old boys, *Physical Activity Review*, (4):9-17, DOI: 10.16926/par.2016.04.02
- Carazo-Vargas P, Moncada-Jiménez J, A Meta-Analysis On The Effects Of Exercise Training On The Vo2max İn Children And Adolescents, *Nuevas Tendencias en Educación Física, Deporte y Recreación*, 27:184, 2015.
- Cengizel, C. O., Oz, E., & Cengizel, E. (2022). Short-term plyometric and jump rope training effect on body profile and athletic performance in adolescent basketball players. *International Journal of Sport Studies for Health*, 5(2), 32-41. <https://doi.org/10.61838/kman.intjssh.5.2.5>
- Chen, C. C. & Lin, S. Y. (2011). The İmpact of Rope Jumping Exercise on Physical Fitness of Visually İmpaired Students, *Res Dev Disabil*, 32:25–29. doi: 10.1016/j.ridd.2010.08.010.
- Chen, C. C., and Lin, Y. C. (2012). Jumping rope intervention on health-related physical fitness in students with intellectual impairment. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 8(1):56-62.
- Koley, S., & Kaur, S. (2017). Estimation of handgrip strength and its correlations with selected anthropometric variables and performance tests in Indian inter-university female field hockey players. *Archives of Sports Medicine and Physiotherapy*, 2(1):101-104. DOI: 10.17352/asmp.000003.

- Graham, G., Holt/Hale, S.A., Parker M. (2001). Children Moving A Reflective Approach to Teaching Physical Education Mayfield Publishing Company, Mountain View, 5. edition, California, 17(5):35-62.
- İri, R. & Aktuğ, Z.B. (2017). Investigating the effect of sports on motor skills in children. Journal of Human Sciences, 14(4), 4300-4307. Doi:10.14687/jhs.v14i4.4780.
- Masterson G.L., Brown, S.P. (1993). Effects of weighted rope jump training on power performance test in collegians. J. Strength and Cond Res 7: 108-114. <https://doi.org/10.1519/00124278-199305000-00006>.
- Muratlı, S. Çocuk ve Spor, 1. Basım, s. 398-402, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013.
- Nuttall, F. Q. (2015). Body mass index: obesity, BMI, and health: A critical review. Nutr Today, 50(3):117-128. DOI: 10.1097/NT.0000000000000092.
- Özer, D.S., Özer, K. Çocuklarda Motor Gelişim. 11. Basım, s. 250-258, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2007.
- Raj, D. S. L., & Maniazhagu, D. (2022). Effect of circuit training combined with speed agility quickness drills and jump rope drills on upperbody muscular endurance. Journal of Advances in Sports and Physical Education, 5(2):24-30. DOI: 10.36348/jaspe.2022.v05i02.003.
- Sekhon, B. S., & Maniazhagu, D. (2018). Effects of aerobic training and jump rope training on flexibility of overweight children. J Emerg Technol Innov Res., 5(5):385-389.
- Shen, C. K., Huang, J. S. (2002). The relationship between active space and health-related fitness in primary school students. Physical Education Journal. 31:81- 90. Doi.org/106222/pej0031.200109.5608.
- Shi, Z., Xuan, S., Deng, Y. et al. The effect of rope jumping training on the dynamic balance ability and hitting stability among adolescent tennis

players. Sci Rep 13, 4725 <https://doi.org/10.1038/s41598-023-31817-2023>.

Urhan, M. (2018). The effectiveness of rope jumping and strength training in children with low vision Master's thesis, Pamukkale University, Physical Therapy and Rehabilitation, Denizli.

Zhao, Q., Wang, Y., Niu, Y., & Liu, S. (2023). Jumping Rope Improves the Physical Fitness of Preadolescents Aged 10-12 Years: A Meta-Analysis. Sports Sci Med. 2023 Jun 1;22(2):367-380. doi: 10.52082/jssm.2023.367.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Fiziksel uygunluk, çocukların sağlıklı gelişimi ve yaşam kalitesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu kavram, dayanıklılık, esneklik, kas kuvveti ve kardiyovasküler sağlık gibi çeşitli bileşenleri içerir. Özellikle ergenlik öncesi dönemde (10-12 yaş) düzenli fiziksel aktivite, sağlıklı bir gelecek için temel oluşturur (Nuttall 2015). İp atlama, düşük maliyetli, her yerde uygulanabilir ve eğlenceli bir aktivite olması nedeniyle özellikle okul müfredatlarına dâhil edilmesi önerilen bir egzersizdir (Chen and Lin 2012). Bu çalışmada, ip atlama egzersizlerinin çocukların fiziksel uygunluk düzeyleri üzerindeki etkilerini incelemek amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmaya 10-12 yaş arası (n=60) kadın ve (n=60) erkek toplam (n=120) öğrenci gönüllü olarak katılmış ve bu öğrenciler rastgele olarak antrenman ve kontrol olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Kontrol grubu sadece beden eğitimi derslerine katılırken, antrenman grubu beden eğitimi dersine ek olarak 12 hafta boyunca pazartesi, çarşamba ve cuma günleri 11:40- 12:20 saatleri arasında ip atlama egzersizlerine katılmıştır. İp atlama egzersizleri pazartesi günlerinde çift ayak ile atlayabildiği kadar çok ip atlama, çarşamba günlerinde bir sağ bir sol atlayarak ip atlama ve cuma günlerinde ise çift ayak öne geriye ip atlayarak ip atlama şeklinde uygulanmıştır. Toplam 10 dakika süreyle iki dakikalık beş setten oluşan egzersizler sırasıyla; 2 dakika ip atlama 2 dk dinlenme şeklinde yapılmıştır. Öğrencilere her çalışmadan önce 10 dakika ısınma ve germe, çalışmadan sonra ise 10 dakika soğuma egzersizleri yaptırılmıştır. Katılımcıların tamamına çalışmalara başlamadan önce çift ayak sıçrayacak şekilde ip atlama becerisini

öğrenebilecekleri alıştırmalar yaptırılmış ve ip atlamada önemli noktalar (ip atlarken karşıya bakılması, ip atlarken yerden 3-5 cm yukarı sıçranması ve topuk üzerinde sıçramaması vb. kurallar anlatılmıştır. Çalışmanın başlangıcında ve sonunda tüm katılımcılara Fitnessgram Test Bataryası kullanılarak mekik, gövde kaldırma, otur-uzan esneklik, bükülü kol asılma ve şınav testleri uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21.0 programı ile analiz edilmiş, Verilerin analizinde araştırma grubunun özelliklerinin tanımlanması için betimsel istatistik analizi yapılmıştır. Kontrol ve deney grubunun ön test ve son test ölçümlerinin değerlendirilmesi için bağımlı ve bağımsız gruplarda t testi kullanılmıştır ve istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Elde edilen verilere göre; kontrol grubunun ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında mekik ve bükülü kol ölçüm ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı ($p > 0.05$), şınav, esneklik sağ ve esneklik sol, gövde kaldırma testlerinde ise anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Deney grubunda ise şınav, mekik, gövde kaldırma, esneklik sağ ve esneklik, bükülü kol testlerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Son test kontrol ve deney grubu ölçüm ortalamaları karşılaştırıldığında şınav, mekik ve esneklik sağ ölçümlerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$).

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada düzenli ip atlama egzersizlerinden elde edilen veriler doğrultusunda çocukların fiziksel uygunluk düzeyleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sunulan çalışmada 12 haftalık ip atlama egzersizleri sonucunda mekik ortalama değerlerinde anlamlı bir artış olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). Masterson (1993), Urhan (2018), Çolakoğlu ve Kaur (2017) ve Aksoy (2022), çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. İp atlamanın sadece atlama ve bacak kuvvetini arttırdığı ilk akla gelebilir ancak bu sonuçlara göre ip atlamanın core bölgesine de olumlu etkileri olduğu söylenebilir.

Çalışmamızda 12 haftalık ip atlama egzersizleri sonucunda esneklik sağ ortalama değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiş iken ($p < 0.05$) esneklik sol ortalama değerlerinde anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Sekhon ve Maniazhagu (2018), Shen ve Huang (2000), Çolakoğlu ve Kaur (2017), Chen ve Lin (2012), Arazi vd., (2016) ip atlama egzersizleri sonucunda katılımcıların esneklik değerlerinde anlamlı fark tespit etmişlerdir ($p < 0.05$). Zhao vd., (2023) ise ip atlamanın kızlarda esnekliği geliştirmede erkeklerde ise minimal etki ettiğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre ip atlama çalışmalarının esnekliğe olan etkileri ile ilgili net bir sonuca varabilmek mümkün olmamakla

birlikte, bu durum konu ile ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç olduğuna vurgu yapmaktadır. İp atlama ve esneklik ilişkisi ile ilgili belirsizliği giderebilmek için aynı yaş gruplarında benzer kalıtsal özelliklere sahip grupların yer aldığı ve aynı zamanda ip atlama egzersizlerinden sonra farklı sürelerde gerçekleştirilecek esneklik çalışmalarının da değerlendirildiği yeni çalışmalar daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi açısından literatüre katkı sağlayabilir.

Sunulan çalışmada 12 haftalık ip atlama egzersizleri ile gövde kaldırma ölçümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Shi vd., (2023), gövde kaldırma ölçümlerinde anlamlı farklar tespit etmişlerdir ($p<0.05$). Araştırma sonuçlarımız ile Shi vd., (2023)'nin çalışma sonuçları farklılıklar göstermektedir. Bu konu ile ilgili yapılan literatür taramasında başka çalışmalara rastlanmamıştır. Yine çalışmamızda bükülü kol ölçümlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Literatürde ip atlamanın bükülü kol becerilerine olan etkilerine yönelik araştırmaya rastlanmamıştır. Bu konularda yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmamızda 12 haftalık ip atlama egzersizleri ile sınav ölçümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Raj vd., (2022), Cengizel vd., (2022), araştırmalarında ip atlama egzersizleri sonucu sınav becerilerinde istatistiksel olarak anlamlı fark tespit etmişlerdir ($p<0.05$). Bu sonuçlara göre ip atlama egzersizlerinin sınav becerilerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Sonuç olarak elde edilen verilere göre ip atlama egzersizlerinin sınav, mekik ve esnekliğe olumlu etki ettiği tespit edilmiştir. Hareketsizliğin giderek yaygınlaştığı günümüz dünyasında önemi daha da artan beden eğitimi derslerinde, çocukların fiziksel gelişimine katkı sayılabileceği belirlenen ip atlama egzersizlerine yer verilmesi önerilebilir.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363 Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025 Yayın Geliş Tarihi: 01.05.2025 Yayına Kabul Tarihi: 09.08.2025 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1688316 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Doğan, E. & Geçgin, E. (2025). Özcan Alper Sinemasında Kolektif Kimlik Temsilleri. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 496-531.

ÖZCAN ALPER SİNEMASINDA KOLEKTİF KİMLİK TEMSİLLERİ

Emrah DOĞAN* Ercan GEÇGİN**

Öz

Bu çalışma, Yeni Türkiye Sinemasının önde gelen yönetmenlerinden Özcan Alper'in uzun metrajlı filmlerinde kolektif kimliklerin temsil biçimlerini ve bu temsillerin toplumsal bağlamla olan ilişkisini irdelemektedir. Kimlik kavramı, yalnızca bireyin kendini tanımlama süreci olarak değil, toplumsal bellek, tarih, mekân, dil ve aidiyet gibi unsurların etkisiyle şekillenen dinamik bir yapı olarak ele alınmıştır. Çalışmada, Alper'in Sonbahar (2008), Gelecek Uzun Sürer (2011), Rüzgârın Hatıraları (2015), Âşıkлар Bayramı (2022) ve Karanlık Gece (2022) filmleri üzerinden yapılan analizlerle, bireysel trajediler ile kolektif bellek arasındaki kesişim noktaları incelenmiştir. Yöntem olarak, sosyolojik eleştiri yöntemlerinden biri olan yorumsamacı (hermeneutik) yaklaşım temel alınmış, auteurist eleştiri ise bu yaklaşıma destekleyici bir perspektif sunmuştur. Alper'in sineması, Anadolu'nun kültürel çeşitliliğini yalın bir estetikle görünür kılarken, politik öğeleri de güçlü bir şekilde merkeze yerleştirir. Yolculuk, geçmişle yüzleşme ve bireysel travmalar gibi temalar, onun anlatılarının temel yapı taşlarını oluşturur. Bununla birlikte onun sineması, kültürel kimliklerin bastırılmış yönlerini ve toplumsal hafızanın kırılmalarını sanat aracılığıyla görünür kılan özgün bir dili yansıtır.

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, edogan@beu.edu.tr, Bitlis/Türkiye

** Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji, ercangcn@gmail.com, Niğde/Türkiye

Anahtar Kelimeler: Kimlik, aidiyet, kolektif bellek, ötekileştirme, toplumsal travma, Özcan Alper.

REPRESENTATIONS OF COLLECTIVE IDENTITY IN THE CINEMA OF ÖZCAN ALPER

Abstract

This study examines the representation of collective identities in the feature films of Özcan Alper, one of the leading directors of the New Turkish Cinema, and the relationship between these representations and the social context. The concept of identity is explored as an individual's self-identification process and as a dynamic structure shaped by factors such as social memory, history, space, language, and belonging. The study analyses Alper's films Sonbahar (2008), Gelecek Uzun Sürer (2011), Rüzgârın Hatıraları (2015), Aşıklar Bayramı (2022), and Karanlık Gece (2022) to investigate the intersections between individual tragedies and collective memory. The methodology is based on the hermeneutic approach, one of the methods of sociological criticism, supported by an auteurist perspective. Alper's cinema brings the cultural diversity of Anatolia into view with a simple aesthetic, while placing political elements firmly at its centre. Themes such as journeys, confrontation with the past, and individual traumas form the fundamental pillars of his narratives. Moreover, his cinema articulates a distinctive language that renders visible the repressed aspects of cultural identities and the fractures of social memory through artistic expression.

Keywords: Identity, belonging, collective memory, othering, social trauma, Özcan Alper.

1. GİRİŞ

Kimlik, bireylerin veya toplulukların sosyal dünyada kendilerini tanımlama, konumlandırma ve anlamlandırma biçimlerinin merkezinde yer alan çok boyutlu bir kavramdır. Sosyolojik perspektiften bakıldığında kimlik, bireyin yalnızca kendisine dair içsel tanımlamalarını değil, dışsal algılarla biçimlenen değişken bir yapıyı da ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında kimlik, hem bireysel hem

kolektif düzlemde inşa edilen dinamik bir süreçtir. Dinamik bir yapı olan kimlik, modernite ve küreselleşmenin etkisiyle daha da parçalanmış, akışkan ve eleştiriye açık hale gelerek, günümüz sinemasında hem bireysel hem de toplumsal çatışmaların anlatısal omurgasını oluşturmuştur.

Kimlik temsili ve sorgulaması açısından güçlü sanatsal araçlardan biri olan sinema, tarihsel olarak ırk, kültürel kimlik, toplumsal cinsiyet ve cinsellik konularında hegemonik normlara hem destek olmuş hem meydan okumuştur (Higbee & Lim, 2010). Özellikle D. W. Griffith'in *Bir Ulusun Doğuşu* (1915) gibi erken dönem Hollywood filmleri beyazları yüceltirken (Hooks, 1992), siyahi film yapımcıları Yeni Siyah Sinema hareketiyle alternatif anlatılar üretmişlerdir (Guerrero, 1993). Feminist film kuramının öncülerinden Laura Mulvey (1975), Hollywood'un erkek bakışını eleştirerek kadın temsillerinin yeniden düşünülmesine öncülük etmiştir. Bununla birlikte, queer sinema hareketi (Dyer, 2002) ve toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin çalışmalar (Butler, 1990) sinemadaki kimlik tartışmalarına yeni boyutlar kazandırmıştır. Ulusötesi sinema, kültürel melezlik, diaspora ve göç temalarını işleyerek küresel kimlik krizlerine farklı açılardan yaklaşmış, bu süreçte *Slumdog Millionaire* (2008) gibi filmler egzotizm tartışmalarını da gündeme getirmiştir (Berghahn, 2021).

Yeni Türkiye Sineması, Türkiye'nin sosyo-politik dönüşümlerini kimlik, aidiyet ve bellek kavramları üzerinden ele alarak ulusal ve küresel ölçekte yeni anlatılar geliştirmiştir (Suner, 2006). *Vizontele* (2001) gibi filmlerle ulusal kimliğin inşasını tartışırken, *Güneşe Yolculuk* (1999) gibi yapımlarla etnik kimliklerin ötekileştirilmesine eleştiri getirilmiştir (Göktürk, 2002). Keza, kadın temsilleri üzerine çalışan yönetmenler ataerkil normlara meydan okumuş, söz gelimi Deniz Gamze Ergüven'in *Mustang* (2015) filmi muhafazakâr yapıları eleştirerek feminist bir bakış açısı sunmuştur (Atakav, 2013). Diasporik kimlikler ise özellikle Fatih Akın'ın *Duvara Karşı* (2004) filmi üzerinden Avrupa'daki Türk göçmenlerin

melez kimlik arayışları çerçevesinde işlenmiştir (Cox Tunç, 2012). Yeni Türkiye Sineması, bu temalar etrafından hem ulusal hafızayı yeniden inşa etmeye hem de Doğu-Batı gerilimini sinema aracılığıyla tartışmaya devam etmektedir (Burns, 2007). Bu bağlamda Özcan Alper Sineması, Yeni Türkiye Sineması'nın politik ve kimlik eksenli damarını temsil eden önemli örnekler sunmaktadır. *Sonbahar* (2008) filminde politik baskıların bireysel hafızadaki etkilerini tartışırken (Cengiz, 2018), *Gelecek Uzun Sürer* (2011) filminde ulusal yas ve kişisel travmaların iç içeliğini sorgular (Deniz, 2011). Alper'in *Rüzgârın Hatıraları* (2015) filmi, Ermeni birinin hikâyesi üzerinden Türkiye'deki azınlık kimliklerin tarihsel arka planını işler (Fener, 2018). *Âşıklar Bayramı* (2022) ve *Karanlık Gece* (2022) filmleri ise, kimlik meselesini baba-oğul ilişkisi ve taşra toplumundaki linç kültürü üzerinden ele alır (Piroğlu, 2022; Değer, 2023). Alper'in doğa ile insan arasındaki ilişkiyi görsel ve işitsel olarak işleyişi, bireysel olmakla birlikte kolektif bellek ve kimlik sorgulamasını sanatla buluşturan bir sinema dili yaratmıştır. Bu çalışmanın merkezinde ise kolektif kimliklerin Özcan Alper sinemasında nasıl temsil edildiği yer almaktadır.

Kolektif kimlik veyahut onun daha hususi şekli olan kültürel kimlik, tarihsel belleğin, dilin, inançların, geleneklerin ve etnik aidiyetlerin bileşiminden oluşan, kolektif düzeyde deneyimlenen ve sürekli inşa edilen bir sürecin ürünüdür. Bu anlamda kolektif kimliklerin temsili, *biz* bilinci inşa etmenin yanında *öteki* üzerinden de sınırlara uzanır. Kolektif bellek ise, kimliklerin sürekliliğini sağlama ve geçmişin izlerini gelecek kuşaklara aktarma fonksiyonuyla kimlik inşasının temel dinamiklerinden biridir. Sinema, bu dinamikleri temsil eden güçlü bir araçtır ve kimlikleri beyazperdeye yansıtan, belleği canlandıran ve toplumsal yönleriyle tekrar kuran sanatsal bir formdur. Başka bir ifadeyle, sanatsal dışavurum sağlama ve eğlendirme işlevlerine sahip olan filmler, kültür içinde üretilen ve kültürler arasında bilgi alışverişine de katkı sunan, toplumun yanı sıra bireylerin toplumsal rolleri hakkında da bilgiler barındıran; toplumsal tarihi

görsellikle yansıtan; yönlendirme ve güdüleme etkileri de olan araçlardır (Özden, 2004, 58). Bu temel çerçevede ve sosyolojik eleştiri yöntemi açısından Alper'in filmleri bu makalede incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak sosyolojik eleştiri temel alınmıştır. Filmleri bireyin ve toplumun karşılıklı etkileşimi içerisinde şekillenen kültürel göstergeler olarak okunabilen bu yöneme tamamlayıcı olması açısından auteurist yaklaşımdan ve yorumsamacı (hermeneutik) yöntemden de yararlanılmıştır. Böylelikle, yönetmenin tekrar eden temaları, biçimsel tercihleri ve kişisel anlatı dünyası auteurist yönden de değerlendirilmiştir. Filmler temsili yapılarıyla birlikte anlam üretme biçimleri üzerinden de çözümlenerek sinemanın sadece bir anlatı formu değil, aynı zamanda kimliklerin yorumlandığı ve tekrar üretildiği bir alan olma niteliği de dikkate alınmıştır. Özcan Alper'in toplumsal kimliklerin çok boyutlu yönlerine ilişkin temsiller barındırması, sinema ile toplum arasındaki ilişkiyi yeniden düşünme imkânı da sunmaktadır. Onun sineması politik kimliklerin yanı sıra bireysel ve kültürel kimliklere ilişkin de geniş bir temsil repertuvarına sahiptir. Türkiye'nin çok-etnili yapısı dikkate alındığında Alper'in bu yöndeki ilgisinden ve sinemasındaki temsillerinden hareketle sosyolojik birtakım yorumlar geliştirebilmek mümkündür. Zira sinema yalnızca estetik bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda kimlik inşasına ve bununla bağlantılı kolektif bellek oluşumuna katkı sunabilen kültürel bir pratik olarak da görülebilir. Bunun yanı sıra Alper'in filmlerinde tematik ve biçimsel açıdan ne kadar süreklilikler taşıdığı ve ne derece bir tarz yarattığı auteurist çerçevede yorumlayabilmek de olasıdır. *Sonbahar* filmi çoklu kimliklerin temsilleri açısından Alper'in ilk uzun metrajlı filmi olmasından dolayı analiz kısmında o filmde daha fazla yer verilmiştir. Diğer filmlerinde ise kolektif kimliklerin nasıl temsil edildiği ve kolektif bellek, travma, yüzleşme ve diğer tematikler açısından farklılaşan ve benzeşen yönler dikkate alınarak yorumlamalar yapılmıştır.

2. KOLEKTİF KİMLİK VE KOLEKTİF BELLEK

Bireylerin kendini tanımlama şekline göndermede bulunan *kimlik* sosyal ilişki bağlamında inşa edilir ve anlamlandırılır. Genel olarak *kimlik*, kişilerin kim olduklarına ilişkin farkındalıktır (Giddens ve Sutton, 2020: 265). Sosyolojik açıdan *kimlik*, bireylerin ve kolektiflerin sosyal ilişkilerinde, diğer bireylerle veya kolektiflerle olan ayırım biçimleri olarak görülür ve kimin kim olduğunu bilme meselesine işaret eder (Jenkins, 2006: 20). Etkileşimlerin ürünü olan kimlikler, insanların kendilerini ve diğerlerini anlamaya yönelik tipleştirilmelerle var olurlar ancak bunlar sabit değildir, değişkendir. Kişilerin karşılıklı olarak inşa ettikleri sosyal etkileşim kalıplarının, rollerin ve statülerin tanımlanmasına yardımcı olan kategorilerdir. Öznel olarak inşa edilen ve etkileşimlerle nesnelleşen yönleri bulunur.

Bireysel kimliklerin taşıdığı diyalektik yapı, toplumsal düzlemde karşılaşılan çoklu etkileşimler ve tarihsel katmanlarla birlikte daha da karmaşılaşarak kolektif kimliğin oluşumunu hem destekleyen hem de zaman zaman çelişkiye düşüren dinamik bir yapı sergiler. Bu bağlamda, sosyalleşme ve sosyal etkileşim süreçleriyle bağlantılı olarak yaşamın erken dönemlerinde şekillenen *birincil kimliklerden* ve bunun üzerinden inşa edilen *ikincil kimliklerden* (meslekler, statüler, sosyal roller v.) söz edilebilir (Giddens ve Sutton, 2020: 266). Süreçlerin ürünü olan kimliklerin bireysel veya kişisel; sosyal veya kolektif kısımlarından söz edilebilir. Her ikisinde de içsellik (kişinin veya grubun kendini tanımlaması) ve dışsallığın (diğerlerinin tanımlaması) diyalektiği bulunur (Jenkins, 2006: 36). Esasında bu ayırım *benlik* kavramı üzerinde duran Cooley'in (1902) bireylerin kendilerini ötekilerin gözünden görme biçimine işaret ettiği *ayna benlik* ve *ben* (bireyin benzersizliği) ile *kendim* (diğerlerinin yaklaşımı) ayırımından ve *genelleştirilmiş diğerleri*'nden söz eden Mead'in (2017) etkileşimsel perspektiflerindeki vurguyla bağlantılıdır. Dolayısıyla kimliklerin hem içeriden

hem dışarıdan tanımlama süreçleri bulunur. Bunun yanı sıra özellikle kolektif kimlikler için aidiyetlik, kendine benzer olarak görülenle özdeşleşme ve diğerleriyle kendini farklılaştırma gibi dinamikler de dile getirilebilir.

Kolektif kimlikler ilişkilerle ve etkileşimlerle inşa edilir ve icat edilirler (Bilgin, 2007: 35). Özellikle sosyal grupların benzerlik ve farklılık anlatılarının aidiyet ihtiyacına karşılık geldiğini, benzerliklerin *iç grup* dinamiğiyle, farklılıkların ise *dış grup* dinamiğiyle bağlantılı olduğunu (Tajfel, 1982) söyleyebiliriz. ‘Biz’ ve ‘onlar’ ayırımına dayalı bu kategorik algı, yorum ve pratik sosyal kimliğin veya kolektif kimliğin karşılıklı ilişkilerle, etkileşimlerle, gerilimlerle, mesafeler inşa etme durumlarıyla, yani sınırların çizilmesiyle bina olduğuna işaret eder. Kişilerin öznel deneyimlerine ve kendilerine dair anlamlandırmalarına göre şekillenen bireysel kimlikten farklı olarak *toplumsal kimlik* veya *kolektif kimlik* kişilerin içinde bulunduğu sosyal çevrenin tanımlamasına ve anlamlandırmasına göre biçimlenir. Öteki, diğer veyahut dış grup olarak görülenlerle bir ayrımla kolektif kimlikler varlık kazanır. Keza kolektif kimlikler birbirleriyle sosyal mesafe içerisindeyler. Her kolektif kimlik etkileşimlerle ve dinamik süreçlerle diğerleriyle ilişkili şekilde kendini inşa eder (Connolly, 1995: 92).

Kolektif veya kültürel kimliklerin değişmez veya sabit olmadığını, bilakis dinamik bir yapı sergilediğini (Hall, 1990), sürekli dönüşüm ve inşa halinde olduğunu söyleyebiliriz. Dil, inanç, gelenek, görenek, sanat ve tarih gibi unsurların yanı sıra toplumsal bellek ve aidiyetlik, başka bir ifadeyle *biz olma* bilinci de kültürel kimliklerin biçimlenişinde kritik rol oynar. Bireylerin belirli ortaklık temelinde birbirleriyle kurdukları bağ ötekilerin varlığıyla anlamlandırılır. *Biz* ve *onlar* ayırımı grup dinamiğinin teşekkülünde önemli kimlikleme kipi olarak devreye girer. Bu ayırım, bireylerin aidiyet duygusunu pekiştirmede ve kimliklerin kolektif yapılar üzerinde inşa edilmesinde etkilidir. Ancak bu sınırlar, sanıldığı gibi sabit değildir. Toplumsal değişim süreçlerinde, özellikle de sanayileşme ve

modernleşme sürecinde güç merkezini 'sınıf'ın oluşturduğu *ulus* ve *ırk* gibi görece sabitliği yüksek olan kolektif kimlikler ve bunları sarmalayan ideolojiler ortaya çıkmıştır. *Etnisite* de kolektif kimliklerden biridir. Bu hususta, '*etnisite*'yi ele alan Eriksen (2004: 27-35), iki grup arasındaki kültürel farklılığın etnisitenin ayırt edici özelliği olmadığını, etnisitenin meydana gelmesi için grupların birbirleriyle asgari düzeyde temasın olması gerektiğini; *biz* ve *onlar*, başka bir ifadeyle *içeridekiler* ile *dışarıdakiler* ayırımının etnik kimliğin ilk eylemi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla grupların birbirini farklı algılamaları asgari koşuldur ki bu durum ilişkisel bir durumu varsayar. Kolektif kimlik biçimi olarak etnisitenin ve etnik grupların sınırları olduğunu belirten Barth (2001: 13), özcü bir indirgeyici yaklaşım yerine daha dinamik bir kavrayışla bu sınırların hangi durumlarda (veya toplumsal ekolojilerde) ve nasıl korunduğunu anlamak gerektiğini vurgulamıştır. Toplumsal sınırlar duruma ve bağlama göre değişkenlik gösterebilir. Kolektiviteler arasındaki farklılıkların sürdürülmesinde bu sınırlar etkilidir. Tarihin ele alınma ve yeni kuşaklara aktarılma şekli, hatırlama ve hatırlatma formları, genel olarak kolektif belleği inşa etme kalıpları bu sınırları tahkim edici işlevler üstlenen dinamiklerdir. Kolektif kimlikler toplumsal durumların ve ortamların etkileşimlerine göre, yani toplumsal ekolojilerdeki karşılıklı etkileşimlere göre yapılandırma eğilimindedirler. Diğerlerinin tepkilerine göre kolektif kimlikler yeniden anlamlandırılabilir. Siyasal ekolojiler de buna eşlik edebilir. Bu yüzden durumsal ve bağlamsaldırlar. Velhasıl bir kültürel kimlik etrafında inşa edilen grubu kendi özelliklerinden hareketle, özcü bir yaklaşımla değil de, diğerleriyle olan ilişkileri düzleminde ve dinamik bir çerçevede yorumlamak gerekir. Modernitenin katı ve keskin çizgilerle sınırlar çizdiği dönemin aksine küreselleşmenin, postmodernizmin etkili olduğu veyahut akışkanlıkların, geçişkenliklerin hâkim olduğu '*akışkan modernite*'de (Bauman, 2017) kimlikler ve aidiyet biçimleri de sürekli yeni durumlara ve olasılıklara yönelik karakter kazanabilmektedirler, yani kimlikler de akışkan olabilmektedir.

İnşa ve süreç ürünü olan kolektif kimlikler, grubun aidiyetini pekiştirecek bir anlayışla tarihin yeniden yorumlanmasına ve yeni kuşaklara seçici şekilde aktarılmasına dayanmakla birlikte ortak tarihi mitleştirme, tarihte öne çıkan isimleri kahramanlaştırma gibi kolektif bellek inşasıyla (Bilgin, 2007: 219) da kendilerini güçlendirirler. Dolayısıyla kolektif kimlikler kolektif belleklere ihtiyaç duyarlar. Kolektif veya kültürel bellek, topluluklar tarafından kolektif olarak oluşturulan, nesilden nesile aktarılan hafıza tarzlarıdır. Kolektif bellek üzerinde duran Halbwachs (2016: 16-17), hatırlamalar toplumsal dünya içindeki sosyalleşme süreçlerinde, grup veya topluluk gibi sosyal çevrenin etkisiyle gerçekleştirilir ve bu yüzden de belleğin toplumsal çerçevelerinden söz edilebilir. İçinde bulunan toplumsal gruplar veya şartlar, etkileşim kalıpları ve diğer toplumsal dinamikler hatırlama şeklini ve içeriğini etkileyebilir. Unutturmak da, hatırlatmak da toplumsal alanın etkileşiminde ve mücadelelerinde yaşanır. Keza bellek, kapitalist şeyleşmeye ve meta yönelimli tazyike karşı bir direnç veya ona karşı panzehir olabildiği gibi heterojenliğin, eş zamansızlığın ve aşırı bilgi yüklü dünyanın içinde bir tutunma alanı da olabilmektedir (Huyssen, 1999: 19).

Tarihe gitmek ve tarihi yeniden yorumlamak, hem kolektif kimlikleri güçlendirmekte hem de kolektif belleği canlı tutmaktadır. Toplumsal dinamiklerin, teknik gelişmelerin yanı sıra sanat da kolektif kimliklerle ve kolektif belleğin yeniden inşasında rol oynayabilir. Sinema, bu açıdan toplumsal kimliklerin ele alınması, yansıtılması, anımsanması, yeniden anlamlandırılması ve belleğin şekillendirilmesinde etkili sanatsal formlardan biridir. Bu çalışmada Özcan Alper'in filmleri de bu ekseninde ele alınmıştır. Onun filmlerinde öne çıkan kolektif kimliklerin toplumsal bağlamı, tarihsel ve durumsal açıdan temsil edilme şekli tartışılmaya çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın esas amacı Özcan Alper'in yönetmenliğini yapmış olduğu uzun metrajlı filmlerde kolektif kimliklerin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin toplumsal bağlamını dikkate alarak yorumlamada bulunmaktadır. Sinemanın karakteristik özelliklerinden birinin temsil üretme sanatı olduğunu söyleyebiliriz. Romanlar ve tiyatrolar gibi filmler de kültürel ürünler ve sanat formları olarak toplumsal hayatın temsil biçimleridirler.

Genel olarak 'temsil', "bir kültürün üyelerinin anlam üretmek için dili kullandığı (geniş anlamda işaretler uygulayan herhangi bir sistem, herhangi bir anlamlandırma sistemi olarak) süreçtir" (Hall, 2017: 81). Sinema da dil gibi yapılmış bir çerçevede kültürün anlamlar ağına katkılar sunan temsillere sahiptir ve yeni anlam dünyalarının inşasında etkili unsurlardan biri haline gelebilmektedir. Kültürel ürün olarak filmlerin eleştirisinde her ne kadar edebiyattan ödünç alınan metin analiz yöntemleri kullanılsa da filmlerin edebi metinlerin yazınsal niteliklerinin ötesine uzanan görsel ve işitsel gibi daha karmaşık kurgusal katmanlarını ve üretim süreçlerinde birden fazla aktörün yer aldığını dikkate almamız gerekmektedir. Film eleştirisi konusunda birden fazla yaklaşım geliştirilmiş olmakla birlikte bu makalede esas olarak sosyolojik eleştiri temel alınmış, diğer eleştirilerden auteurist yaklaşım ise buna eklenenecek şekilde dikkate alınmıştır. Sosyolojik perspektiflerin çeşitliliği içinde ise yorumsamacı (hermeneutik) yöntemle hareket edilmiştir. Pozitivist epistemolojiden ve metodolojiden farklı olarak, Alman Tarih Okulu'nun kültürel yapıyı kendi tikel bağlamında ele almak gerektiğini savunan anlayışa dayanan bu yöntemde araştırılan nesnenin kendi anlam dünyasında kavranıp yorumlaması esastır. Anlamın ile yorumun anahtar sözcükler olduğu hermeneutik geleneğin önemli isimlerinden Gadamer, anlamayı esasta yorumlama olarak varsayarak yorumlamayı yeniden-yaratma olarak görmüş, estetik eserin yorumcu

tarafından onda bulduğu anlama göre yeniden yaratılması olarak kavramıştır (akt. Türkmen Birlik, 2021: 102). Anlamanın olduğu yerde yorumun da olduğunu öne süren Gadamer'in 'oyun' metaforunu ödünç alarak filmleri de birer yorumlama oyunu şeklinde görebilme imkânı bulunmaktadır. Özcan Alper'in filmlerini kolektif kimliklerle ve kolektif belleklerle sınırlı bir muhtevada ve yorumsal sosyolojinin hermeneutik yöntemiyle ele alıp inceleme çalıştığımız bu çalışmada yönetmeni merkeze alan auteurist eleştiriyi de bu yaklaşıma eklemleyerek dikkate aldığımızı belirtelim.

Sosyolojik eleştiride filmler sosyal sanat ve kültür ürünleri olarak ele alınmakta, sanatçının öznel dışavurumu veya estetik nitelikler açısından ziyade üretilmiş olduğu dönemin toplumsal koşullarında ve sosyolojik veri sağlayan belge gibi incelenmektedir (Özden, 2004: 154). Sınıf, etnik kimlik, cinsiyet gibi farklı toplumsal değişkenliklerin dikkate alındığı sosyolojik eleştiride, filmler toplumsal dünyayı yansıtan kültürel ürünler olarak kavranabilmektedir.

Sosyolojik eleştiriyle birlikte auteurist eleştirinin de bu çalışmanın amacında işlevsel bir yeri bulunduğundan dolayı ondan da kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Auteurist eleştiri, esas olarak yönetmene, onun temel kaygılarına, filmlerinde tekrarlanan motiflere odaklıdır ve filmlerinin içeriklerini ve biçimlerini yönetmenin kişiliğiyle ve diğer yapılarla ilişkisi çerçevesinde değerlendirmektedir (Özden, 2004: 127). Auteurist eleştirinin amacında yönetmenin filmlerinde ortak noktalara, filmde filme tekrarlanan ve yeri geldiğinde zıt kullanımlara sahip karakteristik yapılara, temalara, biçimsel kaygılara odaklanma vardır (Özden, 2004, 128). Özcan Alper'in filmlerindeki kolektif/kültürel kimliklerin nasıl temsil edildiğine odaklanan bu çalışmada da yönetmenin filmlerindeki ortak motifleri keşfetmek istenildiği için auteurist eleştiri önemli epistemolojik ve metodolojik perspektif sunabilmektedir. Ancak auteurist eleştirinin bütünlüklü bir teorik açıklamadan yoksun olması ve sınırlı

bir çerçeve sunmasından ötürü bu çalışmada sadece eklektik açıdan bu eleştiriden yararlanılmıştır. Keza çalışmada yönetmenin kalıplaşmış anlatım tarzını ortaya çıkarmaktan ziyade toplumsal kimlikleri nasıl temsil edip tartışmaya açtığına bakıldığından dolayı autuerist eleştirinin sınırlı muhtevası yorumlayıcı sosyolojik eleştirinin geniş ölçekli çerçevesiyle bütünleştirilmiştir.

4. ÖZCAN ALPER SİNEMASINDA KİMLİK

Yeni Türkiye Sineması'nda özgün bir yere sahip olan ve filmlerinde genellikle bireylerin kimlik arayışlarını, aidiyet sorunlarını ve toplumsal belleği ele alan yönetmen Özcan Alper, filmlerinde bireyin kendi içsel yolculuğunu, toplumsal dinamiklerin bireyler üzerindeki etkilerini ve tarihsel olayların kimlik oluşumundaki rolünü derinlemesine işlemektedir. Ancak Alper'in filmlerinde kimlik konusunu nasıl ele aldığı tartışılması gereken bir konudur. Onun filmlerinden kimlik teması üzerinden karakterler aracılığıyla hangi sorunların gündeme getirildiği ve sinematografik tercihleriyle bu temaların nasıl desteklendiği konusuuzun metrajlı filmleri üzerinden incelenecektir.

4.1. *Sonbahar* (2008): Kimliklerin Buluşma İklimi

2008 tarihinde gösterime giren *Sonbahar* filmi, Yusuf'un, 1997'de üniversite öğrencisiyken girdiği cezaevinden on yıl sonra, açlık grevine katılımı sonrası^{††} yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı tahliye edilmesiyle Doğu Karadeniz'deki köyüne gidişini ve burada yaşadıklarını anlatır. Yusuf cezaevindeyken babası ölmüş, ablası evlenip köyden ayrılmış ve köyde evinde yalnız yaşayan, yaşlı ve hasta annesi kalmıştır. Mevsim sonbahardır ve yerini giderek kışa bırakmaktadır. Köyde, çocukluk arkadaşı Mikail ile görüşen Yusuf, onunla gittikleri meyhanede

^{††} 19 Aralık 2000'de, 'Hayata Dönüş Operasyonu' ile son bulan, siyasi mahkûmların o dönem F Tipi cezaevine karşı başlatmış oldukları açlık grevi ve ölüm orucu sürecine bir gönderme olmakla birlikte söz konusu operasyonla ilgili gerçek görüntülere de filmde yer verilmiş, bu konudaki kolektif hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlamak istenmiştir.

seks işçiliği için Gürcistan'dan gelen Gürcü kızı Elka ile tanışacaktır. İki farklı kültürel dünyadan gelen bu iki isim arasında romantik bir çekim olsa da bu aşk geleceği olmayan bir aşktır. İkisi için de bu aşk, yaşamışlıklarındaki kırıklıklarından arınmanın yanı sıra ikisini hayata bağlayan ve yalnızlıklarını anlamlandıran yollardan biridir. Siyasal mücadelenin bir bedeli olarak gençliğini cezaevinde geçiren ve ciğerlerini çürüten Yusuf içsel huzursuzluğunu köye, doğaya, çocukluğuna ve köklerine gidip imkânsız aşkla gidermek istese de buna ne zaman ne de ömrü yetecektir. Elka da ekonomik ve siyasal buhran yaşayan ülkesinden hesabına düşeni alan, ilçede seks işçiliğiyle geçinmeye çalışan huzursuz bir yalnızlık yaşayan biridir. Oteller ve meyhaneler onun hapishanesi gibidir. Yusuf'la ikisinin çıplak şekilde yatakta cenin pozisyonunda birbirlerine dönük şekilde yansıtılması da iki ayrı yalnızlığın veya hapishaneye dönmüş, umudu ve karamsarlığı bir arada yaşayan hayatların geçici bir birlikteliğine ve aynı zamanda tehlikeler ve belirsizlikler karşısında anne evine dönme isteğine bir göndermedir.

Sonbahar, politik sinema örneği olmakla birlikte insanın içsel gerilimini ve arayışını Doğu Karadeniz'in ormanlarında, hırçın denizinde, yaylasında, kışa dönen yüzünde anlatma gayretindedir ve toplumsal gerçekçi tarzda, olduğu gibi sade şekilde sunma gayretindedir. Yönetmen Alper (2015: 103), Türk filminden ziyade filmin coğrafyasının Kafkasya olduğunu, Karadeniz'in hem coşkulu hem de melankolik tarafını gözetmeye ve ayrıca Rus edebiyatından da yararlanmaya çalıştığını belirtmiştir. Dolayısıyla filmin Kafkasya'nın kültürel çeşitliliğini toplumsal fon olarak kullanmayı ihmal etmediğini belirtelim.

Filmde^{††}, kolektif kimliklerin temsillerinde siyasal kimliğin ve Kafkasya'daki kültürel kimliklerin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bir kolektif kimlik olarak

^{††} *Sonbahar* filmi üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Politik sinema ve politik eleştiri çerçevesinde (Cengiz, 2018; Ergen, 2024; Yalçın, 2024); toplumsal hafıza açısından

siyasallık Yusuf'un biyografisinde son derece belirleyici olmakla birlikte, onun yolculuğu kültürel kimlikler sahasına, köklere doğrudur aynı zamanda. Bu yolculukta Yusuf dışarının da çapı geniş hapishaneye dönüştüğünü fark eder ve bir bakıma açlık grevi şekil değiştirir ve ağzı yer yer konuşma grevine dönüşür. Doğa konuşur, Karadeniz'in hırçınlığı konuşur, kökler konuşur, yerel diller konuşur, hapishaneye dönen hayatlar konuşur, yan karakterler konuşur. Çoğu karakterin dünyası kapanma veya hücreye dönüşen metaforlarla sunulur ki Yusuf'un annesi için de bu geçerlidir (Yiğit, 2012: 1379).

Yusuf aynı zamanda bir dönemin (1990'ların) siyasal kuşağının temsilcisi gibidir. Siyasal mücadelenin izleri zaman zaman cezaevlerine yönelik operasyon görüntüleriyle, Yusuf'un ölüme yürüyen bedenine rağmen hayata tutunma gayretiyle sunulur ancak bu sunum politik bir slogan tarzında değildir. Hayatın içinden bir sunumdur. Söz gelimi edebiyatla da iç içe lirik bir anlatıma sahiptir. Siyasallıktan kültürel alana geçişin öyküsü ağır basmaktadır. Annesinin Yusuf'la konuşmaları Hemşincedir. Nitekim senaryoda da annenin tüm konuşmalarının Hemşince olduğu belirtilmiştir (Alper, 2015: 21). Doğu Karadeniz'deki Laz ve Gürcü gibi diğer etnik kimliklerin yanı sıra Hemşinliliğin de hususi bir yönü bulunmaktadır.^{§§} Film aynı zamanda Hemşinliliğe dair kültürel belleğin

(Fener, 2018), taşra mekânı ve politik sinema bağlamında (Lekesiz, 2021); beşeri, kültür, politik, göç, davranışsal ve feminist coğrafyalar bakımından (Gökçe ve Sönmez, 2023) ve kültürel bellek, kimlik ve müzik ekseninde (Parlaktaş, 2016) çalışmaların olduğu görülmektedir. Ek olarak, Kracauer'ın gerçekçi kuramı çerçevesinde basit anlatı sinemasının göstergelerini *Sonbahar* filminde arayan eserden (Yiğit, 2012) de söz edilebilir. Bu çalışmaların ekseriyetinin politik sinema fikri temelinde baktığını, politik eleştirinin yanı sıra anımsama, kolektif bellek, kültür ve kimlik temalarına da değindiklerini söyleyebiliriz.

^{§§} Hemşin, Rize'nin küçük ilçelerindendir. Geleneksel olarak çoğunluğun anadili yöreye özgü Ermenicedir ve inanç olarak da Sünni Müslümandırlar. Bölgede Hemşinliler dışında da etnik gruplar bulunmaktadır ve aralarındaki toplumsal sınırlar birtakım bağlamlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Gerek ekonomide ve gerekse siyasal hayatta etnik grupların sınırlarındaki bazı izleri görebilmek mümkündür. Söz gelimi Hemşinlilerin pastacılık sektöründeki hikâyesi bu bağlamda dikkat çekici örneklerden biridir (bkz. Biryol, 2022).

modernleşme ile imtihanını da içermektedir. Özellikle Hemşincenin kullanım alanı ve yeni kuşaklara aktarımındaki sorunlar açısından dikkate değer bir fotoğraf sunmaktadır.

Yusuf'un köye yolculuğu, üzeri bir şekilde örtülen veya ikincilleştirilen (gerek siyasal mücadele gerekse resmî ideolojinin kimlik politikasının etkisiyle) kültürel kimliğe bir selam gönderme olarak da okunabilir. Kültürel kimliklerin nasıl hapsedildiğine ilişkin de tipik bir temsildir köy hayatı. Yönetmenin anne üzerinden bunu güçlü bir şekilde vurgulamış olması da dikkate değerdir. Bu noktada Özcan Alper'in 1975'te Artvin-Hopa'da doğduğunu, dolayısıyla kendi biyografisinden, kültürel ve siyasal coğrafyadan etnografik izleri^{***} de filme taşıdığını da belirtelim.^{†††} Kültürel kimliklere vurgu sadece dil üzerinden değil, Yusuf'un tamir etmeye çalıştığı tulumda, bahçedeki mezarlarda, tercih edilen müziklerde ve ağıtta da görebilmekteyiz. *Maa Aakak Maa* ve *Madmoned Mona Mona* adlı anonim Hemşin halk türküleri ile *Daim Yusuf Orti* adlı anonim Hemşince ağıt ve *Tua Seturpa* adlı Gürcü halk şarkısı temsil edilen kültürel örüntülerden örneklerdir.

^{***} Filmle ilgili bir söyleşide Alper, Çehov'un "önce kendi sokağından anlat" sözünden hareketle en iyi bildiği şeylerden başladığını, 90'lı yılların kuşağındaki dertleri; keza Kafkasları, oradaki köklere, yerel yaşama, geçmişe de gittiğini; tanıklık ettiği süreci de bir şekilde yansıtmaya çalıştığını belirtmiştir. Başka bir söyleşide kendini sosyalist gerçekliktense eleştirel gerçekliğe daha yakın bulduğunu ifade eden Alper, 90'ların siyasal kuşağının arada olduğunu, küreselleşme, Sovyetler Birliği'nin yıkımı gibi gelişmelerin yaşandığı bir döneme denk geldiğini, Marksizm'i doğrudan ideolojik olarak değil de edebiyattan, sinemadan, müzikten de kavrayan daha romantik devrimciliğin baskın olduğunu söylemiştir. Hem sosyalizmi bir yaşam biçimi olarak kavrayan hem de içinde bulunduğu ortamla da hesaplaşabilen bir figür olarak Yusuf'u tasarladığını ve onun olaylara düz bakan bir karakter olmadığını da dile getirmiştir. Elbette bu bakış, sosyalizm için insan görüşünden ziyade insan için sosyalizmi benimseyen daha özgürlükçü bir sosyalizm anlayışına işaret etmektedir. Söz konusu söyleşilerin de yer aldığı kitap için (bkz. Alper, 2015).

^{†††} Ek olarak 2001 yapımı kısa filminin de Hemşin yaylası olan Susuzyurt'ta geçtiğini, "dillerin taşıyıcısı büyükannelere" atfedildiğini de not edelim.

Siyasal kimlik açısından özellikle Türkiye’de sosyalist hareketin yaşadığı kırılmaların bazı izlerini Yusuf karakterinde görebilmekteyiz. Arka planda Türkiye’deki sosyalist hareketin 1980’den sonraki dönemeci, 1990’lardaki öğrenci eylemleri ve 2000’li yıllardaki dağınık hali veyahut sonbahara dönüşmüş iklimi bir şekilde Yusuf karakterinin hikâyesinde cisimleşmiş gibidir. Keza Elka da aslında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasındaki hayal kırıklıklarının, savrulmuş hayatların bir başka temsili sayılabilir. Örneğin, otel odasında Elka kendi hayatındaki kırıklıklardan bahsettikten sonra Yusuf’a en güzel yıllarını sosyalizm için mi hapiste yattığını sorar ama Yusuf sessiz kalır. Bir başka sekansta (Mikail ile Yusuf’un gittikleri yayladaki evde), Mikail kendi hayatından bahseder. O da kendi hayal kırıklıklarından söz eder. Eskiden eşine âşık olduğunu ama şimdi eve gitmek istemediğini belirttikten sonra, eskiden iyi kötü bir sosyalizm umutlarının olduğunu, ama onu da yıktıklarını, kadınların fahişelik yaptığını, erkeklerin de fabrika demirlerini yağmalayıp sattığını dile getirir. Yusuf cevap vermez, ne itirazda bulunur ne de onaylar. Siyasal umut bir düşte kalmış gibidir. Dili greve çıkmıştır. 1990’ların siyasal kimliğindeki ruhsal gerilimlerin bir yansıması gibidir bu sahneler. Bir başka sahnede Elka, Yusuf’a şimdiki zamanda yaşamadığını, sanki Rus romanlarından kaçmış gibi gördüğünü ifade eder. Yusuf’un aklına ara sıra cezaevindeki şiddet hallerinin gelmesi de başka bir travmatik temsildir. Bu sahneler hem yaşanan trajediyi bellekte tutma gayreti hem de toplumsal hayatın devingenliğinde siyasetin ne derece kendini yenileyip yenilemediğine yönelik soruları gündeme taşır.

Siyasal kimliklerin bunalımlarını 2000’li yıllarda kültürel kimliklerle yeni bir anlatıya doğru kayması kuşkusuz Karadeniz örneğiyle sınırlı değildir ve tesadüf de değildir. Kürt meselesi, Alevi meselesi gibi kültürel kimlik haklarının yeni toplumsal hareketler bağlamında daha güçlü bir şekilde ortaya çıkışı gibi olgular sol hareketin sınıf temelli mücadelesinde diğer kolektif veya kültürel kimliklerle

kurduğu ilişkinin de gözden geçirilmesi açısından dikkate değerdir.^{†††} Başka bir ifadeyle 2000’li yıllar aslında siyasal kimliklerin kısmen sonbahara evrildiği, kültürel kimliklerin siyasette etkili olduğu bir dönemdir. Diğer yandan ideolojik çerçevede sınıf mücadelesinde sınıf ile etnisite veya kültürel kimlikleri tek bir toplumsal vücutta bir araya getirebilecek olgun tartışmalar henüz gelişebilmiş değildir.

Evrensel düzeydeki ideolojik kimlik ile yerel düzeydeki kültürel kimlik arasında filmde bir köprü kurulmakla birlikte bu iki kimliğin sonbaharı daha ağır şekilde yansıtılmaktadır. Yusuf ölümüne doğru sürüklenmesine karşın küçük akrabası Onur’a matematik öğretmeye uğraşır, nihayetinde ona bir bisiklet almayı ihmal etmeyecektir. Ancak Onur köyde Hemşince konuşmamaktadır. Hemşince yaşlı anne üzerinden temsil edilmektedir. Benzer durum sosyalist kimlik için de geçerlidir. Yusuf’un arkadaşlarından bazıları kendilerini hayatın ritmine bırakmışlardır, aile kurmuşlardır; ancak siyasal mücadeleden de pişmanlık duymamışlardır. Filmde bu iki kimlik (siyasal ve kültürel) temsilleri olsa da ikisinin birlikteliğine dair tartışmayı içeren veya birtakım önermeler dizgesi barındıran diyaloglara rastlanmamaktadır. Bu açıdan biyografik karamsarlıklar ve umutsuzluklar bir ölçüde bazı kolektif kimliklerin geleceğine de sirayet etmiş gibidir. Kamera sadece sorunu ortaya koymaya yöneliktir; başka bir ifadeyle natüralist bir anlatıyla genel bir fotoğraf çekilmekte, tartışma film dışına bırakılmaktadır. Nasıl Yusuf ve Elka aşklarının bir geleceğini olmadığını bilerek, umutsuz bir şekilde birbirlerinin yalnızlıklarına, kırıklıklarına sığınmışlarsa ve mesafeli bir birliktelik yaşamışlarsa siyasal kimlikler ile kültürel kimlikler de göreceli olarak zaman ve mekânda birbirlerine sığınmışlardır. Kolektif kimlikler sorunsallaştırmaktan ziyade onların güncel fotoğraflarını yansıtmak tercih

^{†††} Öte yandan Alper de (2015: 103) bir söyleşisinde etnik kimliklerin yok olmaya yüz tutmuşken Kürt siyasal hareketinin de etkisiyle diğer kimliklerin kendilerini keşfetmeye başladığını, dillerine ve belleklerine sarılabildiklerini dile getirmiştir. Ayrıca kendisi de sonraki filmlerinde diğer etnik kimliklere olan hassasiyetini devam ettirmiştir.

edilmiş, kolektif belleğe iz bırakma gayesi ağır basmıştır. Film, kimliklere bilet kesen, onları tanımlayan, onlara yol haritası sunan değil de onlara eşlik eden türdedir. Kimlikleri anımsatma ve onlara saygı çabası şeklinde veyahut kolektif bellekleri (kültürel ve siyasal) canlı tutma girişimi olarak da okunabilir. Nihayetinde filmin kendisi de kolektif belleğin taşıyıcı rolünü oynayabilmektedir.

4.2. Gelecek Uzun Sürer (2011): Belleğin İzinde: Aidiyet ve Toplumsal Kimlik

Filmde Kürt meselesi, travma ve ağıt geleneği gibi konular üzerinden bireylerin toplumsal kimlik arayışı ile aidiyet duygusunun karmaşıklığı ele alınmaktadır. Özcan Alper, yalnızca bireysel kimlik sorgulaması yapmakla kalmayıp, tarihsel olayların birey ve toplum kimliklerini nasıl biçimlendirdiğini de görünür kılmaktadır. Yönetmen, bireylerin toplumsal bağlarla kurduğu ilişkileri ve kimliğin sürekli yeniden inşa edilen bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Filmin ana karakteri Sumru, ağıt araştırmaları kapsamında Diyarbakır'a gider. Bu yolculuk, yalnızca akademik bir çalışmanın parçası olmayıp, aynı zamanda Sumru'nun kimlik arayışı ve aidiyet duygusunu da temsil etmektedir. Sumru'nun yolculuğu, geçmişle yüzleşme ve toplumsal travmaların izlerini takip etme çabasının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Yolculuğu süresince kayıp hikâyelerine, faili meçhullere ve toplumsal belleğin karanlık noktalarına tanıklık etmektedir.

İstanbul'dan Diyarbakır'a uzanan tren yolculuğu, yalnızca fiziksel bir hareketi değil, aynı zamanda toplumsal bellekle yüzleşmeyi de simgelemektedir. Sumru'nun tren penceresinden dışarıyı izlerken yaşadığı sessizlik, geçmişe dair merak ve huzursuzluk duygularını yansıtmaktadır. Bu süreçte, bireysel kimliği toplumsal bellekle bütünleşmekte ve dönüşüm geçirmektedir. Dolayısıyla kimlik arayışı, bireysel sınırların ötesine geçerek toplumsal bir hesaplaşmaya dönüşmektedir.

Film, toplumsal kimliklerin tarihsel travmalardan nasıl etkilendiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kürt meselesi, faili meçhul cinayetler ve kayıplar gibi olgular, kimlik üzerindeki baskı ve kırılmaları simgelemektedir. Ağıt geleneği üzerinden, toplumun travmatik olayları belleğinde nasıl taşıdığı ve aidiyet hissinin nasıl dönüştüğü de sorgulanmaktadır.

Sumru, Diyarbakır'da ağıt çalışmaları kapsamında bireylerle gerçekleştirdiği görüşmelerde, anlatılan kayıp hikâyeleri aracılığıyla bireysel acıların toplumsal kimlik ve aidiyet üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Özellikle yaşlı bir kadının oğlu için yaktığı ağıt, bireysel acıların toplumsal hafızadaki yansımaları güçlü bir şekilde ifade etmektedir. Filmde ağıtlar, yalnızca bir araştırma konusu değil, aynı zamanda direniş ve kimlik ifadesi aracı olarak konumlandırılmaktadır.

Bir diğer sahnede Sumru, faili meçhul cinayetlerde kaybolan bir gencin ailesiyle görüşmektedir. Evin duvarlarındaki boş çerçeveler ve eksik fotoğraflar, kayıpların bireysel ve toplumsal hafızadaki boşluklarını simgelemektedir. Bu sahne, bireysel kayıpların toplumsal aidiyet duygusundaki kırılmaları nasıl etkilediğini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Sumru, bu anlatıları dinlerken yalnızca toplumsal kimlikler üzerine düşünmekle kalmamakta, bununla birlikte kendi bireysel kimlik arayışında da yeni bir farkındalık geliştirmektedir.

Filmde göç hikâyeleri ve yerinden edilme olgusu da aidiyet temasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki zorunlu göçler, bireylerin kimliklerini ve aidiyet duygularını derinden etkilemiştir. Göç eden bireylerin geçmişle kurdukları bağların kopması, kimliklerini yeniden inşa etmelerini güçleştirmektedir. Sumru, tanıştığı kişiler ve dinlediği hikâyeler aracılığıyla aidiyetin yalnızca bir yere ya da geçmişe bağlı bir kavram olmadığını, sürekli olarak yeniden inşa edilmesi gereken dinamik bir süreç olduğunu kavramaktadır.

Filmde mekânlar, toplumsal kimlik ve aidiyetin oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmektedir. Diyarbakır sokakları, eski evler ve ağıtların söylendiği kırsal alanlar, geçmişin izlerini taşıyan ve kimliklerin biçimlenmesinde etkili olan hafıza mekânları olarak sunulmaktadır. Diyarbakır sokaklarında yankılanan ağıtlar, toplumun unutulmaması gereken kimlik unsurlarını hatırlatmaktadır. Bu mekânlar, bireylerin toplumsal hafızayla kurduğu ilişkiyi derinleştirmektedir.

Sumru'nun ağıt dinlemek için gerçekleştirdiği kırsal yolculukta, dağlık alanın sessizliği ve genişliği geçmişte yaşanmış travmaların büyüklüğünü simgelemektedir. Dağlar, hem toplumsal hafızanın taşıyıcısı hem de bireyin hafızayla kurduğu ilişkinin bir temsilcisi olarak işlev görmektedir.

Diyarbakır'da geçen bir diğer sahnede Sumru, bir kafede çevresindeki sessizliği ve insanların rutinlerini gözlemlemektedir. Şehirdeki yaşamın sıradanlığı ve travmaların görünmezliği, Sumru'nun kimlik algısında kırılmaya yol açmaktadır. Bu sahne, aidiyetin bireysel ve toplumsal düzlemde kırılan bir yapı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Film boyunca Sumru'nun yolculuğu, aidiyetin yalnızca geçmişe bağlı bir kavram olmadığını, bireylerin kimliklerini şimdiki zamanda ve gelecekte de yeniden inşa etmeleri gerektiğini göstermektedir. Sumru'nun bireysel kimliği, toplumsal bellekle bütünleşerek dönüşüm geçirmekte; ancak bu süreç tamamlanmış bir aidiyet duygusu yaratmamakta, sürekli bir arayış olarak devam etmektedir. Film, aidiyetin sabit bir kimlik değil, sürekli değişen ve yeniden kurulan bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Özcan Alper, *Gelecek Uzun Sürer* filminde bireysel kimliklerin tarihsel olaylar ve toplumsal bellek aracılığıyla nasıl biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Toplumsal travmalar, ağıtlar ve mekân kullanımı aracılığıyla aidiyet duygusunun kırılanlığını ve yeniden inşa sürecini işleyen Alper, bireylerin toplumsal

gerçekliklere ve tarihe karşı duyarlı olmadan aidiyet duygusu kuramayacaklarını ifade etmektedir. Sumru'nun yolculuğu, yalnızca bireysel bir kimlik arayışı değil, aynı zamanda toplumsal aidiyetin nasıl oluştuğuna dair bir anlatıdır.

4.3. *Rüzgârın Hatıraları* (2015): Tarih ve Bellek

Özcan Alper'in *Rüzgârın Hatıraları* filmi, bireysel ve toplumsal kimliklerin tarihsel olaylar ve kolektif bellekle nasıl biçimlendiğini derinlemesine ele almaktadır. 1940'lı yılların Türkiye'sinde geçen hikâye, bireyin tarihsel travmalar karşısındaki kırılgan konumunu sorgularken, ana karakter Aram'ın yaşantısı üzerinden geçmişle yüzleşmenin zorluklarını görselleştirir. Ermeni bir gazete yazarı olan Aram, dönemin politik baskıları nedeniyle kimlik arayışını, kolektif travmanın izleri eşliğinde sürdürmektedir. Bununla birlikte film, 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi gibi, gayrimüslim azınlıklara yönelik adaletsizlikleri ve II. Dünya Savaşı yıllarında aydınlar ile yazarların tek parti yönetimine karşı sergiledikleri muhalif tavrı arka planına alır. Basın üzerindeki yoğun baskılar da bu tarihsel bağlamda önemli bir yer tutar. Özcan Alper, bu dönemin toplumsal ve siyasi atmosferini bireylerin kimlik oluşumu üzerindeki etkileriyle ilişkilendirerek anlatısal bir derinlik kurar.

Aram'ın evinden ayrılması, bireysel kimlik ile kolektif bellek arasındaki bağ dramatik bir şekilde yansıtır. Evdeki kitaplar ve eşyalar geçmişle kurulan ilişkinin maddi göstergeleriyken, zorunlu ayrılış, bu ilişkinin koparılmasını simgeler. Aram'ın kaçış anında dile getirdiği "*Savaş sadece insanlığı değil kelimeleri de tüketip bitirdi...*" sözü geçmişle bağ kaybının birey üzerindeki yıkıcı etkisini açıkça ortaya koyar.

İstanbul'dan kaçarak sığındığı ormanlık köy, Aram'ın doğa ile kurduğu yeni bağ üzerinden belleğini ve kimliğini yeniden yapılandırma girişiminin mekânı olur. Doğa burada yalnızca bir sığınak olmakla birlikte, geçmişle hesaplaşmanın

metaforik bir zemini olarak işlev görür. Aram'ın eski defterlerine ve el yazmalarına dönüşü, kolektif bellekle bireysel yüzleşmenin acı verici doğasını ortaya sererken, yönetmen doğanın sessizliğini ve görkemini bu süreci yansıtmak için etkili bir araç olarak kullanır.

Filmin en çarpıcı sahnelerinden biri olan tren yolculuğu, bireyin tarihsel olaylardan kaçışının imkânsızlığını simgeler. Aram'ın dalgın bakışları eşliğinde ilerleyen tren ve ritmik sesi, bireysel kimliğin tarihsel süreçler içinde sürekli yeniden biçimlendiğini betimler. Bu sahne, kimliğin geçmişin izleriyle sürekli müzakere eden bir yapı olduğunu açıkça vurgular.

Aram'ın yazı yazma ve resim çizme pratikleri, geçmişin unutulmasına karşı bireysel bir direnişi ve kimliğin sürekliliğini koruma çabasını temsil eder. Yazmak ve çizmek, yalnızca bireysel ifade biçimi değil, aynı zamanda kolektif belleğin bireysel düzeyde yeniden üretilmesine imkân tanıyan bir araçtır. Bu anlamda filmdeki sanrılar, geçmişin bireyin şimdiki varoluşu üzerindeki etkisini dramatik bir biçimde görünür kılar. Çocukluk anılarından gelen seslerin duyulması, belleğin yalnızca zihinsel bir süreç değil, kimliğin sürekli geçmişin izleriyle biçimlendiği bir dinamik olduğunu gösterir. Yönetmenin bulanık kamera kullanımı ve yankılı ses tasarımı, travmatik belleğin sinemasal bir estetikle aktarılmasına hizmet eder.

Aram'ın bir tepeye çıkarak doğaya bakması, bireysel belleğin ve kimliğin zamansal ve mekânsal bağlamda yeniden inşa edilme çabasını simgeler. Dağların ve ufuk çizgisinin geniş açıyla sunulması, bireysel kimliğin kolektif bellekle kurduğu ilişkinin sürekliliğini ima eder. Aram'ın sessizliği ise geçmişle yüzleşmenin ve barışmanın sancılı ve tamamlanmamış bir sürece işaret eder.

Özcan Alper'in diğer filmlerinde de görülen bireysel kimlik ve toplumsal aidiyet arasındaki geçişkenlik, *Rüzgârın Hatıraları* filminde yolculuk teması üzerinden

güçlü bir biçimde işlenmiştir. Film, bireysel kimlik arayışının tarihsel travmalar ve kolektif bellek bağlamında sürekli olarak yeniden biçimlendiğini etkileyici bir anlatımla sunmaktadır.

4.4. *Âşıklar Bayramı* (2022): Âşıklığa Bir Yolculuk

2022 yılında dijital platform Netflix'te yayımlanan *Âşıklar Bayramı*, Kemal Varol'un aynı isimli romanından uyarlanmıştır. Film, saz âşığı Heves Ali ile avukat oğlu Yusuf'un 25 yıllık ayrılıklarının ardından gerçekleştirdikleri üç günlük yolculuğu ve bu süreçte geçmişle yüzleşmelerini konu edinmektedir. Kırşehir'den Kars'a^{§§§} uzanan bu yolculuk, yalnızca fiziksel bir hareketlilik değil, bireysel ve içsel bir hesaplaşma sürecidir. Babasının ölümcül bir hastalığa yakalandığını öğrenen Yusuf, bu yolculukta ona eşlik eder. Yol boyunca yaşanan yüzleşmeler, klasik patriyarkal baba-oğul gerilimini de merkezine alarak ilerler.

Heves Ali, ardında yarım kalmış babalık, aşk hikâyeleri ve türküler bırakmıştır. Bu yarım kalmışlıklar, onun karakterinin özünü oluşturur. Kalbi adeta sazın içinde atan bu karakter, hem oğluna hem de sevdiği kadınlara tamamlanmamış hikâyeler miras bırakmıştır. Yusuf ise, babasına duyduğu özlem ve hayal kırıklığı arasında sıkışıp kalmış bir figür olarak bu yolculukta kendisini bulur. Yol boyunca uğradıkları mezarlar, eski aşklar, âşık kahveleri, inanç ritüelleri ve doğal coğrafya, yolculuğun mekânsal katmanlarını oluşturur. Ancak yaşananlar,

^{§§§} Romanda yolculuk her ne kadar Diyarbakır'dan başlasa da Alper söyleşisinde bu yolculuğu Kırşehir-Kars rotasına çevirdiğini, âşık geleneğini temel aldığı için Orta Anadolu'yu başlangıç noktası aldığını, sıkışmış bir kasaba fikrinin de etkili olduğunu, bunun dışında bir önceki filmlerinden olan 'Gelecek Uzun Sürer'in Diyarbakır- Hakkâri arasında çekildiği için tekrara düşmek istemediğini belirtmiştir (Piroğlu, 2022). Bu durum esasında Alper'in diğer uzun metrajlı filmlerinde de bir şekilde karşımıza çıkan yolculuk temasının bazen baskın, bazen örtük şekilde dikkate alınan bir boyut olduğunu ve bunun da bir tarz teşkil edecek şekilde onun auteur yönetmenlik niteliğine dair göstergelerden biri sayılabileceğini işaret etmektedir.

zamanın da bir yolculuğa dönüşmesine vesile olur. Geçmiş ile bugün, baba ile oğul, bireysel ve kolektif hafıza bu çok katmanlı anlatıda iç içe geçer.

Filmde, saz/bağlama yalnızca bir müzik enstrümanı olarak değil, geçmişini bugüne taşıyan, sosyal bağları güçlendiren ve kolektif belleğin aktarıcısı olan bir metafor olarak da işlev görür. Türküler, geçmişten geleceğe uzanan ve insanın sonsuzlaşma arzusu ile anlam kazanan kültürel ürünlerdir. Film, Yusuf'un babasına duyduğu öfkenin dışavurumu ve Heves Ali'nin geçmişle yüzleşme çabaları çerçevesinde ilerleyen çok yönlü bir anlatıya sahiptir.

Kolektif kimlik ve kolektif bellek temsilleri de filmde belirgin şekilde vurgulanmıştır. Özellikle mekân, nesneler ve enstrümanlar aracılığıyla Aleviliğe dair önemli göstergelere yer verilmiştir. Örneğin, güzergâhları üzerinde uğradıkları bir Alevi köyünde Heves Ali'nin "pirim" diye karşılanması; yemek yedikleri odanın duvarında Halife Ali'nin ve bir sazın asılı olması, sofrada zerafet**** ve Hızır kömbesi bulunması bu temsillerin önemli unsurlarıdır. Ayrıca, semah ritüeli öncesinde yapılan "*Yolumuz rıza yoludur. Aranızda dargın, küskün varsa hak meydanına çıksın...*" anonsu, Alevi kültüründeki 'yol' kavramının filmdeki merkezi yerini destekler. Semah ritüelinde kadınlar ve erkekler birlikte dönerek, Aleviliğin sosyal ve kültürel kodlarına da atıf yapılır. Bu yönüyle, filmde "yol bir, sürekin bin bir" söylemi doğrultusunda farklı kimlikler, sürekin ve hikâyeler bir araya getirilir. Yönetmen Özcan Alper, çeşitli söyleşilerinde (bkz. Piroğlu, 2022) bu filmin hem Anadolu'daki âşık geleneğine hem de Alevilik inancına saygı duruşu niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Cem ve semah sahnelerinin bir Alevi köyünde, gerçek köylülerin katılımıyla çekildiği bilgisi de bu yaklaşımı destekler. Alper'in, kolektif kimliklere yönelik hassasiyeti ve yalın

**** 'Babuko' veya 'zervet' olarak da yerelde ifade edilen bu yemek un, tereyağı, tuz, sarımsak ve yoğurttan yapılmaktadır.

anlatım tercihinin önceki filmlerinde de görüldüğü ve bu eğilimin bir tarz sürekliliği arz ettiği söylenebilir.

Heves Ali'nin oğluna devrettiği sazı, şapkası ve taşıdığı fotoğraf, yalnızca kişisel bellek ve aidiyet hislerinin değil; aynı zamanda baba-oğul arasındaki gerilimin ve travmaların da somut simgeleridir. Saz, âşıklık geleneği ile Alevi inanç belleğinin en önemli taşıyıcılarından biri olarak filmde özel bir yer işgal etmektedir. Anadolu'nun kültürel çeşitliliği de bu simgeler üzerinden yansıtılmaktadır.

Yönetmen, baba-oğul gerilimi ve yolculuk hikâyesi üzerinden kültürel mirası toplumcu gerçekçi ve yalın bir estetik anlayışla aktarmıştır. Film, diyaloglarla derinlemesine bir tartışmaya girmese de, belgeleme tarzı bir sadelik içinde âşıklık kültürüne sanatsal bir dikkat ve koruma girişi olarak değerlendirilebilir. Romandan sinemaya yapılan bu göstergelerarası aktarım, yeniden yazımsal bir dönüşüm de içermekte; somut olmayan kültürel miras olan âşıklığın dijital platformlara taşınması anlamında önemli bir kültürel kazanım sağlamaktadır (Kunduracı, 2024, s. 81).

4.5. *Karanlık Gece* (2022): Kolektif Bellek ve İnkâr

Özcan Alper'in *Karanlık Gece* filmi, bireysel travmaların kolektif belleğe dönüşüm sürecini ve taşra toplumunun suç ortaklığıyla kurduğu kimliği ele alır. Filmin ana karakteri İshak, geçmişte yaşadığı bir travmayla yüzleşmek üzere yıllar sonra doğup büyüdüğü kasabaya geri döner. Geçmişte yaşanan bir gencin öldürülmesi olayı, sadece İshak'ın değil, tüm kasabanın bastırıldığı bir travmayı temsil eder. Bireysel hesaplaşma, zamanla toplumsal bir yüzleşmeye evrilir ve bireysel bellekten kolektif belleğe geçişi görünür kılar.

Filmin açılış sahnesinde İshak'ın minibüsle kasabaya dönüşü ve sahneye hâkim olan sessizlik, bastırılmış travmalarla yüzleşmenin başlangıcını simgeler.

Kasabaya vardığında, İshak'ın selamına karşılık verilmemesi, ilk anda bireysel bir dışlanma gibi görünse de, ilerleyen sahnelerde bu tavrın kasaba halkının ortak suçu inkâr etme biçimi olduğu açığa çıkar.

İshak'ın doğayla baş başa kaldığı sahneler, bireysel belleğin kolektif hafızaya evrilmesini temsil eder. Orman ve dağ yürüyüşleri, mekânların bastırılmış hafızanın taşıyıcısı olduğunu gösterir. Özellikle çıkmaz yollar, sisli atmosferler ve uçurumlar geçmişin travmalarını çağrıştıran güçlü metaforlar olarak kullanılır. Bu bağlamda doğa, Özcan Alper'in sinematografisinde olduğu gibi burada da bastırılan hafızanın ve çözülmemiş travmaların bir yansımasıdır.

İshak, bir yandan şehirli, bireysel ve entelektüel kimliğini, diğer yandan ise kasabada kök salmış taşralı kimliğini taşır. Bu iki kimlik arasında yaşadığı gerilim, onda derin bir aidiyet krizine neden olur. Fotoğraf çekme sahneleri onun şehirli kimliğini vurgularken, geçmişte bir suça ortak olması taşralı kimliğini ön plana çıkarır. Kasabanın girişinde duraksaması, kasaba halkını göz ucuyla süzmesi ve eski arkadaşlarıyla arasına mesafe koymaya çalışması, aidiyet sorununu görsel olarak da pekiştirir. Aynı zamanda kasaba, sadece bastırılmış bireysel travmalarla birlikte bu travmalar etrafında şekillenen bir toplumsal kimliğin mekânıdır. Suçun üstünü örten sessizlik, bireylerin vicdaniyla sınırlı kalmaz. Aksine, tüm kasaba halkının ortak suskunluğu üzerinden aidiyetin suç ortaklığına dönüştüğü kolektif bir kimlik inşasına dönüşür.

Film, erkeklik ve kolektif suç arasında kurduğu bağ ile dikkat çeker. Kasabanın erkekleri, doğrudan ya da dolaylı şekilde gencin öldürülmesi olayına bulaşmıştır. Ateş başında içki içen erkeklerin dolaylı suç itirafları, kolektif suçun sessizce paylaşıldığını ima eder. Ancak suçun kolektifleştirilmesi sadece erkeklerle sınırlı değildir; İshak'ın annesinin de olay hakkında konuşmak istememesi, kasaba halkının tamamının bu suçun yükünü taşıdığını gösterir.

Karanlık Gece, Özcan Alper'in auteur kimliğinin belirginleştiği bir yapıttır. Zamana karşı mücadele, geçmişle hesaplaşma, sessizlik ve mekân üzerinden duygu aktarımı gibi temalar, yönetmenin *Sonbahar* ve *Rüzgârın Hatıraları* filmlerinde kurduğu poetikanın bir devamıdır. Filmdeki uzun doğa planları, yalnızca bir atmosfer yaratma işlevi görmekle kalmaz; karakterlerin iç dünyasıyla mekân arasında kurduğu bağın da metaforik bir yansımasıdır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özcan Alper'in sinemasının politik eleştirel yönü ağır basmakla birlikte kültürel çeşitliliğe olan ilgisi de filmografisinde karşımıza çıkan baskın bir niteliktir. Alper'in incelediğimiz filmlerindeki bazı ortak noktaları dikkate aldığımızda, özellikle kültürel kimlikleri yansıtmaları, anlatım tarzı ve kullanılan metaforların sürekliliği açısından auteur yönetmen usulüne uygun bir sineması olduğunu söyleyebiliriz. Politik sinema ve toplumcu gerçekçi tarzdaki eleştireliliği de onun auteur niteliğine katkı sayılabilir. Kolektif veya kültürel kimliklere veyahut kültürel çeşitliliğe saygı veya hassasiyet içinde olduğunu ve onları olabildiğince kendi otantik atmosferinde olduğu gibi aktarmaya çalışan bir sinema dilini inşa ettiğini görmekteyiz. Olay örgüleri, ana temalar farklı olmakla birlikte arka fonda veya bağlamda kültürel kimliklerin yalın anlatımı ve temsili bir şekilde önemsenmiştir. Türküler, ağıtlar, enstrümanlar gibi müzikal nitelikler ile kültüre özgü pratikler (dil başta olmak üzere giyim kuşam da dâhil tüm hayat tarzı göstergeleri) ve inançla ilgili pratikler (saz ve semah) söz konusu temsiller arasındadır. Keza yol, yolculuk veyahut yolculuk arzusu gibi anlatımlar da bir şekilde incelenen bütün filmlerde kullanılan temsiller arasındadır ve bir tarzın inşasına işaretler. Bireylerin filmlerdeki yolculukları sadece içsel veya kişisel değil aynı zamanda toplumsal zamana ve kültürel çeşitliliğe bir yolculuktur ve iç içe geçmiş kolektif bellekleri açığa çıkarmaya, yeri geldiğinde yüzleşmeye ve hesaplaşmaya doğru sürükleyen, hatıratı canlı tutmaya yönelik de bir girişimdir.

Bunlara ek olarak Alper'in sinemasına baktığımızda bireysellik ile toplumsal alan (kültür, siyaset vb. yapılar) arasındaki gerilimi, içe dönük ve dışa dönük şekilde çok yönlü ve olabildiğince sade olarak ele almaya çalıştığını söylemek gerekir. Bununla birlikte, yönetmenin filmlerinde mekân kullanımı, simgesel nesneler ve yerel diller gibi kültürel öğeleri öne çıkarması, sinemanın sadece estetik bir alan olmadığını, aynı zamanda bir kültürel direniş ve hatırlatma pratiği olabileceğini bizlere göstermektedir.

Özcan Alper'in sinemasında incelediğimiz filmler, bireysel ile kolektif belleğin kesişim noktasında kimlik ve aidiyet temalarını çok yönlü şekilde ele almıştır. Alper, bildiği sokaktan başladığı (Sonbahar) sinema yolculuğunda otantikliği ve yerel toplumsal kimliği korumaya yönelik hassasiyeti sürdüren, toplumsal belleği korumaya ve travmalarla yüzleşmeye çağıran filmlere imza atmıştır. Keza filmlerinde etnik kimlikler ile politik kimliklerin çoğunlukla kesiştiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra bireyler yolculuklar ve gerilimler ile toplumsal ve siyasal mücadeleler veyahut toplumsal gerilimler iç içe geçecek şekilde kurgulanmıştır. *Sonbahar*, *Gelecek Uzun Sürer*, *Rüzgârın Hatıraları*, *Âşıklar Bayramı* ve *Karanlık Gece* filmlerinde, bireysel travmaların toplumsal travmalarla iç içe geçtiği anlatılar aracılığıyla kimlik inşasının tarihsel, kültürel ve mekânsal bağlamlar içerisinde sürekli bir dönüşüm süreci içinde olduğu vurgulanmaktadır. Yolculuk, yüzleşme, ötekileştirme ve kayıp gibi motifler, anlatsal bütünlüğü oluşturan temel unsurlar olarak öne çıkmakla birlikte, Anadolu'nun kültürel çeşitliliği gerçekçi ve yalın bir sinematografik üslupla perdeye yansıtılmıştır. Alper'in filmleri, bireysel hikâyeler üzerinden kolektif kimliklerin bastırılan ve unutilan yönlerini ortaya çıkararak, sanatsal bir çerçeveden toplumsal hafıza, kimlik politikaları ve ötekileştirme süreçlerini tartışmaya açmaktadır. Böylelikle Alper, hem estetik hem de politik bir duyarlılıkla bireysel varoluşu kolektif bellek dinamikleri içerisinde yeniden konumlandırmaktadır.

Genel bağlamda bu çalışma, hem sinema araştırmalarına hem de sosyolojik kimlik çalışmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle kimliklerin sinemasal temsiline odaklanması, film eleştirisi ile sosyal teori arasındaki bağları güçlendirmektedir. Bu çerçevede, yorumsamacı yöntem kullanarak sinema eserlerinin sadece içeriksel analizine değil, anlam üretim süreçlerine de odaklanması, akademik açıdan filmlerin çok boyutlu yapısını kapsamlı bir şekilde değerlendirme olanağı sunmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye sinemasında kimlik temsillerinin tarihsel, kültürel ve estetik bağlamda nasıl inşa edildiğine dair disiplinler arası bir bakış açısı geliştirerek, sinema-sosyoloji eksenli çalışmalara kuramsal zemin hazırlamaktadır. Özellikle kimlik, aidiyet ve kolektif hafıza temalarının sinemasal anlatılar aracılığıyla nasıl tekrar üretildiği konusunda bir örnek vaka sunmaktadır. Böylelikle, sinema eserlerinin sadece estetik yapılar değil, aynı zamanda toplumsal hafıza taşıyıcıları olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İleride yapılacak araştırmalar için bu inceleme, Özcan Alper'in filmografisinin farklı toplumsal değişkenler (örneğin toplumsal cinsiyet, sınıf, diaspora kimlikleri gibi) üzerinden incelenmesine ve geniş karşılaştırmalı analizlerine zemin hazırlayabilir. Son olarak bu araştırma, Türkiye dışında benzer temalara odaklanan ulusötesi sinema örnekleriyle karşılaştırmalı bir okuması yapılarak alandaki kuramsal tartışmalara küresel bir bakış açısı kazandırabilir; günümüz dijital platformlarda gösterime giren yeni dönem Türkiye sineması yapımları üzerine benzer yöntemle yapılacak analizlerle, çağdaş kimlik tartışmalarının görsel kültürde nasıl karşılık bulduğunu göstermek açısından açılımlar sunabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Alper, Ö. (2015). *Sonbahar*. Ve Yayınevi.
- Atakav, E. (2013). *Women and Turkish Cinema: Gender Politics, Cultural Identity and Representation*. Routledge.
- Barth, F. (2001). Giriş (A. Kaya & S. Gürkan, Çev.). İçinde F. Bartth (Ed.), *Etnik Gruplar ev Sınırları Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu* (1. Baskı). Bağlam Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Berghahn, D. (2021). Performing Exoticism and the Transnational Reception of World Cinema. *Journal of Studies in World Cinema*, 1(2), 221-238.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası* (1. Baskı). Aşına Kitaplar.
- Biryol, U. (2022). *Gurbet Pastası: Hemşinliler, Göç ve Pastacılık* (8. Baskı). İletişim Yayınları.
- Burns, R. (2007). Towards a Cinema of Cultural Hybridity: Turkish-German Filmmakers and the Representation of Alterity. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 15(1), 3-24.

- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*. Routledge.
- Cengiz, Ö. (2018). Bahçeden Temizlenen Ayrık Otları: Politik Sinema Bağlamında “Sonbahar” Filminin Analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 108-123.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri* (F. Lekesizalı, Çev.; 1. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and Social Order* (1. Baskı). Charles Scribner’s Son.
- Cox Tunç, A. (2012). Hyphenated Identities: The Reception of Turkish German Cinema in the Turkish Daily Press. İçinde S. Hake & B. Mennel (Ed.), *Turkish German Cinema in the New Millennium: Sites, Sounds, and Screens*. Berghahn Books.
- Değer, A. A. (2023). *Her Daim Yok Edilmek İstenen “Öteki”, Kolektif Kötülük ve Vicdan Muhasebesi: “Karanlık Gece”*. Sanatatax. <https://www.sanatatak.com/karanlik-gece-film-critic/>
- Deniz, T. (2011). *Yaralı Belleklere Ağıt: Gelecek Uzun Sürer*. Hayal Perdesi. <https://www.hayalperdesi.net/vizyon-kritik/104-yarali-belleklere-agit-gelecek-uzun-surer.aspx>
- Dyer, R. (2002). *The Matter of Images: Essays on Representations* (2. Baskı). Routledge.
- Ergen, M. (2024). *Özcan Alper Filmlerinde Politik Sinema* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış* (E. Uşaklı, Çev.; 1. Baskı). Avesta Yayınları.

- Fener, H. S. (2018). Özcan Alper Sinemasında Toplumsal Hafıza. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(69), 489-500.
- Giddens, A., & Sutton, P. (2020). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Esgin, Çev.; 4. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Gökçe, B., & Sönmez, Ö. F. (2023). Özcan Alper'in Sonbahar Filminin Coğrafi Perspektiften İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 5(1), 87-101.
- Göktürk, D. (2002). Anyone at Home? Itinerant Identities in European Cinema of the 1990s. *Framework: The Journal of Cinema and Media*, 43(2), 201-212.
- Guerrero, E. (1993). *Framing Blackness: The African American Image in Film*. Temple University Press.
- Halbwachs, M. (2016). *Kolektif Hafıza* (B. Barış, Çev.; 1. Baskı). Heretik Yayınları.
- Hall, S. (1990). Cultural Identity and Diaspora. İçinde J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, Culture, Difference* (1. Baskı). Lavrence and Wishart.
- Hall, S. (2017). *Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (İ. Dündar, Çev.; 1. Baskı). Pinhan Yayınları.
- Higbee, W., & Lim, S. H. (2010). Concepts of Transnational Cinema: Towards a Critical Transnationalism in Film Studies. *Transnational Cinemas*, 1(1), 7-21.
- Hooks, B. (1992). *Black Looks: Race and Representation*. South End Press.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek* (K. Atakay, Çev.; 1. Baskı). Metis Yayınları.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide* (1. Baskı). New York University Press.
- Kunduracı, G. (2024). Yenidenyazımda Kipsel Dönüşüm Bağlamında Göstergelerarası Bir İnceleme: Yazından Sinemaya "Âşıklar Bayramı".

- TAM Akademi Dergisi*, 3(3), 66-82.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.03.005.x>
- Lekesiz, F. (2021). Taşra Mekânı Özelinde 2000 Sonrası Politik Türk Sinemasına Bakmak: Sonbahar (2008) ve Ahlat Ağacı (2018). *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 6(2), 82-96.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum* (Y. Erdem, Çev.; 1. Baskı). Heretik Yayınları.
- Mulvey, L. (1975). Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen*, 16(3), 6-18.
- Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi* (2. Baskı). İmge Yayınları.
- Parlaktaş, Ö. (2016). *Özcan Alper'in "Sonbahar" ve "Gelecek Uzun Sürer" Filmlerinde Müzik, Kimlik ve Kültürel Bellek İlişkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Anabilim Dalı.
- Piroğlu, E. (2022). *Bir Baba-Oğul Hesaplaşması, Alevi Kültürüne Saygı Duruşu: Âşıklar Bayramı—Özcan Alper ile Söyleşi*. Diken.
<https://www.diken.com.tr/asiklar-bayrami-basladi-alevi-kulturune-saygi-durusu-baba-ogul-hesaplasmasi-yol-hikayesi/>
- Suner, A. (2006). *Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*. Metis Yayınları.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Türkmen Birlik, P. (2021). Dil Felsefesinden Hukuk Felsefesine Açılan Bir Kapı: Gadamer'den Dworkin'e Hermeneutik Yöntem. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 15, 98-114.
- Yalçın, A. (2024). Yeni Türk Sineması'nda Politiklik: Yusuf'un 'Son-Bahar'ı. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12, 98-113.

Yiğit, Z. (2012). Kracauer'in Basit Anlatı Sineması ve Sonbahar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1371-1384.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Identity is a multidimensional structure that determines the process of defining oneself and the community to which one belongs, and is constructed at individual, social and cultural levels. Today, rather than being fixed structures, identities have become interactive and negotiated spaces that are constantly transforming under the influence of historical, social and political processes. In this context, cultural identity is considered as a collective structure in which social memory, language, historical narratives and feelings of belonging are intertwined. Conversely, cinema is a powerful cultural tool through which these identities are represented visually and narratively and both social and individual narratives are processed.

New Turkish Cinema, especially since the 1990s, has developed more critical, pluralistic and oppositional approaches to identity representations and has entered a process of cinematic restructuring parallel to the transformations in Turkey's social fabric. In this context, Özcan Alper's cinema occupies a unique position within the New Turkish Cinema with its strong narratives shaped around themes such as identity, belonging, memory, othering and social trauma.

Method

In this study, cinematic representations of cultural identity through Özcan Alper's feature films (Sonbahar, Gelecek Uzun Sürer, Rüzgârın Hatıraları, Âşıklar Bayramı, Karanlık Gece) are analysed on a sociological and aesthetic level. The analytical framework is based on two methods: Sociological criticism, which sees films as a social document and a means of cultural representation; the hermeneutic method, which aims to understand the multi-layered world of meaning of films. In addition, auteurist criticism, which offers the possibility of director-centered evaluation, is taken as an auxiliary method and the recurring thematic motifs in the director's narrative world are taken into consideration.

Findings (Results)

In the analysed films, identity representations are mainly reflected through the following themes:

Memory and belonging: Especially in the film *Sonbahar*, reckoning with the political past and returning to ethnic roots; in *Gelecek Uzun Sürer*, confrontation with the past and the construction of collective memory through lament and trauma; and in the film *Rüzgârın Hatıraları*, the impact of historical traumas on minority identities are emphasised.

Social traumas and ethnic identities: The Kurdish issue (*Gelecek Uzun Sürer*) and the historical erasure of Armenian identity (*Rüzgârın Hatıraları*) are examples of the cinematic representation of marginalised identities in Alper's cinema.

Relationship between space, language and belonging: The local languages, spatial alienation and return motifs used in the films show that the sense of belonging is shaped through cultural elements.

The fragility of identity: The internal tensions experienced by the main characters, their physical or emotional migrations, and their conflicting relationships with the past reveal that identity is not fixed but is open to constant negotiation.

Conclusion and Discussion

By intersecting the individual's search for identity with the dark spots of social memory, Özcan Alper's films approach Turkey's history shrouded in official narratives with a critical cinematic language. This approach not only tells individual stories but also makes social traumas and repressed collective identities visible, transforming cinema into a kind of memory space. Alper's aesthetic choices, long shots, use of natural light, elegies and symbolic objects increase the narrative depth and emotional intensity of his cinema and take the audience on an intellectual journey.

While Özcan Alper's films deal with the themes of identity and belonging at the intersection of individual and social traumas as a continuously transforming process in historical, cultural and spatial contexts, they reflect the cultural diversity of Anatolia with a realistic cinematographic style. By revealing the repressed aspects of collective identities through individual stories, Alper opens up the processes of social memory, identity politics and marginalisation to discussion with both aesthetic and political sensitivity within an artistic framework.

In his films, Özcan Alper constructs a narrative structure that reveals, observes and discusses identities without placing them in a normative framework. In this context, Alper's cinema builds question-asking structures that encourage keeping memory alive and social reckoning rather than offering solutions.

This research explores how cinematic representations of identity in Özcan Alper's cinema are constructed in both individual and collective contexts within the framework of the themes of memory, belonging and othering. Alper's cinema reflects Turkey's cultural diversity, historical traumas and social injustices on the screen with a critical sensitivity and makes an aesthetically and politically original contribution to the identity debates within the New Turkish Cinema.

At the same time, this research deepens the relationship between cinema and sociology by bringing an interdisciplinary approach to film analyses on the representation of cultural identities. In future academic studies, examining Alper's cinema on other axes such as gender, class and diaspora can enrich the theoretical and comparative perspectives on identity representations. In this way, cinema can be understood more deeply as a cultural practice that not only represents but also criticises, reminds and transforms.

SİVAS GÜRÜN’DE CUMHURİYET’İN MODERN MİMARLIK ÖRNEKLERİNDEN BİR YAPI: HALKEVİ (KÜTÜPHANE) BİNASI

Esra GÜNDOĞAN BALDIK*

Öz

Halkevleri, Cumhuriyet döneminin sosyal toplum yapısına önemli katkılar sağlamış kurumlardan biridir. Erken Cumhuriyet döneminde, birçok alanda atılımlar gerçekleştirilerek yeni kurulan Cumhuriyetin çağdaşlaşması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle Atatürk İlke ve İnkılâpları çerçevesinde yürütülecek eğitimde çağdaşlaşma çalışmaları, 1932- 1950 yılları arasında Halkevleri ve Halkodaları aracılığı ile belirli bir seviyeye getirilmiştir. Halkı belirli bir amaç doğrultusunda bir araya getirerek bilhassa köylüye farklı alanlarda eğitim vermek amacını güden Halkodaları “halka eğitim hizmeti” misyonunu üstlenmiştir. Bu dönemde hükümet, Dil-Tarih- Edebiyat, Güzel Sanatlar, Tiyatro, Spor, Sosyal Yardım, Köycülük, Halk Dershaneleri, Kütüphane, Müze ve Sergi şubelerinin yer aldığı ve bu alanların tamamında ya da bir kısmında çalışmalar yapan onlarca Halkevi-Halkodası binasını, ülkenin dört bir köşesinde aktif hale getirmek için büyük çaba sarfetmiştir. Sivas’ın güneyinde yer alan Gürün ilçesi de Halk Evleri’nin taşradaki kollarından birini barındıran önemli kaza merkezlerinden biridir. Spor, Sosyal Yardım ve Köycülük şubelerinde aktif çalışmalar yürütülen Gürün Halkevi binası, 1935 yılında inşa edilmiş ancak Halkevinin resmi açılışı 1939 yılını bulmuştur. Modern Mimarlık Mirasının korunması ve belgelenmesi kapsamında yürütülen bu çalışmada, günümüzde Gürün Belediyesi Hanımlar Evi olarak kullanılan Halkevi binası

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, egundogan@adiyaman.edu.tr, Adıyaman/Türkiye.

incelenmiştir. Yapı, taşıdığı mimari, estetik ve kültürel doku değerleri ile Modern Mimarlık Mirası kapsamında tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Sivas, G r n, Eğitim, Halkevi

A BUILDING IN G R N, SİVAS, ONE OF THE MODERN ARCHITECTURE EXAMPLES OF THE REPUBLIC: PUBLIC HOUSE (LIBRARY) BUILDING

Abstract

Community centers are one of the institutions that have made significant contributions to the social and social structure of the Republican period. In the early Republican period, modernization efforts in education were brought to a certain level through Community Centers and Community Rooms between 1932 and 1950. Community Rooms, which aimed to bring the public together for a specific purpose, undertook the mission of “public education service”. During this period, the government made great efforts to activate the Community Center building, which included branches such as Language-History-Literature, Theater, Peasanthood, Community Preparatory Centers, Library, Museum and Exhibition, in all corners of the country. G r n district is also one of the important district centers hosting one of the branches of Community Centers in the provinces. G r n Community Center building, where active work is carried out in the Sports, Social Aid and Peasanthood branches, was built in 1935, but the official opening of the Community Center was not until 1939. In this study carried out within the scope of preserving and documenting the Modern Architectural Heritage, G r n Community Center building was introduced within the scope of the architectural, aesthetic and cultural texture values it carries.

Keywords: Republic, Sivas, Gürün, Education, Community House.

1. GİRİş

Avrupa’da başlayan teknolojik gelişmeler ile birlikte toplumların yaşam biçimleri farklılaşmış, köyden kente g lerin başlamasıyla kentleşme ve kent planlama olgusu hızla yayılmıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan “modern kent” kavramının temeli, Endüstri Devrimi ile keşfedilen yeni ve modern yapı malzemelerinin kullanımı ile atılmıştır (Biol, 2006). 18. yüzyılın ortalarında

Fransa’da oluşmaya başlayan ve 20. yüzyılda tüm dünyada etkili olan “modernizm”, birçok alanda etkili olmuştur. Mimarlık alanında hem gelenekselciliğe hem de kendisinden önceki mimari üsluplara karşı bir tepki olarak ortaya çıkan modernleşme hareketi ise “Modern Mimarlık” olarak tanımlanmıştır (Parlak ve Yıldız, 2022).

Modern mimarlık eserlerinin “kültürel miras” statüsüne kavuşması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tahrip edilen kentlerini modernist mimari yoluyla yeniden inşa eden Batılı ülkelerde 1980’li yıllardan itibaren başlamıştır (Gültekin, 2017). 1990’larda ise modern mimarlık ürünlerinin zarar gördüğü ve hatta yok olduğu, İkinci Dünya savaşı sonrası bu mimarlık ürünlerinin belgelenmediği gerekçesiyle uluslararası yasal düzenlemeler hız kazanmıştır (Sharp, 2000). Türkiye’de Modern Mimarlık eserleri, ICOMOS Türkiye Komitesinin 2013 yılında yayınladığı Mimari Mirası Koruma Bildirgesinde; “Türkiye’de 20. yüzyılın başından itibaren üretilmiş gerek uluslararası gerekse ulusal yönelimleri ve/veya yenilikçi teknik ve teknolojileri örnekleyen yapı, yapı grupları ve yerleşmelerdir” şeklinde tanımlanmıştır (Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 2013).

Halkevleri, Meşrutiyet’in yeni ideolojisini halka ulaştırmak için kurulmuş Türk Ocakları’nın Cumhuriyet’e devreden bir mirasıdır. 1912 yılında “Türkler’in ilmî, içtimaî ve iktisadî seviyelerini yükseltmek, Türk dilini geliştirmek ve Türkler’in harsî birliğine ve medenî kemaline çalışmak” (Sarınay, 2012) amacına hizmet eden Türk Ocakları, 1930’lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk’ün “halkçılık” ilkeleri doğrultusunda “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” ülküsü çerçevesinde, çağdaşlaşma düşüncesini somutlaştırmak amacıyla Halkevleri’ne dönüşmüştür.

Halkevleri, Cumhuriyet ile birlikte birçok alanda gerçekleştirilen devrimlerin halk tarafından benimsenmesi ve kültürel zenginliğin artırılması amacıyla Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde 1932 yılında kurulmaya başlanmıştır. Gerek kent merkezleri ve gerekse kırsal kesimde halkevi ve / veya halk odası adıyla açılarak

giderek artan bu binalar, İsmet İnönü’nün tanımıyla: “... vatandaşların külfetsiz toplanacağı yer olduğu gibi vatandaşların memleket ve millet işlerine, bilhassa milletin yüksek kültür işlerini düşündükleri gibi zahmetsiz kavuşabilecekleri...” kurumlardır (İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimaî Nutukları 1920-1933, 1933). Halkevleri, siyaseten Cumhuriyet halk partisinin bir projesi olmanın çok ötesinde kurumlardır. Yalnızca ideolojik bir yapılanma ürünü değil, kültür alanında büyük bir inkılabın öncüsü, Cumhuriyet’in sosyal ve kültürel bir örgütlenmesi olarak değerlendirilmelidir.

Halkevi Binaları, işleyiş bakımından güzel sanatlar, spor, müzik ve diğer birçok alanda yenileşmeyi yansıtmanın yanısıra, inşa ediliş biçimlerinde de halka yeni ve modern mimariyi sunmayı amaçlayan kurumlardır (Durukan ve Uluşu Uraz, 2008). Ancak, Avrupa’da Modern Mimari’nin getirdiği serbest planlar ve serbest cephelerin daha nadir rastlandığı Halkevi binaları, ekseriyetle 1930’larda Türkiye’de uygulanmış çoğu modern binalar gibi klasik biçimde, simetrik ve sade cephe anlayışı ile inşa edilmişlerdir (Bozdoğan, 2012).

Çalışma kapsamında 20. yüzyılın ilk yarısında Sivas’ın Gürün ilçesinde yerel mimarlık üslubunda yenilikçi teknikler kullanılarak inşa edilmiş Halkevi binası ele alınmıştır. Bu eser inşa edildiği dönemde bir süre CHP parti binası, kütüphane ve halkevi binası olarak çok yönlü kullanıma hizmet etmiş olup, Türkiye’deki modernleşmenin temsil ettiği mekanlardan biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

2. GÜRÜN HALKEVİ BİNASI

Temelleri 1910’lu yıllarda Türk Ocakları ile atılan “halk eğitimi” atılımı, Cumhuriyet’in ilanı ile yeniden ele alınmış ve “Halkevleri” adıyla açılan yeni kurumlarla kaldığı yerden daha sistematik olarak devam ettirilmiştir. Halkevleri, Atatürk ve TBMM kararı ile 19 şubat 1932 yılında, kabul edilen inkılapların Türk

halkı nezdinde temellendirilmesi ve ülkenin çağdaş uygarlık seviyesinde modernleşmesini hızlandırmak amacıyla birer eğitim kurumu olarak açılmaya başlanmıştır. Halkevlerinin eğitimdeki amacı yalnızca okuma yazma odaklı değil aynı zamanda mesleki eğitimler düzenleyerek halka iş imkanları sağlamak olmuştur.

Sivas'ın Gürün kazasında Halkevi açılışından evvel bir Türk Ocağı'nın olduğu bilinmektedir. Ancak bu ocağın açıldığı tarih, kullandığı bina ve yürüttükleri çalışmalar hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde 1931 yılında "mefsup Türk Ocağı" olarak geçen Gürün kazası Türk Ocağı, belgeden anlaşıldığı üzere 1931 yılında kapatılmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931). Yine Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde kazada açılmış Halkevi binasının inşa tarihi, planı ve kullanım amacını gösteren bir belge yer almaktadır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1935). Bu belgede yer alan bilgi ve fotoğraftan anlaşıldığı üzere günümüzde Hanımlar Evi olarak kullanılan bina, 1935 yılında Halkevi binası olarak inşa edilmiştir (Belge 1). Belgeye göre 1935 yılında mahalli ustalar tarafından yapılan bina, CHP'ye aittir. Binanın sahnesi bulunmamakta ve Halkevi bu ihtiyacı kazadaki Cumhuriyet İlkokulu'ndan karşılamaktadır.

Gürün halkevi binası dosyasıdır

Bina sahibi	C.N.P.		No.	Mevcut Planlar
Kira	Dağıt		1	Vaziyet planı Mikyas
Binanın cinal (kâğıt, yarı kâğıt, ahşap)			2	Zemin kat * * Boyut ve cinalı
Binanın kıymeti	5000 Lira		3	Bodrum * * *
Yapılma tarihi	1935		4	1 inci * * * 1/100
Tadil olunduğu tarih ve bedeli	Olunmadı		5	2 inci * * *
Kalorifer tesisi	Yok		6	Makke * *
Elektrik	Vaz.		7	Cebheler *
Sihif	3000		8	
Bahne	3000		9	
Bahçe durumu	Yok	10		
Alan ölçüsü m. x	300 m.	11		
		12		
		13		
		14		
		15		
		16		
		17		
		18		
		19		
		20		
		21		

Binanın bulunduğu şehir veya köy: *Gürün Köyü*

Eski Cephe *Restorasyon ve tamirat*

Proje sahibi *Atatürk'ün emriyle yapıldı. Yapıldı.*

İnşa bedeli *5000 Lira*

İkmal tarihi *1935*

C.N.P. ait olduğu ve emreyle yapıldığı belirtilmiştir.

Ne gibi tahsisatla yapıldığı:

Belge 1: Sivas Gürün Halkevi (BCA, 1783, 1227, 1)

1935 yılında inşa olduğu kesin olarak belgelenebilen Gürün Halkevi’nin resmi olarak açılışı 1939 yılında olmuştur. 19 Şubat 1939 tarihli Akşam Postası ve Vakit gazetelerinin haberine göre Gürün ile birlikte memleketin çeşitli yerlerinde toplam 158 Halkevi binası CHP Genel Başkan Vekili Dr. Refik Saydam’ın Ankara Halkevi binasında verdiği bir nutuk ile açılmıştır (Akşam Postası, 1939), (Vakit, 1939). Gürün Halkevi’nin aynı yıl çalışmalarına başladığına dair bilgiler 14 Nisan 1939 tarihli Son Posta gazetesinin şu haberinden anlaşılmıştır: “Güründe bu yıl açılan Halkevi çalışmalarına başlamıştır. Verilen müsamere ve konferanslar halkın büyük bir alâkasile karşılanmaktadır.” (Son Posta, 1939).

İnşa edildiği tarihten itibaren aradan geçen dört yılda binanın akıbeti hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Sivas Bölge Müfettişi, Kars Mebusu Zihni Orhon tarafından hazırlanan “Sivas Vilayetine Ait 1940-1941 II. Teftiş Raporları”nda Gürün kazası halkevi binası hakkında yazılmış; “İyice bir binadır. Fakat hem partiyi hem halkevi hem de kütüphaneyi istiap edemez bir vaziyet husule gelmiştir.” (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1946) bilgisi, binanın inşa tarihinden

halkevi olarak açılışına kadar geçen süre içerisinde parti binası olarak kullanılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Zihni Orhon tarafından 1941 yılında hazırlanmış raporda yer alan “Şube Komitelerinin Gelecek Yıl Programı ve Dilekler” başlıklı tablo bu konu hakkında fikir sahibi olabileceğimiz bir diğer belgedir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1946). Bahsi geçen belge, şube komitelerinin kendi şubeleri ve halkevi idare heyetinin tetkik ve tasvibinden geçirdikleri gelecek yıl çalışma programlarının ana hatlarını gösterir tabloyu ihtiva etmektedir. Tabloda Gürün Halkevi’nin temsil, spor, sosyal yardım, köycülük ile kütüphane ve yayın şubelerinin programları hakkında bilgiler yer almaktadır. Burada bizim için dikkat çeken husus tablonun ekler bölümüne yazılmış; *“Parti binasında ikamet ve idare etmekte olan Halkevi için ayrı ve müstakil bir bina ... ve temini çok faydalı olacaktır”* temennisidir. Bu temenni bahsi geçen binanın halkevi olarak açılmadan evvel parti binası olarak kullanılmaya başlandığını kanıtlar niteliktedir.

Sivas Sayı 1/1 Rasim Başara tarafından 1938 yılında hazırlanmış "Sivas İlinin Teftiş ve Çalışma Raporları" nda Gürün’e dair ayrıntılı raporda;

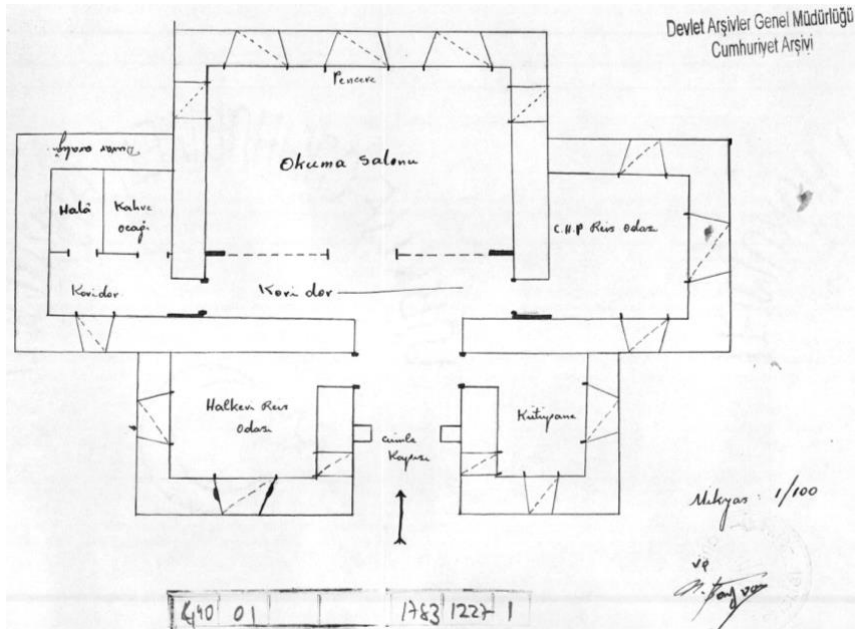
“C.- Toplantılar 936 danberi biraz daha sıklaşmıştır. D.- İyi bir binaları olmasına ve muhitte de bu umumi toplantılar bir alaka uyandıracak halde ve bilhassa okuma odasının pek müsaid bulunmasına rağmen pek mahdud toplantılar yapılmakta ve yayım işi de bu sebeble geri bulunmaktadır... H.- Parti malı binanın fazla takdir edilmiş olan iradı yüzünden ve esnafa olan borcundan tapuya raptedilmediği öğrenildi...” (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939)

bilgileri geçmektedir. Bu bilgiler ışığında bahsi geçen binanın CHP tarafından yaptırılıp 1936 yılından itibaren kesin olarak parti binası işlevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Tüm bu bilgi ve belgelerden yola çıkıldığında bir araştırmaya göre Rüştîye olarak inşa edildiği (Zor ve Bilget Fataha, 2022: 421), farklı bir araştırmaya göre de 1923 yılında Halk Partisi binası olarak yaptırılıp iki yıl ortaokul olarak kullanıldığı düşünülen (Öz, 1999: 237-238) binanın, 1935 yılında CHP tarafından yaptırılıp 1936 yılında parti binası, 1939 yılında halkevi binası ve halkevi kütüphanesi olarak hizmet ettiği belgelerle istidlal edilmiştir. 1946 yılından 2006 yılına kadar “İlçe Halk Kütüphanesi” olarak hizmet eden bina, bu tarihten itibaren de “Hanımlar Evi” olarak halka hizmet etmeye devam etmektedir (Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024).

2.1. Mimari

Alt Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan Gürün Halkevi’ne ait zemin kat planı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1935, s. 1), yapının üç oda ve bir okuma salonundan ibaret planını göstermektedir.

Plan 1: Gürün Halkevi Binası Zemin Kat Planı (BCA, 1783- 1227- 1)

Odalar, kütüphane, Halkevi reis odası ve CHP reis odası olarak tertiplenmiş, büyük salon ise “okuma salonu” olarak kullanıma dahil edilmiştir. Binada ayrıca hela ve kahve ocağı yer almaktadır. Belgede yapının bodrum kat planı bulunmamaktadır. Ancak Zihni Orhon’un 22 Aralık 1939’da sunduğu teftiş raporunda Gürün Halkevi binasını “... Üç oda, bir salon, altta bir anbardan ibaret eyice binaları vardır...” şeklinde tanımlamıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1943). Bu tanım yapının günümüzdeki planı ile uyushmaktadır.

Yapı günümüzde bodrum üzerine tek katlı olup, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dıştan karma bir planı yansıtmakla birlikte simetrik bir düzene sahiptir (Fotoğraf 1). Kuzey-güney yönde dar bir dikdörtgen kütlenin batıda daha geniş olmak üzere doğu ve batısına eklenmiş dışa çıkıntılı alanlar ile kademeli bir yapıya sahip bina, toplamda dört kütleli bir görünümü yansıtmaktadır.

Fotoğraf 1: Gürün Hanımlar Evi Uydu Görüntüsü (atlas.harita.gov.tr, 2024)

Fotoğraf 2: Gürün Hanımlar Evi (Esra G ndoğ n Baldık, 2019)

Binanın bodrum katı, arazinin yüksek eğiminden dolayı doğu cephede tamamen kot farkı üzerinde kalarak zemin kat görüntüsü vermektedir. Yapının kuzey cephesi, bitişiğinde inşa edilmiş apartmanın cephe duvarına yaslanması sebebiyle büyük oranda kapanmıştır. Batı cephede de aynı durum söz konusu olup, beden duvarı yanındaki bina tarafından neredeyse tamamen kapatılmış durumdadır (Fotoğraf 3). Bodrum kat, güney cephe duvarında yer alan yatay dikdörtgen formda iki adet pencere açıklığı ile doğu cephenin dışa taşıntı yapan kütlesinin güneye bakan yüzüne açılmış bir adet kare formda pencere açıklığına sahiptir. Bodrum kata ait en geniş pencere açıklığı ise yine doğu cephede dışa taşıntı yapan kütlenin bu kez kuzeye bakan yüzüne açılmış kareye yakın dikdörtgen formlu pencere açıklığıdır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 3: Batı Cephe (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Fotoğraf 4: Kuzeydoğu Cephe / Northeast Facade (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Doğu cephenin dışa taşan bölümünün doğu yüzünde yuvarlak kemerli, bir yapıya bağımlı tipte çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin toplamda dört adet lülesi bulunmakta olup günümüzde bu lülelerden ikisi siva ile kapatılmış, diğer ikisi ise musluksuz ve kullanım dışıdır. Çeşme kemeri üzerinde yer alan kitabelik günümüzde boş durumdadır. Doğu cephenin kuzey ve güney uçlarında kalan beden duvarları, bodrum kata geçişi sağlayan kapı açıklıklarına sahiptir.

Dış cephede binanın tarihi dokusunu yansıtan, büyük boyutta dikey dikdörtgen formlu, basık kemerli pencere açıklıkları oldukça dikkat çekicidir. Bu pencereler,

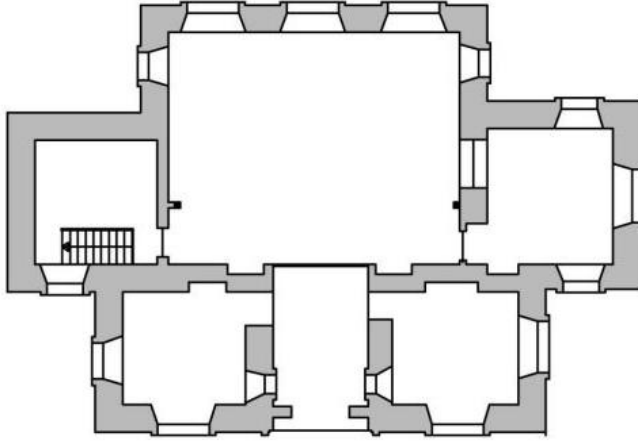
etrafını dolaşan dışa taşıntılı düz silmeler ile belirgin hâle getirilmiştir. Yapıya ait birinci kat pencereleri, güney cephedeki dışa taşkın kütle üzerinde dört, doğu cephe kütleleri üzerinde üç, batı ve kuzey kütlelerde ise birer adet olmak üzere toplamda dokuz adettir.

Gürün Hanımlar Evi’ne giriş güney cephenin ortasında iki adet profilli dikdörtgen sütun başlığına oturtulmuş basık kemerli açıklığın ortasındaki ahşap kapı ile sağlanmaktadır. Orijinalde eyvanlı bir girişi ihtiva ettiği düşünülen yapıda ahşap kapı kanatları sonradan eklenmiş olmalıdır. Ahşap kapı ile taş kemer arasında kalan muhdes duvara eşkenar dörtgen bir pencere yerleştirilmiştir. Yapının giriş kapısı üzerinde saçak seviyesinde oluşturulan üçgen alınlık girişe hareketlilik katan önemli bir öğedir. Üçgen alınlığın içerisinde beden duvarından içe doğru çekilerek muhtemelen kitabe yerleştirmek amacıyla tasarlanmış bir yüzey yer alır. Bu kısım bir adet dikey dikdörtgenin altta doğu-batı doğrultuda uzanan dar bir dikdörtgen ile devam ettiği forma sahip olup günümüzde boştur (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Güney Cephe (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Gürün Halkevi-Parti Binası’nın zemin katı günümüzdeki mevcut haliyle, bir ana salon ve dört adet yardımcı birimden oluşan ana plana sahiptir (Plan 2).

Plan 2: Gürün Hanımlar Evi Zemin Kat – Mevcut Planı (Zor, 2023: 29)

Giriş kapısından geçilerek ulaşılan ilk kısım yapının sofa bölümüdür. Dikdörtgen biçimli sofanın kuzeyi ahşap bir camekan ile kapatılmıştır. Mekânın doğu ve batısında ise birer adet gerisindeki mekanlara geçişi sağlayan kapı açıklıkları yer alır (Fotoğraf 6). Bu mekânlardan doğudaki kareye yakın dikdörtgen formdadır. Doğru ve güney duvarlarına açılmış birer adet pencere ile aydınlatılmaktadır. İnşa edildiği dönemde kütüphane olarak tasarlanmış (Plan 1) mekân günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Sofanın batısından geçiş sağlanan ikinci mekân ise doğudakinden daha geniş yatay dikdörtgen forma sahiptir. Mekânın aydınlatılması güney ve batı duvarlarında yer alan birer adet pencere açıklığı ile sağlanmaktadır. Bu mekân inşa edildiği dönemde Halkevi reis odası olarak tasarlanmış (Plan 1) olup günümüzde dinlenme odası olarak kullanıma sunulmuştur.

Fotoğraf 6: Zemin Kat- Sofa (Esra G ndoğ n Baldık, 2019)

Sofanın kuzeyindeki ahşap camekandan geçilerek binanın koridoruna ulaşılmaktadır. Doğu-batı yönde uzanan koridorun kuzeyi ikisi duvarlara gömülü ikisi serbest dört adet ahşap direk ile oluşturulmuş üçlü bir açıklığı ihtiva etmektedir. Koridorun doğu ve batı uçlarında ise birer adet kapı açıklığı yer alır. Bu açıklıklardan doğudaki gerisinde yer alan kareye yakın dikdörtgen formda bir mek na geçit vermektedir (Foto.7). Bu mekân, kuzey, güney ve doğu duvarlarında bulunan birer adet pencere ile oldukça aydınlıktır. Odanın batısında bulunan pencere ise içeride okuma salonuna açılmaktadır. İ na edildiği dönemde CHP reis odası olarak tasarlanan (Plan 1) oda binanın günümüz fonksiyonuna uygun olarak kullanıma açıktır.

Fotoğraf 7: Koridorun Doğusundaki Oda (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Koridorun batısındaki mekân kareye yakın dikdörtgen planlı olup güneyindeki tek pencere ile aydınlatılmaktadır. Günümüzde pencerenin hemen önünde bulunan bodrum kata iniş merdivenleri yapının arşivde yer alan orijinal planında (Plan 1) bulunmamaktadır. Bu merdivenlerin planın dışına çıkılarak inşa edildiği dönemde mi yoksa sonradan mı eklendiği bilinmemektedir. Orijinal planda helâ, kahve ocağı ve koridordan ibaret bu mekânın günümüzde yalnızca mutfak ve bodrum kat merdivenlerini ihtiva ettiği görülmektedir (Foto.8).

Fotoğraf 8: Koridorun Batısındaki Mekân (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Koridorun kuzeyinde ahşap       açıklık ile geçilen ve yapının en geniş mekanını ihtiva eden okuma salonu, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzeyinde   , doğu ve batısında birer adet olmak üzere toplamda be  adet penceresi bulunan salonun kuzey cephe pencerelerinin biti i indeki apartman sebebiyle kapanması sonucu yalnızca iki adet pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır (Foto.9).

Fotoğraf 9: Zemin Kat Okuma Salonu (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Binanın bodrum katına içeride mutfağın güneyindeki merdivenler ile geçildiğinde dar bir koridora ulaşmaktadır. Dar koridorun güneyi kareye yakın dikdörtgen planlı eyvan tarzı bir sofaya açılır. Sofanın güney ucu, beton bir platform ile zeminden yükseltilerek günümüzde  ark köşesi olarak dekore edilmiştir. Sofanın batı duvarında yer alan kapı açıklığı ise tuvalet mekanına geçit vermektedir (Foto.10).

Fotoğraf 10: Bodrum Kat- Sofa (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

Bodrum katın esas salonuna, sofanın kuzeyinde bulunan geniş ahşap kapı açıklığından erişilmektedir. Bu mekân, doğu batı doğrultuda uzunca bir dikdörtgeni ihtiva etmekte olup yine doğu-batı doğrultuda atılmış ahşap direklerle kuzey-güney yönde iki bölüme ayrılmıştır (Foto.11). Giriş kapısının hemen önünde bulunan ilk bölüm doğu uçta bodrumu “C” şeklinde dolaşan bir uygulamaya sahiptir. Yapının eğim farklılıklarından dolayı oluşan bu dar alan depo olarak değerlendirilmiştir. Ahşap direklerin kuzeyinde kalan alan ise kuzey duvarına açılmış üç adet pencere açıklığı ile aydınlatılıyorken günümüzde kapatılarak dolap nişine dönüştürülmüş şekilde doğal ışık kaynağını kaybetmiştir. Bodrum katın ana salonuna doğu duvarda bulunan kapı açıklığı ile dışarıdan geçiş bulunmaktadır. Mekân günümüzde toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 11: Bodrum Kat – Ana Salon (Esra Gündoğan Baldık, 2019)

3. DEĞERLENDİRME

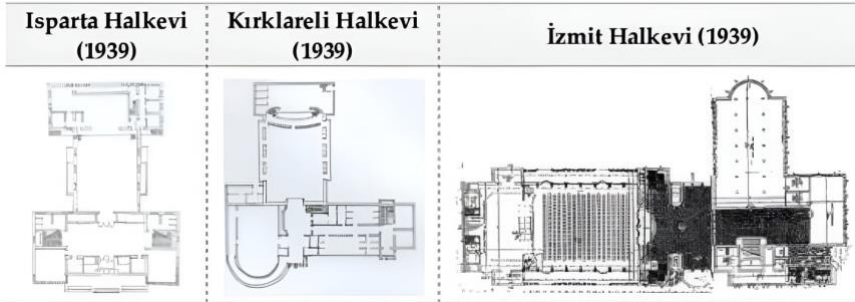
Türkiye’nin çeşitli yerlerinde “Türk Ocağı” olarak inşa edilerek Halkevlerine devredilmiş ya da doğrudan Halkevi binası olarak tasarlanarak inşa edilmiş çok sayıda mimari bakiyenin varlığı bilinmektedir.  lke genelinde yeni inşa edilecek Halkevlerinin mimari projeleri CHP tarafından farklı yöntemler kullanılarak elde edilmiştir. Bu yöntemler; Bayındırlık Bakanlığı tarafından proje hazırlanması, dönemin mimarlarına proje hazırlatma veya mimari proje yarışmaları düzenleme olarak sıralanabilir. Ancak bahsi geçen bu yöntemler ağırlıklı olarak il merkezlerine inşa edilecek yapılar için başvurulan yöntemler olmuş, ilçe ve kasabalarda bu durum biraz daha kendi haline bırakılmıştır.

Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Halkevi projeleri genel çerçevede “T”, “L”, “I” ve “U” planda olmak üzere dört farklı şema çerçevesinde geliştirilmiştir (Çelebi Gürkan, 2022: 125). Isparta halkevi “T”, Kars Halkevi “L”, Çorlu Halkevi “I”, Konya halkevi ise “U” plan şemasına örnek olarak gösterilebilecek mimarlık eserleridir.

Halkevleri, Cumhuriyet'in “yeni” ve “modern” değişimlerini halka benimsetmek amacıyla kurulmuş olduğundan binaları da plan ve cephe tasarımında ekseriyetle asimetrik anlayışla “modern” üslupta tasarlanmıştır. Bozdoğan, halkevlerinin mimari anlamda inkılapları yansıtırma metodunu şu şekilde dile getirmiştir;

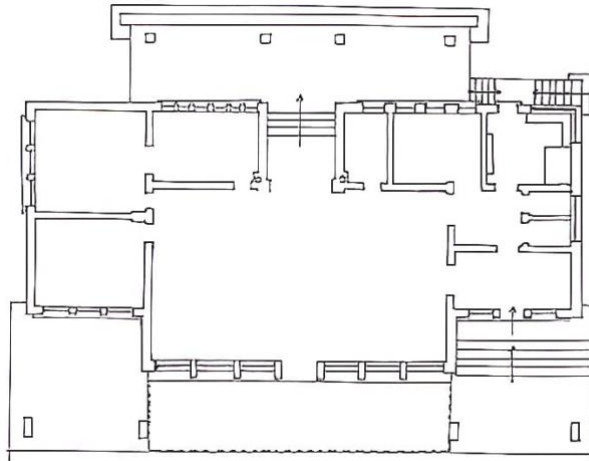
“...Onlara ilerici ve devrimci yan anlamlar veren özellik, mimarilerinin güçlü modernizmiydi. Yarışmalar yoluyla seçilip Arkitekt dergisinde yayımlanan örnekler, biçimsel özellikler ve cephe estetiği bakımından özellikle paradigmatikti. ... Programın farklı bileşenleri, cephede farklı pencere büyüklükleri ve şekilleri ile ifade ediliyordu; kavisli cepheler, çıkmalı ve konsollu unsurlar, kuleler ve dairesel pencereler, iç içe geçen bloklardan oluşan modern kompozisyonlar içinde düzenleniyordu...” (Bozdoğan, 2012).

1939 tarihli İzmit (Türkeri, 2017) ve Kırklareli (Fıçıcıoğlu ve Halaç, 2022) Halkevleri asimetrik plana sahip “modern” tasarımlı örnekler arasındadır. Ancak bu durum ülke genelinde inşa edilen halkevlerinin tamamı için geçerli bir anlayış halini almamıştır. Öyle ki 1939 yılında inşa edilmiş Isparta Halkevi binası, simetrik bir plan ve ön cephe tasarımına sahiptir (Çelebi Gürkan , 2022). Bunun dışında Adana ve Mersin Halkevi binalarında da simetrik plan kurgusu göze çarpmaktadır.

Plan 3: Isparta, Kırklareli ve İzmit Halkevleri Planları (Çelebi Gürkan , 2022: 126)

İlçe, kasaba veya köylerde inşa edilmiş halkevleri genel anlamda bir plan şemasına sadık kalınarak inşa edilmiş eserler olarak gruplandırılmamaktadır. Ancak 1936 yılında Yedigün Dergisinde ilan edilen bir plan ile kasabalar için de bir tip proje’nin belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir (Durukan, 2006). Bu tip proje, daha az maliyetle kullanışlı bir mekân inşa etme amacını gütmektedir. Tek katlı tasarlanan projede esas alınan  er e; geniş bir salon ile bu salonun etrafında okuma salonu, başkan odası, mutfak, ofis, tuvalet gibi mekanların yer aldığı işlevsel bir plan  emasıdır.

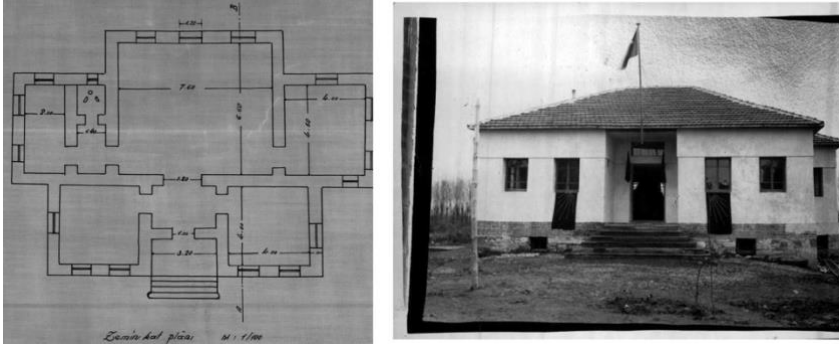

Plan 4: K  k Kasaba İçin Halkevi- Zemin Kat Planı (Durukan, 2006: 189)

Bahsi geçen tip proje denemesi 1936 yılında yayınlanmış olsa da ilçe merkezi dışında inşa edilecek birçok yapı türünün az maliyetli ve işlevsel olmasına dikkat edildiği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Gürün halkevi binası da aynı mantıksal  er e dikkate alınarak v coda getirilmiş bir örnek olarak kabul edilebilir.

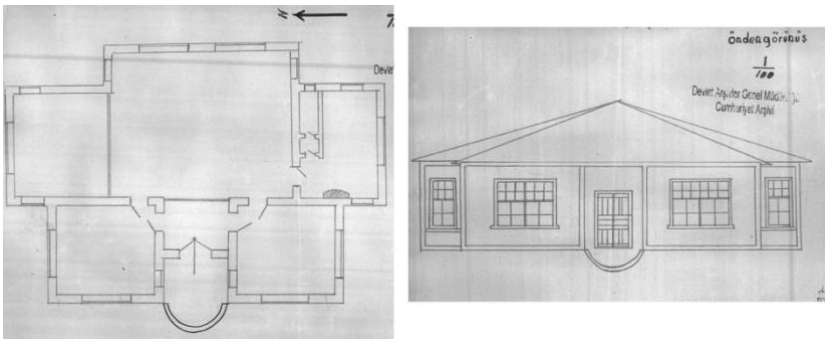
Sivas’da inşa edilmiş diğer ilçe halkevlerinde de ihtiya ı karşılayacak şekilde i levselli in ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin varlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan bir belgeden (Başbakanlık Cumhuriyet

Arşivi, 1945) tespit edilebilen Sarkışla Halkevi, Gürün’de olduğu gibi hem parti binası hem de halkevi olarak kullanılmıştır. Belgede inşa tarihi 1936 olarak verilen bina, bir ana salon ve dört yardımcı birimden ibaret plana sahiptir (Plan 5).

Plan 5: Sarkışla Halkevi Planı ve Ön Cephe Fotoğrafı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1945)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan başka bir belgede Suşehri Halkevi binasına dair (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1941) plan ve çizimler tespit edilmiştir. 1936 yılında inşa edilmiş binanın bir ana salon ve dört yardımcı birimden ibaret planı, yapının Gürün Halkevi ile oldukça benzer plan kurgusunu açıkça göstermektedir (Plan 6).

Plan 6: Suşehri Halkevi Planı ve Cephe Görünüşü (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1941)

İlçe ve kasabalarda inşa edilmiş halkevi örneklerinin genel kurguda ayrıntıdan uzak ve simetrik sayılabilecek bir anlayışla inşa edildiği tezi Sivas dışındaki

 rneklemlerle de kanıtlanabilir bir nitelik kazanmıştır. Örneğin Zonguldak Kilimli Halkevi binası (Foto.12) Gürün Halkevi binası ile benzer özellikler taşımaktadır. Yatay kütle tasarımıının  n cephede uygulanan sivri kemerli pencereler aracılığı ile dikeylik vurgusuna dönüşmesi ve giriş kapısında uygulanan  çęen alınlık uygulaması geleneksel mimari unsurları yansıtan modern mimarlık eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 12: Zonguldak-Kilimli Halkevi Binası (www.kulturportali.gov.tr, 2013)

Tüm bu veriler ışığında şehir merkezlerinde inşa edilmiş halkevlerinin, Avrupa’daki Modern Mimarlık Hareketi’nin etkilerini yansıtan serbest plan ve cephe tasarımlarının aksine; ilçe halkevlerinin, dörtgen hacimleriyle ön plana çıkan, çoğunlukla simetrik planlı ve yalın cephelere sahip eserler olduğu aıkıça görünmektedir.

SONUÇ

Bu makalede; kuruluş amacında halkı aydınlatma ve  ağdaşlaşma düşüncesini yaygın hâle getirme olan Halkevi Binalarının, çok amaçlı kullanılan kurumlar olduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanında kuruluş amacının sonraki dönemlerde geçirdiği değişim ve dönüşümlere değinilmemiştir. Çünkü Halkevleri Türk Ocakları’ndan devraldığı mimari bakiyenin yanı sıra yeniden inşa edilen

binalarında da hem kütüphane ve halkevi olarak birer kültür kurumu hem de dönemin iktidar partisine hizmet eden siyasi kurumlar olarak kullanılmışlardır. Bu durum Türk Ocakları'ndan devralınan siyasetten bağımsız, devrin birçok bilim ve fikir adamlarının hizmet ettiği kurumların dönüşümü ile açıklanabilmektedir. Öyle ki “...çevresindeki düşünce atmosferi içinde yetişen Türk aydınları'nın, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'de yer alarak yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu desteklediği...” kurumlar yalnızca parti mensuplarının idareci olabildiği “Avrupalı” tarzda bir modernleşmenin esas alındığı kurumlara dönüşmüştür.

Esasen mimarlık alanında ele alınan bu çalışma 1930'lu yıllarda hâkim olan modernleşme anlayışının Halkevlerine yansıyan uygulamalarını ifade etmiştir. Özellikle merkez-taşra halkevleri arasında görünen plan ve cephe farklılıkları üzerinde durulmuştur.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akşam Postası. (1939, Şubat 9). Bu Yıl 158 Halkevi Daha Açılacak. 3.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1941, 04 12). Suşehri Halkevi ve Parti binasının arsa, inşaat, tamirat ve tadilat işleri. 1783(1229), 1, 98-101.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1931). Sivas Türk Ocağı mallarının tasfiyesi ve borçlarının ödenmesi. 490-1-0-0(65), 246, 1.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1935). Sivas Gürün Halkevi'nin Planı. 490-1-0-0(1783), 1227, 2.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1943, 02 04). Parti müfettişi mebusların Sivas bölgesi ile ilgili teftiş raporları. 1580(437), 2, 78.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1945, 11 05). Şarkışla Halkevi ve parti binasının inşaat, tamirat ve tadilatı. 1783(1228), 1, 70-74.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1946, 08 20). Sivas ilinde bulunan halkevlerinin teftiş raporları. 1003(872), 2, 34-36.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1939, 07 11). Sivas ilinin teftiş ve çalışma raporlarının Genel Sekreterliğe sunulduğu. 708(413), 1, 57-58.
- Birol, G. (2006). Modern Mimarlığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. Megaron, 3-16.
- Bozdoğan, S. (2012). Modernizm ve Ulusun İnşası. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Çelebi Gürkan, Ü. (2022). Modernin İzini Sürmek: Yok Olan Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Örneği Olarak Isparta Halkevi Binası. 13(35), 97-137. doi:10.31198/idealkent.881844
- Durukan, A. (2006). Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Düşüncesinin Yaşama ve Mekana Yansımaları: Halkevi Binaları Örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Durukan, A., & Uluşu Uraz, T. (2008). Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları. İTÜ Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım, 7(1), 38-49.

- Fıçıcıoğlu, Ş., & Halaç, H. (2022). Tarihi Halkevlerinin Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Değerlendirilmesi. *Erciyes Akademisi*, 36(2), s. 487-518. doi:<https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1071321>
- Gültekin, N. T. (2017). Evaluation of the Conservation Of Modern Architectural Heritage Through Ankara’S Public Buildings. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* 245 (8). IOP Publishing.
- HGM Atlas. (2024). 10 18, 2024 tarihinde atlas.harita.gov.tr: <https://atlas.harita.gov.tr/#17.79/38.722808/37.269124> adresinden alındı
- İsmet Paşa'nın Siyasî ve İctimaî Nutukları 1920-1933. (1933). Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- Öz, M. (1999). *Bütün Yönleriyle Gürün*. İstanbul: Seyhan Grafik ve Matbaa.
- Parlak, Ö., & Yıldız, E. (2022). Konya Devlet Tiyatrosu (Halkevi) Binasının Modern Mimarlık Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 17 (34), 223-252.
- Sharp, D. (2000). Registering the Diaspora of Modern Architecture. D. Sharp, & C. Cooke içinde, *The Modern Movement in Architecture: Selections from the Docomomo Registers* (s. 10). DOCOMOMO.
- Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2024, 10 17). Türkiye Kültür Portalı. www.kulturportali.gov.tr: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sivas/gezilecekyer/gurun-halk-kutuphanes498009> adresinden alındı
- Son Posta. (1939, Nisan 14). Gürün Halkevi Çalışmaları. 5.
- Türkeri, İ. (2017). Kentsel Bir İmge Olarak İzmit Halkevi. 11 04, 2024 tarihinde <https://www.arkitera.com>: <https://www.arkitera.com/gorus/kentsel-bir-imge-olarak-izmit-halkevi/> adresinden alındı
- Türkiye Kültür Portalı. (2013). Kültür Portalı. 11 04, 2024 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr>:

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/zonguldak/kulturenvanteri/kilimli-halkevi-binası> adresinden alındı

Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi. (2013). 10. 10, 2024 tarihinde ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi): <https://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Duyuru&sira=42&dil=en> adresinden alındı

Vakit. (1939, Şubat 9). 19 Şubatta Yeniden 158 Halkevi Açılıyor. 3.

Zor, H. (2023). Sivas İlçelerindeki Geç Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları (1890-1915). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].

Zor, H., & Bilget Fataha, E. (2022). Sivas İlçelerindeki Geç Osmanlı Dönemi Eğitim Yapılarından Örnekler. C. Ülkü, & H. Elemana içinde, 26. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Kitabı (Cilt 1, s. 416-436). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

"Modernism", which began to form in France in the mid-18th century and became influential all over the world in the 20th century, has been influential in many areas. The modernization movement, which emerged as a reaction against both traditionalism and the architectural styles that preceded it in the field of architecture, has been defined as "Modern Architecture" (Parlak & Yıldız, 2022).

People's houses are a legacy of the Turkish Hearths, which were established to convey the new ideology of the Constitutional Monarchy to the people, and passed on to the Republic. They were established in 1932 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk in order to ensure that the revolutions carried out in many areas with the Republic were adopted by the people and to increase cultural richness. These buildings, which are increasingly opened under the name of people's houses and / or people's rooms in both urban centers and rural areas, are institutions far beyond being a project of the Republican People's Party in

terms of politics. They should be evaluated not only as a product of an ideological structuring, but also as the pioneer of a great revolution in the field of culture, a social and cultural organization of the Republic.

Community Center Buildings are institutions that aim to reflect innovation in fine arts, sports, music and many other fields in terms of their operation, as well as presenting new and modern architecture to the public in their construction methods (Durukan & Ulusu Uraz, 2008). However, Community Center buildings, where the free plans and free facades brought by Modern Architecture are rarer in Europe, were mostly built in a classical form, with a symmetrical and plain facade concept, like most modern buildings implemented in Turkey in the 1930s (Bozdoğan, 2012). Within the scope of the study, the Community Center building, which was built in the first half of the 20th century in the Gürün district of Sivas using innovative techniques in the local architectural style, was examined. This structure served as a CHP party building, library and community center building for a while during the period it was built, and continues to exist as one of the places represented by modernization in Turkey.

Findings

The architectural projects of the new Community Centers to be built in various parts of Turkey were obtained by the CHP using different methods. These methods can be listed as; preparing projects by the Ministry of Public Works, having architects of the period prepare projects or organizing architectural project competitions. However, these methods were mainly used for structures to be built in provincial centers, and this situation was left to its own devices in districts and towns.

Since Community Centers were established with the aim of making the public embrace the “new” and “modern” changes of the Republic, their buildings were mostly designed in a “modern” style with an asymmetrical understanding in plan and facade design. However, this situation did not become a valid understanding for all community centers built throughout the country. In fact, the Isparta Community Center building built in 1939 has a symmetrical plan and facade design (Çelebi Gürkan , 2022).

Community centers built in districts, towns or villages cannot be grouped as works built by adhering to a plan scheme in general. However, it is seen that a plan announced in Yedigün Magazine in 1936 was trying to determine a type project for towns (Durukan, 2006). This type of project aims to build a useful space with less cost. The framework taken as a basis in the single-storey project is a functional plan scheme consisting of a large hall and spaces such as a reading hall, president's room, kitchen, office, and toilet around this hall. Although the

aforementioned type project trial was published in 1936, it is a known fact that attention was paid to the fact that many types of structures to be built outside the district center were low-cost and functional. For this reason, the G r n community center building can be accepted as an example that was created by taking the same logical framework into account. It is seen that functionality came to the fore in other district community centers built in Sivas in a way that would meet the need. The thesis that community center examples built in districts and towns were built with an understanding that could be considered symmetrical and far from details in the general structure has also gained a quality that can be proven with examples outside Sivas. For example, the Zonguldak Kilimli Community Center building (Photo.12) has similar features to the G r n Community Center building.

Conclusion and Discussion

This study, which is mainly addressed in the field of architecture, has expressed the applications of the modernization approach that was dominant in the 1930s, reflected on the Community Centers. The plan and facade differences that are seen between the central and provincial community centers have been emphasized. In addition to the architectural legacy that the Community Centers inherited from the Turkish Hearths, their rebuilt buildings were also used as cultural institutions as libraries and community centers, as well as political institutions that served the ruling party of the period. This situation can be explained by the transformation of the institutions that were independent of politics and served by many scientists and intellectuals of the period. In fact, the institutions where “...Turkish intellectuals who grew up in the atmosphere of thought around them supported the establishment of the new Turkish State by taking part in the National Struggle that started in Anatolia...” transformed into institutions where only party members could be administrators and where a “European” style of modernization was taken as a basis.

KÖYLERİN MAHALLEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİNİN KIRSAL ALANLARA YANSIMASI: TARSUS KIRSAL MAHALLELERİ ÖRNEĞİ*

Gökhan KARAYÜNLÜ**

Öz

6360 Sayılı Kanun'un 2014 yılında uygulanmaya başlanmasıyla birlikte büyükşehir belediyeleri, coğrafi olarak zorlu şartlara sahip ve kente uzak mesafelerdeki eski köy yeni mahallelere hizmet götürmeye başlamıştır. Kentlerde bulunan mahalleler ile kırsal mahallerin ihtiyaç duyduğu hizmetler birbirinden tamamen farklıdır. Kentli bakış açısıyla kırsal mahallelerde hizmet sunulması, kırsal mahallerin uzak mesafede bulunmasının ve az nüfuslu olmasının, belediye yöneticilerinde oluşturduğu mali ve siyasi umursamazlık, kırsal mahallelere yeterli hizmet gelmemesini ve gelen hizmetin de kalitesinin düşük olmasına neden olabilmektedir. Kanun'un uygulanmaya başlanmasıyla, kırsal mahallelere yönelik yeterli hizmetin sağlanıp sağlanmadığının araştırılması önem arz etmiştir. Bu çalışmada Mersin İli Tarsus ilçesinin kırsal mahalleleri araştırma sahasını oluşturmakta olup, kanunla tüzel kişilikleri kaldırılan köylere yeterli, verimli ve ihtiyaç duyulan hizmetlerin getirilip getirilmediğinin, eski köy ve yeni kırsal mahalle arasındaki her bakımdan oluşan farklılıkların ve bunun

* Bu araştırma, Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler, Bilimsel Araştırma Etik Kurulundan alınan 11.11.2021 tarihli ve 12/11/2021-E.107805 sayılı izinle yürütülmüştür.

** Dr., Mersin Üniversitesi, Misafir Öğretim Gör., gokhankarayunlu@hotmail.com,
Mersin/Türkiye.

yansımalarının tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 5’li likert ölçeğinde hazırlanan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler, SPSS (versiyon 22.0) istatistik programı aracılığıyla frekans analizi yapılarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Kırsal Mahalle, 6360 Sayılı Kanun, Belediyeler.

THE REFLECTION OF THE TRANSFORMATION OF VILLAGES INTO NEIGHBORHOODS ON RURAL AREAS: THE EXAMPLE OF TARSUS RURAL NEIGHBORHOODS

Abstract

With the implementation of Law No. 6360 in 2014, metropolitan municipalities began providing services to older villages and newer neighborhoods, which are geographically challenging and far from the city. The services needed in urban neighborhoods differ significantly from those in rural areas. From an urban perspective, the provision of services in rural neighborhoods, coupled with the remoteness and low population of rural areas and the financial and political indifference engendered by municipal administrators, can lead to inadequate service delivery and poor quality. With the implementation of the law, it became crucial to investigate whether adequate services were being provided to rural neighborhoods. This study, conducted in the rural neighborhoods of Tarsus, Mersin Province, constitutes the research area. The aim of this study was to determine whether adequate, efficient, and needed services were being provided to villages whose legal entities were abolished by the law, and to determine the differences between the older villages and the newer rural neighborhoods in all respects and their implications. A survey method was used in the study, designed on a 5-point Likert scale. The data obtained because of the survey were interpreted by performing frequency analysis through SPSS (version 22.0) statistical program.

Keywords: Tarsus, Rural District, Law No. 6360, Municipalities.

1. GİRİŞ

6360 Sayılı *On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, 2014 yılında yürürlüğe girerek büyükşehir belediyeleri ve yerel yönetimlerde köklü değişiklikler getirmiştir. Kanun, büyüyen kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak, ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve yönetsel dağınıklığı gidermek amacıyla hazırlanmıştır. Makineli tarıma geçişten itibaren hızlanan kırsaldan kente göç, artan nüfus yoğunluğu, hizmet yetersizliği ve personel eksikliği gibi sorunlar, özellikle büyükşehir belediyelerinde reform ihtiyacını doğurmuştur.

Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin gelişimi, 1960-1982 “Arayış”, 1984-2004 “Kuruluş”, 2004-2008 “Genişletme”, 2008-2012 “Bütünleştirme” ve 2012’den itibaren “Alansal Bütünleştirme” dönemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır (Arıkboğa, 2013: 52). 6360 Sayılı Kanun ile tüm yetkiler büyükşehir belediyelerine devredilmiş, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuş ve bu durum yerelde merkezileşme eleştirilerini beraberinde getirmiştir (Belli ve Aydın, 2017: 401). İl mülki sınırının hizmet sınırı olarak belirlenmesi, kırsal mahallelere eşit hizmet götürme yükümlülüğünü getirmiştir. Ancak, uzak kırsal bölgelerde hizmet maliyetlerinin yüksekliği, personel yetersizliği ve ihtiyaç tespitindeki zorluklar dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır.

Kanun ile köyler, kendi kendine yeten yerel birimlerken mahalle statüsüne dönüştürülmüş, bu da yeni ekonomik yükümlülükler doğurmuştur. Farklı illerde yapılan değerlendirmelerde; Van’da altyapı ve işsizlik sorunlarının çözümü (İzci ve Turan, 2013: 150), Şanlıurfa’da GAP sonrası sanayileşme ve sosyo-kültürel değişim (Karasu, 2014: 188-191), Tekirdağ’da göç artışı (Özyavuz ve Şişman, 2014: 212), Trabzon’da siyasi güçlenme (Çolak, 2017: 317), Kahramanmaraş ve Hatay’da coğrafi zorluklar (Gürbüz vd., 2014: 130; Adıgüzel ve Tek, 2014: 97) ve

Balıkesir’de mesafe nedeniyle hizmet zorlukları (Daşçı, 2016: 168-169) dile getirilmiştir.

2020’de 5216 Sayılı Kanun’a eklenen 3. madde ile kırsal mahalleler, çevre, temizlik, emlak vergisi, su ve atık su ücretleri gibi mali yükümlülüklerden 31.12.2025’e kadar muaf tutulmuştur. Mersin/Tarsus’ta eski köy ve yeni kırsal mahallelerde yapılan saha çalışmasında, kanun öncesi ve sonrası hizmet sunumu sosyal ve ekonomik yönleriyle karşılaştırılmış; SPSS (22.0) ile yapılan frekans analizleri, hizmetlerin etkinliği ve verimliliğine dair bulgular sunmuştur.

Sonuç olarak, 6360 Sayılı Kanun’un uygulanması, kırsal alanlarda yerel hizmetlerin sunumunda köklü değişiklikler yaratmış; merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki yetki dengesi tartışmalarını artırmış; ölçek ekonomilerinde avantajlar sağlarken kırsal hizmet maliyetleri, personel yetersizliği ve yerel ihtiyaç farklılıkları gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Elde edilen veriler, sistemin iyileştirilmesine yönelik politika geliştirme süreçlerine katkı sağlayabilecek niteliktedir.

2. KÖY

Mahalli idare sistemi içerisinde en küçük yönetim birimi olan köyler; kendine ait malvarlığı, yürütme organı, meclisi, yaptırım ve vergi toplama yetkisine sahip, tarımsal üretim ve hayvancılıkla geçinen, dayanışma kültürünün güçlü olduğu yerleşimlerdir. Osmanlı döneminde 1864 Vilayet Nizamnamesi, 1876 Bucakların Yönetimine İlişkin Tüzük ve 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunları ile varlığını sürdüren köyler, 1924 tarihli Köy Kanunu ile nüfusu iki binden az olan, tüzel kişiliğe sahip yerel yönetimler olarak tanımlanmıştır.

2012’de çıkarılan 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyükşehir olan illerde köyler mahalleye dönüştürülmüş, bu değişikliğin ölçek ekonomilerinden

yararlanmak ve yönetsel dağınlıklıı gidermek amacıyla yapıldıı belirtilmiştir. Ancak uygulamada, kırsal mahallelerde görev ve yetki dağılımının netleştirilmesi, yeterli ödenek tahsisi, temsil sorunları, tarım ve hayvancılıkta yaşanan aksaklıklar, belediyelerin artan ekonomik yükü ve mahallelerin farklı hizmet ihtiyaçları (Akduman ve Alıcı, 2024: 96; Kılıç ve İpek, 2022: 10) gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Köy isminin korunarak tüzel kişiliğın yeniden verilmesi, ancak mahalle olarak büyükşehir belediyesine bağı kalınması önerilmiştir (Demirkaya ve Koç, 2017: 146).

Kanun, küresel ölçekte benimsenen yerelleşme ve demokratik katılım anlayışının aksine, yetkileri büyükşehir belediyelerinde toplayarak merkezileşmeye neden olmaktadır (Erat, 2016: 96). Mera, çayır, tarla gibi ortak kullanım alanlarının korunması, imar planlarının hayvancılığa zarar vermeyecek biçimde düzenlenmesi, tapu sorunlarının çözülmesi (Ayyıldız vd., 2016: 284) ve köylerin kapatılmasının Anayasa değışikliği ile yapılması gerektiğı belirtilmiştir (Gözler, 2013: 5-6).

Mülki sınırların büyükşehir hizmet sınırına dönüşmesiyle kırsal alanlar kent sınırlarına dahil olmuş; göçün önlenmesi için yaşamı kolaylaştıracak projelerin hazırlanması gerektiğı vurgulanmıştır (Göçer, 2016: 50). Kanun, merkezi otoritenin denetim yetkisini güçlendirmiş, yerel demokrasiyi zayıflatmıştır (Gözüaçık, 2014: 164). Kanunların hazırlanmasında denetim ve demokrasi arasında denge sağlanması, kırsal kalkınma projelerinin planlanmasında büyükşehir belediyesi birimlerinin sürece dahil edilmesi (Namlı, 2019: 134) önerilmektedir.

Uygulamanın üzerinden yıllar geçmesine rağmen temel belediye hizmetlerinde pozitif etkiler sınırlı kalmış, muhtarların değerlendirmelerinde coğrafi zorluklar ve siyasi yaklaşımlar öne çıkmıştır (Şabu, 2021: 173). Sonuç olarak, 6360 Sayılı Kanun'un uygulanması kırsal yönetim yapısında köklü değışiklikler yaratmış, bazı

avantajlar sağlasa da hizmet etkinliği, yerel temsil ve kırsal kalkınma açısından tartışmaları beraberinde getirmiştir.

3. KIRSAL MAHALLE

6360 Sayılı *On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile 30 büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalle statüsüne dönüştürülmüştür. Tarım arazileri, meralar ve otlakların bulunduğu; geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan; sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bütünleşmiş yapıya sahip köyler, resmi ilişkilerin hâkim olduğu kentsel mahallelerle aynı statüye getirilmiştir. Bu durum, sosyal, toplumsal ve siyasal açıdan farklı iki mahalli idare biriminin aynı çerçevede değerlendirilmesine yol açarak çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu sorunların giderilmesi amacıyla, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na ek madde getirilmiş ve 15 Nisan 2021 tarihli *Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği* yürürlüğe konmuştur.

Kanun sonrası mahalleye dönüşen kırsal alanlarda halk, büyükşehir ve ilçe belediyelerinin hizmetlerinden kısmen memnun olmakla birlikte beklentiler tam olarak karşılanmamıştır. Kent merkezinden uzak olma, kente aidiyet eksikliği, tarımsal üretime yeterli desteğin verilmemesi ve kırsal kesime ek ekonomik yükümlülükler getirilmesi, kanunun gözden geçirilmesi gereken olumsuz yönleri arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2023: 85). Kanunun amacı belediye hizmetlerinin etkinliğini, verimliliğini ve kalitesini artırmak olsa da, yerel karar alma süreçlerinde yöre halkının görüşlerinin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, köyden mahalleye dönüşümle birlikte yetkileri azalan muhtarların, belediye meclislerine ve karar alma mekanizmalarına dâhil edilerek etkinliklerinin artırılması önerilmektedir (Koç, 2018: 253).

Literatür taraması, 2014'ten itibaren uygulanan kanunun sosyal, ekonomik ve psikolojik etkiler yarattığını göstermektedir. Kent merkezinden uzak kırsal mahalleler, belediyelerin hizmet götürme anlayışına göre şekillenen hizmet bekleyen alanlar haline gelmiştir. Kendi malvarlığı ve tüzel kişiliği bulunan köylerin, yerel ihtiyaçları etkin belirleme ve karşılama yeteneği ortadan kalkmıştır. Kanun, büyük ölçekli projelerin kırsal alanlarda uygulanmasında avantaj sağlasa da, kentli bakış açısıyla kırsal hizmet sunumunda verimlilik sorunları ortaya çıkabilmektedir. Araştırmalar, kanunun etkilerinin büyükşehirlerin sosyo-ekonomik ve coğrafi özelliklerine göre değiştiğini; olumlu ve olumsuz yönlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kanunun içeriğine ve hazırlanış sürecine dair farklı değerlendirmeler mevcuttur. Köylerin mahalleye dönüşüm süreci hakkında araştırmalar halen sürmekte olup, yasa koyucu, kanun sonrası ortaya çıkan sorunları gidermek için yeni düzenlemeler ve uygulamalar geliştirmektedir. Kırsal mahallelerde yaşayan bireylerin kanun öncesi ve sonrası döneme ilişkin değerlendirmeleri, düzenlemenin etkilerinin tespit edilmesinde kritik önemdedir. Bu bağlamda çalışma, 01.04.2024-30.04.2024 tarihleri arasında kırsal mahallelerde yürütülmüş olup, yerel yönetim hizmetleri bağlamında 6360 Sayılı Kanun'un uygulama sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

4. 6360 SAYILI KANUN İLE MEVZUATTA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER VE ETKİLERİ

6360 Sayılı Kanun, Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair yasa olarak 12 Kasım 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyler kaldırılmış, bu alanlar mahallenin bir parçası haline getirilmiştir. Kanun, büyükşehir belediyelerinin yetki alanlarını genişletirken, kırsal bölgelerin yönetiminde köklü değişiklikler meydana getirmiştir.

4.1. İl Özel İdarelerinin Kaldırılması

6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan il özel idareleri kaldırılmıştır. İl özel idareleri, kırsal bölgelerde altyapı hizmetleri, eğitim, sağlık ve tarımsal kalkınma gibi konularda önemli görevler üstlenmekteydi. Ancak bu değişiklikle birlikte, büyükşehir belediyeleri kırsal alanlarda da hizmet sunmaktan sorumlu hale gelmiş, böylece tüm yetkiler yerel yönetimlere devredilmiştir.

Bu durum, kırsal bölgelerde hizmet sunumunda bazı yönetsel ve finansal sorunları beraberinde getirmiştir. İl özel idarelerinin yerel kalkınma projelerine sağladığı desteklerin kesilmesi, özellikle tarımsal üretim yapan kırsal nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada zorluklara yol açmıştır.

4.2. Köylerin Mahalle Statüsüne Dönüştürülmesi

Kanunun en büyük değişikliklerinden biri, büyükşehir sınırları içinde kalan köylerin mahalle statüsüne dönüştürülmesidir. Bu dönüşümle birlikte:

- Köy tüzel kişiliği sona ermiş, köylere ait taşınmazlar ve mallar büyükşehir belediyelerine veya ilçe belediyelerine devredilmiştir.
- Köylerin yerel yönetim gelirleri ortadan kalkmış, önceden il özel idaresi veya köy bütçesiyle karşılanan hizmetler artık belediyeler tarafından sağlanmak zorunda kalmıştır.
- Muhtarlıklar sadece mahalle temsilciliği görevini üstlenmiş, ancak idari anlamda köylere özgü bağımsız karar alma yetkileri büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

Bu değişiklik kırsal alanlarda bazı ekonomik ve sosyal dönüşümlere yol açmıştır. Tarımsal üretim yapan küçük üreticiler, kırsal alanların belediye yönetimine geçmesiyle birlikte artık kentsel düzenlemelere ve belediye vergilerine tabi olmuş, bu durum tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

4.3. Belde Belediyelerinin Kapatılması

6360 Sayılı Kanun ile nüfusu 2.000'in altında kalan belde belediyeleri kapatılmış ve bu beldeler ilçe belediyelerine bağlanmıştır. Daha önce belde belediyesi olarak hizmet veren yerleşim yerleri, mahalle statüsüne dönüşmüş ve belediyelerin sunduğu yerel hizmetlerden yararlanmak için ilçe belediyelerine bağımlı hale gelmiştir.

Belde belediyelerinin kaldırılması ile, büyükşehir belediyelerine düşen hizmet yükü artmış, ancak hizmetin etkinliği konusunda bazı belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Kapanan belde belediyelerinin bulunduğu bölgelerde, önceden hızlıca çözülebilen yerel sorunlar, artık daha büyük bir idari mekanizmaya taşınmak zorunda kalmıştır.

4.4. Büyükşehir Belediyelerinin Yetki Alanlarının Genişlemesi

6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin yetki sınırları, yalnızca il merkezi ile sınırlı olmaktan çıkmış ve tüm il sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu değişiklikle birlikte:

- Büyükşehir belediyeleri kırsal mahallelere de hizmet götürmek zorunda kalmıştır.
- Yol, altyapı, su ve kanalizasyon hizmetleri büyükşehir belediyelerinin sorumluluğuna verilmiştir.
- İmar planlama yetkileri büyükşehir belediyelerine devredilmiş, kırsal alanların imara açılması süreci hızlanmıştır.

Bu düzenleme, kırsal alanların daha fazla kentsel dönüşüme maruz kalmasına ve kırsal yaşam tarzının değişmesine yol açmıştır. Özellikle tarım alanlarının kentsel gelişim baskısı altında kalması, küçük ölçekli tarım üreticileri açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

4.5. Yerel Yönetimlerin Finansal Yapısının Değişmesi

6360 Sayılı Kanun, belediyelerin gelir yapısında da önemli değişiklikler yapmıştır. Büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri artık daha geniş bir coğrafi alanda hizmet sunmakla yükümlü hale gelmiş, ancak gelir kaynakları bu artan hizmet yüküne paralel olarak artırılmamıştır.

Köylerin mahalle statüsüne geçirilmesiyle birlikte, köylüler artık emlak vergisi, çevre temizlik vergisi gibi kentlere özgü vergilere tabi olmuştur. Ancak kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun gelir düzeyi düşünüldüğünde, bu vergilendirme sistemi bazı sosyal ve ekonomik sıkıntılara yol açmıştır.

6360 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler, yerel yönetimlerin yapısını köklü bir şekilde dönüştürmüş, ancak bazı yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir. Büyükşehir belediyelerinin yetki alanlarının genişlemesi, kırsal alanlarda hizmet sunumunda yeni bir dönemin başlangıcını işaret etse de il özel idarelerinin kaldırılması ve kırsal yönetimin merkezi belediyelere devredilmesi bazı sorunları da ortaya çıkarmıştır.

Özellikle köylerin mahalle statüsüne geçirilmesi, tarımsal üretimin geleceği, kırsal kalkınma politikaları ve yerinden yönetim ilkeleri açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kırsal nüfusun ihtiyaçlarına uygun bir yönetim modelinin oluşturulması için merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin iş birliği içinde çalışması gerekmektedir.

6360 Sayılı Kanun'un etkileri uzun vadede daha net ortaya çıkacak olsa da kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimlerin etkinliği açısından daha kapsayıcı ve bütüncül politikaların geliştirilmesi gerektiği açıktır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada; Mersin İli, Tarsus ilçesinin kırsal mahalleleri araştırma sahasını oluşturmakta olup, kanunla tüzel kişilikleri kaldırılan köylere yeterli, verimli ve

ihtiyaç duyulan hizmetlerin getirilip getirilmediğinin, eski köy ve yeni kırsal mahalle arasındaki her bakımdan oluşan farklılıkların ve bunun yansımalarının, 6360 Sayılı Kanun'un uygulanmasının iyi işleyen veya aksayan yönlerinin tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında, 6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu'nun kırsal mahallelere olan yansımaları, etkileri ve bu süreçte iyi işleyen ve aksayan yönleri üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır. Yasa koyucu, köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılmasıyla kaybettikleri avantajlı konumu yeniden kazanmalarını sağlamak amacıyla yeni düzenlemeleri hayata geçirmeden önce kapsamlı bir literatür taraması yapmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışma, kırsal mahallelere yönelik yapılan araştırmalar arasında yer almayı ve ilgili literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Kanunun kırsal mahalleler üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak ve gelecekte uygulanabilecek politikalar için yol gösterici bir kaynak oluşturmak, çalışmanın temel hedefleri arasındadır.

6.YÖNTEM

6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanun'u ile mahalleye dönüştürülen köylerde, kanun sonrasında ortaya çıkan yeni durumun hizmetlere olan etkilerini inceleyen bu çalışmada, araştırmacı tarafından 5'li likert ölçeği yöntemine göre hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler, SPSS (versiyon 22.0) istatistik programı aracılığıyla frekans analizi yapılarak yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında bilimsel verilerin toplanması için iki farklı bölümden oluşan anket kullanılmıştır. Anket çalışması yüz yüze ve gönüllülük esasına göre, etik kuralları çerçevesinde yapılmıştır. Birinci bölümde beş farklı soru ile katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim, mahalledeki ikamet süreleri ve meslek sorularak veriler toplanmıştır. İkinci bölümde ise 11 soruluk anket formu kullanılmıştır. Anket uygulamaları isimsiz ve belirsiz olacak şekilde uygulanmış

olup çalışma sonunda anketler toplanmıştır. Anket çalışması sonucunda çeşitli verilere ulaşılmış, elde edilen verilerin ışığında yorumlamalar yapılmıştır.

7. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

6360 sayılı Kanun'un 2014 yılında yürürlüğe girmesi sonucunda, Mersin İli Tarsus İlçesinde 129 köy ve 5 belde kapatılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Kırsal bölgelerde bulunan bu mahallelerden imkânlar doğrultusunda ve zamanlamaya göre ulaşılabilen 20 mahallede anket çalışması yapılmıştır. Katılımcılara ilişkin veriler ve anket yapılan mahalleler aşağıda Tablo 1.'de belirtilmiştir.

Mahalleler	Tarsus Merkeze Uzaklığı
1- Ulaş	38,7 km
2- Koçmarlı Mah.	33,3 km
3- Karakütük	38 km
4- Çamalan	43 km
5- Kösebalcı	13 km
6- Topçu	25 km
7- Sıraköy	21 km
8- Beylice	34 km
9- Topaklı	31 km
10- Meşelik	27 km
11- Alibeyli	30 km
12- Çokak	36 km
13- Belen	31 km
14- Tepetaşpınar	36 km
15- Karadirlik	21 km
16- Pir Ömerli	32 km
17- Gülek	59 km

18- Yanık Kışla	31 km
19- Keşli	67 km
20- Hacıhamzalı	46 km

Tablo 1. Anket Yapılan Mahalleler

Tablo 1.'de görüldüğü üzere kırsal mahallelerin, Tarsus İlçe Merkezine olan mesafesi en yakını 21 km, en uzakta bulunaniysa 67 km 'dir. Mersin Büyükşehir ve Tarsus Belediyesinin bahse konu mesafelerde bulunan kırsal mahallelere hizmet götürmekte olması ekonomik ve lojistik anlamında ciddi maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin sahip olduğu maddi kaynaklar, istihdam ettiği personel sayısı ve kırsal bölgelere hizmet götürmek için kullanacağı makineler göz önüne alındığında, sayısal olarak çok fazla mahalle olması ve aynı zamanda uzak mesafede bulunması, götürülecek hizmetin verimliliğini tartışılır hale getirmektedir. Kırsal mahallelerin coğrafi olarak zorlu koşullara sahip olması da başlı başına farklı problemlerin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. İl Özel İdarelerinin köylere götüreceği hizmet konusunda, işleyişi belirlenmiş bir süreç, yetişmiş personel ve işe uygun makineleri bulunmaktayken, 6360 Sayılı Kanun sonrasında büyükşehir ve ilçe belediyeleri bahse konu bütün konuları yeniden hazırlamak zorunda kalmıştır. Belediyelerin imkanları dahilinde oluşturulan hizmet birimleri ve teçhizatlarıyla, kentlerle birlikte benzer ve kırsal mahallerin özelliklerine uygun hizmetleri gerçekleştirmesi çok zorlu süreçleri kapsamaktadır.

8. ARAŞTIRMANIN KATILIMCILARI

Araştırmının katılımcıları; Ulaş, Koçmarlı, Karakütük, Çamalan, Kösebalcı, Topçu, Sıraköy, Beylice, Topaklı, Meşelik, Alibeyli, Çokak, Belen, Tepetaşpınar, Karadirlik, Pir Ömerli, Gülek, Yanık Kışla, Keşli, Hacıhamzalı mahallelerinde yaşayanlardır. Mahalle sakinleri ile 01.04.2024 ile 30.04.2024 tarihleri arasında görüşülerek anket formlarını doldurmaları sağlanmıştır. Anket katılımcılarının

belirlenmesinde, kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Malhotra, 2004: 321, Aaker vd., 2007: 394, Zikmund, 1997: 428).

Örnekleme yönteminin tespit edilmesindeki kolaylığın sebebi; isimleri sayılan mahalle muhtarlarıyla telefon ile yaklaşık olarak 10’ar dakika görüşülerek anket çalışması yapmak istediğimiz belirtilmiş, anket çalışmasının amacı ve neden yapıldığı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Konuşma sonunda muhtarların anketlere yardımcı olacaklarını ve mahalle sakinleriyle anket çalışması yapmamızda herhangi bir sorun olmayacağı belirtmeleri üzerine, bahse konu tarihler arasında her gün bir mahalleye gidilerek anket formları mahalle sakinlerine doldurtulmuştur.

9. ARAŞTIRMANIN VERİLERİNİN TOPLANMASI

Araştırma verilerinin toplanmasında ilk aşamada; “Köylerin Mahalleye Dönüştürülmesinin Kırsal Alanlara Yansıması: Tarsus Kırsal Mahalleri Örneği” makalesine uygun olarak, “Köy ve Kırsal Mahalle” başlıkları oluşturulmuş, ikinci olarak; araştırma konusunda yetkin olan ve konuya hâkim profesör ve uzmanlara sunulmak üzere, araştırma konusuyla ilgili olarak 35 soru oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada; oluşturulan sorular 8 uzman ve profesörün görüşlerine sunulmuştur. Dördüncü olarak; uzmanların belirttiği noktalara uygun biçimde sorular yeniden gözden geçirilmiş, en son aşamada soru sayısı 11’e indirilerek oldukça kapsamlı hale getirilmiştir. Bütün bu çalışmalar sonrasında, verilerin toplanmasını en iyi biçimde sağlayabilecek sorular ortaya çıkmıştır. Anket sorularının basılı olduğu formlar, yüz yüze görüşme yapılan mahalle sakinlerine doldurmaları için verilmiş ve ortalama olarak 15 dakika sonra doldurulan formlar teslim alınmıştır.

10. ARAŞTIRMANIN VERİLERİNİN TOPLANMASI SÜRECİ

Araştırmacı; yukarıda isimleri belirtilen mahallelerden her gün birisine giderek, daha önceden telefon irtibatı kurulan mahalle muhtarlarına ulaşılmıştır. Kısa bir konuşma sonrasında, muhtarlarla birlikte mahalle sakinlerinin bulunduğu kahvehane, mahalle merkezi veya evlerinin önlerine gidilmiştir. Mahalle sakinleri ile yüz yüze görüşülerek yaklaşık olarak 15 dakika anket çalışması hakkında bilgi verilmiştir. Gönüllü olur formunu mahalle sakinlerine imzalamaları için uzatıldığında, imzalamak istememişler veya gerek olmadığını belirtmişlerdir. Konuşmalardan sonra anket formunu dolduran katılımcılardan formlar, elden teslim alınarak muhafaza edilmiştir. Bu şekilde, araştırmanın verilerinin toplanması aşaması başarıyla sonlandırılmıştır.

11. BULGULAR

11.1. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırma kapsamında yapılan anketlerden elde edilen veriler, IBM SPSS veri analiz paket programı kullanılarak anlamlı bilimsel çıktılar haline getirilmiştir. Anket Kapsamında 193 katılımcıdan alınan veriler, SPSS programına işlenerek normal dağılıma uygunluğunun tespiti, Kolmogorov- Smirnov testi ile yürütülmüştür (Özdamar, 2003). Bulgular verilerin normal dağılmadığını göstermiştir ($D(193) = .001$; $p > .05$). Ayrıca yapılan tüm uygulamaların tutarlılık ve doğruluk açısından Cronbach Alpha sayısı hesaplanarak değerlendirilmiş ve Tablo 4. 'de gösterilmiştir.

	Kolmogorov-Smirnov (Özdamar, 2003)		
	İstatistik	N	Anlamlılık (p)
ANKT_ORTALAMA	,090	193	,001

Tablo 2. Normallik Testi

11.2. Demografik Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ait verileri tespit etmek amacı ile tanımlayıcı istatistik analizi yapılmış, sonuçları Tablo 3. 'de açıklanmıştır.

Değişken	Tür	F	Yüzde (%)
Cinsiyet	KADIN	41	20,5
	ERKEK	152	76,0
Yaş Durumu	20 YAŞ ALTI	4	2,0
	20-30	19	9,5
	30-40	37	18,5
	40-50	88	44,0
	50-60	41	20,5
	60 ÜZERİ	4	2,0
Eğitim Durumu	İLKOKUL	3	1,5
	ORTAOKUL	35	17,5
	LİSE	140	70,0
	ÖN LİSANS	14	7,0
	LİSANS	1	0,5
	YÜKSEK LİSANS	0	0
	VE ÜZERİ	0	0
Mahallede İkamet Süresi	0-5 yıl	1	0,5
	6-10 Yıl	2	1,0
	10-15 Yıl	41	20,5
	20 Yıl ve Üzeri	148	74,0
Meslek	Tarım ve Hayvancılık	193	96,5

Tablo 3. Demografik Veriler

Tablo 3. incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerden; %20,5'i kadın, %76,0'ı erkek katılımcılardan oluştuğu, bu katılımcıların %2,0'sinin 20 yaş altında olduğu, %9,5'nin 20-30 yaş aralığında olduğu, %18,5'nin 30-40 yaş arasında olduğu,

%44,0'ünün 40-50 yaş aralığında olduğu, %20,5'nin 50-60 yaş arasında olduğu ve %2,0'nin 60 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumlarına bakıldığında ise %1,5 oranında ilkokul, %17,5 ortaokul, %70,0 oranında lise, %7,0 oranında ön lisans ve %0,5 oranında lisans mezunu olduğu anlaşılmıştır. Son olarak mahallede ikamet sürelerine bakıldığında, %0,5 oranında 0-5 yıl arasında, %1,0 oranında 6-10 yıl arasında, %20,5 oranında 10-15 yıl arasında ve %74,0 oranında 20 yıl ve üzeri şeklinde ikamet ettikleri ve katılımcıların tamamının, tarım-hayvancılık ile ilgili meslek sahibi olduğu tespit edilmiştir.

11.3. Güvenirlik Analizi

Araştırmada kullanılan anket sorularının iç tutarlılığını incelemek amacıyla Cronbach's Alfa test değerleri hesaplanarak, yürütülen analizin güvenirliliği incelenmiştir. Analiz sonucunda, anket sorularının Cronbach's Alfa değeri 0,761 olarak bulunmuştur.

Araştırmalarda kullanılan anketlerin güvenirlilik olarak tespit edilebilmesi için Cronbach's Alfa değerinin 0,61 – 0,80 arasında, çok güvenilir olarak tespit edilebilmesi için 0,81-0,100 olması gerekmektedir (Özdamar, 2003). Bu araştırma sonucunun tanımlanmasına göre araştırmada kullanılan anket sonuçları, güvenilir olarak tespit edilmiş ve Tablo 4.'te belirtilmiştir.

Güvenirlik İstatistiği	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,761	11

Tablo 4. Güvenirlik İstatistiği

11.4. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan anket sorularının tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Kullanılan ankette 5'li likert ölçeği kullanılarak, ankette bireylerin katılma

derecelerine göre 1: Hiç katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde yanıtlamaları istenmektedir. Değerlendirme yapılırken, ortalama aralığı 1.00 – 1.79 arası çok düşük, 1.80-2,59 düşük, 2,60-3,39 orta, 3,40-4,19 yüksek ve 4,20-5,00 çok yüksek olarak kabul edilebilir aralıklar olarak belirlenmiştir (Özdamar, 2003: 32). Verilerin analizi sonucunda, anket sorularının istatistiklerinin sonuçları Tablo 5.'te belirtilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler			
Anket Sorusu	Katılımcı Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
1-Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra alt yapı ve ulaşım hizmetleri artmıştır.	193	4,4560	,52972
2-Köyümüz mahalle olduktan sonra hizmet sunumu daha kaliteli hale gelmiştir.	193	4,2850	,56516
3-Köyümüzün mahalleye dönüşmesiyle birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama dair olumlu gelişmeler yaşanmaktadır.	193	3,6477	,54982
4-Köy tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştükten Mersin'in bütün imkânlarında yararlanma imkânınız artmıştır.	193	3,6166	,57567
5-Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra tarımsal üretimde ve hayvancılık alanlarında iyileşmeler yaşanmaktadır.	193	1,7708	,86804
6-Köyümüze yönelik bir sorun olduğunda sorunlarınızı ilgili kurumlara rahatlıkla iletişim kurabilmekteyim.	193	3,7187	,55490
7-Köyümüze yönelik büyükşehir belediyesi hizmetleri yeterli bulmaktayım.	193	3,4870	,50113

8-Köyümüzün sorunlarıyla ilçe ve büyükşehir belediyesinin yeterince ilgilendiğini düşünmekteyim.	193	3,5000	,51164
9-Köyümüzün büyükşehir belediyesinde yeterince temsil edildiğini düşünüyorum.	193	3,4688	,53079
10-Köyümüzün mahalleye dönüşmesinin, köy içindeki imar çalışmaları, köyün nüfusunun artması ve köyün ortak mülkiyetlerinin korunması açısından olumlu olduğunu düşünmekteyim.	193	2,7760	,57600
11-Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra, gelirlerimizin artmasına yönelik yeni yatırımların yapılmıştır.	193	1,9482	,88824

Tablo 5. Anket Sorularının İstatistiki Sonuçları

11.5. Cevapların Yüzdelik Olarak İncelenmesi

Katılımcıların sorulara verdiği cevapları incelemek amacıyla yüzdelikleri hesaplanmış olup Tablo 6.'da gösterilmiştir.

Soru			Sıklık Sayısı	Yüzdelik
1- Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra alt yapı ve ulaşım hizmetleri artmıştır.	Veri	3,00	3	1,5
		4,00	99	49,5
		5,00	91	45,5
		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5
2-Köyümüz mahalle olduktan sonra hizmet sunumu daha kaliteli hale gelmiştir.	Veri	3,00	11	5,5
		4,00	116	58,0
		5,00	66	33,0

		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5
3-Köyümüzün mahalleye dönüşmesiyle birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama dair olumlu gelişmeler yaşanmaktadır.	Veri	3,00	75	37,5
		4,00	111	55,5
		5,00	7	3,5
		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5
4-Köy tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştükten Mersin'in bütün imkânlarında yararlanma imkânınız artmıştır.	Veri	1,00	1	,5
		2,00	3	1,5
		3,00	68	34,0
		4,00	118	59,0
		5,00	3	1,5
		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5
5-Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra tarımsal üretimde ve hayvancılık alanlarında iyileşmeler yaşanmaktadır.	Veri	1,00	89	44,0
		2,00	71	35,5
		3,00	22	11,0
		4,00	11	5,5
		Toplam	193	96,0
	Kayıp veri	9,00	8	4,0
6-Köyümüze yönelik bir sorun olduğunda sorunlarınızı ilgili	Veri	1,00	2	1,0
		2,00	3	1,5
		3,00	43	21,5

kurumlara rahatlıkla iletişim kurabilmekteyim.		4,00	144	71,5
		5,00	1	,5
		Toplam	193	96,0
	Kayıp veri	9,00	8	4,0
7-Köyümüze yönelik büyükşehir belediyesi hizmetleri yeterli bulmaktayım.	Veri	3,00	99	49,5
		4,00	94	47,0
		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5
8-Köyümüzün sorunlarıyla ilçe ve büyükşehir belediyesinin yeterince ilgilendiğini düşünmekteyim.	Veri	2,00	1	,5
		3,00	94	47,0
		4,00	97	48,5
		Toplam	193	96,0
	Kayıp veri	9,00	8	4,0
9-Köyümüzün büyükşehir belediyesinde yeterince temsil edildiğini düşünüyorum.	Veri	2,00	3	1,5
		3,00	97	48,0
		4,00	93	46,5
		Toplam	193	96,0
	Kayıp veri	9,00	8	4,0
10-Köyümüzün mahalleye dönüşmesinin, köy içindeki imar çalışmaları, köyün nüfusunun artması ve köyün ortak mülkiyetlerinin	Veri	1,00	1	,5
		2,00	55	27,5
		3,00	123	61,0
		4,00	14	7,0
		Toplam	193	96,0

korunması açısından olumlu olduğunu düşünmekteyim.	Kayıp veri	9,00	8	4,0
11-Köyümüz mahalleye dönüştükten sonra, gelirlerimizin artmasına yönelik yeni yatırımların yapılmıştır.	Veri	1,00	75	37,5
		2,00	59	29,5
		3,00	53	26,5
		4,00	6	3,0
		Toplam	193	96,5
	Kayıp veri	9,00	7	3,5

Tablo 6. Cevapların Yüzdelik Dilimleri

Tablo 6 incelendiğinde, soru 1, 2, 7 ve 3'e katılımcıların %96,5'i 3 puan ve üstü; soru 4 ve 9'a katılımcıların %94,5'i 3 puan ve üstü; soru 5'e katılımcılardan 3 ve 4 puan veren toplamda katılım sağlayan bireylerin %16,5'ini oluşturduğu; soru 6'ya katılımcıların %93,5'i 3 puan ve üstü; soru 8'e katılımcıların %95,5'i 3 puan ve üstü; soru 10'a katılımcıların %68 3 puan ve üstü ve soru 11'e katılımcıların %29,5'inin 3 puan ve üstü şeklinde işaretlediği tespit edilmiştir.

12. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, 6360 Sayılı Kanun'un uygulanmaya başlanmasıyla kırsal mahallelere yeterli hizmetin sağlanıp sağlanmadığını incelemektedir. Çalışma sahasını Mersin İli Tarsus ilçesinin kırsal mahalleleri oluşturmuş; tüzel kişiliği kaldırılan köylerde sunulan hizmetlerin yeterliliği, verimliliği ve yeni kırsal mahalle statüsünün yansımaları değerlendirilmiştir. Öncelikle literatür taraması yapılarak anket formu hazırlanmış, SPSS ile analiz edilen veriler üzerinden kanunun 10 yıllık etkisi belirlenmiştir.

Katılımcıların %96,5'i mahalleye dönüşüm sonrası altyapı ve ulaşım hizmetlerinin arttığını, hizmet sunumunun daha kaliteli ve yeterli olduğunu, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda olumlu gelişmeler yaşandığını belirtmiştir. %94,5'i Mersin'in imkânlarından yararlanma oranlarının arttığını ve büyükşehir belediyesinde yeterince temsil edildiklerini ifade etmiştir. Mersin Büyükşehir ve Tarsus Belediyelerinin aynı siyasi partiden olması ve altyapı-ulaşım yatırımlarında koordineli hareket etmesi bu sonucu desteklemiştir.

Türkiye'nin coğrafi özellikleri gereği kentlerle kırsal alanlar arasındaki uzaklık ve engebeler, kanun sonrası büyükşehir belediyelerinin hizmet götürmesinde zorluk yaratmaktadır. Geçmişte köylerin kendi bütçesi veya il özel idareleriyle sağlanan hizmetler, artık bütçesi sınırlı büyükşehir belediyeleri tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır. Bazı belediyeler kırsal alanlara hızlı ve etkin hizmet ulaştırmada güçlük çekmektedir (Tuncer ve Bakırcı, 2020:84).

Katılımcıların %93,5'i sorunlarını ilgili kurumlarla rahatça iletebildiklerini, %95,5'i ise belediyelerin ilgilendiğini belirtmiştir. Mersin Büyükşehir'in TEKSİN uygulaması ve ilçe belediyelerinin irtibat noktaları, vatandaş-belediye iletişimini güçlendirmiştir.

Araştırmaya göre, 6360 Sayılı Kanun yerelde merkezileşmeyi artırmış, halkın karar süreçlerine katılımını azaltmıştır. Muhtarlar, hizmet taleplerini iletmede daha karmaşık süreçlerle karşılaşmıştır (Ünal ve Tanrıvermiş, 2018:42).

Katılımcıların %68'i köylerin mahalleye dönüşümünü imar, nüfus artışı ve ortak mülkiyet açısından olumlu görmektedir. Kanun sonrası kırsal araziler imara açılmış, kente yakın mahallelere lüks villalar yapılmıştır. 7254 Sayılı Kanun ile sağlanan vergi ve hizmet avantajları kentlilerin kırsala taşınmasını hızlandırmıştır. Bu durum tarım arazilerinin değerlendirilmesine ve satılmasına yol açmıştır. Su

kaynakları havuz kullanımı nedeniyle yetersiz hale gelirken, köy yollarında lüks araç-traktör trafiği sorun yaratmıştır.

Kırsal mahallelerde kentlilerin arazi satın alması hızlı yapılaşmayı tetiklemiş, ortak mülkiyetler el değiştirmiştir (Kavuncu, 2023:620-621). Tarımsal üretimde iyileşme oranının sadece %16,5 olması, belediyelerin bu alandaki katkısının sınırlı kaldığını göstermektedir. Tarım ve hayvancılıkta kalıcı iyileşme için merkezi ve yerel yönetimlerin iş birliği gereklidir.

Merkezi hükümetin hibe ve destekleri artırması, girdi maliyetlerini düşürmesi, üreticiyi teşvik edici önlemler alması hayati önem taşımaktadır. Belediyelerin sosyal belediyecilik kapsamında yürüttüğü çalışmalar ancak sınırlı katkı sağlayabilir. Mazot, gübre, ilaç fiyatlarının yüksekliği, tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi, genç nüfusun tarımdan uzaklaşması üretimi azaltmaktadır. Bu sorunların aşılması için kapsamlı destekler ve bütüncül politikalar gereklidir.

Katılımcıların %29,5'i mahalleye dönüşüm sonrası yeni yatırımların gelirlerini artırdığını belirtmiştir. Ancak bu oran, yatırımların yeterli olmadığını göstermektedir. Bunun nedenleri; anket örnekleminin sınırlılığı, yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşması, yatırımların altyapı odaklı olup doğrudan gelir artırmaması, istihdam etkisinin düşük olması, gelir artışının sürdürülebilir olmaması ve merkezi-yerel yönetim koordinasyon eksikliğidir.

TEKSİN raporları, Mersin Büyükşehir ve Tarsus Belediyelerinin kırsal mahallelerin özelliklerine uygun turizm ve tarım projeleri hayata geçirdiğini göstermektedir. Yöresel ürünlerin tanıtımı, turistik mekânların restorasyonu ve coğrafi özelliklerin reklamı ile ek gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 6360 Sayılı Kanun, kentsel tarım konusunda net bir çerçeve sunmamaktadır. Kentten kırsala göç, tarımsal üretimi artırmaktan çok kent yaşamını kırsala taşımaktadır (Suiçmez, 2019:29-63).

Köylerin mahalle statüsüne geçmesiyle yerel yönetimlerin tarımsal kalkınmada belirleyici rol üstlenmesi beklenirken, mevcut düzenlemeler bu süreci desteklememektedir. Strateji eksikliği, küçük üreticilerin azalmasına ve kırsal üretimin düşmesine yol açabilir.

Sonuç olarak; araştırma bulguları, köylerin mahalleye dönüşümüyle altyapı ve ulaşım hizmetlerinin arttığını, hizmet kalitesinin yükseldiğini, temsil ve ulaşılabilirliğin güçlendiğini göstermektedir. Ancak tarımsal üretim ve hayvancılıkta belirgin bir iyileşme sağlanamamış, gelir artırıcı yatırımlar yetersiz kalmıştır. Büyükşehir belediyelerinin sorumluluk alanı genişlerken bütçeler yetersiz kalmış, uygulamada aksaklıklar yaşanmıştır.

Kırsal mahalleler hâlen köy özelliklerini korumaktadır. Tarımsal ve hayvansal üretimin devamı, ulusal ölçekte stratejik bir hedef olmalıdır. Üretimden vazgeçilmesi telafisi güç zararlara yol açabilir. Mazot fiyatlarının düşürülmesi, kooperatifçiliğin desteklenmesi, ürünlerin kârlı fiyatlarla alımı, hayvancılık maliyetlerinin azaltılması üretimi teşvik edecektir. Bu kapsamda sosyal, ekonomik ve hukuki tedbirler alınmalı; kırsal kapasiteyi artırıcı projeler hayata geçirilmelidir.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarın bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma, Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler, Bilimsel Araştırma Etik Kurulundan alınan 11.11.2021 tarihli ve 12/11/2021-E.107805 sayılı izinle yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aaker, D.A., Kumar, V. & Day, G.S., (2007). Marketing Research, 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.
- Adıgüzel, Ş. ve M. Tek, (2014). “6360 Sayılı Yasa ve Türkiye’nin Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Değişim: Hatay Örneği”. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 23(3), 73-102.
- Akduman, E. ve O. V. Alıcı. (2024). “Kırsal Mahallelere Sunulan Yerel Hizmetlerin Değerlendirilmesi: Kumru İlçesi Örneği”. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 33(1), 77-102.
- Arıkboğa, E. (2013). “Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli”. Yerel Politikalar Akademik Araştırma ve Düşünce Dergisi, (3), 48-96.
- Atik, E., ve Genç, F. N. (2023). 6360 Sayılı Kanun’un Hizmet Verimliliğine Etkisi: Acıpayam (Denizli) Mahalleleri Örneği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6(2), 301-317.
- Ayyıldız, M., A. Çiçek ve B. Ayyıldız. (2016). “6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Kırsal Kesime Olası Etkileri”. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi TARGİD, Özel Sayı, 280-285.

- Belli, A. ve A. Aydın. (2017). "6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme". International Journal of Social Science, 55(2), 401-413.
- Çolak, Ç. D. (2017). "6360 Sayılı Kanun'un Büyükşehir İlçe Belediye Başkanlığı Seçimlerine Etkileri: Trabzon Örneği." International Journal of Economic and Administrative Studies, (18), 317-338.
- Daşçı, S. (2016). 6360 Sayılı Yasanın Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Demirkaya, Y. ve M. Koç. (2017). "6360 Sayılı Kanun ile Birlikte Mahallede Dönüşen Köylerde Değişimin Katılım Açısından Muhtarlığa Etkisi: Menteşe ve Seydikemer İlçeleri Üzerinden Bir Değerlendirme". Strategic Public Management Journal, 3(6), 124-149.
- Erat, V. (2016). "Mahalli İdare Birimi Olarak Köyler ve 6360 Sayılı Yasanın Etkileri." Beu Akademik İzdüşüm/Academic Projection, 1(1), 87-98.
- Göçer, H. (2016). 6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir Sınırları İçerisinde Kalan Köylerde Yapılacak Yapılarda Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gözler, K. (2013). "6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İlde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Haline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun mudur?". Legal Hukuk Dergisi, 11(122), 37-82.
- Gözüaçık, H. (2014). 5393 ve 6360 Sayılı Kanunların Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Kapsamında Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürbüz, H. (2020). Kalkınmanın Ulusaldan Yerele Kaymasının Mekânı Olarak Kentlerde Sürdürülebilir Kalkınma: Gaziantep Örneği. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

<https://bulutistan.com/blog/spss-nedir-nasil-kullanilir-spss-programi-ne-ise-yarar/> Erişim Tarihi, 06.04.2024

<https://tr.surveymonkey.com/mp/likert-scale/> Erişim Tarihi, 08.04.2024

İzci, F. ve M. Turan. (2013). “Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği”. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 117-152.

Karasu, M. A. (2014). “Şanlıurfa’da Kentsel Gelişme ve 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu.” Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(Özel Sayı), 178-193.

Kavuncu, A. (2023). Türk Yerel Yönetim Yapısında Kırsal Mahallelerin Sorunları, İdealkent, 15(41), Ss. 606-629.

Kılıç, Ö. ve S. İpek. (2022). “Kırsal Mahalle: Büyükşehirlerde Tekrar Köye Dönüş mü?” Troy Academy, 7(1), 1-16,

Koç, M. (2018). 6360 Sayılı Kanun’un Mahalleye Dönüşen Köylerde Muhtarlığa Etkisi (Muğla Deneyimi). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Köy Kanunu (1924). Resmî Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.442.pdf>

- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing Research an Applied Orientation*, 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Namlı, M. Y. (2019). 6360 Sayılı Kanun Sonrasında Büyükşehir Belediyelerinde Oluşturulan Kırsal Alan Yönetim Birimleri: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özyavuz, M. ve E. E. Şişman. (2014). “Büyükşehir: Tekirdağ”. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(Özel Sayı), 194-217.
- Sönmez, M. (2019). Tarımda Gerileme ve Köy Mekânına Yansıması, Yitirilen Köyler ve Dönüşen Peyzaj: Türkiye Kırsalının Geleceği, st 2019/3.
- Suiçmez, R. B. (2019). Kalmayan Köylü ve Yok Olan Küçük Çiftçi ile Ülkemizde Tarımsal Üretim Artırılarak Kırsal Kalkınma Başarılabilir mi? Yitirilen Köyler ve Dönüşen Peyzaj: Türkiye Kırsalının Geleceği, 29-63.
- Şabu, N. (2021). Erciş ve Gevaş İlçe Belediyesi Sınırları İçerisinde Görev Yapan Muhtarların 6360 Sayılı Kanun’un Kırsal Kesimdeki Etkileri Üzerine Algılarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- T.C. Resmî Gazete. (2012). 25531, 23.07.2004. 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, T.C. Resmî Gazete, 28489, 6.12.2012.

Tuncer, B. ve Bakırcı, M. (2020). 6360 sayılı büyükşehir yasasının Türkiye'nin kırsal yerleşim düzenine mevcut ve muhtemel etkileri: Konya örneği. *Türk Coğrafya Dergisi* (74), 75-85.

Ünal, A. ve Tanrıvermiş, H. (2018). 6360 Sayılı Kanun ve Zorunlu Kentleşme, *Çyyd*, Cilt 27, Sayı 2, S. 1-44.

Yılmaz, R. (2023). 6360 Sayılı Kanun ile Köyden Mahalleye Dönüşen Yerleşmelerdeki Hizmet Değişimi: Çarşamba Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Zikmund, W. G. (1997). *Business Research Methods*, 5. Edition, *The Dryden Press*, Orlando.

EXTENDED ABSTRACT

Entrance

The laws regarding metropolitan municipalities and local governments, which were finalized with Law No. 6360, have been renewed since the past to suit the conditions of the day and the needs of constantly growing cities. Law No. 6360 on the Establishment of Metropolitan Municipalities in Fourteen Provinces and Twenty-Seven Districts and Amending Certain Laws and Decree Laws, which began to be implemented in 2014, has made comprehensive changes in local governments and the service areas of metropolitan municipalities.

Research Method

In this study, which examines the effects of the new situation that emerged after the law on the services in the villages that were converted into neighborhoods with the Metropolitan Municipality Law No. 6360, a survey form prepared by the researcher according to the 5-point Likert scale method was used. The data

obtained because of the survey were interpreted by frequency analysis through the SPSS (version 22.0) statistical program. Within the scope of the research, a two-part survey was used to collect scientific data.

Village

Villages, the smallest administrative unit of our local government system; During the Ottoman Empire, which had its own property, executive body and parliament, and had the authority to impose sanctions and collect taxes, the 1864 Provincial Regulations stated that the provinces are places where people live together in a small settlement, earn income from animal husbandry and agricultural production, and experience intense feelings of togetherness and solidarity.

Rural District

30 metropolitan municipalities were added to the Metropolitan Municipality Law No. 5216 to solve the problems that arose by terminating the legal entities of the villages within the borders of the city with Law No. 6360 on the Establishment of Metropolitan Municipalities in Fourteen Provinces and Twenty-Seven Districts and Amending Certain Laws and Decree Laws. With an article and the Rural Neighborhood and Rural Settled Area Regulation dated April 15, 2021, rural neighborhoods were included among the local government units.

Purpose of Research

In this study, Literature on whether adequate, efficient and needed services were brought to the villages whose legal entities were abolished by law, the differences between the old village and the new rural neighborhood and its reflections, before implementing new practices and laws to regain the advantageous position lost because of the abolition of the legal personality of the villages.

Sample of Research

As a result of Law No. 6360 coming into force in 2014, 129 villages and 5 towns in Tarsus District of Mersin Province were closed and turned into neighborhoods. A survey was conducted in 20 neighborhoods in rural areas that could be reached according to the means and timing.

Participants of the Study

Participants of the research; Ulaş, Koçmarlı, Karakütük, Çamalan, Kösebalcı, Topçu, Sıraköy, Beylice, Topaklı, Meşelik, Alibeyli, they live in Çokak, Belen,

Tepetaşpınar, Karadirlik, Pir Ömerli, Gülek, Yanık Kışla, Keşli, Hacıhamzalı neighborhoods.

Collection of Research Data

In the first stage of data collection, the article titled "Reflection of the Transformation of Villages into Neighborhoods on Rural Areas: The Example of Tarsus Rural Neighborhoods" and the headings "Village and Rural Neighborhoods" were created; 35 questions created about the research were presented to 8 professors and experts who were competent and knowledgeable about the subject in the third stage. Fourthly, the questions were reviewed in line with the opinions of experts, and in the final stage, the number of questions was reduced to 11 and made more comprehensive.

Research Data Collection Process

Researcher: We went to one of the neighborhoods mentioned above every day and reached the neighborhood headmen who had previously been contacted by phone. Neighborhood residents were interviewed face to face and information was given about the survey for approximately 15 minutes.

Findings

Data Analysis Method

The data obtained from the surveys were transformed into meaningful scientific outputs using the IBM SPSS data analysis package program. The data received from 193 participants were processed into the SPSS program and their suitability for normal distribution was determined using the Kolmogorov-Smirnov (Özdamar, 2003) test.

Reliability Analysis

Descriptive statistical analysis was conducted to determine the data regarding the demographic characteristics of the individuals participating in the research. 20.5% of the participants were female and 76.0% were male, 2% of these participants were under the age of 20, 9.5% were between the ages of 20-30, 18.5% were over 30 years old. It was determined that they were between 40 years of age, 44.0% were between 40-50 years of age, 20.5% were between 50-60 years of age, and 2.0% were 60 years of age and above. When looking at their educational status, it was understood that 1.5% were primary school graduates, 17.5% were secondary school graduates, 70.0% were high school graduates, 7.0% were associate degree graduates and 0.5% were undergraduate graduates. Finally, when we look at the duration of residence in the neighborhood, 0.5% is between 0-5 years, 1.0% is between 6-10 years, 20.5% is between 10-15 years

and 74.0% is 20 years and over. It was determined that they resided, and all the participants had a profession related to agriculture and livestock.

Reliability Analysis

To examine the internal consistency of the survey questions used in the research, the reliability of the analysis was examined by calculating Cronbach's Alpha test values, and the Cronbach's Alpha value of the survey questions was found to be 0.761.

Examining the Answers in Percentage

When Table 6 is examined, 96.5% of the participants scored 3 points and above for questions 1, 2, 7 and 3; 94.5% of the participants scored 3 points and above for questions 4 and 9; Participants gave 3 and 4 points to question 5, making up 16.5% of the total participants; 93.5% of the participants scored 3 points and above for question 6; 95.5% of the participants scored 3 points and above for question 8; It was determined that 68% of the participants marked question 10 as 3 points and above, and 29.5% of the participants marked question 11 as 3 points and above.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
	ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363
	Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025
	Yayın Geliş Tarihi:02.05.2025 Yayına Kabul Tarihi:16.08.2025
	DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1689476 Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article Atıf/Citation: Altun, H., Yılmaz, S., Yağar, F. ve Kurtulgan, İ. F. (2025). E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Sağlıkta Yapay Zeka ve Robotlara Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkisi. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , (50), 593-618.

E-SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN SAĞLIKTA YAPAY ZEKA VE ROBOTLARA YÖNELİK TUTUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Hilal ALTUN* Selinay YILMAZ** Fedayi YAĞAR***

İnci Fatma KURTULGAN****

Öz

21. yüzyılda teknolojinin gelişimi ile yapay zekâ birçok alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır. Sohbet robotlarından robotik cerrahiye kadar pek çok yenilik, sağlık hizmetlerine yeni boyutlar kazandırırken, bireylerin bu

¹ Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Evrak Tarihi ve No: 25.02.2025-396831).

* Yüksek Lisans, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, hilallaltunn0@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

** Yüksek Lisans, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, yselinay2@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

*** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, fedayiyagar@hotmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

**** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ikurtulgan@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

yeniliklere karşı tutumu büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarını ölçme ve bu tutumda e-sağlık okuryazarlığının rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş ilinde yaşayan, 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş, Google forms aracılığı ile oluşturulan anketler 25 Şubat – 05 Mart 2025 tarihleri arasında bireyler ile paylaşılmıştır. Anketi doldurmayı kabul eden 489 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Verilerin analizi için SPSS v.22 programı kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, e-sağlık okuryazarlığı ile yapay zekâ ve robotlara ilişkin tutum arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. E-sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin yapay zekaya dair aşinalık düzeylerinin daha yüksek olduğu, ancak güven algılarının görece düşük seviyede kaldığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarını yordamada e-sağlık okuryazarlık düzeyinin kritik bir faktör olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkta Yapay Zeka, Sağlıkta Robotlar, E-sağlık Okuryazarlığı.

THE EFFECT OF E-HEALTH LITERACY LEVEL ON ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ROBOTS IN HEALTH

Abstract

In the 21st century, with the development of technology, artificial intelligence has started to be used in the health sector as in many other fields. While many innovations from chat robots to robotic surgery bring new dimensions to healthcare services, the attitude of individuals towards these innovations is of great importance. In this study, it is aimed to measure individuals' attitudes towards artificial intelligence and robots in health and to reveal the role of e-health literacy in this attitude. The sample of the study consists of individuals over the age of 18 living in Kahramanmaraş province. 489 people who agreed to fill out the survey constituted the sample of the study. SPSS v.22 program was used for data analysis. The results of the study show that there is a significant positive relationship between e-health literacy and attitude towards artificial

intelligence and robots. It was determined that individuals with high e-health literacy levels had higher levels of familiarity with artificial intelligence, but their perception of trust remained at a relatively low level. As a result, it was found that the level of e-health literacy is a critical factor in predicting individuals' attitudes towards artificial intelligence and robots in health.

Keywords: Artificial Intelligence in Health, robots in health, E-health Literacy.

1. GİRİŞ

Yapay zeka (AI) uygulamaları sağlık alanında yeniliklerin önünü açmakta (Chatterjee vd., 2024), operasyonel verimliliği ve bakım sonuçlarını iyileştirme potansiyeli sağlamaktadır. Diğer yandan, yapay zekanın pratik, günlük kullanıma entegrasyonu sınırlı olmuştur, çünkü yapay zekanın faaliyeti, başarılı bir şekilde uygulanmasına ve sağlık profesyonellerine, hastalar ve diğer paydaşlar tarafından benimsenmesine bağlıdır (Hassan vd., 2024). Bununla birlikte, yapay zeka teknolojisinde süregelen gelişmeler ve bu gelişmelerin sağlık kuruluşları tarafından benimsenmesiyle yapay zekanın sağlık hizmeti sunumu ile hasta sonuçlarını iyileştirme ve maliyetleri azaltma potansiyeli de büyüktür (Chatterjee vd., 2024). Özellikle yapay zeka destekli robotik cerrahi sistemler hassasiyeti artırabilmekte, hataları ve iyileşme sürelerini azaltabilmektedir (Çuhadar vd., 2022). Dahası yapay zeka destekli robotik sistemler insan denetçilerin aksine yorulmadan devamlılık sağlayarak sürekli çalışma avantajı da sunmaktadır (Kural & Atug, 2010). Bu gelişmeler, yapay zekâ ve robotik uygulamaların kullanım alanlarının artmasına vesile olmuştur (Chatterjee vd., 2024).

Yapay zeka ve robotlar, sağlık hizmetlerinde giderek daha fazla yer almakta olup, bu teknolojilere yönelik tutumlar bireylerin dijital sağlık teknolojilerini anlama ve kullanma becerisiyle doğrudan ilişkilidir, bu bağlamda e-sağlık

okuryazarlık seviyesine göre benimsenmesi değişkenlik gösterebilmektedir. Dijital sağlık bilgilerine erişme, anlama ve değerlendirme becerisi yüksek olan bireyler, bu yenilikleri daha hızlı benimseyebilirken, düşük okuryazarlık düzeyine sahip bireyler ise şüpheli bir tutum sergileyebilir. Günümüzde başta sağlık olmak üzere her konuda önemli bir bilgi kaynağı olarak internet karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sağlık okuryazarlığıyla ilgili olan e-sağlık okuryazarlığının öne çıkmasına sebep olmuştur. E-sağlık okuryazarlığı, internet kaynaklarında sağlık bilgilerini sorgulama, keşfetme, algılama, analiz etme ve ulaşılan bilgiyi sağlık problemlerinde uygulayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Deniz, 2020). Bu çalışmanın amacı, bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin, sağlık alanında kullanılan yapay zekâ ve robot teknolojilerine ilişkin algı ve tutumları arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemektir. Katılımcıların yapay zeka ve robotlara yönelik algılarının bazı sosyo-demografik özelliklere göre farklılık oluşturup oluşturmadığı da araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

E-SAĞLIK

E-Sağlık, iletişim ve bilişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinde kullanımıyla birlikte hastalıkların önlenmesi, teşhisi ve tedavisi, izlenmesi ve sağlığın yönetilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kılıç, 2017). E-Sağlık, tıp bilişimi, ticaret ve halk sağlığı teknolojilerini kullanarak sağlık bilgilerini ve hizmetlerini bir araya getiren ve geliştiren yeni bir alan olarak ifade edilmektedir (Genç & Sarı, 2022). Bu kavram, hastaların klinik sonuçlarını iyi hale getirmek, sağlık personelinin güvence altına almak, sağlık hizmetlerinin etkinliği ve verimliliğini destekleyip geliştirmek açısından oldukça önem arz etmektedir (Eskici & Toraman, 2022).

Eysenbach, editörlük yaptığı Journal of Medical Internet Research adlı dergide 2001 yılında “what is e-health?” başlıklı çalışmasında hem e-sağlıktan bahsetmiş hem de e-sağlığın 10 e’sini ifade ederek dergide e-sağlığa ilişkin olarak farklı bakış açılarını dile getirmiş ve devamında “what is e-health?” başlığı altında

birçok yazı yazmıştır (Toygar, 2018). Eysenbach (2001) sağlığın 10e'sini şu şekilde ifade etmektedir:

- Efficiency: Verimliliği artırmak,
- Enhancing Quality of Care: Bakım kalitesini iyileştirmek,
- Evidence Based: Kanıt temelli hizmetler,
- Empowerment of Consumer and Patients: Tüketici ve hastaların güçlendirilmesi,
- Encouragement: Gerçek bir ortaklığa yeni bir ilişkinin teşvik edilmesi,
- Education: Çevrimiçi kaynaklarla eğitim sağlama,
- Enabling information: Sağlık kuruluşları arasındaki bilgi alışverişinin aktifleştirilmesi,
- Extending the Scope of Healthcare: Sağlık bakımının geniş kapsamlı hale getirilmesi,
- Ethics: Sağlığı, etik ile birleştirmek,
- Equity: Sağlık hizmetlerine herkesin eşit şekilde erişebilmesidir.

E-SAĞLIK OKURYAZARLIĞI

Sağlık okuryazarlığı, insanların anlaşılabilir bir sağlık sistemi içinde sağlıklarını idare etmelerini sağlayan önemli bir kabiliyettir. E-sağlık okuryazarlığı, elektronik kaynaklarda sağlık bilgilerini sorgulama, keşfetme, algılama, analiz etme ve ulaşılan bilgiyi sağlık problemlerin de uygulayabilme becerisi olarak

tanımlanmaktadır (Deniz, 2020). E-sağlık okuryazarlığı medya, bilgisayar, bilgi, bilim ve sağlık gibi çeşitli alanlarda okuryazarlığı kapsadığı için benzersizdir (Ünal, Durmuş & Kutlu, 2022).

E-sağlık okuryazarlığı, sağlıkla ilgili bilgileri araştırma, bu araştırmaları kısıtlama ve bilimsel çalışmaları ayırt etme yetkinliğiyle bağlantılıdır. E-sağlık okuryazarlık düzeyinin artırılması, bireylerin kendileri için avantaj sağlarken, aynı zamanda çevresindekilere de olumlu dışsallık yoluyla katkıda bulunabilir. Kişiyi özel sağlık hizmetlerinin sunumuyla birlikte, dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgilere erişim, mesafe kaynaklı engelleri ortadan kaldırmıştır. E-sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin, sağlıklı yaşam davranışları gösterme olasılığı daha yüksektir (Gül, Demir & Coşkun, 2022).

SAĞLIKTA YAPAY ZEKA

Yapay Zekânın tanımı teknolojinin ilerlemesiyle değişim göstermektedir. Yapay zekâ, bilgisayarlar veya robotlar gibi makinelerin, genellikle insan benzeri görevleri yerine getirme becerisidir. (Öznur & Gezer, 2025). Bu teknoloji bilgisayar sistemlerine, insan zekâsının öğrenme, problem çözme ve karar alma becerilerini simüle etme kabiliyeti kazandırır. Yapay zekâ, algoritmalar ve veri analizi yoluyla öğrenme becerisi kazanabilir ve karmaşık görevleri yerine getirebilir. Makine öğrenimi ve derin öğrenme, yapay zekânın alt yapısını oluşturur. Yapay zekâ, günümüzde farklı sektörlerde kullanılan ve sürekli olarak geliştirilen bir alandır (Gider, 2025). Yapay zekâ çoğunlukla yazılım ve donanımdan meydana gelen klasik Turing makinesinin geliştirilmesinde yalnızca bir sonraki adım olan dijital (ikili) ve katı biçimde deterministik algoritmalar kullanarak sinir sistemlerinin karmaşık yapısını taklit etmeye çalışan yapılardır (Beder, 2023).

Günümüzün hızla gelişen ve değişen teknoloji ortamı, sağlık sektöründe de etkisini göstermektedir. Özellikle yapay zekâ teknolojilerinin sağlık hizmetlerine entegrasyonu, bu alanda önemli değişimlere yol açmaktadır (Gider, 2025). Hem idari hem de klinik uygulamaların etkinliğini artıran yapay zekâ, özellikle teşhis ve tedavi süreçlerinde sağlık profesyonellerine destek olmakta ve karar mekanizmalarını güçlendirmektedir. Bununla birlikte hasta yönetimi gibi pek çok alanda önemli katkılar sunmaktadır (Uslu & Arlı, 2025).

YAPAY ZEKA VE ROBOTLAR

Yapay zekâ ile ilgili önemli kavramlardan bir diğeri robotiktir. Genel bir ifadeyle Robot bilimi, robotik olarak tanımlanır. Bir robot, genellikle hareket edebilen bir gövdeye sahip, ileri seviye yazılım ile entegre edilmiş ve çevresini algılayarak mantıklı bir şekilde hareket edebilen güçlü bir bilgisayar olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde birçok farklı alanda kullanılan robotlar, özellikle sağlık sektöründe, artan talep ile arz arasındaki farkı azaltmaya yardımcı olabilecek önemli destekleyici araçlardır (Bozkurt & Hoşgör, 2023).

Robotik cerrahi tekniği Kavoussi ve arkadaşları tarafından hayata geçirilmiştir. Robotik cerrahi kavramı ilk kez 1994 yılında bu ekip tarafından kullanılmıştır. Robotik cerrahi sistemlerinin kullanılması daha minimal invazif prosedürlerinin oluşumunu ve laparoskopik cerrahi uygulamasında üç boyutlu görüntü ve derinlik hissi sağlamıştır. Robotik cerrahi, laparoskopik cerrahinin gelişmiş boyutudur (Kepekçi, A. H. & Kepekçi, A. B., 2023). Robotik yardımcı cerrahi, hekimlere daha fazla hassasiyet ve kontrol sağlayarak, karmaşık prosedürlerin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olur (Işık, 2024). Örneğin, Londra’da GUY Hastanesinde yapılan bir çalışmada, 304 hastaya uygulanan geleneksel ve uzaktan böbrek cerrahisi karşılaştırılmış ve bunun sonucunda

Böbrek taşlarının tedavisinde robotik cerrahi yöntemler, daha yüksek başarı oranlarıyla sonuçlanmıştır (Gümüş, 2013).

E SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE SAĞLIKTA YAPAY ZEKA

Teknolojinin, özellikle yapay zekanın kullanımı dil işleme becerilerine sahip ChatGPT gibi modellerin, gelecekteki sağlık hizmetlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu teknolojilerin başarılı bir şekilde uygulanması, sağlık okuryazarlığını önemli ölçüde artırabilir. E-sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olması sağlık hizmetlerinin verimliliğini ve kalitesini artırabilir ayrıca kullanıcıların kararlarını olumlu yönde etkileyebilir (Coşkun vd., 2024). Bu sebeple bireylerin sağlık gibi özel ve uzmanlık gerektiren konularda ihtiyaç duydukları güvenilir bilgilere erişmelerinde e-sağlık okuryazarlığı düzeyleri önemli bir rol oynamaktadır (Kaya & Eke, 2023).

Yapay zekanın sağlık hizmetleri sistemlerine uyarlanması, bilimsel keşfi hızlandırmak için farklı fırsatlar sunan bir inovasyon çağını başlatmıştır. Yapay zekanın sağlık hizmetlerinde yükselişinin arkasındaki temel itici güçlerden biri, büyük miktarda sağlık hizmeti verisini hızlı ve hassas bir şekilde analiz etme becerisidir. Yapay zeka ve sağlık okuryazarlığının kesiştiği noktada, sağlık okuryazarlığı becerisini geliştirmek ve bilinçli karar vermesine teşvik etmek için yapay zekanın gücünden yararlanma avantajı vardır. Yapay zeka teknolojileri ve sağlık bilgileri üzerindeki etkileri hakkında daha derin bir anlayış geliştirerek, bireyler gelişen sağlık hizmeti çerçevesinde güvenle ve yetkiyle ilerleyebilir, son olarak sağlık çıktılarını iyileştirebilir ve toplum sağlığını ilerletebilir (Adegboye, 2024).

2. YÖNTEM

2.1. Amaç ve Hipotez(ler)

Bu çalışmayla birlikte bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarının ölçülmesi ve bu tutumda e-sağlık okuryazarlığının rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında farklı alanlardaki katılımcıların yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarını inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır (Fritsch vd., 2022; Shinnars vd., 2022; Yılmaz vd., 2022; Filiz vd., 2022). Bununla birlikte, sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlar üzerinde etkili olabilecek faktörlere çok fazla odaklanılmamıştır. Örneğin, Seçer ve Özer Kaya (2024) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yapay zeka algılarında teknoloji-stres düzeyinin etkisi olduğu üzerinden durulmuştur. Aynı şekilde, öğrenciler üzerinde Başar Seçer (2024) tarafından yapılan başka bir araştırma da yapay zeka kullanımı ile ChatGPT farkındalığının ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmada da farklı olarak e-sağlık okuryazarlık düzeyinin yapay zeka ve robotlara yönelik algısı üzerinde etkisi araştırmak amaçlanmış ve aşağıdaki verilen hipotez oluşturulmuştur.

Hipotez 1: E-sağlık okuryazarlık düzeyinin bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Katılımcılar

Araştırmacının örneklemini Kahramanmaraş ilinde yaşayan, 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş, google forms aracılığı ile oluşturulan anketler 25 Şubat – 05 Mart 2025 tarihleri

arasında bireyler ile paylaşılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen ve anketi dolduran 489 katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Araştırmanın uygulanması ile ilgili gerekli etik kurul izni Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan alınmıştır (Evrak No: 25.02.2025-396831). Katılımcılardan onam alınmış ve verilerin sadece bilimsel araştırmalarda kullanılacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında oluşturulan üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ilişkin sosyo-demografik özelliklerin belirlendiği toplam beş soru bulunmaktadır. Bu sorular cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve çalışma durumunu belirlemeye yöneliktir.

İkinci bölümde katılımcıların sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Bu kapsamda Bozkurt ve Hoşgör (2023) tarafından geliştirilen “Sağlıkta Yapay Zeka ve Robotlara Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte dört alt boyut ve 22 soru yer almaktadır. İlk boyutta yapay zeka aşinalığı (iki soru), ikinci boyutta yapay zeka ve robotlara dair korku algısı (6 soru), üçüncü boyutta yapay zeka ve robotlara dair güven algısı (6 soru) ve dördüncü boyutta yapay zeka ve robotlara dair fayda algısı (8 soru) ölçülmektedir. Soruların puanlandırılmasında 1=Kesinlikle Katılmıyorum ile 5=Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçüm aracının genel Cronbach Alpha değerinin 0.92 olduğu, alt boyutlarının da 0.69 ile 0.96 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde katılımcıların e-sağlık okuryazarlık düzeylerini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Bu kapsamda Norman ve Skinner (2006) tarafından geliştirilen “E-Sağlık Okuryazarlığı” ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe

uyarlaması Uskun ve diğerleri (2022) tarafından yapılmıştır. Tek boyutun yer aldığı ölçekte toplamda sekiz soru bulunmaktadır. Soruların puanlandırılmasında 1=Kesinlikle Katılmıyorum ile 5=Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçüm aracının genel Cronbach Alpha değeri 0.97 olarak tespit edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma verileri 25 Şubat- 05 Mart 2025 tarihleri arasında Kahramanmaraş ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin görüş ve tutumlarından elde edilmiştir. Bu nedenle bulguların genellenebilirliği benzer özelliklere sahip gruplarla sınırlı olabilir.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS v.22 programı kullanılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ve ölçüm araçlarına ilişkin katılım düzeylerini belirlemek için tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmıştır. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin “-2” ve “+2” arasında yer alması durumunda normal dağılım gösterdiği varsayılmaktadır (Kalaycı, 2006). Araştırma verilerine bakıldığında yapay zekaya ilişkin tutum ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değerinin 0.69 ve 0.88 arasında, e-sağlık okuryazarlık ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değerinin ise -0.76 ve -0.40 arasında olduğu tespit edilmiş ve analizlerde parametrik teknikler kullanılmıştır. Hem e-sağlık okuryazarlık düzeyinin hem de sağlıkta yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t-testi ve ANOVA tekniklerinden faydalanılmıştır. Aynı şekilde, e-sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutum arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon analizi; e-sağlık okuryazarlık düzeyinin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutum üzerindeki etkisini belirlemek

içinde basit doğrusal regresyon analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

E-sağlık okuryazarlık düzeyinin katılımcıların yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi ve bireylerin e-sağlık okuryazarlık ve yapay zeka ve robotlara yönelik algılarının bazı sosyo-demografik özelliklere göre farklılık oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda, elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun kadın (%64.8), bekar (%67.9) ve lisans mezunu (%55.4) olduğu tespit edilmiştir. Yaş açısından bakıldığında “55 yaş üstü” katılımcılar (%4.3) dışındaki diğer yaş grubundakilerin birbirlerine yakın olduğu görülmüştür. Son olarak, katılımcıların önemli bir bölümünün çalışma durumunu belirtmediği gözlemlenmiştir (%56.2).

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Özellikler

Tanımlayıcı Özellikler	n	%		n	%
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	172	35,2	İlkokul	9	1,8
Erkek	317	64,8	Ortaokul	5	1,0
Medeni Durum			Lise	58	11,9
Evli	157	32,1	Önlisans	70	14,3
Bekar	332	67,9	Lisans	271	55,4
			Yüksek Lisans	64	13,1
			Doktora	12	2,5
Yaş			Çalışma Durumu		
18-25	100	20,4	İş arıyor	25	5,1
25-35	114	23,3	Serbest Meslek	63	12,9
35-45	142	29,0	Öğrenci	46	9,4
45-55	112	22,9	Ev Hanımı	28	5,7
55 <	21	4,3	Emekli	52	10,6
			Belirtmemiş	275	56,2
Toplam	489	100,0	Toplam	489	100,0

Katılımcıların yapay zeka ve robotlara ilişkin tutum ve e-sağlık okuryazarlık düzeyleri Tablo 2’de verilmiştir. Hem yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların (3.17 ± 0.75) hem de e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin (3.35 ± 1.12) orta seviyenin üzerinde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların alt boyutlarına baktığımızda ortalaması en yüksek olan alt boyutun yapay zekaya dair aşinalık (3.67 ± 1.01) olduğu; en düşük alt boyutun ise yapay zeka ve robotlara dair güven algısı (2.56 ± 1.11) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutum ve E-Sağlık Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi

	N	Min.	Max.	Ort.	Ss.
Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutum (Genel)	489	1.00	5.00	3.17	0.75
Yapay Zekaya Dair Aşinalık	489	1.00	5.00	3.67	1.01
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Korku Algıları	489	1.00	5.00	3.31	1.09
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Güven Algıları	489	1.00	5.00	2.56	1.11
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Fayda Algıları	489	1.00	5.00	3.41	1.10
E-Sağlık Okuryazarlık (Genel)	489	1.00	5.00	3.35	1.12

Yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların ve e-sağlık okuryazarlık düzeyinin sosyo-demografik özelliklere farklılık gösterip göstermediği Tablo 3’te incelenmiştir. E-sağlık okuryazarlık düzeyi ile sosyo-demografik özellikler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p > 0.05$). Bunun dışında,

katılımcıların medeni durumları ve eğitim durumları ile yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlar arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Medeni durum açısından bakıldığında, evli bireylerin yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür ($t=2.023$; $p=0.044$, $p<0.05$). Diğer yandan, eğitim durumundaki farklılığı yorumlamak için ilk olarak Tukey testine başvurulmuştur. Analiz sonucunda ilkokul ve ortaokul mezunlarının yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlarının diğerlerine göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($F=5.408$; $p=0.000$, $p<0.05$).

Tablo 3. Katılımcıların Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutumlarının ve E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Farklılıklarının İncelenmesi

	Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutum		E-Sağlık Okuryazarlık	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.
Cinsiyet				
Kadın	3.15	0.69	3.42	1.06
Erkek	3.18	0.79	3.32	1.16
	$t=-0.372$ $p=0.710$		$t=0.951$ $p=0.342$	
Medeni Durum				
Evli	3.27	0.73	3.28	1.06
Bekar	3.12	0.76	3.39	1.15
	$t=2.023$ $p=0.044^*$		$t=-1.009$ $p=0.313$	
Yaş				
18-25	3.21	0.75	3.34	1.09
25-35	3.19	0.77	3.36	1.10
35-45	3.15	0.71	3.44	1.09
45-55	3.18	0.77	3.28	1.08
55 <	2.91	0.92	3.24	1.41
	$F=0.744$ $p=0.563$		$F=0.371$ $p=0.829$	

Eğitim Durumu				
İlkokul	2.16	1.01	3.21	1.13
Ortaokul	2.58	0.80	3.30	0.84
Lise	3.01	0.84	3.25	1.22
Önlisans	3.11	0.75	3.55	1.16
Lisans	3.22	0.73	3.28	1.14
Yüksek Lisans	3.27	0.63	3.53	0.97
Doktora	3.72	0.43	3.55	0.87
	F=5.408 p=0.000*		F=1.001 p=0.424	
Çalışma Durumu				
İş arıyor	3.21	0.64	3.47	0.90
Serbest Meslek	3.22	0.92	3.35	1.29
Öğrenci	3.32	0.62	3.30	1.00
Ev Hanımı	2.83	0.96	3.34	1.22
Emekli	3.02	0.89	3.12	1.34
Belirtmemiş	3.19	0.68	3.40	1.07
	F=2.051 p=0.070		F=0.607 p=0.695	
* $p<0,05$				

Yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlar ve e-sağlık okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. E-sağlık okuryazarlık düzeyi ile yapay zeka ve robotlara ilişkin tutum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0.355$; $p=0.000$, $p<0.01$). Aynı şekilde, yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların alt boyutları ile e-sağlık okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. E-sağlık okuryazarlık düzeyi ile en kuvvetli ilişkinin yapay zeka ve robotlara dair aşinalık arasında olduğu belirlenmiştir ($r=0.410$; $p=0.000$, $p<0.01$). Diğer yandan, e-sağlık okuryazarlık düzeyi ile en zayıf ilişkinin de yapay zeka ve robotlara dair güven algıları arasında olduğu belirlenmiştir ($r=0.145$; $p=0.000$, $p<0.01$).

Tablo 4. Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutumlar ile E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	E-Sağlık Okuryazarlık (Genel)	
	r	p
Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutum (Genel)	0.355**	0.000
Yapay Zekaya Dair Aşinalık	0.410**	0.000
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Korku Algıları	0.203**	0.000
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Güven Algıları	0.145**	0.000
Yapay Zeka ve Robotlara Dair Fayda Algıları	0.315**	0.000
<i>p<0.01</i>		

E-Sağlık okuryazarlık düzeyinin yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlar üzerindeki etkisi Tablo 5'te gösterilmiştir. E-sağlık okuryazarlık düzeyinin bağımsız değişken; yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumların ise bağımlı değişken olarak tasarlandığı model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Modelin açıklayıcılığının %12.6 olduğu görülmüştür. E-sağlık okuryazarlık düzeyinin yapay zeka ve robotlara ilişkin tutumlar üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu bulunmuş ($B=0.238$) ve araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Tablo 5. E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutumlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

		Standardize Olmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p
		Beta	Standart Hata	Beta		
Model 1	(Sabit)	2.373	0.101		23.611	0.000
	E-Sağlık Okuryazarlığı	0.238	0.028	0.355	8.374	0.000
R=0.355 ^a		R ² =0.126		F=70.126		p=0.000 ^b
a=Bağımlı Değişken: Yapay Zeka ve Robotlara İlişkin Tutum						
b=Bağımsız Değişken: E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyi						

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bilgi-iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler neticesinde günümüzde bireyler, hemen her konuda olduğu gibi sağlıkla ilgili konular ve hizmetler hakkında da bilgi edinmek için internet kaynaklarına başvurmaktadır. İnternetin sağlık hizmetleri alanında önemli bir araç haline gelmesi, e-sağlık okuryazarlığı kavramına dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Katılımcıların yapay zeka ve robotlara yönelik algılarının bazı sosyo-demografik özelliklere göre farklılık oluşturup oluşturmadığı da araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

489 katılımcı ile yürütülen araştırma sonuçları, e-sağlık okuryazarlık düzeyi ile sosyo-demografik özellikler arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgu Al-Ruzzieh vd. (2024) ile Chen vd.'nin (2025) çalışması ile örtüşmemektedir. Al-Ruzzieh vd. (2024) ile Chen vd. (2025) çalışmalarında e-sağlık okuryazarlığı ile cinsiyet arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır. Cinsiyetin katılımcıların e-sağlık kavramlarına ilişkin anlayışlarını şekillendirmede küçük bir rolü olduğu ifade edilmiştir. Ne var ki bu araştırma sonucu Yuen vd. (2024) tarafından da desteklenmektedir. Araştırmacılar da yaptıkları çalışmalarında cinsiyet açısından dijital okuryazarlık düzeyinde bir farklılaşma olmadığını ifade etmişlerdir. Cinsiyet, yaş, çalışma durumu ile yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlar arasında da istatistiki olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında medeni durum ve eğitim düzeyinin yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarda belirleyici bir rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Evli bireylerin yapay zeka ve robot teknolojilerine daha olumlu yaklaştığı gözlemlenirken, ilkökul ve ortaokul mezunlarının yapay zeka ve robotlara karşı daha mesafeli olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, eğitim düzeyinin dijital sağlık teknolojilerine yönelik tutumları şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları, e-sağlık okuryazarlığı ile yapay zeka ve robotlara ilişkin tutum arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle, e-sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin yapay zekaya dair aşinalık düzeylerinin daha yüksek olduğu, ancak güven algılarının görece düşük seviyede kaldığı belirlenmiştir. Bu durumun, yüksek e-sağlık okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin, sağlık teknolojilerine dair daha fazla bilgi sahibi oldukları için yapay zeka ve robotlara yönelik aşinalık düzeylerinin yüksek çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir. Yapay zeka ve robotlara dair bilgi ve deneyime sahip bireyler, dijital sağlık platformlarını daha etkin kullanabilmekte ve bu teknolojilere dayalı sağlık hizmeti uygulamalarını daha iyi kavrayabilmektedir. Yine bireylerin sağlık alanında yapay zeka ve robotların kullanımına yönelik güvenilirliğine dair soru işaretlerinin devam ettiği de elde edilen bulgular arasındadır. Düşük e-sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik şüpheli bir tutum sergilediği gözlemlenmiştir. Yapay zeka ve robotlara yönelik güven algısının e-sağlık okuryazarlığıyla zayıf bir ilişkiye sahip olması, güvenin genellikle kişisel tutumlar, önyargılar, geçmiş deneyimler ve toplumsal inanışlar, değer yargıları gibi faktörlerden etkilenmesiyle açıklanabilir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sunumunda yapay zekanın başarılı bir şekilde uygulanması için yapay zekaya yönelik tutumları etkileyen faktörleri anlamak ve bireylerin güvenini kazanmak çok önemlidir. Bireyler, sağlık teknolojilerinin hata yapma riski ve insan dokunuşunun eksikliği gibi konulardan dolayı endişe duyabilir. Yapılan başka bir çalışmada (Nong ve Platt, 2025) da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin %57,7'sinin sağlık sistemlerinin bir yapay zeka aracının kendilerine zarar verip vermeyeceğinden emin olmadığı ve yapay zekaya güvenmediği ortaya çıkmıştır. Yine bir diğer çalışmada (Smola vd., 2025), hastaların sağlık hizmetlerinde yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarının

teknolojiye olan güvenlerine ve yeni teknolojilerin güvenilirliği ve işleyişine ilişkin inançlarına göre değiştiğini göstermiştir.

E-sağlık okuryazarlığının yüksek olması, bireylerin bilinç düzeyinin artmasına paralel olarak daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerine de yol açabilir. Bu durum, dijital sağlık hizmetlerinin benimsenmesini ve etkin kullanımını sınırlayabilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, e-sağlık okuryazarlık düzeyi, bireylerin sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik tutumlarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Bu bağlamda, sağlık alanında dijital dönüşümün desteklenmesi için bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin artırılması gerektiği söylenebilir. Bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerini artırmaya yönelik eğitim ve farkındalık programlarının uygulanması önerilebilir. Sağlık çalışanları ve hastalar arasında dijital sağlık teknolojilerinin daha etkin kullanımı için bilgi düzeyinin artırılması, sağlıkta yapay zeka ve robotlara yönelik olumlu tutumları teşvik edebilir ve sağlık teknolojilerine yönelik güveni artırabilir. Bu sayede, sağlık sektöründe dijitalleşme süreci daha etkin ve verimli bir gelişme sergileyebilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Araştırma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Evrak Tarihi ve No: 25.02.2025-396831).

KAYNAKÇA

Adegboye, M. (2024). Impact of artificial intelligence on health information literacy: Guidance for healthcare professionals. *Library Hi Tech News*, 41(7), 1-5.

Al-Ruzzieh, M. A., Al-Helih, Y. M., & Al-Soud, Z. (2024). E-Health literacy and online health information utilization among Jordanians: A population-based study. *Digital Health*, 10.

Beder, Z. A. (2021). Eğitim Bilimleri ve Yapay Zekâ Bölüm 1: Yapay Zekâya Giriş.

Bozkurt, Ş. A., & Hoşgör, H. (2023). Sağlıkta yapay zekâ ve robotlar hakkında kimler ne düşünüyor? Kuşaklar üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 13-25.

Chatterjee, I., Ghosh, R., Sarkar, S., Kundu, M., & Das, K. (2024). Revolutionizing innovations and impact of artificial intelligence in healthcare. *In International*.

Chen, S. C.-I., Yu, M., Yu, Y., Wang, R., Zhu, Z., Liu, S., Zhang, G., & Own, C.-M. (2025). The impact of e-health literacy on risk perception among university students. *Healthcare*, 13(3), 265.

- Coşkun, A. B., Elmaoğlu, E., Buran, C., & Alsaç, S. Y. (2024). Integration of ChatGPT and e-health literacy: Opportunities, challenges, and a look towards the future. *Journal of Health Reports and Technology*, 10(1).
- Çuhadar, M., Demiray, G., Öztürk, M., & Alabaçak, C. H. (2022). Konaklama işletmelerinde yapay zekâ ve robotik teknolojileri: Bibliyometrik bir analiz. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 10(2), 1550-1580.
- Deniz, S. (2020). Bireylerin e-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri düzeylerinin incelenmesi. *İnsan ve İnsan*, 7(24), 84-96.
- Eskici, V., & Toraman, R. L. (2022). E-sağlık uygulamaları. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 25-31.
- Eysenbach, G. (2001). What is e-health? *Journal of Medical Internet Research*, 3(2), e20. <https://doi.org/10.2196/jmir.3.2.e20>
- Genç, G., & Sarı, M. (2022). E-sağlık alanındaki bilimsel yayınların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*(1), 58-72. <https://doi.org/10.35375/sayod.1056988>
- Gider, E. K. (2024). Sağlık yönetimi öğrencilerinin yapay zekâ kaygısının incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 11(1), 260-276.
- Gül, İ., Demir, S., & Coşkun, İ. (2022). E-Sağlık Okuryazarlığı ve Çevrimiçi Sağlık Bilgisi Arama Davranışı Üzerine Bir Araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 17(7).
- Gümüş, E. (2013). Sınır ötesinden müdahale: Robotik tele cerrahi. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 5(26).

- Güngördü, Ö. G. H. & Hoşgör, H. (2024). "Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ teknolojileri ve bu teknolojilerin kullanımına dair genel bir değerlendirme". *FAREAST 1st International Conference on Applied Sciences*, 2-6 Temmuz 2023, Hanoi, Vietnam.
- Hassan, M., Kushniruk, A., & Borycki, E. (2024). Barriers to and facilitators of artificial intelligence adoption in health care: Scoping review. *JMIR Human Factors*, 11, e48633.
- Işık, M. (2024). *Toplum 5.0 çağında sağlıkta dijital dönüşüm: Yapay zekânın rolü ve sağlık ekosisteminin geleceği*. Filiz Kitabevi.
- Kaya, E., & Eke, E. (2023). Bireylerin mobil sağlık uygulaması kullanım durumu ve e-sağlık okuryazarlığı ilişkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 11(1), 1-15. <https://doi.org/10.22139/jobs.1159206>
- Kepekçi, A. H., & Kepekçi, A. B. (2023). Düünden bugüne cerrahi ve ameliyathane. *Yeni Yüzyıl Journal of Medical Sciences*, 4(1), 15-20.
- Kılıç, T. (2017). e-Sağlık, iyi uygulama örneği; Hollanda. Gümüşhane Üniversitesi *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 203-217.
- Kural, A. R., & Atuş, F. (2010). Ürolojide robotik cerrahi uygulamaları. *Turkish Journal of Urology*, 36(3).
- Nong, P., & Platt, J. (2025). Patients' trust in health systems to use artificial intelligence. *JAMA Network Open*, 8(2).
- Öznur, S., & Gezer, Ü. (2025). Dijital toplumun yetkin aktörü yapay zeka. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 12(115), 38-45.

Smola, P., Młodziak, I., Wojcieszko, M., Zwierczyk, U., Kobryn, M., Rzepecka, E., & Duplaga, M. (2025). Attitudes toward artificial intelligence and robots in healthcare in the general population: A qualitative study. *Front Digital Health*, 7, 1458685. <https://doi.org/10.3389/fdgth.2025.1458685>

Toygar, Ş. A. (2018). E-sağlık uygulamaları. *Yasama Dergisi*(37), 101-123.

Uslu, Y. D., & Zehra, A. R. L. I. (2025). Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ. *Karınca Kooperatif Postası*, (Şubat 1058), 25-28.

Ünal, Ö., Durmuş, A., & Kutlu, R. (2022). E-sağlık okuryazarlığının kararlara katılma etkisinde hasta hakları farkındalık düzeyinin aracı rolü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(4), 725-740.

Yuen, E., Winter, N., Savira, F., Huggins, C. E., Nguyen, L., Cooper, P., ... & Ugalde, A. (2024). Digital health literacy and its association with sociodemographic characteristics, health resource use, and health outcomes: Rapid review. *Interactive journal of medical research*, 13(1), e46888.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the 21st century, with the development of technology, artificial intelligence has started to be used in the health sector as in many other fields.

Artificial intelligence and robots are increasingly being integrated into healthcare services, and attitudes towards these technologies are directly related to individuals' ability to understand and use digital health technologies. In this context, their adoption may vary according to the level of e-health literacy. Individuals with high skills in accessing, understanding, and evaluating digital health information can adopt these innovations more quickly, while

those with low literacy levels may exhibit a skeptical attitude. Nowadays, the internet appears as an important source of information on every topic, especially health. This situation has led to the prominence of e-health literacy, which is related to health literacy. E-health literacy is defined as the ability to search, discover, perceive, analyze health information on internet sources, and apply the acquired knowledge to health problems (Deniz, 2020). The aim of this research is to determine the perception of attitudes towards artificial intelligence and robots based on individuals' levels of e-health literacy.

Method

With this study, it is aimed to measure individuals' attitudes towards artificial intelligence and robots in healthcare and to reveal the role of e-health literacy in these attitudes.

The sample of the research consists of individuals aged 18 and above living in the province of Kahramanmaraş. In the study, the convenience sampling method was preferred, and the surveys created via Google Forms were shared with individuals between February 25 and March 05, 2025.

The research consists of three sections. In the first section, there are a total of five questions aimed at determining the socio-demographic characteristics of the participants. In the second section, the "Attitude Scale Towards Artificial Intelligence and Robots in Healthcare," developed by Hoşgör and Bozkurt (2023), was used. In the third section,, the "E-Health Literacy" scale developed by Norman and Skinner (2006) was used.

The SPSS v.22 program was used for data analysis. Descriptive statistics were used to determine the participation levels of the participants' socio-demographic characteristics and measurement tools. To determine whether both the level of e-health literacy and attitudes towards artificial intelligence and robots in healthcare differ according to socio-demographic characteristics, independent sample t-tests and ANOVA techniques were utilized.

Findings (Results)

It has been determined that a large majority of the participants are women (64.8%), single (67.9%), and hold a bachelor's degree (55.4%). From an age perspective, it was observed that the other age groups, except for the "over 55" participants (4.3%), were close to each other. Finally, it was observed that a significant portion of the participants did not specify their employment status (56.2%). It has been observed that both attitudes towards artificial intelligence and robots (3.17 ± 0.75) and e-health literacy levels (3.35 ± 1.12) are above the medium level. However, when we look at the sub-dimensions of attitudes

towards artificial intelligence and robots, it has been determined that the sub-dimension with the highest average is familiarity with artificial intelligence (3.67 ± 1.01), while the sub-dimension with the lowest average is the perception of trust in artificial intelligence and robots (2.56 ± 1.11). It was examined whether attitudes towards artificial intelligence and robots, as well as the level of e-health literacy, differ according to socio-demographic characteristics. No significant difference was found between the e-health literacy level and socio-demographic characteristics ($p > 0.05$).

A positive and significant relationship was found between e-health literacy level and attitudes towards artificial intelligence and robots ($r = 0.355$; $p = 0.000$, $p < 0.01$). Similarly, the relationships between the sub-dimensions of attitudes towards artificial intelligence and robots and the level of e-health literacy were also examined. It has been determined that the strongest relationship between e-health literacy level and familiarity with artificial intelligence and robots ($r = 0.410$; $p = 0.000$, $p < 0.01$). On the other hand, it has been determined that the weakest relationship with the e-health literacy level is between perceptions of trust in artificial intelligence and robots ($r = 0.145$; $p = 0.000$, $p < 0.01$).

It was found that the level of e-health literacy has a positive effect on attitudes towards artificial intelligence and robots ($B = 0.238$), and Hypothesis 1 developed within the scope of the research was accepted.

Conclusion and Discussion

The research findings indicate that there is a significant positive relationship between e-health literacy and attitudes towards artificial intelligence and robots. Specifically, it has been determined that individuals with a high level of e-health literacy have a higher familiarity level with artificial intelligence, but their perception of trust remains relatively low. It is thought that this situation is due to individuals with a high level of e-health literacy having more knowledge about health technologies, which results in a higher level of familiarity with artificial intelligence and robots. Again, among the findings is the continuation of individuals' doubts regarding the reliability of using artificial intelligence and robots in the field of healthcare. It has been observed that individuals with low e-health literacy exhibit a skeptical attitude towards the use of artificial intelligence and robots in healthcare. The weak relationship between the perception of trust in artificial intelligence and robots and e-health literacy can be explained by the fact that trust is generally influenced by factors such as personal attitudes, biases, past experiences, and societal beliefs and values. Therefore, understanding the factors that influence attitudes towards artificial intelligence and gaining individuals' trust is crucial for the successful implementation of AI in the delivery of healthcare services.

In conclusion, the level of e-health literacy is an important factor that directly affects individuals' attitudes towards artificial intelligence and robots in healthcare. In this context, it can be said that the level of e-health literacy of individuals should be increased to support digital transformation in the healthcare field. It is recommended to implement training and awareness programs aimed at increasing individuals' e-health literacy levels. Increasing the level of knowledge among healthcare workers and patients for the more effective use of digital health technologies can encourage positive attitudes towards artificial intelligence and robots in healthcare and enhance trust in health technologies.

TEMİZ ÜRETİM UYGULAMALARININ İŞLETME

PERFORMANSINA ETKİSİ*

İlkay ÇELİK* Mehmet AYTEKİN**

Öz

Son yıllarda çevresel sürdürülebilirlik alanındaki artan bilinç, işletmeleri daha temiz ve çevre dostu üretim yöntemlerini benimsemeye yöneltmiştir. Bu bağlamda temiz üretim uygulamaları, kaynakların verimli kullanımı, atıkların azaltılması ve çevresel etkilerin en aza indirilmesi yoluyla sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de plastik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde temiz üretim uygulamalarının işletme performansına etkisini incelemektedir. Anket yöntemiyle toplanan 316 veri, yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz bulguları, süreç tasarımı, ürün tasarımı ve lojistik faaliyetlerin çevresel performans üzerinde pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca ürün tasarımı ve lojistik faaliyetlerin operasyonel performansı anlamlı düzeyde artırdığı; buna karşılık süreç tasarımının operasyonel performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, temiz üretim uygulamalarının yalnızca çevresel performansın

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu doktora tezinin belirli bir bölümünden türetilmiştir. Araştırma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 08.04.2022 tarihli ve 2022-007 karar numarası ile Etik kurul izni alınmıştır.

* Dr., Adıyaman Üniversitesi, icelik@adiyaman.edu.tr, Adıyaman/Türkiye.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aytekin@gantep.edu.tr, Gaziantep/Türkiye.

geliştirilmesine katkı sağlamadığını, aynı zamanda işletmelerin operasyonel verimliliklerine de belirli ölçüde etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temiz üretim uygulamaları, Çevresel performans, Operasyonel performans, Süreç tasarımı, Plastik sektörü

THE REGULATORY ROLE OF BUSINESS SIZE ON THE EFFECT OF CLEAN PRODUCTION PRACTICES ON PERFORMANCE*

Abstract

In recent years, the increasing awareness of environmental sustainability has encouraged businesses to adopt cleaner and more eco-friendly production methods. Within this framework, cleaner production practices have emerged as a crucial tool for achieving sustainability goals by ensuring efficient resource utilization, reducing waste, and minimizing environmental impacts. This study aims to examine the effects of cleaner production practices on business performance in the Turkish plastics sector. A total of 316 data points collected through surveys were analyzed using structural equation modeling. The results indicate that process design, product design, and logistics activities positively influence environmental performance. Furthermore, product design and logistics activities significantly enhance operational performance, whereas process design was found to have no statistically significant effect on operational performance. These findings suggest that cleaner production practices not only contribute to improving environmental performance but also, to a certain extent, enhance the operational efficiency of enterprises.

Keywords: Cleaner production practices, Environmental performance, Operational performance, Process design, Plastics industry

1. GİRİŞ

Temiz üretim; işletmelerde insan ve teknoloji arasındaki etkileşim ve örgütsel gelişim ile ilgili olan sosyo-teknik bir yaklaşıma dayanan bir çevre yönetim stratejisidir. Birleşmiş Milletler Çevre Programına (UNEP, 1994b:3) göre temiz

üretim, genel verimliliği artırmak, insanlara ve çevreye yönelik riski azaltmak amacıyla ürün ve hizmetlerin önleyici çevre stratejisi olarak sürekli uygulaması olarak tanımlanmaktadır. Bu stratejinin uygulanması, çevreyi kirlüten emisyonların azaltılması ve kaynakların israf edilmeden rasyonel kullanılarak, daha verimli kullanılmasının teşvik edilmesiyle mümkündür.

Çevresel iyileştirme; hammadde ve enerji kullanımını azaltma, işçi sağlığını ve güvenliğini iyileştirme, depolama amaçlı katı atıkların da dahil olduğu hava, su ve toprağa atılan çöpleri azaltma, ürünlerin kullanımı ve kullanım sonrası elden çıkarılması sırasında çevreye verdiği etkileri kapsayabilecek çok genel bir terimdir (Roberts,1996:176). Temiz üretim (CP) uygulamaları, çevreyi iyileştirmek için yüksek bir motivasyon faktörü olabilir. Bu kapsamda çevreyi iyileştirmek için çalışmak bu anlamda zevkli olabilir (Kjaerheim, 2005:332). Ayrıca yapılan çalışmalarda verimli temiz üretim faaliyetlerinin, kaynakların korunması ve emisyonların azaltmasına katkı sağladığı kanıtlanmıştır.

Dünyada çevreyi korumak için uzun süredir yapılan ciddi çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizin AB standartlarına uyum sürecinde ve dünya çapında, çevresel protokoller için attığı imzalar; işletmelere hem yeni yaptırımlar getirmiş ve hem de yeni fırsatlar sunmuştur. Üretim yaparken çevrenin korunmasının gerekliliğinden dolayı ortaya çıkan temiz üretim, kar etmek ve büyüme gibi iki önemli amaca hizmet eden işletmelerin aynı zamanda toplumsal pazarlama aracı olmuştur. Temiz üretim; çevreye verilen zararları önlemek için yeni teknolojiler, yöntemler ve uygulamalar getiren canlı bir kavramdır. Çok çeşitli temiz üretim girişimleri, yalnızca kaynakların ve enerjinin verimli yönetimi değil aynı zamanda yeni akıllı teknolojiler ve politikaların geliştirilmesine de yardımcı olur. Böylece tedarik zincirlerinin, sektörlerin ve bireysel şirketlerin organize edilmesi yolu ile sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunur (Giannetti, vd. 2020:2). Birçok işletmenin sürdürülebilirlik için temiz üretimi benimsemesi;

çevrenin korunmasının ötesinde, işletme performansı, karlılığı, sadakat ve paydaşlarla olan ilişkilerindeki olabilecek iyileştirmeler, temiz üretim stratejilerinin önemli motivasyonlarıdır (Dieste ve Panizzolo, 2018:1). Bu noktadan hareketle bu çalışmada; Türkiye genelinde faaliyet gösteren, plastik sektöründeki işletmelerin temiz üretim uygulamalarından ürün tasarımı, süreç tasarımı ve lojistik faaliyetlerinin işletme performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

1.1. Literatür Tarama

Literatürde temiz üretim uygulamalarının işletme performansına etkilediğine dair birçok çalışma mevcuttur. Örneğin Zeng vd., (2010) yaptıkları çalışmada, temiz üretim faaliyetlerinin kısa vadede katkısının çok az olduğu ancak yapılan yatırımlarla işletmelere önemli faydalar sağlayabileceğini kanıtlamışlardır. İşletme faaliyetlerindeki bir sürecin çevresel etkisi, sürecin ne kadar verimli olduğu ile bağlantılıdır. Temiz üretim kapsamında atık üretimi, süreç verimsizliği olarak değerlendirilmektedir (Eras vd., 2013:370). Çünkü temelde temiz üretim, malzeme ve enerjinin verimli kullanımına odaklanmaktadır (Fresner, 1998:172). Ayrıca kaynakların verimli kullanılması; karlılığa, rekabet gücüne ve aynı zamanda işletmenin çevresel performansına da katkıda bulunur (Strazza vd., 2011; Taylor, 2006). King ve Lenox (2001), 1991 ile 1996 yılları arasında, ABD’de imalat operasyonlarında çevresel performans ile ilgili yaptığı ampirik çalışmada, süreç iyileştirmelerinin çevresel performansı artırdığını bulmuşlardır.

Son yıllarda çevresel odak, üretim süreçlerinden ürünlere kaymıştır. Bu çerçevede çevresel odağı, ürünlere kaydırarak ürünün tüm yaşam döngüsü boyunca çevresel etki en aza indirilmelidir. İşletmenin büyümesi ve gelişmesiyle oluşan çevresel yükü en aza indirmeye çalışan sürdürülebilir kalkınmanın amacı, gelecekte sürdürülebilir çevre açısından güvenilir yöntemler kullanılan ürünler üretmektir (Hart ve Dowell, 2011:1465). Çevre için tasarım anlamına gelen DFE,

ürünün veya ambalajının geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması gibi olumlu çevresel uygulamalarının teşvik etmektedir. DFE, ürünün kullanım süresince olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan çevreye duyarlı bir ürün tasarımıdır. Sandin ve Peters'e (2018) göre, işletmeler kullandıkları malzemeleri ve ürünleri yeniden kullandıklarında bazı avantajlar elde ederler. Bu avantajlar, işletmelerin ürün ve malzemeleri yeniden kullanmasıyla ekonomik, toplumsal ve çevresel faydalar olarak sayılabilir.

Birçok çalışmada lojistik faaliyetlerin neden olduğu fazla miktarda fosil, doğal kaynak tüketimi ve sera gazı emisyonlarının çevresel etkilerine dikkat çekilmektedir (Zang vd., 2020; Aschauer vd., 2015). Ayrıca ürünlerin mobilize olmasından dolayı çevresel konular, lojistik hizmet endüstrisinin ana konuları haline gelmiştir (Centobelli vd., 2017; Govindan vd., 2021). Bazı araştırmalarda lojistik sektörünün çevresel endişelerinden dolayı çevresel etkileri minimuma indirmeye yönelik sektörel çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir. Örneğin Maas vd. (2014) çalışmalarında; rekabet gücünü artırmak ve çevreye verilen zararı azaltmak için çevreyle ilgili konuları çok sayıda lojistik şirketin iş stratejilerine dahil ettiğini belirtmişlerdir.

Çevreyi korumanın başka bir yolu da çevre dostu malzemeler kullanmaktır. Lojistik faaliyetler için kullanılan benzin, alternatif yakıtlarla değiştirilebilir, trafik sıkışıklığı kamyon yerine demiryolu seçilerek hafifletilebilir veya paketlerin içi biyolojik olarak parçalanabilen straforla doldurulabilir. McDonald's birkaç yıl önce geri dönüştürülebilir kâğıt ambalajlara geçme kararı, işletmelerin ikameyi nasıl kullandıklarının güzel bir örneğidir (Wu ve Dunn, 1995).

Literatürde temiz üretim uygulamalarının işletmenin çevresel performansını olumlu etkilediği görülmektedir. Bu çalışmada da bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotezler test edilmektedir:

H1: Temiz üretim uygulamaları, işletmenin çevresel performansını pozitif etkiler.

H1a: Ürün tasarımı, işletmenin çevresel performansını pozitif etkiler.

H1b: Süreç tasarımı, işletmenin çevresel performansını pozitif etkiler.

H1c: Lojistik faaliyetler, işletmenin çevresel performansını pozitif etkiler.

İşletmelerin ürünlerini, hızlı ve verimli bir şekilde müşterilerine ulaştırma yetenekleri operasyonel performansı ifade eder (Fang ve Zhang, 2018:1067). Operasyonel performans; atık oranlarını ve teslimat süresini düşürmek, ürün kalitesini daha iyi hale getirmek, envanter seviyelerini düşürmek ve kapasitenin kullanımını artırmak gibi faaliyetleri kapsamaktadır (Jabbour vd. 2016:3045; Laari vd. 2018:878). Zeng vd. (2010) çalışmalarında, temiz üretim ile operasyonel performans arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modeli kullanarak analiz etmiş ve temiz üretimin işletmelerin operasyonel performansı üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Staniskis ve Stasiskiene (2003) çalışmalarında, temiz üretim projelerinden özellikle enerji kaynaklarının verimli kullanılması konusunda, Litvanya, Zimbabve ve Vietnam'daki projelerinde organizasyonel performansında daha etkin olduğunu belirtmişlerdir. Lo vd., (2012) yaptıkları araştırmada, çevre yönetim sistemini uygulayan işletmelerin üç yıla kadar organizasyonel performanslarında artış olduğunu ortaya koymuşlardır. Pagell ve Gobeli (2009:290) çalışmasında, çevresel fayda sağlayan değişimlerin işletmenin operasyonel performansı üzerinde kısa ya da uzun vadede herhangi bir zararının olmadığını aksine operasyonel performansı iyileştiren etkisini ortaya koymuştur.

Ürün tasarımı; çevreye yayılan kirleticilerin türünü, üretilen katı ve tehlikeli atıkları, ürün haline gelmiş kaynakları ve bunun için tüketilen enerjiyi belirler (Post,1991; Sarkis,1995; Shrivastava, 1995). Van Hoof ve Thiell (2015) yaptıkları

bir çalışmada, Meksika’da 177 işletme arasında temiz üretim uygulamalarını ele alan bir anketle işletmeler arasındaki farklılıkları vurgulayarak, ürün tasarımıındaki değişikliklerin daha hızlı bir şekilde yürütüldüğünü, maliyetlerin düşmesini desteklediği ve hammadde kullanımını iyileştirdiğini bulmuşlardır. Fang vd. (2018) ve Green vd. (2012) yaptıkları çalışmalarda, ürünlerin müşterilere hızlı ve verimli bir şekilde ulaşmasının karların artmasına yol açabileceğinden dolayı operasyonel performans için bir neden olabileceğini özetlemektedirler.

Günümüzde tüketicilerin birçoğu yeşil ürün satın almayı tercih etmesinin yanında, tedarik zincirdeki her türlü faaliyetin bilinçli olarak gezegenin daha uzun bir yaşam sürmesi, güvenli hale gelmesi için yeşil olmasını talep etmektedirler. Teixeira vd., (2018) ve Macharis ve Kin's (2017) çalışmalarında, ürünlerin nakliyesi ve nakliyesiyle ilgili yeşil lojistiğin başarısız olmasına yol açan uygun olmayan veya eksik seçimler yapıldığında çevresel zararın oluşacağına dair gözleminin, nakliye fonksiyonunun çevresel sürdürülebilirlik veya kırılganlık üzerindeki önemli etkisi olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca yanlış seçimler, çevre dostu veya sürdürülebilir ilkelerin uygulanmaması hava kirliliğinin yanında atıkların artmasına da neden olduğunu belirtmişlerdir. Macharis ve Kin'e (2017) göre özellikle şehir içi teslimatlar alanında, lojistiğin nakliye ve taşımacılık yönünün sürdürülebilirliğini geliştirmek için farkındalığı artırmak ve sürece birden fazla paydaşı dahil etmek olduğunu ifade etmişlerdir.

Literatürde yukarıda örnek verilen çalışmalarda, temiz üretim uygulamalarının işletmenin operasyonel performansını olumlu etkilediği görülmektedir. Bu çalışmada da Türkiye’deki plastik sektöründe uygulanan temiz üretim uygulamalarının işletmenin operasyonel performansına etkisine ilişkin aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

H2: Temiz üretim uygulamaları işletmenin operasyonel performansını pozitif etkiler.

H2a: Ürün tasarımı, işletmenin operasyonel performansını pozitif etkiler.

H2b: Süreç tasarımı, işletmenin operasyonel performansını pozitif etkiler.

H2c: Lojistik faaliyetler, işletmenin operasyonel performansını pozitif etkiler.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler 5’li likert tipi anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel analizi, yapısal eşitlik modeli aracılığıyla yapılmıştır. Araştırma konusuyla ilgili değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren model ve hipotezler Şekil 1’de verilmiştir

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Türkiye’de plastik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de 5600 işletme, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında bu işletmelerin tamamına e-mail yoluyla anket linki gönderilmiş ve araştırmaya katılımları için destek istenmiştir. Ancak bu 5600 işletmenin sadece 316’sı dönüş yapmıştır. Dolayısıyla araştırmanın örneklemini bu işletmeler oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçekler; bilimsel ilkelere uygun, geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçeklerdir. Çalışmada temiz üretim uygulamaları değişkenini ölçmek için Da Silva vd. (2021) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekte; süreç ve ürün tasarımı değişkenleri 6’şar soru ve lojistik faaliyet uygulamaları 5 soru ile toplamda ise 17 soru bulunmaktadır. Operasyonel ve çevresel performans değişkeni ölçmek için De Oliveria vd. (2019) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu değişkenler 5’er soru ile toplam 10 soru ile ölçülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerden sorulara verdikleri yanıtları 1’den 5’e kadar olan ölçekte belirtmeleri istenmiştir; 1, "Kesinlikle katılmıyorum"u ifade ederken, 5 ise "Kesinlikle katılmıyorum"u temsil etmektedir. Araştırmada kullanılan ölçekler, Google forms ile çevrimiçi bir anket formuna dönüştürülerek, formu içeren bağlantı işletmelere gönderilmiştir. Araştırma verileri 22 Mart-1 Haziran 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

2.2.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

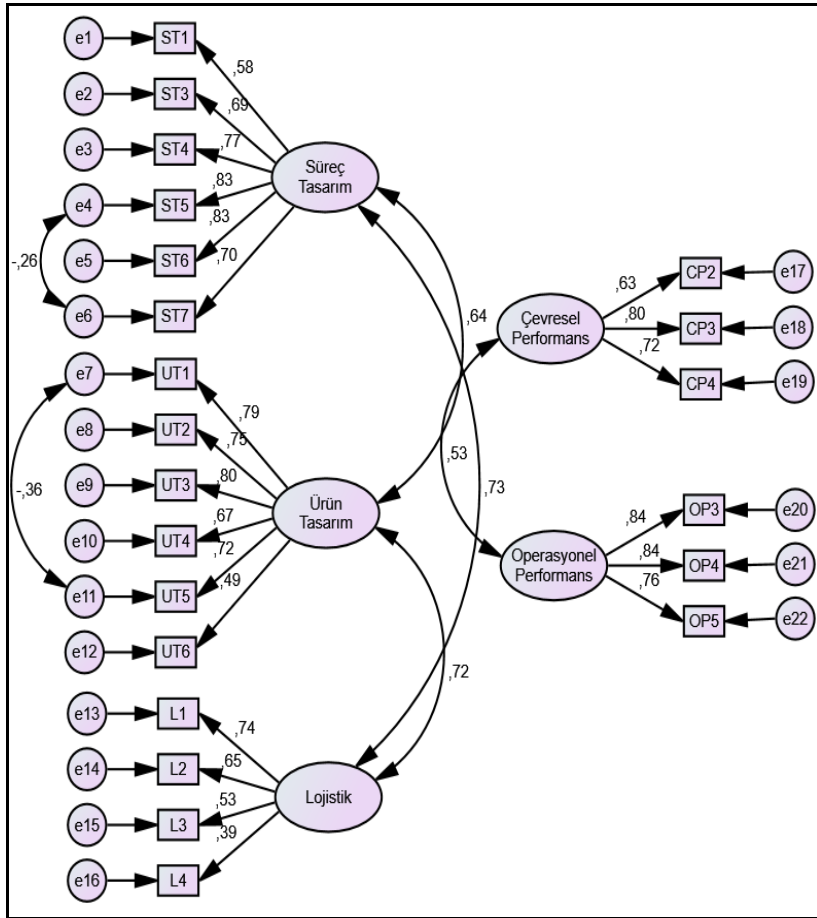
Bu araştırmada kullanılan ölçeklerinin yapı geçerliliğini analiz etmek için önce keşfedici faktör analizleri yapılmış sonra belirlenen yapıların doğruluğunu belirlemek için doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle

araştırmada kullanılan veri setine keşfedici faktör analizinin uygulanabilirliğini test etmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) “Örnekleme Yeterliliğinin Ölçümü Testi” ve Bartlett’in (Bartlett's Test of Sphericity) “Küresellik Testi” analizleri yapılmıştır. KMO testi sonucunda örneklem yeterlilik değeri 0,913 elde edilmiştir. Bu değer örneklem büyüklüğünün keşfedici faktör analizi için yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Bartlett küresellik testinin de anlamlı bulunması [$\chi^2 (253) = 3680,687; p < 0,001$] ölçek maddeleri arasındaki korelasyonun faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Keşfedici faktör analiz sonucunda, öz değerleri 1’den büyük olan toplam 5 faktörlü bir yapı ortaya çıkmış ve bu yapı toplam varyansın %66,145’ini açıklamaktadır.

Keşfedici faktör analizi sonucunda; temiz üretim uygulamaları alt boyutlarından süreç tasarımı değişkenine ait “İşletmemizin üretim süreçlerinde, enerji tasarruflu teknolojiler kullanılmamaktadır.” maddesi ve işletme performansı değişkeninin alt boyutlarından operasyonel performans değişkenine ait “İşletmemizde son üç yılda temiz üretim uygulamaları ürünlerin üretim maliyetleri azaldı.” maddesi ile “Son üç yılda temiz üretim uygulamaları firmamızda stoklarımızı azalttı.” maddesi ve çevresel performans değişkenine ait “İşletmemizde son üç yılda temiz üretim uygulamaları işletmemizin pazar rekabet gücünü arttırdı.” maddesi ile “İşletmemizde son üç yılda temiz üretim uygulamaları iyi bir çevreci imaj oluşturdu.” maddeleri ilgili faktörlere yüklenemediği ve faktör yük değerleri düşük olduğu için analizden çıkarılmıştır. Temiz üretim uygulamaları ölçeğinin alt boyutlarından süreç tasarımı faktör yükleri, 0,667 ile 0,772 aralığında; ürün tasarımının 0,535 ile 0,822 aralığında ve lojistik alt faktör yükleri, 0,601 ile 0,746 aralığında değerler almıştır. İşletme performansı ölçeğinin alt boyutlarından operasyonel performans boyutu faktör yükleri, 0,803 ile 0,884 aralığında ve çevresel performans boyutu faktör yükleri 0,749 ile 0,881 aralığında, tatmin edici değerler almıştır. Ayrıca araştırma kapsamında ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach Alpha katsayılarına bakılmış ve

bu değerlerin 0,713 ile 0,870 arasında değiştiğini tespit edilmiştir. Elde edilen bu Cronbach Alpha değerleri, ölçeklerin güvenilirliğinin tatmin edici seviyede olduğu söylenebilir.

Araştırmada keşfedici faktör analizi ile belirlenen yapıların doğruluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Şekil 2’de ölçeklere ait doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri, Tablo 1’de ise doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri görülmektedir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Şekilde 2’de görüldüğü üzere temiz üretim uygulamaları ölçeğinin faktör yükleri, 0,39 ile 0,833 aralığında ve işletme performansı değişkenine ait faktör yükleri ise 0,63 ile 0,84 aralığında tatmin edici değerler almıştır. Temiz üretim uygulamaları ölçeğinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerini sağlayabilmesi için süreç tasarımı değişkenine ait “ST5 ve ST7” maddelerinin ve ürün tasarımı değişkeninin “UT1ve UT5” maddelerinin hata değerleri arasında modifikasyon yapılmıştır.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Uyum İyiliği Değerler

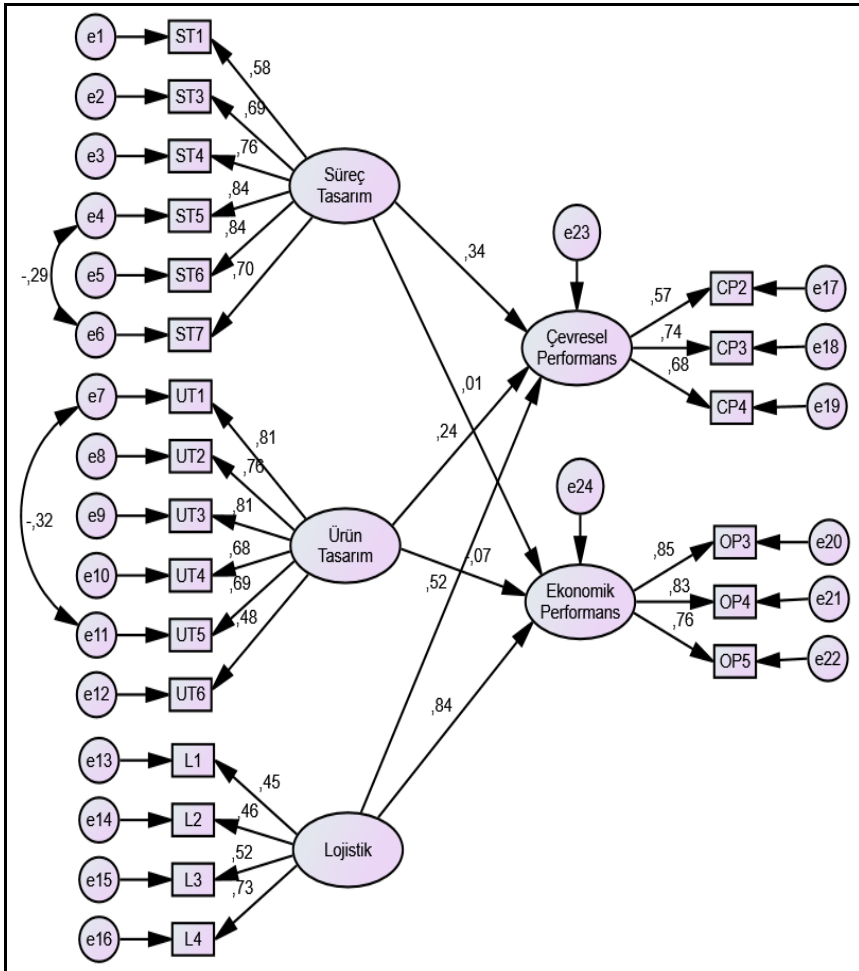
	X2	Df	CMIN/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Model Uyum Değerleri	388,802	216	1,800	0.903	0.944	0.934	0,050
Kabul Edilebilir Uyum			≤ 5	> ,900	> ,950	> 900	≤ ,080
İyi Uyum			≤ 3	> ,950	> ,970	> ,950	≤ ,050

Tablo 1’de görüldüğü üzere yapılan modifikasyonlar sonrasında doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum iyiliği değerlerinden RMSEA değeri, iyi uyum; CMIN/DF ve GFI CFI ve TLI değerleri ise kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerini sağlamıştır.

3. BULGULAR

Bu araştırma kapsamında temiz üretim uygulamalarının alt boyutlarından süreç tasarımı, ürün tasarımı ve lojistik faaliyetlerin; işletmelerin çevresel ve operasyonel performanslarına nedensel ilişkisi yapısal eşitlik modeli kurularak analiz edilmiştir. Bu kapsamda analiz edilen yapısal eşitlik modeli Şekil 3’te, modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 2’de ve regresyon katsayıları Tablo 3’te verilmiştir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere temiz üretim uygulamaları ölçeğinin faktör yükleri 0,45 ile 0,85 aralığında ve işletme performansı ölçeğinin faktör yükleri ise 0,57 ile 0,85 aralığında olup tatmin edici değerlerdedir. Yapısal eşitlik modelinin uyum iyiliği değerlerini sağlamak için süreç tasarımı değişkenine ait “ST5 ve ST7” maddelerinin ve ürün tasarımı değişkeninin “UT1ve UT5” maddelerinin hata değerleri arasında modifikasyon yapılmıştır.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli,

Tablo 2. Yapısal Modelin Uyum İyiliği Değerleri

	X2	Df	CMIN/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Uyum Değerleri	390,656	194	2,014	0.903	0.940	0.929	0,057
Kabul Edilebilir			≤ 5	> ,900	> ,950	> 900	≤ ,080
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	> ,950	> ,970	> ,950	≤ ,050

Yapısal eşitlik modelinde yapılan modifikasyonlar sonrasında Tablo.1’de görüldüğü üzere model uyum iyiliği değerlerinden; GFI, CFI, TLI ve RMSEA değerleri için kabul edilebilir uyum iyiliği, CMIN/df değeri için ise iyi uyum değerlerini sağlamıştır.

Tablo 3. Yapısal Eşitlik Modeli Regresyon Katsayıları

Test Edilen Yol			Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	Anlamlılık
Ürün Tasarımı	→	Çevresel Performans	0,255	0,084	3,029	0,002
Süreç Tasarımı	→	Çevresel Performans	0,712	0,140	5,072	***
Lojistik Faaliyetler	→	Çevresel Performans	0,347	0,068	5,084	***
Ürün Tasarımı	→	Operasyonel Performans	0,200	0,077	2,606	0,009
Süreç Tasarımı	→	Operasyonel Performans	0,039	0,035	1,115	0,265
Lojistik Faaliyetler	→	Operasyonel Performans	0,144	0,053	2,741	0,006

Tablo 3’te görüldüğü üzere yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre; ürün tasarımı ($\beta=0,255$; $P<0,01$), süreç tasarımı ($\beta=0,712$; $P<0,01$) ve lojistik faaliyetler ($\beta=0,347$; $P<0,01$); işletmelerin çevresel performansını istatistiksel anlamda % 1 seviyesinde pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca ürün tasarımı ($\beta=0,200$; $P<0,01$) ve lojistik faaliyetler, operasyonel performansı istatistiksel anlamda % 1 seviyesinde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak süreç tasarımının operasyonel performansa istatistiksel anlamda bir etki etmediği ($p \geq 0.05$) tespit

edilmiştir. Dolayısıyla araştırmada test edilen hipotezlerden; “H1a: Ürün tasarımının işletmenin çevresel performansına pozitif etkisi vardır.”, “H1b: Süreç tasarımının işletmenin çevresel performansına pozitif etkisi vardır.”, H1c: Lojistik faaliyetlerin işletmenin çevresel performansına pozitif etkisi vardır.”, “H2a: Ürün tasarımının işletmenin operasyonel performansına pozitif etkisi vardır.” ve “H2c: Lojistik faaliyetlerin işletmenin operasyonel performansına pozitif etkisi vardır.” hipotezleri desteklenmiştir. Fakat araştırma kapsamında test edilen “H2b: Süreç tasarımının işletmenin operasyonel performansına pozitif etkisi vardır.” hipotezi istatistiksel anlamda (% 5 seviyesinde) desteklenmemiştir. Bu sonuçlara göre temel hipotezlerden olan “H1: Temiz üretim uygulamalarının işletmenin çevresel performansına pozitif etkisi vardır.” ve “H2: Temiz üretim uygulamalarının işletmenin operasyonel performansına pozitif etkisi vardır.” hipotezinin de dolayısıyla desteklenmiştir. Çünkü temel hipotezin desteklenmesi için alt hipotezlerden en az birinin desteklenmesi yeterlidir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen bulgular, temiz üretim (CP) uygulamalarının hem çevresel hem de operasyonel performans üzerinde kayda değer etkileri olduğunu göstermektedir. Çevresel performans açısından özellikle süreç tasarımı, ürün tasarımı ve lojistik faaliyetlerin belirleyici olduğu görülmüştür. Bu sonuç, CP uygulamalarının yalnızca çevre dostu bir yaklaşım değil, aynı zamanda işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirlik stratejilerinde kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürle paralel biçimde (Dong vd., 2018; Burritt vd., 2019), araştırmanın bulguları CP uygulamalarının maliyetleri azaltırken çevresel sürdürülebilirliği desteklediğini, yani ekonomik ve ekolojik hedeflerin birlikte ilerleyebileceğini göstermektedir. Ancak çalışma, CP’nin operasyonel performans üzerindeki etkisinde dikkat çekici bir farklılık ortaya koymuştur. Ürün tasarımı ve lojistik faaliyetler operasyonel performansı artırırken, süreç

tasarımının anlamlı bir etkisinin olmaması literatürdeki genel eğilimle çelişmektedir (Barbiroli & Raggi, 2003; Mendoza vd., 2014). Bu farklılığın, Türk plastik sektöründe CP uygulamalarının henüz kurumsallaşmamış olmasından ve işletmelerde gerekli farkındalık ve eğitim altyapısının yetersizliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle geri dönüşüm, yeniden kullanım ve kaynak etkinliği konularının yeterince benimsenmemesi, süreç tasarımının operasyonel performansa yansımamasına neden olabilir. Bu durum, CP uygulamalarının sadece teknik değil, aynı zamanda örgütsel öğrenme, yönetim desteği ve çalışan katılımı gibi faktörlere de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışma, mevcut literatüre üç temel katkı sunmaktadır. Birincisi, CP uygulamalarının performans boyutlarına etkisini geliştirmekte olan bir ülke bağlamında (Türkiye) ampirik olarak test etmesi, literatürdeki coğrafi ve sektörel çeşitliliği artırmaktadır. İkincisi, bulgular CP uygulamalarının etkisinin homojen olmadığını, alt boyutlara göre farklılık gösterebileceğini ortaya koyarak literatürde genelleştirilmiş sonuçların sorgulanmasına imkân vermektedir. Üçüncüsü, süreç tasarımının operasyonel performans üzerindeki etkisinin bulunmaması, literatürdeki baskın görüşe alternatif bir perspektif sunmakta ve işletme bağlamının kritik önemini vurgulamaktadır. Pratik açıdan değerlendirildiğinde, bu bulgular işletme yöneticileri ve politika yapıcılar için somut çıkarımlar barındırmaktadır. İşletmeler açısından CP uygulamaları yalnızca çevresel düzenlemelere uyum aracı değil, aynı zamanda ürün kalitesini, müşteri memnuniyetini ve rekabet avantajını artıran stratejik bir unsur olarak görülmelidir. Bu nedenle yöneticilerin CP'yi üretim planlama, tedarik zinciri yönetimi ve ürün geliştirme süreçlerine entegre etmesi gerekmektedir. Politika yapıcılar açısından ise, çevresel düzenlemelerin güçlendirilmesi ve teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi önemlidir. Vergi indirimleri, devlet destekli yatırım programları veya “yeşil sertifikasyon” uygulamaları, işletmelerin CP'ye geçişini hızlandırabilecek güçlü araçlardır.

Araştırmanın sınırlılıkları aynı zamanda yeni araştırma gündemlerini de beraberinde getirmektedir. Çalışmanın yalnızca plastik sektöründe gerçekleştirilmiş olması, sektörler arası karşılaştırma yapmaya imkân tanımamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı sektörleri kapsayarak CP uygulamalarının sektörel dinamiklere göre nasıl farklılaştığını ortaya koyabilir. Ayrıca paydaş baskıları, uluslararası standartlar, kültürel faktörler ve dijitalleşme gibi yeni değişkenlerin modele dahil edilmesi, CP uygulamalarının çok boyutlu yapısının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yöntemsel açıdan ise boylamsal veriler kullanılarak CP'nin uzun vadeli performans sonuçları daha net biçimde gözlemlenebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma CP uygulamalarının işletme performansı üzerindeki çift yönlü etkilerini vurgulamakta, ancak aynı zamanda bu etkinin işletmenin bağlamsal özelliklerine bağlı olduğunu göstermektedir. CP, günümüz işletmeleri için yalnızca çevresel sorumluluk değil, aynı zamanda sürdürülebilir büyümenin ve rekabet avantajının anahtarıdır. Bu nedenle hem akademik hem de pratik alanda CP'ye ilişkin çalışmaların ve uygulamaların giderek artacağı, geleceğin rekabetçi iş dünyasında CP'nin vazgeçilmez bir unsur haline geleceği öngörülmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Araştırma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Etik Kurulundan 08.04.2022 tarihli ve 2022-007 karar numarası ile Etik kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aschauer, G., Gronalt, M. ve Mandl, C. (2015). Modelling interrelationships between logistics and transportation operations—a system dynamics approach. *Management Research Review*.
- Azeez, A. A. (2015). Corporate governance and firm performance: evidence from Sri Lanka. *Journal of Finance*, 3(1), 180-189.
- Baah, C., Opoku-Agyeman, D., Acquah, I. S. K., Agyabeng-Mensah, Y., Afum, E., Faibil, D. ve Abdoulaye, F. A. M. (2021). Examining the correlations between stakeholder pressures, green production practices, firm reputation, environmental and financial performance: evidence from manufacturing SMEs. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 100-114.
- Bagchi, P.K., Ha, B., Skjott-Larsen, T. and Lars, B.S. (2005), “Supply chain integration: a European survey”, *International Journal of Logistics Management*, Vol. 16 No. 2, pp. 275-294.
- Barbiroli, G., & Raggi, A. (2003). A method for evaluating the overall technical and economic performance of environmental innovations in production cycles. *Journal of Cleaner Production*, 11(4), 365-374.
- Bowen, F. E. (2002). Does size matter? Organizational slack and visibility as alternative explanations for environmental responsiveness. *Business ve Society*, 41(1), 118-124.

- Burritt, R. L., Herzig, C., Schaltegger, S., & Viere, T. (2019). Diffusion of environmental management accounting for cleaner production: Evidence from some case studies. *Journal of Cleaner Production*, 224, 479-491.
- Centobelli, P., Cerchione, R. ve Esposito, E. (2017). Environmental sustainability in the service industry of transportation and logistics service providers: Systematic literature review and research directions. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 53, 454-470.
- Chang, Z., Wu, H., Pan, K., Zhu, H., & Chen, J. (2017). Clean production pathways for regional power-generation system under emission constraints: A case study of Shanghai, China. *Journal of Cleaner Production*, 143, 989-1000.
- Da Silva, P. C., De Oliveira Neto, G. C., Correia, J. M. F. ve Tucci, H. N. P. (2021). Evaluation of economic, environmental and operational performance of the adoption of cleaner production: Survey in large textile industries. *Journal of Cleaner Production*, 278, 123855.
- Darnall, N., Henriques, I. ve Sadorsky, P. (2010). Adopting proactive environmental strategy: The influence of stakeholders and firm size. *Journal of Management Studies*, 47(6), 1072–1094. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2009.00873.x>
- De Oliveira, J. A., Silva, D. A. L., Ganga, G. M. D., Godinho Filho, M., Ferreira, A. A., Esposto, K. F., & Ometto, A. R. (2019). Cleaner Production practices, motivators and performance in the Brazilian industrial companies. *Journal of cleaner production*, 231, 359-369.
- Dieste, M., & Panizzolo, R. (2018). On the relationship between lean practices and environmental performance. In *IOP conference series: earth and environmental science* (Vol. 151, No. 1, p. 012034). IOP Publishing.

- Dong, L., Shu, W., Li, X., & Zhang, J. (2018). Quantitative evaluation and case studies of cleaner mining with multiple indexes considering uncertainty factors for phosphorus mines. *Journal of cleaner production*, 183, 319-334.
- Dyk, F.E. and Maspero, E. (2004), "An analysis of the South African fruit logistics infrastructure", *OriON*, Vol. 20 No. 1, pp. 55-72.
- Elkington, J. (1998). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Capstone.
- Eras, J. J. C., Gutiérrez, A. S., Capote, D. H., Hens, L. ve Vandecasteele, C. (2013). Improving the environmental performance of an earthwork project using cleaner production strategies. *Journal of Cleaner Production*, 47, 368-376.
- Etzion, D. (2007). Research on organizations and the natural environment, 1992-present: A review. *Journal of Management*, 33(4), 637-664.
- Evangelista, P. (2014). Environmental sustainability practices in the transport and logistics service industry: An exploratory case study investigation. *Research in Transportation Business ve Management*, 12, 63-72.
- Fang, C., & Zhang, J. (2018). Performance of green supply chain management: A systematic review and meta analysis. *Journal of Cleaner Production*, 183, 1064-1081.
- Feng, M., Yu, W., Wang, X., Wong, C. Y., Xu, M.ve Xiao, Z. (2018). Green supply chain management and financial performance: The mediating roles of operational and environmental performance. *Business strategy and the Environment*, 27(7), 811-824.
- FitzRoy, F. R. (1993). 'Small firms and entrepreneurship: an east-west perspective: a review article. *Small Business Economics*, 5, 239– 44.

- Fresner, J. (1998). Cleaner production as a means for effective environmental management. *Journal of cleaner production*, 6(3-4), 171-179.
- Giannetti, B. F., Agostinho, F., Eras, J. C., Yang, Z., & Almeida, C. M. V. B. (2020). Cleaner production for achieving the sustainable development goals. *Journal of Cleaner Production*, 271, 122127.
- Gong, B., Guo, D., Zhang, X., & Cheng, J. (2017). An approach for evaluating cleaner production performance in iron and steel enterprises involving competitive relationships. *Journal of Cleaner Production*, 142, 739-748.
- Govindan, K., Shaw, M. ve Majumdar, A. (2021). Social sustainability tensions in multi-tier supply chain: A systematic literature review towards conceptual framework development. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123075.
- Green Jr., K. W., P. J. Zelbst, J. Meacham ve V. Bhaduria. (2012). Green Supply Chain Management Practices: Impact on Performance. *Supply Chain Management: An International Journal* 17 (3): 290–305.10.1108/13598541211227126
- Hart, S. L. ve Dowell, G. (2011). Invited editorial: A natural-resource-based view of the firm: Fifteen years after. *Journal of management*, 37(5), 1464-1479.
- Hofacker, I. ve Vetschera, R. (2001). Algorithmical approaches to business process design. *Computers ve Operations Research*, 28(13), 1253-1275.
- Jabbour, C. J. C., De Sousa Jabbour, A. B. L., Govindan, K., De Freitas, T. P., Soubihia, D. F., Kannan, D. ve Latan, H. (2016). Barriers to the adoption of green operational practices at Brazilian companies: effects on green and operational performance. *International journal of production research*, 54(10), 3042-3058.
- Jiang, R. J. ve Bansal, P. (2003). Seeing the need for ISO 14001. *Journal of*

Management Studies, 40(4), 1047-1067.

Jones, N. ve Klassen, R. D. (2001). 'Management of pollution prevention: integrating environmental technologies in manufacturing'. In J. Sarkis (Ed.), *Greener Manufacturing and Operations: From Design to Delivery to Takeback*. Sheffield: Greenleaf Publishing Limited, 56– 68.

Khanna, M., & Brouhle, K. (2009). The effectiveness of voluntary environmental initiatives. *Governance for the environment: New perspectives*, 144-182.

King, A. A. ve Lenox, M. J. (2001). Lean and green? An empirical examination of the relationship between lean production and environmental performance. *Production and operations management*, 10(3), 244-256.

Kjaerheim, G. (2005). Cleaner production and sustainability. *Journal of cleaner production*, 13(4), 329-339.

Laari, S., Töyli, J., ve Ojala, L. (2018). The effect of a competitive strategy and green supply chain management on the financial and environmental performance of logistics service providers. *Business Strategy and the Environment*, 27(7), 872-883.

Lieb, R. C. ve Randall, H. L. (1996). A comparison of the use of third-party logistics services by large American manufacturers, 1991, 1994, and 1995. *Journal of business logistics*, 17(1), 305.

Lo, Chris K.Y., Yeung, Andy C.L. ve Cheng, T.C.E. (2012). The Impact of environmental Management Systems on Financial Performance in Fashion and Textiles Industries, *Int. J. Production Economics*, S.135, s. 561–567.

Maas, S., Schuster, T. ve Hartmann, E. (2014). Pollution prevention and service stewardship strategies in the third-party logistics industry: Effects on firm differentiation and the moderating role of environmental

- communication. *Business Strategy and the Environment*, 23(1), 38-55.
- Macharis, C., & Kin, B. (2017). The 4 A's of sustainable city distribution: Innovative solutions and challenges ahead. *International Journal of Sustainable Transportation*, 11(2), 59-71.
- Mashayekhi, B., ve Bazaz, M. S. (2008). Corporate governance and firm performance in Iran. *Journal of Contemporary Accounting and Economics*, 4(2), 156-172.
- Mendoza, J. M. F., Capitano, C., Peri, G., Josa, A., Rieradevall, J., & Gabarrell, X. (2014). Environmental management of granite slab production from an industrial ecology standpoint. *Journal of cleaner production*, 84, 619-628.
- Neto, G. C. O., Leite, R. R., Shibao, F. Y., & Lucato, W. C. (2017). Framework to overcome barriers in the implementation of cleaner production in small and medium-sized enterprises: Multiple case studies in Brazil. *Journal of Cleaner Production*, 142, 50-62.
- Olokoyo, F. O. (2013). Capital structure and corporate performance of Nigerian quoted firms: A panel data approach. *African Development Review*, 25(3), 358-369.
- Pagell, M., & Gobeli, D. (2009). How plant managers' experiences and attitudes toward sustainability relate to operational performance. *Production and Operations Management*, 18(3), 278-299.
- Porter M. ve Van Der Linde C. (1996) Green and competitive: ending the stalemate, in: R.J. Welford and R. Starkey (eds), *The Earthscan Reader in Business and Environment*, Earthscan, London.
- Post, J. E. (1991). Managing as if the earth mattered. *Business Horizons*, 34(4), 32-39.

- Roberts, L. (1996). Improving the environmental performance of firms: the experience of two metal working companies. *Journal of Cleaner Production*, 4(3-4), 175-187.
- Sandin, G. ve Peters, G. M. (2018). Environmental impact of textile reuse and recycling—A review. *Journal of cleaner production*, 184, 353-365.
- Sarkis, J. ve Liles, D. H. (1995). Using IDEF and QFD to develop an organizational decision support methodology for the strategic justification of computer-integrated technologies. *International Journal of Project Management*, 13(3), 177-185.
- Severo, E. A., De Guimarães, J. C. F., Dorion, E. C. H. ve Nodari, C. H. (2015). Cleaner production, environmental sustainability and organizational performance: an empirical study in the Brazilian Metal-Mechanic industry. *Journal of Cleaner Production*, 96, 118-125.
- Shrivastava, P. (1995). Industrial/environmental crises and corporate social responsibility. *The Journal of Socio-Economics*, 24(1), 211-227.
- Stock, G. N., Greis, N. P. ve Fischer, W. A. (2002). Firm size and dynamic technological innovation. *Technovation*, 22, 537– 50.
- Strazza, C., Del Borghi, A., Gallo, M. ve Del Borghi, M. (2011). Resource productivity enhancement as means for promoting cleaner production: analysis of co-incineration in cement plants through a life cycle approach. *Journal of cleaner production*, 19(14), 1615-1621.
- Suarez-Perales, I., Garces-Ayerbe, C., Rivera-Torres, P., & Suarez-Galvez, C. (2017). Is strategic proactivity a driver of an environmental strategy? Effects of innovation and internationalization leadership. *Sustainability*, 9(10), 1870.
- Teixeira, C. R. B., Assumpção, A. L., Correa, A. L., Savi, A. F., ve Prates, G. A. (2018). The contribution of green logistics and sustainable purchasing

- for green supply chain management. *Independent Journal of Management & Production*, 9(3), 1002-1026.
- Toker, K. ve Görener, A. (2013). Lojistik Yönetimi Kapsamında Ulaştırma Modunun Seçimi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24(74).
- Tseng, S. C. ve Hung, S. W. (2013). A framework identifying the gaps between customers' expectations and their perceptions in green products. *Journal of cleaner production*, 59, 174-184.
- Tylor, B. (2006). Encouraging industry to assess and implement cleaner production measures. *Journal of cleaner production*, 14(6-7), 601-609.
- Unep (1994b) Government strategies and policies for cleaner production. United Nations Environment Programme, Paris, France, 32 p.
- Van Hoof, B. ve Thiell, M. (2015). Anchor company contribution to cleaner production dissemination: experience from a Mexican sustainable supply programme. *Journal of Cleaner Production*, 86, 245-255.
- Weng, M. H., & Lin, C. Y. (2011). Determinants of green innovation adoption for small and medium-size enterprises (SMES). *African journal of business management*, 5(22), 9154.
- Wu, H. J., & Dunn, S. C. (1995). Environmentally responsible logistics systems. *International journal of physical distribution & logistics management*.
- Zeng, S. X., Meng, X. H., Yin, H. T., Tam, C. M. ve Sun, L. (2010). Impact of cleaner production on business performance. *Journal of Cleaner Production*, 18(10-11), 975-983.
- Zhang, H., He, J., Shi, X., Hong, Q., Bao, J. ve Xue, S. (2020). Technology characteristics, stakeholder pressure, social influence, and green

innovation: empirical evidence from Chinese express companies. Sustainability, 12(7), 2891.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

There have been serious efforts to protect the environment in the world for a long time. A wide range of clean production initiatives help not only the efficient management of resources and energy but also the development of new smart technologies and policies. Many businesses embrace clean production for sustainability; Beyond the protection of the environment, possible improvements in business performance, profitability, loyalty and relations with stakeholders are important motivations of cleaner production strategies (Dieste and Panizzolo, 2018:1).

In this study; The effect of product design, process design and logistics activities, which are among the clean production practices of companies in the plastics industry operating throughout Turkey, on business performance was investigated.

Method

In this study, a quantitative research method was used, and the data were obtained using a 5-point Likert-type questionnaire technique. The statistical analysis of the data obtained in the study was conducted through structural equation modeling. The research population consists of enterprises operating in the plastics sector in Turkey. In this context, 5600 enterprises in Turkey constitute the population of the research. Within the scope of the research, a survey link was sent to all of these enterprises via e-mail, and their participation in the research was requested. However, only 316 of these 5600 enterprises responded. Therefore, these 316 enterprises constitute the sample of the research.

Findings (Results)

In the research, process design, product design and logistics activities, which are the sub-dimensions of cleaner production practices; The causal relationship between the environmental and operational performances of businesses was analyzed by establishing a structural equation model. According to the results of

the structural equation model, product design ($\beta=0.255$; $P<0.01$), process design ($\beta=0.712$; $P<0.01$), and logistics activities ($\beta=0.347$; $P<0.01$) positively affect the environmental performance of enterprises at a 1% statistical level. Additionally, product design ($\beta=0.200$; $P<0.01$) and logistics activities positively affect operational performance at a 1% statistical level. However, process design has no statistical effect on operational performance ($p \geq 0.05$). Therefore, among the hypotheses tested in the research, "H1a: Product design has a positive effect on the environmental performance of the enterprise," "H1b: Process design has a positive effect on the environmental performance of the enterprise," "H1c: Logistics activities have a positive effect on the environmental performance of the enterprise," "H2a: Product design has a positive effect on the operational performance of the enterprise," and "H2c: Logistics activities have a positive effect on the operational performance of the enterprise" were supported. However, the hypothesis "H2b: Process design has a positive effect on the operational performance of the enterprise" was not supported statistically (at the 5% level).

According to these results, the main hypotheses "H1: Cleaner production practices have a positive effect on the environmental performance of the enterprise" and "H2: Cleaner production practices have a positive effect on the operational performance of the enterprise" are therefore supported, as it is sufficient to support at least one of the sub-hypotheses to confirm the main hypothesis.

Conclusion and Discussion

The results of this study demonstrate that cleaner production (CP) practices exert a notable influence on both environmental and operational performance in the Turkish plastics sector. Specifically, process design, product design, and logistics activities were identified as significant drivers of enhanced environmental performance. These findings emphasize that CP practices are not solely environmentally responsible measures but also strategic tools that integrate ecological objectives with operational and financial performance. Previous studies, including Dong et al. (2018) and Burritt et al. (2019), similarly highlight that implementing CP practices can reduce production costs while simultaneously improving environmental outcomes, reinforcing the dual economic and ecological benefits of sustainable production strategies. Moreover, research by Porter & Linde (1996), Khanna et al. (2009), and Weng & Lin (2011) indicates a positive association between environmentally friendly practices and regulatory compliance, which aligns closely with the outcomes of this investigation.

Regarding operational performance, product design and logistics activities were found to positively impact enterprise efficiency, whereas process design did not show a statistically significant effect. This finding diverges from previous research emphasizing the operational advantages of process optimization (Barbiroli & Raggi, 2003; Mendoza et al., 2014; Severo et al., 2015). Possible explanations include insufficient organizational awareness or training on CP practices, as well as limited adoption of resource efficiency measures such as recycling and reuse. These results suggest that the success of CP initiatives depends not only on technical implementation but also on supportive organizational structures, management engagement, and employee participation.

From a theoretical standpoint, this study extends the literature by examining CP practices within a developing country context, broadening the scope of sectoral and geographic relevance. The differential impacts of CP sub-dimensions further suggest that generalizations about their effects may oversimplify the complex dynamics involved. In particular, the absence of a significant effect of process design on operational performance underscores the role of contextual factors in mediating the effectiveness of CP adoption.

Practically, the findings provide guidance for managers and policymakers. Managers are encouraged to integrate CP practices into production planning, supply chain management, and product development to enhance efficiency, quality, and competitive advantage. Policymakers may facilitate broader adoption through regulatory incentives, certifications, and supportive public policies.

Future research could explore CP practices across multiple industries, incorporate additional variables such as stakeholder pressures or digitalization, and employ longitudinal approaches to assess the sustained impact of CP initiatives over time.

In conclusion, CP practices demonstrate clear benefits for both environmental and operational performance. While contextual factors may influence the magnitude of these effects, CP remains a pivotal strategy for achieving sustainable growth, operational excellence, and long-term competitive advantage. As such, the continued adoption and refinement of CP practices will remain central to sustainable business strategies in the plastics sector and beyond.

YABANCI BİR YÖNETMENİN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI FİLMİ: “YOU CAN’T WIN ‘EM ALL”¹

Lokman ZOR*

Öz

Türk Milleti’nin işgal edilen Anadolu topraklarını kurtarma adına giriştiği Kurtuluş Savaşı, çok sayıda sinema filminin konusunu oluşturmuş, Milli Mücadele’nin çeşitli yönleriyle anlatıldığı birçok film çekilmiştir. Türk Sineması’nda önemli tarihi konulardan biri olarak öne çıkan Kurtuluş Savaşı, bazı yabancı yönetmenlerin de ilgisini çekmiştir. Bu doğrultuda tanınmış İngiliz yönetmen Peter Collinson, 1970 yılında, Kurtuluş Savaşı’nı konu alan “You Can’t Win ‘Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)” isimli bir film çekmiştir. Film, Hollywood yapımı olması ve Türk Kurtuluş Savaşı’nı yabancı bir yönetmenin bakış açısıyla yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışma, You Can’t Win ‘Em All filminin Türk Kurtuluş Savaşı’nı nasıl ele aldığını incelemektedir. Nitel bir araştırma olan ve tarama modeli ile hazırlanan bu çalışmada, Peter Collinson’un filmine ait veriler, tarihsel film analizi modeliyle incelenmiştir. Çalışmada, filmin tarihsel gerçekliklere ne ölçüde sadık kaldığı, dönemin atmosferini nasıl yansıttığı ve Kurtuluş Savaşı’nı uluslararası izleyiciye nasıl aktardığı değerlendirilmeye çalışılmış, yabancıların sinema diliyle Milli Mücadele’ye bakış ve değerlendirme biçiminin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

¹ Bu çalışma 30 Mayıs-01 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Uşak’ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu’nda sunulan ve özeti yayımlanan “Yabancı Sinema Bakışıyla Türk Kurtuluş Savaşı” başlıklı bildirinin yeniden ele alınıp genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, lokman_zor@hotmail.com, Niğde/Türkiye

Sonuçta, söz konusu filmin tarihsel bir belge niteliğinden çok, dönemin olaylarını macera türünde şekillendiren kurgusal bir yapım olarak, yabancı bir yönetmenin perspektifinin, ulusal tarih anlatısından farklı bir bakış açısına sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Kurtuluş Savaşı, *You Can't Win 'Em All*, tarihsel film, yabancı yönetmen, savaş filmi.

A FOREIGN DIRECTOR'S FILM ON THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE: "YOU CAN'T WIN 'EM ALL"

Abstract

The War of Independence, which the Turkish Nation launched to save the Anatolian lands, has been the subject of many movies, and many movies have been made about the National Struggle. The War of Independence, which is an important historical subject in Turkish Cinema, has also attracted the attention of some foreign directors. The well-known British director Peter Collinson, shot a movie called "You Can't Win 'Em All" in 1970. The movie is very important because it is a Hollywood production and reflects the Turkish War of Independence from a foreign director's perspective.

*This study examines how the film *You Can't Win 'Em All* addresses the Turkish War of Independence. In this study, which is a qualitative research prepared with the scanning model, the data belonging to Collinson's film were examined with the historical film analysis model. The study attempts to evaluate the extent to which the film remains faithful to historical facts, how it reflects the atmosphere of the period, and how it conveys the War of Independence to international audiences. As a result, it has been revealed that the perspective of a foreign director has a different perspective than the national historical narrative, as the film in question is a fictional production that shapes the events of the period with adventure genre elements rather than a historical document.*

Keywords: Turkish War of Independence, *You Can't Win 'Em All*, historical film, foreign director, war film.

GİRİŞ: Türk Kurtuluş Savaşının Önemi

En genel biçimiyle bir milletin işgal edilen topraklarını savunma mücadelesi olarak ifade edilebilecek Kurtuluş Savaşı, genç-yaşlı, kadın-erkek topyekûn bir milletin son derece güçlü ve donanımlı ordulara karşı özgür, onurlu ve saygın bir

yaşam adına vatan sevgisi, inanç, azim, fedakârlık ve kararlılıkla büyük bir mücadele vermesinin tarihteki en önemli örneklerinden biridir. Bu yönüyle sömürge ya da işgal altındaki tüm insanlara esin kaynağı olup umut vermiştir ve dünyanın her tarafından gerek siyasi, gerek askeri ve gerekse sanat çevrelerinin ilgisini çekmiştir.

Ülkemiz tarihinde resimden heykele, müzikten edebiyata, tiyatrodan sinemaya kadar birçok sanat dalında ortaya konan eserlere konu olan Türk Milli Mücadelesi, sadece yerli sanatçıların değil aynı zamanda yabancı sanat insanlarının da eserlerinde çeşitli boyutlarıyla vücut bulmuştur. Bu bağlamda İngiliz asıllı Amerikalı yönetmen ve yapımcı Peter Collinson’un, 1970 yılında çektiği “You Can’t Win ‘Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)” isimli film de sinema alanında yabancı bir sanat insanı tarafından Türk Kurtuluş Savaşı’nı konu edinmiş dikkat çekici eserlerden biridir. Filmin en önemli özelliği Milli Mücadeleyi yabancıların gözünden yansıtmasıdır. Dönemin olaylarına ve kişilerine yönelik değerlendirme yapılırken tarihsel bir bakış açısına bağlı kalınıp kalınmadığını ortaya koyabilme bakımından son derece önemli olmasına rağmen film bugüne kadar herhangi bir bilimsel çalışmaya konu edilmemiştir.

Nitel bir araştırma olan ve genel tarama modeli ile hazırlanan bu çalışmada, Peter Collinson’un “You Can’t Win ‘Em All” isimli filmine ait veriler, metin ve anlatı bağlamında tarihsel film analizi modeliyle incelenmiştir. Söz konusu film, yabancı bir yönetmen tarafından çekilen, yabancı sanat insanları ve teknik personelin görev aldığı, yabancı bir yapım olarak Türk Kurtuluş Savaşı’nı konu alan bir film olması dolayısıyla kasti (yargısal) örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Çalışmada, genel olarak yabancıların sinema diliyle Türk Kurtuluş Savaşı’nı değerlendirme biçiminin tarihsel doğruluk bağlamında yansıtılması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada filmin sinematografik niteliğinin belirlenmesinin yanı sıra dönemin olaylarına ve kişilerine yönelik tarihsel bir

bakış açısının varlığı araştırılmaya, filmle gündeme taşınan konu ve içeriğin, tarihsel bağlamında ele alınıp alınmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Yabancıların Gözünden Millî Mücadele ve Atatürk

Türk Kurtuluş Savaşı, milletçe ortaya konulan azim, kararlılık ve fedakârlık bakımından dünya tarihinde eşine ender rastlanan mücadele örneklerindendir. Bu yönüyle gerek Milli Mücadelenin verildiği yıllarda gerekse sonrasında (günümüze kadar) dünyaca ilgi görmüş tarih, siyaset, uluslararası ilişkiler, sanat ve daha birçok alanda çeşitli çevrelerce ele alınıp değerlendirmelere konu olmuştur. Bu anlamda emperyalizm ve sömürüye karşı bir direniş ve mücadele niteliği taşıyan Türk Kurtuluş Savaşı, sadece Türkiye'nin emperyalist devletlerin tahakküm ve zulmünden kurtuluşu olarak değil, benzer biçimde tahakküm, haksızlık ve zorbalığa maruz kalan bütün mazlum milletlerin kurtuluşuna örnek teşkil edecek bir bağımsızlık savaşı olarak da görülmüştür. Dolayısıyla yabancıların Kurtuluş Savaşı'na yönelik bakış açısı son derece önem arz etmektedir.

Örneğin; Macar halkı ve Macar basını Türk Milli Mücadelesine ve Mustafa Kemal'e özel bir ilgi göstermiştir. Macarlar, gösterdikleri ilgi doğrultusunda bir anlamda Türklerin Anadolu'daki var oluş ve bağımsızlık mücadelesinin Avrupa'daki savunucusu olmuşlardır. Bu bağlamda Türk Kurtuluş Savaşı'nın Macaristan'daki en büyük destekçileri olarak Macar Turancılar öne çıkmıştır. Türkleri aynı soydan gelen kardeş bir halk olarak gören Macar Turancılar, Anadolu'da ortaya koyulan milli direnişi ve verilen bağımsızlık savaşını açık bir biçimde desteklemişlerdir. Macar Turancılar özellikle Türklerin milli davasının haklılığını basın-yayın yoluyla Avrupa'da ispat etmeye çalışarak Türk Milli Mücadelesi'ne çok büyük destek vermişler, Avrupa kamuoyunu Türk Milli Mücadelesinin haklılığı konusunda ikna etmeye çalışmışlardır (Karagülmez, 2019:499). Bunun dışında Macar halkı da, Turancı bakış açısının bir sonucu olan

yakınlık duygusuyla, kardeş görüp müttefik bildiği Türklerin ortaya koyduğu mücadeleyi en başından itibaren desteklemiş, elde edilen zaferlerden mutluluk duymuşlardır. İzmir’in kurtuluşundan sonra Pesti Hırlap Gazetesi’nde yayınlanan bir yazı, bu bakış açısının önemli bir örneği niteliğindedir. “Türk Zaferi” adlı yazıda *“Türk kardeşlerimiz Yunanlıları bozguna uğrattı ve Anadolu’dan söküp atarak bizleri sevindirdi. Türk yiğitleri Doğu’da esaslı bir harita değişikliği yaparak Batılı iktidarlara derslerini veriyorlar. Yunanlılar öyle korkunç bir yenilgiye maruz kaldılar ki Yarım milyon yiğidiyle Kemal Paşa haklarından gelmiştir. Ve o, sadece Sevr’i altüst etmekle kalmadı, tamamen yeni bir durum yarattı”* (Yağcı Aksel, 2018:66) denilerek dikkat çekici bir yaklaşım ortaya konulmaktadır.

Benzer bir bakış açısı özellikle Büyük Taarruz’dan sonra Fransız basını ve Fransız kamuoyu için de geçerlidir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi peş peşe birkaç savaş vermiş aynı anda birçok cephede savaşmış sonrasında da cephelelerine el konulup, askerleri terhis edilmiş Türk ordusunun, Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanarak büyük bir zafer elde etmesi Fransız basınının dolayısıyla da Fransız kamuoyunun önemli ölçüde ilgisini çekmiştir. Özellikle bu süreçten sonra Fransız basınında, pozitif bir Türk ordusu imajının oluştuğu görülmüştür. “Le Temps Gazetesi” İngiliz General Charles Townshend’in şu demecini dikkat çekici bir şekilde sayfalarına taşımıştır: *“İngiltere hükümetinin Kemal’in ordusunun savaşçı değerine ilişkin en küçük bir fikri olduğunu sanmıyorum. Bu ordunun morali fevkaladedir. Fevkalade kullanılabilecek tek kelimedir. Askerlerin hepsine kazanma arzusu hâkim. Lokomotif tekerlerinden, vagon parçalarından top kamaları yapılıyor. Türk topraklarına uyması için Rus mermilerinin çapını değiştiriyorlar. Konya uçak fabrikasında Yunanlılardan ele geçirdikleri uçakları gördüm. Türkler bunlara kanat ve pervane uydurmuşlar”*. Le Temps Gazetesi, bu demeçle, Türk ordusunun azmini, kararlılığını ve başarıya olan inancını övgü dolu bir biçimde tasvir edip kamuoyuna aktarmıştır. Aynı

doğrultuda bir yaklaşım sergileyen Le Figaro Gazetesi de *“Türk yaklaşıyor ve şimdiden Manisa tepelerine ulaşan büyük gölgesi geleneksel korkuyu canlandırdı”* diyerek Türk halkının eski gücüne kavuştuğunu övgü içeren bir imayla ortaya koymuştur (Kırışman, 2014:1105). Fransız basınında o dönem buna benzer birçok haber ve yorum örneği ve Fransız kamuoyunda Türk Milli Mücadelesiyle ilgili övgüye mazhar görüşler sıkça yer almıştır.

Türk Milli Mücadelesi, o yıllarda yeni kurulmuş olan Yugoslavya Krallığı bünyesindeki Hırvatistan’dan da dikkatle takip edilmiştir. Zagreb’te yayınlanan dönemin üç önemli gazetesi “Novosti” ve “Obzor” gazeteleri sık sık Anadolu’da yaşananlarla, Osmanlı Devleti’nin durumuyla, özellikle de İzmir’in işgal edilmesi ve sonrasındaki süreçle ilgili haberlere yer vermişlerdir. Bu doğrultuda özellikle Novosti Gazetesi’nin haberleri, İzmir’in işgal edilmesini haksızlık olarak değerlendirip Türk halkının işgale yönelik tepkilerinin ve işgale karşı giriştikleri mücadelenin haklılığından yana bir yaklaşım içerisindedir. Ayrıca Novosti Gazetesi’nde İzmir’in işgalinden sonra *“Türk düzenli ve düzensiz çeteleri”* olarak ifade edilen milli direniş gruplarının İtalyan ve Yunan ordularını zor duruma düşürdüğüne dair haber ve makaleler de yayınlanmıştır. Obzor Gazetesi’nde ise Türk halkının amacının genel bir kurtuluş ve Türkiye’nin düşman ordularından arındırılması olduğu, bunun için başında Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in bulunduğu birlikçi bir hareketin ortaya çıktığı yazılmıştır. Atatürk’ün önderlik ederek düzenli bir mücadeleye dönüştürdüğü milli direniş hareketi de bu iki gazetenin haberlerinde yer bulmuştur. Novosti Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa’nın halkın gözünde büyük bir saygınlık ve popülerliğe sahip olduğunu, Anadolu’daki tüm ordunun ve halkın Mustafa Kemal’in hareketine sadık kalmış gözüktüğünü ve O’nu tutuklamanın çok zor olduğunu yazmıştır. Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasından sonra ise Slobodni dom Gazetesi, Türk Milli Mücadelesi’ne bakış biçimini yansıtacak nitelikte *“Kemal Paşa, vatanını dış düşmanlardan kurtardı”* ifadesini kullanmıştır (Vlašić, 2017:51-54).

Atatürk’e ve Milli Mücadele’ye yönelik dikkat çekici bir değerlendirme ve bakış açısı örneği olarak, Yeni Delhi’deki Jawaharlal Nehru Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mohammad Sadiq’ın bir çalışmasında ortaya koyduğu yaklaşım verilebilir. Mohammad Sadiq, “The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement¹” isimli eserinde, Hindistan’da bağımsızlık mücadelesinde milli birliği sağlamaya Türk Milleti’nin ilham kaynağı olduğu düşüncesini öne sürmektedir. Türk Milleti’nin ortaya koyduğu azmin, kararlılığın ve gösterdiği fedakârlığın birçok ülkeye olduğu gibi Hindistan’a da örnek teşkil ettiğini ve yol gösterdiğini belgelerle ortaya koymaktadır. Sadiq ayrıca, Atatürk’ün de Hint istiklal mücadelesi veren liderleri etkilediğini ve onlar için örnek olduğunu belirterek bu doğrultudaki fikir ve iddialarını da belgelerle kanıtlamıştır (Feyzioğlu, 1986:39).

Milli Mücadele sürecinde yabancıların Türk Kurtuluş Savaşı’na yönelik bakış açılarının ve değerlendirmelerinin hep burada yer verilen örneklerde olduğu üzere takdir, övgü ve haklılık ekseninde olduğunu söylemek pek tabii ki mümkün değildir. Zira olayları farklı perspektiften ele alan, tarihi gerçeklere ve bağlamlara bağlı kalmadan yanlı bir yaklaşım sergileyerek Türk Milletinin verdiği mücadeleyi olumlamayan ya da eleştiren tutumların varlığından da bahsetmek gerekir. Özellikle Osmanlı topraklarında işgalci konumunda olan ya da çıkar beklentisiyle bir takım hesaplar yapan devletlerin -nadir bir şekilde hakkaniyetle davranan bazı kişi ya da toplulukları hariç tutarsak- genel yaklaşımı, başta Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere Milli Mücadele içinde yer alan herkese karşı isyancı, asi, çeteci tarzında tanımlamalar, verilen mücadele de isyan, ihanet, çetecilik vb. eylemlerden ibarettir.

Bu yaklaşımın temsili bağlamında en fazla ABD’nin tavrı dikkat çekmektedir. ABD’nin I. Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletlerinin yanında yer alması, Anadolu’nun işgal edilmesi sürecine yardımcı olup destek vermesi, İzmir’in işgalinde

¹ Macmillan India Limited, 1983, New Delhi.

Yunanlılara yardım etmesi gibi Türk Milletinin aleyhine sergilediği genel yaklaşım, Milli Mücadele sürecinde de devam etmiş, devletin bu tavrı ABD kamuoyuna da belirgin şekilde yansımıştır. Bu doğrultuda Amerikan gazetelerinin büyük bir çoğunluğu Türk Milli Mücadelesine karşıt haber ve yayınlarıyla dikkat çekmektedir. Örneğin, “Arizona Republican Gazetesi” yayınlarında, Erzurum ve Sivas Kongrelerini “asilerin kalkışması” şeklinde nitelendirmiş, Anadolu’da yaşanan düzensizlik ve kaosun başlıca sorumlusunun “eşkiya ve haydutlardan” oluşan milliyetçiler olduğunu, bunların siyasi bir amaç için silahlanıp Yunan ve Ermeni katliamları yaptığını, bu katliamların sorumlusunun da Mustafa Kemal Paşa olduğunu iddia etmiştir. Benzer şekilde “Evening Public Ledger Gazetesi” de yayınlarında Milli Mücadele güçlerini “Anadolu’daki bölücü güçler” olarak nitelendirmiş, bunların Konya’yı işgal etmeye çalıştıklarını ve İstanbul’a bağlı yetkilileri bölgeden kovduklarını öne sürmüştür (Öğreten, 2022:179). Genel olarak “New York Times Gazetesi”nin başı çektiği ABD gazetelerinde yayınlanan bütün haber ve makalelerde, Kuvayı Milliye mensupları işgale karşı çıkıp istiklal mücadelesi verdiği için “kalkımcı, çeteci, isyancı, bölücü, asi, katliamcı” gibi suçlama içeren tanımlamalarla nitelendirilmiştir². Aynı şekilde Atatürk’ten ise haberlerin genelinde “despot, çetecilerin başı, isyancı, milliyetçi lider” gibi ifadelerle bahsedilmiştir. Milli Mücadele’nin süreçlerini ve verilen bağımsızlık mücadelesini tamamen Türk Milletinin aleyhine bir bakış açısıyla yanlı olarak ele alan New York Times, neredeyse tüm haber ve makalelerinde Milli Mücadele direncini kırarak, moral bozacak ve ortaya koyulan mücadeleyi zayıf ve nitelsiz gösterecek şekilde yayın yapmıştır³. Haberlerde Türk halkının Mustafa Kemal Paşa’ya ve Türk Ordusu’na topyekûn destek vermediği, aksine büyük bir kesimin karşı olduğu fikri yansıtılmaya çalışılmıştır. Öyle ki, Türk Ordusu’nun Anadolu’nun birçok

² New York Times 15 Mart 1920 / 13 Mayıs 1920, The Washington Times 11 Temmuz 1919 vb.

³ New York Times 07 Temmuz 1920 / 08 Eylül 1920 vb.

yerinde halka yönelik baskı yaptığını, masum insanları öldürüp, köyleri yakıp yıktığını iddia eden, bundan dolayı halkın Yunan Ordusu’nu memnuniyet ve sevgiyle karşıladığını öne süren haberler dahi yayınlanmıştır⁴. New York Times Gazetesi’nin haberlerinde en fazla dikkat çeken noktalardan biri de Türklerin Ermenilere ve Rumlara yönelik katliamlarda bulunduğu, batıda ve Karadeniz’de Rumları, doğuda ve güneydoğuda da Ermenileri katlettiği iddialarında bulunmasıdır⁵. Haberlerde başta Yunan Ordusu olmak üzere işgalci devletlerin orduları bile masum gösterilmeye çalışılırken, haksız şekilde vatan toprakları işgal edilmiş olan ve bu işgali reddedip özgürlük mücadelesine girişen Türkler, Kuvayı Milliye ve Atatürk ise katliamcı ilan edilmiştir. Aynı yaklaşım diğer Amerikan gazeteleri için de geçerlidir. Özellikle Karadeniz Bölgesi’nde Pontusçu isyana karşı yürütülen harekât Amerikan gazetelerinde Türk Milliyetçilerinin Rumlara karşı işledikleri katliamlar şeklinde yansıtılmıştır. New York Times’ın dışında, New York Herald, The Washington Herald, The Washington Post gibi gazeteler de “300 Rum Katledildi”, “Türklerin Rodosto’da (Tekirdağ’da) Çoğu Kişiyi Öldürdüğü Rapor Edildi”, “Kemalistler Pontus’ta Rumlara Saldırıyor”, “Rum Köyleri Sakinleriyle Birlikte Yakıldı” gibi başlıklarla yayınladıkları haberlerde Türklerin Rumları katlettiğine dair iddialarda bulunmuşlardır (Okur, 2024:89).

Milli Mücadele yıllarında Atatürk önderliğinde Türk halkının verdiği mücadeleye yabancı devletlerin, siyasetçilerin, gazetecilerin, aydınların ve halkların bakış ve değerlendirmelerinin doğal olarak kişisel veya milli çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu durum, Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesinden ve Türk Milleti’nin bütün imkânsızlıklara rağmen elde ettiği büyük zaferden sonra değişmiştir. Verilen mücadelenin ve elde edilen kazanımların sadece Türk Milleti açısından değil tüm insanlık, özellikle de sömürge ve esaret altındaki tüm halklar bakımından arz ettiği kıymet ve anlam daha net

⁴ New York Times 03 Temmuz 1920 vb.

⁵ New York Times 01 Mart 1920 / 10 Temmuz 1921 / 1 Şubat 1922 / 15 Temmuz 1922 vb.

anlaşılmıştır. Bu doğrultuda sonraki süreçlerde gerek Türk milletinin verdiği istiklal mücadelesine gerekse Atatürk'ün rolüne dair daha belirgin, daha olumlu düşünce ve değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda İngiliz Daily Mail Gazetesi haberlerinde, Milli Mücadeleyi ilk başlattığı dönemlerde Atatürk'ten "isyancı, asi, küstah Kemal"⁶ gibi tahkir içeren nitelendirmelerle bahsederken ilerleyen süreçte "Kemal, Mustafa Kemal, Milliyetçi Türk Hükümeti'nin Lideri, Yeni Türk Ordusunun Başı"⁷ gibi ifadeler kullanmaya başlamıştır.

Milli Mücadelenin Türk Milletinin zaferiyle sonuçlanıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra tüm dünyanın Atatürk ve Milli Mücadele'ye bakışı ve değerlendirme biçimi değişmiştir. Özellikle Türk topraklarına yönelik emellere, planlara ve beklentilere son verilmesi daha hakkaniyetli bir bakış açısı yaratmıştır. Bu bağlamda Türk Milleti'nin ortaya koyduğu azim ve kararlılık dünya kamuoyu gözünde daha anlaşılır bir hal almış, nispeten gerçek manasına kavuşmuştur. Ne var ki, söz konusu değerlendirmelerin tamamının ideolojik bağnazlıktan sıyrılmış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bütün dünyanın ilgisini çeken ve birçok millete yol gösterici olan bu büyük mücadele örneği, çeşitli çevrelerce olduğu gibi sinema alanında da üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmiş ve bu yönüyle önemli oranda dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Türk Milli Mücadelesi ve Atatürk, yalnızca yerli yönetmenler tarafından değil, yabancı yönetmenler tarafından da çeşitli boyutuyla ele alınmıştır. İngiliz asıllı Amerikalı yönetmen ve yapımcı Peter Collinson'un, 1970 yılında çektiği "You Can't Win 'Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)" isimli film de sinema alanında yabancı sanat insanları ve teknik personelinin görev aldığı, yabancı bir sanat insanı tarafından yapılan Türk Kurtuluş Savaşı'nı konu edinmiş dikkat çekici eserlerden biridir.

⁶ Daily Mail 15 Ekim 1919 / 14 Haziran 1920 vb.

⁷ Daily Mail 20 Temmuz 1920 / 02 Eylül 1922 / 15 Eylül 1922 vb.

“You Can’t Win ‘Em All”, Milli Mücadele ve Atatürk

“You Can’t Win ‘Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)” filmi, ABD’nin tanınmış uluslararası yapım şirketlerinden biri olan Columbia Pictures’ın ABD-İngiltere ortak yapımı olarak 1970 yılında çekilmiştir. Bütün sahneleri Ege Denizi’nde ve Türkiye’nin İstanbul, İzmir, Kapadokya gibi farklı bölgelerinde çekilen filmin yönetmenliğini Peter Collinson yapmıştır. Konusu Türk Kurtuluş Savaşı döneminde, 1922 yılında Türkiye’de geçen filmin senaryosunu Leo Gordon yazmıştır. Başrollerini Hollywood’un iki ünlü oyuncusu Tony Curtis ve Charles Bronson ile Fransız Michèle Mercier paylaşmışlardır. Fikret Hakan ve Salih Güney’in de önemli rollerde görev aldığı filmde Erol Keskin, Yüksel Gözen, Bülent Gültekin, Mümtaz Alpaslan, Suna Keskin ve Kayhan Yıldızoğlu gibi Türk oyuncuların yanı sıra Patrick Magee, Gregorie Aslan, John Alderson, Tony Bonner, Howard Goorney, Terry Yorke gibi oyuncular rol almıştır.

Oyuncu ve müzisyen bir aileden gelen, tiyatro kökenli Peter Collinson, 1936 yılında İngiltere’de doğmuş, 1980 yılında Amerika’da ölmüştür. Yönetmen olarak dikkat çekici ilk uzun metraj filmi, 1967 yılında çektiği “The Penthouse” isimli filmidir. Abartılı seks iması ve şiddet karışımı sahneleriyle rahatsız edici bir içeriğe sahip olan bu gerilim filmi, birçok eleştirmen tarafından taciz, tecavüz ve şiddet sahnelerindeki estetikten ve incelikten yoksun pornografik çağrışımları dolayısıyla eleştirilmiştir. Yönetmen olarak en başarılı ve en bilinen çalışması 1969 yılında çektiği “The Italian Job” isimli suç macera filmidir. Diyalogları, oyunculuk performansları, aksiyon sahneleri ve sinematografik bazı özellikleri dolayısıyla gerek seyircinin gerekse eleştirmenlerin beğenisini kazanarak İngiliz Sineması’nın kült yapımları arasına giren The Italian Job, uzun yıllardır popülaritesini sürdüren bir yapım olmayı başarmıştır. Yönetmen olarak kısa ömrüne ve 13 yıllık meslek yaşamına çok sayıda sinema filmi, televizyon dizisi ve televizyon filmi sığdıran Peter Collinson, İngiltere ve Amerika’nın yanı sıra

Türkiye, İsrail, İran, Kanada, İspanya, Avustralya, Güney Afrika gibi birbirinden çok farklı ülkelerde filmler çekmiştir.

Peter Collinson'un azımsanmayacak bir bütçeyle, tüm sahnelerini Türkiye'de (İstanbul, Kuşadası, Efes Antik Kenti ve Ürgüp'te) çektiği ve Kurtuluş Savaşı'nın arka planında yaşananları kurgusal bazı olaylar üzerinden anlatan "You Can't Win 'Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)" isimli macera filmi de - Türkiye için geçerli olmasa da- bilinen filmlerinden biridir. Filmin en önemli özelliği, kurgusal da olsa Türk Milli Mücadelesini çeşitli boyutlarıyla yabancıların gözünden yansıtmasıdır. Ayrıca Atatürk'ün yabancı bir aktör tarafından ilk kez canlandırılmış olması da filmi önemli kılan unsurlardan biridir (Şimşek Şişmanoğlu, 2012:5).

You Can't Win 'Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler), 24 Temmuz 1970'te Amerika'da gösterime girmiş, Türkiye'de gösterimi yasaklanmıştır. Filme ait yasak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü arşivindeki ilgili sansür karar defterinde, *"Kurtuluş Savaşımızı köylülerin bir ayaklanması, Mustafa Kemal'i basit bir ihtilalci olarak göstererek Mustafa Kayyam diye adlandıran gerçeğe ve tarihe aykırı olaylarla dolu, milli hislerimizi rencide eden ve tamamen memleketimizin aleyhine"* olması şeklinde gerekçelendirilmiştir. Hem Kurtuluş Savaşı hem de Atatürk'le ilişkilendirilerek yapılan değerlendirme 6, 7 ve 8. fıkralara dayandırılmıştır (Karadoğan ve Öztürk, 2022:238). Filmin yasaklanmasıyla ilgili olarak filmin yerli oyuncularını da dâhil birçok kişi tarafından ifade edilen farklı bir durum söz konusudur. Şöyle ki, filmin başrol oyuncularından Charles Bronson'la röportaj yapmak üzere randevu almadan film setine giden bir muhabirin bu isteği reddedilmiş, buna kızan muhabir filmin Türkiye aleyhinde bir içerik taşıdığını ve filmde Atatürk'e hakaret edildiğini iddia eden bir haber yapmıştır (Şimşek Şişmanoğlu, 2012:7). Kamuoyunun dikkatini çeken bu haberden sonra diğer gazeteler de filmle ilgili herhangi bir araştırma

yapmadan benzer haberler yayınlayınca kamuoyunda ciddi bir tepki olmuşmuş, sansür kurulu filmi yasaklamıştır. Oysa çekim öncesinde Türkiye’de konuyla ilgili birçok kurum tarafından son derece sıkı şekilde denetlenen ve desteklenen film, oldukça yüksek bir bütçeyle ve geniş imkânlarla ortaya çıkarılmış, Türkiye’deki çeşitli kurumlar da bu sürece farklı şekillerde katkı sağlamıştır. Söz konusu yasaktan sonra 2011 yılında TRT’deki bir programda filmin birkaç sekansı gösterilmiş, tamamı ise 26 Mayıs 2013’te Türkçe dublajlı olarak Movie Smart’ta yayınlanmıştır.

Film, maceraperest ikili Adam Dyer ve Josh Corey’in tam ortasına düştükleri Türk Kurtuluş Savaşı’nın arka planında yaşanan farklı olayları anlatmaktadır. Filmin konusu şöyledir: Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarıdır. Batı Anadolu bölgesi hala Yunan Ordusunun işgali altındadır. Kuvayi Milliye bir kurtuluş savaşı sürdürürken, Padişah’a bağlı güçler Yunanlarla iş birliği içinde hareket ederek direnişi kırma çabasındadır. Anadolu’daki savaş ve kargaşa yabancı fırsatçı maceraperestlerin de gözünü bu topraklara dikmesine sebep olmuştur. Amerikan Ordusunun eski askerlerinden Adam Dyer (Tony Curtis) ve Josh Corey (Charles Bronson)’un yolları bir şekilde Ege Denizi’nde makineli tüfek taşıyan bir mavnada kesişir. Silahların kime gideceği onlar için çok da önemli değildir. Bu ikili sadece silahları satarak kazanacakları parayı düşünmektedir. Zaten onları ve beraberlerindeki bir düzine paralı askeri bir arada tutan da bu çıkar birliğidir. Çıkarları o an neyi gerektiriyorsa onu yaparlar. Adam Dyer’in bir başka amacı da Türklerin el koyduğu ailesine ait gemiyi geri almaktır. İlk çıktıkları liman olan İzmir’de cinayet şüphelisi olarak tutuklanacaklarken askerlerle çatışır. Ardından önce Yunanlılarla kısa bir süre işbirliği yaparlar, sonrasında İstanbul Hükümeti’ne bağlı askerlerle anlaşır. Fırsat buldukça birbirlerine de kazık atmaktan geri kalmazlar.

İzmir'den sonra atlarla yola devam eden paralı askerler Balıkesir civarına vardıklarında onları daha önce Padişah'a bağlıyken şimdi kendi hesaplarına çalışan milis güçlerinin komutanı Yüzbaşı Ahmet Elçi (Fikret Hakan) ve askerleri durdurur. Yüzbaşı Ahmet ve Teğmen Enver (Salih Güney) Amerikalıları, emrinde oldukları bölge valisi Osman Bey'le görüştürürler. Osman Bey silahlarla ilgilenir gibi görünür ama asıl amacı hem üç kızını ve dadıyı hem de zimmetine geçirdiği son derece fazla olan (yaklaşık 12 ton) külçe altınlar ile Kanuni Sultan Süleyman'ın hazinesini trenle Kahire'ye taşıtmaktır. Vali Osman Bey, Amerikalı maceraperestlerle, Yüzbaşı Ahmet Elçi ve askerleri ile birlikte altınları ve kızlarını taşıyacak trene muhafızlık etmeleri için anlaşır. Adam Dyer'in ailesine ait geminin Vali Osman Bey tarafından geri alınmasına ve kafilenin İzmir'e gidip oradan gemiyle Kahire'ye gitmesi kararlaştırılır. Tehlikeli bir yolculuktur, nitekim tren yolda Kuvâyi Milliye askerlerinin saldırısına uğrar. Ancak trenin hem zırhlı oluşu hem de paralı askerlerin ağır silahlarla donatılmış olması sonucunda Kuvâyi Milliye askerleri geri püskürtülür. Trenin hasar görmesi ve demiryolunun tahrip olması dolayısıyla kafil yola atlı olarak devam eder. Mola verdikleri bir antik kentin yıkıntılarında Yüzbaşı Ahmet Elçi'nin Vali Osman Bey'e ait olan altınları alıp Roma'ya kaçmayı planladığı anlaşılır. Ahmet Elçi Yunanların ve onların iş birlikçilerinin yenileceği günlerin çok yakın olduğunu hissetmiştir ve kendisini bu kargaşadan sıyrmanın en kârlı yolunun bu kaçış olduğunu düşünmektedir. Daha sonra mola verdikleri bir köy aynı taraftan oldukları halde Yunanlar tarafından topa tutulur. Bu durumu fırsat bilen kızların dadısı Ayla, Yüzbaşı Ahmet Elçi'yi öldürür. Adam Dyer, Yunanlarla anlaşıp ateşkes sağlamaya çalışırken Dadı ile Josh Corey altın ve mücevherleri de yanlarına alarak kaçarlar. Bu sırada aniden ortaya çıkan Kuvayi Milliye uçakları Yunan birliğini yerle bir eder. Bunu fırsat bilen Adam Dyer ve birkaç paralı askerler bir Yunan kamyonuna atlayıp, kaçarak İzmir'e varırlar.

İzmir kargaşa içindedir. Büyük bir kalabalık, işgal kuvvetleriyle birlikte yakılıp yıkılmış şehri terk etmek için birbirlerini ezmektedir. Adam Dyer ve yanındaki diğer paralı askerler kaçmak için bulabildikleri bir gemide Josh Corey ile karşılaşır. Kaçmak için bindikleri gemiye Kuvayi Milliye kuvvetleri baskın yapar. Gemide kanlı bir çatışma başlamıştır. Buna rağmen gemi demir aldığı anda Türk donanmasına ait bir gemi tarafından önleri kesilir ve “Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti adına hepsinin tutuklandığı” kendilerine bildirilir. Hayatta kalan paralı askerler tutuklanarak karargâha götürülürler. Burada Adam Dyer ve Josh Corey (Atatürk olduğu varsayılan ama açıkça belirtilmeyen) Mustafa Kayhan’ın huzuruna çıkarılırlar. Kızların dadısı olarak bilinen Ayla da onun yanındadır. Aslında Ayla’nın Mustafa Kayhan’ın sağ kolu olduğu ve ilk andan itibaren paralı askerlerin attıkları bütün adımlardan karargâhı haberdar ettiği anlaşılır. Bu arada Mustafa Kayhan da paralı askerlerin taşıdığı altınlar veya silahların değil mücevher çantasının gizli bölümüne yerleştirilmiş, dünyada bir eşi daha bulunmayan tarihi bir Kur’an-ı Kerim’in peşindedir. Hz. Osman’dan kalan ve 13 yüzyıldır dini ve politik otoritenin bir sembolü olmuş bu kutsal kitabın yanlış ellere geçmesi halinde İslam dünyasının olumsuz bir biçimde yönlendirilebileceği endişesiyle en baştan beri bu Kur’an-ı ele geçirmeye çalışmıştır. Sonuçta Kur’an-ı Kerim’i alır altın ve silahlarla ilgilenmez. Bu iki Amerikalıdan hoşlanmamasına rağmen onları bağışlar ve bir daha dönmek üzere ülkeden ayrılmalarına izin verir.

Film genel olarak değerlendirildiğinde Türk Kurtuluş Savaşı esnasında ortaya çıkan kaos ortamında yaşanması muhtemel olaylar üzerine kurulu bir macera filmidir. Kurtuluş Savaşı’nın fon olarak kullanıldığı filmde, kurgusal bir olay dizisi içerisinde, kurgusal kişiler üzerinden gerçek olaylarla ilgisi olmayan bir hikâye anlatılmaktadır. Bu bağlamda filmde gerçeğe uygun ya da yakın olarak nitelendirilebilecek en önemli nokta olayların tamamının gerçek zamanda, gerçek bir çevrede geçiyor olması ve filmin sonunda açıkça belirtilmese de

Atatürk olduğu ima edilen Mustafa Kayhan isimli karakterin varlığıdır. Atatürk imasına sahip olan Mustafa Kayhan bu sahnede, karizmatik ve galip bir komutan, bir lider olarak resmedilmiştir. Bu yönüyle gerek sahne boyunca konuşmaları, gerekse tutumu itibariyle ortaya koyduğu otoritenin yanı sıra zeki, adil, dürüst, hoşgörölü ve daha birçok özel niteliğe sahip ideal bir kişilik olarak yansıtılmıştır. Mustafa Kayhan’a atfedilen söz konusu nitelikler bağlamında Atatürk’le ilişkilendirilebilecek tarihsel gerçeklere uygun bir bakış açısının varlığından bahsetmek mümkündür.

Filme yaratılıp yansıtılan mekân ve zaman gerçeğe uygun niteliktedir. Yunan Ordusu’nun 1922 yılında İzmir ve çevresindeki işgali esnasında, Atatürk’ün önderliğinde Milli Kuvvetlerin bir yandan işgalci devletlerin ordularına bir yandan da işgalci devletlerle ittifak halindeki İstanbul Hükümeti’ne karşı başlattığı Milli Mücadele, filmde belirgin şekilde tarihsel gerçeğe uygun olarak yansıtılmaktadır. Bu doğrultuda film hikâyesi kapsamında, gerek diyaloglar aracılığıyla gerekse olayların ilerleyişiyle, -ağırlıklı olarak Yunan Ordusu olmak üzere- işgalci devletlerin orduları, İstanbul Hükümeti/Padişah’a bağlı güçler ve Milli Kuvvetler olarak üç farklı taraftan bahsedilmektedir. Filmin iki önemli karakterinin filmdeki taraflara ve olaylara yönelik değerlendirme ve yaklaşımı birbirinden farklılık göstermekte, farklı bakış açılarını temsil etmektedir. Şöyle ki, Adam Dyer’in olaylara yüklediği anlam ve bu olayların taraflarını tanımlaması, Josh Corey’e nazaran çok daha gerçeğe uygun ve olumludur. Josh Corey’in de temsil ettiği bakış açısına paralel olarak filmde genel anlamda Milli Mücadeleye, “iç savaş” şeklinde bakılıp mücadeleyi gerçekleştiren Kuvayı Milliye güçleri, dönemin batı dünyası ve basınında tanımlandığı biçimde “isyancı, çeteci, asi” gibi sıfatlarla nitelendirilmekteyken, Adam Dyer, farklı bir bakış açısı ve değerlendirmeyi temsil etmektedir. Ona göre, Türk halkı, bütün imkânsızlıklara rağmen idealleri doğrultusunda büyük bir fedakârlıkla bağımsızlık mücadelesi vermektedir. Adam Dyer, bu yaklaşımını yolculuk esnasında Dadı Ayla ile

konusurken *“o zavallı halk gözünü kırpmadan idealleri ve önderleri için ölüme gidebiliyorlar”* diyerek açık bir şekilde ifade etmektedir. Adam Dyer üzerinden, işgalcilere ve onlarla anlaşılan Sultan’a karşı mücadele veren, imkânsızlıklar yüzünden zavallı olarak nitelendirilen Türk halkının bağımsızlık ve özgürlük için ölüme gidebilecek fedakârlık ve kararlılıkla verdiği bu mücadeleye yönelik saygı dolu bir bakış açısı yansıtılmaktadır.

Aynı durum filmin son sekansında Türklerin İzmir’i geri almasından sonra ülkeden kaçmak üzere bir gemiye binen paralı askerler Adam Dyer ve Josh Corey’in kaçırmaya çalıştıkları mücevherlerle ilgili kendi aralarında konuşmaları esnasında da ortaya çıkmaktadır. Adam Dyer, kaçırmaya çalıştıkları hazineyle ilgili olarak *“bizim mücevherlerimiz”* diyen Josh Corey’e *“bizim mücevherlerimiz değil, buna müsaade edemem. Bu fakir halkın mücevherleri, daha doğrusu memleketi için çarpışan halkın... esas onların bunlara ihtiyacı var. Bizim için değil bunlar”* diyerek verilen mücadeleye bakış açısını dikkat çekici bir şekilde ortaya koymaktadır. Adam Dyer’in bu doğrultudaki diyaloglarında Türk halkının içinde bulunduğu durum, verdiği mücadele, gösterdiği fedakârlık, yaşanan olaylar, ortaya çıkan gelişmelerle ilgili ipuçları yer almaktadır. Bu bakış açısı, batı dünyası ve özellikle Avrupa Devletleri’nin Türk Kurtuluş Savaşı’na yönelik yaklaşımından çok farklı ve tezdır. Çünkü Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmı, gerek siyasetçiler, gerek basın kuruluşları ve gerekse bu ikisinin etkisiyle şekillenen toplumsal bakış açısı itibarıyla Türk halkının verdiği mücadeleyi yersiz bir isyan olarak görmüş, hakkaniyetten uzak bir değerlendirmeye karşısında yer almıştır.

Filimde böyle bir amaç güdülmemesine rağmen Türk halkının bağımsızlık mücadelesi ve bu doğrultuda ortaya koyduğu büyük fedakârlık sadece Adam Dyer’in konuşmalarıyla değil, çeşitli durumlar ve görüntüler aracılığıyla da ortaya çıkmaktadır. Kuvayi Milliye güçlerinin tüm imkânsızlıklara rağmen ölümü göze alarak trene saldırı düzenlemesi büyük bir cesaret ve fedakârlık örneği

olarak değerlendirilebilir. Çünkü sayıları ne kadar fazla da olsa yeterli savaş donanımına sahip olmamaları, atlarının ve silahlarının Osman Bey'in ve paralı askerlerin ellerindekilerden çok daha zayıf ve yetersiz olmasına rağmen böyle bir saldırı gerçekleştirmeleri, inanmışlıklarını, kararlılıklarını ve fedakârlıklarını belirgin şekilde göstermektedir. Hiç çekinmeden ölüm pahasına bir saldırı gerçekleştirmişler ancak bu saldırı Ahmet Elçi'nin son derece güçlü silahlara sahip olan adamları tarafından püskürtülmüştür. Filmin bu doğrultudaki diğer sahneleri de dikkate alındığında Türk Milleti'nin Atatürk önderliğinde yetersiz silah, cephane ve teçhizata rağmen birçok cephede aynı anda yedi düvele karşı başlattığı bağımsızlık savaşındaki kararlılığının gerçeğe uygun şekilde yansıdığı söylenebilir. Bu bağlamda tarihi gerçeklerle uyumlu bir başka önemli nokta da Kurtuluş Savaşı'nın yokluk ve imkânsızlıklarla, tamamen Türk Milleti'nin fedakârlığıyla ve milletin bu mücadeleye topyekûn katılımıyla yürütüldüğüdür.

Filmde anlatılan hikâye doğrudan doğruya Milli Mücadele ile ilgili olmadığı için hikâye içerisindeki sadece belirli durumlar, diyaloglar ve görüntüler tarihsel bağlamda değerlendirilecek niteliktedir. Bu yönüyle özellikle konuşmalar aracılığıyla sık sık değinilen ve tarihsel bağlama uygun olan en dikkat çekici nokta, İstanbul Hükümeti ile işgalci devletler arasında informal bir ittifak olduğudur. Günümüzde o dönemi farklı yönleriyle araştıran birçok tarihçi ve araştırmacının görüş birliği ettiği söz konusu ittifak, özellikle paralı asker olarak Anadolu'ya gelip Sultan'a bağlı kuvvetlere katılan ve silah satarak kişisel menfaat elde etmenin peşinde olan iki Amerikalı maceraperest Josh Corey ve Adam Dyer'in konuşmaları aracılığıyla belirgin şekilde ifade edilmektedir. Bu doğrultuda en bariz örnek, Corey ile Dyer'in filmin hemen başlarında yer alan ve bir anlamda dönemin siyasi durumunu özetleyen konuşmalardır. Dyer ile Corey teknede taşıdıkları silahlar üzerine konuşurlarken Corey; silahların parasını Sultan'ın peşin olarak ödeyebildiğini, halkın Mustafa Kayhan'la birlikte rejime karşı da mücadele ettiğini, Sultan'ın arkasında İtilaf Devletlerinin olduğunu bu

yüzden de kaybetme ihtimali bulunmadığını söylemektedir. İşgal devletleriyle ittifak halinde olan Sultan’ın parasını peşin ödeyerek satın aldığı silahlar Mustafa Kayhan önderliğindeki halka karşı kullanılmak üzere alınmaktadır. Dolayısıyla milli güçler tarafından verilen mücadele sadece işgalci devletlere yönelik değil aynı zamanda İstanbul Hükümeti ve Sultan’a karşı da verilmektedir. Tarihsel gerçekler bağlamında değerlendirildiğinde İstanbul Hükümeti’nin, Atatürk’ü ve Kuvayı Milliye’yi engellemek adına doğrudan silahlı çatışma söz konusu olmasa da birçok yola başvurduğu, bu doğrultuda sert önlemler aldığı ancak başarılı olamadığı tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Fimsel olaylar çerçevesinde de Sultan’ın, topyekûn mücadele veren halkı ve mücadele önderi Mustafa Kayhan’ı durdurabilmek adına birçok adım attığı yansıtılmaktadır. Dyer, Corey ve diğer paralı askerlerin Padişah’ın güvenilir kullarından ve Bölge Valisi Osman Bey’in başyaverlerinden Yüzbaşı Ahmet Elçi ile tanıştıkları sahnede sıklıkla ayaklarından ve kollarından asılmış olan köylüler görülür. Ahmet Elçi’nin konuşmalarından, bu köylülerin, Sultan’a rağmen Mustafa Kayhan’la birlikte mücadeleye kalkışıp itaatsizlik edenlerden oldukları için cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır.

Filmde, Sultan’ın işgalci devletlerle ittifakının diyaloglar üzerinden yansıtıldığı dikkat çekici örneklerden biri de, Anadolu’nun her yerinde yaşanan fakirlik ve yokluğa rağmen, halkı ve ülkeyi umursamadan kendine biat etmiş elitlerle son derce lüks içinde yaşayan, eğlenceler düzenleyen Bölge Valisi’nin konağındaki konuşmalarda ortaya çıkmaktadır. Vali Osman Bey, Amerikalı paralı askerlerle trene eşlik etmeleri için anlaşma yaparken “*şu sıralarda Mustafa Kayhan’ın ordusu, müttefikimiz olan Yunan Ordusu’nu Afyon’dan püskürttü*” diyerek İstanbul Hükümeti’nin Yunanlılarla ittifak halinde olduğunu bizzat ifade etmektedir. Söz konusu ittifak durumu, verilen bu örneklerin yanı sıra filmdeki farklı sahnelerde çeşitli biçimlerde biraz da abartılarak sıklıkla vurgulanmaktadır. Sultan’ın ittifak yoluyla sorunları çözme gayreti içinde olduğu(!) ve her şeyin

düzelip yoluna girme ihtimali söz konusuysen(!), Mustafa Kayhan ve beraberinde mücadele veren güçlerin başlattıkları isyanla(!) tüm halkı zorlu bir maceraya sürükledikleri fikrini yaratmak adına ittifak durumunun sıklıkla dile getirildiğini söylemek mümkündür.

Filmde Efes, Kapadokya, İzmir, İstanbul gibi Türkiye'nin tarihi ve doğal güzelliklerini gösterecek nitelikte seçilmiş mekânlarda çekilen görüntülerle dönemin savaş, yoksulluk, imkânsızlık, kaos ve benzeri ortamlarını yansıtan bir sanat yönetimi söz konusudur. Ayrıca genel anlamda yeterince araştırma yapılmadan tamamen oryantalist bir bakış açısıyla hazırlanmış dekor ve kostümler kullanılmıştır. Örneğin Vali Osman Bey'in konağındaki eğlence sahnelerinde kullanılan bütün kostümler, Osman Bey'in kızlarının giysileri, düğün yapılan köydeki köylülerin kıyafetleri vb. tamamen oryantalist bir bakış açısının ürünü olarak dönemi ve coğrafyayı yansıtmayacak niteliktedir. Bütün bunlar topyekûn dikkate alındığında, tarihsel bir bakış açısıyla dönemi yansıtmaya adına yeterli düzeyde ve nitelikte olmadıkları belirgin şekilde görülmektedir. Bu bağlamda görsel olarak dönemin şartlarını yansıtmaya en yakın unsurların, Anadolu halkına ve Kuvayi Milliye askerlerine ait görüntüler olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar da oryantalist bir yaklaşımın ürünü olsa da halkın kıyafetleri ve yaşam biçimi yaşanan fakirliği ve içinde bulunulan imkânsızlıkları yansıtırken, ara ara görünen Kuvayi Milliye güçleri düzenli bir ordu görüntüsünden uzak, gönüllülerden oluşan askeri bir güç izlenimi vermektedir.

Film aslında, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında dönemin Osmanlı Padişahı için çalışan bir paralı asker ve silah satıcısı olan Corey ile öncelikle ailesine ait olan ve Osmanlı Hükümeti'nin el koyduğu gemiyi kurtarmanın peşinde olan Dyer'in macerasından ibarettir. Bu doğrultuda karşılıklı atışmalar, imalı sözler, espriler ve mizah içeren sahnelerle Amerikan aksiyon filmlerinin klasik yapısına sahiptir. Anadolu'da yaşanan kaos ortamı filmin fonunu oluşturmaktadır. Öyle ki, filmde

Kurtuluş Savaşı’ndan ziyade hemen hemen tüm oyun kişileri üzerinden yansıtılan kişisel çıkarlara yönelik hikâyeler ön planda tutulmuştur. Josh Corey, Adam Dyer ve Vali Osman Bey’in dışında Yüzbaşı Ahmet Elçi de kişisel menfaatlerinin peşindedir. Mola verdikleri antik kentin yıkıntılarında Yüzbaşı Ahmet Elçi’nin Vali Osman Bey’e ait olan altınları alıp Roma’ya kaçmayı planladığı anlaşılır. Başlarda Mustafa Kayhan’ın verdiği mücadeleye bir macera olarak bakan Ahmet Elçi ilerleyen süreçte Yunanların ve onların iş birlikçilerinin yenileceği günlerin çok yakın olduğunu hissetmiştir ve kendisini bu kargaşadan sıyrmanın en kârlı yolunun bu kaçış olduğunu düşünmektedir.

Kurtuluş Savaşı’nda elde edilen zaferin bir göstergesi olarak Yunanlıların İzmir’de yaşadığı büyük hezimet ve verilen mücadelenin başarılı sonucunu yansıtan son sekans, filmde anlatılan olayların tarihsel bağlamında ele alındığı en dikkat çekici kısımdır. Yalnızca kazanılan zafer noktasında değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, Atatürk’ün zeki, başarılı ve karizmatik bir lider olarak bu süreçteki etkinliği de belirgin şekilde yansıtılmaktadır. Ayrıca Amerikalı iki maceraperestin Atatürk olduğu ima edilen Mustafa Kayhan’la görüştükleri sahnede, Mustafa Kayhan’ın silahlar, hazine ve altınları umursamayıp Hz. Osman’ın Kuran-ı Kerim’inin önemi üzerinde durması, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin manevi temelleri ve Atatürk’ün bu doğrultudaki yaklaşımı açısından son derece dikkat çekicidir. Tarihsel gerçekler doğrultusunda değerlendirildiğinde filmin tarihsel bağlama en uygun bakış açısının bu sahnede ortaya koyulduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak filmde, Türk Kurtuluş Savaşı’nın arka planında yaşanan toplumsal ve siyasal dinamiklere yer verilmemiş, olaylar daha çok Amerikan karakterlerinin gözünden ve batılı kaynakların dönem ve olaylara yaklaşımı üzerinden aktarılmıştır. Bu da, tarihsel olayları uluslararası bir izleyiciye sunarken, anlatının Amerikalı izleyicilere hitap edecek şekilde şekillendirilmesine neden olmuştur.

Ayrıca, savaşın gerçekçi bir tasvirinden ziyade, Amerikalı iki karakterin odakta yer aldığı kahramanlık ve aksiyon unsurlarının ön planda tutulduğu bir anlatım tercih edilmiştir.

SONUÇ

Türk Milleti'nin Kurtuluş Savaşı'nda ortaya koyduğu mücadele, dünya tarihinde benzeri nadir görülen bir kahramanlık hikâyesidir. Kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla bütün bir milletin bütün imkânsızlıklara rağmen fedakârlık, azim ve kararlılıkla sergilediği bu büyük mücadele, gerek süreç gerekse sonuç itibarıyla birçok millete örnek olmuştur. Ortaya koyulan bu destansı mücadele, birçok filme konu olmuş, Kurtuluş Savaşı'nı ele alan çok sayıda film çekilmiştir. Söz konusu mücadelenin yarattığı tarihi atmosfer, yabancı film insanlarının da esin kaynağı olarak ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda İngiliz yönetmen Peter Collinson, 1970 yılında, Türk Kurtuluş Savaşı'nı konu alan ve Charles Bronson, Tony Curtis, Michele Mercier gibi dünya çapında tanınan oyuncuların rol aldığı, Hollywood yapımı "You Can't Win 'Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler)" isimli bir film çekmiştir. Film, yabancı bir yönetmenin Kurtuluş Savaşı'nı, Kuvayı milliyeye güçlerini, Atatürk'ü ve Türk Milleti'nin verdiği bağımsızlık mücadelesini yabancı bir sinema insanının bakış açısıyla yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, You Can't Win 'Em All filminin Türk Kurtuluş Savaşı'nı nasıl ele aldığı incelenerek, yapımın Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan olayları ve dönemin atmosferini yansıtmaya biçimi ele alınmıştır. Film, Hollywood yapımı olması ve yabancı bir yönetmen tarafından çekilmesi nedeniyle, Kurtuluş Savaşı'nı uluslararası bir perspektiften değerlendirme adına özel bir örnektir. Tarihsel film analizi modeliyle yapılan değerlendirme, filmin tarihi olayları dramatik unsurlar ve aksiyon odaklı bir anlatım ile şekillendirdiğini, bu süreçte ise oryantalist bir bakış açısının etkisiyle bazı tarihsel gerçekliklerden uzaklaştırıldığını ortaya çıkarmıştır.

Filmin karakterleri, dönemin politik dengelerini ve savaşın etkilerini yansıtmakla birlikte, ağırlıklı olarak Hollywood anlatı yapısına uygun bireysel kahramanlık temasının öne çıkarıldığı bir anlayışla dizayn edilmiştir. Bu durum, Kurtuluş Savaşı’nın kolektif mücadelesini tam anlamıyla yansıtmak yerine, daha çok iki maceraperestin Anadolu’da yaşanan savaş ortamındaki serüveninin macera filmi unsurlarına ağırlık veren bir yaklaşımla anlatılmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak, You Can’t Win ‘Em All, Kurtuluş Savaşı’nı uluslararası sinema izleyicisine taşıyan nadir yabancı yapımlardan biri olarak dikkat çekmekte, ancak tarihsel olayları daha çok bir eğlence unsuru çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle, film dönemi yansıtan ve dönemin olaylarına ışık tutan belge nitelikli tarihsel anlatı olmaktan ziyade, dönem atmosferinden esinlenen ve dönemi arka plan fonu niteliğinde kullanan bir kurgu olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla You Can’t Win ‘Em All (Her Zaman Kazanamazsın/Paralı Askerler) isimli filmin doğrudan Türk Kurtuluş Savaşı’nı ele alan bir film olduğunu ve film hikâyesinin bu doğrultuda oluşturulduğunu söylemek mümkün değildir. Kurtuluş Savaşı’nı fon olarak kullanan ve bu vesileyle Kurtuluş Savaşı’na dair bir takım olaylara yer veren, kendine has bir hikâyeye sahip sıradan bir macera filmi nitelendirmesi, film adına çok daha doğru bir nitelemedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Feyzioğlu, Turhan. (1986). “Millî Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletlerarası Etkisi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 3, Sayı 7, ss. 13-48.
- Karadoğan, Ali. Öztürk, Semire Ruken. (2022). *Türkiye’de Sinema Sansürünün Tarihi 1932-1988 Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karagülmez, Müjdat (2019). “Macarların Gözüyle Milli Mücadele ve Türk İmajı”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, ss. 493-518.
- Kırışman, Mustafa (2014). “Büyük Taarruz’dan İzmir’in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Cilt II, ss.1099-1112, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Okur, Mehmet. (2024). “Büyük Taarruz Sürecinde ABD Basınında Yunan Propagandası ve Türk Zaferine Bakış”, *XIX Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı* VII. Cilt, ss. 83-114, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öğreten, Ceyhun. (2022). “Amerikan Basınında Türk Millî Mücadelesi: 19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 18, Sayı 35/Bahar, ss. 165-204.
- Şimşek Şişmanoğlu, Şehnaz. (2012). “Cibali’nin Yasaklanmış Hollywood Filmi”. *Panorama Khas* (Yaz sayısı), ss. 4-7.

Vlašić, Anđelko. (2017). “Hırvatistan Kaynaklarına Göre Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt 33, Sayı 96, ss. 47-68.

Yağcı Aksel, Sevgi Can. (2018). “Macar Basınında Türkiye: Küçük Asya’nın Büyük Direnişi (1920-1923)”, Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi, 5(2), ss. 53-84.

Gazeteler:

Daily Mail, 15 Ekim 1919

Daily Mail, 14 Haziran 1920

Daily Mail, 20 Temmuz 1920

Daily Mail, 02 Eylül 1922

Daily Mail, 15 Eylül 1922

New York Times, 01 Mart 1920

New York Times, 15 Mart 1920

New York Times, 13 Mayıs 1920

New York Times, 03 Temmuz 1920

New York Times, 07 Temmuz 1920

New York Times, 08 Eylül 1920

New York Times, 10 Temmuz 1921

New York Times, 01 Şubat 1922

New York Times, 15 Temmuz 1922

The Washington Times 11 Temmuz 1919

EXTENDED ABSTRACT

(A FOREIGN DIRECTOR'S FILM ON THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE)

Introduction

The perspectives and evaluations of foreign states, politicians, journalists, intellectuals, and societies regarding the struggle of the Turkish people under the leadership of Atatürk during the years of the Turkish War of Independence were naturally shaped by personal or national interests. However, this situation changed following the end of the war and the remarkable victory achieved by the Turkish Nation despite overwhelming adversities. The significance and implications of this struggle were not only recognized by the Turkish Nation but also understood more clearly by all of humanity, particularly by nations under colonial rule and oppression. In this context, more distinct and positive assessments emerged over time regarding both the Turkish National Struggle and the role of Atatürk in this historical process.

The struggle undertaken by the Turkish Nation during the War of Independence constitutes a rare heroic narrative in world history. This extraordinary effort, carried out by the entire nation—men and women, young and old—with immense sacrifice, determination, and perseverance despite severe limitations, has served as an inspiration for many nations both in terms of its process and outcome. The Turkish National Struggle has also captured the interest of foreign artists and filmmakers. Notably, the British director and producer Peter Collinson directed a Hollywood film in 1970 titled *You Can't Win 'Em All*, which focused on the Turkish War of Independence and featured world-renowned actors. The film is particularly significant as it reflects the War of Independence, the Kuvayi Milliye forces, Atatürk, and the Turkish Nation's struggle for sovereignty from the perspective of a foreign filmmaker.

Method and Purpose

This study aims to analyze how the 1970 film *You Can't Win 'Em All* represents the Turkish War of Independence. Employing a qualitative research approach based on the general screening model, the study conducts a historical film analysis of Peter Collinson's production. The research seeks to examine how the Turkish War of Independence has been portrayed through the cinematic lens of a foreign director. In addition to assessing the film's cinematographic quality, this study investigates the extent to which the film presents a historical perspective on the events and figures of the period. Furthermore, it explores

whether the film successfully contextualizes the Turkish War of Independence within its historical framework.

Findings

Produced in Hollywood and directed by Peter Collinson, the film follows the story of two American mercenaries who arrive in Turkey and unexpectedly find themselves entangled in the Turkish War of Independence. Rather than providing a strictly historical account, the film employs a dramatic narrative that prioritizes action and adventure elements. This study conducts a detailed analysis of the characters, plot, and historical context portrayed in the film.

When examined holistically, the film presents itself as an adventure movie set against the backdrop of the chaotic environment that emerged during the Turkish War of Independence. The narrative does not directly recount actual historical events but rather constructs a fictional story with fictional characters in a hypothetical series of events. The most historically significant aspect of the film is that it takes place in a real temporal and geographical setting. Additionally, a character named Mustafa Kayhan appears toward the end of the film, implicitly representing Atatürk, although his identity is not explicitly stated. In this final scene, Mustafa Kayhan is portrayed as a charismatic and victorious commander and leader. His depiction aligns with Atatürk’s known characteristics—intelligence, fairness, honesty, tolerance, and strong leadership—all of which are conveyed through both his dialogue and demeanor in the scene. In this respect, the portrayal of Mustafa Kayhan reflects a perspective that is largely consistent with historical realities and can be associated with Atatürk.

The film’s fidelity to historical accuracy is evaluated through the lens of the relationship between history and cinema. As a product of Hollywood cinema, the film reconstructs the historical atmosphere within the framework of an adventure film rather than adhering strictly to historical narration. While the Turkish War of Independence serves as a backdrop, the film’s primary focus is on individual heroism rather than the collective struggle of the Turkish people. This approach is influenced both by the historical realities of the period and by Hollywood’s conventional narrative techniques, which often prioritize personal heroism over broader socio-political movements.

Additionally, the film does not delve into the social and political dynamics underlying the Turkish War of Independence. Instead, events are predominantly portrayed from the perspective of the two American protagonists, adhering to a Western-centric approach to history. This stylistic choice aligns with the

tendency of Hollywood cinema to frame historical events in a manner that appeals to American audiences while simultaneously providing an international perspective. Consequently, rather than offering a realistic depiction of the war, the film constructs a narrative that prioritizes action, adventure, and heroism through the lens of its American characters.

Conclusion and Discussion

In conclusion, while *You Can't Win 'Em All* is one of the few international productions that presents the Turkish War of Independence to a global audience, it does so primarily within the framework of an adventure film rather than a historically accurate account. The film is not a documentary or a direct historical narrative that aims to shed light on the events of the period. Instead, it utilizes the War of Independence as a backdrop for an independent fictional story. Therefore, it would be more accurate to classify as a conventional adventure film that integrates elements of the War of Independence into its setting rather than as a film that genuinely depicts the historical realities of the war.

Ultimately, the film reflects Hollywood's approach to historical narratives, where entertainment value often takes precedence over historical accuracy. While the film acknowledges the existence of Atatürk and highlights certain aspects of the Turkish struggle, it does not comprehensively address the broader social and political dimensions of the War of Independence. Consequently, *You Can't Win 'Em All* remains an example of how historical periods can be utilized as cinematic backdrops rather than being presented with full historical authenticity.

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE OECD ÜLKELERİNİN SAĞLIK SİSTEMLERİ PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Merve KOVANCİ* Şeyma YOL Meryem Mine KARACA*****

İsmail ŞİMŞİR****

Öz

Sağlık sistemleri, toplumdaki bireylerin sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için sunulan hizmetlerin bir araya getirildiği yapılardır. Temel amaçları, toplum sağlığını geliştirmek, sağlık hizmetlerine erişimi sağlamak ve finansal risklere karşı koruma sağlamaktır. Ancak dünya genelinde sağlık harcamalarının arttığı gözlemlense de sağlık sistemlerine tahsis edilen kaynaklardaki artışın sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu sınırlı artış sağlık sektöründeki kaynakların verimli ve etkili kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ise sağlık sistem performansı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu türden çalışmalar

* Mühendis. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü, merve.kovanci@tuseb.gov.tr, İstanbul/Türkiye.

** Ar-Ge Uzmanı. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü, seyma.yol@tuseb.gov.tr, İstanbul/Türkiye.

*** Mühendis. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü, merymmene.karaca@tuseb.gov.tr, İstanbul/Türkiye.

**** Doç. Dr., Araştırmacı. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ismail.simsir@tuseb.gov.tr, İstanbul/ Türkiye.

kaynakların doğru şekilde dağıtılmasına rehberlik edebilir. Öte yandan benzer sosyodemografik özelliklere sahip ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye'nin durumunu ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle de bu çalışma kapsamında benzer gelişmişlik düzeyine ve politik hedeflere sahip OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin verimliliği Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ölçülmüş ve Türkiye'nin diğer OECD ülkeleri ile etkinlik düzeyleri karşılaştırmalı olarak Microsoft Excel programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ise Türkiye başta olmak üzere sosyoekonomik düzeyi görece daha düşük bazı ülkelerin sağlık sistemlerinin çok daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının politika yapıcılar ve sektör paydaşları için kaynakların doğru kullanımına ilişkin kanıta dayalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkililik, verimlilik, performans, OECD, veri zarflama analizi.

COMPARISON OF THE HEALTH SYSTEM PERFORMANCES OF OECD COUNTRIES WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

Abstract

Health systems are structures that bring together the services provided to meet the health needs of individuals in society. Their main objectives are to improve public health, ensure access to health services and protect against financial risks. However, although it is observed that health expenditures are increasing worldwide, the increase in resources allocated to health systems remains limited. This limited increase necessitates the efficient and effective use of resources in the health sector. At this point, health system performance studies are needed. Such studies can guide the correct allocation of resources. On the other hand, it is of great importance to reveal Turkey's situation when compared to countries with similar sociodemographic characteristics. Therefore, within the scope of this study, the efficiency of the health systems of OECD countries with similar levels of development and policy objectives was measured by Data Envelopment Analysis (DEA) and Turkey's efficiency levels were analyzed comparatively with other OECD countries by using Microsoft Excel software. As a result of the analysis, it was found that the health systems of some countries with relatively lower socioeconomic levels, especially Turkey, are much more efficient. The results of the study are expected to provide evidence-based

information on the proper use of resources for policy makers and sector stakeholders.

Keywords: *Effectiveness, efficiency, performance, OECD, data envelopment analysis.*

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlığı, “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali” olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, [WHO], 1948). Bu tanım göz önüne alındığında sağlık sistemleri hastalıkları önlemek, sağlıklı uygulamaları teşvik etmek ve kaliteli bakıma erişim sağlamak gibi yollarla bireyleri ve toplumları sağlıklı tutmayı amaçlamaktadır (WHO, 2010). Ancak nüfus ve beklentiler arttıkça sağlık hizmetleri daha karmaşık hale gelmekte ve sağlık sistemleri bu türden hedefleri karşılamak için daha fazla kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Artan harcamalara ve kaynaklara rağmen sağlık hizmeti sunumundaki birçok zorluk ise henüz çözülebilmemiş değildir (Anderson, Hussey ve Petrosyan, 2019: 92; WHO, 2007: 5-9). Bu nedenle sağlığa ayrılan kaynakların daha etkili ve verimli kullanılmasını sağlamak gerekmektedir. Bunu yaparken değişimleri sürekli olarak ölçmek ve karşılaştırmalar yapmak önemlidir (Yang, 2017: 365-366). Bu noktada etkililik analizleri, en başarılı uygulamaları ve verimliliği etkileyen faktörleri belirlerken sağlık yöneticileri ve politika yapımcılar için karar vermeyi de çok daha kolay hale getirmektedir (Jacobs, Smith ve Street, 2006; Murray ve Frenk, 2000: 727-728).

Sağlık sistem verimliliğinin/etkililiğinin ölçümüne yönelik çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden en sık kullanılanlardan biri Stokastik Sınır Analizi (SSA)’dır (Lampe ve Hilgers, 2015; Mbau ve diğerleri, 2023: 211). SSA, verileri temel alarak maksimum üretimi tahmin etmeye çalışmaktadır (Ondrich ve Ruggiero, 2001). Ancak SSA yöntemi yalnızca tek bir çıktı ile yapılabilmektedir. Bu durum

araştırmacıları sağlık sistemi verimliliğini tek bir değişken üzerinden açıklamaya zorlamaktadır. Bu nedenle SSA görece daha zor ve sınırlı bir analiz tekniğidir (Canadian Institute for Health Information, 2012: 55-56; Mortimer ve Peacock, 2017: 1-2).

Sağlık sistem verimliliğinin değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer yöntem ise Veri Zarflama Analizi (VZA)'dır. VZA birden fazla girdiye ve çıktıya sahip homojen karar verme birimlerinin (KVB) görelî etkinliğini değerlendirmek için kullanılan doğrusal bir programlama tekniğidir (Cooper, Seiford ve Zhu, 2004: 1-2). VZA, ilk olarak Farrell (1957) tarafından önerilmiştir. 1970'ler ile 1980'lerde geliştirilmesinden (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978, 1981; Banker vd. ,1984) bu yana yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Hollingsworth (2003 ve 2008), VZA'nın sağlık sektöründeki uygulamalarını ele alarak bu alanda temel bir araç olduğunu ortaya koymuş ve parametrik yaklaşımların da giderek arttığını öne sürerek derleme çalışmasına SFA gibi yöntemleri de dahil etmiştir. Liu ve arkadaşları (2013), VZA'nın tarihsel gelişimini ve birçok alandaki çok yönlü uygulamalarını incelemiştir. Cantor ve Poh (2017), VZA'nın sağlık hizmetlerinde verimlilik değerlendirmelerinde kullanıldığını ancak istatistiksel yöntemlerle entegrasyonun önemini vurgulamakta ve bu yöntemin kapasite ile faaliyet odaklı analizlerdeki merkezi rolüne dikkat çekmektedir. Mardani ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan çalışmada VZA'nın enerji verimliliği analizlerinde etkili bir değerlendirme aracı olduğu gösterilmiştir. Zakowska ve Godycki-Cwirko (2020), birinci basamak sağlık hizmetlerinde VZA kullanımını ele alan bu sistematik incelemede, sağlık ekonomisinde VZA'nın potansiyelini vurgulamakta ve birinci basamak sağlık sektöründe girdi-çıkıtı modellerinin standartlaştırılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Rostamzadeh ve arkadaşları (2021) ise organizasyonların performanslarını artırmak için kıyaslama yönteminin nasıl kullanıldığını incelemiştir. Özellikle VZA'nın kıyaslama sürecindeki rolü ele alınmış ve ulaşım, hizmet sektörü, ürün planlama, otelcilik, eğitim gibi alanlarda kullanıldığı görülmüştür. Çalışmada VZA'nın özellikle veri eksikliği veya

elde edilmesi zor olan durumlarda etkili bir yöntem olduğunu vurgulanmıştır. Bu çalışmalar, VZA'nın sağlık hizmetlerinden enerji verimliliğine kadar geniş bir uygulama alanında etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun temel nedeninin ise VZA'nın birden fazla girdi ve çıktıyı aynı anda dikkate alması ve sağlık sistemlerinin değerlendirmesine olanak tanımasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Worthington, 2004). VZA, ayrıca görece daha esnek bir yapıya sahiptir ve çeşitli veri setleriyle çalışabilme olanağı tanımaktadır (Bogetoft ve Otto, 2011: 21). Bu açıdan ele alındığında, VZA diğer etkinlik değerlendirme yöntemlerine kıyasla daha avantajlıdır (Kohl, Schoenfelder, Fügner ve Brunner, 2019).

Literatür incelendiğinde VZA yönteminin sağlık sistem etkinliği ile ilgili çalışmalarda daha sık kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Kaya Samut ve Cafrı (2016) yaptıkları bir çalışmada OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) üyesi ülkelerin 2000-2010 yılları arası sağlık sistem etkinliklerini, VZA ile değerlendirmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında yatak, hekim ve hemşire sayıları ile manyetik rezonans ve bilgisayarlı tomografi cihazı sayılarını girdi olarak dikkate alırken taburcu edilen birey oranı ile yenidoğan hayatta kalma oranını çıktı değişkeni olarak dikkate almışlardır. Benzer şekilde Çetin ve Bahçe de (2016) VZA ile 34 OECD ülkesinin sağlık sistem performansını değerlendirmiştir. Yazarlar, çalışmalarında sağlık insan gücü ile hastane yatağı sayılarını girdi değişkeni olarak kullanırken doğumda beklenen yaşam süresi (DBYS) ile bebek ölüm hızını (BÖH) çıktı değişkeni olarak ele almışlardır. Literatürde çok sayıda benzer çalışma olduğu görülmektedir. Örneğin Retzlaff-Roberts ve arkadaşları (2004), 27 OECD ülkesini kapsayan sağlık sistemleri karşılaştırmasında girdiler olarak yatak, doktor sayısı, MR ünitesi ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranını; çıktılar olarak ise yenidoğan ölüm oranı ve doğumda beklenen yaşam süresini çalışmalarına dahil etmişlerdir. Kocaman ve arkadaşları (2012), 34 OECD ülkesinin 2009 yılı verileriyle

gerçekleştirdikleri çalışmada girdiler olarak kişi başına düşen doktor, yatak ve sağlık harcamasını; çıktılar olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve beş yaş altı ölüm oranını değerlendirmiştir. Hadad ve arkadaşları (2013), iki farklı model kullanarak OECD ülkelerini analiz etmiş; Model I’de sağlık sisteminin kontrolündeki girdiler olarak hekim yoğunluğu, yatak yoğunluğu ve kişi başına sağlık harcamasını; Model II’de ise GSYİH ve sebze-meyve tüketimini ele almıştır. Her iki modelde de çıktı değişkenleri olarak doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek hayatta kalma oranı kullanılmıştır. Pilyavskyy ve Kopecká (2018), 2008-2015 yıllarına ait OECD verileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada girdiler olarak kişi başına sağlık harcaması, sağlık ve sosyal istihdam yoğunluğu ile hastane sayısını; çıktılar olarak ise bir modelde doğumda beklenen yaşam süresini, diğer modelde toplam ölümler ve bebek ölüm oranlarını değerlendirmiştir. Özçelik ve Yiğit (2021), 2017 yılına ait OECD verileriyle gerçekleştirdikleri VZA analizinde girdiler olarak doktor, hemşire, 1000 kişiye düşen yatak sayısı ve sağlık harcamalarını; çıktılar olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve yenidoğan ölüm oranını kullanmıştır. Değirmenci (2021), 2018 yılı OECD verileriyle yaptığı çalışmada girdiler olarak kişi başına düşen doktor, yatak ve sağlık harcamasını; çıktılar olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek hayatta kalma oranını değerlendirmiştir. Son olarak Yüksel (2021), OECD ülkeleri üzerinde gerçekleştirdiği VZA analizinde girdiler olarak doktor, hemşire, yatak sayısı ve sağlık harcamalarını; çıktılar olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve yenidoğan hayatta kalma oranını incelemiştir. Bu çalışmaların girdi ve çıktı değişkenleri büyük ölçüde benzerlik göstermektedir ve birçoğunda da Türkiye ve Meksika gibi sosyoekonomik düzeyi görece daha düşük ülkeler daha verimli çıkmaktadır. Ancak ülke sağlık sistemlerinin teknik etkinlik düzeylerinin ele alındığı bu çalışmalarda daha çok anne ya da bebek ölümleri ile doğumda beklenen yaşam süreleri dikkate alınmaktadır. Sağlık yönetimi ve sağlık hizmetlerine yönelik değerlendirmelerde hasta memnuniyeti, sağlık sistemlerinin önemli çıktılarından biri olup kaynakların etkin kullanımı ve karar verme süreçlerinde önemli bir kanıt olarak ele alınırken

hizmet sunumu ve organizasyonu hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Güven, 2021; Akçakanat ve Çarıkçı, 2019). Bu nedenle verimlilik analizlerinde sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranlarının da bir çıktı değişkeni olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada BÖH ve DBYS'nin yanı sıra ülkelerin sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranları da dikkate alınarak teknik etkinlik düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır

2. YÖNTEM

Araştırma 2022 ve ona en yakın yıl verileri ile 37 OECD ülkesi kapsamında yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, OECD tarafından 2022 yılında yayınlanan Sağlık İstatistikleri yıllığından elde edilmiştir. Eksik verisi bulunan Kosta Rika analiz dışı bırakılmıştır. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

Araştırma sorusu 1: OECD ülkelerinin sağlık sistemleri ne ölçüde verimlidir?

Araştırma sorusu 2: OECD ülkelerinde teknik açıdan hangi ülkeler daha etkilidir?

Çalışmanın amacına ulaşmak ve araştırma sorularını cevaplayabilmek için sağlık sistemleri performans ölçümlerinde sıklıkla başvurulana (Boğa ve Kayahan, 2021: 944-955; Durur, Günaltay ve Işıkçelik 2022: 165-182; Şahinbaş, Konca ve Yetim, 2019) parametrik olmayan VZA tekniğinden yararlanılmıştır (Demir ve Bakırcı, 2014: 111-113). VZA tekniğinde temel olarak iki farklı model kullanılmaktadır. Bunlardan ilki Charnes, Cooper ve Rhodes (1981) tarafından geliştirilen, girdideki herhangi bir değişikliğin çıktıda da benzer oranda bir değişiklik ile sonuçlandığı sabit etki modeli (CCR); ikincisi Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilen girdideki bir artışın çıktıda artış ya da bir azalmaya neden olduğu değişken etki modelidir (BCC). Çalışmada ise girdilere kıyasla çıktılar üzerinde değişiklik yapmanın daha zor olmasından dolayı ölçüğe göre değişken getiri varsayımına dayanan girdi yönelimli BCC modeli kullanılmıştır. Girdi yönelimli BCC modeli belirli bir çıktı

bileşimini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla, kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini belirler.

KVB'lerin mevcut kaynakları ne ölçüde etkin kullanacağını belirlediği VZA yönteminde ortalama değerlerden ziyade sınır değerlere yönelik bir ölçüm yapılır. Yöntemde en az girdi ile en çok çıktı bileşimi üreten KVB etkin olarak belirlenip referans olarak kabul edilmekte; etkin olmayan birimlerin etkinliği ise bu referans değerine göre radyal olarak ölçülmektedir. KVB'lerin referans değere uzaklıkları oransal olarak ölçülerek etkinlik düzeyleri belirlenmektedir. (Cook ve Seiford, 2009: 7). Bu modelde verimlilik/etkinlik, toplam ağırlıklandırılmış çıktıların, toplam ağırlıklandırılmış girdilere oranlanması ile hesaplanmaktadır. Bu yöntemin en önemli avantajlarından biri ise tüm karar noktaları için en etkin ve en az etkin skorları ortaya koyması ve etkin olmadığı belirlenen birimler için hangi alanlarda/girdilerde iyileştirme yapabileceğini belirtmesidir. Analiz sonucunda 1 skoruna sahip KVB'ler verimli/etkin kabul edilirken, 1'den küçük skora sahip olan birimler ise verimsiz olarak tanımlanmaktadır (Mehrtak, Yusefzadeh ve Jaafaripooyan, 2014: 109).

Bu çalışmada girdi değişkenleri toplam yatak sayısı (YS), toplam hekim sayısı (HS), toplam hemşire sayısı (HES), sağlık harcamaları (SH) olarak belirlenmişken doğumda beklenen yaşam süresi (DBYS), bebek ölüm hızı (BÖH) ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı (SHMO) çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır. Ancak analizler öncesinde BÖH değerlerinin çarpmaya göre tersi alınarak, analizlerde bu değerler kullanılmıştır. Sağlık sistem performans değerlendirmelerinde çıktı değişkenlerinin doğrudan kontrol edilememesi nedeniyle model olarak girdi odaklı değişken etki modeli (BCC) tercih edilmiştir (İlgün ve Konca, 2019). Ayrıca etkin olduğu tespit edilen ülkeler arasındaki etkinlik farkını ortaya koyabilmek için söz konusu ülkelerin süper etkinlik skorları da analiz

edilmiştir. Araştırmada girdi ve çıktı değişkenlerinin analizi Microsoft Excel programı ile gerçekleştirilmiştir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada OECD ülkelerinin sağlık sistem performans değerleri analiz edilmiş, etkinliği düşük ve yüksek olan ülkeler tespit edilmiştir. Araştırmada performans analizinde kullanılan girdi ve çıktı değerlerine ilişkin detaylar Tablo 1’de gösterilmiştir. Her girdi ve çıktı değerlerine ilişkin minimum, maksimum, standart sapma, ortalama gibi tanımlayıcı değerler tablonun altında yer almaktadır. Buna göre, OECD ülkelerinde 1000 kişiye düşen yatak sayısı ortalama 4,42 iken 1000 kişiye düşen hekim sayısı 3,71, hemşire sayısı 9,12 ve sağlık harcaması miktarı 0,10 ABD dolarıdır (gayri safi yurt içi hasıla yüzdesi). Öte yandan OECD ülkelerinde doğumda beklenen yaşam süresi 80,36 yıl iken bebek ölüm hızı binde 0,33 sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı ortalama %67,68’dir.

Tablo 1. Girdi Matrisi

Ülkeler	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
Avustralya	3,8	3,9	12,26	0,11	83,2	3,2	71
Belçika	5,5	3,2	11,07	0,11	81,9	3,3	90
Kanada	2,6	2,8	10,06	0,12	81,7	4,5	56
Şili	2,0	2,9	3,74	0,09	81,0	5,6	48
Kolombiya	1,7	2,5	1,61	0,09	76,8	16,5	41
Çek Cumhuriyeti	6,5	4,1	8,66	0,09	77,4	2,3	77
Danimarka	2,5	4,3	10,13	0,11	81,4	3,2	81
Estonya	4,5	3,5	6,38	0,08	76,9	1,4	66
Finlandiya	2,8	3,5	13,57	0,10	82,0	1,8	70
Fransa	5,7	3,2	11,31	0,12	82,5	3,6	74

Almanya	7,8	4,5	12,06	0,13	80,9	3,1	79
Yunanistan	4,2	6,2	3,38	0,10	80,3	3,2	44
Macaristan	6,8	3,3	6,59	0,07	74,5	3,4	44
İzlanda	2,8	4,4	15,10	0,10	83,2	2,9	68
İrlanda	2,9	4,1	14,69	0,07	82,6	3,0	68
İtalya	3,2	4,1	6,26	0,10	82,9	2,4	62
Japonya	12,6	2,6	12,10	0,11	84,7	1,8	76
Kore	12,7	2,5	8,37	0,09	83,5	2,5	74
Letonya	5,3	3,3	4,18	0,07	73,4	3,5	60
Litvanya	6,1	4,5	7,81	0,08	74,5	2,8	51
Lüksemburg	4,2	3,0	11,72	0,06	82,8	4,5	85
Meksika	1,0	2,4	2,91	0,06	75,2	13,8	57
Hollanda	2,9	3,8	11,08	0,11	81,5	3,8	83
Yeni Zelanda	2,7	3,5	10,91	0,10	82,3	4,3	64
Norveç	3,4	5,2	18,37	0,10	83,2	1,6	80

*YS: Yatak Sayısı (binde), HS: Hekim Sayısı (binde), HES: Hemşire Sayısı (binde), SH: Sağlık Harcamaları (ABD doları, gayri safi yurt içi hasıla yüzdesi), DBYS: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (yıl), BÖH: Bebek Ölüm Hızı (binde), SHMO: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı (yüzde)

Tablo 1. (Devamı) Girdi Matrisi

Ülkeler	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
Polonya	6,2	3,3	5,10	0,07	75,6	3,6	51
Portekiz	3,5	5,5	7,28	0,11	81,2	2,4	63
Slovak Cumhuriyeti	5,7	3,7	5,79	0,07	74,8	5,1	60
Slovenya	4,3	3,3	10,47	0,09	80,9	2,2	68
İspanya	3,0	4,6	6,10	0,11	83,3	2,6	67
İsveç	2,1	4,3	10,85	0,11	83,2	2,4	74
İsviçre	4,5	4,5	18,37	0,12	84,0	3,2	92
Türkiye	3,0	2,1	2,73	0,05	78,6	8,5	58
Birleşik Krallık	2,3	3,2	8,68	0,12	80,4	3,6	71

Amerika Birleşik Devletleri	2,8	2,6	11,98	0,18	77,0	5,4	75
Maksimum	12,7	6,2	18,37	0,18	84,7	16,5	92
Minimum	1,0	2,1	1,61	0,05	73,4	1,4	41
Ortalama	4,42	3,71	9,116	0,097	80,36	3,96	67,7
Standart Sapma	2,562	0,939	4,1156	0,0243	3,165	2,990	12,71

*YS: Yatak Sayısı (binde), HS: Hekim Sayısı (binde), HES: Hemşire Sayısı (binde), SH: Sağlık Harcamaları (ABD doları, gayri safi yurt içi hasıla yüzdesi), DBYS: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (yıl), BÖH: Bebek Ölüm Hızı (binde), SHMO: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı (yüzde)

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde en yüksek ilişki düzeyinin SHMO ve HES arasında olduğu görülmektedir ($r=0,7101$). En düşük ilişki düzeyi ise 0,0118’lik değer ile SH ile YS arasındadır. Ayrıca bu araştırma kapsamında kullanılan değişkenlerden görece düşük-orta ilişki düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla girdi ve çıktı değişkenleri arasında bir otokorelasyon sorunu olmadığı düşünülmektedir.

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyonlar

	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
YS	-						
HS	-0,0513	-					
HES	0,0971	0,2709	-				
SH	0,0118	0,2163	0,4495**	-			
DBYS	0,0293	0,2174	0,5869***	0,3559*	-		
BÖH	0,3133	0,3715*	0,3897*	0,0829	0,3223	-	
SHMO	0,1791	0,1284	0,7101***	0,4238*	0,5694***	0,3204	-

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, *** $p<0.001$

Tablo 3'te OECD ülkelerinin teknik etkinlik skorları gösterilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, Belçika, Danimarka, İtalya ve Japonya gibi sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi çok daha yüksek bazı ülkeler ile Şili, Meksika ve Türkiye gibi henüz gelişmekte olan bazı ülkelerin de teknik açıdan verimliliği olduğu bulunmuştur. Verimli olduğu tespit edilen ülke sayısı ise 23'tür. Bu açıdan ele alındığında söz konusu ülkelerin yaklaşık %62'sinin verimli olduğu söylenebilir. Öte yandan etkin olduğu tespit edilen ülkeler içerisinde Meksika 1,9446'lık süper etkinlik skoru ile ilk sırada yer almaktadır. Meksika'yı ise sırasıyla Lüksemburg (1,7591), Kolombiya (1,7016) ve İsrail (1,6328) takip etmektedir. Türkiye ise 1,5356'lık skoru ile etkin ülkeler içerisinde 5. sırada yer almaktadır. Teknik açıdan verimli olmayan ülkeleri incelediğimizde Avustralya'nın sağlık harcamaları ve bebek ölüm hızında; Avusturya'nın yatak sayısı, hekim sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızında; Çek Cumhuriyeti'nin yatak sayısı, hekim sayısı ve doğumda beklenen yaşam süresinde; Fransa'nın sağlık harcamaları ve bebek ölüm hızında; Almanya'nın doğumda beklenen yaşam süresinde; Macaristan'ın yatak sayısı, hemşire sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi ve sağlık hizmetleri memnuniyet oranında; Letonya'nın yatak sayısı, hekim sayısı, sağlık harcamaları ve bebek ölüm hızında; Litvanya'nın yatak sayısı, hekim sayısı, hemşire sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi ve sağlık hizmetleri memnuniyet oranında; Yeni Zelanda'nın hemşire sayısı, bebek ölüm hızı ve sağlık hizmetleri memnuniyet oranında; Polonya'nın yatak sayısı, hekim sayısı, hemşire sayısı, doğumda beklenen yaşam süresi ve sağlık hizmetleri memnuniyet oranında; Portekiz hekim sayısı, sağlık harcamaları ve sağlık hizmetleri memnuniyet oranında; Slovak Cumhuriyeti'nin yatak sayısı, hekim sayısı, hemşire sayısı ve doğumda beklenen yaşam süresinde; Birleşik Krallık'ın ise hemşire sayısı, sağlık harcamaları ve bebek ölüm hızında iyileştirmeler yapması gerekmektedir.

Tablo 3. Ülke Sağlık Sistemleri Etkinlik ve Âtıl Kaynak Düzeyleri

KVB	TE ^a (SE ^b)	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
Avustralya	0,9599	-	-	-	0,0080	-	0,0350	0,0840
Avusturya	0,7396	1,3500	0,8290	-	-	1,0810	0,0280	-
Belçika	1,0000 (1,5018)	-	-	-	-	-	-	-
Kanada	1,0000 (1,0621)	-	-	-	-	-	-	-
Şili	1,0000 (1,2427)	-	-	-	-	-	-	-
Kolombiya	1,0000 (1,7016)	-	-	-	-	-	-	-
Çek Cumhuriyeti	0,8845	1,7440	0,3440	-	-	3,6080	-	-
Danimarka	1,0000 (1,1107)	-	-	-	-	-	-	-
Estonya	1,0000 (1,0000)	-	-	-	-	-	-	-
Finlandiya	1,0000 (1,2092)	-	-	-	-	-	-	-
Fransa	0,8870	-	-	-	0,029	-	0,0080	-
Almanya	0,6674	-	-	-	-	1,2710	-	-
Yunanistan	1,0000 (1,2078)	-	-	-	-	-	-	-
Macaristan	0,7589	1,5570	-	1,0660	-	3,7350	-	0,1660

a: Teknik Etkinlik; b: Süper Etkinlik

Tablo 3. (Devamı) Ülke Sağlık Sistemleri Etkinlik ve Atıl Kaynak Düzeyleri

KVB	TE ^a (SE ^b)	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
İzlanda	1,0000 (1,0354)	-	-	-	-	-	-	-
İrlanda	1,0000 (1,1263)	-	-	-	-	-	-	-
İsrail	1,0000 (1,6328)	-	-	-	-	-	-	-
İtalya	1,0000 (1,0407)	-	-	-	-	-	-	-
Japonya	1,0000 (1,0000)	-	-	-	-	-	-	-

Kore	1,0000 (1,1004)	-	-	-	-	-	-	-
Letonya	0,8962	1,3450	0,4550	-	0,0110	4,6900	-	-
Litvanya	0,7296	0,8490	0,6210	1,5030	-	3,4180	-	0,1020
Lüksemburg	1,0000 (1,7591)	-	-	-	-	-	-	-
Meksika	1,0000 (1,9446)	-	-	-	-	-	-	-
Hollanda	1,0000 (1,0614)	-	-	-	-	-	-	-
Yeni Zelanda	0,9525	-	-	4,2050	-	-	0,1110	0,0390
Norveç	1,0000 (1,0000)	-	-	-	-	-	-	-
Polonya	0,8149	1,6500	0,2130	0,4460	-	2,5440	-	0,0910
Portekiz	0,8114	-	1,0780	-	0,007	-	-	0,0890
Slovak Cumhuriyeti	0,6954	0,7320	0,2650	0,5070	-	3,7430	-	-
Slovenya	0,9285	-	-	-	-	-	-	-
İspanya	1,0000 (1,4478)	-	-	-	-	-	-	-
İsveç	1,0000 (1,4788)	-	-	-	-	-	-	-
İsviçre	1,0000 (1,0000)	-	-	-	-	-	-	-

a: Teknik Etkinlik; b: Süper Etkinlik

Tablo 3. (Devamı) Ülke Sağlık Sistemleri Etkinlik ve Âtıl Kaynak Düzeyleri

KVB	TE ^a (SE ^b)	YS	HS	HES	SH	DBYS	BÖH	SHMO
Türkiye	1,0000 (1,5356)	-	-	-	-	-	-	-
Birleşik Krallık	0,9997	-	-	2,8450	0,0350	-	0,0110	-
Amerika Birleşik Devletleri	1,0000 (1,0865)	-	-	-	-	-	-	-

a: Teknik Etkinlik; b: Süper Etkinlik

Sağlık sistemleri bir toplumdaki bireylerin sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmet veren bileşenlerden oluşan yapılardır ve temel amaçları toplumun sağlık düzeyinin geliştirilmesi, toplumda sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaçlara cevap verilmesi ve finansal riskler karşısında topluma korunma sağlanmasıdır (Boz ve Önder, 2017: 30; Ekiz Bozdemir, Avcı ve Aladağ, 2023: 2800; Sungur, 2021: 2180). Ancak sağlık harcamalarındaki artışa rağmen sağlık sistemlerine ayrılan kaynaklar sınırlı kalmaktadır (Anderson ve diğerleri, 2019: 92; Chai, Zhang, Zhou, Liu ve Kinfu, 2019: 1; Şener ve Yiğit, 2017: 267; Yang, 2017: 365). Bu sınırlılık söz konusu kaynakların verimli ve etkili kullanımını zorunlu kılmaktadır (Chai ve diğerleri, 2019: 2; Kaya Samut ve Cafri, 2016: 113-114). Ancak sağlık sistem performansı ile ilgili çalışmalarda benzer ülkeler ile karşılaştırmalar yapmak oldukça önemlidir (Boz ve Önder, 2017: 58; Gün, Yılmaz ve Şenel, 2021: 147-148; Kocaman ve diğerleri 2012: 15). Bu nedenle bu çalışmada benzer gelişmişlik düzeyine sahip ve benzer politika hedefleri olan 37 OECD ülkesinin sağlık sistemlerinin verimlilikleri VZA ile ölçülmüştür.

Çalışma sonucunda 37 OECD ülkesinden 23'ünün (yaklaşık %62) etkin olduğu bulunmuştur. Etkin olmayan ülkeler arasında ise etkinlik düzeyi en yüksek olanı 0,9997 ile Birleşik Krallık; en düşük olanı ise 0,6674 teknik etkinlik skoru ile Almanya'dır. Bununla birlikte BCC modeli ile teknik etkinlik skoru "1" bulunan 23 ülke arasında etkinlik sıralaması yapmak amacıyla süper etkinlik analizi de yapılmıştır. Analiz sonucunda ise Meksika, 1,9446 süper etkinlik skoru ile en etkin ülke olarak tespit edilmiştir. Meksika'yı ise Lüksemburg (1,7591), Kolombiya (1,7016), İsrail (1,6328), Türkiye (1,5356) ve Belçika (1,5018) takip etmektedir. Ancak etkin çıkan bu ülkelerin en iyi sağlık sistemlerine sahip olduklarını söylemek doğru değildir çünkü çalışmada kullanılan VZA birden çok girdi ve çıktı kullanarak göreceli verimliliğin ölçümünü ortaya koymaktadır. Meksika, Kolombiya ve Türkiye, girdi değişkenleri açısından bakıldığında OECD ortalamasından oldukça düşük

değerlere sahip olmalarına rağmen girdi yönelimli VZA kullanılması bu ülkeleri etkin konuma getirmiştir. Bunun yanı sıra son yıllarda bu ülkelerde yaşanan sağlık reformlarının sağlık sistemleri üzerindeki etkileri ve kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmaları bu ülkeleri sağlık sistemlerinin etkinliği noktasında üst sıralara taşımıştır. Japonya, İsviçre ve Kore gibi yüksek sağlık çıktılarına sahip olan ülkelerin analiz sonucunda etkinliklerinin düşük olmasının sebebini bu ülkelerin sağlık sistemlerinin başarısız olmasına yormak da doğru bir yaklaşım değildir. Bu ülkeler, yüksek sağlık çıktılarıyla birlikte yüksek girdilere sahip olmaları ve mevcut girdileri ile de daha iyi sağlık çıktıları üretememeleri sebebiyle etkin ülkeler arasında yer alamamışlardır.

Kocaman ve diğerleri (2012) tarafından 34 OECD ülkesinin sağlık sistemi performansının değerlendirildiği bir VZA çalışmasında da benzer şekilde Şili, Estonya, Japonya, Lüksemburg, Meksika ve Türkiye gibi ülkeler teknik açıdan etkin çıkmıştır. Ancak yazarlar grupları daha iyi karşılaştırabilmek için ikinci aşama analizler ile 22 ülkeyi kendi içerisinde karşılaştırmıştır. Yapılan yeni analizlerde ise Çek Cumhuriyeti, İngiltere, İsveç, Kanada, Kore, Slovenya ve Portekiz'in daha etkin bir sağlık sistemine sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan her iki analiz sonucunda da Avusturya en düşük teknik etkinlik skoruna sahip ülke olmuştur. Hadad ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada ise hekim ve hastane yatağı sayılarının yanı sıra meyve ve sebze tüketimi gibi sosyal yaşama dair unsurlar da girdi olarak kullanılmıştır. İki farklı modelin kullanıldığı bu çalışma sonucunda ise Çek Cumhuriyeti, Estonya, İzlanda, Japonya, Kore, Polonya, Portekiz ve Slovenya'nın sağlık sistemlerinin etkin olduğu belirlenmiştir. Bir diğer çalışmada ise (Çetin ve Bahçe, 2016) VZA ile 34 OECD ülkesinin sağlık sistemi performansı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Şili, Estonya, İzlanda, İrlanda, İsrail, Japonya, Kore, Meksika, Polonya, Slovenya, İsveç ve Türkiye teknik açıdan etkin bulunmuştur. Sonuçlar tutarlı olsa da ikinci aşamada daha homojen bir grup oluşturmak ve daha doğru sonuçlara ulaşmak için yazarlar tarafından aykırı olduğu

düşünülen 8 ülke elenmiştir. İkinci aşamada ise 26 OECD ülkesinden Kanada, Çek Cumhuriyeti, İzlanda, İrlanda, İsrail, Japonya, Kore, Polonya, Slovenya, İsveç ve Birleşik Krallık'ın etkin sağlık sistemlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. OECD ülkelerinde 2008-2015 döneminde sağlık sistemlerinin verimliliğini iki farklı VZA modeli kullanarak karşılaştıran bir diğer çalışmada ise (Pilyavskyy ve Kopecká, 2018) 2008, 2011 ve 2015 yıllarının her üçünde de Yunanistan, İsrail, Japonya, Meksika, Slovenya, İspanya ve Türkiye'nin daha etkin olduğu ortaya konmuştur. Yazarlar ülke sağlık sistemlerinin etkinlik düzeylerini karşılaştırdıkları ikinci modelde ise İsrail, Japonya, Letonya, Meksika, İspanya ve Türkiye'nin her üç yılda da etkin olduğunu belirtmişlerdir. Değirmenci tarafından (2021) yapılan bir çalışmada ise sadece Türkiye, Meksika ve Kolombiya'nın etkin olduğu bulunmuştur.

Yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde girdi-çıktı değişkenleri, karar verme birimleri ve analiz yöntemi açısından benzer çalışmaların benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Meksika, Kolombiya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin düşük seviyede sağlık girdileri kullanmaları bu ülkelerin analiz sonuçlarında teknik etkin çıkmalarını sağlamıştır. Aksine Almanya, Avustralya ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerin çok yüksek sağlık girdileri kullanıyor olmaları bu ülkelerin etkinlik performansını düşürmüştür. Bununla birlikte birden çok aşamalı analizlerin kullanıldığı ve daha homojen ülke grupları üzerinde yapılan çalışmalar daha gerçekçi ve doğru sonuçların alınmasına olanak tanımıştır.

Çalışma sonuçları ülkelerin sağlık sistemlerinin verimliliğinin analiz edilmesi ile kaynakların sağlık hizmetlerindeki doğru kullanımına yönelik politika yapıcılar ve sağlık yöneticileri için kanıta dayalı bilgiler sunmaktadır. Sonuçlar, ülkelerin kendi sağlık sistemlerindeki güçlü ve zayıf yönlerin anlaşılması ve diğer ülkelerle kıyaslanarak önceliklerin belirlenmesine olanak tanır. Bu sayede karar vericiler sınırlı kaynakların verimli ve etkili kullanımını sağlayabilir. Bu çalışmada, sağlık

istatistiklerine ilişkin verilerin yayınlanması ve güncellenmesine ilişkin istikrarsızlık nedeniyle analizler yalnızca 2022 veya ona en yakın yıl verisi ile gerçekleştirilmiş ve eksik veriler sebebiyle Kosta Rika analiz dışında bırakılmıştır. Verilerin eksikliği ve güncel olmaması çalışmanın kapsamının sınırlı olmasına sebep olmuştur. Sağlık istatistiklerine ilişkin verilerin güncel olarak yayınlanması sonraki çalışmalar için daha kapsamlı analizler yapılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte VZA yalnızca göreceli verimliliğin ölçümünü sağlar ve mutlak bir değerlendirme değildir. Bu sebeple gelecekteki çalışmalarda birden çok aşamalı analizlere veya parametrik ve parametrik olmayan yöntemlerin birlikte kullanımına odaklanabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

Akçakanat, T., & Çarıkçı, H. (2019). *Performansa dayalı ücret sistemi ve sağlık kurumlarında uygulanması. 1.Baskı, İstanbul: Hiper Yayın.*

Anderson, G. F., Hussey, P. ve Petrosyan, V. (2019). It's still the prices, stupid: Why the US spends so much on health care, and a tribute to Uwe Reinhardt. *Health Affairs*, 38(1), 87-95. doi:[10.1377/hlthaff.2018.05144](https://doi.org/10.1377/hlthaff.2018.05144)

- Banker, R. D., Charnes, A. ve Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/2631725>
- Bogetoft, P. ve Otto, L. (2011). Introduction to benchmarking. F. S. Hillier (Dizi Ed.), *International Series in Operations Research & Management Science*: Cilt 157. Benchmarking with DEA, SFA, and R. (s. 1-22) içinde. New York, NY: Springer New York. doi:[10.1007/978-1-4419-7961-2](https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7961-2)
- Boğa, A. ve Kayahan, C. (2021). Hastanelerin teknik performans ölçümünde veri zarflama analizi ve Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 944-955. doi: 10.29106/fesa.1028431
- Boz, C. ve Önder, E. (2017). OECD ülkelerinin sağlık sistemi performanslarının değerlendirilmesi. *Sosyal Güvence*, (11), 24-61. doi:10.21441/sguz.2017.54
- Canadian Institute for Health Information. (2012). *Developing a model for measuring the efficiency of the health system in Canada*. Ottawa, Ontario: Canadian Institute for Health Information. Erişim adresi: https://secure.cihi.ca/free_products/HS_Efficiency_Tech_Report_EN-web.pdf
- Cantor, V. J. M. ve Poh, K. L. (2017). Integrated analysis of healthcare efficiency: A systematic review. *Journal of Medical Systems*, 42(1), 8. doi:[10.1007/s10916-017-0848-7](https://doi.org/10.1007/s10916-017-0848-7)
- Chai, P., Zhang, Y., Zhou, M., Liu, S. ve Kinfu, Y. (2019). Technical and scale efficiency of provincial health systems in China: A bootstrapping data envelopment analysis. *BMJ Open*, 9(8), e027539. doi:10.1136/bmjopen-2018-027539
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. (1978). *A data envelopment analysis approach to evaluation of the program follow through experiment in US public school education*. Pittsburgh, Pennsylvania: Management Sciences

- Research Group, Graduate School of Industrial Administration, Carnegie-Mellon University. Erişim adresi: https://iiif.library.cmu.edu/file/Cooper_box00016_fld00023_bdl0001_doc0002/Cooper_box00016_fld00023_bdl0001_doc0002.pdf
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. (1981). Evaluating program and managerial efficiency: An application of data envelopment analysis to program follow through. *Management Science*, 27(6), 668-697. <https://doi.org/10.1287/mnsc.27.6.668>
- Cook, W. D. ve Seiford, L. M. (2009). Data envelopment analysis (DEA)—Thirty years on. *European Journal of Operational Research*, 192(1), 1-17. doi: 10.1016/j.ejor.2008.01.032
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. ve Zhu, J. (2004). Data envelopment analysis: History, models and interpretations. W. W. Cooper, L. M. Seiford ve J. Zhu (Ed.), *International Series in Operations Research & Management Science: C. 71. Handbook on Data Envelopment Analysis* (s. 1-39) içinde, Boston, Massachusetts: Springer US. doi:10.1007/1-4020-7798-X_1
- Çetin, V. R. ve Bahçe, S. (2016). Measuring the efficiency of health systems of OECD countries by data envelopment analysis. *Applied Economics*, 48(37), 3497-3507. doi:10.1080/00036846.2016.1139682
- Değirmenci, N. (2021). Evaluation of health efficiency of OECD countries with data envelopment and inverse data envelopment analyses. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 171-182. doi:10.18092/ulikidince.786089
- Demir, A. ve Bakırcı, F. (2014). OECD üyesi ülkelerin ekonomik etkinliklerinin veri zarflama analiziyle ölçümü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 109-132. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2713/35997>

- Durur, F., Günlaltay, M. M. ve Işıklıçelik, F. (2022). Sağlık hizmet bölgelerinin performansının veri zarflama analizi ile değęerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 165-182. doi: 10.51551/verimlilik.900142
- Ekiz Bozdemir, M. K., Avcı, S. ve Aladağ, Z. (2023). Assessment of the Turkish health transformation program with data envelopment analysis. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 70(8), 2800-2808. doi:10.1109/TEM.2021.3106581
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General)*, 120(3), 253-281. doi:10.2307/2343100
- Gün, İ., Yılmaz, F. ve Şenel, İ. K. (2021). Efficiency analysis of health systems in World Bank countries. *Archives of Health Science and Research (Online)*, 8(2), 147-152. doi:10.5152/ArcHealthSciRes.2021.20049
- Güven, E. (2021). Sağlık Yönetiminde Hasta Memnuniyeti: Bir Devlet Hastanesi Örneğı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4873-4893. https://doi.org/10.26466/opus.872579
- Hadad, S., Hadad, Y. ve Simon-Tuval, T. (2013). Determinants of healthcare system's efficiency in OECD countries. *The European Journal of Health Economics*, 14(2), 253-265. doi:10.1007/s10198-011-0366-3
- Hollingsworth, B. (2003). Non-parametric and parametric applications measuring efficiency in health care. *Health Care Management Science*, 6, 203-218. doi:10.1023/A:1026255523228
- Hollingsworth, B. (2008). The measurement of efficiency and productivity of health care delivery. *Health Economics*, 17(10), 1107-1128. doi:10.1002/hec.1391
- Hollingsworth, B., Dawson, P. J. ve Maniadakis, N. (1999). Efficiency measurement of health care: A review of non-parametric methods and applications.

Health Care Management Science, 2(3), 161-172.
doi:[10.1023/A:1019087828488](https://doi.org/10.1023/A:1019087828488)

İlgün, G., ve Konca, M. (2019). Assessment of efficiency levels of training and research hospitals in Turkey and the factors affecting their efficiencies. *Health Policy and Technology*, 8(4), 343-348. doi: <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2019.08.008>

Jacobs, R., Smith, P. C. ve Street, A. (2006). *Measuring efficiency in health care: analytic techniques and health policy*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:[10.1017/CBO9780511617492](https://doi.org/10.1017/CBO9780511617492)

Kaya Samut, P. ve Cafri, R. (2016). Analysis of the efficiency determinants of health systems in OECD countries by DEA and panel tobit. *Social Indicators Research*, 129(1), 113-132. doi:[10.1007/s11205-015-1094-3](https://doi.org/10.1007/s11205-015-1094-3)

Kocaman, A. M., Mutlu, M. E., Bayraktar, D. ve Araz, Ö. M. (2012). OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinlik analizi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 23(4), 14-31. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/151319/oecd-ulkelerinin-saglik-sistemlerinin-etkinlik-analizi>

Kohl, S., Schoenfelder, J., Fügner, A. ve Brunner, J. O. (2019). The use of data envelopment analysis (DEA) in healthcare with a focus on hospitals. *Health Care Management Science*, 22(2), 245-286. doi:[10.1007/s10729-018-9436-8](https://doi.org/10.1007/s10729-018-9436-8)

Lampe, H. W. ve Hilgers, D. (2015). Trajectories of efficiency measurement: A bibliometric analysis of DEA and SFA. *European Journal of Operational Research*, 240(1), 1-21. doi:[10.1016/j.ejor.2014.04.041](https://doi.org/10.1016/j.ejor.2014.04.041)

Liu, J. S., Lu, L. Y. Y., Lu, W.-M. ve Lin, B. J. Y. (2013). A survey of DEA applications. *Omega*, 41(5), 893-902. doi:[10.1016/j.omega.2012.11.004](https://doi.org/10.1016/j.omega.2012.11.004)

Mardani, A., Zavadskas, E. K., Streimikiene, D., Jusoh, A. ve Khoshnoudi, M. (2017). A comprehensive review of data envelopment analysis (DEA) approach in

- energy efficiency. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 1298-1322. doi:[10.1016/j.rser.2016.12.030](https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.12.030)
- Mbau, R., Musiega, A., Nyawira, L., Tsofa, B., Mulwa, A., Molyneux, S., ... Barasa, E. (2023). Analysing the efficiency of health systems: A systematic review of the literature. *Applied Health Economics and Health Policy*, 21(2), 205-224. doi:[10.1007/s40258-022-00785-2](https://doi.org/10.1007/s40258-022-00785-2)
- Mehrtak, M., Yusefzadeh, H. ve Jaafariipooyan, E. (2014). Pabon Lasso and data envelopment analysis: A complementary approach to hospital performance measurement. *Global Journal of Health Science*, 6(4), 107. doi: 10.5539/gjhs.v6n4p107
- Mortimer, D. ve Peacock, S. (2017). *Hospital efficiency measurement: Simple ratios vs frontier methods*: Centre for Health Program Evaluation (Working Paper.135) Melbourne, Victoria, Australia: Monash University. doi: <https://doi.org/10.4225/03/59377ad113511>
- Murray, C. J. L. ve Frenk, J. (2000). A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*, 78(6), 717-731.
- Ondrich, J. ve Ruggiero, J. (2001). Efficiency measurement in the stochastic frontier model. *European Journal of Operational Research*, 129(2), 434-442. doi:[10.1016/S0377-2217\(99\)00429-4](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(99)00429-4)
- Özçelik, M. ve Yiğit, P. (2021). The health system efficiency analysis of OECD countries. Kaya, H. (Ed.). *Health & Science 2021-III* içinde (s.349-372). İstanbul: Efe Academy Publication.
- Pilyavskyy, A. ve Kopecká, L. (2018, Haziran). *The efficiency of health care systems in OECD countries: Does it make a difference? [Öz]*. European Financial Systems 2018: Proceedings of the 15th International Scientific Conference sunulan bildiri, Masaryk University, Brno. Erişim adresi: <https://dk.upce.cz/handle/10195/72447>

- Retzlaff-Roberts, D., Chang, C. F. ve Rubin, R. M. (2004). Technical efficiency in the use of health care resources: A comparison of OECD countries. *Health Policy*, 69(1), 55-72. doi:10.1016/j.healthpol.2003.12.002
- Rostamzadeh, R., Akbarian, O., Banaitis, A. ve Soltani, Z. (2021). Application of DEA in benchmarking: A systematic literature review from 2003–2020. *Technological and Economic Development of Economy*, 27(1), 175-222. doi: 10.3846/tede.2021.13406
- Sungur, C. (2021). Sağlık sistemlerinin sınıflandırılması ve performans analizi üzerine kavramsal bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 2274-2201. doi:10.33437/ksusbd.956240
- Şahinbaş, F., Konca, M. ve Yetim, B. (2019, Ekim). *OECD ülkelerinde sağlık hizmetleri etkinliğinin değerlendirilmesi*. 3. Uluslararası 13. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresinde sunulan bildiri, Sakarya Üniversitesi, Sakarya. Erişim adresi: <https://avesis.hacettepe.edu.tr/yayin/db5bc617-01dc-415b-90c9-435b0615a44f/oecd-ulkelerinde-saglik-hizmetleri-etkinliginin-degerlendirilmesi>
- Şener, M. ve Yiğit, V. (2017). Sağlık sistemlerinin teknik verimliliği: OECD ülkeleri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 266-290. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/29477/451671>
- World Health Organization. (1948). *Official Records of the World Health Organization* (Rapor No.2). New York, NY: World Health Organization. Erişim adresi: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85573/Official_record2_en_g.pdf
- World Health Organization. (2007). *Everybody's business: strengthening health systems to improve health outcomes: WHO's framework for action*, Geneva: WHO Press Erişim adresi:

https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43918/9789241596077_eng.pdf

World Health Organization. (2010). *Monitoring the building blocks of health systems: A handbook of indicators and their measurement strategies*.

Geneva: WHO Press. Erişim adresi:

<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/258734/9789241564052-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Worthington, A. C. (2004). Frontier efficiency measurement in health care: A review of empirical techniques and selected applications. *Medical Care Research and Review*, 61(2), 135-170. doi:10.1177/1077558704263796

Yang, C.-C. (2017). Measuring health indicators and allocating health resources: A DEA-based approach. *Health Care Management Science*, 20(3), 365-378. doi:10.1007/s10729-016-9358-2

Yüksel, O. (2021). Comparison of healthcare system performances in OECD countries. *International Journal of Health Services Research and Policy*, 6(2), 251-261. doi:10.33457/ijhsrp.935170

Zakowska, I. ve Godycki-Cwirko, M. (2020). Data envelopment analysis applications in primary health care: A systematic review. *Family Practice*, 37(2), 147-153. doi:10.1093/fampra/cmz057

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This study aims to measure the efficiency and technical effectiveness of health systems in 37 OECD countries using data for 2022 and the nearest year, and to provide policymakers and health managers with more comprehensive and evidence-based information to improve the technical effectiveness of inefficient OECD countries.

Method

In this study, nonparametric Data Envelopment Analysis (DEA) technique is used to evaluate the efficiency of the health systems of OECD countries. DEA is a method that measures how efficient decision-making units (DMUs) achieve outputs using specific inputs. In the study, data for 37 OECD countries for the year 2022 and the most recent year are used, and Costa Rica is excluded from the analysis due to missing data. The data is obtained from the Health Statistics Yearbook published by the OECD.

The input-oriented variable (BCC) model developed by Banker, Charnes and Cooper is preferred as the DEA model. This model is based on the assumption that inputs are more difficult to change than outputs and determines the optimal input combination to produce a given output combination in the most efficient way. In this study, the input variables used to assess the efficiency of health systems are defined as total number of beds, total number of physicians, total number of nurses, and health expenditures. Infant mortality rate, life expectancy at birth and satisfaction rate with health services are selected as output variables. Prior to the analyses, the multiplicative inverses of the infant mortality rate are determined.

Efficiency/effectiveness scores are determined as the ratio of total weighted outputs to total weighted inputs. Efficiency scores are defined as efficient if they are equal to or close to 1, while units with scores less than 1 are considered inefficient.

In this study, the analyses are performed using Microsoft Excel software. In addition, super efficiency scores are also analyzed to obtain the differences between countries that are provided to be efficient. This additional analysis aims to provide a more detailed comparative perspective of countries' efficiency levels.

Due to the nature of the study, informed consent or ethics committee approval are not required.

Findings (Results)

In this study, the health system performances of OECD countries are analyzed using DEA and their technical efficiency levels are obtained. Of the 37 OECD countries analyzed, 23 (62%) are provided to be technically efficient. On average, the number of beds per 1000 people is 4.42, the number of physicians is 3.71, the number of nurses is 9.12, and the health expenditure ratio is 0.0966. Among the output

variables, life expectancy at birth is 80,36 years, infant mortality rate is 0.3290 and satisfaction rate with health services is 67.68%. According to the correlation analysis, the highest correlation value is between health expenditure and health satisfaction ($r=0.7101$), while the lowest correlation value is between the number of beds and health expenditure ($r=0.0118$).

When the technical efficiency scores of the countries are analyzed, developed countries such as Belgium, Denmark, Italy and Japan are provided to be efficient, while developing countries such as Chile, Mexico and Turkey are found to be highly efficient. Mexico is found as the most efficient country with a super efficiency score of 1,9446, followed by Luxembourg (1.7591), Colombia (1.7016) and Israel (1.6328). Turkey rank fourth with a score of 1.5356. The lowest efficiency score has Germany with 0,6674.

It is noteworthy that countries such as Mexico, Colombia and Turkey have high super efficiency scores despite using low health inputs. This is because these countries have achieved effective health outcomes with limited resources. The high efficiency scores can be attributed to the health reforms and efficient use of resources in these countries in recent years. However, this does not fully reflect the overall quality of their health systems; the fact that DEA is a relative efficiency measure does not necessarily mean that these countries have the best health systems.

The low efficiency scores of Japan, Switzerland and Korea among developed countries result from the fact that although these countries use high health inputs, they are unable to produce better health outputs in proportion to these inputs. For example, their low efficiency scores despite their high health expenditures and service delivery capacities indicate that these countries do not use their available resources in an optimal manner.

Conclusion and Discussion

The findings of the study provide guidance to policy makers and health managers for more efficient use of resources in the management of health services. In particular, the practices of countries with high efficiency despite low inputs can be a source of inspiration for other countries. On the other hand, countries can embrace cost-effective practices by carefully analyzing input components to optimize health expenditures and improve service quality. Efficient health systems increase social welfare and improve the quality of life of individuals. Increased satisfaction rates with health services reinforce citizens' trust in health systems and have a positive impact on public health. Strengthening health systems can improve the overall health status of the population and increase equitable access to health

services. Therefore, continuous monitoring and improvement of the effectiveness of health services is essential for a sustainable health system. However, future studies may focus on multi-stage analyses or the combined use of parametric and nonparametric methods, as well as analysis with more up-to-date and comprehensive data sets.

The first limitation of this study is that the analysis is limited to data from 2022 or the most recent year, which may not reflect long-term trends or recent changes. The exclusion of Costa Rica from the analysis due to missing data limited the scope. Furthermore, DEA is a relative efficiency measurement method and does not provide an absolute performance assessment. Moreover, DEA only identifies the most efficient units with available inputs and outputs, and results may change with different input-output variables.

LEYLA'NIN KARDEŞLERİ (2022) FİLMİNDE TOPLUMUN, AİLENİN VE GÜVENSİZLİĞİN TEMSİLİ

Muhammed Said TUĞCU*

Öz

Bu çalışma, Leyla'nın Kardeşleri (2022) filminde ailenin, toplumun ve güvensizliğin nasıl temsil edildiğine odaklanmaktadır. Araştırmanın önemi, aile ile toplum arasındaki ilişkiyi güvensizlik kavramı ekseninde ele alması ve bu konu üzerine yapılan sınırlı sayıda çalışmaya katkı sunmayı hedeflemesidir. Filmde aile, yalnızca bireylerin ilişkilerini düzenleyen bir birim olmanın ötesinde, toplumsal değerlerin, otoritenin ve güvenin yeniden üretildiği bir odak noktası olarak değerlendirilmiştir. Film, ekonomik kriz, sınıfsal eşitsizlik ve ataerkil düzenin baskısıyla şekillenen bir aileyi merkezine almakta, güvensizliği karakterler arası ilişkiler ve anlatı yapısı üzerinden görünür kılmaktadır. Filmdeki aile yapısı, bireyler arası ilişkilerle birlikte, toplumsal statü, maddi menfaatler, ahlaki çözümme ve değerlerin aşınması gibi çok yönlü etkenler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve film, betimsel analiz yöntemiyle anlatı yapısı, karakter ilişkileri ile görsel ve sözel ifade biçimleri üzerinden incelenmiştir. Analiz, toplumun temsili, aile yapısındaki çözümler ve güvensizlik olgusu olmak üzere üç temel noktaya dayanarak yapılmıştır. Nihai olarak Leyla'nın Kardeşleri filmi, aile üzerinden toplumu, toplum üzerinden aileyi çözümleme imkânı sunmakta, ekonomik kriz, değer

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, saidtugcu@gmail.com, Kütahya/Türkiye.

aşınması ve bireysel çıkarıcılığın aile kurumunu nasıl sarstığını güçlü bir şekilde temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, İran Sineması, Film analizi.

REPRESENTING SOCIETY, FAMILY, AND INSECURITY IN LEILA'S BROTHERS (2022)

Abstract

This study focuses on how family, society, and insecurity are represented in Leila's Brothers (2022). The significance of the research lies in its examination of the relationship between family and society within the framework of insecurity, aiming to contribute to the limited number of studies on this subject. In the film, the family is portrayed not only as a unit that regulates relationships between individuals but also as a focal point where social values, authority, and trust are reproduced. The narrative centers on a family shaped by the pressures of economic crisis, class inequality, and the patriarchal order, making insecurity visible through interpersonal relations and narrative structure. The family structure is examined in relation to social status, material interests, moral decline, and the erosion of values alongside interpersonal dynamics. The study adopts a qualitative research approach, and the film is analyzed using descriptive analysis in terms of narrative structure, character relationships, and visual and verbal forms of expression. The analysis is based on three main aspects: the representation of society, the disintegration of the family structure, and the phenomenon of insecurity. Ultimately, Leila's Brothers offers an opportunity to analyze society through the family and the family through society, representing in a powerful way how economic crisis, erosion of values, and individual self-interest undermine the family institution.

Keywords: Family, Iranian Cinema, Film analysis.

1. GİRİŞ

Aile, tarihsel süreç boyunca hem bireysel yaşamın hem de toplumsal yapının temel kurumlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bireyin toplumsallaşması, toplumsal değerleri içselleştirmesi ve kimlik geliştirmesi büyük ölçüde aile aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ancak modernitenin beraberinde getirdiği

dönüşümler; kentleşme, bireyselleşme ve değişen ekonomik yapılar, ailenin yapısını ve işlevlerini dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönüşümün etkileri yalnızca sosyolojik düzlemde değil, aynı zamanda kültürel ürünlerde ve özellikle sinemada da gözlemlenebilmektedir.

Görüntü, ses, müzik, diyalog ve efektlerin birleşimi aracılığıyla bir film, insan duygularını derinlikli biçimde açığa çıkarabilir. Filmler aracılığıyla bireyler, hem kendileri hem de başkaları hakkında yeniden düşünme imkânı bulabilmektedir (Derin & Yıldız, 2018, s. 317). Farklı yaşam biçimlerinin idealize edilmiş temsilleri üzerinden bireyler, kendi yaşamlarını sorgulayabilir veya benzeşim kurma eğilimi gösterebilirler. Bu etkileşim, bireylerin yaşam biçimlerinde iz bırakabilir. Bu yönüyle sinema filmleri, bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde etki oluşturabilme gücüne sahiptir.

Sinemadaki temsiller, yalnızca bir anlatı unsuru olmanın ötesinde; ideolojik ve kültürel çözümlemelere zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda sinemadaki aile imgeleri, filmin üretildiği dönemin toplumsal gerilimlerini, değer çatışmalarını ve ideolojik yönelimlerini yansıtan birer ayna işlevi görmektedir. Hall (2017, s. 23) temsili “anlamanın üretildiği ve bir kültürün üyeleri arasında değiş tokuş edildiği sürecin temel parçası” olarak tanımlamaktadır. Sinemada aile kurumunun nasıl betimlendiği, yalnızca bir anlatı sunmakla kalmamakta, aynı zamanda normatif düzenin yeniden üretilmesine ya da sorgulanmasına da zemin hazırlamaktadır.

Son yıllarda özellikle postmodern anlatılarda, aile dinamiklerinin çözülmesi, duygusal kopuşlar, otorite boşlukları ve güven krizleri öne çıkan temalar arasında yer almaktadır. Bu anlatılar, klasik çekirdek ailenin idealize edilmiş görünümünden uzaklaşarak, yerine çok katmanlı, sorunlu ve çoğu zaman çatışmalı aile dinamiklerine odaklanmaktadır. Boggs ve Pollard (2003, s. 451) postmodern sinemada ailenin “sevgi ve romantizmden yoksun, kıskançlık, ihanet ve şiddetle örülmüş bir yapı” olarak temsil edildiğini belirtmektedir. Bu tür

temsiller, yalnızca bireyler arası ilişkileri değil, aynı zamanda toplum-aile-devlet üçgenindeki yapısal çelişkileri de görünür kılmaktadır.

Aile temsilleri, toplumsal güven duygusunun sorgulandığı dönemlerde daha belirgin hale gelebilmektedir. Sosyolojik açıdan güven, yalnızca bireyler arası ilişkilerin değil, aynı zamanda kurumların sürdürülebilirliğinin de temelini oluşturur. Ancak modern toplumda bu güven, yerini belirsizlik, kırılganlık ve artan denetim ihtiyacına bırakmıştır. Söz konusu güvensizlik hali, sinemada aile ilişkilerine de doğrudan yansımakta; eşler arası kuşku, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde bağ kuramama, aile içi şiddet ve dış tehdit algısı gibi temalar, aile tasvirlerinin merkezine yerleşmektedir.

Bu bağlamda *Leyla'nın Kardeşleri* (Roustae, 2022) filmi, günümüz toplumunun aile, toplum ve güvensizlik üçgeninde nasıl yeniden şekillendiğini irdeleyen önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Film, otoritenin dağılması, iletişimsizlik, ekonomik baskı ve çeşitli krizlerin merkezinde yer alan bir aile yapısını anlatırken, bireysel kırılmaların toplumsal çöküşle nasıl iç içe geçtiğini de görünür kılmaktadır. Böylece film, yalnızca bir aile trajedisini değil, aynı zamanda toplumsal sistemin ahlaki ve yapısal krizlerini de temsil edebilme potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma, *Leyla'nın Kardeşleri* filmi üzerinden sinemada aile ve güvensizlik temsillerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, aile kurumunun yalnızca özel alanla sınırlı kalmadığı; aksine toplumsal düzenin, cinsiyet rollerinin ve güven ilişkilerinin yeniden üretildiği merkezi bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada nitel yöntem benimsenmiş, filmin anlatı yapısı ve karakter ilişkileri, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu sayede hem aile kurumunun sinemadaki dönüşümünü hem de güvensizlik temasının nasıl sinemasal bir dile dönüştüğü ortaya konulmaktadır.

2. YÖNTEM VE YAKLAŞIM

Bu çalışma, *Leyla'nın Kardeşleri* (2022) filminde aile, toplum ve güvensizlik temalarının temsiliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak 2022 Cannes Film Festivali'nde gösterilen bu film, ekonomik kriz ve aile içi çatışmaların etkisiyle sarsılan bir aileyi merkezine almaktadır. İran toplumundaki sınıfsal gerilimleri, ataerkil yapının tahakkümünü ve bireylerin içinde bulunduğu güvensizlik atmosferini aktaran yapım, araştırma amacına uygun olarak amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir.

Bu çalışmada *Leyla'nın Kardeşleri* (2022) filminin seçilme gerekçesi, filmin yalnızca aile yapısına dair sunduğu tematik zenginlik değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde kazandığı görünürlük ve bu durumun toplumsal tartışma yaratabilme kapasitesidir. Film, aile içi çatışmalar ve ataerkil yapının eleştirisine dair oluşturduğu anlatı diliyle öne çıkmaktadır. Bununla birlikte sansür ve cezalandırmaya uğramasıyla yalnızca sanatsal bir ürün değil, aynı zamanda politik bir temsil aracı haline gelmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, aile içi hiyerarşi ve kadın mücadelesi gibi pek çok tema bağlamında değerlendirilebilecek olan bu anlatı, nitel betimsel analiz için zengin veriler sunabilmektedir. Bu yönüyle film, çağdaş sinemada aileye ve topluma eleştirel bir bakış geliştirmek amacıyla da anlamlı bir örneklem oluşturmaktadır.

Araştırmanın önemi, aile kurumunun yalnızca özel alanla sınırlı bir yapı olmadığını, aksine toplumsal düzenin, cinsiyet rollerinin ve güven ilişkilerinin yeniden üretildiği merkezi bir yapı olduğunu vurgulamasıdır. Mevcut literatürde aile temsili üzerine çeşitli çalışmalar bulunsun da, her film kendi bağlamı ve anlatımıyla farklı analizlere olanak tanımaktadır. *Leyla'nın Kardeşleri* filminde toplum, aile ve güvensizlik temalarının bir arada incelenmesi, özellikle güvensizlik olgusunun aile ve toplum bağlamında nasıl işlendiğine dair bir analiz sunabilmesi, çalışmanın özgün katkısını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte filmdeki aile içi

çatışmaların, güç mücadeleleri ve bireylerin güven arayışlarının, ekonomik ve kültürel bağlamla iç içe geçirilmiş biçimde aktarılması literatürdeki bir boşluğun doldurulmasına katkı sunabilir.

Bu bağlamda film üç ana tematik vurgu üzerine analiz edilmiştir. Bunlar toplumun temsili, aile dinamikleri ve güvensizlik olgusudur. Toplumsal yapıların temsili bağlamında filmde ekonomik eşitsizlikler, sınıfsal gerilimler ve bireyin toplumla kurduğu çatışmalı ilişkiler öne çıkmaktadır. Aile temsili ise, bireyin hem ait olduğu ama aynı zamanda yabancılaştığı bir yapı olarak kurgulanmakta, otorite boşlukları, iletişimsizlik ve cinsiyet temelli tahakküm gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Güvensizlik teması ise yalnızca aile içi ilişkilerle sınırlı kalmayıp, toplumun tamamına sirayet eden ekonomik ve ahlaki bir çözülüş duygusuyla ilişkilendirilmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş, film çözümlemesi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, anlatı öğeleri, karakter ilişkileri, görsel yapı, mekan kullanımı ve olay örgüsü gibi filmde açık biçimde izlenebilen unsurlar üzerinden çözümleme yapmayı olanaklı kılmaktadır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin daha önceden belirlenmiş kavramsal odaklara göre düzenlenmesini ve bu çerçevede yorumlanmasını mümkün kılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 224). Ayrıca, analiz sürecinde filmde seçilen sahneler, karakter çatışmaları ve diyaloglar üzerinden çözümleme yapılmış, anlatının aile, toplum ve güvensizlikle ilişkili yönleri değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, film çalışmaları alanında anlatı çözümlemesi (narrative analysis) olarak tanımlanan yöntemle de benzerlik göstermektedir. Çözümleme süreci, filmdeki aile yapısı, toplumsal yapı ve güvensizlik ilişkisini, sinematografik öğelerle birlikte değerlendirilerek anlamlandırmayı hedeflemektedir.

Literatürde sinemada aile temsiline yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Boggs ve Pollard (2003), postmodern sinemanın aile kurumunu çözülme, şiddet

ve güvensizlik ekseninde yeniden yapılandırıldığını ileri sürmektedir. Wiedemann (2022), Alman sinemasında aile bireylerinin çatışma, yalnızlık ve başarısızlıkla kuşatıldığı temsilleri incelemekte, toplumsal yapıdaki dönüşümün aile bağlarını nasıl zayıflattığını ortaya koymaktadır. Dharejo, Chandio ve Dayo (2023), İran sinemasında ailenin yalnızca özel alanla sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyo-politik bir temsil aracına dönüştüğünü vurgulamaktadır. Moghaddasi, Maadani ve Kazemi Pour (2024), 1990–2000 dönemine ait İran filmlerinde boşanma, ihanet, suç ve işsizlik gibi aile bütünlüğünü aşındıran sosyal dinamiklerin temsillerini içerik analizi yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Batyari (2024) ise, İran sinemasında aile içi şiddetin sansür ve toplumsal normlar doğrultusunda nasıl bastırıldığını ve dolaylı temsiller aracılığıyla nasıl aktarıldığını tartışmaktadır. Bu çalışmaların ortak yönü, aileyi çözülme, otorite kaybı ve norm erozyonu bağlamında ele almalarıdır. Ancak aile ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşim ve güvensizlik olgusunun çok düzeyli temsiline sınırlı biçimde yaklaşmaktadırlar.

Bu çalışma, söz konusu literatürdeki boşluğu gidermeyi hedeflemekte, aile içindeki çözülme ve çatışmaları, ekonomik kırılganlık, kurumsal otorite kaybı ve toplumsal güvensizlik ekseninde bütüncül biçimde değerlendirmektedir. Özellikle Han ve Curtis'in (2021) çalışmasında yer alan üç düzeyli güvensizlik modeli (kişilerarası, kurumsal, toplumsal), bu çözümlemenin teorik çerçevesiyle örtüşmekte, güvensizlik olgusunu yalnızca aile içi bireysel düzeyde değil, daha geniş toplumsal yapılarla ilişkili olarak ele almaktadır. Ayrıca Beyaz Özbey'in (2020) modern toplumda bireyselleşmenin aile bağlarını nasıl aşındırdığına dair sosyolojik yaklaşımı, filmdeki karakter ilişkileri üzerinden görünür olmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca sinemasal bir içeriği betimlemekle kalmamakta, aynı zamanda aile, toplum ve birey düzeylerinde güvensizlik olgusunu temsil biçimleriyle birlikte inceleyerek, yönetsel açıdan çok yönlü bir çözümleme modeli ortaya koymaktadır.

3. BİR TOPLULUK OLARAK AİLE

Aile kavramının neyi ifade ettiği, grupların ve toplumların değeri yargılarına bağlı olarak değışkenlik gösterebilir. Genellikle bu tanım, bireylerin birbirlerine ve topluma karşı yerine getirmesi beklenen işlevler üzerinden yapılmaktadır. Bu işlevlerden bazıları, ekonomik ve duygusal destek sağlama, üreme ve sosyalleşmedir (Tillman & Nam, 2008, s. 367–368). En geniş anlamıyla aile, evlilik, kan bağı, evlat edinme gibi yollarla bağlanan, aynı evin içinde, birbirleriyle etkileşim içerisinde olan, eş, çocuk ve kardeşlerin bir arada olduğu sosyal bir birimdir. Aileler genel olarak yaşadıkları ülkenin kültürü taşıyor olsalar da sahip oldukları aile görgüsü bağlamında benzeşmeyenler yönleri de olabilir (Ağdemir, 1991, s. 11).

Bireylerin öğrenmeye başlamalarının ve gelişim süreçlerinin ilk basamağını aile kurumu oluşturmaktadır. İletişim kurma becerilerinin geliştirilmesi, yardımlaşmanın, sorumluluk alabilmenin, ahlaklı olabilmenin, çalışkanlığın ve vicdani yükümlölüklerin kazanılması aile üyelerinin karşılıklı etkileşimiyle sağlanmaktadır (Kapur, 2022, s. 39). Aileye dair mahrem alanların kamusallaşmasında ve olumsuz örneklerin meşrulaştırılmasında medya içerikleri önemli bir rol oynamaktadır. Bunlara ailede yaşanan şiddet, boşanmalar ve aile içi ilişkilerdeki çeşitli olumsuzlukların aktarımı örnek olarak gösterilebilir. Toplum, evlilik konusuna ve eş seçimine nasıl yaklaşması gerektiğiyle ilgili olarak olumsuz etkilenimlere medya aracılığıyla maruz kalabilmektedir (Bayer, 2013, s. 103, 105).

Aile, toplumda eğitimin, ekonominin, sosyolojinin, psikolojinin ve kültürün pek çok fonksiyonunun yerine getirilmesinde önem arz etmektedir. Eşler açısından ele alındığında fizyolojik ve biyolojik fonksiyonun sağlanabilmesi yönüyle önemlidir. Aile toplumda, güven, hukuk, din ve eğitim gibi temel yapıların sürekliliğine katkıda bulunmaktadır. Lakin günümüz insanı bireysel tercihlerini ön plana almakta, rasyonel düşünceye sığınmakta, paranın her şeyi çözebileceğine

inanmakta ve ilişkileri duygusallıktan uzaklaştırabilmektedir (Şentürk, 2008, s. 10-12).

Aile, toplumsal anlamda kurumlaşmanın ve örgütlenmenin temelidir. Tarih boyunca çeşitli değişimler olsa da bu anlamdaki önemini kaybetmemiştir. Bir çocuk dünyaya geldiğinde onun barınma, korunma ve bakımıyla ilgili ihtiyaçlarını ailesi karşılamaktadır. Bireyin sosyal güvenliğini temin edebildiği ve toplumsallaştığı ilk aşamayı aile sağlamaktadır (Kır, 2011, s. 399-400). Aile içi sağlıklı iletişim, çocuğun bilişsel ve duygusal gelişimi açısından belirleyici bir faktördür. Bireyin benliğini oluşturması ve öz saygısını kazanabilmesi aile içindeki demokratik söz hakkını alabilmiş olmasıyla bağlantılıdır. Bu nedenle aile içindeki sorunların çözümüyle ilgili araştırmalar yapılabilmelidir (Şahin ve Aral, 2012, s. 64).

Aile kurumu, toplumsal hayatta aile bireylerini çeşitli sorun, risk ve tehlikelere karşı koruyan bir yapıya sahiptir. Lakin değişen toplumsal yapı ve bunun etkileri, sosyal değerlerin aşınmasına ve aile kurumun da bu durumlardan etkilenmesine neden olmaktadır. Kırsal kesimlerden kentlere göç, ekonomik problemler sonucu yaşanan yoksulluk, aile yapılarında meydana gelen çözümler ve boşanmalar aileyi olumsuz anlamda etkilemektedir (Erdal, 2014, s. 173).

Marksistler, modern dünyada ailenin rolünü, ailenin kapitalizmle kurduğu ilişki, işlev ve ona sunduğu katkı üzerinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşımda aile sanayileşme eksenli, ekonomik tabanlı ve kapitalist bakış açısında, ideolojik koşullanmanın bir aracı olmaktadır (Gökçe, 2017, s. 54). Nihayetinde aile, kalıcılığın, güvenliğin ve sürekliliğin sağlanabildiği bir örnek olmaktan çıkmaktadır (Bauman, 2005, s. 295-296). Modern toplumun bireyseliği ve tüketimciliği, ailenin güvenli ve duygusal bir sığınak olabilme niteliğini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla artık modern toplumda aile, karşılıklı güvenin ve duygusal bağların olmadığı, bireylerin kendi çıkarlarını öncelediği bir yapıya dönüşmektedir.

4. SİNEMADA AİLENİN TEMSİLİ

Sinemanın popülerliği, filmleri çeşitli amaçlar için kullanılabilecek bir araç haline getirebilmektedir (İqlima, 2024, s. 30). Aile yalnızca bireylerin değil, ideolojilerin de üremeye başladığı bir alan olması nedeniyle, sinemayla kurabildiği etkileşim önemlidir. Bireyin kimliğinin inşası ve toplumsal normların şekillenmesi ailenin aracılığından uzak değildir. Bu vesileyle ailenin kamera üzerinden seyri veya beyazperdeye yansıma biçimi, kültürel ve politik alanlarla kesişim sağlamaktadır.

Hollywood sinemasının 1930’lu yıllarda aileyle ilgili filmler üretmeye başlaması, yalnızca yetişkin izleyiciler için değil, herkesin izleyebileceği türden filmlerin talebi üzerine ortaya çıkmıştır. 1980’li yıllarda Hollywood’un aile filmleri, ailedeki uyumsuzluğu, boşanmaları, şiddeti, ebeveynlerin rollerinde yaşanan değişimleri, çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişkinin zayıflamasını, başka kadınlarla ilişkisi olan kocaları ve topluma güven veren ideal kadının özelliklerinin görülemeyeceği eş profillerini işlemiştir. Lakin 1990’lı yıllara gelindiğinde geleneksel aileyi tekrar temsil edebilecek olan *Evde Tek Başına* (1990) filminin yapılmasıyla Hollywood’da aile hayatı filmleri yeniden yükselişe geçmiştir. Bu dönemde *Baby’s Day Out* (1993) ve *Jingle All The Way* (1996) gibi aileyle ilgili çeşitli popüler filmler yapılmıştır (Harsia ve Adi, 2020, s. 13-15). Benzer bir biçimde, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda da sinema, aile yapısındaki dönüşümleri yansıtan temsiller üretmeye devam etmiştir.

Alman sinemasında özellikle dijital çağda ailenin nasıl temsil edildiğini inceleyen Wiedemann, son on yıllık süreçte Alman sinemasında ailenin temsiline odaklanan 20 filmi incelemiştir. Ailenin nasıl temsil edildiğiyle ilgili olarak ilk izlenimde, gerginlik, çatışma, stres, aşırı talepler, hayal kırıklıkları ve mutsuzluklarla çevrelenmiş temsillerle karşılaşılmaktadır. Örneklemindeki filmlerde ebeveynler başka önceliklerini ailenin önünde tutmakta ve sorumluluk almaktan kaçınmaktadır. Bunun bir neticesi olarak yalnız bırakılmış, ebeveyn desteğini

hissedemeyen ve psikolojik sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalan reşit olmayan çocuklarla karşılaşmaktadır. Yine bu filmlerde muhtaç duruma düşen büyükanne ve büyükbabalara, birbirlerine kaybeden aile üyelerine ve hastalıklar ve ölümler üzerinden ortaya çıkan aile krizlerine rastlanılmaktadır. Fakat yine de böylesi tasvirler, bu filmlerin bir şekilde dayanışma ile sonlanabildiği finallere kavuşturulmaktadır (Wiedemann, 2022, s. 5).

Hint sinemasına bakıldığında ise, altın çağı olarak adlandırılan 1960'lı yıllarda, bağımsızlığın coşkusu devam etmekteydi ve bu dönemde filmler, uysal, romantik ve fazlasıyla şarkı doluydu. Filmlerdeki kahramanlar genellikle doktor, mühendis, öğretmen ve hemşire gibi belirli bir olumlayıcılık içerisindeydi. Aileyle ilgili yansıtılan çatışmalar, aile içi beklentiler veya statü farklılıklarına dayanmaktaydı. Genelde aileyi parçalamaya çalışan ise, batılı değerlerin temsil edildiği dış etkenler olmuştur. Güney Asya sinemasında aile çatışmaları, Doğu'ya karşı Batı, geleneğe karşı modern olma gibi çatışkılarla şekillenerek ulusun politik ve tarihsel durumunu anlamaya dair bir perspektif de sunmaktadır (Deakin ve Bhugra, 2012, s. 167-168).

Malayalam sineması filmlerinin çoğu aile ve ilişki temalarını işlemiştir. 1950'li yıllarda çekilen toplumsal gerçekçi filmlerde aile, toplumsal eleştirinin yapılabildiği bir alanı teşkil etmiştir. 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında çekilen pek çok film duygusal derinliği olan ve içselleştirilebilen filmlerdir. Vatsalyam (1993) ve Rappakal (2005) bu filmlerden bazılarıdır. İlişkilerin aşk, anlaşmazlıklar ve çeşitli fedakarlıklar üzerinden anlatıldığı bu filmlerde genellikle filmin kahramanı ailenin sorumluluğunu alabilmektedir. 1990'lı yılların sonlarındaki romantik komedi türündeki filmlerinde bile aile, kuşatıcı bir konumdadır. 2010 öncesi filmlerinde genellikle anne, kocasını, çocuklarını ve hayatını seven, idealize edilmiş bir konumdadır. 2010'lu yıllardan sonra Malayalam sinemasında bir geçiş dönemi başlamıştır. Yeni nesil sinemada

geleneksel film yapım stratejilerinden uzaklaşmış, yeni teknolojilerin ve yeni karakterlerin görülmeye başlandığı bir döneme geçilmiştir. Bu dönemin filmlerinde geleneksel alandaki aile temsili bir dönüşüm gerçekleşmiş ve karakterlerin belirli alanlarla sınırlandırıldığı anlatılardan uzaklaşmıştır (Shafeeq ve Kunhi, 2022, s. 322-323).

İran sinemasında aile temalı filmler İran'ın sosyo-politik durumunu, tarihselliğini, dini yaklaşımını, gelenekselliğini ve normlarını sunabilmektedir. Bunun yanı sıra ataerkil kurumların eleştirisini, kentleşmenin karmaşıklığını ve İran'ın sosyo-kültürel perspektifini aktarabilmektedir. Yine sinemanın aracılığıyla İran'da toplumsal sınıflar temsil edilebilmektedir. Filmler üzerinden sosyo-ekonomik değişimlerin eleştirisi yapılabilmektedir. Bu vesileyle izleyiciler filmler üzerinden İran'ın hukuki yaklaşımlarını, siyasi dokusunu, toplumsal cinsiyet meselelerini, bireylerin adalet arayışlarını ve kültürün izlerini deneyimleyebilmektedir (Dharejo, Chandio ve Dayo, 2023, s. 107-109). Dolayısıyla aile temalı filmler, ailenin ötesindeki durumları aktarabilmenin de aracı olabilmektedir.

Aile temsilleri yalnızca kurmaca filmlerle sınırlı kalmamakta, animasyon sinemasında da belirgin biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Disney animasyon filmlerinde aile yapısının kurgulanışı, farklı anlatısal tercihler üzerinden şekillenmektedir. Zurcher, Webb ve Robinson (2018), Disney animasyon filmlerinde bekar ebeveyn temsillerinin baskın olduğunu, çekirdek ve koruyucu aile yapılarının ise daha sınırlı biçimde temsil edildiğini belirtmektedir. Ayrıca, önemli aile üyelerinin hikâye dışında bırakıldığı anlatılarda ebeveyn koruyuculuğu ve aile içi dayanışma gibi unsurların zayıfladığı; tek çocuklu aile temsillerinde ise kardeş ilişkilerinin eksik kaldığı vurgulanmaktadır (s. 10–12).

5. TOPLUMDA VE AİLEDE GÜVENSİZLİK

Modernleşmenin getirdiği teknolojik, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamdaki pek çok yenilik, toplumsal düzeyde değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur. Modern toplum artık geçmişle kıyaslanamayacak düzeyde risk barındırmaktadır. Belirsizliklerle örülü bu dünyada insanlar güvensiz ve kaygılı hissetmektedir. Ailenin de bu güvensizlikten etkilenmeyeceği düşünülemez. Nitekim aile, toplumun yapısından ve dönüşümlerinden bağımsız ilerlememektedir. Geniş ailelerin, çekirdek ailelere dönüşümü de modern toplumun getirilerindendir (Beyaz Özbey, 2020, s. 1740-1742). Dolayısıyla günümüzde toplumda ve ailede yaşanan çatışmaların ana ekseninin modern ile geleneksel alan arasında gerçekleştiği ifade edilebilir.

Aile dinamiklerinde güvenin inşası çocuğun yetiştirilme biçimiyle bağlantılı olarak kendini göstermektedir. Bir çocuk kendini değerlendirirken çevresindeki kişilerin kendisiyle kurduğu etkileşime bakmaktadır. Kendisine yöneltilen yaklaşım ve yakıştırmalar çerçevesinde benliğini oluşturmaktadır. Buradaki yaklaşım olumsuz ise, olumsuz bir benlik oluşmaktadır (Kaya, 1997, s. 196). Bunun yanı sıra anne babanın geçimsiz olduğu, boşanma eşiğine gelindiği ailelerde çocuk güvensiz hissetmektedir. Böyle bir ortamda çocuk, düzensiz ve dağınık bir yaşamın içinde savrulmaktadır (Aslan, 2002, s. 30).

Aile, modern dünyada yaşanan değişimlerin ve karmaşanın neticesinde, topluma karşı mesafeli olmaktadır. Böylesi güvensiz bir ortamda, aile üyelerinin sosyal alanlardan uzaklaşarak sığındıkları yer aile olmaktadır. Ancak kuralsızlığın hüküm sürdüğü güvensizlik ortamında, bireyler ailesine yönelik sorumlulukları da yerine getirememektedir. Bu durum ise aileyi dağılmaya götürmektedir (Turğut, 2017, s. 108, 110). Şiddetin yaşandığı ailelerde, çocukların büyük bir kısmı bu şiddetin hem farkındadır hem de şahididir. Yaşanan şiddet anlarında çocuklarda ağlama, ayırmaya çalışma veya ne yapacağını bilememe gibi haller görülebilmektedir. Bu tür durumlara şahit olmaya devam eden çocuklarla ilgili olarak anneler,

çocuklarında ağlamaların sıklaşabildiğini, insanlardan uzaklaştıklarını ve güvensizleştiklerini aktarmaktadır (Bayındır, 2010, s. 8).

Kadına şiddet, kadının sosyal ve cinsel istismarı, kız çocuklarının aile içindeki cinsel istismarının görmezden gelinmesi ve bu sorunun ehemmiyetle değerlendirilmemesi (Danik, 2000, s. 86) modern toplumda aile içi güvensizlik ortamını yaratan diğer durumlar olarak görülebilir. Bununla birlikte ebeveynlerin kız çocuklarına yönelik ayrımcı tavırları, herhangi bir alandaki başarısını küçümsemesi, takdir etmemesi veya aşırı korumacı bir tutum sergilemesi bu çocukların güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır. Ayrıca birden fazla çocuğun olduğu ailelerde ebeveynlerin uygun ve eşit yaklaşım göstermemesi çocukların ihmal edilmiş ve güvensiz hissetmesine neden olabilmektedir (Raina ve Bhan, 2013, s. 55-59).

Sorumluluk almaktan kaçınarak aileyi dağıtan eşler, toplumun temel yapı taşı olan aileyi ve dolayısıyla toplumu derinden sarsmaktadır. Ailelerin parçalanmasındaki en büyük etkenler, karşılıklı güvensizlik, anlayış eksikliği ve uyumsuzluk olarak sıralanabilir. İnternet kullanımı ve sanal ilişkiler de toplum ve aile üzerinde çeşitli etkiler yaratırken, aile yapısını tehdit eden önemli bir unsur haline gelmiştir. Sanal ilişkiler sebebiyle meydana gelen olumsuz etkiler; bağımlılık, aileden uzaklaşma, kötü alışkanlıklar edinme, aile içi iletişimsizlik, yalnızlık, güvensizlik, sanal ihanete uğrama korkusu olarak ifade edilebilir (Karaca, 2007, s. 133). Dijital medya araçlarının kullanılması aile bireylerinin kendi içerisinde ve sosyal ilişkilerinde birbirlerine ayırmaları gereken sosyalleşme zamanını da azaltmaktadır. Bunun bağımlılığa ve yaşam tarzına dönüşmesi, sosyal ilişkilerinden kopma ve eşler arası güvensizlikle sonuçlanabilmektedir (Karaboğa, 2019, s. 2049).

Bunların yanı sıra ekonomik zorluklar ve buna bağlı gerginlikler, evlilikte sorunları artırmaktadır. Özellikle Türk toplumunda ekonomik gerginliğin etkisi dolaylı yoldan değil, evlilik sorunları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Geleneksel

cinsiyet yaklaşımları bu durumu açıklayan önemli bir faktör olabilir. Ekonomik sıkıntı, kocanın geçim sağlama rolünü yerine getiremediği şeklinde algılanabilmekte ve bu durum herhangi bir duygusal sıkıntıya bağlı olmaksızın doğrudan çatışmaya neden olabilmektedir (Aytaç ve Rankin, 2009, s. 763). Bunun yanı sıra iş güvencesizliği de, çalışan bireylerin aile içindeki rol ve sorumluluklarını yerine getirmelerinde zorlanmalarına neden olmakta ve bu durum aile üyeleri arasında duygu paylaşımının azalmasıyla sonuçlanmaktadır. İş güvencesizliğinin yarattığı stres, hem rollerin netliğini hem de duygusal etkileşimi olumsuz etkileyerek aile kurumundaki işleyişte aksamalara yol açmaktadır (Larson, Wilson ve Beley, 1994, s. 142).

6. LEYLA'NIN KARDEŞLERİ FİLMİNİN ANALİZİ

Leyla'nın Kardeşleri (2022) filmi, İranlı yönetmen ve senarist Saeed Roustaei tarafından yazılmış ve yönetilmiştir. Yapımcılığını Javad Noruzbegi ve Saeed Roustaei üstlenmiş, filmin görüntü yönetmenliğini Hooman Behmanesh, kurgusunu Bahram Dehghani, müziklerini ise Ramin Kousha üstlenmiştir. Oyuncu kadrosunda Taraneh Alidoosti (Leyla), Navid Mohammadzadeh (Ali Rıza), Saeed Poursamimi (İsmail) ve Payman Maadi (Manuçehr) gibi önemli isimler yer almaktadır. Farsça olarak çekilen ve süresi 165 dakika olan film, Iris Film ve The Searchers NV ortak yapımıdır. Dünya prömiyerini 2022 Cannes Film Festivali'nin ana yarışma bölümünde gerçekleştirmiş, burada FIPRESCI Ödülü'nü kazanmış ve Altın Palmiye'ye aday gösterilmiştir.

Film, sinematografisi, politik arka planı ve güçlü oyunculuklarıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca, ekonomik kriz ve ataerkil yapı altında çözülmeye başlayan bir aileyi merkezine alarak, İran toplumuna dair çarpıcı bir anlatı sunmaktadır. Bu yönüyle film, yalnızca bireysel bir dram değil, aynı zamanda aile kurumu aracılığıyla toplumun daha geniş kırılma noktalarını da görünür kılmaktadır.

Bu çalışmada *Leyla'nın Kardeşleri* filmi, betimsel analiz yöntemiyle incelenmekte, anlatı yapısı, karakter ilişkileri ve temsiller aracılığıyla filmdeki toplumsal gerçeklik yorumlanmaktadır. Analiz, toplumun temsili, aile dinamikleri ve güvensizlik olgusu olmak üzere üç tematik başlık altında yapılandırılmıştır. Başlıklar altında filmde alınan sahne örnekleri, diyaloglar ve görsel unsurlar üzerinden çözümleme yapılmıştır.

6.1. Filmde Toplumun Temsili

Filmde ekonomik kriz, sınıfsal eşitsizlik ve istihdam güvencesizliği üzerinden toplumsal yapıya dair çeşitli göstergeler sunulmaktadır. Bu bağlamda, karakterlerin sosyal ve ekonomik konumları ile yaşadıkları sıkıntılar üzerinden toplumun işleyişine dair bir panorama çizilmektedir. Örneğin, Ali Rıza'nın çalıştığı fabrikada işçilerin işten çıkarılması süreci, ekonomik güvencesizlik ve kurumsal adaletsizlik bağlamında çarpıcı biçimde aktarılmaktadır. İşçilerden sorumlu kişi, durumu “hammaddeler gelene dek fabrika kapalı kalacak” diyerek geçiştirmekte; ardından maaşların ödeneceğini söylemesine rağmen, iş tulumlarının çıkarılması, eşyaların toplanması ve insan kaynaklarına başvurmamaları yönünde tehditkar bir üslupla uyarıda bulunmaktadır. Bu sırada 8 aydır maaşların ödenmediği ve 28 aydır sigortaların yatırılmadığı, işçilerin attığı sloganlardan anlaşılmaktadır. Hammade bahanesiyle yapılan açıklamanın gerçekte bir işten çıkarma olduğu daha sonra netleşmektedir. Ayrıca ilerleyen sahnelerde de maaşların hala ödenmediği görülür. Tüm bu örnekler, kamusal alandaki kurumsal güvensizlikleri ve sistematik adaletsizliği görünür kılmaktadır. Nitekim Yetkiner ve Enser de (2022, s. 123), sinemanın kendine özgü anlatı diliyle toplumsal dönüşümleri ve sorunları yansıtma kapasitesine sahip olduğunu belirtmektedir.

Ali Rıza diğer işçilerle birlikte fabrikadan çıkarılırken gösterilmektedir. Bu planda hikayesi anlatılacak olan ve seyircinin tanıyacağı kişi Ali Rıza'dır fakat oradaki diğer işçilerin hayatı da Ali Rıza'nın hayatı gibidir. Dolayısıyla bu plan bireyden

topluma, toplumdan da bireye bakılabilecek bir perspektif sunmaktadır. Fabrikadan çıkan işçiler bir planda ise karanlık bir silüet olarak verilmektedir. Bu durum ise işçilerin yürüdüğü ve belirsizliğini koruyan karanlık bir yaşam yolu olarak yorumlanabilir. İşçiler fabrikanın içinden çıktıklarında eylemler başlar ve güvenlik güçleriyle çatışırlar. Yaşanan kaos ve kargaşa bu sahnede gerçekçi ve etkileyici biçimde aktarılmıştır.

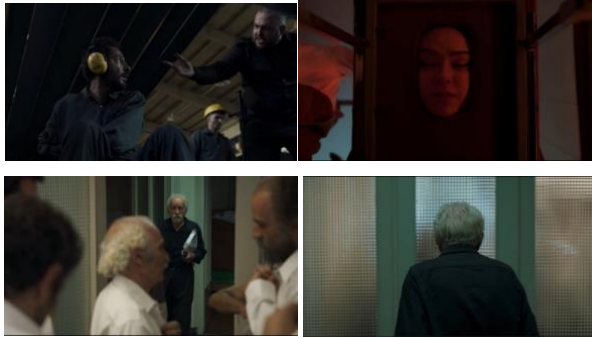

Görsel 1. Ali Rıza'nın diğer işçilerle birlikte fabrikadan çıkışı ve eylemler

Babanın gösterildiği filmin ilk planında fabrikadan geldiği düşünülebilecek sesler verilmeye başlanmıştı. Fabrikada Ali Rıza'nın da yer aldığı çatışma sahnelerinden Leyla'nın gösterildiği plana geçildiğindeyse Leyla'nın yüzünde acı çektiği belirgin bir ifade vardır ve sırtına masaj yapılan aletin sesi, arka arkaya ateş eden bir silahın sesine benzemektedir. Dolayısıyla filmin ve ailenin karakterlerinin tanıtıldığı ilk sahneler birbiriyle bağlantılı ve benzer gerilimin ortak ses kuşağıyla kurulduğu sahneler olmaktadır.

Filmde bireylerin aile dışındaki dünyada karşılaştıkları ekonomik ve toplumsal sorunlar da dikkat çekmektedir. Toplumsal değişimler, ekonomik ilişkiler, sanayileşme, kentleşme, eğitimin aile dışındaki alanlara kayması, para kazanma için yine aile dışına yönelme gibi faaliyetler aile içi ilişkileri etkilemektedir (Thornton ve Fricke, 1987, s. 769). Filmde de görüldüğü üzere aile üyelerinin ekonomik kaygılarla yöneldikleri çeşitli tutunma ve para kazanabilme çabaları onları aile dışında bir kabul arayışına yönlendirmektedir.

Toplumsal düzenin aile üzerindeki etkisi yalnızca ekonomik koşullarla sınırlı değildir. Aile üyelerinin sosyal bir katılıma yani toplumsal alanda kabul görmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Gündelik hayattaki etkileşimleri, aldıkları destekler, bir aile olarak kabullenildiklerini görebilmek, ne tür kabullenme ve dışlanmalara maruz kaldıkları onların topluma ve aileye ait hissedebilmelerinde belirleyici olmaktadır (Boelsma vd., 2018, s. 119). Film özelinde aile üyelerinin toplumsal dışlanma süreçlerine maruz kaldığı görülmektedir. İsmail reislik için kabul göremediği gibi ailenin diğer bireyleri de aile dışı alanlarda kabul görememektedir. Aile, toplumun inşa edici unsurlarından biri olarak görülebileceği gibi toplumu yansıtan bir unsur olarak da görülebilir.

Görsel 2. Karakterlerin sıkışmışlığını betimleyen planlar

Filmde karakterlerin sıkışmışlığını gösteren planlar vardır. Ali Rıza'nın çalıştığı yerde başının üstünden geçen bölüm onu hem çalıştığı alanda hem de planın görsel kompozisyonunda sıkışmış olarak göstermektedir. Leyla'nın başı, masaj tedavisi için gittiği salonda sıkışmış bir alan içerisinde gösterilmektedir. İsmail, reis olmak istediği toplumda kabul görememektedir. Bu toplulukta yas sürecinde olma durumu, siyah renkli giyinmek ve saç-sakal tıraşı olmamak olarak kabul edilmektedir. Bulunduğu topluluk beyaz gömleklerini giyerken İsmail odanın uzağında siyah gömlekle o topluluğun içinde sıkışmış olarak görülmektedir.

İsmail'i fark eden Gardaş Ali odanın kapısını kapatır. Sonraki planda ise İsmail kendisine kapanan kapının ardından, kapının sütunları arasına başı yerleştirilerek ve önünde kapanmış bir kapı olacak şekilde kadraja alınmıştır. Karakterlerin sıkışmışlığı, filmin ilk sahnelerinde onlar tanıtılırken, görsel olarak da bu durumu kompoze edecek biçimde düzenlenmiştir.

Filmde ekonomik sıkıntıların aile içinde gerilime ve huzursuzluğa neden olduğu görülmektedir. Ali Rıza'ya bir memur tarafından işsizlik maaşı alabilmesi için her gün sabah 8'den 14'e kadar evde olması gerektiği söylenir. Rastgele yapılan denetimlerde Ali Rıza evde olmazsa bu hakkını kaybedecektir. Öte yandan gündüzleri anne-babasını hastaneye götürmesi veya kendisine yeni iş araması için dışarı çıkması da gerekmektedir. Ali Rıza'nın memurla görüştüğü esnada da bir kargaşa vardır. Bir yandan diğer kişiler de, Ali Rıza'nın işlemi tam olarak bitmeden evraklarını uzatmaktadır. Ali Rıza kendisine evde olması gerektiği söylendiği için, görevli memura ne zaman iş aramaya çıkabileceğini sorar. Görevli memur ise bugünlerde çok fazla işten çıkarılma olduğunu ve kurallarının esnek olmadığını söyler. Memur, Ali Rıza ile konuşurken bir yandan başka işlerle de uğraşmaktadır. Bu durumlar bireylere gerekli önemin verilmediğini, evde beklemek gibi kuralların uygulanabilir olmaktan uzak olduğunu, kamusal alanda da kaos içeren ve güven vermeyen durumların yaşandığını seyircisine aktarmaktadır. Hali hazırda ekonomik buhranın içinde olan insanlar bir yandan da verimsiz koşullar içerisinde mücadele etmeye çalışmaktadır.

6.2. Filmde Aile Dinamikleri

Filmde aile yapısının dinamikleri, özellikle baba figürünün konumlandırılışı üzerinden belirlenmektedir. Bu bağlamda film İsmail'in sigara içerken gösterildiği bir planla başlamaktadır. Baba bu sahnede yorgun, çelimsiz ve genel anlamda dağınık bir halde sunulmaktadır. Bu durum yalnızca yaşlılığa değil, aynı zamanda baba figürünün otoritesinin zayıflığına da işaret etmektedir. Yaşlı bir

karakterin güçlü ve karizmatik biçimde sunulması sinemasal olarak mümkündür ancak burada bundan kaçınılmıştır. İsmail'in oturuş biçimi, ellerini ve ayaklarını konumlandırışı dahi onun aile içindeki iktidar alanına uzak durduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu plan ailenin yaşadığı mekanı da kadraja alarak, izleyiciye ailenin sosyoekonomik konumunu göstermektedir.

Sinemada baba figürü, farklı kültürel bağlamlarda toplumsal düzenin, otoritenin ya da koruyuculuğun sembolü olarak çeşitli biçimlerde temsil edilmektedir. Örneğin Kore sinemasında baba, hukukun, adaletin ve disiplinin taşıyıcısı olarak görülmektedir (Kim, 2012, s. 65). Türk sinemasında baba, toplumsal anlamdaki aile reisi rolüyle özdeşleşmektedir (Ozgur, 2017, s. 261). Kuzey İrlanda filmlerinin bir kısmında ise babalık, erkekliği temsille ilişkilendirilmekte, şiddetten uzaklaşmayı ve aileye bağlılığı öne çıkaran bir figür olarak yapılandırılmaktadır (Farley, 2001, s. 203).

Elbette her film kendi anlatı yapısı içinde baba figürüne farklı anlamlar yükleyebilir. Ancak bu örnekler, baba figürünün genel olarak güçlü ve düzen kurucu bir pozisyonda temsil edildiğini göstermektedir. *Leyla'nın Kardeşleri* filminde ise bu geleneğe uygun bir baba temsilinden ziyade, otoritesini yitirmiş, aileyi bir arada tutamayan bir baba karakteri sunulmaktadır. Bu durum, yalnızca bireysel bir başarısızlık olarak değil, aynı zamanda aile kurumunun toplumdaki temsilinde yaşanan otorite boşluğu, korunma eksikliği ve güvensizlik duygusunun simgesel bir yansıması olarak da okunabilir.

Görsel 3. Filmin ilk planı üzerinden baba figürünün temsili

Baba figürünün aile içindeki zayıf konumuna ek olarak, onun toplum içindeki iktidar arayışı da başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Baba İsmail, büyük bir aileler topluluğunun reisi olan Gulam'ın vefat etmesinden sonra bu topluluğun yeni reisi olmak istemektedir. Fakat Gulam'ı anma ve devam eden yas sürecinde bu topluluğa gittiğinde hem kabul görmediği hem de bunun için aciz bir durumda olduğu gösterilmektedir. Topluluk Gulam'ın halefinin kim olacağını belirlenmesi hususunda Bayram Ağa'dan bir cevap beklemektedir. İsmail bu topluluğa gelerek Bayram Ağa'ya bir gömlek hediye etmek ister ve saçını-sakalını kesme talebinde bulunur. Bu esnada Gardaş Ali yanlarına gelir, "Birden berber mi oldun başımıza? Git otur sen. Biz onu ikna ederiz." der ve hediye etmek istediği gömleği de İsmail'e geri verir.

Ailedeki bireysel kopuşlar ve çatışmalar, yalnızca ev içinde değil, kamusal alanlara da taşmaktadır. Sonraki sahnelerde Leyla ve Ali Rıza, babalarını hastaneye getirmiştir. Ali Rıza hastanenin tıklım tikiş olduğunu söyler. Leyla da "Devlet Hastanesi sonuçta ne bekliyordun ki?" diye cevap verir. Burada karakterlerin devlete ve kurumlara olan güvensizliği görülmektedir. Filmde güvensizlik hem toplumsal alanda, hem kamusal alanda, hem işyerlerinde, hem ailede, hem de bireyler arasında kendini göstermektedir. Güvensizlikle ilgili durum bireylerin yaşamlarını çepeçevre kuşatmış durumdadır.

Diyaloglar, aile içi ilişkilerde yalnızca güvensizlik değil, zaman zaman nefrete varan duyguların da ortaya çıktığını göstermektedir. Leyla, Ali Rıza'yı yalan söylemekle suçlar ve işten çıkarıldığını bildiğini açıkça ifade eder. Ali Rıza ise kendini, "İnsan yanlış bir şey yaptığında kovulur. Sahibi dolandırıcıydı, fabrika iflas etti. İşimize son verildi, kovulmadık." sözleriyle savunur. Leyla ise bu açıklamaya, "... işsizlik maaşını kaybetmemek için her gün evde olman gerektiğini açıkça anlat." diyerek karşılık verir. Diyaloglardan da anlaşılacağı üzere, aile bireyleri

arasındaki çatışma süreklilik göstermektedir. Özellikle Leyla'nın otoriter ve gerçekleri dile getirme konusunda ısrarcı tavrı, hem yeni çatışmaları körüklemekte hem de ailedeki güvensizlik duygusunu görünür kılmaktadır. Bu konuşma üzerinden Ali Rıza'nın bazı gerçekleri gizlediği, aile içinde güven sorununun yaygınlaştığı ve gerilimin zaman zaman nefret boyutuna ulaştığı söylenebilir.

Ali Rıza'nın bir iş bulması yeterli bir çözüm olmayacaktır. Çünkü böyle güvensiz bir ortamda iş bulmuş olmak da kalıcı bir çözüm sağlamayabileceği gibi, kardeşleri de Ali Rıza ile benzer durumdadırlar. Ali Rıza, sorumluluk almak istemezken, Leyla, sorumluluk alınmasını önceleyen ve kardeşlerini birlikte kalkındırabilmeyi düşünen bir tutum içerisinde. Burada kendileri ve kardeşleri üzerine de konuşurlar. Bu yolla izleyiciler, karakterler hakkında bilgi sahibi olur. Leyla, "Manučehr'in kendine hayrı yok! Hiçbir şey yapmazsak, çevirdiği işler yüzünden kodesi boylayacak. Beni desteklemen, benim tarafımı tutman için sana güveniyordum, içlerinde akıllı olan bir tek sensin. Perviz kiloları yüzünden ayakta duramıyor, sürekli oturacak bir yer arıyor. Ferhat beyni yerine karın kaslarıyla düşünüyor." diyerek kardeşleri içerisinde yalnızca Ali Rıza'nın bir şeylere öncülük edebileceğini ifade etmeye çalışır.

Leyla'nın Ali Rıza ile hastane koridorunda yaptığı konuşma, karakterlerin hem bireysel çıkmazlarını hem de ailevi ve toplumsal sorunlarını dile getirmesi bakımından dikkat çekicidir. Leyla bu sahnede yaşadıkları yoksulluğun, toplumsal güvencesizliğin ve aile içi çözülmenin etkilerini şu ifadelerle dile getirir: "Senin maaşını, benim maaşımı ve babamın emekli maaşını toptasak yine de yetmiyor." "Evdeki herkesin hali perişan. Birbirlerinden nefret ediyorlar. Öfkelerini birbirlerinden çıkardıklarını görmek canımı yakıyor." "Kardeşlerimi işsiz görmekten nefret etsem de kovulmana sevindim. Sonunda senden kardeşlerini terk etmemeni isteyebileceğim diye." "Yoksulluk, özgüvenlerini kaybetmelerine

ve salak gibi görünmelerine neden oluyor.” “Güvencesiz işler insanları histerik yapıyor. Ne kadar çok çalışırsan, o kadar fakir oluyorsun.” “Yoksulluktan kurtulmak zordur. Bataklık gibi, debelendikçe daha da batıyorsun.” “Bir formu doldururken ‘mesleği’ kısmına bir şeyler yazabiliyor musun?” Bu diyaloglar, yalnızca karakterlerin ruh halini değil, aynı zamanda filmin aile kurumuna ve toplumsal yapıya ilişkin eleştirel bakışını da açıkça yansıtmaktadır.

Leyla'nın söylediklerine ve filmdeki genel tavrına bakıldığında, onun ailede bireysel davranmayan belki de tek kişi olduğu söylenebilir. Filmin isminden de anlaşılacağı üzere, Leyla'ya bir kapsayıcılık atfedilmektedir. Leyla, aile olabilmenin taraftarıdır. Kardeşlerini bir arada tutabilmenin, toparlayabilmenin ve onları müferreh bir yaşam sürebilir hale getirebilmenin mücadelesini vermektedir. Fakat her ne kadar onları bir arada tutabilmeye çalışsa da bunda muktedir olmakta zorlanmaktadır. Hastane koridorunda konuştukları sahnede Ali Rıza ile iki farklı koridorun kesişim noktasında oturmaktadırlar. Oturdıkları kısımda aralarında görünen kırmızı ok Ali Rıza'yı, mavi ok ise Leyla'yı göstermektedir. Leyla'nın amacı aynı tarafta, filmin görselliği üzerinden ifade edilecek olursa aynı koridorda olabilmektir. Lakin Ali Rıza birlik olabilmeye yaşmakta zorlanmaktadır. Leyla'nın söylediklerinin karşısında konumlanabilecek ifade biçimleriyle ona cevap vermektedir. Dolayısıyla bir yönüyle sahnenin kompozisyonunda da olduğu gibi kırmızı renkle gösterilebilecek, ilerletmeyen, destek olamayan ve durdurmaya yönelten bir tavrı vardır. Buna ilaveten Leyla'nın olduğu koridorun duvarına ışık gelirken, Ali Rıza'nın olduğu kısım daha karanlıktır. Dolayısıyla film, diyalogların yanı sıra ışık kullanımıyla ve görüntü yönetimiyle de hikayeyi destekleyecek biçimde düzenlenmiştir.

Görsel 4. Leyla ve kardeşi Ali Rıza hastane koridorlarının kesişiminde konuşurken

Ailede Leyla dışında neredeyse herkesin kendi bireyselliğine döndüğü görülmektedir. Bireyselleşme, moderniteyle birlikte gelişen, özgürlüklerin yanı sıra riskleri de içinde barındıran ve yaşam biçimlerinde dönüşümlere sebep olan bir süreçtir. Bireyselleşmeyle birlikte geleneksel ilişkiler ve bağlar önemini yitirmeye ve dağılmaya başlamıştır. Bu süreçte birey, kendine özgü özgürlüklerin ve seçeneklerin olduğunu fark etmiştir. Artık o birey kendisi için kararlar verebilmeli ve hayatını tasarlayabilmelidir. Lakin bu yöne geçişin de bir bedeli ve uyulması gereken kendine özgü normları vardır. Örneğin emek piyasasının taleplerine uyabilmek, bürokratik ilişkilere ve çeşitli mevzuatlara bağlanmak bunlardan bazılarıdır (Beck-Gernsheim, 2012, s.3).

6.3. Filmde Güvensizlik Olgusu

Filmde aile üyeleri arasında güven ilişkilerinin zayıf olduğu görülmektedir. Aile üyelerinin birlikte gösterilmeye başlandığı ilk sahnelerden itibaren kurdukları diyaloglar aracılığıyla sürekli bir çatışma halinde oldukları anlaşılmaktadır. Geçmişte yaşananları dile getirmeleri, sitemleri, birbirlerini suçlamaları ve çeşitli güvensizlikleri vardır. İsmail'in çocuklarından Perviz'in bir oğlu dünyaya gelir. Vefat eden reis Gulam'ın yerine geçmek isteyen İsmail, torununa Gulam ismi verilmesi hususunda aileye baskı yapar. Bebeğe Gulam ismi verdiklerini söyleseler de İsmail aile üyelerine güvenmemektedir. Yaşanan gerginlikler üzerine diğer odaya geçen baba, Gulam'ın ölüm ilanı yazılı olan kağıdı çıkarır ve bunu bebeğin

isminin yazılı olduğu belgeyle kıyaslamaya başlar. Bebeğin isminin Gulam olmadığını fark ettikten sonra ailesine bağırarak evden gitmelerini ister. Onlara hırsızlık ithamında bulunur, gelinini çekiştirir. Perviz'in üstünü arar, bir cebinden iki küçük salam diğer cebinden ise iki yumurta çıkarır. Yaşanan bu durumlar modern toplumda ailede yaşanan güvensizlikleri göstermektedir. Modernleşme, bireyselleşmeyi ön plana çıkartarak geleneksel aile yapısını zayıflatmakta ve bu yolla ailede güvensizlik duygusu artmaktadır. Bireysellik vurgusunun artışı aile içindeki rollerde karmaşaya sebep olarak aile yapısındaki devamlılığı sarsmaktadır. Böyle olduğunda aile içi normlar, bireysel tercihlerle yer değiştirebilmekte veya yerinden olabilmektedir. Bu durum ise aile kurumunda belirsizliklere ve güvensizliklere neden olmaktadır (Beyaz Özbey, 2020, s. 1740). İlerleyen sahnelerde altın meselesiyle ilgili yaşanan krizler hem ailede yaşanacak gerilimi hem de ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıları aktarması yönüyle önemlidir. Bu kriz süreci Bayram Ağa'nın, İsmail'in yanına gelerek oğlunun düğününde yeni bir halef belirleyeceğini söylemesiyle başlamıştır. Halef olacak kişinin düğünde en pahalı hediye vermeye gerektirir. İsmail, halef olabilmek için bu durumu kabul eder ve 40 altın verecektir. Baba, 40 altını olduğunu ailesine söylememiştir, söyleseydim alırdınız düşüncesiyle gizlemiştir. Aile üyeleri ise süründüğümüzü gördüğün halde hiçbir şey söylemedin diyerek bu duruma sitem etmiştir. Leyla ve kardeşlerinin bir dükkanı alabilmek için paraya ihtiyaçları vardır. Lakin baba bu parayı çocuklarına vermek yerine halef olabilmek uğruna düğün hediyesi olarak vermeyi tercih etmektedir. Düğün günü geldiğinde hediye paketi içinde altınların olmadığı anlaşılır. Bu altınları Leyla ve kardeşleri bozduarak, Ali Rıza'ya ilk etapta bilgi vermeyerek, dükkanın alımı için kullanmışlardır. Düğün günü bu durum ortaya çıktığında, halef olarak ilan edilmiş olan İsmail yerinden indirilerek onun yerine Gardaş Ali geçirilir. Parası olmayan aile reisi de olamamaktadır.

Baba da aileden bir şey gizlemiştir. Biriktirdiğini söylediği 40 altın onun değildir. Evi ipotek ettirerek almıştır. Bu yüzden dükkan alımını iptal ederek paralarını geri

alırlar. Babalarına tekrar altınlarını geri almaya gittiklerinde altının fiyatının bir günde 1.5 milyondan 2.5 milyona çıktığını öğrenirler. Bunun sebebini sorduklarında, ABD nükleer anlaşmadan çekilmek istediği için, cevabını alırlar. Burada kardeşlerden biri “İstiyorlar ama henüz çekilmediler.” der. Başka bir dükkana gittiklerinde altın fiyatları 3 milyona, kısa bir süre sonra da 5 milyona çıkar. Bir gün sonra ise 8 milyon olur. Kuyumcu, “Dün bir altın 6 milyonu, Trump’ın konuşmasının ardından 7’ye çıktı. Tweet attıktan sonraysa 8’e fırladı.” diye bilgi verir. Baba şaşırarak, “Tweet mi atmış? Tweet bomba mı?” diye sorar. Ali Rıza, “Hayır ama bomba bile atsa böyle olmaması gerekiyordu.” yanıtını verir. Bir sonraki sahnede altının fiyatının 14 milyon olduğunu öğrenirler. Ferhat’ın 19 milyona sattığı arabanın değeri ise 100 milyon olmuştur.

Filmde, ülkenin ekonomik durumu güven arz etmediği gibi, gerek toplumda gerekse ailede benzer güvensizlikler devam etmektedir. Babanın tekrar gizlediği bir şey ortaya çıkar. Altınları almak için aslında evi rehin göstermemiştir. Leyla, evin tapusunu babasının sakladığı koltuk döşemesinin içinden çıkarır. Belgeleri göstererek, babasının 20 yıldır gizli hesabı olduğunu ve altınları kendi parasıyla biriktirdiğini söyler. Bunun yanı sıra aile içinde yaşanan benzer başka güvensiz durumlar da vardır. Leyla’nın sigara içtiğini gizlemesi, annelerinin 6 aylık hamileyken evlendiğini yüzüne vurmaları, Leyla’nın talibi Majid’in birden vazgeçmesinin sebebini babanın gizlice Majid’e Leyla’nın bir hastalığı olduğunu söylemiş olması bunlardan bazılarıdır. Manuçehr’in de gizlediği bir şey vardır. 915 arabayı tanesi 20 milyondan satmıştır, şimdi tanesi 116 milyon olmuştur, teslimat içinse 10 gün süresi kalmıştır. Bu durum nedeniyle kardeşleri, Manuçehr’in ülkeyi terk etmesi gerektiğine karar verirler.

Filmin en önemli sahnelerinden biri, filmin sonundaki babanın ölüm sahnesidir. Bu sahnede Ali Rıza doğum günü eğlencesi için çocuklarla birlikte balon şişirirken babasının hareketsiz bir şekilde durduğunu fark eder. Çocuklara fark ettirmeden

babasının yanına giderek kalbini dinler. Bu durumu Leyla'da fark etmiştir ve uzaktan babasıyla Ali Rıza'yı izlemektedir. Babasının öldüğünü anlayan Ali Rıza, yanına oturur ve babasının elinde yanmaya devam eden sigarayı alarak onu kendisi içmeye başlar. Babasının elini öper. Bir yandan evdeki aktiviteler devam etmektedir. Beyaz giyimli yeni çocuklar eve girerler, babanın öldüğünün farkında değildirler. Ali Rıza'nın sırtına dokunarak onu ayağa kalkmaya ve dans etmeye davet ederler. Ali Rıza bir yandan ayakta yavaş hareketlerle oynamakta bir yandan da babasına doğru bakmaktadır. Babanın bu dünyadan gidişi kutlamayla hüznün arası bir ortamda ilerletilmektedir. Onu uzaktan izleyen Leyla'nın yüzünde yer yer hüznün yer yer ise hüznle karışık bir tebessüm vardır.

Bu sahnede ölüm, onun etrafında yaşamaya devam eden eylemleri sonlandırmaz. Ali Rıza'nın babasının yarım kalan sigarasını içmeye devam etmesi, onunla kurduğu bağı sürdürme çabası olarak okunabilir. Babanın bıraktığı etki, miras ve bellek devam edecektir. Dolayısıyla bu sahnenin tasvirinden de yola çıkarak ölümün kesin bir veda içermediği söylenebilir. Elini öpmesi ve sarılması, tüm gizlenenlere ve yaşanan sorunlara rağmen aile olabilmenin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla aile olmayla ilgili bu bağ, ölüme rağmen sonlanamayabilecek türdendir. En hüznü anında çocuklarla dans etmesi, hayatın, acılara rağmen yaşamaya devam etmesidir. Beyaz kıyafetli çocukların melekleri andırdığı ifade edilebilir. Leyla oturduğu yerden kalkamamaktadır. Orada nasıl bir hesap ve yorumlama yapabileceğiyle ilgili muhakemesine ket vurulmuş gibidir. Dolayısıyla ölümün pek çok hesaplaşmayı sonlandırabilen bir doğasının olduğu da söylenebilir.

7. SONUÇ

Bu çalışma ile *Leyla'nın Kardeşleri* filmi üzerinden sinemada aile, toplum ve güvensizlik temalarının nasıl temsil edildiği incelenmiştir. Film aracılığıyla aile kurumunun dönüşümü ve bu dönüşümün toplumsal yapıdaki karşılığı

irdelenmiştir. Film, yalnızca bir aile trajedisini konu edinmekle kalmamış, bireysel çözümlerin toplumsal yapıyı nasıl sarstığını ve ailenin, toplumun küçük bir yansıması olarak nasıl bir çöküş metaforuna dönüştüğünü de görünür kılmıştır. Bu bağlamda film çözümlemelerinin, sosyal yapının kırılma noktalarına dair önemli ipuçları sunduğu da görülmüştür.

Aile ve toplum arasındaki ilişki, film boyunca birbirinden ayıramayacak bir bağ üzerinden inşa edilmektedir. Ailedeki çözülme, toplumun yapısal bozumunu simgelerken, toplumun içinde bulunduğu ekonomik ve kültürel krizler de doğrudan aile içi ilişkilere sirayet etmektedir. Bu yönüyle film, ailenin yalnızca özel bir alan değil, aynı zamanda kamusal değerlerin, gücün ve statünün yeniden üretildiği bir zemin olduğunu ortaya koymaktadır. Aile bireylerinin her birinde gözlemlenen güven sorunu, ikiyüzlülük ve pragmatizm, toplumsal dokunun da ne derece aşıldığını göstermektedir.

Filmde dikkat çeken bir diğer durum, güven duygusunun yerini maddi çıkarların almasıdır. Karakterler, ekonomik güç kazanmak uğruna birbirlerine karşı şüphe duyabilmektedir. Dürüstlükten ve ailevi bağlılıktan ödün verilebilmektedir. Bu durum, toplumsal statünün artık ahlaki değerler veya sosyal rollerle değil, yalnızca para ile ölçüldüğü bir düzenin işleyişini temsil etmektedir. Para, filmde sadece bir geçim aracı değil, kurtuluşun, varoluşun ve kimliğin anahtarı haline gelmektedir. Bu nedenle bireyler, ‘paraya ulaşmak’ adına güven gibi temel insani değerleri ikinci plana atmakta, bu durumda aile, çıkar temelli ilişkiler yuvasına dönüşmektedir. Bu yönüyle aile, kurtarılmayı bekleyen, dağılmaya meyletmış ve güvensizlikle çevrelenmiş bir yapı olarak temsillenmektedir.

Film, izleyiciyi gördüğüne inanmamaya teşvik etmektedir. Karakterlerin her biri dışarıdan erdemli, haklı ya da mağdur görünse de, zamanla her birinin gizlediği şeyler ortaya çıkmaktadır. Bu durum, sinemanın “göstererek anlatma” özelliği ile gerçek yaşamın çoğu zaman görünenden farklı biçimde ilerlemesi arasındaki

ikiliği de imlemektedir. Toplum, giderek hakikatin bulanıklaştığı, herkesin “kendi haklılığına” sıkıştığı bir yapı halini almıştır. Bu yönüyle *Leyla'nın Kardeşleri*, sadece bir aileyi değil, bir toplumun genel düzenini veya düzensizliğini sorgulayan çok katmanlı bir anlatıya dönüşmektedir.

Sonuç olarak, bu film üzerinden yapılan analiz, sinemada aile temsillerinin yalnızca mikro ölçekte değil, makro yapıları da içerecek şekilde çözümlenebileceğini ortaya koymaktadır. Aile ile toplum arasında simbiyotik bir ilişki bulunduğu, birindeki bozulmanın diğerine yansıyabildiğini göstermektedir. *Leyla'nın Kardeşleri*, sinemada güvensizlik temasının nasıl çok katmanlı bir anlatı haline getirilebileceğinin bir örneği olmuştur. Ailenin geçirdiği dönüşüm, sinema aracılığıyla, toplumsal yapının ideolojik, kültürel ve psikolojik boyutları üzerinden değerlendirilebilmiştir. Bu yönüyle *Leyla'nın Kardeşleri* filmi, aile yapısının çözülmesi, otoritenin dağılması, bireysel çatışmalar ve toplumsal güvensizlik gibi meseleleri ele alması bakımından önemli bir örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla sinema, yalnızca bir eğlence biçimi olmaktan öte, toplumsal yapının ideolojik, kültürel ve psikolojik katmanlarını görünür kılan bir anlatı alanı olabilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri: Bu makalenin yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurulu Kararı: Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Ağdemir, S. (1991). Aile ve eğitim. *Sosyal politika çalışmaları dergisi*, 1(1), 11-13.
- Aslan, K. (2002). Değişen toplumda aile ve çocuk eğitiminde sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(2), 25-33.
- Aytaç, I. A., & Rankin, B. H. (2009). Economic crisis and marital problems in Turkey: Testing the family stress model. *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 756-767.
- Batyari, A. (2024). Censorship of Family Violence in Cinema in Iran. *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*, 9(1), 4.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Bayındır, N. (2010). Aile içinde yaşanan şiddete karşı çocuğun gösterdiği tepkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 1-9.
- Beck-Gernsheim, E. (2012). From rights and obligations to contested rights and obligations: Individualization, globalization, and family law. *Theoretical Inquiries in law*, 13(1), 1-14.
- Beyaz Özbey, İ. (2020). Bireysellik, belirsizlik ve güvensizlik bağlamında ailenin dönüşümü ve Türkiye'deki yansımaları. *Turkish Studies–Social Sciences*, 15(4), 1737-1751.
- Boelsma, F., Schippers, A., Dane, M., & Abma, T. A. (2018). "Special" families and their "normal" daily lives: Family quality of life and the social environment. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 9(4), 107-124.

- Boggs, C., & Pollard, T. (2003). Postmodern cinema and the demise of the family. *The Journal of American Culture*, 26(4), 445–463. <https://doi.org/10.1111/1542-734X.00105>
- Danik, Ş. (2000). Aile içinde kadına yönelen şiddet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(1), 77-87.
- Deakin, N., & Bhugra, D. (2012). Families in Bollywood cinema: changes and context. *International review of psychiatry*, 24(2), 166-172.
- Derin, S., & Yıldız, E. Ç. (2018). Adler yaklaşımı açısından “İçimdeki Çocuk” filminin analizi. *Eğitim ve Bilim*, 43(193), 317-335.
- Dharejo, N., Chandio, D. A., & Dayo, F. (2023). Family Dynamics, Class Divide, and the Legal System in Iranian Cinema: Analysis of the movie A Separation. *Journal of Media & Communication*, 4(2), 104-120.
- Dursun, Y. (2021). Suça sürüklenen çocukların bağlanma stilleri ve aile aidiyetleri. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 1-29.
- Erdal, L. (2014). Türkiye'de sosyal politika ve koruyucu aile hizmet modeli. *Sosyoekonomi*, 22(22), 171-192.
- Farley, F. (2001). In the name of the family: Masculinity and fatherhood in contemporary northern Irish films. *Irish Studies Review*, 9(2), 203-213.
- Gökce, H. (2017). Dünyü, bugünü, yarını ile aile. *Sosyoloji Notları*, 1(1), 50-63.
- Hall, S. (2017). Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları. (İdil Dünder, Çev.), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Han, Q., & Curtis, D. R. (2021). Suspicious minds: cinematic depiction of distrust during epidemic disease outbreaks. *Medical Humanities*, 47(2), 248-256.
- Harsia, S., & Adi, I. R. (2020). Commodification of Values in American Popular Family Movies in 1990s. *Rubikon: Journal of Transnational American Studies*, 7(1), 12-22.

- Iqlima, P. A. (2024). Family Values Represented in “Enola Holmes”(2020) Movie. *Pro-ELLitera*, 2(1), 30-43.
- Kapur, R. (2022). Understanding the Meaning and Significance of Family. *Indian Journal of Social Science and Literature*, 1(4), 34-39.
- Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 2040-2073.
- Karaca, M. (2007). Aileyi tehdit eden yeni bir tehlike: sanal ilişkiler. *Humanities Sciences*, 2(3), 131-143.
- Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193-204.
- Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kim, G. H. (2012). Signifier of Father on the Traditional Fairy Tale [Le petit chaperon rouge [and the Korean Film. *The Journal of the Korea Contents Association*, 12(7), 65-75.
- Koçak, T. (2023). Diasporic Cinema: The Representation of Immigrants in Post-2000 German Films. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 3(2), 243-266.
- Larson, J. H., Wilson, S. M., & Beley, R. (1994). The impact of job insecurity on marital and family relationships. *Family relations*, 43(2), 138-143.
- Moghaddasi, M. A., Maadani, S., & Kazemi Pour, S. (2024). Comparison of the representation rankings of social harms threatening the family institution in Iranian cinema during the 1990s and 2000s. *Applied Family Therapy Journal*, 5(1), 267–275.
- Ozgur, O. (2017, October). Father Figure in Turkish Cinema. In Proceedings of International Academic Conferences (No. 5808255). International Institute of Social and Economic Sciences.

- Raina, S., & Bhan, K. S. (2013). A study of security-insecurity feelings among adolescents in relation to sex, family system and ordinal position. *International Journal of Educational Planning and Administration*, 3(1), 51-60.
- Roustae, S. (Yönetmen). (2022). *Leyla'nın Kardeşleri* [Film]. JBA Production; Memento Production.
- Shafeeq, M., & Kunhi, Z. M. (2022). Familial unfamiliarity: Reading family spaces in New Generation Malayalam cinema. *South Asian Popular Culture*, 20(3), 321-330.
- Şahin, S., & Aral, N. (2012). Aile içi iletişim. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 55-66.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 7-32.
- Thornton, A., & Fricke, T. E. (1987, September). Social change and the family: Comparative perspectives from the West, China, and South Asia. In *Sociological forum* (Vol. 2, No. 4, pp. 746-779). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Tillman, K. H., & Nam, C. B. (2008). Family structure outcomes of alternative family definitions. *Population Research and Policy Review*, 27, 367-384.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Wiedemann, T. (2022). The construction of family in German feature films in the digital era. *Revista FAMECOS*, 29(1), 1-11.
- Yetkiner, B., & Enser, V. (2022). Çocuk göçmenler ve sinema bağlamında “*Kefernahum*” ve “*Misafir*” filmlerinin göstergebilimsel analizi. N. Sezer & H. Çiftçi (Ed.), *A'dan Z'ye iletişim çalışmaları – 5* (s. 117–142). İksad Yayıncılık.

- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Zurcher, J. D., Webb, S. M., & Robinson, T. (2018). The portrayal of families across generations in Disney animated films. *Social Sciences*, 7(3), 47.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In modern societies, the institution of the family has evolved from being a structure that merely regulates interpersonal relations to becoming a central arena where social values, power relations, and a sense of trust are continuously reproduced. This institutional domain—where individual experiences intersect with collective structures—has increasingly lost its traditional characteristics such as solidarity, belonging, and continuity. Instead, it is being replaced by dynamics of fragmentation, individualization, and insecurity. This transformation is prominently reflected in cultural mediums with strong narrative capacities, especially cinema. Far beyond its aesthetic function, cinema serves as a powerful tool for representing the ideological, cultural, and psychological fractures embedded within society. In this context, *Leila's Brothers* (2022), directed by Saeed Roustaei, stands out as a striking cinematic work that portrays the transformation of the family in conjunction with the broader disintegration of social structures.

This article aims to examine how the themes of family, society, and distrust are represented in the film *Leila's Brothers*. The film reveals how key issues in Iranian society—such as economic crisis, class inequality, patriarchal dominance, and the collapse of authority—are manifested in the daily experiences of a single family. The male-dominated family structure is challenged by the economic independence sought by the female protagonist, while the father figure, instead of guiding the family, becomes a source of conflict and ultimately a symbol of collapse. Trust among the siblings deteriorates, giving way to strategies rooted in self-interest and manipulation. In this sense, the disintegration of the family is not only emotional but also structural and ideological.

Method

The originality of this research lies in its focus on the representation of family through the concept of social insecurity, an area that is underexplored in existing cinema studies. While numerous studies have examined family representations in film through lenses such as generational conflict, parental roles, or the tension between tradition and modernity, *Leila's Brothers* presents a more complex and multi-dimensional portrayal. It illustrates how the erosion of trust transforms the family into a site of ongoing crisis. Thus, the study approaches the family-society relationship as a symbiotic structure, the study approaches the family-society relationship as a symbiotic structure, arguing that cinematic representations can make visible the structural dimensions of trust breakdown.

A qualitative research design was employed in this study. The film was analyzed using descriptive analysis, with a focus on narrative structure, character dynamics, spatial organization, visual metaphors, and dialogue patterns. The findings were organized around three main thematic axes: the representation of society, the disintegration of the family, and the phenomenon of insecurity. These themes are communicated both explicitly through plot developments and implicitly through symbolic imagery. One powerful example is the concealment of the father's dead body within the home and the attempts to derive material gain from it—this not only signals a moral decay within the family but also functions as a metaphor for the erosion of broader social values.

Findings (Results)

Each character in the film appears—on the surface—to be justified, morally upright, or victimized. Yet over time, it becomes evident that all of them are concealing certain truths. This narrative strategy leads the audience to question appearances and embrace a stance of skepticism—"not believing what is seen." The film thus challenges the presumed transparency of cinematic realism, aligning its visual narrative with the idea that what is shown may not always reflect deeper truths. In doing so, it presents a world in which "everyone is right," yet no one is entirely trustworthy. This reflects a symbolic breakdown of trust that extends beyond the family and permeates society as a whole. Additionally, the film employs spatial tension—such as cramped living spaces and closed interiors—to reinforce the psychological suffocation experienced by each character, subtly linking domestic instability with societal collapse.

Conclusion and Discussion

In conclusion, *Leila's Brothers* offers a compelling lens through which to analyze society via the institution of the family—and vice versa. It strongly illustrates how economic instability, self-interest, patriarchal authority, and value disintegration collectively undermine familial cohesion. The narrative reveals that the erosion of trust has far-reaching implications, affecting not only interpersonal relations but also the foundational structures of social order. By highlighting the symbolic and structural disintegration of the family, *Leila's Brothers* invites a reevaluation of how social institutions are depicted in Middle Eastern cinema. This study underscores the potential of cinema not only as a vehicle for entertainment but also as a critical space for reflecting and analyzing the complex crises of contemporary life.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363 Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025 Yayın Geliş Tarihi: 02.09.2024 Yayına Kabul Tarihi: 05.07.2025 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1542028 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Karageçi, M., Taşdüvenci, B., Karageçi, D. (2025). Ugarit, Mısır ve Mezopotamya Kaynaklarına Göre Nazar. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 739-769.

UGARİT, MISIR VE MEZOPOTAMYA KAYNAKLARINA GÖRE NAZAR

Mustafa KARAGEÇİ* Burak TAŞDÜVENCİ* Dilek KARAGEÇİ***

Öz

Türkçe’de bakış anlamına gelen nazar, inaniş’a göre insanları yaralayabilecek, öldürebilecek bir güce sahiptir ve halk arasında nazarın cansız nesnelere de zarar verebildiğine dair inanişlar yaygındır. Bu inanç oldukça eski ve köklü olup kökenleri Neolitik çağlara kadar takip edilebilmektedir. Arkeolojik merkezlerde tespit edilen nazarlık ve amuletler, Nazar’ın olumsuz ve kötü etkilerine karşı önlemler alınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır Arkeolojik kanıtların yanı sıra yazılı belgeler de nazar inancını yine göstermektedir. Nitekim Suriye, Mısır ve Mezopotamya metinleri incelendiği zaman Nazar fark edilmektedir. Örneğin Sümer metinleri insan bakışlarının ölümcül nitelikte olabileceğine ve insanın içine korku salabileceğine dair çok sayıda bahiste bulunmaktadır. Ugarit tabletlerinde de Sümerlilerde olduğu gibi nazarın veya bakışların etkileri görülmektedir. Söz konusu metinlerden anlaşıldığı kadarı ile nazar yüzyıllar boyunca süregelen bir inançtır. Bu çalışma Suriye, Mısır ve Mezopotamya kaynaklarına göre nazar inanişını incelemektedir.

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, mkarageci@kafkas.edu.tr, Kars/Türkiye.

** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Dr), buraktasduvenci@gmail.com.

*** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Dr), dkarageci@hotmail.com.

Anahtar Kelimeler: Nazar, Ugarit, Mezopotamya, Mısır, Büyü.

EVIL EYE ACCORDING TO THE SUMERIAN AND UGARITIC SOURCES

Abstract

In Turkish, the word “evil eye” meaning “gaze” is believed to have the power to harm or even kill people. It is a widely held belief among the people that the evil eye can also affect inanimate objects. This is a very ancient and deep-rooted belief, with origins that can be traced back to the Neolithic age. Amulets and charms found in archaeological sites indicate that people, from ancient times to the present, believed that gazes could affect more than just humans and that they took measures to protect themselves from these harmful looks. When examining Syriac, Egyptian and Mesopotamian texts, traces of this belief can be observed. Sumerian texts frequently mention that a person's gaze can be deadly and instill fear. Similarly, Ugaritic tablets show the effects of the evil eye or gaze, just as in Sumerian culture. From these texts, it is understood that the belief in the evil eye has persisted for centuries. This study examines the belief in the evil eye according to Syriac, Egyptian and Mesopotamian sources.

Keywords: Evil Eye, Ugarit, Mesopotamia, Egypt, Magic.

1. GİRİŞ

Arapçadan dilimize geçen nazar kelimesi “bakış, bakma, göz atma” anlamlarına gelmektedir. İnanışlara göre gözler, insanı veya bir nesneyi etkileyerek hastalık, sakatlık, ölüm, eşyaların kırılması gibi durumlara neden olabilmektedir (Boratav, 1997: 103-104). Türk Dil Kurumu’nun tanımlamasında ise nazar “Belli kimselerde olduğuna inanılan kıskançlık ya da hayranlıkla bakıldığında eve, mala, mülke, cansız nesnelere kötülük getirdiğine inanılan uğursuzluk, göz” olarak belirtilmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>).

Elliot Nazar İnancı ve Uygulaması (EEBP) kavramını “bazı kişilerin doğası gereği başkalarına zarar verme, hastalık ve ölüme sebep olma ve herhangi bir insanı, hayvanı veya şeyi sadece bir bakışla yok etme yeteneğine sahip olduğu yönündeki yaygın halk inancı” şeklinde tanımlamaktadır. Elliot ayrıca nazara ilişkin bilimsel bir açıklama da sunar. Buna göre, göz; bilgi almak, eğilimleri ve hisleri iletmek için bedensel organlar arasında ön plandadır. Aynı zamanda kalpte ya da ruhta içsel olarak ortaya çıkan duyguların gücünü başkalarına aktarma ve yönlendirme işlevi de görmektedir (Elliot, 2016, 321).

Nazar İnancı ve Uygulamasında bir diğer özellik ise gözden gelen yoğun ya da düşmanca bakışların, saldırganlık aracı olabilmesidir. Göz, nazar durumunda negatif olan enerjiyi insanlara ve nesnelere yönlendirmekte; böylece hastalık, kayıp, parçalanma ve ölümlere yol açabilmektedir. Nazar bazen kasıtlı, bazen de kasıtsız şekilde gözlemlenebilmektedir. Yani nazar değdirmek istenmeyen kişilere nazar değmesi de olabilir. Yabancılar, fiziksel farklılıklar gösteren kişiler, körler, şaşılık, çift göz bebeği ya da çatık kaşlar gibi göz özelliklerine sahip olan kişilerin nazara sahip olabileceği ve dolayısıyla bu kişilerden kaçınılması gerektiği düşünülmüştür. Öte yandan, yeni doğan bebekler, lohusalar, çocuklar, fiziksel açıdan çekici ve toplumsal anlamda başarılı kişiler ise nazara karşı savunmasız gruplar olarak değerlendirilmektedir (Elliot, 2016, 321).

Bu inancın bireysel düzeyin ötesine geçen etkileri, sosyo-ekonomik yapı üzerinde de çeşitli yansımalar doğurmuştur. Nitekim nazarın ekonomik kökenlerine dair yaklaşımlar, söz konusu inanışın toplumsal ilişkiler ve ekonomik davranış kalıpları ile doğrudan bağlantılı olabileceğini ortaya koymaktadır. Antropolojik literatürde nazar, çoğu zaman bireylerin toplumsal kıskançlıktan duyduğu korkuyla ilişkilendirilmiştir. Farklı kültürel bağlamlarda yapılan gözlemler, kıskanç bakışların yalnızca bireylere değil, aynı zamanda çiftlik hayvanlarına, konutlara veya tarımsal ürünlere de zarar verebileceği yönünde

bir kanaatin varlığını göstermektedir (Çıblak, 2004, 105; Türktaş, 2016, 407 vd.). Gershman, nazara dair bu korkunun ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan olumsuz etkiler yaratabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, nazar korkusu, yatırım yapma ve servet biriktirme gibi teşvikleri azaltmakta; bireylerin varlıklarını gizlemeye yönelmesi ise ekonomik verimliliği düşüren davranış kalıplarının oluşmasına neden olmaktadır (Gershman, 2015, 120-122).

Her ne kadar nazar kelimesi her toplumda değişse de inanışların aynı kaldığı görülmektedir. Genel anlamda gözlerin insanları korkutabileceği, öldürebileceği ya da cansız varlıklara, mallara zarar verebileceği düşünülmektedir. Bu gibi olumsuz durumlardan korunabilmek için insanların çeşitli önlemler de almaya çalıştığı görülmektedir. Tüm bunlar nazar inancının tarihi çağlar boyunca, toplumdan topluma aktararak günümüze ulaştığını göstermektedir.

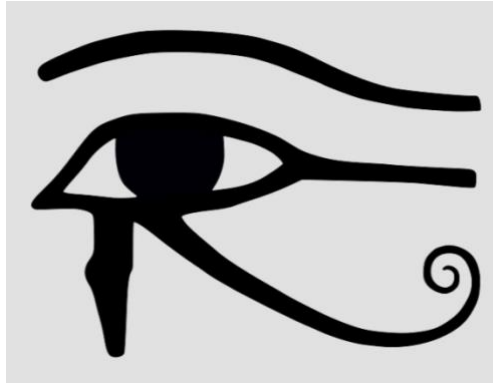
Tarihi süreç içerisinde nazarın Neolitik dönemden günümüze kadar insanlar arasında var olduğu görülmektedir. Nitekim eskiçağlarda kullanılan nazarlık ve amuletler hem bu inanca hem de nazardan korunmak için alınan çeşitli önlemlere işaret etmektedir (Koşay, 1956: 86; Westermarck, 1961: 10). Çalışmamız eskiçağda Suriye-Mezopotamya ve Mısır kaynaklarında nazarın varlığını incelemeyi hedeflemektedir.

2. Antik Mısır Kaynaklarında Nazar ve Nazarın Etkisi

Mısır dünyasında da nazarın mevcudiyeti görülmektedir. Ancak Antik Mısır kaynakları açık bir şekilde bu terimden bahsetmediği için ne zaman ortaya çıktığını söylemek zordur (Elliott, 2015: 139). Mısır bilimcisi Wilhelm Spiegelberg, Saitik (MÖ 663-525), Pers (MÖ 525-332) ve Ptolemaios (MÖ 303-30) dönemlerine ait Mısır metinlerinde konunun ortaya çıktığını belirtmektedir (Spiegelberg, 1924: 153). Nazar düşüncesinin Mısır dünyasında geç dönemlerde oluştuğunu öne süren Spiegelberg, Libyalılar ya da Nubialılardan alındığını

açıklamaktadır (Spiegelberg, 1924: 153-154). Buna karşılık bilim dünyasında karşı tezler de yer almaktadır. Bu kapsamda Mısır’da nazarın oldukça eski zamanlara kadar gidebileceği söylenmektedir. Söz konusu bilim insanları arasında E. A. Wallis Budge, Albert Potts ve Geraldine Pinch de dâhildir (Elliott, 2015: 139). Pinch, bu konuda MÖ I. binyılda ortaya çıkan problemleri “*Nazar*”ı olan insanların kıskançlıklarına ve kötü niyetlerine bağlamanın yaygın hale geldiğinden bahsetmektedir (Pinch, 1994: 73).

Eskiçağ tarihi sadece yazılı metinleri değil, arkeolojik kanıtları da kullanmaktadır. Horus Miti ile Horus’un Amuletik Gözleri, nazarın oldukça eski tarihlere dayandığını göstermektedir. Ayrıca Ölüler Kitabı ve Piramit Metinleri’ndeki (MÖ 2613-2345) Horus Mitinin izleriyle birlikte, Mısır’da Dördüncü Hanedanlık dönemindeki mezarlara gömülen Horus Gözü amuletleri de bu düşüncenin aslında oldukça eski olduğuna işaret etmektedir (Budge, 1978/1930: 141-142; Meisen, 1950: 144; Dilek, 2021, 16). Bu kapsamda *Horus’un Gözü*, nazara karşı koruma için en çok bilinenler arasındadır (Oestigaard, 2011: 33; Örnek, 1995: 167).

Resim 1: Horus’un Gözü. (Oestigaard, T. (2011). *Horus’ Eye and Osiris’ Efflux: The Egyptian Civilisation of Inundation c. 3000-2000 BCE*. British Archaeological Reports, s. 72)

Antik Mısır dünyasında şahin olarak tasvir edilen ve Mısır panteonunda önemli bir yere sahip olan Horus ile nazar düşüncesi bağlantılıdır. Mısır firavunları kendilerini, koruyucu kanatlarını dünyaya yayan, kaos ve kötülüğün güçlerini geride tutan Horus ile özdeşleştirmiştir. Başka bir hikâye ise güneş Ra-Amon'un güneş gözü, ay ise Horus'un gözü olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde Horus'un gözünün insanlara fayda sağlayabilecek ya da yaşamı yok edebilecek ışınlar yaydığı düşünülmüştür (Elliott, 2015: 184). Bu nedenle nazara karşı Horus'tan yardım istendiği söylenebilir.

Antik Mısır dönemine ait metinler incelendiği zaman, nazar kelimesinin geçtiği metinler yine görülebilmektedir. Bunlardan bir tanesi nazar olan insanlara karşı yapılan büyü olarak karşımıza çıkmaktadır;

“Sakmet'in oku sende, Thoth'un büyüü bedeninde, İsis seni lanetliyor, Nephthys seni cezalandırıyor, Horus'un mızrağı başında. Seni tekrar tekrar tedavi ediyorlar, ey Horus'un Shenwet'teki fırınında olan, Hayat Evi'nde kalan büyük tanrı! Gözlerini kör ediyor, ey insanlar, soylular, sıradan halk, güneş halkı ve benzerleri, Mehtemwesket'ten doğan Pediamunneb-nesuttowi'ye kötü ya da uğursuz bir şekilde nazar değdirecek olanlar! Apap gibi öldürüleceksiniz, ölecek ve sonsuza dek yaşamayacaksınız.”
(Borghouts, 1978: 2)

Metinde geçen Pediamunneb-nesuttowi bir kişi ismi olup annesinin Mehtemwesket olduğu anlaşılmaktadır. Bu büyü metni de kendisini nazara karşı korumak için oluşturulmuştur. Bunun için farklı tanrılardan bahsedildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tanrıların da nazarı andıran bakışlarının olduğu anlaşılmaktadır. Ra'nın gözü bunun en iyi örneklerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu gözün Ra'nın düşmanlarına hastalık, yıkım ve ölüm getirebileceği düşünülmüştür (Elliott, 2015: 141). Mezopotamya'da yaşamış

olan antik kavimlerin inanışlarına göre de insanların nazarları da bu gibi etkilere sahip olmuştur. Ayrıca tanrıların nazarı andıran bakışları olduğuna Sümer toplumunda da inanılmıştır.

Antik Mısır Tabut Yazıtları da göze, nazara ve Horus Gözüne dair atıflarda bulunmaktadır. Bunlardan 885. büyü olarak isimlendirilmiş olan metin şunları söylemektedir;

“Dikkat et ey kör, çünkü annen Nut seni görüyor; yere düş, sürünerek uzaklaş! Ey... buraya ne amaçla geldin? Ey tanrıça, göz rahatsızlığını (?) ve tam tersini getireceksin – ta ki bu... Ey... benden uzak dur, çünkü ben gözüyle saldıran, malikanesinde olanım” (Faulkner, 1977, 48-49).

Metinde geçen göz rahatsızlığı bir çeşit hastalık olarak düşünülebilir. Bununla birlikte metnin ikinci bölümünde geçen “gözüyle saldıran” kelimesi, nazara bir atıf olarak gösterilebilir. Bu nedenle Antik Mısırdaki göz, bir saldırı aracı olarak da görülmüştür.

Antik Mısır metinlerinde nazar atfedilen canlılar da bulunmaktadır. Bunların arasında yılanlar ön planda yer almaktadır. Apep olarak da bilinen Apophis Mısır mitolojisinde ilkel kaos yılanı ve baş iblis olup, yeraltı dünyasının da en tehlikeli sakinidir (Pinch, 1994: 35; Borghouts, 1973). Güneşi tehlikeye atabilecek, karanlığa neden olabilecek bir nazarı bulunmaktadır. Buna karşılık onun nazarını etkisiz hale getirebilecek ritüeller de yer almaktadır. Bunların arasında Thoth, Isis ve Ra’nın Gözü yer almaktadır (Pinch, 1994: 159 ve fig. 86; Elliott, 2015: 186).

Eski, Orta ve Yeni Mısır Krallık (MÖ 3000-1070 civarları) dönemleri için nazara dair bilgiler metinlerden ziyade arkeolojik kazı sonuçlarında ortaya çıkarılan

Horus'un Gözü amuletlerine ve sanat eserlerine dayanmaktadır. Ancak bunların dışında nazar ve farklı zararlı güçlere karşı söylenen büyüler ve sihirli sözler de yer almaktadır. Bunlar daha sonra papirüs, taş levha, çömlek parçaları ya da tahtadan yapılan eserler üzerine yazılmıştır. Örneğin tanrı Horus'a adanmış olan Edu Tapınağı'nın duvarlarında nazara karşı çeşitli büyüler yer almaktadır (Budge, 1978/1930: 361). Horus Gözüne dair Antik Mısır Tabut Yazıtı olan 935. büyü şu şekildedir;

“Ey N, sana tanrıların merhametli olduğu Horus'un Gözünü veriyorum. Ey N, sana Horus'un Gözünü veriyorum; kendini ona teslim et. Ey N, sana korudukları Horus'un Gözünü veriyorum(?). Ey N, sana Seth'in yediği Horus'un daha küçük Gözünü veriyorum. Ey N, sana ağzının açıldığı Horus'un Gözünü veriyorum. Horus'un Gözündeki göz bebeğini ye. Ey N, sana Horus'un Gözünü veriyorum ve hasta olmayacaksın(?)” (Faulkner, 1977, 69-70).

Büyü metninden Horus'un Gözünün, hastalıklara karşı bir çare, çözüm olarak düşünüldüğü çıkarılabilir. Bu nedenle nazara karşı yine etkili bir şekilde kullanılmış olmalıdır.

Antik Mısır'da nazara karşı koymak için Horus'un Gözü dışında farklı savunmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda öne çıkan Thoth, Nut, Neith, Chonsou, Amon, Sekhmet, Bes ve Bast gibi tanrılar Horus'un Gözü ile alakalı olup bunların da nazara karşı koruma sağladığına inanılmıştır. Ayrıca Mısır'da Pers dönemine ait olan bir madalyonun önünde tanrı Bes'in kafası, arkasında ise mavi “wedjat/udjat” gözü görülmektedir (Elliott, 2015: 186; Herrmann, 2002: 138-139).

Antik Mısır'da doğumlar esnasında kadınları ve yenidoğan bebekleri korumak için de amuletlerin kullanıldığı görülmektedir (Pinch, 1994: 106-107, 117, 123,

126). Buradan hareketle nazarın bebeklere ve doğum esnasında kadınlara zarar verebileceği düşünülmüş olmalıdır. Tüm bunlar incelendiğinde Antik Mısır'da da nazar inanışının olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar da bundan korunmak birtakım çarelere başvurmuştur.

3. Suriye ve Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Nazar ve Nazarın Etkisi

Yazıyı icat eden Sümerliler günümüze çok sayıda çivi yazılı tablet bırakmıştır. Bunlar siyasi tarih, dini inanışlar, mitoloji, sosyal yaşam, tıp ve kültür dâhil birçok konuda detaylı bilgiler vermektedir.

Nazarla ilgili yazılı kaynaklar incelendiğinde Elliot nazarın önce antik Yakındoğu ve Akdeniz çevresinde ortaya çıktığını ve ilk kez Sümerlilerin edebi metinlerinde görüldüğünü belirtmektedir (Elliot, 2015: 5; Ford, 1999; Wasserman, 1995). Bunlardan biri *İnanna'nın Yeraltına İnişi* adlı metindir. Tablette tanrıçanın yeraltına inmesi, Ereškigal'i tahtından almaya çalışması ve bundan sonra da Dumuzi'nin yeraltında bırakılması ele alınmaktadır. Tablet nazarla ilgili bölümünün çevirisi şöyledir:

"...Eğildikten ve kıyafetleri çıkarıldıktan sonra onu götürdüler. Ardından o, kız kardeşi Erec-ki-gala'yı tahtından kaldırdı ve onun yerine tahtına oturdu. Anuna, 7 yargıç onun aleyhinde kararını verdi. Ona baktılar – bu ölümün bakışydı. Ona konuştular – bu öfkenin konuşmasıydı. Ona bağıldılar –bu ağır bir suçluluk çığlığıydı. Etkilenen kadın bir cesede dönüştü ceset bir kancaya asıldı." (Black vd., 1998-2001: 164-172)

Metnin devamında ise İnanna, Dumuzi'yi yeraltına inmek için bir kurban olarak belirlemektedir. Metnin devamı ise şu şekildedir.

“O ona baktı, bu ölümün bakışydı. O ona konuştu, bu öfkenin konuşmasıydı. O ona bağırdı, bu ağır bir suçluluk çılgılığıydı: “Ne Kadar daha uzun sürecek? Onu buradan götürün.” Kutsal İnanna çoban Dumuzi’yi ellerine verdi” (Black vd., 1998-2001: 354-358).

Bu metinlerin ilkinde bakış kelimesi Sümerce *“i-bi₂”* kelimesiyle anlatılmaktadır. İkincisinde ise *“igi”* kelimesi kullanılmaktadır. Bunların her ikisi de *göz* anlamına gelmektedir (Tinney, vd. 2006: igi; Halloran, 2006: *i-bi₂, igi*). Ayrıca tablete göre İnanna ilk önce yeraltı dünyasına inmiş ve Ereškigal’i tahtından indirmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamayınca aleyhinde yargılama yapılmıştır. Bunun sonucunda da İnanna’nın bir cesede dönüştürüldüğü de anlatılmaktadır. Dikkat çekici olan nokta cezanın nasıl verildiğidir. Zira yargıçlar onu *“ölüm bakışları”* ile etkileyerek cesede dönüştürmüştür. Buradan Sümerlilerin nazarın insanları öldürebileceğini düşündükleri söylenebilir. İkinci metinde ise İnanna’nın Dumuzi’yi yeraltına yollaması anlatılmaktadır. Burada da bakışları *“ölümün bakışı”* olarak geçmektedir. Bu terim Huwawa canavarı için de kullanılmaktadır. Gılgamış Destanına göre Huwawa’nın bakışı insanları öldürmekteydi. Ancak Gılgamış bu bakışlardan sadece korkuya kapılmıştır (Black vd. 1999-2003a: 121-125). Dolayısıyla nazarın öldürme dışında insanlara korku saldığı da düşünülmektedir. Günümüzde de nazarın olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dair inanışlar mevcut olup aradan yüzyıllar geçmesine rağmen bu düşüncenin devam ettiği görülmektedir.

Gılgamış Destanı içinde de nazarın geçtiği farklı ifadeler bulunmaktadır. Metinde kahramanın Akrep İnsanlarla karşılaşması sırasında *bakışın* varlığı görülebilmektedir. Tabletin ilgili bölümünün çevirisi şu şekildedir:

“Görkemi ürktücü, bakışı ölüm olan,

Korkunç ihtişamı dağları alt eden,

Güneşin doğuşunda ve batışında kim güneşe göz kulak olur.

Gilgamiş onları görünce,

Yüzü korku ve dehşetten kasvetli hale geldi.” (Heidel, 1949: 65)

Metinden anlaşıldığı kadarıyla Gilgamiş, Akrep İnsanlarla ilk kez burada karşı karşıya gelmiştir. Gilgamiş’in onları gördüğünde yüzünün korku ve dehşetten kasvetli hale geldiğinden bahsedilmektedir. Tablet in Akrep İnsanları anlatma şekli de oldukça ilginçtir. Zira bakışlarının ölüm olduğuna değinilmektedir. Ne var ki Gilgamiş onları gördüğünde bu sonla karşılaşmamış, sadece büyük bir korkuya kapılmıştır. Buradan da yine nazarın sadece öldürmediği görülmektedir.

Sümer inancına göre nazarın varlığına dair bir diğer işaret de “Sümer’in ve Ur’un Yıkılması Üzerine Ağıt” adlı metinde görülmektedir. Tablet in konusunu Nippur, Ur, Eridu gibi şehirlerin uğradığı yıkım oluşturmaktadır. Buna göre Guti istilasının yol açtığı yıkımda Enlil’in nazarının rolü vardır:

“Kara Başlıların Çobanı Enlil’in yaptığı buydu:

Enlil, sadık haneyi yok etmek, sadık adamı yok etmek için,

Nazarı sadık olanın oğluna, ilk doğanlara koymak için,

Enlil daha sonra Gutium’u dağlardan indirdi.

İlerlemeleri, dayanılmaz Enlil seli gibiydi.” (Michalowski, 1989: 41)

Burada “nazar” kelimesi Sümerce *igi-hul* olarak geçmektedir. Türkçeye çevirisi ise “hasetle, kıskançlıkla bakmak; nazar” olarak yapılmaktadır (Michalowski, 1989: 41; Tinney, vd. 2006: igi; Halloran, 2006: igi-hul). III. Ur Hanedanının

krallarından olan Sulgi'yi öven bir metne göre de Enki'nin gözü yıkıcı etkilere sebep olabilmektedir. Söz konusu tabletin içeriği şu şekildedir:

“Kral Enki abzudan çıkar; onun, bulunduğu yerden yabancı toprakları onun için yok etmesi, oturduğu yerden şehirlerini onun için yok etmesi için bir gözünü abzudan kaldırması yeterlidir.”
(Black vd. 1998-2003a: 312-318).

Metne göre Enki, şehirleri sadece bir gözünü kullanarak yok edebilmektedir. Bu da nazarın büyük güçleri olduğu inancına işaret etmektedir. Konuyla alakalı olan bir diğer metin ise “Enki ve Dünya Düzenli” adlı tablettir. Konusu Enki'nin dünya düzenini nasıl oluşturduğu ile ilgilidir ve metnin çevirisi *“Bir bakışın dağların yüreğini sarsmaya yettiği Enki”* (Black vd. 1998-2003b: 1-16.) şeklindedir. Metnin gözle ilgili olan bu bölümünde Enki bir bakışıyla dağların yüreğini sarsabilmektedir. Buradan hareketle nazarın doğa üzerinde de etkili olduğu söylenebilir.

Sümer metinleri, aynı zamanda tanrıların bakışlarının ürpertebileceğini de belirtilmektedir. “Lipit-Eštar için Ninurta'ya bir Adab” adlı metinde *“Kükreyişiniz ve emirleriniz tüm yabancı ülkeleri boyun eğdiriyor. Korkutucu bakışın tüm düşmanları titretiyor...”* (Black vd. 1999-2003b: 17-23) ifadesi Enlil'in bakışlarının düşman üzerindeki etkisini göstermektedir. Metin içerisindeki bakış kelimesi yine *igi* şeklinde yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Sümerliler, bakışın düşmanların içine korku salabileceğine ve evrensel düzeni bozabileceğine inanmaktaydılar. Zira “İnanna'ya bir İlâhî” adlı metinde geçen *“Ağzınızı açtığınızda koşucular ...'ya dönüştür... Bir bakışınızla sağır bir adam ...Kızgın bakışların aydınlığı karartır; öğleni karanlığa dönüştürürsün...”* (Black vd. 1998-2003c: 174-181) ifadesi de bunu göstermektedir. Metin tanrıça ve onun güçleri övülmektedir. Metin, yer yer kırık olduğu için anlatım tam çevirisi yapılamamaktadır. Ancak yukarıda verdiğimiz metinden anlaşıldığı kadarıyla

İnanna bakışları ile öğleni karanlığa çevirebilmektedir. Buradan hareketle Sümerlilerin güneş tutulması gibi olaylarda kendisine dua ettiği düşünülebilir.

“İnanna’nın Yüceltilmesi” adlı metne göre nazardan sadece insanlar etkilenmemektedir. Tanrılar da ondan kaçmaktadır. Zira tablette tanrıların İnanna’nın bakışlarının önünde durmaya cesaret edemediklerinden bahsedilmektedir. Metinde yer alan şu ifadeler bu durumu doğrular niteliktedir:

“Hanımım, büyük Anuna tanrıları sizden harabe tepelerde koşan yasalar gibi uçuyor. Korkunç bakışlarının önünde durmaya cesaret edemezler. Korkunç çehrenizle yüzleşmeye cesaret edemiyorlar. Öfkeli kalbini kim soğutabilir? Kötü niyetli öfken, soğutmak için çok büyük.” (Black vd. 1998-2003d: 36.)

Sümerlilerin dışında farklı Mezopotamya kavimlerinde de nazar bulunmaktadır. Akadlılarda hastalıkların nedenleri arasında büyücüler, şeytanlar ve kötü insanlar sayıldığı gibi nazar da sayılmaktadır (Tamborino, 1909; Thompson, 1903-1904; Gordon 1957; Abusch, 1989; Scurlock, 1991; Black ve diğerleri, 1992: 63, 67; Van der Toorn 1999).

Eski Mezopotamya Sümerliler, Akadlılar, Asurlular ve Babilliler gibi pek çok devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu kapsamda Akadca yazılan metinlerde de nazar inancının varlığı gözlemlenebilmektedir. Bunlardan birinde nazar hakkında şunlar söylenmektedir;

“(Nazar) göğe yaklaştı – yağmur yağmadı

Dünyaya yaklaştı otlar büyümedi

Öküze yaklaştı – boyunduruğu açıldı

Büyükbaş hayvan ağılına yaklaştı – peyniri telef oldu

Ağıla yaklaştı – koçu götürüldü (?)

..

Çocuklu hemşireye yaklaştı-hemşirenin tutuşu gevşedi/kolları parçalandı

Sebzelere yaklaştı – marul ve tere bozuldu

Bahçeye yaklaştı – meyveler bozuldu.” (Thomsen, 1992: 22-23; Dilek, 2021, 13)

Metin değerlendirildiği zaman nazarın sadece insanlar üzerinde değil aynı zamanda hayvanlar ve doğa üzerinde de büyük bir etkisinin olduğuna inanıldığı görülmektedir. Ayrıca birçok olumsuz durumun nazara bağlandığı da söylenebilir.

Akadlılar nazar için *Ini limuttum* ya da *inu lemuttu* kelimesini kullanmaktadır (Budge, 1978/1930: 358; Ford, 1999: 205). Susa’da Sargonik döneme ait Akadca bir metin nazara karşı bir ritüeli anlatmaktadır. Metin nazarın zarar veren etkilerini insandan alarak, doğal bir taşıyıcı olarak koyuna transfer etmeyi içermektedir. Ardından da koyun ve kötülüğü yok edilmektedir. Benzer durumlar Sümer metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bir Sümer metni nazarın kötü etkisinin hayvan kılına transferini anlatırken, bir Sümer metni de hastalığı keçiye nakletmektedir (Foster, 1993: 55; Cunningham, 1997: 172). Bu bakımdan nazarın etkisinin farklı canlı ya da nesnelere aktarılabilceğinin düşünüldüğü görülmektedir.

Akadlılarda nazara ilişkin en erken metinlerinden birinde, nazardan etkilenen bir kişinin onu kovmak için yaptığı ritüel ayrıntılarıyla anlatılmaktadır;

*“Bir kara bakire koyun: Evin her köşesinde onu kaldıracak (?)
Nazar ve [] kovacak... Onu bahçede kesecek ve derisini yüzecek.
Ardından parçalarla doldurmaya devam ediyor..bitki. Kötü adam
[] onun derisi. (Onu) nehre taşısin (ve) yedi (parça) hurma ağacı,
yedi (parça) meşe ve yedi (parça...) suya dalsın.” (Foster, 2005: 65;
Thomsen, 1992: 22)*

Metnin bazı bölümlerinin kırık olması, metni tam olarak anlamamıza engel olmaktadır. Ancak mevcut haliyle anlaşıldığı kadarıyla Akadlılarda bir kişiye nazar geldiğinde bundan kurtulmak için ilk olarak kara bakire bir koyun alınmaktaydı. Ardından da evin her köşesinde bu hayvan havaya kaldırılmakta ve böylece nazar da kovulmaktaydı. Daha sonra aynı koyun alınarak bahçeye götürülmekte, kurban edildikten sonra derisi yüzülmektedir. Metnin bundan sonrasında hangi ritüellerin yapıldığı ise tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak Akadlılarda, kan kurbanı ile nazarın ortadan kaldırılabilceği görülmektedir. Ayrıca kanlı kurban olduğu gibi içki sunusu, dua ve tütsü yakma gibi işlemlerin dahil olduğu bir ritüel ile de nazarın ortadan kaldırılabilceği görülmektedir (Thomsen, 1992: 27).

Akadlıların dışında Babil döneminde de nazarın varlığı görülmektedir. Örneğin Eski Babil (MÖ 1830-1530) dönemine ait Akadca yazılmış bir metinde nazarın, doğum esnasındaki annelere ve evdeki bebeklere olan tehlikesini anlatmaktadır. Metinde aşağıdaki cümleler geçmektedir;

“O [nazar, inum] içeri girdi, her yere [bakıyor]!

Bu, etrafı saran bir ağıdır, kapanan bir kuş tuzağıdır.

*Bebeklerin kapılarının önünden geçip bebekler arasında kargaşaya
neden oldu,*

*Doğum yapan annelerin kapısının önünden geçip bebeklerini
boğdu*

Daha sonra kavanoz odasına gitti ve mührü kırdı.

Kapalı sobayı yıktı, Kilitli (?) evi darmadağın etti.

Şapele bir çarptı, evin tanrısı oradan dışarı çıktı.

Yüzüne tokat at! Arkasını dönsün!

Gözlerini tuzla doldurun! Ağzını külle doldurun!

Evin tanrısı geri dönsün.” (Foster, 2005: 176)

Metinden nazara karşı ne yapılabileceği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak nazarın ne gibi etkileri olduğu görülebilmektedir. İlk olarak nazar bebeklere huzursuzluk vermektedir. Bu nedenle sakın olan bebeklerin aniden ağlamaya başlaması nazar olarak yorumlandığı söylenebilir. İkinci olarak evde hamile bir kadın bulunuyorsa, nazarın bebeklerini öldürebileceğinin düşünüldüğü de anlaşılmaktadır. Özellikle düşük yapan kadınlarda bunun nazar ile açıklandığı söylenebilir. Bu nedenle nazarın yine kötü pek çok etkisi olabileceği görülmektedir.

Aynı döneme ait olan Sümerce-Akadca çift dilli bir büyü metninde nazarın ortalıkta dolaşmasının evdeki kargaşanın, hastalık ve zararın nedeni olduğundan bahsedilmektedir;

*“[Bulanık (gözler)] (dalhu, dalhati) bağlayan, (onlar) insanı saran
bir alu-şeytan*

Bağlayan bulanık (gözler),

Onlar, (yeryüzünde yaşayanları) tuzağa düşüren (gözlerdir)

İnsana hastalık veren (gözlerdir)

Gezici nazar

(Evin dış köşesine baktı ve dış köşe ıssızlaştı

Evin iç köşesine baktı ve iç köşe ıssızlaştı

Ülkenin (sakinlerinin) yaşam alanlarına baktı,

*Gezici adama baktı, öyle ki adam durmadan eğildi. Boynu, kesilmiş
(ve) kırılmış bir ağaç gibi (teslimiyet halinde).*

Enki bu adamı gördü, (Hastanın) başına ekmek koydu

Ekmeği vücuduna yaklaştırdı, Onun için hayat duasını okudu.

Size acı çektirmek için bakan göz (Sümerce igi, Akadca ini)

*Sana kötülük yapmak için bakan göz.” (Pinches, 1901: 200; Ford,
1999: 203)*

Metinden anlaşılabilceği üzere nazarın verdiği olumsuz durumdan kurtulmak amacıyla nazara uğramış olan adamın başına Enki'nin ekmek koyup hayat duasını okuması ekmek ile yapılan bir ritüelin varlığına işaret etmektedir.

Babil metinlerinin yanı sıra Yeni Asur dönemi metinlerinde de nazarın varlığı görülmekte ve Akadca bir metinde şu ifadeler geçmektedir;

“Göz (e-nu), göz (e-nu)! O düşmandır,

O bir kadının [gö]züdür, o bir erke[ğin] gözüdür

O bir düşmanın [gö]züdür, o herhangi (?) birinin gözüdür.

O bir komşunun gözüdür, o bir komşu (kadının) gözüdür, o çocuk bakıcının gözüdür (?) o gözdür!

Ey göz (e-nu) kötü niyetle kapıyı çaldın,

Eşik sarsıldı, kirişler sarsıldı.

Bir eve girdiğinizde ey göz (e-nu-um-ma), [].

Çömlekçinin fırını kırдың, kayıkçının teknesi batırdınız,

Güçlü öküzün boyunduruğunu kırdın,

Yürüyen eşeğin incin kemiğini kırdın,

Usta dokumacının tezgâhını kırdın,

Yürüyen atın tayını (?) ve öküzü yiyeceğinden mahrum bıraktın

Yanmış sobanın...dağıttın

Hayvanları (?) öldürücü fırtınanın ağızına bıraktın

Uyumlu kardeşler arasında anlaşmazlık çıkardın.

Gözü ez! Gözü yolla!

Gözü yedi nehirden geçirin, Gözü yedi kanaldan geçirin

Gözü yedi dağdan geçirin,

Gözü alın ve ayaklarını izole edilmiş bir kırmızı sapa bağlayın

Gözü al ve çömlekçi kabı gibi sahibinin yüzüne vur!” (Foster, 2005: 962, IV 35)

Metnin ilk satırlarından anlaşılabileceği gibi nazar sadece kadınlar ile sınırlı bir olgu olarak tutulmamıştır. Erkeklerden de nazarın gelebileceği belirtilmiştir. Bu bakımdan nazarın herkes tarafından gelebileceği anlaşılmaktadır. Nazar geldikten sonra ise mallara zarar gelebileceğine, insanlar arasında anlaşmazlık çıkabileceğine inanıldığı görülmektedir. Genel anlamda değerlendirildiği zaman Mezopotamya’da Sümerlilerden Yeni Asur dönemine kadar olan uzun dönemde nazarın varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar nazarın olumsuz etkileri olduğuna inanmış, bundan kurtulmak için de birtakım ritüellere başvurmuştur.

Mezopotamya’daki bu inanç yapısının, Yakındoğu’nun diğer kültürel merkezlerinde nasıl bir karşılık bulduğu ise Ugarit örneği üzerinden değerlendirilebilir. Suriye sınırları içerisinde, günümüzde Ras Shamra olarak bilinen bölgede yer alan Ugarit, antik Yakındoğu’nun önemli kentlerinden biri olup stratejik konumuyla öne çıkmaktadır. Burada yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir. Bunlar dönemin siyasi tarihinin yanı sıra dini ve kültürel inanışları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Buna karşılık nazar konusunda Ugarit çivi yazılı metinlerinde fazla bilgi olmadığı da görülmektedir. Bu konuda sadece KTU 1.96 no’lu metin, nazar değen bir kişiden ve bu durumun nasıl kaldırılacağından bahsetmektedir. Bunun haricinde kötü

gözün, insanların nasıl etkilediğine dair farklı metinler henüz keşfedilememiştir. KTU 1.96 (RS 22.225) no'lu metinde nazar ile ilgili şu ifadeler geçmektedir:

“Nazar dolaşıyor,

Ve kardeşinin güzelliğini bozuyor.

Ve kardeşinin lütfu, [diğer göz] mükemmel sağlıkta olsa bile

[Başkasının] etini bıçaksız yer, Bardaksız [diğerinin] kanını içer.

Kötü adamın gözü, Kötü kadının gözü, Yaklaşıyorlar!

Vergi tahsildarının gözüne yaklaşıyorlar,

Kapı koruyucusunun gözü,

Kapı koruyucusunun gözü Kapı koruyucusunun gözüne dönsün

Çömlekçinin gözü çömlekçiye dönsün

Vergi tahsildarının gözüne dönsün

Kötü adamın gözü kötü adama dönsün

[Kötü kadının] gözü kötü kadına dön[sün]...” (Wyatt, 2002: 376; Ford, 1999: 202)

Metinde, nazarın kişilerin etini bıçaksız yediğinden ve kanını içtiğinden bahsedildiği için ölümle sonuçlanabildiği anlaşılmaktadır. Nazarın dolaştığı ve güzelliği bozduğunun dile getirilmesi, bakışların insanların fiziksel görünüşlerini de etkileyebileceğine işaret etmektedir. Bu metin nazar değdiği düşünülen bir

kişi üzerinden, nazarı kaldırmak için yapılan bir büyüdür. Metnin devamı kırık olduğu için büyü'nün nasıl sonuçlandığı anlaşılmamaktadır.

Ugarit, Mısır ve Mezopotamya kaynakları karşılaştırıldığında, aralarında bölgesel ve dönemsel farklılıklar olmasına rağmen inanışların aynı olduğu görülmektedir. Ugarit inancında da nazarın ölümcül sonuçlara neden olabileceği ve büyülerin yine nazarı uzaklaştırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Suriye'de bulunan Arslantaş'ta yapılan çalışmalarda da Nazar'a dair buluntular keşfedilmiştir. Bu kapsamda bir amuletik bir plak üzerindeki büyü şu şekilde karşımıza çıkmaktadır;

“Artık Baal’ın kendi savaş arabasını koştüğünü ve yanında biri kırsal arazileri iyi bilen, iri gözlü bir Kıbrıslı büyücü; diğeri ise adanın coğrafyasına hâkim, sert bakışlı bir başka Kıbrıslı büyücüyle birlikte sefere çıktığını gördüğüne göre, dikkat et! Başkalarının özünü emmek yerine, senin kendin katılmış, donmuş bir kütleye dönüşmen işten bile değil! Kapıyı sana karşı kilitledim. Defol, büyücü (erkek)! İnsanların başlarından uzak dur! Onların akıllarını yok eden sen, yaklaşma! Bil ki, o uğursuz gözün bir adamın başına rüyasında çarptığında, Kutsal ve lekesiz İlahi Göz’ün gücü/bakışıyla, son bulan aslında senin oyunların olacaktır!”
(Gaster, 1973, 20)

Gaster, metinde Baal’ın yanında adı geçen arkadaşların aynı zamanda Alashia olarak da bilinen Kıbrıslılar olduğunu ifade etmektedir. Kıbrıs’ın bakır ve diğer metalleri ile ünlü olduğunu, bunların da her yerde şeytan, cadı ve nazara karşı etkili bir nesne olduğunu belirtmektedir (Gaster, 1973, 22). Metinde hem erkek büyücülerin olduğu, hem de onların bakışlarının uğursuz olduğu anlaşılmaktadır.

Baal da bunlara karşı savaşıma gücüne sahiptir. Arkeolojik kazı sonuçlarında bulunan amuletler de nazar inancının varlığını göstermektedir.

Antik çağda Mezopotamya’da olmakla birlikte bugün Suriye topraklarında yer alan Tell Brak’da yapılan kazı çalışmalarında keşfedilen oyma gözlere sahip soyut putlara benzemekte olup, bugün “Göz Tapınağı” olarak bilinen yerde gün yüzüne keşfedilmiştir (Pagliarulo, 2023, 35).

SONUÇ

Suriye toprakları ile Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde nazar inancının köklü bir geçmişe sahip olduğu, burada yaşayan kültürlerin her birinde farklı şekillerde yorumlandığı ve uygulandığı anlaşılmaktadır. Çivi yazılı metinlerde, nazarın olumsuz etkilerinden korunmak için geliştirilen ritüeller, büyüler ve amuletler gibi çeşitli yöntemler detaylı bir şekilde belgelenmiştir. Bunların arasında özellikle Mısır’da Horus’un Gözü ve benzeri semboller koruma amacıyla öne çıkmıştır. Suriye topraklarında ise büyü ve tılsımların yanı sıra tanrıların desteğini alma amacıyla dualar ve adaklar sunulmuştur. Ele aldığımız coğrafyada nazar inancına dair ortak noktaları olmasına rağmen, her bir kültürün kendi dinsel ve toplumsal yapısına göre bu inancı nasıl şekillendirdiği dikkat çekicidir. Bu bağlamda nazarın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir tehdit olarak algılandığı, bu nedenle çeşitli korunma yöntemlerinin uygulandığı söylenebilir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, nazar inancının sadece antik toplumlarda değil, günümüzde de devam eden bir gelenek olduğunu göstermektedir. Suriye, Mısır ve Mezopotamya gibi coğrafyalarda nazarın olumsuz etkilerinden korunmak için geliştirilen uygulamalar, söz konusu toplumların nazara karşı bazı önlemler almaya çalıştığını göstermektedir.

Bu medeniyetlerin dini metinlerinde ve ritüel pratiklerinde görülen nazardan korunma yolları, modern dünyada kullanılan tılsımlar, dualar ve çeşitli koruyucu objelerle paralellik göstermektedir. Örneğin tılsım ve amulet kullanımı, günümüzde hala nazar boncuğu ve koruyucu muska olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da Horus'un Gözü'nün nazardan koruma amaçlı kullanımı, benzer şekilde, bugünkü nazar boncuğunun kültürel kökenleri arasında sayılabilir.

Ayrıca bu çalışmanın gösterdiği üzere nazarın antik medeniyetlerde hem bireylerin hem de toplumun genel sağlığını tehdit eden bir güç olarak algılanması, bu inancın ne kadar derin ve yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda nazarın farklı coğrafyalarda ve kültürlerde, insanlar arasındaki ilişkilerde nasıl bir rol oynadığını ve bireylerin yaşamlarındaki belirsizliklere karşı geliştirdikleri bir savunma mekanizması olarak nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu açıdan Suriye toprakları ile Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin nazar inancı üzerine verilen bilgiler ışığında antik dönemden günümüze kadar süregelen bu inancın tarihsel gelişimini ve kültürel etkileşimlerini ele alarak nazarın insanoğlu için evrensel bir kaygı kaynağı ve koruma arayışı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle nazarın kökenlerine ve tarihi ile ilgili yapılan bu tür çalışmalar sadece akademik bir ilgi alanı olmanın dışında, günümüz kültürel pratiklerine dair de derinlemesine bir anlayış sergilemektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Tüm yazarlar, diğer kişi veya kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması olmadığını onaylar.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abusch, I. T. (1987). *Babylonian Witchcraft Literature: Case Studies*. Brown Judaic Studies 132. Atlanta: Scholars.

Black, J. ve diğerleri (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press.

Black, J. (1998-2001). "Inanna's Descent to the Nether World: translation". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/tr141.htm>

Black, J. (1999-2003a). "Gilgameş and Huwawa (Version A)". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.8.1.5#>

Black, J. (1999-2003b). "An adab to Ninurta for Lipit-Eştar (Lipit-Eştar D)". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.2.5.5.4#>

- Black, J. (1998-2003a). "A praise poem of Šulgi (Šulgi D)". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.2.4.2.04#>
- Black, J. (1998-2003b). "Enki and the world order". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/tr113.htm>
- Black, J. (1998-2003c). "A hymn to Inana (Inana C)". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section4/tr4073.htm>
- Black, J. (1998-2003d). "The exaltation of Inana (Inana B)". The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section4/tr4072.htm>
- Boratav, P. N. (1997) *100 Soruda Türk Folkloru 4. B.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Borghouts, J. (1978). *Ancient Egyptian Magical Texts*. Nisaba 9. Leiden: Brill
- Budge, E. A. W. (1978 [1930]). *Amulets and Superstitions, with 22 plates and 300 Text Illustrations*. Reprinted, New York: Dover.
- Çıblak, N. (2004). "Halk Kültüründe Nazar ve Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 103-125.
- Dilek, Y. (2021). "Eski Yakındoğu'da Göz Sembolizmi ve Düalizm: Mezopotamya, Mısır ve İsrail." *Tarih Dergisi*, 74, 1-30.
- Elliott, J. H. (2015). *Beware the evil eye: The evil eye in the Bible and the ancient world volume 1: Introduction, Mesopotamia, and Egypt*. Oregon: Cascade Books.

- Elliott, J. H. (2016). The Evil Eye. Zeba Crook (Ed.), *The Ancient Mediterranean Social World A Sourcebook*, içinde (s. 321-343). Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 2016.
- Faulkner, R. O. (1977). *The Ancient Egyptian Coffin Texts Volume III Spells 788-1185 & Indexes*. Warminster: Aris & Phillips LTD.
- Ford, J. N. (1999). "Ninety-Nine by the Evil Eye and One from Natural Causes." *Ugarit-Forschungen*, 30, 201-278.
- Foster, B. R. (2005). *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. Bethesda, MD: CDL Press.
- Gaster, T. H. (1973). "A Hang-Up for Hang-Ups: The Second Amuletic Plaque from Arslan Tash." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 209, 18-26.
- Gershman, B. (2015). "The Economic Origins of the Evil Eye Belief", *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 110: 119-144
- Gordon, C. H. (1957). A World of Demons and Liliths. *Adventures in the Ancient Near East* içinde (s. 160–184). London. Phoenix
- Halloran, J. A. (2006). *Sumerian Lexicon A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language*. Los Angeles: Logogram Publishing.
- Heidel, A. (1949). *The Gilgamesh Epic and Old Testament Prallels*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herrmann, C. (1994). *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel II. Orbis Biblicus et Orientalis 184*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

<http://www.tdk.gov.tr> (erişim tarihi: 15.08.2024).

Koşay, H. Z. (1956) “Etnografya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer.”
Türk Etnografya Dergisi, 52: 86-90.

Meisen, K. (1950). “Der böse Blick und anderer Schadenzauber in Glaube und
Brauch der alten Völker und in frühchristlicher Zeit.” *Rheinisches
Jahrbuch für Volkskunde* 1: 144–77.

Michalowski, P. (1989). *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*.
Winona Lake: Eisenbrauns.

Oestigaard, T. (2011). *Horus’ Eye and Osiris’ Efflux: The Egyptian Civilisation of
Inundation c. 3000-2000 BCE*. British Archaeological Reports.

Örnek, S. Veyis (1995). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pagliarulo, A. (2023). *The Evil Eye The History, Mysery and Magic of the Quiet
Curse*. Weiser Books.

Pinches, T. G. (1901). “Assyriological Gleanings.” *Proceedings of the Society of
Biblical Archaeology*, 23: 188–210.

Pinch, G. (1994). *Magic in Ancient Egypt*. Austin: University of Texas Press.

Scurlock, J. A. (1991). “Baby-Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers
of Childbirth: Medico-Magical Means of Dealing with Some of the Perils
of Mother-hood in Ancient Mesopotamia.” *Incognita*, 2: 135–183.

Spiegelberg, W. (1915). *Der Ägyptische Mythos Vom Sonnenauge In Einem
Demot-Ischen Papyrus Der Römischen Kaiserzeit*. Strassburg:
Strassburger Druclerei und Verlagsansalt.

- Spiegelberg, W. (1924). "Der böse Blick im altägyptischen Glauben." ZÄS, 59: 149–154.
- Tamborino, J. (1909). *De Antiquorum Daemonismo*. Religionsgeschichtliche Versuche Und Vor-Arbeiten, Giessen: Topelmann.
- Thompson, R. Campbell. (1903–1904). *The Devils and Evil Spirits of Babylonia: Being Babylonian and Assyrian Incantations against the Demons, Ghouls, Vampires, Hob-goblins, Ghosts, and Kindred Evil Spirits, Which Attack Mankind*. London: Luzac.
- Thomsen, Marie-Louise (1992). "The Evil Eye in Mesopotamia." *Journal of Near Eastern Studies*, 51(1): 19-32.
- Tinney, S. vd. (2006). *The Pennsylvania Sumerian Dictionary*.
- Toorn, Karel van der. (1999). Magic at the Cradle: A Reassessment. T. Abusch ve K. van der Toorn (Ed.), *Mesopotamian Magic: Textual, Historical, and Interpretive Perspectives* içinde (s. 139–147). Van Der Toorn, Styx Publications, Groningen.
- Türktaş, M. M. (2016). Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanış ve Uygulamalar. M. S. Çelepi (Ed.), *Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı* içinde (s. 407-417). Akçağ, Ankara.
- Wasserman, N. (1998). "Seeing Eye to Eye: Concerning Two Incantations Against Lamashtu's Evil Eye." *Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires*, 61-70.
- Westermack, E. (1961). *Nazar Değmesi İnancı*. Ankara: Yeni Matbaa.

Wyatt, N. (2002). *Religious Texts From Ugarit 2nd Edition*. New York: Sheffield Academic Press.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

When the word evil eye is mentioned, many people think of eyes these days. Nazar is an Arabic word and means look or look in Turkish. Nowadays, it is believed that the evil eye can have bad effects.

Method

When the history of the evil eye is examined, studies on this subject remain inadequate. In order to demonstrate this subject effectively, our study has been kept broad and we have tried to examine as many texts as possible in this context. Thus, it is aimed to show how it was believed in Asia Minor. Our study aims to focus on the evil eye in ancient times and show that it is an ongoing issue from the oldest periods to the present.

The second subject of our article is to show that the evil eye is thought of in a similar way in different societies. Although there are different practices to ward off the evil eye, they can basically show that they think it is harmful. In order to demonstrate these, texts from Ancient Egypt, Syria and Mesopotamia were discussed in our study. Sumerian, Akkadian, Babylonian and Assyrian civilizations were examined in Mesopotamia. Primary sources of the period and archaeological excavations were used, as well as scientists' research.

Findings (Results)

There are many sources from Mesopotamia regarding the evil eye. However, the texts obtained from Ugarit and Ancient Egypt are less than these. However, written texts that can be unearthed during excavations in Egypt and Syria can help update our knowledge on this subject. The tablets we have examined are included in the text as necessary.

When these are examined, it is seen that the evil eye existed in Mesopotamia from the Sumerians to the Neo-Assyrian period. It is understood that people in Mesopotamian lands believed that the evil eye could kill, instill fear, and

physically affect people. The texts also show that gods can also be affected by the evil eye. In this regard, it was believed that any person could be negatively affected or harmed by looks. It can be seen that any person can have an evil eye, without being limited to this. It is understood that there were some practices in Mesopotamian lands to ward off the evil eye. However, the practices of each tribe differ.

When the different texts from Syria are examined, it is seen that the evil eye can affect physically and cause death. It also appears to be an application to disrupt. Since texts from different periods, from the Sumerians to the Neo-Assyrian period, have been examined, it appears to be an ongoing issue throughout history.

When the ancient Egyptian society is examined, the evil eye is also seen here. Since the texts from the early periods are insufficient, it has been suggested that the evil eye emerged in later periods and was taken from different tribes. However, archaeological findings date back to the Neolithic period, therefore, it should be considered that it has existed in Egyptian society since its early periods.

Excavations carried out in Ancient Egypt also show this. The amulets found show that people resorted to certain practices to protect themselves from the evil eye. The Ancient Egyptian texts we have also show that there were spells to keep the evil eye away. Texts indicate that it may also be the evil eye of the gods. In this regard, it is seen that the evil eye can come from anyone in Egyptian society. In this regard, although regions and people vary, it is generally understood that the evil eye exists and causes bad effects. Ancient people also used various practices for these.

Conclusion and Discussion

When all these are examined, it can be seen that the evil eye was a frightening subject and concept in ancient times. It seems that people believe that this can come from different places and have many negative effects. It is believed that every person can be affected by the evil eye and that it can come from any person. In this regard, people should be careful when an unexpected bad event happens to them. There are different practices to prevent the evil eye from occurring in the first place and to remove it after it occurs. While these are rituals that sometimes include practices such as blood sacrifice and drink offerings; Sometimes magic words are included. Apart from this, there are also different ways to get rid of it. However, it is noticed that there are spells, amulets and some rituals in general.

Evil eye is a concept also seen in Ancient Greek and Roman societies. Examining these will help us better understand how people living in much more distant geographies believe in the evil eye. It will also enable us to see how to remove the evil eye, especially when it comes. It will also allow comparison with the evil eye idea in the western world, especially today.

İNGİLİZLERİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ VASITASIYLA HALKEVLERİNE

SIZMA TEŞEBBÜSLERİ

-BİR ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ-

Mustafa Murat ÇAY*

Öz

British Council, 1940-1950 yıllarındaki faaliyetlerini Türkiye’de İngiliz Kültür Heyeti adı altında yürütmüştür. British Council’in dünya geneline yaygınlaştırmaya çalıştığı faaliyetleri ise hakkında yapılan birçok çalışmada da vurgulanmış olduğu üzere aslında birer propaganda ve istihbarat faaliyeti eğilimi göstermektedir. İngiliz dış politikası, dönem itibariyle dünya genelindeki mevcut şartlarda kültürel faaliyetlerin etkin bir silah olabileceği ve bu inançla çalışıldığı takdirde siyasi ve iktisadi gücün Britanya Krallığında kalabileceği anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışla beraber British Council, dünyanın farklı bölgelerinde yerel şartları önceleyerek spesifik metotlarla yürüteceği kültürel faaliyetlerle İngiliz yayılcılığında bir enstrüman olarak değerlendirilmiştir. Bu makalede İngiliz Kültür Heyeti’nin, Halkevleri üzerinden yürütmeye çalıştığı bazı şüpheli faaliyetler, detaylı bir şekilde incelenerek bir sonuca ulaşılmıştır. Temel kaynak olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi bünyesinde yer alan ve gizliliği kaldırılmış Cumhuriyet Halk Partisi evrakları ile Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi kayıtları esas alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, mmuratcay1903@yandex.com, Gaziantep/Türkiye.

Anahtar Kelimeler: British Council, İngiliz Kültür Heyeti, Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi

BRITISH ATTEMPTS TO INFILTRATE HALKEVLERİ THROUGH CULTURAL ACTIVITIES -A CASE STUDY-

Abstract

The British Council operated in Turkey between 1940 and 1950 under the name of the British Cultural Mission. As emphasized in many studies, the activities the British Council sought to expand globally often leaned toward propaganda and intelligence gathering. British foreign policy embraced the belief that cultural initiatives could serve as powerful tools under contemporary global conditions and that Britain could preserve its political and economic influence by acting on this conviction. In line with this perspective, the British Council was regarded as an instrument of British expansionism through cultural activities, implemented using particular methods that prioritized local circumstances across different regions. This article examines in detail some of the suspicious undertakings of the British Cultural Mission conducted through the People's Houses and presents a conclusion based on this analysis. The primary sources are declassified documents from the Republican People's Party (CHP) held in the Presidential Archives of the Republic of Turkey, along with records from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: British Council, British Cultural Mission, Halkevleri (People's Houses), Republican People's Party

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarındaki çatışmalardan sonra İngiltere ile Türkiye arasında, konjonktür gereği başlayan yakınlaşmaların bir sonucu olarak siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda ilişkiler hız kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle kültürel ilişkiler çerçevesinde değerlendirilebilecek olan İngiliz Kültür Heyeti veya diğer adıyla British Council'in (BC)¹ etkileri son derece önemli

¹ British Council, dönem itibarıyla Türkiye'de genellikle ifade edildiği şekilde İngiliz Kültür Heyeti olarak bilinmektedir (Tanin, 5 Kasım 1944: 5). Bu çalışmada ise döneme özgü

görülmektedir. Mezkûr kuruluş, 1940 yılından itibaren faaliyet sahasını Türkiye'ye doğru genişletmiştir.

Batı dünyasının İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki rekabetli manzarasıyla birlikte savaş ortamının bir gereği olarak sürdürülen çatışmalar, sadece iktisadi güç yarışı veya askerî taktik ve stratejilerle devam etmemiş, güçler arasındaki mücadeleler aynı zamanda kültürel propaganda taktiklerinin yoğun şekilde yürütüldüğü bir nitelik kazanmıştır. Bu bakımdan özellikle Almanlar ve İngilizler arasındaki propaganda yarışı dikkat çekmektedir. Her iki rakip de yayılmacı politikaları gereği hedefledikleri sahalarda etki alanlarını genişletmek ve kendi hegemonyalarını inşa etmek amacıyla çok çeşitli ve sonuçları itibariyle kendilerine uzun vadeli menfaatler kazandıracak aksiyonları ele almışlardır. Bu aksiyonlardan en etkili şüphesiz geçici askerî kazanımlardan da ötede kültürel yayılmacılık ve bu sayede oluşturulacak olan kültürel hegemonyadır. Bu çalışma, İngilizlerin kültürel yayılmacılığına odaklandığından Almanların bu yöndeki faaliyetlerine kapsamlı bir şekilde yer verilmemiştir. Sadece İngiliz propaganda faaliyetleri kapsamında İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki 1940-1950 yılları arasındaki faaliyetlerinin bir cephesini oluşturan Halkevleri ile ilişkileri ele alınmış ve örnek bir olay etrafında konu tetkik edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Alman propaganda faaliyetlerine yer verilmemiş olsa da tıpkı İngilizler gibi Almanların da Halkevlerine yönelik girişimlerine yeri geldiğinde dikkat çekilmiştir. Çalışmanın başlığı, gizliliği kaldırılmış olan kayıtların başlığına binaen belirlenmiş, bu başlığın konuya dikkat çekici bir mahiyet kazandıracığı düşünülmüştür². Her ne kadar kültürel münasebetler adı altında faaliyet göstermiş olsa da BC'nin, dünya geneline yaymaya çalışmış olduğu bu türden

ifadesiyle İngiliz Kültür Heyeti ismi tercih edilmiştir. Ancak kuruluşun Türkiye dışındaki faaliyetleri aktarılırken British Council (BC) ismi kullanılmıştır.

² Söz konusu dosya, "İngilizlerin Kültür Faaliyetleri Vasıtasıyla Halkevlerine Doğrudan Doğruya Hulul Teşebbüsleri ve İngilizce Tercümanı Nazmi Aydınç'ın Durumu Hakkında" başlığı altında kayda alınmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

faaliyetler bazı toplumların gözünde birer “istihbarat faaliyeti” olarak dikkat çekmiş ve yapılan etütlerin hemen çoğunluğu, dönem itibariyle İngilizlerin bu faaliyetlerini “propaganda” kavramını daha yumuşatılmış bir hale getirip “kültürel diplomasi” adı altında yürüttükleri vurgusunu yapmıştır. İngiliz Kültür Heyeti’nin tartışmalara sebebiyet veren bu durumunu ayrıntılı bir şekilde tahlil etmek, bu çalışmanın temel amacını ortaya koymaktadır. Böylece dönem itibariyle bazı Halkevi başkanları ve hatta CHP’nin üst düzey yetkililerinden bir kısmı tarafından da kanaat getirildiği üzere Halkevlerine “sızma girişimleri” olarak adlandırılan faaliyetlerinin, İngilizlerin kültürel yayılma niyetlerinin bir tezahürü olup olmadığı sorusuna doğru cevabı bulmanın yanı sıra bu yolda hangi vasıtaları kullanmış olduğuna dikkat çekmek amaçlanmıştır. Konu elbette oldukça hacimlidir. Bu sebeple derinlemesine ayrıntılardan ziyade bir olay ve bu olayı destekleyici diğer birkaç olay ele alınarak mesele hakkında genel bir bakış açısının oluşması amaçlanmıştır. Bu bağlamda İngiliz siyasetini ele alan çok sayıda kaynak ve tetkik eserle birlikte Halkevleri hakkında da oldukça geniş bir literatürün varlığından söz etmek mümkündür³.

Bu araştırmada belirlenen temel kaynaklar ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Arşivi bünyesinde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi evrakları ve Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi kayıtlarıdır. Bu kategoride yer alan ve ulaşılabilen kayıtlar çalışmanın dayandığı aslî kaynaklardır. Bunların dışında dönemin basınına yansımış olan birtakım haberlere de yer verilmiş, telif eserler ile lisansüstü çalışma ve makalelerden yine ulaşılabilenler veya konuyla doğrudan bağlantılı

³ Halkevleri hakkında yapılan çalışmaların incelendiği bir araştırmada mevcut literatürle ilgili bilgiler sunulurken, bu çalışmaların Halkevlerini nasıl ve hangi yöntemlerle ele aldığı ortaya konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kabagöz, 2024). Halkevleri, genel anlamda üstlenmiş oldukları misyon çerçevesinde “yeni çağdaş yurttaşın” yetiştirilmesinde başat rol oynamışlardır (Akt: Arıkan, 1999: 271). Özellikle kırsal kesimde okur-yazar sayısının artırılması konusunda Halkevleri ve Halkodalarının etkileri son derece önemlidir (Kara, 2023: 193). Zira CHP, Halkevlerinin ulaşamadığı kırsal alanlarda Halkodalarını devreye alarak ideolojisinin geniş halk kitlelerine ulaşmasını amaçlamıştır (Yavuz ve Kara, 2018: 1172).

olanlar çalışmanın literatür kısmına dahil edilmiştir. Özellikle dönemin bazı basın organlarında İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili çok sayıda habere rastlanılabildiğini belirtmek gerekmektedir⁴. Bununla birlikte gözden kaçmış veya ulaşılamamış kaynaklar ise bu çalışmanın eksik yönünü gösterebilir. Fakat bu eksikliğin konu ile ilgili yapılacak diğer araştırmalarla giderilebileceği dikkate alınırsa çalışmanın bu niteliğinin sonraki araştırmalara bir ışık tutabileceğinin de düşünülmesi imkân dahilindedir.

İngiliz Kültür Heyeti ve Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla bu kurumun genel faaliyetlerine odaklıdır. Bu çalışmada ise örnek bir olaydan yola çıkılarak iddia edilen İngiliz kültür yayılcılığının tezahürleri ve İngiliz diplomasisinin uyguladığı metotlar somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİ'NİN (BRİTİSH COUNCIL) KURULUŞ AMACI VE FAALİYETLERİNİN ANA ÇERÇEVESİ

British Council'in resmî internet sitesindeki tarihçesinde verilen kısa bilgilere göre kuruluş, 1934 yılında vücuda getirilmiş ve ilk yurt dışı ofisi 1938 yılında açılmış, ilk etapta British Committee for Relations with Other Countries olarak isimlendirilmiştir (<https://www.britishcouncil.org>, 2025).

1929 yılındaki küresel krizden kaynaklanan dönüşümle birlikte İngiltere'nin gücünde zayıflama olmuş, buna karşılık rakipleri güç kazanmıştır. Ayrıca bu rakipler, yönetimlerinde benimsemiş oldukları otoriter ve totaliter eğilimlerini dünya geneline yaymaya çalışmışlardır. Böyle bir atmosferde Birleşik Krallık Hükümeti tarafından tesis edilen British Council, 1940-1941 yıllarını kapsayan raporda, genel amacının aslında tüm dünya genelinde İngiliz dış politikasının

⁴ Bu haberlerin içerikleriyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz: (Koç ve Önal, 2021).

“sempatik bir şekilde” takdir edilmesini sağlayacak bilgi ve anlayış temelini oluşturmak olduğunu vurgulamıştır (<https://www.britishcouncil.org>, 2025).

Avrupa ülkelerinde hızla yayılmaya başlayan aşırı ideolojilere karşılık olarak Birleşik Krallık, 1934 yılında Lord Tyrell’i British Council’i kurması⁵ için görevlendirmiş ve İngiliz propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü Information Service ve External Services of the British Broadcasting Corporation ile eşgüdümlü bir şekilde çalışmalarını gerçekleştirmiştir (Beeley, 1971: 124).

British Council’in Türkiye’deki faaliyetlerini inceleyen bazı çalışmalarda öne çıkan görüş, kuruluşun varlığı ve faaliyetlerinin “kamu diplomasisi” (Berridge, 2009: 219) çerçevesinde değerlendirilmesidir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Faşizm ve Nazizm ekseninde hareket eden ve bir bakıma “dünyaya korku salan liderler” karşısında İngiltere yönetiminin strateji değişikliğiyle dünya barışını öncelemesi bazı tespitlere göre de “dahice” bulunmaktadır (Fisher, 2009: 2). İngiliz propaganda yöntemini Alman propaganda yöntemlerinden ayıran en bariz nitelik ise İngilizlerin propagandayı “yumuşak” bir şekilde yapmış olmaları ve hatta “propaganda” kelimesini dahi kullanmayarak faaliyetlerini “kültürel diplomasi” şeklinde adlandırmasıdır. Ancak süreç içerisinde İngilizlerin mihver devletlerin yayılmacılığına engel olmak için uygulamaya koydukları kültürel diplomasi aygıtları son derece başarılı bir şekilde “diplomatik silah” (Parsons, 1984: 8) haline getirilmiştir. Bu diplomatik silahlardan birisi de BC olmuştur.

British Council’in kuruluş amacı ile ilgili yapılan tespitlere göre özellikle teşkilatın kuruluş felsefesinin, tüm dünyada İngiliz kültürünün etkisinin artırılmasıyla İngiliz ticari menfaatlerinin sağlanmış olacağı, bu yöntemin ise siyasi

⁵ BC’nin kuruluş aşamasında fikir babaları olarak nitelendirilen üç isim vardır. Bunlar, Lord Curzon, Sir John Tilley ve Reginald Leeper’dir. Adı geçen üç isim, fikirlerini faaliyet safhasına geçirerek kuruluşun vücut bulmasında etkin rol oynamışlardır (Balım Kınay, 2023: 79).

propagandadan çok kültürel propaganda sayesinde gerçekleştirileceği çerçevesinde şekillendiği görülmektedir⁶. Nitekim BC, 1940-1950 yılları arasında Türkiye’deki etkinliklerini Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir (Malkoç, 2019: 1).

BC’nin Türkiye’ye açılması süreci öncesinde 1937’den 1941’e kadar başkanlığını yürütmüş olan ve “inançlı bir emperyalist” (Akt., Arslanbenzer, 2020: 95) olarak vasıflandırılan Lord Lloyd ⁷, kültürel propaganda kapsamında kuruluşu hem mali hem de yapısal olarak oldukça güçlendirmiştir⁸. Lloyd’un başarıları arasında sayılan, Kraliyet İmtiyazı (Royal Charter) alınması, onun felsefesinin en üst düzeyde kabul görmesinin bir nişanesi olarak değerlendirilebilir. Zira bu imtiyazda BC’nin hamisi konumunda olan Galler Prensinin kuruluşun hedeflerini özetleyen ifadeleri bu felsefenin en üst seviyede dile getirilmesi demektir: *“Dünyaya dil, edebiyat, bilim ve eğitim alanlarında İngilizlerin başarılarına olan borcunu hatırlatmak...”* (Arslanbenzer, 2020: 96). Ayrıca bu beratla birlikte konseyin bağımsızlığı daha da vurgulanmıştır (<https://www.cia.gov>, 2025). Ancak BC, faaliyetlerini yaydığı ülkelerde birbirinden oldukça farklı politikalar sürdürmüştür. Bazı yabancı tespitlere göre BC, Avrupa’da kültürel eşitliği gözetirken Ortadoğu’ya bu gözle bakmamış, bu coğrafyada Batı referanslı kültürel dönüşümü amaçlamıştır (Akt., Malkoç, 2019: 3). Hatta 1940-1945 arasında nadir istisnalar dışında özel bağışların kesildiği zamanlarda dahi

⁶ Abernon Vikontu Edgar Vincent’in raporu ve bu raporun Leeper tarafından bürokratik çevrelerde destek bulmak amacıyla argüman olarak kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Arslanbenzer, 2020: 95). Daha sonraki yıllarda Leeper’in özellikle BC’nin yurt dışına açılmasıyla ilgili planı hakkında bkz: (Akt., Doğan ve Işık, 2024: 15).

⁷ Ulus Gazetesinin “İngiltere Müstemlekeler Nazırı ve British Council’in Reisi Lord Lloyd Vefat Etti” başlığıyla çıkan haberin arşiv kayıtlarına alınmış olan kupüründe, Lloyd’un özellikle geçmişte üstlenmiş olduğu görevler vurgulanmıştır (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/ 37092.148864.89).

⁸ Baron Lloyd da Leeper ve Tyrell gibi istihbaratçı yönüyle ön plana çıkmaktadır. Atherton’ göre Lawrence ile birlikte Arabistan’da İngiliz kuvvetleri hizmetinde bulunmuştur (Akt., Arslanbenzer, 2020: 95).

Avrupa'nın çoğu ülkesinde çalışmalarını durdurmak zorunda kalmış olsa da giderek artan büyük hükümet bağışlarının yardımıyla Ortadoğu, Türkiye, Çin ve Latin Amerika'daki çalışmalarını genişletmeye devam etmiştir (<https://www.cia.gov>, 2025).

3. İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİ'NİN YABANCI VE TÜRK ÖĞRETMENLERLE OLAN İRTİBATLARININ “SIZMA (HULUL)” GİRİŞİMİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Bazı Türk öğretmenlerin İngiliz Kültür Heyeti ile doğrudan bağlantılı bir şekilde kurumla hareket etmek suretiyle önceden yetkililerle görüşmeksizin birtakım girişimlerde bulunmuş olması, bu kişilerin ve İngiliz Kültür Heyeti'nin şüphelerin odağında yer almalarına sebebiyet veren bir hareket tarzı olmuştur.

İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevlerinde hükümet tarafından denetimli bir şekilde faaliyet göstermesine izin verildiği halde kurumun sergilemiş olduğu bazı davranışlar ve kullanılan metotlar, iddia edilen ve “sızma” kavramıyla tanımlanan şüphelere sebep olmuştur. Halkevleri ile ilgili yapılan bazı araştırmaların ulaştığı sonuç; İngilizcenin Halkevlerinde başat yabancı dil konumuna getirilmesi, Halkevi kütüphanelerinde İngilizce kitaplıklar kurdurulması⁹, fotoğraf sergileri düzenlenmesi gibi birçok yöntemle İngiltere'nin

⁹1944 yılı itibarıyla İngiliz Kültür Heyeti tarafından CHP'ye hediye edilen ve belli başlı halkevlerine dağıtılan 30 adet model kütüphane vardır. (Vakit, 15 Haziran 1944: 5). Kitaplardan hariç olarak mecmualardan özellikle teknik ve öğretim mecmualarına daha fazla önem verilmiştir. Bununla birlikte İngiltere'den getirilen kitapların nakliyesinde savaş koşullarından dolayı büyük sıkıntıların da yaşandığı ifade edilmiştir (Tanin, 5 Kasım 1944: 6). Savaş koşullarının ortadan kalkmasından sonra oldukça fazla sayıda kitap temin edilebilmiştir. 1946 yılında İngiliz Kültür Heyeti, Millî Eğitim Bakanlığına 44.753 adet kitap hediye etmiştir. Hasan Ali Yücel'e hediye edilen koleksiyonda yer alan 171 kitaptan 43'ü İngilizce öğretime yöneliktir (Vakit, 30 Mart 1946: 3) Yayınlar arasında özellikle Britanya halkının yaşayış ve düşüncesini anlatan resimli broşürler ilgi çekmiştir. Gönderilen İngilizce kitapların miktarı ile ilgili yapılan bir betimleme de son derece ilginçtir. Buna göre; kitaplar yan yana koyulduğunda bir hat üzerinde Çankaya'dan Keçiören'e kadar uzanabilir, üst üste konulduğu takdirde ise boyu 400 metre veya Galata Kulesi'nin 10 katı uzunluğa erişebilirdi (Ulus, 30 Mart 1946: 3). Yıllar içerisinde piyasalarda da İngilizce

İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla genç Cumhuriyetin halkevlerine nüfuz ettiğidir (Akt., Malkoç, 2019: 6).

İngiliz Kültür Heyeti faaliyetlerinin şüpheli görülen taraflarına ilk verilecek örnek, düzenlenen konferanslara çağırılan kişilerle ilgili olmalıdır. Dönemin İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Michael Grant'ın üniversitelerle de yakın ilişkiler kurması¹⁰, İngiliz Kültür Heyeti'nin bir takım cesur hamleler atmasına zemin hazırlamıştır. Hükümet ise verilecek konferansların içerikleri ve konferansları veren kişiler hakkında bir kontrol mekanizması işletmeye çalışmıştır. Buna rağmen bazı faaliyetlerin izin alınmadan yapılmaya çalışılması dikkat çekmektedir (TDA, 534/88442.321198.315; TDA, 534/88442.321198.313).

Konferanslar konusunda şüpheli bulunan birtakım girişimlerin özellikle yabancı dil kursları konusunda daha da fazla olduğu anlaşılmaktadır. Halkevleri Çalışma

kitapların sayısı artmıştır. Türk eğitim tarihinin önemli isimlerinden Prof. Dr. Yahya Akyüz de hatırlarını naklederken Türkiye'de yıllardır yaygın olan Fransız kültürünün yerine özellikle İngilizce öğretimi ile İngiliz ve Amerikan kültürünün etkin hale geldiğini vurgulamıştır (Öztürk ve Fındıkcı, 2011: 52). İngiliz Kültür Heyeti'nin dört yıllık faaliyeti kapsamında, 1944 yılına kadar ödünç verme, satışa arz etme veya hediye olarak gönderilmek suretiyle 188.000 kitap ve çeşitli konularla ilgili 162.000 mecmua dağıtmış olduğu (Cumhuriyet, 5 Kasım 1944: 3) anlaşılmaktadır. Tanin gazetesindeki bir bilgi de Yahya Akyüz'ün söylediklerini doğrulamaktadır. Verilen bilgilerde, İngilizcenin Türkiye'de o döneme kadar Fransızca ve Almanca'nın "aşağısında" kaldığı vurgulanmıştır (Tanin, 5 Kasım 1944, s. 6).

¹⁰ 1940 yılından önce İstanbul ve Ankara üniversitelerinde hiçbir İngiliz profesör görev almazken (Tanin, 5 Kasım 1944: 5) bu tarihten itibaren -ki bunda İngiliz Kültür Heyeti'nin etkisi başat rol oynamıştır- çok sayıda İngiliz öğretim elemanı görmek mümkündür. Bu görevlendirmeler için bknz: (BCA, 30.18.1.2/94.23.8; BCA, 30.18.1.2/98.33.16; BCA, 30.18.1.2/107.81.15; BCA, 30.18.1.2/109.67.6; BCA, 30.18.1.2/104.12.10; BCA, 30.18.1.2/101.11.18; BCA, 30.18.1.2/101.9.1; BCA, 30.18.1.2/97.107.18; BCA, 30.18.1.2/93.101.20; BCA, 30.18.1.2/107.107.19; BCA, 30.18.1.2/108.26.11). Bu öğretim elemanlarından birisi de E.V. Gatenby'dir ve son derece etkindir. Gatenby, BC operasyonları için "Dil Danışmanı" olarak Türkiye'ye gönderilmiş, 1944'te ayrıca Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Pedagoji Profesörü ve İngilizce Bölümü Başkanı olarak görev almıştır (<https://warwick.ac.uk>, 2025). On iki yıl boyunca BC'nin Türkiye'deki dil danışmanı olarak aktif bir görev üstlenen Gatenby, Türkiye'de İngilizcenin yabancı dil olarak öğretilmesi konusunda pratik çalışmalara en çok katkıda bulunan kişiler arasında sayılmakta ve ondan sitayişle bahsedilmektedir (<https://www.cia.gov>, 2025).

Talimatnamesinin¹¹ kesin kurallarından birisi ders verecek öğretmenlerin kimliklerinin tespiti ve bu yönde herhangi bir mahzur bulunmaması kaydıyla ders verebilmelerinin şarta bağlanmasıdır. Ancak bazı durumlarda bu tespitlerin ya yapılmadığı/yapılamadığı ya da göz ardı edilmiş olduğu şüphesi ortaya çıkmaktadır. Bu boşluğun sebeplerinden birisi de yine CHP ve bazı Halkevi yetkililerinin tespitlerine göre, ilgili yabancı dil öğretmenlerinin ne gibi vasıfları taşımaları ve hangi belgelere sahip olmaları gerektiğinin açık bir şekilde tanımlanmamış olmasıdır. Yapılan açıklamalara göre daha önceleri bu kurslar, İngiliz Kültür Heyeti'nin İngiltere'den getirdiği öğretmenlerle bu heyetin yerinde tespit etmiş olduğu kişiler arasından, Millî Eğitim Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliği tarafından seçilenlerce idare edildiği halde son yıllardaki uygulamalarla kurslarda İngiliz Kültür Heyeti başkanlarının İngiliz olmayan ve halen de iyi tanınmayan kimseleri görevlendirdiği görülmüştür (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Eminönü Halkevi örneğinde görüldüğü gibi merkezin kontrolü kapsamında Halkevi başkanlıklarına yönelttiği sorular (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1), İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetlerinin yakından incelendiği izlenimini vermektedir. Ankara Halkevi'nin muhatap alınmış olduğu bir tahkikatta ise M. Grant, Halkevinde İngilizce kurslarının açıldığını haber alınca Halkevi başkanlığına müracaat etmiş, bu kurslar için uzman öğretmenler temin edebileceğini belirterek bu öğretmenlere Halkevi tarafından ücret verilip verilemeyeceğini sormuş ve bizzat Halkevi başkanı tarafından bunun mümkün olamayacağı cevabını almıştır. M. Grant ise dost ve müttefik bir memleketin Halkevine “parasız” da olsa uzman öğretmen/öğretmenler temin edebileceğini bildirmiştir. Yine işin ilginç tarafı, Halkevi başkanı görevlendirilecek öğretmenler hakkında bizzat tahkikat yaptırmıştır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

¹¹ Talimatnamenin tam metni için bkz: (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Yukarıda verilen bazı örneklerden kaynaklanan sorular merkezinde düşünüldüğünde, bazı Halkevlerinin farklı uygulamalara gitmiş oldukları anlaşılabilmektedir. Her ne kadar ücretsiz öğretmen uygulaması uygun görülmemiş olsa da mesela Afyon'da İngiliz İnşaat Heyeti Ambar Müdürünün "ev hanımı" olan karısının dahi "bedava" İngilizce öğretmiş olması (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) ilginç bulunabilir. Bunun dışında farklı birçok örnek vermek de mümkündür. Ancak bu çalışmada her örneğe yer vermek ise hacmi daha da genişleteceğinden sadece kanaat oluşturması için birkaç örnek alınmıştır. Yine Tarsus Halkevi Başkanı Fahri Kurtuluş'un CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 14 Mart 1946 tarihli bir yazıdan, Halkevinde Mr. Caldwell tarafından ders verildiği ve bu kişiye Halkevi tarafından ücret ödenmediği anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Halkevlerinin söz konusu kurslar için farklı aksiyonlar almış olduğu belgelerden tespit edilmektedir. CHP Genel Sekreterliği tarafından Buca Halkevine yapılan bir ikaz da son derece önemlidir. Zira Genel Sekreterlik, ilgili Halkevinde açılan kurslardan kendilerinin bilgilendirilmemiş olduğunu ve müsaade alınmadıkça bu tür kursların açılmaması gerektiği yönünde bir ikazda bulunmuştur. Buca Halkevi Başkanının verdiği cevap ise üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konu özelliği taşımaktadır. Zira bu cevapta, İngiliz Kültür Heyetinin gerekli izinleri kendilerinin alacaklarını belirtmiş olması (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1), M. Grant'ın bürokrasinin en yukarısıyla kurmuş olduğu yakın ilişkilerin sağladığı bir güç olarak değerlendirilebilir. Nitekim İzmir Halkevi Başkanı Dr. Mitat¹² Orel tarafından Genel Sekreterliğe gönderilen 20 Haziran 1942 tarihli Mr. Lake, Mr. Honstein ve Mr. Coldwell hakkındaki bir yazıda; söz konusu isimlerin Halkevine ne suretle tayin edilmiş olduklarına dair ne İdare Heyeti ne de Kurslar Komitesi karar defterlerinde bir kayda rastlanılmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Mitat

¹² Belgede yazıldığı şekilde verilmiştir.

Orel, İdare Heyetinden bir üyenin ifadelerine istinaden; geçen sene M. Grant'ın İzmir Maarif Müdürlüğüne elinde Maarif Vekâletinin bir tezkeresi ile gelerek İzmir'de birkaç konferans vermek istediğini belirtmekten başka, İngilizce kurslar açmak istediğini de beyan etmiş, Maarif Müdürünün kendisini Halkevine yönlendirmesiyle Halkevinin İngiliz Kültür Heyeti ile münasebetinin bu suretle başladığını ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

CHP tarafından yapılan bazı tahkikatlarda, bir takım yabancı öğreticilerin yeteri kadar faydalı olmadığı tespit edilmesi yanı sıra asıl ilginç olan, bunların İngilizce öğretmeni olmadıkları ve herhangi bir okul diplomasına dahi sahip bulunmadıklarıdır. Bu bağlamda İzmir'de görevlendirilmiş M. Coldwell adında birisinin örnek gösterildiği görülmektedir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bununla birlikte kimliği belirli yabancı öğretmenlerden bazılarının geçmişlerine bakıldığında sadece eğitimcilik vasıflarının yer almadığı, söz konusu bu öğretmenlerin zamanında çeşitli diplomatik görevlerde de bulunmuş oldukları (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) dikkat çekmektedir. Yapılan bir tespit ise durumu başka bir şekilde açıklamaktadır. Bu tespite göre; 1947 yılı sonlarından itibaren İngiltere'de yaşanan mali sıkıntılar dolayısıyla görevlendirilen çoğu kişinin öğretmen olmadıkları belirtilmiş hatta 1949 yılında İngiliz ekonomisi, öğretmenlerin maaşını karşılayamayacak duruma gelmiş, böylece derslerin devam etmesini isteyen CHP Genel Sekreterliği, İngiliz Kültür Heyetinin tayin ettiği öğretmenlerin maaşının Halkevleri tarafından verilmesini bildirmiştir (Duman, 2018: 65). Mali sıkıntılardan dolayı kendi vatandaşlarını oldukça düşünen İngiliz yönetiminin, bu kişileri İngiliz Kültür Heyeti marifetiyle başka ülkelere İngilizce öğretmeni olarak görevlendirmiş olması durumu gerçekçi gözükmemekte ve yukarıda da vurgulanmış olduğu üzere bu öğretmenlerden bazılarının memuriyet geçmişlerine dikkat etmek daha akla yatkın durmaktadır.

CHP'nin henüz ilk zamanlarda Halkevlerinde kurs verenler hakkında kontrolü sıkı tutmaya çalıştığı (BCA, 490.01/1017.921.2) anlaşılmaktadır. Buna bir örnek olarak İngiliz Kültür Heyeti tarafından Antakya Halkevinde görevlendirilmesi talep edilen Andrea Yannacos hakkında yapılan tafsilatlı tahkikat gösterilebilir. Şahıs hakkında yapılan tahkikat neticesinde şu bilgilere ulaşılmıştır: “5 Ağustos 1920 tarihinde Atina’da doğmuş, Paris’te Amerikan kolejlerinde tahsil görmüş, 1939-1946 arasında Fransız ordusu hizmetinde bulunmuş, esir kamplarında İngilizce öğretmiş, Halep’te 7 Haziran 1947 tarihle çıkarılmış 15 numaralı Yunan pasaportu var. Antakya’da çıkarılan vesika numarası da 63/1618. Umumî ithalat tüccarıdır” (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Yabancı öğretmenler hakkındaki tahkikatlar konusunda, bazı illerin emniyet teşkilatının da titizlikle Genel Sekreterliği haberdar etmiş olduğu tespit edilmiştir. Çanakkale Emniyet Müdürlüğü, ilde İngilizce eğitimi veren Mr. Stuck adında birisinin “şüpheli” görüldüğünü aktaran bir raporu Genel Sekreterliğe gönderdikten hemen sonra mezkûr şahıs görevden alınmıştır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ancak daha sonraki yıllarda İngiliz Kültür Heyetinin CHP’den onay almadan öğretmenleri istediği yere görevlendirmesi, bir kısım araştırmacılar tarafından da eleştirilmektedir¹³.

CHP Genel Sekreterliğinin ilk zamanlarda yabancı öğretmenler için kontrolü oldukça sıkı tutmaya çalışmış olduğu tespit edilse de sonradan tenkit edilen ve “sızma” kavramıyla ifade edilen bazı uygulamalara zemin hazırlanmış olması da son derece düşündürücüdür. Bu durumu, gaflet veya bilgisizlikle açıklamanın mümkün olamayacağı buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılabacaktır.

¹³ Ahmet Erman Aral da tezinde, 1947 senesinde CHP Genel Sekreterliğinin izin verip vermeyeceği belli olmadan Close Brooks adlı kişinin kurs açmak amacıyla Trabzon’a gönderilmesini, heyetin “başına buyruk” bir hareketi olarak nitelemiştir (Aral, 2014: 92). Bu konuyla ilgili olarak Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli’nin CHP Genel Sekreterliğine 09.09.1947 tarihinde çekmiş olduğu telgraf son derece önemlidir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Haddizatında Genel Sekreterliğin kontrolleri “esnetmesinde” en etkili faktör, Türkiye’nin dış politikadaki kabulleridir. Zira özellikle Sovyet propagandalarına karşı oluşan hassasiyet, İngiliz Kültür Heyetinin faaliyetlerinde rahat hareket etmesinde etkili olmuştur.

Yukarıda Çanakkale Halkevi ile ilgili Emniyet Müdürlüğü’nün tahkikatı üzerinden verilen örneğe ek olarak burada bir tutum değişikliğinin varlığını somut başka bir örnekle desteklemek faydalı olacaktır. İngilizlerin boğazlar üzerinde Sovyetlerden kaynaklanan endişeleri olduğu genel kabuldür¹⁴. Bu bağlamda İngilizlerin, heyet aracılığıyla Çanakkale’de de faaliyetlerini yoğunlaştırmış olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir¹⁵. Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Dılmaç’ın 1944 yılının Mart ayındaki İngiliz Kültür Heyeti’nin propaganda faaliyetlerinden şüphelenerek durumu merkeze bildirdikten çok kısa bir süre sonra tutum değiştirmesi, bu durumu doğrulayıcı bir örnek olarak verilebilir. Zira Dılmaç, 25 Kasım 1944 tarihinde İngiliz Kültür Heyeti tarafından açılan bir fotoğraf sergisinin açılışında yaptığı konuşmada, İngilizcenin Türkiye’de

¹⁴ İngilizlerin Türkiye üzerindeki politikaları elbette sadece boğazlarla ilgili değildir. Özellikle Mersin, Adana, Tarsus ve İskenderun’a ayrı ilgi göstermelerinin sebepleri arasında bir takım dinî gerekçeleri saymak mümkün olacağı gibi İngilizlerin bu tavrını esasen Akdeniz havzasındaki egemenliklerini sürdürme isteklerinin bir yansıması olarak yorumlamak gerekecektir. BC’nin Türkiye temsilcisi olan Malcom Robertson’un 1943 yılında Adana’ya ziyaretindeki duygularına bakılırsa bu gerçeklik daha da iyi anlaşılmış olacaktır. Robertson’un ifadelerinde ise en çok “ananevi iki dost” tanımlaması dikkat çekmektedir. Robertson, bu bağlamda şu ifadeleri sarf etmiştir: “*Bu harp içinde bizim en yakın ve hakiki dostumuz Türkiye Cumhuriyeti hükümetidir*” (Cumhuriyet, 18 Kasım 1944: 3). Cihat Baban bir yazısında, M. Grant’ın da Türkiye’de görevlendirildiğinin ilk günlerinden itibaren Adana, Tarsus ve İskenderun’da Türk-İngiliz kültür münasebetlerinin genişlemesine, buralarda İngiliz dilinin Türk çocukları tarafından kolaylıkla öğrenilmesine önem verdiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Kasım 1944: 1).

¹⁵ İngiltere, Türk Milleti üzerindeki olumsuz imajını değiştirmek için 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinden sonra her alanda Türkiye ile ilişkilerini arttırmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda İngiliz Kralı VIII. Edward’ın Türkiye ziyaretinin de bu amaca ivme kazandırmış olduğu fikri de (Atabay, 2022: 75) kabul edilebilir. Musul Meselesinin çözüme kavuşturulmasıyla birlikte her iki devlet arasındaki çatışma süreci sonlandırılmış ve yeni bir döneme geçilmiştir. Diplomatik açıdan bu dönem, “restorasyon dönemi” olarak ifade edilmektedir (Özmen, 2009: 43).

yaygınlaştırılması “şerefının” Halkevlerine ait olduğunu belirtmiş, heyete ve İngiliz Konsolosluğuna şükranlarını sunmuştur (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ahmet Erman Aral’ın da atıfta bulunduğu fakat anlamlandıramadığı bu durumun anlaşılması gayet mümkündür. Bununla birlikte Aral’ın Halkevlerinin bu konudaki genel tutumunun Dilmaç’inkiyle aynı yönde olmadığı ve böyle yorumlanamayacağı iddiası (Aral, 2014: 94), gelişmelerin bütününe ele alınması durumunda ispatlanamamaktadır. Zira bir Halkevi başkanının Genel Sekreterliğin politikaları dışında söylemlerde bulunma cesaretine sahip olması pek de akla uygun düşmemektedir.

İngiliz Kültür Heyeti’nin göze çarpan cüretkâr hareketleri ve öğretmen görevlendirilmesi konusunda geniş inisiyatif kullanmış olması, bir bakıma bazı imtiyazları elde etmiş oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda bir takım Türk öğretmenlerin İngiliz Kültür Heyeti tarafından görevlendirilmiş olması ve bu öğretmenlere doğrudan İngiliz Kültür Heyeti tarafından ücret ödenmesi asıl üzerinde durulması gereken konudur. Zira Türk öğretmenlerin ücretlerinin İngiliz Kültür Heyeti tarafından verilmesi prensip olarak kabul edilmemiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bu prensibe rağmen muhtelif Halkevlerinde bazı Türk öğretmenler İngiliz Kültür Heyeti tarafından ya tamamen ya da yarı yarıya finanse edilmiştir. Bazı belgelerden son derece aktif bir isim olduğu anlaşılan İngilizce Öğretmeni Mr. F. L. Billows 5 Nisan 1949 tarihli bir yazısında, Adana Halkevinde İngilizce dersleri için görevlendirilen Cihat Zorlu adlı öğretmenin ücretinin yarısının Adana Halkevi, yarısının da İngiliz Kültür Heyeti tarafından karşılanacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşımlarda etkili olan unsurlardan belki de en önemlisi, kursların merkez tarafından finanse edilmesindeki zorluklardan doğan boşluklardır. Zira CHP genel Sekreteri A. F. Tuzer bir genelgesinde, kurslardaki İngilizce öğretmenlerine verilecek aylıkların merkezden karşılanamayacağını, bu kursların çevre halkı için faydalı ve zaruri görüldüğü takdirde öğretmenlere verilecek paraların Halkevleri tarafından temin

edilmesinden başka bir yol olmadığını, bunun için de öğrencilerden bir miktar ücret alınmasının uygun olacağını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ancak burada ücretlerin kursiyerler tarafından karşılanması durumu söz konusudur. Dolayısıyla İngiliz Kültür Heyeti'nin finansman konusunda cüretkâr davranmasının temelini diplomatik imtiyaza bağlamak mümkündür. Konuyla ilgili bazı örnekler vermek faydalı olacaktır.

Mersin Halkevinde İngiliz Kültür Heyeti adına Osman Emre adında bir öğretmenin ders verdiği ve kendisinin 20 Kasım 1945 tarihinden itibaren İngiliz Kültür Heyeti'nden ayda 100 lira ücret aldığı kaydedilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Konuyla ilgili yapılan muhtelif tahkikatlarda ise bazı öğretmenlerin ücret alıp almadıkları belirlenememiştir. Bu durum son derece tuhaf durmaktadır. Mesela İzmir Karşıyaka Ortaokulu Tarih Öğretmeni Kemal Batu'nun Mithat Paşa Sanat Enstitüsü'nde ve İnönü Lisesi İngilizce Öğretmeni Halil Ersan'ın Tayyare Tamir Fabrikasında İngiliz Kültür Heyeti adına ders verdikleri öğrenilmiş olsa da kendilerine verilen ücret hakkında kesin bir bilgi elde edilemediğine yönelik kayıt (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) dikkat çekmektedir. 17 Nisan 1943 tarihli bir kayıta da Süreyya Dilmen adında bir öğretmenle ilgili olarak kendisinin bizzat İngiliz Konsolosluğundan ücret aldığına yönelik söylentiler (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) duyulmuş olsa da bunun hiçbir şekilde teyit edilemediği ifade edilmiştir. Sonraki söylemlerinde ilginç şekilde fikir değiştirmiş olan Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Dilmaç da kendi Halkevlerinde verilen derslerle ilgili bir bilgilendirme yazısında, Konsolosun kızı olan Miss Pat Kinsella ile Sevinç Altınar adında bir Türk'ün, bilgileri dışında heyetten ücret aldıkları kanaatinin oluştuğunu belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bazı tahkikatlarda ise çeşitli Halkevlerinden CHP Genel Sekreterliğine verilen cevaplarda İngiliz Kültür Heyeti adına Halkevleri bünyesinde İngilizce okutan Türk bulunmadığı belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

4. İNGİLİZLERİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ VASITASIYLA HALKEVLERİNE SIZMA TEŞEBBÜSLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN İNGİLİZCE TERCÜMANI NAZMİ AYDINÇ MESELESİ

Cumhuriyet Arşivi kayıtlarından hareketle tahlil edilmeye çalışılmış olan Nazmi Aydınç meselesi, İngiliz Kültür Heyeti tarafından görevlendirilmiş olan Türk öğretmenler konusuna son derece ışık tutmakta, “sızma” tartışmalarına daha somut bir boyut kazandırmaktadır. Nazmi Aydınç olayı ve buna benzer örnekler ele alındığında, İngiliz Kültür Heyeti’nin kültürel faaliyetler adı altında Halkevlerinde etkin olmak istemesinin, Halkevlerine yönelik İngiliz girişimlerinin birer “sızma faaliyeti” olup olmadığı sorusunu cevaplamakta son derece faydalı olabileceği dikkate alınabilir¹⁶.

Nazmi Aydınç olayı, başlı başına birçok şüpheli noktalar içermektedir. Bazı noktalarda cevaplar bulunsa da netlik kazanmayan tarafları daha fazladır. Nazmi Aydınç hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olunamasa da olay, resmî kayıtlara geçen bilgilere dayanılarak tahlil edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız esnasında Nazmi Aydınç adının geçtiği bazı kayıtlarda çok kısıtlı bilgilere rastlanılmıştır. Ancak yine de ulaşılabilen bilgilerin konuyu aydınlatabileceği düşünülmektedir.

¹⁶ Nazmi Aydınç olayına benzer bazı gelişmelerin varlığı son derece dikkat çekmektedir. Dönem itibarıyla Erzincan’da Asteğmen olarak vazife gören Orhan Ekegünkut örneği de ilginç bir olay olarak değerlendirilebilir. Ancak konuyla ilgili geniş çapta bilgiler içeren kayıtlara ulaşılamamıştır. İleride gizlilik kararı kaldırılacak olan belgelerle muhtemelen bu konuya da hâkim olunabileceği düşünülmektedir. Belgeden anlaşılabildiği kadarıyla Orhan Ekegünkut, İngiliz Kültür Heyeti ile bağlantılıdır ve en üst seviyede M. Grant ile görüşebilecek durumdadır. Ankara Halkevine gönderdiği bir dilekçede, Erzincan’da ders vermek istemiş, bu konuda heyet aracılığıyla Erzincan Halkevine izin verilmesini istemiş ve M. Grant ile görüştüğünü vurgulamıştır. Ancak yine belgelerden kendisine izin verilmemiş olduğu anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). İzin verilmemesinin gerekçesiyle ilgili bir kayıt olmamasına rağmen üzerinde durulması gereken asıl konu, Ekegünkut’un İngiliz Kültür Heyeti ile doğrudan bağlantısı olan bu teşebbüsünün altında yatan gerekçedir. Bu konu şimdilik aydınlığa kavuşturulamamıştır.

Nazmi Aydınç'ın kişisel bilgilerine en net şekilde ulaşılan belge, 8 Ekim 1942 tarihli Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıdır. Mezkûr belgede, Afyon ilinde İngiliz İnşaat Heyeti nezdinde tercüman olan Nazmi Aydınç'ın¹⁷ durumu hakkında Afyon Valiliğinden alınmış olan malumat yer almaktadır. Kayıtlardan Nazmi Aydınç hakkında şu bilgilere erişilebilmektedir:

Nazmi Aydınç, 1928 yılında İzmir Amerikan Kolejinden mezun olmuş, General Kazım Dirik'in¹⁸ yardımları ile Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nin Hukuk Bölümünü bitirdikten sonra Türkiye'ye dönmüş, 1934-1935 yılları arasında Uşak Şeker Fabrikası'nda, 1935-1937 yıllarında Ankara Silah Fabrikası Makine Dairesi Ressamlığında ve Muhasebe Kaleminde, 1937-1940 yıllarında Trakya Umumi Müfettişliği Yazı İşleri ile Emniyet Müşavirliği ve Hususi Kaleminde, 1940-1941 yılları arasında Nafia Vekaleti Havza-Kilya(e) Yolu Başmühendisliği bünyesinde İngilizce tercümanlığında, 1941'den sonra da Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı emrindeki İnşaat Heyeti nezdinde tercüman olarak çalışmıştır. Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığının 8 Temmuz 1942 gün ve Ş.3.25590 sayılı belgesini taşımaktadır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Yukarıdaki bilgiler, Nazmi Aydınç'ın neredeyse kimlik bilgileri hükmündedir. Bu bilgilerde Nazmi Aydınç ile ilgili şüphe oluşturacak herhangi bir bilgi göze çarpmasa da aynı kaydın devamında verilen bilgiler tartışmaya açıktır. Ancak bu tarihten önceki başka bir kayıta Nazmi Aydınç'ın doğum yerine kadar bilgilere yer verilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki bilgilerin veriliş tarzı kesintilidir. Mesela 28 Ağustos 1942 tarihinde yine Emniyetten verilen bilgilere

¹⁷Aydınç soy ismi, bazı kayıtlarda "Aydıncı" olarak yazılmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

¹⁸ Nazmi Aydınç'ın İzmir Sporda oynadığı yıllarda bir futbol müsabakası için Fransa'dan getirmiş olduğu mavi-beyaz forma yüzünden Kazım Dirik Paşa'nın Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa tarafından azarlandığı ilginç bir anekdot için bkz: (Akt., Sekban, 2021: 207-208).

istinaden CHP Genel Sekreterliğine gönderilen ve Dâhiliye Vekili Recep Peker imzasını taşıyan bir yazıda verilen bilgiler, yukarıdaki 8 Ekim 1942 tarihli belgede zikredilmemiştir. Tekrar edilmeyen bilgilere göre; Mehmet oğlu Nazmi Aydınç, aslen Giritli ve 1325 Hanya doğumludur. Balkan Savaşı sırasında yurda gelmiş ve İzmir’de tescil edilmiştir. İzmir Amerikan Mektebi mezunlarındandır. “Kendisi ahlâken dürüst ve iyi karakter sahibi olarak tanınmış ve kötü bir hali olmadığı anlaşılmıştır” (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Bu son cümle son derece dikkat çekmektedir. Çünkü arkasından verilen bilgiler buradaki Nazmi Aydınç hakkında yapılan karakter analiziyle örtüşmemektedir. Buna göre; “Bu adam”¹⁹, 1941 yılında Dâhiliye Vekâletine göndermiş olduğu bir dilekçe ile Çanakkale’de Havsa-Kilya(e) Başmühendisliği İngilizce tercümanı olduğundan bahisle Çanakkale’de İngiliz Konsolosluğu ile askerî ve resmî makamlar arasında tercümanlık yapmasına izin verilmesini istemiş ve mensup olduğu Nafia Vekaleti tarafından müsaade edilmesi üzerine, bu işi yapabileceği Çanakkale Vilayeti tarafından kendisine bildirilmiştir. Ankara Vilayetince yapılan tetkikatta, bu şahsın şimdiye kadar Ankara’ya gelmediği gibi Ankara’da bulunan İngiliz Kültür Heyeti, Nafia Vekaleti, Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı ile de bir ilgi ve münasebetinin olmadığı ve kendisinin İngiliz Sefareti tarafından ücretle dışarıdan tutularak Afyon vilayeti civarında iş yapan İngiliz Mühendis Heyeti’ne tercüman olarak verilip şimdi Afyon’da bulunduğu anlaşılmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

28 Ekim 1942 tarihli kaydın devamında ise Nazmi Aydınç’ın temas etmiş olduğu kişilerle birlikte sergilemiş olduğu davranışlar yukarıda zikredilen şüphelere zemin hazırlamıştır. Nazmi Aydınç’ın İngiliz Sefaretinden ücret alacak kadar kritik temaslar kurmuş olmasına dikkat çekmek gerekir. Bu temasların nasıl ve ne şekilde sağlanmış olduğunun kesin olarak tespit edilmesi elbette mümkün

¹⁹ Kaydın burasında isim kullanılmamış, kelime aynıyla geçmiştir.

olmayabilir. Ancak 28 Ekim 1942 tarihli kayıttaki bilgiler, bu temasların başlangıç zamanı ve şeklini açıklamakta yeterli bulunabilir. Buna göre; İngiliz İnşaat Heyeti başkanı olup dönem itibarıyla Mısır'da bulunan Mr. Brinsmit, 1941 yılında teftiş için Eceabat'a geldiği sırada Nazmi Aydınç ile görüşmüş, kendisine Türkiye Halkevlerinde İngilizce kursları açıldığı takdirde İngilizlerin son derece memnun olacaklarını söylemiş ve bu işe tavassut etmesini kendisinden rica etmiştir. Bunun üzerine Nazmi Aydınç, Isparta, Kütahya, Eskişehir, Uşak ve daha birçok valiliklere mektup yazmış ve masraflar Çanakkale İngiliz Konsolosluğundan temin edilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Dikkat edilirse anlaşılabacaktır ki her ne hikmetse Nazmi Aydınç'ın valiliklere göndermiş olduğu mektupların posta masrafları bile İngiliz Konsolosluğu tarafından ödenmiştir. Bu durum, İngilizlerin hedefinde olan Halkevlerinde kurslar açılmasından önce dahi bazı kişilerin fonlandığının bundan sora da fonlanabileceğinin bir argümanı olarak değerlendirilebilir.

Nazmi Aydınç'ın süreç içerisinde İngiliz Kültür Heyeti ile irtibatlı bir şekilde faaliyet yürütmüş olduğu ve bu faaliyetlerinin şüpheli bulunmasından sonra takibat ve tahkikata gidilmiş olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen kayıtlardan da anlaşılabacağı üzere Nazmi Aydınç, takriben bir sene boyunca çeşitli Halkevlerine yönelik girişimlerde bulunmayı sürdürmüştür. Bu girişimler kapsamında Halkevlerine yazmış olduğu dilekçeler önemli argümanlardır. Nazmi Aydınç'ın 10 Mayıs 1942 tarihinde İskenderun Halkevine yazmış olduğu dilekçede dikkat çeken en önemli nokta, Aydınç'ın imzasını taşıyan kısımda kendisini "Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi" olarak tanıtmasıdır. Bu belge de şüpheleri doğrulayıcı niteliktedir. Aydınç yazmış olduğu dilekçede, İskenderun Halkevinde yabancı dil kursu olup olmadığını sormuş, eğer aktif kurslar yoksa bu kursların açılması için gerekli yardımları yapacağını belirtmiştir. Mesela görev alacak öğretmenin zaruri masraflarını karşılamakla birlikte Halkevinin bu kurs için gerekecek bazı

masraflarına da katkısı olması için her ay düzenli olarak 36 lira bağışta bulunabileceğini, ayrıca İngilizce kitapları da karşılayabileceğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

CHP Manisa İl Heyeti Reisi Kenan Çapan da Aydınç'ın Manisa Halkevi'nde görevlendirilecek olan İngilizce öğretmeni için ayda 36 lira maaş vereceğinden bahsetmiş, bu durumda ne yapılması gerektiğini Genel Sekreterliğe sormuştur. Çapan, ayrıca son derece dikkat çeken bir hadiseyi de nakletmiştir. Haddizatında kendisinin Genel Sekreterlikten bilgi istemesinin sebebi bu olaydır. Olayla muhatap olan şahıs, CHP Manisa Kaza İl Heyeti Reisi Rıza Akaslan'dır. Akaslan, Ankara'ya giderken trende Aydınç ile tanıştığını, Aydınç'ın kendisini İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi olarak tanıttığını, Manisa'da Halkevlerinde İngilizce dersleri verilip verilmediğini sorduğunu ifade etmiştir. Aydınç'ın bu konuşmada, Halkevlerine masraflar için ayda 36 lira verebileceğini söylediğini nakletmiştir. Genel Sekreterlikten İskenderun Halkevine gönderilen 10 Temmuz 1942 tarihli yazıda ise partinin Nazmi Aydınç adında bir müfettişi tanımadığı belirtilmektedir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

İlginç olan başka bir durum da Genel Sekreterlikten Millî Müdafaa Vekili Ali Rıza Artunkal'a gönderilmiş olan bir yazıda ortaya çıkmaktadır. Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı ve İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi Nazmi Aydınç imzasıyla bazı Halkevlerine mektupların yazılmış olduğuna ve İngilizce kursları açıldığı takdirde nakden yardım yapılacağı konusuna dikkat çekildikten sonra İngiliz Kültür Heyeti delegesiyle yapılan görüşmede, delegenin böyle bir müfettişleri bulunmadığını ifade etmesi de ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Yazıda, böyle bir müfettiş olsa dahi bu zatın bu sıfatla Halkevlerine tekliflerde bulunması "çirkin" bir davranış olarak tarif edilmiş ve Ali Rıza Artunkal'dan bu kişiye çeşitli mektuplarla Halkevlerini "rahatsız etmemesinin" tebliğ edilmesi istenmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Yine CHP Genel

Sekreterliği tarafından Artunkal'a gönderilen başka bir yazıda da daha önce durumu bildirilen Nazmi Aydınç'ın faaliyetlerine devam ettiği ihbar edilmiş, İngiliz Kültür Heyeti tarafından "tanınmadığı anlaşılan" bu kişinin tercüman olarak Hava Müsteşarlığında çalışıp çalışmadığı, çalışıyorsa dahi Halkevleri ile "uğraşmamasının" kendisine tebliğ edilip neticenin bildirilmesi talep edilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Hava Müsteşarlığından Genel Sekreterliğe gönderilen 5 Eylül 1942 tarihli yazıda ise Nazmi Aydınç hakkında takibat yapılmakta olduğu ve neticenin ayrıca bildirileceği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Burada işlemin, Genel Sekreterliğin yazısından yaklaşık 1,5 ay sonra başlatılmasının da tartışmaya açık bir durum olduğu düşünülebilir.

CHP Genel Sekreterliğinin Nazmi Aydınç olayını hassasiyetle değerlendirdiği ve ilgili bakanlıklar nezdinde ayrıntılı tahkikat yapılması için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Millî Müdafaa Vekâleti ile Dâhiliye Vekâletine gönderilen yazılar bu hassasiyeti göstermektedir. Dâhiliye Vekili A. Fikri Tuzer'e 11 Haziran 1942 tarihinde gönderilen bir yazıda; kendisini Ankara İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi, Çanakkale İngiliz Konsolosluğu İngilizce Tercümanı, Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı, Edirne Halkevi Spor Komitesi Sabık Başkanı²⁰ ve Nafia Vekâleti İngilizce Tercümanı olarak tanıtan ve İngilizce dersleri açılması için çeşitli Halkevleri nezdinde teşebbüslerde bulunan Nazmi Aydınç adında birisinin "peyda" olduğu ve bu şahsın kim ve asıl vazifesinin ne olduğu sorgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydınç'ın Kırklareli Halkevine göndermiş olduğu bir dilekçede ise taahhüt ettiği 36 liranın kaynağı ile ilgili yaptığı açıklama da son derece dikkat çekmektedir. Dilekçesinde Aydınç, Halkevine vereceği paraları İngiliz

²⁰ Bazı gazete haberlerinde ismine rastlanılan Nazmi Aydınç, Edirne Bölgesi Hakemleri arasında zikredilmiş (Hakikat, 3 Kasım 1940: 3) ayrıca futbol ajanlığı görevinde de bulunmuştur (Son Posta, 30 Ocak 1938: 5).

Konsolosluğundan temin edebileceğini vurgulamıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydınç, 10 Mayıs 1942 tarihli başka bir mektubunu Denizli Halkevine göndermiştir. Bu mektubunda da diğerlerinde olduğu gibi düzenli olarak aylık 36 lira yardım vaadinde bulunmuştur. İmza kısmında ise Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı ve İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi sıfatlarını kullanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Aynı içerikteki dilekçeler Tekirdağ Halkevine de gönderilmiş, Halkevi de durumu Ankara'ya bildirmiştir.

CHP'nin ayrıntılı tahkikata girmesinde bazı Halkevlerinin inisiyatif almayarak -ki Halkevleri Çalışma Talimatnamesine²¹ göre doğru olan da budur- bu tür girişimlerden merkezi haberdar etmelerinin büyük katkısı olmuştur. Zira Nazmi Aydınç'ın bu girişimleri, bazı basiretli Halkevi başkanları nezdinde “şâibeli, garip ve şaşılacak” girişimler olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Edirne Halkevi Reisi İ. H. Kutkam'ın Genel Sekreterliğe gönderdiği 16 Mart 1942 tarihli yazısındaki ifadeler dikkat çekmektedir. Kutkam, Nazmi Aydınç'ın göndermiş olduğu mektubun hayret ve taaccüplerini çeken bir mahiyette olduğunu ve durumun mutlak surette araştırılması gerektiğini vurgulamıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydınç'ın yukarıda açıklanan Halkevleri nezdindeki girişimleri, şüpheli bulunmakla birlikte her şeyden önemlisi “mahzurlu” görülmüştür. Kendisi hakkında tahkikata başlanmasında bazı Halkevi başkanlarının konuyu hassasiyetle ele alarak merkeze bildirmelerinin etkisi olmuştur. Bu bakımdan

²¹ Talimatnamede dikkat çeken ana prensip, Halkevlerinde düzenlenen faaliyetler ve bu faaliyetleri yürütenlerin ücretleriyle ilgili olarak hiçbir şekilde yabancılardan para veya bağış kabul edilmemesidir. (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Ayrıca Halkevleri Çalışma Talimatnamesinin dil kurslarıyla ilgili maddeleri için bkz: (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2; BCA, 490.1.0.0/1063.1080.1).

CHP Genel Sekreterliğinin, Halkevleri ile koordinasyonunun olmadığı ve sekreterliğin de bu sebeple herhangi bir tedbir almadığı yönündeki kanaatlere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira Genel Sekreterliğin, İngilizlerin Halkevlerine yönelik “sızma” girişimleri olarak yorumlanabilecek hareketlerinde bazı zamanlarda sergilediği tavrı “pasif kalmak” olarak değerlendirmek mümkün olabilse de bu konuda aslında temkinli düşünmenin daha uygun olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim Genel Sekreterliğin konuya, bir kısım araştırmacılar tarafından “olumsuz veya esnek” yaklaşmış olmasının altında yatan gerekçelerin, ancak süreç içerisindeki tüm parametrelerin birlikte değerlendirilmesiyle açıklanabileceğini belirtmekte fayda vardır. Bu konuda öncelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politika felsefesi veya bu politikadaki kabulleri başat rolü oynamıştır. CHP Genel Sekreterliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 20 Kasım 1942 tarihli bir yazıdan anlaşılacağı üzere İngiliz Kültür Heyeti’nin Halkevlerini vasıta edinerek sergilemiş olduğu faaliyetler, “İngilizliği sevdirecek” mahiyette görülmüş ve bu faaliyetlerin yaygınlaştırılmaya çalışılması “hulul teşebbüsü” olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda alınacak ilk tedbir olarak da İngiliz Kültür Heyeti temsilcilerinin ancak Genel Sekreter ile şahsen temas etmeleri istenmiştir. Bu konuda Hariciye Vekaleti ile mutabık kalındığı da vurgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Dâhiliye Vekili Recep Peker CHP Genel Sekreterliğine vermiş olduğu bir cevapta, Türkiye’de savaşın tarafları olan İngilizler ve Almanların propaganda yarışında rekabeti arttırarak Türkiye’de altyapı oluşturmaya çalıştıkları ve bu suretle propaganda faaliyetlerini Anadolu’da hızlandırma girişimlerinin varlığından haberdar olduklarını dile getirmiştir²². Dâhiliye Vekilinin ifadelerinden ise genel

²² İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafların Türkiye politikası çerçevesinde ele alınan propaganda faaliyetlerine karşı Türk Hükümeti son derece temkinli hareket etmiş, bu tarz “tehlikeli” olarak değerlendirilen bir takım yabancı girişimler mümkün mertebe kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Almanların propaganda çalışmalarının etkisini anlayan İngilizler de benzer propaganda yöntemlerini sahaya sürmüşlerdir. Bu propaganda

anlamda dış politikadaki genel kabullerin etkisini anlamak mümkündür. Peker, özellikle savaşın taraflarının Türkiye’de propaganda yarışına girdiklerinin bizzat farkındadır ve bu konuda alınacak tedbirler çerçevesinde Halkevlerinin de mahallî otoriteler gibi hassas davranmalarını istemiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). CHP Genel Sekreteri A. F. Tuzer, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’na göndermiş olduğu 9 Nisan 1942 tarihli bir yazıda ise çeşitli hulul girişimlerinden dolayı İngilizlerin muayyen bir merkezden yönetildiklerini düşündüğünü belirterek alınması gereken tedbirler konusunda kendilerine bilgi verilmesini talep etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Yukarıda birkaç örneği verilen yazışmalar, Türkiye’de savaşın taraflarınca propaganda alanları oluşturulmaya çalışıldığının, kültürel faaliyetler adı altında gerek İngilizlerin gerek Almanların yoğun propaganda faaliyetleri icra etme konusunda mesai harcadıklarının, her iki unsurun da özellikle ülkenin genelinde aktif faaliyet gösteren Halkevlerinden yararlanmaya çalıştıklarının bariz ifadeleridir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken konu, bu tür faaliyetlerin altında yatan niyetlerden haberdar olunduğudur²³. Tartışılması gereken nokta ise bu faaliyetler karşısında gösterilen tepkilerin ve bu tepkilerin asıl saiklerinin ne olduğudur. Haddizatında bazı Halkevi başkanlarının, CHP Genel Sekreterliğine göndermiş olduğu yazılardan da anlaşılacağı üzere, özellikle İngilizlerin

çalışmalarında İngilizleri Almanlardan ayıran yegâne belirleyici faktör, İngilizlerin diplomatik bir dille propaganda kavramını yumuşatmaları ve Almanlar gibi bu kapsamda radikal söylemlere tevessül etmemeleridir. Neticede her iki kuvvet de propaganda aygıtını mahirane bir biçimde kullanmaya gayret göstermişlerdir. Kimi zaman bu rakipler, Türkiye’de propaganda faaliyetleri esnasında birbirlerine de göz dağı vermeye çalışmışlardır (Koç ve Önal, 2021: 138; Tanin, 6 Eylül 1945: 1-2; Ulus, 6 Eylül 1945: 1). Bu faaliyetlerin genel anlamda istihbarat çalışmalarının adeta birer ürünü olduklarına yönelik ifadeler de bazı durumlarda açıkça zikredilmiştir (Altınçağ, Tanin, 6 Eylül 1945: 5; Ulus, 6 Kasım 1945: 1; Cumhuriyet, 5 Temmuz 1943: 3)

²³ Propaganda faaliyetlerine karşı dikkatli olunması hususunda Genel Sekreterlik tarafından Halkevi başkanlıklarının sıklıkla uyarılmış olduğu ve bu konuda alınan tedbirler hakkında bilgilendirilmiş oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1019.924.3).

faaliyetlerine yönelik ciddi şüpheler ve bu şüphelerin neticesinde oluşan şikayetler söz konusu olmuştur. Fakat devletin üst kademesinin sergilemiş olduğu bazı davranışların yetkilileri kimi zaman çelişkide bıraktığını ifade etmek gerekir. Şüphelerin belki de ilk kez duyulmaya başlandığı tarihlerde görülen kimi faaliyetler, bu çelişkilerin yaşanmasında da etkili olmuştur denilebilir²⁴. İlerleyen yıllarda ise bazı yetkililer tarafından duyulan endişe ve şikayetlerin daha açık bir şekilde dile getirilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir²⁵.

²⁴ İngiliz Kültür Heyeti'nin düzenlemiş olduğu çeşitli etkinliklere üst düzeyde katılımların olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz: (Ulus, 7 Haziran 1942: 1). İsmet İnönü'nün ziyaret ettiği bir resim sergisi için bkz: (Vatan, 7 Haziran 1942: 1). Başka bir örnekte ise İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki dördüncü yılı münasebetiyle verilen bir kokteyle Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Hariciye Vekili Hasan Saka ve bazı vekiller katılmıştır (Vakit, 5 Kasım 1944: 4). Kurumun Ankara'da çeşitli vesilelerle vermiş olduğu davetlere üst düzey yöneticilerden katılımların fazlalığı dönemi anlatan hatıralara da yansımıştır (Ağaoğlu, 1975: 76). Bununla birlikte İngiliz Kültür Heyeti yetkililerinin, başka hiçbir milletten diplomatların davet edilmediği CHP'nin parti etkinliklerine/seremonilerine davet edilmesi de (Donaldson, 1984: 97) son derece dikkat çeken bir konudur.

²⁵ Bazı Halkevi başkanları bu konuda duymuş oldukları endişeleri oldukça açık bir şekilde merkeze bildirmişlerdir. 14 Haziran 1948 tarihli ve Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli tarafından Genel Sekreterliğe gönderilen bir yazı (BCA, 490.1.0.0/1018.923.1). Maraş Milletvekili H. Reşit Tankut'un da gösterilen İngiliz filmlerinden endişe duyduğuna dair ikazı (BCA, 490.1.0.0/1212.25.2.). Ancak bu türden endişelere rağmen merkezin esnek davranmış olduğu da aşıkardır. Bu bağlamda Özer'in ilk başlarda merkez tarafından gösterilen hassasiyetin zamanla terk edilerek Halkevlerinin adeta "gözünü tamamen yumduğu" şeklindeki çıkarıma da (Özer, 2010: 132) hak verilebilir. Sadece gösterilen filmlerden yola çıkılarak dile getirilmiş endişeler dışında daha genele teşmil edilmiş görüşler de vardır. Bu konuda en çarpıcı örnek ise İzmir Halkevi Başkanı Vedide Baha Pars'ın CHP genel Sekreterliğine göndermiş olduğu bir dilekçedir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Vedide Baha Pars'ın, İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetleri aracılığıyla yabancı bir kültürün günden güne artan bir propaganda ile "yayılmasına çalışılmasından" oldukça endişeye kapılmış olduğu anlaşılabilmektedir. Pars'ın ifadelerine göre; Halkevleri, sınırlı imkânlarına rağmen İngilizler tarafından "işgal" edilmiştir. Pars, kendi imkânlarıyla başka bir çıkış yolu bulamadığı için İngilizlerin her türlü davetlerine katılmamayı "ikinci bir tedbir" olarak düşünmüş ve bu konuda merkezden direktif beklediğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). CHP Genel Sekreterliğinin, Vedide Baha Pars'a yazmış olduğu 13 Şubat 1947 tarihli ve "gizli" ibareli cevaptaki ifadeler ise son derece dikkat çekmektedir. Genel Sekreterlik, Pars'ın düşüncelerini "hassas bir ilgi ile karşıladıklarını" vurguladıktan sonra İngiliz Kültür Heyetinin bu faaliyetlerinin "gençlerimizde bir aşağılık duygusu uyandırmasını" önlemek ve bu durumu "yeni bir

Nazmi Aydınç hakkında daha önce de belirtildiği üzere gereken tahkikatın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaptığımız araştırma süresince ulaşılabilen bilgiler ışığında, tahkikatın neticesinde kendisinin herhangi bir idari veya adli ceza ile tecyiz edilmediği, sadece bir “ihtarla” yetinilmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hava Müsteşarlığından Genel Sekreterliğe 18 Eylül 1942 tarihinde gönderilmiş olan bir yazıdan bu sonuca varılmaktadır. Bu yazıya göre, Nazmi Aydınç’ın “bilmeyerek” böyle bir hata içine düştüğü kanaati hasıl olmuştur (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydınç ise Genel Sekreterliğe gönderdiği 28 Eylül 1942 tarihli neredeyse savunma niteliği taşıyan ve “içinden kaynaklanan millî duygularla yazmak zaruretinde kaldığını” ifade ettiği özür dilekçesinde; hiçbir gaye ile İngilizce kurslarıyla alakadar olmadığını, işin içindeki inceliği hissettiğinde “gaflete düştüğünü” anlayarak derhal durduğunu, hiçbir maksadı olmayan bu eylemini bütün ruhuyla bağlı olduğu sevgili Halk Partisine izah etmeyi bir görev telakki ettiğini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

5. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte savaşın tarafları arasındaki rekabet, farklı yöntemlerle sürdürülmüştür. Savaş yıllarında gücü anlaşılan propaganda faaliyetleri, özellikle Almanlar tarafından mahirane bir şekilde yürütülmüştür. İngiltere’nin bu gerçeği biraz daha geç fark etmiş olması kendisini rakiplerinin gerisinde bırakmıştır. Ancak kısa sürede propaganda faaliyetlerine adapte olan İngiltere, güçler arasındaki bu yarışta varlığını göstermeye başlamış ve İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde ciddi başarılar elde etmiştir. İngiltere, diğer totaliter rakiplerinden farklı olarak propaganda kavramını dile getirmekten imtina etmiş, kültürel diplomasi adı altında faaliyet

gayretin ve rekabet duygusunun uyanması” yolunda “iyiye” kullanılmasını, Halkevleri idarecilerinden beklediklerini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

sürdürerek bir bakıma toplumların endişelerini bertaraf etmeyi ve hatta Büyük Britanya'ya teveccüh göstermelerini sağlamayı amaçlamıştır. Kültürel diplomasi adı altında dünya geneline yaymaya çalıştığı ve her ne kadar rakipleri gibi ismini anmadığı bu faaliyetler, gerçekte birer propaganda ve istihbarat faaliyetleridir. Bu kapsam altında İngiltere, birtakım kuruluşları devreye alarak hegemonyasını genişletmeye çalışmıştır. BC'nin faaliyetlerinden yola çıkıldığında kuruluşun, Versay Antlaşması sonrası ortaya çıkan totaliter rejimlerin propagandalarına karşı bir önlem olarak faaliyette bulunmuş olduğu görülmektedir.

İngiltere'nin dünya genelinde hegemonya genişletme ideali çerçevesinde sahaya sürdüğü en önemli kuruluş British Council'dir. Türkiye'de 1940-1950 yılları arasında İngiliz Kültür Heyeti adı altında faaliyet gösteren British Council, özellikle Halkevleri üzerinden Türkiye'de bir nevi kültürel yayılcılık sergilemiş, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ve savaş sırasında tarafsız pozisyonda görülen Türkiye'yi Almanlara karşı yanında tutmak istemiştir. İngiltere, mevcut politikası gereği müttefiklerin yanına çekilemediği takdirde Türkiye'nin, en azından tarafsız kalarak mihverlere yanaşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de yönetici elitlerin ve doğal olarak Türk dış politikasının İngiltere lehine tavır almasının yanı sıra o zamana kadar Türk toplumunda var olan kötü imajını izole etmek için bir İngiliz sempatisi oluşturmaya çalışmıştır.

İngiltere, sömürgelerde yeni kültür kuruluşları açma metodunu sergilerken Türkiye'de bunun bürokratik engellerle karşılaşacağını hesap ederek farklı alternatifler aramıştır. Türkiye'nin hemen her köşesinde etkin birer kültür ocakları olarak faaliyet gösteren ve Mustafa Kemal Atatürk'ün, inkılapların topluma yerleştirilmesi konusundaki çabalarının bir eseri olan Halkevleri²⁶,

²⁶ 1932-1935 yılları arasındaki süreçte Halkevlerinin faaliyetlerini anlatan ve iktidar tarafından bastırılan yayınlarda da gösterildiği gibi Halkevi'ndeki programlar özellikle millî hassasiyetlerle hazırlanmış ve milliyetçilik ideali toplumun her kesimine benimsetilmeye

İngiliz siyasetinin dikkatini çekmiştir. İngiltere’de dahi var olmayan bu kuruluşların Türkiye’deki etkinliği İngiltere’nin cazibesini kazanmıştır. Bu nitelikteki kuruluşların İngiltere’de olmayışının, İngiltere açısından büyük bir eksiklik olduğu ise üst seviyedeki İngiliz bürokratlarının söylemlerine de yansımıştır.

Türk Dış Politikasının, Batılı demokrasilerden yana tavır alması ve ilerici demokratik ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik tavrı neticesinde İngiltere, Türkiye ile olan ilişkilerini sadece siyasi ve iktisadi olmakla sınırlamayarak kültürel alana da yaymak istemiştir. Bu bağlamda bürokratik engelleri, kurulan samimi ilişkilerle bertaraf etmiş ve Halkevleri ile irtibata geçmiştir. Halkevlerinde belgesel film, sinema, konferans, dil kursları gibi etkinlikleri İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla yapmış, bu sayede özellikle güçlü rakibi Almanların propaganda faaliyetlerini engellemeyi ve Türk toplumunda bir İngiliz sempatisini oluşturmayı ana hedef olarak belirlemiştir.

İngiliz Kültür Heyeti’nin faaliyet programları CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevleri programlarına dahil edilmiş, Halkevlerindeki faaliyetler sistematik açıdan bir kontrole tabi tutulmuştur. Ancak belirli süre zarfında yapılan sıkı kontrollerin zamanla esnetilmiş olduğu da görülmektedir. Bu esneklikte, Halkevlerinin farklı şubeleriyle merkez arasındaki koordinasyonda yaşanan bazı eksikliklerin payı olması dışında, Türk Dış Politikasının dayandığı temel ilkelerin de etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İngilizlerin, İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla sergilemiş olduğu faaliyetlerin bazı durumlarda oldukça şüpheyi açık bir nitelik almasında etkin olan unsurları da dikkate almak gerekmektedir. Arşiv

çalışılmıştır (Özacun, 2001; Halkevleri, 1937: 20-28). Mustafa Kemal Atatürk’ün üzerinde hassasiyetle durduğu konu, Türk Millî Kültürünün geliştirilmesidir. Bu hassasiyet, onun fikir dünyasını oluşturan en önemli yapı taşıdır. Atatürk’ün 16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresini açarken sarf etmiş olduğu sözler de bu fikrin yansımalarıdır (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 19-21).

kayıtlarından da anlaşıldığı üzere bazı girişimler “şüpheli”, “mahsurlu” görülmüş ve hatta bunlar, Halkevlerine “sızma” girişimleri olarak nitelendirilmiştir. İngilizlerin görevlendirmiş olduğu öğretmen veya öğreticilerin vasıfları, memuriyet geçmişleri, bir takım izinsiz faaliyetlerinin şüpheli görülmesi bir yana bazı Türk öğretmenlerin de İngiliz Kültür Heyeti ile olan irtibatları son derece dikkat çekmektedir. Bu Türk öğreticilerin, İngiliz Kültür Heyeti dışında İngiliz Konsolosluğu veya Büyükelçiliği ile olan sıra dışı bağlantıları da bu şüpheleri arttırmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konduğu üzere gizliliği kaldırılmış belgelerden yola çıkılarak yapılan analizlerde, şüphelerin ve mahsurların haklılığı anlaşılmaktadır. Ancak muhtemelen arşiv belgelerine ulaşmadaki sınırlar, söz konusu şüphelere sebep olan irtibat veyahut iltisakların varlığını kesin olarak ortaya koyamamaktadır. Bu kısıtlamalar giderildiği takdirde ileride yapılacak olan çalışmalarla konunun üzerindeki belirsizliklerin ortadan kaldırılabilceği ümit edilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Kutu: 101 Gömlek: 11 Sıra: 18; Kutu: 101 Gömlek: 9 Sıra: 1; Kutu: 1017 Gömlek: 920 Sıra: 2; Kutu: 1017 Gömlek: 921 Sıra: 2; Kutu: 1018 Gömlek: 922 Sıra: 1; Kutu: 1018 Gömlek: 923 Sıra: 1; Kutu: 1019 Gömlek: 924 Sıra: 3; Kutu: 104 Gömlek: 12 Sıra: 10; Kutu: 1063 Gömlek: 1080 Sıra: 1; Kutu: 107 Gömlek: 107 Sıra: 19; Kutu: 107 Gömlek: 81 Sıra: 15; Kutu: 108 Gömlek: 26 Sıra: 11; Kutu: 109 Gömlek: 67 Sıra: 6; Kutu: 1212 Gömlek: 25 Sıra: 2; Kutu: 93 Gömlek: 101 Sıra: 20; Kutu: 94 Gömlek: 23 Sıra: 8; Kutu: 97 Gömlek: 107 Sıra: 18; Kutu: 98 Gömlek: 33 Sıra: 16

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, Kutu: 37092 Gömlek: 148864 Sıra: 89; Kutu: 88442 Gömlek: 321198 Sıra: 313; Kutu: 88442 Gömlek: 321198 Sıra: 315.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1943, Nu: 6784; 18 Kasım 1944, Nu: 7274; 5 Kasım 1944, Nu: 7260.

Hakikat Gazetesi 3 Kasım 1940, Nu: 104.

Son Posta Gazetesi, 30 Ocak 1938, Nu: 2695.

Tanin Gazetesi, 5 Kasım 1944, Nu: 4454-426); 6 Eylül 1945, Nu: 4454-727.

Ulus Gazetesi, 7 Haziran 1942; 6 Eylül 1945; 6 Kasım 1945; 30 Mart 1946.

Vakit Gazetesi, 5 Kasım 1944, Nu: 9624; 15 Haziran 1944, Nu: 9457; 30 Mart 1946, Nu: 10127.

Vatan Gazetesi, 7 Haziran 1942, Nu: 599.

Kitap, Makale ve Tezler

Ağaoğlu, S. (1975). *Bir ömür böyle geçti*. İstanbul: İshak Basımevi.

Altınçağ, Kazım Sevinç, "Türk-İngiliz Endüstri Sergisi." Tanin, 6 Eylül 1945, (4454-727).

Aral, A. E. (2014). *Kültür Propagandasından Kültürel Diplomasiye: British Council'in Türkiye'deki Faaliyetlerinin 1940-1950 ve 2005-2014 Dönemlerinde Karşılaştırmalı İncelemesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Arıkan, Z. (1999, Mart). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi." *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(23): 261-281.
- Arslanbenzer, H. (2020). *Bir Siyaset Enstrümanı Olarak Batı Avrupa Kültür Politikaları: British Council Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atabay, M. (2022). "İngiliz Kültür Heyeti'nin Çanakkale'deki Faaliyetleri." *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 3(1): 69-77.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1997). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Babaoğlu, R. (2019). "British Council, Köy Enstitüleri ve Savaş Ortamında Kültürel Diplomasinin Yollarını Aramak." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV (1): 23-48.
- Balım Kınay, H. (2023). "British Council ve Türkiye'deki İngilizce Öğretim Faaliyetleri." *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 4(1): 76-99.
- Beeley, H. (1971). "The Changing Role of British Internnational Propaganda." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 398 (1): 124-129.
- Berridge, G. R. (2009). *British diplomacy in Turkey, 1583 to the present*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Doğan, O., ve Işık, G. (2024). "Türkiye'de İngiliz Kültürel Diplomasi Varlığı: British Council." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(1): 1-36.
- Donaldson, F. (1984). *The British Council, the first fifty years*. London: Jonathan Cape Ltd.
- Duman, M. (2018). "II. Dünya Savaşı Sonrasında Dış Politika Doğrultusunda Gelişen Kültürel Bir İttifak: Halkevleri ve İngiliz Kültür Heyeti." *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3): 57-73.

- Fisher, A. (2009), *A story of engagement the British Council 1934-2009*. Counterpoint, British Council, 75 Years of Cultural Relations.
- Kabagöz, M. C. (2024). "Bir Akademik Literatür Tartışması: Halkevleri Neden ve Nasıl Araştırılmalı?" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 40 (109): 239-274.
- Kara, A. (2023), "Çukurova Bölgesinde Yaygın Eğitime Bir Örnek: Adana Halkevi ve Halkodalarının Okuma ve Yazma Faaliyetleri", *Osmaniye ve Çevresinin İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara.
- Koç, E. Ö., ve Önal, R. Ç. (2021). "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri." *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(1): 109-151.
- Malkoç, E. (2019). "1940'lı Yıllarda British Council/İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevleri Üzerinden Türkiye Etkinlikleri." *Türk İnkılâp Tarihi Yıllığı* (1): 1-21.
- Özer, İ. (2010). "İngiliz Kültür Heyeti (British Council) ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler (1939-1950)." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2): 95-138.
- Özmen, Ş. (2009). *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Öztürk, C. ve Fındıkçı, İ. (2011). Prof. Dr. Yahya Akyüz ile Onun Türk Eğitim Tarihiyle Özdeşleşen Yaşamı ve Eğitim Görüşleri Üzerine Söyleşi. *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Parsons, A. (1984). "Vultures and Philistines: British Attitudes to Culture and Cultural Diplomacy." *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 61(1): s. 1-8.

- Sekban, Ş. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında İzmir'de Spor Yaşamı (1923-1938)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Taylor, P. M. (1978). "Cultural Diplomacy and the British Council: 1934-1939." *British Journal of International Studies*, 4(3): 244-265.
- Yavuz, N. ve Kara, A. (2018), "1940-1951 Yılları Arasında Gaziantep'te Açılan Halkodalarının Okuma-Yazma Faaliyetleri", Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu", Gaziantep.

<https://warwick.ac.uk> (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2025)

<https://www.britishcouncil.org>. (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2025)

<https://www.cia.gov>. (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2025)

EXTENDED ABSTRACT

After the First World War and the subsequent Turkish War of Independence, relations between the United Kingdom and Turkey entered what is referred to as the restoration period. During this time, political, economic, and cultural ties between the two countries were actively pursued, and efforts were made to strengthen them. Britain abandoned its traditional global policy approach of the preceding decades and sought to make the British Council, an organization it associated with cultural diplomacy but which, in practice, functioned as a form of propaganda, effective in Turkey. To this end, the organization was restructured under the name of the British Cultural Mission. From 1940 onward, this mission expanded its operations toward Turkey.

Britain came to regard cultural diplomacy as a potent tool for extending its influence and particularly aimed to counteract German propaganda efforts. The British Council (BC) became the central instrument in executing this policy. When its international activities are considered, they give the impression of covert propaganda and intelligence operations, as highlighted in many studies on the BC. Britain carried out its initiatives through the BC under the pretext of cultural diplomacy, employing different methods in various regions of the world. Especially in its colonies or dominions, it established new organizations under the BC umbrella. However, realizing that Turkey was neither a colony nor a dominion, Britain understood that establishing new institutions there would

be unfeasible. Instead, it sought to carry out its activities through the *Halkevleri* (People's Houses), which were already highly effective and had achieved national reach in Turkey. Due to the successful efforts of British Cultural Mission officials before the Turkish bureaucracy, the necessary permissions to operate through the People's Houses were granted. The Republic of Turkey closely monitored the propaganda efforts of the Second World War belligerents and endeavored to eliminate all risks that could draw Turkey into the war through diplomatic means. Nonetheless, certain activities of the British Cultural Mission in the People's Houses were, at times, perceived as suspicious and objectionable, prompting efforts to keep them under control.

The view that the true objective behind the British Cultural Mission's various activities within the People's Houses was British expansionism is particularly striking. Occasional unauthorized actions by British Cultural Mission officials further reinforced these suspicions. In particular, the behavior and status of the foreign teachers working in the People's Houses, and even some Turkish teachers who were recruited alongside them, raised concerns among the administrators of the relevant People's Houses and officials of the Republican People's Party (*CHP*).

The main objective of this study is to provide a well-founded answer to the question of whether the so-called "infiltration attempts" into the People's Houses, suspected by both the leaders of the People's Houses and certain senior *CHP* officials at the time, represented a manifestation of British intentions of cultural expansionism, and to identify the tools and methods employed in pursuit of that goal. This research is primarily based on documents from the *CHP* preserved in the Presidential Archives of the Republic of Turkey and on records from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs. Among these, the documents declassified by the decree dated January 8, 2024, numbered 97024, are of particular importance. The study also incorporates contemporaneous press coverage and includes copyrighted materials, graduate theses, articles, and other relevant sources in its literature review. It is worth noting that numerous news articles on the British Cultural Mission's activities in Turkey were published in the press of the period. Indeed, newspapers such as *Vakit*, *Tan*, *Tanin*, *Akşam*, *Vatan*, and especially *Ulus*, the government's official publication, frequently reported on the delegation's presence and activities in Turkey. However, as the scope of this study does not include press coverage of the British Cultural Mission's activities in detail, and to limit the study's volume, these news reports are not extensively examined.

In Turkey, there are significant studies on the British Cultural Mission or the British Council that specifically address the institution. Some of these works are scholarly articles, while others are graduate theses. In this article, the findings of previous research regarding the character and activities of the organization are used as a basis for the analysis of the British Cultural Mission's role. Foreign

sources on the British Cultural Mission, or the British Council, as it is known internationally, were accessed through prior publications. The majority of these books are available in digital format at <https://archive.org>, while undigitized foreign sources, mostly housed in international libraries, have been evaluated based on how they are referenced in existing studies. Most prior research on the British Cultural Mission's operations in Turkey has focused on the general scope of its activities. This study, by contrast, aims to concretely illustrate the manifestations of alleged British cultural expansionism and the diplomatic strategies applied through a specific case. It is hoped that this study will make a meaningful contribution to the existing literature in that regard.

The title of this study was chosen based on the title of the declassified records, as it was believed to give the topic a compelling character. Although the British Council ostensibly operated under the name of cultural relations, the organization's global activities drew attention as intelligence operations. Most scholarly works emphasize that these initiatives, undertaken under the banner of "cultural diplomacy," in fact softened and disguised what was essentially propaganda. A detailed analysis of this controversial aspect of the British Cultural Mission constitutes the central aim of this study.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025

Yayın Geliş Tarihi: 02.09.2024 Yayına Kabul Tarihi:19.08.2025

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1542107>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Kaya, N. (2025). Sigorta Şirketlerinin Stokastik Sınır Analizi ile Etkinliği: Bir Meta Analiz. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 806-829.

SİGORTA ŞİRKETLERİNİN STOKASTİK SINIR ANALİZİ İLE ETKİNLİĞİ: BİR META ANALİZ

Neylan KAYA*

Öz

Çalışmanın amacı, Stokastik Sınır Analizi (SSA) ile sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini hesaplayan çalışmaları meta analiz ile değerlendirmektir. Meta analiz, PRISMA yönergeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. 01.06.2024 tarihinde Web of Science, Scopus ve Google Akademik kullanılarak tarama yapılmıştır. Meta analiz için Jamovi istatistik yazılımı kullanılmıştır. Bu çalışmada incelenen çalışmalar arasında yüksek heterojenlik ortaya çıkmıştır. Yüksek heterojenlik farklı çalışmaların örneklemi, örneklem büyüklükleri, değişkenleri, dağılımları ve sonuçları arasında önemli farklılıklar olduğunu göstergesidir. Örneklemi yüksek gelir grubunda olan ülkelerde maliyet etkinliği yüksek olma eğilimindedir. Yazında sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini ölçen çalışma sayısı azdır. Konu ile ilgili çalışma sayısının artması çalışmalar arasında karşılaştırma yapmayı kolaylaştıracaktır. Yöneticiler ve politika yapıcılar şirketlerin maliyet etkinliğinin artması için ülke politikalarını ve yasal düzenlemeleri gözden geçirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta şirketi, etkinlik, meta analiz.

Dr. Öğr. Üyesi. Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, neylankaya@akdeniz.edu.tr, Antalya/ Türkiye.

EFFICIENCY OF INSURANCE COMPANIES WITH STOCHASTIC FRONTIER ANALYSIS: A META ANALYSIS

Abstract

This study aims to evaluate the studies calculating the cost effectiveness of insurance companies using Stochastic Frontier Analysis (SFA) through a meta-analysis. The meta-analysis was conducted in accordance with PRISMA guidelines. The search was performed on 01.06.2024, using Web of Science, Scopus and Google Scholar. Jamovi statistical software was employed for meta-analysis. High heterogeneity was identified among the examined studies, indicating significant differences in samples, sample sizes, variables, distributions and results. Cost effectiveness tends to be higher in countries with high-income sample groups. There is a dearth of studies measuring the cost effectiveness of insurance companies in the relevant literature. Increasing the number of studies on this subject will facilitate comparison between studies. Managers and policy makers should review country policies and legal regulations to enhance the cost effectiveness of companies.

Keywords: Insurance company, efficiency, meta analysis.

1. GİRİŞ

Sigorta risk toplama, aracılık ve finansal hizmet işlevleriyle ekonomik kalkınmanın karşı konulmaz bir aracıdır (Danquah vd., 2018). Vadlamannati'ye (2008) göre sigorta, fiziksel ve sosyal alt yapı için uzun vadeli fon sağlarken aynı zamanda şirketlerin risk alma yeteneklerini güçlendirmektedir. Bu nedenle ekonomik kalkınma iyi gelişmiş, etkin bir sigorta sektöründen geçmektedir.

Etkinlik ilk olarak Farrell (1957) tarafından yapılan bir çalışma ile tanımlanmıştır. Farrell (1957)' ye göre, etkinlik, ağırlıklandırılmış çıktıların girdilere oranının bir ölçüsüdür. Karar birimleri benzer çıktıları üretmek için benzer girdileri kullanmaktadır. Thanassoulis (2001) her karar birimi için girdileri çıktılarına dönüştürmeyi amaçlamıştır (Kaya, 2024). Etkinlik ölçümü, şirketlerin

performanslarını rakipleriyle karşılaştırmalarına ve bu doğrultuda performanslarını artırmaya yönelik politika ve stratejiler geliştirmelerine olanak tanınması açısından önemli bir araçtır (Kounetas ve Papathanassopoulos, 2013).

Bir şirketin üretimde kullandığı girdileri etkili bir şekilde ölçen maliyet etkinlik analizi, sayısal değerler ve şirketlerin sıralanması yoluyla bir şirketin performansına ilişkin bilgi sağlamaktadır. Sigorta sektörü ürün ve hizmetlerinden dolayı finansal hizmet sektörü içinde yüksek maliyetleriyle öne çıkmaktadır. Sigorta şirketlerinin maliyet etkinliği sigortacılar, yatırımcılar ve düzenleyiciler için önemlidir. Sigorta şirketlerinin etkinliğinin hesaplanması ile şirketlerin rakipleriyle karşılaştırıldığında yönetim performansının göreceli bir değerlendirmesi sağlanmaktadır. Maliyet etkinlik analizi hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların farklı şirketlerin performanslarını karşılaştırmasına, karlı sigortacıları belirlemesine ve yatırım kararı verme süreçlerini iyileştirmesine yardımcı olmaktadır. Maliyet etkinliği araştırmaları, düzenleyicilerin sigorta piyasasındaki olağandışı davranışların ve ekonomik sorunların tespit edilmesini sağlamaktadır. Böylece politika yapıcıları sağlıklı bir kurumsal ortam yaratmaya, düzenli ve verimli bir piyasaya teşvik etmeye yönlendirmektedir (Shi ve Zhang, 2011).

Sigorta şirketlerinin etkinlik çalışmalarında en çok iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar, parametrik olmayan bir yöntem olan Veri Zarflama Analizi (Smetek vd., 2022; Sinha, 2021; Nasiripour vd., 2012; Al-Amri vd., 2012) ve parametrik bir yöntem olan Stokastik Sınır Analizi' dir (Alshammari vd., 2019; Ferro ve León, 2018; Fenn vd., 2008). Stokastik sınır analizi (SSA) ölçüm hatalarını ve istatistiksel gürültüyü hesaba katmaktadır. Bu nedenle şirketlerin etkinliğine ilişkin daha sağlam bir değerlendirme yapmaktadır (Alhassan ve Biekpe, 2016). Parametrik bir tahmin tekniğidir. Bu tahmin tekniği etkinsizlikleri rassal hatalardan ayırmak için olasılık dağılımlarını kullanmaktadır. Her şirketin

etkinliğinin değerlendirildiği ortalama etkinlik değerini elde etmek için tüm örneklem üzerinde optimizasyon gerçekleştirmektedir (Danquah vd., 2018).

Meta-analiz, benzer araştırma sorularına sahip birden fazla çalışmanın nicel bulgularını birleştirerek daha güçlü ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı amaçlayan istatistiksel bir sentez yöntemidir (Borenstein et al., 2009). Bir Meta analiz süreci; araştırma sorusunun belirlenmesi, yazın taraması, dahil etme/çıkarma kriterlerinin belirlenmesi, veri çıkarımı, heterojenlik testi, yayın yanlılığı testi, etki büyüklüğünün hesaplanması ve sonuçların raporlanmasından oluşmaktadır. Meta analiz hem teorik hem ampirik çalışmalarda önemli avantajlar sunmaktadır. Bunlar; istatistiksel gücün artırılması, genellenebilirlik, çelişkili bulguların yorumlanması, politika ve karar alma süreçlerine katkı sağlamasıdır (Borenstein et al., 2009; Cooper, 2010; Glass, 1976; Moher et al., 2009). Meta analiz güçlü bir yöntem olmakla birlikte, dikkatli uygulanmadığında bazı metodolojik sınırlılıklar içerebilir. Bu sınırlılıklar; yayın yanlılığı, çalışmalar arası heterojenlik, niteliksel farklılıkların gözardı edilmesi, veri erişimi ve kodlama hatasıdır (Rosenthal, 1979; Higgins ve Thompson, 2002; Cooper, 2010; Borenstein et al., 2009).

Bu çalışmanın amacı, sigorta şirketlerinin maliyet etkinlik ölçümünde SSA' yı kullanan çalışmaların incelenmesidir. Sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini değerlendiren ve farklı ülkelerde, farklı dönemlerde gerçekleştirilmiş çalışmalardan elde edilen bulguları bütüncül bir biçimde analiz edebilmek için SSA temelli çalışmaların meta analiz yöntemiyle sistematik olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini SSA yöntemiyle inceleyen ampirik çalışmalar bulunsa da bu çalışmaları sistematik olarak sentezleyen bir meta analiz çalışması yazında henüz yer almamaktadır. Meta analiz ile tek bir çalışmanın yanlılık riski ve sınırlılığı ortadan kalkmıştır. Yazın

erişilebilir kılınmıştır. Etkin ve genel bir bakış açısı sağlanmıştır (Moher vd., 2009; Kaya ve Algin, 2022).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz, PRISMA yönergeleri doğrultusunda yapılmıştır (Moher vd., 2009; Kaya & Algin, 2022). PRISMA yönergeleri, sistematik derleme ve meta analiz raporlamalarında şeffaflık ve bütünlük sağlayarak raporlamanın iyileştirilmesini amaçlamaktadır (Moher vd., 2010). PRISMA ile çalışmaların tasarımı, yürütülmesi ve analiz süreçleri ile ilgili raporlama standardı belirlenmiştir.

2.1. Tarama Stratejisi

Çalışmadaki ilgili makaleler 01.06.2024 tarihi baz alınarak Web of Science, Scopus ve Google Scholar veri tabanları kullanılarak sistematik olarak belirlenmiştir. Taramada kullanılan anahtar kelimeler tüm dosyalarda stokastik sınır analizi (stochastic frontier analysis), etkinlik (efficiency) ve sigorta şirkettir (insurance company). Bu tarama terimleri tüm makalelerin başlıklarında, özetle, anahtar kelimelerde, yöntemde ve 3 veri tabanında aranmıştır. Taramanın İngilizce yapılması çalışmanın sınırlılığıdır.

2.2. Dahil Edilme Kriteri

Bu meta-analize 01 Haziran 2024 tarihine kadar yayımlanmış, dili İngilizce olan, tam metnine erişilebilen, kalite değerlendirme aracı kullanılarak yapılan değerlendirmede yüksek puan almış, sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini SSA yöntemiyle hesaplayan ve analiz için yeterli nicel veriye sahip çalışmalar dahil edilmiştir.

2.3. Çalışmanın Seçimi

Literatür taramasından elde edilen ilgili makaleler Endnote20'ye aktarılmıştır. Birden fazla veri tabanında taranan çalışmalar Endnote20 ile belirlenmiştir. Birden fazla indirilmiş, dahil etme kriterlerini sağlamayan makaleler başlık, özet, anahtar kelimeler ve yöntem tarandıktan sonra hariç tutulmuştur. Çalışmaya dahil edilen ilgili makalelerin tam metni incelenmiştir.

2.4. Veri Ayıklama

Çalışmanın adını, yayının yılını, çalışmanın yapıldığı ülkeyi, örneklem büyüklüğünü, değişkenleri ve etkinlik ölçümü ile ilgili niceliksel verileri içeren bir veri formu kullanılmıştır. Makalelere iki kez veri ayıklama işlemi yapılmıştır. İki veri formu karşılaştırıldıktan sonra veri ayıklama işlemi onaylanmıştır.

2.5. Kalite Değerlendirmesi

Çalışmaların kalite puanının hesaplanmasında daha önceki çalışmalarda da kullanılan amaç, yöntem, veri toplama araçları ve örnekleme kapsayan 4 boyutlu 12 soruluk kalite kontrol listesi kullanılmıştır (Haghdoust ve Moosazadeh, 2013; Moosazadeh vd., 2014; Rezaei vd., 2017; Rezaei vd., 2019; Kaya & Algin, 2022). Kalite kontrol listesindeki her sorunun kriterleri karşılmasına 1 puan, karşılamamasına ise 0 puan verilerek her soruya bir kalite puanı verilmiştir. Toplam kalite puanının en az 8 olması gerekmektedir (Moosazadeh vd., 2014). Puanı 8 ve üzerinde olanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaların ortalama kalite yüzdesi %83,3 olarak belirlenmiştir. Meta analize 13 çalışma dahil edilmiştir.

2.6. Veri Analizi

Veri analizi Jamovi ile yapılmıştır (The Jamovi Project, 2022). Veri analizinde Cohen d etki büyüklüğü ve Rassal Etki Modeli kullanılmıştır. Rassal Etki Modeli kullanılarak ilgili çalışmaların metodolojik özellikleri ve çalışmalar arası heterojenlik ölçülmüştür. Çalışmalar arası heterojenlik τ^2 , I^2 ve Cochrane Q testi ile ölçülmüştür. Çalışmalar arasındaki gerçek varyansın tahmininde τ^2 istatistiği kullanılmıştır (Baujat vd., 2002). I^2 indeks, %25 düşük heterojenliği, %50 orta heterojenliği ve %75 ve üzeri yüksek heterojenliği göstermektedir (Cooper vd., 2019). Cochran Q testi, toplam heterojenliğin hesaplanmasında kullanılır (Baujat vd., 2002). Çalışma sonuçları arasında istatistiksel anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir (Cochran, 1954). Yayın yanlılığı Fail-Safe N, Kendall's Tau ve Egger's test ile ölçülmüştür. Fail-Safe N, çalışmaya dahil edilmemiş kaç tane çalışmanın toplam etki büyüklüğünü anlamlılıktan çıkarabileceğini test etmektedir (Rosenthal, 1979). Kendall's Tau, sıralı değişkenler arasındaki monotonik ilişkinin gücünü ve yönünü ölçen bir korelasyon katsayısıdır (Kendall, 1938). Çalışma sayısının az olduğu meta analizlerde gücü düşüktür (Borenstein, 2009). Egger's test, çalışmalardan elde edilen etki büyüklüklerinin standart hatalarına göre normalize edilmiş Z-skorlarının, etki büyüklüklerinin hassasiyetine göre regresyon analizine tabi tutulmasına dayanmaktadır. Regresyonun kesme noktasının istatistiksel olarak sıfırdan anlamlı derecede farklı olması durumu yayın yanlılığına işaret etmektedir (Egger et al., 1997). Çalışmaya dahil edilen çalışmalarda anlamlılık düzeyi 0,05 olduğundan meta analizde istatistiksel anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

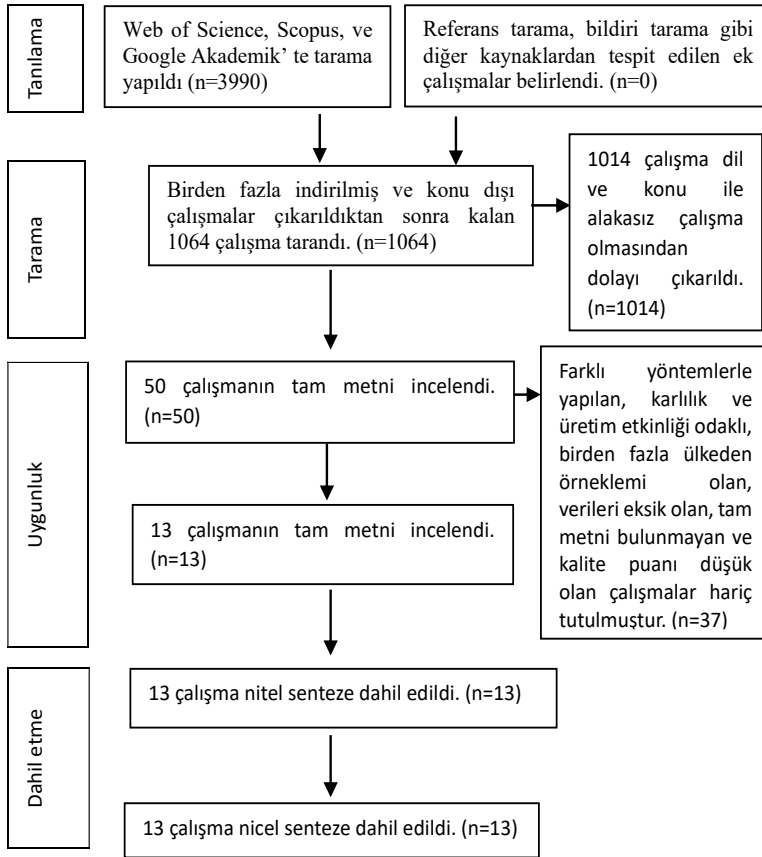
3. BULGULAR

Yazında, sigorta şirketlerinin etkinliği çok sayıda çalışmada incelenmiştir (Danquah vd., 2018; Alhassan ve Biekpe, 2016; Yaisawarng vd., 2014). Bu

çalışmalar sigorta şirketlerinin maliyet etkinliği, teknik etkinliği ve karlılık etkinliği ile ilgilidir. Çalışmanın amacı sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini Stokastik Sınır Analizi ile hesaplayan çalışmalar arasındaki ilişkileri meta analizi kullanarak belirlemektir. Bu çalışma ile incelenen çalışmalar arası yüksek heterojenlik ortaya çıkmıştır. Yüksek heterojenlik farklı çalışmaların örneklemeleri, örneklem büyüklükleri, değişkenleri, dağılımları ve sonuçları arasında önemli farklılıklar olduğunu göstergesidir. Fiordelisi ve Ricci (2011), Alhassan ve Biekpe (2016), Greene ve Segal (2004)'in çalışmaları 0.800 ve 0.800'den yüksek etkinliğe sahip çalışmalar iken diğer çalışmalarda maliyet etkinliği düşük çıkmıştır. Sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini ölçen çalışma sayısının arttırılması çalışmalar arasında karşılaştırma yapmayı kolaylaştıracaktır.

3.1. Tarama Sonucu

Veri tabanlarındaki ilk tarama sonucunda 1979-2024 yılları arasında 3990 kayıta ulaşılmıştır. Çalışmaların sırasıyla başlıkları, özetleri, anahtar kelimeleri, tam metinleri ve referansları incelenmiştir. 3977 çalışma Şekil1'de belirtildiği gibi çeşitli sebeplerle çalışmadan hariç tutulmuştur. Meta analize 13 çalışma dahil edilmiştir. Dahil edilen çalışmaların seçim süreci Şekil1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. PRISMA akış şeması

Kaynak: Moher vd., 2009

3.2. Kalite Değerlendirme Sonuçları

Kalite değerlendirmesi yazar tarafından yapılmıştır. Kalite değerlendirme sonucunda 13 çalışma yüksek düzeyde kaliteli olarak belirlenmiştir. Çalışmaların kalite kontrol listesi ve değerlendirme sonuçları Tablo1 ve Tablo2’de gösterilmiştir.

Tablo1. Kalite Kontrol Listesi

No	Soru	Puan Evet=1 Hayır=0
1	Araştırma soruları açıkça belirtilmiş mi?	13/13
2	Yaklaşım araştırma sorusu için uygun mu?	13/13
3	Çalışmanın kapsamı açıkça tanımlanmış mı?	13/13
4	Araştırmacının rolü açıkça belirtilmiş mi?	0/13
5	Örnekleme yöntemi açıkça belirtilmiş mi?	0/13
6	Örnekleme stratejisi araştırma sorusu için uygun mu?	13/13
7	Veri toplama yöntemi açıkça belirtilmiş mi?	13/13
8	Veri toplama yöntemi araştırma sorusuna uygun mu?	13/13
9	Analiz yöntemi açıkça tanımlanmış mı?	13/13
10	Popülasyonun temel özellikleri iyi tanımlanmış mı?	13/13
11	Analiz araştırma sorusuna uygun mu?	13/13
12	İddialar yeterli delillerle destekleniyor mu?	13/13

Kaynak: Moosazadeh vd., 2014

Tablo 2. Kalite Değerlendirme Sonuçları

No	Soru	Puan (%)											
Yazar(lar)		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Mamatzakakis et al (2023)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
2	Kholis & Afifah (2022)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
3	Bian & Wang (2019)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
4	Danquah et al (2018)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
5	Alhassan & Biekpe (2016)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
6	Chuang & Tang (2015)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
7	Yaisawarng et al (2014)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
8	Shi & Zhang (2011)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
9	Fiordelisi & Ricci (2011)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3

10	Shi & Zhang (2011)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
11	Eling & Luhnén (2010)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
12	Greene & Segal (2004)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3
13	Cummins & Zi (1998)	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	10/12 = %83,3

3.3. Çalışma Özellikleri

Meta analize dahil edilen çalışmalar 1998-2023 yılları arasında yayımlanmıştır. Her çalışma için örneklem sayısı, kullanılan fonksiyon, dağılım, çalışmanın yapıldığı yıl, yayın periyodu, örneklemin alındığı ülke, çalışmada kullanılan yazılım ve çalışmanın kalite skoru verileri toplanmıştır. Çalışmaların örneklem büyüklüğü 42 ile 9162 arasındadır. Çalışmada 10 ülke temsil edilmiştir. En çok temsil edilen ülke Amerika' dır. 13 çalışma Asya (5), Amerika (4), Afrika (2) ve Avrupa' da (2) yapılmıştır. Çalışmada örneklemin alındığı ülkelerden 7'si yüksek gelirli, 6'sı orta gelirli ülke grubundadır. 9 çalışmada sadece SSA, 2 çalışmada VZA ve SSA, 1 çalışmada SSA ve Tobit Analiz, 1 çalışmada SSA ve Copula Regresyon Analizi kullanılmıştır. 2 çalışmada yarı normal, 7 çalışmada kesik normal, 1 çalışmada yarı normal, üssel ve gama dağılımı kullanılmıştır. 3 çalışma kullandığı dağılımı belirtmemiştir. Analize dahil edilen çalışmaların tamamında translog fonksiyonu kullanılmıştır. Çalışmaların analizinde SPSS, Frontier, Stata ve R yazılımları kullanılmıştır (Tablo3).

Tablo3. Meta Analizde İncelenen Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke	Yıl	Örneklem	Yöntem	Dağılım	Yazılım
Mamatzakis, E., Staikouras, C., Triantopoulos, C., & Wang, Z. C. (2023).	İngiltere	1996-2017 (t=22)	5418	SSA	Kesik Normal	x
Kholis, N., & Afifah, Y. N. (2022)	Endonezya	2018-2020 (t=3)	42	SSA	x	SPSS 24, FRONTIER 4.1
Bian & Wang (2019).	Çin	2009-2013(t=5)	231	VZA, SSA	Kesik Normal	FRONTIER
Danquah, M., Otoo, D. M., & Baah-Nuakoh, A. (2018)	Gana	2005-2014 (t=10)	280	SSA	Kesik Normal	STATA 13_R-Software
Alhassan, A. L., & Biekpe, N. (2016)	Güney Afrika	2007-2012 (t=6)	394	SSA	Kesik Normal	STATA 12
Chuang, C. C., & Tang, Y. C. (2015)	Tayvan	1976-2010 (t=35)	663	SSA, Tobit Analiz	Yarı Normal	x
Yaisawarng, S., Asavadachanukorn, P., & Yaisawarng, S. (2014)	Tayland	2000-2007 (t=8)	368	SSA	Yarı Normal	x
Shi, P., & Zhang, W. (2011)	ABD	2001–2006 (t=7)	9162	SSA, Copula Regresyon Analizi	x	x
Fiordelisi, F., & Ricci, O. (2011)	İtalya	2005–2006 (t=2)	168	SSA	Kesik Normal	x
Shi, P. & Zhang, W. (2011)	ABD	2001–2006 (t=6)	801	SSA	x	x
Eling, M., &	Filipinler	2002-	6462	VZA-SSA	Kesik	x

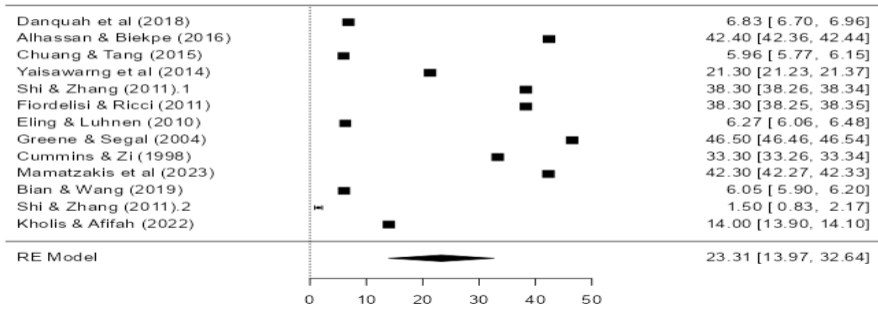
Luhnen, M. (2010)		2006 (t=5)			Normal	
Greene, W. H., & Segal, D. (2004)	ABD	1995- 1998 (t=4)	478	SSA	Kesik Normal	x
Cummins, J. D., & Zi, H. M. (1998)	ABD	1988- 1992 (t=5)	445	SSA	Yarı Normal, Üstel & Gama	x

Sigorta şirketlerinin etkinliğinin hesaplanmasında Stokastik Sınır Analizini kullanan çalışmaların meta analizinde 13 çalışma analize dahil edilmeye uygun bulunmuştur. Çalışmalar arası heterojenlik τ^2 , I^2 ve Cochran Q istatistiği ile ölçülmüştür (Tablo4). τ^2 294,9165 (SE=120,404)' dir. I^2 indeksi %100'dür. Cochran Q istatistiği 1476919,889 ($p<0,001$)'dir. Cochran Q, I^2 ve τ^2 istatistikleri çalışmalar arası yüksek heterojenlik olduğunun göstergesidir.

Tablo 4. Heterojenlik İstatistikleri

Tau	Tau ²	I ²	df	Q	p
17,173	294,9165 (SE=120.404)	100%	12,000	1476919,889	0,000

Yazında ortalama etki büyüklüğünün hesaplanmasında Sabit Etki Modeli ya da Rassal Etki Modeli kullanılmaktadır. Bu çalışmada ortalama etki büyüklüğü Rassal Etki Modeli kullanılarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğünün çalışmalar arası farklılık gösterebileceği varsayımı kabul edilmiştir. Ortalama etki büyüklüğü 23,31' dir (95% CI: 13,97 to 32,64). Analiz sonucu orman grafiği ile gösterilmektedir (Şekil 2).

Şekil2. Orman grafiği

Yayın yanlılığı, Fail-Safe N, Kendalls Tau ve Egger'in regresyon testi ile gösterilmiştir (Tablo5). Fail-Safe N, Kendall's Tau ve Egger Regresyonu' na ait p-değerlerinin 0,05' ten küçük olması yayın yanlılığı olmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Yayın Yanlılığının Değerlendirilmesi

Test Adı	Değer	p
Fail-Safe N	219756534,0000	0,0000
Kendalls Tau	0,4730	0,0193
Egger Regresyonu	-2,2270	0,0260

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Meta analiz, belli bir konuda yapılmış bireysel çalışmaların kısıtlarını ve sonuçlarını aşarak daha kapsamlı ve genellenebilir sonuçlar sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini ölçmek amacıyla Stokastik Sınır Analizi (SSA) yöntemini kullanan çalışmaların incelenmesidir. Çalışmanın kapsamı, sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini Stokastik Sınır Analizi (SSA) ile hesaplayan çalışmalardan oluşturmaktadır.

Karlılık etkinliği ve teknik etkinliğe odaklanan çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda 1998-2023 yılları arasında yayımlanmış 13 ampirik çalışmanın tam metni detaylı şekilde incelenmiştir. Çalışmaların ortalama kalite değerlendirme yüzdesi %83,3 olarak belirlenmiştir. Çalışmaların örneklem büyüklükleri $n=42$ ile $n=9162$ arasında değişmektedir. İncelenen çalışmalarda Stokastik Sınır Analizi (SSA) ile birlikte Veri Zarflama Analizi (VZA), Tobit Analizi ve Copula Regresyon Analizi gibi farklı yöntemler de kullanılmıştır. Tüm çalışmalarda translog fonksiyonu tercih edilmiştir. Stokastik Sınır Analizi' nin yapılmasında Frontier, STATA ve R yazılımlarından faydalanılmıştır. Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmaya dahil edilen çalışmaların üç veri tabanında yer alan İngilizce yayınlarla sınırlı olması ve çalışma sayısının azlığı nedeniyle coğrafi dağılımın temsiline kısıtlanması çalışmanın sınırlılığıdır. Konuya ilişkin çalışma sayısının artması çalışmalar arası karşılaştırma yapılabilmesini ve genelleştirilebilir sonuçlara ulaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu meta analiz sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğinin hesaplanmasında SSA' ni kullanan çalışmalar arasında örneklem büyüklüğü, bölge ve çalışma sonuçları arasında farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Yüksek gelirli ülkelerde gerçekleştirilen çalışmaların, sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğinin daha yüksek olduğunu gösterme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Yazında sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğine odaklanan meta analiz çalışması bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışma, farklı çalışmaların bulgularını bütüncül bir şekilde değerlendirerek genel bir eğilim ortaya koymakta ve daha sağlam çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum, yazına önemli bir katkı sunmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini artırmaya yönelik olarak yöneticilerin ve politika yapıcıların ülke düzeyindeki politikaları ve yasal düzenlemeleri gözden geçirmeleri önerilmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda, karlılık ve teknik

etkinliğe ilişkin çalışmaların da analiz edilmesi sigorta şirketlerinin etkinliğine dair daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasında herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Al-Amri, K., Gattoufi, S., & Al-Muharrami, S. (2012). Analyzing the technical efficiency of insurance companies in GCC. *The Journal of Risk Finance*, 13(4), 362-380.
- Alhassan, A. L., & Biekpe, N. (2016). Competition and efficiency in the non-life insurance market in South Africa. *Journal of Economic Studies*, 43(6), 882-909.
- Alshammari, A. A., Alhabshi, S. M. B. S. J., & Saiti, B. (2019). The impact of competition on cost efficiency of insurance and takaful sectors: Evidence from GCC markets based on the Stochastic Frontier Analysis. *Research in International Business and Finance*, 47, 410-427.
- Baujat, B., Mahé, C., Pignon, J. P., & Hill, C. (2002). A graphical method for exploring heterogeneity in meta-analyses: application to a

- meta-analysis of 65 trials. *Statistics in medicine*, 21(18), 2641-2652.
<https://doi.org/10.1002/sim.1221>
- Bian, W., & Wang, X. (2019). The openness of China's insurance industry and the efficiency of domestic vs. foreign life insurers , *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 26:6, 731-746, DOI: 10.1080/16081625.2017.1404919
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P., & Rothstein, H. R. (2021). *Introduction to meta-analysis*. John wiley & sons.
- Chuang, C. C., & Tang, Y. C. (2015). Asymmetric Dependence between Efficiency and Market Power in the Taiwanese Life Insurance Industry [Review]. *Panoeconomicus*, 62(4), 511-525.
<https://doi.org/10.2298/pan1504511c>
- Cochran, W. G. (1954). The combination of estimates from different experiments. *Biometrics*, 10(1), 101-129.
- Cooper, H. M. (2010). *Research synthesis and meta-analysis: A step-by-step approach* (4th ed.). Sage.
- Cooper, H., Hedges, L. V., & Valentine, J. C. (Eds.). (2019). *The handbook of research synthesis and meta-analysis*. Russell Sage Foundation.
- Cummins, J. D., & Zi, H. M. (1998). Comparison of frontier efficiency methods: An application to the US life insurance industry [Article]. *Journal of Productivity Analysis*, 10(2), 131-152.
<https://doi.org/10.1023/a:1026402922367>
- Danquah, M., Otoo, D. M., & Baah-Nuakoh, A. (2018). Cost efficiency of insurance firms in Ghana [Article]. *Managerial and Decision Economics*, 39(2), 213-225. <https://doi.org/10.1002/mde.2897>

- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M., & Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *bmj*, 315(7109), 629-634.
<https://doi.org/10.1136/bmj.315.7109.629>
- Eling, M., & Luhnen, M. (2010). Efficiency in the international insurance industry: A cross-country comparison [Article; Proceedings Paper]. *Journal of Banking & Finance*, 34(7), 1497-1509.
<https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.08.026>
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, 120(3), 253-281.
<https://doi.org/10.2307/2343100>
- Fenn, P., Vencappa, D., Diacon, S., Klumpes, P., & O'Brien, C. (2008). Market structure and the efficiency of European insurance companies: A stochastic frontier analysis. *Journal of Banking & Finance*, 32(1), 86-100.
- Ferro, G., & León, S. (2018). A stochastic frontier analysis of efficiency in Argentina's non-life insurance market. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 43, 158-174.
- Fiordelisi, F., & Ricci, O. (2011). Bancassurance efficiency gains: evidence from the Italian banking and insurance industries. *European Journal of Finance*, 17(9-10), 789-810.
<https://doi.org/10.1080/1351847x.2010.538519>
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5(10), 3-8.
<https://doi.org/10.3102/0013189X005010003>

- Greene, W. H., & Segal, D. (2004). Profitability and efficiency in the US life insurance industry. *Journal of Productivity Analysis*, 21(3), 229-247. <https://doi.org/10.1023/B:PROD.0000022092.70204.fa>
- Haghdoost, A. A., & Moosazadeh, M. (2013). The prevalence of cigarette smoking among students of Iran's universities: A systematic review and meta-analysis. *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 18(8), 717-725. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24379851>
- Higgins, J. P. T., & Thompson, S. G. (2002). Quantifying heterogeneity in a meta-analysis. *Statistics in Medicine*, 21(11), 1539-1558. <https://doi.org/10.1002/sim.1186>
- Kaya, N. (2024). Bank technical efficiency of country groups:A meta regression analysis. *Journal of Business Economics and Finance*, 13(1), 13-23.
- Kaya, N., & Algin, A. (2022). Kamu Hastanelerinde Teknik Etkinlik: Bir Meta-Regresyon Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 810-821. DOI: 10.17153/oguiibf.1094736
- Kendall, M. G. (1938). A New Measure of Rank Correlation. *Biometrika*, 30(1-2), 81-93. <https://doi.org/10.1093/biomet/30.1-2.81>
- Kholis, N., & Afifah, Y. N. (2022). Measuring Financial Efficiency of Insurance Companies in Indonesia Using Stochastic Frontier Analysis Approach: A Comparison Between Islamic and Conventional Insurances. *Journal of Islamic Economics Lariba*, 196-212.
- Kounetas, K., & Papathanassopoulos, F. (2013). How efficient are Greek hospitals? A case study using a double bootstrap DEA approach. *The European Journal of Health Economics*, 14, 979-994.

- Mamatzakis, E., Staikouras, C., Triantopoulos, C., & Wang, Z. C. (2023). Measuring the efficiency and productivity of UK insurance market [Article; Early Access]. *International Journal of Finance & Economics*, 18. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2723>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & PRISMA Group*, T. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264-269. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & Prisma Group. (2010). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *International journal of surgery*, 8(5), 336-341. <https://doi.org/10.1016/j.ijsu.2010.02.007>
- Moosazadeh, M., Nekoei-moghadam, M., Emrani, Z., & Amiresmaili, M. (2014). Prevalence of unwanted pregnancy in Iran: a systematic review and meta-analysis. *The International Journal of Health Planning and Management*, 29(3), e277-e290. <https://doi.org/10.1002/hpm.2184>
- Nasiripour, A. A., Reza Maleki, M., & Mehrolhassani, M. H. (2012). Technical Efficiency of Iranian Medical-services Insurance Organization using data envelopment analysis approach. *HealthMED*, 603.
- Rezaei, S., Hajizadeh, M., Nouri, B., Ahmadi, S., Rezaeian, S., Salimi, Y., & Karyani, A. K. (2019). Iranian hospital efficiency: a systematic review and meta-analysis. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 32(2), 385-397. <https://doi.org/10.1108/IJHCQA-03-2018-0067>
- Rezaei, S., Hajizadeh, M., Zandian, H., Fathi, A., & Nouri, B. (2017). Period Prevalence and Reporting Rate of Needlestick Injuries to Nurses in Iran:

- A Systematic Review and Meta-Analysis. *Research in Nursing & Health*, 40(4), 311-322. <https://doi.org/10.1002/nur.21801>
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychological bulletin*, 86(3), 638. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.86.3.638>
- Shi, P., & Zhang, W. (2011). A copula regression model for estimating firm efficiency in the insurance industry. *Journal of Applied Statistics*, 38(10), 2271-2287.
- Shi, P., & Zhang, W. (2011). Time-varying X-efficiency: evidence from US property casualty insurers, *Applied Economics Letters*, 18:3, 217-221, DOI:10.1080/13504850903559559
- Sinha, R. P. (2021). Two-stage data envelopment analysis efficiency of Indian general insurance companies. *Global Business Review*, 09721509211047645.
- Smętek, K., Zawadzka, D., & Strzelecka, A. (2022). Examples of the use of Data Envelopment Analysis (DEA) to assess the financial effectiveness of insurance companies. *Procedia Computer Science*, 207, 3924-3930.
- Thanassoulis, E. (2001). *Introduction to the theory and application of data envelopment analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- The jamovi project (2022). *Jamovi*. (Version 2.3) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.
- Vadlamannati, K. C. (2008). Do insurance sector growth and reforms affect economic development? Empirical evidence from India. Margin: *The Journal of Applied Economic Research*, 2(1), 43-86. <https://doi.org/10.1177/097380100700200102>

Yaisawarng, S., Asavadachanukorn, P., & Yaisawarng, S. (2014). Efficiency and productivity in the Thai non-life insurance industry [Article; Proceedings Paper]. *Journal of Productivity Analysis*, 41(2), 291-306. <https://doi.org/10.1007/s11123-012-0317-8>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Insurance is an irresistible agent of economic development due to its roles in risk management, intermediation and financial service functions (Danquah et al., 2018, p.213). Vadlamannati (2008) indicates that insurance not only provides long-term funds for physical and social infrastructure but also strengthens companies' risk-taking abilities. Therefore, economic development is fostered by a well-developed and effective insurance sector.

Efficiency was first defined in a study conducted by Farrell (1957). Farrell (1957) described efficiency as the ratio of weighted outputs to inputs. Efficiency measurement allows companies to compare their performance with competitors and develop policies to enhance their performance. Hence, efficiency measurement is crucial for companies (Kounetas and Papathanassopoulos, 2013, p. 980).

Cost efficiency analysis, which effectively measures the inputs a company uses in production, provides information about a company's performance through numerical values and the ranking of companies. Calculating the efficiency of insurance companies offers a relative assessment of management performance when compared to their competitors.

Two methods are most commonly used in insurance company efficiency studies, which are Data Envelopment Analysis (Smetek et al., 2022; Sinha, 2021; Nasiripour et al., 2012; Al-Amri et al., 2012), a nonparametric method, and Stochastic Frontier Analysis (Alshammari et al., 2019; Ferro & León, 2018; Fenn et al., 2008), a parametric method. Stochastic frontier analysis (SFA) accounts for measurement errors and statistical noise. Therefore, it provides a more robust assessment of company efficiency (Alhassan & Biekpe, 2016, p. 884).

Method

Data for the meta-analysis (MA) are collected from primary articles. Different studies are synthesized. The effect of certain aspects of the reviewed studies on the results is evaluated (Kaya, 2024, p.13). The meta-analysis was conducted in accordance with PRISMA guidelines in the current study (Moher et al., 2009). Relevant articles were identified using Web of Science, Scopus and Google Scholar on 01.06.2024. The keywords used were stochastic frontier analysis, efficiency and insurance company in all files. These terms were searched in the titles, abstracts, keywords, methods sections across all three databases. Articles published until June 1, 2024, in English, with accessible full texts, high scores according to the quality assessment tool, calculating the cost-effectiveness of insurance companies through SFA, and having sufficient data met the criteria for inclusion in the meta-analysis. Duplicate articles and those that did not meet the inclusion criteria were excluded after screening the titles, abstracts, keywords, and methods. The full texts of the relevant articles were then examined. A data form was used to record the study name, year of publication, country of origin, sample size, variables, and quantitative data on effectiveness measurement. Data extraction was performed twice on the articles. A four-dimensional 12-question quality checklist covering the purpose, method, data collection tools, and sample, previously used in other studies, was employed to calculate the quality score of the studies (Haghdoust & Moosazadeh, 2013; Moosazadeh et al., 2014; Rezaei et al., 2017; Rezaei et al., 2019; Kaya & Algin, 2022). Studies with a score of 8 and above were included in the analysis. The average quality percentage of the studies was noted as 83.3%. 13 studies were ultimately included in the meta-analysis.

Data analysis was performed through Jamovi (The Jamovi Project, 2022). Cohen's d effect size and Random Effect Model were deployed in the analysis. Methodological features of the relevant studies and heterogeneity across studies were measured using the Random Effect Model. Heterogeneity was assessed with τ^2 , I^2 and Cochran Q test. Publication bias was measured using Fail-Safe N, Kendall's Tau, and Egger's test. The statistical significance level was set at 0.05, consistent with the significance level used in the studies.

Findings (Results)

The efficiency of insurance companies was examined in numerous studies (Danquah et al., 2018; Alhassan and Biekpe, 2016; Yaisawarn et al., 2014), focusing on the cost efficiency, technical efficiency and profitability efficiency of insurance companies. This study aims to identify the relationships between the studies that calculate the cost efficiency of insurance companies with Stochastic Frontier Analysis using meta-analysis. The analysis revealed high heterogeneity

among the studies. High heterogeneity is an indication of significant differences in samples, sample sizes, variables, distributions and results. While studies by Fiordelisi and Ricci (2011), Alhassan and Biekpe (2016), Greene and Segal (2004) reported efficiencies 0.800 and higher than 0.800, other studies found lower levels of cost efficiency. Increasing the number of studies measuring the cost efficiency of insurance companies will facilitate comparison across studies. The studies included in the meta-analysis were published between 1998-2023. Data collected for each study encompassed sample size, function used, distribution, year of the study, publication period, country of the sample, software used, and quality score. Sample sizes ranged from 23 to 26505. The study represented 10 countries, with America being the most frequently represented. 13 studies were conducted in Asia (5), America (4), Africa (2), and Europe (2). Of the countries included, 7 were high-income and 6 were middle-income. 9 studies used only SFA, 2 studies used both DEA and SFA, 1 study used SFA and Tobit Analysis, and 1 study employed SFA and Copula Regression Analysis. Semi-normal distribution was used in 2 studies, truncated normal in 7 studies, and semi-normal, exponential, and gamma distribution in 1 study. 3 studies did not specify the distribution used. The translog function was used in all studies. SPSS, Frontier, Stata and R software were employed in the analysis.

Conclusion and Recommendations

Meta-analysis addresses the limitations and results of individual studies by providing more comprehensive insights. This study has several limitations. The included studies are limited to English publications from three databases and the geographical representativeness is limited due to the small number of studies. Increasing the number of studies on the subject will enhance comparability and representativeness. This study focuses on studies that calculate the cost effectiveness of insurance companies through SFA. It does not cover studies on profitability efficiency and technical efficiency. This meta-analysis revealed differences in sample size, region, and study results among studies using stochastic frontier analysis to calculate the cost efficiency of insurance companies. Studies that use high-income countries as their sample tend to be more cost effective.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363 Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025 Yayın Geliş Tarihi: 10.06.2025 Yayına Kabul Tarihi: 28.08.2025 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1716815 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Yılmaz, Ö., Erdem, Ö., Pamuk M.Ş. (2025). Kadınların Yönetmel Pozisyonlara Erişimde Cam Tavan Sendromu: Saha Verilerine Dayalı Bir Çalışma. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>, (50), 830-860.

KADINLARIN YÖNETSEL POZİSYONLARA ERİŞİMDE CAM TAVAN SENDROMU: SAHA VERİLERİNE DAYALI BİR ÇALIŞMA *

Özge YILMAZER**

Öznur ERDEM***

Müge Şule PAMUK****

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, bankacılık sektöründe görev yapan kadın çalışanların cam tavan sendromunu deneyimleyip deneyimlemediklerini ortaya koymak ve bu sendroma ilişkin algı ve düşüncelerini analiz etmektir. Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel bir bankanın 155 çalışanı oluşturmaktadır. Analiz bulgularına göre, banka çalışanlarının kadınların cam tavan sendromuna maruz kalıp kalmadığına ilişkin algıları; katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, kurum içindeki pozisyon, çocuk sahibi olup olmama durumu ve mesleki deneyim süresi gibi demografik değişkenlere göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Eğitimi Anabilim Dalında tamamlanmış “Kadın Çalışanların Kariyer Engelleri ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ozgeyilmazer83@gmail.com, Kırıkkale/Türkiye.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kaman Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, osaklak@gmail.com, Kırşehir/ Türkiye.

**** Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı, sulepamuk76@gmail.com, Ankara/Türkiye.

göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, bankacılık sektöründe görev yapan kadınların karşılaştığı cam tavan engellerinin azaltılmasına yönelik çeşitli politika ve uygulama önerileri geliştirilmiştir. Bulgular, kadınların özellikle üst düzey yönetim kademelerine yükselirken görünmez engellerle karşılaştıklarını, terfi süreçlerinde toplumsal cinsiyet kalıplarının etkili olduğunu ve kurumsal destek mekanizmalarının yetersiz kaldığını göstermektedir. Çalışma, cam tavanın sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal ve kültürel faktörlerle de ilişkili olduğunu ortaya koyarak, kadınların liderlik pozisyonlarına erişimini kolaylaştıracak politika önerilerine zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cam Tavan Sendromu, Kadın Liderliği, Toplumsal Cinsiyet, Örgütsel Engeller, Yönetim Kademeleri.

GLASS CEILING SYNDROME IN WOMEN'S ACCESS TO MANAGERIAL POSITIONS: A STUDY BASED ON FIELD DATA

Abstract

The main purpose of this research is to reveal whether women employees working in the banking sector experience the glass ceiling syndrome and to analyze their perceptions and thoughts regarding this syndrome. The universe of the research consists of 155 employees of a private bank operating in Ankara. According to the analysis findings, the perceptions of bank employees regarding whether women are exposed to the glass ceiling syndrome show statistically significant differences according to demographic variables such as the participants' gender, age, marital status, position in the institution, whether they have children and the duration of professional experience. In line with these results, various policy and implementation recommendations were developed to reduce the glass ceiling obstacles faced by women working in the banking sector. The findings show that women face invisible barriers, especially when advancing to senior management levels, that gender stereotypes are effective in promotion processes, and that institutional support mechanisms are inadequate. The study reveals that the glass ceiling is not only individual but also related to structural and cultural factors, thus paving the way for policy recommendations that will facilitate women's access to leadership positions.

Keywords: Glass Ceiling Syndrome, Women's Leadership, Gender, Organizational Barriers, Management Levels.

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada hızla gelişen teknoloji ve dönüşen iş gücü yapısı, kadınların da en az erkekler kadar aktif bir şekilde çalışma yaşamının içinde yer almalarını beraberinde getirmiştir. Ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma, demokratikleşme süreçleri, farklı beşeri sermaye unsurlarının etkin kullanımı ve değerlendirilmemiş potansiyellerin harekete geçirilmesi, kadın istihdamının artırılmasıyla doğrudan ilişkilidir (Soysal, 2010: 72). Bu bağlamda kadınların iş gücü piyasalarında daha görünür hale gelmeleri, sadece bireysel kazanımlar açısından değil, toplumsal refahın artması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıplaşmış yargılar, kadınların iş yaşamında karşılaştıkları en temel engeller arasında yer almaktadır. Kadın çalışanları destekleyici politika ve programların geliştirilmesi, bu engellerin aşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Çalışma yaşamı, kadın ya da erkek fark etmeksizin tüm bireyleri etkileyen, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamlarını sürdürebilmek adına emek sarf ettikleri bütüncül bir süreci ifade etmektedir. Tarihsel süreçte kadınlar çalışma yaşamında yer almış olsalar da, özellikle 21. yüzyılda kadın çalışanların hemen her sektörde daha görünür hale geldiği gözlemlenmektedir (Ergül, 2012: 191).

Ancak kadınların iş gücüne katılım oranlarının artmasına rağmen, özellikle üst düzey yönetici pozisyonlarında kadın temsiliinin halen oldukça düşük olduğu görülmektedir. Türkiye’de yönetici konumunda yer alan kadın sayısı, erkeklerle kıyaslandığında oldukça sınırlı kalmaktadır (Karaca, 2007: 1). Kadınların iş yaşamındaki katkıları tarih boyunca çoğu zaman göz ardı edilmiş, hiyerarşik olarak alt düzey pozisyonlarda yer almaları daha doğal karşılanmış; buna karşın

yüksek statü, prestij ve karar verme yetkisi sağlayan üst düzey pozisyonlara gelmeleri çeşitli engellerle karşılaşmıştır (Çelikten, 2004: 92). Bu bağlamda, kadınların iş yaşamında yükselmelerini engelleyen görünmez bariyerler, literatürde "cam tavan sendromu" olarak tanımlanmaktadır. Özellikle yönetim kademelerinde, kadınların belirli bir düzeyin ötesine geçmesini engelleyen bu görünmez sınırlar, cinsiyet temelli ayrımcılığın günümüzdeki yansımaları arasında yer almaktadır (Arıkan, 2003: 1–19).

Bu çalışmanın amacı, kadın istihdamının yoğun olduğu bankacılık sektöründe görev yapan kadın çalışanların cam tavan algılarını incelemek; bu bağlamda karşılaştıkları engelleri belirlemek ve söz konusu engellerin sosyo-demografik değişkenlerle olan ilişkisini analiz etmektir. Araştırmanın örneklemini, Ankara ilinde özel bir bankada görev yapan 155 kadın çalışan oluşturmaktadır. Bankacılık sektörünün araştırma evreni olarak tercih edilmesinin temel nedeni, alanyazında bu sektörde cam tavan sendromuna ilişkin sınırlı sayıda çalışmanın bulunmasıdır. Araştırmada nicel veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler aracılığıyla, kadın çalışanların karşılaştıkları yönetmel engellerin niteliği ve yaygınlığı ortaya konulmuş, söz konusu engellerin yaş, eğitim durumu, medeni durum, çalışma süresi gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Kadınların eğitim düzeylerinin artması, iş gücüne katılım oranlarının yükselmesi ve iş dünyasında daha aktif roller üstlenmeleri, onların kariyer basamaklarında da daha fazla ilerlemelerini gerektirmektedir. Ancak bu gelişmelere rağmen, kadınlar halen yönetici pozisyonlarına erişim noktasında sistematik engellerle karşılaşmaktadır. Cam tavan sendromu, kadınların terfi sürecinde görünmez ancak etkili bir bariyerle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Özellikle kadın istihdamının yoğun olduğu bankacılık sektörü gibi alanlarda bile kadınların üst

düzy yönetici rollerinde yeterince temsil edilmemesi, bu sorunun yapısal bir boyuta ulaştığını düşündürmektedir. Bu bağlamda, kadınların kariyer gelişimlerini etkileyen cam tavan algısının sektörel bağlamda incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, bankacılık sektöründe çalışan kadınların cam tavan algılarını belirlemek, bu algılar doğrultusunda karşılaştıkları engelleri analiz etmek ve sosyo-demografik değişkenlere göre bu algıların farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Bu araştırma, kadınların yönetsel pozisyonlara erişiminde karşılaştıkları görünmez engelleri ortaya koyarak cam tavan sendromunun sektörel düzeydeki yansımalarını anlamaya katkı sağlamaktadır. Bankacılık sektörü örneği üzerinden yürütölen bu çalışma, kadınların iş yaşamında yükselme süreçlerinde karşılaştıkları sorunları somut verilerle ortaya koyması açısından önemlidir.

Çalışma için belirlenen araştırma soruları; Bankacılık sektöründe çalışan kadınlar cam tavan sendromunu nasıl algılamaktadır? Yönetsel pozisyonlara erişiminde karşılaştıkları başlıca engeller nelerdir? Çalışanların cam tavan algıları yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve çalışma süresi gibi demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir? Şeklinde hazırlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Cam tavan” (glass ceiling) kavramı, ilk olarak 1970’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya atılmış ve daha sonra toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık tartışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Kavram, kadınların özellikle üst düzey yönetim pozisyonlarına ulaşmalarını engelleyen, varlığı hissedilen ancak somut biçimde görölmeyen örgötsel ve toplumsal engelleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Cam tavan sendromu, yalnızca kadınların değil, aynı zamanda etnik azınlıklar, engelliler, yaşlı bireyler ve cinsel yönelim açısından farklılık

gösteren bireylerin de kariyer basamaklarında ilerlemelerini zorlaştıran görünmez sınırlamalara işaret etmektedir (Weyer, 2006: 442).

Kadınların iş gücüne katılımı modern toplumlarda önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, özellikle üst düzey yönetim pozisyonlarına erişimde karşılaştıkları yapısal ve kültürel engeller, iş yaşamındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda “cam tavan” kavramı, kadın çalışanların kariyer gelişimlerini sınırlandıran görünmez, örtük ve sistematik engelleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Kadın çalışanların cam tavanla karşılaşmalarının temelinde, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel kalıp yargılar, örgütsel yapıların erkek egemen doğası ve yönetmel pozisyonlara ilişkin önyargılar yer almaktadır.

Kadınların liderlik özelliklerinin geleneksel erkek liderlik anlayışına uymadığı varsayımı, yöneticilik pozisyonlarında erkekleri daha “doğal” bir tercih hâline getirmektedir. Bu durum, kadınların potansiyellerine rağmen terfi süreçlerinde dezavantajlı duruma düşmelerine yol açmaktadır.

Kadınlar, toplumsal olarak hem profesyonel yaşamlarında başarılı olmaları hem de aile sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmeleri yönünde baskı altındadır. Bu ikili beklenti, kadın çalışanların yönetici pozisyonları gibi yüksek sorumluluk gerektiren rollerden uzak durmasına neden olabilir. Özellikle çocuk sahibi olma, bakım yükümlülüğü gibi durumlar, kadınların kariyer hedefleriyle çatışabilir ve bireysel tercihleri doğrudan etkileyebilir. Kadın çalışanlar, hem iş hayatındaki profesyonel rollerini hem de ailevi rolleri eş zamanlı olarak yerine getirme çabasında olduklarından, sıklıkla rol çatışması yaşayabilirler. Bu durum, bireyin iş yaşamında yükselmeye dair motivasyonunu azaltabilir. Ayrıca, toplumun kadın liderlik rolüne dair net bir kabulü olmaması, kadınların bu rolü içselleştirmelerini güçleştirebilir ve rol belirsizliği yaratabilir (Kanter, 1977).

Örgütlerde karar alma süreçlerine katılımın sınırlı olması, kadınların genellikle destekleyici ya da ara kademelerde konumlandırılması ve liderlik potansiyellerinin yeterince değerlendirilmemesi, cam tavanı besleyen başlıca kurumsal unsurlardır. Ayrıca, terfi süreçlerinin şeffaf olmaması, performans değerlendirmelerinde öznellik ve cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi etkenler kadınların kariyer gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Powell ve Graves, 2003). Örgütlerde hâkim olan “maskülen liderlik” anlayışı da kadınların liderlik rollerine uygun görülmemesine neden olmaktadır. Geleneksel erkek lider profiline göre şekillenen örgüt kültürü, kadınların duygusal zekâ, empati ve işbirliğine dayalı liderlik yaklaşımlarını yeterince takdir etmemekte ve bu yaklaşımları “yumuşak” ya da “yetersiz” olarak değerlendirebilmektedir (Eagly ve Johannesen-Schmidt, 2001).

Cam tavan engelleri, görünmez ve soyut nitelikte olduğundan, bu engellerle resmi ve yasal yollarla mücadele etmek zorlaşmaktadır. Bu nedenle, kadın çalışanların örgüt içerisindeki resmi olmayan sosyal ağlara katılımının artırılması, bu engellerin aşılmasında önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir (Bell, 2002, s. 68).

Örgüt içerisindeki resmi olmayan iletişim ağları, resmi yapının üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, bu yapılar üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir. Gayriresmi iletişim ağları aracılığıyla çalışanlar, örgüt içindeki gelişmelerden haberdar olmakta; boş pozisyonları, bu pozisyonlara aday olabilecek kişileri, diğer çalışanların örgüte yönelik tutumlarını ve motivasyon kaynaklarını öğrenebilmektedirler (Öztürk, 2011: 46).

Kadınların iş yaşamında karşılaştıkları engellerin önemli bir kısmı, toplumsal yapının ve kültürel normların şekillendirdiği algı ve beklentilerden kaynaklanmaktadır. Toplumda kadın ve erkeğin rollerine ilişkin geleneksel

anlayışlar, kadınların iş hayatında üst yönetim pozisyonlarına yükselmesini kısıtlayan temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu roller, kadınların öncelikli olarak aile içi sorumluluklarıyla ilişkilendirilmesini beraberinde getirmekte ve kadınların kariyer gelişimlerini destekleyici sosyal ortamın oluşmasını engellemektedir.

Toplumsal cinsiyet kalıpları, kadınların iş yaşamındaki fırsatlara erişimini sınırlamakta; kadınların liderlik ve yöneticilik rollerine uygun görülmemesi nedeniyle hem kadınların kendilerini bu pozisyonlara hazırlamaları engellenmekte hem de örgütler tarafından bu yönde fırsatlar sunulmamaktadır (Çelik, 2014: 67). Ayrıca, toplumun kadınlara yüklediği bakım ve ev işleri gibi sorumluluklar, kadınların iş ve özel yaşam dengesini sağlamada zorlanmasına yol açmakta ve kariyer hedeflerine ulaşmalarını güçleştirmektedir (Yılmaz, 2018: 112).

Toplumsal faktörlerin etkisi, sadece bireysel düzeyde kalmayıp, aynı zamanda örgüt kültürüne de yansımakta ve kadınların profesyonel gelişimini sınırlayan yapısal bariyerler oluşturabilmektedir. Bu nedenle, cam tavan engelinin aşılması için yalnızca örgütsel politikaların değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve normların da dönüştürülmesi gerekmektedir (Demir, 2020: 89).

Toplumun sosyal yapısında kökleşmiş olan bu varsayımlar, iletişim araçları aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalar, stereotiplerin toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, genel anlamda uzun süre değişmeden kaldığını ortaya koymaktadır (Bayrak ve Yücel, 2000: 140). Stereotipleme, bireysel niteliklerin, ait olunan sosyal grubun tamamına genellenerek atfedilmesi sürecidir. Bu durum, cinsiyet grupları arasında da kendini göstermekte olup, kadın ve erkeklere ilişkin stereotipler farklılık arz etmektedir. Örneğin, erkekler genellikle gerçekçi, objektif, yetenekli, duygularını gizleyen ve

bağımsız bireyler olarak algılanırken; kadınlar ise duygusal, bağımlı, naif ve yumuşak başlı olarak tanımlanmaktadır. Stereotiplerin kullanımı, sosyal bilişsel süreçlerin doğal bir parçası olmakla birlikte, sorun teşkil eden nokta bu stereotiplerin kişiler hakkında önyargı ve haksız değerlendirmelere yol açmasıdır.

3. YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın deseni, inceleme nesnesi, verilerin toplanması ve analizi bilgilerine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, nicel araştırma yaklaşımlarından biri olan betimsel (deskriptif) araştırma modeli tercih edilmiştir. Betimsel araştırma modelleri, geçmişte meydana gelmiş ya da halen varlığını sürdüren bir olguyu mevcut koşullarıyla ele alarak, herhangi bir müdahalede bulunmaksızın durumu olduğu gibi tanımlamayı amaçlayan araştırma türlerindendir. Bu model, araştırmacıya, bireylerin belirli bir olguya yönelik tutumlarını, algılarını, eğilimlerini ve davranış biçimlerini sistematik biçimde ortaya koyma olanağı sunar. Çalışma kapsamında, özel sektörde çalışan kadın bireylerin cam tavan sendromuna ilişkin algıları ele alınmış, bu sendromun kadınların kariyer gelişimi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Cam tavan, kadınların üst düzey yönetim kademelerine ulaşmalarını engelleyen görünmez, ancak etkili sosyal ve kurumsal bariyerleri tanımlayan bir kavramdır. Bu nedenle, söz konusu olgunun kadın çalışanlar nezdinde nasıl algılandığının ortaya konması, hem bireysel kariyer gelişimi hem de örgütsel eşitlik politikaları açısından önem arz etmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda betimsel modelin tercih edilmesi, elde edilecek bulguların mevcut durumu tüm yönleriyle anlamaya katkı sağlaması açısından uygun bulunmuştur. Verilerin toplanmasında, anket (survey) yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi, geniş bir örnekleme kısa sürede ulaşma imkânı sağlayarak, bireylerin görüş, tutum ve algılarını nicel veriler yoluyla ölçmeye olanak tanır.

Araştırmada kullanılan anket formu, konuyla ilgili literatür taraması sonucunda oluşturulmuş ve geçerlik-güvenirlik analizleri yapılarak kullanılabilirliği test edilmiştir. Bu doğrultuda, araştırma yöntemi ve veri toplama aracı olarak seçilen yaklaşımlar, çalışmanın amacına ulaşmasında etkili olacak biçimde yapılandırılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel bir bankanın çalışanları oluşturmaktadır. Toplam evren, bankanın farklı birimlerinde görev yapan 1200 personelden oluşmaktadır. Araştırma, bu evren içerisinde seçilen 155 kişilik bir örneklem grubu üzerinde yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, istenilen güven düzeyi ve duyarlılık derecesine bağlı olarak kullanılan istatistiksel örnekleme formülü esas alınmıştır. Güven düzeyi, örneklemde elde edilen sonuçların evreni temsil etme yeterliliğini gösterirken; duyarlılık, elde edilen sonuçlardaki olası hata payını ifade etmektedir. Bu iki değişken ile seçilecek örneklem büyüklüğü arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Araştırmada, evrenin tamamını kapsayan bir veri toplama sürecinin zaman ve maliyet açısından mümkün olmaması nedeniyle, belirli bir örnek büyüklüğünün temsil gücüne dayanılmış ve istatistiksel geçerliliği sağlayacak şekilde örneklem sayısı hesaplanmıştır. Uygulanan formül aracılığıyla, 1200 kişilik ana kitle için gereken örneklem büyüklüğü 155 olarak belirlenmiştir. Bu büyüklük, belirlenen güven düzeyinde (örneğin %95) ve kabul edilebilir hata payı (örneğin $\pm 5\%$) ile evreni temsil edecek niteliktedir.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Anket formunun güvenilirliğini ölçmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Bu katsayının 0,80 ve üzeri değerlerde çıkması çok yüksek güvenilirlik, 0,60 ile 0,80 arası değerler iyi güvenilirlik, 0,40 ile 0,60 arası değerler kabul edilebilir güvenilirlik, 0,40'ın altındaki değerler ise düşük

güvenilirlik düzeyini ifade etmektedir. Çalışmada uygulanan anketin Cronbach's Alpha değeri 0,774 olarak bulunmuş olup, ölçeğin güvenilir bir veri toplama aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, ilk aşamada Microsoft Excel programı yardımıyla düzenlenmiş, ardından SPSS 18.0 istatistik programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin çözümlemesinde, yüzde ve frekans dağılımları, aritmetik ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (S) gibi tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra, değişkenler arası anlamlılıkları belirlemek amacıyla t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular, araştırma sorularını yanıtlayacak şekilde tablolaştırılmış ve istatistiksel veriler ışığında detaylı biçimde yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Tablo 1. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarında Cinsiyet Değişkeni Bakımından Anlamlı Fark Olup Olmadığı

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Çoklu Rol Üstlenme	Kadın	113	2,6106	,84972	-4,674	,000
	Erkek	42	3,3016	,72437		
Kişisel Algılar	Kadın	113	2,1398	,75823	-4,714	,000
	Erkek	42	2,7524	,59888		
Örgüt Kültürü ve Politikaları	Kadın	113	3,4405	,61684	12,738	,000
	Erkek	42	2,1270	,41904		
İnformel İletişim Ağlarına Giriş	Kadın	113	2,4558	,73666	2,814	,006
	Erkek	42	2,0952	,62701		
Mentorluk İlişkisinden	Kadın	113	3,6593	,69522	8,110	,000

Yararlanma	Erkek	42	2,6548	,65786		
Mesleki Ayırım	Kadın	113	2,7832	,60826	1,807	,073
	Erkek	42	2,5952	,47483		
Stereotipler (Önyargı)	Kadın	113	2,5708	,62671	-3,613	,000
	Erkek	42	2,9571	,48323		

Araştırmada kadın ve erkek katılımcıların; çoklu rol üstlenme, kişisel algılar, örgüt kültürü ve politikaları, informal iletişim ağlarına giriş, mentorluk ilişkisinden yararlanma, mesleki ayırım ve stereotiplere ilişkin algıları cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Bu amaçla bağımsız örneklemeler için t-testi uygulanmıştır. Çoklu rol üstlenme değişkeninde kadın katılımcıların ($\bar{X}=2,61$; $SS=0,85$) puan ortalaması, erkek katılımcılardan ($\bar{X}=3,30$; $SS=0,72$) anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur [$t(153) = -4,674$; $p < .001$]. Bu sonuç, erkeklerin çoklu rol üstlenmeye ilişkin algılarının kadınlara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kişisel algılar değişkeninde de kadın katılımcıların ortalaması ($\bar{X}=2,14$; $SS=0,76$), erkek katılımcılardan ($\bar{X}=2,75$; $SS=0,60$) anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur [$t(153) = -4,714$; $p < .001$]. Bu durum, erkeklerin kişisel algılarının kadınlardan daha olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Örgüt kültürü ve politikaları boyutunda kadın katılımcıların ortalaması ($\bar{X}=3,44$; $SS=0,62$), erkek katılımcılardan ($\bar{X}=2,13$; $SS=0,42$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur [$t(153) = 12,738$; $p < .001$]. Bu bulgu, kadınların örgütsel kültür ve politikalarından daha olumlu etkilendiğini düşündüğünü göstermektedir. İnfomal iletişim ağlarına giriş değişkeninde kadınların ortalaması ($\bar{X}=2,46$; $SS=0,74$), erkeklerin ortalamasından ($\bar{X}=2,10$; $SS=0,63$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur [$t(153) = 2,814$; $p = .006$]. Bu fark, kadınların informal iletişim ağlarına erişim konusunda erkeklerden daha olumlu algılara sahip olduklarını göstermektedir. Mentorluk ilişkisinden

yararlanma boyutunda kadın katılımcıların ortalaması ($\bar{X}=3,66$; $SS=0,70$), erkek katılımcılardan ($\bar{X}=2,65$; $SS=0,66$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur [$t(153) = 8,110$; $p < .001$]. Bu bulgu, kadınların mentorluk ilişkilerinden erkeklere göre daha fazla faydalandıklarını ortaya koymaktadır. Mesleki ayırım değişkeninde kadınların ortalaması ($\bar{X}=2,78$; $SS=0,61$), erkeklerin ortalamasından ($\bar{X}=2,60$; $SS=0,47$) daha yüksek olmakla birlikte, bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır [$t(153) = 1,807$; $p = .073$]. Stereotipler (önyargılar) değişkeninde ise kadınların ortalaması ($\bar{X}=2,57$; $SS=0,63$), erkeklerin ortalamasından ($\bar{X}=2,96$; $SS=0,48$) anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur [$t(153) = -3,613$; $p < .001$]. Bu bulgu, erkeklerin iş yaşamında daha fazla stereotipe maruz kaldıklarını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 2. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarında Yaş Grupları Değişkeni Bakımından Anlamlı Fark Olup Olmadığı

	Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	F	p
Çoklu Rol Üstlenme	-25	13	2,1026	,84311	7,348	,000
	26-35	99	2,7340	,84378		
	36-45	31	3,3118	,70938		
	46-	12	2,7500	,88905		
Kişisel Algılar	-25	13	2,0154	,79356	2,520	,060
	26-35	99	2,2525	,74647		
	36-45	31	2,6129	,67909		
	46-	12	2,2667	,96609		
Örgüt Kültürü ve Politikaları	-25	13	3,2991	,86351	3,595	,015
	26-35	99	3,0247	,85088		
	36-45	31	2,9319	,68714		
	46-	12	3,7407	,39733		
İnformel İletişim Ağlarına Giriş	-25	13	2,1923	,66265	1,827	,145

	26-35	99	2,3535	,72581		
	36-45	31	2,2742	,65624		
	46-	12	2,7917	,86493		
Mentorluk ilişkisinden Yararlanma	-25	13	3,8462	,74679	3,102	,029
	26-35	99	3,3333	,80812		
	36-45	31	3,2097	,79345		
	46-	12	3,7917	,81068		
Mesleki Ayrım	-25	13	2,8654	,71891	5,083	,002
	26-35	99	2,6338	,54785		
	36-45	31	2,7823	,51536		
	46-	12	3,2708	,55859		
Stereotipler (Önyargı)	-25	13	2,5256	,85214	1,619	,187
	26-35	99	2,6465	,56808		
	36-45	31	2,8774	,57306		
	46-	12	2,5556	,74648		

Çoklu rol üstlenme değişkeni yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir [$F(3,151) = 7,348$; $p < .001$]. En düşük ortalama 25 yaş altı grupta ($\bar{X}=2,10$), en yüksek ortalama ise 36-45 yaş grubunda ($\bar{X}=3,31$) görülmüştür. Bu sonuç, orta yaş grubundaki bireylerin çoklu rol üstlenmeye ilişkin algılarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kişisel algılar değişkeninde yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır [$F(3,151) = 2,520$; $p = .060$]. Ancak ortalamalara bakıldığında, 36-45 yaş grubunun kişisel algı düzeylerinin ($\bar{X}=2,61$) diğer gruplardan daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Örgüt kültürü ve politikaları değişkeninde yaşa göre anlamlı fark vardır [$F(3,151) = 3,595$; $p = .015$]. En yüksek ortalama 46 yaş ve üzeri katılımcılarda ($\bar{X}=3,74$) görülürken, en düşük ortalama 36-45 yaş grubunda ($\bar{X}=2,93$) saptanmıştır. Bu bulgu, ileri yaştaki bireylerin örgütsel kültürü daha olumlu değerlendirdiklerini göstermektedir. İnfomal iletişim ağlarına giriş

değişkeninde yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$F(3,151) = 1,827$; $p = .145$]. Ortalama değerler arasında bazı farklılıklar görülse de bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Mentorluk ilişkisinden yararlanma değişkeninde yaşa göre anlamlı fark saptanmıştır [$F(3,151) = 3,102$; $p = .029$]. En yüksek ortalama 25 yaş altı grupta ($\bar{X}=3,85$), en düşük ortalama ise 36-45 yaş grubunda ($\bar{X}=3,21$) yer almaktadır. Bu sonuç, genç bireylerin mentorluk ilişkilerinden daha fazla fayda sağladığını düşündüklerini göstermektedir. Mesleki ayırım algısı yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir [$F(3,151) = 5,083$; $p = .002$]. En yüksek mesleki ayırım algısı 46 yaş ve üzeri bireylerde ($\bar{X}=3,27$), en düşük algı ise 26-35 yaş grubunda ($\bar{X}=2,63$) gözlenmiştir. Bu durum, yaş ilerledikçe mesleki ayrımcılık algısının arttığını göstermektedir. Stereotipler (önyargılar) değişkeninde yaşa göre anlamlı fark bulunmamıştır [$F(3,151) = 1,619$; $p = .187$]. Ancak ortalamalara bakıldığında, 36-45 yaş grubunun en yüksek stereotip algısına ($\bar{X}=2,88$), 25 yaş altı grubun ise en düşük ortalama ($\bar{X}=2,52$) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarında Medeni Durum Değişkeni Bakımından Anlamlı Fark Olup Olmadığı

	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Çoklu Rol Üstlenme	Evli	107	2,9595	,81484	3,577	,000
	Bekar	48	2,4375	,89431		
Kişisel Algılar	Evli	107	2,3794	,72681	1,797	,074
	Bekar	48	2,1417	,83433		
Örgüt Kültürü Ve Politikaları	Evli	107	3,0353	,76898	-1,123	,263
	Bekar	48	3,1944	,91237		
İnformel İletişim Ağlarına Giriş	Evli	107	2,3084	,63188	-1,276	,204
	Bekar	48	2,4688	,89565		

Mentorluk ilişkisinden Yararlanma	Evli	107	3,3318	,81537	-	,209
	Bekar	48	3,5104	,81534	1,261	
Mesleki Ayırım	Evli	107	2,6799	,55880	-	,093
	Bekar	48	2,8490	,61398	1,689	
Stereotipler (Önyargı)	Evli	107	2,6841	,57166	,260	,795
	Bekar	48	2,6563	,70661		

Çoklu rol üstlenme değişkeni medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir [$t(153) = 3,577$; $p < .001$]. Evli bireylerin ortalaması ($\bar{X}=2,96$) bekâr bireylerden ($\bar{X}=2,44$) anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu durum, evli bireylerin çoklu rol üstlenme durumunu daha yoğun yaşadıklarını düşündüklerini göstermektedir. Kişisel algılar değişkeninde evli ($\bar{X}=2,38$) ve bekâr ($\bar{X}=2,14$) bireyler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır [$t(153) = 1,797$; $p = .074$], ancak fark anlamlılığa yakın düzeydedir. Örgüt kültürü ve politikaları değişkeninde evli ($\bar{X}=3,04$) ve bekâr ($\bar{X}=3,19$) bireyler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$t(153) = -1,123$; $p = .263$]. Bekâr bireylerin örgüt kültürünü biraz daha olumlu algıladığı görülse de bu fark anlamlı değildir. İnfomal iletişim ağlarına giriş açısından medeni durum grupları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır [$t(153) = -1,276$; $p = .204$]. Bekâr bireylerin ortalaması ($\bar{X}=2,47$) evli bireylerden ($\bar{X}=2,31$) daha yüksek olsa da bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Mentorluk ilişkisinden yararlanma değişkeni açısından evli ($\bar{X}=3,33$) ve bekâr ($\bar{X}=3,51$) bireyler arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$t(153) = -1,261$; $p = .209$]. Her iki grup da mentorluk ilişkilerini benzer şekilde değerlendirmiştir. Mesleki ayırım algısı açısından medeni duruma göre fark anlamlılığa yakın düzeydedir [$t(153) = -1,689$; $p = .093$]. Bekâr bireyler ($\bar{X}=2,85$), evli bireylere göre ($\bar{X}=2,68$) mesleki ayrımcılığı daha yüksek düzeyde algılamaktadır. Stereotipler (önyargı) değişkeni açısından evli ($\bar{X}=2,68$) ve bekâr ($\bar{X}=2,66$) bireyler arasında anlamlı bir

fark bulunmamıştır [$t(153) = 0,260$; $p = .795$]. Her iki grubun stereotiplere ilişkin algıları birbirine oldukça yakındır.

Tablo 4. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarında Eğitim Durumu Değişkeni Bakımından Anlamlı Fark Olup Olmadığı

	Eğitim durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Çoklu Rol Üstlenme	Lisans	115	2,8319	,82525	,957	,340
	Yüksek lisans	32	2,6667	,99100		
Kişisel Algılar	Lisans	115	2,2904	,75358	-,103	,918
	Yüksek lisans	32	2,3063	,80640		
Örgüt Kültürü Ve Politikaları	Lisans	115	3,0502	,80181	-,265	,792
	Yüksek lisans	32	3,0938	,89251		
İnformel İletişim Ağlarına Giriş	Lisans	115	2,4043	,71603	1,648	,102
	Yüksek lisans	32	2,1719	,66732		
Mentorluk İlişkisinden Yararlanma	Lisans	115	3,3609	,82862	-,181	,856
	Yüksek lisans	32	3,3906	,79041		
Mesleki Ayrım	Lisans	115	2,6891	,56447	,084	,933
	Yüksek lisans	32	2,6797	,54342		
Stereotipler (Önyargı)	Lisans	115	2,6797	,60099	,390	,697
	Yüksek lisans	32	2,6313	,69225		

Araştırma kapsamında katılımcıların eğitim durumlarına göre (lisans ve yüksek lisans mezuniyeti) çoklu rol üstlenme, kişisel algılar, örgüt kültürü ve politikaları, informal iletişim ağlarına giriş, mentorluk ilişkisinden yararlanma, mesleki ayrım

ve stereotiplere ilişkin algıları bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Çoklu rol üstlenme değişkeninde, lisans mezunları ($\bar{X}=2,83$) ile yüksek lisans mezunları ($\bar{X}=2,67$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır [$t(145) = 0,957$; $p = .340$]. Kişisel algılar değişkeninde de lisans ($\bar{X}=2,29$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=2,31$) mezunları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır [$t(145) = -0,103$; $p = .918$]. Örgüt kültürü ve politikaları algısı açısından lisans ($\bar{X}=3,05$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=3,09$) mezunları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$t(145) = -0,265$; $p = .792$]. İnfomal iletişim ağlarına giriş değişkeninde ise fark anlamlılık sınırına yakın olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir [$t(145) = 1,648$; $p = .102$]. Lisans mezunları ($\bar{X}=2,40$), yüksek lisans mezunlarına ($\bar{X}=2,17$) göre infomal iletişim ağlarına katılımı daha yüksek düzeyde algılamaktadır. Mentorluk ilişkisinden yararlanma değişkeninde lisans ($\bar{X}=3,36$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=3,39$) mezunları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır [$t(145) = -0,181$; $p = .856$]. Mesleki ayırım algısı açısından da gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$t(145) = 0,084$; $p = .933$]. Her iki grup mesleki ayırımı benzer şekilde algılamaktadır. Stereotipler (önyargı) değişkeninde de lisans ($\bar{X}=2,68$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=2,63$) mezunları arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$t(145) = 0,390$; $p = .697$].

Tablo 5. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarında Kurumdaki Unvan Değişkeni Bakımından Anlamlı Fark Olup Olmadığı

	Kurumdaki Ünvan	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Çoklu Rol Üstlenme	Memur	77	2,9567	,81174	2,285	,024
	Uzman	78	2,6410	,90496		
Kişisel Algılar	Memur	77	2,4416	,74505	2,217	,028
	Uzman	78	2,1718	,76936		
Örgüt Kültürü Ve Politikaları	Memur	77	3,0996	,75048	,226	,821
	Uzman	78	3,0698	,88130		
İnfomal İletişim Ağlarına Giriş	Memur	77	2,4610	,71066	1,770	,079

	Uzman	78	2,2564	,72856	
Mentorluk ilişkisinden Yararlanma	Memur	77	3,4481	,74597	,923 ,358
	Uzman	78	3,3269	,88210	
Mesleki Ayırım	Memur	77	2,7435	,51134	,239 ,811
	Uzman	78	2,7212	,64337	
Stereotipler (Önyargı)	Memur	77	2,8052	,56221	2,663 ,009
	Uzman	78	2,5474	,63997	

Katılımcıların görev unvanlarına (memur ve uzman) göre çeşitli değişkenlerde anlamlı fark olup olmadığı bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Çoklu rol üstlenme puanlarında memurlar ($\bar{X}=2,96$; $SD=0,81$), uzmanlara ($\bar{X}=2,64$; $SD=0,90$) göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır [$t(153)=2,285$; $p=.024$]. Bu sonuç, memurların uzmanlara göre daha fazla çoklu rol üstlenme baskısı hissettiklerini göstermektedir. Kişisel algılar açısından da memurların ortalaması ($\bar{X}=2,44$; $SD=0,75$), uzmanlara kıyasla ($\bar{X}=2,17$; $SD=0,77$) anlamlı düzeyde daha yüksektir [$t(153)=2,217$; $p=.028$]. Bu fark, memurların kurumsal yapıda bireysel olarak kendilerini daha fazla baskı altında veya dışlanmış hissetme eğiliminde olabileceklerini düşündürmektedir. Örgüt kültürü ve politikaları algısında memurlar ($\bar{X}=3,10$; $SD=0,75$) ve uzmanlar ($\bar{X}=3,07$; $SD=0,88$) arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır [$t(153)=0,226$; $p=.821$]. İnfomal iletişim ağlarına giriş konusunda memurların ortalaması ($\bar{X}=2,46$; $SD=0,71$), uzmanlara göre ($\bar{X}=2,26$; $SD=0,73$) daha yüksek olmakla birlikte bu fark anlamlı düzeye ulaşmamıştır [$t(153)=1,770$; $p=.079$]. Mentorluk ilişkisinden yararlanma puanlarında memurlar ($\bar{X}=3,45$; $SD=0,75$) ve uzmanlar ($\bar{X}=3,33$; $SD=0,88$) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [$t(153)=0,923$; $p=.358$]. Mesleki ayırım algısı bakımından memurlar ($\bar{X}=2,74$; $SD=0,51$) ve uzmanlar ($\bar{X}=2,72$; $SD=0,64$) arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$t(153)=0,239$; $p=.811$]. Stereotipler (önyargı) değişkeninde memurlar ($\bar{X}=2,81$;

SD=0,56), uzmanlara göre ($\bar{X}=2,55$; SD=0,64) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır [$t(153)=2,663$; $p=.009$]. Bu durum, memurların, uzmanlara kıyasla iş ortamında daha fazla önyargıya maruz kaldıklarını düşündüklerini gösterebilir.

Tablo 6. Cam Tavan Ölçeği Boyutlarının Kurumda Çalışma Süresi Değişkeni Bakımından Fark Olup Olmadığı

	Çalışma Süresi	N	Ort.	Std. Sapma	F	p
Çoklu Rol Üstlenme	0-6	52	2,2949	,78286	10,558	,000
	7-9	27	3,1111	,85235		
	10-12	48	3,0833	,78551		
	13-	28	2,9405	,80663		
Kişisel Algılar	0-6	52	2,0692	,70503	2,594	,055
	7-9	27	2,3852	,77445		
	10-12	48	2,4375	,74794		
	13-	28	2,4429	,83685		
Örgüt Kültürü Ve Politikaları	0-6	52	3,1453	,89771	1,859	,139
	7-9	27	2,9630	,81300		
	10-12	48	2,9329	,73444		
	13-	28	3,3492	,75403		
İnformel İletişim Ağlarına Giriş	0-6	52	2,2981	,78752	,894	,446
	7-9	27	2,3704	,64439		
	10-12	48	2,3021	,68214		
	13-	28	2,5536	,74956		
Mentorluk İlişkisinden Yararlanma	0-6	52	3,5000	,90749	1,714	,167
	7-9	27	3,3519	,69080		
	10-12	48	3,1875	,77614		
	13-	28	3,5536	,78574		

Mesleki Ayırım	0-6	52	2,7115	,61713	4,288	,006
	7-9	27	2,7130	,51750		
	10-12	48	2,5781	,48421		
	13-	28	3,0536	,61748		
Stereotipler (Önyargı)	0-6	52	2,5128	,70622	2,036	,111
	7-9	27	2,8025	,47600		
	10-12	48	2,7715	,51927		
	13-	28	2,6905	,66313		

Katılımcıların kurumdaki çalışma sürelerine göre bazı değişkenlerde farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir.

Çoklu rol üstlenme: Çalışma süresine göre çoklu rol üstlenme puanlarında anlamlı bir fark vardır [$F(3,151)=10,558$; $p<.001$]. 0–6 yıl çalışanların ortalaması ($\bar{X}=2,29$) diğer gruplara göre anlamlı şekilde daha düşüktür. En yüksek ortalama 7–9 yıl çalışanlarda ($\bar{X}=3,11$), onu 10–12 yıl ($\bar{X}=3,08$) ve 13 yıl üzeri ($\bar{X}=2,94$) çalışanlar izlemektedir. Bu bulgu, orta ve uzun süredir çalışanların çoklu rol baskısını daha yoğun hissettiklerini göstermektedir. **Kişisel algılar:** Kişisel algılar puanlarında gruplar arası fark istatistiksel olarak sınırda anlamlıdır [$F(3,151)=2,594$; $p=.055$]. 0–6 yıl çalışanlarda ortalama daha düşüktür ($\bar{X}=2,07$), diğer gruplarda ise 2,38–2,44 aralığında daha yüksek puanlar gözlenmiştir. **Örgüt kültürü ve politikalar:** Gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$F(3,151)=1,859$; $p=.139$]. En yüksek ortalama 13 yıl ve üzeri çalışanlarda ($\bar{X}=3,35$), en düşük ise 10–12 yıl grubundadır ($\bar{X}=2,93$). Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. **İnformel iletişim ağlarına giriş:** Gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [$F(3,151)=0,894$; $p=.446$]. 13 yıl ve üzeri çalışanlar informal ağlara daha fazla katılım bildirmiştir ($\bar{X}=2,55$), fakat fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. **Mentorluk ilişkisinden yararlanma:** Çalışma süresi grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır [$F(3,151)=1,714$;

$p=.167$]. En yüksek ortalama 13 yıl üzeri çalışanlarda ($\bar{X}=3,55$) ve 0–6 yıl çalışanlarda ($\bar{X}=3,50$) gözlenmiştir. Mesleki ayrım: Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır [$F(3,151)=4,288$; $p=.006$]. En yüksek mesleki ayrım algısı 13 yıl üzeri çalışanlarda ($\bar{X}=3,05$), en düşük 10–12 yıl çalışanlarda ($\bar{X}=2,58$) gözlenmiştir.

Bu bulgu, özellikle kıdemli çalışanların kurumdaki ayrımcılığı daha yoğun hissettiğini göstermektedir. Stereotipler (önyargı): Fark istatistiksel olarak anlamlı değildir [$F(3,151)=2,036$; $p=.111$], ancak dikkat çekecek düzeydedir. 0–6 yıl çalışanların önyargı algısı en düşük seviyededir ($\bar{X}=2,51$), 7–12 yıl çalışanlarda daha yüksektir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular, kadın çalışanların iş yaşamında karşılaştıkları zorlukların hem bireysel hem de kurumsal düzeyde çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, literatürde yer alan güncel çalışmalarla paralellik göstermekte ve bazı alanlarda literatüre yeni katkılar sağlamaktadır. Kadınların iş yerinde karşılaştığı engellerin sadece kişisel düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal yapılarla da ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle çözüm önerileri geliştirirken sadece bireysel faktörleri değil, aynı zamanda örgütsel ve kültürel yapıları da dikkate almak gerekmektedir.

Cinsiyete Dayalı Farklılıklar: Araştırmada kadın çalışanların erkeklere kıyasla çoklu rol üstlenme, kişisel algılar ve mentorluk ilişkisinden yararlanma gibi başlıklarda daha düşük ortalamalara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, kadınların hem iş yaşamı hem de özel yaşamda birden fazla rolü aynı anda üstlenmelerinden kaynaklanan yüklerin daha fazla olduğunu göstermektedir. Townsend ve arkadaşlarının (2023) yaptığı çalışmada, toplumsal cinsiyet

rollerinin esnekliğine inanan kadınların iş-aile yaşamı dengesini daha iyi kurabildiği, ancak geleneksel rolleri benimseyen kadınların bu dengenin sağlanmasında zorlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca, kültürel normların ve örgütsel beklentilerin kadın çalışanlar üzerinde baskı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların aile içi sorumlulukları geleneksel olarak daha fazla üstlenmesi, iş yaşamında performanslarını doğrudan etkilemekte ve kariyer ilerlemelerini sınırlamaktadır.

Örgüt Kültürü ve Politikaları: Kadın çalışanların örgüt kültürü ve politikalarına ilişkin algılarının erkeklere göre daha olumlu olması, örgütlerin cinsiyet eşitliğini gözetken bir söyleme sahip olduğunu gösterebilir. Ancak uygulamaya geçişte yaşanan eksiklikler, bu politikaların çalışanlar nezdinde somut fayda üretmesini engellemektedir. Tushale ve arkadaşlarının 2023 tarihli cinsiyet temelli ayrımcılık raporu, örgüt içi politikaların samimiyetle uygulanmaması durumunda kadın çalışanların dışlayıcı tutumlara maruz kaldığını ve bu durumun kadın çalışanların kurumdan ayrılma eğilimini artırdığını göstermiştir. Ayrıca, bazı kurumlarda cinsiyet eşitliği politikalarının yalnızca sembolik düzeyde kaldığı ve etkin izleme mekanizmalarının bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, kadın çalışanların kendilerini yeterince desteklenmiş hissetmemelerine yol açmaktadır.

Mentorluk İlişkilerinden Yararlanma: Kadınların mentorluk ilişkisinden erkeklere kıyasla daha az yararlandığı görülmektedir. Bu bulgu, kadın çalışanların mentor talep etme konusunda daha çekingen olduğunu ve örgüt içinde yeterli kadın mentor bulunmamasının bu durumu daha da zorlaştırdığını göstermektedir. Mentorink'in 2025 yılı raporuna göre, kadın çalışanların %79'u mentorluk fırsatlarını değerlendirme konusunda yeterli özgüvene sahip olmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca bilimsel çalışmalarda (Allin vd., 2025) kadınların daha çok kendileriyle benzer deneyimlere sahip mentorları tercih ettiği, ancak bu tür

mentorların azlığı nedeniyle dezavantaj yaşadıkları vurgulanmaktadır. Bu durum, örgütlerde kadınların görünürlüğünü artıracak rol modellerin oluşturulmasının önemini ortaya koymaktadır.

Stereotipler (Önyargılar) ve Mesleki Ayrım: Araştırma sonuçlarına göre, kadın çalışanların daha yüksek düzeyde mesleki ayrımcılığa ve önyargılara maruz kaldığı görülmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet kalıplarının iş yaşamındaki yansımaları ile açıklanabilir. Toplumsal cinsiyet normlarına dayalı önyargılar, kadınların yeteneklerinin ve liderlik kapasitelerinin küçümsenmesine neden olmakta ve kariyer gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Harton ve Schaerer (2023) tarafından yapılan bir meta-analiz çalışmasında, kadınların özellikle erkek egemen meslek gruplarında daha sık önyargıya maruz kaldığı ortaya konmuştur. Ayrıca bu önyargılar, kadınların terfi süreçlerinde dezavantajlı hale gelmesine ve karar alma mekanizmalarından dışlanmalarına neden olmaktadır.

5.2. Sonuç

Bu çalışmada kadınların iş yaşamında karşılaştığı yapısal ve kültürel engeller detaylı bir biçimde ortaya konmuştur. Araştırma sonuçları, kadınların özellikle çoklu rol üstlenme, mentorluk ilişkisinden yararlanma ve önyargı ile mücadele gibi konularda dezavantajlı bir konumda olduklarını göstermektedir. Öte yandan, örgüt kültürü ve politikalarının etkili biçimde uygulanması hâlinde bu dezavantajların azaltılabileceği de bulgularla desteklenmektedir. Kadınların iş yaşamında güçlenmeleri, sadece bireysel çabalarla değil; örgütsel politikaların dönüşümü ve toplumsal farkındalıkla mümkündür.

5.3. Öneriler

Kadınların iş ve özel yaşam rollerini dengeleyebilmeleri için esnek çalışma saatleri, hibrit çalışma sistemleri ve ebeveyn izni gibi uygulamaların

yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca bakım yükümlülüklerini üstlenen çalışanlara yönelik özel destek programları geliştirilmeli, bu uygulamalar yasal ve kurumsal düzeyde teşvik edilmelidir. Özellikle kadın çalışanların kariyer gelişimlerini destekleyecek mentorluk programları oluşturulmalı ve kadınlara kendi deneyimlerine yakın kadın mentorlarla eşleşme fırsatı sağlanmalıdır. Bu programlar düzenli olarak değerlendirilerek sürdürülebilirliği sağlanmalı ve üst düzey kadın yöneticilerin mentorluk rolünü üstlenmeleri teşvik edilmelidir. Tüm çalışanlara yönelik düzenli farkındalık eğitimleri verilerek cinsiyet temelli önyargıların ortadan kaldırılması hedeflenmelidir. Bu eğitimler üst yönetim kademesi dâhil olmak üzere tüm kadroları kapsamalı, uygulamaya dayalı atölye çalışmaları ile desteklenmelidir. Eğitim içerikleri, kültürel duyarlılık temelinde oluşturulmalı ve kurum özelinde yapılandırılmalıdır. Cinsiyet eşitliği politikalarının sadece belgelerde değil, uygulamada da hayata geçirilmesi için performans izleme ve değerlendirme sistemleri geliştirilmelidir. Bu sistemler aracılığıyla kadın ve erkek çalışanların terfi, ücret ve görev dağılımları düzenli olarak gözlemlenmeli, ayrımcılık içeren durumlar anında müdahale ile düzeltilmelidir. Örgütler, üst düzey yönetim pozisyonlarında kadın temsiliğini artırmalı ve bu süreci teşvik edecek ödül ve gelişim programları geliştirmelidir. Kadınların karar alma süreçlerine aktif katılımı desteklenmeli, liderlik potansiyeli taşıyan kadın çalışanlara yönelik özel eğitim ve gelişim olanakları sunulmalıdır. Bu yaklaşım, yalnızca kadın çalışanların değil, örgütün genel verimliliği ve çeşitliliği açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur

KAYNAKÇA

- Aktaş A., Algür S. & Cengiz F. (2009). Turizm Sektöründeki Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Sendromu Açısından Değerlendirilmesi: Antalya’da Bulunan Konaklama İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma, *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 270-276.
- Allin, L. , Boocock, E. & O’Brien, K. (2025). The Importance Of Trust In Mentoring Relationships For Women’s Outdoor Leadership Development, *Sport, Education and Society*, ISSN: 1357-3322 (Print) 1470-1243 (Online) Journal homepage: www.tandfonline.com/journals/cses20
- Arbak Y., Kabasakal, H., Katrınlı, A.E., Özmen, O.T. & Zeytincioğlu , I.U. (1994), Women Managers In Turkey: The Impact Of Personalities And Leadership Styles *Yayınlanmamış Makale*
- Arıkan, S. (2003). Kadın Yöneticilerin Liderlik Davranışları ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 1(5), 1- 19.
- Ataay, N. A., (1998). *Kadın Yöneticilerin Kariyer Boyutları ve Etkenleri*, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, O.Çiftçi (Ed.) Ankara :TODAİE Yayınları,Yayın No:28.
- Bayrak, S. & Yücel, A., (2000, 25-27 Mayıs). *Kadın Cinsiyet, Yöneticilik ve Güç Bir Paradoks mu?*, 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’inde sunulmuş bildiri. Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir

- Bell M.P., McLaughlin M. E.& Sequeira J. M. (2002), Discrimination, Harassment, and the Glass Ceiling: Women Executives as Change Agents, *Journal of Business Ethics* (37), pp. 65–76.
- Catalyst, S. (1993). Successful Initiatives for Breaking the Glass Ceiling to Upward Mobility for Minorities and Women, *United States Glass Ceiling Commission*.
- Ceylan, C., (2007). Mentorluk İlişkilerine Farklı Bir Yaklaşım: Kariyere Uyarlı Mentorluk. Web: <http://www.isguc.org/?avc=arcGview.php&ex=218&pg=m> adresinden erişilmiştir.
- Çelikten, M. (2004). Okul Müdürü Koltuğundaki Kadınlar: Kayseri İli Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 91–118.
- Chao, G. & T. Malik, S. D. (1988). ‘A Career Planning Model For Women’. In S. Rose And L. Larwood (Eds), *Women's Careers: Pathways and Pitfalls*. New York : Praeger, 105–29.
- Eagly, A. H., & Johannesen-Schmidt, M. C. (2001). The Leadership Styles Of Women And Men. *Journal of Social Issues*, 57(4), 781–797.
- Ergül, F. A. (2012). Gender and Society in Turkey: The Impacts Of Neoliberal Policies, Political Islam And Eu Accession. *Insight Turkey*, 14(4), 191-193.
- Harton, H.C. & Schaerer, M. (2023). On The Trajectory Of Discrimination: A Meta-Analysis And Forecasting Survey Capturing 44 Y Y Capturing 44 Years Of Field Experiments On Ears Of Field Experiments On Gender And Hiring Decisions, *University of Northern Iowa UNI ScholarWorks* , <https://scholarworks.uni.edu/facpub>
- Kanten, Pelin., Kanten S.& Tükeltürk,Ş.A. (2008). Yöneticilerin Akıl Hocalığı (Mentoring) İçin Algıladıkları Üst Yönetim Desteğinin Akıl Hocalığı (Mentoring) Eğilimleri Üzerindeki Etkisi, *1. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansında Sunulan Bildiriler Kitabı*, 2, 155-164.

- Kanter, RM (1977) *Şirketin Erkekleri ve Kadınları*. Basic Books, New York.
- Karaca, A. (2007). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karcioğlu F.& Leblebici Y. (2014). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: “Cam Tavan Sendromu” Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,28 (4).
- Kocacık, F. & Gökkaya, B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1).
- KSSGM, (2000). *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*, KSSGM, Ankara
- KSSGM, (2000). *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*. KSSGM, Ankara
- Matteson,İ., (2002). *Organizational Behavior and Management*, Mc. Graw(Ed) Hill, pp.315
- Öztürk A. (2011). *Kadın Öğretim Elemanlarının Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Öztürk T. (2007). *Türkiye’de Kadın Çalışanların İş Yaşamındaki Yerin Analizi: İzmir’de Bir Alan Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Powell, G.N. & Graves, L. M. (2003). *Women and Men In Management*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sosyal İş Sendikası. (2010). *8Mart’ınYüzüncü Yıl Dönümünde Türkiye’de ve Dünyada Kadın Emeği ve İstihdamı Raporu*. Ankara: Sosyal İş Sendikası
- Temel A., & Yakın M. & Misci S. (2006), Örgütsel Cinsiyetlerin Örgütsel Davranışa Yansıması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(1) , 27-38.
- Townsend, C., Kray, L. & Russell, A. (2023). Holding the Belief That Gender Roles Can Change Reduces Women’s Work–Family Conflict, *National Library*

Medicine, un 18;50(11):1613–1632.

Tushabe, M., Kyambade, M., Kalisa, G. & Birungi, F. (2023). Work-life Balance, Gender Role Beliefs, Gender Participation and Women's Representation in Leadership Positions in Public Universities: A Case of Makerere University, *HAL open science*, <https://hal.science/hal-04280595v1>.

Weyer, B. (2006). Do Multi-Source Feedback Instruments Support The Existence Of A Glass Ceiling For Women Leaders, *Women in Management Review*, 21 (6), 441–457.

<https://mentorloop.com/blog/mentoring-statistics/> (Erişim Tarihi: 28.05.2025)

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Today, women constitute a very important part of the workforce. However, despite the increase in the number of working women and the presence of women in the business world, the number of women in senior management and leadership positions is still not at the desired level. In Turkey in particular, the number of women who have reached managerial positions is much less than men. This situation has given rise to the concept of the “Glass Ceiling”, which explains the invisible obstacles that prevent women from advancing to senior management and leadership positions. This concept was first used in 1986 by Carol Hymowitz and Timothy Schellhard to describe the obstacles to women's advancement. In this study, the glass ceiling syndrome will be discussed and the individual, organizational, and social reasons for women's career obstacles will be discussed.

Method

The descriptive research model was used in the study. With this model, it was tried to reveal the perceptions of women working in the private sector about the glass ceiling syndrome. The descriptive model was used because it was suitable for the purpose of the study and was suitable for the analysis and interpretation of the data. The universe of the study consists of employees of a

private bank in Ankara. The universe consists of 1200 personnel and the study was conducted on 155 samples. The sample size of the 1200 people forming the research universe was obtained according to the formula below.

Findings (Results)

It has been determined that women are actively involved in the banking sector. There is a significant difference in the perception of career barriers (glass ceiling) of female employees and female managers in the dimensions of taking on multiple roles, personal perceptions, organizational culture and policies, entering informal communication networks, benefiting from mentoring relationships, and stereotypes (prejudice) according to gender. No significant difference was found in the dimension of occupational discrimination according to gender. Within the age distribution among bank employees, in the perception of assuming multiple roles variable, employees aged 36-45 have the most negative views, while employees aged -25 have the least negative views. In the perception of organizational culture and policies variable, employees aged 46-45 have the most negative views, while employees aged 36-45 have the least negative views. In the perception of benefiting from mentoring relationship variable, employees aged -25 have the most negative views, while employees aged 36-45 have the least negative views. In the perception of the occupational discrimination variable, employees aged 46-35 have the most negative views, while employees aged 26-35 have the least negative views. In the perception of career barriers (glass ceiling) of female employees and female managers, a significant difference was found only in the dimension of taking on multiple roles according to marital status. Since the average of married employees in the dimension of taking on multiple roles is higher than single employees, married employees have more negative views. In the perception of career barriers (glass ceiling) of female employees and female managers, a significant difference was found in the dimensions of taking on multiple roles, personal perceptions, organizational culture and policies, and prejudice according to the number of children. No significant difference was found in the dimensions of entering informal communication networks, benefiting from mentoring relationships, and occupational discrimination. Since the average of employees with 2 or 3 children is the highest in all dimensions where there is a significant difference, those with 2 or 3 children have more negative views. In this case, it can be concluded that the negative view of bank employees increases as the number of children increases.

Conclusion and Discussion

The reasons for the negative views of male employees in the bank in the glass ceiling perception, multiple role taking, personal perceptions and prejudice dimensions should be investigated and internal studies should be carried out to make their views in these dimensions more positive. Similarly, the reasons for the negative views of female employees in the dimensions of organizational culture and policies, entering informal communication networks and benefiting from mentoring relationships should be investigated and if necessary, the policies within the organization should be changed and women should be provided to benefit more from informal communication networks. The reasons for the high negative views of employees aged 36-45 in the age distribution in the institution in the multiple role taking dimension should be investigated and measures should be taken. The high negative views of employees aged 46 and above in the dimensions of organizational culture and policies and professional discrimination should be investigated and measures should be taken. The reasons for the high negative views of employees aged 25 and below in the dimension of benefiting from mentoring relationships should be investigated and measures should be taken.

The reason for the high negative views of married employees in the institution regarding the multiple role-taking dimension can be investigated and measures such as in-house trainings that will make the views of married employees positive and incentives for women to manage their family and work life more easily can be taken. The reasons for the high negative views of civil servant employees in the institution regarding the multiple role-taking and personal perception dimensions can be investigated and, if necessary, civil servant employees can be motivated with in-house trainings and exams to increase their career goals. The reason for the high negative views of employees with 7-9 years in the institution regarding the multiple role-taking dimension and those with 13 and more years regarding the professional discrimination dimension can be that the female employee who has worked in the institution for many years has increasingly difficulty in establishing a balance between family and work life and sees this situation as an invisible obstacle to her career. In the face of such situations, measures such as rewarding women who have been working in the institution for a certain period and job rotation can be taken to increase the motivation of female employees within the institution.

AZERBAYCAN ÂŞIK EDEBİYATINDA ÂŞIK ALI'NIN YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seher ATMACA*

Öz

Azerbaycan âşık edebiyatı bakımından zengin birikime sahip bir ülkedir. Türk soylu ülkeler arasında âşıklık sanatına önemli katkıları olan Azerbaycan'ın Zengezur bölgesi içinde yer alan Göyçe mahalı, âşıklık sanatına ocaklık yapmıştır. Bu araştırma, 19. yüzyılda yaşamış âşığın yetiştirdiği öğrencilerden Âşık Elesger'in ustası Alı'nın izlerini gün yüzüne çıkarmak amacı ile yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi benimsenen araştırmada doküman incelemesinden faydalanılmıştır. Âşık Alının yetiştirmiş olduğu önemli âşıkların yanı sıra Azerbaycan âşık musikisine katmış olduğu birçok âşık havaları vardır. Bunlardan *Göyçe Şerili*, *Göyçe Gülü*, *Ağır Şerili*, *Göyçe Gaytağı* gibi bu âşık havalarını Azerbaycan âşık sanatına kazandırmıştır. Araştırmının bulguları arasında Âşık Alı'nın Göyçe âşık muhitinin yetiştirdiği önemli halk ozanı olduğu, yetiştirdiği çırakların atışma tekniklerinin derinleşmesinde önemli rol oynadığı, çırak Âşık Elesger ile yaşadığı bir olaydan yola çıkarak usta-çırak ilişkisindeki değer ve Âşık Alı'nın çok yönlü atışma teknikleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Alı, Deyişme, Âşık Elesger, Usta, Çırak.

AN EVALUATION ON THE PLACE AND IMPORTANCE OF ASHIK ALI IN AZERBAIJAN ASHIK LITERATURE

Abstract

Azerbaijan is a country with a rich accumulation in terms of minstrel literature. The Goyche mahal in the Zangezur region of Azerbaijan, which has made significant contributions to the art of minstrelsy among the Turkic noble countries, has been a center for the art of minstrelsy. This research was conducted with the aim of uncovering the traces of Ali, the master of Âşık Elesger, who was one of the students trained by the bard who lived in the 19th century. In the research in which qualitative research method was adopted, document review was used. In addition to the important ashiks that Ashik Alin trained, there are many ashik tunes that she contributed to Azerbaijani ashik music. He introduced these folk songs such as Goyche Sherili, Goyche Gul, Agir Sherili, Goyche Gaytagi to Azerbaijani minstrel art. Among the findings of the research that Âşık Alı was an important folk poet raised by the Göyçe minstrel community, that she played an important role in deepening the sparring techniques of the apprentices she trained, the value of the master-apprentice relationship based on an incident she had with her apprentice Âşık Elesger, and Âşık Ali's versatile sparring techniques.

Keywords: Âşık Alı, Conversation, Âşık Elesger, Master, Apprentice

1. GİRİŞ

Azerbaycan âşık edebiyatında Göyçe muhiti hem önemli âşıkların yetiştiği hem de âşıklık geleneğinin diğer bölgeler arasında önemli bir yere sahip olduğu bölgelerdendir. Günümüzde adı “Zengezur” olarak adlandırılan bölge/koridor; Azerbaycan Cumhuriyeti ve Nahçıvan Özerk Bölgesi arasında yer alan toprak parçası olarak kabul edilen, Güney Kafkasya’daki en engibeli yörelerden birini oluşturmakta ve asırlardır “Zengezur” olarak bilinmektedir. Babacan’a göre bu bölge Kuzeyde Gökçeöl (Sevan) ile güneydeki Alagöller bölgesinden başlayıp güneye doğru bir yelpaze gibi açılan Zengezur arazisinin adını verdiği “Zengezur

Sıradağları” kuzey-güney istikametinde uzanarak Ordubad ile Mehri kasabaları arasındaki Aras nehrine ulaşır (2024: 31). Bayramov & Edi'ye göre ise; (2020: 390) 29 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Millî Şurasının almış olduğu kararla, Ermenilerin Karabağ'a karşı ileri sürdükleri toprak iddialarını geri çekmeleri şartıyla Ermenilerin devletlerini kurmaları için Revan şehri Ermenilere bırakılmıştır. Bu karardan sonra kurulan Ermenistan devleti, Karabağ, Zengezur, Nahcivan ve Göyçe bölgelerine karşı toprak iddiaları kaldırarak yeni haritalar çizdirilerek Azerbaycan toprakları olmaktan çıkarılmıştır. Kadim Türk yurdu olan bu topraklarda özellikle Bolşevik iktidarı ile Rusya ve İran'ın da menfaatleri doğrultusunda Ermenilere bir ülke kurmak için yavaş yavaş Azerbaycan Türklerinin yaşamış olduğu bu topraklar parçalanarak bölgedeki iktidar savaşlarıyla elden çıkarılmıştır. Gelir & Saygılı'ya göre (2024: 2069) 1920'li yıllar boyunca Rusya'nın çeşitli bahanelerle Kafan, Gorus, Meğri ve Sisyan bölgelerini de içine alan Zengezur Ermenistan sınırlarına dâhil edilmiştir. Böylece Azerbaycan'ın tarihi topraklarına büyük bir darbe vurarak bütünlüğünün parçalanmasına ve Nahcivan'ın Azerbaycan topraklarından ayrı düşmesine neden oldular. Sonraki yıllarda ise Ermenistan ile Karabağ arasında bir koridor görevini üstlenen Zengezur 1923'te Azerbaycan Bolşevik yönetimi tarafından, Moskova'nın baskısı ile Ermenistan'a verilmiştir.

Miskin Abdal'dan Şah İsmail Hataî'ye, Dirili Gurbani'den Âşık Alı'ya kadar binlerce âşık, Azerbaycan âşık edebiyatına eklenerek âşıklık geleneğinin dünden bugüne yaşatılmasında öncü âşıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı da Göyçe bölgesi adeta bir âşık ocağı gibi kabul görmüş, bu bölge adeta âşık yetiştiren bir okul görevi üstlenmiştir. Göyçe bölgesi, Kars, Iğdır, Erzurum ve Artvin ile günümüzde Gürcistan sınırları içinde kalmış Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Borçalı bölgesi âşık edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu araştırmada, Göyçe muhitinde yaşamış önemli şıklardan biri olan şık li’nin şık edebiyatındaki yerinin ve şıklık geleneğine olan katkılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada; günümüzde Ermenistan sınırları içinde bulunan Azerbaycan’ın kadim şıklık geleneğinin ocağı sayılan Göyçe’de şıklık geleneğinin ne zaman başladığı, hangi âşıkların yetiştiği ve bu şıkların Azerbaycan şık edebiyatına nasıl katkı sağladıkları üzerinde çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak Azerbaycan şık edebiyatı yazılı kaynakları taranmıştır. Yine bu çalışmada şık Ali’nin hayatı, şiirleri, yetiştirmiş olduğu âşıklar ve deyişmiş (atışmış) olduğu ustası, Ağ şık ve çırağı şık Elesger ile şık Ali’nin destan ve rivayetlerinde geçen Besti ve Esmer adında iki bayan şıkla deyişmeleri üzerinde durulmuştur.

1.1. Problem ve Alt Problemler

Bu araştırmanın problem cümlesi “Azerbaycan şık edebiyatında şık Ali’nin yeri ve önemi nedir?” şeklinde düzenlenmiştir. Bu problem cümlesi ışığında aşağıdaki alt problemlere yer verilmiştir:

1. Göyçe şık muhitiinin şık Ali’nin gelişimine etkisi ne olmuştur?
2. Âşık Ali’nin şıklık geleneğine katkısı yetiştirdiği çıraklar bağlamında neler olmuştur?
3. Âşık Ali ile çırağı şık Elesger arasında geçen bir hadisenin şıklık geleneğinin sürdürülmesi bağlamında etkileri nelerdir?
4. Âşık Ali’nin atışma/deyişmelerinin şıklık sanatındaki yeri ve şıklık geleneğine katkısı nedir?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve doküman incelemesi yapılmıştır. “Nitel araştırmalar, olguların ardındaki anlamları araştırmayı

amaçlayan ve insan deneyimlerinin nasıl yorumlanıp anlamlandırılabileceğini ortaya çıkaran, araştırmacının katılımcı rolünde olduğu, esnek bir yapıya sahip zengin betimlemeler kullanan, tümevarımcı bir araştırma yaklaşımıdır” (Merriam, 2009 ve Glesne, 2011’den akt: Sak, vd., 2021). “Doküman analizi kullanılarak araştırılan olgu hakkında detaylı bilgi elde edilmektedir” (Travers, 2001). Âşık Alı'nın Azerbaycan âşık edebiyatında nasıl bir yere sahip olduğunu ve âşıklık geleneğine katkılarının ne olduğunu belirleyebilmek için literatür taraması yapılarak sanatçı hakkında yazılan tez, makale, bildiri, kitap, haber gibi pek çok dokümana ulaşılmış ve araştırmacının verileri elde edilmiştir. Literatür taraması sürecinde Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış kaynaklara da ulaşılmıştır. Bu kaynakların makalede kullanımı esnasında anlamı ve yazımı aynı olan kelimeler olduğu gibi ifade edilmiş ancak anlaşılmasında güçlüklerle karşılaşılacak olan kelimelerin Türkçe karşılığı parantez içerisinde verilmiştir. Kelime karşılıklarının yazılmasında Altaylı’dan (2018) faydalanılmıştır.

3. BULGULAR

Elde edilen veriler analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Bulgular araştırmacının alt problemleri ışığında başlıklandırılmış ve sıralanmıştır.

3.1. “Göççe âşık muhitinin Âşık Alı'nın gelişimine etkisi ne olmuştur?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Orta Asya’da kadim Türk topraklarında Dede Korkut’a öykünerek onun üç telli curası ile başladığı rivayet edilen âşıklık sanatı zaman içinde geliştirilerek günümüzde destanlara, ağıtlara, bilmecelelere, manilere, halk türkülerine konu olan olayların, düşünce ve duyguların müzik eşliğinde kulaktan kulağa aktarılmasında en önemli müracaat kaynakları arasında yer almaktadır.

Günümüzde adı Zengezur bölgesi olarak bilinen Göyçe, Ermenistan'ın daha sonra işgal ederek kendi topraklarına kattığı bölge adı olarak bilinmektedir (Resim 1). Göyçe, Azerbaycan âşık edebiyatının temellerinin atıldığı bir bölge olarak yüzyıllardır âşık edebiyatının en önemli merkezlerinden birisi olmuştur.

Resim 1. Zengezur bölgesi haritası (Link 1)

Miskin Abdal (1430-1535), Âşık Qurbani, (1477-1550) Ağ Âşık (1750-1850), Âşık Alı 81800-1911) gibi âşıklar Göyçe de âşık edebiyatının öncüleri olmuşlardır. Azerbaycan âşık edebiyatının temelini oluşturan çok sayıda âşık yetişmiştir. Qasımlı ve Allahmanlı'ya göre âşık sanatı, yüzyıllar boyunca süregelen köklü bir geleneğin ürünüdür. Bu gelenek içerisinde, ozanların atası olarak kabul edilen Dede Korkut ile âşıkların babası sayılan Qurbani arasında yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu tarihsel süreklilik içerisinde Ozan Haydar, Ozan İbrahim, Miskin Abdal, Dirili Qurbani, Bayat Abbas, Dertli Nesib, Abbas Tufarganlı, Sarı Âşık, Hasta Kasım, Kul Mahmut, Hasta Hasan, Âşık Veleh, Varhiyanlı Âşık Muhammed, Dellek Murat, Âşık Alı, Âşık Peri, Mücrim Kerim, Şemkirli Âşık Hüseyin ve Âşık Elesger gibi birçok isim, âşıklık geleneğini

geçmişten günümüze taşıyan ve bu geleneğin yaşatılmasında önemli katkılarda bulunan önde gelen temsilciler arasında yer almaktadır (2020: 5). Zimistanoğlu'na göre ise, Âşık Alı Göyçe'de doğsa da o Türk dünyasının saz ve söz ustaları arasında kendisine özel bir alan açan âşık olmuştur. Âşık Alı Anadolu, Güney Azerbaycan, Karabağ, Derbent, Gence, Kazak ve Borçalı bölgelerinde toylara ve şenliklere katılıp atışma/deyişmeler yapan ve bu alanda devamlı rakiplerini yenen usta bir âşık olarak tanınmıştır. Âşık Alı sadece âşık olarak kalmamış, bilgili kültürlü geniş dünya görüşüne sahip önemli bir şahsiyet ve kanaat önderi olmuştur (2013: 5).

Âşık Alı Azerbaycan âşık sanatına kazandırmış olduğu âşık havaları ile de önem verilen âşıklar arasında gösterilmektedir. Âşık Alı'nın "Urfani, Göyçe Güllü, İrevan Çukuru" saz havaları günümüzde yaşayan âşıklar tarafından toylarda meclislerde icra edilmektedir. Azerbaycan âşık edebiyatında bir ekol olan Göyçe bölgesinde âşıklık geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasında sufi şair Miskin Abdal'ın ayrı bir yeri olmuştur. Qaraoğlu & Allahmanlı'ya (2008: 6) göre Miskin Abdal, Seyyid Hüseyin Muhammed oğlu olarak 1430 yılında Göğçe ilinin Başargeçer ilçesine bağlı Zengerli köyünde dünyaya gelmiştir. Büyük dedesi Yakup ile Safevîlerin atası kabul edilen Şeyh Safiyyüddin arasında yakın bir dostluk ve pir-mürşit ilişkisi bulunmakta olup, Miskin Abdal da tasavvufî-sûfî düşünce sistemine bağlı olarak, bu anlayışın bir uzantısı olan Safeviyye tarikatına mensup olmuştur.

Qasımlı'ya, göre; Azerbaycan toprakları önce İran ve Rusya arasında parçalanarak kuzey topraklarındaki birçok bölge çeşitli zamanlarda Ermenistan ve Gürcistan'a katılmış, bu bölgelerde yaşayan daha sonraki yıllarda ise çoğu kadim Türk toprakları olan arazilerden, Göyçe, İrevan, Ağbaba, Zengezur, Dereyalaz bölgeleri zorla elden çıkarılmıştır. Bundan dolayı Azerbaycan âşık sanatını daha iyi tanımak için bu tarihi toprakları tanımak gerekir (2011: 8).

Yeşilot'a göre ise bu bölgeler 19. yüzyılın başlarında Kafkaslar, Rusya ile İran arasında tam bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur (2008: 188). Rusya ile İran arasında 1804'de başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini Rusya kazanmış, 1806 yılına gelindiğinde, Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirilmiştir. Hacıyeva & Köktürk'e göre; kadim âşıklar diyarı olan Gökçe bölgesi XVIII. yüzyılda Revan hanlığı sınırları içerisinde kalarak kadim Türk yurtları olmaktan çıkarılmıştır (1994: 45).

Türk dünyasında şifahi kültürel geleneklerin yazıya aktarılacak geleceğe taşınmasının ne derecede önemli olduğu günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Bu şifahi kültürün bölgeden bölgeye aktarılmasında da gezici âşıkların rolü yadsınamaz. Okur/yazar olmanın yaygın olmadığı dönemlerde sözün kulaktan kulağa aktarılacak çoğaltıldığını göz önünde bulundurduğumuzda âşıkların toylarda, meclislerde söylemiş olduğu türküler, atışma/deyişme ve destan anlatmaları da âşık edebiyatının yaşatılmasına önemli katkılar sunmuştur.

Göyçe bölgesinin ikinci kuşak en önemli âşıkları arasında yer alan Âşık Alı, İsmayilov'a göre; 1801 yılında Göyçe bölgesinin Qızılvenk köyünde doğmuştur. Babası Mirza kişi oğlunun bilgili ve hassas bir ruha sahip olduğu için Molla mektebine yazdırır. Âşık Alı âşıkların bulunduğu meclislere katılmış, gizli gizli okuduğu âşık havalarından etkilendiği fark edilince Âşık Alı'nın akraba ve komşularının da teşvikiyle Ağ Âşık'a çırak olarak verilmiştir (2006: 5). Barmanbay'a göre ise Âşık Alı daha sonra ustası olacak olan Ağ Âşık ile Kızılvenk köyünde bir toyda tanışır. Köyün ileri gelenleri Âşık Alı'yı Ağ Âşık'a tavsiye ederek yanında çırak olmasını önerirler. Ağ Âşık, Âşık Alı'yı denemek için imtihan eder (2023: 123). Âşık Alı'nın çalıp söylemesi hoşuna gider, yanında on yıl kalması kaydı ile onu çıraklığa kabul eder. Savaşkan, Âşık Alı'nın Göyçe "Çamırlı" köyünden Niftalı adlı zengin bir kişinin Besti adlı kızıyla evlenmek istediğinden;

ancak gereken başlık parasını olmadığından Göyçe'den Nahçıvan'a, oradan da Türkiye'ye gelip âşıklık sanatını icra ederek biriktirdiği paralarla dönüp sevdiği kızla evlendiğinden bahsetmektedir (2011: 337). Namazov'a göre; Âşık Alı 80-90 yıl Göyçe âşık mektebinin üstadı yöneticisi ve fikir babası sayılmıştır. Âşık Alı, Qurbani, Miskin Abdal, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım ve Ağ Âşık'tan almış olduğu âşıklık geleneğini yaşatmıştır. On yıl kadar ustası olan Ağ Âşık'ı da yanına alarak İran, Türkiye ve Kafkaslarda âşık meclislerine katılmıştır. Arap ve Fars dillerinin yanı sıra İslami bilgiler de sahip olmuştur. Âşık Alı Göyçe'de doğmuş büyümüş bir âşık olmakla birlikte, kendisinden sonra devam edecek olan âşıklık geleneğinin en önemli temsilcileri arasında olmuş ve âşıklık sanatını gelecek kuşaklara taşıyan bir âşık olmuştur (2013: 276).

Her âşık gelecek kuşakların “kimdir, necidir, nerelidir” gibi sorularla karışılacağı düşüncesi ile atışma/deyişme ya da bir hava üzerinde okuduğu türkünün sonunda kendisiyle ilgili birtakım göndermelerde bulunmak ister. Âşık Alı'da bir şiirinde

“Cemalin şavkından dilim olub teng,

Çayda balık olar, deryada neheng.

Mahalım Göyçədir, kendim (köyüm) Gızılveŋ,

Âşık Alı birdir, biri bir gerek” (Zimistanoğlu, 2013: 11) diyerek hem doğduğu ilçeyi hem de köyünün adını söylemiştir. Bahşiyev'e göre; Göyçe muhiti ve Âşık Elesger şiiri kesinlikle Şah Hatâyî'den Miskin Abdal'dan Dirili Qurbani'den Hasta Kasım'dan Tufarqanlı Abbas'dan gelen Azerbaycan'a özgü bir tasavvuf modeli meydana getirmiş, Âşık Elesger de bu tasavvuf silsilesini devam ettirerek bu irfan ve ananeyi yaşatmıştır. Bolşevik devrimi ile Azerbaycan'da siyasi çalkantı ve isyanların devam ettiği devirlerde âşıklık geleneği de tahrifata uğramış, bu

karışık dönemlere rağmen Miskin Abdal, Şah Hataî ve Âşık Elesger'e kadar devam eden ruhani ve mistik geleneğin devamı olan şiir ve destan örnekleri, ilahi değerler ve tasavvuf irfanı çizgisinde devam etmiştir (2012: 10-14). Guliyev'e göre ise 16. yüzyıl Azerbaycan âşık edebiyatı için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Safevi hükümdarı olan Şah İsmail Hataî'nin hem şair olması hem de Türkçeyi resmi dil olarak ilan etmesi ile birlikte Arap ve Fars kültürünün izlerini silerek bir nevi âşık ve şairlerin önleri açılmış bundan dolayı da yüzyıllardır âşık sanatını yaşatılarak bu zengin kültürel birikimin altın çağını başlatmıştır (2016: 266). Aliyeva'e göre; Azerbaycan folklorunda da rivayet türünün kendine özgü yeri vardır. Toplanma, yayımlanma ve araştırma düzeyi itibariyle mülâhazalar gösteriyor ki, rivayet türü bizim sözlü edebiyatımızda başka milletlerde olduğundan daha zengindir. Göyçe rivayetleri de bunu ispat ediyor. Şunu da belirtelim ki rivayet halk şiirinde gerçek şahıslar ve gerçekte olmuş olaylar hakkındaki bilgilerden oluşan sözlü tahkiyedir. Olayları görmüş insanların sözlerinden oluşan rivayetler ağızdan ağza geçmekle gerçek anlamını kaybetmiş ve hayatın bedii tasvirine dönüşmüştür. Ozan sanatımızın gelişmesinde âşık rivayetlerinin büyük etkisi vardır. Âşık rivayetinin meydana gelmesi, oluşumu ve gelişme merhaleleri hakkında araştırmalar yapılmış ve eserler yazılmışsa da hâlâ onunla ilgili birebirine zıt ve yanlış mülâhazalarla karşılaşyoruz. Azerbaycan âşık şiirin kurucuları rivayet türünü yaşatarak günümüze kadar getirmişler. Korunup saklanılan rivayetlerde dönem özelliği, vatan sevgisi, aşk, tabiat güzellikleri gibi konular işlenmiştir. Âşıklar aşk hikâyelerini genç nesillere ulaştırmak için rivayetlerden yararlanmışlardır (2011: 134).

Âşık Alı, Zimistanoğlu'na göre; 1905-1907 yıllarında Ermenilerin kanlı baskınları neticesinde Göyçe'den ayrılmış, dört yıl Kelbecer'de yaşamak zorunda kaldıktan sonra daha fazla yurt hasretine dayanamayarak 1911 yılında yurt Qızılveng köyüne dönmüş ve aynı yıl burada vefat etmiştir (2013: 16).

3.2. “Âşık Alı'nın âşıklık geleneğine katkısı yetiştirdiği çıraklar bağlamında neler olmuştur?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Her âşığın yetişmesinde usta âşıkların büyük emekleri olmuştur. Her âşık sanatını icra ederken saz çalmayı, şiir söylemeyi, destan anlatmayı, atışma/deyişmeyi ustasından öğrenmek zorundadır. Genç âşığın ustası ne zaman ki çırağının artık el içine çıkıp meclislerde toylarda kendi kendine çalıp okumaya hazır olduğunu hissettikten sonra kendi bulunduğu toplantılarda, meclislerde yavaş yavaş onun önünü açarak meydanda söz sahibi olmasının önünü açmışlardır. Bundan dolayı da âşıklık sanatında usta çırak ilişkisi önemlidir. Usta âşık çırağı dinleyiciler tarafından ne kadar takdir görürse bu takdirin çoğu onu yetiştiren usta âşığa gösterilen saygıdan kaynaklanır.

Azerbaycan'da ülke genelinde âşıklık sanatının önemli bir yeri vardır. Her ilin kültür müdürlüğüne bağlı ve öğrencilerin birebir ders aldıkları ilköğretim ve lise seviyesindeki müzik okullarında Azerbaycan âşık havalarını çalıp okuyan öğrenciler yetiştirilmektedir. Hemen hemen her ailede müziğe ilgi duyan en az bir kişinin olmasının arkasındaki gerçek araştırıldığına geleneğini yaşayan ve yaşatan bir ülke olduğu görülmektedir. Her geleneğin doğduğu geliştiği bölgeler olduğu gibi Azerbaycan'da âşıklık sanatının da bir temeli ve bu temel üzerine yeni sanat anlayışları da eklenerek yaşatılmaktadır. Azerbaycan âşık sanatına beşiklik yapmış olan Göyçe bölgesi için İsmayılov: “Göyçe’de yeni doğmuş çocuklar beşikte ağladığı zaman koşma, tecnis üstünde ağlar, sesi de saz havasına akord edilmiş olur” demektedir (2006: 131). Bundan da anlaşılacağı üzere bu bölgede doğan her çocuğun gelecekte âşık olabileceği anlamına gelmektedir.

Elesgeroğlu'na göre Azerbaycan'da kadim devirlerde yaşamış âşık sanatına hizmet eden âşıklar arasında Göyçe'nin saz ve söz ustaları göz önünde bulundurulduğunda Âşık Alı'nın sanatı ile güzelleşen bu sanat âlemi, Âşık Elesger

destanlarıyla zirveye yükselmiştir ki bu yükseliş Azerbaycan Âşık şiirinin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur (2014: 12). Zimistanoğlu'na göre; Âşık Alı: Uzun boylu yakışıklı bir insan, devrinin en kâmil üstat aşığı, Köroğlu destanlarının derlenmesinde rolü olan bir sanatkâr, Köroğlu havalarının en güzel ifacısı, deyişmelerde devamlı galip gelen, çok güçlü ve maharetli bir sanatkâr olmuş, yirmiye yakın çırağı, bunların içinde Âşık Mehdi, Âşık Alihan, Âşık Muharrem, Âşık İsa, Âşık Gulu gibi usta âşığın üstadı, birçok âşık havalarının bestecisi, güçlü temaya sahip bir şair, ilmi bilgisi olan bir insan, İslam dininin sevdalısı, herkesin yanında sözü dinlenen, Elesger gibi bir dâhinin ustası, yerini, yurdunu milletini derin muhabbetle seven Türk erenidir (2013: 5-12).

3.3. “Âşık Alı ile Çırağı Âşık Elesger Arasında Geçen Bir Hadisenin Âşıklık Geleneğinin Sürdürülmesi Bağlamında Etkileri Nelerdir?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Rivayetler, yazılı kültürün henüz gelişmediği dönemlerde anlatılan olaylar kulaktan kulağa aktararak günümüze ulaşan sözlü nakillerdir. TDK'ye göre Rivayet: Bir olay, bir haber veya sözü nakletme demektir. Âşık edebiyatında rivayetlere dayandırılarak, âşıklıkta usta çırak ilişkisinin doğru anlaşılması hususunda İsmayilov, Âşık Alı ile onun çırağı Âşık Elgesger arasında geçen bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır: Âşık Alı ile Âşık Elesger bir mecliste bulundukları esnada usta ile çırağının atışma/deyişmesi için ortaya bir fikir atarlar. Hâlbuki ustasının izni olmadan bir çırağın meydana çıkması hoş karşılanmaz. Buna rağmen mecliste bulunan insanlar iki guruba ayrılıp birisi Âşık Alı'nın tarafında, diğeri ise Âşık Elesger'in tarafında yer alarak usta ile çırağını deyişmeye zorlarlar. Daha önceden de Âşık Elesger tarafından Âşık Alı için söylendiği rivayet edilen ortalıkta dolaşan küçümseyici sözler de Âşık Alı'nın kulağına gider, Elesger'in Âşık Alı'dan daha iyi bir âşık olduğu da bu rivayetlerin arasında dolaşmaya başlayınca atışma/deyişme kaçınılmaz olur. Âşıklıkta kullanılan şiir türlerinden

Herbezorba, Üstadname, Divani, Tecnis ve Dudakdeğmez dallarında deyişme yaptıktan sonra Âşık Elesger “*A yağa-yağa*” redifli bir tecnis söyler. Âşık Alı buna cevap vermeyince meclisi terk eder. Böylece usta ile çırağın arası açılmış olur. Bir başka varyantta ise Göyçe bölgesinde âşıklar şölenu şeklinde tertiplenen bir mecliste Âşık Alı biraz da çıraklarını yavaş yavaş meydana sürerek bir bakıma imtihan etmek düşüncesindedir. Bu şölene Âşık Alı'nın bütün çırakları gelir lakin Âşık Elesger gelmez. Âşık Alı çıraklarını imtihan etmeye başlar. Mecliste bulunanlardan bir dinleyici “çıraklarınız arasında hangisi daha üstündür” diye yöneltlen soruya Âşık Elesger cevabını verince Elesger'i de meclise davet ederler. Âşık Alı “Göreydim” redifli bir koşma söyler, Âşık Elesger de aynı redifle cevap verir. Peşinden, geraylıdan muhammese, muhammesten tecnise geçerler. Bu arada Âşık Elesger farkına varmadan zamanında Qurbani ile Abbas Tufarganlı tarafından ilk defa söylenen “Şerhata” adlı bir tecnis söyler. Âşık Alı bu tecnise cevap veremez. Sazını Âşık Elesger'e verir ve alnından öper. Bunda sonra Âşık Elesger'in şöhreti Azerbaycan'da yayılır. (2006: 6-7).

Âşık Alı ile Âşık Elesger arasında meydana gelen bu üzücü olay Elesgeroğlu'na göre; Âşık Alı ile Âşık Elesger'in adı birlikte anılırdı. Hangisi hangisinden daha üstün âşık tartışmaları neticesinde arada sözler dolaşır. Âşık Alı'nın kulağına defalarca “Elesger her yerde senin hakkında iyi sözler söylemiyor” şeklindeki duyumları neticesinde Göyçe'de tertip edilen âşıklar şöleninde Âşık Alı, Âşık Elesger'i meydana davet eder. Âşık Elesger ne kadar da deyişmemek için ustasının eline ayağına düşse de ustası inadından dönmeyerek Elesger'i deyişmeye mecbur eyler. Âşık Alı bilerek Âşık Elesger'e yenildiğini söylemektedir. Âşıklık geleneğinde bir atışmada yenilen âşık diğer aşığı taltif etmek için sazını rakibine vermesi onu takdir etmesi anlamına gelmektedir (2004: 6). Əsədova & Misirova, göre ise; Âşık Alı yanında çıraklık yapan Elesger'e âşıklık sanatının sırları ile birlikte edep ve marifetlerini öğretmiş, bir toy meclisinde Elesger ile atışarak/değişerek ona değer vermiş, toplum içinde onu

yüceltmek maksadı ile kasten ona mağlup olarak sazını Elesger'e teslim etmiştir (2011: 8).

3.4. “Âşık Alı'nın atışma ve deyişmelerinin âşıklık sanatındaki yeri ve âşıklık geleneğine katkısı nedir?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Âşıklar, toyların, meclislerin baş konuğu hem de bulundukları meclislerde sözü dinlenen, sevilen sayılan sanatçılar olmuşlardır. Âşıklar, insanlara hoşça vakit geçirmek için davet edildikleri yere bazen tek başına çok zaman da toplu halde davet edilip onların karşılıklı atışma/deyişmelerin istifade edilmek için bir araya getirilmişlerdir. Bu birliktelik aynı zamanda spor müsabakalarında olduğu gibi atışan/deyişen âşıkların da doğal taraftarlarının oluşmasına vesile olmuştur. Toy ve meclislerin günlerce sürdüğü göz önünde bulundurulduğunda âşıkların bir araya gelmeleri günlerce süren bir şölen havasında geçtiği bilinmektedir. Bu tür merasimler hem âşıkların birbirlerini tartması hem de çıraklarının dinleyici karşısına çıkmaya başlaması açısından önemlidir. Usta âşıkların çıraklarının böyle toy ve meclislerde ustalarından öğrenmiş olduğu bilgi ve becerileri sergilemeleri açısından önem arz etmektedir. Çıraklar bir taraftan ustasının türkülerini söylerken diğer taraftan da hem usta malı türküleri, destanları ezberine almak için yıllarca ustasının yanında tedrisatlarını sürdürmüşlerdir. Usta âşıklar ne zaman ki çıraklarının hazır olduğuna kanaat getirirlerse onu gönül rahatlığı ile meydana sürerek, gerekirse atışarak/deyişerek kabiliyetini test ederek çıraklarının usta âşık olma yolunda ilerlemesinin önünü açmayı amaçlamışlardır.

Her aşığın mutlaka bir ustası vardır ama adı usta âşıkların ustası olarak bilinen âşık sayısı azdır. Bu bakımdan Âşık Alı usta âşıkların ustası olarak kabul edilmiştir. Âşık Alı'nın, ustası Ağ Âşık'ın yanında on yıl çıraklık yaptığı söylenmektedir. Âşıklar deyişmeye başlamadan önce ya kendilerinin açtığı ya da dinleyicilerin vermiş olduğu bir ayak üzerinde deyişirler. “Tecnis, Azerbaycan

âşık edebiyatında en çok müracaat edilen şiir formudur. Tecniste kafiye cinas sözlerden oluşur. Usta âşıkların hemen hepsi tecnis söylemiştir” (Oğuz, 1993: 29). Âşıklık geleneğinde vakti saati geldiğinde nasıl ki her âşık ustası tarafından imtihan edilmişse Âşık Alı’da bu imtihana tabi tutulur. Bazen de bu imtihan usta ile çırak arasında olmuştur. İşte böyle bir imtihanda Âşık Alı, yanında on yıl çıraklık yaptığı Ağ Âşık cıgalı tecnisle bir ayak açarak söyle deyişirler:

“Ağ Âşık:

Bahar olcaq (gelir) çıkak çemen seyrine,

Bülbül tək çək çiçek qəhrin dal-dala (Bülbül gibi çek kahrın peş peşe).

Məcnunsansa qatlaş yarın qəhrinə (Mecnun isen katlan yârin kahrına),

Leyli tək səndə çək qəhrin dal-dala (Leyla gibi çek kahrını peş peşe).

Âşık Alı:

İsmi üç harfle eylerim beyan,

“Mim”di, “cim”di, “nun” yazılıp dal-dala (peş peşe).

Seyraqubla (arabozucuyla), muhannetle işim yok,

Elif geddin (boynun) bed yazılıp dal-dala

Ağ Âşık:

Ağ Âşık, her kelamın bir hayattı,

Şeyirdimin nur çeşmi bir hayattı (Çırağımın gözyaşları hayattı).

“Divani”, “Duvak kapma” bir hayattı,

Şükür hakka, verdi behrin dal-dala.

Âşık Alı:

Âşık Alı, merdi-meydan içinde,

Saz sinede sertti meydan içinde,

Üstadım Ağ Âşık meydan içinde

Ayesi süzüp gelir dal-dala (Sözleri ayet gibi süzülüp peş peşe gelir)”
(Zimistanoğlu, 2013: 201-202).

Azerbaycan âşıklık sanatında onlarca aşığa ustalık yapan Âşık Alı’nın gerek sağlığında gerekse dünyasını değiştirdikten sonra adını yücelten ve Âşık Alı ile birlikte yücelen en önemli âşık, kuşkusuz Âşık Elesger olmuştur. Âşık Alı ile Elesger arasındaki usta çırak ilişkisi nesiller boyunca örnek alınarak sürdürülmeye devam etmiştir. Bu örnek edep ve erkân bilme anlayışı aynı zamanda kendilerinden sonra gelecek âşıklık sanatının şifahi kuralları olarak devam etmiştir. Günümüzde ikisi de büyük usta olarak anılan Âşık Alı ile çırağı Âşık Elesger’in bir deyişmesi:

“Âşık Alı:

Şahmar zülfün cin-cin edip örende (Yılan gibi zülfün kat kat örende),

Gören deyir, koy dökülsün dal-dala.

Bu dünyada sırda yalnız olmasın,

Kardeş durur kardeş ile dal-dala (peş peşe).

Âşık Elesger:

Güzeller sultanı, melekşer şahı,

Şahmar zülfün ne dökmüşsen dal-dala?

Boyun sərvi (selvi) üstünde budağa benzer,

Mürğü ruhum uçar konar dal-dala.

Âşık Alı:

Alı unutur mu fail yek sanı,
Ezelinden aram haxla (tanrıyla) yek sanı.
Nankörü olsun yerinen yek sanı,
Cesedini taksim etsin dal-dala
Âşık Eləsgər:
Elesger, elinden gitti buta yar,
Huşhum gidip, aklım olmaz buta yar,
Sinem koydun müjgânına buta yar,
Esirgeme, at okların dal-dala” (Zimistanoğlu, 2013: 203-204).

Âşık Alı'nın Türkiye Seferi destanında adı geçen Besti Hanım ile diyişir. Onunla evlenmek ister. Zimistanoğlu'na göre, Âşık Alı, sevdiği kız Besti Hanım için; 100 manat altın pul 10 erkek dana, 5 boğa, 5 inek, 20 kilo kesme şeker, 20 kilo çay, 15 kilo çekirdeksiz üzüm, 10 takım elbise ve 1 adet altın kemeri başlık istemiştir (2013: 224). Söz konusu destanda Âşık Alı ile Besti Hanım şöyle atışırlar:

“Âşık Alı:
Başına döndüğüm, a Besti Hanım,
Fikrim var ki, gidem uzak, sevdiğim.
Çarkı felek neden böyle bed gelip,
Talihinden yüz dönderme, sevdiğim.
Âşık Besdi:
Başına döndüğüm, ay Âşık Alı,
Uzak gitme, kalbim sende, sevdiğim.

Çarkı felek seni bana düz verip,
Sinem üste ben beslerim, sevdiğim.

Âşık Alı:

Ben Alı'yım, hiç çekilmez derdim var,
Göze görünmezle benim ahdim var,
Derde çare olan obam, elim var,
Veren eller koy var olsun, sevdiğim.

Âşık Besdi:

Ben Besti'yem, sızıldarım, ağlarım
Sen gelince verem yükün bağlarım,
Yüzüm gülmez sinem başın dağlarım,
Sen rahat ol, ben seninen sevdiğim.” (Zimistanoğlu, 2013: 229-230).

Âşık Alı yine *Türkiye Seferi Destanı*’nda geçen bir başka âşık olan Esmer ile de atışır. Bu atışma iki âşık arasında âdeta zorlu bir cenk gibidir:

“Âşık Esmer:

Çırakların ustasıyım, bir firangem (Frenk'im), sen nesen?
Ey fukara, gücün yetmez, burda ləngəm,(Yavaşam) sen nesen?
Senin gibi çok çıraklar aciz kalıp elimde,
Bu meydanda Rüstəm Zalam, söyle görüm, sen nesen?

Âşık Alı:

Deryayı umman içinde ben mihengim sen nesen?

Ey fukara gücün yetmez köklü cengim sen nesen?

Öz özüne mağrurlanıp girme meydan içine,

Yakın bil ki bu meydanda kahramanım sen nesen?

Âşık Esmer:

Ben Esmer'im sığınmışım ol Kadir-i Sübhana,

Dört mezhep bizlere geldi Ebubekir Osman'a

Ben kurulu yay gibiyim çekilmişim kamana,

Düşman yüreğine tiri ben salarım sen nesen?

Âşık Alı:

Gel girme sen bu meydana koy meydan halı olsun,

Bu meydanda bana kömek (yardımcı) Ali, Veli olsun,

Kimin haddi nedir aha gelip ben Ali olsun,

Bu meydanda bir Maliki-Ejder benim, sen nesen?" (Zimistanoğlu, 2013: 297-298).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Âşıkların kadim yurdu Karabağ'da (Zengezur ve özellikle Göyçe'de) Miskin Abdal, Kasım, Kul Mahmut, Hasta Hasan, Âşık Veleh, Varhiyanlı Âşık Muhammed ve Dellek Murat gibi âşıklık geleneğinin önemli temsilcileri yetişmiştir. Bu âşıklar yalnızca şiir söylemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal hafızanın taşıyıcılarıdır. Eserleri, halkın duygularını, acılarını, sevinçlerini ve tarihsel tecrübelerini dile getirmiştir. 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Ağ Âşık, Âşık Alı ve Âşık Elesger gibi âşıklar ise Azerbaycan âşık edebiyatının yalnızca bölgesel düzeyde değil, bütün Türk dünyası çapında tanınmasını sağlayarak bu geleneği

zirveye taşımışlardır. Bu isimler arasında özellikle Âşık Alı hem kendi dönemi içinde hem de sonraki nesiller üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Âşık Alı, güçlü söyleyişi, özgün şiir dili ve sanatsal sezgisiyle, çağdaşı âşıkları etkilediği gibi, yetiştirdiği en önemli isim olan Âşık Elesger’de Alı’nın etkileri açıkça görülmekte; aralarındaki usta-çırak ilişkisi, halk edebiyatındaki âşıklık sanatı geleneğinin sürekliliğini gösteren örneklerden biridir.

Elde edilen kaynaklarda, Göyçe bölgesinin Azerbaycan âşık sanatı içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ağ Âşık ile başlayıp Âşık Alı ile devam eden, ondan sonra da Âşık Elesger gibi bir aşığın Türk dünyasına kazandırılmaya çalışıldığı bir süreçte Âşık Alı âşıklık geleneğinin temsili ve sürdürülebilirliğine önemli eserler ortaya koymuştur. Âşık sanatında kendine özgü çığır açan ve çırağının da kendisine geçebilecek seviyeye gelmesi için elinden geleni yaparak saz havalarına *Göyçe Şerili*, *Göyçe Gülü*, *Ağır Şerili*, *Göyçe Gaytağı*, *Kahramanı*, *El Bayatısı (Koç Bayatı)* ve *Gilenar* gibi özgün havalar kazandırdığı saptanmıştır. Bu eserler, günümüzde hâlâ düğünlerde, meclislerde ve çeşitli halk etkinliklerinde icra edilerek, âşıklık geleneğinin yaşatılmasına önemli katkılar sunmuştur.

Göyçe bölgesinden çıkan âşıkların ortak özelliği, halk diliyle konuşmaları ve onların duygularını yansıtmalarıdır. Bu yönüyle âşıklık, yalnızca bir sanat formu değil, aynı zamanda halk kültürünün taşıyıcısı ve toplumsal belleğin sözlü arşivi niteliğindedir. Âşık Alı’nın bıraktığı miras da bu bakımdan değerlidir; çünkü onun eserleri aracılığıyla yalnızca estetik bir gelenek değil, aynı zamanda tarihsel bir bilinç de aktarılmaktadır. Oğuz’un 1993 yılında belirttiği âşık atışmalarında kullanılan cinaslı kafiyeli tecnis isimli şiir formunun, Âşık Alı ve onun çırağı Âşık Elesger’in de kullandığı görülmüştür.

Bahşiyev'in 2012 yılında ifade ettiği gibi Göyçe muhiti Azerbaycan'a özgü bir tasavvuf modeli meydana getirmiş, Bolşevik devrimi ile âşıklık geleneği tahrifata uğramasına rağmen Miskin Abdal, Şah Hataî, Gurbani, Âşık Alı ve Âşık Elesger'e kadar devam eden ilahi değerler, tasavvuf irfanı çizgisinde devam etmiş, çalışmaların sonuçları bu tespiti desteklemektedir. Aliyeva (2016) Azerbaycan folklorunda rivayet türünün kendine özgü yeri vardır. Toplanma, yayımlanma ve araştırma düzeyi itibarıyla rivayet türü sözlü edebiyatımızda başka milletlerde olduğundan daha zengindir. Ayrıca, Göyçe rivayetleri de halk şiirinde gerçek şahıslar ve gerçekte olmuş olaylar hakkındaki bilgilerden oluşmuştur.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Aliyeva, S. (2016). "Göyçe Âşık Rivayetlerinin Mazmun Özellikleri ve Kapsama Alanı." Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, (Azerbaycan özel sayısı).
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* (Cilt 1-3). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Babacan, M. (2024). "Zengezur Koridoru'nun Tarihsel, Jeopolitik Ve Jestratejik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme." Türkiye Azerbaycan Dergisi, 3, 31.
- Bahşiyev, F. E. (2012). *Tasavvuf Ananeleri ve Âşık Elesger*. [Doktora tezi, Nahçıvan Devlet Üniversitesi]. Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı.
- Barmanbay, A. (2023). "Âşık Alı'nın Türkiye Seferi'nin Üç Varyantı." Milli Folklor, 18(138), 119–130.
- Bayramov, A., & Edi, A. (2020). "Ermenistan Devleti'nin Kurulması ve Bölgeden Azerbaycan Türklerinin Zorunlu Göç Ettirilmesi", Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 377–398.
- CNN Türk. (2025, Temmuz). Zengezur koridoru nerede, neden önemli? Zengezur koridoru haritadaki yeri. <https://www.cnnturk.com/yasam/zengezur-koridoru-nerede-neden-onemli-zengezur-koridoru-haritadaki-yeri-1737460>
- Elesgeroğlu, İ. (2014). *Göyçe Âşık Muhuti: Teşekkülü ve İnkişaf Yolları*. [Doktora tezi, Bakü Devlet Üniversitesi].
- Əsədova, S., & Misirova, G. (2011). *Âşık Elesker Bibliografiya*. Azerbaycan Milli Kütüphanesi.
- Gelir, K., & Saygılı, H. (2024). "Türk Dünyasının Boğazındaki İlmiğin Hikâyesi: Zengezur Koridoru." Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 11(4).
- Glesne, C. (2011). *Becoming Qualitative Researchers* (A. Ersoy & P. Yalçinoğlu, Çev.). Pearson.

- Guliyev, İ. (2016). Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihde ve Bugünü. "Ölümünün 50. yılında Uluslararası M. Fuat Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu." (Türkiye Araştırmaları Enstitüsü).
- Hacıyeva, M., & Köktürk, Ş. (1994). "Gökçeli Âşık Elesker". Millî Folklor, 3(23), 45–49.
- İsmayilov, H. (2006). *Âşık Alı: Eserleri*. Avrasiya Press.
- Merriam, S. B. (2009). "Qualitative research: A guide to design and implementation". Jossey-Bass.
- Namazov, Q. (2013). *Ozan-Aşıq Sanatının Tarihi*. Elm ve Tahsil.
- Oğuz, M. Ö. (1993). "Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi." Millî Folklor, (19).
- Qaraoğlu, M., & Allahmanlı, M. (2008). "Miskin Abdal: Safevilerin Büyük İdeoloğu, Sufi Şeyhi". Azerbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu.
- Qasımlı, M. (2011). *Ozan Aşık Sanatı*. Uğur.
- Qasımlı, M., & Allahmanlı, M. (2020). *Azerbaycan Âşık Poeziyası* (Antologiya). Şərq-Qərb.
- Qasımlı, M., & Allahmanlı, M. (2020). *Ustad Nefesli Saz-Söz Armağanı*. Zerdabi Neşriyat.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4(1), 227–250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Savaşkan, V. (2011). "XIX. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Âşıklarından Kızılveçli Âşık Alı." Gazi Türkiyat, 8(1).

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Azerbaijan has an important place among the Turkic noble countries with a rich tradition of minstrel literature. The tradition of minstrelsy in Azerbaijan is geographically divided into regions, and each region has raised unique minstrels in its own way. In this context, Göyçe, located in the Zengezur region, stands

out as one of the important centers of the art of minstrelsy. Goyce is not only a region, but also a hearth where the art of minstrelsy takes root, develops and where master minstrels are trained. This region has raised important minstrels such as Ag Ashiq, Ashiq Alı and Ashiq Elesger who are known throughout the Turkic world. One of the most important minstrels of Goycha, Ashiq Alı was born in 1801 in the village of Kyzylvəng. He started his education in Molla school, during this period he was interested in the art of minstrelsy. At a young age, she became the apprentice of Ağ Âşık, one of the important minstrels of Göyçe, and attended feasts and gatherings with her, where she fulfilled all the conditions of the minstrel tradition and became a master minstrel. Âşık Alı was known as a well-known minstrel not only in Göyçe but also in a wide geography such as Tabriz, Kars and Erzurum. In his epic "Turkey Expedition", Ashiq Alı also draws attention with his conversations with female minstrels such as Ashiq Besti and Esmer. Azerbaijan has a very deep-rooted and rich accumulation of minstrel literature in the Turkish World. In this context, Göyçe, located in the Zengezur region, stands out as one of the most important centers of the art of minstrelsy. Göyçe is not only a settlement, but also a "hearth" for the art of minstrelsy, and is considered a sacred place where master artists in this field were born, raised and trained. Important names such as Ağ Âşık, Âşık Alı and Âşık Elesger grew up in this region and shaped Azerbaijani minstrel literature. This deep-rooted minstrel tradition of Göyçe reached its peak in the 19th century with masters such as Ağ Âşık, Âşık Alı and Âşık Elesger. Of this trio, especially Âşık Alı stands out as a minstrel who deeply influenced both his contemporaries and later generations. Ashiq Alı, in Goycha region and one of the pioneers of Azerbaijan minstrel literature, was born in 1801 in the village of Kyzylvəng. His father, Mirza person, sent him to the Molla school, which was the educational institution of the time. During his education here, Alı became interested in the art of minstrelsy and transformed this interest into art over time. He became the apprentice of Ağ Âşık, one of the masters of the art of minstrelsy, and participated with him in toys and assemblies, and thus developed the art of minstrelsy. The knowledge, manners and artistic experience that Ashiq Alı gained in this process paved the way for him to become a well-known minstrel not only in Göyçe but also in a wide geography such as Tabriz, Kars and Erzurum.

Method

This study employed a qualitative research method and conducted a document review. "Qualitative research is an inductive research approach that aims to explore the meanings behind phenomena and uncover how human experiences can be interpreted and made meaningful. In order to determine the place of Âşık Alı in Azerbaijani ashik literature and what her contributions were to the

ashik tradition, a literature review was conducted and many documents such as theses, articles, declarations, books and news written about the artist were reached and the data of the research were obtained.

Findings (Results)

The findings were obtained by analyzing the data. The findings were titled and listed in light of the sub-problems of the research. The art of minstrelsy, which is said to have started with the three-stringed cura of Dede Korkut in the ancient Turkish lands of Central Asia, has developed over time and today is among the most important sources of reference for the transmission of events, thoughts and feelings, which are the subject of epics, laments, riddles, manis and folk songs, from ear to ear, accompanied by music. Âşık Alı, in accordance with the classical tradition of minstrelsy, both contributed to the oral poetry tradition and contributed to minstrel music with his minstrel tunes. These tunes composed by Alı are still performed in Azerbaijani ashik circles today, learned by young ashiks and listened to with interest by the public. One of the greatest contributions of Âşık Alı to Azerbaijani minstrel literature is undoubtedly that she trained a master like Âşık Elesger.

Conclusion and Discussion

As a well-known and respected minstrel not only in Azerbaijan but also in the whole Turkic world, Ashiq Elesger became a minstrel known as "Dede Elesger". The power of expression, the depth of emotion and the art of words in Elesger's poetry show that he learned from a powerful master. In this context, it is possible to say that Âşık Alı had a guiding influence not only on her own period but also on the following generations. His understanding of art, his education system and the importance he attached to oral culture gave him the identity of a "master". The common feature of the minstrels from the Göyçe region is that they speak the language of the people and reflect their joys and sorrows. When evaluated from this perspective, Âşık Alı's works are not only aesthetic, but also historical and cultural documents. In conclusion, the role of Göyçe in the tradition of minstrelsy and the place of Ashiq Alı in this tradition are of great importance for a better understanding of Azerbaijan minstrel literature. This traditional line, which started with Ağ Âşık and continued with Âşık Alı, and then paved the way for the emergence of a genius like Âşık Elesger, allowed the art of minstrelsy to transcend regional borders and gain value throughout the Turkish world. As not only a master minstrel, but also the carrier of this intangible cultural art from the past to the future, the spokesman of the people and one of the exemplary figures of literary continuity.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
	ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363
	Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025
	Yayın Geliş Tarihi: 26.01.2025 Yayına Kabul Tarihi: 11.08.2025
	DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1627396 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Metin, S. (2025). Öğrencilerin Akademik Not Ortalamalarının Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmini. <i>Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , (50), 886-910.

ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK NOT ORTALAMALARININ MAKİNE ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİ İLE TAHMİNİ

Serkan METİN*

Öz

Bu çalışma, öğrencilerin akademik not ortalamalarını tahmin etmek için farklı makine öğrenmesi yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada, Gradient Boosting Regressor (GBR), Random Forest Regressor, Feedforward Neural Networks (FFNNs), XGBoost ve diğer modeller uygulanmış ve performansları MAE, RMSE, MAPE ve R^2 gibi metriklerle değerlendirilmiştir. Random Forest modeli, %100 R^2 ile en yüksek doğruluğu sağlamış ve en düşük hata oranlarına ulaşmıştır. Diğer modeller arasında Gradient Boosting ve XGBoost da yüksek doğruluk oranlarıyla öne çıkmıştır. Araştırma, öğrencilerin günlük çalışma saatleri, sosyal ve fiziksel aktiviteler ile stres seviyeleri gibi değişkenlerin akademik başarı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Günlük çalışma saatleri, %73'lük pozitif korelasyonla başarı üzerindeki en güçlü etkiye sahip faktör olarak belirlenmiştir. Stres seviyesinin başarıya ölçülü bir şekilde pozitif etkisi olduğu görülürken, fiziksel aktivitelerin başarıyı az da olsa olumsuz etkilediği tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Akademik başarı, Makine öğrenmesi, Regresyon analizi, Tahmin

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, serkan.metin@ozal.edu.tr, Malatya/Türkiye

PREDICTION OF STUDENTS' ACADEMIC GRADE POINT AVERAGES USING MACHINE LEARNING METHODS

Abstract

This study utilized various machine learning methods to predict students' academic grade point averages. The models applied in the study included Gradient Boosting Regressor (GBR), Random Forest Regressor, Feedforward Neural Networks (FFNNs), XGBoost, among others, and their performances were evaluated using metrics such as MAE, RMSE, MAPE, and R^2 . The Random Forest model achieved the highest accuracy with an R^2 of 100% and the lowest error rates. Among the other models, Gradient Boosting and XGBoost also demonstrated high accuracy levels. The research analyzed the impact of variables such as daily study hours, social and physical activities, and stress levels on academic success. Daily study hours were identified as the most influential factor, with a 73% positive correlation to academic performance. While stress levels showed a moderate positive effect on success, physical activities were found to have a slightly negative impact.

Keywords: Academic achievement, Machine learning, Regression analysis, Prediction

1. GİRİŞ

Eğitim, bilgi aktarımı, beceri ve karakter gelişimiyle ilgilenen bir süreçtir (Parkavi vd., 2024). Bu nedenle, bireylerin öğrenme süreçlerini daha etkili bir şekilde anlamak ve geliştirmek, yalnızca bireysel başarıyı artırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumların genel refahına da katkıda bulunur. Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ve yaşamın her alanının ayrılmaz bir parçası olması (Acem vd., 2024), eğitim sistemlerinde de köklü değişimlere neden olmuş ve eğitim alanında veri madenciliği, yapay zeka, akıllı öğretim sistemleri gibi uygulamaların yaygın olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır (Chen vd., 2020). Bu teknolojiler, eğitim alanında bireylerin öğrenme süreçlerini geliştirmek ve

daha etkili bir eğitim sistemi oluşturmak için çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle veri madenciliği ve yapay zeka gibi ileri teknolojiler, eğitim süreçlerini analiz etme, öğrenci performansını öngörme ve öğretim yöntemlerini iyileştirme gibi alanlarda çığır açan çözümler sunarak eğitimde dönüşümün temel unsurları haline gelmiştir (Ouyang ve Jiao, 2021). Ayrıca, bu tür veri analitiği araçları, öğretmenlerin sınıf yönetiminde daha bilinçli kararlar almasını da desteklemektedir. Eğitim sistemlerinde biriken büyük miktarda veri, geleneksel yöntemlerle analiz edilmek için çok karmaşık ve büyük olduğundan dolayı bu verileri anlamlı hale getirmek için veri madenciliği teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler ile anlamlı hale getirilen bilgiler, eğitim sistemlerinin iyileştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Aynı şekilde, veri madenciliği araçları, öğrencilerin öğrenme güçlüklerini öngörmek ve bu sorunları çözmek içinde etkili çözümler sunabilmektedir.

Yapay zeka, veri madenciliği tekniklerini daha ileri bir düzeye taşıyarak veriler üzerinde daha ayrıntılı analizler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Yapay zeka sistemleri, eğitim alanında öğrencilerin öğrenme alışkanlıklarını, akademik başarılarını ve hatta davranışlarını analiz ederek daha kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunmak için gerekli veri analiz sonuçlarının elde edilmesini sağlar. Derin öğrenme algoritmaları, daha karmaşık veri analiz işlemlerinde kullanılmaktadır. Yapay sinir ağları temelinde geliştirilen bu algoritmalar, öğrencilerin sınav performanslarını, ders katılım oranlarını ve öğrenme alışkanlıklarını analiz ederek yüksek doğruluk oranlarına sahip tahminler yapabilmektedir. Derin öğrenme modelleri, bir öğrencinin geçmiş akademik verilerini analiz ederek öğrencinin gelecek dönemlerde hangi derslerde zorlanabileceği gibi zorlu tahmin işlemlerini yerine getirebilme kabiliyetlerine de sahiptirler. Bu tür karmaşık analizler, yöneticilerin öğrenci başarılarını artırmak için stratejik karar vermelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, derin öğrenme algoritmaları, öğrencilerin öğrenme süreçlerindeki bireysel

farklılıklarını da daha iyi anlamak için de güçlü bir araçtır. Eğitime bu modellerin bir diğer önemli katkısı, öğrencilerin uzun vadeli kariyer planlamalarına rehberlik etmektir. Bu tür analizler, sadece bireysel başarıyı artırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumların genel eğitim ve iş gücü kalitesini iyileştirilmesine çok önemli katkılar sağlarlar.

Eğitim alanının farklı dallarında makine öğrenme yöntemleri kullanılarak eğitim alanında birçok farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda yayınlanan makaleler araştırılarak benzer çalışmalar incelenmiştir.

Ashenafi vd., (2015), çoklu doğrusal regresyon modeli kullanarak ders notlarını tahmin etmek için öğrencilerin tartışma sorularına verdikleri cevapları derecelendirerek özellikler çıkarmışlardır. Gök (2017), 24 sorudan oluşan ve ortaöğretim 6,7 ve 8. sınıf öğrencilerini kapsayan çalışmada çok sınıflı makine öğrenmesi yöntemini kullanmıştır. Okubo vd., (2017) eğitim sistemlerinde depolanan günlük verileri ile tekrarlayan sinir ağı modeli ile öğrencilerin final notlarını tahmin etmek için çalışma yapmıştır. Ahmad ve Shahzadi (2018), makine öğrenimine dayalı bir model ile öğrencilerin öğrenme becerilerini, çalışma alışkanlıklarını ve akademik etkileşim özelliklerini kullanarak %85'lik bir sınıflandırma doğruluğuna sahip bir tahmin algoritması oluşturmuşlardır. Wang vd., (2018), Geleneksel Makine Öğrenme Yöntemlerine Dayalı Not Tahmini modeli ile öğrencilerin cinsiyetini, eğitim geçmişi verilerini, konu geçmişini ve çevrimiçi öğrenme davranışı verilerini birleştirerek bunları bir karar ağacına girdi olarak verip akademik performansı tahmin etmişlerdir.

Fernandes vd., (2019), öğrencilerin akademik başarısını Gradient Boosting Machine (GBM) temelli sınıflandırma algoritması kullanarak tahmin etmişlerdir. Xu vd., (2019), üniversite öğrencilerinin internet kullanım davranışları ile akademik performansları arasındaki ilişkiyi belirlemek için makine öğrenimi yöntemleri kullanmışlar ve yüksek bir doğruluk oranıyla tahmin etmeyi

başarmışlardır. Qu vd., (2019), kısmi zamanlı davranışların ve davranış kalıplarının ağırlıklarını ayarlamak için dikkat mekanizmasını kullanarak bir not tahmin modeli oluşturdular.

Rastrollo-Guerrero ve diğerleri (2020), öğrenci başarısını tahmin etme konusunda 64 yeni makale üzerinde nitel bir araştırma çalışması gerçekleştirerek kullanılan teknikleri özetlemişlerdir. Salloum vd., (2020), öğrenci başarısıyla ilgili yaptıkları çalışmada makine öğrenimi tekniklerinin daha başarılı olduğunu göstermişlerdir. Rebai vd., (2020), okulların akademik performansını etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi göstermek için makine öğrenmesi modelleri önermişlerdir. Kalyani vd., (2020), derin öğrenme yöntemlerinden CNN algoritmasını öğrenci başarı durumunu tahmin etmek için kullanmışlardır. Rodríguez-Hernandez vd., (2021), Kolombiya'daki özel ve kamu üniversitelerinden her iki cinsiyetten 162.030 öğrenciyi içeren veritabanı üzerinden öğrencilerin akademik performansını yapay sinir ağlarını kullanarak tahmin etmişlerdir. Sekeroglu vd., (2021), 2010 ile 2020 yıllarını kapsayan öğrenci performansı tahmin çalışmaları ile ilgili 297 makaleyi inceleyerek öğrenci başarısını belirlemede kullanılan yöntemleri sınıflandırmışlardır. Martins vd., (2021), öğrencilerin akademik başarılarını tahmin etmek için çeşitli makine öğrenimi modellerini karşılaştırmış ve rastgele orman sınıflandırıcısının tahmin doğruluğunun diğer modellerden daha iyi performans gösterdiğini belirlemişlerdir. Ahmed vd., (2021) üniversite öğrencilerinin final sınavlarındaki performanslarını tahmin etmek için GBDT algoritmasının kullanılmasını önermişlerdir. Yağcı (2022), 1.854 öğrenciden oluşan bir veri kümesine k-en yakın komşu, rastgele orman ve lojistik regresyon modellerini uygulayarak öğrencilerin final sınav notlarını tahmin etmiştir.

Batool vd., (2023), öğrenci performansı tahmini üzerine 260 çalışmanın kapsamlı bir incelemesini gerçekleştirmişlerdir. Yapay sinir ağları ve rastgele orman

sınıflandırıcılarının en yaygın kullanılan veri madenciliği araçları olduğunu tespit etmişlerdir. Zilyas ve Atınç (2023), 519 farklı öğrenci üzerine yaptıkları çalışmada Türkçe notu üzerinden eğitim başarısının tahmini için makine öğrenmesi yöntemlerini kullanmışlardır. Adak ve Duralioğlu (2023), öğrencilerin bir önceki sınav notlarını kullanarak yapılacak diğer sınavdaki başarılarını tahmin etmek için çok çıkışlı regresyonu destekleyen doğrusal regresyon, k-en yakın komşu ve karar ağacı algoritmaları kullanılmışlardır. Pallathadka vd., (2023) tarafından yapılan bu çalışmada, öğrencilerin benzer derslerdeki önceki başarılarını analiz ederek ders performansını tahmin etmek için veri madenciliği tekniklerini kullanmışlardır. Wenjin vd., (2024), mevcut öğrenci bilgi verilerine dayalı PyTorch tensörlerini kullanarak eğitim ve test veri kümeleri oluşturan bir Evrişimsel Sinir Ağı (CNN) tahmin modeli oluşturdular. Yauri vd., (2024), makine öğrenimi algoritmasının yardımıyla öğrencilerin başarısızlık ve başarı oranlarını tahmin eden bir model geliştirdiler. Çalışmada, Nijerya'nın Adamawa Eyaletindeki 720 öğrenciye ait bilgiler kullanılmıştır. Geliştirilen sinir ağı modeli %97,36'lık doğruluk oranına ulaşmıştır. Hussain vd. (2024) çalışmalarında derin öğrenme yöntemlerinden Levenberg Marquardt Algoritmasını kullanarak %88.6'lık doğruluk oranı ile öğrencilerin Final notlarını tahmin etmişlerdir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, bağımsız değişkenlerin hedef değişken üzerindeki etkilerini anlamak ve tahmin gücünü artırmak için yapay zeka ve makine öğrenimi yöntemleri kapsamlı bir şekilde uygulanmıştır. Araştırma modeli, Gradient Boosting Regressor ve Yapay Sinir Ağları (FFNN) modelleme yöntemlerini kullanarak değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri analiz etmeye odaklanmaktadır. Bu yöntemler, yüksek doğruluk ve genelleştirme kapasitesi sunmalarıyla öne çıkmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmının çalışma grubu, Google Form anketi aracılığıyla 01.08.2023 – 01.05.2024 tarihleri arasında Hindistan’daki öğrencilerin yaşam tarzları hakkında bilgileri içeren 2.000 öğrenci verisinden oluşmaktadır. Veriseti açık olarak yayınlanan Kaggle-Dataset adresinden indirilmiştir. Daily Lifestyle and Academic Performance of Students başlıklı veri setine ait alan adları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Veriseti Alan Bilgileri

Orijinal Alan Adları	Türkçeleştirilmiş Alan Adları
Student_ID	Öğrenci İd
Study_Hours_Per_Day	Günlük Çalışma Saatleri
Extracurricular_Hours_Per_Day	Ders Dışı Günlük Aktivite Saati
Sleep_Hours_Per_Day	Günlük Uyku Saati
Social_Hours_Per_Day	Günlük Sosyal Faaliyet Saati
Physical_Activity_Hours_Per_Day	Günlük Fiziksel Aktivite Saati
GPA	Not Ortalaması
Stress_Level	Stres Seviyesi

2.3. Feedforward Neural Networks (FFNNs)

Feedforward Neural Networks (FFNNs), yapay sinir ağlarının temel bir yapısıdır ve genellikle regresyon ve sınıflandırma problemlerinde kullanılır. Bu ağ, veri akışını giriş katmanından gizli katmanlara ve ardından çıkış katmanına yönlendiren ileri yönlü bir bilgi akışı modeline dayanır. Her nöron, kendisine gelen girişleri ağırlıklandırır, bir aktivasyon fonksiyonuyla işler ve sonucu bir sonraki katmana iletir. Gizli katmanlardaki nöron sayısı ve aktivasyon fonksiyonları, modelin karmaşıklığını ve doğrusal olmayan ilişkileri öğrenme kapasitesini belirler. FFNN'ler, özellikle çok katmanlı yapılarıyla, karmaşık ve doğrusal olmayan veri ilişkilerini öğrenebilir.

2.4. Gradient Boosting Regressor (GBR)

Gradient Boosting Regressor, regresyon problemleri için kullanılan güçlü bir makine öğrenmesi modelidir. Model, ensemble öğrenme tekniğini kullanarak bir dizi zayıf tahminciyi bir araya getirir. Bu süreçte, her bir zayıf model, önceki modelin hatalarından öğrenir ve adım adım daha iyi tahminler yapar. Eğitim sırasında, her ardışık model, hataları optimize etmek için bir kayıp fonksiyonunu minimize eder. GBR, hem doğrusal hem de doğrusal olmayan veri ilişkilerini öğrenme kapasitesine sahiptir. Model, doğrusal olmayan ilişkileri öğrenme yeteneğiyle, karmaşık veri kümelerinde yüksek performans gösterir ve genellikle manuel özellik mühendisliği ihtiyacını azaltır.

2.5. Random Forest Regressor

Random Forest Regressor, bir ensemble (topluluk) öğrenme yöntemidir ve regresyon problemlerinde tahmin doğruluğunu artırmak için kullanılır. Bu model, birden fazla karar ağacı oluşturur ve her bir ağacın tahminini birleştirerek sonuç üretir. Tahmin, regresyon problemlerinde genellikle bu ağaçların tahmin değerlerinin ortalaması alınarak hesaplanır. Model, bootstrap örnekleme yöntemiyle farklı veri alt kümeleri üzerinde çalışır ve rastgele özellik seçimi yaparak her bir ağaç için farklı kararlar oluşturur. Bu yaklaşım, overfitting'i azaltır ve modelin genelleme yeteneğini artırır. Bu modelin avantajlarından biri, doğrusal olmayan ilişkileri kolaylıkla öğrenebilmesidir. Aynı zamanda, veri içindeki eksikliklere ve aykırı değerlere karşı dayanıklıdır.

2.6. XGBoost

XGBoost (Extreme Gradient Boosting), gradient boosting algoritmasının hızlı ve optimize edilmiş bir versiyonudur. Makine öğrenmesi yarışmalarında ve büyük veri projelerinde sıkça tercih edilir. XGBoost, gradyan artırımı ağaç oluşturma

yöntemiyle çalışır ve hem hız hem de doğruluk açısından etkileyici performans sunar. Model, veri setindeki hataları minimize etmek için ardışık olarak birden fazla karar ağacı oluşturur ve her adımda hataları düzelterek tahmin doğruluğunu artırır.

2.7. LightGBM

LightGBM (Light Gradient Boosting Machine), gradient boosting algoritmasına dayanan hızlı, verimli ve güçlü bir makine öğrenmesi kütüphanesidir. Büyük veri setleri ve yüksek boyutlu veriler üzerinde çalışmak için optimize edilmiştir. LightGBM'nin temel avantajları arasında hız, düşük bellek kullanımı ve paralel işlem yapabilme yeteneği yer alır. Bu model, histogram tabanlı bir algoritma kullanır; özellik değerlerini bir histogramda gruplandırarak işlemleri hızlandırır. LightGBM, büyük veri setlerinde etkileyici bir hız sağlar ve eksik verilerle çalışabilme yeteneğine sahiptir.

2.8. Support Vector Regressor (SVR)

Support Vector Regressor (SVR), doğrusal olmayan ilişkileri modelleyebilen güçlü bir regresyon yöntemidir. SVR, Support Vector Machines'in (SVM) regresyon problemlerine uyarlanmış halidir. Modelin temel prensibi, tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki hatayı minimize ederken, tahmin doğruluğunu artıracak bir hiper düzlemi bulmaktır. SVR, doğrusal olmayan veri yapılarını modellemek için genellikle çekirdek (kernel) fonksiyonları kullanır. Çekirdek fonksiyonları arasında doğrusal (linear), polinomsal (polynomial) ve RBF (Radial Basis Function) gibi seçenekler yer alır.

2.9. K-Nearest Neighbors (KNN)

K-Nearest Neighbors (KNN), denetimli öğrenme algoritmalarından biridir ve regresyon veya sınıflandırma problemlerinde kullanılır. Bu algoritma, bir veri

noktasının sonucunu tahmin ederken, ona en yakın k komşusunun etiketlerine dayanır. KNN'nin temel prensibi, benzer veri noktalarının genellikle benzer sonuçlara sahip olacağı varsayımına dayanır. Tahmin yapılırken, her bir veri noktasının uzaklığı hesaplanır ve belirli bir k değeri seçilir.

3. BULGULAR

Verilere ilişkin en küçük (min), en yüksek (max) değerler, ortalama (mean) ve standart sapma (std), 25% (Birinci Çeyrek, Q1), 50% (İkinci Çeyrek, Q2) ve 75% (Üçüncü Çeyrek, Q3) değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Veri Setine Ait İstatistiksel Özellikler

Değişkenler	mean	std	min	25%	50%	75%	max
Günlük Çalışma Saatleri	7.48	1.42	5.00	6.30	7.40	8.70	10.00
Ders Dışı Günlük Aktivite Saati	1.99	1.16	0.00	1.00	2.00	3.00	4.00
Günlük Uyku Saati	7.50	1.46	5.00	6.20	7.50	8.80	10.00
Günlük Sosyal Faaliyet Saati	2.70	1.69	0.00	1.20	2.60	4.10	6.00
Günlük Fiziksel Aktivite Saati	4.33	2.51	0.00	2.40	4.10	6.10	13.00
Not Ortalaması	3.12	0.30	2.24	2.90	3.11	3.33	4.00
Stres Seviyesi	2.37	0.73	1.00	2.00	3.00	3.00	3.00

İstatistiksel analizler incelendiğinde, öğrencilerin günlük çalışma saatlerinin ortalaması 7.48 saat olup, 5 ile 10 saat arasında değişmektedir. Çalışma saatlerindeki standart sapmanın 1.42 olması, bireyler arasında orta derecede bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Ders dışı günlük aktivite saatleri ortalama 1.99 saat olarak hesaplanmıştır. Bu süre 0 ile 4 saat arasında değişmektedir. Günlük uyku saatleri ortalama 7.5 saat ile sağlıklı bir düzeyde gözlemlenmiştir. Uyku süresi minimum 5, maksimum 10 saat arasında değişmekte ve bireylerin uyku düzenlerinde standart sapma 1.46 olarak hesaplanmıştır. Günlük sosyal faaliyetlere ayrılan süre ortalama 2.7 saat olup, 0 ila 6 saat arasında

değişmektedir. Günlük fiziksel aktivite süresi ise ortalama 4.32 saat olarak hesaplanmıştır ve 0 ile 13 saat arasında değişmektedir. Not ortalamaları 2.24 ile 4 arasında değişmekte olup, ortalama 3.11 olarak kaydedilmiştir. Standart sapma 0.29 olduğundan, öğrencilerin başarı düzeyleri arasında çok büyük farklar olmadığı görülmektedir. Stres seviyesi ise genellikle orta ve yüksek düzeylerde seyretmektedir. Ortalama stres seviyesi 2.36 olup, minimum 1 ve maksimum 3 olarak gözlemlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin genel olarak yüksek stres altında olduklarını göstermektedir.

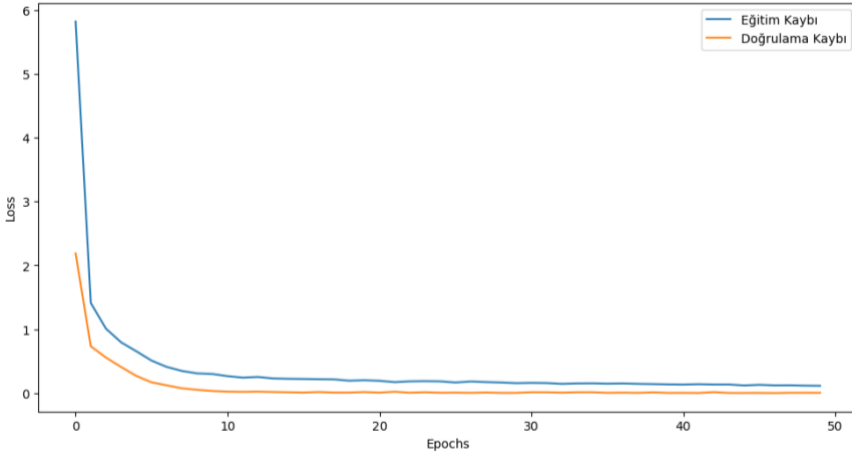
Araştırmanın temelini oluşturan veri seti, öğrenci yaşam tarzını ve akademik performansı yansıtan birden fazla değişkenden oluşmaktadır. Veri setinin analizine başlamadan önce eksik değerler kontrol edilmiş ve mean yöntemiyle doldurulmuştur. Aykırı değerlerin tespiti ve temizlenmesi amacıyla Çeyrekler Arası Aralık (Interquartile Range - IQR) yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte, veriler, alt ve üst limitlerin dışında kalan uç değerlerden arındırılmıştır. Modelleme öncesinde bağımsız değişkenler olarak belirlenen veriler, Standartlaştırma (StandardScaler) yöntemiyle normalize edilmiştir. Veri setindeki değişkenler farklı ölçeklerde ölçülmüştür. Örneğin, Günlük Çalışma Saatleri değerleri 5 ile 10 arasında değişirken, Not Ortalaması değerleri 2.24 ile 4.00 arasında değişmektedir. Tablo 3'te normalizasyon sonucunda elde edilen verilere ait özet bilgiler verilmiştir.

Tablo 3. Veri Setinin Normalizasyon Sonrası Özeti

Günlük Çalışma Saatleri	Ders Dışı Günlük Aktivite Saati	Günlük Uyku Saati	Günlük Sosyal Faaliyet Saati	Günlük Fiziksel Aktivite Saati	Not Ortalaması	Stres Seviyesi
-0.404	1.566	0.821	0.057	-1.006	-0.422	-0.503
-1.528	1.307	0.341	0.886	-0.528	-1.226	-1.878
-1.669	1.653	1.163	-0.891	0.108	-1.494	-1.878
-0.685	0.095	-0.206	-0.595	0.864	-0.790	-0.503

0.438	-1.203	-0.686	-0.299	0.904	1.320	0.872
-1.037	0.095	0.341	-1.424	1.302	-0.891	-0.503
0.368	-1.116	-1.507	1.774	-0.011	-0.120	0.872
0.649	-0.165	-1.302	0.175	0.347	0.281	0.872
-1.599	1.393	-0.822	0.767	0.227	-0.991	-1.878
0.157	-1.116	1.574	1.064	-1.205	-1.192	-0.503
1.562	1.393	0.341	-0.121	-1.642	1.052	0.872
-0.404	-0.770	1.095	-0.358	0.188	-0.489	-0.503

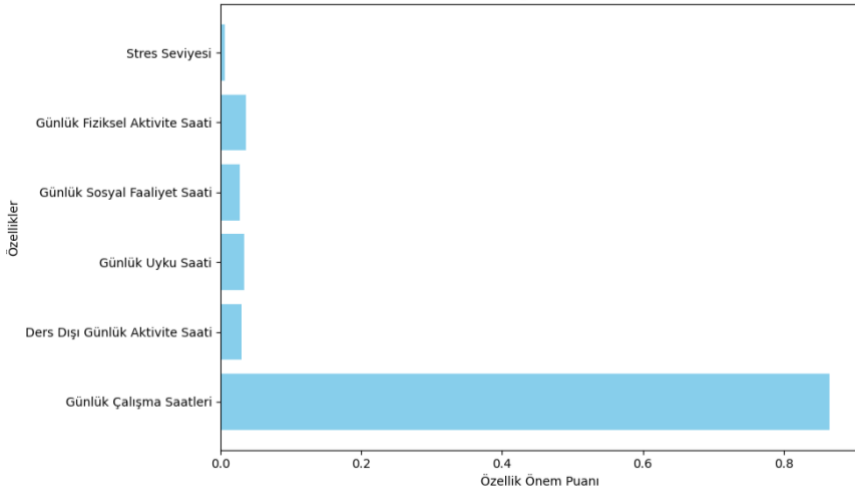
Normalizasyon işlemlerinden sonra modellerin uygulamasına geçilmiştir. Bu aşamada verilerin %80'i eğitim ve %20'si test için ayrılmıştır. FFNN modeli, iki gizli katmandan oluşur. İlk katman 64, ikinci katman 32 nörona sahiptir. Aktivasyon fonksiyonu olarak ReLU kullanılmıştır ve aşırı öğrenmeyi önlemek için dropout katmanları eklenmiştir. Şekil 1, Feedforward Neural Networks modelinin eğitim sürecindeki kayıp fonksiyonunun (loss) epoch'lara göre değişimini göstermektedir.

Şekil 1. Feedforward Neural Networks modelinin eğitim sürecindeki kayıp değişimi

Şekil 1 incelendiğinde, Eğitim ve doğrulama kaybı başlangıçta yüksek değerlerden başlayarak hızla azalmış ve epoch sayısı arttıkça sabit bir seviyeye ulaşmıştır. Eğitim ve doğrulama kayıplarının birbirine yakın seyretmesi, modelin genelleme yeteneğinin iyi olduğunu ve aşırı öğrenme (overfitting) yaşanmadığını göstermektedir.

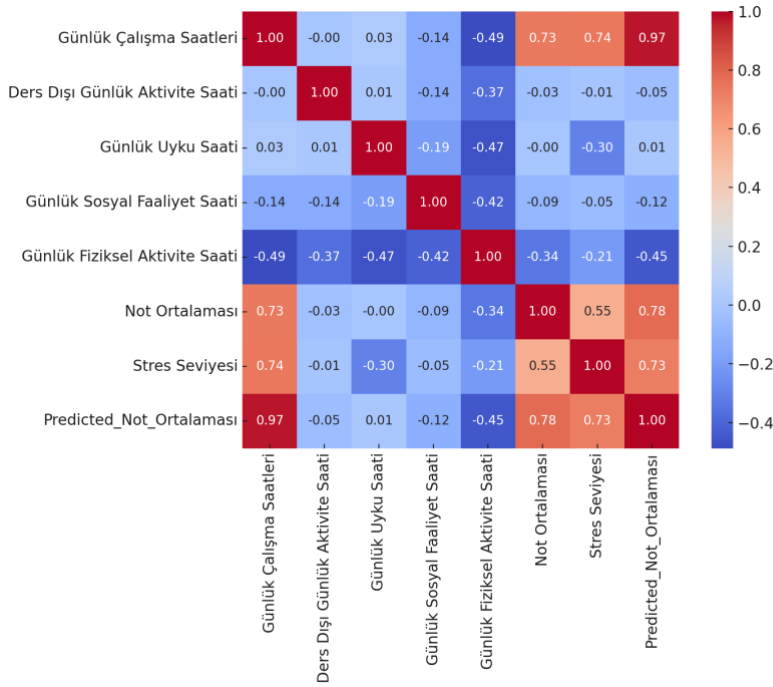
Gradient Boosting Regressor modelinde, gradyan artırma algoritmasını kullanılmıştır. Gradient Boosting Regressor modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan Not Ortalaması üzerindeki etkilerinin önem dereceleri Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Gradient Boosting Regressor Özellik Önem Dereceleri

Şekil 2 incelendiğinde öğrencinin başarısını etkileyen en kritik faktörün Günlük Çalışma Saatleri olduğu; fiziksel aktivite, uyku ve sosyal faaliyetlerin daha düşük etkilerinin olmasına rağmen, dengeli bir yaşamın önemini de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Veriseti içerisindeki değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek için Şekil 3’deki korelasyon matrisi oluşturulmuştur.

Şekil 3. Korelasyon Matrisi

Korelasyon matrisi, değişkenler arasındaki ilişkileri net bir şekilde ortaya koymaktadır. En dikkat çekici bulgu, Günlük Çalışma Saatleri ile Not Ortalaması arasındaki 0.73 gibi yüksek bir pozitif korelasyondur. Bu, öğrencilerin çalışma sürelerinin akademik başarı üzerindeki güçlü etkisini doğrular. Ayrıca, Stres Seviyesi ile Not Ortalaması arasında da 0.55’lik pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, yüksek stres seviyesinin bazı durumlarda öğrencilerin daha fazla çalışmasına ve başarıya ulaşmasına katkıda bulunabileceğini düşündürmektedir. Günlük Fiziksel Aktivite Saati ile Not Ortalaması arasında -0.34’lük bir negatif korelasyon bulunmaktadır. Bu, daha fazla fiziksel aktiviteye zaman ayırmanın akademik başarıda bir miktar azalmaya neden olabileceğini gösterir. Günlük Uyku Saati ve diğer değişkenler arasındaki düşük korelasyonlar, uyku düzeninin başarı üzerindeki etkisinin sınırlı olabileceğini işaret eder. Son olarak, tahmin edilen değerler ile gerçek Not Ortalaması arasında 0.97’lik yüksek bir korelasyon

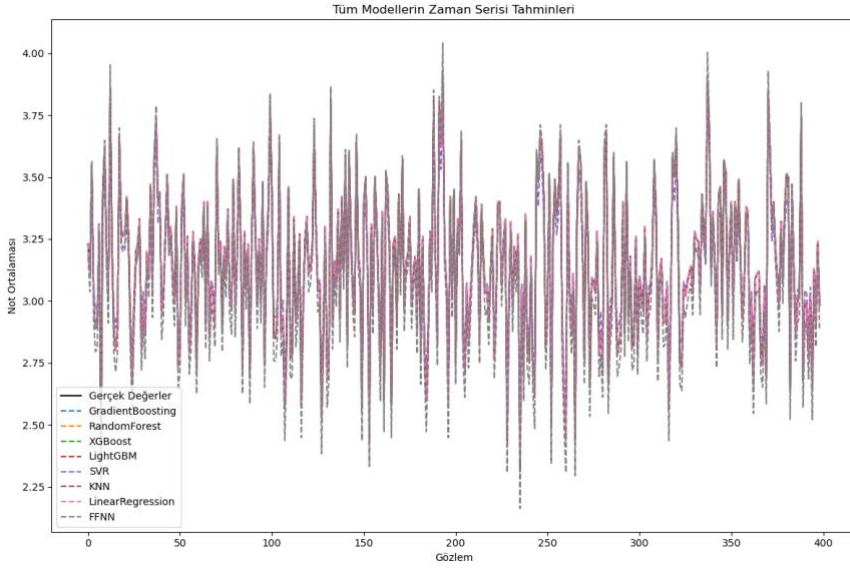
bulunması, modelin doğruluğunu kanıtlar. Bu, Gradient Boosting modelinin başarılı bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir.

Modellerin başarılarını ölçmek için MAE, RMSE, MAPE ve R^2 metrikleri hesaplanmıştır. Bu metrikler, modellerin tahmin performansını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Modellere ait eğitim metrik değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Modellerin Tahmin Sonuçlarının Metrik Ölçümleri

Metric	KNN	FFNNs	SVR	GBR	LightGBM	Random Forest	XGBoost
MAE	0,0005	0,0419	0,0653	0,0012	0,0019	0,0002	0,0008
RMSE	0,0029	0,0437	0,0714	0,0024	0,0107	0,0014	0,0028
MAPE	0,0159	1,3777	2,1017	0,0376	0,0584	0,0068	0,0261
R^2	0,9999	0,9793	0,9447	0,9999	0,9988	1,0000	0,9999

Tabloda 4'deki metrikler, farklı modellerin tahmin performansını karşılaştırmaktadır. Random Forest modeli, tüm metriklerde en iyi sonuçları elde etmiştir. Bu model, özellikle Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) değerlerinde en düşük hata oranlarını 0.0002 ve 0.0014 sağlayarak, tahminlerde oldukça yüksek bir doğruluğa ulaşmıştır. Aynı zamanda Ortalama Yüzde Hata (MAPE) değeri de 0.0068 ile diğer modellere göre en düşük seviyededir. KNN ve XGBoost modelleri, özellikle hata metriklerinde düşük değerler elde ederek güçlü alternatifler olarak öne çıkmaktadır. KNN'nin MAPE değeri 0.0159, XGBoost'un ise 0.0261 ile oldukça düşüktür ve her iki model de $R^2 = 0.9999$ ile veri uyumunda başarılı olmuştur. Buna karşılık, FFNNs ve SVR modelleri, diğer modellere göre daha yüksek hata oranlarına sahiptir. Özellikle MAPE değerleri sırasıyla 1.3777 ve 2.1017 olması bu modellerin tahminlerde daha fazla hata yaptığını göstermektedir. Modellere ait tahmin ve gerçek değer grafiği Şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4. Tüm Modellerin Tahmin

Modellerin tahmin ettiği değerlere ait veri setinden rastgele seçilmiş özet veriler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Modellerin Tahmin Sonuçlarının Sayısal Değerleri

Gerçek Değerler	FFNNs	KNN	SVR	LightGBM	XGBoost	Random Forest	GBR
3.11	3.02	3.11	3.11	3.11	3.11	3.11	3.11
3.55	3.44	3.55	3.45	3.55	3.55	3.55	3.55
3.01	2.93	3.01	3.05	3.01	3.01	3.01	3.01
2.89	2.82	2.89	2.97	2.89	2.89	2.89	2.89
2.90	2.83	2.90	2.97	2.90	2.90	2.90	2.90
3.31	3.21	3.31	3.23	3.31	3.31	3.31	3.31
2.42	2.28	2.43	2.46	2.43	2.41	2.42	2.41
3.44	3.34	3.44	3.34	3.44	3.44	3.44	3.44
3.62	3.50	3.62	3.53	3.62	3.62	3.62	3.62
3.20	3.10	3.20	3.16	3.20	3.20	3.20	3.20
3.00	2.92	3.00	3.04	3.00	3.00	3.00	3.00
3.86	3.72	3.85	3.81	3.81	3.85	3.86	3.85

3.22	3.12	3.22	3.17	3.22	3.22	3.22	3.22
2.88	2.81	2.88	2.96	2.88	2.88	2.88	2.88
2.80	2.74	2.80	2.89	2.80	2.80	2.80	2.80
2.89	2.82	2.89	2.97	2.89	2.89	2.89	2.89
3.66	3.54	3.67	3.58	3.66	3.66	3.66	3.66
3.29	3.19	3.29	3.22	3.29	3.29	3.29	3.29
3.26	3.16	3.26	3.20	3.26	3.26	3.26	3.26

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Eğitimde teknolojik yapıların kullanılması, bireysel öğrenme süreçlerini iyileştirmenin yanı sıra, genel eğitim sistemlerini optimize etmek içinde çok önemlidir. Bu teknolojiler, öğrenci başarısını tahmin etmek, öğrenme süreçlerini kişiselleştirmek ve eğitim politikalarını geliştirmek için etkili araçlar sunmaktadır.

Bu çalışma, öğrencilerin akademik not ortalamalarını çeşitli makine öğrenmesi yöntemleri kullanarak tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında kullanılan modeller arasında Feedforward Neural Networks (FFNNs), Gradient Boosting Regressor (GBR), Random Forest Regressor, XGBoost (Extreme Gradient Boosting), LightGBM (Light Gradient Boosting Machine), Support Vector Regressor (SVR) ve K-Nearest Neighbors (KNN) algoritmaları yer almıştır.

Araştırma, öğrencilerin günlük çalışma saatleri, sosyal aktiviteler, fiziksel aktiviteler ve stres seviyelerinin akademik başarı üzerindeki etkilerini incelemiş ve bu değişkenlerin akademik başarıyı anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle günlük çalışma saatleri ile not ortalaması arasındaki güçlü pozitif korelasyon (%73), öğrencilerin çalışma sürelerinin başarı üzerinde kritik bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Öğrencilerin akademik not ortalamalarını tahmin etmek için çeşitli kullanılan makine öğrenmesi modelleri arasında en iyi performansı, tüm metriklerde üstünlük sağlayan ve %100 R² ile en yüksek doğruluk oranına ulaşan Random Forest modeli göstermiştir.

Gradient Boosting Regressor (GBR) ve XGBoost modelleri de yüksek doğruluk oranlarıyla sırasıyla %99.99 ve %99.99 R^2 dikkat çekmiş; özellikle doğrusal olmayan ilişkileri etkili bir şekilde öğrenme kabiliyetleriyle öne çıkmıştır. Feedforward Neural Networks (FFNNs) modeli, doğrusal olmayan ilişkileri öğrenme kapasitesine rağmen, diğer modellere kıyasla daha yüksek hata oranlarıyla sınırlı bir performans sergilemiştir. Sonuçlar, öğrencilerin günlük çalışma saatleri ile akademik başarı arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ve stres seviyesinin başarı üzerinde ölçülü bir pozitif etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, öğrencilerin akademik başarılarını tahmin etme konusunda önemli içgörüler sunmakla birlikte bazı kısıtlamalar da taşımaktadır. İlk olarak, çalışma verileri belirli bir coğrafi bölge ve kültürel bağlamdan (Hindistan'daki bir öğrenci veri seti) elde edilmiştir. Bu durum, sonuçların Türkiye gibi farklı eğitim sistemlerine sahip ülkelerde genellenebilirliğini sınırlandırabilir. İkinci olarak, kullanılan veri seti, öğrencilerin akademik başarılarını etkileyebilecek diğer psikolojik, sosyo-ekonomik ve çevresel faktörleri kapsamamaktadır. Örneğin, aile desteği, öğretmen-öğrenci etkileşimi veya okulların altyapısı gibi unsurlar analiz dışında kalmıştır. Ayrıca, makine öğrenmesi modelleri uygulanırken yalnızca belirli algoritmalar kullanılmış; daha geniş bir model yelpazesi veya farklı hiperparametre ayarları çalışmaya dahil edilmemiştir. Son olarak, çalışma gelecekteki dönemlere yönelik tahminlerde bulunmak yerine, mevcut veriler üzerinde tahmin doğruluğunu artırmaya odaklanmıştır. Son olarak, farklı seviyelerdeki öğrencilerin başarılarını tahmin etmeye yönelik bir sistem geliştirilerek, ilk öğretimden üniversite düzeyine kadar eğitim kademelerinde makine öğrenmesi uygulamalarının etkinliği araştırılabilir. Bu tür çalışmalar, daha etkili eğitim politikalarının geliştirilmesine ve bireysel öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almadığını beyan eder.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Acem, Y., Arslantaş, K., Bişirici, M., & Erdoğan, K. (2024). Öğretmenlerin Eğitimde Yapay Zeka Kullanımına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *International Journal of New Trends in Education and Social Sciences*, 1(2), 12-23 <https://doi.org/10.5281/zenodo.11113077>
- Adak, M.F., & Duralioğlu, Ö. (2023). Makine Öğrenmesi Yöntemleri Kullanılarak Öğrencilerin Kazanım Bilgileri ile Sınavlardaki Başarı Durumunun Tahmini. *Zeki Sistemler Teori ve Uygulamaları Dergisi* 6(1), 43-51 doi: 10.38016/jista.1183353
- Ahmad, Z., & Shahzadi, E. (2018). Prediction of students' academic performance using artificial neural network. *Bulletin of Education and Research*, 40(3), 157–164.
- Ahmed, D. M., Abdulazeez, A. M., & Zeebaree, D. Q. (2021). Predicting university's studentsperformance based on machine learning techniques. *IEEE International Conference onAutomatic Control &*

- Intelligent Systems (I2CACIS)*. doi:10.1109/I2CACIS52118.2021.9495862
- Ashenafi, M. M., Riccardi, G., & Ronchetti, M. (2015). Predicting students' final exam scores from their courseactivities. *Frontiers in Education Conference (Fie)*, 372–380. DOI: <https://doi.org/10.1109/FIE.2015.7344081>
- Batool, S., Rashid, J., Nisar, M.W., Kim, J., Kwon, H., & Hussain, A. (2023). Educational data mining to predict students' academic performance: A survey study. *Education and Information Technologies*, 28(1), 905–971. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11152-y>
- Chen, X., Xie, H., & Hwang, G. J. (2020). A multi-perspective study on artificial intelligence in education: Grants, conferences, journals, software tools, institutions, and researchers. *Computers & Education: Artificial Intelligence*, 1, <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100005>
- Fernandes, E., Holanda, M., Victorino, M., Borges, V., Carvalho, R., & Erven, V.G. (2019). Educational data mining : Predictive analysis of academic performance of public school students in the capital of Brazil. *Journal of Business Research*, 335–343. <https://doi.org/10.1016/j.jbusr>
- Gök, M. (2017). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Akademik Başarının Tahmin Edilmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(3): 139-148.
- Hussain, M.M., Akbar, S., Hassan, S.A., Aziz, M.W., & Urooj, F. (2024). Prediction of Student's Academic Performance through Data Mining Approach. *Journal of Informatics and Web Engineering*, 3(1) <https://doi.org/10.33093/jiwe.2024.3.1.16>
- Kalyani, B. S., Harisha, D., Ramyakrishna, V., & Manne, S. (2020). Evaluation of students performance usingneural networks. *Intelligent Computing, Information and Control Systems, Iccics 2019 [J]*. 1039:499–505.
- Martins, M.V., Tolledo, D., Machado, J., Baptista, L.M., & Realinho, V. (2021). Early prediction of student's performance in higher education: A case

- study. Paper presented at the World Conference on Information Systems and Technologies, pp. 166–175. https://doi.org/10.1007/978-3-030-72657-7_16
- Okubo, F., Yamashita, T., Shimada, A., & Ogata, H. A. (2017). Neural network approach for students' performance prediction. *Seventh International Learning Analytics & Knowledge Conference*. 598–599. <https://doi.org/10.1145/3027385.3029479>
- Parkavi, R., Karthikeyan, P., Sujitha, S., & Abdullah, A.S. (2024). Enhancing Educational Assessment: Predicting and Visualizing Student Performance using EDA and Machine Learning Techniques. *Journal of Engineering Education Transformations*, 37, 240–245
- Pallathadka, H., Wenda, A., Ramirez-Asís, E., Asís-Lopez, M., Flores-Albornoz, J., & Phasinam, K. (2023). Classification and prediction of student performance data using various machine learning algorithms. *Materials Today: Proceedings*, 80, 3782–3785. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.07.382>
- Qu, S. J., Li, K., Wu, B., Zhang, S. H., & Wang, Y. C. (2019). Predicting student achievement based on temporal learning behavior in MOOCs. *Appl. Sciences-Basel*, 9(24). <https://doi.org/10.3390/app9245539>
- Ouyang, F., & Jiao, P. (2021). Artificial intelligence in education: The three paradigms. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100020. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100020>
- Rastrollo-Guerrero, J., Gómez-Pulido, J.A., & Durán-Domínguez, A. (2020). Analyzing and predicting students' performance by means of machine learning: A review. *Applied Sciences*, 10(3), 1–16. <https://doi.org/10.3390/app10031042>
- Rebai, S., Ben Yahia, F., & Essid, H. (2020). A graphically based machine learning approach to predict secondary schools performance in Tunisia. *Socio-*

- Economic Planning Sciences*,
<https://doi.org/10.1016/j.seps.2019.06.009>
- Rodríguez-Hernandez , C.F., Musso , M., Kyndt , E., & Cascallar E. (2021). Artificial neural networks in academic performance prediction: Systematic implementation and predictor evaluation. *Computers and Education: Artificial Intelligence* 2- 100018
<https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100018>
- Salloum, S.A., Alshurideh, M., Elnagar, A., Shaalan, K., & Tolba, F.M. (2020). Mining in educational data: Review and future directions. *Proceedings of the International Conference on Artificial Intelligence and Computer Vision (AICV2020)*, 1153, 92–102. https://doi.org/10.1007/978-3-030-44289-7_9
- Sekeroglu, B., Abiyev, R., Ilhan, A., Arslan, M., & Idoko, J.B. (2021). Systematic Literature Review on Machine Learning and Student Performance Prediction: Critical Gaps and Possible Remedies. *Applied Sciences*, 11(22), 10907. <https://doi.org/10.3390/app112210907>
- Wang, G. H., Zhang, J., & Fu, G. S. (2018) Predicting student behaviors and performance in online learning using decision tree. *2018 Seventh International Conference of Educational Innovation through Technology*, 214–219. Doi: 10.1109/EITT.2018.00050
- Xu, W., Gao, C., & Yang, H. (2024). Research on Student Performance Prediction Based on Deep Learning. *Research Square*.
<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-4967448/v1>
- Xu, X., Wang, J., Peng, H., & Wu, R. (2019). Prediction of academic performance associated with internet usage behaviors using machine learning algorithms. *Computers in Human Behavior*, 166–173.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.015>
- Yagci, M. (2022). Educational data mining: Prediction of students' academic

performance using machine learning algorithms. *Smart Learning Environments*, 9(1), 11. z

Yauri, R.A., Suru, H.U., Afrifa, J., & Moses, H.G. (2024). A Machine Learning Approach in Predicting Student's Academic Performance Using Artificial Neural Network. *Journal of Computational and Cognitive Engineering*, 3(2), 203–212. <https://doi.org/10.47852/bonviewJCCE3202470>

Zilyas, D., & Yılmaz, A. (2023). Makine Öğrenmesi Yöntemleri İle Eğitim Başarısının Tahmini Modeli. *Dicle University Journal of Engineering*, 14(3), 437-447 <https://doi.org/10.24012/dumf.1322273>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The rapid advancement of technology has transformed educational systems worldwide, introducing novel methods for evaluating and improving academic outcomes. In this context, machine learning (ML) has emerged as a powerful tool for predicting student performance, analyzing learning behaviors, and enhancing educational policies. This study explores the use of machine learning algorithms to predict students' academic grade point averages (GPAs) based on various lifestyle and educational factors. The research identifies key determinants of academic success, such as daily study hours, extracurricular activities, sleep patterns, social activities, physical activities, and stress levels. By leveraging advanced predictive models, this study aims to provide actionable insights that can enhance individual learning experiences and optimize broader educational strategies.

Method

The research employed a dataset comprising responses from 2,000 students collected through a structured Google Form survey between August 2023 and May 2024. The dataset, sourced from Kaggle, included variables such as daily study hours, extracurricular activity hours, sleep hours, social activity hours, physical activity hours, stress levels, and GPA. Before analysis, the data underwent preprocessing steps, including missing value imputation using mean

substitution, outlier removal with the Interquartile Range (IQR) method, and standardization via StandardScaler to normalize variable scales. A range of machine learning algorithms was implemented to predict student GPAs. These models included Random Forest Regressor, Gradient Boosting Regressor (GBR), XGBoost, Feedforward Neural Networks (FFNNs), LightGBM, Support Vector Regressor (SVR), and K-Nearest Neighbors (KNN). The models were evaluated using metrics such as Mean Absolute Error (MAE), Root Mean Square Error (RMSE), Mean Absolute Percentage Error (MAPE), and R^2 . The dataset was divided into training and testing subsets, with 80% allocated for model training and 20% for evaluation. The FFNN model utilized two hidden layers with 64 and 32 neurons, respectively, and employed ReLU as the activation function. Dropout layers were added to prevent overfitting. Gradient Boosting models relied on ensemble learning techniques, combining weak learners to improve prediction accuracy. Random Forest, known for its robustness, aggregated predictions from multiple decision trees. Advanced techniques such as XGBoost and LightGBM optimized gradient boosting for faster computations and higher accuracy.

Findings (Results)

The analysis revealed that Random Forest achieved the highest accuracy among all models, with an R^2 of 1.0000 and the lowest error rates (MAE: 0.0002, RMSE: 0.0014). This performance underscores the model's ability to effectively capture complex relationships in the data while maintaining robustness. Gradient Boosting Regressor and XGBoost also performed exceptionally well, achieving R^2 values of 0.9999, with low MAE and RMSE scores, demonstrating their capability to model non-linear relationships effectively. The correlation analysis indicated that daily study hours were the most significant predictor of GPA, showing a strong positive correlation of 0.73. Stress levels exhibited a moderate positive correlation (0.55) with GPA, suggesting that manageable stress may serve as a motivational factor. In contrast, physical activity hours showed a negative correlation (-0.34), implying that higher physical activity levels could slightly detract from academic performance. Other variables, such as sleep hours and social activity hours, exhibited weaker correlations with GPA, indicating a limited direct influence. Model comparison highlighted the superior generalization capabilities of Random Forest and Gradient Boosting models, which maintained high accuracy across training and testing data. In contrast, Feedforward Neural Networks and SVR displayed higher error rates and lower accuracy, suggesting these models were less effective for the dataset's characteristics.

Conclusion and Discussion

This study highlights the effectiveness of machine learning in predicting academic performance, offering valuable insights for educators, policymakers, and students. The superior performance of Random Forest and Gradient Boosting models demonstrates their potential for educational applications, particularly in identifying key factors influencing student success. The findings underscore the importance of daily study hours as the most critical determinant of academic achievement, emphasizing the need for structured study schedules.

The observed positive correlation between stress levels and GPA suggests that moderate stress can enhance performance, likely by motivating students to engage more with their studies. However, excessive stress could have adverse effects, warranting strategies to help students manage stress effectively. The negative impact of physical activities on GPA underscores the importance of balancing academic and extracurricular commitments to optimize performance.

Despite its strengths, the study has limitations. The dataset is specific to a particular geographical and cultural context (India), which may limit the generalizability of the findings to other regions. Moreover, the analysis excluded psychological and socio-economic variables, such as family support and school infrastructure, which could significantly influence academic outcomes. Future research should incorporate more diverse datasets and additional predictors to enhance model robustness and applicability across different educational contexts.

Further exploration of time-series analyses and longitudinal studies could provide deeper insights into how academic performance evolves over time. Additionally, integrating these models into personalized learning platforms could enable real-time predictions and tailored interventions, ultimately improving individual learning outcomes. By addressing these avenues, future studies can contribute to the development of innovative and data-driven educational practices that support students' academic and personal growth.

İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA, DİJİTAL MEDYA, GÖRSEL İLETİŞİM VE DİL

Seyit Mehmet BUÇUKOĞLU*

Öz

Bu araştırma, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimdeki işlevini ve kültürlerarası anlam üretimindeki rolünü iletişim teknolojileri bağlamında, dijital medya, görsel iletişim ve dil özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın problem cümlesi, "Görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimdeki işlevi, kültürlerarası anlam üretiminde karşılaşılan zorluklar ve bu etkileşimin dilin evrimine etkisi üzerine yeterli kuramsal bir çerçeve bulunmamaktadır" şeklinde belirlenmiştir. Çalışma, nitel araştırma desenine dayalı olarak betimsel analiz yöntemi ile yürütülmüş, içerik analizi ve tematik analiz tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla şekillenmiştir. Bulgular, küresel markaların, görsel semboller ve renkleri kültürel anlamları doğru bir şekilde iletmek adına yerleştirdiğini, dijital dönüşümün görsel dilin evrimindeki etkisini hızlandırdığını ve kültürel farkındalığın önemini vurgulamaktadır. Sonuçlar, kültürlerarası görsel iletişimdeki karmaşık dinamikleri anlamamıza önemli katkılar sağlayarak, görsel tasarımın kültürel bağlamda nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Gelecek araştırmalar, dijitalleşmenin görsel iletişimi dönüştürme potansiyelini, kültürlerarası anlam üretimindeki etkilerini ve sosyal medya platformlarının görsel dil üzerindeki rolünü daha derinlemesine inceleyerek, bu alanda yeni teoriler geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İletişim teknolojileri, görsel iletişim tasarımı, kültürel etkileşim, dil evrimi, medya.

DIGITAL MEDIA, VISUAL COMMUNICATION, AND LANGUAGE IN THE CONTEXT OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract

This research aims to examine the function of visual communication design in cultural interaction and its role in intercultural meaning production in the context of communication technologies, digital media, visual communication and language. The problem statement of the research is determined as ‘There is no adequate theoretical framework on the function of visual communication design in cultural interaction, the difficulties encountered in intercultural meaning production and the effect of this interaction on the evolution of language’. The study was conducted using a qualitative research design and shaped through the combined use of descriptive analysis, content analysis, and thematic analysis techniques. The findings highlight that global brands localise visual symbols and colours to accurately convey cultural meanings, that digital transformation has accelerated the impact of visual language evolution, and the importance of cultural awareness. The results of the study contribute to our understanding of the complex dynamics in cross-cultural visual communication, revealing how visual design is shaped by cultural context. Future research will enable the development of new theories in this field by further exploring the potential of digitalisation to transform visual communication, its effects on intercultural meaning production and the role of social media platforms on visual language.

Keywords: Communication technologies, visual communication design, cultural interaction, language evolution, media.

1. GİRİŞ

Küreselleşme, dijitalleşme ve kültürel mobilitenin hız kazandığı günümüz dünyasında, görsel iletişim tasarımı yalnızca estetik bir ifade biçimi değil kültürlerarası anlam üretiminin ve iletiminin stratejik bir aracına dönüşmüştür. Görsel göstergeler, taşıdıkları kültürel kodlar doğrultusunda, içinde yer aldıkları bağlama göre farklı anlamlar üretebilmektedir. Bu durum, görsel iletişim tasarımcılarının yalnızca görsel dili bilmekle kalmayıp, kültürel bağlamları da

doğru şekilde analiz etmesini zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak; görsel iletişimde kullanılan semboller, renkler, tipografi ve kompozisyon öğeleri; toplumların tarihsel, sosyal ve kültürel yapısını yansıtmaktadır. Ancak bu görsel öğeler, kültürlerarası etkileşimle birlikte yeni anlam katmanları kazanabilmekte veya dönüşebilmektedirler. Özellikle dijital medya, sosyal platformlar ve küresel reklamcılık gibi alanlarda farklı kültürel kodların etkileşime girmesi, görsel dilin evrimini hızlandırırken anlam yaratma süreçlerini de daha dinamik ve çok katmanlı hale getirmektedir. Çünkü, görsel iletişim tasarımı sadece "görsel" bir ifade biçimi değil, kültürel kimliklerin, değerlerin ve kuralların yeniden şekillendirildiği bir alandır.

Araştırmamızın temel problemi, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimdeki işlevi, kültürlerarası anlam üretiminde karşılaşılan zorluklar ve dil evrimi üzerine bu etkileşimin etkisini açıklayan yeterli kuramsal çerçevenin bulunmamasıdır. Bu eksiklik hem akademik literatürde hem de tasarım pratiklerinde kültürel farkındalığın çoğu zaman yüzeysel kalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla çalışmamın önemi, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimle olan çok katmanlı ilişkisini ortaya koyarak, tasarımcılar ve iletişim uzmanları için kültürel okuryazarlığın gerekliliğini vurgulamasında yatmaktadır. Görsel iletişim tasarımına ilişkin temel kavramlar; kültürel etkileşim, anlam üretimi ve dilin evriminin kuramsal temelleri özelinde ele alınarak çalışmamın ileriki bölümlerinde kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

1.1. Amaç

Bu araştırma, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimdeki işlevini ve kültürlerarası anlam üretimindeki rolünü iletişim teknolojileri bağlamında, dijital medya, görsel iletişim ve dil özelinde incelemeyi amaçlamakta ve bu amaç doğrultusunda kültürel çeşitliliğin görsel göstergeler aracılığıyla nasıl temsil

edildiğini, bu temsillerin hangi kültürel kodlar üzerinden üretildiğini ve bu üretimlerin izleyici tarafından nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymaktır.

1.2. Kapsam

Araştırma kapsamında görsel iletişim tasarımın kültürel açıdan işlevi, dil ile olan ilişkisi, kültürlerarası anlam yaratma süreçleri ve dijitalleşmenin etkileri ele alınacaktır. Ayrıca, küresel düzeyde kültürel duyarlılıklar ve sosyal medyanın görsel dil üzerindeki etkisi tartışılacak ve görsel iletişim tasarımının geleceği üzerine yeni teknolojilerin etkisi değerlendirilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma desenine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Nitel araştırmalar, sosyal ve kültürel olguları derinlemesine anlamayı, yorumlamayı ve açıklamayı amaçlayan araştırmalardır (Creswell, 2013). Bu bağlamda çalışma, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşim özelinde nasıl anlam ürettiğini ortaya koymak üzere betimsel analiz yöntemi ile yürütülmüştür. Betimsel analizde elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. [...] Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenmekte, daha sonra yapılan bu betimlemeler yorumlanmakta, neden-sonuç ilişkileri irdelenmekte ve sonuca ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 224). Bu yöntem, hem kuramsal arka planla ilişkili olarak veri setlerini değerlendirmeye hem de yorumlayıcı bir bakış sunmaya olanak tanımaktadır.

2.2. Veri Toplama Teknikleri

Araştırma kapsamında alana ve konuya ilişkin literatür taraması yapılmış, görsel iletişim, kültürel etkileşim, semiyotik analiz, kültürlerarası iletişim ve görsel dilin

evrimi gibi temalarda ulusal ve uluslararası akademik yayınlar incelenmiştir. Bu tarama; kitaplar, makaleler, tezler ve güncel bilimsel çalışmalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Verilerin toplanması, içerik analizi ve tematik analiz tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla şekillenmiştir. İçerik analizinde, reklam kampanyaları, sosyal medya görselleri ve kültürlerarası afiş tasarımlarından oluşan örnek materyaller incelenmiş; bu süreçte görsel göstergelerin tematik kodlarla nasıl yapılandırıldığı ve anlamlandırıldığı analiz edilmiştir. Analize dâhil edilen örnek materyaller ayrıca sistematik biçimde listelenerek sunulmuştur (Bkz. Tablo 3). Söz konusu tablo, analiz sürecinde kullanılan temaların ve örnek görsellerin nasıl sınıflandırıldığını yansıtmaktadır. Yapılan çözümlemenin yöntemsel dayanağını güçlendirmek adına içerik analizinin kuramsal tanımı burada önem kazanmaktadır. İçerik analizi, metinlerdeki anlam birimlerinin, temaların ve kalıpların sistematik olarak belirlenip kategorilere ayrılmasıdır (Schreier, 2012, s. 2). İçerikler, Barthes'ın semiyotik çözümleme modeli temel alınarak değerlendirilmiştir. Tematik analizde ise oluşturulan çerçeveye göre elde edilen veriler okunur ve düzenlenir. Bu aşamada, verilerin tanımlama amacıyla seçilmesi, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmesi söz konusudur. Oluşturulan çerçeveye göre bazı veriler dışarıda kalabilir ya da önemli olmayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 224). Dolayısıyla bu yöntemsel yaklaşım, çalışmada ele alınan görsel materyallerin içerdiği kültürel, simgesel ve tematik göstergelerin çok boyutlu olarak değerlendirilmesinde metodolojik tutarlılığı güçlendirmiştir.

2.3. Örneklem ve Materyal Seçimi

Araştırmada belirli bir örneklem sınırlandırması yapılmamış, amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir (Patton,

2015, s. 264). Özellikle kültürel anlam taşıyan ve farklı kültürel kodların bir arada bulunduğu örnekler ve tanımlamalar tercih edilmiştir.

2.4. Veri Analizi Süreci

Literatür taraması sonucu elde edilen veriler, öncelikle betimsel analiz yöntemiyle kategorilere ayrılmış, ardından içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Bu aşamada, verilerin sistematik biçimde sınıflandırılması ve yorumlanabilir bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu süreçte şu adımlar izlenmiştir:

- Yazılı materyallerin ön incelemesi,
- Kültürel ve görsel göstergelerin tanımlanması,
- Temaların belirlenmesi (örneğin: kimlik, aidiyet, kültürel sembolizm vb.),
- Kodlama ve yorumlama,
- Kuramsal çerçeve ile karşılaştırmalı değerlendirme.

Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulmakta ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve tamalar bu analiz sonucu keşfedilebilmektedir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 227). Bu süreç, araştırma verilerinde tekrar eden örüntülerin belirlenmesini ve bu örüntüler üzerinden tematik bir yapı oluşturacak verinin daha bütüncül bir biçimde yorumlanmasını sağlamaktadır.

İçerik analizinde saptanan kavramların birbirleriyle belirli bir tema altında sınıflandırılması, incelenmesi, birbirleriyle olan ilişkilerinin ortaya çıkarılması ve bu ilişkilerin daha üst bir düzeye ulaştırılması tema (kategori) ile açıklanmaktadır. Tema, içerik analizinde elde edilen kavramlardan daha soyut ve geneldir (A.g.e.,

s. 228). Bu doğrultuda yapılan analiz, kavramların temalar altında bütünleştirilmesine ve araştırmanın verilerinin sistematik bir yapıya kavuşturulmasına imkân tanımıştır. Elde edilen veriler, 4 ana temanın ve alt kodların belirlenmesini gerekli kılmıştır. İlgili temalar ve alt kodlar *Tablo 1*'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tema Tablosu (4 Ana Tema ve Alt Kodlar)

Tema No	Tema Başlığı	Alt Kodlar
T1	Kültürel Kodların Temsili	Yerel imgeler, renk sembolizmi, dilin görsel inşası
T2	Görsel Semboller ve Anlam Katmanları	Mitolojik anlatılar, görsel metaforlar, kültürel bellek
T3	Dijitalleşme ve Görsel Dil	Emoji kullanımı, hashtag kültürü, interaktif görseller
T4	Kültürlerarası Anlam Çatışmaları	Yanlış çeviri, sembol karmaşası, görsel ironiler

Kodlama, verilerin içerik analizine tabi tutulması, yani veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere (bir sözcük, cümle, paragraf gibi) isim verilmesi sürecidir (A.g.e., s. 224). Bu bağlamda kodlama, yalnızca verileri adlandırma işlemi değil, aynı zamanda bu veriler arasında anlamlı yapılar kurarak kuramsal bir çerçeve oluşturma da ilk adımıdır.

Kodlama süreci, elde edilen verileri bölümlere ayırmayı, incelemeyi, karşılaştırmayı, kavramsallaştırmayı ve ilişkilendirmeyi gerektirir (Strauss ve Corbin, 1990). Bu çerçevede, araştırma verilerinden elde edilen kodlar, tanım ve örnek içerikleri ile *Tablo 2*'de yer almaktadır:

Tablo 2. Kodlama Şeması

Kod Adı	Tanımı	Örnek Görsel İçerik
Kültürel Adaptasyon	Görselin yerel kültürel değerlere göre uyarlanması	McDonald's India kampanyası
Evrensel Sembol	Kültürden bağımsız, çoklu anlam katmanları taşıyan simgeler	Kalp, gülen yüz emoji, Nike kampanyası
Anlam Kayması	Gönderici ve alıcının anlamı farklı yorumlaması	Pepsi Tayvan reklamı örneği
Dijital Melezleşme	Yazı, görsel, sembol, emoji vb. birleşik dijital dil kullanımı	Sosyal medya görselleri, global hashtag örnekleri (#Travel vb.)

Verilerin geçerliliği ve güvenilirliği için elde edilen bulgular, kavramsal literatür ile sürekli olarak karşılaştırılmış ve çapraz referanslarla desteklenmiştir. Ayrıca, araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla veri kaynaklarında çeşitliliğe gidilmiş ve çoklu veri kaynağı kullanımı (triangülasyon) benimsenmiştir. Triangülasyon, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasını sağlayarak araştırma bulgularının geçerliliğini ve güvenilirliğini destekleyen temel bir yaklaşımdır (Denzin, 2012; Patton, 1999). Bu bağlamda hem literatür taraması hem de belge analizinden elde edilen veriler kuramsal ve pratik düzeyde kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel bütünlük, araştırmada kullanılan bilgilerin birbirini desteklemesini ve tutarlılık göstermesini sağlamıştır (Yin, 2018, s. 45).

İnceleme sürecinde kullanılan analiz yöntemleri açık ve sistematik bir biçimde yapılandırılmıştır. Bu sayede araştırma hem şeffaflık hem de tekrarlanabilirlik açısından güçlendirilmiştir (Lincoln ve Guba, 1985). Verilerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, yorumlanması ve elde edilen çıkarımların veriyile

doğrudan ilişkilendirilmesi, çalışmanın analitik güvenilirliğini artırmıştır (Bowen, 2009). Ayrıca, analiz sürecinde elde edilen bulgular literatürle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu uygulama, yorumların sübjektiflikten uzak, akademik düzeyde temellendirilmiş olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, analiz sürecine ilişkin elde edilen bulguları destekleyen temalar, kodlar ve örnek veriler, Barthes'in *Semiyotik Modeli* de dâhil edilerek *Tablolaştırılmış Görsel Analiz* başlığında *Tablo 3*'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tablolaştırılmış Görsel Analiz

Örn; No	Görsel İçerik	Kodlama Unsuru	Tema Başlığı	Barthes Semiyotik Modeli (D) Denotatif (K) Konotatif	Kültürel Yorumu
1	McDonald's "Flavours of India" Kampanyası	Kültürel Adaptasyon	T1 – Kültürel Kodların Temsili	D: Yedi farklı "acı biber" figürü ve "yerel baharat" renkleri K: Hindistan kültürel gastronomisi nin temsili	Yerelleştirme stratejisiyle kültürel bağ kurularak başarılı bir marka uyarlaması sağlanmıştır.
2	Pepsi'nin 1996 Tayvan Reklamı	Anlam Kayması	T4 – Kültürlerarası Anlam Çatışmaları	D: Canlandırıcı içecek, enerji K: "Ölüleri diriltmek" anlamına gelen kültürel çeviri hatası	Kültürel filtre göz ardı edildiğinde, semiyotik anlamlar tersine dönebilmektedir.
3	Nike "For Once, Don't Do It" Görseli	Dijital Melezleşme	T3 – Dijitalleşme ve Görsel Dil	D: Siyah arka plan, beyaz	Dijital ortamda sosyal duyarlılık taşıyan görsellerin

				metin K: İrksal adalet ve protest sembolü; markanın sloganı üzerinden ironik çağrı	kültürel bağlama göre farklı okunabileceği vurgulanmaktadır.
4	“Folded Hands” Emoji	Evrensel Sembol	T1 – Kültürel Kodların Temsili	D: İki elin birleşimi K: Batı’da “dua”, Japonya’da “rica” veya “teşekkür” anlamı	Kültürlerarası yorum farklılıkları, dijital sembollerin evrensellik iddiasını zayıflatmaktadır.

2.5. Araştırmanın Literatüre Katkıları

Bu araştırmanın, kültürlerarası görsel iletişim alanına birkaç önemli katkı sunacağı düşünülmekte ve bu katkılar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

Kuramsal Katkı: Görsel iletişimin kültürlerarası anlam üretme süreçlerine dair mevcut literatüre katkı sağlayan bu araştırma ile görsel sembollerin ve renklerin çeşitli kültürlerde nasıl farklı anlamlar taşıdığı konusunda alternatif bakış açıları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırma Hall’un “yüksek ve düşük bağlamlı kültürler teorisi” (Hall, 1976) gibi kuramsal çerçeveleri görsel iletişim örnekleriyle ilişkilendirme açısından literatüre yeni perspektifler sunmaktadır.

Pratik (Kolaylaştırıcı) Katkı: Araştırmada, küresel markaların görsel tasarım süreçlerinde kültürel farkındalığın ve yerelleştirmenin önemi vurgulanmıştır. Bu önem doğrultusunda, özellikle uluslararası pazarlama ve reklamcılık stratejileri

geliştirilmesine yönelik önemli bilgiler sunulmuştur. Öte yandan araştırma, uluslararası pazarlama ve reklamcılık alanında faaliyet gösteren kurumların *yerleştirilmiş görsel stratejiler* geliştirmelerine yönelik yol gösterici bilgiler sunmaktadır.

Dijital Dönüşümün Etkisi: Dijital platformların görsel dil üzerindeki etkisi bu araştırma dâhilinde incelenmiş, dijitalleşmenin kültürlerarası iletişimi nasıl dönüştürdüğü ele alınmıştır. Bu bağlamda, dijitalleşme ve sosyal medya ile etkileşimdeki yenilikçi görsel stratejilerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlanmıştır. Bu bağlamda araştırma, dijital görsel mesajların *kültürel kodlara duyarlı biçimde üretilmesi* gerektiğine işaret ederek dijital çağın görsel stratejilerine ilişkin farkındalık kazandırmaktadır.

2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadaki analizler, öncelikle büyük küresel markaları ele almış, daha sonra farklı sektörlerde ve daha küçük ölçekli markalarda kültürel etkileşimin dinamiklerini incelemiştir. Bu nedenle, araştırmanın bulguları belirli örnekler üzerinden yapılmamış, daha geniş çaplı bir değerlendirme ile desteklenmiştir. Ancak, kültürlerarası anlam üretimi ve görsel tasarım süreçleri üzerine yapılan bu çalışma, yalnızca görsel öğelerin önemi ile sınırlandırılmıştır. Dil, sosyal değerler ve toplumsal yapılar gibi diğer kültürel faktörler bu araştırmada destekleyici unsurlar olarak ele alınmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Kültür ve Kültürel Etkileşim

Kültür, bir topluluğun düşünce biçimlerini, davranış modellerini, inançlarını, değerlerini ve sembolik sistemlerini kapsayan yapı olarak tanımlanmaktadır (Geertz, 1973) ve yalnızca bir yaşam biçimi değil, anlam üretme süreçlerinin

temel zeminidir. Kültür, bireyler arası iletişimi şekillendiren bir etkileşim ağıdır; Edward T. Hall (1976) kültürü “iletişimin özü” olarak tanımlar ve kültürel kodların bireylerin algı, davranış ve anlam inşasında belirleyici olduğunu belirtir.

Kültürel etkileşim, farklı kültürler arasındaki bilgi, değer ve anlam alışverişi olup, yalnızca aktarım değil, dönüşümle de karakterizedir. Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramı (Hofstede, 2001), bireycilik-toplulukçuluk, belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi gibi boyutların görsel tasarımın kurgulanması ve algılanması üzerindeki etkisini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Kültürlerarası karşılaşmalarda taraflar belirli ölçüde değişime uğrayabilir; küreselleşme çağında kültürel sınırların geçirgenleşmesi bu durumu daha da belirginleştirmiştir. Görsel iletişim bu dönüşümde önemli bir rol üstlenir. Görsel unsurlar, kültürel kural ve değerlerin yanı sıra kimliklerin temsil edilmesi ve yeniden inşa edilmesinde etkili araçlardır. Bireyci toplumlarda özgünlük ve kişisel ifade vurgusu öne çıkarken, toplulukçu yapılarda aidiyet ve kolektif değerler görsel dilin merkezine yerleşir. Benzer şekilde, belirsizlikten kaçınma düzeyi yüksek toplumlarda sade ve doğrudan mesajlar tercih edilirken, düşük düzeylerde daha soyut ve yorum gerektiren anlatımlar yaygındır. Dolayısıyla kültürel boyutlar, görsel iletişimde sadece estetik tercihler üzerinde değil, anlamın inşası ve alımlama süreçleri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahiptir.

3.2. Görsel İletişim ve Görsel Dil

Görsel iletişim, bilgi ve anlamın görsel unsurlar aracılığıyla iletilmesi sürecidir. Bu bağlamda genel bir tanımlama yapacak olursak; görsel iletişim, yalnızca bir mesaj iletme aracı değil, aynı zamanda bir anlam üretme alanıdır. Bu iletişim biçimi, yazılı veya sözlü dilden farklı olarak, sembolik anlamlar ve estetik kodlar aracılığıyla işlemektedir. Aynı zamanda bir anlam taşıyıcısı olarak, renkler, simgeler, biçimler, tipografi, kompozisyon, perspektif ve mekânsal düzenleme

gibi ögeler aracılığıyla kurulan zengin ve çok katmanlı bir anlam sistemidir. Dolayısıyla her görsel öge, estetik bir unsur olmaktan öte, belirli kültürel kodlarla yüklü ve güçlü birer anlam taşıyıcısıdır.

Roland Barthes (1967), görsellerin yalnızca görsel beğeniye hitap eden estetik nesneler olmadığını, ideolojik ve kültürel anlamlar taşıyan metinler gibi okunması gerektiğini savunmaktadır. Barthes'in *Rhetoric of the Image* adlı çalışmasında geliştirdiği denotatif¹ (gösterilenin doğrudan anlamı) ve konotatif² (yan anlam / kültürel ve ideolojik bağlamda yüklü anlamlar) ayrımı, görsellerin çok katmanlı doğasını anlamak açısından oldukça işlevseldir. Ona göre, her görsel ileti, bir yandan yüzeyde açık anlam taşıırken, diğer yandan bu yüzeyin altında daha derin ve kültürel olarak inşa edilmiş anlamlar dizisi barındırmaktadır. Bu yönüyle görsel göstergeler, sadece gösteren ve gösterilen ilişkisinden ibaret değil, toplumsal yapıların, ideolojilerin, kültürel değer ve kuralların da taşıyıcısıdır. Benzer şekilde, Kress ve Van Leeuwen (1996), görsel iletişimi dilsel iletişim gibi kurallı ve yapılandırılmış bir sistem olarak ele almaktadır. Onlara göre görseller, dil gibi "okunabilir" olup, belirli kültürel ve toplumsal bağlamlar içinde anlam kazanmaktadır. Görsel anlatıların yapısal özellikleri, tıpkı sözdizimi kuralları gibi belli kalıplar ve anlamlandırma stratejilerine dayanmaktadır. Örneğin, bir figürün, sayfanın çeşitli yerlerinde konumlandırılması ya da izleyiciyle doğrudan göz teması kurup kurmaması gibi detaylar, belirli kültürel kodlara göre farklı anlamlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, görsel okuryazarlık yalnızca teknik bilgiyle sınırlı kalmayarak bu kodları çözümleme ve kültürel bağlam içinde yorumlayabilme becerisiyle de doğrudan ilişkilidir. Görsel dilin bu çok katmanlı yapısı, bireylerin görsel iletişim araçlarını yalnızca tüketen değil, eleştirel biçimde analiz eden ve

¹ Denotatif anlam, bir kelimenin sözlükteki temel ve nesnel karşılığını ifade eder; nesnenin kendisine doğrudan işaret ederek dilin anlaşılabilirliğini sağlar. (Urungu, 2024).

² Konotatif anlam, kelimelerin bireysel ve kültürel deneyimlerle şekillenen duygusal çağrışımlarını ifade ederek, dilin çok katmanlı bir anlam yapısı kazanmasını sağlar (Urungu, 2024).

yeniden üreten öznelere dönüşmesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle dijital medya çağında, görsel mesajların hızlı iletimi ve etkileşimi, bu okuryazarlık becerilerinin önemini daha da artırmaktadır. Çünkü, kültürel bağlamdan bağımsız bir görsel iletişim mümkün değildir. Bu nedenle görsel okuryazarlık, teknik ya da estetik bir beceri olmanın ötesinde, kültürel ve eleştirel bir okuma şekline dönüşmektedir.

3.3. Anlam Yaratma Süreci: Semiyotik Yaklaşımlar

Anlam yaratma süreci, görsel iletişimde temel kuramsal alanlardan biridir ve görsel öğelerin kültürel, tarihsel ve toplumsal bağlamda nasıl yorumlandığını içerir. Bu bağlamda göstergebilim (semiyotik), görsel iletişimin çözülmesinde önemli bir araçtır.

Ferdinand de Saussure, dili bir "gösterge sistemi" olarak tanımlayarak modern semiyotiğin temelini atmış ve göstergenin gösteren (işitsel veya görsel imge) ile gösterilen (kavram) olmak üzere iki bileşenden oluştuğunu belirtmiştir (Saussure, 1916). Buna ek olarak; Charles Sanders Peirce ise göstergeleri ikon, indeks ve sembol olarak sınıflandırmış; örneğin bir fotoğraf ikonik, bir duman belirtisel ve bir bayrak sembolik anlam taşır (Peirce, 1958). Roland Barthes, Saussure'ün yapısalci yaklaşımını geliştirerek, göstergelerin yalnızca temel anlamlarla sınırlı kalmadığını, kültürel olarak konotatif düzeyde yeni anlamlar ürettiğini ileri sürmüştür (Barthes, 1972). Barthes'a göre mit, gündelik göstergelere yüklenen ve ideolojik anlam katmanları oluşturan bir kavramdır. Örneğin bir askerî geçit töreninde dalgalanan bayrak, sadece bir kumaş parçası değil, vatanseverlik, birlik ve kahramanlık gibi ideolojik anlamlarla yüklüdür.

Bütünüyle bakıldığında, görsel iletişim tasarımının kültürel olarak analiz edilmesi, estetik tercihlerden ziyade kültürel anlam katmanlarının çözümlemesiyle mümkündür. Semiyotik analiz, görsel dilin evrimi, kültürlerarası etkileşim ve

anlam üretimini açıklayarak, görsel mesajların ardındaki kültürel ve ideolojik yapıları görünür kılmaktadır.

3.4. Görsel Dilin Evrimi

Görsel dil, insanlık tarihi boyunca sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Mağara resimlerinden günümüz dijital ekranlarına kadar görsel iletişim araçları ve göstergeleri, biçim ve anlam açısından dönüşüme uğramıştır. Bu süreç, teknolojik ilerlemeler, toplumsal yapılar, ideolojik paradigmlar ve kültürel etkileşimlerle şekillenmiştir. İlk aşamada semboller, piktogramlar ve ikonografik anlatımlar, doğrudan nesneleri temsil eden ikonik ve belirtisel göstergelere dayalı bir iletişim sistemi oluşturmuştur (Arnheim, 1969). Yazının icadıyla birlikte görsel ve metinsel göstergeler arasındaki ilişki karmaşıklaşmış, orta çağ ikonografisi ve dini temsiller kültürel bağlamda güçlü anlam ağırları üretmiştir. Modern dönemde Bauhaus, Rus konstrüktivizmi ve De Stijl gibi tasarım akımları, görsel iletişimin estetik, fonksiyonel ve ideolojik boyutlarını yeniden tanımlamış, sistematik ve rasyonel düzenlemeleri öne çıkarmıştır (Meggs ve Purvis, 2016). Dijital çağ ile internet, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformları, görsel gösterge sistemlerinin üretim ve tüketim biçimlerini köklü şekilde dönüştürmüş; Lev Manovich (2001), dijital görselliği “yeni medya estetiği” olarak tanımlayarak görsel öğelerin etkileşimli ve çoğaltılabilir olduğunu vurgulamıştır. Kültürel etkileşim, bu yeni görsel düzenin içeriğini ve biçimini belirlemiş, global markaların tasarımlarında kültürel melezlik, görsel göstergelerin yeniden kodlanması ve lokal-estetik unsurların küresel düzeyde temsil edilmesi gibi dinamikler sıkça gözlemlenmiştir (Pieterse, 2004). Dolayısıyla, görsel iletişim tasarımı artık biçimsel bir yapılanma değil, kültürler arası anlam müzakeresinin sürdüğü bir alan haline gelmiştir. Bu nedenle, evrimleşen dilin analizi de bu kültürel bağlamdan bağımsız olarak ele alınamamaktadır.

3.5. Kültürlerarası İletişimde Tasarımın Rolü

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürel geçmişe sahip bireylerin anlam üretim ve yorumlama süreçlerinde ortaya çıkan çeşitlilikleri ve olası çatışmaları kapsayan çok katmanlı bir iletişim biçimidir. Görsel iletişim tasarımı ise bu sürecin hem kolaylaştırıcısı hem de zorlaştırıcısı olabilmektedir. Örneğin:

- **Pepsi'nin** 1996 yılında Tayvan'da kullandığı *"Pepsi brings you back to life"* sloganı Çinceye çevrildiğinde *"Pepsi atalarınızı mezardan kaldırır"* yerine yerel halk tarafından *"Pepsi ölüleri diriltiyor"* şeklinde anlaşılmış ve tepki toplamıştır (Laroche vd., 2001).

Şekil 1. Pepsi'nin 1996 Yılında Tayvan'da Kullandığı Reklam Görseli

Kaynak: Hutchinson, 2016.

- **McDonald's**, Hindistan'da hamburger menüsünde dana eti yerine baharatlı sebzeli veya tavuklu seçenekler sunmuş, görsel tasarımlarında ise Hindistan'ın çeşitli coğrafyalarından gelen yedi farklı acı biberden esinlenmiştir. 'Flavours of India' temasının lansman görsellerinde **yerelliği** ön plana çıkararak başarılı bir yerelleştirme örneği sergilemiştir.

Şekil 2. McDonald's 'Flavours of India' Temasının Lansman Görselleri

Kaynak: mcdonaldsblog.in, 2024.

Görüldüğü gibi tasarımın evrensel bir dil olduğu sıklıkla iddia edilse de görsel göstergelerin kültürel bağlamlara göre farklı anlamlar kazanabildiği gerçeği, bu “evrensellik” iddiasını sorgulatmaktadır (Hall, 1997). Stuart Hall, kültürel temsillerin hiçbir zaman “doğrudan” ya da “tarafsız” olmadığını, her temsilde bir anlamın yapılandırıldığını savunmaktadır. Ona göre, iletişim süreci sadece iletmek değil, kodlamak ve yeniden kodlamaktır. Bu çerçevede, bir görsel mesajın tasarımcısı ile alıcısı arasında anlamın birebir örtüşmesi beklenemez. Çünkü bu süreç, her iki tarafın da kültürel altyapısıyla şekillenmektedir (Hall, 1997). Öte yandan kültürlerarası görsel iletişimde, tasarımın başarısı büyük ölçüde “kültürel okuryazarlığa” bağlıdır. Görsel göstergelerin farklı kültürel bağlamlarda yanlış yorumlanması; bir kültürde olumlu anlamlar taşıyan sembollerin başka bir kültürde olumsuz algılanmasına neden olarak kültürlerarası çatışmalara yol açabilmektedir. Renklerin sembolik anlamları kültürden kültüre değişkenlik göstermektedir (Luna ve Peracchio, 2001). Örneğin:

- **Kırmızı renk**, Batı kültürlerinde çoğunlukla *aşk*, *tutku* veya *tehlike* ile ilişkilendirilirken, Çin kültüründe *şans*, *kutlama* ve *refah* anlamına gelmektedir (Zhang ve Lin, 2015).

- Benzer şekilde, **baykuş** sembolü Batı'da *bilgelik* ile özdeşleştirilirken, bazı Asya kültürlerinde *ölüm* veya *uğursuzluk* sembolü olarak algılanabilmektedir.

Bu tür farklılıklar, görsel dilin evrensel olmaktan ziyade toplumsal-kültürel değerlerle şekillendiğini göstermektedir. Bu noktada, kültürlerarası tasarımda adaptasyon ve standardizasyon olarak iki temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Adaptasyon yaklaşımı, her kültüre özgü görsel kodların kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Diğer taraftan standartlaştırma yaklaşımı ise, küresel olarak geçerli olabilecek “tarafsız” bir tasarım dili oluşturulabileceğini öne sürmektedir (De Mooij, 2010). Her iki yaklaşımın da avantajları ve sınırlılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu denge, tasarımcının hedef kitleye, bağlama ve iletişim amacına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Bununla birlikte, görsel iletişim tasarımının kültürlerarası boyutu, anlam üretiminin etik, sosyal ve politik yönleriyle de doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kültürel etkileşim ortamında tasarımın rolü, sadece “iletişim” değil, aynı zamanda “anlamın müzakere edildiği” bir platform olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, kültürel etkileşimde tasarımın rolü, belirli ideolojik veya politik mesajların aktarılmasında da önemli bir noktaya işaret etmektedir. Öyle ki; bir görsel mesaj, bazen farkında olmadan toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf ya da etnik köken gibi temalarla ilgili kalıplaşmış düşünceler/önyargılara hizmet edebilmekte, bu tür durumlar ise; görsel iletişimin etik sorumluluklarını gündeme getirmektedir. Çünkü görsel tasarımın etik sorumluluğu, belirli bir anlamın doğru ve adil şekilde iletilmesini sağlamakla ilgilidir. Burada toplumlar arasında köprüler kurmak ya da var olan eşitsizlikleri pekiştirmek, tasarımın güç ve etkisiyle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçeveden bakıldığında, “görsel iletişim tasarımı kültürel etkileşimin sadece bir aracı değil, aynı zamanda bu etkileşimin yönlendiricisi ve şekillendiricisidir” demek yerinde bir tanımlama olacaktır.

4. BULGULAR

4.1. Kültürel Kodların Temsili

Görsel iletişimde kültürel kodlar, anlam üretimi sürecinde temel işlevlere sahiptir ve her kültür bu göstergelere farklı anlamlar yüklemektedir. Dijital medyada görsel iletişim ve dil kullanımı, iletişim teknolojilerinin evrimiyle kültürel kodların temsili ve dönüşümünü derinleştirmiştir. Bu dönüşüm hem bireysel kimliklerin inşasında hem de toplumsal değerlerin yeniden üretiminde etkili olmuştur. Sosyal medya platformları, bireylerin kültürel değerlerini ve kimliklerini ifade etmeleri için önemli araçlar sunmaktadır. Keskin ve Güzel Korver (2019), Türkiye’deki Roman etnik kimliğinin sosyal medyada ‘ötekilik’ algısını dönüştürdüğünü ve kültürel kimlik inşasında aktif olarak kullanıldığını göstermiştir.

Dijital medyada görseller, metinlerle birleşerek kültürel olarak anlamlı mesajlar iletebilmektedir. Emojiler ve infografikler, kültürel kodların hızlı paylaşımını sağlamaktadır. Şeyma Bilginer Erdoğan (2021), görsel kültürün küresel kültüre dönüşümünde kitle iletişim araçlarının rolüne dikkat çekmektedir. Uyan Dur (2015) ise Türk görsel iletişim tasarımının estetik olduğu kadar kültürel bir ifade alanı olduğunu ortaya koymuştur.

Dijitalleşme süreci kültürel kodların evrimini hızlandırmış, durağan yapıları melezleşen semiyotik yapılara dönüştürmüştür. Dijital medya, görsel iletişim ve dil kullanımı, kültürel kodların temsili ve dönüşümünde belirleyici araçlar olarak gelişmekte, sosyal medya platformları bireylerin kimliklerini ifade etmeleri açısından önemli bir sahne sunmaktadır. Bu süreç, kültürel kodların evrimini ve dijitalleşmenin kültürel iletişim üzerindeki etkilerini anlamak açısından çok katmanlı bir alan sunmaktadır. Görsel tasarımda kültürel adaptasyon ön planda tutulmakta, kültürel yapıya uygun şekilde yerleştirilmektedir (Luna ve Peracchio, 2001). Küresel markaların görsel kodları yerel kültürel anlayışlarla

uyumlu hale getirmesi, kültürlerarası anlam üretiminde hem zorluk hem de fırsattır.

4.2. Görsel Semboller ve Anlam Katmanları

Görsel sembolizm, görsellerin soyut anlamlar üretme kapasitesini gösterir ve sanat, tasarım ile dijital iletişimde mesajların çoklu anlam katmanlarıyla zenginleştirilmesini sağlar (Uçar, 2019, s. 42). Semboller, insan zihninde çağrışımlar uyandıran ve kültürel olarak inşa edilmiş göstergelerdir. Örneğin bir çiçek, yalnızca doğayı değil; aşk, yaşam döngüsü veya ölüm gibi anlamları da taşıyabilir (Avcı, 2025).

Renkler ve biçimler de sembollerin taşıyıcı unsurlarıdır. Kırmızı tutku, tehlike veya güçle, mavi ise huzur, güven ve dinginlikle ilişkilendirilir. Daire biçimi güneş, yaşam, sonsuz döngü ve evreni temsil ederken (Cançat, 2024, s. 15), kare istikrar ve düzeni; köşeli yapılar ise iktidar, hiyerarşi veya çatışmayı simgeler (Erarslan Turhan, 2023, s. 9). Tasarımcılar ve sanatçılar, bu sembolik kodlarla çok katmanlı anlamlar üretirler (Uyan Dur, 2015, s. 8–14).

Sinemada semboller, özellikle atmosfer yaratımı ve karakterlerin iç dünyasını yansıtmak için kullanılır; izleyiciye bilinçaltıyla doğrudan etkileşim sağlar. Korku-gerilim filmleri, mekânsal kurguyla tehdit unsurlarını ve karakterlerin bilinçaltı durumlarını ön plana çıkarır (Kılıç, 2017, s. 429). Ancak semboller, bireysel algı, deneyim ve kültüre göre farklı anlamlar taşıyabilir (Jimenez, 2008, s. 40-41).

Renklerin anlamları da kültürel bağlama göre değişir; beyaz ışı, temizlik, saflık ve kutsallığı temsil eder (Çoruhlu, 2012, s. 215) ve Batı’da gelinliklerde masumiyet çağrışımıyla kullanılır (Uçar, 2019, s. 48). Bazı Asya kültürlerinde ise beyaz ölüm ve yasla ilişkilendirilir. Bu durum, görsel sembollerin anlam katmanlarının alıcının kültürel ve bireysel referanslarıyla şekillendiğini gösterir. Görsellerin yüzeyde ve

derin düzeyde farklı mesajlar taşınması, kültürlerarası iletişimde sembollerin çok katmanlı doğasının temel bir özelliğidir.

4.3. Dil ve Görsellik Arasındaki Dönüşüm

Görsel iletişim, metin ve görsellerin birleşimiyle anlam üretirken, görsel dil ve yazılı dilin etkileşimi kültürlerarası anlam üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Dijitalleşme ile görsel dil, daha dinamik, etkileşimli ve çok dilli hâle gelmiştir. Dijital medya ve iletişim teknolojilerinin hızlı evrimi, görsel ve sözel dil arasındaki sınırları dönüştürmüş, hibrit bir yapı oluşmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm, Roland Barthes'ın (1977) "denotasyon" ve "konotasyon" ayrımında görüldüğü gibi, görsellerin çok katmanlı anlamlar taşınmasını sağlar. Örneğin renk, kadraj ve semboller sadece estetik değil, kültürel ve ideolojik mesajlar da iletir (Uncu, 2024, s. 895).

Dijital ortamda metin ve görselliğin birleşimi, bireysel ve toplumsal anlam üretimini yeniden şekillendirir. Görsel öğeler, anlam taşıyıcı göstergeler olarak metinlerden daha hızlı ileti sağlar ve kullanıcılar üzerinde güçlü bir etki bırakır (Aladağ Delihasan, 2017, s. 77). Bu durum, görselliğin bazen dilin yerini alabilecek bir araç olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyal medyada genç kullanıcılar arasında imgeler, emojiler ve kısa ifadelerle bütünleşen dil, geleneksel yazılı dile kıyasla daha hızlı, doğrudan ve bağlama duyarlı anlam üretimi yaratmaktadır (Bedir Erişti, 2017, s. 28).

Dijital platformlarda görsellerin *anlık, sınır tanımayan paylaşımı*, kültürel kodların *çoğu zaman bağlam dışı* okunmasına da yol açabilmektedir. Örneğin:

- **Nike**, George Floyd protestoları sırasında sosyal medyada paylaştığı siyah arka plan üzerinde beyaz renkteki **"For once, Don't Do It"** 'Bir kez olsun Yapma' görseli ile güçlü bir sosyal mesaj vermiştir. Ancak bu mesaj

bazı ülkelerde özgün anlamından saparak farklı biçimlerde algılanmış ve çeşitli tepkilere neden olmuştur.

Şekil 3. Nike'ın, George Floyd Protestoları Sırasında Sosyal Medyada Paylaştığı *"For Once, Don't Do It"* Görseli

Kaynak: Larena, 2020.

- **Emoji kullanımı** da kültürden kültüre farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin, Şekil 4'te yer alan emoji, Batı'da "dua", "dilek" ya da "minnet" olarak algılanırken, Japonya'da "lütfen" veya "teşekkür" anlamı taşımaktadır (Miller vd., 2016).

Şekil 4. Kültürden Kültüre Farklı Anlamlar Taşıyan Emoji Örneği

Kaynak: Anık vd., 2017, s. 49.

Örneğin, sosyal medya platformlarında, görsellerin yanı sıra emoji ve hashtag gibi semboller, iletişim dilinin bir parçası hâline gelmiştir. Bu yeni dil görsel ve yazılı

unsurları içerirken, çok kültürlü etkileşimde evrensel bir anlam üretme kapasitesine sahiptir. Instagram ve TikTok gibi platformlarda kullanılan görsel temalar ve semboller, belirli bir kültürle sınırlı kalmayıp, emoji ve hashtag'lerle küresel anlam üretme sürecini hızlandırmaktadır. #Love, #Travel, #Motivation gibi global hashtag'ler, dilin ötesinde görsel sembollerle evrensel bir dil oluşturmaktadır. Bu yapı, görsel iletişimin sınırlarının nasıl evrildiğini ve dilin bu evrimdeki rolünü göstermektedir; aynı zamanda kültürel kodların dolaşımını da etkilemektedir.

Dijital medya, çocuklar ve gençlerin dil gelişimi üzerinde hem destekleyici hem olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Kelime dağarcığını genişletme ve çoklu okuryazarlık becerilerini geliştirme fırsatı sunarken, yüz yüze iletişimin azalması, dil kurallarının ihmal edilmesi ve bağlam dışı kullanım gibi riskler de barındırmaktadır. Görsel içeriklerle erken yaşta karşılaşan bireylerde kelime hazinesi gelişse de dilin yapısal unsurlarını kavrama becerisinde düşüş görülebilmektedir (Kardaş ve Öncel, 2023, s.10). Dijital medya ayrıca metin merkezli iletişimden görsel-dilsel kodların iç içe geçtiği yeni formlara geçişi hızlandırarak bireylerin düşünme biçimlerini ve toplumsal anlam üretim mekanizmalarını dönüştürmektedir.

4.4. Kültürlerarası Görsel İletişimde Zorluklar ve Çatışmalar

Kültürlerarası görsel iletişimde en büyük zorluklardan biri yanlış görsel kullanımı ve yanıltıcı sembollerdir. Küresel markaların pazarlama stratejilerinde ortaya çıkan bu yanlış anlamalar, görsel tasarımın çatışmalara yol açabileceğini göstermektedir. Kültürlerarası iletişim yalnızca farklı dilleri konuşan bireyler arasında değil, farklı değer sistemlerine ve anlam yapılarına sahip topluluklar arasında da gerçekleşmekte (Koytaviloğlu, t.y.) ve anlam kaymalarına neden olabilmektedir. Dil, kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda “dünyayı kavrayış biçimi”dir. Çeviri sorunları veya ortak

anlam üretilmemesi kültürlerarası iletişimde sık görülen problemlerdendir (Öztürk, 2025).

Sözsüz iletişim biçimleri (jestler, mimikler, dokunma, bakış ve beden mesafesi) kültürler arasında farklılık gösterebilir. Örneğin göz teması Batı'da güven simgesiyken, bazı Asya kültürlerinde saygısızlık olarak algılanır. Her kültür, bireylerin iletişim tarzını kendi değer sistemiyle şekillendirir; bireycilik odaklı kültürlerde doğrudan iletişim teşvik edilirken, topluluk temelli kültürlerde ima yoluyla iletişim yaygındır (Uncu, 2024).

Kültürlerarası iletişimde önyargılar ve kalıplaşmış algılar ciddi engellerdir. Bireyler, karşısındakini kendi kültürel referanslarıyla değerlendirdiğinde yanlış yorumlar ortaya çıkabilir; bu, etnosentrizm olarak adlandırılır. Kimlik, bireysel ve toplumsal düzeyde sürekli etkileşimle şekillenir (Woodward, 2016, s.187). Değer ve inanç sistemleri, bağlılık ve sadakatin kaynağını oluşturan kültür modelleri, benliğin özünü belirler (Tok, 2003, s.120-137) ve kimliğin varlığı kültüre dayandırılır (A.g.e., s.28).

Zaman ve mekân algısı kültürden kültüre farklılık gösterir; Latin Amerika ve Akdeniz kültürlerinde zamana esnek yaklaşılrken, Anglo-Sakson kültürlerinde dakiklik önemlidir. Kişisel alan algısı da değişir ve dijital ortamlarda çatışmalara yol açabilir. Kültürel farkındalık eğitimleri ve empati programları bu zorlukların aşılmasında önemlidir. Çeviri teknolojilerinin gelişimi, çeviriyi “kitle iletişim çağının vazgeçilmez enstrümanlarından biri” hâline getirmiştir (Bassnett ve Lefevere, 1990) ve görsel-işitsel iletişim aracılığıyla kültürel farklılıkların aktarımında kilit rol oynar (Bassnett, 1998, s.1). Bilgiye hızlı erişim, çevirinin önemini artırmaktadır (Fairclough ve Wodak, 1997, s.258-284). Bu nedenle kültürlerarası görsel iletişimde başarı için tasarımcıların estetik kaygıların yanı sıra yerel kültürel ve toplumsal değerlere duyarlı yaklaşması gerekmektedir.

5. TARTIŞMA

Bu araştırma, görsel iletişim tasarımının kültürel etkileşimdeki rolünü ve anlam üretimindeki işlevini incelemiş; bulgular, görsel tasarımın kültürel bağlama duyarlı olması gerektiğini ve kültürlerarası iletişimde anlamın dönüşken doğasını ortaya koymuştur. Görsel semboller ve renklerin kültürler arasında değişken anlamlar taşıdığı, hatta bazen çelişkili yorumlandığı görülmektedir. Barthes'ın semiyotik çözümleme modeline göre semboller, yalnızca yüzeysel değil, derin kültürel ve toplumsal anlamlar da üretmektedir. Bu nedenle küresel markaların başarılı olabilmesi için sembollerin çok katmanlı anlamlarını doğru yorumlaması ve yerel kültürlerle uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte görsel iletişim hızlı bir dönüşüm geçirmiştir. Instagram, TikTok gibi platformlar, emoji, hashtag ve etkileşimlerle görsel dilin evrenselleşmesini hızlandırmış; görselleri yalnızca bir mesaj iletim aracından çıkarıp çokkültürlü bir iletişim dili haline getirmiştir. Bu süreç, markaların daha kapsayıcı ve çeşitliliğe duyarlı olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Kültürlerarası görsel iletişimde yanlış anlaşılmalara ve görsel çatışmalara en büyük zorluklardan biridir. Bu durum, görsel sembollerin çok katmanlı, dikkatli ve kültürel farkındalıkla kullanılmasının önemini göstermektedir. Küresel markaların başarısı, yerel kültürel değerleri anlamaları ve sembollerini buna uygun hale getirmeleriyle doğrudan ilişkilidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital medya bağlamında görsel iletişim tasarımının kültürlerarası etkileşimdeki işlevi ve anlam üretimindeki rolü kapsamlı biçimde incelenmiş; bulgular, görsel sembollerin ve kültürel kodların küresel markalar tarafından nasıl kullanıldığını ve farklı kültürel bağlamlarda çeşitli anlamlar kazanabileceğini ortaya koymuştur. Görsel iletişim, yalnızca estetik bir araç olmaktan çıkarak, kültürel farkındalık ve

bağlamsal uyum gerektiren stratejik bir iletişim biçimi hâline gelmiştir. Küresel markaların tasarımlarını yerel kültürel özelliklerle uyumlu hâle getirmesi, hedef kitleyle etkili iletişim kurmayı ve marka imajını güçlendirmeyi sağlamaktadır. Kültürlerarası iletişimde karşılıklı anlayış ve kabul, görsel tasarımın kültürel bağlama duyarlı ele alınmasını kolaylaştırmaktadır.

Araştırma, dijital dönüşümün görsel iletişim üzerindeki dönüştürücü etkisini de vurgulamaktadır. Dijitalleşme, markaları yalnızca teknolojik adaptasyona değil, kültürel çeşitliliğe duyarlı tasarımlar üretmeye de zorlamakta; sosyal medya ve dijital platformlar ise görsel dilin hızlı, yaygın ve etkileşimli biçimde dolaşıma girmesine olanak tanımaktadır. Bu süreç, kültürlerarası anlam üretimini hızlandırmakta ve küresel markaların kapsayıcı, çok kültürlü bir görsel dil geliştirmesini gerektirmektedir.

Araştırmada ayrıca kültürel farklılıklar nedeniyle bazı görsel sembollerin yanlış yorumlanabileceği ve istenmeyen iletişim kazalarına yol açabileceği vurgulanmış; bu nedenle kültürel kodların dikkatle analiz edilmesi ve yerelleştirme stratejilerinin uygulanması önem kazanmıştır. Tasarımcıların yalnızca estetik değil, kültürel ve bağlamsal duyarlılığı içeren bütüncül bir yaklaşım benimsemesi gerektiği de belirtilmiştir.

Sonuç olarak, bu araştırma kültürlerarası görsel iletişimde anlam üretiminin karmaşık yapısını ve dijitalleşmenin bu süreci nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. Gelecek çalışmaların sosyal medya platformlarının görsel dil üzerindeki etkilerine, dijitalleşmenin kültürel anlam üretimindeki rolüne ve yeni iletişim biçimlerinin teori ve uygulamadaki yansımalarına odaklanması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Bölgesel farklılıkların ve görsel öğelerin dönüşümünün derinlemesine incelenmesi de alandaki çalışmaları zenginleştirecektir. Bu bağlamda araştırma; kültürlerarası görsel iletişimde

önemli sorulara yanıt sunsa da alanda yapılacak daha fazla araştırma literatüre katkı sağlayabilir. Gelecek çalışmalar, aşağıdaki alanlara odaklanabilir:

- *Farklı Kültürlerdeki Görsel Dillerin Karşılaştırılması:* Kültürler arası görsel iletişimi daha geniş bir perspektiften inceleyerek, farklı kültürlerdeki sembollerin evrimini anlamak.
- *Küresel Markaların Yerelleştirilmiş Görsel Stratejileri:* Küresel markaların yerel pazarlarda uyguladığı etkili görsel stratejileri incelemek.
- *Dijital Platformlar ve Görsel Tasarım:* Sosyal medya ve dijital platformların görsel dil üzerindeki etkilerini araştırmak ve dijitalleşmenin görsel tasarım ile kültürlerarası iletişimde yarattığı dönüşümleri inceleyerek yeni teoriler geliştirmek.
- *Çoklu Dil ve Kültür Bağlamında Görsel İletişim:* Çok dilli ve çok kültürlü kapsamlar içinde görsellerin anlam üretim süreçlerini incelemek ve bu süreçlerin küresel pazarlama ile reklam stratejilerine yansımalarını araştırmak.

Bu öneriler doğrultusunda görsel dilin evrimi hem akademik hem de pratik düzeyde daha geniş bir çerçevede ele alınabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aladağ, Delihasan, İ. (2017). *Dijitalleşme ve görsellik: Instagram’da beden temsiliinin multimodal söylem analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alkan, F., ve Erdem, R. (2021). Etnosentrizm ve Meslek Merkezilik: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30), 635-651. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.702317>
- Anık, C., Kırık, A. M. ve Soncu, A. G. (2017). Sosyal Medyanın Göstergebilimsel Dili: Emojiler. *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, 8(26), 41-54. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2017.1.003.x>
- Arnheim, R. (1969). *Visual thinking*. California: University of California Press.
- Avcı, N. (2025). Sembolizm: Sanatta gizem, derinlik ve anlam arayışı. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://10layn.com/sembolizm-veritabanindan-alinmistir>.
- Barthes, R. (1964). *Rhetoric of the image*. In *Image–Music–Text*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. Çev., Annette Lavers. New York: Hill and Wang. (Original work published 1957).
- Barthes, R. (1977). *Image – Music – Text*. Çev. Stephen Heath. London: Fontana Press.
- Bassnett, S. ve Lefevere, A. (1990). *Translation, history and culture*. London: Pinter.
- Bassnett, S. ve Lefevere, L. (1998). *Constructing cultures: essays on literary translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bedir Erişti, S. D. (2017). Çocuklarda teknoloji odaklı görsel iletişim ve dinamik bir görsel iletişim yolu olarak dijital öyküleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 52, 25-38. <https://doi.org/10.17064/iuifd.333102>

- Bilginer Erdoğan, Ş. (2021). Görsel kültürün küresel kültüre dönüşmesinde kitle iletişim araçlarının rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 989-1006. <https://doi.org/10.53487/ataunisosbil.928525>
- Bowen, G. A. (2009). *Document Analysis as a Qualitative Research Method*. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Cançat, A. (2024). Daire'nin farklı inanç ve kültürlerden günümüze sanatsal izdüşümlerine dair bir seçki. *ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(1), 13-32. <https://doi.org/10.56590/stdarticle.1446449>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3. baskı). Newbury Park, CA: Sage.
- Çoruhlu, Y. (2012). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Denzin, N. K. (2012). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods* (3rd ed.). Aldine Transaction.
- De Mooij, M. (2010). *Global marketing and advertising: Understanding cultural paradoxes* (3. baskı). Newbury Park, CA: Sage.
- Eraraslan Turhan, A. (2023). "Grafik tasarımda ifade biçimi olarak noktanın evrimi" D. Arslan (Ed.), *Grafik Tasarım Üzerine Güncel Okumalar* içinde (s. 1-27). Gaziantep: Özgür Yayınları <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub345.c1505>
- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). *Critical discourse analysis*. (Yay.haz.) Teun van Dijk. *Discourse studies: a Multidisciplinary Introduction-2: discourse as social interaction.*, 258-284.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Güzel Korver, S. ve Keskin, S. (2019). Sosyal medyada roman etnisitesinin özetimsili ve ötekiliğin sosyo-dijital telifisi. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 57, 51-84. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0088>

- Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. New York: Anchor Books.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Newbury Park, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2. Baskı). Newbury Park, CA: Sage.
- Hutchinson, K. (2016). Pepsi brings you back to life, [Presentation transcript]. 13 Haziran 2025 tarihinde <https://slideplayer.com/slide/7254281/> veritabanından alınmıştır.
- Jimenez, M. (2008). Estetik nedir? (A. Karaçoban, Çev.). Doruk Yayımcılık.
- Kardaş, Ö. ve Öncel, S. (2023). “Medya Maruziyetinin Dil ve Konuşma Gelişimine Etkisi.” Z. Gündoğdu (Ed.), *Çocuklarda Dil ve Konuşma Gelişimi ve Sorunlarına Yaklaşım* içinde (s. 9–13). Ankara: Türkiye Klinikleri Yayınevi.
- Kılıç, O. (2017). Korku sinemasının iç mekân tercihlerine bir bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(54), 428-432. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12696>
- Koytaviloğlu, G. (t.y.). Kültürlerarası iletişim: Farklı kültürlerdeki insanlarla bağlantı kurmak. 24 Nisan 2025 tarihinde <https://geyikmi.com/kulturlerarasi-iletisim> veritabanından alınmıştır.
- Kress, G. ve Van Leeuwen, T. (1996). *Reading images: The grammar of visual design*. London: Routledge.
- Larena, D. (2020, 2 Haziran). Nike takes a stand against racism with “For once, Don’t Do It”. Eslogan Marketing Magazine. 13 Haziran 2025 tarihinde <https://en.esloganmagazine.com/for-once-dont-do-it-nike/> veritabanından alınmıştır.
- Laroche, M., Papadopoulos, N., Heslop, L. A., ve Bergeron, J. (2001). Effects of subcultural differences on country and product evaluations. *Journal of Consumer Behaviour*, 1(3), 232–247.

- Lincoln, Y. S., ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Luna, D. ve Peracchio, L. A. (2001). Moderators of language effects in advertising to bilinguals: A psycholinguistic approach. *Journal of Consumer Research*, 28(2), 284–295. <https://doi.org/10.1086/322905>
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge: MIT Press.
- McDonald's Blog (2024, 23 Temmuz). Truly indian burger. mcdonaldsblog.in. 19 Temmuz 2025 tarihinde <https://mcdonaldsblog.in/tag/trulyindianburger/> veritabanından alınmıştır.
- Meggs, P. B. ve Purvis, A. W. (2016). *Meggs' history of graphic design* (6. Baskı). New Jersey: Wiley.
- Miller, H., Thebault-Spieker, J., Chang, S., Johnson, I., Terveen, L., ve Hecht, B. (2016). "Blissfully happy" or "ready to fight": Varying interpretations of emoji". *Proceedings of ICWSM*, 2016.
- Öztürk, M. Ö. (2025, 3 Mart). Kültürlerarası etkileşim: İş dünyasında farklılıklarla başa çıkma sanatı. Typelish. 21 Nisan 2025 tarihinde <https://typelish.com/b/kulturlerarasi-etkilesim-is-dunyasinda-farkliliklarla-basa-cikma-sanati-117928> veritabanından alınmıştır.
- Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health Services Research*, 34(5), 1189–1208.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Peirce, C. S. (1958). "Collected papers of Charles Sanders Peirce.", C. Hartshorne ve P. Weiss (Ed.), Cilt:1–8 içinde. Cambridge: Harvard University Press.
- Pieterse, J. N. (2004). *Globalization and culture: Global mélange*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Saussure, F. (1983). *Course in general linguistics*. Çev., Roy Harris. London: Duckworth. (Original work published 1916)

- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A. L., ve Corbin, J. (1990). *Basic of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uçar, T. F. (2019). *Görsel iletişim ve grafik tasarım*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Uncu, G. (2024). Dijital medyanın görsel tasarım süreçlerini dönüştürmesi ve tasarımın dijital platformlara adaptasyonu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(2), 895–924. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1429657>
- Urungu. (2024). Anlam türleri ne demek? [Forum]. 16 Nisan 2025 tarihinde <https://www.naatforum.com/threads/anlam-tuerleri-ne-demek.63313/> veritabanından alınmıştır.
- Uyan Dur, B. İ. (2015). *Türk görsel iletişim tasarımı ve kültürel değerlerle bağları*. İstanbul: Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Yayınları.
- Woodward, I. (2016). *Maddi kültürü anlamak*. Çev., F. A. Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Zhang, Y., ve Lin, C. A. (2015). “Cultural differences in advertising: A content analysis of print ads in China and the US”. *Asian Journal of Communication*, 25(2), 174–191.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In today's world of globalisation, digitalisation and cultural mobility, visual communication design has become not only a form of aesthetic expression but also a strategic tool of intercultural meaning production and transmission. Visual indicators, loaded with different cultural codes, can carry different meanings in various contexts. This situation necessitates visual communication designers not only to know visual language but also to analyse cultural contexts correctly.

Symbols, colours, typography and composition elements used in visual communication reflect the historical, social and cultural structure of societies. However, these visual elements can gain new layers of meaning or transform with intercultural interaction. Especially in areas such as digital media, social platforms and global advertising, the interaction of different cultural codes accelerates the evolution of visual language, making the processes of creating meaning more dynamic and multi-layered. In this context, visual communication design is not only a form of 'visual' expression; it is also a field where cultural identities, values and rules are reshaped.

This research aims to examine the function of visual communication design in cultural interaction and its role in the production of intercultural meaning in the context of communication technologies, digital media, visual communication and language, and for this purpose, it aims to reveal how cultural diversity is represented through visual indicators, through which cultural codes these representations are produced and how these productions are made meaningful by the audience.

The main objectives of the research are to understand how cultural awareness and localisation strategies are used in the visual designs of global brands and to address the challenges encountered.

The main problem of the research is the lack of an adequate theoretical framework that explains the function of visual communication design in cultural interaction, the difficulties encountered in intercultural meaning production and the effect of this interaction on language evolution. This deficiency causes cultural awareness to remain superficial in both academic literature and design practices. Therefore, the importance of this study lies in emphasising the necessity of cultural literacy for designers and communication professionals by revealing the multi-layered relationship of visual communication design with cultural context. Furthermore, following the evolution of visual signifiers in a

rapidly changing digital and globalised world will provide important contributions at both academic and practical levels.

Method

The research is structured based on qualitative research design. In this context, the study was conducted with descriptive analysis method to reveal how visual communication design produces meaning in the context of cultural interaction. This method allows both to evaluate the data sets in relation to the theoretical background and to present an interpretive perspective.

Within the scope of the research, a literature review was conducted on the field and the subject, and national and international academic publications on themes such as visual communication, cultural interaction, semiotic analysis, intercultural communication and the evolution of visual language were examined. This review was conducted through books, articles, theses and current scientific studies.

Data collection was shaped by a combination of content analysis and thematic analysis techniques. Accordingly, the data obtained necessitated the identification of 4 main themes and sub-codes. Related themes and sub-codes are shown in Table 1. In addition, the codes obtained from the research data are presented in Table 2 with their definitions and sample contents, and the themes, codes and sample data supporting the findings obtained in the analysis process are presented in Table 3 under the title of Tabulated Visual Analysis by including Barthes' Semiotic Model.

Findings (Results)

This research aimed to examine in depth the role of visual communication design in cultural interaction and its function in the production of meaning. The findings revealed how sensitive visual design should be to cultural context and the reflexive nature of meaning in intercultural visual communication. It has been observed that design elements such as visual symbols and colours can carry different meanings across different cultures. In this context, the visual strategies of global brands have become an area that requires not only aesthetic but also cultural awareness.

At the same time, the findings also explain the evolution process of visual symbolism in line with cultural differences. According to Barthes' semiotic analysis model, visual symbols do not only carry superficial meanings but also produce deep cultural and social meanings. However, the meanings that different cultures attribute to visual symbols can sometimes be contradictory.

For example, symbols that have a positive meaning in a Western design may have negative or misunderstandable meanings in another culture. Such difficulties reveal that intercultural visual communication has become more complex in a globalised world. Therefore, for global brands to be successful, the multi-layered meanings of symbols and colours need to be properly understood and adapted to local cultures.

The findings of this study provide an in-depth understanding of the complex nature of meaning production in intercultural visual communication and suggest that future research would benefit from examining in more detail the impact of intercultural visual communication on regional differences and the transformation of visual elements.

Conclusion and Discussion

The results of the study contribute to our understanding of the complex dynamics in intercultural visual communication and reveal how visual design is shaped by cultural context. Future research will enable the development of new theories in this field by examining in more depth how digitalisation transforms visual communication, its effects on intercultural meaning production and the role of social media platforms on visual language.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025

Yayın Geliş Tarihi: 02.09.2024 Yayına Kabul Tarihi:11.08.2025

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1542463>

Makale Türü: Derleme Makale/Review Article

Atıf/Citation: Okkiran, Ş. (2025). Yeşil Pazarlamada Bir Güven Sorunu: Yeşil Yıkama (Greenwashing). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 946-981.

YEŞİL PAZARLAMADA BİR GÜVEN SORUNU: YEŞİL YIKAMA (GREENWASHING)

Şehnaz OKKIRAN*

Öz

Son yıllarda kamuoyunda, firmaların çevresel sorumluluk rollerine yönelik endişelerin arttığı görülmektedir. Tüketiciler yeşil ürün arayışları içindeyken; firmalardan daha fazla yeşil ve sürdürülebilir odaklı uygulamalar görmeyi talep etmektedirler. Bu bağlamda, yeşil pazarlama iş dünyasında kabul görmüş stratejik bir rekabet aracı olarak yükselmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk alanında yapılan yeşil yatırımların artışı ile bazı firmalar yeşil yıkamayı (greenwashing) bir yeşil pazarlama stratejisi olarak benimsemektedirler. Yeşil yıkama; yanlış, aldatıcı veya yanıltıcı yeşil iddialar tanımı ile pazarlamada bir güven sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yolla firmalar, çevresel etkileri azaltmaya yönelik daha somut adımları atmaktan kaçınabilmektedirler. Yeşil yıkamanın 1990lı yıllardan bu yana uluslararası literatürde tartışıldığı görülmekle birlikte; ulusal literatürde halen yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu kapsamda, yeşil yıkamaya yönelik gelişim dönemlerinin incelenmesi; konuyla ilgili yapılan çalışmaların ve paydaş rollerinin anlaşılması önemlidir. Çalışmanın amacı, öncelikli olarak yeşil yıkama ile ilgili teorik ve kavramsal bir çerçeve sunmak; konunun geçmişten bugüne nasıl evrildiğine ve günümüzde nasıl bir hal aldığına dair bir inceleme ve analiz yapmaktır. Bu çalışmada, kapsamlı bir literatür araştırması yapılmış ve yeşil yıkama kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına kavramsal bir çerçeve ve araştırma güncesi oluşturulmuştur. Bu yolla çalışma, şirketlerin güven oluşturmak ve yeşil yıkama algısını

* Dr. Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük, sehnazokkiran@gmail.com, Gaziantep/Türkiye.

önlemek için pazarlama alanında ne tür stratejiler benimsemesi gerektiği konusunda öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kurumsal sosyal sorumluluk, tüketici satın alma davranışı, yeşil pazarlama, yeşil yıkama, pazarlama stratejileri

A TRUST ISSUE IN GREEN MARKETING: GREENWASHING

Abstract

Recent years have seen a significant rise in public concern about the environmental responsibilities of corporations. As consumers increasingly seek green products, they demand more sustainable practices from businesses. In this context, green marketing has emerged as a widely accepted strategic tool. However, with the growth of green investments within corporate social responsibility, some companies have adopted greenwashing as a marketing strategy. Greenwashing involves making false or misleading environmental claims, which presents a trust issue in marketing. This practice allows companies to avoid taking substantive actions to reduce their environmental impacts. Although greenwashing has been widely discussed in international literature since the 1990s, there is still a lack of sufficient research in national literature. Therefore, examining the developmental phases of greenwashing and understanding the roles of stakeholders is crucial. The aim of this study is to provide a theoretical and conceptual framework for understanding greenwashing and to analyze its evolution over time. A comprehensive literature review has been conducted, and a conceptual framework and research agenda have been established to deepen understanding of the greenwashing phenomenon. This study offers recommendations on strategies companies should adopt in marketing to build trust and reduce the perception of greenwashing.

Keywords: Corporate social responsibility, consumer purchasing behaviour, green marketing, greenwashing, marketing strategies

1. GİRİŞ

Dünyada karbon emisyon oranının azaltılmasına yönelik uluslararası alanda alınan politik önlemlerle birlikte, firmalar ve tüketiciler sürdürülebilirlik

konusuna giderek daha fazla önem vermektedirler. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri bu konuda aracı bir rol üstlenirken; sürdürülebilir kalkınma trendlerinden yararlanmak birçok firma için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Tüketiciler; sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer alan sorumlu üretim ve tüketim ve iklim eylemlerini destekler nitelikte; çevresel etkiye yönelik bir farkındalık oluşturmaya çalışmaktadırlar. Çevresel etkiye yönelik bu farkındalık aracılığıyla tüketiciler, çevresel tercihlerini satın alma davranışlarına yansıtmakta; firmalar ise ekonomik amaçla sürdürülebilir uygulamalarını pazarlama faaliyetlerinde kullanmaya yönelmektedirler. Bu bağlamda yeşil pazarlama rekabetçi bir strateji olarak yükselişte iken; yeşil ve kurumsal sosyal sorumluluk alanlarındaki yatırımlar da artış göstermiştir. Bu yoğunluk sürecinde; çevre dostu sürdürülebilir uygulamalar ile pazarlama alanındaki aldatıcı uygulamalar arasında tüketicilerin ayırım yapmaları gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Badhwar vd. (2024: 2) çalışmasında yeşil pazarlama ile yeşil yıkama arasındaki ilişkiyi karmaşık bir etkileşim olarak tanımlamaktadır. Tüketicilerin bu konudaki yetenekleri bu noktada önem kazanmaktadır. Bu alandaki ilk kapsamlı sonuçlara; 2016 yılında yayımlanan Yeşil Tüketici Raporu'nda yer verilmiştir. Bu rapora göre tüketici sayısının 65 milyonu aşarak, aktif kullanıcıların %16'ya ulaştığı ve aynı yıl içinde dört kat arttığı belirtilmiştir (Menon & Menon, 1997: 593). Günümüze doğru gelindikçe yeşil tüketicilerin firmalar için pazarlama alanında ciddi bir potansiyel olduğu görülmektedir.

Konuya çevre ve kurumsal etik çerçevesinden bakıldığında ise; Fortune 500 şirketlerinin web sitelerinde %80'den fazlasının kurumsal sosyal sorumluluk konusuna yer verdiği görülmektedir (Bhattacharya & Sen, 2004, s.9). Bu noktada firmalar için beyanların hem çevresel ama çoğunlukla ekonomik bir zorunluluk olduğunu söylemek mümkündür. Firmalar bu yolla tüketicilerin satın almaya yönelik davranışlarını teşvik etmek istemektedirler. Paydaşlar, firmaların gerçek davranışlarını tespit edememe noktasına gelebilmektedirler (Zharfpeykan, 2021:

2208). Kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında yaptıkları çalışmaları yoğun bir şekilde sunmak isteyen firmalar ile bu durumu fırsata çevirmek isteyen firmalar; konuyu tüketiciler için ayırım yapamayacak bir noktaya getirmektedirler (Parguel vd, 2009: 3). Bu uygulama şekli yeşil yıkama (greenwashing) olarak tanımlanmaktadır. Yeşil yıkama kavramı, özünde bir kelime oyunu olarak ifade edilmektedir. En evrensel tanımında yeşil yıkama; bir organizasyonun ekolojik (çevresel) faaliyetleri ya da ürünü ile ilgili kasıtlı bir aldatma; yeşile geçme anlayışından sapmak olarak geliştirilmiştir (Gräuler & Teuteberg, 2014: 2; Chan-Edwards, 2019: 4). Bu durum tüketicilerin gerçek yeÖğşil ürünlere yönelik şüphe ve satın almaya dair tereddütleri artarken; gerçek anlamda sürdürülebilir olan firmaların yeşil ekonomiye ilerlemesini de engelleyebilmektedir (Aik, 2024: 5). Margariti vd. (2024: 1) çalışmasında; yeşil yıkama ile ilgili endişelerin, tüketicilerin yeşil satın alma niyetinin yeşil satın alma davranışına dönüşmesi üzerindeki etkisinin oldukça az düzeyde olumlu olduğunu belirlenmiştir. Dolayısıyla yanıltıcı pazarlama uygulamalarının ürünlerin ve firmaların çevresel uygulamalarının güvenilirliği konusunda tüketicileri şüpheye düşürebilmektedir.

1990 yılında Dünya Günü'nde milyonlarca insan tarafından dünyamızı korumaya yönelik yapılan protestolardan sonra yeşil yıkama seviyelerinin ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir (Gallicano, 2011: 1). Yeşil yıkama, firmaların çevresel sorumluluklarının artışı ve buna bağlı müşterilerin de firmalara yönelik şüpheli yaklaşımlarının da eş zamanlı artmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla firmalar için bir strateji olarak da tercih edilmektedir (Steiner vd., 2018: 1012). Fortune 500 şirketlerine yönelik bir diğer araştırma; Birleşik Krallık ve Hollanda ile ortaklaşa olarak yürütülmekte olan Uluslararası Tüketici Koruma ve Uygulama Ağı kapsamında yapılmıştır. Bu çalışmada şirketlerin kurumsal web siteleri incelenmiş ve firmaların yeşil iddialarının %40'nın yeşil yıkama kapsamına girdiği görülmüştür (Nemes vd, 2022: 2). Yeşil yıkamanın kavramsal bir araştırma konusu olarak ele alınmasının bir diğer sebebi ise tüketiciler

üzerinde yarattığı davranış değişiklikleridir. Bu kapsamda yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisi Edelman Güven Barometresi olarak bilinmektedir. Bu araştırma, 20'den fazla ülkeden elde edilen veriler yeşil yıkamanın yeşil ürüne yönelik tüketici güvenini reklamlara karşı %30'dan %13'e; web sitelerine karşı ise %30'dan %21'e düşürdüğünü ortaya koymaktadır (Horiuchi vd., 2009: 5). Görülmektedir ki yeşil yıkama; konusu, değindiği ve ilişkilendirildiği farklı kavramlar ile birlikte oldukça karmaşıktır. Bu durumun sebebi, yeşil yıkamanın bir kavram olarak evrensel bir tanımının olmaması, farklı şekilde yorumlanabileceği ve uygulanabilecek kadar standart bir çerçeveye sahip olmayışıdır.

Çalışmada yer alan kavramların birbiriyle ilişkili olduğu göz önünde bulundurularak, kavramsal ve entegre bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve, yeşil yıkama uygulamalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışma; literatüre katkı sağlamak amacıyla yeşil yıkama için kavramsal bir çerçeve çizmeyi ve bir paradigma olarak yeşil yıkamanın yükselişine yönelik gelişim sürecini ele almaktadır. Bu çalışmanın hazırlanmasında yöntem olarak, yeşil yıkama kavramı ve bu kavramın yıllar içindeki evrimini ilişkili olduğu kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği gibi kavramlar arasındaki ilişki ve gelişimi belirlemek amacıyla kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. İlk olarak, 2000-2009 yılları arasında yeşil yıkama ile ilgili temel tanımlar ve kavramsallaştırmalar derlenmiştir. Bu dönemin analizinde, konuya ilişkin erken dönem literatür ve akademik çalışmalar incelenmiştir. 2010-2014 yılları arasında, kavramın gelişim sürecinde önemli değişiklikler ve yaygınlaştırma çabaları göz önünde bulundurularak, tanımların evrimi detaylandırılmıştır. 2015-2019 yıllarında, psikolojik ve sosyal boyutların eklenmesi ile ilgili literatür taranarak, bu dönemde yapılan katkılar ve kavramın genişlemesi ele alınmıştır. Son olarak, 2020 yılı ve sonrasındaki dönemde, tanımların çok boyutlu bir süreç olarak ele alınması ve stratejik yaklaşımların entegrasyonu analiz edilmiştir. Tüm bu

süreçler, ilgili akademik yayınlar, raporlar ve sektörel analizler kullanılarak sistematik bir şekilde belgelenmiştir. Bu yöntem, yeşil yıkama kavramının zaman içindeki gelişimini kapsamlı bir şekilde anlamak ve görselleştirmek amacıyla uygulanmıştır.

Çalışma, gelecekteki sürdürülebilirlik çalışmaları için teorik bir çerçeve çizmeyi, ulusal literatürü zenginleştirmeyi ve yeşil yıkama ile ilgili ve alt kavramsal alanları belirleme noktasında bir referans teşkil edebilir. Yeşil yıkamanın bir güven sorunu olarak sunulması; aynı zamanda bu güvenin onarılmasını da gerektirir. Bu bağlamda çalışmanın sonuç ve önerileri, firmalar için pazarlama stratejilerini güncelleme noktasında değerlendirilebilir.

2. YEŞİL YIKAMA VE KAVRAMSAL GELİŞİMİ

Yeşil yıkama; çevresel uygulamalar, bir ürün ya da hizmetin sağladığı çevresel faydalar konusunda tüketicilerin yanıltılmasıdır (Bradford, 2007). Bu bağlamda yeşil yıkamanın temelinde bir güven sorununun bulunduğunu söylemek mümkündür (Vangeli vd., 2023: 282). Bu güven sorununun aşılması adına ikna etme sürecinin ötesinde firmalar, yeşil taahhütlerini bir gündem olarak belirlemeye başlamışlardır. Karar mekanizmaları özelindeki düzenlemeler de yeşil yıkamayı önlemek için yetersiz kalmaktadır (Li vd., 2022: 1723). Yeşil yıkama, tüketiciler tarafından satın alma davranışını negatif etkileyen ve genellikle negatif sonuçlar ile ilişkilendirilmiş bir kavramdır (Baum vd, 2012: 425; Blome vd., 2017: 341; Akturan, 2018: 809; Wu vd., 2020: 3095; Arouri vd., 2021: 2). Marko & Kusá (2023: 96-98); yeşil yıkama ve moda sektörüne yönelik yaptığı nöropazarlama temelli çalışmasında güven unsurunu moda sektörüne yönelik değerlendirmiş ve tüketicilerin bu nedenle satın alma kararlarının etkilendiğini ortaya koymuştur.

Literatürde yeşil yıkamanın farklı terimler olarak geliştirildiği görülmektedir. Yeşil yıkama (Greenwashing) kavramı literatürde; öncelikle beyaz aklama anlamına gelen whitewashing olarak yer almıştır. Bu terim başlangıçta istenmeyen bilgilerin örtülmesi ve kaçınmak anlamına gelmektedir. Uluslararası Çevre Örgütü yeşil yıkamayı kelime olarak yeşil parıltı olarak adlandırmış; halkla ilişkiler ve pazarlamanın aldatıcı aracı olarak tanımlamıştır (Greenpeace, 2022). Bu tanıma göre yeşil yıkama; kamu ve özel sektör, sivil toplum ve karar alıcılar düzeyinde gerçekleşen haksız çevresel bir erdemdir denilmektedir (Nemes vd., 2022: 1). Yeşil yıkama kapsamında bu aktörler, haksız şekilde çevresel bir erdemi sahiplenmekte ve yanıltıcı olarak kullanabilmektedirler. Özel sektörde yoğunlaşan bu kavramın yükseköğretim ve sivil toplum düzeyinde de rastlandığı görülmektedir. Birleşik Krallıktan The Ellen MacArthur Vakfı'nın ücretsiz olarak düzenlediği "Plastiklerin Yeniden Tasarımı Dersi" gibi birçok ücretsiz çevrimiçi kursların gerçekte öğrencilere döngüsel ekonomi temelinde yeşil yıkama kavramına yönelik bilgileri içermediği görülmüştür (Kopnina, 2019: 615).

Yeşil yıkama, çevresel performansı desteklemek adına yapılan bir firmanın sürdürülebilirlik iddiaları ve kurumsal uygulamaları arasındaki uyumsuzluk olarak tanımlanmaktadır (Delmas & Burbano, 2011: 65; Walker & Wan, 2012: 234). 2013 yılında Çin'in o dönemki popüler bir gazetesi, "yeşil" olarak nitelendirilen firmalara yönelik Yeşil Yıkama Listesi'ni yayımlayarak bu alanda ilk kez gerçek anlamda bir güven krizini de açığa çıkartmıştır (Guo vd., 2017: 524). Dolayısıyla firmalar için yeşil yıkama ve zayıf bir çevresel performans ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Kavram; 1986 yılında çevreci kimliğiyle bilinen ve nesli tükenmekte olan türler ile ilgili çalışmalar yapan ekolojist Jay Westervelt tarafından ortaya atılmıştır. Bu kapsamdaki ilk çalışmalar New York eyaletinde yürütülmüştür. 2006 yılı itibarıyla Jay Westervelt'in ortaya attığı yeşil yıkama kavramı ile ilgili çalışmaların artmaya başladığı (Laufer, 2003); ilk kapsamlı

çalışmaların ise 2000'li yılların başlarına uzandığı (Greer ve Bruno, 1997) görülmektedir.

Yeşil yıkamanın kullanıldığı ilk sektör turizm sektörü olmakla birlikte, oteller için yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Yeşil yıkama, otellerin çevre dostu imajlarını desteklemek ve zayıf çevresel performanslarını gizlemek amacıyla uygulanmıştır (Pizzetti vd., 2021: 23). Dolayısıyla turizm sektöründe çevreye duyarlı uygulamalarının otellerin para tasarrufu motivasyonlarının gerisinde kalmıştır. Bu durumu değiştirmek adına, bazı otellerin havluların yeniden kullanımının teşvik edilmesine yönelik uyarıcı levhalar kullanarak elde ettikleri kârı hayır kurumlarına bağışlayarak, tüketicilerin şüphelerini giderme yönünde çalışmalar yaptıkları görülmüştür (Gallicano, 2011: 2). Yeşil yıkama kavramı literatürde ekoturizm açısından da değerlendirmiştir. Das & Chatterjee (2023: 1381) çalışmasında günümüzde talebin artması ile ekoturizme yönelik yatırım artışının yerel halkta biyoçeşitliliğe yönelik bağımlılıklarının azalmasına ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini tehdit etmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Bu süreç, ekoturizm yatırımlarının ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken diğer yandan ekoturizm politikalarının yetersizliği nedeniyle yeşil yıkama ile ilişkilendirilmiştir. Turizm sektörünün devamında bu kavram, gıda sektörü gibi yaygın endüstrilerde de kendine yer bulmuştur (Yang vd., 2020: 1487). Kumar ve Kumar (2013) çalışmasında; farklı endüstrilerden birçok küresel çaptaki firmanın, yeşil yıkama kapsamındaki örneklerine yer vermiştir. Bu bağlamda yeşil yıkamanın turizm sektöründen başlayarak farklı ve hatta daha geniş çaplı endüstrilere yayıldığı görülmektedir.

Tablo 1, yeşil yıkama kavramının çeşitli tanımlarını ve bu tanımları destekleyen literatürdeki kaynakları içeren kavramsal ve entegre bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 1. Yeşil Yıkama Tanımlamaları için Kavramsal ve Entegre Bir Çerçeve

İlişkilendirilen Kavram	Tanım	Referans
Dayanağı olmayan yanıltıcı iddialar	Çevresel etkisi hakkında dayanaksız ve yanıltıcı iddia ve uygulamalar	(Laufer, 2003: 255)
Negatif sosyal imaj	Paydaşları yanıltan sosyal bir imaj	(Marciniak, 2009: 55)
Çevresel dezenformasyon	Çevreye karşı sorumlu kamu imajı sunulmaya çalışılan kasıtlı, yanıltıcı ve yanlış bilgi	(Stevenson & Waite, 2011: 625)
Aşırı iletişim davranışı	Şirketin çevresel duyarlılığına yönelik aşırı iletişim kurması	(Delmas & Burbano, 2011: 67)
Yeşil başarılarını seçicilik	Açıklamak için çevresel sorumsuzluk yerine yeşil başarıların seçilmesi	(Lyon & Maxwell, 2011: 4)
Yeşil eylem ve yeşil söylem arasındaki tutarsızlık	Anlamsız eylemlerden ortaya çıkan sembolik bilgi	(Walker & Wan, 2012: 227)
Yoğun yeşil gibi tanıtma harcama pratiği	Daha fazla kaynağı firmayı yeşil olarak tanıtmaya çalışmaya harcamak	(Becker – Olsen vd., 2013: 1318)
Tüketiciyi yanıltma eylemi	Firmanın çevresel avantajları konusunda yanıltıcı olmak	(Chen & Chang, 2013: 494)
Kasıtlı bilgi	Firmalar tarafından başlatılan kasıtlı bilgi açıklama kararı	(Bowen & Aragon, 2014: 107)
Tüketicilerin gizli niyetler ile ilişkilendirdiği psikolojik bir süreç	Firmanın söylediklerini yapmaması ve buna bağlı tüketici tutumunun oluşması	(Nyilasy vd., 2014: 701)
Sosyal sorumluluğun abartılması	Dış baskıyı azaltmak için yanlış bilgi yaymak	(Wolniak, 2016: 446)
Geri tepme/ tepki	Şüpheli çevresel uygulamaları örtülemek	(Watson, 2017: 38)
Sembolik sosyal sorumluluk	Sürdürülebilirlik konusundaki tutarsızlık	(Steiner vd., 2018: 1002)
Algılanan bütünlük	Çevresel performansa yönelik algılanan sınırlı fayda ve tehdit	(Kopnina, 2019: 618)
Göz boyama	Çevresel eylemlerin meşrulaştırılması için sürdürülebilir uygulamaların vurgulanması	(Lueg & Lueg, 2020: 6)
Yeşil özelliklere yönelik belirsiz iddialar	Çevresel iddiaların ideolojik değerleri sömürmesi	(Van Niekerk & Conradie, 2020: 4)

Tablo 1. Yeşil Yıkama Tanımlamaları için Kavramsal ve Entegre Bir Çerçeve (devamı)

İlişkilendirilen Kavram	Tanım	Referans
Yanlış fikir vermeye dayalı makyaj	Tüketiciye gerçekte olduğu kadar yeşil olmayan iddialar sunmak	(Alonso- Calero vd., 2021: 1)
Asimetrik bir iletişim şekli	Çevresel başarıları ön plana çıkarırken zayıf taahhüt ve davranışları gizlemek	(Ferrón-Vílchez vd., 2021: 861)
Fırsatçılık ve maskeleye	Sürdürülebilir bilgilerin sembolik raporlanması ve gerçek dışı uygulamalar	(Khan vd., 2021: 339)
Aldatma süreçleri	Sadece çevresel değil, sosyal ve politik unsurları da kapsayan bir süreç	(Del Rio vd., 2023: 417)
Yeşil güvenin sarsılması	Ekolojik satın alma kararlarının etkilenmesi	(Marko & Kusá, 2023: 89)
Fırsatçı bir davranış biçimi	Firma yöneticilerinin piyasa düzenini ve yatırımcı kararlarını bozan davranışlar	(Li vd., 2024: 1)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'i referans alarak yeşil yıkama kavramının yıllar itibarıyla gelişimine ilişkin detaylara bakıldığında yıllar ve gelişim aralıklarına göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 2. Yeşil Yıkama Tanımlamalarının Yıllar İtibarıyla Gelişimi

Yıllar	Tanımlar ve gelişimi
2000- 2009 yılları arasında	İlk tanımlar ve kavramsallaştırma
2010 – 2014 yılları arasında	Tanımların gelişmesi ve yaygınlaştırma aşaması
2015 – 2019 yılları arasında	Psikolojik ve sosyal boyutların eklenmesi
2020 yılı ve sonrası	Tanımlara bir süreç olarak çok boyutluluk ve stratejik yaklaşımların eklenmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu bağlamda Tablo 2, yeşil yıkama kavramının yıllar itibarıyla gelişimini özetlemektedir. 2000-2009 yılları arasında, yeşil yıkama terimi ilk kez

tanımlanmış ve kavramsallaştırma aşamasına geçilmiştir. 2010-2014 döneminde, bu tanımlar genişletilmiş ve kavramın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. 2015-2019 yılları arasında, psikolojik ve sosyal boyutların da dahil edilmesiyle yeşil yıkama anlayışında derinleşme sağlanmıştır. 2020 yılı ve sonrasında ise, tanımlar çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmış ve stratejik yaklaşımlar eklenerek kavramın kapsamı genişletilmiştir.

Yeşil yıkama, endüstride ölçütler ile ifade edilebilmektedir. Firmalar çevresel zararlarını daha iyi temsil eden ölçütleri belirleyerek bu ölçütleri kamuoyu ile paylaşmakta ve şeffaflık ve çevresel sorumluluk adı altında yanıltıcı bir izlenim oluşturabilmektedirler (Arouri, 2021: 3). Dolayısıyla firmanın hangi çevresel göstergeleri ne kadar düzeyde açıkladığı (mutlak açıklama oranı) önemlidir. Böylece daha az zararlı olanları açıklayarak yeşil yıkama yapabilecektir. Bu noktada, bir firmayı yeşil yıkamaya iten ana iki sebepten bahsedilebilir. Bu iki ana nedeni destekler nitelikte; literatürde yeşil yıkama kavramını inceleyen Eskin (2024: 178) çalışmasında, literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan kelimeler arasında sürdürülebilirlik ve kurumsal yer aldığını göstermiştir. Bahsi geçen ilk ana neden kurumsal teoridir. Bu teoriye göre firma yeşil yıkama yaparak aslında mevcut kanunlara uyumlu olabilmek amacı gütmektedir (Oliver, 2013: 80). İkinci ana neden ise sürdürülebilirliği sağlamayı desteklediği düşünülen işaret teorisine dayandırılmaktadır (Connelly vd, 2011: 87). Buna göre firmalar dış paydaşlara çevre ile uyumlu görünebilmek adına işaretler, simgeler ve sözlü ifadeler yoluyla yeşil yıkama yapabilmektedirler (Ramus & Montiel, 2005: 378).

Yeşil yıkama, İngilizce karşılığına bakıldığında “yeşil” ve “beyin yıkama” kelimelerinin birleşiminden oluşması dikkat çekicidir ve çevreye yönelik bir beyin yıkama sürecini ifade etmektedir (Mitchell & Ramey, 2011: 41). Bu noktada yeşil yıkama, farklı kapsamda kötü uygulamalar yoluyla

desteklenebilmektedir. Bu uygulamalar arasında; belgesiz iddialar, lobi çalışmaları, çevre dostu olmayan uygulamaların desteklenmesi ve çevreye yönelik olumsuz etkiye sahip diğer firma ve paydaşlar ile iş birliği yapma sayılabilmektedir (Nemes vd., 2022: 4). Yeşil yıkama, sadece firmaların kendilerinin değil, farklı paydaşların iddia ve söylemlerini de kapsamaktadır (Seele & Gatti, 2017: 240). Bu noktada firmaların iddia ve söylemler karşısında kanıt sunmaları beklenmektedir. Yeşil yıkamaya yönelik sınıflandırma ve dönemlerin incelenmesi, yeşil yıkamaya ilişkin çalışmaların, yöntemlerin, iletişim yönlerinin ve paydaşların rollerinin anlaşılması amacıyla önemlidir.

2.1 Yeşil Yıkamaya Yönelik Sınıflandırma ve Türleri

Yeşil yıkama, firma ve ürüne yönelik olarak; iddia ve uygulama düzeyinde ayrı ayrı olarak sınıflandırılabilir (De Freitas Netto vd., 2020: 7; Falcão vd., 2020: 6). Diğer yandan yeşil yıkama, araştırmalarda en fazla incelenen altı farklı sınıflandırma ile yer almaktadır (Yang vd., 2020: 1493- 1495): (1) Özellikle emisyonlara dayalı çevresel performansı zayıf olan firmaların, bu oranlara yönelik daha yüksek düzeyde açıklama yapma eğilimlerini esas alan “seçici açıklamalar”; (2) Yeşil yıkamayı bir ayrışma stratejisi olarak benimseyen ve firmaların uygulamalarını değiştirmeden müşterilerinin beklentilerini karşıladıkları iddiasına dayalı “ayrışma”; (3) Sembolik faaliyetler yoluyla hedef kitlenin dikkatini başka yöne çekmeye odaklanan “dikkat dağıtma”; (4) Firmaların uygulamalarında kasıtlı olarak yaptıkları işlemlere odaklanan “aldatıcı hileli yönlendirme ya da işlem”; (5) Üçüncü tarafların firma tarafından yetkilendirilerek yanıltıcı yönlendirme ve etiketleme yapılması ile ilgili olan “şüpheli yetkilendirme ve etiketler”; (6) Gönüllü kamusal programlar yoluyla, çevresel iyileştirmelere katkı sağlıyor gibi görünme iddialarına odaklanan “verimsiz ve kamusal gönüllü programlardır”. Bu gruplandırma türlerine göre örnek faaliyetler arasında tanıtım ve reklam araçlarında kullanılan belirsiz

ifadeler, abartılı/ yanıltıcı görüntüler, kanıta dayanmayan ve ekolojik alanda belirsiz ya da anlamsız söylem, görsel ve anlatımlar sayılabilmektedir (Wolniak, 2016: 447).

Şekil 1. Yeşil Yıkamaya Yönelik Yapılan Çalışmalarda En Fazla Odaklanılan Yeşil Yıkama Türleri ve Kaynakları

Kaynak: (Vangeli vd., 2023, s. 288)

Şekil 1’de yer verilen yeşil yıkama türleri beş şekilde gruplandırılmaktadır (Pizzetti, 2021: 24): (1) Firmaların sözlü, anlamsız, herhangi bir kanıta dayanmayan iddialar ile tüketici ve paydaşlarını yanıltmasına dayalı “ifadeye dayalı yeşil yıkama”; (2) Firmaların sahte görsel ve etiketleme gibi araçlar kullanarak yapılan yeşil yıkamaya “uygulamalı yeşil yıkama”; (3) Firmaların bilgi gizleme, eksik, yarı ya da tamamen çıkarılmış bilgiler ile karşılaştırmalar yoluyla yapılan “ihmale dayalı yeşil yıkama”; (4) Firmaların özellikle sosyal sorumluluk alanında vaatleri ile gerçekleştirdikleri arasında fark yoluyla ortaya çıkan “sembolik yeşil yıkama” ve (5) Firmaların yasal düzenlemeler, etkinlikler yoluyla yapılan “üstü kapalı/ lobicilik yeşil yıkamadır”. Şekil 1’de yer alan yeşil yıkama türlerinden; ifadeye dayalı ve uygulamalı yeşil yıkama türleri, yeşil yıkamanın içsel kaynakları arasındadır. Bu yeşil yıkama türlerinin, günümüzde geniş çalışma

alanına sahip olduğu, Şekil 1’de daha çok işaretlenerek belirtilmiştir. İhmale dayalı ve sembolik yeşil yıkama türleri ise daha az işaretleme yoluyla, henüz sınırlı bir çalışma alanına sahip olduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla Şekil 1’de işaretlenmeyen türlerin araştırmacılar için çalışma olabilecek ve henüz çok nadir araştırma konusu olmuş yeşil yıkama türlerini göstermektedir. Doğrudan ve dolaylı yeşil yıkama uzantısı, tedarik zincirleri düzeyinde gerçekleşmektedir. Doğrudan yeşil yıkama, şirket düzeyinde gerçekleşirken; dolaylı yeşil yıkama bir tedarikçinin sürdürülebilir olduğunu iddia eden yanlış davranışları ile ifade edilmektedir (Pizzetti vd., 2021: 21). Tüm bu hususlar dikkate alındığında bir tedarik zincirinin aslında ne kadar dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiği görülmektedir.

Tüketicilerin yeşil yıkama sonrasındaki satın alma deneyimlerinin ne yönde değiştiğine bakıldığında; yeşil yıkama ile genel olarak tüketicilerin satın alma isteklerinin azaldığına, şüphecilik ile birlikte ürünleri boykot etme düzeyine kara gelebildikleri ortaya konulmaktadır (Wang vd., 2020: 594). Tüketiciler satın almaya yönelecekleri ve farklı seçenekler arasından çevre konusunda gerçekten sorumlu olan firmaları belirlemek amacıyla farklı yollardan elde ettikleri bilgiyi kullanmaktadırlar. Ancak günümüzde tüketicilerin maruz kaldıkları bilginin yoğun olması gerçekten çevreye duyarlı firmaları belirleme noktasında bir karmaşaya sebep olabilmektedir. Çalışmasında tüketicilere ürün ile ilgili yeterli bilgi sağlanması durumunda tüketicilerin verimlilik için ürüne fazladan ödeme yapmaya razı olabileceklerini ifade etmiştir (Bull, 2012: 247). Bu noktada denetlenen kurumsal sosyal sorumluluk raporlarından elde edilebilen kurumsal bilgi devreye girmektedir (Wolniak, 2016: 445). Bilgi her dönemde yeşil yıkama için bir referans kaynağı olmuştur. Yeşil yıkamanın dönemsel olarak sınıflandırılması güncel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelinde paydaş katılımı, iletişim yönü ve yeşil yıkamaya yönelik amaçlar temelinde oluşturulan dönemsel sınıflandırmalara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Literatürdeki Çalışmalara Göre Gruplandırılan Yeşil Yıkama Dönemleri

Yeşil Yıkama Dönemleri	İletişim Yönü	Amaç
Yeşil Yıkama 1.0: Tüketicilere yönelik statik iletişimi dönemi	Tüketicilere yönelik tek yönlü iletişim	Yeşil yıkamanın sonunun araştırılması ve çerçeve oluşturmak
Yeşil Yıkama 2.0: Paydaş, aracı ve ilgili konuların dinamik yönetimi dönemi	Paydaşların dahil edilmesi sürecinin başlangıcı	Gelecek çalışmalar için potansiyel yollar sunulması
Yeşil Yıkama 3.0: Geleceğe yönelik anlatıların hazır olması	Tüm paydaşlar	Geleceğe dair anlatıların oluşturulması

Kaynak: (Montgomery vd., 2023)

Yeşil yıkamaya yönelik yapılan araştırmalar dönemsel ve kapsam olarak üç ana grupta gruplandırılmıştır. Tablo 3'te yer verilen gruplandırmaya yönelik gelişim süreci yer almaktadır (Montgomery vd., 2023):

- **Yeşil Yıkama 1.0 döneminde** tüketicilere yönelik tek yönlü bir iletişim yöntemi söz konusudur. Bu dönemde birinci aşamada yeşil yıkama yöntemlerinin belirlenmesi, ikinci aşamada önleyici mekanizmaların geliştirilmesi ve en nihayetinde yeşil yıkamanın nasıl sona erdirileceğini bulmak amaçlanmaktadır.
- Yeşil yıkamaya yönelik bir tür olgunlaşma sürecini ifade eden **Yeşil Yıkama 2.0 döneminde** paydaşlar da dikkate alınmaktadır. Bu dönem; yeşil yıkamaya neden olan araçların yönetilmesi ve politik düzeyde sosyal sorunlara karşı bilinçli olabilmek amacına odaklanmaktadır. Bu amaç, literatür için de yeni olan ve bu dönemin amacının bir tanım olarak geliştirildiği “wokewashing” kavramının da ortaya çıkışını desteklemiştir.
- Yeşil yıkamaya yönelik gelecek için bir çerçevenin oluşturulmasını esas alan **Yeşil Yıkama 3.0 dönemi** uluslararası denetim sistemlerinden en yoğun işlenen ve popüler olan ESG (Çevresel Sosyal ve Yönetişim)

derecelendirme ile karbon emisyonunun azaltılmasına odaklanmaktadır. Bu kapsamda ESG derecelendirmesi artan firmaların yeşil yıkama derecesinin en düşük olduğu ortaya konulmuştur.

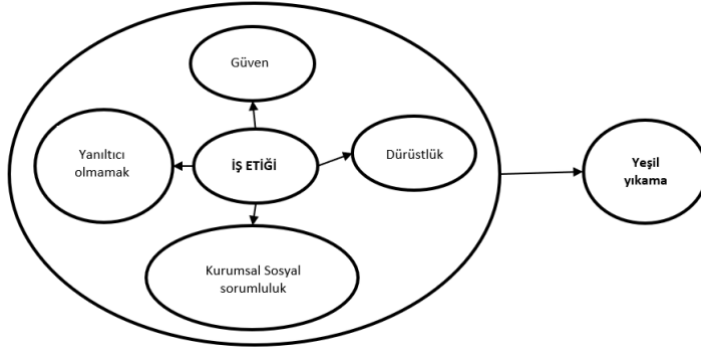
Yeşil yıkama 3.0 döneminin her ne kadar ESG ile firmaların yeşil yıkamaya yönelmelerini azaltmaya odaklansa da aksi şekilde ESG puanının yüksek olması için gerekli yatırımların çevre dostu olmaması durumunu da beraberinde getirebilmektedir. Treepongkaruna vd. (2024: 2) çalışmasında “boş konuşma” ya da “yeşil yıkama teorisi” olarak yer vermişlerdir. Buna göre ESG puanının yüksek oluşu ile firmaların daha düşük karbon emisyonuna sahip çevre dostu oldukları kabul edildiği ancak bazı firmaların yüksek ESG puanlarının ardında lobi çalışmaları ile çevre dostu olmayan yatırımlar yaptıklarını ortaya koymuştur. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk kavramı öne çıkmaktadır.

2.2 Yeşil Yıkama, İş Etiği ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk

1980’li yıllardan itibaren başlayan bir süreçte; Amerikan Pazarlama Derneği tarafından geliştirilen tanımla birlikte yeşil pazarlama; aynı zamanda ekolojik ve çevresel pazarlama da olarak bilinmektedir. Ürünlerin çevresel etkileri açısından güvenli olduğuna dair iddialar içeren bu pazarlama çeşidinde yeşil yıkama, yeşil girişimleri tehdit etmektedir (Kumar & Kumar, 2013: 48). Yeşil yıkamaya yönelik yapılan çalışmalardan önde gelenlerinden biri olarak; Gatti vd. (2019) çalışmasında, bir işletmenin diğer alanları (finans, yönetim, hukuk gibi) dışında yeşil yıkamanın pazarlama alanında daha yoğun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışma sonucunda yeşil yıkamanın etkilerine yönelik olarak % 61,6 çevre; % 38’nin ise sosyal konular ile ilgili olduğu bulunmuştur (Ghitti vd., 2022: 6). Benzer şekilde Walker & Wan (2012: 228) çalışmasında kurumsal yönetim yapılarının kurulması ve etik çalışmalarında dahi yeşil yıkamaya ilişkin kanıtlara rastlanabildiğine yer vermiştir. Yeşil yıkama ve sürdürülebilirlik türleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında Steiner vd. (2018: 1005); sürdürülebilirlik türleri

içerisinde ekonomik, ekolojik, sosyal ve kültürel etkiler dışında kurumsal sürdürülebilirlik ile yeşil yıkama ilişkisine değinilmiştir. Bu durumda yeşil yıkamayı anlamaya yönelik çalışmaların yeşil yıkama kavramı, toplum ve kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yoğunlaştırılabileceğini söylemek mümkündür.

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS); firma faaliyetlerine çevresel ve toplumsal değer ve beklentileri gönüllü bir şekilde entegre etmektedir (De Freitas Netto vd., 2020: 2) Çevresel sorumlulukla birlikte ticari başarı elde etmek literatürde kurumsal sosyal sorumluluk ve etik değerler ile ilişkilendirilmektedir (Bhattacharya, vd., 2004; Seele, 2007: 4; Maignan vd., 2011: 315; Parguel vd., 2015). Chen & Dagestani (2023: 2330) çalışmasında, yeşil yıkama söz konusu olduğunda, firmaların kurumsal sosyal sorumluluğunun etki ve özgünlüğünün daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Şekil 2. Yeşil Yıkama ve İş Etiği Bileşenleri

Kaynak: (Yang vd., 2020: 1495)

Şekil 2’de; iş etiği odağında, yeşil yıkamanın kavramsal tanımında çoğunlukla yer alan anahtar kelimeler bulunmaktadır. Kurumsal çevrecilik, firmaların çevre odaklı konuları karar alma süreçlerine bilinçli olarak nasıl dahil edebildiklerini ifade etmektedir (Vollero, 2022: 1). Kurumsal çevrecilik; kurumsal

sürdürülebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği ile yeşil yıkama kavramının gelişimini anlamaya yönelik bir arka plan sunmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk, bir firmanın kamu beyanları ile de ilgilidir. Ancak kurumsal sosyal sorumluluk çatısı altında bu beyanların doğruluğu için belli standartların geliştirilmesi yeşil yıkama iddialarını da bertaraf edebilecektir (Laufer, 2003: 254). İyi yönetilen kurumsal sosyal sorumluluk yatırım süreçleri bir firmanın yeşil yıkama karşısındaki en etkili savunma mekanizmalarından birisi olacaktır. Bu konuda yapılan bir diğer çalışmada, kar maksimizasyonu ve toplumsal beklentileri göz önüne alan iki tür firmadan söz edilmektedir. Düşük bir şeffaflıkla kara odaklı bir firma yeşil yıkamayı bir strateji olarak kullanabileceği belirtilmiştir. Diğer yandan toplum ve çevresel etkilere odaklanan bir firma yüksek bir şeffaflıkla kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri harcamalarının artabileceği ve yeşil yıkamayı önleyebileceği ortaya konulmuştur (Wu vd., 2020: 1). Dolayısıyla KSS, firmaların yeşil yıkama davranışının iç ve dış paydaşlar arasında dengelenmesinde önemli bir role sahip olduğu ifade edilmektedir (Ferrón-Vílchez vd., 2021: 861). Kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında müşteriler firmalara yönelik daha fazla bilgiye ihtiyaç duyacakları için firmanın yeşil yıkama kapsamında müşterilere daha derin bir bilgi akışı sunmaları beklenmektedir.

3. FİRMALAR İÇİN YEŞİL YIKAMAYI ÖNLEMEDE VE YEŞİL YIKAMA SONRASI DÖNEMDEKİ KULLANILABİLECEK PAZARLAMA STRATEJİLERİ

Avrupa Komisyonu tarafından 2016 yılı itibarıyla, Haksız Ticari Uygulamalar adı altında bir rehber yayımlanmıştır. Bu rehbera göre; çevresel ve yeşil olmaya yönelik iddialar, ürün ya da hizmetin çevreye olumlu bir etkisinin varlığına ve çevreye zarar vermeyen ürün ve hizmete işaret etmektedir. Yeşil yıkama kapsamında; çevreye daha az zarar verildiği, diğer ürün ya da hizmetlere göre daha çevresel olumlu bir etkiye sahip bir etkiyi ortaya koymak için öncelikli

olarak pazarlama faaliyetlerine atıfta bulunmaktadır (European Commission, 2016). Pazarlama stratejileri kapsamında üretilen ürünün içeriği, bileşimi, üretim koşulları, enerji kullanımı ve atık yönetimine kadar birçok sürecin tüketici ve diğer dış paydaşlarla paylaşılması önemlidir. Berrone vd. (2017: 376) çalışmasında, firmaların çevresel ayak izlerine dair daha objektif ölçümlerin yaygınlaştırılması durumunda yeşil yıkamanın meşrulaşmasının önüne geçebileceğinden bahsetmektedir.

Yeşil yıkama, bir firmanın çevre dostu ve yeşil imajını hedef almaktadır. Dolayısıyla firmaların müşterileri ikna etme çabasının ötesinde stratejik bir çalışma sergilemek durumundadırlar. Bu gereklilik, yeşil yıkamanın zaman unsuru ile ilişkilendirilmesinden de kaynaklanmaktadır. He vd. (2022: 21) çalışmasında, ilk aşamada yeşil yıkamayı tercih eden firmaların zaman içerisinde bu durumun tespit edilebilirliğinin artması nedeniyle ikinci aşama olarak bu davranışı azaltmaya yönelik motivasyonlarının da artacağını ortaya koymuştur. Bu bağlamda firmalar için uzun vadeli bir süreçte yeşil yıkamaya yönelik hasarların onarılması amacıyla özel pazarlama stratejilerine yönelmesi gerekmektedir (Wand vd., 2020: 594). Bu bağlamda literatürdeki çalışmalardan derlenen; yeşil yıkamaya yönelik yanıt olabilecek ve kanıtsal bilgi ve süreçlerle desteklenmesi gereken pazarlama stratejileri aşağıda yer almaktadır:

Kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal medya kullanımı: Firmaların müşterilerine ulaşabileceği en etkili yollardan birisi sosyal medya kullanımıdır (Rainey, 2008). Firmaların topluma karşı sorumlulukları kapsamında, sosyal medyayı bir araç olarak kullanırken dikkate almaları gereken hususlar arasında (1) doğru ve sağlam bilgilerin sunulması, (2) şirketlerin müşterilerinin ne söylediklerini dikkate almaları ve sunacakları bilgiyi bu doğrultuda planlamaları, (3) firmaların politika ve faaliyetlerine ilişkin bilgilerin tarafsız ve dengeli olmasıdır (Rawlings, 2008:83). Bu noktada kamuoyunun bilgilendirilmesi için

medya ile iş birliği yapılması ve firmaların yapılan haberler ile denetlenebilmesi de olasıdır. Aerts & Cormier (2009: 2) çalışmasında medya ilgisinin firmaların çevresel performanslarını arttırdığını göstermiştir.

Yeşil markalaşma: Yeşil markalaşma amacı perspektifinde; özellikle Güney Afrika'da yoğunlaşan çalışmalar göstermektedir ki yeşil tüketicilerde güven unsuru yaratabilmek için özellikle basılı reklam araçlarında metin, renk ve görselin sahip olması gereken özellikler ayrıca tanımlanmıştır (Van Niekerk & Conradie, 2020: 14). Tüketicie yönelik, firmanın sahip olduğu değere yönelik örtülü ya da açık şekilde bir aktarım yapmak şarttır.

İletişim stratejileri kapsamında eko (çevre dostu) etiket uygulaması: Yeşil yıkama, hedef grup müşteriler ile yürütülen yanlış ve yanıltıcı iletişim faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Parguel vd, 2015: 208). Sınırlı bilgi ile hedef kitlenin bilgiyi yeterince değerlendirmemesi durumu söz konusu olduğu için tasarım ve eko-etiket gibi araçların kullanımı etkili olabilmektedir. Yeşil yıkama kapsamında gerçekleştirilen pazarlama faaliyetlerinde kullanılan kelimelerin; yeşil, sürdürülebilir, vegan, çevre dostu gibi kelimeler olduğu vurgulanmıştır (De Ferrer, 2020). Dolayısıyla yeşil yıkama ile ilgili en çok kullanılan aracın sözcükler olduğu söylenebilir. Diğer yandan bilgi kaynaklı maliyetleri azaltan ve yeşil tüketicilere ulaşmanın en etkili araçlarından birisi çevresel etiketlemedir. Kolay ve güvenli etiketleme aynı zamanda ürün güvenliğini de sağlayabilmektedir. Çevresel tutum ve politikaların eko etiketlere entegre edilmesi müşteri güven unsurunu da etkileyecektir (Vaccaro & Patino, 2010: 489).

Z kuşağına odaklanmak: Genç nesile ve Z kuşağına yönelik pazarlama faaliyetlerinin yoğunlaştırılması gerekmektedir. 2022 yılında yapılan bir çalışmaya göre küresel nüfusun %54'nün genç tüketicilerden oluştuğu ve

yapılan toplam harcamaların %48'nin ise bu genç nüfus tarafından yapıldığı ortaya konulmuştur. Bu oranın 2040 yılına kadar %69'luk bir orana ulaşması beklenmektedir (CCICED, 2022). Bu noktada yeşil yıkama ve güven unsurunun yeniden inşa edilmesi üzerine gerçekleştirilecek reklam ve web sitesi uygulamalarında genç neslin beklenti ve tercihlerinin dikkate alınması bir strateji olarak benimsenebilir.

Yeşil pazarlama stratejileri ve dijital pazarlama araçlarının kullanılması: Yeşil reklamın ve yeşil imajın yeşil marka güveni üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur (Rahman & Nguyen-Viet, 2023: 1). Bu stratejilerin etkili olabilmesi için kapsamlı bir yönetim süreci ile desteklenmesi gerekmektedir. Burada yer verilen hususlar, uygulanan stratejiler için mihenk taşları olarak nitelendirilebilir ve geliştirilebilir.

Yeşil yıkamaya maruz kalan tüketicilere yönelik, yeniden güven unsurunu oluşturmak için değerlendirilebilecek güncel stratejiler de bu başlık altında yer almaktadır. Tüketicilerin yeşil yıkamadan sonraki davranış değişikliklerini ve güven unsurunun yeniden geliştirilmesi üzerine; (1) tüketicilerin duygusal faktörlerini dikkate alan “duygusal stratejiler” ve (2) yeşil işlemlere dayalı “fonksiyonel stratejiler” ve (3) kanıta dayalı “meşru stratejiler” olarak üçe ayrılmıştır. Bunlar (Wang vd., 2020: 598-600):

- **Duygusal stratejiler** kapsamında tüketiciler, ürün ya da hizmetin yeşil yıkama olmadığını anlayabilmek adına daha fazla açıklama talep etmektedirler. Tüketiciler aynı zamanda farklı ödül yöntemleri ile desteklenmektedir. Geri ödeme biçimleri, indirimler gibi araçlar bu kapsamda kullanılabilir. Bu stratejinin dezavantajı, tüketicilere sunulan ödül maliyetindeki artıştır.

- **Fonksiyonel stratejiler** kapsamında ürün girdilerinin yüksek verimliliği yoluyla maliyetlerin düşürülmesi esastır. Girdilerin daha sürdürülebilir olması tüketiciler tarafından ürüne yönelik algının da değişmesine katkı sağlayabileceği ifade edilmektedir. Tüketicilere ürün ile ilgili daha fazla açıklama yapmak, duygusal stratejiler gibi fonksiyonel stratejiler için de önemlidir.
- **Meşru stratejiler** kapsamında ürüne yönelik kanıta dayalı bilgi sunulmaktadır. Ürünün sahip olduğu çevresel sertifikasyon, eko-etiket uygulaması, ürünlere yönelik nicel değerlendirmeler bu strateji kapsamında yapılabilecek uygulamalara örnek verilebilir.

Bu stratejilerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi ise firmalar için ayrı bir yönetim sürecidir. Bu bağlamda, pazarlama stratejilerinin geliştirme sürecinde dikkate alınabilecek sekiz beklenen alan açıklanmıştır. Eco-Promising: Ürün ve Hizmetlerinizin Çevresel Özelliklerini İletmek isimli araştırma kapsamında firmalara yönelik çevresel özellikleri iletmek ve haksız iddiaları şekillendirebilmek için belirlenen sekiz beklenen alan şunlardır (Horiuchi vd., 2009: 6): Şeffaf olmak, iddialar için bağımsız doğrulama kanallarının güçlendirilmesi, iddialar karşısında ürünlerin etkilerinin bilinmesi, iddialara yönelik boşlukların bulunmamasının sağlanması, tüketicilerin teşvik edilmesine izin verilmesi, farklı segment gruplarındaki müşterilerin anlaşılması ve farklı yaklaşımların benimsenmesi, teknolojinin etkisinin farkında olunması, kuralları geliştirme rolüne geçilmesidir.

Tüketicilerin yeşil yıkama sonrası ikna edilmesi ve hangi pazarlama stratejisini kullanacağını belirlemek zor bir süreçtir. Zira dünya çapında süregelen yeşil yıkama olarak adlandırılan olaylar, profesyonel düzeyde yapılan milyonlarca dolarlık halkla ilişkiler kampanyaları ile ifade edilmektedir (Greer & Bruno, 1997: 30). Belirlenen stratejilerden hangisinin firma tarafından uygulanacağı firmanın

yeşil yıkama sürecinde aldığı hasara, politik düzeydeki gelişmelerden kaynaklanan firmalardan beklentilere ve firmaların bu duruma ne kadar hazır olduğuna bağlıdır. Firma bu bağlamda yeni ölçütler belirleyerek kendi pazarlama stratejisini yeniden güncelleyebilir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Yeşil yıkamanın firmalar tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde uygulanmasına karşılık, firmaların izleyeceği yol oldukça önemlidir. Bu çalışma, yeşil yıkamanın tarihsel olarak 1990'lı yıllardan itibaren kavramsal ve araştırma gündemi olarak gelişim sürecini kavramsal bir çerçeve içerisinde ele almaktadır. Elde edilen bulgular, yeşil yıkama kapsamında değerlendirilebilecek uygulamaların, hedef kitle olan müşteriler nezdinde ciddi bir güven kaybına neden olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin yeşil yıkama algıları, yalnızca etik bir sorun olmanın ötesine geçen ve önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır ki; bu algılar, marka tutumları ve satın alma niyetleri üzerinde doğrudan etkiler doğurmaktadır. Yeşil reklamcılık, etik sonuçlarına ek olarak, tüketici algısı üzerinde etkili olup, bu da işletmelerin finansal performansını doğrudan etkileyebilmektedir. Etik ilkelerle uyumlu yeşil reklamcılık ve pazarlama, işletmelerin olumlu iş sonuçlarına ulaşmasına katkı sağlayabilmektedir. Diğer yandan yeşil yıkamanın paydaşlar üzerindeki etkileri göz önüne alındığında; firmaların, içsel ve dışsal paydaşları dikkate alarak nicel değerlendirme kriterleri ile süreci yönetmeleri gerekmektedir. Yeşil yıkamanın nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştirildiğinin tespit edilmesi sonrasında, firmaların uygun pazarlama stratejilerini güncellemeleri mümkün olacaktır. Bu süreç, firmanın kendi iç yeşil yıkama indeksini belirlemesi olarak da değerlendirilebilir.

Günümüzde, uluslararası literatürde yapılan çalışmalar bu tür bir indeks için yol haritaları sunmaya başlamıştır. Ulusal literatürde ise bu alan henüz gelişme aşamasındadır; bu bağlamda, bu çalışmada yer verilen yeşil yıkama ve telafi

edici pazarlama stratejileri firmalar için bir rehber ve yol haritası olarak değerlendirilebilir. Ulusal düzeyde, yeşil yıkamanın hedef kitle müşteriler ve dış paydaşlar üzerindeki davranışsal etkilerini ortaya koymak amacıyla daha fazla araç geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Bu noktada, ulusal standartların geliştirilmesi ve kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde çevresel unsurlara yönelik kanıtlanabilir, denetlenebilir ve tutarlı bilgilerin kurumsal raporlarda yer alması, yeşil yıkamanın önlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, bu bilgilerin doğru kanallar aracılığıyla hedef kitle ile paylaşılması, yeşil yıkama karşısında müşterilerde oluşabilecek şüpheleri gidermeye ve güven sağlamaya yönelik etkili bir yöntem olarak kullanılabilir. Son olarak, firmaların yapacağı derinlemesine ve kurumsal açıklamalar, yeşil yıkamanın ardından paydaşların endişelerini gidermeye ve firma değerini artırmaya katkıda bulunabilir. Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) kriterleri ve karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik sürdürülebilirlik derecelendirme çalışmaları önümüzdeki dönemde daha da önem kazanacaktır. ESG gibi uluslararası denetim sistemlerine hazırlıklı olunması, yeşil yıkama standartlarının geliştirilmesine de önemli bir referans oluşturabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmadığını beyan ederim.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç olmadığını beyan ederim.

KAYNAKÇA

- Aerts, W., & Cormier, D. (2009). Media legitimacy and corporate environmental communication. *Accounting, organizations and society*, 34(1), 1-27.
- Aik, N. C. (2024). Rethinking Corporate Priorities: The Surge of ESG Investing and Greenwashing Risks. *Fokus Ekonomi: Jurnal Ilmiah Ekonomi*, 19(1), 1-9.
- Akturan, U. (2018). How does greenwashing affect green branding equity and purchase intention? An empirical research. *Marketing Intelligence & Planning*, 36(7), 809-824.
- Alonso-Calero, J. M., Cano, J., & Guerrero-Pérez, M. O. (2021). Is the “green washing” effect stronger than real scientific knowledge? Are we able to transmit formal knowledge in the face of marketing campaigns?. *Sustainability*, 14(1), 285.
- Arouri, M., El Ghoul, S., & Gomes, M. (2021). Greenwashing and product market competition. *Finance Research Letters*, 42, 101927.
- Badhwar, A., Islam, S., Tan, C. S. L., Panwar, T., Wigley, S., & Nayak, R. (2024). Unraveling Green Marketing and Greenwashing: A Systematic Review in the Context of the Fashion and Textiles Industry. *Sustainability*, 16(7), 2738.
- Baum, L. M. (2012). It's not easy being green... or is it? A content analysis of environmental claims in magazine advertisements from the United States and United Kingdom. *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture*, 6(4), 423-440.
- Becker-Olsen, K., & Potucek, S. (2013). Greenwashing. In S. O. Idowu, N. Capaldi, L. Zu, & A. D. Gupta (Eds.), *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility* (pp. 1318–1323). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_104

- Berrone, P., Fosfuri, A., & Gelabert, L. (2017). Does greenwashing pay off? Understanding the relationship between environmental actions and environmental legitimacy. *Journal of Business Ethics*, 144, 363-379.
- Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2004). Doing better at doing good: When, why, and how consumers respond to corporate social initiatives. *California management review*, 47(1), 9-24.
- Blome, C., Foerstl, K., & Schleper, M. C. (2017). Antecedents of green supplier championing and greenwashing: An empirical study on leadership and ethical incentives. *Journal of Cleaner Production*, 152, 339-350.
- Bowen, F., & Aragon-Correa, J. A. (2014). Greenwashing in corporate environmentalism research and practice: The importance of what we say and do. *Organization & Environment*, 27(2), 107-112.
- Bradford, R. (2007). Greenwash Confronted: Misleading Advertisement Regulation in the EU and its Member States. *Friends of the Earth Europe: Brussels, Belgium*.
- Bull, J. (2012). Loads of green washing—can behavioural economics increase willingness-to-pay for efficient washing machines in the UK?. *Energy policy*, 50, 242-252.
- CCICED. (2022). China Council for International Cooperation on Environment and Development, *Green Consumption in China's Apparel Sector Background Concept Note*, <https://cciced.eco/wp-content/uploads/2023/02/SS-Consumption-and-Youth-Concept-Note.pdf>, Erişim tarihi: 12.03.2024
- Chan-Edwards, H. F. (2019). Corporate Greenwashing in Online Marketing. *University of Derby*.
- Chen, P., & Dagestani, A. A. (2023). Greenwashing behavior and firm value—From the perspective of board characteristics. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(5), 2330-2343.

- Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2013). Greenwash and green trust: The mediation effects of green consumer confusion and green perceived risk. *Journal of business ethics*, 114, 489-500.
- Connelly, B. L., Ketchen, D. J., & Slater, S. F. (2011). Toward a “theoretical toolbox” for sustainability research in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39, 86-100.
- Das, M., & Chatterjee, B. (2023). Ecotourism a solution or deception for conservation: A case of Bhitarkanika Wildlife Sanctuary, Odisha, India. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(3), 1380-1399.
- De Ferrer, M. (2020). What Is Greenwashing and Why Is It a Problem. *Euronews*.
- De Freitas Netto, S. V., Sobral, M. F. F., Ribeiro, A. R. B., & Soares, G. R. D. L. (2020). Concepts and forms of greenwashing: A systematic review. *Environmental Sciences Europe*, 32(1), 1-12.
- Del Río, C., González-Álvarez, K., & López-Arceiz, F. J. (2023). Examining greenwashing and SDG-washing: an analysis of corporate engagement with the SDGs. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, (ahead-of-print).
- Delmas, M. A., & Burbano, V. C. (2011). The drivers of greenwashing. *California management review*, 54(1), 64-87.
- Eskin, İ. (2024). A Bibliometric Analysis of Publications on Greenwashing. *Modern Researches in Social Sciences-2024*, 115.
- European Commission. (2016). *Guidance on the Implementation/Application of Directive 2005/29/EC Unfair Commercial Practices*. SWD (2016) 163 Final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016SC0163&from=FR>, Erişim tarihi: 10.04.2024

- Falcão, S. M. F., Bezerra, R. A. R., & da Luz, S. G. R. (2020). Concepts and forms of greenwashing: a systematic review. *Environmental Sciences Europe*, 32(1).
- Ferrón-Vílchez, V., Valero-Gil, J., & Suárez-Perales, I. (2021). How does greenwashing influence managers' decision-making? An experimental approach under stakeholder view. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(2), 860-880.
- Gallicano, T. D. (2011). A critical analysis of greenwashing claims. *Public Relations Journal*, 5(3), 1-21.
- Gatti, L., Seele, P., & Rademacher, L. (2019). Grey zone in–greenwash out. A review of greenwashing research and implications for the voluntary-mandatory transition of CSR. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4(1), 1-15.
- Ghitti, M., Gianfrate, G., & Palma, L. (2024). The agency of greenwashing. *Journal of Management and Governance*, 28(3), 905-941.
- Gräuler, M., & Teuteberg, F. (2014). Greenwashing in sustainability communication–An investigation of trust-building factors. In *Environmental and Sustainability Management Accounting Network (EMAN) Conference*.
- Greenpeace. (2022). Greenwash: what it is and how not to fall for it. Greenpeace Blog, 12 Nisan 2022, <https://www.greenpeace.org.uk/news/what-is-greenwashing/>, Erişim tarihi: 14.04.2024
- Greer, J., & Bruno, K. (1997). Greenwash and corporate environmentalism. *Penang: Third World Network*.
- Guo, R., Tao, L., Li, C. B., & Wang, T. (2017). A path analysis of greenwashing in a trust crisis among Chinese energy companies: The role of brand legitimacy and brand loyalty. *Journal of Business Ethics*, 140, 523-536.

- He, L., Gan, S., & Zhong, T. (2022). The impact of green credit policy on firms' green strategy choices: green innovation or green-washing?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(48), 73307-73325.
- Horiuchi, R., Schuchard, R., Shea, L., & Townsend, S. (2009). Understanding and preventing greenwash: A business guide. *London: Futerra Sustainability Communications*, 1-39.
- Khan, H. Z., Bose, S., Mollik, A. T., & Harun, H. (2021). "Green washing" or "authentic effort"? An empirical investigation of the quality of sustainability reporting by banks. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 34(2), 338-369.
- Kopnina, H. (2019). Green-washing or best case practices? Using circular economy and Cradle to Cradle case studies in business education. *Journal of Cleaner Production*, 219, 613-621.
- Kumar, R., & Kumar, R. (2013). Green marketing: Reality or green washing. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(5), 47-53.
- Laufer, W. S. (2003). Social accountability and corporate greenwashing. *Journal of business ethics*, 43, 253-261.
- Li, D., Zhang, Z., & Gao, X. (2024). Does Artificial Intelligence Deter Greenwashing?. *Finance Research Letters*, 105954.
- Li, W., Li, W., Seppänen, V., & Koivumäki, T. (2022). How and when does perceived greenwashing affect employees' job performance? Evidence from China. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 29(5), 1722-1735.
- Liu, Y., Huang, H., Mbanyele, W., Wang, F., & Liu, H. (2024). Does the issuance of green bonds nudge environmental responsibility engagements? Evidence from the Chinese green bond market. *Financial Innovation*, 10(1), 92.

- Lueg, K., & Lueg, R. (2020). Detecting green-washing or substantial organizational communication: A model for testing two-way interaction between risk and sustainability reporting. *Sustainability*, 12(6), 2520.
- Lyon, T. P., & Maxwell, J. W. (2011). Greenwash: Corporate environmental disclosure under threat of audit. *Journal of economics & management strategy*, 20(1), 3-41.
- Maignan, I., Gonzalez-Padron, T. L., Hult, G. T. M., & Ferrell, O. C. (2011). Stakeholder orientation: development and testing of a framework for socially responsible marketing. *Journal of Strategic Marketing*, 19(4), 313-338.
- Marciniak, A. (2009). Greenwashing as an example of ecological marketing misleading practices. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 12(1-2), 49-59.
- Margariti, K., Hatzithomas, L., & Boutsouki, C. (2024). Elucidating the Gap between Green Attitudes, Intentions, and Behavior through the Prism of Greenwashing Concerns. *Sustainability*, 16(12), 5108.
- Marko, M., & Kusá, A. (2023). Greenwashing and the Nature of Education in Relation to Consumer Trust in Fast Fashion Marketing Communication. *Communication Today*, 14(1).
- Menon, A., & Menon, A. (1997). Enviropreneurial marketing strategy: The emergence of corporate environmentalism as market strategy. *Journal of marketing*, 61(1), 51-67.
- Mitchell, L., & Ramey, W. (2011). Look how green I am! An individual-level explanation for greenwashing. *Journal of Applied Business and Economics*, 12(6), 40-45.
- Montgomery, A. W., Lyon, T. P., & Barg, J. (2024). No end in sight? A greenwash review and research agenda. *Organization & Environment*, 37(2), 221-256.

- Nemes, N., Scanlan, S. J., Smith, P., Smith, T., Aronczyk, M., Hill, S., ... & Stabinsky, D. (2022). An integrated framework to assess greenwashing. *Sustainability*, 14(8), 4431.
- Nyilasy, G., Gangadharbatla, H., & Paladino, A. (2014). Perceived greenwashing: The interactive effects of green advertising and corporate environmental performance on consumer reactions. *Journal of business ethics*, 125, 693-707.
- Oliver, J. D. (2013). Promoting sustainability by marketing green products to non-adopters. *Gestion 2000*, 30(3), 77-86.
- Parguel, B., Benoit-Moreau, F., & Larceneux, F. (2009). A closer look at Ethical Corporate Marketing: sustainability ratings as a means to deter Greenwashing. *Cahier de Recherche du DMSP*, 383.
- Parguel, B., Benoit-Moreau, F., & Russell, C. A. (2015). Can evoking nature in advertising mislead consumers? The power of 'executional greenwashing'. *International Journal of Advertising*, 34(1), 107-134.
- Pizzetti, M., Gatti, L., & Seele, P. (2021). Firms talk, suppliers walk: Analyzing the locus of greenwashing in the blame game and introducing 'vicarious greenwashing'. *Journal of Business Ethics*, 170, 21-38.
- Rahman, S. U., & Nguyen-Viet, B. (2023). Towards sustainable development: Coupling green marketing strategies and consumer perceptions in addressing greenwashing. *Business Strategy and the Environment*, 32(4), 2420-2433.
- Rainey, D. L. (2008). Transparency, openness, and accountability: A new imperative. *Environmental management: Readings and cases*, 228-242.
- Ramus, C. A., & Montiel, I. (2005). When are corporate environmental policies a form of greenwashing?. *Business & society*, 44(4), 377-414.

- Rawlins, B. (2008). Give the emperor a mirror: Toward developing a stakeholder measurement of organizational transparency. *Journal of public relations research*, 21(1), 71-99.
- Seele, P. (2007). Is blue the new green. *Colors of the Earth in Corporate PR and Advertisement to communicate Ethical Commitment and Responsibility*.
- Seele, P., & Gatti, L. (2017). Greenwashing revisited: In search of a typology and accusation-based definition incorporating legitimacy strategies. *Business Strategy and the Environment*, 26(2), 239-252.
- Steiner, G., Geissler, B., Schreder, G., & Zenk, L. (2018). Living sustainability, or merely pretending? From explicit self-report measures to implicit cognition. *Sustainability Science*, 13, 1001-1015.
- Stevenson, A., & Waite, M. (Eds.). (2011). *Concise Oxford English Dictionary: Book & CD-ROM Set*. OUP Oxford.
- Treepongkaruna, S., Au Yong, H. H., Thomsen, S., & Kyaw, K. (2024). Greenwashing, carbon emission, and ESG. *Business Strategy and the Environment*.
- Vaccaro, A., & Patiño Echeverri, D. (2010). Corporate transparency and green management. *Journal of business ethics*, 95, 487-506.
- Van Niekerk, A., & Conradie, M. (2020). The 'currency' of cultivating a green brand: representation practices for green branding and green washing in print magazine advertising in South Africa. *Communitas*, 25, 1-31.
- Van Zanten, J. A., & van Tulder, R. (2021). Analyzing companies' interactions with the Sustainable Development Goals through network analysis: Four corporate sustainability imperatives. *Business Strategy and the Environment*, 30(5), 2396-2420.
- Vangeli, A., Małecka, A., Mitreğa, M., & Pfajfar, G. (2023). From greenwashing to green B2B marketing: A systematic literature review. *Industrial Marketing Management*, 115, 281-299.

- Vollero, A. (2022). Understanding Greenwashing. In *Greenwashing* (pp. 1-20). Emerald Publishing Limited.
- Walker, K., & Wan, F. (2012). The harm of symbolic actions and green-washing: Corporate actions and communications on environmental performance and their financial implications. *Journal of business ethics*, 109, 227-242.
- Wang, D., Walker, T., & Barabanov, S. (2020). A psychological approach to regaining consumer trust after greenwashing: the case of Chinese green consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 37(6), 593-603.
- Watson, B. (2017). The troubling evolution of corporate greenwashing. *Chain Reaction*, (129), 38-40.
- Wolniak, R. (2016). Relations between corporate social responsibility reporting and the concept of greenwashing. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*.
- Wu, Y., Zhang, K., & Xie, J. (2020). Bad greenwashing, good greenwashing: Corporate social responsibility and information transparency. *Management Science*, 66(7), 3095-3112.
- Yang, Z., Nguyen, T. T. H., Nguyen, H. N., Nguyen, T. T. N., & Cao, T. T. (2020). Greenwashing behaviours: Causes, taxonomy and consequences based on a systematic literature review. *Journal of Business Economics and Management*, 21(5), 1486-1507.
- Zharfpeykan, R. (2021). Representative account or greenwashing? Voluntary sustainability reports in Australia's mining/metals and financial services industries. *Business Strategy and the Environment*, 30(4), 2209-2223.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In recent years, public concern over the environmental responsibilities of corporations has significantly increased, driven by a growing awareness of climate change, resource depletion, and environmental degradation. This heightened awareness has prompted consumers to increasingly seek out green products and demand more sustainable practices from businesses. As a result, green marketing has emerged as a critical strategy within the corporate world, aiming to align business practices with these evolving consumer expectations. Green marketing involves promoting products and practices that are environmentally friendly, thus appealing to the environmentally conscious consumer. By adopting green marketing, companies not only aim to fulfill a moral obligation towards the environment but also seek to gain a competitive edge in a market that values sustainability. However, the surge in green marketing has not been without its challenges. Alongside genuine efforts to reduce environmental footprints, some companies have adopted *greenwashing*—the practice of making false, deceptive, or misleading environmental claims to appear more environmentally responsible than they are. Greenwashing presents a critical trust issue in marketing, as it allows companies to project an image of environmental stewardship without making substantive changes to their operations. This practice can undermine consumer trust, dilute the impact of authentic environmental initiatives, and create confusion in the marketplace. The problem is compounded by the lack of clear regulatory standards, allowing companies to make broad and often vague environmental claims that are difficult to verify.

The concept of greenwashing has been discussed in the international literature since the 1990s, where it was initially recognized as a growing concern. Scholars and practitioners have explored the various ways in which companies can engage in greenwashing, ranging from misleading advertising to the selective disclosure of information that emphasizes positive environmental performance while downplaying or ignoring negative impacts. Despite the extensive discussion internationally, there is a notable lack of comprehensive research within the national context, especially concerning the specific forms and impacts of greenwashing in different cultural and regulatory environments. This study aims to provide a theoretical and conceptual framework for understanding greenwashing, examining its historical evolution, and analyzing its current manifestations. By doing so, it seeks to shed light on the implications of greenwashing for both businesses and consumers and offer recommendations for mitigating its impact and fostering a more transparent and trustworthy market environment.

Method

This study employs a comprehensive literature review to explore the concept of greenwashing, drawing on a wide range of sources to map its development over time. The review systematically analyzes the evolution of greenwashing from the 1990s to the present, highlighting key developmental phases that have shaped the current understanding of the term. Initially, fundamental definitions and conceptualizations from early literature (2000-2009) were gathered, focusing on the initial recognition of greenwashing as a significant issue. The subsequent years (2010-2014) saw a shift towards broader definitions, including corporate social responsibility (CSR) and sustainability reporting. From 2015-2019, the literature reflects an increased interest in the psychological and social dimensions of greenwashing, examining how it influences consumer trust and behavior. Finally, recent developments (2020 and beyond) have introduced multi-dimensional approaches, incorporating strategic management perspectives and emphasizing the need for firms to integrate genuine environmental and social governance (ESG) standards. This methodical approach enables the creation of a cohesive framework to understand greenwashing and its implications comprehensively.

Findings (Results)

The findings of this study reveal that greenwashing significantly impacts consumer trust and has far-reaching implications for business practices. Practices considered as greenwashing lead to substantial trust deficits among target customers, damaging the relationship between consumers and brands. These deceptive practices not only pose ethical issues but also influence consumer attitudes and purchase intentions, directly affecting business outcomes. Consumers perceive greenwashing as a breach of trust, which diminishes brand loyalty and can lead to skepticism about genuinely sustainable companies. The erosion of trust can result in negative consumer behavior, such as boycotting brands perceived as engaging in greenwashing. Moreover, the study highlights the necessity for firms to manage these perceptions by developing quantitative assessment criteria and internal indices to monitor and report their environmental practices accurately. By doing so, firms can differentiate themselves from those engaging in greenwashing and foster a more authentic relationship with their stakeholders.

Conclusion and Discussion

Greenwashing remains a significant issue in green marketing, with the potential to undermine the integrity of environmental claims and the credibility of genuinely sustainable businesses. It is crucial for companies to communicate

their environmental efforts transparently, ensuring that their claims are backed by verifiable and consistent data. Implementing robust corporate social responsibility (CSR) practices and adhering to Environmental, Social, and Governance (ESG) standards can help mitigate the negative impacts of greenwashing. Developing national standards and frameworks for reporting environmental performance is essential to reduce the prevalence of greenwashing and restore consumer trust. Furthermore, companies should engage in honest and detailed communications to alleviate stakeholder concerns and enhance corporate value. By addressing greenwashing with strategic and transparent approaches, businesses can build stronger, trust-based relationships with consumers and other stakeholders, ultimately leading to better business outcomes and a more sustainable future.